УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

ПАВЛО ХРИСТЮК

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції

1917—1920 рр.

digitized by ukrbiblioteka.org

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

ФОТОТИПІЧНИЙ ПЕРЕДРУК ДЛЯ СТУДІЙ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга перша.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том І.

1921.

ВИДАВНИЦТВО ЧАРТОРИЙСЬКИХ

НЬЮ-ЙОРК 1969

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Без огляду на ряд трудношів, які спричинили припізнення появи цієї праці, радіємо, шо вона таки появляється;тож на цьому місці щиро дякуємо усім передплатникам та й доброжичливцям, а зокрема п.Володимирові Возьному з Ню Йорку-за моральну і фактичну піддержку, бо все це разом приспішило появу цієї цінної книги.

Ми все зробили, що могли, шоб та праця не пропала. Тож майбутні покоління,напевно оцінять наш вклад і нашу працю.

З огляду на це, що під сучасну пору в нас читачів чимраз менше, ми рішили видавати обмежену кількість книжок, головно такі, що їх вартість не зїдає зуб часу, й оставити для майбутніх поколінь. як свідоцтво нашої скромної праці та матеріяльного вкладу в скарбницю української духової культури.

Перевидаватимемо й видаватимемо лише це, що матиме якусь тривалу вартість мистецьку, літературну чи й побутову, або політичну для української нації тепер, або в майбутньому.

Всі видання цього родинного видавництва,-будуть нашою власністю і ми можемо їх продавати, або й дарувати.

За Вид-во Чарторийських:

Микола і Богданна,
Єлисавета, Святослав
і Богдан Ондор -
ЧАРТОРИЙСЬКІ.

З НАГОДИ 50-ЛІТТЯ СОБОРНОСТИ УКРАЇНИ

1919 **1969**

digitized by ukrbiblioteka.org

Передне слово.

Ми є свідками, як поневолені народи майже всього світу напружують нині свої зусилля, щоб скинути з себе ганебне і тяжке ярмо національного гніту.

Поруч з цими зусиллями йде у всесвітньому масштабі боротьба працюючих, визискуваних кляс проти сучасного капіталістично-буржуазного суспільно-економичного устрою за нове соціялістичне суспільство.

Та і друга боротьба — за національне і соціяльно-економичне визволення працюючих мас — являється в сути річи одною і тією ж справою, справою повного розкріпощення працюючої людини.

Одначе, в дійсній, фактичній боротьбі ці два моменти не завше зливаються в одному синтезі. Працюючі верстви поневолених націй — власне провідні політичні партії їх — часом виявляють шкодливий для інтернаціональної солідарности працюючих національний максималізм; з другого боку, працюючі кляси пануючих націй недооцінюють ваги національного моменту, ігнорують визвольні змагання робітників та селян поневоленої нації, виявляють національну нетерпимість, шовіністичні та централістично-державницькі нахили. В результаті, ми часто маємо замість синтеза — росщеплення цих двох моментів, яке веде до даремної витрати робітничо-селянських сил у взаємній боротьбі.

Українська революція, з цієї точки погляду, дає багатий, кривавий матеріял. Національно-політичний і соціяльно-економичний моменти сплелися в ній не в могутній синтез, а в траґичний клубок, правдиве розв'язання якого ще й досі не наступило.

Вивчення української революції, усвідомлення досвіду її має через це першорядне значіння для працюючих клясів не тільки України, але й инших країв і народів — так пануючих, як і поневолених, і в першу чергу для революційного пролетаріяту Росії. Жертви, понесені

працюючими верствами України і Росії у взаємній боротьбі, повинні бути пересторогою не тільки для них, але й для робітників та селян всього світу.

Між тим, література про українську революцію дуже бідна, її майже немає. Це останнє і послужило мотивом для укладення цих „заміток та матеріялів“ і подання їх до друку в світ.

Кам'янець—Відень, 1919.— 1920. р.

Автор.

Сим випуском Український Соціольоґічний Інститут розпочинає серію матеріялів до історії української революції. Вони публікуватимуться з коштів, переданих на сю ціль Інститутови „Комітетом Незалежної України“ при ліквідації його. Кошти сі були зібрані Комітетом серед української еміґрації Америки, за посередництвом тамошніх орґанізацій і редакцій, і їм завдячуємо можливість видання сих матеріялів, які — сподіваємось — причиняться до вияснення сеї важної епохи в історії українського громадянства.

У. С. І.

digitized by ukrbiblioteka.org

Частина І.

Національно-культурницький період революції.

Розділ І.

Початок революції.

І. Росія й Україна перед революцією. Стан, в якому перебувала Росія і, як складова тоді її частива, Україна напередодні революції, уявляє з себе сумний і жахливий малюнок наслідків війни і панування над десятками і, навіть, сотнями міліонів працюючих невеликої горстки буржуазії (поміщиків, промисловців, фінансістів) та витвореної нею бюрократії.

Встрявши в світову війну, мріючи про нові простори для свого панування, російська буржуазія швидко допровадила Росію до повної економичної руїни. Вже після двох років війни царська Росія збанкротувала. Головніщі галузі народнього господарства були підірвані. Здобич камяного вугілля, так важного для всієї промисловости, підупала: залізнодорожний транспорт розхитався; фабрики з початку зменьшили свою продукцію, а згодом і зовсім стали, або були переведені на впроблення військового знаряддя. Площа засіву поля значно зменьшилась. Почалась продовольча кріза, недоїдання робітничих мас, а потім справжне голодування.

Направити господарства буржуазія була не в силі. Почалось велике бідування не тільки серед робітників, але й серед селянства та иньших бідніщих верств людности. А поруч розвивалась печувана спекуляція в самих ріжних формах. Капіталісти наживали все нові і нові міліони на военних поставках.

Видно було, що царська Росія йде до своєї поразки на фронті і загибелі. Бездарний цар Микола II, окруженний ріжними „чудотворцями", ворожбитами та злодіями, подібними до сібірського „мужика" Распутіна, допомогав цій руїні.

Ліберальна торговельно-промислова і фінансова буржуазія, схаменувшись, почала була разом з дрібнобуржуазною служилою інтеліґенцією, що у великому числі засіла в орґанах самонрядування — земствах і містах, в орґанах постачання армії, и так званих военно-промислових комітетах і в орґанізаціях Червоного Хреста, вживати

заходів до того, щоб запобігти назріваючому розгромові Росії: вона взята до своїх рук справу постачання армії й опікування раненими. Цим вдалось одтягти кризу на рік, але усунути її вона була не всилі. Безглузда політика царського бюрократичного уряду усовувала всяку можливість для цих кол „рятувати“ державу. Врешті дійшло навіть до конфліктів між правительством і ліберальною буржуазією. Правительство оружною сплою розігнало в кінці 1916. року з'їзд представників провінціяльних орґанізацій союзів міст і земств та военно-промислових комітетів, що зібрався в Москві, тих самих орґанізацій, які в патріотичній гарячці з ніг падали, та все намагались урятувати фронт. Якогось розумного пляну чи системи в управлінні годі було питати. Кабінети мінялись за кабінетами, міністри за міністрами. Так, за час війни було в Росії призначено й усунено по-над тридцять міністрів, які все заявляли про свою готовність довести війну з Німцями до „побідного кінця“ і в той самий час своєю бездарною політикою руйнували в коріні всякі можливости дальшого провадження тієї самої війни, одпихаючи від себе і вбиваючи всякі прояви громадської самодіяльности, справленої на підтримку фронту.

Ця бездарність, марнотратство, розпутство та зрадництво правлячих кругів Росії, що скупчились коло підгнившого тропу імператора Миколи II, настроїли проти останніх не тільки дрібно-буржуазні верстви російського громадянства, але, навіть, і велику торговельно-промислову буржуазію, а також розумніщих з недобитків дворянсько-поміщицької бюрократії. Один з ватажків ліберальної російської буржуазії (член Державної Думи кадет Мілюков) в свій час заявив, що „історія не знала другого правительства на стільки безглуздого, безчестного, полохливого і непостійного, як дореволюційне російське правительство“. Про невдоволення з правительства робітничих та селянських мас, а також сірої салдатської маси, що покладала своїм життям на полях боїв, що гнила в сирих окопах, не бачучи а ні цілі, а ні кінця жорстокій війні, — говорити не доводиться. В містах зголоднілі робітники почали вдоряжати демонстрації. В армії ширилось дезертирство, з яким командування не в силі було боротись навіть масовими розстрілами. Невдоволення і гнів ширився по всіх несходимих просторах великої імперії. На дні суспільного життя починало клекотіти. То в Москві, то в Одесі, то в Петрограді, то в Нижньому Новгороді виникали заворушення, які доводилось задавлювати озброєною силою.

А засліплений і бездарний царат немов навмисне погіршував і до того скрутне становище країни і в першу чергу своєю безоглядною війною в громадянством, пресою, земствами, городами, военно-промисловими комітетами, внищивши всяку волю зібрань і друку. Навіть проти буржуазної Державної Думи — цього напівпарляменту — царське правительство повело завзятий похід, наміряючись розігнати її за її спроби врятувати буржуазну Росію від розгрому шляхом внесення відповідних поправок в систему управління державою і ведення війни (головним чином встановленням відповідальности кабінету міністрів перед Д. Думою). Останній царський міністр вну-

digitized by ukrbiblioteka.org

тріщних справ Протопопов, у відповідь на загальне невдоволення, немилосердно задушив пресу і сперся в своїй діяльности виключно на жандармерію та поліцію, озброївши останню, як то кажуть, до зубів. Кулеметами збірався він загасити народне невдоволення, не розуміючи того, що вибожіння робітництва, селянства і дрібної міської буржуазії та міщанства дійшло вже тієї межі, коли навіть страх смерти не може спинити їх від гнівних протестів.

Тягар цього самодержавно-расшутінського режиму давав відчувати себе на Україні ще більш болюче, ніж в якійсь иншій частині бувшої Росії. Тут до загального гнету долучався ще й гніт національний. Задавшись ціллю здобути в війні останній клаптик „русской земли“ — Галичину, царське правительство заздалегідь смакувало те задоволення, яке мало йому дати найбутнє знищення всяких проявів українського національного життя на всій підбитій під Московщину території України. Примушене революцією 1905.-1906. років піти на деякі уступки Українцям (дозволити українську пресу, „Просвіти“, клюби, то-що) російське правительство весь час після того виправляло свої „помилки“, чинючи всякі утиски українському національно-культурному рухові: закриваючи „Просвіти“, викидаючи українські книжки з шкільних і громадських бібліотек, беручи під особливий цензурний догляд недобиту українську пресу. Одначе до самої війни не вдалося йому цілком „виправити“ своїх помилок. Український національно-культурний рух не припинявся. Війна цілком розвязувала правительству руки в боротьбі з українським національним рухом. Користуючись обставинами війни, правительство взялося до цівичного знищення всяких проявів українського „сепаратизму“, розуміючи під останнім всю українську культуру, в тому числі і мову. Закривались останні „Просвіти“, нищилась преса, робилось те, що нагадувало сумної памяти сомидесяті роки девятнадцятого століття, коли навіть пісня українська була заборонена творцями „единої неділимої Росії“.

Як далеко йшли репресії проти українського національного руху, видно з факту знищення всієї української преси (навіть не політичної, а хліборобських та кооперативних часописів) за одно тільки вживання української мови або вживання українського фонетичного правопису, який ріжниться від великоруського. В окремому правописі добачав уряд небезпеку для единої неподільної Росії, страшний „український сепаратизм“. Не було помилувано навіть і тої преси (як от щоденна газета „Рада“), яка при самім оповіщенню війни поспішила ваианіфестувати свій патріотизм, придучившись до голосу московської буржуазної преси, яка закликала все громадянство до оборони „милої та дорогої“ батьківщини. Поруч з знищенням української культури на Україні повело ту саму роботу російське правительство і в Галичині, в цьому ненавистному для цього Пемонті українського руху, під час окупації Галичини. Ті нечувані брутально жорстокі утиски, які чинили аґенти правительства — відомі лицарі чорної реакційної сотні ґраф Бобринський та епископ Євлогій — над українською культурою в Галичині, в свій час неприємно вразили

навіть буржуазні уряди союзних Росії Антантських держав. Вони викликали відомий публичний гострий виступ епископа Никона (Великороса в роду) з осудженням всієї русіфікаторської політики російського правительства відносно Українського Народу. Вони викликали також в Державній Думі кілька протестів (виступи с.-д. Чхеїдзе, труд. Дзюбинського, кадета Мілюкова) проти безглуздої політики царського уряду в українській справі. Правда, ці виступи не дали реальних наслідків, але вони свідчать про факт тих утисків, як і про те, що навіть найлютіщі скорпіони не ногли задушити проявів українського життя.

А що такі прояви були, свідчать численні спроби українського громадянства відновити свою пресу в тій чи иньшій формі. Один за одним народжувались (і, звичайно, на першому ж або на другому числі припинялись властями) українські часописи на Україні, а потім (з метою самоохорони) і на Московщині (в Москві). Тижневики і місячники — „Згода", „Тепла Роса", „Гасло", „Основа", „Степ" і „Промінь" — свідки і жертви тих спроб. Досить широко розвинувся, як раз в часі репресій, також і рух за українською школою. Земства Полтавщини і Чернигівщини, а також кооператори (на чолі з київським краєвим союзом кредитовим) домагались заведення українських шкіл. Цей рух знайшов відгук навіть у великорускій буржуазній пресі.*)

Звичайно, на распутінський уряд це все не справляло жадного враження, хіба негативне. Бачучи, що „сепаратизм" ще дише, правительство подвоювало свої репресії. На передодні революції як раз відбувався голосний судовий процес проти шістьох катеринославських селян, орґанізаторів і головних діячів катеринославської української „Просвіти", одної з останніх, що ще в той час животіла. Проф. Грушевський був все ще на засланні під дуже суворим доглядом, иньші українські політичні і культурні діячі примушені були сидіти на Україні мовчки, позбавлені всякої ножливости працювати на українськім полі.

Таке становище було на передодні революції на Україні. Що правда, революційного вначіння українського руху в цю пору перебільшувати не доводиться, але все ж не можна відкидати того, що таке вначіння він иав. Безглузді репресії викликали незадоволення проти уряду навіть в напів-свідомих українських масах, не кажучи вже про національно свідоме робітництво та інтеліґенцію.

2. Повалення царського ладу. Прояви гніву зубожілого, обдертого і голодного працюючого люду давали знати за себе все частіще. Зимові холоди 1916.—1917. року і голодування погнали робітників на вулицю. Після ваарештування робітничої ґрупи петербурзького военно-

*) Так газета „Рѣчь" (орґан кадетів) вмістила в кінці 1916. року статтю під заголовком „Земства за українську мову та школу", в якій, між иньшим, писала, що „свідомість новідкличної державної потреби культурного піднесеная народніх мас в місцевостях з українським населенням знову висунула на денний порядок питання про допущення української мови при науці в початкових народніх школах". Справа української школи прихильно дебатувалась на московському учительському з'їзді в січні місяці 1916. р. До міністра освіти подавались українськими громадськими орґанізаціями петиції та посилались делеґації в цій справі, хоч і безуспішно.

digitized by ukrbiblioteka.org

промислового комітету, що сталося приблизно за місяць до початку революції, розрухи в містах — Петрограді, Москві, Одесі й иньших — стали частіщими. Д. Дума почала одверто домагатися встановлення парляментарного ладу, виставивши гасло: „або Дума, або кабінет Гольцина-Протопопова". Промови соціялістів і трудовиків показували вже яскраво, як глибоко захопили народні верстви революційні настрої. У відповідь на опозиційні настрої Думи Правительство навіть на початку революції намагалось ще припинити її роботу, добившись від царя Миколи II указу про роспуск Думи, якого, до речи, Д. Дума вже не послухалась.

В кінці місяця лютого ст. ст. 1917. року (8. березня по нов. ст.) в столиці російській Петрограді почалися справжні революційні повстання. На вулицях почалися спочатку демонстрації з домаганням „хліба й мира", а за ними пішли бійки між робітництвом та революційними військовими частинами*) і урядовими військами та поліцією і жандармерією. Вперті і криваві бої тяглися підряд пять днів і закінчились, нарешті, 12. березня перемогою революційних військ і народу. Революційним народом було захоплено будинок Держ. Думи, залізничі двірці, ненависну для народу вязницю „Крести" й иньші установи і, нарешті, коли до революції приєдналось все військо Петрограда, Кронштадта і околиць, над вечір 12. березня столиця цілком була в руках революційного народу. Членів Царського Правительства було заарештовано, жандармів і поліцаїв розігнано, а часом пошматовано на кавалки, „охранки" розтрощено і підпалено.

В цей час, коли йшли вперті бої на вулицях, буржуазна Держ. Дума, не послухавшись царського указу про відстрочку її засідань, безсило вишукувала способів порятунку з скрутного становища. Родзянко (голова Думи) все ще телеґрафував цареві, аби той погодився на утворення нового правительства, яке користувалось би „довіррям країни". Та події вже пішли по-за Думою, і це побачила й сама буржуазна Дума, коли революційні війська захопили будинок Думи і запитали, що Дума думає робити. Думі нічого не залишалося робити, як заявитись по боці революційного народу. 12. ж березня Дума вирішила перейняти на себе верховну владу в краю і сформувати новий уряд. На засіданні думи було обрано спочатку Виконавчий Комітет Думи в складі 12 осіб, (1)**) який вже призначив нове правительство, на чолі з князьом Львовим (2).

Царя, який, довідавшись про події в Петрограді, хотів втіктн до головної военної кватирі, задержано було у Пскові, і тут нове правительство зажадало від нього, щоб він зрікся престолу за себе й за сина на користь свого брата Михайла.***) Після цього, під натиском революційних елементів, примушений був зріктись престола на користь Уста-

*) Першими виступили збройно проти царату гвардейські полки, укомплектовані з Українців. Вони були підготовлені до цього виступу петроградськими українськими орґанізаціями.

**) Цифри в скобках (1), (2)... означають відповідні „додатки" в кінці сієї книги.

***) Маніфест від 16. марта, Псков.

новчих Зборів своїм першим і послідній маніфестом також і новий царь Михайло.*) В своєму маніфесті царь Михайло „просив всіх російських горожан підпорядкуватися правительству, утвореному з ініціятиви Думи", доки, мовляв, Установчі Зборн „не висловлять волі народу про форму правління". Звичайно, всі ці маніфести і комедія з задержанням форм преемственности так званої законної влади робилися post factum, більше для людського ока, і ніякого звязку з революційними масами, що збройною рукою валили старий лад, чи безладдя, не мали.

До повалення царських самодержавно-распутінських порядків взялися не тільки робітники та військо, але й буржуазія. Відомі монархісти, як от В. Шульгин (член Викон. Комітету Держ. Думи), можна сказати, власними руками стягали з голови посліднього „самодержця" корону. В утвореному Державною Думою Викон. Комітеті і новім правительстві більшість належала як раз представникам великої буржуазії; соціялістично-демократичні елементи були в них тільки невеличкою домішкою (с.-д. Чхеїдзе і с.-р. Керенський). Зогнивший царський трон впав і розсипався, як та порохня, не зробивши, навіть, політичного зусилля врятуватись. Після того, як Петроград і Москва опинилися в руках повставшого війська і робітництва, руйнація старого режиму по инших великих містах і просторах бувшої Росії відбулась швидко і майже без пролиття крови.

Могутнє народне піднесення, мов та велика весняна повінь, без великого труду знесла і залила ознаки старого ладу. Аґенти старої влади або поспішно відходили собі в бік, або, що траплялося частіше, прилучались до тої повіни, маніфестуючи свою прихильність до нового ладу. Робітничі, військові і дрібнобуржуазні міські маси, а трохи згодом і селянство, після першої звістки з Петрограду про переворот, впоряжали ґрандіозні (особливо у великих містах) маніфестації з червоними прапорами і тим наочно відзначали кінець старого ладу і стверджували початок нового. Безкровно впав царський лад і на Україні. В Харькові, Одесі, Київі швидко були орґанізовані громадські комітети, які виразно стали в оборону нового ладу, взявши, так би сказати, провід в цій весняній повіді. Безкровний характер перших днів революції викликав особливе піднесення в широких народніх масах і немов би загальну закоханість в весну революції. Були фантасти, що сподівались, що революція так і переможе одною величчю свого ентузіязму і духа, без пролиття крови. Одначе дальший розвиток революції ці фантастичні сподіванки розбив без жалю. Російська і українська революція, що почалась трохи пізніше, явились ноже одними з самих кріваних, яких знав досі світ. „Безкровність" же перших днів мала свої певні підстави, і то не тільки психольоґічні. Поперше пояснюється вона самим характером і суттю політично-соціяльного процесу, що відбувався в той час, а подруге — надзвичайно великим значінням політично-державних центрів-столиць в сучасних державах, захоплення яких революційними масами раптом параліжує діяльність орґанів старої влади на всій периферії.

*) Маніфест від 17. марта. Петроград.

digitized by ukrbiblioteka.org

3. Коротка спілка. По зруйнованню царського трону на кон політично-державного життя одночасно виступили дві різнородні соціяльні сили: торговельно-промислова та почасти аґрарна ліберальна буржуазія і працюючі верстви — робітництво та селянство, переважно в салдатських шинелях. Спілка цих двох сил, як і треба було сподіватись, тяглась не довго. Другого таки дня революції стало ясно, що, крім повалення спільного ворога — самодержавно-распутінського режиму, працюючий люд і буржуазія спільних завдань не мають. Робітництво та селянство, розгромивши старі поліцейські околодки, знищивши „охранки", розігнавши стражників, хотіло не тільки нових вивісок на старих державно-громадських установах, але й нового вмісту в тих установах, нового змісту в нових формах влади і ще більше — хотіло нових не тільки політичних, але й соціяльно-економичних основ співжиття. Торговельно ж промислова і ліберальна частина земельної буржуазії, ставши по перевороті фактично до влади, хотіла під новітніми формами так званого „парляментарно-демократичного" ладу зберегти стару соціяльно-економичну суть буржуазної держави: необмежене панування капіталу над працею. Ці ріжні вимоги, з якими підходили до революції працюючі маси і буржуазія, виявились яскраво в тодішній пресі. Робітнича преса зараз же підняла питання про „поглиблення" революції, а буржуазна намагалася довести, що поваленням царського режиму зроблено вже все діло: „розчищено ґрунт для праці живим творчим силам країни" (розумій — торговельно-промисловій буржуазії): отже, на думку буржуазії, треба було просто ставати „до роботи", відклавши розвязання питань про соціяльно-екояомичні реформи до більш „слушного часу" — закінчення війни та скликання Установчих Зборів. В реальному житю швидко прийшло до непорозумінь та сутичок. Першим пробним камінем революційности обох сил явилось питання війни. Буржуазія і не думала про негайне припинення війни: навпаки, вона захотіла і саму революцію використати в цілях більш інтензивного дальшого провадження імперіалістичної війни, мріючи ще більш палко, ніж при самодержавному режимі, про прилучення Ґаличини, завоювання Дардаиелів і иньші смачні для неї річи. Зовсім иншого, звичайно, хотіли ті, що головами своїми накладали в жорстоких боях за ті палкі мрії буржуазії. Вище вгадувано вже про відношення буржуазії до проведення соціяльно-економичних реформ. Але і в менш важних для неї питаннях, як от в питанню про форму нового устрою держави (конституційяо-монархичну чи республиканську), буржуазія не спішилась з „лівими проектами", недвозначно даючи знати, що вона вважає більш доцільною формою конституційну монархію.

Отже не дивно, що другого ж дня революції вже намітилась і почалась в дійсности боротьба між недавніми спільниками — буржуазією і працюючими масами, спочатку в маловиразних, замаскованих і більшменш лагідних, „резолюційно-літературних" формах, коли можна так висловитись, а пізніще — в формах надзвичайно жорстоких і кривавих. Почалась ця боротьба одночасно в уряді (правда, в дуже замаскованій, компромісовій формі) — між соціялістичною його частиною і буржуазною, — і, більш виразно та активно, в радах робіт-

ничих та салдатських депутатів. Відповідно до цілей, які поставили собі в революції названі дві сили, з самого початку революції намітилось і дві ріжні форми революційної орґанізації громадських сил. Робітники, салдати і бідніще селянство охоче прийняло так звану радянську форму орґанізації, відому в Росії ще з часів першої російської революції 1905-1906. років, широко і енергійно пропаґована соціял-демократами большевиками.

Буржуазія ж і так звана „демократія" вжила иньшої форми для орґанізації революційного суспільства, а саме — форми „комітетів обединаних громадських орґанізацій," побудованих на міжклясовому принципі. Пізніще місце їх заступили орґани місцевого самоврядування (міські думи і земства), обрані на підставі пятичленної виборчої формули.

Конфлікт між двома силами — буржуазією і працюючими масами — почався одночасно на всіх просторах бувшої імперії, але пішов не всюди однаковим темпом і в однакових формах, ускладняючись місцевими умовами як соціяльно-екояомичного, так і національно-політичного характеру. Під впливом цих умов швакше розвинувся він на Україні, ніж на Московщині.

4. З тюрми народів на волю. Поваливши царський самодержавний режим, всі так звані недержавні народи бувшої російської Імперії викинули гасло перебудови Росії на федералістичних основах, маючи ціллю в цей спосіб знищити в повій Росії всякі сліди національної неволі і перетворити спільну батьківщину в спілку повноправних, рівних оден одному в політично-державному значінню народів. Грузини. Татари. Білоруси, Фінляндці, Латиші, Естонці й иньші народи хотіли бачити в революції не тільки зміну реакційно-самодержавної форми на республікансько-демократичну, а ще й цілковите усунення з нової практики державного управління Росією старої залізної московської централістичної системи, що була побудована не тільки на національному гніті, а також і на економичиому визискові центром недержавних народів. Так дивилося на революцію і українське революційне суспільство. Про старе „верховенство" так званого „руського", тоб-то московського народу, в якій би формі те верховенство не виявлялось, недержавні народи, після довгих віків національного гніту і визиску, не хотіли й слухати. Вирвавшись з тюрми народів, як влучно було прозвано бувшу Росію, на волю, поневолені народи з надзвичайним завзяттям взялися до закріплення своїх національних здобутків, піднесли гасла національно-політичних революцій.

На жаль, це жагуче поривання віками гноблених народів до повної національної волі явилось незрозумілим для широких верств московського народу і його провідників, вихованих в дусі московського великодержавного централізму або — рівновартного йому — московського „соціялістичного інтернаціоналізму".

Московська демократія поставилась до иього неуважно і вороже. Соціялістичні революційні кола її кваліфікували національні рухи, як буржуазні і контр-революційні.

digitized by ukrbiblioteka.org

Замість того, щоб визнати, що в національних революціях були заінтересовані (особливо в перших їх стадіях) майже в однаковій мірі не тільки буржуазні і дрібно-буржуазні, але й пролетарсько-селянські верстви поневолених націй, подібно до того, як в поваленні царського ладу були заінтересовані одночасно також соціяльно-ворожі одна одній кляси, — а визнавши це, підперти національні домагання пролетарсько-селянських національних мас і тим самим згладити гостроту національної боротьби і одірвати ці маси від їх тимчасових буржуазних спільників в цій боротьбі, — замість цього всього, руська революційна демократія змішала все до купи і захотіла просто одмахнутись від національної проблеми, покликуючись, для заспокоєння власної совісти, на контрреволюційність національних революцій.

З цього не вийшло нічого доброго для революції.

Хибним розумінням і відношенням до національних революцій з боку московської революційної демократії, яка по праву могла претендувати ва революційний провід у всеросійському масштабі, було нанесено велику шкоду справі революції: загально-російський революційний фронт одразу ж було розбито по лінії міжнаціональної боротьби, в результаті чого на великих просторах бувшої Росії революційна боротьба пішла одночасно в двох напрямках: 1) в напрямку соціяльно-економичної боротьби працюючих проти визискувачів і 2) в напрямку національно-політичної боротьби нації з нацією, робітництва та селянства з таким самим робітництвом та селянством.

Розділ II.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. Як і треба було сподіватись, першою стала до провідної роботи на Україні при нових обставинах більш орґанізована частина українського суспільства — дрібна, демократично настроєна буржуазія; здеклясована, з народницькими симпатіями інтеліґенція і, нарешті, середнє і заможніще, також демократично-настроєне, селянство, обєднане в кооперативні товариства та союзи. Необєднане робітництво українське, неорґанізоване бідвіще селянство мусіли наперед розглянутись в обставинах і орґанізуватись. Так само соціялістичні українські партії, попереду ніж взяти провід вад селянством і робітництвом в свої руки, мусіли пройти спочатку, хоч і короткий, період орґанізаційної роботи. Отже не дивно, що в цей період революції перед повели дрібно-буржуазні та інтеліґентські кола і що самий рух в масі набрав національно-культурницького характеру, з маловиразною автономістично-політичною закраскою.

Характерною для того часу являється київська відозва старої політичної української орґанізації, що існувала до революції потаємно — „Товариства Українських Поступовців“ — (від 9. березня ст. ст. 1917 р.), в якій українська дрібнобуржуазна інтеліґенція виложила ті свої ідеали, до здійснення яких хотіла направити всі революційні сили на Україні.*) В цій відозві знаходимо заклик до українського громадянства стати до роботи на культурно-національному ґрунті — до закладання українських шкіл, культурно-просвітніх товариств, до ширення української преси та книжок. Ця культурно-просвітня робота мала, на думку поступовців, довести Україну до здійснення давніх домагань „українського громадянства“ — широкої автономії для України в федеративній російській республіці (4). Ніякого натяку на необхідність переведення в інтересах селянства та робітництва тих чи иньших соціяльно-економичних реформ в закликові поступовців не знаходимо. Визначивши в такій формі свою національно-культурницьку „революційну“ платформу, поступовці закликали все українське громадянство спільно стати до здійснення її, застерігаючи, що „не час тепер на змагання, суперечки“. Характерно, що поступовці в своїх національно-культурних домаганнях не заходили так далеко, щоб вимагати від російського правительства з державної скарбниці коштів на задоволення культурно-просвітних потреб українського народу, і натомість закликали громадянство власними жертвами утворити потрібний національний фонд.

Будучи обективним, треба сказати, що цей заклик поступовців і вся їхня робота в цім напрямі в той час цілком відповідали моментові: українське суспільство — демократичне, звичайно, дійсно щиро взялося на початку революції до національно-культурницької праці, висовуючи своїм національно-політичним ідеалом „широку автономію“ для України. На цій культурницькій платформі (про це докладніще буде говоритись нижче) обєднались в перших днях революції не тільки ріжні верстви свідомого національно українського суспільства, але ще й певна частина зросійщених і цілком московських демократичних і буржуазно-ліберальних кол на Україні. В такому обєднанні, поскільки воно ставило виключно національно-культурницькі цілі, не було нічого а ні ненормального, а ні тим паче контрреволюційного. Навпаки, воно було цілком натуральним, зрозумілим і революційним, поскільки було справлене на розбиття кайданів тяжкої національної неволі, що тримала довгі часи українські селянські та робітничі маси в духовній, а разом з цим і клясовій сліпоті, — поскільки допомагало українському працюючому людові скинути з своїх очей полуду національного гніту і зрячими очима глянути навкруги. А що ця робота дійсно закладала, хоч і поволі та обережненько (щоб не розгнівати правительства), ґрунт для культурного відродження українського народу, сумніву ні в кого не могло і не може бути. Це розуміли і українські соціялістичні партії — соціял-демократична та соц.-революційна — і охоче підперли в свій час цей національно-культурницький рух, хоч і йшов

*) Вміщена в „Кіев. Мысли“ N. 68, з 22. (9) марта 1917. р.

digitized by ukrbiblioteka.org

він під проводом несоціялістичних партій і не торкався питань соціяльно-економічних.

Почуття національної волі, інстинктивна свідомість великих, захованих в потенції революційно-творчих сил українського народу, викликали надзвичайний ентузіязм в самих широких колах українського суспільства. Без дрібних розрахунків, ігноруючи цілком особисті інтереси й амбіції, з якимсь просто святим захватом взялись тисячі свідомих, працьовитих рук до національно-культурницької роботи. Всюди, де були українські сили, почалось закладання культурно-просвітніх товариств, громад, бібліотек-читалень, національних комітетів та рад: почалось видавання українських книжок, листівок, ґазет; почалось збірання грошей на національний фонд: почалась робота біля закладання українських шкіл. Культурне життя на Україні, особливо серед селянських і робітничих мас, почало набірати швидким темпом національних форм. В Київі зразу ж перейшов на українську мову кооперативний тижневик „Комашня", що підчас війни примушений був виходити російською мовою, через короткий час після повалення старого режиму почала виходити демократична ґазета „Нова Рада", трохи пізніще „Робітнича Ґазета", а за нею „Народня Воля" (соціялістична селянська ґазета) і тижневик партії соц.-рев. „Боротьба".

Нижче ми докладніще спинямося на характеристиці активних суспільних сил того часу і їхній роботі, аби правдиво освітлити ґенезу української революції.

6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. Загально-„руські" революційні громадські орґанізації, що утворились в перші дні революції на Україні — комітети обєднаних громадських орґанізацій та ради робітничих і салдатських депутатів — набрали зразу ж виразно „загально-руського", гоб-то московського характеру і через це революційних потреб українського суспільства задовольнити не могли. Справа українського відродження для них була чужа, неінтересна і другорядна. Знаючи все це, знаючи, що всю боротьбу за національне визволення українського народу доведеться українському суспільству винести виключно на власних плечах, без допомоги з чийого б то не було боку, активні сили українського визвольного руху в перші ж дні революції поставили на порядок денний питання про утворення українського національно-культурного і політичного центру. Ініціятиву закладення такого центру взяли на себе члени товариства українських поступовців, серед яких перед вели будучі українські соціялісти-федералісти. За їх проводом і було утворено в Київі в перших числах березня (ст. ст.) „Українську Центральну Раду". Закладено було Ц. Раду по зразку загально-російських „комітетів обєднаних громадських орґанізацій" з тою тільки ріжницею, що рада мала бути не міським чи ґуберніяльним центром, а всеукраїнським. Через це до складу ради спочатку ввійшли делеґати міських київських українських культурно-просвітніх, громадських і політичних установ, а також і тих всеукраїнських установ, які мали свої центральні осередки в Київі (представники політичних партій, кооперації, духовенства, вчителів, студентів, вояків). Якогось певного, заздалеґідь

виробленого пляну діяльности Центральна Рада на початку свого існування не мала. Так само не був усталений і склад. І це вийшло потім як раз на добре. Склад Ради, її завдання і методи роботи еволюціонували без великих внутрішніх перешкод разом з розвитком української революції.

Спочатку її робота обмежувалась тим кругом завдань, який намічався в постановах, повідомленнях і відозвах українських постуновців, про які ми вже згадували вище. Але чим далі, то круг завдань її все ширшав, набіраючи що раз все більш національно-політичного характеру.

Роботу свою Центральна Рада повела під проводом проф. М. Грушевського (що приїхав до Київа з заслання в березні місяці і ще перед цим заочно був обраний головою Центр. Ради), якому в перші часи — в періоді формування Ради і перших її кроків — допомогали В. Коваль і Х. Крижановський (представники кооперації), Д. Антонович (у. с.-д.) і представники української студентської молоді (пані Скрипник).

Порівнюючи через дуже короткий час було протягнуто нитки обєднання між Українською Центр. Радою і ріжноманітними українськими культурно-просвітніми, кооперативними, громадськими, військовими, професійними і політичними орґанізаціями, що існували на Україні і поза Україною: на Кавказі, в Сібіру, в Московщині, і навіть, в Америці (5).

Національні комітети, ради, „просвіти" і спілки, що виникли в ріжних місцевостях України, посилали своїх делеґатів до Центральної Ради, то для участи в її роботі, то для взаємної інформації і одержання від Ради вказівок, вважаючи Центральну Раду своїм керуючим центром. Популярність Центральної Ради зростала надзвичайно швидко, особливо в селянських і салдатських масах. Народні маси з надзвичайним довіррям горнулись під її крило, вважаючи Раду своєю заступницею та провідницею.

7. Українська кооперація і поновлені земства. До революції майже єдиною орґанізованою громадсько-економичною українською силою була кооперація — переважно сільська (кредитова, споживча і сільсько-господарська). Обєднуючи українське селянство (переважно замажне й багате на економичному ґрунті, кооперація в той же час вела культурно-національну роботу, а в своїй постійній суперечці з московською кооперацію з-за справи утворення на Україні окремих, незалежних від Москви фінансово-економичних кооперативних центрів, пропаґувала ідею не тільки національно-культурної, але й економичної окремішности України від московського центру. Через слабо розвинене політичне життя в самодержавній Росії на кооперативну роботу йшли в дореволюційні часи (особливо підчас реакції) свідоміщі національно і політично сили української демократії, які хотіли за тих часів працювати на громадському ґрунті для українських трудових мас. Здебільшого це були діячі без виразного партійного світогляду, але з безперечними народницькими симпатіями. Ці сили надали українській кооперації ідейного змісту і зробили її, завдяки цьому, помітним чинником не тільки в економичному, але й в культурно-політичному життю українського суспільства. Не дивно, отже,

digitized by ukrbiblioteka.org

що кооперація раніш, ніж инші орґанізовані ґрупи українського громадянства, виявила себе, як діяльний чинник в перший період революції.

В початку березня місяця (ст. ст.) вже працював в Київі Центральний Український Кооперативний Комітет (культурно-просвітний та орґанізаційний центр української кооперації), який, поруч з питаннями орґанізаційно-кооперативного характеру, в перші ж дні свого істнування поставив на чергу питання про допомогу українському селянству та робітництву політичною інформацією, а також взявся за справу переведення „українізації“ місцевих державно-громадських орґанів. Це останнє переводилось шляхом введення представників місцевих кооперативних обединань в новоутворені „совіти обединаних громадських орґанізацій“ (пійські і губерніяльні), в земські зібрання і продовольчі громадські комітети. В загальних національно-політичних орґанізаціях кооператори також взяли дуже близьку участь. Трохи згодом, коли революція на Україні набрала виразного національно-політичного характеру, багацько кооперативних діячів стало цілком або в значній мірі до політичної роботи (М. Стасюк, М. Ковалевський, Х. Барановський, проф. Туган-Барановський, Д. Коліух, П. Христюк, Б. Мартос і инші).

Свою революційну роботу кооперація переводила через кооперативні спілки (використовуючи добре підготовлений і досить численний інструкторський персонал їх), кооперативні комітети (орґанізації культурно-просвітного та орґанізаційного характеру), а також через з'їзди. Ці останні найкраще показують, як близько стояла кооперація до українського революційного руху в його перший національно-культурницький період. Для характеристики тодішніх „кооперативних“ настроїв типовим являється так званий „Перший Вільний Кооперативний З'їзд Київщини“, що відбувся в березні місяці (14. ст. ст.) в Київі. Цей з'їзд хоч і називався губерніяльним, але на нього завитало багацько кооперативних діячів і з инших ґуберній України. З'їзд був многолюдний і перетворився в перше загально-українське революційне свято.*) Привітати з'їзд прибули представники не тільки всіх українських (київських) орґанізацій, але й представники місцевої влади. З'їзд постановив „піддержати всіма силами нове правительство, закликати всі інституції до укріплення нового ладу“, а також „визнаючи необхідним, аби власти — зверху до низу — вибирав сам народ“, з'їзд висловив переконаиие, що „тільки демократично-федеративна республика в Росії з національно-територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права (українського) народу“. Всі инші постанови кооперативного з'їзду носили також виразно національний і політичний характер. З них тут вкажемо на постанову про необхідність негайного введення української мови в школі, суді та всіх громадських і державних інституціях,

*) До президії З'їзду, в числі инших, ввійшли: М. Ґрушевський, Х. Барановський, М. Стасюк, П. Христюк. Залю Педаґоґічного Музею, де відбувався з'їзд, було уквітчано українськими прапорами, портретом Шевченка і т. д. Закінчився з'їзд „Заповітом“ та „Ще не вмерла Україна“.

в церкві. а також звернення з'їзду до Тимчасового Правительства з проханням, щоб всі засланці з Галичини були звільнені від заслання й иньших кар. Депутати цього з'їзду були першими і чи не найкращими під ту хвилю інфориаторами й аґітаторами серед селянства за українське відродження. *)

Таких само з'їздів відбулося в той час багацько на Україні. Всі вони, без виїмку, заявились за необхідністю творення нового життя на Україні в національних українських формах, видвигаючи на перше місце українізацію школи, а також державних і громадських місцевих установ.

Напрямок всій революційно-кооперативній роботі на Україві дав в загальних рисах Перший Кооперативний З'їзд Союзів України, що відбувся на початку (9.—10. ст. ст.) квітня в Київі. на якім. в числі иньших, прибули і представники Кубанщини. **) З'їзд цей. по-за справами суто-кооперативними, уділив багацько уваги культурно-просвітній діяльности кооперативів, виробивши докладний пляи орґанізації цієї діяльности і висловившись за необхідність викладання в школах України науки про кооперацію (з зазначенням обовязковости викладу її на українській мові). Варто тут зауважити, що, не чекаючи здійснення урядом цих останніх своїх побажань. українські кооператори взялися підчас революції закладати з власної ініціятивн і на власні кошти кооперативні школи. Ми не будемо спинятися тут докладніще на численних постановах з'їзду, крім одної, про яку ще не згадували і ява має на цім місці особливий інтерес. Це — постанова про видання на кооперативні кошти народньої соціалістичної ґазети на українській мові для селянства і робітництва.

Прийнявши під увагу брак демократичної пропаґанди та інформації на селах і відсутність коштів на видання народніх ґазет у відповідних українських політичних партій, з'їзд однодушно постановив негайно приступити до видавня, на кошти союзів непартійної української соціалістичної народньої ґазети, під назвою „Народня Воля". Ґазета, дійсно, незабаром після з'їзду почала виходити під редакцією у. с.-р. М. Ковалевського і П. Христюка.***) Ґазета швидко завоювала симпатії українського селянства і весь час революції на Україні була единою великою щоденною соціалістичною селянською ґазетою.

Будучи завше рухом щиро-демократичним, кооперація виявила себе такою і в перші часи революції, між иньшим, віддавши свої голоси, підчас виборів до Установчих Зборів, за списки українських со-

---

*) Між иньшим, з'їзд виробив схему орґанізації нової адміністративної влади в селах та повітах і висловився за необхідність орґанізації в селах народньої міліції; про старих поліцаїв, стражників, приставів, урядників та ісправників і иньших аґентів самодержавія постановлено було — домагатись негайної одправки їх на фронт.

**) Заслуговує на увагу, що на початку революції українське суспільство всієї етноґрафічної української території (за виключенням, звичайно, Галичини) виступало. як одне національне тіло, в національно-культурних, економичних і політичних справах.

***) При [illegible]ькій участи М. Грушевського, М. Стасюка („спільчанина") і І. Пугача (с.-р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

ціялістичних партій — с.-д. та с.-р. З розвитком політичної і соціяльної боротьби на Україні, кооперативний рух поволі, цілком природно, тратив в свому значінні, як революційний чинник, все більше обмежуючись своєю суто-кооперативною працею, але революційне вначіння його на початку революції від цього, звичайно, не зменьшується, значіння це набірає тим більшої ваги, що початки клясової орґанізації українського селянства в так звану „Селянську Спілку" в багатьох місцевостях України були покладені при близькій допомозі кооперації.

Близько до кооперації стояли по напряму своєї роботи і участи в українському національно-культурницькому революційному рухові поновлені земські самоврядування. Перші поновлеві (введенням до складу земських зібрань представників від ріжних громадських орґанізацій, в тому числі і від кооперативів) земські зібрання — повітові і ґуберніяльні, являються дуже характерними з боку відношення їх до українського відродження. В той час, як міста на Україні з самого початку революції в більшости зайняли ворожу до українського відродження позицію або, в ліпших випадках, позицію повної неґації, ігнорування. земства, навіть в частині свого старого, буржуазного складу, поставились прихильно до національно-культурного і, навіть, в певних межах, і політичного відродження України і зробили багацько для національно- політичного освідомлення українського селянства через свої земські ґазети та журнали, видавані на українській мові. Для характеристики настроїв тодішніх земств досить вказати на київські повітове і ґуберніяльне земські зібрання, що відбулись в кінці березня (ст. ст.). Виступаючи перед поновленим повітовим київським земським вібранням, голова земської управи, відомий правий земський діяч, великий землевласник і домовласник Демченко, який ніколи до революції (будучи „практичним діячем") не виявляв себе Українцем, почав свою промову в привітання вільних громадян „з початком відродження вільного життя на Україні", а в дальших словах своєї революційної промови навіть замавіфестував свою приналежність до української нації і своє співчуття відродженню України словами, що „ми, Українці, більше всіх терпіли від старого режиму; наша Україна, наш народ витерпів найтяжчі переслідування; нам забороняли навіть молитися на рідній мові, конфіскували навіть еванґеліє". Настрої иньших земців — представників селянства та кооперації — були ще більш прихильними до відродження України. Доказом цього являється надзвичайно інтересна умова, яку поставило повітове зібрання при виборах нової Управи кандідатам в члени Управи, а саме: збори постановили, що в склад Управи може бути обраний тільки такий кандидат, який визнає необхідність автономного устрою для України і перебудови Росії на федеративних основах. Такий само виразно національно-український характер мало і ґуберніяльне київське земське зібрання, яке послало, за підписом голови зібрання — князя Куракина, привітальну телеґраму М. Грушевському, як „борцеві за волю і щастя українського народу". На цих зборах було поповнено склад ґуберніяльної земської управи українськими громадськими діячами (Пожарський, Сербиненко, Прокопович). Варто тут уваги також те, що старий київський

земський діяч, голова губерніяльної Управи, Губерніяльний Комісар Київщини при Временнім Правительстві, пан Суковкін (з роду не Українець), заявився активним прихильником українського відродження і пізніще брав бливьку участь в переговорах між Українскою Центральною Радою і Временним Правительством в інтересах Ради.

Більш-менш такий само характер мали перші революційні земські зібрання на всій території України. Навіть в земствах з населенням найбільш зрусіфікованим, як от, приміром, в Харьківському повітому земстві, перші збори мали в тій чи иньшій мірі український національний характер. Так на зборах поновленого харьківського повітового земства, що відбулись в початку квітня (ст. ст.), було однодушно визнано за необхідне перевести українізацію народньої школи в повіті. Спір викликало тільки технічне питання, коли саме і в якій формі та послідовности почати українізацію. За негайну українізацію висловилась все ж більшість зборів, після чого земством було визначено певні суми для купівлі підручників для українських шкіл та орґанізації літніх вчительських курсів, а також постановлено прохати міністерство освіти асіґнувати з державних коштів певну суму на допомогу земству в справі заведення в школях навчання на українській мові. Безпосередній звязок земств з народнім життям, з селянством, — навіть старих земців, представників буржуазії (великого землеволодіння на Україні) „українізував". переконував їх в необхідности визнати факт істнування на території України живого і живучого тіла українського народу, а тим самим і необхідности перебудови національно-культурних і політичних відносин на Україні відповідно до фактів життя, до реальних обставин. Під вплив української селянської стихії підпали всі земства ва Україні ще до революції, революція ж штовхнула до акції і ті їх елементи. які прихильність до українського відродження мали перед цим тільки в потенції. І було б помилковим думати, що всі ці Демченки, Куракіни, Суковкіни просто маскувались, перефарбовувались в захистний колір. Ні. Поскільки український національно-культурницький і політичний рух не зачіпав їх клясових економичних інтересів, постільки вони не мали а ні пайменьших підстав ставитись до нього вороже. Підстави ж для прихильного відношення в них були. Вони жили і працювали на Україні, мали до діла з українською селянською стихією. добре знались на місцевих умовах і національних відносинах і через це легко могли пізнати, що їм краще числитись з фактом, йти за стихією чи з стихією народньою, а ніж з якихось, більш-меньш абстрактних для них, великодержавних московських тенденцій, пертись проти тої стихії.

Крім культурно-просвітньої роботи і національно-політичного освідомлення українського селянства, земства прислужились українській революції на її початку ще й в иньший спосіб, а саме — своїми грошевими асіґновками Українській Центральній Раді в перші часи істнування її, коли Рада мала в грошах велику потребу,*) а також своєю постійною, виразною й активною позицією за Центральну Раду в часі боротьби Ради з Временним Правительством.

*) Особливо великими асіґнонками відзначилось Полтавське Земство.

digitized by ukrbiblioteka.org

8. Народне вчительство і студенство. Українська шкільна молодь, що мала свої орґанізації по вищих школах ще до революції.*) і народне вчительство, між яким було багацько свідомих національно культурних робітників, з великим захопленням і завзяттям стали підчас революції до національно-культурницької і політичної роботи. В Київі вже в перших числах березня (ст. ст.) вела велику аґітаційну роботу „Головна Українська Студенська Рада"; в кінці березня вже виходив студенський журнал „Стерно". По окремих містах України (і по-за Україною), де були вищі школи, українські студенські громади влаштовували для шкільної молоді, робітництва і салдатів лекції, курси українознавства, а також висилали багацько інформаторів на села. Загальний напрямок студенській революційній роботі давали Всеукраїнські Студенські Конференції, яких відбулось в перші місяці революції цілих три. Студенство дало багацько робітників для молодих українських соціялістичних партій і через останні впливало на розвиток політичної боротьби на Вкраїні. Почавши з обстоювання національно-територіяльної автономії України, студенство еволюціонувало разом з розвитком національно-політичної революції до обстоювання домагання державної незалежности України. Нема потреби підкреслювати тут, що українське студенство висунуло активне домагання українізації освітньої справи на Вкраїні.

Поруч з студенством стояло народне вчительство, яке взяло під свою опіку справу народньої освіти на Вкраїні. Утворивши „Товариство розповсюдження шкільної освіти на Україні" з осідком в Київі, а пізніще „Головну Українську Шкільну Раду" (на І Всеукраїнському вчительському з'їзді в квітні місяці), українське вчительство повело широку аґітаційно-орґанізаційну роботу під гаслом „вільна українська школа у вільній, автономній Україні", скликаючи раз-у-раз повітові та ґуберніяльні вчительські з'їзди, а для вироблення загального пляну роботи для всієї України — Всеукраїнські Вчительські З'їзди. Цими останніми було вироблено докладні пляни переведення українізації народньої освіти на Україні — від нижчих народніх шкіл до вищих, які вчительство і почало здійснювати зараз же, влаштувавши літом 1917. р. багацько курсів українознавства для підготовки вчителів для нижчих народніх шкіл. Те, що встигло зробити вчительство в цей час (до війни України з Сов. Росією), являється великою вкладкою до національно-культурної скарбниці українського трудового народу, вкладкою, яку могли дати в такий короткий час тільки революційний захват і повна самопожертва праця українського вчительства.

Українська і навіть російська преса того часу містила щодня по кільма звісток про відкриття по селах „Просвіт" і орґанізацію українських шкіл, курсів та лекцій по всій Україні.**) За рідну школу довелось українському вчительству витримати велику боротьбу з пред-

---

*) Партійні політичні орґанізації і так звані українські громади; з останніх помітну працю вели Петроградська, Київська і Московська студ. громади.

**) 19. марта (ст. ст.) 1917. р. відбулося в Київі урочисте відкриття Першої Української Ґімназії.

ставниками пануючої російської демократії. Ця демократія холодно зустріла український шкільний рух і підняла навіть ґвалт з приводу вигаданої нею ж самою так званої „насильственной украинизации неукраинскаго населенія Украины". Немає потреби доводити тут, що про „ніяку насильственну українізацію" українське вчительство і не думало. Про це як найкраще свідчать постанови учительських з'їздів. Ходило тільки о те, щоб відкрити в містах України українські народні школи в кількости, відповідно до кількости українського населення в них. Особливо гострого характеру ця боротьба за українську школу набрала в Київі, в цьому бувшому гнізді найчорнішої реакції і найгіршого україножерства. Звідси, під проводом чорносотенного „Кіевлянина" і Комітета так званих „югоросів" (орґанізація українських реакціонерів-ренеґатів), розходились по всій Україні брудні хвилі войовничого великоруського націоналізму: звідси посилались телеґрама за телеґрамою до Міністра Освіти Російського Тимчасового Правительства з прохаґнями „спасти русских дѣтей от насильственной украинизации". Ця боротьба за право українського народу вчитись на своїй рідній мові, боротьба, якій, здавалось би, не повинно було бути місця у „вільній" революційній Росії, була першою пересторогою для української демократії в її надто рожевій оцінці косиополітичности московської демократії і недооцінці великодержавних, централістично-московських русіфікаторських її настроїв і тенденцій.

9. Початки орґанізації українського вояцтва, селянства і робітництва. Ми вже говорили про те, що в перший період української революції провід мали дрібнобуржуазні та інтеліґентські ґрупи; трудові ж верстви — бідніще селянство, робітництво та вояцтво вжили цей час на свою клясову орґанізацію. Равіш за всіх заговорили вояки. Війна Росії з Центральними Державами примусила царський уряд взяти до війська майже все здатне носити зброю чоловіче населення. Через це революція застала в рядах армії велику частину самого активного населення. В історії української (так само, як і російської) революції ця обставина заграла дуже велику ролю. Українські салдати, зараз же після скинення царського режиму, проявили тверду волю до самоорґанізації на національному ґрунті. К тилу і на фронтах, па Україні і в далекій Московщині, в Сібіру і на Кавказі — всюди, де були тільки скомплектовані, в більшій чи меншій мірі, з Українців військові частини, почалося закладання українських військових комітетів, громад. клюбів, товариств, а за цим пішла й орґанізація окремих українських частин. Щоб зрозуміти цілком цей надзвичайно сильний процес національного пробудження в широких сірих салдатських масах, треба мати на увазі те, що в складі нижчого старшинського персоналу російської армії було багацько бувших учителів, переважно сільських народніх шкіл. Українське народне вчительство було тим свідомим національно і демократичним елементом в армії, який допоміг прокинутись і розвинутись національному почуттю в українських салдатських масах. Центром українського військового руху став Київ, де швидко утворилися українські військові орґанізації і через деякий час почалось формування перших українських військових частин.

digitized by ukrbiblioteka.org

Військовий рух, як і все українське відродження, був процесом в великій мірі стихійним. Починаючи гуртуватись в окремі національні частини, українські вояки не ставили собі спочатку далекосяглих цілей. Салдатська маса хотіла миру, їй набридла війна; але поскільки війна тяглась, поскільки український селянин і робітник примушені були ходити в сірій шинелі і нести всі тягарі, звязані з цим, вони хотіли робити це, як українські салдати і як Українці. Почувши про волю, повні віри в чудотворну силу нового ладу, вони намагались навіть інстинктивно уловити звязок між тим новим, що творилось, і необхідністю піддержати в цей момент фронт. Одночасно вважаючи революцію на Україні за свою, близьку і дорогу справу, салдати на фронті легко прийняли гасло „боротися за вільну Україну". В це розуміння „своєї вільної України" селянин і робітник в салдатській шинелі вкладав, звичайно, свій зміст, може не завше той, який його інтеліґентні провідники викладали в численних резолюціях та постановах українських вояків. Дихнувши свіжим, теплим, чистим і бадьорим повітрям революційної весни, душа гнобленого подвійно (національно-політично і соціяльно-економічно) народу розцвіла. „Коли ще треба бути вояком, коли ще треба лляти кров, так я хочу бути українським вояком і лляти свою кров за свої рідні оселі, за свою — так думав український салдат — вільну Україну". Через це і всі домагання українських вояків, роскиданих по всіх безмежних просторах бувшої російської імперії, в один і той же час виллялись в одні й ті самі прості, але реальні, життєві форми. Вояки в один голос поставили жадання комплектування всіх полків, що стояли на Україні, виключно з Українців (себ-то територіяльної системи комплектування війська) і обслуження їх українським старшинським складом: виділення українських вояків, що перебували по-за межами України, в окремі українські військові частини, з переведенням останніх на Україну і, нарешті, виділення українських вояків, що перебували на фронті, в окремі військові частини з переведенням їх всіх на український фронт.*) Нічого реакційного, шовіністичного і навіть шкідливого для фронту в тих вимогах не було. З перешкодами технічного і стратеґічно-військового характеру, які могли станути при переведенню цих бажань в життя, українське вояцтво заздалегідь мирилось, добре розуміючи їх. На перших порах ходило може не стільки о негайне і дійсне переведення тих вимог, скільки о принціпове визнання їх російським тимчасовим правительством і московською демократією слушними. Український салдат, настроєний цілком лагідно, радісно і по-братерськи, тільки заявляв: „я почуваю, нарешті, себе вільною людиною. Я хочу бути вільною людиною." І треба було тільки щиро визвати за ним це право бути людиною, а вже в технічних питаннях можна було порозумітись без великого труду.

Але сталось не так. Ні временне правительство, ні московська демократія всього цього не зрозуміла і не захотіла зрозуміти. Велику

*) Такого приблизно змісту були ухвали, винесені зборами юнкерів-Українців всіх військових шкіл Київа, що відбулися в Київі ще в березні місяці 1917. року. Надруковані вони майже у всіх київських газетах того часу.

проблему національного відродження українського народу вона хотіла затушкувати, замазати слісною балаканиною як раз про ці технічні перешкоди, про неможливість і шкідливість для фронту „українізації" війська, про небезпеку шовіністичних настроїв для революції. І саме це нерозуміння природи українського військового руху, небажання зрозуміти його і згори, наперед взята ворожість до нього московської демократії як найкраще виявились в незначних дрібницях, яких вже ніяким чином не можна було звязати з тими високими матеріями, як інтереси революції то-що, якими завше виправдувала свої гріхи проти українського визвольного руху російська демократія. А дрібниці ці були самого ріжного характеру, починаючи від ворожого відношення московського вояцтва до самого факту закладання українських військових рад, клюбів та товариств і кінчаючи небажанням всяких полкових, армейських і инших революційних комітетів виписувати для українських салдатів українські ґазети та книжки.

Неприхильність і гостра ворожість, з якими було зустрінуто військовий український рух, болюче вразили сірі салдатські маси, цілком неповинні в тих гріхах, які їм накидала московська демократія. Салдат почав гостріше реаґувати на всяку образу його національного почуття, його гідности. Салдат почав голосніще заявляти про свої національні бажання. Нарешті, салдат почав готуватись до збройного захисту своїх прав, своїх справедливих, як він в те твердо вірив, національно-політичних домагань. Ці постійні конфлікти, непорозуміння й образи, які відчував український козак, примусили його бути більш активним і рухливим, і цьому в великій мірі завдячує свій буйний розвиток український національний рух у війську.

Так само, як і серед війська, буйно розвинувся національно-визвольний рух і серед українського селянства, набіраючи форм, питомих цій верстві. Відгукуючись жваво на заклики культурницького характеру, охоче орґанізуючи „Просвіти", підтримуючи національно-культурницьку діяльність кооперативних обєднань, горнучись до української ґазети, книжки, школи, селянство в той же час своїм клясовим розумом добре тямило, що національно-культурницька робота — це є тільки частина того, що повинно воно зробити підчас революції. Отже, трохи розглянувшись навкруги, трудове селянство, не гаючи часу, приступило до орґанізації своїх сил на ґрунті своїх професійно-клясових інтересів. Формою для такої орґанізації взято було стару, випробовану вже за часів першої російської революції 1905.—1906. року форму селянських спілок*). Старі „спільчане", як от М. Стасюк, М. Осадчий, Арк. Степаненко, Сторубель, Стенька, Одинець, повели з перших же днів широку орґанізаційну роботу між селянством, збільшивши значно свої сили новими активними працьовниками, переважно членами української партії соціялістів-революціонерів. Заходами цих „спільчан" було скликано в Київі вже 6.—7. квітня (ст. ст.) 1917. року так званий з'їзд „діячів українського села". З'їзд пройшов з надзвичайним піднесенням. Представ-

*) Перший український селянський з'їзд ухвалив докладну конституцію цієї форми орґанізації селянства, над якою ми спинимось пізніше.

digitized by ukrbiblioteka.org

ники місцевих селянських спілок (що вже відновили до того часу свою діяльність на місцях і прислали своїх делеґатів на з'їзд *), подали відомости про велику популярність селянських спілок серед селянства і виразну волю українського трудового селянства до самоорґанізації. З'їзд визнав необхідним орґанізувати українське селянство у всеукраїнську центральну спілку; з цією метою ухвалено було скликати в ближчім часі всеукраїнський селянський з'їзд, а також обрано для переведення цієї ухвали в життя орґанізаційний комітет. В основу орґанізації селянської спілки з'їзд поклав дві коротенькі, але значні своїм вмістом постанови: 1. домагатись здійснення національно-територіяльної автономії України і 2. домагатись вирішення земельного питання на Україні українським соймом. Цими двома постановами немов би намічався, хоч і в самих загальних рисах, майбутній розвиток революції на Україні — два майже рівновартні моменти її: моменти національно-політичної революції і соціяльно-економичної, ввязані в розумінню трудових селянських мас в одно велике питання визволення працюючої людини з-під всякого гніту, з-під всякої неволі. Вважаючи земельну справу одною з самих важних, яву мало розвязати трудове селянство в революції, з'їзд, щоб полекшити майбутне розвязання земельної справи, постановив негайно запропонувати російському временному правительству видати закон про заборону з часу початку революції продажу, вакладу та довгострочної оренди земель та лісів. Ця подробиця коротенької постанови з'їзду про землю краще всяких слів характеризує тодішні настрої українського селянства, його найпекучіщі потреби.

Після цього з'їзду пішла дуже жваво орґанізаційна робота між українським трудовим селянством, під проводом так званих „спільчан" (діячів, що в більшости належали до української партії соц.-рев.). По всій Україні, в селах, волостях, повітах і ґуберніях закладались селянські спілки; скликались селянські з'їзди і обірались на них ради селянських депутатів та їх виконавчі комітети. Партія російських соціялістів-революціонерів, що спочатку пробувала була повести самостійно роботу між українським селянством, швидко одмовилась від цих спроб, наткнувшись на цілковиту байдужість, а то й ворожість до неї українського працюючого селянства. На правобережній Україні це повело майже до цілковитого знищення цієї партії (тут працювали тільки де які військові комітети цієї партії, спираючись на дрібно-міщанські та інтеліґентські і тільки почасти робітничі верстви), на лівобережній же Україні, в більш-менш врусіфікованих ґуберніях, московські соц.-революціонери примушені були відмовитись від провідної ролі між українським селянством і працювати на проводом і в контакті з українською партією соціялістів-революціонерів. Таким чином, українські трудові селянські маси з самого початку революції свідомо ігнорували стару „общеруську" (а на ділі — московську) партію соціялістів-революціонерів і пішли так само свідомо на українською партією соціялістів-революціонерів. Цей факт ще раз свідчить про те, що українське трудове селянство

*) На зїзді були представники 18 місцев. орґанізацій.

нерозривно звязувало своє національне визволення з соціяльно-економічним.

В той час, як партія укр. соц.-революціонерів головну свою увагу звернула на селянство, українська соц.-дем. партія, даючи свої сили і на роботу між селянством, робить значні успіхи в орґанізації українського промислового пролетаріяту.

10. Маніфестація українських сил і переполох в колах пануючої демократії. Велика культурно-національна орґанізаційна робота, що почалась на ріжних ділянках українського суспільного життя в перші дні революції. проходила тихо і майже непомітно для стороннього ока, особливо для такого, яке й не хотіло тієї роботи помічати. В неукраїнських газетах того часу друкувались коротенькі хронікальні замітки про утворення нових культурно-просвітних українських орґанізацій, підносились часом голоси за потребу допущення української мови в народні школи на Україні, але ніхто справи українського відродження і тої роботи, яка вже провадилась українським суспільством на цім полі, серіозно не брав аж доти, доки українське суспільство не заманіфестувало своїх сил в „наглядний“ спосіб — шляхом многолюдних маніфестацій. І хоч яким примітивним сам по собі був цей спосіб. одначе він досяг цілком неснодіваних результатів, немов би одкривши пануючій (московський і так званій „общеруській“) демократії очі на всі ті несподіванки, які міг принести їй український визвольний рух.

Перша велика українська маніфестація відбулась в далекому Петрограді, в серці російської революції, 12. березня (ст. ст.). Українці в Петрограді святкували в цей день два великі свята: свято перемоги революції і роковини смерти Т. Шевченка.

Багацько маніфестацій і свят бачив вже революційний Петроград, але такого величного і многолюдного свята ще не бачив. Біля 25 тисяч Українців — салдатів,*) робітників, студентів, інтеліґенції — виступили на вулиці Петрограду, як одно тіло, з одною волею, з одним одушевленим палким покликом: „нехай живе вільна Україна у вільній Росії! Нехай живе революція!“ Привітати Українців з святом національного визволення явились представники инших поневолених в царській Росії народів: Фінляндців, Естонців, Литовців, Поляків. Це останне надало маніфестації особливо величного і серіозного значіння і дало привід одній петроградській московській газеті написати, що українське свято „перетворилося в урочистий виступ народів, що скинули тяжкі кайдани централізму“. Московська петроградська преса кілька день писала про цю маніфестацію і з приводу неї. Вже по першим, хронікального характеру заміткам в пресі видно було, що маніфестація справила надзвичайно велике враження на московське громадянство. Після хронікальних заміток з'явились в газетах цілі статті, які мали ціллю кинути світло взагалі на справу українського відродження. Одпаче в тих

*) Деякі військові частини (укомплектовані з Українців), явились в повнім складі. Наперед військових частин їхав на конях бунчий конвой бунчого царя (складений з кубанських козаків-чорноморців) з українським січовим прапором і запорозькими бунчуками.

digitized by ukrbiblioteka.org

статтях знаходимо більше загальних слів гуманітарно-революційного характеру, ніж одвертого і ясного погляду на справу. Видно було, що і ті, що писали в газетах, ще не виробили собі нового, ясного революційного відношення до української проблеми. З одного боку, маніфестація свідчила про початок великого національного українського визвольного руху, з другого боку — вся московська демократія всім своїм попереднім вихованням орґанично зжилась з тою думкою, з тим життевим (а не теоретичним) переконанням, що, власне, піякого українського народу, як окремого національного орґанізму, хоч би в потенції здатного до національно-державного відродження, немає. Московська демократія мусіла доціру тепер серіозно подумати над українською проблемою. А через те, що українська національна проблема була одною з самих тяжчих національних проблем, московська демократія, під впливом загально-панувавших тоді веснянних революційних настроїв, наговорила чимало гарних революційних слів, „похвалила“ українські пісні, мову, полаяла старі царські порядки, що душили Українців, і на тому закінчила, не висловивши свого власного погляду на ті конкретні домагання, які ставились українським визвольним рухом. Орґан ліберальної буржуазії — „Русская Воля,“ зазначивши в своїй замітці про маніфестацію, що „тисячі робітників та салдатів, які прийшли заявити свої національні жадання, є відповіддю ганебним ідеольоґам зруйнованого самодержавія, що уважали Росію міцною лише при умові цілковитого знищення всіх національних ріжниць і мало не знищили їх цілком,“ — в слідуючому числі (з 14. марта ст. ст.) вмістила цілу статтю в українській справі, в якій намагалась довести своїм читачам, що національні домагання Українців (національно-культурної автономії) суть „законні і не шкідливі для буття і добра російської держави“. „Не можна не сказати, — писала між иньшим газета, — що ми зачіпаємо тут питанне, дуже болюче для Українців і дуже „сумнівне“ для російського громадянства. Українці завше з болем скаржилися на те, що навіть поступове російське громадянство не хоче признати національних вимагань Українців. А російське громадянство, в особі багатьох і дуже багатьох, у відповідь на сі скарги говорило: та які ж національні змагання? Їх чей же „вигадує“ купка інтеліґенції, „баламутить“ в сім питанню на шкоду Росії, на шкоду її політичного і культурного розвитку... От як стояло „українське“ питання в російській громадській свідомости дотепер і як може стоїть і тепер ще“.

Приблизно те саме написала і напів-урядова газета „Рѣчь“ *) (орґан к.-д. партії), в передовій статті з приводу маніфестації. Почавши статтю словами, що „лише в останнім часі починає в свідомости російського громадянства виявлятися в своїм значінню українське питання,“ — газета писала далі:

„Немає жадного національного руху в Росії, у відношенню до якого старий лад поступав з таким цінізмом і байдужістю, як до українського руху. Від 1876. до 1905. року було заборонено, часами без жадних виїмків, друкувати щось на українській мові. Від початку сієї війни українську пресу заборонено. До неї було приложено заборону раніще, ніж до німецької мови. Аж до революції

*) „Рѣчь“ Н. 64, 14. марта 1917. року.

української школи не дозволяли, і навчання на українській (малоруській) мові уважалось злочинством. Бюрократичні неуки не соромилися в своїх неофіціальних актах висміювати українську мову, що має свою історію, свою літературу, яка являється одним з найбільших духових творів найближчого нам по крові й походженню славянського племени, невідривно сполученого з нами історичними звязками. Божевільні гадали, що, коли вони не будуть узнавати існуванни цієї мови, вона дійсно зникне з лиця землі, але вони лише плодили великий гнів у вільних серцях і сіяли насіннє розбрату в найглибших нетрах російської держави... Перед вільною російською демократією стоїть велике завдання направити лихо, зроблене Росії сими помилками та злочинами... У вільній демократичній Росії можна сотворити форми життя, які дадуть можливість повного, широкого і вільного розвитку українського народу при збереженні державної єдности Росії."

Поступова газета „День" в своїй статті також зазначила, що „національне питання, до котрого байдуже відносилась досі російська преса, уважаючи його академичною справою, стає тепер, як питання біжучої політики, як невідкладна справа. Величня маніфестація, уладжена українськими партіями тут у Петрограді, зробила свое діло."

Отже в один голос суворо засуджувалась московською пресою цинично-жорстока політика царського режиму відносно України, в один голос зазначалось, що цю свою гидку, божевільну і жорстоку політику провадив царський уряд при повній „байдужости" до української справи і тих утисків московської демократії і, нарешті, так само в один голос висловлювалось загальне побажанвя, аби в „повій вільній Росії" „сумнівне для російського громадянства" українське питання, нарешті було розвязано. А як саме, в якій формі, про це московське громадянство мовчало, зазначивши наперед тільки одну умову того розвязання, а саме, щоб при тім „не було порушено державної єдности Росії" і не зробилось якої-будь шкоди „для буття і добра російської держави." *) Коротко кажучи, пан заявляв, що він, ради свят, може дати якусь полегкість своєму наймитові, аби тільки це не псувало йому його святочного настрою і, боже борони, не одбилось шкодливо на його господарстві. Та українська демократія в ті дні і цьому була рада. Добре вже й те, що хоч визнають (і наче б то щиро) свої минулі помилки; визнавши їх, визнають згодом і наше право на вільне впорядкування свого життя, думав український демократ, шануючи не меньше московського демократа єдність загальноросійського революційного фронту.

Одначе ця „ідилія" братерських відносин між московськокою й українською демократією швидко зникла і швидче саме на Україні, а ніж на далекій Півночі. Тут, на Україні, де саме пан хазяйнував загарбаним добром свого сусіда, де він віч-на-віч бачив, яку загрозу може принести для його панування і хазяйнування українське відроження; де український визвольний рух не обмежувався самими заявами, деклараціями та маніфестаціями, а втілювався в реальні життєві, матеріяльні форми, стихійно пручи до так званої україні-

*) Міністр-президент кн. Львов в одній з своїх промов заявив, що національні домагання народів Росії йдуть не далі домагань права культурного самоозначення.

digitized by ukrbiblioteka.org

зації всіх сфер культурного, політично-державного і господарчого життя на Україні, — тут пануюча демократія (а про буржуазію вже й говорити не доводиться) дуже швидко розвіяла чари революційної романтики і поставила питання руба, ва шлунковий ґрунт, нало дбаючи про яке-будь „ідейне" обґрунтування своїх централістично-московських націоналістичних позицій. Як і в Петрограді, так і в Київі побудкою до ширшого і більш серіозного трактування української справи пануючою демократією послужила українська маніфестація, що відбулась на тиждень пізніще від петроградської, а сане 19. березня ст. ст. Орґанізувала цю маніфестацію Центральна Рада з метою вробити підсумок українських сил в столиці України і прилюдно заманіфестувати революційні національні домагання українського громадянства. Маніфестація дійсно випала дуже многолюдною і величньою. Кількість участників доходила, по газетних звідомленнях, до ста тисяч. Салдати, робітники ріжних фабрик та заводів, валівничники та почтово-телеґрафні робітники, полонені Українці-галичане, вчителі, артисти, шкільна молодь, коопораторн і, нарешті, представники ріжних політичних українських партій — словом, все свідоме національно українське громадянство, без ріжниці політичних переконань і клясової приналежности, вийшло в той день на вулиці Київа, обединавшись па урочистім святі національного визволення. Старий, з великою срібною бородою, — живий символ незломної волі українського народу до національного відродження, недавно вернувший до Київа в заслання проф. М. Грушевськнй виступав в перших рядах наніфестантів. На Софіевській Площі було влаштовано велпке народне віче, на якому виступали в промовами визпачніщі українські громадські діячі — представники ріжних українських культурно-просвітних, професійних, військових, кооперативних і пньших орґанізацій, а також політичних партій. В імени Центральної Ради промовляв М. Грушевський. Всі промовці і всі участники свята пройняті були одним почуттям радости в перемоги російської революції і одним бажанням — укріплення і зміцнення нового ладу, при якім не було б і спомину про ту тяжку неволю, якої зазнав український народ протягом двох століть під московським панованням.

Віче однодушно прийняло постанову, яку, з огляду на її велике впачіння для правдивого освітлення настроїв і національних бажань українського суспільства в той мент революції, ваводимо тут цілком. Ухвала віча була така:

„Ми, Українці, зібрані у Київі 19. березня на першім українськім святі свободи, вітаємо відновлення народовластя, знищеного царським деспотизмом, і одностайно постановляємо:

1. Піддержувати Центральне Правитльство, помагаючи всіма силами забезпечити новий свобідний лад під всяких ворожих заходів, в твердім переконанню, що воно далі прикладатиме всі сили для укріплення свободи і демократизму;

2. Потвердити йому (Центральному Правительству) навіі сподівання негайного скликання Установчих Зборів, на основі загального, рівного, прямого і тайного вибору, котрі (У. Збори) мають ствердити автономний лад, який на Україні заводимо;

3. Зажадати від Тимчасового Правительства, щоб воно міцно звязало справу автономії України з інтересами нового ладу і заохотило людність її до всяких жертв, для чого негайно видало б декларацію, котрою з свого боку визнало б потребу широкої автономії української землі, і поробило б одразу всі заходи, щоб надати український національний характер публичним установам (яа Україні) з захованням прав національних меньшостей;

4. В справі переведення сих постанов (в життя) віче доручає Українській Центральній Раді порозумітися з Тимчасовим Правительством."

Отже в ухвалі віча, як і у всьому тодішньому українському революційному рухові, не було нічого такого, що свідчило б про якісь анти-революційні або спеціально проти-московські настрої і домагання Українців. Навпаки, вся національно-культурна робота і ті національно-політичні жадання, які виставлялись українським суспільством, цілком вкладались в рамці единого загальноросійського революційного фронту і единої оновленої, на федеративних основах збудованої російської державности (7). Ухвала київського віча про це дуже виразно свідчить. Заявляючи про фактичне творення автономного ладу на Україні, що виявлялось тоді поперед всього в формі широкого культурницько-національного руху (заснования шкіл, просвіт і т. д.), а також в формі введення української мови в деякі громадсько-державні інституції (земства, комітети обєднаних громадських орґанізацій то-що), а також в формі заміщення по можливости всіх адміністративно-державних посад на Україні Українцями або особами, що знали українську мову та місцеві умови життя і не ставились вороже до українського національного водродженя, — домагаючись від Временного Правительства признання осібною декларацією потреби заведення автономного ладу на Україні, отже санкції тої роботи, яка в початкових формах провадилась вже самим життям, — українське суспільство в той же час виразно зазначало (1 і 2 точки ухвали віча), що ґарантію успіху свого національного визвольного руху воно бачить в успішному розвиткові і перемозі загально-російської революції. Одначе пануюча демократія подивилась на розвиток українського визвольного руху і на цю ухвалу в'окрема инакше. Нотуючи швидкий зріст кількости ріжних національно-культурницьких і громадських українських орґанізацій, висловлюючи, хоч і дуже здержано, начеб-то навіть радість в приводу цього, вона в той самий час почала серіозно непокоїтись. Після згаданої величньої маніфестації в Київі занепокоєння те перейшло в справжній переполох. На ті точки постанови віча, в яких говорилось про підтримку Временного Правительства, про необхідність укріплення свобід і демократизму і можливо найшвидче скликання по чотирьохчленній формулі загальноросійських Установчих зборів, пануючою демократією не було звернуто жадної уваги, натомість в надзвичайним завзяттям і увагою почала вона розшифровувати, здавалось би, просту, щиру і вовсім „не страшну" заяву віча про фактичне творення автономного ладу на Україні і домагання принціпового визнання В. Правительством „потреби широкої автономії української землі". Відомість про те, що Українська Центральна Рада збірається скликати на початку квітня (ст. ст.) Національний Український Конґрес, давала, як здавалось гарячим

digitized by ukrbiblioteka.org

головам, ключ до „загадки". „Пан" перелякався і вирішив, що в образі Нац. Конґресу йде ві що иньше, як страшне для нього „отдѣленіе" України від Росії.

В Київському Комітеті обеднаних громадських орґанізацій, в раді робітничих і салдатських депутатів, на ріжних зборах і нарадах неукраїнської демократії почали ширитись чутки, що Українська Центральна Рада хоче негайно фактично перевести автономію України без згоди на те Временного Правительства і майбутніх Установчих Зборів. Більш гарячі голови *) запевнювали прямо, що „Украинцы хотятъ отдѣлиться". В звязку з цими чутками почалось хвилювання у московських військових частинах, що стояли у Київі. Де-хто пробував брязкотіти зброєю. Громадська атмосфера зробилась дуже тяжкою і зовсім не пасувала до тодішніх загально-святочних, весняно-революційних настроїв. Це останнє примусило, нарешті, пануючу демократію пошукати способів до очищення повітря. Немов би для того, щоб вияснити дійсну позицію Центральної Ради в справі заведення автономного устрою на Україні (в дійсности вияснять було нічого, бо позиція Центральної Ради була загальновідома, а чутки про негайне „отдѣленіе" України від Московщини були, очевидно, провокацією чи твором фантазії перелякапого „руського" демократа на Україні), Київський Комітет обеднаних громадських орґанізацій скликав (4. квітня ст. ст.) обеднане засідання президій: Центральної Ради, Комітета Об. Гр. орґанізацій, Ради Робітничих Депутатів, Ради Військових Депутатів і коаліційної студенської ради. На цьому засіданню було вчинено представникам Центральної Ради **) справжній громадсько-політичний допит. „Старшій брат" — московська і зросійщена еврейська демократія, з видимим гнівом і навіть погрозами робила суворий допит „молодшому братові" — визволеній з тюрми народів молодій українській демократії, що так щиро, без всякої „неправди" взялася поратись в своїй зруйнованій тяжкою неволею селянсько-робітничій хатині. М. Грушевський, спростовуючи чутки про негайне оголошення Конґресом відділення України від Московщини і протестуючи з обуренням против тих погроз, які йшли з боку пануючої демократії на адресу українського суспільства взагалі і майбутнього конґресу зокрема, зробив пануючій демократії на цім засіданню історичне запитання: „З ким ми тут зустрілись? З друзями чи ворогами?" Це запитання міг повторити в той час за Грушевським весь український народ і вся українська демократія — салдат на фронті, вчитель в школі, робітник на фабриці, селянин в селі. Бо всюди, де тільки розгинав свою спину після тяжкого національного гніту український нарід, всюди він зустрічався з якимсь опором, з чиєюсь рукою, що немов би притримувала ту зігнуту спину, не даючи їй одразу і цілком випростатись. Придивляючись до тої руки, український робітник пізнавав в ній, на своє велике здивування, руку такого ж, здавалось, як

*) До таких голів належали такі київські голови, як Голова Ради Робітничих Депутатів — Незлобін, Голова Ради Салдатських Депутатів — Таск (обидва соціялісти), які погрожували розігнати штиками майбутній конґрес.

**) М. Грушевському, В. Винниченкові і Д. Антоновичеві.

і від. робітника — московської і зросійщеної єврейської демократії. Не вірячи своїм очам, український народ запитував: „Чия це рука давить мене знову до землі? Невже рука такого ж працьовника, як і я?“

Обміном думок на цій нараді було трохи розріжено атмосферу взаємного недовірря, а саме головне — було викрито одверто і прилюдно те глибоке росходження в поглядах на український визвольний рух, яке істнувало між поглядами української і неукраїнської пануючої демократії на Україні. Українська демократія мала ще одну не аби-яку нагоду переконатись, що здійснення її національно-політичних ідеалів буде вимагати впертої боротьби, на цей раз вже не з реакційною московською буржуазією, а з засліпленою московською демократією. Пануюча ж демократія так само починала бачити, що їй приходиться мати до діла з серіозним національним рухом, якого не можна спинити погрозами розігнати „штиками“ те чи иньше національне українське народне зібрання. Запитання М. Грушевського — „з ким ми тут зустрілись: з друзями чи з ворогами“ — давало їй великий матеріял до думання і деякої „переоцінки цінностей“.

II. Перші кроки українських політичних партій. Важкий національний гніт, що панував в царській Росії, не давав можливости вільного розвитку українській національно-політичній і соціялістичній думці. Хоч українська політична думка вже в сорокових роках XIX століття виразно сформулувала домагання демократичного устрою на автономній Україні, звязаній з иньшими народами чи областями лише федеративними звязками, а пізніще, за часів Драгоманова, досягала моментами щаблів, що дорівнювали розвиткові загально-европейської політичної думки, все ж, будучи відірвана цензурними заборонами від свого джерела — широких народніх українських мас, що перебували під важким подвійним гнітом національної і соціяльної неволі в темноті і злиднях, не могла вона більш-менш вичерпуюче розвинути навіть самих основних своїх напрямів — глибокого демократизму, звязаного ідеєю широкого народоправства, і ідеї всесвітньої федерації народів. Через ці особливо тяжкі умови, в яких перебував український народ протягом останніх двох століть, до початку XX століття на Україні не було майже ніяких українських політичних партій в европейському розумінню, себ-то партій масових. Тільки перша російська революція 1905.—1906. рр., знесши на де-який час пута царського режиму, прочистила була ґрунт для орґанізації українських політичних партій. Партії почали орґанізовуватись, політична думка викристалізовуватись, але цей процес було знову придушено жорстокою післяреволюційною реакцією, яка нищила не то що політичні українські орґанізації, а навіть культурно-просвітні та економичні. Українські політичні ґрупи, не вспівши як слід орґанізуватись і зміцнитись, були знищені або загнані в глибоке „підпілля“. Отже перші дні революції мусіли українські політичні ґрупи і течії цілком природно використати для самоорґанізації і вироблення своїх сталих партійних проґрамів, що і було ними зроблено. Це останне в певній мірі являлось причиною того, що перший період революції на Україні носив такий виразний національно-культурницький

digitized by ukrbiblioteka.org

характер і був немов би підготовчим до другого, вже справді революційного періоду — національно-політичної боротьби. В перші дні революції отже відбулось в Київі кілька орґанізаційно-установчих з'їздів та конґресів українських політичних партій та ґруп. На головніщих ми тут спинимось докладніще.

Першим відбувся з'їзд так званих „поступовців", про яких ми вже згадували — давнійшої української національно-політичної орґанізації, що існувала до революції потаємно і провадила де-яку національно-орґанізаційну, а часами і політичну роботу. На цей з'їзд, що одбувся 25.—26. березня (ст. ст.) в Київі, явилось багацько українських політично-громадських діячів (8), які, хоч і не мали спільної соціяльно-економичної платформи, але були обеднані національно-політичою програмою.*) Центральним питанням з'їзду була справа автономії України. З'їзд ухвалив негайно приступити до творення автономного ладу на Україні. Російські установчі збори мали, на думку з'їзду, тільки затвердити новий автономний устрій на Україні і федеральний в Росії. З'їзд підкреслив необхідність орґанізації українського суспільства на економичнім, культурно-просвітнім і політичнім ґрунті і підготовления українізації всіх громадських установ на Україні, як ґаранті успішности переведення в життя автономного устрою України. Визнавши потрібним і надалі задержати „Товариство", як політичну орґанізацію, з'їзд постановив, між иньшим, переміннти назву цієї орґанізації з „Товариства Українських Поступовців" на „Союз українських автономістів-федералістів" і надав окремим ґрупам союзу права „самоопреділятися в партійному смислі". Закінчив свою працю з'їзд закликом до українського орґанізованого суспільства взяти активну участь в майбутньому Всеукраїнському Національному Конґресі. Політичного значіння нова орґанізація — союз українських автономістів-федералістів — в дальшім розвиткові революції не мала майже ніякого, одначе згаданий з'їзд мав чимале значіння для підготовки Всеукраїнського Національного Конґресу. що відіграв визначну ролю в історії української революції. При діяльній участи політичних ґруп, обеднаних в союзі федералістів, було скликано і переведено Конґрес.

За цим з'їздом відбулися в Київі в перших числах квітня ст. ст. (вже на передодні Національного Конґресу) ще два з'їзди — конференція української соціял-демократичної робітничої партії і Установчий З'їзд української партії соціялістів-революціонерів.

Конференція української соціял-демократичної партії **) відбулась (4.—5. квітня ст. ст.) під проводом визначного партійного робітника, відомого українського письменника В. Винниченка і була присвячена головним чином ревізії національно-політичної частини партійного програму. ухваленого в 1905. році. Домагаючись автономії для України здавна, а саме — з днів свого заснування, українська соц.-дем. роб. партія

*) Головою цього з'їзду був М. С. Грушевський, що потім, з розвитком революції, вступив до укр. партії соц.-рев., ставши її діяльним членом.

**) На конференцію прибули представники партійних с.-д. орґанізацій: Катеринославської, Полтавської, Київської, Харьківської, Одеської, Черкаської, Новоград-Волинської, Бердянської, Московської, Петроґрадської й иньших.

проте до великої української революції не цілком продумала національну проблему, одночасно обстоюючи гасло автономного устрою для України і не виступаючи проти політично-економічної централізації Росії. На цім позначилась велика ідейна залежність української соціял-дем. роб. партії від загально-російської соціял-демократії. Поклоняючись, слідом за своїми московськими вчителями, богові економічної централізації, українські соціял-демократи думали спочатку вбгати задоволення національних потреб українського народу в рямці приблизно національно-культурної автономії і через це були навіть принціповими противниками федеративного ладу в пристосованню його до Росії. Одначе реальне життя явилось ліпшим вчителем, ніж московська соціял-демократія, та ще її гіршого — меньшевистського толку. Ще і до революції в рядах укр. соц.-дем. було не мало членів, яких не задовольняло програмове, маловиразне і компромісове рішення української національної проблеми. *) Тепер же, коли буйні хвилі великої весняної повіді національного відродження заляли всі ділянки українського суспільного життя; коли весь український народ — робітник на фабриці, селянин в своїй убогій хатині і салдат на фронті, не кажучи вже про інтеліґенцію, — виявив цілком стихійну сильну і виразну волю до самозатвердження себе, як окремого національного орґанізму, українська соц.-дем. робітнича партія стала перед конечною необхідністю ґрунтовно проревізувати свої національно-політичні постуляти. Конференція партії і зробила це, хоч. правда, все ще оглядаючись на свого московського вчителя. Ухвала Конференції про автономію України звучить так:

„Виходячи з того, що потреба можливо повного розвитку творчих сил України вимагає її найширшого економично-політичного самоозначення; приймаючи під увагу, що федеративний устрій російської держави, як союза автономних національно-територіяльних або просто територіяльних одиниць, не тільки не може шкодити розвиткові пролетаріята всієї Росії, — а тим більше українського, — але і користний для нього; приймаючи під увагу, що федерація автономних національних або краєвих одиниць — це найкраща ґарантія демократичних і національно-політичних прав кождої нації або країни, — конференція української соц.-дем. робітничої партії з цілою непохитною рішучістю видвигає давнє домагання партії — автономію України, яко першу, невідложну, пекучу задачу сучасної хвилі українського пролетаріяту та всієї України. Рівночасно, виходячи з рямок партійної програми, виголошеної на з'їзді 1905. р., конференція, рахуючись з виключністю подій і домаганнями життя, думає можливим взяти на себе право позволити товаришам по партії піддержувати принціп федеративної будови російської демократичної республики і піддержувати автономичні змагання демократій иньших націй."

В цілях досягнення найкращого автономного устрою України, конференція визнала необхідним негайно роспочати енерґійну та всебічну працю, справлену до скликання всеукраїнського територіяльного зібрання, на котрому могла б виявитись воля української демократії і демократії иньших націй, що живуть на території України.

Одночасно конференція виразно зазначила, що творення автономного ладу на Україні повинно відбутись в самім революційнім про-

*) Деякі укр. соц.-дем., як от М. Порш, своїми науковими працями давали солідне обґрунтовання домагання не тільки національно-територіяльної автономії для України, але навіть і для самостійности її.

digitized by ukrbiblioteka.org

цесі, шляхом ініціятиви місцевих революційних народніх сил, і що Временне Правительство повинно бачити в такому способі заведення автономного ладу на Україні ґрунт для своєї діяльности, справленої на демократизацію Росії, на основі здійснення національних домагань численних бувших недержавних народів Росії. Це розуміння українською соц.-демократією творення автономного ладу мало для української революції велике значіння: відповідаючи українській дійсности, воно було в той же час дійсно революційним. І як таке, йдучи в розріз з загальною тендепцією московської демократії — одкинути національне питання на другорядне місце, одклавши вирішення його цілком до Установчих Зборів, воно було причиною того, що українська соціял-демократія з самого початку революції на Україні пішла своїм окремим шляхом, часами гостро виступаючи проти своїх старших товаришів — російської соц.-дем. робітн. партії на Україні.

Отже вже перша конференція української соціял-демократичної партії — партії, що зовсім не мала нахилу особливо загострювати національне питання, що в своїй оцінці моменту і наміченні революційної партійної тактики виходила з інтересів пролетарської кляси Росії без ріжниці національностей, — показувала, що революція на Україні піде своїм окремим шляхом, не роспускаючись в загально-російській революції, що вона буде переводитись в своєрідних формах, своїми місцевими революційними силами (9).

Для більш повної характеристики української соціял-демократичної партії на початку революції додамо тут ще, що конференція партії постановила рішуче домагатись припинення війни зусиллями орґанізованого пролетаріяту всього світу. На думку конференції, Временне Правительство, дбаючи про розвиток і закріплення здобутків російської революції, мусіло б негайно роспочати мирові переговори через представників міжнароднього пролетаріяту, в тім числі й українського.

Ще більш революційним в національній справі виявив себе з'їзд української партії соціялістів-революціонерів, що мав установчий характер (4.—5. квітня ст. ст. 1917. р.). До великої української революції українська партія соціялістів-революціонерів не мала свого проґраму, хоч окремі партійні ґуртки та орґанізації істнували ще з часів першої російської революції 1905.—6. рр. Ґрупи ці істнували і провадили свою роботу то як самостійні (Київська, Баришпільська, Ново-Басанська й иньші), то як так чи инакше ввязані в російською партією соціялістів-революціонерів. В часі від 1913. р. до половини 1915. року виходив в Київі нелеґально орґан київської ґрупи української партії соціялістів-революціонерів „Боротьба", в якому було вміщено, між иньшим, нарис проґраму партії (10).

Дореволюційні орґанізації партії вели свою роботу головним чином між студенською молоддю та селянством і тільки почасти між робітництвом. Революція дала простір для діяльности партії. При першій же звістці про повалення царського режиму, на місцях почалась жвава орґанізаційна робота: по всій Україні відновлялись старі, зруйновані реакцією орґанізації і закладались нові. Швидкий і численний

зріст орґанізацій партії на місцях і дав, власне, змогу скликати вже в квітні установчий з'їзд партії. *)

З'їзд обміркував цілу низку питань проґрамового характеру, з яких найбільш пекучими являлись два: національне і земельне. Національне питання викликало дуже палкі дебати. В числі делеґатів намічалась ґрупа з виразними самостійницькими тенденціями. В результаті було ухвалено, хоч і не самостійницьку, але досить радикальну постанову слідуючого змісту:

„В час, коли відбувається велика творча робота серед вільних народів Росії, установчий з'їзд української партії соц.-рев. визнає найбільшою потребою українського народу негайне переведення в життя широкої національно-територіяльної автономії України, з забезпеченням прав національних меньшостей, і негайне скликання територіяльної Української Установчої Ради для вироблення основ і форм автономії і для підготовлення виборів до загально-російських Установчих Зборів від народу українського й иньших народів Росії. Разом з тим з'їзд визнає, що найкращою формою устрою російської держави є федеративно-демократична республика, установлення якої укр. партія соц.-рев. буде домагатись на загально-російських Установчих Зборах".

Отже партія рішуче рвала з історичними предпосилками та традиціями і виразно виходила в своєму рішенню національної проблеми з визнання принціпу національної суверенности українського народу.

Принціп цей мав втілитись в життя через Українську Установчу Раду, скликану раніше Російських Установчих Зборів. Щоб остаточно поставити крапку над І, з'їзд партії підкреслив окремою резолюцією, що „па всякі перешкоди скликанню Української Установчої Ради з боку російського уряду, на всяку спробу зробити натиск за допомогою сили — українська партія соціялістів-революціонерів буде дивитись, як на продовження тієї самої імперіялістичної політики захвату і гніту, яку вели що до України московські царі і російські імператори. Партія буде вимагати від Тимчасового Уряду, щоб він деклараційним актом заявив про своє відношення до автономії України". Тут же з'їзд постановив, що партія буде домагатись зосередкування українських салдатів в окремих полках. Таким чином, українська партія соціялістів-революціонерів виявила з-поміж всіх українських партії найбільш радикальну позицію в національній справі, тим самим ставши в авангарді революційної боротьби українських трудових мас за національне визволення.

Ми не будемо спинятись тут па ухвалах з'їзду по иньшим питанням (робітничому, в справі війни і т. д.), якими намічався проґрам партії і давалась провідна тактична лінія для партії в її черговій щоденній роботі: в тих увалах партія мало чим ріжнилась від иньших

*) На установчий з'їзд прибули представники партійних орґанізацій: Київської, Полтавської, Харьківської, Чернигівської і Катеринославської губерній. В числі делеґатів були партійні робітники, які що й но повернулись з заслання та повиходили з царських тюрем. До президії З'їзду було обрано М. Ковалевського, Л. Ковалівa, П. Христюка і Володимира Залізняка.

digitized by ukrbiblioteka.org

соціялістичних партій того часу, і в першу чергу від укр. соц.-дем. партії, чим, між иньшим, треба пояснити в значній мірі той факт, що на з'їзді обмірковувалось також питання про злиття в одну соціялістичну партію всіх соціялістичних партій України. Зазначимо тільки, що в аґрарній справі з'їзд після заслухання і обмірковування загального, схематичного докладу М. Ковалевського, в якому нічого не говорилось про плани конкретного переведення земельної реформи, став, в своїй більшости, на ту точку погляду, що в умовах української економичної дійсности трудно перевести бажану земельну реформу, а саме соціялізацію землі, і що партія, числячись з цим, буде настоювати на передачі всіх державних, кабінетських та приватних ґрунтів на Україні в Український Земельний Фонд, з якого земля має роспреділятись (для користування) через громадські орґанізації між селянством. Питання відшкодовання власникам при переведенні земельної реформи було затушковано туманною фразою, що „видатки на переведення земельної реформи треба віднести на рахунок держави."

Після Установчого З'їзду, на якому було обрано Центр. Комітет партії, якому було доручено відновити (тепер вже леґальне) видання партійного тижневика „Боротьба", українська партія соціялістів-революціонерів почала рости надзвичайно швидко, поширюючи свою працю між селянством, робітництвом і на фронтах серед салдатів. На роботу між селянством було кинуто головнішї сили партії, що дало партії можливість взяти цілком в свої руки професійно-клясову орґанізацію українського селянства — „селянську спілку".

В перших же числах квітня (ст. ст.) відбулись в Київі також і наради української радикально-демократичної партії (майбутніх соціялістів-федералістів *), що обединувала переважно інтелиґентські та ліберально настроєні буржуазні українські кола, які були головним активним елементом Товариства Українських Поступовців. Наради прийшли до ухвали — залишити, до часу з'їзду, давню програму і давню назву партії. Після цих нарад партія, фактично тільки тепер відновивши свою діяльність, повела, під проводом обраного на нарадах Тимчасового Центрального Комітету Партії (в складі — В. Біднова, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Ф. Матушевського, А. Ніковського, В. Прокоповича, О. Шульгина, С. Ерастова й иньших) досить успішно партійну роботу в українських інтеліґентських здеклясованих колах, а також розвинула і доволі широку непартійну культурно-просвітну і національно-освідомлюючу діяльність.

Так виглядав в головних рисах той політичний баґаж, з яким виступила українська демократія на боротьбу за своє національне визволення: дві соціялістичні революційні і одна демократична інтеліґентська партія, ісповідниця принципу еволюційного розвитку суспільно-економичних відносин. Всі иньші партії, які пізніще відогравали в українській революції — а ще з більшим успіхом в українській контр-

*) Наради відбувались підчас Національного Конґресу; ініціатори нарад, власне, скористувались присутністю чималого числа членів партії на Конґресі і орґанізували наради.

революції — досить помітну ролю, в той час були в ледве помітних, а то і зовсім непомітних зародках. З'окола цей баґаж міг здатись за дуже не вистарчаючий, але на ділі він був досить серіозним. Названі три партії обхоплювали досить повно всі три суспільні верстви, з яких головним чином і складалась українська надія: селянство, робітництво і інтеліґенцію. Виступаючи в національно-визвольній боротьбі довший час спільно, названі три партії зуміли повести за собою весь український народ і фактично вели його доти, доки не були зреалізовані національні домагання українського народу і не наступив період загостреної класової, соціяльно-економічної боротьби. Та коли наступив останній, народились і нові українські політичні партії, як лівого, комуністичного напрямку, так і правого — гетьмансько-реакційного.

12. Всеукраїнський Національний Конґрес — початок національно-політичної боротьби. За один місяць революції український визвольний рух розвинувся на стільки широко і глибоко, що Українська Центральна Рада в своєму первісному складі не могла вже успішно керувати цим рухом. Всім суспільством і Радою також відчувалась потреба в перетворенню Центральної Ради на більш авторитетний і правомочний орґан, ніж той, яким була Рада в своєму первісному складі, зложена з представників переважно київських громадянських орґанізацій. Одночасно відчувалась потреба в підрахункові та маніфестації українських сил у всеукраїнському масштабі та в наміченні авторитетним національним орґаном середньої, основної лінії національно-визвольної боротьби, неминучість якої була вже більш-менш очевидною. З цих причин Центральна Рада постановила скликати на 4.—8. квітня (ст. ст.) Всеукраїнський Національний Конґрес у Київі.

Вістка про скликання Конґресу в кілька день облетіла всі найглухіші закутки України і з великим вдоволенням була зустрінута всім українським суспільством, починаючи від селянина та робітника і кінчаючи інтеліґенцією та салдатами на фронтах. Ще за кілька днів до відкриття Конґресу до Київа почали з'їздитись делеґати на Конґрес з ріжних кінців України, з Кубанщини, Чорноморщини, з фронтів, з Петрограду, з Балтийської і Чорноморської фльоти. Конґрес випав дуже многолюдний: на нього прибуло до 900 делеґатів з мандатами від ріжних українських військових, селянських, робітничих, культурно-просвітних і економічних орґанізацій та політичних партій. Велику більшість конґресу складали представники селянських та військових орґанізацій. Загальне число участників Конґресу виносило біля 1500 чоловіка.*)

Одкриваючи конґрес, Голова Центральної Ради М. Грушевський назвав його історичним конґресом.

---

*) На Конґресі були представлені всі частини України. Навіть Галичина була представлена тими галицькими громадянами, які були вивезені з Галичини російським царським правительством, як „заложники". В склад президії було обрано представників від кожної окремої верстви українського суспільства (від селянства, робітників, інтеліґенції, духовенства і так далі). В числі инших в президії були — В. Винниченко (у. с.-д.), Авдієнко (у. с.-д.) і Гайдар; останні два від українських петроградських ґвардійських полків, що перші виступили на боротьбу з царським режимом. Почесним головою конґресу було обрано М. Грушевського, який і проводив збори.

digitized by ukrbiblioteka.org

І це було дійсно так. Перед конґресом стояло історичної ваги завдання: виявити дійсну волю орґанізованого українського народу; засвідчити перед всім світом, а в першу чергу перед московською демократією, що той, кого вже давно вороги поховали, про кого вже заявляли навіть, що такого не тільки що немає, але й не було, отже й бути не може, що цей живцем похований народ (а не купка його інтеліґенції), — живий і хоче жити.

І треба визнати, що Конґрес справився з своїм завданням як найкраще. Величезна заля селянських і салдатських та матроських постатів, незвичайно урочисте піднесення, яке весь час панувало на Конґресі, говорили без слів самі за себе. Навіть неукраїнська преса, що здержливо ставилась до українського визвольного руху, з видимим захопленням чудувалася цим майже стихійним проявом національної волі українського народу до відродження (11).

„Треба було бачити сю загальну радість при стрічах вільних горожан свобідної країни, — писала „Кіев. Мысль", — радість, яка, можливо, находить свій переважний вислів в українській вдачі, довготерпеливій до останнього ступня і до такого самого ступня вулканичній при проявах одушевлення. Сяють від тремтячого весняного усміху обличча, горючі жаром радости очі та всюди дзвінка, свіжа, кольоритна чисто-українська мова. Дружні обійми, палкі поцілунки... Словом — родина, члени одної семї з'їхалися на своє спільне свято. Так воно і є в дійсности. Треба дуже довго і сильно терпіти, треба віками зносити гніт національної і політичної неволі, щоб так бурливо прийняти свято визволення."

Робота конґресу пройшла жваво і продуктивно. Ґрунт для неї був значно підготовлений тими українськими з'їздами, які відбулись перед конґресом. Головною справою, над якою радив конґрес, була, звичайно, справа автономії України і перебудови Росії на федеративних основах. Конґрес вислухав і обміркував цілу низку докладів на цю тему (12) і виніс одноголосно слідуючі постанови:

„1. Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу, З'їзд визнає, що тільки національно-терпторіяльна автономія України в стані забезпечити потреби нашого народу і всіх иньших народів, що живуть на Українській Землі.

2. Автономний устрій України, а також і иньших автономних областей Росії, знайде цілковиту ґарантію для себе в федеративному устроєві Росії, через що єдиною відповідною формою державного устрою для Росії з'їзд визнає федеративну демократичну республику, а одним з головніщих принціпів української автономії — повну ґарантію прав національних меньшостей, що живуть на Україні.

3. Український національний з'їзд, визнаючи за російським установчим зібранням право санкції нового державного ладу Росії, а також автономії України і федеративного устрою російської республики, вважає проте, що до скликання російських установчих зборів прихильники нового ладу на Україні не можуть зоставатись пасивними і мають, по згоді з меньшими народностями, творити неодкладно основи її автономного життя.

Йдучи на зустріч бажанню тимчасового правительства в справі орґанізації і обєднання громадських сил, з'їзд визнає неодкладною потребою орґанізації Краєвої Ради з представників українських областей і міст, народів і громадських верств, в чому ініціятиву повинна взяти на себе Центральна Рада.

4. Український національний з'їзд доручає Центральній Раді виявити, як можна швидче, ініціятиву в справі утворення міцного союзу тих народів Росії, котрі, як і Українці, домагаються національно-територіяльної автономії в демократичній російській республиці.

5. Український національний з'їзд, визнаючи право всіх націй на самоопреділення, вважає: а) що кордони між державами повинні бути встановлені згідно з волею прикордонного населення і б) що для забезпечення цього необхідно, аби були допущені на мирову конференцію, крім представників воюючих держав, і представники тих народів, на території яких відбувається війна, в тому числі й України." *).

Отже після цих постанов не могло бути двох думок про напрям і обєм українського національного визвольного руху. Національно-територіяльна автономія України, з забезпеченням прав національних меньшостей, в федеративній демократичній російській республиці — от коротка формула, висліз національно-політичних домагань українського народу під ту хвилю. Не розійшлося українське суспільство і в методах досягнення автономного устрою України. Таким методом однодушно була визнана народня революційна творчість, будова знизу — волею, власними силами і по власному розумінню українського народу. Зазначивши виразно напрям і метод боротьби за національно-політичне визволення, Конґрес вирішив потім і низку технічних питань, звязаних з переведенням наміченого пляну в життя. З цих останніх ухвал Конґресу найбільшу вагу має ухвала схеми орґанізації Української Центральної Ради, по якій в склад Ради мало входити всього біля 150 депутатів, в тому числі представників від губерній і міст — дві третини всього складу, і від київських українських орґанізацій — центральних кооперативних обєднань, центральних комітетів політичних партій і инших центральних установ — одна третина. Згідно цій схемі, в склад Ради могли посилати своїх представників і національні меньшости України. Тут же на Конґресі було обрано частину депутатів до Центральної Ради, а також і голову Ради та його товаришів.

Момент виборів голови викликав маніфестацію єдности національно-політичних настроїв членів Конґресу. Коли М. С. Грушевський (Голова Центральної Ради) підніс питання про необхідність переобрання Голови Центральної Ради, слова його були перервані і заглушені бурею оплесків та вигуками тисячного зібрання: „Грушевський — нам Голова! Слава Грушевському!" На рішуче жадання М. Грушевського вибору Голови таємним голосованням, Конґрес Головою Української Центральної Ради вибрав таємним голосованням одноголосно М. С. Грушевського.

*) Постанова ця мала на меті приєднання Галичини до Наддніпрянської України. Йдучи до цієї мети, з'їзд виніс ще одну ухвалу-протест проти тих претенсій на українські землі, які помітні були в декларації тимчасової польської державної ради.

digitized by ukrbiblioteka.org

Товаришами Голови вже одкрытим голосованням також майже одноголосно було обрано В. Винниченка і С. Єфремова.

На національно-політичних питаннях і закінчив свою роботу Конґрес. Питання соціяльно-економичні зовсім не стояли в порядку справ, що підлягали його розглядові, і тільки після внесення селянської фракції конґресу конґрес виніс постанову в земельній справі, якою доручалось Центральній Раді домагатись від временного правительства заборони продажу, закладу і довгострочної оренди земель, лісів, природніх багацтв в лові землі, а також фабрик і заводів. В цій позачерговій, прийнятій без дебатів ухвалі Конґресу найшли свій відблиск соціяльно-екопомичні революційні сподівапки українського селянства і робітництва.

Національним Конґресом закінчився перший період української революції — національно-культурницький і підготовчий і почався другий період — національно-політичної боротьби. На цей новий момент в українському визвольному рухові вказував і Київський Губерніяльний Комісар Временного Правительства, п. Суковкін, в своїй телеґрамі до останнього з приводу Конґресу. В тій телеґрамі Суковкін, між иньшим, писав, що Національний Український Конґрес висловив вдоволення з приводу зложеної ним (Суковкіпим) заяви, „що в справі створення нового ладу на Українській Землі тимчасове правительство буде вважати першим голосом голос зорґанізованого українського громадянства,“ і що зорґанізоване українське громадянство, в особі Конґресу, вже і подало такий голос, „впсловшись за необхідність утворення в Київі краєвої ради та краєвого ввконавчого комітету.“

Та московська демократія, хоч і бачила, що справа починає набірати серіозного характеру, все ж не хотіла щиро та одверто подивитись дійсности в очі і все вдавала, що немов би воля українського народу для неї ще не ясна, і намагалась дурити себе й иньших надією, що може-таки їй вдасться цей небажаний український визвольний рух якось загальмувати, затушкувати, роспустити його у „великому руському морі,“ тепер революційному і „демократичному.“ А оскільки Українці не здавались і „роспускатись“ зовсім не хотіли, взаємовідносини між українською і пануючою демократією почали переходити в стан чим далі — тим більш впертої і завзятої національно-політичної боротьби. В цій боротьбі росла і гартувалась воля української демократії до нового національного визволення. Нова Центральна Рада, обрана яа Національному Конґресі, повна ептузіязму й енерґії, свідома тої великої моральної народньої сили, яка підпирала кожне її слово й діло, — сміливо стала в авангарді національно-політичної боротьби. Під її проводом український народ повів рішучу боротьбу за національно-територіяльну автономію України в федеративній російській республиці, держучи вже в цей час в своїх руках стяг української незалежної державности — символ національного визволення в умовах капіталістично-буржуазного суспільства.

Частина II.

Період національно-політичної боротьби.

(Здобуття автономії України.)

Розділ III.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в російській федеративній республиці. — „Самочинне“ здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. Після Національного Конґресу український визвольний рух швидко набрав виразного національно-політичного характеру і великого політичного значіння. Члени Конґресу — селяне і салдати, розїхавшись по Україні і по фронтах, своїми інформаціями про постанови Конґресу і оповіданнями про ті високо-піднесені настрої, які весь час панували на Конґресі, додали багацько бадьорости революційній роботі на місцях і, що було головніщим, направили ту роботу по одному певному шляху, наміченому Конґресом. Направлення ж волі всіх верств українського народу до досягнення одної цілі — автономії України в федеративній російській республиці, — дало в той мент значну економію національно-революційних сил і одразу збільшило ефект боротьби. Українське трудове селянство почало все ясніще й ясніще усвідомлювати собі цілі тої національно-політичної боротьби, яку воно стихійно розпочало з перших днів революції. Тимчасовий Комітет Української Селянської Спілки, обраний на з'їзді в початку квітня*) і доповнений потім представниками від ґуберніяльних селянських орґанізацій, розвинув під проводом М. Стасюка, широку орґанізаційну роботу. Через недовгий час селянство на Україні було орґанізоване в селянські спілки — Ради Селянських Депутатів (ґуберніяльні, повітові та волосні) з їх Виконавчими Комітетами.

Само собою розуміється, що орґанівація селянства провадилась не на національно-політичному, а на соціяльно-економичному, клясово-професійному ґрунті. Одначе національно-політичний момент також відогравав при цьому не малу ролю. Орґанізація селянських спілок пішла успішніще там, де свідоміще і культурніще було селян-

*) В часі засідань Конґресу.

digitized by ukrbiblioteka.org

ство. На першому місці виступала Полтавщина, за нею йшла Київщина. Найгірше стояла справа на Волині, де селянство було темне і забите. Трудно було орґанізувати селянство також і в тих ґуберніях, де глибоко пішла русіфікація і де, як от на Харьківщині та на Катеринославщині, намагалися вести роботу московські соціялісти-революціонери на „общерусских основаніях". Але і в цих ґуберніях, так само як і на Волині і по всій Україні, трудноші були переборені, і все селянство прилучилося, нарешті, до української селянської спілки. Характерними для процесу обєднання селянства України в одну українську селянську орґанізацію являються постанови селянства Чернигівщини. Під впливом московських соціялістів, перший ґуберніяльний селянський зїзд Чернигівщини, що відбувся на самім початку революції, постановив вважати Чернигівську Раду Селянських Депутатів відділом Всеросійського Селянського Союзу. Та через недовгий час селянство Чернигівщини, розширившись, до чого воно йде, на другому своєму зїзді *) винесло вже постанову про приєднання Чернигівської Селянської Спілки до Всеукраїнської Селянської Спілки.

Обєднання українського селянства в самостійну селянську орґанізацію мало велике політичне і національне значіння. Російські політичні партії на Україні (головним чином московські соціялісти-революціонери), а також і всеросійські центральні революційні демократичні орґанізації прикладали не малих старань до того, щоб орґанізувати революційну демократію на Україні (а в тому числі і в першу чергу українське селянство) в „загально-руські" областні орґанізації, ігноруючи національний момент.

Одначе ці заходи не вінчались успіхом, а одна з великих спроб в цім роді, а саме — скликання в Київі в двадцятих числах (ст. ст.) квітня так званого областного зїзду робітничих, салдатських і селянських депутатів, закінчилась досить голосним скандалом і „конфузом" для московської і пануючої на Україні неукраїнської демократії.

Ідею скликання названого зїзду подав Виконавчий Комітет Петроградської Ради робітничих і салдатських депутатів, запропонувавши телеґрафічно Київській Раді робітничих та салдатських депутатів „перебрати на себе ініціятиву скликання окружного зїзду селянських, робітничих і салдатських депутатів і утворення окружної орґанізації для области, яка складається з полтавської, курської, вороніжської, чернигівської, купянського повіту харьківської та київської ґуберній". Чим керувалася Петроградська Рада робітничих і салдатських депутатів, викраюючи такий химерний немов навмисне етноґрафічно разнородний округ, було не відомо, але, що при цьому Петроград цілком вільно водив ножем по живому тілові України, було очевидно. Київська Рада робітничих і салдатських депутатів, на очах якої відбувалась велика орґанізаційна праця української демократії, на очах якої відбув перед тим свою працю Національний Конґрес, мусіла б добре бачити й розуміти, що всяке творення окружних і областних центрів на Україні по наказу

*) Зїзд цей відбувся в червні місяці ст. ст.

з Петрограда йде всупереч тому великому орґанізаційно-революційному процесові, який відбувався на Україні у всеукраїнському масштабі, і, одначе, не зважаючи на це, охоче підхопила пропозицію з Петрограда і приступила до скликання зазначеного областного з'їзду без всякого порозуміння з українськими політичними партіями і орґанізаціями, потайки від Центрального Комітету Української Селянської Спілки і, само собою розуміється, від Центральної Ради, з очевидною тенденцією — утворити на з'їзді неукраїнську більшість. Довідавшись про цей з'їзд вже з ґазетних повідомлень і побачивши з роспису представництва на з'їзд, що на нього тенденційно зменьшено до надзвичайно малих розмірів представництво від селянства, Центральний Комітет Української Селянської Спілки розіслав від свого імени до селянських спілок повідомлення про цей з'їзд з закликом прислати на нього своїх представників. Селянство щиро відгукнулось на цей заклик і прислало на з'їзд силу своїх депутатів. Це було цілковитою несподіванкою для орґанізаторів з'їзду. Бачучи, що з'їзд набере українського характеру, вони підняли питання про невідповідність мандатів селянських депутатів, щоб таким чином не допустити на з'їзд більшости прибувших селянських депутатів.

В „торґах" між ініціяторами з'їзду і прибувшими селянами за кількість місць для селянських депутатів пройшло чи не цілих два дні. Нарешті, з'їзд було отчинено в присутности всіх прибувших селянських депутатів. Почались привітання. І от-тут українське селянство, — „неорґанізоване", як потім писали російські ґазети, — при кожному проголошенню тим чи иньшим промовцем імени російської демократичної республики, одноголосно добавляло слово „і федеративної", пригадуючи тут же і про автономію України. Це остаточно вивело з рівноваги пануючу демократію, і вона кінчила тим, що рішила на слідуючий день не пустити на засідання з'їзду селянських депутатів, за виключенням дуже незначної кількости їх. Розгніване і обурене такою новелінкою селянство цілком одмовилось брати далі участь в областному з'їзді і відкрило свій окремий селянський з'їзд, на якому винесло низку постанов в земельній справі, в справі закінчення війни, а також і в справі національно-політичній, зазначивши, що з'їзд вважає найкращою формою політичного устрою Росії — федеративну демократичну республику з автономією народів, які заселюють Росію, з'окрема — з національно-територіяльною автономією України з забезпеченням прав національних меньшостей (тих самих, що не пустили селянських депутатів на областний з'їзд). Як видно з постанов цього селянського з'їзду, чи швидче наради, селянство було настроєно цілком не шовіністично, як про те писала російська преса (13), і не реакційно та буржуазно, а навпаки, більш революційно і демократично, ніж як виявила себе пануюча демократія, хоч би на тій же таки купій (без селянства) областній нараді. Отже й боятись селянства нічого було: своєю присутністю на з'їзді воно не понизило б його революційности і демократичности і коли б щось і додало до постанов з'їзду, то тільки згадку про необхідність перебудови Росії на федеративних основах і, може бути, про необхідність утворення в Київі не районного, а все-

digitized by ukrbiblioteka.org

українського революційного центру.*) Та як раз цих додатків і боялась панyюча демократія і, щоб уникнути їх, пішла навіть на видимий скандал і власну компромітацію. Немає потреби говорити тут про те, що цей „предметний урок“ на тему — „і хведеративна“, який получили селяне на областному з'їзді, краще всякої аґітації переконував їх в тому, що „од чужих людей не жди добра“ і що таки треба держатись своїх, — тоб-то української демократії та інтеліґенції, яка не буде проганяти зі з'їздів. В меньшому масштабі, але по суті з таким самим неприязним відношенням до себе панyючої демократії українське селянство зустрічалось всюди, де тільки підносило воно голос за автономію України і федерацію Росії, і саме об це відношення розбивались всі спроби панyючої демократії повести українське селянство за собою в орґанізації загально-російського, тоб-то московського характеру.

Неґативно ставлячись до всяких спроб панyючої демократії на Україні затягти трудове селянство в загальноросійські революційні місцеві орґанізації, українське трудове селянство витримало також не малу боротьбу і за свою емансіпацію від Всеросійського Крестьянського Союза, який, перебуваючи під проводом московської інтеліґенції (с.-р. і п.-соц.), розвинув, через спеціяльно насланих „орґанізаторів“, був на початку революції широку акцію на Україні, направлену до „уловленія“ українського селянства у вершу московського селянського союзу. Та українське селянство, яке ніколи не мало потягу до Московщини і симпатій до московської інтеліґенції, дало достойну одсіч цим „орґанізаторам“, не приймаючи їх на з'їзди і не слухаючи їх закликів, часом, навіть, наперед попереджаючи таких „общеросів“, що коли вони будуть закликати до крестьянського союзу, а не до української селянської спілки, то їм нічого робити на селянському з'їзді і вони можуть їхати собі геть далі. Своє відношення до Всеросійського Селянського Союзу українське селянство определило коротко і ясно: на Україні селянство повинно орґанізуватись в Українську Селянську Спілку, яка через свої орґани — Раду Селянських Депутатів і Виконавчий Комітет — має провадити свою працю в контакті з Московським чи Всеросійським, як його називали Селянським Союзом.**) Коротко кажучи, україн-

*) „Кіев. Мысль“ (від 24. квітня ст. ст.) так описує інціденг підчас промови (на першому спільному засіданню з'їзда) „землячка“ (р. с.-д.) Кирієнка: „при словах промовця „демократична республика“ на залі счиняється великий гамір, селяне раптом підіймаються на своїх лавках і в одвн голос кричать: „федеративва республика! федеративна!“ Коли на залі успокоїлося, посол Кирієнко продовжує свою промову та знову говорить про „демократичну республику“, а селяне знову поправляють бесідника“.

**) Справа взаємних відносин між московським і українським орґанізованим селянством пізніще була остаточно і формально вирішена на І сесії Всеукр. Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.). Тоді було зазначено, що керуючим орґаном укр. селянства являється Всеукр. Рада Селянських депутатів, яка має керувати всім селянським рухом на Україні (в тому числі і виборами до Установчих Зборів) і входити, коли буде потрібно, в зносини (інформаційного характеру) з „Всерос. Совєтом Крест. Депутатов“. Представництво укр. селянства у Виконавчому Комітеті Всер. Совета Крест. Депутатів було одкликано назад, на Україну; для звязку в Комітеті було залишено всього 5 чоловік. Інтересно, що українська фракція у Всер. Сов. Кр. Депут. мала постійні конфлікти з великоруською більшістю Совета.

ське селянство і на цій ділянці своєї діяльности твердо і виразно стояло на принціні федеративної перебудови Росії і автономного устрою на Україні. Як зразок національно-політичних настроїв селянства під ту пору, паведемо тут уривок з наказу депутатам Київської Губерніяльної Спілки на Всеросійський З'їзд Селянських депутатів, виробленого на Київському Губерніяльному Селянському з'їзді, що відбувся в кінці квітня місяця (ст. ст.).*) В наказі тому селянство доручало своїм делеґатам обстоювати на Всеросійському Селянському З'їзді такі домагання:

„І. В справі земельній: а) самочинних захватів земель не робити і ждати вирішення земельної справи через український народній сойм: б) приватна власність на землю на Україні повинна бути скасована, і земля повинна перейти без викупу в український земельний фонд, яким має порядкувати український народній сойм. З цього фонду земля повинна даватись в користування тим, хто її обробляє своїми силами; в) вимагати від правительства негайного видання закону про заборону продажу, довгострочної оренди і закладу земель, а також масової порубки лісів; г) до видання земельного закону, для обезпечення селян строєвим лісом, наливом, випасами, рибною ловлею і встановлення справедливих орендних цін і підготовки матеріялів для земельного закону — повинні бути засновані повітові, губерніяльні і Краєвий Український Земельний Комітети.

ІІ. В справі державного устрою Росії та в справі національно-політичній: а) Найкращою формою правління в Росії буде демократична федеративна республика з автономією народів, що заселяють Росію; б) для повного розвитку українського народу являється необхідним заведення національно-територіяльної автономії України з забезпеченням прав національних меньшостей; в) домагатись, щоб Тимчасове Правительство негайно привселюдно признало право українського народу на національно-територіяльну автономію; г) необхідно, щоб вся просвіта для українського народу — від нижчої до вищої школи — велась українською мовою, щоб наука була безплатною і обовязковою для дітей обох полів, щоб шкільні програми були так складені, щоб діти могли переходити з нижчої до середньої, з середньої до вищої школи і щоб школа була не церковна і не земська, а єдина вільна народня; щоб слово Боже в церквах на Україні читалось на українській мові, і д) необхідно, щоб негайно росночалось формування з запасних тилових частей окремих українських частин з тим, щоб ці части стояли на Україні, а також — вилучення Українців військових на фронті в українські військові частини, поскільки це не буде шкодити боєспособности армії.

ІІІ. В справі орґанізації Українського Селянства: Необхідно орґанізувати в Київі Краєву Раду Селянських депутатів для спільної роботи з радами робітничих та салдатських депутатів."

Подібні до цього накази дали своїм делеґатам на Всеросійський Селянський З'їзд і инші губерніяльні З'їзди та Ради Селянських депутатів України, в наслідок чого фракція українських селянських депутатів виступила у Всеросійській Раді Селянських депутатів, як одне орґанізоване тіло, якого вже не можна було розбити і прилучити по частках до иньших ґрупіровок, як те хотіли зробити московські селянські провідники. Пізніще ми ще спинимось на дальшому розвиткові взаємовідносин між Українською і Московською Радами Селянських депутатів. Тепер же скажемо кілька слів про соціяльно-економичні домагання українського селянства в той час і про його відношення до важкої і кривавої війни, що все ще тяглась далі.

*) На з'їзді було біля 250 депутатів. Головував с.-р. П. Христюк Головним докладчикои вистунав М. Стасюк.

digitized by ukrbiblioteka.org

Немає потреби перечисляти тут тих численних селянських з'їздів — губерніяльних, повітових і волосних, які відбулись в квітні-травні місяці, щоб довести, що не було а ні одного з'їзду, на якім селянство не домагалось би предачи землі бев викупу до рук працюючих і негайного припинення війни. *) Гасло — земля трудовому селянству і домагання миру зробилися загальними і цілком безспорними. І коли одкинути національно-політичну частину ухвал українських селянських з'їздів, то в частині соціяльно-економичній і загально-політичній їх самий найбільший „демократ і революціонер" того часу не знайшов би нічого а ні реакційного, а ні буржуазного. Вони являлись по своему змісту точнісінько такими, якими вони були і у загальноросійської демократії, яка кидала на український визвольний рух пляму руху дрібнобуржуазного і реакційного по своій соціяльно-економичній природі, виключно через те, що українські трудові маси домагалися одночасно з соціяльно-економичним і національно-політичного визволення. В домаганнях же національно-політичних так само не було нічого а ні шовіністичного, а ні буржуазного, а ні реакційного. Виставляючи гасло автономії України, українське селянство у всіх своїх постановах зазначало необхідність забезпечення прав національних меньшостей на Україні. І це не було тільки слово. Український працюючий нарід дійсно був настроений цілком по-братньому. В той час, як на Україну почали вже доходити з Московщини відомости про вороже відношення московського селянства до українських селяи-преселенців, в широких народніх українських масах ніяких проявів шовіністичних настроїв не було аж до часу, коли почалась війна між Московською Совітською і Українською Народньою Республиками. Між иньшим еврейські погроми почались на Україні тільки на третій рік революції — в 1919. році, підчас другого наступу червоної російської армії на Україну.

Звичайно, в точки погляду прихильників комуністичної роволюції, українська революція була в той час по своій соціяльно-економичній природі дійсно дрібно-буржуазною і ні в якому раді не соціялістичною і тим більше не комуністичною. Та не про це тут ходить. Закиди в дрібнобуржуазности і контр-революційности йшли на адресу українського революційного руху не в боку комуністів, а в боку тих російських і зрусіфікованих еврейських партій (соціял-демократів, соц.-революціонерів і навіть правіщих ґруп), які сами вважали революцію буржуазною і ставили її метою збудування російської демократичної, тоб-то справжньої буржуазної республики, з порожніми, обиаичивими політичними і громадськими свободами. В порівнянню з ними, соціяльно-економичні позиції, які боронила в революції

*) В квітні-травні місяцях відбулися губерніальні та повітові сслянські з'їзди на Київщині, Херсонщині, Харьківщині, Полтавшині, Чернигівщині, Катеринославщині, Поділлю. Відомости про ці з'їзди зустрічаємо в українській і російській пресі (багацько в Петроградській). Всі ці з'їзди домагалися переведення земельної реформи через Український Сойм, на основах примусового вивласнення земель без викупу і роспределення земельного фонду між працюючими в користування (за приватну власність на землю не висловлювався в той час — та й пізніще — а ні один з'їзд. Так само всі З'їзди домагалися припинення війни і заведення автономного устрою на Україні.

українська демократія, були (хоч може не завше ясно формуловані) безсумнівно завше більш революційними, виходячи далеко за межі завдань „буржуазної революції".

14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. Революційний український рух у війську швидко набрав дуже бурхливого характеру. Справа українізації війська була одною з тих справ, які найбільше дратували і пануючу демократію і Временне Правительство, викликаючи перед їхні очі примару „сепаратизму і розвалу Росії". З другого боку, це була справа, де український робітник і селянин в шинелі бачив своє національне і просто людське почуття і право найбільш ображеним та зневаженим одмовленням йому, здавалось би, в такому безсумнівно справедливому домаганні, як зведення українців салдатів в окремі військові частини і надання останнім Українського характеру. При такому стані справи рух цілком природно легко набрав бурхливого, часами драматичного характеру.*)

Боевими хрестинами українського військового руху була дуже голосна в свій час історія „трьох тисяч Українців-салдатів", які зібрались в квітні місяці (ст. ст.) на київському збірному військовому пункті і почали домагатись одправки їх на фронт, як української військової частини. Здавалось, справа була не така вже й складна, тим більше, що фронт потрібував поповнень, а салдатські маси йшли на ті поповнення дуже і дуже неохоче. Отже, коли найшлось три тисячі салдатів, які охоче йшли на фронт і тільки вимагали, щоб орґанізовано їх в окремий полк, назвавши його українським, треба було скористатись і послати їх на фронт хоч би і в формі української частини. Одначе пануюча демократія підняла біля цієї справи надзвичайний галас. Будучи ворогом українського національного визволення і розуміючи добре, що за такою дрібною справою, як одправка на фронт трьох тисяч салдатів Українців в формі окремої української військової частини, ховається великої ваги принціпове питання — визнання чи невизнання українських визвольних змагань, — пануюча демократія постановила за всяку ціну не допустити до сформування якої-бувь української військової частини з зібравшихся салдатів.

Як перед Національним Конґресом, так і тепер почалися довгі засідання Ради Робітничих депутатів, Ради військових депутатів, Комітету Обєднаних громадських орґанізацій і так далі, кожної орґанізації з'окрема і всіх разом. Замазуючи очі собі і другим, пануюча демократія почала дошукуватись в цій історії чиєїсь злої волі, справленої „на розвал фронту і на шкоду революції". Почали ширити чутки, що це Центральна Рада навмисне зібрала ціх три тисячі салдатів, тоді як кожному до очевидности було ясно, що салдати зібрались з власної волі і більш-менш припадково. Як вияснилося пізніще, військові коменданти деяких міст України, почувши, що в Київі піднято справу про формування українських військових частин, навмисне направляли українських салдатів, що бажали вступити до українських військових частин, на київський збірний військовий пункт.

*) Розстріл „богданівців", про що пізніще.

digitized by ukrbiblioteka.org

В самій думці про сформування українських військових частин для незасліпленої московським шовінізмом людини не було нічого дивного після того, як по всій Росії і на Україні відбувались, за згодою і допомогою Временного Правительства, формування національних польських і инших частин. Та російська демократія завше мала иншу мірку для українського народу.

Довідавшись про домагання українських салдатів і про ті тяжкі пригоди, яких вони зазнали зараз же після заяви свого бажання одправитись на фронт в формі окремої української частини (погрози військових орґанізацій збройною силою розігнати „бунтовщиків і дезертирів"), Центральна Рада взяла цих нещасних вояків під свою охорону. Було доведено до відома військових властей, що „Центральна Рада не бачить иншого виходу, як тілько зформувати з 3000 салдатів український полк і таким чином задовольнити їхне бажання вийти негайно на фронт в виді української військові частини". Що ж торкається дальших формувань українських частин, то Центральна Рада заявила, що вона вважає можливим провадити такі формування тільки з запасних тилових частей, а не фронтових; вилучення ж в осібні українські частини українських салдатів на фронті повинно переводитись за згодою і дозволом вищих военних властей, аби не було нанесено шкоди боездатности фронту.

Але пануюча демократія не захотіла пристати на цю примиряючу позицію Центральної Ради, і обеднане засідання Київського Виконавчого Комітету Обеднаних громадських орґанізацій і президій Київської Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів і Коаліційної Ради київського студенства після довгих і палких дебатів постановило, що „трп тисячі салдатів Українців, котрі зібралися в Київі, треба одправити на фронт на загальних підставах для поповнення армії".

Підтримані Центральною Радою салдати Українці, після того як всі надії на порозуміння з військовими властями і пануючою демократією були втрачені, перевели „саиочинно" уформування кадрів „1-го Українського гетьмана Б. Хмельницького Полку": обрали старшин і почали домагатись від місцевих військових властей і Головного Командуючого арміями південно-західнього фронту признання фактично вже зорґанізованого полку. *) Заходи українських салдатів нарешті увінчались успіхом. Вище військове фронтове командування після деяких вагань і навіть погроз силою розігнати „дезертирів", під кінець, взявши на увагу дійсну силу українського національного руху у військах і можливість хвилювання на фронті в разі дальшого проволікання справи і неґативної відповіди, дало згоду на сформування

*) В орґанізації полку і взагалі в національній роботі у війську брало діяльну участь Київське Товариство Українського Військового Клюбу імени гетьмана Полуботка. Підчас „історії" з першим полком Товариство це домагалось не тільки утворення полку з 3000 салдатів, але й призначення спеціяльної дівізії на фронті (української), в яку нав бути висланий полк, утворення для поповнення цієї дівізії запасової частини і взагалі переведення плянового і ступневого виділення Українців в окремі частини. Багацько працювали у військовій справи в той час Мииновський та Ган (у. с.-р.).

в Київі Першого Українського Полку.*) Центральна Рада постановила вважати цю згоду за прийняття вищим командуванням принципу українізації війська і утворила при собі для завідування військовими справами Військову Комісію в участю представників київських українських військових орґанізацій. Ця комісія взяла в свої руки провід над українськими революційними салдатськими масами. Через короткий час на фронтах відбулось багацько українських з'їздів, на яких були обрані численні фронтові Ради і Комітети, а через два місяці від початку революції, а саме 5.—8. травня (ст. ст.) 1917 р. відбувся вже в Київі Перший Український Військовий З'їзд, на який прибуло більше семисот делеґатів, які представляли собою в круглих цифрах 900.000 озброєного, національно-свідомого, революційно настроєного і до певної міри орґанізованого українського вояцтва — на фронті, у фльоті та запіллі (14).

З'їзд цей, як і пізніщі військові з'їзди і взагалі весь військовий український рух, відограв досить визначну ролю в українській визвольній боротьбі. Стоючи на становищі єдности загально-російського революційного фронту; уділивши багацько уваги скріпленню фронту і піднесенню його боєздатности, з'окрема спинившись докладно на справі боротьби з дезертирством; не захоплюючись самостійницькими гаслами, — з'їзд в той же самий час рішуче і в категоричній формі потвердив ухвали Національного Конґресу і зажадав їх негайного здійснення. Постанова З'їзду в національно-політичній справі починалась слідуючими вартими уваги словами: „В інтересах припинення національних конфліктів на Україні і на фронті, які можуть принести велику шкоду загальній справі революції, в інтересах як найбільшого поєднання і згоди всіх демократичних мас на Україні, Український Військовий З'їзд вважає необхідним вимагати від Тимчасового Правительства та Ради Салдатських і робітничих деиутатів" . . . того а того. А вимоги ті були слідуючі:

„1) Вимагати від Тимчасового Правительства та Ради салдатських і робітничих депутатів негайного о г о л о ш е н н я особливим актом и р и н ц і п у національно-територіяльної автономії України, як найкращого забезпечення національно-політичних прав українського народу і всього краю. Першим кроком до реального здійснення цього акту З'їзд вважає необхідним негайне призначення при Тимчасовому Правительстві Міністра по справах України і 2) Підтримуючи вимогу українського Національного Конґресу (від 7.—8. квітня), представлену Українською Центральною Радою Тимчасовому Правительству, на яку ще не одержано (до цього часу) відповіді, Український Військовий З'їзд в цій справі вважає необхідним негайне заснування на Україні областного орґану, який би мав працювати разом з представником Центрального Правительства на Україні — Комісаром на всі ґубернії, заселені українською людністю."

От і всі ті вимоги (за виключенням військових, про які будемо говорити нижче), які, в ім'я скріплення „загальної справи революції", ставив, слідом за Національним Конґресом, озброєний український се-

*) Коли полк сформувався самочинно, відбулося друге об'єднане засідання Київської Ради Робітничих та салдатських депутатів (3. мая н. ст.), яке, після довгих і палких дебатів, підчас яких обвинувачувано Українців у всіх семи гріхах смертних, знову постановило одправити „українських салдат на фронт в з а г а л ь н і м н о р я д к у".

digitized by ukrbiblioteka.org

чинш і робітник і які. в ім'я того ж самого „общаго дѣла революціи", вперто відкидав Тимчасовий Уряд і московська демократія.

Відчуваючи велике значіння Української Центральної Ради в національно-політичній боротьбі, що вже розпочалась на Україні, і приймаючи на увагу ті спроби, які вже не раз робились пануючою демократією для дискредитації Центральної Ради в очах Тимчасового Правительства і широких народніх мас,*) З'їзд постановив, що він „вважає своїм обовязком вітати Українську Центральну Раду і скласти їй велику подяку за її старання та заходи в історичний момент обєднати сили українського народу, підняти його національну і політичну свідомість і орґанізувати його національну волю". Зазначив також ще окремою постановою, що він — З'їзд „вважає Українську Центральну Раду єдиним компетентним орґаном, призваним рішати всі справи, що стосуються цілої України та її відносин до Тимчасового Правительства, і вимагає, аби, з огляду на те, що У. Ц. Рада робить велике державне діло, були асіґновані Центральній Ради кошти з казни на українські національні потреби".

Такі національно-політичні настрої мав Перший Український Військовий З'їзд в своїй масі. Ці настрої не були наслідком чиєїсь аґітації, а тим більше аґітації тодішніх провідників українського революційного руху. Навпаки, визначніщі революційні діячі того часу, як от В. Винниченко, Петлюра й инші не мало сил прикладали до того, щоб національно-політичні домагання українських народніх мас звузити і тим самим втиснути їх в рямці „загальної справи революції". Та ж сама „Кіев. Мысль", що більше, ніж хто. впливала помиїв на український визвольний рух, що так намагалась довести, що то тільки Грушевський в своїми товаришами домагаються автономії, а народ мовчить, бо „благоденствує" під теплим крилом „общеруської" демократії, — ця сама „Кіев. Мысль" писала з приводу салдатських настроїв на з'їзді, що „поки-що в настрою з'їзду помітний підносний н а ц і о н а л і с т и ч н и й п і д і й о м з перевагою радикальних, мілітаристичних тенденцій, але можна сподіватись, що під умілим проводом досвідного председателя С. Петлюри (відомого укр. соц.-дем.), з'їзд прийме де-що лагідніщі форми на дальших засіданнях." **)

І дійсно, під проводом українських соціялістичних партій вся українська національно-політична революція довгий час відбувалась в дуже лагідних формах, які, проте, не здобули прихильности пануючої демократії, бо ходило в той час, власне, не стільки про конкретну форму задоволення національно-політичних домагань українського народу, скільки про принціпове признання тих домагань, чи, як висловився З'їзд, про „оголошення принціпу". Саме цього „принціпу" і не хотіла „проголосити" московська демократія.

В тій же самій „Кіев. Мысли" і в инших російських ґазетах (між иншим в „Русск. Словѣ" з 24. мая (н. ст.) і, само собою розу-

*) В свій час ми вже згадували про статті „Кіев. М.", в яких ця „соц.-демокр." ґазета одмовляла проф. Грушевському і всій Центр. Раді в праві висловлювати волю українського народу.

**) „Київ. М." з 19. мая н. ст.

міється, і в українських ґазетах) знаходимо ми опис того великого заворушення, яке сталось на З'їзді після прочитання телеґрами Виконавчого Комітету Петроградської Ради Салдатських і Робітничих депутатів до З'їзду, в якій Комітет повідомляв, що справа творення окремих національних військ буде поставлена на вирішення всеросійського з'їзду робітничих і салдатських депутатів.*) і просив український військовий з'їзд „звернутися до всіх Українців-салдатів з закликом стриматися від самовільних явочних починів у сій справі аж до часу скликання всеросійського з'їзду. Треба було бути свідком того незвичайного обурення і гніву, що обхопили всіх членів з'їзду, і тих зусиль, які робили більш стримані і поміркувані члени з'їзду, щоб заспокоїти розбурханих сірих вояків і утримати З'їзд від дуже різкої відповіді Петроградській Раді Робітничих і Салдатських депутатів. Винниченко й Петлюра, пише „Русс. Слово", довго взивали З'їзд до спокою та вказувати на необхідність піддержувати контакт як з Временним Правительством, так і з Радою Салдатських і Робітничих депутатів. Щойно по бурливій дискусії З'їзд ухвалив вислати до Петрограду окрему делеґацію для переговорів з Виконавчим Комітетом".

Ми навмисне спинились тут на цих дрібницях в нотатках російських ґазет про настрої Першого Українського Військового З'їзду і „охолоджуючу" ролю на ньому визначних українських діячів того часу, щоб вже більше не вертатись до тих брудних і нещирих закидів, які, в часі українського національно-визвольного руху не раз робила пануюча демократія тому рухові, виставляючи його, слідом за відомими реакціонерами з „Кіевлянина", штучним, не масовим, роздмуханим гуртком „шовіністично настроєної української інтеліґенції".

Отже український салдат вимагав — свідомо і рішуче — „оголосити принціп", визначити міністра по справах України, утворити краєвий орґан, з призначенням до нього особливого Комісара України і ... що було, можливо, важніще „проголошення" того славнозвісного „принціпу", — вимагав ненависної для російської демократії українізації війська. З'їзд дійсно вимагав і вимагав рішуче тої українізації, не дивлячись на ворожість і перешкоди, які зустрічала ця справа з боку військових властей, Правительства і пануючої демократії.

Інтересно спинитись тут на тих мотивах, які видвигались проти українізації війська „общеросами". Ми вже говорили, що найчастійше вживаним мотивом було твердження, що українізація технично розвалить армію, фронт і таким способом „загубить" революцію; до цього твердження додавалось ще часом, що „національні прапори" у війську доведуть до розриву єдности між салдатами, викличуть національну ворожнечу і тим „затемнять червоний прапор клясової боротьби". Не бракувало таких зикидів, які дістали „клясичну" формуліровку в промові Начальника Київської Міліції п. Лепарського (одного з плеяди „славних" — Обєручева, Кирієнка, Лепарського і т. д., що найбільше далися в знаки українській демократії) на об'єднаному засіданні Київських Рад робітничих і салдатських депутатів з приводу

*) Що мав відбутись 14. червня н. ст. в Петрограді.

digitized by ukrbiblioteka.org

утворення українського полку, коли він заявив, що „не розуміє, як люде, що називають себе соціялістами, можуть говорити про бажання своєї армії з такою піною в роті . . . Вони разом з иньшими соціялістами повинні крикнути: „геть з мілітаріямом! . . . вони повинні розуміти, що національні питання, кінець кінцем, повинні упасти, як витворені для утілітарних цілей".

Звичайно, на наївно-глупих арґунентах панів Лепарських спинятись не доводиться. Одначе нерічевими були й иньші твердження. Побоювання того, що виділення Українців в окремі частини і взагалі творення національних частин (тоб-то комплектування армії по національно-територіяльному принципу) могло викликати загострення національних взаємовідносин, було безпідставним. Можна з певністю сказати, що переформовання армії по національно-територіяльному принципу, коли б воно могло відбутись, навпаки зменшило б значно гостроту національних конфліктів в Росії. І саме на досвіді української революції видно як найкраще, як саме ігнорацією і сліпим опором всяким проявам національного визволення можна розпалити до страшних розмірів національну ворожнечу.

Так само малорічевим був і арґумент, що стихійне, не плянове чи навіть і плянове переведення українізації війська в часі війни могло пошкодити боєздатности армії. Українська демократія, стоючи в той час цілком широ на позиції необхідности збереження боєздатности російського фронта, мала підставу вимагати, правда плянової і постепенної, українізації армії і твердити, що це не тільки не пошкодить, а навпаки — скріпить фронт, припинивши той моральний розвал армії, який вже йшов повним ходом в наслідок довгої, тяжкої і невдатної війни. Пізніше фактами було стверджено правдивість позиції української демократії. Українські частини, після численних заяв осіб з вищого командного складу російської армії, осіб, що не мали особливих симпатій до Українців і не були прихильниками українізації армії, — відзначались високою дисципліною, орґанізованістю і боєздатністю і служили прикладом для иньших „загальноруських" мішаних військових частин.

Це принціпове, так би сказати, засадничо-ідейне, а також і техничне відношення української демократії до справи українізації армії найшло своє виявлення і в тих промовах, які виголошувались на ріжних з'їздах і в даним разі на Першому військовому З'їзді, і в самих постановах з'їзду, в мотивіровочній частиві їх.

„Вважаючи, — говориться в поставові З'їзду в справі українізації війська, — з одного боку — а) що прийнята при старім деспотичнім режимі система формування війська з ріжних національностей заснована на принціпах антидемократичних*) і звязана з цілком зайвим витрачанням народніх грошей і розбиттям моральних сил національностей; з другого боку — б) з огляду на те, що потомлені трьома роками війни армії на фронті не мають уже колишньої боєвої міці, що падає дисципліна і дух відпорности, що через те справі оборони загрожує велика небезпека, — Український Військовий З'їзд визнав потрібним яко мога швидче взятись до боротьби з підупадом духовної і реальної сили армії. Одним з дійсних могутніх засобів до піднесення духа, для зміцнення

*) В бувшій царській Росії спеціяльно „на предмет усмирення".

військових частей в одне суцільне могутнє тіло, З'їзд визнав негайну націоналізацію армії на національно територіяльному принципі. З'окрема З'їзд оголошує потребу української національної армії .... (15) Одночасно, визнаючи, що всяка війна є справою не народів, а імперіялістичної політики пануючих класів,*) що ці класи в своїх інтересах втягають народи в криваву, братовбийчу війну; визнаючи, що постійне регулярне військо, як засіб панування буржуазних класів не відповідає змаганням народу і робочого класу, та служить тільки для зміцнення такого панування, — Український Військовий З'їзд, закладаючи перші підвалини організованої озброєної сили української демократії, ставить собі найпершим завданням, щоб українська армія після війни стала армією народу (народньою міліцією), щоб єдиною метою її існування і формування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали".

Отже справа стояла ясно. Для українського салдата не було ніяких сумнівів в потребі українізації армії в інтересах не тільки ук[illegible]ських, а і загально-російських, — і йому дивними і незрозумілими були всі ті численні перешкоди і підкопи під його роботу з боку російської демократії і ті безконечні образливі підозрювання в якихось реакційних замислах проти російської революції і добробуту московського народу. Ця саме нерозуміння і бажання загальмувати справу українізації війська побачили вояки і в телеґрамі Петроградської Ради Робітничих депутатів, про яку ми згадували вже вище і яка незвичайно обурила з'їзд. Зазначивши свої принціпові позиції, намітивши пляп українізації війська, З'їзд урочисто затвердив першому українському полку, що самочинно сформувався в Київі, назву „Першого Українського Козацького імени Б. Хмельницького Полку" і постановив утворити, — для практичної роботи по творенню нових українських полків української армії, — при Центральній Раді „Український Військовий Ґенеральний Комітет" (в складі 18 осіб, в числі їх — Винниченко, Петлюра, Пилькевич, Луценко, Полозов, Письменний, Певний, Капкан, Михновський, ґенер. Іванов і иньші), як державну військову інституцію, з утриманням на державні кошти.

Ми не будемо спинятись тут на постановах з'їзду в земельній справі (про яку селянство, хоч і переодягнене в салдатські шинелі, не могло забути), в освітній (між иньшим, щоб в учебних командах навчали українською мовою, а також, щоб виписувались для українських військових громад і гуртів українські газети та книжки) та постановах в иньших справах, які дають також багацько матеріялу до правдивого зрозуміння революційних домагань українських салдатських мас в той час (16). Наведеного вище цілком вистарчає для того, щоб побачити, що українське вояцтво в цім періоді революції виступало вже, як самостійна активна революційна сила, залишивши далеко позаду ті національно-культурницькі гасла, з якими виступили були на початку революції українські інтеліґенти „ТУПівської" формації.

Після цього з'їзду українські вояки заворушились ще дужче. Домагання українізації війська набрало масового характеру і надзвичайної сили, так що російське військове командуванвя примушене було, не чекаючи принціпового вирішення урядом питання про

*) Розумілися, очевидно, війни між буржуазними державами за колонії, ринки і таке иньше.

digitized by ukrbiblioteka.org

автономію України, приступити до формування українських військових частин.

15. Центральна Рада висилає делеґацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих та салдатських депутатів. Центральна Рада хоч і почувала за собою після своєї реорґанізації на Конґресі (17) велику моральну силу і зобовязана була Конґресом негайно вступити з Временним Правительством в переговори в справі здійснення домагань Конґресу, одначе довший час вагалась роспочати серіозні переговори. Спочатку Рада обмежилась тільки тим, що переслала Временному Правительству, після відомої вже телеґрами комісара Суковкіна, жадання Конґресу в справі заборони операцій з землею (продажу і закладу земель, лісів то-що), а також розвідувалась про настрої урядових московських сфер через того ж таки комісара Суковкіна. Ті розвідки не віщували нічого доброго. Временне Правительство, інформуючись про український рух від пануючої демократії на Україні, не виявляло ніяких ознак своїх симпатій до нього. Взаємовідносини на місці — між українською і неукраїнською демократією — так само не сприяли почину переговорів. З цих причин Центральна Рада і вагалась роспочати переговори, хоч в де-яких колах українського суспільства це вагання починало вже викликати незадоволення. Перший Український Військовий З'їзд, що зажадав, аби Центральна Рада негайно вжила рішучих заходів до здійснення даних їй Національним Конґресом доручень, і обрав в допомогу майбутній делеґації Центральної Ради до Петрограду свою спеціяльну військову делеґацію, — поклав край ваганням і нерішучости Центральної Ради. Центральна Рада зложила делеґацію в складі десяти осіб (В. Винниченка, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, Письменного, Д. Ровинського, О. Пилькевича, А. Чернявського, С. Єфремова і І. Сніжного) і вислала її з своїми директивами до Петрограду — до Временного Правительства і Ради салдатських та робітничих депутатів. Так „меньшій брат" пішов шукати правди до „старшого брата".

В середині травня (ст. ст.) делеґація була вже в Петрограді і почала оббивати пороги Временному Правительству і Раді робітничих та салдатських депутатів, виложивши жадання Центральної Ради в формі окремої записки, що набула голосної назви „Декларації Української Центральної Ради". В тій декларації було написано слідуюче:*)

„Зріст українського руху, що так інтензивно проявився в днях революції, вимагає нових методів для його оцінки, нових підхідних шляхів, не говорячи вже про саме фактичне познайомлення з його висловом. Між тим у цій сфері лишилося все по-старому, і російські громадянські круги в більшости стоять на давній неозначеній позиції.

Це вже й тепер сумно відбивається на взаємних відносинах двох братніх народностей, а на будуче грозить це дуже й дуже небажаними ускладненями і щоб їх усунути та злагіднити, обидві сторони повинні поробити заходи державного та громадянського значіння.

Для людей, що мало познайомлені з історією й характером українського руху, зовсім незрозумілий той розмах, котрий проявив він зараз у перших днях

*) Подаємо за „Кіев. М."

революції. Те, що уважалося справою невеличкого гуртка інтеліґенції, нагло прибрало масовий характер: національні гасла і домагання стали дуже популярними в народніх масах. Це пояснюється тим, що український рух, у своїй істоті глибоко демократичний, весь час стояв на ґрунті народніх потреб, широко охоплюючи їх, і говорив доступною і зрозумілою народові мовою про його власні інтереси. Ось чого від самого початку вільного життя став цей рух організуючою силою, спосіннам, ось через що до нього прилучалися що раз більші сили народу, справедливо бачучи саме тут ґарантію здійснення своїх загально-людських і національних потреб та домагань. Відроджена українська преса щоденно приносить звістки про те, як серед українських нас все більше й більше проявляється громадянська й національна свідомість: українське село організується під гаслами, виставленими українським рухом. Про те саме говорять дуже численні і многолюдні з'їзди, що одбуваються на Україні в останнім часі: кооперативні, селянської спілки, військові, національні в широкому змислі слова, педаґоґічні, партійні й инші. Ці з'їзди представляли в цілости мільйонову масу (один військовий з'їзд у Київі представляв собою 993.400 зорґанізованих салдатів) і в розвязанні національних завдань виявили себе одною спільною всім душею.

При всім неоднаковім складі їх участників усі названі з'їзди однодушно сходяться в національних домаганнях, як політичних (автономія і федерація), так і культурних (українізація школи, громадянських інституцій і т. п.) і признають своїм найвищим національним орґаном Українську Центральну Раду у Київі. Центральна Рада основалася в перших днях революції з ціллю надати орґанізованої форми стихійному рухові на Україні.

Находячися в осередкові руху, вона дійсно послужила тою орґанізаційною основою, коло котрої почали збіратися українські сили. Вона зуміла виробити і поширити популярні та зрозумілі для народу гасла нового державного ладу та здобула значіння дійсного національного представництва на Україні. З'окрема, це стало на твердий ґрунт після того, як на многолюднім з'їзді представників усіх зорґанізованих сфер українського народу, котрий відбувся у Київі у Великодну неділю, обновлено Центральну Раду і доповнено її новими силами. В даній хвилі вона є виборним орґаном національного представництва на Україні, авторитет і значіння якого лежить у загальнім признанню його демократичними кругами українського населення.

Сьогодні, здійснюючи національно-культурну автономію українського народу, Центральна Рада відограє величезну орґанізаційну ролю, будучи національним спосіннам для найріжнороднішних сфер українського народу. Строго демократична у своїм складі, побудована на зразок правильного представництва зорґанізованих сил, вона має необхідний їй авторитет і засоби вислову щирих бажань українських народніх мас, які поручили їй висвітлення й охорону своїх інтересів. Голос Центральної Ради — це голос зорґанізованого народу. Тому він повинен мати відповідне значіння в державних справах, що торкаються побуту і устрою українського народу. З сього короткого нарису видко, якої кольосальної стихійно-орґанізаційної роботи довершила за тих три місяці українська демократія.

А як відноситься до того справді казкового пробудження 35-міліонового народу російське громадянство там на Україні? Треба зараз з початку сказати: відношення неглибоке, незвязане з інтересами революційної Росії, навпаки — таке, що грозить багатьма ускладненнями для усієї справи свободи. Причин цього багато. А головна з них — це клясові інтереси. Пануючі кляси на Україні — не Українці. Промисловість в руках буржуазії російської, жидівської, французької; торговельну, а також велику частину аґрарної буржуазії творять Поляки, Росіяне й Українці, що давно називають себе „русскими". Так само всі адміністративні посади в руках не Українців. Тільки сфери експльоатованих — велика частина міського пролетаріяту, ремісники і дрібні служащі — Українці.

Таким чином, у даній хвилі нема на Україні української буржуазії, що признавала б себе такою. Є окремі особи, невеличкі ґрупи, що прилучаються, ради своїх клясових інтересів, до пануючих кляс під економічним оглядом, але кляс, повторяємо, ще нема.

Наслідком цього серед українських партій досі не було ні одної, яка не внесла б до своєї програми ідеї соціялізму. Очевидно, ці окремі особи та ґрупи,

digitized by ukrbiblioteka.org

завдяки класовому нахилові, скоро зіллються в одну компактну масу і закладуть фундамент виразно національно-означеної української буржуазії і, очевидно, боротьба за панування повинна розгорітися між буржуазними класами всіх націй на Україні.

І ось саме ця перспектива боротьби і передбачення побіди української буржуазії настроюють неукраїнські пануючі сфери населення дуже вороже до всього українського руху. До цього необхідно додати ще в цілости національний момент. Увіссавши з молоком самодержавности ідею централізму, звикнувши дивитись на Україну, тільки як на полуднево-західний край російської імперії, а на Українців, як на „хахлів", що відріжняються від Росіян тільки де-якими маленькими побутовими окремішностями, ніколи не турбуючися про те, щоб познайомитися з життям цих „хахлів" та їх ідеалами, що ніколи не завмирали, навіть під гнітом царизму, буржуазна інтеліґенція не зногла, не найшла в собі сили піднятися до правильного розуміння процесу, який відбувався цілий час. І піддаючися цим двом силам — класовому і національному еґоїзмові — пішла дорогою енергійного опору організації української демократії. Для цього уживалися всі можливі способи.

Перекручуючи факти, як в пресі, так і в громадських розмовах, розпускають чутки про те, що „хахли" хочуть відокремитися від Росії, що вони збираються прогнати з України всіх не-Українців, бо, мовляв, їх гасло — „Україна тільки для Українців", що загалом увесь український рух без різниці соціяльно-політичних окремішностей — це контр-революційний рух, який вимагає негайного припинення. І так дуже настрахав їх величезний зріст цього руху, що вони заразили своїм переляком навіть демократичні верстви не-Українців. Коли у Київі мав зібратися Національний Всеукраїнський З'їзд, по місту почали поширюватися дурні чутки, що Українці мають замір проголосити цей З'їзд Українськими Установчими Зборами і по ним прогнати всіх не-Українців. Не зважаючи на те, що програму засідання з'їзду оповіщено ще перед тим, що в ній не було й натяку на Установче Зібрання, всі неукраїнські елементи, навіть і соціялістичні групи повірили тим чуткам, перелякалися і почали робити заходи. На щастя, вони поробили найраціональніші заходи, ніби-то запитали самих Українців, чи це правда? Відповідь Українців успокоїла і на де-який час розвіяла тяжку атмосферу.

Але наскільки заразилася і російська демократія настроями російської буржуазії, наскільки ідея національного панування на Україні російського (московського) народу, ідея господаря, власника, вілася у свідомість навіть демократичних елементів, показує цей незвичайно підвищений ворожий настрій, під впливом якого, наприклад, у председателя київської ради робітничих і салдатських депутатів на нараді соціялістичних організацій всіх національностей вирвалася погроза розігнати баґнетами Український З'їзд. І треба зазначити — ця погроза, ця ворожість у більше або меньше культурній формі цілий час гніздиться у свідомости і буржуазних і не-буржуазних кол не-українського громадянства. Ніякі запевнення Українців не можуть побороти сього збаламученого національного почування господаря, якому хоче нанести удар поневолена досі національність, нанести удар самим фактом свого істнування, своєї ростучої організації і тим, що вона природно (а не насильно) витісняє з пануючого становища того господаря.

Заходить цілий ряд фактів, що в них в більшій або меньшій мірі виявляється та ворожість. Справа українського полку, організацію якого всі не українські кола вважали трохи не загибіллю Росії, „ножем у спину революції" й иньшими подібними страхами, тепер, коли військові власти признали можливим формувати цілі корпуси, ясно показала, що люде берегли не інтересів революції й Росії, а своїх класових або національних позицій.

Так само всі заходи, признані в останнім часі пануючими у Київі неукраїнськими колами за необхідні, повстають на тім самім ґрунті і не тільки не йдуть до ствердження та закріплення демократичних основ, проголошених революцією, але навіть йдуть їм наперекір. Так, наприклад, постанова київської ради робітничих і салдатських депутатів про з'їзди відкрито та грубо порушує основи виявленої волею революційного народу свободи зборів. Відповідно до цієї постанови можна від сьогодня скликувати з'їзди тільки за дозволом київської ради

робітничих і салдатських депутатів. І не тільки за дозволом, але й по регламентації ради. Цей крок мотивують тим, що у Київі в останні часи відбувається дуже багато з'їздів: селянських, кооперативних, салдатських. Хоч у цім мотиві і не згадується про те, що майже всі такі з'їзди були українські, все ж кожному ясно, що постанова вимірена виключно проти Українців.

Аналогічне до того бажання київського виконавчого комітету громадських організацій виділити Київ в окрему адміністративну одиницю, незалежну від усього краю. Признаючи, що в зросійщеному за довгі роки абсолютизму Київі перевага не-українського елєменту недовговічна, що край з розвитком демократичних основ нового життя залл: цей острів національною хвилею, пануючі елєменти стараються відгородити його від рідної йому стихії високою греблею, ізолювати його від краю.

Не маючи можливости в своїй короткій записці навести всі важніщі факти прояву національної ворожнечі російського громадянства до українського відродження, ми спиняємося на вже вказаних прикладах. Але зі свого боку ми вважаємо своїм громадянським і моральним обов'язком зложити таку заяву: таке відношення ми уважаємо злочинним для справи революції і таким, що лишить тяжкі наслідки для всієї Росії.

Люде, що живуть по містах України, бачуть перед собою зросійщені вулиці сих городів, чують довкола жаргонову російську мову, цілком забувають про те, що ці міста тільки маленькі острівці серед моря усього українського народу. Забувають, що по кількох літах зросійщений елемент значної частини населення тих самих городів вернеться до рідної стихії, що зросійщення де-яких центрів України, котре здається таким новим, це тільки хвилева поява, витворена ненормальними умовами знищеного абсолютизму і централізму, котрий старається урятувати свої позиції. Мало того, засліплені класовим або національним еґоїзмом, загіпнотизовані цією облудною ясністю свого національного панування, ці люде не бажають рахуватися з тим, що вже існує не тільки почуття звязку з інтересами усієї державної цілости, а й почуття своїх окремішних національних інтересів.*) Всі ті дуже численні з'їзди (селянські, кооперативні, партійні, загально-національні, на котрі делєґовано представників міліонової зорганізованої української демократії, повинні б уже переконати всіх, що український рух не видумка гуртка інтеліґентів, як його весь час рекомендувало російському громадянству царське правительство, а що це величезна сила, яка вирвалася з-під вікового гніту, що ця сила росте з кожною не то що дниною, а навіть годиною, що спинити її, як би не хотіли цього її вороги, вже рішуче немає ніякої можливости, бо пробудився 35-міліоновий народ. Треба вернутися до царизму, до пониження всіх прав людини й громадянина, щоб жити де-якою надією повернути українську демократію до первісного стану „пониженого і закованого раба". Бо в національній самосвідомости передовсім вилилося у широких народніх мас почуття тих прав, тої гідности людини і громадянина. Від сьогодня він не „хахол", не „бидло", не „мужик", а Українець, рівний з усіми тими, хто до революції мав власть понижати його.

І домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні має у корінні головно це відроджене, визволене почуття гідности людини. І віра в це така велика в масах, що вони в перший час навіть не могли зрозуміти, з якої причини це їх бажання, це вільне гарне почування зустрічає зле, недобре, вороже до себе відношення у тих, хто стоїть на чолі демократичного руху. В їх простій, незатроєній спокусою психиці не укладається така сильна патріотичність. Вони думають, що кождий, хто б не був, обовязаний разом з ними радуватися і веселитися їх визволинням, їх переродженням з рабів у людей. Не тільки радуватися, але й усіма силами пособляти такому чудовому переродженню.

Зовсім зрозуміло, що впертий опір доводить до розчарування, далі до ворожнечі, а в кінці до страшного обурення. Тепер на всіх з'їздах, зборах — скрізь тільки й чуєш скарги, докори, погрози. І чим впертійше стоїть одна сторона, тим сильніще та глибше вїдається недовірря до Росіян, тим ширше розливається хвиля стихійного протесту.

---

*) Через коректурні помилки в ґазеті, це місце наведено тут не точно.

digitized by ukrbiblioteka.org

Невідповідальні особи, не розуміючи усього того, що тепер відбувається, немов би з якоюсь ціллю далі ставляють ріжні перешкоди орґанізації українських мас. Українська Центральна Рада, яко представницький орґан, зорґанізований українською демократією, досі відогравала, навіть і тепер відограє здержуючу ролю, звертаючи рух у зорґанізоване річище. Але вона могла й може це робити тільки до того часу, поки така орґанізація йде в контакті з природним розвитком народнього руху. Коли ж з якоїсь причини вона мусітиме спинити або навіть відмовитися від своєї орґанізаційної діяльности, її знесе стихійний потік. До цього може її приневолити неґативне відношення, як місцевого, так і російського громадянства з'окрема. А таке неґативне відношення до українського руху запримічено не тільки на Україні, але і в Центральній Росії. І коли не відкрите неґативне відношення, то затушковане, або просто ніяке.

Ми не можемо мовчати, а повинні попередити всю російську демократію про дуже велику небезпеку з приводу такого відношення. Росія і без того находиться в грізнім положенню, і без того немає дисціпліни в армії, нема довозу хліба в краю. Не вільно підбурювати міліони людей, що стоять на фронті і відчувають тяжку образу своїх найблагороднішних поривів; не можна доводити тих людей до того, щоб вони, занепокоєні незадоволенням ні одного з їх бажань, піддалися стихії і кинулися на Україну, як грозять вони в багатьох своїх заявах. Не можна доводити селян до погроз лишити без хліба увесь край. А це роблять ті люде, що бажають відділити Київ від України. Природно, що на це селяне відповідають: а що буде, як ми відділимося від вас?

Ми беремо на себе сміливість звернути найсеріознішу увагу Тимчасового Правительства, Ради робітничих і салдатських депутатів і всієї російської демократії на теперішній стан справ і закликаємо піти нам назустріч у розвязці нашого тяжкого відповідального завдання — звернення української стихії на такий шлях, котрий не тільки не пособляв би все зростаючим суперечкам, а навпаки — помагав би орґанізації сил усієї Росії. Ми закликаємо як найуважніше прислухатися до гомону цієї стихії. Як що Правительство і російська демократія уловлять в нім ноти, на котрі треба відповісти згодою, вони зроблять те, що стихія стане найвірніщим, найбільш одушевленим чинником волі Росії. Як що ж вони не звернуть на все це уваги або навіть віднесуться вороже, то стихія відвернеться від них. І тоді Українська Центральна Рада передасть свої завдання в руки тих, хто буде такий сміливий, що візьме їх на себе.

До самого останнього часу Українська Центральна Рада була в можности здержуватися від того, шоб ставити до Правительства якісь домагання давно вже заявлені цілим рядом постанов з'їздів українського народу. Але все зростаюче нерозуміння завдань і цілей української демократії з боку російського громадянства, а також його ворожість до українського руху; а з другого боку — ростуче недовірря української демократії до російського громадянства і що-раз більший напір на нас з боку цієї демократії — приводить нас до твердого переконання, що одиноким правильним виходом з положення буде негайне задоволення домагань, котрі українська демократія в особі Української Центральної Ради подає Тимчасовому Правительству і Раді Робітничих і Салдатських депутатів і котрі ми тут коротко викладаємо:

I. Приймаючи на увагу однодушне домагання автономії України, виставлене українською демократією, сподіваємось, що Тимчасове Правительство виявить, в тому чи иньшому акті, своє принціпове прихильне відношення до цього домагання.

II. Неминучість розвязання української справи на міжнародній конференції в звязку з долею Галичини і частини української землі, зайнятої Німцями, примушує нині ж вирішити принціпово питання про участь в цій конференції представників українського народу, з огляду на те, що така участь вимагає негайних заходів до підготовлення практичних кроків відносно закордонної України.

III. Для всебічного ознайомлення Правительства з настроями на Україні і домаганнями українського населення, а також для практичної допомоги Правительству в переведенню в життя ріжних заходів, що викликаються особливостями життя краю, необхідно призначити при Тимчасовому Правительстві особливого Комісара по справах України.

IV. Для обєднання правительственних заходів у всіх губерніях з українським населенням, необхідно призначити особливого Краєвого Комісара з Краєвою Радою при ньому.

V. В цілях піднесення боєвої сили армії і відновлення дисципліни, необхідно перевести в життя виділення Українців в окремі військові частини як в тилу, так, по можливости, і на фронтах.

VI. Признану Тимчасовим Правительством українізацію початкової школи необхідно поширити і на середню та вищу школу, як в розумінні мови, так і предметів навчання.

VII. Відповідальні посади, як цивільної, так і духовної адміністрації на Україні, необхідно обсаджувати особами, які користуються довіррям населення, володіють його мовою і знайомі з його побутом.

VIII. Для задоволення національних потреб, здавлених за старого режиму, необхідно одпустити з державної скарбниці в роспорядження Центральної Ради відповідні кошти

і IX. Необхідно дозволити в'їзд на Україну тим закордонним Українцям, котрі несправедливо виселені з місць їх постійного перебування, а також полекшити долю полонених Українців-галичан, розмістивши їх по українських губерніях.

Члени делеґації Української Центральної Ради

(підписи).

Такими словами промовляв „меньший брат" — українська демократія — до „старшого брата" московської демократії (в особі Петроградської ради робітничих і салдатських депутатів) і московської ліберальної буржуазії, що по-старому вела фактично провід і в реформованому Коаліційному Временному Правительстві (18). Слова ці, як і треба було сподіватись, не зробили вражіння на „старшого" брата, чи хоч зробили, так тільки цілком негативне. Московська демократія вробила здивоване обличча: мовляв, „оригінальний і странний цей новопоявлений український народ: заявляв якісь „домагання", — післать їх до Правительства і професорів державного права й иньших наукових дісциплін: хай на свободі розберуть і дадуть відповідь", — а сама знову почала виробляти і виносити безконечні резолюції на близькі і болячі для неї справи „общереволюціонпаго характера". Московська демократія умила руки. *) Пробувши кілька тижвів в Петрограді, делеґація так і не добилась річевої відповіді від Ради Робітничих і Салдатських Депутатів і примушена була говорити про свої справи не з демократією, а з буржуазією.

Для розгляду домагань Центральної Ради і переговорів з Делеґацівю, коаліційне Правительство утворило окрему урядову комісію під головуванням товариша міністра внутрішніх справ Д. Щепкіна, в складі: товаришів міністра внутрішніх справ Авінова і Урусова, проф. Котляревського, полковн. Туган-Барановського (від мін. військових справ) і проф. Лазаревського (члена юридичної ради при Временнім Правительстві). Комісія ця і приступила до „наукових" дослідів, як над декларацією Центральної Ради, так і над самою делеґацією, нама-

*) Між иньшим, ні одна московська соціялістична газета в Петрограді не захотіла надрукувати „декларації".

digitized by ukrbiblioteka.org

гаючись „установити“ степень досвідченості членів делеґації в науці державного права, в економиці й иньших премудростях, на підставі і в світлі яких треба було, на думку комісії, розглядати справу відродження українського народу. Комісія, звичайно, приходила до таких висновків, які випливали цілком з клясових інтересів московської торговельно-промислової буржуазії, що все ще мріяла про Дарданелли, про нові економичні простори для своїх капіталів, і тільки спляскувала руками, вислухуючи „не наукову“ арґументацію членів делеґації — в склад якої входили і звичайні селяне, робітники та салдати.

Справа, власне, була передрішена наперед. Національні справи в Правительстві були предоставлені на вирішення кадетів, а кадети (партія народньої свободи) саме перед приїздом делеґації Центральної Ради відбули в Петрограді свій восьмий з'їзд, який досить докладно розглянув між иньшим і справу майбутнього політичного устрою російської держави. На тому з'їзді голова Центрального Комітету партії Мілюков, обговорюючи справу автономії країв Росії, виразно сказав, що партія постарається знайти таке рішення справи, при якому „була би дана можність поодиноким місцевостям Росії утворити в себе місцеву автономію, на основах місцевого законодавства, без захитання державної єдности Росії .... Партія народної свободи для теперішнього моменту не уважає правильним розвязання питання в напрямі утворення національно-територіяльних орґанізацій. Вона виходить з існуючих територіяльних історичних орґанізацій *), передаючи саме сим існуючим орґанізаціям права і компетенцію в справі видання місцевих заковів, які задовольнять вимоги децентралізації“. А докладчик по сій справі Ф. Кокошкін, виступаючи проти федеративного устрою і національно-територіяльних автономій, так само заявив, що він визнає потребу „автономії не національної, а чисто територіяльної, з узглядненням економичних і побутових відносин деяких місцевостей — себ-то автономії не державного, а провінціяльного типу з вузьким, порівнюючи, кругом ділання виключно в місцевих справах“. Відповідно до цих висловлених „стовпами“ партії думок, випала і ухвала з'їзду „про автономію та права національностей“, в якій між иньшим говорилось, що при розвязанню національної справи треба виходити з таких засад:

„1. Російська мова, як загально-державна, повинна бути мовою центральних державних інституцій, армії та фльоти. В місцевих державних та громадянських інституціях і наукових закладах, що удержуються коштом держави або орґанів місцевої самоуирави і автономії, повинно установити право уживання місцевих мов, відповідно до національного складу населення, з забезпеченням, шляхом загально-державного законодавства, прав російської мови та мов національної меньшости. Населення кожної місцевости повинно дістати забезпечення початкової, а по можливости і дальшої освіти в рідній мові. 2. Вищі територіяльні орґани самоуправи (губернські і краєві земства) повинни мати право провінціяльної автономії (видання місцевих законів) в деяких сферах місцевого господарського, культурного і національного життя, з забезпеченням для загальної власти можности нрапиняти чинність законів, що нарушували б межі автономії, встановленої загально-державною конституцією. 3. При

*) Губерній.

установленню конституції російської республики згадані в попередній точці права місцевої автономії уділяються губернським органам самоуправи і відповідаючим їм нинішнім територіяльним одиницям (нині існуючим областям). Разом з тим конституція повинна відкрити законний шлях до задоволення бажань місцевого населення відносно злиття установлених територіяльних одиниць в більші области, поділу їх на менші одиниці та змін їх меж і компетенцій" (19).

Отже, в уяві з'їзду кадетської партії існувала одна неділима і „несходима" Росія, поділена на губернії, замешкані населенням, а не народами і націями. Відповідно до цієї уяви, висовувся і план децентралізації Росії, шляхом поширення прав існуючих земських самоврядувань, „вплоть" до такої „радикальної" річи, як провінціяльна автономія в господарських і культурних місцевих справах, при чому „населенню" може бути забезпечена наука на рідній мові в початковій школі. От і все. Про яку тут національно-територіяльну автономію та ще й федерацію може йти мова? Про яких особливих комісарів по національних справах при Правительстві? Про які Краєві Ради і, знову, Комісарів? Хіба для „населення" не досить земств і губернаторів, чи губерніяльних Комісарів Временного Правительства, що заступили бувших царських губернаторів? І при чім же тут знову мова про допущення представників „населення" на мирову конференцію і українізація війська? Так повинна була подивитись на справу Урядова Комісія і так дійсно вона і подивилась, додавши до кадетських резолюцій тільки свою аргументацію, що не може ж Московщина піти на таку автономію своєї области, яка одрізувала б її від Чорного Моря, розбивала мрії про Дарданели, затрудняла б їй доступ до українського вугілля, заліза й инших потрібних для московської буржуазії річей.

А тут ще і „населення" Київа, цієї „матери городів руських", — ріжні „общероси", „малороси", „югороси", чорносотенці і соціялісти, буржуї і демократи, довідавшись, що Центральна Рада послала до Петрограду делегацію не за чим иншим, як тільки за автономією, забили на ґвалт.

„Південно-російський демократичний союз" послав до Тимчасового Правительства, до Петроградської Ради робітничих і салдатських депутатів, до Селянського З'їзду, Голові Комісії по підготовленню скликання Установчих Зборів і Члепам Державної Думи телеґраму, в якій писав, що „будучи занепокоений відомостями про майбутнє оповіщення автономії України, гадає, що цю справу можуть розвязати тільки Установчі Збори та плебісціт цілого населення південної Росії. Оповіщення автономії Тимчасовим Правительством було б неправним актом, бо нічим не доведено, що більшість Малоросів солідарна з Центральною Радою." *) Відомий українофер, посол до Д. Думи В. Шульгин, налякавшись самого факту, що Правительство застановляється над українською справою, удався до міністра-предсідателя кн. Львова за „виясненням", і заспокоював потім свою чорносотенну юго-руську братію через „Київлянина", що трівожитись нема чого, що князь Львов рішуче

*) „Новое Время" (від 12. червня н. ст.).

digitized by ukrbiblioteka.org

одмовляється дати згоду на автономію України до Установчих Зборів і сумнівається в тому, „чи висловлює дійсні бажання всього населення півдня Росії та його ґрупа, котра називав себя Українцями і проявляє велику активність". Підтюпцем за Шульгиним побігли до кн. Львова і „демократи та соціялісти". Київський Комітет обединаних громадських орґанізацій так само „занепокоївся" тим, що українська делеґація веде розмови з Правительством, і також послав до Голови Урядової Комісії — тов. міністра внутр. справ Щепкіяа телеґраму, якою домагався, аби попереду, ніж рішати справу, Правительство заслухало його — Виконавчого Комітету — погляд на її домагання, які ставить Ц. Рада. А які то були погляди, князь Львов добре знав і не вислухавши їх.

Таким чином, Правительству залишалось тільки піти за голосом „народу", бо звісно ж, що той голос в данім разі являвся для всього не меньше, як голосам божим. До речі, „Південно-російський демократичний Союз" давав і підходящу формулу для одмовлення делеґації в її домаганнях. Мовляв, не маємо права, це діло Установчих Зборів. Не можемо чинити „неправних актів". І для людського ока приємно і за український вугіль, залізо, Чорне море і тому подібні реальні річи не треба згадувати.

Пробувши кілька тижнів в Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь і від Временного Правительства, Делегація Ц. Ради після тих понижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернула. без всякої офіційної відповіді, додому, до Київа. А в той час Урядова Комісія зреферувала Правительству справу, і Правительство, нарешті, вирішило її, ухваливши одкинути домагання Української Центральної Ради. В своєму повідомленні про одкинення українських домагань Правительство писало:

„Передовсім Правительство сумнівається, чи можна Центральну Українську Раду вважати правосильною в змислі признавня за нею компетенції висловлювати волю всього населення тих місцевостей, які Центральня Рада бажає включити в територію будучої автономної України? Тому, що Рада не вибрана шляхом всенародного голосування, Тимчасове Правительство не може признати її виразницею правдивої волі всього українського народу. Для того Тимчасове Правительство признає, що як з формального боку, так і з фактичного, справу установлення автономії України можуть порішити тільки Установчі Збори.

З цієї точки погляду, для Тимчасового Правительства було б тяжко видати якийсь акт в справі автономії України, бо цей поступок мав би випереджуюче значіння. Крім того, видання акту принціпіяльного значіння, без докладного означення змісту поняття автономії України, могло б повести до ріжнородних територіяльних і иньших непорозумінь.

Отсе відмовне рішення в справі видання акту про автономію України прийняло Тимчасове Правительство одноголосно.

Так само Тимчасове Правительство признало, що воно не має права установляти новий адміністраційний лад на Україні з виділенням в її територіяльний склад 12 губерній і утворенням окремих комісарів, бо тим самим наперед розвязувано б справу будучого ладу України, котра, на думку Тимчасового Правительства, цілком належить до компетенції Установчих Зборів.

Що до справи самостійного українського війська — Тимчасове Правительство признало можливим тимчасове порішення цієї справи тільки в тім обемі, в якім це означив міністр війни у своїх заявах українським орґанізаціям в Київі.

Приймаючи таке рішення в справі предложених українською делегацією жадань, Тимчасове Правительство підчеркує рівночасно, що воно признає національні окремішности та своєрідні умови життя України і відповідну необхідність розвязки справи будучого ладу України, котра в повнім обсязі належить до Установчих Зборів".

Отже не признаено і начеб-то і признасио, але, у всякім разі, не вважаємо себе в праві розвязувати справи. Звичайно, це була тільки фориальна одписка, продиктовона зовсім неформальвними, а цілком матеріяльними. шкурними інтересами нації-пана, що боялась втратити свое панування на такому великому і багатому просторі, якви являлась Україна. Не боялось же Тимчасове Правительство оголошувати актів великої політичної ваги в справі Польщі та Фінляндії. Не побоялось потім і проголосити Росію республикою. не чекаючи Установчих Зборів, а тут боялось визначити Краєвого Комісара. Не річевими були також і закиди, що Центральна Рада, як не обрана всенароднім голосованням, через те не може висловлювати волі народу України. Цей аргумент повертався проти саиого ж Тимчасового Правительства. яке також не було обране „всенароднім голосованням" і в своїй роботі спіралось на революційний орґан — Петроградську Раду робітничих і салдатських депутатів, обрану, звичайно, також не всенароднім голосованням. Та це все мало турбувало революційне сумління не тільки буржуазії, але й соціялістичної московської демократії, представники якої в коаліційнім Правительстві йшли в українській справі в сердечній спілці з своєю буржуазією.

Чорносотенці-реакціонери, на чолі з Шульгиним, потирали з задоволенням руки, радіючи з „мудрого" рішення Временного Правительства. А разом з реакціонером Шульгиним раділа і соціялістична пануюча демократія на Україні. Многолюдне обєднане засідання Київського виконавчого Комітету громадських орґанізацій. Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів і Ради коаліційного студентства, просмакувавши відповідь Временного Правительства на декларацію Центральної Ради, винесло з приводу неї таку свою ухвалу:

„Стоячи зовсім виразно на ґрунті порядку в Росії і на принціпах децентралізації та широкої автономії, ми цілком прилучаємося до Тимчасового Правительства і всією сплою свого авторітету *) готові піддержати його точку погляду що до того, що ця справа в розумінні загальних основ автономії, її обему і фактичного змісту може бути розвязана тільки Установчими Зборами. В теперішнім часі, на нашу думку, може бути мова тільки про приготування справи до Установчих Зборів і про здійснення культурно-національних гасел". **)

Та не довгою була ця спільна радість чорносотенця з соціялістом і занадто поспішною. Вона хутко зникла, розвіявшись, як дим на вітрі, коли знову залунав грізний голос довготерпеливого українського селянина, салдата і робітника.

---

*) Певно голови Ради робітничих і салдатських депутатів — Незлобін і Таск — розуміли під ним не тільки моральний авторітет.

**) Засідання 16. червня н. ст.

digitized by ukrbiblioteka.org

16. Відповідь українського народу на відмову Временного Правительства. (І Селянський та ІІ Військовий З'їзди.) Добре, що закінчення переговорів з Временним Правительством в справі домагань Української Центральної Ради припало як раз на той час, коли в Київі саме розпочав свою працю ґрандіозний так званий Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд і був на передодні Другий Всеукраїнський Військовий З'їзд. Центральна Рада могла ще раз перевірити свій мандат і впевнитись в настроях українського селянства і вояцтва, а пануюча демократія знову мала добру нагоду подумати ще раз над своїм відношенням до української національно-політичної революції.

На Селянський З'їзд було закликано по одному представникові від волостної селянської спілки, по два представники від повітових Комітетів Селянської Спілки і по два представники від ґубернських орґанізацій Селянської Спілки. Загальна кількість селянських депутатів, що прибули на з'їзд, сягала 2 500 чоловіка. Шість день від рання до пізнього вечора кипіла напружена робота в залі Київського Купецького Зібрання,*) шість день українське трудове селянство міркувало над болючими для нього справами: автономії України, припинення війни, земельною справою і справою своєї клясової орґанізації. А з цих шости днів цілих два пішло на палкі дебати, на обговорення докладу делеґації Центральної Ради про переговори з Временним Правительством і намічення дальшої провідної лінії національно-визвольної боротьби.

Доклад членів делеґації про те, що Правительство зволікає з відповіддю, і про самий характер переговорів зробили надзвичайно сильне враження на селянство. Всі зрозуміли відволікання справи Урядом, як бажання задержати і на далі українське селянство в тій безпросвітній національній неволі та безправности, в якій воно перебувало за часів царату. Настрій піднісся до великого напруження. Ображене почуття національної і звичайної людської гідности українських трудових мас шукало виходу. В словах численних промовців почулися нарікання на делеґацію Центральної Ради і на саму Центральну Раду за те, що вона „принизилась" до того, що прохала Временне Правительство задовольнити домагання українського народу, тоді як повинна була, на думку промовців, вимагати, а не прохати. Инші знов говорили, що Центральна Рада взагалі мляво веде справу і майже нічого не зробила для фактичного здійснення автономії України. Настроєні самостійницькп члени з'їзду в палких промовах радили порвати цілком з Московщиною, негайно оголосити самостійну українську республіку. Представник Черкаського повіту селянин-салдат Білий сказав,

*) З'їзд відбувся в кінці травня і на початку червня місяця ст. ст.; на порядкові денному з'їзду стояли такі питання: 1. Переговори Ц. Ради з Тимчас. Правительством в справі автономії України; сучасний момент (відношення до Тимч. Правительства і війни); 2. Земельна реформа на Україні (земельні комітети і Центр. Україн. Земельн. Комітет); 3. Орґанізація селянства на Україні (вибори Всеукраїнської Ради Селянських депутатів і Центрального Комітету); 4. Вибори селянських депутатів до Укр. Центр. Ради.

З'їзд пройшов під проводом В. Винниченка (у. с.-д.), Б. Мартоса (у. с.-д.), П. Христюка (у. с.-р.) і М. Осадчого (старого українського народника і відомого селянського діяча), обраних до президії З'їзду.

що, на його думку, „сучасні Українці повинні йти за прикладом славних предків, котрі вміли боронити свою волю з оружжам в руках". „Хвиля велика, говорив промовець: і нам не простять наші діти та внуки, як ми її змарнуємо! Нам нема чого і нікому кланятися; візьмемо своє!"

Та не встиг з'їзд заспокоїтись і перейти до холодного і розважного обміркування важного питання: що саме вважати під тим „своїм" і в якій саме формі „взяти" те „своє", як другого дня було одержано нову неприємну звістку з Петрограду — про заборону військовим міністром соц.-рев. Керенським, другого українського військового з'їзду. Як пожежою, спалахнув з'їзд новим гнівом і новим до того ще не бувалим обуренням. Гнівне „ганьба" вирвалось з тисячі селянських грудей у відповідь на цю звістку. Знову записалися до слова десятки промовців, знову почулися нарікання на недемократичне і несправедливе відношення до українського визвольного руху Временного Правительства і з'окрема міністра Керенського, що забороною військового з'їзду посягнув на закон про волю вборів, коли тим законом захотіли скористуватись українські салдати, і ва Петроградську раду робітничих і салдатських депутатів, що таке недемократичне поводження Правительства санкціонувала. Заборона з'їзду видавалась тим більш незрозумілою, чи краще сказати, тим більш ясно справленою саме проти української демократії, українського національно-визвольного руху, що саме в той час відбувався в Петрограді національний польський військовий з'їзд і скликався загальноросійський з'їзд салдатських і робітничих депутатів і що взагалі заборона українського військового з'їзду була першою забороною Временним Правительством якого б то не було з'їзду за весь час революції. Треба було надзвичайних зусиль, щоб заспокоїти розбурхане людське море. І хоч селянство врешті заспокоїлось, але в серцях і в думках його вже було проведено московською демократією нову смужку — глибоку і виразну — недовірря до московської демократії і переконаности, що справу орґанізації нового вільного ладу на Україні таки дійсно треба взяти на власні плечі і власну відповідальність.

Та те недовірря ще не перейшло в пілковиту зневіру. Ще оставалась надія на те, що Правительство і московська демократія зрозуміють справедливі і не такі вже великі вимоги українського народу, подані Центральною Радою, і задовольнять їх. З'їзд все ще не захотів сходити з шляху, визначеного Національним Конґресом. Після докладного обговорення справи переговорів в Временнім Правительством З'їзд, одкинувши одноголосно пропозицію про негайне оголошення української республики,*) постановив також одноголосно слідуюче: „Зислухавши доклад про переговори в російським Тимчасовим Правительством, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд постановляє:

1. Приєднатись до домагань Української Центральної Ради, заявлених в II деклярації, і вимагати від Тимчасового Правительства негайного задоволення цих домагань; 2) вважаючи на те, що тільки установлення в Росії федеративної демократичної республики з національно-тери-

*) За цю пропозицію було подано меньше двох десятків голосів.

digitized by ukrbiblioteka.org

торіяльною автономією України та забезпеченням прав національних меньшостей може оберегти край від безладдя, з'їзд постановляє доручити Центральній Українській Раді, разом з Українською Радою Селянських Депутатів: а) негайно виробити проєкт положення про автономію України і про федеративно-демократичний устрій російської республики, б) негайно скликати з'їзд представників других народів і країв, що домагаються федеративно-демократичного устрою і в) приложити всі сили до прискорення орґанізації українських територіяльних (краєвих) зборів; 3) З'їзд постановляє, щоб на Вкраїні всі самоврядування та інституції були негайно українізовані і через те закликає всі військові і громадські (селянські, земські та иньші) орґанізації і адміністративні установи України допомогти Центральній Українській Раді і Раді Селянських Депутатів в підготовленню автономного ладу на Україні".

Отже — рішуче приєднання до домагань Центральної Ради і заклик до негайного, активного творення автономного ладу на Україні в формі українізації всіх державних і громадських інституцій. А щоб український народ міг, після закінчення війни, жити національно-політичним життям в цілости, з'їзд ухвалив ще домагатись від Временного Правительства, аби воно подбало, „щоб представники народу українського взяли участь в мировому міжнародньому конґресі".

Таку національну позицію зайняв Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, в праві і авторитетности якого висловлювати волю українського селянства ніхто, навіть вороги українського визвольного руху, не могли сумніватись і не сумнівались. Одна з російських ґазет,*) що весь час підкопувалась під український визвольний рух і все хотіла довести його штучність, одірваність від широких українських народніх мас, з таким одвертим зачудованням описувала цей величній, щиронародній, справді селянський з'їзд:

. . .„В ті щасливі хвилі, коли на селянськім з'їзді не бурхають національні пристрасти і не чуються демаґоґічні заклики, тоді там віддихаєш душою, — писала ґазета. Невільне, майже святе тремтіння огортає, коли побачиш подібні збори. І питаєш себе:

— Чому це? Від чого так відразу хвилює цей незвичайний вид чепурного Купецького Зібрання?

Для „солодких" звуків була у нас призначена головно ця заля. Для відомих співаків і співачок, для ґеніяльних піяністів і скрипаків, яких з задержаним віддихом слухала чепурна мійська публика. Тепер тут — і публика иньша, і звуки иньші, й музика иньша, якої і не порівнювати ні з чим ні по красоті, ні по силі, ні по значінню . . .

І стає зрозумілим невільне хвилювання.

Тут народ творить свою волю.

Тут народ будує своє життя.

Тут народ трудолюбиво та вдумчиво кладе камінь за камінем свого нового, прегарного дому . . .

І ми щасливі, що дожили до сього часу. Ми на очі, не у сні, а на яві бачимо народ, покликаний по своїм розумінню перебудовувати ціле своє життя. І бачити се та слухати простих, але завжди ясних, розумних селянських промов без тремтіння і хвилювання не можна . . .

Величезна заля з гори і до низу (буквально!) залита селянством. Тут селянське царство. Десь-не-десь тільки побачиш інтеліґента в урядничім або офіцерським убранню. А решта — одні селяне: і старі, й молоді, і заможні і сільська біднота. І всі з такими поважними обличчами, з печаттю ґлибокої думи народнього ума. Ґусто стовпилися коло широкого предсідательського стола, за яким орудує „товариш голова"-предсідатель. Стоять і сидять по краях естради.

*) „Кіев. М." з 16. червня н. ст. — „В селянськім царстві."

А деякі просто розложилися на підлозі перед столом голови і часами, як статуї, стоять навколішках, не рухаючися та слухаючи кождого слова референта і бесідників. Всі ряди крісел, всі канапи, всі входи зайняті селянством, шереги стоять коло стін залі. Хори обліплені народом. Ні клаптика свобідного місця. Куди не глянеш — море голів, море селянських облич і постатей . . .

То настає глибока тишина і виразно, ясно чуються слова того, що говорить. То знов зашумить і заремствує народній гомін — здається, що старий Дніпро бє приливом у непогідну, бурливу ніч . . .

. . . Не знаю, де ще селянство так жадливо й уважно слухало, як на цім з'їзді. А багато — з записними книжечками і щось то виводять у них кривульками. І скромна, вродлива молодичка акуратно записує відломком олівця на картці з бльочку.

— А чи зрозуміють все на місцях? — питав товариш голова.

— Зрозуміють! — загуділо народнє море.

А молоденький парубчак з почервонілим дівочим обличчам, яке сяє радістю, гукає:

— Як же вони не зрозуміють, коли я тут слухаю і все їм оповім! . . .

І відчувається, що цей делеґат від села не пропустить в усього з'їзду ні одного слова. Він нічого не записав, все-все до останнього слова зложив він у своїй памяти і нічого не переплутає" . . .

Так, дійсно, на цьому з'їзді український народ, народ-селянин, творив свою волю, будував своє нове життя, „трудолюбиво та вдумчиво клав камінь за камінем свого нового, прегарного дому, та не хотіли розуміти цього там далеко, в Петрограді, в учених професорських комісіях; не хотіла розуміти і відчувати краси цього дивного національного пробудження українського народу нація-пан, навіть в своїй кращій частині, в демократії.

На закінчення праці з'їзду, що по вирішенню національного питання займався кілька день справою земельною й орґанізації селянства,*) надійшла до Київа нова холодна і жорстока звістка про те, що Временне Правительство одкинуло домагання українського народу . . . Як грім з ясного неба, вдарила вона в селянство на з'їзді і у всю українську демократію.

Оголосивши телеґраму з Петрограду про відкинення українських домагань, Голова Центральної Ради М. Грушевський сказав:

— „Свято революції скінчилося! Настав грізний час! Україна повинна бути зорґанізована! Свою долю повинен рішати тільки Український Народ!"

Повне віри в свої сили, натхнене — „Хай живе вільна Україна!", що вирвалось з тисячі селянських грудей, було відповіддю і на ці слова М. Грушевського і на відмову Временного Правительства. Селянський З'їзд вже не потрібував наново переглядати своїх постанов і виносити нових ухвал. Щира відповідь українського трудового селянства на лукаву відповідь Временного Правительства була вже ясною з того, що від самого серця вийшло „хай живе вільна Україна". Конкретної ж форми їй мала надати Українська Центральна Рада разом з Всеукраїнською Радою Селянських Депутатів, обраною на З'їзді і включеною в склад Центральної Ради (20).

Селянські депутати роз'їхались по всій Україні з гаслом: „Нехай живе вільна Україна! Будуймо самі собі вільне життя на Україні!"

---

*) Постанови ці подані нижче.

digitized by ukrbiblioteka.org

А Центральна Рада, поповнена Радою Селянських Депутатів, обміркувавши відповідь Временного Правительства і прийнявши на увагу нові обставини, що зайшли на Україні в звязку з тією відмовною відповіддю, одноголосно ухвалила (16. червня н. ст.) таку постанову:

„Обміркувавши відповідь Тимчасового Російського Правительства на домагання Української Центральної Ради і вважаючи, що признання права українського народу на автономію відповідає його трудовим і національним інтересам, загальні збори Української Центральної Ради, доповнені Українською Радою Селянських Депутатів і Військовим Українським Генеральним Комітетом, признали, що, відкинувши домагання Центральної Ради, Тимчасове Правительство свідомо пішло против інтересів трудового народу на Україні та проти принціпу самоозначення національностей, проголошеного ним самим — Тимчасовим Правительством. З огляду на те, Центральна Рада признала конче потрібним:

1. Звернутися до всього українського народу з закликом орґанізуватися та приступити до негайного закладання фундаменту автономного ладу на Україні.

2. Центральна Українська Рада вважає потрібним негайно видати до українського народу універсал, котрий має вияснити істотність домагань української демократії, представленої Центральною Радою, а також ті завдання, що стоять перед нею при будові автономного ладу на Україні вкупі з иньшими національностями Української Землі.

3. Загальні Збори вважають, що Центральна Рада використала всі засоби, щоб увійти в порозуміння з Тимчасовим Російським Правительством з приводу проголошення принціпу автономної України та, прийнявши під увагу, що стихійний зріст українського руху приймає все більші й більші розміри, що відмова Тимчасового Правительства може звернути цей рух на небажаний шлях, Українська Центральна Рада постановляє тепер ще з більшим напруженням сил приступити до орґанізації і надання сьому рухові (певного) напряму, щоб не привести краю й всієї Росії до анархії, та знищення завойовань революції.“

Так Українська Центральна Рада оцінила момент і стала на шлях дійсної революційної боротьби за національне визволення Українського Народу. Другий Український Військовий З'їзд, що роспочався зараз-таки після селянського (5.—10. червня ст. ст.) переконав Ц. Раду остаточно в правильности та конечній необхідности цього шляху і примусив її зробити швидче той крок і сказати те слово, яке вона пробіцяла в своїй постанові.

Як вже згадувалось вище, мівістр військових справ Керенський заборонив З'їзд, вважаючи його „невчасним“. Одначе ця заборона дала наслідки цілком протилежні тим, яких сподівався Керенський. Коли українські вояки довідались про заборону З'їзду, то це тільки піднесло значіння з'їзду в їхніх очах, і після цього вже не було сили, яка могла б стримати салдатів від посилки своїх делеґатів на з'їзд. На день відкриття З'їзду прибуло до Київа стільки вояків-депутатів, що вони не могли вміститись в будинку Троїцького Народного Дому, в якому думалось відбути З'їзд, і засідання його довелось перенести до великого міського театру. Всього на З'їзд прибуло біля 2500 депутатів, що представляли собою 1,500.000 озброєного українського народу. Заборона З'їзду Керенським, звичайно, не мала тої сили, щоб дійсно унеможливити роботу його. З'їзд, зібравшись й обміркувавши цю заборону, ухвалив постанову, в якій зазначив, що „український народ, рівний зо всіма культурними народами світу, має, з часу знищення російського царату, повні права вільного народу, котрі й буде боронити“ і що, таким чином, „право зборів і з'їздів належить Українцям, як і иньшим

вільним народам, а через те й заборона з'їзду військовим міністром Керенським являється незаконною". Наприкінці резолюції З'їзд зазначив, що він буде „свої постанови обовязково проводити в життя".

Заборона З'їзду й одновна відповідь Временного Правительства на домагання Центральної Ради зробили те, що весь З'їзд пройшов в піднесенім настрою і дебатував головним чином справу національно-політичну. Майже тиждень бурхливо кипіло на з'їзді, на безконечних мітінґах біля будинку з'їзду і у всьому Київі. Вояки, повні життевих сил і енергії, звикши на фронті реально дивитись на річи, ставили питання просто і руба: коли Правительство не хоче нас слухати, то немає і нам чого на нього зважати. Маємо свій розум, маємо силу — робімо ж так, як це потрібно нам — українському трудовому народові, а не комусь там, хоч би і в Петрограді. У знову довелося керовникам українського руху вживати надзвичайних сил, щоб цей стихійний протест і гнів українського салдата не перейшов певних меж і не зламав раптово наміченої лінії орґанізованої і плянової боротьби за національне визволення і загальні здобутки революції (21). Як і на селянськім з'їзді, вносилися знову, тільки ще гостріші пропозиції осуду Временного Правительства і всієї московської демократії; чулися голоси за необхідність цілковитого і негайного відділення України від Росії. Та після докладного обміркування політичного моменту і всієї справи визвольної національної боротьби, з'їзд одноголосно ухвалив таку постанову:

„Другий Всеукраїнський військовий З'їзд в складі 2308 делеґатів з фронту, тилу і фльоти — представників 1,600.000 озброєного орґанізованого українського народу, обміркувавши позицію, яку зайняв Центральний Тимчасовий Уряд що до українського народу та Центральної Ради, визнає:

1. Тимчасовий Російський Уряд цілковито не розуміє національних відносин на Україні і не оцінює, як слід, великої орґанізованої та стихійної, пробудженої революцією сили української демократії.

2. Цим нерозумінням і систематичним опором домаганням української демократії Тимчасове Центральне Правительство загострює національні конфлікти на Україні, перешкоджає великій орґанізаційній роботі українського народу і викликає анархістичні настрої серед населення ріжних національностей, на Україні сущих.

Вважаючи на це, Другий Військовий З'їзд постановляє:

1. Поставити на увагу Тимчасовому Російському Урядові, що коли він дорожить збереженям здобутків революції по всій Росії, а з'окрема спокоєм і пляномірною орґанізацією народніх мас на Україні, то першим засобом до цього є одміна постанови Уряду в справі домагань, які були представлені йому Центральною Українською Радою, і негайне признання тих домагань.

2. Пропонувати своєму вищому представницькому орґанові — Центральній Українській Раді — в цій справі до Уряду більше не звертатись і негайно приступити до твердої орґанізації краю в згоді з національними меньшостями — цеб-то до фактичного переведення в життя підвалин автономного ладу, яко єдиного способу врятувати Україну і всю Росію від безладдя та загибелі. З'їзд з свого боку забезпечує найактивнішу рішучу піддержку Центральній Раді у всіх її заходах і кличе весь орґанізований Український народ одностайно і неухильно виконувати всі її постанови.

3. В справі переведення підвалин автономії України в життя, З'їзд вважає необхідним пропонувати Центральній Раді, яко мога швидче скликати територіяльні збори для порозуміння з національними меньшостями і розгляду проекта статуту автономії України".

digitized by ukrbiblioteka.org

Ми не будемо докладно спинятись тут на праці і постановах з'їзду в иньших справах, що стояли на порядкові денному (постанови в справі військовій, земельній та иньших), які надають живого змісту і життевого значіння наведеній вище постанові (22). На деяких з них ми спинимося нізніще, коли будемо говорити про той соціяльно-економичний зміст, який вкладали українські трудові маси в свій ідеал відродженої України. Не будемо також спинятись і на аналізі наведеної постанови: вона говорить сама за себе. Зазначимо ще тільки тут, що З'їзд обрав Українську Раду Військових Депутатів, постановив ввести її в склад Центральної Української Ради на таких самих основах, як була введена туди перед цим Українська Рада Селянських Депутатів, доручивши їй боронити в Центральній Раді інтереси українського трудового народу, як їх розуміло вояцтво.

Таку відповідь дало через свої з'їзди українське трудове селянство і вояцтво на одмову Временного Правительства. Українській Центральній Раді залишалося тільки надати цій відповіді певної й урочистої, як того вимагав момент, форми. І Українська Центральна Рада виконала це завдання з успіхом.

17. Українська Центральна Рада І Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Генеральний Секретаріят. Ще перед початком військового з'їзду українські вояки (члени з'їзду) урочисто присяглися на Софійській площі, що „не вернуться до своїх частин без автономії матері-України" (23). На з'їзді цей настрій вилявся в форму „пропозиції своєму найвищому орґанові" — Центральній Раді — більше не звертатись до Временного Правительства в справі автономії України і приступити негайно до твердої орґанізації краю.

Отже дві з половиною тисячі депутатів салдатів, козаки-богдашівці і весь народ український ждали нетерпливо того оголошення „автономії Матері-України". Вояків не можна було і гріх було одпустити з Київа без автономії. Автономія мусіла бути проголошена.

Центральна Рада, хоч вже і вирішила (ухвалою своєю від 16. червня н. ст.) піти шляхом так званого „самочинного" оголошення автономії України, проте ще раз попробувала звернутись (через п. Суковкіна — Губ. Комісара Київщини) до розуму Временного Правительства. Київський Губерніяльний Виконавчий Комітет, в склад якого входило чимало Українців, весь час стояв по боці Центральної Ради і тепер, вважаючи одмовну відповідь Временного Правительства помилкою, що може пошкодити спокоєві на Україні, він вирішив звернутись до Временного Правительства з проханням і порадою переглянути рішення в українській справі.

Від імени Комітету було послано телеґраму такого змісту:

„Останніми днями український рух проявився у Київі всеукраїнським з'їздом селянських депутатів у числі 2200 участників і всеукраїнським військовим з'їздом при участи 2000 делеґатів. Селянський З'їзд, що вже закінчив свою працю, прийняв одноголосну постанову про необхідність національно-територіяльної автономії України, а також про підтримку всіма засобами армії та про необхідність рішучої оборони краю. Засідання військового з'їзду відбуваються у тім же настрою.

Київський губернський виконавчий Комітет уважає своїм обовязком звернути увагу Тимчасового Правительства, що відмова признання заявленних Центральною Українською Радою жадань, як рівно ж телеґрама міністра війни про невчасність українського військового з'їзду, викликала велике заворушення серед українського населення, яке виллялося в безперестанних, многолюдних летючих вічах, що відбуваються від раннього ранку до пізньої ночі (24). Хоч це заворушення і сприяє різкому зміцненню досі непомітних скрайніх течій, проте завдяки зорґанізованости Українців життя у Київі, як і в губернії, йде спокійно і без ексцесів. Губернський Виконавчий Комітет уважає своїм обовязком категорично запевнити, що всі чутки, котрі иноді походять навіть з офіціяльних джерел про наче б доконані або підготовлювані Українцями ексцеси не мають під собою ніяких фактичних підстав.

Для збереження на Україні і надалі спокійного життя і можности плянової праці для потреб армії, Губернський Виконавчий Комітет уважає необхідним, аби Тимчасове Правительство як найскорше вжило рішучих заходів, щоб заспокоїти на[illegible]ння України. Український рух набрав великої сили, яка безперервно ро[illegible]ається, тому цілком не можна допустити його дальшого ігнорування. Найкращим способом заспокоєння, що мав би забезпечувати інтереси цілої держави, Виконавчий Комітет уважає потребу видання правительственого роспорядку про найскорше скликання до Київа осібної наради з представників Тимчасового Правительства, національних і політичних орґанізацій і партій, при умові, що Українці дістануть відповідне представництво. Цій нараді треба доручити підготовленни для Установчих Зборів підстав автономії України та взаємних відносин України до цілої Держави.

Виконавчий Комітет Губернської Ради обєднанних громадських орґанізацій на своїм засіданню дня 20. червня (н. ст.), яке відбулося під моїм проводом, постановив отсю свою одноголосну ухвалу довести до відома Тимчасового Правительства та просити найскоршої розвязки порушеної тут справи.

Предсідатель Київського Губерн. Виконавчого Комітету, Губернський Комісар Суковкін."

Та ця остання спроба також не досягла своєї цілі. Правительство мовчало. Військовий З'їзд після майже тижневої праці закінчував свої справи. Ждать далі не було ніякої рації і можливости.

І от 10. червня (ст. ст.), в останній день засідань Військового З'їзду, Центральна Рада оголосила свій „Перший Універсал Української Центральної Ради до Українського Народу, на Україні і по-за Україною сущого".

Універсалом тим Центральна Рада оповістила слідуюче:

„Народе український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей української землі.

Найкращі сини твої, виборні люде від сел, від фабрик, від салдатських казарм, од усіх громад і товариств українських вибрали нас, Українську Центральну Раду, й наказали нам стояти і боротися за ті права і вольности.

Твої, Народе, виборні люде заявили свою волю так:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори.

Ті ж закони, що мають лад давати по всій Російській державі, повинні видаватися у Всеросійськім Парляменті.

Ніхто краще нас не може знати, чого нам треба й які закони для нас луччі.

Ніхто краще наших селян не може знати, як порядкувати своєю землею. І через те ми хочемо, щоб, після того, як буде одібрано по всій Росії по-

digitized by ukrbiblioteka.org

міщицькі, казенні, царські, монастирські та иньші землі у власність народів, як буде видано про це закон на Всеросійськім Учредительнім Зібранні, право порядкування нашими українськими землями, право користування ними належало тільки нам самим, нашим Українським Зборам (Соймові).

Так сказали виборні люде з усієї Землі Української.

Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську Центральну Раду, і наказали нам бути ва чолі нашого народу, стояти за його права і творити новий лад вільної автономної України.

І ми, Українська Центральна Рада, вволили волю свого народу, взяли на себе великий тягар будови нового життя і приступили до тієї великої роботи.

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в цій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі.

Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу.

Ми вислали до Петрограду своїх делеґатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання.

А найголовійші домагання ти були такі: Щоб Російське Правительство прилюдно окремим актом заявило, що воно не стоїть проти національної волі України, проти права нашого народу на автономію.

Щоб Центральне Російське Правительство по всіх сиравах, що торкаються України, мало при собі нашого Комісара по українських справах.

Щоб місцева власть на Вкраїні була обеднана одним представником від Центрального Російського Правительства, себ-то вибраним нами Комісаром на Вкраїні.

Щоб певна частина грошей, які збіраються в Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам цього народу на національно-культурні потреби його.

Всі ці домагання наші Центральне Російське Правительство одкинуло.

Воно не схотіло сказати, чи признає за нашим народом право на автономію, та право самому порядкувати своїм життям. Воно ухилилось від відповіді, одіславши нас до майбутнього Всеросійського Учредительного Зібрання.

Центральне Російське Правительство не схотіло мати при собі нашого Комісара, не схотіло разом з нами творити новий лад.

Так само не схотіло признати Комісара на всю Україну, щоб ми могли разом з ним вести наш край до ладу і порядку.

І гроші, що збіраються в нашої землі, одмовилось повернути на потреби нашої школи, освіти й орґанізації.

І тепер, Народе Український, нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити Край наш на безладдя та занепад. Коли Тимчасове Російське Правительство не може дати ладу у нас, коли не хоче стати разом з нами до великої роботи, то ми самі повинні взяти її на себе. Це наш обовязок перед нашим краєм і перед тими народами, що живуть на нашій землі.

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: од нині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города од нині знає, що настав час великої роботи.

От цього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси українського народу, повинна мати найтіснішці орґанізаційні зносини з Центральною Радою.

Там, де через якісь причини адміністративна влада зосталась у руках людей, ворожих до українства, приписуємо нашим громадянам повести широку, дужу орґанізацію та освідомлення народу і тоді перевибрати адміністрацію.

В городах і тих місцях, де українська людність живе всуміш з иншими національностями, приписуємо нашим громадянам негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією тих національностей і разом з ними приступити до підготовки нового правильного життя.

Центральна Рада покладає надію, що народи не українські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій у нашім краю й у цей тяжкий час вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло орґанізації автономії України.

І коли ми зробимо цю підготовчу орґанізаційну роботу, ми скличемо представників від усіх народів землі української і виробимо закони для неї. Ті закони, той увесь лад, який ми підготовимо, Всеросійське Учредительне Зібрання має затвердити своїм законом.

Народе український! Перед твоїм вибраним орґаном — Українською Центральною Радою стоїть велика і висока стіна, яку їй треба повалити, щоб вивести народ свій на вільний шлях.

Треба сил для того. Треба дужих, сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До цього часу український народ усі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та й не має й тепер від неї того, що повинен би мати за це.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім орґанізованим громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам з 1. числа місяця липня (іюля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно, негайно і регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради.

Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпаду докажи своєю одностайністю і державним розумом, що ти, народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним орґанізованим, державним народом, як рівний з рівним.

Ухвалено: У Київі, року 1917, місяця червня (іюня), числа 10-го.

Цей Універсал справив на українське суспільство надзвичайно глибоке враження. Подібно до того, як з невимовною радістю і, навіть, з слізми на очах вислухали його українські салдати — члени Військового З'їзду, — з ентузіязмом зустрів ці слова Центральної Ради і увесь український трудовий народ. Майже по всіх містах, містечках, селах і хуторах України, на численних селянських, робітничих і загально-національних з'їздах, на фронтах у військових частинах, — всюди урочисто було відчитано Універсал, з захопленням і радістю, як святу вістку про нове, прегарне життя, що малювалося в народній уяві. Народ радів, народ хвилювався, народ складав масову формальну присягу на вірність Центральній Раді, на вірність проголошеним нею ідеалам (25). До Центральної Ради посипались сотнями, тисячами, безконечні, палкі привітання від ріжних ґруп та орґанізацій українського суспільства, від військових частин, від земств, з заявами, що вони визнають Центральну Раду за свій найвищий уряд, що будуть коритися їй і тільки їй, що будуть з радістю, охоче і пильно виконувати її приписи, її накази.

І не тільки присягались, не тільки вітали, а на ділі, як і чим могли, виявляли свою прихильність до Центральної Ради. До Київа з усіх закутків великої України їхали делеґати, представники сел, волостей, повітів, громад, комітетів, щоб на власні очі побачити ту Центральну Раду, привітати її і передати зібрані поміж робітниками і селянами гроші — мідні, срібні, золоті. Були дні, що біля скарбниці Центральної Ради стояли цілі черги селянських, робочих з мозолястими руками постатей з пакунками і торбиночками з грішми в руках. Це український народ ніс своїй Раді добровільний податок — невеликий, але щирий, даваний без примусу, з радістю.

digitized by ukrbiblioteka.org

Військові частини, ідучи на фронт, на смерть, поборюючи всі трудности, заїздили по дорозі до Київа. до Центральної Ради, щоб побачити кращих своїх людей, щоб почути від неї, від Центральної Ради, слово привіту і заявити, що, з її наказу, навіть на фронт селянин і робітник піде з радістю.

Що ж саме такого значного сказала Центральна Рада своїм Універсалом, що викликала такий всенародній ентузіязм?

Даремно було б шукати сили Універсалу в тих конкретних заходах і вказівках, які давав він українській революційній демократії в справі найближчих її завдань. Ті вказівки, хоч і мали велике значіння, але не вони хвилювали селянство, робітництво і все українське суспільство. Їх можна було б звести до кількох коротеньких точок. А саме: після наказу Центральної Ради, 1) кожне село, кожна волость, кожна управа — городська чи земська — повинна була вступити в тісні орґанізаційні зносини з Центральною Радою, 2) на адміністративні посади на Україні мали бути настановлені зусиллями орґанізованого українського громадянства особи, прихильні до українського національного відродження: 3) українське суспільство повинно було обложити себе добровільним податком на потреби. звязані з роботою Української Центральної Ради, і 4) творення автономного ладу на Україні повинно було переводити українською демократією в контакті і згоді з демократією иньших народів, що живуть на Україні. От і все.

Так само і не в обітницях Універсалу — передати народові, після ухвали Всеросійських Установчих Зборів, поміщицькі, манастирські та казенні землі, а також скликати український сойм для вироблення законів для України, — треба шукати причини успіху і впливу Універсалу.

Ні. Сила Універсалу полягала в иньшому. а саме в тому великому привціпі, який він проголосив словами: „од нині самі будемо творити наше життя“, і в тому великому, безмежному довіррі до творчих сил українського народу, яким пройнятий був весь Універсал. на якому він весь, від початку до кінця побудований. В цьому принціпі і в цій вірі треба шукати ключа до розгадки питання про причини надзвичайного успіху Універсалу. про причини народнього ентузіязму, викликаного ним.

Ці слова — „од нині ми самі, а не далекий Петроград, не далеке і чуже Временне Правительство і не хтось иньший, самі, тут у себе, без вічних перешкод, без вічного загаду, з власної волі будемо творити своє життя“ — це було все. Тут містилась вся національно-політична і соціяльно-економична проґрама. Сказавши це, вже не так важно було нагадати навіть і про землю і про майбутві Установчі Збори. Раз ми самі будемо творити своє життя, то ми вже нічого не забудемо, ми вже згадаємо про все: і про землю, і про війну, і про школу, і про нову народню власть на місцях, і про становище робітника на фабриці та заводі, і про самі фабрики та заводи, банки . . . Так думав український робітник і селянин.

Звичайно, це був революціний романтизм. Звичайно, цілком иньший зміст вкладали в те „ми самі будемо творити своє життя“ —

українське міщанство, здеклясована інтеліґенція, дрібна буржуазія. Ухвалюючи Універсал, українські соціялісти-федералісти, приміром, зовсім і не гадали давати селянам землю без викупу, або, боже борони, якийсь-но спосіб посягати на сите життя капіталістів. Звичайно, всі вони вірили в то, хотіли того і були переконані в тім, що це саме вони — українські міщане, дрібні буржуа, ідеольоґи не істнуючої великої національної української буржуазії, — будуть „сами творити" оте нове життя, а український салдат, робітник та селянин буде засідати з ними при тому творенню тільки для декорапії, в незначній кількости, добровільно признавши свою нездатність до „будування держави" і передавши цю мудру справу до їхніх „учених" рук. І багацько „хороших" річей вкладалось цими панами в те „ми сами будемо творити своє життя", як показав потім дальший хід революції, розвиток клясової боротьби, коли українське трудове селянство і робітництво було свідком не тільки невизнання українською буржуазією Українських Установчих Зборів через те тільки, що до них народ послав своїх депутатів, невчених, як він і сам „соціялістів", а не тих панів, що перед тим роспинались більше всіх за ті ж самі збори, а ще й иньших, більш прикрих діл тих „свободо- і народолюбців". *)

Та вже такий час був тоді, що революційна демократія, повна віри в свої сили і в свою перемогу, ве спинялась тоді на докладному аналізі зазначеної формули. Соціяльно-економичні вороги здавались тоді такими безсилими, нікчемними, що про них просто забували.

Народ бачив, що йому вірять і сам повірив у себе. Витаючи Центральну Раду, народ сам витав себе, свою відроджену до життя творчу волю. Постановляючи коритись Центральній Раді, народ постановляв коритись самому собі, своїй, в найкращій формі виявленій орґанізованій волі. Присягаючи Центральній Раді, народ присягав сам собі — своїй силі, своєму творчому колективному розумові, своїм робучим рукам, своїм трудовим ідеалам.

От в чому ховалися причини ґіпнотизуючої сили Універсалу Центральної Ради і викликаного ним народнього ентузіязму. Тут маємо до діла не тільки з національно-політичним моментом і не тільки з соціяльно-економичним. Тут маємо з складним комплексом психольоґичних, національно-політичних, соціяльно-економичних і просто біольоґичних процесів, що відбувалися в той час в глибинах українського народнього життя.

Це був рух, подібні до якого рідко зустрічаємо в людській історії.

* * *

Як би там не стояла справа, а Центральна Рада, оголошуючи свій І Універсал, брала на себе великі обовязки. Правда, ці обовязки

*) Орґан с.-ф. „Нова Рада", коли побачила, що її однопартійців мало пройшло до Укр. Уст. Зборів, повела була рішучий похід, проти Укр. Уст. Зборів, вказуючи, що до них пройшли тільки демаґоґи, а не істинні оборонці „українського народу".

digitized by ukrbiblioteka.org

були ще мало виразні. Обрії майбутньої державної роботи ще тільки намічались. Багацько було в складі Ради таких політичних і громадських діячів (між ними всі соц.-федер.), які зовсім не вважали проголошення Універсалу за початок відродження державного життя на Україні, в якій би то не було формі. Та все ж обовязки Центральної Ради зразу збільшились, а з ними значно побільшилась і та технічна робота, яку треба було робити, од якої не можна було ухилитись. До Комітету Центральної Ради раз-у-раз звертались люде, надходили телеґрами від ріжних орґанізацій з запитаннями, проханнями вказівок. Комітет, як інституція не технично-виконавчого характеру, не міг фізично справитись з тією роботою, та й принціпово він не міг її робити, коли хотів поставити виконавчо-техничну роботу Центр. Ради під контроль, в даному випадкові свій. Отже ясно було, що необхідно утворити якийсь новий, технично-виконавчий орґан.

Само собою розуміється, такий орґан мав бути зародком українського міністерства. Фракція українських соц.-революціонерів в Центральній Раді разом з Українською Радою Селянських Депутатів так зразу і поставили справу. Одначе, коли с.-р. П. Христюк виступив, за порозумінням з президією Центральної Ради (М. С. Грушевським і В. К. Винниченком), на одному з засідань Ради з пропозицією-проєктом утворення Центральною Радою Правительства України, *) деякі члени Ради були дуже з цього невдоволені і занепокоєні, визнаючи думку проповця невчасною й хибною в своїй основі. Проти пропозиції виступали не тільки серіозно перелякані ес-ефи, а, навіть, і деякі соц.-демократи.**) Та від життя не можна було вже втікти. Через дуже короткий час після цього засідання Ради, ті, що так лякались самої думки про утворення Українського Правительства, не тільки визнали її слушною, а навіть сами ввійшли в склад Українського Правительства, утвореного Центральною Радою в середині червня місяця (ст. ст.) під назвою „Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради".

Перший склад Ґен. Секретаріяту був „коаліційний". Найчисленнішою була в ньому с.-д. частина, найменьш чисельною с.-р. Склад його був такий: Голова Ґен. Секр. і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с.-д., син селянина з Херсонщини), Секретар національних справ — С. Єфремов (с.-ф., син священика з Київщини), Секретар по

*) Це було після того, як в склад Ради війшла Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів.

**) Ця опортуністична течія існувала досить довгий час. Репрезентували її головним чином укр. с.-федер. та деяка частина у. с.-д. З цих останніх своїм опортунізмом вславився Б. Мартос. Ввійшовши в склад Ґенер. Секретаріяту, Мартос ледве не вийшов з нього на самім же початку, розійшовшись з иньшими Ґенер. Секретарями в питанню: чи Ґен. Секретаріят має здійснювати автономію України, чи тільки підготовляти для неї „підвалини" (питання це виникло при обміркуванні змісту Першої Декларації Ґен. Секретаріяту). Мартос рішуче заявив, що він може, перебуваючи в Секретаріяті, тільки „підготовляти підвалини", і в разі, коли Ґен. Секретаріят задумує зараз же на тих підвалинах і автономію ставити, він вийде зі складу Ґен. Секретаріяту. Щоб не творити одразу ж „урядової" кризи, иньші Ґен. Секретарі (в тому числі і Голова Секр. Винниченко), хоч і не без усмішки, мусіли „погодитись" на „підвалини".

фінансових справах — Х. Барановський (непартійний, кооператор, син селянина з Київщини), Секретар земельних справ — Б. Мартос (с.-д., походить із збіднілої дворянської родини на Полтавщині), Секретар по продовольчих справах — М. Стасюк (тоді непартійний соціяліст, кандидат Сел. Спілки), Секретар військових справ — С. Петлюра (с.-д., син міщанина з Полтави), Секретар по справах судових — В. Садовський (с.-д., син священика з Волині), Ґенер. Секретар по справах освітніх — І. Стешенко (с.-д., педаґоґ), Ґенеральний Писар — П. Христюк (с.-р., син козака Кубанської области).

Утворенням Ґенерального Секретаріяту Центральна Рада зразу розвязала велику справу українського державного відродження. З якими б там завданнями не утворювався Ґенеральний Секретаріят, він все ж був Виконавчим Орґаном Центральної Ради, яка вважала себе, як це видно з першого її Універсалу, покликаною стояти „на сторожі прав і вольностей" українського народу і „творити новий лад вільної України". Всі складові елементи державности — народ, територія і влада — існували вже, при чому влада, як і у всіх державах, була поділена на верховну, законодавчу — Центральна Рада і виконавчу — Ґенеральний Секретаріят (26).

Так було покладено волею української революційної демократії видимі, формальні, а разом з тим і реальні ознаки національно-політичного визволення українського народу.

Перший Ґенеральний Секретаріят так оцінював політичну ситуацію того часу на Україні і свої завдання в своїй першій декларації від 26. червня (ст. ст.) 1917. р., відчитаній Головою Секр. Винниченком і ухваленій пленумом Центральної Ради на пятій її сесії, що відбувалася від 20. червня (ст. ст.) до кінця цього місяця:

„Шановні Збори!

Центральна Рада досягла в своїй національно-політичній діяльности серіозного, відповідального моменту. З виконавчого орґану обєднаних партійних і громадських ґруп, яким вона була в початку революції, вона стала найвищим і не тільки виконавчим, але й законодавчим орґаном всього зорґанізованого українського народу.

Ми в своїй особі, в особі Української Центральної Ради, даємо картину формації влади, але влади цілком нової, сучасної, опертої на зовсім иньші підвалини, як стара европейська і особливо російська дореволюційна власть. Не фізичне й економичне насильство; не темнота, затурканість і економична залежність поневолених кляс; не застрахування та ґіпнотизування релігією; не нацьковування одної частини пригноблених на другу — не такі засоби дали нам, зібраним от-тут-о, право і силу вирішувати норми життя, обовязкові для кожного, хто визнає себе Українцем.

Це право родилось і виросло з одного довірря, чистого, непідмішаного ніяким примусом, законним чи незаконним. І Центральна Рада, приймаючи на себе ту волю і довірря народу, стала невідділеною, орґанично злитою частиною цього великого цілого.

Кожний день поширює і поглиблює ту сконцентровану волю. Ріжні формації української демократії підливають у спільний резервуар могутньої сили, самі в той же час черпаючи з нього.

І в цей момент ми стоїмо саме на найважніщій, але в той же час на найкритичніщій норі нашого формування. Ми вступили в ту зону, де стираються межі двох влад — моральної і публично-правової. Ми вже не можемо сказати.

digitized by ukrbiblioteka.org

и якій саме половині більше, чи меньше стоїмо. Розмір і сила нашої моральної влади остільки розрослися, що вона сама собою, під натиском льогічного ходу подій, без болю й без заколоту перетворюється у справжнє народоправство.

Народ своїм чуттям найкраще розуміє ідею справжнього народоправства, ідею демократичної влади, яка іде знизу, а не згори; яка є для народу, а не народ для неї. Українська демократія сконцентрувала свою волю в Центральній Раді, в ній поклала найкращу оборону своїх інтересів і через те тільки їй і може вірити. А звідси вже випливає зовсім льогічний висновок: коли довірря, то довірря до кінця, у всіх сферах, як національного, так і економичного, політичного і державного життя. Тут нема ворожнечі до Петрограду, але є цілковита байдужість до нього, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама утворила і якій цілком довіряє.

Але лекше довіритись, ніж справдити чиєсь довірря. А особливо, коли те довірря походить від частини в ім'я інтересів цілого, бо ми поки-що представники довірря не всього цілого, а тільки якоїсь його частини. Ми знаємо, що це частина велика, ми знаємо, що друга частина силою природнього ходу життя дійде незабаром до того самого. Але поки вона не дійшла, поки ці частини не злились в одне ціле, процес нашого формування, значить, також не скінчився. А через те не закінчився і процес перетворення моральної влади в публичноправову, повномочну, з усіма властивими їй компетенціями, функціями і апаратами.

І от завдання Центральної Ради в цей критичний, переходовий момент є прискорення цього процесу, допомога йому.

Ґенеральний Секретаріят, як виконавчий орґан Центральної Ради, котрому вона передає в цій сфері свою повновласть, тільки так і розуміє своє призначення.

Головним завданням Центральної Ради до деякого часу було обєднання української демократії на ґрунті тільки національно-політичних домагань. Але життя потроху розсунуло ці вузькі рямці. Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче обєднатись для задоволення і розвязання всіх питань, які висуває йому і економична і соціяльна обстановка. І через це Центральна Рада мусіла поширити свою платформу, мусіла стати національним соймом, в якім мають освітлюватися і розвязуватися всі ті питання, які висуває життя.

І тому-то утворення Ґенерального Секретаріяту було необхідним щаблем розвитку нашого представницького орґану. Тому то Інститут Ґенерального Секретаріяту має обхоплювати всі потреби українського народу. Згідно з цими потребами і поділено роботу між окремими секретарями: по внутрішніх справах, фінансових, судових, харчових, земельних, освітніх, міжнаціональних, праці, доріг, військових, торгу і промисловости.

Найпершою перешкодою для пляпового переведення цієї роботи є недостача політично-соціяльної і національної свідомости й мала зорґанізованість народніх мас. В цьому криється найбільша погроза і загальним здобуткам революції і орґанізації автономного ладу на Україні, котрий є найкращим закріпленням тих здобутків.

Цією стороною життя нашого народу має займатися Ґенеральний Секретар по внутрішніх справах. В його компетенції має бути вся справа орґанізації, аґітації, пропаґанди. В секретаріяті внутрішніх справ мають бути сконцентровані різні громадсько-адміністративні апарати, утворені українською демократією до цього часу. Вони досі істнували і працювали окремо, відірвано один від другого, необєднані одним пляном, одною системою. Тепер це має бути один апарат, складений з різних частин, але під керовництвом Ґенерального секретаря внутрішніх справ.

Орґанізація і освідомлення має є перша, необхідна, найголовніща підвалина дальшого будівництва. А слідуючим щаблем цього будівництва, заснованого на свідомости і зорґанізованости, є перебудова місцевої і загально-краєвої адміністративної влади; сільські, містечкові та волосні адміністративні орґани, земські управи, повітові комісари, городські думи, ґуберньські комісари, словом — вся орґанізація влади може стати в орґанічний звязок з Центральною Радою тільки тоді, коли демократія, яка утворює ці орґани, стоїть також у тіснім звязку з Центральною Радою.

І це друге завдання секретаріяту у внутрішніх справах: це-б-то пристосування всього адміністративного нехавізму до потреб зорґанізованої, усвідомленої демократії і підготовлення, за допомогою цього самого апарату, ще дальшого щабля — орґанізації єдиної краєвої автономної влади, в порозумінню з демократіями иньших національностей на Україні.

Маючи на увазі, що той стан, який зайняла Центральна Рада, є стан будування нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Ґенеральний Секретаріят у фінансових справах уважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансової справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Одначе разом з цим мається на думці вести підготовчу працю так, щоб Україна у фінансових справах могла стати цілком на державний ґрунт тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядковувати, яко автономній державі.

Завданням Секретаріяту в судових справах має бути підготовка судових інституцій на Україні до тих форм і того стану, в якім вони мають бути в автономній Україні. Ця робота має розпадатися на підготовку справи українізації та демократизації суду і вироблення відповідних законопроєктів, котрі б намітили ті форми суду, які відповідали б автономному ладові на Україні.

Секретаріят в міжнаціональних справах має на меті обєднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад російської республики та для порозуміння Українців на цих основах з иньшими національностями. На першім пляні перед Секретаріятом міжнаціональних справ стоїть скликання з'їзду представників народів та областей Росії і підготовлення натеріялу до цього з'їзду. Поруч стоїть справа яко мога скоріщого порозуміння з демократією національних меньшостей на Україні.

В справі народньої освіти Секретаріят має на меті насамперед з'єднати у своїх руках все керування шкільною освітою, а саме: догляд за переведенням на місцях українізації школи, орґанізації видання підручників, відшукання і приготовления вчителів для шкіл та поміч в згуртуванню їх у професіональні товариства. В справі позашкільної освіти Секретаріят має на меті запомогу культурним товариствам. Для здійснення своїх завдань у шкільній справі Секретаріят має подбати про створення Всеукраїнської Шкільної Ради, яка носитиме територіяльний характер, а зараз має покористуватися існуючим орґаном влади, як от шкільними округами, або громадськими інституціями, з якими завяже найтісніщі зносини. Для постійного звязку з місцями Секретаріят має на меті завести своїх спеціяльних комісарів по народній освіті.

Секретаріят у земельних справах в першу чергу має подбати про правильну орґанізацію волосних, повітових і ґубернських (земельних) комітетів на Україні та рад селянських депутатів; має направляти діяльність цих орґанізацій на шлях громадського порядкування не тільки земельною власністю, але й сільсько-господарським інвентарем. Щоб обєднати діяльність Земельних Комітетів, Секретаріят має подбати про утворення Українського Краєвого Земельного Комітету.

Разом з тим той же Секретаріят має подбати про утворення українських кооперативних центрів. В цілях підготовки до Установчих Зборів Секретаріят має підготовити, на підставі постанов Всеукраїнського Селянського З'їзду, проєкт земельного закону, в тім числі і ту його частину, яка повинна розмежувати компетенцію всеросійського парляменту і Українського Сойму в земельних справах.

В харчовій справі Секретаріят ставить своєю задачою обєднати роботу харчових орґанів на Україні і внести в неї ту пляновість, якої їй досі не доставало. Перед Секретаріятом стоїть основна задача — створити Всеукраїнський Харчовий Комітет, який має забезпечити автономію України в харчовій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних в їх господарствах продуктів та знаряддя.

Завданням Секретаріяту у військових справах є українізація війська, як у тилу, так, по змозі, і на фронті; пристосування військових округ на Україні і орґанізація їх відповідно до потреб українізації війська.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ведення роботи Ґенерального Секретаріяту у всіх згаданих справах в означених вище межах вимагає впорядкування відповідної канцелярії, і тому у склад Ґенерального Секретаріяту введено Ґенерального Писаря, найближчим завданням якого являється — завідувати ділами всього Ґенерального Секретаріяту і бути звязком між окремими Ґенеральними секретарями у внутрішніх орґанізаційних справах Секретаріяту, між иншим і через періодичний орґан Ґенерального Секретаріяту.

Приступаючи до великої, відповідальної роботи, сподіваючись на повне довірря і піддержку Центральної Ради, Ґенеральний Секретаріят покладе всі свої сили, щоб виконати ту роботу на користь відродженого українського народу і тих національних меньшостей, що разом з ним заселяють українську землю.

Усі наші зусилля будуть іти на те, щоб не допустити України до винищення, дезорґанізації та анархії, і хто б ту дезорґанізацію не вносив нам, чи темні сили контрреволюції, чи анархістичні елементи українства, чи помилки і ворожнеча Тимчасового Центрального Уряду, ми з усіма дезорґанізуючими силами будемо боротися неухильно і нікому не дозволимо гальмувати справу будування нового життя в нашім краю.“ Підписали Ґенер. Секретарі: (підписи), у Київі, 26. червня 1917. р. (27).

Так уявляв собі правно-державне становище України Ґенеральний Секретаріят і таку проґраму намічав він собі для ближчої роботи. Коли порівняємо її в Універсалом, то вона видається далеко меньш радикальною, ніж сам Універсал. Про пю можна сказати словами самої ж декларації, що в ній дійсно „стерті межі двох влад — моральної і публично-правової“ і що, дійсно, трудно сказати, „в якій саме половині меньше чи більше“ стоячим уявляв себе Ґенеральний Секретаріят. Одначе своєю конкретною проґрамою декларація все ж давала виравну канву для майбутньої орґанізаційно-державної роботи Ґенерального Секретаріяту. Треба було тільки приступити негайно до її втілення в життя, до роботи впертої, послідовної, революційної. Ті хвилі революційного народнього піднесення, які породили і Універсал і деклярапію, швидко провели б ті потрібні „межі“, з якими тимчасом не міг дати собі ради Секретаріят, вирівняли б та доповнили б і ті недоговорености та неясности, які були в декларації. Одначе, на жаль, так не сталось. Затяжні переговори з Временним Правительством, що почались невдовзі після ухвали декларації, хоч і закінчились деякою перемогою української демократії, одначе в той же самий час паралїжували майже цілком орґанізаційну, творчу працю Секретаріяту. Декларація повисла в повітрі і довгий час не могла спуститись на землю, на ту землю, де все тремтіло, палахкотіло, було в надзвичайному рухові і не могло чекати на нові безконечні кабінетні „вчені“ переговори, нові інструкції, витворені кимсь, десь і через щось-саме для цього бурхливого життя.

Через ті переговори, компроміси та торги з переторжками Ґенеральний Секретаріят так і залишився на довший час в тому маленькому закуткові — умивальній кімнаті на другому поверсі Педаґоґичного Музею — в якій складав цю свою декларацію і роспочпнав роботу.

IV. Розділ.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в федеративній Російській Республиці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Временним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. Ми залишили були пануючу демократію в дуже веселім настроєві, в товаристві чорносотенця Шульгина. Одначе той настрій мусів швидко минутись. Вже селянський та військовий з'їзди значно зіпсували його, а Універсал Центральної Ради, а потім і утворення Ґенерального Секретаріяту, остаточно знищили його. Знову почалася метушня, нервовість, злість, лайки, погрози.

Хоч пануюча демократія і російська буржуазія й закидали весь час Українцям, що вони хочуть відділитися від Росії, хоч цього „відділення" вони ждали вже на самім початку революції (переполох з приводу Національного Конґресу), одначе Універсал Центральної Ради остаточно збив їх з пантелику.

Шульгин з своїми „юго-росами", „малоросами" й „общеросами" просто почав кричати: „гвалт!" рятуйте, хто в Бога вірує!" Урядова кадетська партія заспівала і закричала на старий славнозвісний московско-державницький мотив: „тащи и не пущай! куда смотришь?!" Бувший міністр закордонних справ П. Мілюков заявив, що Центральна Рада „допустилася великого злочину", проголосивши Універсал, а кадетський орґан „Рѣчь", пояснивши справу видання Універсалу нічим иньшим, як тільки „німецькою інтриґою", закликав Временне Правительство вжити рішучих заходів коло приборкання Центр. Ради. В тон „Рѣчи" співали і „Бирж. Вѣдомости" (орґан торговельно-промисл. буржуазії), заявляючи, що „мусить бути дана рішуча відповідь на цей Універсал, для якого не може бути иньшої назви, як злочин супроти держави... Не треба спинятися перед скрайніми заходами, щоб знищити силу деклярації Української Ради". А загально-російський козацький з'їзд (під проводом донців і супроти голосів кубанських-чорноморських козаків) поспішився заявити, що він, стоячи за неподільність російської республики, „рішуче підтримає Тимчасове Правительство в його розпорядженнях, що торкаються Універсалу, виданого Українською Радою". Мовляв, тільки роспорядись, а ми вже виконаємо, по своїй старій звичці.

А „соціял-демократична" „Кіев. Мысль" то пробувала глузувати з Універсалу, називаючи його „страннымъ документомъ" і „прокламацією", то била на ґвалт і, слідом за „Кіевлянином", вказувала „властям предержащим" на те, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят „узурпируютъ власть"...

Одним словом, вакипіло, закрутилося... В Київі почалися знову безконечні обединані засідання виконавчих комітетів всіх загально-російських революційних орґанізацій (Виконавчого Комітету обединаних

digitized by ukrbiblioteka.org

громадських орґанізацій, Ради салдатських депутатів, Ради робітничих депутатів, коаліційної студентської Ради), на яких знову на адресу Ц. Ради і всього українського руху посипалися обвинувачування в „міщансько-буржуазному націоналізмові“ (слова голови Ради робіт. депутатів Неалобіна), в „створенню подвійної власти, яка поведе до анархії, пагубної і для російської революції і для української автономії (слова с.-р. Фруміна, а потім і с.-д. Балабанова) і тому подібних гріхах проти революції, демократії і російської республики. Представник большевиків, хоч і визнавав акцію правительства „хибною“, проте також найбільше спинився на „шовіністичних настроях українських з'їздів“ і на росшифровуванні „буржуазної природи Центральної Ради, що опирається на заможне селянство“, а достойний пера великого художника київський „городничий“ (начальник міліції) Лепарський знову здивував світ своєю ориґінальною заявою, що він взагалі „вважає український рух сумним явищем“.

Заговорила московська демократія і там, в себе на Московщині. Всеросійська Рада селянських депутатів, обміркувавши домагання Центральної Ради у Временного Правительства і Універсал її, винесла, під проводом російських соц.-революціонерів (відомих федералістів), досить ориґінальну постанову, в якій дивним дивом сплелися до куши теоретичне визнання і обстоювання найширшої автономії України і практичне засудження самого зародку цієї самої автономії. Розписавшись в своєму федералізмі і прихильности до автономії України, Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів постановив:

1) „Вважати цілком справедливою відмову Временного Правительства негайно проголосити автономію України, бо таке право йому не належить і проголошення цієї автономії означало б, що Временне Правительство захвачує права Установчих Зборів і перевищує дану йому народом влад. 2) Через це ж саме Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Селянських Депутатів вважає неправомірним і небезпечним видання Українською Центральною Радою Універсала, який проголошує негайне здійснення новної автономії України, скликання Українських Установчих Зборів — для видання основних законів України, і який ставить Центральну Раду наче-б-то в становище Верховного Правительства України“.

Мотивувавши далі ще раз докладно, через що саме московське селянство (чи може краще сказати, московські с.-р.) вважає „неправомірним, небезпечним і помилковим“ видання Універсалу (між иньшим і через те, що політика Центральної Ради вела до самостійного вирішення земельного питання на Україні), Виконавчий Комітет Всер. Ради Селянських Депутатів закінчив свою резолюцію заявою, що він . . . . „важає потрібним скасування Українською Центральною Радою виданого нею Універсалу“.

Та проте перелом в настроях московської демократії і пануючої демократії на Україні в бік необхідности порозуміння з українською демократією виявився після видання Першого Універсалу досить виразно. Поруч з голосами обурення і нарікань почулися і голоси, які кликали до спокійного обміркування створеної ситуації і мали відваги на стільки, щоб обвинувачувати не Центральну Раду, а Временне Правительство за його легковажне і несправедливе відно-

шення до українських домагань. „Русск. Воля“ (від 30. червня н. ст.) і „День“ закликали Правительство відновити переговори з Центральною Радою і піти їй назустріч в тих переговорах.

На примиряючу позицію став і загально російський з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, ухваливши (на початку липня місяця н. ст.) слідуючу резолюцію в українській справі:

„1. Признаючи, згідно зі своєю загальною позицією в національній справі, за всіма народами Росії право на вільний національний розвиток, з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів обіцне революційній демократії України свою повну підтримку в справі здійснення демократичної автономії України з забезпеченням прав національних меньшостей.

2. Признаючи далі, що цю автономію можуть остаточно установити тільки Всеросійські Установчі Збори, з'їзд уважає за конче потрібне, згідно з бажаннями, висловленими Центральною Українською Радою, негайне утворення тимчасового орґану, що представляв би демократію всіх націй, які заселюють Україну, для розроблення основ автономного ладу краю і для проводу всією підготовчою працею, з'окрема для скликання з'їзду представників усього населення України.

З'їзд пропонує Тимчасовому Правительству ввійти в порозуміння з орґанами української революційної демократії для орґанізації загального тимчасового краєвого орґану та для установлення і переведення конкретних заходів, необхідних для задоволення національних потреб українського народу.

3. Витаючу український народ, котрий бореться в спільних революційних рядах і відроджується до національного життя, З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів висловлює своє тверде переконання в тім, що тільки збереженням революційної єдности трудових мас усіх народів Росії можна забезпечити побіду революції і свободу всіх національностей, що заселюють Росію.“

Ще далі пішла большевицька фракція З'їзду, яка заявила через свого речника, що вона не може приєднатись до наведеної резолюції, як компромісової, і пропонує свою, в якій васуджує політику Временного Правительства супроти України, як контрреволюційну та антидемократичну, і пропонує визнати за Україною право на повну автономію і утворення самостійної держави. Що правда, ця позиція большевиків була більш принціпово-тактичною, ніж дійсно життєвим переконанням большевиків в необхідности відновлення автономного життя на Україні, що видно було хоча б з поступування київських большевиків, які в українській національно-політичній революції не бачили нічого иньшого, як тільки прояв ваціонального шовінізму, і — певно через те — цілком ігнорували її, а разом з нею і Українську Центральну Раду, аж до часу большевицького перевороту в Петрограді.

А коли пройшло кілька днів і почуття роздражнення, викликаного Універсалом, уляглось, загальний примиряючий настрій ще більш зміцнився, особливо на Україні, де пануюча демократія примушена була шукати якогось виходу з того надзвичайно ненормального становища війни з українською демократією, в якому вона перебувала в той час. Це являлось тим більш необхідним, що українська демократія весь час підкреслювала своє доброзичливе відношення до неї і свою готовність стояти на сторожі завойовань загально-російської революції.

Безконечні балачки на обєднаних засіданнях київських революційних орґанізацій ніяк не могли дійти до якогось кінця. Пануюча демо-

digitized by ukrbiblioteka.org

кратія ніяк не одважувалась одверто признатись в своїх помилках і своїй поразці, хоч вже і розуміла добре, що вороття назад — на старі позиції ігнорування українського руху і Центральної Ради — немає. Майже всі промовці, нарікаючи на Раду за її тактику і „націоналістичний курс політики", наводили факти, що свідчили про великий авторітет Центральної Ради в народніх масах. Говорили про те, що населення вже починає вважати Раду своїм правительством, що воно відмовляється платити податки в центральну російську скарбницю і так далі. Конкретних же пропозицій ніхто не одважувався робити.

Щоб хоч трохи розрідити напружену атмосферу і швидче знайти шлях до згоди і порозуміння, з ініціятиви неукраїнських революційних орґанізацій було влаштовано спільне засідання-гулянку на Дніпрі представників українських і неукраїнських революційних орґанізацій і політичних партій (з участю представників і від Центральної Ради). Шляхом напівприватних, напівсеріозних балачок підчас гуляйки дійсно було знайдено стежку для порозуміння між обома сторонам. А саме — меньшости вже не відкидали думки про необхідність утворення на Україні особливого територіяльного революційного демократичного орґану — Краєвої Ради, що заступала б і репрезентувала б інтереси революційної демократії України. Росходились вже тільки в питанні: якими саме способом, з якою компетенцією і в якому саме складі утворити його. Та це, порівнюючи, була вже справа другорядна. Про неї можна було довго балакати і все ж прийти до якогось прийнятного для обох сторін рішення.

Слідуюче, третє з черги обєднане засідання революційних київських орґанізацій, що відбулось вже з участю представників Центральної Ради (М. Грушевського і В. Винниченка), вже майже всю свою увагу зосередило на питанні про можливість скликання краєвого з'їзду і утворення краєвого орґану на Україні, котрий був би орґаном Временного Правительства. По дискусії збори визнали, що дійсно можна дійти до порозуміння на цьому ґрунті — тоб-то на ґрунті скликання територіяльного з'їзду і утворення краєвого орґану, і постановили виробити конкретні умови такого порозуміння. *)

В той же самий час шукала цього порозуміння і українська демократія не меньш щиро, ніж пануюча, розуміючи добре, що без введення в склад Центральної Ради представництва від національних меньшостей не можна буде так легко перетворитись в орґан краєвої територіяльної власти, до чого стреміли і Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят. На тій самій сесії Центральної Ради, на якій затверджено Декларацію Ґенер. Секретаріяту, а саме — 13. липня н. ст. докладно було обмірковано Радою питання про необхідність осягнення порозуміння і доповнення Ради представниками національних меньшостей і винесено слідуючу формулу переходу в цій справі, внесену фракцією українських соціялістів-революціонерів:

„Вважаючи дуже бажаним співробітництво неукраїнських демократичних орґанізацій з виконавчими орґанами Центральної Ради, за-

*) „Русск. Слово", з 4. липня н. ст.

значаючи в задоволенням, що у ціх орґанізацій також есть таке бажання, і маючи на увазі, що таке співробітництво можливе лише при признанні ними Центральної Української Ради найвищим правомочним орґаном українського народу, — Центральна Рада переходить до чергових справ".

Що ж торкається самої форми того співробітництва і представництва національних меньшостей в Раді, то Центральна Рада винесла таку ухвалу:

„Взявши на увагу, що перетворення Української Центральної Ради в тимчасовий краєвий парлямент передбачалось ще на Українському Національному З'їзді, що українська революційна демократія мало не вся представлена в складі Української Центральної Ради, що по де-яких містах порозуміння з неукраїнською революційною демократією вже налагоджується та що иньші обставини життя сприяють тому, що Центральна Рада стає політичним осередком на Україні, збори постановили:

1. Зараз же починати процес перетворення Національної Української Центральної Ради в Тимчасовий Краєвий Парлямент і доручити цю справу Ґенеральному Секретаріятові.

2. Найбільш відповідним способом поповнення національного складу Центральної Ради визнати пропорціональне представництво, по якому національним меньшостям дається число депутатських місць в складі Центральної Ради, згідно з численістю населення цих національних меньшостей України,

і 3. додержуватись таких умов поділу цих мандатів, щоб представництво неукраїнських національностей припадало від орґанізованої революційної демократії, цеб-то від рад робітничих та вояцьких депутатів; тим же національностям, які не виділили з себе соціялістичних партій, мандати передаються через загально-національні орґанізації".

А ва передодні винесення цієї постанови Ради, Бюро окружного південно-західнього Комітету єврейської соціял-демократичної партії винесло (12. липня н. ст.) слідуючу резолюцію в загально-національній і спеціяльно в українській справі:

„1. Виходячи з погляду, що всі нації Росії мають безумовне право на політичне і культурне самовизначення, окружний комітет витає тривале змагання українського народу до самоорґанізації на автономно-демократичних основах.

Визнаючи гасло (перебудови) державного ладу в Росії на республікансько-федеративній підставі, окружний комітет уважає необхідним підтримувати у відношенню до України домагання національно-територіяльної автономії цієї округи в етноґрафичних межах, в такім розумінню, що ґеоґрафично ця автономія має обіймати одностайну територію, в якій більшість населення становлять члени української нації.

При цім у виборах до Центральної Установи представників України (сойму) має брати участь все населення України, без ріжниці національности, а вибори мають бути загальні, рівні, безпосередні, тайні, без ріжниці полу і пропорціональні.

Для оборони інтересів національних меньшостей, які живуть на Україні (Руських, Євреїв, Поляків та иньших), вони повинні мати право автономно управляти національними справами, відокремленими від компетенції загально державного Парляменту, українського Сойму і орґанів місцевого самоврядування. Тому нації меньшостей утворюють місцеві орґани самоврядування — окружні, всеукраїнські орґани і загально-російські — на персональних основах (представничий і виконавчий).

Головні основи територіяльно-політичної автономії України, національно-політичної автономії національних меньшостей, межі компетенції автономних орґанів і публичні права мов тих націй у всіх державних, окружних і місцевих

digitized by ukrbiblioteka.org

органах — установляються за згодою всіх націй, що живуть на Україні, і мають бути затверджені Всеросійськими Установчими Зборами через основне, загально-державне законодавство.

II. Будучи переконаними в необхідности повної згоди між Тимчасовим Правительством і органами, які, в особі Центральної Ради і Генерального Секретаріяту, утворила українська нація, а рівно ж з иншими націями, які живуть на Україні, Окружний Комітет вважає за необхідне, щоб:

1. Тимчасове Правительство признало Українську Центральну Раду і Генеральний Секретаріят автономними центральними органами української нації, як такої;

2. Українська Рада, разом з представниками національних меншостей, підготовила працю, необхідну для організації територіально-автономного ладу на Україні, для чого треба: а) як найшвидче скликати територіяльний з'їзд України, на підставі загального, рівного, безпосереднього, тайного, без ріжниці полу і пропорціонального виборчого права; б) негайно утворити у Київі комітет з представників Тимчасового Правительства, ради робітничих депутатів, ради салдатських депутатів, губернського і військового виконавчих комітетів, громадських організацій, всіх політичних партій і національних організацій (українських, руських, польських, єврейських) для згоди в міжнаціональних справах на Україні і установления часу та способу скликання територіяльного з'їзду;

3. Щоб при Тимчасовім Правительстві була утворена рада для національних питань з рівної скількости представників усіх націй Росії; ця рада має стежити за всіма вчинками Правительства, які відносяться до тих націй;

4. Щоб були визначені в розпорядження повстаючих національно-автономних органів окремих націй з загально-державних і місцевих засобів певні суми для залагодження потреб даної нації.

Рівночасно Окружний Комітет уважає, що найкращою гарантією інтересів національних меншостей на Україні буде як найшвидче утворення цими меншостями своїх національно-автономних установ, як місцевих комун, так і окружних та всеросійських органів, які б їх обединували, — до чого треба взятись негайно".

Правда, ця досить „мудра" постанова еврейської соціял-демократичної партії була в значній мірі, як то кажуть, мимо цілі. Міркування і проекти, справлені до того, щоб зафіксувати значіння Центральної Ради, виключно як органа національно-українського, а не територіяльно-державного, очевидно, були вже запізнені. Але виразна позиція обстоювання національно-територіяльної автономії України і проект негайного утворення в Київі комітету для скликання територіяльного з'їзду України вже давали матеріял для розмов і порозуміння.

Основною перешкодою для швидкого порозуміння було те, що пануюча демократія хотіла при цьому звернути українську демократію назад, на позиції, які українська демократія займала підчас Національного Конґресу. Вона хотіла вичеркнути з обрахунку всі ті великі здобутки, які придбала українська демократія за час від Національного Конґресу до Першого Універсалу. Вона хотіла ігнорувати доконаний вже факт перетворення Центральної Ради в орган державно-територіяльний, хоч і не поповнений (не в вини Ради) представниками національних меншостей, і, виходячи з цього, все вела розмови про утворення цілком нового територіяльного органу, тоді як українська демократія ставила питання в иншу площину, в площину визнання пройденого нею шляху і тільки поповнення Ц. Ради представництвом невшостей.

[illegible] Рада" так писала з приводу цих двох „планів" порозуміння:

„Потребу порозуміння розуміють обидві сторони, прагнуть його і, хоч може повільно, йдуть до нього. Останніми днями висунуто вже конкретні плани такого порозуміння.

Саме було два плани. Один, що висувають заступники неукраїнських організацій, зводиться до того, щоб створити новий краєвий орган, у якому знайшли б заступництво всі місцеві організації з відповідною участю (представництва) від Центральної Ради. Другий, що виходить з українських кругів, полягає в тім, щоб нового органу не творити, а реформувати Центр. Раду, давши в ній відповідне заступництво неукраїнським організаціям. Рівняючи ці два проекти, не можемо не дати переваги останньому з мотивів чисто обективної природи.

Діло в тім, що Центральна Рада здобула вже собі серед мас на Україні широку популярність і має певний авторітет серед більшости місцевої людности, який серед Українців. Хоч би як був зручно і добре складений новий орган, довелося б ще завойовувати собі популярність і довірря, і хто знає, чи це й пощастило б, і не відомо, чи хутко. А тим часом ми живемо під таку тяжку пору, коли треба працювати над організацією краю зараз, не відкладаючи може ні на один день. До того ж, хоч би й був утворений новий орган, Центральна Рада не може бути просто розпущена,*) бо складав її цілий ряд з'їздів, як перший національний, селянський та військовий, і щоб розпустити її, треба б постанови таких само авторітетних зібрань, як ті з'їзди. Отже Центральна Рада все одно існувала б, і знов було б два паралельних краєвих органи, ціб-то те саме роздвоювання, що дається в знаки й тепер. А це кінець-кінцем звело б ні на що і саме порозуміння.

Отже Центральна Рада мусить лишитися. Але вона має поповнити свій склад новими елементами, ціб-то заступниками від тих національних меншостей та організацій, які досі стояли осторонь від українського життя. Це — справа вже чисто технічного порозуміння, але все-таки на практиці вона стрівае чималі трудности, які треба полагодити. Насамперед що до числа нових членів, то тут маємо з одного боку — проект Центральної Ради, що дає їм 30% місць, а в другого — домагання неукраїнських організацій, що це число побільшують до 50%. Не торкаючись основ такого збільшення, можемо зауважити, що воно могло б причинитися до зменьшення авторітету самої Центральної Ради серед селянської людности. Се в меньшій мірі значило б те саме, що й утворення нового органу ... У всякім разі знов кажемо, що це вже справа технична і на ній сяк чи так обидві сторони певно погодяться."

Нарешті, і в цім питанню було досягнуто порозуміння: пануюча демократія визнала рацію за українською демократією, яка настоювала на перетворенню Ради, а не на утворенню нового органу. Ходило тільки про кількість місць для представників національних меншостей в Раді. Хоч тут також були великі росходження і пануюча демократія чомусь обовязково хотіла мати не меньше половини з усіх депутатських місць в Центр. Раді, та до порозуміння і тут було вже недалеко. І от як-раз в цей момент (29. червня ст. ст.) приїхали до Київа делегати Временного Правительства, міністри — Керенський (Великорос, с.-р), Церетелі (Грувин, с.-д.) і Терещенко („малоросс", сахарозаводчик), щоб, як вони самі заявили, „обовязково порозумітись з Центральною Радою і досягти повного контакту в роботі Временного Правительства і Ради". З їх приїздом київські переговори пішли швидчим темпом.

*) Або, скажемо від себе, перетворена в орган виключно національний, по рецепту еврейських соц.-демократів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Справа порозуміння з національними меньшостями дебатувалась не тільки в Київі і не тільки в Центральній Раді. Гаслю І Універсалу — „негайно прийти до згоди й порозуміння з демократією національних меньшостей і разом з нею приступити до творення автономного ладу“ — найшло загальний відгук і викликало відповідні заходи в боку української демократії по всіх містах та містечках України. Ці заходи подекуди увінчались успіхом далеко раніш, ніж в Київі, як от, приміром, в Полтаві, де полтавська рада робітничих і салдатських депутатів зараз же приєдналась до Універсалу Центральної Ради. Українське селянство також не байдуже ставилось до цієї справи. Так, питання про порозуміння з демократією національних меньшостей обговорювалось на першій сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (22.—24. червня ст. ст.), де було винесено слідуючу постанову в цій справі:

„Прийнявши на увагу те, що в Полтаві, Київі та иньших містах України трудові люде неукраїнської національности приєднуються до українського трудового народу в творенню автономного ладу на Україні і в боротьбі за трудові інтереси всього народу, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів витає цей братерський ступінь неукраїнської демократії і висловлює побажання, щоб трудові люде всіх національних меньшостей на Україні як найскоріще послали своїх депутатів і там, разом з українським трудовим народом, стали до творення нового вільного і справедливого життя на Україні.“

Взагалі треба підкреслити, що національні суперечки виступали дуже різко тільки в великих містах України — і в першу чергу в таких, як Київ і Одеса, де було скупчено дуже багацько інтеліґенції, що була на службі в свого пана — російської буржуазії, сиділа в її бюрах та конторах, в московських школах; була вихована в дусі московського централізму, не знала українського народу, особливо селянства, і не хотіла знати його і, сидючи собі в містах, думала, що це вона — пануюча демократія і есть той український народ, і через те конче домагалась — коли не цілком самостійно репрезентувати і заступати інтереси українського народу, то, принаймні, хоч мати в спільному з українською демократією краєвому революційному орґані не меньше половини місць для себе. На провінції ж, в малих містечках. де демократія меньшостей жила майже одним життям з українською демократією і ясно відчувала, як бється пульс дійсного народнього життя на Україні, таких загальних суперечок і великих непорозумінь не було.

Та тим більш важним було пробити цей мур взаємних непорозумінь в великих городських центрах і в першу чергу в Київі, який держав в своїх руках революційний провід.

19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меньшостей. Одкинувши цілкои домагання делеґації Української Центральної Ради, Временне Правительство одначе швидко не то-що покаялось (ні! такого не було), а помітило свою нетактовність, якою не без успіху, як це також воно побачило, скористувались Українці. Українські з'їзди, які так гаряче реаґували на цю нетактовність Правительства і про які Правительство знало, не віщували йому нічого доброго. Щоб заґладити свій промах і замазати хоч трошки очі українському народові на дійсний стан річей,

Временне Правительство, іґноруючи й далі Центральну Раду, вернулось 16. червня ст. ст. до „українського народу“ з слідуючою своєю відозвою, за підписом міністра-президента—князя Львова:

„Громадяне Українці!

В дні великих іспитів звертається до вас Временне Правительство від імени всієї вільної Росії. Через тяжкі іспити йде Росія до закріплення волі, яка дасть народові добробут і поверне всім націям їх права. Завоювання революції в небезпеці. Коли розгромить Росію зовнішній ворог або побідять вороги свободи, загине спільна справа всіх народів Росії.

Провести край через всі небезпеки, зібрати Всенародні Установчі Збори, на яких всі народи Росії загальним і рівним голосуванням твердо і отверто висловлять свою волю, — таке завдання ставить собі Правительство, тимчасовий носитель революційної власти. Це і ваше завдання, громадяне-Українці. Хіба ви не частина вільної Росії? Хіба доля України не звязана міцно з долею всієї визволеної Росії? Хто ж може мати якісь сумніви, що Росія, яка стоїть під прапором повного народоправства, не забезпечить прав всіх народів, які входять в її склад? Народи зможуть через своїх представників в Установчих Зборах викувати ті форми державного і господарського устрою, які цілком відповідали б їхнім національним бажанням.

Відносно всіх народів Росії Временне Правительство вже почало проводити в життя права культурного самовизначення і, перейняте щирим спочуванням і свідомістю обовязку перед українським народом, воно старається загладити всі сліди пригнічення, яке терпів цей нарід.

Временне Правительство вважало і вважає за свій обовязок прийти до згоди з громадськими демократичними орґанізаціями України в справі всіх переходних заходів, які в майбутньому можна і треба буде поробити, щоб забезпечити права українського народу в місцевій управі і самоуправі, в школі та суді, — заходів, які підготовлять перехід до того остаточного вільного ладу, котрий Україна повинна одержати з рук Всенародніх Установчих Зборів. Але повне перебудування державного орґанізму Росії і устрою загально-російської армії не можливе під вогнем зовнішніх ворогів і при величезній внутрішній небезпеці для справи свободи.

Брати Українці! Не йдіть же необачним шляхом роздроблення сил визволеної Росії! Не відривайтесь від загальної Батьківщини! Не розколюйте загального війська! В хвилину грізної небезпеки не вносьте братовбивчої сварки в народ як раз тоді, коли напруження всіх сил народніх потрібне для оборони краю від великого розгрому і для подужання внутрішніх перешкод. Нетерпеливим бажанням зараз же зміцнити форми державного ладу України не завдавайте смертельного удару всій державі і самим собі. Погибель Росії буде погибіллю і вашої справи.

Нехай же всі народи Росії тісніше стануть в ряд до боротьби з загрожуючими краєві зовнішніми і внутрішніми небезпеками. Нехай остаточне вирішення всіх основних питань вони лишать для недалеких вже Установчих Зборів, в яких вони самі будуть рішати долю спільної їм усім Отчизни Росії і всіх окремих її країв!“

Відозва ця, звичайно, не мала ніякого значіння в українській національно-політичній революції. І то ясно через що. По-перше — вона за гарними словами містила в собі ту саму суть, як і прозаїчна попередня відмова Правительства. Ні одно з ломагань української демократії навіть і не згадувалось в ній, крім особливо підкресленого і в значній мірі самим-же Правительством вигаданого бажання Українців „відділитись від спільної Батьківщини“. По-друге — відовва була адресована до „українського народу“ при повній іґнорації центральної революційної інституції того самого народу — Центральної Ради. Це останне вже і зовсім розкривало карти Временного Правительства і

digitized by ukrbiblioteka.org

свідчило виразно про те, що Правительство ставило ціллю своєї відозви, між иньшим, також і внесення дезорґанізації в ряди української революційної демократії.

Оцінку цій відозві дала Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, що як-раз тоді (22.—24. червня ст. ст.) відбувала свою першу сесію, слідуючою своєю резолюцією:

„Заслухавши і обміркувавши відозву Тимчасового Правительства до українського народу, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вважає відозву бажанням російського Тимчасового Правительства порозумітися з українським трудовим народом, але не знаходить в ній задоволення тих домагань, які передала Правительству Українська Центральна Рада та до яких приєднався Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, — через те постановляє:

1. Все трудове селянство на Україні і далі повинно вести орґанізаційну роботу і, єднаючись коло Української Центральної Ради, під її проводом творити вільне автономне життя на Україні разом з усім трудовим народом національних меньшостей української землі.

2. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів зазначає, що буде вважати всі заходи Російського Тимчасового Правительства що до порозуміння в українській справі з українською демократією щирими тільки після того, як Тимчасове Правительство визнає Українську Центральну Раду правомочною заступницею інтересів та виразницею волі українського трудового народу і вступить з нею в співробітництво."

Центральна ж Рада не мала зовсім ніякої потреби спинятись на цій відозві, будучи заклопотана великої ваги орґанізаційно-державними справами.

Так події пішли своїм шляхом, по-за цією відозвою. Правительство побачило, що відозви мало, що необхідно вживати якихось иньших заходів, бо ва Університет пішло утворення Ґенерального Секретаріяту з його декларацією, а там можна було сподіватись і ще якихось несподіванок, особливо небезпечних у війську, на фронті, де роспочинався сане наступ російської армії (під проводом Керенського) на Галичину. Треба було щось робити.

Временне Правительство мало два шляхи до розвязання української справа: один, що його радили кадети — буржуазний, і другий — демократичний, що намітив всеросійський з'їзд рад робітничих і салдатських депутатів своєю постановою в українській справі, про яку ми згадували вище. По першому способу, треба було просто розігнать Центральну Раду, заарештувати членів Малої Ради і Військового Ґенерального Комітету і кінець. По другому — треба було їхати до Київа і миритись з Центральною Радою, йти на уступки, признаватись в своїх помилках. Не без боротьби було вибрано другий спосіб. Наперекір представникам буржуазії у Временнім Правительстві, демократично-соціялістична частина його, виконуючи постанову всеросійського з'їзду рад робітничих і салдатських депутатів, настояла на тому, щоб попробувати „помиритись з українською демократією", для чого і було послано міністрів Керенського,*) Церетелі та Терещенка до Київа.

---

*) Здається, делеґовано було власне тільки Церетелі і Терещенка, а Керенський взяв участь в переговорах проїздом на фронт.

Ми вже говорили про те, що ґрунт для порозуміння було вже підготовлено ще до приїзду правительственної делеґації до Київа. Приїзд же міністрів тільки прискорив це порозуміння і дав можливість тут же зафіксувати його в певних обовязуючих обидві сторони актах. Хоч ще й велися важкі суперечки про кількість місць в Центр. Раді для неукраїнської демократії, та наприкінці і тут дійшло до порозуміння. Варто уваги, що найбільш гаряче й енерґійно брався за справу порозуміння міністр Церетелі, йдучи щиро на зустріч Українській Центральній Раді і в той же час намагаючись прихилити до неї і неукраїнську демократію. Він головним чином дбав про досягнення згоди і на засіданнях Ґенерального Секретаріяту, в яких участь брав і голова Центральної Ради М. Грушевський разом з міністрами, і на засіданнях та зборах пануючої демократії — Ковітета Обєднаних Громадських Орґанізацій, Ради робітничих депутатів, Ради салдатських депутатів, коаліційної студентської Ради і політичних партій (28). І саме йому в великій мірі треба завдячити, що згоди було досягнено.

На спільному засіданню міністрів з президією Центральної Ради і Ґенеральними Секретаріями було укладено, після деяких суперечок, тексти „Постанови" Временного Правительства і Другого Увіверсалу Центральної Ради, які, згідно умові, мали появитись в світ одночасово, після затвердження Времеяним Правительством в Петрограді текста виробленої в Київі „Постанови".

2. липня (ст. ст.) Временне Правительство, після бурхливих дебатів, що закінчились виходом зі складу Правительства міністрів-кадетів, затвердило вироблену в Київі постанову (назвавши її декларацією), а 3. липня (ст. ст.) відбулося засідання Центральної Ради, на якому було вислухано, вже як офіційні акти, декларацію Временного Правительства і II Універсал Центральної Ради.

Другим своїм Універсалом Центральна Рада оповіщала слідуюче:*)

„Громадяне Землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання.

Временне Правительство, стоючи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і относячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, простягає руку представникам української демократії — Центральній Раді і закликає в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдности демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана українським народом через його революційні орґанізації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками иньших народів, що живуть на Україні, від їх революційних орґанізацій, і тоді стане тим єдиним найвищим орґаном революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людности нашого краю.

*) II Універсал і Декларацію Вр. Правительства було опубліковано одночасно в чотирьох мовах: українській, російській, жидівській і польській.

digitized by ukrbiblioteka.org

Поповнена Центральна Рада виділить на ново зі свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Генеральний Секретаріят, що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні.

У цім органі будуть обединані всі права і засоби, щоб він, яко представник демократії всієї України і разом з тим як найвищий краєвий орган управління, мав змогу виконувати складну роботу організації та впорядкування життя всього краю в згоді з усією революційною Росією.

В згоді з иньшими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний Секретаріят Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада, в згоді з національними меньшостями України, підготовлятиме проекти законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання.

Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного Правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людности в можливих до Учредительного Зібрання межах і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно звязана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання.

Що-торкається комплектования українських військових частей, то за для цього Центральна Рада матиме своїх представників при Кабінеті Військового Міністра, при Генеральному Штабі і Верховнім Главнокомандуючім, які будуть брати участь в справах комплектування окремих частин виключно Українцями, по скільки таке комплектування, по определенню Військового Міністра, буде являтись з технічного боку можливим без порушення боєспособности армії.

Оповіщаючи про це громадян України, ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним Правительством прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і з'окрема Україну до повного торжества революції.

У Київі, 1917. року, 3. липня (іюля)."

Те саме, що в Універсалі, мало по суті спонти і в Постанові (Декларації) Временного Правительства, опублікованій за підписами Керенського, Терещенка і Церетелі. Вона мала слідуючий зміст:

„Вислухавши звідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі про українську справу, Тимчасове Правительство вирішило слідуюче:

Призначити, яко вищий орган для керування краєвими справами на Україні, окремий орган — Генеральний Секретаріят, склад котрого буде визначено Правительством в згоді з Центральною Українською Радою, доповненою на справедливих основах представниками иньших народів, сущих на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через вгаданий орган будуть переводитись міри і заходи в житю краю і його управлінні.

Вважаючи, що питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи, в межах загального закону про перехід землі до рук трудових нас, мусить бути вирішено Установчими Зборами, Тимчасове Правительство прихильно поставиться до розроблення Центральною Радою проекта національно-політичного статуту України в такому розумінні, в якому сама Рада буде вважати це відповідним інтересам краю, а також про форми вирішення в краю земельної справи, — для внесення цих проектів на Установчі Збори.

Тимчасове Правительство, узнаючи необхідним зберігти підчас війни боєву єдність армії, не вважає можливим допустити заходів, які можуть порушити єдність її організації і команди, як, наприклад, зміни в сучасний момент загального мобілізаційного плану шляхом негайного переходу до системи територіяльного комплектування військових частин або надання командних прав якім-небудь громадським організаціям. Разом з тим Правительство вважає можливим далі сприяти тіснішому національному обединанню Українців у війську — через формування

окремих частин виключно Українцями, поскільки цей спосіб, на погляд Військового Міністра, буде можливий з технічного боку і не порушить боєвої сили армії.

В найближчім часі, для більш пляномірного і успішного досягнення цієї мети, Тимчасове Правительство вважає можливим допустити до здійснення цього завдання самих вояків Українців, а для цього можуть бути командіровані, по згоді з Центральною Радою, осібні делеґати Українці, котрі будуть при кабінеті Військового Міністра, Ґенеральному Штабі та Верховному Головнокомандуючому.

Що торкається військових українських комітетів на місцях, то вони мають провадити свою працю на загальних основах, при чому їх діяльність повинна провадитись в згоді з діяльністю иньших військово-громадських орґанізацій."

Годі було б підходити до цих двох актів з точки погляду юридичного аналізу їх. Вже одне те, що ні в Універсалі, ні тим більше в Постанові Правительства, не було зовсім (навіть приблизного і хоч в самих загальних рисах) определення тої території, на яку мала поширюватись власть Ради і Секретаріяту, зводило їх правно-державну вартість до дуже низького ступня. Так само не надавала правно-державної цінности цим актам і та обставина, що в них не було зроблено навіть спроби дати хоч би в стислих рямцях определення компетенції майбутнього Секретаріату. Особливо це відноситься до Постанови Временного Правительства, де цій надзвичайно важній справі уділено було буквально всього тільки десять слів, що через Ґенеральний Секретаріят „будуть переводитись міри і ваходи в життю краю і його управлінню". Як саме і які саме міри — про це ні слова.

І, звичайно, це було зроблено зовсім не через те, що російські міністри чи ґенеральні секретарі не розумілись на державному праві чи недооцінювали ваги точного определення в цих актах території, компетенції й иньших складових елементів розуміння автономного управління краєм. Також і не через те, що хтось хотів когось обдурити, щоб потім впхати в невиразні формули своє те чи иньше розуміння. Цього не було а ні в боку української демократії, а ні з боку Церетелі чи Керенського. Все це сталось через те, що одна й друга сторони надавали великого значіння самому фактові порозуміння, що обидві сторони безумовно вірили одна одній. Центральна Рада вірила, що коли московська демократія раз вже пішла на зустріч українському народові, то вже не буде більше ставити неноборимих перешкод вільному творенню нового автономного життя на Україні, і що з тими, можливими в майбутньому новими непорозуміннями, можна буде якось справитись при обопільнім бажанню. Російська демократія, в особі Церетелі, також не сумнівалась, що коли дати змогу Центральній Раді працювати над орґанізацією краю, рахуючись не стільки з буквою угоди, скільки в вимогами революційного моменту, то Центральна Рада ніколи не поведе якоїсь акції, справленої на шкоду московській демократії і новій революційній Росії. Оця віра одної сторони до другої, віра в демократію, в кращі її ідеали, і була причиною „юридичної неграмотности", скажемо так, обох документів. Мудрі вчені юристи московської буржуазії потім добре скорнстали з цього, на шкоду українському народові. Вони роз'яснили і московській і українській демократії, котра думала, що під словом „Україна" треба розуміти дійсно Україну, тоб-то всю територію, населену українським народом, що під

digitized by ukrbiblioteka.org

Україною, на яку повинна поширитись власть Ради, можна розуміти і половину, і третину дійсної України і, навіть, один повіт. Що під „мірами і заходами" можна також розуміти не однакові річи. І ще багацько повчаючих річей роз'яснили ці вчені люде „невченій демократії".

Та, повторяємо, в той момент, було не до того. В той момент не думали за те, що написані демократією документи буде роз'ясняти російська буржуазія. І на засіданню Центральної Ради було зустрінуто II Універсал і Декларацію Временного Правительства, хоч і не з бурхливою, а все ж з радістю, з радісним почуттям перекопаности, що, нарешті, Україна дістає-таки фактичну автономію: що, нарешті, ця відроджена до державного життя робітничо-селянська країна здобула признання свого відродження з боку і московської демократії і Временного Правительства і тепер може вільніше і лекше, без непотрібних сварок і терга, йти намиченим шляхом далі.

— „Ви вислухали Другий Універсал Центральної Ради, — пригадуються тут слова М. Грушевського на засіданню Ради, — в якім говориться про нову стадію українського життя. Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодатним і адміністративним органами — Радою і Секретаріятом. Ми повинні памятати, дістаючи ці органи, що треба все обєднати під їх управою, щоб від моральних форм власти ми перейшли до правової власти."

— Ми дійсно переходимо велику межу нашого безправя, — говорив слідом за М. Грушевським В. Винниченко (Голова Генерального Секретаріяту) . . . Вітаю з новим ладом вас і всю Україну" . . .

А голова української Ради салдатських депутатів Березняк привітав в імени Ради Генеральний Секретаріят, як перших українських міністрів, і звернувся до Голови Центральної Ради М. Грушевського з словами:

— Ви давно стали на сторожі інтересів українського народу. Ви своїм словом будили народ. Це був тяжкий час, але теперішня хвиля винагородить Вас за все.

По цім настали прегарні дні остаточного порозуміння з демократією національних меньшостей і, нарешті, входженни представників її в революційну святиню українського визволеного народу — в Центральну Раду і спільна, щира, захоплююча робота над виробленням „конституції автономної України", над реалізацією досягнутої згоди, як її розуміла вся демократія — і українська і неукраїнська.

Гарний, весняний період, коли Центральна Рада була органом лише української революційної демократії, одійшов 25. липня нового стилю (коли одбулось перше засідання нової, поповненої представниками меньшостей Малої Ради), в історію, і настунив новий, не меньш гарний період, коли Центральна Рада стала територіяльним революційним органом, тим центром, де сходилися нитки від трудових мас всієї України, довгий час бився один революційний пульс всіх тих мас, без ріжниці національностей. Не було в цей період в складі Ради тільки двох крайніх політично-суспільних груп московського громадянства — представників буржуазії (заступники її кадети швидко (12. жовтня н. ст.)

вийшли з складу Ради, не погоджуючись з її курсом) і большевики (які входили спочатку в склад Великої Ради, але діяльної участи в її роботі не брали, і врешті, підчас захоплення влади в Росії Советом Нар. Комісарів — зовсім вийшли з Ради.)

Через кілька днів (29. липня нов. ст.) „конституцію" було вироблено спільними силами всієї демократії України і послано її до Петрограду, куди виїхали, на запрошення Временного Правительства для переведення справи затвердження „конституції" і Ґенерального Секретаріяту члени нового складу Ґенерального Секретаріяту (обраного поповненою Радою) — В. Винниченко (Ґолова Секр.), Х. Барановський (секрет. фінанс. справ) і Рафес (ґенер. контрольор. від меньшостей, бундовець) (29).

Ця „конституція", від назвою „Статут Вищого Управління Україною", мала такий зміст:

„На підставі згоди з Тимчасовим Правительством дня 3. липня (ст. ст.) 1917. року, орґан революційної демократії всіх народів України — Українська Центральна Рада, що має підготувати Україну до остаточного здійснення автономного ладу і довести її до Українських Установчих Всенародніх Зборів і Російського Установчого Зібрання, — утворює Ґенеральний Секретаріят, який являється найвищим орґаном управи на Україні.

Діяльність Ґенерального Секретаріяту зазначається тимчасово такими головними пунктами:

§ 1. Найвищим краєвим орґаном управи на Україні є Ґенеральний Секретаріят Української Центральної Ради, який формується Центральною Радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим Правительством.

§ 2. Формування Ґенерального Секретаріяту Центральна Рада здійснює через свій Комітет.

§ 3. Центральна Рада затверджує Ґенеральний Секретаріят в цілости, висловлюючи йому довірря.

§ 4. В склад Ґенерального Секретаріяту входить 14 Ґенеральних Секретарів, а саме Секретарі: в справах внутрішніх, фінансових, військових, харчових, земельних, юстиції, освіти, національних, торгу і промисловости, почти й телеґрафу, праці, доріг, ґенеральний контрольор і ґенеральний писарь.

Примітка: При секретареві в національних справах назначається три Товариші Секретаря — від Великоросів, Євреїв і Поляків. Товариші Секретаря по ділах своєї нації мають право реферату і рішаючого голосу в сих справах у Ґенеральному Секретаріяті. Товариші Секретаря в національних справах затверджуються Комітетом Ради.

§ 5. Свою власть Ґенеральний Секретаріят здійснює через всі урядові орґани на Україні.

§ 6. Всі урядові орґани на Україні підлягають власти Ґенер. Секретаріяту.

Примітка. Ґенеральний Секретаріят установляє, які орґани, в яких межах і в яких випадках мають зноситися безпосередньо з Тимчасовим Правительством.

§ 7. Всі урядові посади на Україні, коли вони не виборні, заміщаються Ґенеральним Секретаріятом або підвладними йому орґанами.

§ 8. При Тимчасовім Правительстві має бути статс-секретар для справ України, якого призначає Тимчасове Правительство по згоді з Центральною Радою.

§ 9. Статс-секретар має пильнувати інтересів України у всій роботі Тимчасового Правительства і в разі потреби пересилати законопроекти через Ґенеральний Секретаріят на розгляд Центральної Ради.

§ 10. Ґенеральний Секретаріят передає на санкцію Тимчасового Правительства ті законопроекти, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 11. Ґенеральний Секретаріят передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові фінансові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

digitized by ukrbiblioteka.org

§ 12. Тими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, роспоряджується Ґенеральний Секретаріят по бюджету, ухваленому Центральною Радою.

§ 13. Ґенеральний Секретаріят ті справи, які він уважає найважніщими, передає на розгляд Центральної Ради.

§ 14. Діяльність Ґенерального Секретаріяту, відповідального перед Центральною Радою, контролюється нею шляхом запитань по всім справам.

Примітка: Порядок запитань має бути зазначений окремим наказом.

§ 15. В перервах між сесіями Центральної Ради Ґенеральний Секретаріят відповідає перед Комітетом Центральної Ради, який виконує всі її функції, окрім зазначеної в § 3-ім.

§ 16. Коли Ґенеральний Секретаріят не згоджується з постановою Комітету в якій-небудь справі, остання переноситься на розгляд Центральної Ради, яка скликається негайно.

§ 17. Коли Центральна Рада висловлює недовірря Ґенеральному Секретаріятові, він подається у відставку.

§ 18. Всі акти Центральної Ради і Комітету контрасіґнуються Ґенеральним Секретаріятом.

§ 19. Всі закони Тимчасового Правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх в Краєвім Урядовім Вістникові на українській мові.

Примітка: В надзвичайних випадках Ґенеральний Секретаріят проголошує їх иньшим способом.

§ 20. Всі закони, адміністративні приписи і постанови, проголошені українською мовою, публікуються також і на мовах: російській, єврейській і польській.

§ 21. В справах внутрішнього розпорядку роботи Ґенеральний Секретаріят виробляє свій наказ".

Временне Привительство (в особі міністрів кадетів, та почасти і соціялістів) доводило потім, що цей статут зовсім не відповідав укладеній 3. липня (ст. ст.) угоді, далеко виходячи за її межі. Та це було явним перекручуванням дійсности. Що Статут відповідав угоді і не виходив за її межі, свідчить, між иньшим, з одного боку те, що за нього голосували в Центральній Раді й представники меньшостей, що все ще стояли ближче до „свого" Временного Правительства, а ніж до „української" Ради, — а з другого боку — вихід міністрів кадетів з Временного Правительства саме через угоду (II Універсал і Декларацію), яка розумілась ними, як визнання самої широкої автономії для України. Потвердження цього знаходимо також і в виступі проф. державного права в петроградськім університеті, товариша міністра закордонних справ (при першому складі Временного Правительства) барона Нольде, (кадета) в центральному орґані партії к.-д. „Рѣчь" (з 20 липня н. ст.; стаття „договір з Радою") з приводу угоди. Зазначивши „легковажність", з якою „недосвідчені" міністри Временного Правительства заключили договір, „накинувши Раду Україні, а Україну Росії, і тим самим одрізавши Росію від Чорного Моря", назвавши, навіть, угоду „безсумнівним однобічним актом державно-правного обману, в котрім з одного боку відчувається досвідна рука старого европейського політичного борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби,*) а з другого — недосвідний і нічим невправлений „революційний ентузіязм",**) — барон Нольде запитує далі: „Як же устроена нова українська власть по договору трьох міністрів?" — і дає такий юридичний аналіз Декларації Правительства і II Універсалу:

*) Натяк на Голову Центр. Ради — М. Грушевського.

**) Вказівка на Керенського, Церетелі і Терещенка.

„На чолі краю поставлено — під юридичним оглядом, саме договором утворену — ‚Центральну Українську Раду' ... Рада з-поміж себе вибірає ‚відповідальний перед нею' Генеральний Секретаріят, котрий затверджується Тимчасовим Правительством і буде вважатися ‚представником (носителем) найвищої краєвої власти Тимчасового Правительства'. Так описує організацію української власти ‚Універсал', текст якого установлено по порозумінню з Тимчасовим Правительством. Декларація останнього робить пробу де-що затемнити зміст організації, правдоподібно наслідком почуття де-якого остраху перед сміливістю переміни, і представляє справу так: ‚назначити, яко найвищий орган управи краєвими справами на Україні, окремий орган — Генеральний Секретаріят, склад котрого буде означений Правительством в порозумінню з Центральною Радою' ... Але як би не маскувати змислу договору в справі утворення місцевої власти, зовсім ясно, що власть передано Раді та її органові — Секретаріятові, а за Російським Правительством збережене тільки ‚nudum jus' (голе право) затвердження цього Секретаріяту і фікція, що Секретаріят представляє на Україні ‚власть Тимчасового Правительства'. Крім фікції, Російське Правительство за собою нічого не зберігає в справі утворення місцевої власти.

При означенні обему власти цих нових органів над Україною нема навіть фікцій: договір трьох міністрів просто признає, що Україною управлятиме Рада та її Секретаріят так, як сані знатимуть. ‚Через означений орган здійснятимуться заходи, що торкаються життя краю і його самоуправи', говорить Декларація; ‚в цім органі будуть зосереджені всі права й засоби (?), щоб він, яко представник демократії на цілій Україні і разом з тим як найвищий краєвий орган управи, міг виповнити складну роботу організації і устроєння життя усього краю в порозумінню з усією революційною Росією', говорить Універсал. Я питаю себе: де права Росії на Україні? і чи в наведених реченнях не міститься безумовна передача Раді всіх державно-правних повновластей, бодай у внутрішніх справах? Можна догадуватися, що, на взір фінляндського Сойму, Рада висловить готовність зберегти спільність з Росією заграничних справ і військової управи; але який правовий аргумент протиставить Тимчасове Правительство українській власти, коли остання, покликуючись на договір, зажадає передачі їй почти, або телеграфу, або сплати податку, як вона уладить земство по-своєму, як вона на своїй ‚морській межі' — бо все можливе при неозначености договору та слабости Тимчасового Правительства — заведе свої таможні. Зрештою, навіть військо стоїть під де-яким сумнівом, бо Раді обіцяно ‚без нарушення боєвої здатности армії' комплектування окремих частей виключно Українцями.

Такий змисл ‚договору'. Розділ власти між Росією й Україною намічений на зовсім нечуваних основах повної ліквідації повновластей Росії."

Отже „Статут Вищого Управління України був прямим висновком заключеної угоди і являється актом, що доповнює II Універсал та Декларацію. Він, що правда, не йшов так далеко, як то робив барон Нольде, і не стремів „до повної ліквідації повновластей Росії" на Україні, залишаючи за Временним Правительством не тільки таку „фікцію", як затвердження Генерального Секретаріяту, а ще й „санкцію Тимчасовим Правительством законопроектів, ухвалених Центральною Радою" і „затвердженая тимчасових фінансових обрахунків видатків на потреби України": згідно Статутові, також мали на Україні обовязуючу силу „всі закони Тимчасового Правительства", при одній умові: проголошення їх в краєвім урядовім Вістникові українською мовою.

Та, як ми вже говорили, ходило в той час не стільки про писані документи, скільки про самий факт згоди і порозуміння, про факт визнання за Україною права на автономно-державне життя. А те порозуміння і визнання йшло з демократичних кол і було скріплене не

digitized by ukrbiblioteka.org

писаними документами, а тим фактичним, реальним значінням, яке мала демократія в той час в революційному житю Росії й України. І через те, як тільки становище демократії погіршилось, буржуазія швидко „ростолкувала" ту угоду, а разом з нею і наведений Статут, як того сама хотіла. Той самий барон Нольде, що спочатку безпомічно розводив руками, шукаючи „правових аргументів" проти можливого жадання в боку Центральної Ради (на підставі угоди) передачі під її уряд почти і телєграфу, дуже швидко знайшов ті „правові" аргументи, коли Центральна Рада дійсно таке бажання виявила, ввівши в склад Генерального Секретаріяту і Генерального Секретаря почт та телєграфу. Правда, це були аргументи цілком з иншої области, а саме — аргументи від „Чорного моря, українського хліба, заліза та вугілля", але служителі буржуазної науки на те й здались, щоб класові економичні інтереси буржуазії завше вдягати в ту одіж, в яку в даний моменг було вигідніще для буржуазії те зробити.

Не передчуваючи ще всіх тих трудностей і перешкод, які чекали знову українську справу, Генеральні Секретарі поспішили до Петрограду, навіть не дождавшись затвердження Радою остаточної редакції статута. Закінчений цілком статут було передано їм пізніще.

Та не помогло на цей раз і те, що в складі делєгації був вже і представник „меньшостей", видимий знак повного порозуміння української демократії з неукраїнською і доказ того, що українська демократія в своїй національно-революційній творчости не забуває про загально-революційні інтереси демократії всієї Росії. Почалися нові безконечні кабінетські переговори, нове крутійство, торги, підчас яких і помимо яких в народніх масах на Україні — в селянстві і робітництві — йшов далі глибокий процес розвитку, поглиблення і усвідомлення їх революційних домагань.

20. Поглиблення революційних (соціяльно-економичних) домагань українського трудового селянства і робітництва. Досі ми, головним чином в цілях ясности викладу і справедливого підкреслення домінуючого значіння в цей період революції національно-політичного моменту, не спинялись докладніще на соціяльно-економичних домаганнях українських трудових мас, тоді як ці домагання ніколи не відходили на друге місце, йдучи раз-у-раз поруч і нерозривно з національно-політичними домаганнями.

Коли б ми захотіли точно определити ті домагання по резолюціях ріжних з'їздів того часу, то це було б зробити досить тяжко. Всі з'їзди — селянські, робітничі, салдатські, партійні — спинялись головним чином на самих „воніющих", так би сказати, справах, — на головніщих, найбільш болючих і неодкладних питаннях того часу — війни і земельному. І тільки геть пізніще в ріжних робітничих і селянських постановах починають фіґурувати такі речі, як домагання контролю над фабрично-заводською промисловістю і банками, контролю взагалі над продукцією і росподілом.

Без докладного обговорення справи земельної і війни не проходив тоді ні один з'їзд на Україні, а особливо селянський. Селянство

особливо болюче відчувало тягар війни: воно віддало майже все працездатне мужське населення в армію і стояло вже, в наслідок війни, перед загальним пілупадом свого господарства. Так само і земельна нужда давно вже боляче дошкуляла селянству, виганяючи його з рідного краю в далекий Сібір, на Кавказ та в Середньо-Азійські володіння Росії. Отже революція мала в першу чергу вилагодити ці справи, і про них, в першу чергу, й нагадували трудові маси.

Трудове селянство вже в маю місяці — на Першому Українському Селянському З'їзді — дало виразне формулювання цих своїх домагань. Перший Селянський З'їзд, після всебічного і палкого обміркування земельної справи, що тяглося біля трьох днів, одноголосно виніс таку постанову в цій справі:

„І. Визнаючи, що тільки здійснення соціялістичного ідеалу, до якого прямує Україна, як і всі иньші народи, може задовольнити бажання трудового селянства та пролєтаріяту, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд ухвалив:

1. Приватна власність на землю повинна бути скасована.

2. Вся земля на Україні без викупу поступає в український земельний фонд, яким порядкує сам народ через український сойм, повітові і волосні земельні комітети, обрані на демократичних підставах; всеросійські Установчі Збори мають це затвердити.

3. З цього фонду можуть користуватись землею тільки ті, хто буде обробляти її своїми руками.

4. Для справедливого користування землею треба встановити земельну норму, яка повинна бути не меньше споживчої і не більше трудової; в межах цієї норми всі хлібороби можуть залишатись в своїх господарствах.

5. З огляду на те, що ведення господарства спільними силами зберігає робочу силу, вимагає меньше інвентаря, дає можливість завести і кращі машини і взагалі віднімає земельну культуру, бажано великі зразкові господарства передати до рук сільсько-господарських товариств, як огнищ майбутнього соціялістичного господарства.

6. Ліса, води, шахти й иньші земельні багацтва в межах України визнаються власністю всього народу; Український Сойм буде задовольняти всі потреби трудового народу.

7. Видатки по переведенню земельної реформи виплачує держава.

8. Для правильного вирішення земельного питання трудовий нарід повинен прийняти участь в земельних комітетах і заснувати Краєвий Український Земельний Комітет.

9. Переселенська справа в межах України повинна бути поставлена в земельних комітетах і народньому Соймі в першу чергу.

10. Засоби до життя для всіх нездатних до праці, що будуть нуждатися, повинні бути забезпечені народнім страхуванням або пенсіями, як це робиться в иньших краях.

11. Всі посередні (косвенні) й иньші податки касуються, і занісць них вводиться один прямий подоходний прогресивний податок.

II. Щоб забезпечити Україну від безладдя і руїни, З'їзд визнає необхідним до Установчих Зборів:

1. Самочинних захватів землі та самовільних порубок лісів не робити.

2. Вимагати від Тимчасового Правительства негайної орґанізації Центрального Українського Земельного Комітету, який повинен обеднати діяльність всіх земельних Комітетів на території України.*) Центральне Правительство мусить

*) По постанові з'їзду, в склад Центр. Укр. Зем. Комітету мали входити: 1) 18 представників ґубернськ. земельн. Комітетів (по два предст. від кожної укр. ґуб.), 2) 9 представників від Ґуберн. Рад Сел. Депутатів (по 1-му від кожи. ґуб. Ради), 3) 6 представн. від Всеукр. Ради Сел. Депут. і Центр. Коміт. Сел. Спілки

digitized by ukrbiblioteka.org

призначити для цього Комітету кошти з кредиту, одкритого для всіх Земельних Комітетів.

3. Домагатись від Правительства видання негайно закону про передачу земельних справ та непорозумінь (в земельних відносинах) до Земельних Комітетів і Центрального Українського Земельного Комітету.

4. Вимагати від Правительства, аби воно пильнувато за тим, щоб не було продажу, закладу, довгострочної або чиншової оренди і роздроблення землі; правительство має визнати всі земельні акти після першого марта не дійсними.

5. Вимагати, щоб Тимчасове Правительство улаштувало через вибрані на демократичних основах земельні — волосні, повітові чи иньші комітети пильний догляд за казенними та приватними лісами і негайно зовсім заборонило вирубку строєвого та матеріяльного лісу без згоди земельних комітетів, а також негайно відмінило дозволи на вирубку ліса, видані ‚Лісоохоронним Комітетом' за часів старого уряду.

6. Орґанізувати постачання хліборобських машин, знаряддя державними заходами."

Крім цього, З'їзд вивіс ще дві ухвали, які також мають звязок з земельною реформою. Першу — про донецький басейн, і другу — про переселенську справу. Ось вони:

1. Вважаючи на те, що земельним фондом на Україні має порядкувати Український Народній Сойм, З'їзд висловлюється проти монополізації донецького басейну в межах України російським Тимчасовим Правительством і визнає, що використовування цього басейну Рос. Тимч. Правительством можливе тільки за згодою Центрального Українського Земельного Комітету.

2. Довідавшись від делеґатів Пензенської, Орловської та Саратовської губерній, що нашим людям в цих губерніях чинять утиски і навіть загрожують вигнати зовсім, і маючи на увазі, що наших переселенців по-за межами України велика сила, — З'їзд звертає увагу Тимчасового Правительства на це прикре явище і заявляє свій протест, тим більше, що на Україні фактично забезпечені права національних меньшостей.

Маючи на увазі, що, в звязку з майбутньою автономією України, велика сила переселенців Українців бажає повернутись до рідного краю, — З'їзд визнає, що це питання повинно бути вирішено Українським народнім Соймом, в порозумінню з соймами иньших країв Росії.

Ці постанови Першого Українського Селянського З'їзду були потверджені потімбезконечним числом меньших — губерніяльних, повітових і волосних з'їздів і вробились, в першій загальній, прінціповій своїй частині азбукою, яку кожний селянин знав просто на память і від якої вже не відступав. Другий всеукраїнський військовий з'їзд одноголосно не тільки приєднався до цих постанов, а ще й зазначив, що салдати будуть піддержувати їх „всією своєю силою."

В справі війни З'їзд також одноголосно виніс слідуючу ухвалу:

„Вважаючи на те, що війна потрібна поміщикам, фабрикантам та иньшим багатіям, а трудовому народові несе тільки нещастя, Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд визнає необхідним:

1. Аби трудовий народ воюючих держав почав домагатись від своїх правительств миру без захвату чужих земель і без контрибуцій, з тим, щоб кожний нарід, який находиться під чужим панованням, сам вирішив, до якої держави він хоче належати.

(по 3 від кожн. установи), 4) 3 предст. від Укр. Центр. Продовольчого Комітету (який малось на думці заснувати), 5) 3 предст. від Укр. Центр. Ради, 6) 3 представн. від Укр. Центр. Кооп. Комітету, 7) по одному представнику від партій — у. с.-р. і у. с.-д., 8) 1 предст. від Укр. Військ. Ґенер. Комітету і 9) 2 предст. від краєвої ради робітн. та салдат. депутатів.

2. З'їзд вважає необхідним, аби Тимчасове Правительство, разом з союзниками, негайно виробило і оголосило умови, на яких воно згодне замиритися.

3. З огляду на те, що розгром російського війська загрожує руїною Україні, З'їзд вважає потрібним допомагати всіма способами армії і закликає її до діяльної оборони рідного краю."

Як бачимо, ця постанова ще поміркована. В ній ще говориться про необхідність „діяльної оборони краю".

Та чим далі, то ці хвостики постанов про допомогу армії і необхідність, хоч і вимушену, тягти війну далі, ставали все куціщими й куціщими. Мир був необхідний, миру нетерпеливо і жагуче ждав весь народ, а війна все тяглась, і не видно було, щоб Правительством уживались якісь серіозні ваходи до замирення. Конференція української партії соціялістів-революціонерів, що відбулась 3.—6. червня ст. ст.) в Київі, вже виразно, без жадних „хвостиків" висловилась (а негайний мир, постановивши домагатись негайного „оголошення перемирря на всіх фронтах і початку мирних переговорів для заключення миру без анексій і контрибуцій." Приєднавшись своєю резолюцією в земельній справі майже цілком до постанов Першого Селянського З'їзду, ця ж сама конференція постановила домагатись ліквідації коаліційного російського міністерства, як нездатного заключити мир і перевести в життя потрібні соціяльно-економичні реформи, і утворення нового уряду з представників одної революційної демократії.

Яскравим показчиком зросту соціяльних та економичних домагань трудових мас явився потім (11.—14. липня ст. ст.) Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд, який, хоч і проходив під великим впливом таких поміркованних с.-д., як В. Винниченко, Б. Мартос і В. Садовський, все ж досить виразно завначив свою соціяльно-революційну позицію. При чому характерно, що З'їзд виявив радикалізм одночасно як в справах соціяльно-ековомичних, так і в справах національно-політичних.*) На З'їзді робітники нарікали на Центральну Раду не тільки за її не цілком „революційно-демократичний" склад і загальну політику, а також і ва її угоду з Временним Правительством, яку робітництво все вважало за відібрання прав у Центральної Ради, як, до речі, воно потім до де-якої міри й вийшло.

В справі війни З'їзд виніс цілком недвозначну постанову, слідуючого змісту:

„Визнаючи, що в наслідок війни всі завойованія революції, в тому числі і автономія України, йдуть до загибелі; що економична руїна, яка росте з дня на день, довела край до повного занепаду; що це все загрожує великим не-

*) З'їзд цей було скликано укр. фракцією київської ради робітничих депутатів. На нього було запрошено представників всіх істнувавших тоді українських робітничих орґанізацій, а також українських фракцій загально-робітничих орґанізацій. На з'їзд прибуло біля 500 делеґатів, половина з яких належала до с.-д. фракції з'їзду, а друга половина — до фракції с.-р. і непартійних. Пізне скликання цього З'їзду і нечисленність його були наслідком і показчиком загального сумного стану українського робітництва на Україні. До президії З'їзду було обрано: В. Винниченка (с.-д.), М. Порша (с.-д.), Д. Антоновича (с.-д.), Веселовського (с.-д.), Паламарчука (с.-д.), Єреміева (с.-д.) й инших. В працях З'їзду брали участь, як докладчики, Ґенеральні Секретарі с.-д. Стешенко, Мартос і Садовський.

digitized by ukrbiblioteka.org

щастям передовсім пролетаріятові і всьому трудовому народові, — З'їзд постановляє:

1. Війну треба скінчити в самий найближчий час, і для цього Тимчасове Правительство повинно в рішучій формі зажадати від Англії, Франції й иньших союзників, щоб вони разом з Росією розпочали негайно мирові переговори з центральними державами, а як що союзники відмовляться — вжити иньших заходів до припинення війни."

Правда, й ця резолюція мала ще „хвостик", в якому говорилось, що —

„Визнаючи, що перемога супротивника на фронті в сучасний момент загрожує українським землям поділом території України на дві части, котрий підкосить і затримає розвиток всього українського пролетаріяту, і що захоплення України ворогом знищить на захопленій частині нашої землі демократично-республиканський устрій, здобутий загально-російською революцією, — З'їзд закликає всю революційну демократію України і всієї Росії до активного енергійного опору наступаючому ворогові на фронті і до підтримки армії працею в запіллі", —

але це не затушковувало виразно сказаного: хочемо миру, хоч би й сепаратного.

Слово про „иньші ваходи до припинення війни", сказані в той час, коли під гіпнозом буржуазної аґітації про сепаратний мир вважалося просто „непристойним" говорити, свідчить яскраво про те, що народ вже далі не міг вносити тягарів війни і конче хотів миру.

В земельній справі ухвала З'їзду звучала так:

„В інтересах розвитку продукційних сил на Україні та народнього хазяйства взагалі, а сільського хазяйства з'окрема, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд постановив:

1. Вся земля виключається з товарового обороту.

2. Всі землі на Україні приватних власників, церковні, манастирські, князівські, удільні і казенні переходять в український земельний фонд без всякого викупу; цим фондом порядкує Український Сойм, повітові та волосні земельні комітети, вибрані на основі загального, рівного, прямого та таємного виборчого права. Ця постанова повинна бути затверджена Всеросійськими Установчими Зборами.

3. З цього українського земельного фонду землею користується трудове селянство; земля дається по установленій нормі, яка мусить бути не меньше харчової і не більше трудової.

4. Користування землею з українського земельного фонду мусить бути улаштоване в інтересах усього трудового народу.

5. Зважаючи на те, що велике сільське хазяйство економично і технично вигідніще від хазяйства дрібного, в інтересах розвитку продукційних сил треба великі зразкові хазяйства зберігти, але передати їх трудовому народові для громадського користування.

6. Як Український Сойм, так і установи місцевого самоврядування повинні розвивати широку допомогу сільській кооперації." *)

Свідомість того, що революція не може скінчитись на розв'язанню національно-політичних питань і повинна перейти до ґрунтовної перебудови існуючих суспільних капіталістично-буржуазних відносин на нових основах і що це завдання повинен виконати сам робочий

*) Докладчикои в земельній справі виступав Б. Мартос. Доклад його і запропоновані резолюції не вдовольнили есерівську фракцію З'їзду, яка запропонувала З'їздові приєднатись до постанов І Всеук. Сел. З'їзду в земельній справі. Одначе с.-д. більшість З'їзду цю пропозицію відкинула, не погоджуючись з скасуванням приватної власности на землю і обстоюючи формулу лише виключення землі з товарового обороту. Підчас голосования наведеної резолюції фракція у. с.-р. залишила залю засідань З'їзду.

нарід, взявши до своїх рук апарати державного управління, — ця свідомість все більш зміцнювалась в робітничих верствах. В резолюції Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду по політичному моменту читаємо слідуюче:

„Визнаючи, що революцію в Росії викликало загострене на ґрунті війни незадоволення економичних, культурних, політичних і національних потреб широких народніх мас; що укріплення завойовань революції, поглиблення і поширення її соціяльно-економичного змісту можливе тільки за допомогою орґанізованого і планомірного утворення нових форм громадсько-політичного і національного життя і задоволення соціальних і економичних потреб працюючих клясів населення; що виконувати ці творчі завдання революції в Росії може тільки тверда революційна влада, заснована на довірї революційної демократії; що повне національне визволення українського народу, укріплення і поширення революції на Україні можливе тільки при утворенні єдиної революційної демократичної краєвої власти на Україні; що буржуазні кляси в Росії виявили і в майбутньому повинні ще дужче виявити свій анти-революційний характер; що така тверда революційна влада — як в Росії, так і на Україні — може бути утворена тільки революційною демократією, — Перший Всеукраїнський Робітничий З'їзд визнає необхідним:

1) Щоб все українське робітництво підтримувало всіма своїми силами і з всією енерґією як Українську Центральну Раду, так її Ґенеральний Секретаріят — ці орґани революційної власти на Україні, що спираються на сили всієї революційної демократії — робітництва, селянства і війська;

2. Щоб представництво українського пролетаріяту в Українській Центр. Раді, ставлячи своєю метою здійснення завдань і цілей революції — як в Росії так і на Україні — йшло до цього в тісному єднанні з робітниками инших націй і в згоді зі всією революційною демократією — українською і неукраїнською — вело самостійну клясову позицію."

Таким чином, закликаючи робітництво до підтримки Центральної Ради і Ґенерального Секретаріату, Робітничий З'їзд свідомо ставив перед нею, як краєвою революційною властю, цілі здійснення не тільки національно-політичних домагань української демократії (ці домагання здійснялись самим вже фактом існування Ради і Секретаріяту), а, головним чином, — „поглиблення і поширення соціяльно-економичного змісту" революції, шляхом „задоволення соціяльних і економичних потреб працюючих клясів".

Зрозуміло після цього, через що в резолюціях з'їзду не знаходимо вовсім навіть натяку на переговори Центральної Ради в Временним Правительством, на Декларацію Правительства і II Універсал Центральної Ради, на реалізацію яких Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят витрачали в той час всі свої сили. Робітничі маси приймали вже відродження України, відроджену українську державність (хоч і на автономних підвалинах), як докінчений і безперечний факт, який ще треба закріпити, наповнити живим соціяльно-економичним вмістом, за який може ще доведеться боротись і боротись жорстоко, але який вже не підлягає ніякім сумнівам і не залежить від того чи иншого відношення до нього петроградського Коаліційного Правительства, в якому все ще відогравали помітну ролю представники буржуазії, тої самої, яка, на думку з'їзду, вже виявила, а в майбутньому повинна ще дужче виявити свій анти-революційний характер. Отже не там, не в політично-кабі-

digitized by ukrbiblioteka.org

петських суперечках з російською буржуазією і звязаною з нею в коаліції російською демократією треба було шукати розвязання завдань української революції, а в живій, активній соціяльно-економичній творчости тут — в містах і селах, на фабриках і заводах, — на Україні. Згода ж з Временним Правительством через це інтересна, потрібна і важна лише постільки, поскільки вона скріпляє саме цю творчу, діючу позицію української революційної демократії — робітництва і селянства. Все иньше — не варто уваги в цей гарячий час.

Спеціяльно в національно-політичній справі з'їзд виніс*) таку ухвалу:

„Виставляючи старий льозунг українського пролетаріяту — автономію України, котра остаточно повинна бути встановлена на Українських Установчих Зборах, визнаючи, що викликані війною зміни в економичних і політичних взаємовідносинах України з Росією вимагають федеративного звязку суверенної автономної України з Росією, — 1) З'їзд закликає пролетаріят України взяти саму діяльну участь в роспочатому вже творенню автономної України, щоб забезпечити найбільш повну демократичність цього ладу в інтересах пролетаріята і самих широких мас населення, і подбати про те, щоб взяти ініціятиву в цій роботі; 2) З'їзд визнає, що в основу автономного ладу необхідно покласти найближчу участь самого народу в справах управління, для чого всі органи влади повинні бути, по можливости, виборними і неєдиноличними і вести справу управління в постійній згоді безпосередньо з населевням, яке їх обрало, чи з його представниками."

Отже знову маємо виразне підкреслення саме способів творення автономного ладу на Україні, які зводяться до короткої, але важної життєвої формули — творити все через народ, його власними силами та колективним розумом робітництва і селянства.

Ми не будемо наводити тут постанов з'їзду в справі орґанізації робітництва, які мають вужчий інтерес. Зазначимо тільки, що в цьому питанню З'їзд став на ту точку погляду, що професійні орґанізації робітництва на Україні мають будуватись на принципі обєднання всіх робітників даної професії без ріжниці національностей, і що в цих загальних орґанізаціях українське робітництво повинно боронити своїх культурно-просвітних інтересів (30), підкресливши, між иньшим, і тут, в справі культурно-освітній, свою клясову позицію увагою, що „загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва".

Наприкінці своїх засідань Робітничий З'їзд обрав Всеукраїнську Раду Робітничих Депутатів в кількости 100 чоловік (70 соц.-дем. і 30 соц.-рев.) і постановив, щоб вона ввійшла з правом рішаючого голосу в склад Центральної Ради, де вже засідали Рада Селянських і Рада Військових депутатів (31).

Входженням Ради Робітничих Депутатів в склад Центральної Ради (разом з входженням до неї представників національних меньшостей) закінчувався процес перетворення Ради в клясово-революційний орґан, в центральну раду селянства, робітництва і салдатів України, без ріжниці національностей. Вже один цей факт сам по собі вимагав від

*) По докладу одного з основоположників Української Комуністичної Партії — М. С. Ткаченка.

Центральної Ради зміни дотеперішнього, майже виключно національно-політичного напрямку роботи в бік соціяльно-економичної творчости. Одначе, на жаль, так не сталось. Поставивши собі метою досягнення в першу чергу національного визволення (що було при тодішніх обставинах цілком натуральним і зрозумілим), маючи перед собою постійні перешкоди з боку Временного Правительства і погрози з боку російської буржуазії силою зламати національно-визвольний український фронт, Центральна Рада, звязана до того ж затяжними переговорами з Временним Правительством, не відчула належно цього нового крику життя і не виявила на цім соціяльно-економичнім полі революційної творчости тої сміливости, рішучости, далекозоростп і завзяття, які вона виявила в національно-політичній боротьбі. Мало допомогло Раді і входження в її склад Всеукраїнської Ради Робітничих Депутатів, провідники якої — українські соц.-дем. (в спілці з російськими соц.-дем.) — швидко забули про хороші постанови Робітничого З'їзду (складені не без їх участи) і вели в Центральній Раді і далі опортуністичну соціяльно-економичну політику, одріжняючись від пануючої демократії хіба тільки тим, що та всі справи відкладала до Всеросійських Установчих Зборів, а українські соціял-демократи — спочатку несміливо, а потім сміливіще — до Українських Установчих Зборів.

А життя не стояло на місці. Революція дійсно поглиблювалась і в сфері національно-політичній і в соціяльно-економичній. Розбурхане селянсько-робітниче море хвилювалось. Підбадьорене І Універсалом Центральної Ради, отим — „однині сами будемо творити своє життя", — воно дійсно шукало нових форм життя, робило спроби зруйнувати остогидлі основи старих суспільно- політичних і економичних відносин і утворити на їх місце нові. Трудове селянство, ухваливши раз постанову про негайне творення вільного автономного ладу, дійсно приступало до цієї роботи і, засновуючи всюди — по волостях, повітах і ґуберніях — ради селянських депутатів, що швидко стали фактичною владою на місцях, вимагало потрібних для їх роботи грошей (32); ухваливши, що вся земля повинна перейти до трудового народу, селянство інтересувалось практичними біжучими питаннями сільсько-господарської дійсности, гаряче дебатуючи на своїх з'їздах питання про користування лісами, ставками, випасами, про ціни на робочі руки підчас жнив і так далі; ухваливши взятись до науки в українській мові, селянство шукало будинків для майбутніх шкіл і з конечною необхідністю натикалось на поміщицькі і монастирські палаци, що все ще стояли не зачеплені, в повнім володінню старих своїх власників, чекаючи на ті „всеісціляючі" Установчі Збори.*)

Цю переломову добу в розвиткові революції запримітили і захотіли використати російські соц.-демократи большевики, вивівши 16.—18.

*) Для прикладу наводимо тут уривки з постанов київського повітового селянського з'їзду, що відбувся 9 липня ст. ст.: „1) Виявляючи свою ворожість до старого цензового земства, з'їзд одноголосно постановляє: домагатись від Укр. Центр. Ради замісць земства „народньої самоуправи" і скасування самої назви „земство"; 2) З'їзд постановляє, щоб київська повітова земська управа дала 5.000 карб. для потреб повітової Ради Сел. Депутатів, а також ухвалює,

digitized by ukrbiblioteka.org

липня (н. ст.) на вулиці Петрограда озброєні відділи пролетаріяту і салдатів з ціллю насильного усунення коаліційного Правительства і захоплення влади працюючими. Правда, спроба на цей раз не вдалась. По кількох днях жорстоких боїв, підчас яких полягло тисячі салдатів і робітників, правительственними військами (головну частину яких складали козаки) вдалося задушити повстання. Князь Львов пішов слідом за кадетан до одставки. На підставі постанови петроградської ради робітничих і салдатських депутатів (що осудила повстання большевиків), міністром-президентом став „улюбленець" революції — тепер посвячений кровію впавших в боях на вулицях Петрограду робітників і салдатів — міністр війни Керенський, який знову вхопився „рятувати революцію" за допомогою буржуазії, сформувавши новий коаліційний кабінет.

На Україні про це саме, тоб-то про необхідність закінчення війни і початку переведення в життя соціяльно-економичних реформ, нагадали, хоч і в неорґанізованій, примітивній, дезертирсько-бунтарській формі, нещасні „полуботківці", що не хотіли виступати на фронт, не зважаючи на постанову Центральної Ради в цім напрямі і заходи Ґенерального Секретаря військових справ Петлюри, і все домагались признання їх (5.000 чоловік) осібним українськии полкои аж доти, поки, в дні петроградських боїв, не зробили серіозного бешкету в Київі, арештувавши начальника міліції, захопивши міліційні участки, розгромивши приватне помешкання Начальника Київської Округи і поставивши свою варту біля де-яких державних установ. Цей бешкет без особливих трудноіщів було ліквідовано Ґенеральним Секретаріятом, який не задумувався серіозніще над причинами його.

На липневі дні Центральна Рада не звернула належної уваги, хоч в українському революційному житту все частіще лунали голоси попередження і перестороги. Клясові інтереси все дужче й дужче почали розщіплювати єдиний досі український революційний фронт. Українська дрібна буржуазія, продовжуючи і далі кликати „всіх свідомих Українців до спільної праці" та радити селянству і робітництву, щоб воно відклало вирішення всіх дражливих соціяльно-економичних питань до Установчих Зборів, одначе вже виразно формулувала свої соціяльно-економичні ідеали.

Ще 25. червня (ст. ст.) відбулась в Київі конференція української радикально-демократичної партії, що з часу цієї конференції переіменувалась в партію „соціялістів-федералістів" (33). Перефарбувавшись на соціялістичний колір, партія ця на згаданій конференції виразно підкреслила, що в земельній справі вона стоїть за виплат поміщикам вартости землі при переході її в земельний фонд і що „в методах роботи і боротьби за досягнення своїх ідеалів" партія буде йти „еволюційним шляхом".

що селяне мають право проводити асіґновки з запасних капіталів для своїх потреб; 3) З'їзд приймає такі ціни: за робочі руки і робочий день — 5 карб., жати за третій сніп, а вязати за косаркою — за пятий сніп; 4) З'їзд постановляє просити Центральну Раду, щоб вона допомогла селянам київського повіту заснувати середню школу для своїх дітей в Межигорському манастирі; черниці цього манастиря повинні переїхати до свого Покровського манастиря в Київі.

А пізніше, після липневих подій в Петрограді, 15.—19. липня ст. ст. відбувся численний і бурхливий Другий З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів, який між иньшим, в иніс земельній справі постанову про необхідність соціялізації землі, після того, як на самім початкові революції, коли ще клясові суперечности не були так загострені, партія стояла в земельній справі на далеко поміркованіщій позиції. Ось ця постанова:

„Велика поширеність на Україні трудових фори сільського господарства поруч з великим землевласництвом і тісно звязана з цім експльоатація (використовування) безземельного та малоземельного селянства з боку поміщиків ставить в неможливі умови розвиток сільського хазяйства на Україні і тим утворює ґрунт для соціялістичного руху серед трудового селянства. Вважаючи, що необхідною умовою розвитку цього руху є перехід землі до рук трудового народу, українська партія соц.-революц. вимагає, як мінімума реформи для трудового селянства, переведення соціялізації землі на таких підставах:

1. Право приватної власности на землю касується на завше, і земля вилучається з товарообміну.

2. Вся земля на Україні (Український Земельний фонд) переходить без викупа в користування всього трудового народу, який порядкує нею через сільські громади, волостні, повітові, краєві та всеукраїнський земельні комітети, обрані трудовим народом, на основі загального, рівного прямого і таємного голосування.

3. Землею користується тільки той, хто сам або в товаристві обробляє її власною працею, на основі урівнюючого принціпу. Як шлях до проведення цього принціпу, установляється норма — не меньше споживчої і не більше трудової.

4. Зважаючи на те, що хазяйнування гуртом зберігає робочу силу, потрібує меньш інвентаря, дає змогу завести найкращі машини і взагалі підвищує аґрікультуру (хліборобство), — бажано великі зразкові господарства, не руйнучи, передати до рук трудових хліборобських товариств, як огнищ майбутнього суспільного хазяйнування.

5. Річки, ліси, копальні і всі иньші природні багатства переходять в користування всього трудового народу, який ними завідує через вищі краєві орґани самоврядування і Український Сойм.

6. Диференціяльна рента, шляхом спеціяльного оподаткування, мусить бути повернена на громадські потреби.

7. За всіма, хто потерпить від переведення земельної реформи, визнається право на тимчасову піддержку державним коштом.

8. Земельна справа вирішиться на Українських Установчих Зборах."

Так само і в справі національно-політичній партія соц.-рев. перейшла вже далеко за межі автономії, ухваливши на з'їзді таку постанову:

1. Стоючи на ґрунті революційного соціялізму і приєднуючись до міжнародньої клясової боротьби трудових мас усіх націй, Укр. Партія Соц.-Рев. вважає, що до загально-людських ідеалів ведуть національні шляхи, і свідомо стоїть в обороні національних цінностей всіх народів.

2. Вважаючи, що цілковите розвязання національного питання можливе тільки при соціялістичному ладі, коли буде знищено соціяльний гніт, — Укр. Партія Соц.-Рев., як найкращий спосіб полагодження національних стосунків в умовах буржуазного ладу, висуває національно-персональну (екстериторіяльну) автономію.

3. Одначе, вважаючи на те, що національний гніт затемнює клясову свідомість і дає буржуазії нагоду використовувати національні недогоди гноблених націй для своїх клясових інтересів і імперіялістичної політики, Укр. Партія Соц.-Рев. признає необхідним в найближчому майбутньому боротися за такі міжнародні відносини, які б: а) можливо найбільш сприяли розвоєві клясової свідомости мас і їх міжнародній солідарности; б) відповідали б соціялістичним прин-

digitized by ukrbiblioteka.org

ціпам рівности всіх націй перед інтернаціоналом та забезпечували б право кожної нації на самоозначення, це-б-то на найширшу політичну волю, якою є повна суверенність нації.

Через те перехідною стадією від сучасного безправного стану до національно-персональної автономії Укр. Партія Соц.-Рев. вважає перебудову сучасних імперіялістичних сепарованих держав на федерацію демократичних республик, утворених на національно-територіяльному принципі, з міжнароднім забезпеченням прав національних меньшостей, на основі екстериторіяльности. Обсяг суверенности і дороги федеративної сполуки повинні бути встановлені лише шляхом добровільної умови між суверенними націями, які складають федерацію, згідно з інтересами працюючих мас кожної нації.

4. Під теперішню хвилю Укр. Партія Соц.-Рев. вважає необхідним вимагати перетворення російської держави на федерацію рівноправних національно-територіяльних республик, з забезпеченням в їх межах прав національних меньшостей. Що ж до України, то вона повинна приступити до федерації з иньшими народами, як демократична республика в своїх етнографичних межах, незалежно від сучасної її державної приналежности."

В цій новій національно-політичній позиції партії важним і характерним для того моменту української революції, в який вона приймалась, являється не тільки те, що партія вважала необхідним домагатись перетворення Росії на союз вільних республик, в якому мислилась, як демократична республика, й Україна, а ще й те обґрунтування, яке дано в резолюції цьому домаганню. Прямуючи до виявлення суверенної волі українського народу в формі самостійної республики, партія виразно підкреслювала, що в цій формі вона бачить не ціль, а тільки засіб до знесення важкого національного гніту і до утворення, тим самим, таких умов суспільного розвитку на Україні, які найбільше сприяли б розвиткові клясової свідомости українських працюючих мас та почуття в них міжнародньої солідарности всіх працюючих і, в конечній цілі, найкоротшими шляхами вели до соціялізму (34).

Так росла не тільки національна, але й соціяльно-економічна свідомість українського робітництва і селянства. Не скована путами (на разі розбитого) буржуазного поліцейського режиму, вона шукала для себе матеріяльного втілення в житю. Вона ще не виливалась в масові неорґанізовані виступи селянства і робітництва. Поміщицькі маєтки стояли ще цілі, під охороною самого ж селянства. На фабриках і заводах робітники ще не робили спроб перебрати до своїх рук функції управління і завідування продукцією. Селяне все ще терпеливо жадали Установчих Зборів, будучи твердо переконані в тому, що вже ніяка сила не поверне старих порядків назад, що Временне Правительство чи Центральна Рада от-от скличуть ті Збори, або в якійсь иньшій формі остаточно і безповоротно закріплять за народом те добро—землю, ліси, копальні, — яке він вже вважав своїм і ходив, як біля свого, дбайливо оберігаючи його. Україна довгий час вважалася через свій порівнюючи спокійний хід революції „оазісом" в Росії. Та вже помітно було велике напруження в народніх—робітничих і селянських масах. Вже було ясно, що дальше проволікання справи задоволення соціяльно-економичних потреб працюючого люду і затягування справи миру прорве ту не зовсім міцну греблю, яка держала ще в

берегах народне море. Було ясно, що перша спроба з боку буржуазії реставрувати старі порядки буде тою искрою, яка запалить страшну пожежу жорстокої клясової боротьби.

Ясно, що в такій ситуації революційному правительству України треба було бути дуже чутливим і мудрим. Треба було, не дуже оглядаючись ва петроградське коаліційне правительство, робити дальші кроки в орґанізації революційних мас, в утворенню на місцях міцних революційних робітничо-селянських апаратів влади і приступати до переведення, за їх допомогою, соціяльно-економичвих реформ. Між тим, Ґенеральний Секретаріят на довгий час весь, цілком віддався справі переговорів з Петроградом і майже нічого не зробив в зазначеному напрямі, коли не рахувати напівакадемичного з'їзду земельних комітетів України (26—27 липня ст. ст. у Київі), скликаного Ґенеральним Секретарем земельних справ Б. Мартосом.

Переговори в Петрограді викликали застій в діяльности Центральної Ради, чи, як висловився с.-д. М. Ткаченко в одній з своїх статей про ці переговори,*) — „тупцювання на порожнім місці". А наслідки цього „тупцювання" дали знати себе зараз же. Зайнявшись цілком справою переговорів, далекою від народніх мас. Центральна Рада потроху починала ослаблювати ті безпосередні, тісні й щирі звязки з народом, які до того мала. Не проявляючи революційної акції в соціяльно-економичній творчости, Рада цим самим тратила на своїм авторітеті в широких робітничо-селянських верствах. В краю починалась так звана анархія, „знаменита українська ворґапізовапість, як висловився той самий Ткачепко, починала розсуватися"...

Між тим позитивного для революції згода з Временним Правительством і, особливо, дальші переговори, дали дуже і дуже мало, навіть і в сфері національно-політичній.

21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення" угоди і затвердження неповчоправного Ґенерального Секретаріяту. Цей останній стап в боротьбі Центральної Ради за автономію України був найбільш інтересним, з точки погляду виявлення дійсного відношення російської буржуазії, в кращій її — ліберальпо-кадетській частині — до національно-державного відродження українського народу. В цей момент виявились у всій наготі нічим не затушковані централістичні гнобительські тенденції цієї буржуазії, продиктовані їй клясово-національним великодержавницькими інтересами.

Коли міністри Церетелі, Терощенко і Керенський вернулись з Київа до Петрограду і положили перед очі Временного Правительства проекти Постанови і II Універсала Центральної Ради, на які треба було годитись без жадних змін, — міністри кадети вкрили їх мокрим рядвом. Після бурхливих суперечок, пропозиція кадетів про перегляд текстів і внесення в них „відповідних" кадетських поправок перепала, міністри кадети — Шінґарьов, Шаховской і Мануйлов заявили, що вони виходять з складу Правительства, не можучи взяти на себе відповідаль-

*) „Робітн. Ґаз." ч. 100, 1917 р. Статти — „Caveant consules, ne quid res publica Ucrainae detrimenti capiat."

digitized by ukrbiblioteka.org

ности за „той хаос, який впоситься через прийняття Правительством Постанови у відносинн між Правительством і новим орґаном управи Україною, і за ті можливости здійснення явочним порядком української автономії, які відкриваються цією Постановою перед Українською Центральною Радою!" Міністр Некрасов тільки через те, що голосував за Постанову, мусів вийти зі складу партії „народньої свободи".

Ми вже наводили в свій час уривки з статті бар. Нольде, справленої проти угоди. Трохи пізніше (28 липня н. ст.) газета „Рѣчь" (орґан центр. комітету партії народн. своб.) вмістила комунікат Центрального Комітету кадетської партії з поясненням причин, які примусили партію до відкликання членів її з уряду. В тім комунікаті кадети між иньшим писали:

„Останньою і особливо яскравою подією цього роду*) було прийняття правительством у готовій формі, без допущення можливости поробити якісь зміни, порозуміння з Українською Радою, доконаного трьома членами Временного Правительства, що їздили на переговори до Київа. Ця розвязка запала, не зважаючи на перестороги наших товаришів про можливі її наслідки.

По суті української справи Центральний Комітет признає необхідність розроблення проекту краєвої автономії України для предложення Установчим Зборам і вже поробив над цим приготовчі заходи (35). Одначе Центральний Комітет думає, що негайне утворення місцевої власти, відповідальної перед місцевою ж громадянською орґанізацією, покликаною до функціонування з неозначеними повновластями і на неозначеній території, а так само передчасне освідчення симпатій правительства до проекту краєвої автономії, зміст якої лишається прав тельству невідомим, є недопустимим і у високій мірі є небезпечним прецедентом, що наперед рішає, всупереч даній членами правительства присязі, про волю Установчих Зборів та про основні риси будучого державного устрою Росії.

Центральний Комітет вважає, що його однодумці в правительстві позбавлені можливости впливати на зміст акту в згоді з вимогами головних основ державного права та з інтересами Росії, не можуть брати відповідальности за цей крок і за його можливі наслідки."

Заворушився навіть забутий вже всіма Тимчасовий Комітет членів Державної Думи і так само відбув довгі дискусії в справі угоди. Сколихнулося, заметушилося все реакційно-чорносотенне буржуазне кодло. Заклацало своїми залізними щелепами, наміряючись вже на українській справі дати „пробний урок", „недосвідченій", „обдуреній" Українцями московській демократії.

Та не встигла ще буржуазія щось серіознішого зробити, як спалахнуло повстання петроградських робітників і салдатів під проводом російських соціял-демократів большевиків. Будучи справлене проти решткн коаліційного правительства, жорстоко задушене тою рештков на чолі з княз. Львовим і міністром війни Керенським (бої на вулицях Петрограду 16—18 липня н. ст.), повстання це скріпило позиції буржуазії, розпаливши в ній нові надії. Міністр-предсідатель кн. Львов підніс голос в оборону поміщиків і, як протест проти радикальних заходів міністра Чернова (с.-р.) в земельній справі, подався і собі, слідом за кадетами, до демісії. Не захотів залишатись в товаристві міністрів соціялістів також і міністр судівництва Переверзев, мотивуючи

*) Мова йде про ті росходження, які були в правительстві між міністрами соціялістами і кадетами. Автор.

свій вихід тим, що ніхто би міністри соціялісти не давали йому можливости як слід розправитись з „бунтовщиками“ большевиками.

Буржуазія почала поводитись все сміливіше та сміливіше. Решта міністрів на чолі з Керенським попробували були повести „демократичний“ курс політики. Оголосили Росію демократичною республікою, не ждучи Установчих Зборів; розпустили Державну Думу і Державну Раду: заявили, що будуть і далі обстоювати намічену земельну реформу, — та це все тільки ще дужче роздрочило буржуазію, не здобувши активної підтримки з боку демократії.

Поставлений петроградською радою робітничих і салдатських депутатів (власне її автибольшевицькою більшістю) на міністра-президента Керенський не знав, що йому робити. Обстоюючи дальше ведення війни,*) одрізавши собі (придушенням большевицького повстання) шлях до порозуміння з крайніми лівими течіями революційної демократії він бачив, що не обійтись йому без піддержки з боку буржуазії, коли правительство хоче залишитись на своїй середній, демократичній, як тоді думали, — позиції. Почалися знову балачки про відновлення „співробітництва“ демократії з буржуазією. Керенський почав заново ліпити розбитого глека — „коаліційне правительство“.

Та кадети вже добре набили собі ціну. Вони не спішили виручати „бідну“ демократію на чолі з Керенським і поставили їй ряд вимог-умов свого повороту в склад правительства. А найголовнішою з тих умов була вимога, щоб нове правительство було звільнене з-під контролі Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, тої самої Ради, що осудила і допомогла задушити виступ большевиків. Буржуазія не хотіла контролі навіть і з боку цієї поміркованої частини демократії; вона, як заявили кадети, хотіла „відповідати тільки перед власною совістю і Росією“ . . .

В такий час приїхали до Петрограду до Временного Правительства (якого фактично не було) посланці від Центральної Ради — Генеральні Секретарі Винниченко, Рафес і Барановський, — для затвердження виробленої Малою Радою конституції України — „Статута Вищого Управління України“.

Не трудно уявити собі, при яких несприятливих умовах, довелося їм виконувати своє тяжке завдання . . . Дочекавшись нарешті утворення того нового Правительства (кадетсько-народницько-есерівського) (36), делеґація приступила до реалізації укладеної в Київі угоди. Почалося оббивання порогів в міністерських прийомних. А міністри кадети тільки цього й ждали. Вони тепер були панами становища і могли нагрітись Українцями, як того хотіли. Соц.-демократа Церетелі, цього найактивнішого оборонця угоди, в новому складі Правительства вже не було. Він не захотів увійти в склад нового уряду.**) Отже рука була зовсім вільна. Керенського і Терещенка стіснятись не доводилось.

---

*) В той час відбувались великі невдачі на фронті. Російська армія, розгромлена, тікала з Ґаличини і Буковини.

**) З приводу уступлення Церетелі Мала Рада висловила свій жаль, надіславши йому про де телеґраму.

digitized by ukrbiblioteka.org

Цілих три тяжні просиділи Ґенеральні Секретарі в Петрограді, в атмосфері задушливої реакції, політичного крутійства, образ і понижень. Довгий час з ними просто не хотіли говорити. Нарешті 7. серпня (н. ст.) відбулась нарада членів Секретаріяту з міністром фінансів Н. Некрасовим (що заступав міністра-президента), в присутности трьох правительственних референтів-правників: бар. Нольде, Гальперіна і Барта. „Фаховці" від вирішення національних справ — бар. Нольде і п. Гальперін одразу заявили, що вироблений Центральною Радою статут „у великій мірі порушує довершену у Київі угоду, бо означає вже щось більше, ніж автономно-федеративний устрій, і що через це його необхідно в корінні переробити або краще написати новий. Почалися балачки про компетенцію Секретаріяту, про число Ґенеральних Секретарів, про відношення Секретаріяту до Временного Правительства і Центральної Ради і, нарешті, про територію, на яку мала поширюватись влада Ґенерального Секретаріяту. З усіх розмов було видно, що Правительство хоче зламати угоду, заключену в Київі, а коли не зламати цілком, то, принаймні, ввести її на шівець. І от-тут знову, як і підчас першої делеґації, виявлялися одверто імперіялістичні клясові апетити російської буржуазії, що пхали її на боротьбу проти автономії України, навіть з самою малою сферою компетенції. Як тільки доходила справа до определення території, члени Правительства і фаховці-правники робились тверді, мов криця. Вони йшли на велику жертву, вони згожувались віддати під владу майбутнього Секретаріяту з майбутньою, виробленою ними ж самими його компетенцією, ґуберні київську, чернигівську, волинську, полтавську і подільську, але більше, далі, вони не могли йти. Включити туди ще й Харьківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію — цей шлях до Чорного моря, ці багаті области — це було би гріхом і перед „наукою", і перед державою, і перед власною совістю і ще перед чим хочете. І коли члени делеґації зазначали, що це ж такі самі українські ґуберні, як і ті, на включення яких в територію автономної України правительство згоджувалось, і на доказ цього наводили статистично-етноґрафічні й инші дані їхньої ж кадетської науки, тоді хитромудрі, лукаві фаховці Временного Правительства виступали з „наївною" заявою, що їм не відомо ще, чи хоче бути під владою Ґенерального Секретаріяту населення саме цих ґуберній, хоч вони те саме могли б, коли на те вже пішло, сказати і про Київщину, Поділля й т. и. Ґенеральні Секретарі хвилювались, нервувались, вислухуючи такі арґументи вчених професорів, збірались кинути переговори і вертатись до Київа, не діждавшись їх кінця. А Центральна Рада, інформуючись про переговори, посилали свої накази — бути твердими, не здавати нічого з позицій, зазначених в Статуті, і в той же час настоювала на приспішенню переговорів з тим, щоб вони могли бути закінчені до відкриття чергової сесії Центральної Ради, призначеної на 18. серпня (н. ст.).*)

*) Ґенеральним Секретарям було послано, між иньшим, слідуючу постанову Комітету Ради (від 8. серпня н. ст.), ухвалену всіма Українцями — членами Ради, проти меньшостей, які вважали її недопустимим ультіматуном Правительству: „Доручити Ґен. Секретаріятові повідомити делеґованих до Петрограду Се-

Затягування переговорів починало вже нервувати і членів Ради. Всі розуміли, що воно робиться навмисне і може потягти за собою, як повідомляли київські члени Ґенерального Секретаріяту своїх товаришів в Петрограді, до „утрати авторитету Центральної Ради" (37).

Та все це не робило жадного впливу ні на „фаховців" Временного Правительства, ні на саме Временне Правительство. Не зважаючи на те, що Ґенеральні Секретарі одвідали де-яких міністрів (Авксентьева, Некрасова, Керенського) окремо і, не задовольняючись розмовами на офіційних засіданнях, дали їм ще додаткові пояснення, справа не поліпшувалась. Кінець кінцем Правительство так і не захотіло взяти під увагу виробленого Радою Статуту і приступило 15 серпня (н. ст.) прямо до розгляду „Інструкції Ґенеральному Секретаріятові", виробленої бароном Нольде і правником Гальперіном. Не дождавшись кінця переговорів. Голова Секретаріяту В. Винниченко і Ґенеральний Контрольор Рафес виїхали з Петрограду до Київа. В Петрограді залишився один Ґен. Секретар Барановський та вислані Центральною Радою в допомогу делеґації — Ґенер. Секретар Зарубін (рос. с.-р.) і Товариш Ґенер. Секретаря по національних справах Міцкевіч (Поляк).

Поїздка цих двох делеґатів була вже зайвою. Надії на те, що вони, яко представники меньшостей, вплинуть на Правительство в бажанім напрямку, не справдились. Правительство твердо йшло своїм шляхом, і 4 серпня ст. ст. (17 серпня н. ст.) ним була затверджена слідуюча

„Тимчасова Інструкція для Ґенерального Секретаріяту Временного Правительства на Україні:

1. На час до вирішення Установчими Зборами питання про місцеве управління, вищим орґаном Временного Правительства по справах місцевого управління Україною являється Ґенеральний Секретаріят, котрий призначається Временним Правительством на предложення Центральної Ради.

2. Повновласти Ґенерального Секретаріяту поширюються на ґубернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернигівську, за виключенням мглинського, сураґського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на инші ґубернії чи частини їх в тім разі, коли утворені в цих ґуберніях, на підставі постанови Временного Правительства, земські установи висловляться за бажаністю такого поширення.

3. Ґенеральний Секретаріят складається з Ґенеральних Секретарів по відомствах: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, ґ) освіти, д) торґу і промисловости, е) праці, а також Ґенерального Секретаря по національних справах і Ґенерального Писаря.

Крім цього, при Ґенеральнім Секретаріяті істнує, для контролю його справ, Ґенеральний Контрольор, який бере участь в засіданнях Секретаріяту з правом рішаючого голосу.

В числі секретарів не меньше чотирьох повинні бути особи, які не належать до української національности.

При Секретаріяті для національних справ встановляється три посади товаришів Секретаря з тим, що всі найбільш численні національности України мали кожна свого представника в особі секретаря, або одного з його товаришів.

4. Ґенеральний Секретаріят розглядає, розроблює і подає на затвердження Временному Правительству проекти, що торкаються життя краю і його управ-

---

кретарів, що, не зважаючи на зміну політичної кон'юнктури, Комітет Ц. Ради стоїть на своїй давній точці погляду, що Статут Ґенер. Секретаріяту має затвердити Тимч. Правительство без змін принціпового характеру, які можна поробити тільки по порозумінню з Комітетом Ц. Ради."

digitized by ukrbiblioteka.org

ління. Проекти ці можуть бути, перед поданням їх Врененному Правительству, внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Повновласти Временного Привительства в справах місцевого управління, що входять в компетенцію перелічених у ст. 3. відомств, здійсняються через Ґенеральних Секретарів. Докладніще визначення цих справ буде подано в особливому додаткові.

6. У всіх справах, зазначених в попередній статті, місцеві власти краю звертаються до Ґенерального Секретаріяту, який, після зносин з Временним Правительством, передає роспорядження і накази останнього місцевим властям.

7. Ґенеральний Секретаріят подає список кандидатів на урядові посади, обовязки яких входять у круг означених в статті 5. справ, які обсаджуються по призначенню Временного Правительства.

8. Зносини вищих державних установ і окремих цівільних відомств з Секретаріятом і окремими Секретарями по належности, як рівно ж останніх з вищими державними установами і відомствами, відбуваються через осібного Комісара України в Петрограді, призначеного Временним Правительством; таким самим способом направляються законодатні наміри і проекти, які торкаються місцевих справ України, а також і заходи загальнодержавного значіння, що виникнуть в окремих відомствах або обговорюватимуться в міжвідомственних і відомственних комісіях і вимагатимуть, через спеціяльне відношення їх до України, участи представника управління комісара в зазначених комісіях.

9. В негайних і неодкладних випадках вищі державні установи і відомства передають свої накази місцевим властям безпосередньо, сповіщаючи одночасно про ці накази Секретаріят.

Підписали: Міністр-президент Керенський, міністр юстиції Зарудний. Петроград, 4 серпня 1917 р.“ —

Не треба порівнювати цієї Інструкції а ні з виробленою Центральною Радою Конституцією автономної України, а ні з II Універсалом, а ні, навіть, з Деклярацією-Постановою В. Правительства, ухваленою рівно місяць перед тим. При новій ситуації і новими людьми вона укладалась. Повий і зміст має вона.

Від угоди, заключеної 3 липня (ст. ст.), і „Статута Вищого Управління України“ зосталися тільки жалюгідні корінці. Перше, що робило своєю Інструкцією Правительство, це було пересунення центру ваги з Центральної Ради на Ґенеральний Секретаріят. Ґенеральний Секретаріят являвся орґаном Временного Правительства, а не Ради, як то повинно було бути, згідно угоді. З Радою він нічим не звязувався, коли не рахувати того, що призначався він Временним Правительством на предложення Центральної Ради. Перед Радою він не відповідав, працювати разом з нею не був обовязаний і тільки міг, коли хотів, подавати їй на обговорення свої проекти. Само собою розуміється, що це цілком йшло в розріз з основною тенденцією українського революційного руху, що весь виріс з самодіяльности народніх мас. Автономна Україна позбавлялась цим свого революційного парляменту — Центр. Ради, а разом і цілого парляментського устрою.

Друге. Ґенеральний Секретаріят являвся не правительством автономної України, а всього тільки найвищим передаточним орґаном Временного Правительства на Україні. Місцеві власти хоч і повинні були звертатись до Секретаріату, але останній не мав права робити свої роспорядження і тільки — з одного боку передавав заяви цих властей Временному Правительству, а з другого — розпорядження та вказівки Временного Правительства цим властям (§ 6.) І навіть в

цих передаточних функціях Секретаріят обмежувався тим, що „в негайних і невідкладних" випадках Правительство залишало за собою право безпосередньо наказувати місцевим властям.

Третє. Компетенцію Секретаріяту було надзвичайно звужено. Не тільки такі справи, як військові, шляхів, почти й телеґрафу, а навіть судові і продовольчі були виключені з компетенції Секретаріяту (так кадетам не хотілось випустити з своїх рук українського хліба).

Четверте. Ця обкраяна і обскубана з усіх боків влада, чи, швидче, фікція влади, поширювалась не на всю Україну, а тільки на пять ґуберній. Найбагатші частини України було виключено з-під її впливу.

Таке „роз'яснення" угоди дало нове Временне Правительство. Що-правда, в Правительстві все ще більшість була демократична і навить соціялістична. А Інструкцію, цей глум над національно-визвольними домаганнями українського народу, підписав Керенський, той самий, партія якого була в уряді і здавна „обстоювала" федеративну Росію, той самий, який сам заключав місяць тому угоду з Центральною Радою. Та що міг значити Керенський і всі його однопартійці, яку инакшу „конституцію" для автономної України вони могли дати тоді, коли саме в той час, як Правительство вело переговори з Ґенеральними Секретарями про інструкцію, орґан урядової партії народньої свободи — „Рѣчь" — в передовій статті одверто, властно і нахабно радив Правительству, замість затвердження Інструкції для Ґ. Секретаріяту, розігнати Центральну Раду.

Можна собі уявити, яким болючим ударом була ця Інструкція для української демократії, як вплинула вона на загострення національних відносин між Україною і Московщиною, і то не тільки буржуазною Московщиною, але й кращою її частиною — демократією. Адже ж в уряді сиділа і демократія, адже ж і вона санкціонувала цю образу і глум, нанесені московською буржуазією українському народові! Коли вона не в силі була вплинути на рішення справи, то чому вона хоч не запротестувала, хоч би для людського ока? Все це ми підкреслюємо тут для того, що воно мало своє значіння, як один з чинників майбутньої кривавої війни між Московщиною (радянською) і Україною (народньою), між двома не буржуазіями, а народами, демократіями.

В Центральній Раді, — на пленарне засідання якої (шосту сесію 18.—22. серпня н. ст.) прибули вже Ґенер. Секретарі Винниченко і Рафес, а також наспіла з Петрограду і Інструкція, — відбулися небувало ще палкі та пристрастні дебати.

Поводження Врем. Правительства викликало тим більше обурення, що між ним і роспочатим в останніх часах одвертим загальним реакційно-чорносотенним походом проти українського визвольного руху помічався виразний звязок. Українське суспільство ще жило під гнітючим враженням провокаційного розстрілу нещасних козаків „богданівців", вчиненого великоруськими військовими частинами — донськими козаками та „кірасірами" — в той час, як полк ім. Б. Хмельницького вирушав з Київа на фронт (38). З усіх кінців України надходили саме протести проти розстрілу і домагання суворого слідства, якого як раз не хотів переводити Начальник Київської Військової Округи

digitized by ukrbiblioteka.org

рос. с.-р. Оберучев, один з найбільших ненависників і ворогів українського відродження. „Кіевлянин“ як ніколи провадив провокацію проти Українців. „Союз малоросів ім. Гоголя“ протестував проти „примусової українізації.“ Чорна професорська сотня в київському університеті також вела акцію проти українського відродження (39). Все це — від Києва почавши і Петроградом скінчивши — сплутувалось в один важкий, кошмарний, гнітючий клубок, який хотілось розірвати. знищити, пустити по вітру, щоб не перешкоджав вільно дихати, щоб не троїв своїм смородним чадом повітря.

В таких умовах довелось Центральній Раді вирішати важке і важне питання: що ж робити далі? Як поставитись до Інструкції Временного Правительства, до цього останнього болючого удару? Яку лінію боротьби намітити далі? Цілком натурально, на Раді виявились самі ріжні течії, не тільки в залежности від партійних переконань членів Ради, але й від їх субєктивних настроїв. Більш-меньш одностайно, однаково і зразу ясно виступили тільки представники меньшостей, які, критикуючи, і часом дуже гостро, Інструкцію, в один голос радили прийняти її, як певний здобуток української демократії і базу для дальнішої боротьби. Українська ж частина Ради мусіла витратити цілих три дні, щоб дійти до якогось сталого, зафіксованого в формі ухвали Ради, висновку (40). Треба було спочатку переболіти, пережити цю нову образу, щоб звільнитись трохи з-під впливу чуття і послухатись голосу холодного, не знаючого образ розуму. Про те, щоб прийняти Інструкцію, прийняти в звичайному розумінню цього слова, як приймаються чи стверджуються парляментом закони чи постанови, не могло бути й мови. Навіть меньшостя, й ті не приймали її в цім розумінні, а тим більш не могла прийняти її. як щось близьке й органічно споріднене з національно-визвольним рухом, українська демократія. Ця Інструкція була цілком чужа, ворожа і непримлема для всієї системи, методу і практики української національно-політичної революції. І ходило власне не про прийняття її (якого не могло бути), а про те, як влучно підмітив і висловив промовець укр. с.-д. фракції М. Порш, — чи, не приймаючи Інструкції, все ж таки використати її, як ґрунт для дальшої боротьби, чи просто шпурнути її межи очі назад петроградському Правительству, тим самим одверто зірвати з ним і, можливо, підняти зараз же гасло оружної боротьби з ним? От про що ходило.

А що момент був не цілком підходящий для рішучої боротьби з Временним Правительством, це розуміли всі, в тому числі й ті. хто радив шпурнути ту Інструкцію назад Петроградові. І то не тільки через те, що був військовий стан, що відкинення Інструкції вело до розриву з меньшостями; що антиукраїнські чорносотенно-реакційні кола, як показали переговори в Петрограді і пригода з богданівцями, приготувались до жорстокої і немилосердної боротьби з Українцями: що розрив і боротьба з Временним Правительством могли цілком зруйнувати український фронт і повести до окупації значної частини України німецькими — королівськими та цісарськими військами, — не тільки через це. Все це було важне і приймалось на увагу. Та не меньш

важним було й те, що для рішучої боротьби в російською буржуазією і Временним Правительством, що було під її впливом, не були належно підготовлені в той час українські народні маси. Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят перед цим всіх старань докладали до поширення між селянством, робітництвом та салдатами II Універсалу Центр. Ради та Декларації Временного Правительства — ідеї примирення з Правительством і необхідности вбгати революційний український рух в звужені національні і соціяльні рямці. Отже не можна було так різко і раптово міняти свою попередню позицію. Не можна було сьогодня кликати народ до самостійного творення автономного життя без уваги на Временне Правительство, завтра — до якоїсь міри одмовлятись від цього самого самочинного творення і кликати до згоди і співробітництва в Правительством, а після завтра — кликати знову до самочинного творення автономії, що з необхідністю виллялось би в форму боротьби не тільки з буржуазією, а й з тим самим Правительством. Даремно прогаявши більше місяця дорогого часу, викликавши навіть де-яке прохолодження чуття щирої і палкої прихильности народніх мас до Ради, було б великим риском, не виждавши часу, йти на нову рішучу акцію. От через що, в результаті довгих і палких балачок і гарячих закликів в боку промовців ріжних українських партій (с.-р., с.-д. (Довженко), непартійних соціялістів, націонал-революціонерів), Центральна Рада величезною більшістю голосів (за 247, проти 36 при 70 голосах утримавшихся с.-рев.) ухвалила слідуючу — запропоновану українськими соціял-демократами, з поправками укр. соц.-революціонерів, резолюцію:

„1. Вислухавши реферат Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради про переговори з Тимчасовим Правительством у справі затвердження Ґенерального Секретаріяту і вислухавши видану 4. серпня Тимчасовим Правительством Інструкцію Ґенеральному Секретаріятові, Українська Центральна Рада, признаючи, що Інструкція:

1. продиктована недовіррям до змагань усієї демократії України;

2. пересякнена імперіялістичними тенденціями російської буржуазії у відношенню до України;

3. ламає згоду Української Центральної Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня;

4. ьє дає можливости демократії України утворити власть на цілій території, заселеній українським народом;

5. звужує й ослаблює значіння власти Ґенерального Секретаріяту, не обхоплюючи всіх краєвих справ і потреб населення України (справи: харчова, військова, судова, комунікації, почт і телеґрафів);

6. перешкоджає утворенню і праці міцної революційної краєвої власти (§§ 6 і 9);

7. признаючи, всупереч порозумінню української і неукраїнської демократії, невідповідаюче взаємним відносинам націй в краю число (4) Ґенеральних Секретарів для представлених в Українській Центральній Раді неукраїнських національностей, має на цілі знищити єдність української і неукраїнської демократії;

8. цілком не відповідає потребам і бажанням не тільки українського народу, але й національних меньшостей, що живуть на Україні, —

Українська Центральна Рада вважає необхідним твердо й рішуче вказати Тимчасовому Правительству:

а) що Інструкція з 4 серпня стоїть в суперечности з угодою Укр. Центр. Ради з Тимчасовим Правительством від 3 липня, з якої тільки могла і може ви-

digitized by ukrbiblioteka.org

ходити Центральна Рада в своїй роботі підготовлення всієї України до автономного ладу, Українських Установчих Зборів і Всеросійського Учредительного Зібрання;

б) що Інструкція служитиме перешкодою в дійсній роботі по орґанізації краю, викликуючи зайві і непотрібні загострення й ослабляючи силу та твердість революційної краєвої власти;

в) що в інтересі добрих взаємовідносин між Україною і Росією необхідно в найкоротшім часі поробити заходи в цілі переведення в життя тих норм взаємовідносин ніж Тимчасовим Правительством і відповідальним перед Центральною Радою Ґенеральним Секретаріятом, які випливали б з угоди 3. липня.

II. В інтересах найшвидчого встановлення доброго ладу, закріплення і поглиблення здобутків революції на Україні та здійснення необхідних для цього заходів, Укр. Центр. Рада уважає необхідним:

1. Подати з числа 14 секретарів — 9 секретарів, зазначених в Інструкції, на затвердження Тимчасовому Правительству;

2. Доручити Комітетові Української Центральної Ради і Ґенеральному Секретаріятові виробити статут, що визначав би взаємні відносини між Українською Центральною Радою і її Ґенеральним Секретаріятом;

3. Доручити Ґенеральному Секретаріятові виробити ряд законопроектів у справі пляномірного задоволення трудових мас населення, а саме; в робітничій справі, земельній, харчовій і просвітній;

4. Порушити перед Тимчасовим Правительством справу війни і миру, скасування смертної кари й иньших репресій;

5. Негайно приступити до підготовчої роботи по скликанню Установчих Зборів України і Всеросійського Учредительного Зібрання;

6. Звернутись до всіх націй України і, вказавши на всі хиби Тимчасової Інструкції, закликати трудові маси населення усієї України до орґанізованої боротьби за свої інтереси і до обєднання коло Української Центральної Ради."

Звичайно, це не було прийняття Інструкції Временного Правительства Підкреслення, що Ґенеральний Секретаріят являється орґаном Української Центральної Ради, що Інструкція „служитиме перешкодою в дійсній роботі по орґанізації краю", вказівка на те, що „в інтересі добрих взаємних відносин між Україною і Росією" необхідно реалізувати умови від 3 липня, нарешті, підкреслення, що Центральна Рада подасть Временному Правительству не просто „девять Секретарів", а девятьох з 14, які вона має і буде далі мати, хоч про них і не говориться в Інструкції, а також і накреслення близчого проґраму роботи Секретаріяту, що виходила цілком за межі визначеної Інструкцією компетенції Секретаріяту, — говорили зовсім не про прийняття Інструкції. Не даремно ж по прийняттю наведеної резолюції Центральною Радою, укр. соц.-дем. Єфремієв, член президії соц.-дем. фракції, в імени останньої запитав: „Як же розуміти наше відношення до Інструкції Временного Правительства, з огляду на те, що в резолюції нічого не говориться про прийняття Інструкції?" на що одержав коротке Винниченкове: „приймається до відома".

Таким чином Інструкцію приймалось до відома, чи, краще сказати, ухвалювалось попробувати використати її, не приймаючи.

Між тим Временне Правительство, що дуже уважно стежило за ходом дебатів в Центральній Раді, передало Раді, — через Ґенерального Секретаря Зарубіна і Тов. Ґен. Секретаря Міцкевіча, — хоч і не в писаній формі, свої пояснення до Інструкції, направлені з очевидною ціллю до зниження опозиційних настроїв Ради. Заступник Міністра-Президента міністр Некрасов заявив, що Правительство затвер-

дить трьох Ґенеральних Секретарів від національних меньшостей, а не чотирьох, як зазначалось в Інструкції, що Правительство залишило за собою право в неодкладних і негайних випадках передавати розпорядження місцевим властям тільки на час війни, що Комісара України при Тимчасовім Правительстві буде призначено за згодою Ґенерального Секретаріяту і що, нарешті, докладне вироблення компетенції Ґенеральних Секретарів буде переведено Правительством разом з Секретаріятом. Нарешті, Правительство заявляло, що зараз же затвердить Секретаріят, як тільки Центральна Рада подасть список Секретарів. Видно, Петроград трохи лякали бурхливі настрої Київа.

Треба було приступати до використовування Інструкції, цієї нової, як заявив Голова Секретаріяту Винниченко, „базп“ для боротьби. Та зробити це було не так легко. Ґенеральний Секретаріят, утворений при иньшій політичній ситуації, розрахований на иньшу, ніж тепер, базу в своїй роботі, подався тут же, на цій же сесії Ради, в одставку. Треба було складати новий Ґенеральний Секретаріят. І тут, в цьому складанню, в цій першій правительственній кризі на Україні, а потім в переведенню справи затвердження Секретаріяту Временним Правительством, пропало знову цілий місяць дорогого часу.

За одмовою Винниченка взятп на себе знову місію утворення Секретаріяту, було доручено кінець-кінцем складання нового Секретаріяту Д. Дорошенкові (с.-ф.), що був перед тим Комісаром Временного Правительства в Галичині. Та ця спроба кінчилась невдало. Не тільки соц.-рев., а навіть і соціял-дем. не охоче йшли на зустріч Дорошенкові формуванні Секретаріяту, який хотів скласти його з помірковапих ентів і повести роботу на зразок звичайного комісаріята Временного Правительства. Після того, як Д. Дорошенко оголосив на засіданню Малої Ради (1. вересня н. ст.) свою „декларацію“, число його прихильників зовсім зменьшилось. Ось текст цієї попередньої його програмової заяви:

„Опіраючись на угоді від 3. липня, новий Ґенеральний Секретаріят проводить загальний напрям політики попереднього Секретаріяту, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу над утворенням автономного життя на Україні з забезпеченням прав усіх національних меньшостей, боронячи Україну, як від внутрішнього непорядку, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрям своєї роботи предложить Ґенеральний Секретаріят Комітетові Ц. Ради по скінченню свого формування. Ґенеральний Секретаріят у своїх відносинах до Центральної Ради буде руководитися статутом, вироблепим Малою Радою 29. (н. ст.) липня.“ *)

Побачивши, що його програма не знаходить співчуття, Д. Дорошенко відмовився від формування Ґенер. Секретяріяту, і Мала Рада доручила знову цю справу В. Винниченкові, який на цей раз доручення прийняв. Загальноросійське контрреволюційне повстання на чолі з Ґенералом Корніловим, про яке буде мова далі, примушувало Центральну Раду приспішити справу формування і затвердження Секретаріяту. 3. вересня (н. ст.) Секретаріят було зложено, і Центральна

*) Перед цією декларацією Д. Дорошенко подав був иньшу, ще правіщу, котру потім взяв назад (Вона була надрукована, без згоди президії Центр. Ради, в „Кіев. Мысли“, що викликало було інцідент з репортером „Київ. М.“ п. Ковальським).

digitized by ukrbiblioteka.org

Рада вислала до Петрограду таку телеґраму — прохання про затвердження Секретаріяту:

„З огляду на гостроту моменту, коли контрреволюція одкрито виступила проти Временного Правительства і нового ладу, коли можливі контрреволюційні виступи та ексцеси, в цілі рішучої боротьби з контрреволюцією і оборони завойованої волі, для чого в першу чергу необхідна тверда власть, яка користується авторітетом у населення, Українська Центральна Рада просить Тимчасове Правительство поспішитись з затвердженням Ґенерального Секретаріяту в такім складі: Голова Секретаріяту і Секретар внутрішніх справ — В. Винниченко, просвіти — І. Стешенко, фінансів — М. Туган-Барановський, хліборобства — М. Савченко-Більський, міжнаціональних справ — А. Шульгин, Ґенер. Ковтрольор — А. Зарубін, Ґенер. Писарь — А. Лотоцький, Комісар при Тимчасовім Правительстві для справ України — П. Стебницький. Питання про Секретаря праці вирішується, напевно буде не-Українець. Голова У. Ц. Р. — М. Грушевський. Секретарь — Постоловський."

Після де-якої проволоки і вагань, викликаних корніловським контр-революційним вибухом, Временне Правительство нарешті 1. вересня (14-го н. ст.) 1917 р. затвердило список предложених Центр. Радою Ґенеральних Секретарів. А 20. вересня (н. ст.) відбулося перше засідання Ґенерального Секретаріяту.

Так закінчився цей національно-політичний період української революції. На ньому кінчається період леґальної боротьби українського народу за своє національне визволення, боротьби, яка ще велась в лоні єдиного загально-російського революційно-демократичного фронту. За ним пішло — з одного боку поглиблення соціяльно-економичної клясової боротьби, так на Україні, як і у всій Росії, а з другого — початок кривавої оружної боротьби української демократії проти нівелюючо-централістичних змагань червоної Московщини, боротьби, в якій траґічно сплелися до купи обидва моменти української революції — національно-державницький і соціяльно-економичний.

Не зараз і не тут дати правдиву оцінку довершеним українським народом в цей період його боротьби за краще істнування ділам. Були і в цей час помилки, але досягнені результати, безумовно, покривають їх, свідчучи про великі творчі сили пробудженого до нового життя українського робітника, селянина і салдата. З тих результатів два являються найбільш значними: перший — це ствердження факту державного відродження України, і другий — примирення між українською і не українською демократією, тоб-то створення на Україні єдиного революційного демократичного фронту. Обидві ці перемоги українського народу однаково значні і доповнюють одна одну. Після цього вже не було вороття до старих часів безпросвітньої неволі, коли український народ викреслювався цілком з великої книги всесвітнього буття.

Додатки до тексту.

1. Склад Виконавчого Комітету Державної Думи: 1) Родзинко, посол з Катеринославщини, октябрист, великий дідич (походить з старовинного українського козацького роду), Голова Державної Думи; 2) М. Чхеїдзе, провідник думської соц.-дем. фракції, Грузин, посол від Грузії; 3) О. Керенський — адвокат з Петербурга, провідник фракції трудовиків; 4) П. Мілюков, один з лідерів „партії народной свободы", посол від Петрограду, дворянин; 5) Б. Енгельгардт, посол від мінської губ., земельний власник, належав до фракції так званого центра; 6) О. Коновалов, великий фабрикант з Костромської губ., посол від Костромської губ., належав до фракції поступовців; 7) М. Караулов, козачий старшина з Терщини, земельний власник, провідник козацької групп в Д. Думі; 8) І. Дмітрюков, посол від Калузької губерн., земельний власник, належав до фракції октябристів; 9) В. Ржевскій, посол від Московської губ., дворянин, належав до фракції поступовців; 10) Шидловський — октябрист, посол від Вороніжчини; 11) М. Некрасов, професор, посол від Томської губ., кадет; 12) В. Шульгин, дідич з Волині, посол звідти само; московський націоналіст (хоч сам і українського роду — „малорос").

2. Склад Бременного Правительства: Князь Львов, міністр-президент; Проф. Мануйлов, кадет; А. Гучков, основатель партії октябристів; А. Шінгарьов — кадет; І. Годнєв — октябрист; Терещенко — великий київський землевласник і сахарозаводчик і, нарешті, члени Виконавчого Комітету Держ. Думи — Керенський, Мілюков, Коновалов та Некрасов.

3. В такому ж дусі було складено і „Заяву Петроградського Відділу Союза Українських Поступовців" (вміщену в газеті „День", Ч. 4, з 9 (22) марта 1917 р.). Відділ, висловивши в своїй заяві думку, „що скликанне Установчих Зборів, які мають відбутися в найближчій будучині, ставить на денний порядок питання про здійснення основного домагання нашої програми — привернення національно-територіяльної автономії України в звязку з загальною перебудовою Росії на основах федеративного устрою", підкреслив, що неодложним і негайно необхідним для населення України він вважає: „заведення в народних школах українських губерній рідної мови населення", „допущення української мови до істнуючих на території України середніх шкіл", „допущення викладів на українській мові й заведення курсів вивчення краю по всіх університетах і иньших вищих школах України", „допущення української мови до практики судових, адміністраційних і церковних інституцій українських губерній з українським місцевим населенням", „привернення в зайнятих російськими військами частинах Галичини й Буковини всього устрою місцевого політичного та громадського життя і тих національних прав, які мало пер д війною місцеве українське населення" і, нарешті, „негайне освободження з арешту і повернення з заслання всіх галицьких і буковинських Українців" в тому числі й голови уніятської галицької церкви — митрополита А. Шептийського.

4. Перший всеукраїнський педагогічний з'їзд, що відбувся в Київі в початку квітня місяця (ст. ст.) 1917 року при близькій участи більше 500 педагогів нижчих, середніх і вищих шкіл України, в своїх постановах зазначив необхідність негайної українізації вчительських семинарів та інститутів, народніх сільських шкіл на Україні, встановлення при університетах кафедр україн-

digitized by ukrbiblioteka.org

ської мови та українознавства для підготовки вчителів для середніх шкіл, необхідність негайної організації педагогічних курсів для підготовки вчителів для початкових шкіл і заведення українських бібліотек для шкіл, вчителів і народу.

Між иньшим, З'їзд підкреслив, що „у вищих початкових школах українізацію треба перевести що-до мови викладу ступнево, відповідно до педагогічного такту", а також звернув увагу на необхідність забезпечення інтересів неукраїнських дітей при переведенні шкільної реформи.

В такому ж дусі виніс постанови і II Всеукраїнський Педагогічний З'їзд, що відбувся 10—12 серпня (ст. ст.) 1917 р. також в Київі. З'їзд цей уділив велику увагу справі практичного переведення в життя українізації освіти на Україні. Домагаючись, щоби з вересня місяця 1917 року в початковій школі на Україні навчання у всіх групах провадилось українською мовою, З'їзд одночасно зазначив, що українізація вищої початкової і середньої школи, а також вчительських інститутів та семинарів, повинна переводитись в згоді з вимогами 1 Всеукр. Вчит. З'їзду. Між иньшим, З'їзд постановив закласти „Просвіти" по всіх селах України і завести учительські українські спілки по всіх повітах, а також закласти в Київі науково-педагогічну академію для підготовлення кадрів науково і педагогічно освічених лекторів та інструкторів по шкільних справах, а також вчителів для середніх шкіл.

5. Довідавшися про заснованне Ц. Ради, українські громадські організації в Америці післали на руки її голови, М. Грушевського, досить значну по тому часу суму, 200 тис. рублів, як пригадується, призначаючи її для підмоги для інтернованих в Росії Галичан. З огляду на ті інсінуації, які розсівалися весь час в чорносотенній пресі, що українство, і сама Ц. Рада, працює на заграничні гроші, проф. Грушевський, одержавши банковий чек, оповістив про се всю Ц. Раду, підчеркуючи, що се перша грошева сума, яку Ц. Рада дістає з-за кордону, просив директиви в сій справі. Представники меньшостей, які були вже тоді в Ц. Раді, висловили своє здивованне, що голова доводить до їх відома таку справу: само собою зрозуміло, що сі гроші треба взяти й ужити відповідно призначенню. Але не довго по тім пок. Пугач в „Нар. Волі" відкрив систему шпіонажу, котру російська тайна поліція далі вела і під режимом Врем. Правительства над усім, що так чи инакше дотикалось українства, і се ясно показало, як оправдана була бережність, яку виявляли україн. провідники в своїй діяльности: дійсно против україн. руху нічого компромітуючого не можна було підняти.

6. Для характеристики тодішніх настроїв і домагань Українців в Петрограді, подаємо тут, за московською газетою „День" (від 21 марта), розмову української депутації з князем Львовим.

„Дня 17. марта міністр-президент князь Львов прийняв українську депутацію в складі представників петроградських груп Союза Українських Поступовців, українського студенства в Петрограді й зорганізованих українських салдатів та робітників. Делегати: А. Лотоцький, М. Корчинський, М. Славинський. студент М. Чечель і члени ради салдатських і робітничих депутатів Гайдар і Лобода виложили перед міністром-президентом ті домагання, здійсненння яких не потрібно відкладати до скликання Установчих Зборів, а які широко виложено у врученій міністрові записці. Ці домагання такі: призначення в українських губерніях на всі адміністративні посади осіб, котрі були б знайомі з краєм і мовою місцевого населення; призначення на губерніських комісарів Українців і призначення при Временнім Правительстві осібного Комісара для українських справ. По окремим галузям державного управління делегація поставила такі домагання: по міністерству юстиції — найскоршого заведення практики у всіх судових установах української мови у всіх випадках зносин з місцевим населенням; по міністерству просвіти — заведення української мови в народніх школах і допущення української мови до середніх наукових заведень, українізації вчительських шкіл і заснованння нових, з програмами, пристосованими до місцевих потреб; аж до остаточного та всестороннього пристосованння вищої школи на Україні до потреб місцевого населення — заведення у вищих наукових закладах українських курсів і катерд, а в першу чергу в київськім університеті, а також і у всіх иньших вищих наукових

закладах, де зажадають того ученики і де знайдуться відповідні професори; організацій підчас літніх ферій коротких курсів для підготовлення народніх вчителів для українських шкіл і чим скоршого призначення необхідних кредитів у розпорядимість київського Наукового Товариства, що обеднує всі українські наукові організації, та в роспорядимість петроградського Добродійного Т-ва для видавання загально користних і дешевих книг; з к о м п е т е н ц і ї д у х о в н о ї у п р а в и: видання пояснення, що духовенства не можна тепер переслідувати за уживання української мови в проповіді, та найскоршого усунення церковної православної адміністрації в Галичині, яка незаконно захватила там в свої руки власть, і привернення прав греко-уніятській церкві. Незалежно від цього — в цілі привернення брутально-подушеного старим режимом загально-людського і міжнародного права депутація домагалася, щоб негайно було відновлено в окупованих російськими військами областях Галичини і Буковини цілий уклад місцевого політичного та громадського життя і привернено національні права, які мало перед війною місцеве українське населення; повернення з заслання і увільнення з-під арешту всіх галицьких і буковинських Українців, які попали під переслідування виключно через те, що старе правительство з ненавистю відносилося до української культури.

Міністр-президент заявив депутації, що правительство п р и н ц і п о в о не розходиться з тими домаганнями, які Українці предложили".

Звертаємо тут увагу на те, що домагання, заявлені делеґацією кн. Львову, дуже подібні до тих домагань, які виложив в своїй заяві на початку березня (ст. ст.). Петроградський відділ Україн. Поступовців.

7. Правда, вже і в той час більш далекозорими і досвідченими українськими політичними діячами робились докори великоруському поступовому громадянству за його байдуже відношення до страждань українського народу в минулому, а також застереження що-до його сучасного і майбутного відношення до українського визволення. Проф. М. Грушевський писав в одній своїй статті (під заголовком „Повороту нема", — „Нова Рада" з 12. квітня пов. ст.):

„Широка автономія України з державними правами українського народу в федеративнім звязку — се та програма даного моменту, від котрої не може бути уступлення назад. Всякі перешкоди, всякі вагання в задоволенню її з боку провідників російської держави чи кермуючих кругів російського громадянства може мати тільки один наслідок — се повне пересунення центра ваги в бік українського самостійництва. Прихильники України тепер годяться зістатися на спільній платформі широкої національно-територіяльної автономії і федеративного забезпечення державного права України. А л е п р а п о р с а м о с т і й н о ї У к р а ї н и с т о ї т ь і розгорнеться з хвилею, коли всеросійські централісти захотіли б вирвати з наших рук стяг широкої української автономії в федеративній і демократичній російській республиці. Се — ясно і повинно бути ясно кермачам російської держави."

Та як бачимо з наведених слів пр. М. Грушевського, навіть і ті з українських політичних діячів, які дуже добре знались на українсько-московських відносинах і мали з своєї попередньої політично-громадської практики серіовні підстави не покладатись особливо на „революційність" московської демократії в національних справах, і навіть вони, що йшли далеко наперед широких народніх мас в своїх національно-політичних домаганях, — центр ваги розвязання української проблеми проектували в площині федеративної демократичної російської республики.

8. На з'їзд прибули представники від українських громад, які входили в склад Т-ва, — Полтави, Чернигова, Харькова, Одеси, Житомира, Кам'янця-Подільського, Катеринослава, Чорноморщини та Кубаищини, Сумів, Сосниці, Кременчука, Костянтинограду, Переяслава, Уманя, Винниці, Азова, Гадяча, Лубен, Золотоноші, а також з иньших міст України та з Москви і Петрограду. В президії з'їзду були: М. Грушевський, І. Шраг, О. Лотоцький, І. Крижаповський і Приходько. Між иньшим, на з'їзді С. Єфремов прочитав історичний парис діяльности „Товариства", ставлячи його повстання і роботу у звязок з історією національного відродження України і традиційним домаганням українського народу-автономизмом-федералізмом.

digitized by ukrbiblioteka.org

9. На конференції, між иньшим, трактувалось питання про обєднання укр. с.-д. роб. партії з російською соц.-дем. роб. партією. Конференція постановила, що „основою обєднання повинно бути признання злученою російською соц.-дем. партією принціпів, виставлених давніми з'їздами у. с.-д. р. партії: національної програми укр. с.-д. р. партії і принципу національних орґанізацій". Признаючи в той же час, що при тодішніх умовах негайне обєднання з російською с.-д. р. партією являлось неможливим, хоч і бажаним, конференція постановила вважати необхідним: „а) входити в частинні порозуміння і обєднання з окремими с.-д. орґанізаціями рос. соц.-дем. партії при умові признання ними наших домагань і б) доручити Бюрові у. с.-д. р. партії навязати зносини з окремими фракціями р. с.-д. р. партії в цілі вияснення їх відношення до нашої національної програми та справи обєднання."

Само собою розуміється, що з цих балачок про обєднання нічого не вийшло, а „окремі фракції рос. соц.-дем. роб. партії" виясняли своє відношення до національної програми укр. соц.-дем. не в кабінетах і не резолюціями, а запеклою боротьбою проти тієї програми і навіть самої партії, називаючи її не соціялістичною і не робітничою, а дрібно-буржуазною, міщанською і шовіністичною, хоч українська соц.-дем. партія була (за винятком частини національного її програму і діяльности в цій галузі) типовою меньшевицькою російського типу соц.-дем. партією.

10. Найбільш діяльною була київська ґрупа, яка провадила свою роботу між студенською молоддю і робітництвом (вона діяльно підпирала і Український Політичний Черв. Хрест). Силами цієї ґрупи видавалась „Боротьба", під редакцією М. Ковалевського, при участи Л. Коваліва, А. Полонського, О. Олеся, С. Єфремова, В. Прокоповича, А. Ніковського, Пригари та иньших. Останні пятеро хоч і не належали до партії, але давали літературний матеріял для „Боротьби". Техничну частину видавництва обслуговували студенти Сенюк, Ксендзюк, М. Чижевський і курсистка З. Засуліч. Перед 1. V. 1915 р. вийшло останнє число нелеґальної „Боротьби". В виданню „Боротьби" брала участь (правда більш техничну — збіранням потрібних на видання фондів) також і московська орґанізація У. П. С.-Р.

Начерк програму партії, вміщений в одному з чисел „Боротьби", був складений М. Ковалевським і прийнятий київською ґрупою. Торкався він головним чином двох точок програму — національного питання і земельного. По першому виставлялось домагання національно-територіяльної автономії України, як ступня до національно-персональної автономії. Земельна реформа мислилась в формі націоналізації землі (в дусі Пешехоновської націоналізації).

Баришильська і Ново-Басанська орґанізації були закладені членом партії селянином Одинцем, який був адміністративно висланий з Чернигівщини на Полтавщину.

В 1915 році відбувся в Москві (в січні місяці) з'їзд делеґатів українських соціялістичних партій, на якому були укр. соц.-дем. і соц.-рев. З'їзд дебатував питання про утворення одної української соціялістичної партії, шляхом обєднання істнуваших тоді партій і ґруп. Одначе до порозуміння не дійшло. Після закриття з'їзду, есерівська частина його відбула окреме своє засідання, в якому, в числі иньших, брали участь М. Полозов, М. Шраг, М. Ковалевський і Л. Ковалів.

11. Привітати Конґрес прибули представники місцевої влади і майже всіх громадських і політичних орґанізацій м. Київа без ріжниці національностей. В ніяковім становищі опинився при виголошенні своєї привітальної промови п. Суковкін — київський комісар Временного Правительства, якого делеґати-селяне, почувши російську мову, спинили вигуками: „Просимо по-українському!" Комісар, не знаючи української мови, зніяковів і мусів прохати вибачення за те, що говорить московською мовою.

12. Конґрес заслухав слідуючі доклади: Д. Дорошенка — „Державне право і федеративні домагання на Україні"; О. Шульгина — „Федералізм і перебудова Росії на федералістичних основах"; Х. Магушевського — „Права національних меньшостей та їх ґарантії"; М. Ткаченка — „Автономія України в федеративній республиці"; Х. Крижановського — „Про способи утворення ав-

тономного ладу на Україні". В. Садовського — Про територію автономної України"; П. Понятенка — „Про забезпечення прав національних меньшостей".

13. „Русск. Слово" (від 13 мая н. ст.) писало, між иньшим, таке: „На окружний з'їзд прибуло досить велике число селян-Українців, котрі з'їхалися у Київі наслідком аґітації ґрупи українських шовіністів. Прибувшим селянам ніхто не дав повновласти і послідовно їх не допущено на окружний з'їзд, члени якого мали відповідні мандати."

„Кіев. Мысль" (в передовій статті від 9. мая н. ст.), ілюструючи, як вона сама писала, „практику українського буржуазного руху кількома свіжими прикладами останніх днів", між иньшим пригадала і окружний з'їзд, наниснвши з приводу нього слідуючі ядовиті рядки: „але ось київска рада робітничих депутатів постановила скликати окружний з'їзд представників рад робітничих і салдатських депутатів, запросивши також представників селянських союзів . . З'їзд рад робітничих і салдатських депутатів, яко центрів, довкола яких збираються сили революційної демократії, мав перемінитися в черговий український з'їзд неорґанізованого селянства . . . В справу революційної демократії, поставленої перед незвичайно складними задачами, вдерся суспільний націоналізм, котрий нічого не знає, крім своїх національних інтересів, готовий внести дезорґанізацію навіть до рад робітничих і салдатських депутатів, все в імя тої самої своєї національної виключности . . І з цього приводу наше третє запитання: Як звелите розуміти тактику подібного роду? Чи нона свідчить, не говоримо про розуміння задач революційної хвилі — те розуміння не кожному дане, — а хоч би про розуміння значіння рад робітничих і салдатських депутатів! Чи заховано у всій тій історії інтереси загально-російської революції, чи їх легкодушно — щоб не сказати сильніще — принесено в жертву національному шовінізмові?"

Наведемо тут вже нри куні і вирівок з статті нетроградської с.-д. „Рабочей Газеты" (цитуємо за „Кіев. М." ч. 114, 3—18 мая) про український рух взагалі. „Федералістичний" рух на Україні, — пише „Р. Г.", — має, либонь, характер національної виключности, дрібно-буржуазно-реакційний характер. Коло гасла відділення України ґуртуються, як радикальне крило українських націоналістів, так і багацько бувших столипінців, що сподіваються знайти в ньому основу для контр-революційної кампанії." Далі газета радить рос. соц.-дем. партії на Україні обстоювати українську школу, літературу і гасла „широкого краєвого самозначення", запевняючи, що тільки така тактика партії „зможе протидіяти тому розпадові революційного руху в Росії, якому загрожує вузько-український націоналізм."

14. З'їзд одкрив Голова Центральної Ради М. Грушевський. До президії з'їзду було обрано: С. Петлюру (делеґат фронту — урядник земського союзу), П. Міхновського (представник запілля), Письменного (делеґат фльоти) і В. Винниченка (представник Центр. Ради). М. Грушевського було обрано почесним головою з'їзду. Між иньшим, з-за пропозиції В. Винниченка обрати головою з'їзду С. Петлюру, на з'їзді вивязалась пристрастна дискусія. Частина делеґатів рішуче не годилась на кандидатуру С. Петлюри, як людини не військової. Як компроміс, було ухвалено не вибірати голови, а вибрати збірну президію.

15. Наводимо тут кінець цієї постанови, що має більш технічний характер: . . . „В цій справі з'їзд визнає: а) що в існуючих військових одиницях та військових частинах всі українські вояки, як офіцери так і салдати, повинні бути негайно виділені в окремі частини; б) в військових одиницях на фронті виділення повинно провадитись поволі, в залежности від тактичних і иньших військових обставин, постільки, носкільки це виділення не буде вносити дезорґанізації на фронті; б) що ж до фльоти, то з'їзд вважає, по тим самим мотивам, можливим і необхідним: в Балтийській фльоті укомплектувати де-котрі з кораблів виключно командами української национальности; що ж до фльоти Чорноморської, то, зважаючи на те, що вона і зараз складається в переважній більшости з Українців, — поповнювати її надалі виключно Українцями."

16. В справі земельній з'їзд виніс слідуючу ухвалу: „1) Право власности на землю та підземні багацтва в автономній Україні повинно належати виключно цілому народові. Умови роспределення цієї землі між працюючим на ній людом має виробити і визначити Український Сойм, на підставі справедливости та рівности

digitized by ukrbiblioteka.org

всіх людей, що живуть на території України. Разом з тим повинні бути вироблені закони користування лісами, визискування водяних та мінеральних багатств на громадських засадах. 2. До остаточного розвязання цього питання Тимчасове Правительство повинно негайно припинити всякі акти купівлі та продажу і взагалі передачі землі і лісу з рук до рук і в першу чергу закордонним товариствам та окремим особам, а також уреґулювати орендні відносини."

В справі освіти з'їзд постановив: „1) З осени 1917 року повинно бути переведено Тимчасовим Правительством навчання по школах України на українській мові, з забезпеченням прав національних меньшостей; 2) українська початкова школа повинна бути обовязковою, загальною і утримуваною на державні кошти; 3) ті українські ґімназії та иньші середні школи, що будуть одчинені вже в осени біжучого року, повинно утримувати на державні кошти; 4) справу переведення в життя українських шкіл — середньої та вищої — з'їзд залишає компетенції Української Центральної Ради; 5) Що-до освіти для українського війська, то, відповідно до ухваленої з'їздом українізації, і військова освіта повинна переводитись в життя в українському напрямку: а) на українській мові, б) шляхом відкриття військових шкіл од найнижчих до вищих, до академії ґенерального штабу включно; 6) При сучасних умовах, як в армії, так і у фльотах, з'їзд вважає необхідним: а) щоб в учебних командах, де є змога, можна було навчати Українців на їх мові; б) статути військові і ріжні підручники щоб було перекладено на українську мову з відповідним пристосованням; в) щоб для українських військових громад і гуртів виписувалось літературу (газети, журнали, книжки і аґітаційну літературу) на державні кошти на таких самих умовах, як виписується ця література на мові російській; г) щоб було одкрито просвітні курси у війську; ґ) що-до перетворення істнуючих вже на Україні шкіл (як от юнкерські, прапорщицькі, морські, авіаційні й иньші школи), то практичне переведення цієї справи з'їзд доручає Центральній Українській Раді з обраним з'їздом українським Ґенеральним військовим Комітетом; 8) щоб була вільна народня школа."

17. Після конґресу Українська Центральна Рада виділила з свого складу Виконавчий Комітет, що згодом перетворився в стале законопідготовче і в певних межах законодавче тіло, так звану Малу Раду. Істнування Виконавчого Комітету в той час являлось вже необхідним. З одного боку треба було мати постійний орґан для звязку з революційними орґанізаціями на місцях і для керування ними, а з другого — для зносин з Временним Правительством в справі заведення автономного ладу на Україні. В склад першого Виконавчого Комітету Ради (обраного на початку квітня ст. ст. на першому засіданні реорґанізованої Центр. Ради) було обрано такі особи: Головою — М. Ґрушевського, товаришами — В. Винниченка і С. Єфремова, членами: Х. Барановського, Х. Крижановського, М. Стасюка, Запорожця, Коваля, С. Веселовського, П. Христюка. Бойка, Одинця, Прокоповича, А. Ніковського, пані З. Мірну, Вілінського, Колоса і пані Черняхівську-Старицьку.

18. Коли Делеґація Центр. Ради прибула до Петрограду, там вже працював реформований склад Временного Правительства. Зміни в складі Правительства полягали головним чином в тому, що уступили з своїх посад міністр закордонних справ Мілюков і міністр війни Гучков, великі приклонники війни до „побідоносного кінця". Власне, боротьба між Правительством і радою робітничих та салдатських депутатів за справу мира і викликала цю кризу. Міністром військових і морських справ став Керенський (що перед тим був міністром справедливости); міністром закордонних справ сахарозаводчик і землевласник Терещенко, земельних справ с.-р. Чернов, міністром праці с.-д. Скобелев, міністром почт і телеґрафів с.-д. Церетелі, міністром освіти Мануйлов, міністром фінансів Шінґарьов, міністром комунікації Некрасов. Міністром-президентом залишився кн. Львов.

Це коаліційне, „доповнене заступниками революційної демократії" (як воно себе саме називало в своїй декларації) правительство опублікувало програмову заяву, в якій торкнулось: 1) справи війни (обіцяючи вжити заходів до заключення загального мира без анексій і контрибуцій і одкидаючи сепаратний мир); 2) економично-фінансового становища Росії (обіцяючи запровадити контроль над

продукцією, обміном і розділом продуктів, полагодження продовольчої справи і урегулювання справи оброблення ґрунтів, фінансові реформи на демократичній основі); 3) робітничого питання (обіцяючи поробити заходи до охорони праці) і 4) справи скликання Установчих Зборів. Отже в свою революційну програму нове — „доповнене представниками революційної демократії" — правительство зовсім не вносило справи національної.

19. До речі, приблизно так, як оце кадети, розвязували національне питання і московські соц.-демократи. На Окружному З'їзді російських соц.-дем. меньшевиків, що відбувся в Київі в кінці квітня (ст. ст.), було винесено в національній справі таку ухвалу: „Вважаючи, що при нинішній стадії економичного розвитку, коли для капіталізму тісні навіть рямки великих держав, домагання федеративного ладу Росії, на основах договірного звязку її окремих самостійних частей, суперечить історичному ходові річей і грозить при державнім роздробленню витворити нові перешкоди для розвитку продукційних сил і єдности клясової боротьби пролетаріяту; признаючи рівночасно, що з'огляду на незвичайну широкість території Росії, величезної ріжнородности її частей, під економичним, культурвим, побутовим і етнографичним оглядом, неможливе дальше збереження умертвляючого централізму, що панував досі, — київска окружна нарада російської соціял-демократичної робітничої партії вважає, що демократична республика, з признанням краям, які відріжняються етнографичним і культурно-економичними особливостями, права на автономію з власними представницькими зібраннями, зберігаючи єдність Росії, яко державно-економичного орґанізму, вповні забезпечує окремим краям приспособлення державних форм до їх особливостей і ґарантує їх населенню можливість найширшого культурно-національного розвитку."

Отже і в с.-д. все кінчалось на можливостях „культурно-національного розвитку". Це — теорія; що ж торкається щоденної практики в пристосованні її до українського руху, то справа стояла, звичайно, ще гірше. На цій же самій с.-д. нараді, докладчик по національній справі В. Дрелінґ, заявив, між иньшим, що „є навить сумніви, чи українська мова — справжня мова, чи наріччя"; Д. Давідзон, немов обороняючи Українців, також сказав, що складність розвязання української проблеми міститься також і в тому, „що українська мова не розвинулася ще так, щоб прийняти всю загально-людську культуру", а „землячок" — „малоросс" Кирієнко (як і годиться всім ренеґатам — політичним, реліґійним, чи національним), ще більш гостро виступав проти українського руху, заявляючи, що „українська мова находиться в процесі вироблення, і через те необхідно вести пропаґанду і давати робітництву літературу в російській мові".

Само собою розуміється, що ще з більшою неґацією ставилась до української справи московська демократія на Московщині. Йдучи в теоретичних своїх заявах часом далі пануючої демократії на Україні, вона в своєму буденному житті, в своїй акції, дії — зовсім не брала на увагу української справи. Цим треба пояснити той факт, що делеґація Центр. Ради довший час не могла добитись побачення з Виконавчим Комітетом Петроградської Ради робітничих і салд. депутатів, а, добившись його — не могла одержати жадної відповіді.

20. На з'їзді було обрано в склад Ради Сел. Депутатів, депутатів від тих повітів, які були представлені на з'їзді, всього біля двохсот душ. Одночасно з вибранням Ради Сел. Деп. було обрано і Центральний (Виконавчий) Комітет Селянської Спілки, в склад якого, в числі иньших, увійшли: М. Стасюк, В. Винниченко, М. Ковалевський, П. Хрнстюк, Б. Мартос, Арк. Степаненко, М. Осадчий, І. Пугач і А. Ліпицький. З'їзд одноголосно ухвалив, щоб Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки ввійшов в склад Української Ради Селянських Депутатів і щоб ця остання в повнім своїм складі ввійшла з правом рішаючого голосу в склад Української Центральної Ради. Входженням Ради Сел. Депутатів в склад Центр. Ради було покладено початок переформованню Ц. Ради на нових, клясових основах. З цього часу почавши, Центр. Рада виразно стала на шлях перетворення в орґан українського революційного селянства, робітництва і салдатів.

21. До президії з'їзду в числі иньших було обрано: Гаврилюка, Сивошапку, Левицького, Петлюру, Винниченка. М. С. Грушевський був обраний почесним головою З'їзду.

digitized by ukrbiblioteka.org

Як розгорілися московські націоналістичні пристрасти біля цього з'їзду, свідчить, крім заборони з'їзду Керенським, ще й ганебний вчинок прибічника Керенського — Начальника Київської Військової округи полк. Оберучева („тоже соціяліста"), який — чи свідомо, в цілях дискредітації і провокації з'їзду на якийсь нерозважний вчинок, чи, може, з переляку і будучи введений в блуд Начальником Київської Міліції Лепарським, — опублікував у газетах повідомлення про те, що немов би з'їзд виніс постанову п. о оружне захоплення Київського Відділу Державного Банку та Київського Губерніяльного Казначейства. Хоч подібної постанови на з'їзді не було і не могло бути, але Оберучев все-таки настільки твердо повірив в існування вигаданої ним же самим чи Лепарським постанови, що навіть поставив був збільшену військову охорону біля банку й казначейства.

Ця явна провокація надзвичайно обурила з'їзд. Де-які делеґати вимагали негайного арешту Нач. Округи Оберучева Коли б такий арешт відбувся, то невідомо чим би скінчився з'їзд і як пішов би дальший революційний рух. Можливо, що з'їзд, а разом з ним і Центральну Раду було б після цього розігнано збройною силою військ київської залоги (в більшости великоруського складу).

Коли провокація не вдалась, Нач. Округи п. Оберучев перепрошував і пояснив свій вчинок тим, що його ввів в блуд Нач. Міл. Лепарський.

22. В справах військових Ґенеральний Військовий Комітет подав докладне звідомлення про свою минулу працю і пляни на майбутнє, спинившись на тих перешкодах, які він зустрічав раз-у-раз з боку російських військових властей в своїй роботі. По обмірковуванню звідомлення, праця І. Комітету була з'їздом ухвалена, при чому з'їзд зажадав, щоб вищі військові власти затвердили Укр. Ґен. Комітет, як українську військову інституцію.

Далі з'їзд потвердив постанову Першого Військ. З'їзду про українізацію війська і доручив Комітетові розробити докладний план практичного переведення українізації, звернувши при цім на увагу також і „вільне козацтво", що в той час вже ширилось в деяких повітах Київщини.

Відповідно до тої нової важної ролі, яка припоручалася з'їздом Військовому Комітетові, з'їзд ухвалив постанову про обовязковість наказів Українського Військового Ґенерального Комітету для всіх українських вояків та українських військових орґанізацій.

Затвердивши далі (по докладу С. Петлюри) схему орґанізації Українського Військового Ґенерального Комітету (складену відповідно вимогам військової науки і практики) і Української Ради Військових Депутатів (по докладу Полозова), — з'їзд перевів вибори членів до цих орґанізацій (власне, перевибори Військ. Ґенер. Комітету і вибори Тимчасового складу Ради Військових Депутатів).

В земельній справі з'їзд ухвалив слідуючу постанову: „Всеукраїнський Військовий З'їзд в земельнім питанню на Україні цілком приєднує свій голос до постанов про земельну справу Всеукраїнського Селянського З'їзду, що від уся 28. травня — 2. червня 1917 р. у. Київі, і всіма засобами буде підтримувати його постанови." (Ці постанови наведено нами далі).

23. „Кіев. Мысль" (з 19. червня п. ст. 1917 р.) так описує цю присягу вояків:

. . . „Сильно гудів з дзвінниці Софійського Собору дзвін „Рафаїл" і схвильовано співав дзвін і дрібні звуки збір менших дзвонів. Ціла площа, яка вже потонула в сутінках вечора, представляла незвичайний вигляд. Десятки тисяч народу заповнили її — від Софійського Собору до Михайлівського манастиря. У самого памятника Хмельницького відслужено молебінь. Український Полк гетьмана Богдана, як один чоловік, упав на коліна. Стала навколішки й публика. В сутінках блищала щетина сталевих баґнетів над головами вояків, що стали навколішки . . .

А потім почулися пристрастні промови.

— Браття-Українці! Ви вже присягали раз . . . Присягнемо ж ще, що без автономії нашої матері-України не вернемося до своїх частей! . . .

— Присягайте ж!

— Присягаємо! — й повітря затряслося від однодушного оклику, що вирвався з грудей . . .

Гучно встали на ноги. Почулася в темноті команда, й гучно стало переходити воїнство. Полилася пісня:

— . . . „і докажем, що ми, браття, козацького роду!"
— . . . „ще нам, браття-козаки, усміхнеться доля" . . .
— . . . „душу й тіло ми положим за свою свободу" . . .

На темнім небі засвітилися великі ясні зорі. Виразно відбився темною бронзовою купою Богдан на коні з піднесеною булавою . . .

І здавалося, що тисячолітні київські вулиці смутно згадують якийсь давній-давній сон . . .

24. Дійсно, в ті дні (коли відбувались селянський і військовий з'їзди) в Київі буквально кипіло. Здається, не було тоді на цілий півмільйоновий Київ ні одної людини якої б національности і класової приналежности вона не була, яка б не приймала безпосередньої участи в вирішенню української справи на тих безконечних великих і малих народніх вічах-мітінгах.

„Кіев. М.", в статті „Недільні віча" (з 19. червня н. ст.), між иньшим. так описувала київські настрої й ті віча:

„Минулої неділі хвилі українського народнього руху піднеслися високо і круто. Тимчасове Правительство передає домагання Центральної Ради Установчим Зборам. Керенський не признає відповідним скликання в даній хвилі українського військового з'їзду. Ці два факти розхвилювали українство і викликали гучний і шумний прилив. У суботу до пізньої ночі в Педагогічнім Музею відбувалося тайне засідання Центральної Ради. Прийнято відому вже резолюцію. На неділю на 11 г. з ранку в Троїцькім Народнім Домі назначено відкриття українського військового з'їзду.

Був гарячий день. Хоч з ранку перейшов дощ, але він не освіжив атмосфери. Входу до Народнього Дому бережуть салдати і до середини поки що нікого не пускають. Довкола величезні натовпи салдатів-Українців, матросів у білих сорочках, і тут і там між тою товпою, що комашиться, мов муравлище, окремі постаті горожан. Виясняється, що відкриття з'їзду відкладається на 5 г. попол. тому, що не всі ще делегати прибули до Київа. А народ усе підходить — і знов салдати, знов матроси. Багато офицерства, делегованого на з'їзд. Майже половина делегатів — з боєвими нагородами на грудях, з „георгіями", з медалями, орденами. Трапляються салдати, груди котрих прикрашені всіма степенями георгієвських хрестів. Поневолі любуєшся рослими, поставними, свобідними в рухах матросами. Засмалені молоді люде видаються відлитими з прегарної бронзи, і загалом поневолі піддаєшся, поневолі захоплюєшся настроєм, який тут царює.

Але настрій напружений. Довкола летючі імпровізовані віча майже на цілім просторі від Народнього Дому до Миколаївського Парку. Всюди — розмови про українські справи, — горячі, одушевлені, але ба! — Часто переходять у роздражнений крик, трохи що не взаємні образи.

— Нас Московщина раньше душила! — чути з одної товпи, — триста літ душила. І тепер ваше правительство не позволяє нам збіратися, коли ми захотіли уладити своє життя . . .

А доброволець-Українець просто рубає, без надуми:

— Російська демократія проти нас!

— Позвольте, товаришу, — мягко пробує хтось полемізувати, — я розумію, коли ви ще говорите про буржуазію, але сором вам говорити так про російську демократію . . .

— А чого ваша демократія мовчить? І московське правительство, чи не з демократії?

— Буржуазія скрізь є . .

— У нас, на Україні, нема буржуазії. У нас — одна партія, один народ.

— Російська демократія зовсім не проти домагань Українців . . .

— А звідки ви це знаєте? — різко перебиває доброволець.

— А звідки ви знаєте, що демократія проти вас?

Уже почулося роздражнення, і люде спішно або замовкають, або розходяться. Українці говорять сміливо, свобідно і часто різко. Ті, що з ними полемізують, почувають себе змішаними: бо справу ставиться так, що їх обвинувачують трохи не в насильствах.

digitized by ukrbiblioteka.org

— Ім з'їзд став більмом в очах, а польський з'їзд дозволений? — говорить високий український салдат. — Чому нам не можна?

Скрізь товпу протискається гарно вдягнений маленький повний пан. Витягнувши вперед руку з відтятим вказуючим пальцем, він гаряче говорить з сильним польським наголосом:

— Я вам скажу дуже коротко: польский з'їзд скликається для того, щоб всадити ніж у груди Німцеві. А український з'їзд, — для того, щоб всадити ніж у спину великої російської революції ... Більше я вам нічого не скажу!... — Він нагло повертається на каблуках і швидко віддалюється.

В одній товпі підстаркуватий Жид-ремісник з Великої Васильківської пробує спорити:

— Я так думаю, що всі називаються „русскіе": і Українці, і Поляки, і Жиди і Вірмени — я уважаю, що все „русскіе" ... Іронічний сміх.

— А ви історію знаете? — сиплеться на нього град питань.

— Ні, — змішано відповідає той, — історії не знаю ...

— Ну, то раньше довідайтесь, а потім говоріть ...

Той самий спір у другої товпи. Обступили російського ремісника.

— Та що ви говорите? Корінь „русскаго" народу це — Українці, як хочете знати, а північні народи — це галузи ...

І знову:

— А історію знаєте, читали?

— Читав ...

— Ну й багато ж знаєте! Прочитайте ще!

Салдат Великорос стоїть проти салдата Українця. Спорять і зачинають сердитися:

— Що ж то буде, говорить Великорос: всі зачнуть відокремлятися, Українці, Литва, Сібір ... Ви хочете всіх звідси вигнати ...

— Товаришу! Ви говорите дурницю! Ви не читали нашої програми.

— Яку дурницю, коли я сам чув: і то наше, і то наше ... Вчора на станції кричать: „І станція наша!" Чому ми від вас не відокремлюємося, а ви хочете від нас відокремлюватись?

— Що? — дивується Українець.

— Я говорю: чому ми вас не кидаємо, а ви хочете нас кинути?

Українець вигукає:

— Та йдіть собі, куди хочете! геть на всі чотирі! Ми вас не тримаємо! Ще в-заду дамо копняка!

Вибухає і Великорос: тяжко дишучи, обидва міряють один одного недобрими поглядами.

— Та ви не хвилюйтесь, товаришу! поволі відзивається Великорос.

— Ну, і ви так само заспокойтеся! иногозначно говорить Українець.

І цілий день бурилося людське море розхвильованих пристрастей. І думалося: далеко ще до повної побіди ідей соціялізму ...

* * *

Перед Музейом також салдатське море. Тут видаються картки для вступу на з'їзд. Черга почалася від першої гімназії і тягнулася вздовж давньої стіни з залізними ґратами.

— Ось тобі й заборонили з'їзд! Дивіться, як народ іде хмарою! весело говорить добре збудований салдат, що обливається потом від палячого проміння гарячого сонця.

Народ прибуває. При вході до Музею зібралася величезна товпа, і ніяк не може дістатись до середини. Величезний вестібюль Музею гуде. Гомін відбивається луною десь нагорі від тисячі голосів, від тупоту тисячів ніг військових людей, що входять і виходять. Під стінами за столами писарі безперервно пишуть сині членські картки та й дають пояснення ... А на горі засідає Військовий Генеральний Комітет, куди приходять за розвязкою ріжних організаційних справ.

* * *

О 5. годині Народній Дім переповнений Величезна густа товпа лишається на вулиці. Не всі делеґати з синіми картками попадають сюди, а тим, хто хотів би бути присутнім, яко публика, відмовляють:

— Добродію! Нема ні одного місця. Ось повірте ж. — І дійсно, нема ні одного місця! Театр з низу до верху заллятий народом — салдати, офицерство, матроси. Одна суцільна маса, що густо збилася. Коли зі сцени глянеш на ґалерею й иньші верхні місця, бачиш чорніючу купу народу. Коли глянеш у партер, — одно салдатське людське обличча. На сцені президія. Голова — Винниченко. Він досвідчений, умілий голова: спокійно і ділово проводить цим незвичайним вічем, з огляду на скількість народу. Послух голові, дисціпліна — взірцеві. Але й тут настрій напружений. Ухвалюють, що буде віче, а з'їзд відкривається в понеділок рано в городському театрі.

— А дадуть театр? — питає хтось.

— Його сусід усміхнувся і не відповів нічого. На сцені один з перших бесідників віча — людина в салдатській формі. Бесідник починає говорити, але не знає добре української мови. Чуються бурхливі протести. Від бесідника домагаються пояснень: хто він? Він пояснює: він почтово-телеґрафичний урядовець, родом з Катеринославщини; просить вибачення, що умови життя були такі, що він забув свою рідну мову. У відповідь несуться палкі оклики. Віче ухвалює: Хай говорить, як може, як уміє!...

Про що говорили на вічу? Про автономію.

— А чи буде з'їзд? — запитує бесідник. У відповідь — бурхливі оплески.

— Ось і відповідь! — закінчує бесідник.

— Керенський не міг заборонити з'їзду!

— Попросіть Керенського, хай він сам прийде сюди, хай почує від нас, чого нам треба!...

— Ми — вільний народ! І ні Керенському, ні Тимчасовому Правительству, ґеб-то російському народові, й нікому иньшому не вдасться спинити вільний народ!...

— Як народ захоче, так і уладить своє життя!...

Один з делеґатів докладно оповідає, як трудно було йому дістатися на з'їзд: всюди робили перепони, на кождій станції пропонували вернутися назад.

— Лекше мені було в Карпатах наступати. — говорить офицер, ніж приїхати зі Пскова до Київа.

А коли одну ґрупу спинили і бесідник спитав їх, чи їдуть вони дальше, отримав відповідь:

— Часу не гаємо, їдемо в Київ!

— І так, з'їзд повинен відбутися. Це не буде дезорґанізацією. Дезорґанізація буде тоді, коли з'їзду не відбудеться!

— Розважім українську справу тепер. Вони запихають її то сюди, то туди — в ріжні кутки. Коли не розпяжемо, — скажуть, що боїмося!"

25. Привітання Центральній Раді та постанови про прилучення до І Універсалу і визнання Центр. Ради своїм Урядом дуже інтересні, як своїм змістом, так і формою. Українські ґазети того часу (та й російські) переповнені ними. На жаль, не всі вони попали в пресу, а й ті, що попали, не зібрані до купи і не систематизовані. Тут ми наведемо кілька таких привітань та постанов:

„Збори харьківської ґуберискої Ради, що відбулись 11. червня, вітають поповнену представниками війська і селянства Центральну Раду, цілком поділяють напрямок її діяльности та признають її своїм тимчасовим Урядом. Голова Ради Рубас. („Р. Г." 6. VII.)

„Кременчуцьке Земське (надзвичайне) Зібрання, приєднуючись до Універсалу і визнаючи Центральну Раду орґанои правительственної власти, асіґнувало до роспорядимости Ради 15.000 рубл." („Рѣчь" з 14. VII.)

„Золотоноське повітове Земство, приєднуючись до І Універсалу і визнаючи Ц. Раду за Уряд, асіґнувало до роспорядимости Ради 15.000 карб." (Р. П.)

„Полтавська Шкільна Рада вітає Українську Центральну Раду, яко єдиний правомочний орґан українського народу, і заявляє, що буде підтримувати всі її заходи, направлені до здобуття прав українському народові. Голова Зборів Я. Стенька" („Р. Г." 30. VI.).

digitized by ukrbiblioteka.org

„Остерський повітовий український з'їзд (на Чернигівщині), прилучаючись до І Універсалу, заявляє, що він визнає Українську Центральну Раду Тимчасовим Правительством в межах України“ („Рѣчь“, 12 VII.).

„Ми, Українці, громадяне і козаки катеринославської і гусаківської волостей звенигородського повіту (на Київщині), зібравшися 15. червня на віче, з великою радістю вислухали й прийняли Універсал. Щиро дякуємо Центральній Раді за її заходи і кажемо, що ми будемо всіма силами підтримувати її, яко наш Тимчасовий Уряд. З доручення громадян, комісар катеринославської Поліщук.“ („Р. І.“ 6. VII.)

„Члени всіх організацій м. Яготина (на Полтавщині), обміркувавши на загальнім черговім зібранню Універсал Укр. Центр. Ради до українського народу, ухвалили прилучитися до Української Центральної Ради і виявити їй свою повну покірність і своє повне довірря, підтримуючи її до того часу, поки вона буде захищати інтереси люду України в демократичнім напрямку“ (Р. І.“ 6. VII.).

„В де-яких волостях Бердичівського повіту селяне, виконуючи наказ Універсалу про самооподаткування, наложили податок по 10 коп. від десятини на свої і поміщицькі землі.“ („Рус. Сл.“ 4. VII.)

„Зорганізовані салдати й офицери винницького гарнізону (на Поділлю), зібрані на вічу в городськім театрі в числі звиш 2000 чоловіка, поставовили: визнати український Військовий Генеральний Комітет найвищою нашою законною властю і завсігди та всюди виконувати його розпорядки; признати Укр. Центр. Раду найвищою установою на Україні, правомочною вести всі справи України. Голова Струминський. Товариш Голови Дудич“ („Р. Г.“ 30. VI.)

„Українці салдати єгерського, семенівського та ізмайлівського гвардейських полків, зібравшись 5. липня (н. ст.) в манежі єгерського полку, постановили: всіма силами підтримувати волю українського народу, висловлену в Універсалі Української Центральної Ради“. („Русск. Вол.“ 6. VII. н ст.). (Це ті салдати, що перші повстали оружно проти царату на вулицях Петрограду).

„Українці офицери, урядники і салдати Головного Штабу на загальних зборах постановили: привітати Універсал Української Центр. Ради, визнавши його справжнім висловом домагань української революційної демократії; визнати Укр. Центр. Раду за своє Тимчасове Правительство автономної України і довести до відома Ради, що всіма силами будемо боротися і боронити волі українського народу.“ (Русск. Вол.“ 8. VII. н. ст.).

„Канівська Повітова земська Управа, обговоривши Універсал Української Центральної Ради, постановила привитати Українську Центр. Раду з великим почином в справі організації спокою і порядку на Україні. Узнаючи Укр. Центр. Раду Тимчасовим Українським Правительством, повітова Управа, яко репрезентантка населення канівського повіту, приймає до виконання вказівки Ради, яко найвищої адміністративної власти на Україні. Слава Українській Центральній Раді! Слава українському народові! Слава українському війську!“ („Русск. Сл.“ 30. VI. н. ст.).

„Нарада представників повітових земських управ цілої київської губернії, обміркувавши І Універсал Центральної Ради, постановила: Вітаючи Універсал Укр. Центр. Ради, як найвищого органу зорганізованого українського народу, нарада представників київської губернської земської Управи та представників повітових земств київської губернії, висловлює повну готовність працювати в контакті з Радою; признає потрібним давати Раді матеріяльну підтержку і з свого боку просить Раду давати земським організаціям моральну піддержку в їх роботі на користь населення.“ („Рус. Сл. 30. VI. н. ст.).

„В Полтаву прибуло зі східних губерній до 4000 салдатів Українців з офицерами, в цілі сформування українських військових частей. Салдатів і офицерів урочисто привітала місцева українська військова Рада під проводом голови Ради – салдата Панченка. На честь прибувших, при величезнім вібранню народу, відбулося величне віче коло памятника полтавської побіди. На вічу проголошено постанови Ради робітничих і салдатських депутатів і всіх соціялістичних партій про прилучення до виданого Українською Центр. Радою Універсалу. Вислано до Центр. Ради телеґраму з запевненням підтримки її діяльности.“ („Рус. Вол.“ 3 VII. н. ст.).

„Після молебня і прочитання Універсалу Укр. Центр. Ради, 5. український полк (в Умані) прийняв присягу на вірність Центральній Раді" („Рус. Сл. г. VII. н. ст.).

„Через Харьків переїхали до Київа два ешелони українських військ. Майже на кожнім вагоні розвівався національний український прапор. На запитання відповідали салдати, що вони їдуть до Київа, щоб віддати себе в розпорядження Укр. Цент. Ради" („Рѣчь", 6. VII.).

„Надзвичайні борзенські земські збори ухвалили признати Укр. Центр. Раду найвищою урядовою інституцією й асігнувати в її розпорядження 3000 карб." („Р. Г.").

„Українці професійного з'їзду праці висарства московсько-київсько-воронізької залізниці, отримавши Універсал, з радістю щиро вітають Центр. Раду, бажаючи певного й негайного здійснення давно жданої святої мети — визволення Рідного Краю. Товариш Голови Воронуха" („Р. Г.").

„Селяне с. Насташки, васильківського повіту на Київщині, зібравшися на віче 27. червня (н. ст) в числі 600 душ, ухвалили привітати Універсал Укр. Центр. Ради й висловити Раді повне довірря, яко найголовнішому правительственному орґанові на Україні. Голова віча Козик, писарь Ванара." („Р. Г.").

„Громадяне села Броварки гадяцького повіту на Полтавщині на своїх зборах одноголосно постановили піти за Центр. Радою і віддати до скарбниці Ради по 10 коп. з десятини" (Н. Р.).

„В селі Диканьці полтавського повіту, селяне, вислухавши з радістю Універсал, одноголосно постановили коритися цілком Центр. Раді, яко своєму Тимчасовому Правительству" (Н. Р.).

„Збори робітників-Українців нічного й штампажного заводів у Катеринославі, що відбулись 7. липня (н. ст.), вітаючи Укр. Центральну Раду, яко єдиного виразника інтересів українського народу, ухвалили: вважати Універсал актом величезного значіння в історії українського руху і висловити Укр. Центр. Раді своє повне довірря, заявляючи готовність підтримувати її доти, поки вона буде боронити інтересів українського народу в демократичнім напрямку." (Р. Г.)

26. Внутрішня конституція Центральної Ради до часу утворення Генерального Секретаріяту определялась слідуючим „Наказом", прийнятим на Загальних Зборах Ради, що відбулись невдовзі після Національного Конґресу (а саме **6.** мая н. ст. 1917 р.):

„I. Українська Центральна Рада, будучи представницьким орґаном усієї зорґанізованої української людности, має своїм завданням виконати волю тої людности, висловлену на Українськім Національнім З'їзді, це-б-то переведення автономії України в федеративній демократичній російській республіці, з забезпеченням прав національних меньшостей, що живуть на території України. Переймаючи ту волю людности, У. Ц. Рада тим самим переймає право ініціятиви, обєднання і керування в сьому завданню діяльности орґанізацій, що мають в ній представництво, й виконання постанов Національного З'їзду.

II. Склад Ради обрано на з'їзді представників українських орґанізацій і його має поповняти сама Рада, згідно з постановою з'їзду, через коонтацію.

III. Робота У. Ц. Р. провадиться через загальні збори та через Комітет Ради.

А. 1) Загальні збори визначають напрям і характер всієї роботи Ради; 2) загальні збори є звичайні (чергові) або надзвичайні; 3) звичайні збори мають відбуватися не рідше, як раз на місяць; 4) . . . 5) надзвичайні загальні збори скликає Комітет при нагальній потребі; 6) . . . 7) . . . (пропущені точки — технічного характеру, про порядок скликання зборів то-що).

В. 1) Через Комітет Ради провадить роботу Рада в конкретній обстановці моменту, яка постійно зміняється; 2) В склад Комітету входять: а) вибрана З'їздом президія Ради — Голова та два заступники Голови; б) члени, вибрані загальними зборами Ради в числі 17 чоловіка; в) вибрані Комітетом голови комісій Ради, не більше восьми; 2) окремі особи, коонтовані Комітетом до повного його складу в числі 33 членів; 3) Комітет вибірає з-поміж своїх членів секретарів і скарбника Ради, а також голов комісій; 4) на голов комісій можуть бути вибрані і не члени Ц. Ради, які тим самим стають членами Ради

digitized by ukrbiblioteka.org

і Комітету, згідно з постановою З'їзду; 5) Членами комісій Ради можуть бути ... 6) Комісії утворюються Комітетом ... 7) Комітет веде й керує роботою канцелярії Ради; 8) Комітет повинен повідомляти як найскорше про постанови Ради і Комітету губернські і повітові Ради."

З утворенням Генер. Секретаріату, ця „внутрішня конституція" Ц. Ради цілком природно підлягала де-яким змінам в напрямі більш виразного закреслення законодавчих функцій Комітету, що став з того часу справжньою „Малою Радою", і передачі всієї повноти виконавчої влади (правительственої) Генер. Секретаріатові.

До речі, тут зауважимо, що на пятій сесії Центральної Ради (від 20. червня ст. ст. до кінця цього місяця), на якій було затверджено першу Декларацію першого складу Генер. Секретаріяту, відбулась реорганізація Президії Центральної Ради. Товаришами Голови Центр. Ради було обрано (замість Єфремова і Винниченка, що пішли в уряд): М. Шрага (с.-р.), С. Веселовського (с.-д.), Х. Крижановського („трудовик") і А. Ніковського (с.-ф.); секретарями Центр. Ради: М. Чечеля (с.-р.), Л. Постоловського (с.-р.), Л. Чикаленка (с.-д.) і Я. Левченка (с.-д.).

27. Дебати над декларацією тяглися в Центральній Раді два дні — 26. і 27. червня (ст. ст.). Виступали промовці від фракцій і відчитували свої формули переходу до чергових справ, які, що-правда, мало ріжнилися одна від одної, бо всі висловлювались за затвердження декларації, зустрінутої, після її прочитання, загальними оплесками зборів. На найбільш радикальній позиції заявилася фракція укр. с.-р, промовець якої М. Ковалевський, між иньшим, зазначив, що Секретаріят повинен змагати до утворення національного бюджету і одверто заявити, що „організацію нації ми мусимо закінчити на своїх Установчих Зборах."

Після дебатів Рада ухвалила слідуючу, запропоновану фракцією у. с.-р. формулу переходу:

„Вислухавши декларацію Генерального Секретаріяту, Українська Центральна Рада висловлює йому повне довірря. Уважаючи Генеральний Секретаріят найвищим народоправним органом українського народу та його найвищою властю, маючи на увазі, що в інтересах українського трудового народу взагалі являється скликання Українських Установчих Зборів, визнаючи потрібним, щоб Генеральний Секретаріят в чергову сесію Центральної Ради представив доклад про Українські Установчі Збори, Центральна Рада переходить до чергових справ."

Між иньшим, на цій сесії Центр. Ради вперше виразно заявила себе своїм виступом в справі декларації фракція так званих „націонал-революціонерів." Група ця (під проводом М. Любинського) ставила на першу чергу довершення національно-політичної української революції і тільки на другу чергу ставила питання соціяльно-економичні. Пізніще ця фракція роспалась, не встигши навіть утворити окремої політичної партії, хоч по своїй природі вона являлась досить життєвою.

28. Перша нарада міністрів з президією Центр. Ради і Генер. Секретарями відбулась вранці 12. липня (н. ст.) в помешканні Центр. Ради. Вечером того самого дня відбулась там-таки друга нарада, в якій брав участь і Керенський.

Того ж дня ввечері відбулося обєднане засідання виконавчих комітетів громадських організацій, рад робітничих і салдатських депутатів, коаліційної студенської ради та представників політичних партій, на якому до 1. год. ночі обмірковувалось, при участи міністрів — Терещенка, Церетелі і Керенського, українське питання.

Другого дня — 13 липня (н. ст.) — знову відбулось, з участю міністрів Церетелі і Терещенка, засідання в будинку Ради з Генер. Секретарями і президією Ради, на якому остаточно було вироблено точки умови.

На всіх сих засіданнях міністр Терещенко поводився здебільшого пасивно, хоч загалом прихильно до Центр. Ради. Церетелі ж за всяку ціну хотів, щоб в тексті універсалу було упомянуто, що Центральна Рада одмовляється від самочинного здійснення автономії України і, навіть, засуджує наперед можливі спроби иньших народів Росії до самочинного здійснення їх автономії. І взагалі, йдучи

по суті на великі уступки, Церетелі весь час уникав в постанові і в універсалі слова „автономія України". А що саме про автономію України вів річ і сам Церетелі, видно з його поздоровлення з автономією України, яке зробив він, відїздючи до Петрограду, голові Ген. Секретаріяту — В. Винниченкові.

29. Новообраний, чи ліпше сказати — переобраний і доповнений склад Генерального Секретаріяту, що був поданий на затвердження Временного Правительства, мав такий склад: 1) Голова Ген. Секретаріяту і Генер. Секретарь внутрішніх справ — В. Винниченко (у. с.-д.), 2) Генеральний Секретарь земельних справ — Б. Мартос (у. с.-д.), 3) Генеральний Секретарь судових справ — В. Садовський (у. с.-д.), 4) Генеральний Секретарь освітніх справ — І. Стешенко (у. с.-д.), 5) Генеральний Секретарь військових справ — С. Петлюра (у. с.-д.), 6) Генеральний Секретарь залізничих справ — В. Голубович (у. с.-р.), 7) Генеральний Писарь — П. Христюк (у. с.-р.), 8) Генеральний Секретарь національних справ — О. Шульгин (соц.-федер.), 9) Генеральний Секретарь фінансових справ — Х. А. Барановський (непарт., хоч спочатку прихилявся до с.-р.), 10) Генеральний Секретарь харчових справ — М. Стасюк (кандидат Селян. Спілки, непартійний, пізніще вступив до укр. партії соц.-рев.), 11) Генеральний Секретарь почти й телеграфу — О. Зарубін (рос. с.-р.), 12) Генеральний Контрольор — М. Рафес (евр. „Бунд"), 13) Генеральний Секретарь праці — (кандидата мали лати націон. меньшости), 14) Генеральний Секретарь торгу і промисловости — (кандидата також мали дати націон. меньшости).

Товаришами Генерального Секретаря по національних справах було обрано: по єврейських справах — І. Зільберфарба; по польских — М. Міцкевіча, по великоруських (пізніще було обрано д. Одинця).

Комісаром для справ України при Временнім Правительстві було обрано П. Стебницького (с.-фед.).

Як бачимо, і в цьому другому складі Ген. Секретаріяту більшість, як і в першім, складалась з у. с.-д. Це пояснюється, звичайно, не фактичним значінням укр. соц.-дем. партії в українській революції (значіння цієї партії, як масової, завше було невелике), а лише тим, що ця партія мала в своїх, взагалі нечислених рядах чимало інтеліґенції (педаґоґів, адвокатів, письменників, журналістів і так далі), тоді як друга укр. соціялістична партія — соц.-рєволюціонерів — мала за собою маси (селянство і робітництво) і була дуже бідна на інтеліґентські сили.

30. З'їзд визнав, що національно-культурне та економичне становище українського робітництва ставило перед робітництвом такі завдання:

А. Що-до професійних союзів: 1) В професійних союзах, які орґанізуються на основі обєднання робітників даної професії, без ріжниці національностей, українські робітники мають домагатись: а) заснування українських секцій для ведення культурної та аґітаційної роботи, б) визнання рівноправности української мови в діловодстві й урядуванню, в) видання літератури коштом союзу на українській мові. Що-до професійних товариств, то українські робітники будуть обстоювати: а) Щоб групи кожного союзу на Україні обєднались в одно автономне ціле, б) щоб всі союзи на території України обєднались в одно бюро професійних союзів України.

Б. В справі культурно-просвітніх орґанізацій: з огляду на те, що українське робітництво дуже низько стоїть що-до свого духовного розвитку — 1) З'їзд закликає робітників засповувати культурно-просвітні робітничі товариства; 2) з'їзд думає, що загально-національні просвітні товариства не можуть цілком задовольнити духовних потреб робітництва або дати робітникові пєєї справжньої освіти, потрібної трудовому людові; 3) З'їзд визнає потрібним заснувати Всеукраїнське Центральне Бюро просвітніх робітничих товариств, яке буде показувати цим товариствам, як треба добре освітлювати робочим масам їх клясове становище в сучасному капіталістичному устроєві.

Між иньшим, в справі відношення до селянства З'їзд виніс таку ухвалу: „Трудове селянство і робітництво єсть дві ріжні частини одного трудового народу; тому в своїй економичній боротьбі українське робітництво буде йти в згоді з нашим селянством, памятаючи, що всі пригнічені можуть дійти до кращої долі тільки в дружньому єднанні."

digitized by ukrbiblioteka.org

31. Після того, як в склад Центр. Ради ввійшла рада робітничих депутатів і представники національних меншостей (в звязку з чим було перевелено ревізію і національного, українського представництва в Раді), числовий склад її виносив коло 800 депутатів, які так поділялися в національному і клясовому відношенню:

	чол.
1. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів	212
2. Всеукраїнська Рада Військових Депутатів	158
3. Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів	100
4. Представників загальних (неукраїнських) рад робітнич. і салдатських депутатів	50
5. Українські соціялістичні партії	20
6. Російські соціялістичні партії	40
7. Єврейські соціялістичні партії	35
8. Польські соціялістичні партії	15
9. Представники від міст і губерній (котрих вибиралась переважно на селянських, робітничих і загальпо-націон. з'їздах)	84
10. Представників професійних, просвітніх, економичних та громадських орґанізацій і національних партій (Молдованів, Німців, Татарів, Білорусснів і инших)	108

Реальпо число мандатів ніколи не досягало зазначеної тут кількости.

32. Орґанізація селянства переводилась по слідуючій, ухваленій Першим Всеукраїнським Селянським З'їздом (на початку червня ст. ст.) „селянській конституції":

„Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, заслухавши доклад про орґанізацію селянства, постановив: *)

1. Забезпечити волю і землю українському народові може тільки саме пляномірно орґанізоване селянство.

2. Платформою для орґанізації селянства повинні бути постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду.

3. Формою орґанізації Українського Селянства повинна бути Селянська Спілка.

4. Законодавчими орґанами Української Селянської Спілки являються всеукраїнські, губернські і повітові селянські з'їзди, а в часи від одного з'їзду до другого — всеукраїнська, губернські та повітові ради селянських депутатів. Виконавчими орґанами останніх являються їх центральний, губернські, повітові, волосні і сільські комітети Селянської Спілки.

5. В кожному селі повинен бути заснований (не меньш, як з 5 душ — чоловіків і жінок) комітет Селянської Спілки, вибраний на підставі всенароднього, рівного, пряного і таємного голосування.

6. Волосні Комітети Селянської Спілки складаються з представників по одному на 200 дорослих (20 років) чоловіків і жінок, але не меньше одного села.

7. Повітові Ради Селянських Депутатів складаються з представників од волостей, по одному на 2.000 дорослих чоловіків і жінок.

Примітка. Тимчасова Рада Селянських Депутатів може бути вибрана на повітовому селянському з'їзді.

8. Губернська Рада Селянських Депутатів складається з представників повітових рад — по 5 од повіту.

9. Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів складається з представників — по 2 од кожного повіту, вибраних повітовими селянськими з'їздами.

Примітка: Тимчасова Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вибірається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

10. Повітові, Губернські і Центральний Комітет Української Селянської Спілки вибираються відповідними Радами Селянських Депутатів, а до орґанізації рад — відповідними з'їздами.

Примітка. Тимчасовий Центральний Комітет Селянської Спілки вибірається на Першому Всеукраїнському Селянському З'їзді.

---

*) Доклад І. Пугача (у. с.-р.), забитого в Київі большевиками (підчас першого їх наїзду), разом з міністром хліборобства Зарудним (теж укр. соц.-рев.).

11. Членом Української Селянської Спілки вважається кожен, хто признає для себе обовязковими всі постанови Всеукраїнського Селянського З'їзду та Рад Селянських Депутатів і їх виконавчих орґанів.

12. Всі члени Укр. Сел. Спілки платять щорічний внесок в розмірі 1 карб. на рік.

Примітка. Повітовим Радам дається право встановляти в своєму повіті членську вкладу і вище.

13. Ці гроші поділяються так: село 30 коп., волость 25 коп., повіт 20 коп., губернія 15 коп. і Центральний Вик. Комітет 10 коп. від кожного рубля. Гроші збираються сільськими Комітетами Селянської Спілки і посилаються у всі Комітети безпосередньо.

14. Членські вкладки вносяться скарбникові Комітету Селянської Спілки. На кожен внесок скарбник Комітету повинен видавати квит. Скарбник веде шнуровану касову книгу і не меньше разу на 2 місяці здає справоздання.

15. Для провірки всього діловодства і касових справоздань загальні збори членів Україн. Селянської Спілки вибірають Ревізійну Комісію з трьох членів.

16. Всі адміністративні, громадські і земські інституції, земельні, продовольчі та инші комітети, як технічні орґанізації, які обслужують селянство. підлягають в своїй діяльности Радам Селянських Депутатів і Комітетам Селянської Спілки (по своїй постепенности), як виразникам волі трудового народу.

17. Для встановлення безпосереднього звязку Комітетів і Рад Селянських Депутатів зо всіма иньшими комітетами і громадянськими орґанізаціями бажано, щоб селянство вибірало в ці орґанізації членів Комітетів Селянської Спілки та Рад Селянських Депутатів.

18. Для обєднання роботи Селянських Депутатів з Радами Селянських та Робітничих Депутатів повинно орґанізувати спільні орґани при умові представництва селянства пропорціонально до його кількости".

Цю конституцію де-що було доповнено потім на сесіях Всеукр. Ради Селянських Депутатів. Між иньшим, перша сесія Ради винесла слідуючі, доповнюючі „конституцію" ухвали:

1. „Зважаючи на те, що орґанізація селянства на Україні в сей час вимагає напруження всіх сил для її здійснення і що проведення орґанізації нотрібує і відповідних коштів, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів звертається до всього орґанізованого трудового селянства на Україні, щоб воно як найшвидче давало кошти Центральному Комітетові Всеукр. Ради Сел. Депутатів, а також губернським, повітовим і волосним комітетам, згідно з постановою І Всеукр. Селянського З'їзду.

2. Зважаючи на те, що орґанізоване селянство перебуває тепер надзвичайно гарячий час, який потрібує і напруження коштів, Всеукр. Рада Селянських Депутатів звертається до земств на Україні, які існують на селянські гроші і повинні в першу чергу дбати про селянство, дати одноразово Виконавчому Комітетові Ради Сел. Депутатів певні кошти: губерніяльні земства не меньше 10.000 рубл. і кожне повітове земство по 2.000 рублів. Місцеві ж орґанізації селянства на Україні мають, по можливости, дістати асіґновки для орґанізаційної роботи з запасних капіталів ріжних народніх самоуправ (волосних і сільских), а також і місцевих кооперативів.

3. Кошти Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів ідуть на удержання Центр. Комітету Укр. Сел. Спілки і його канцелярії, удержання кадрів аґітаторів, улаштування ріжних аґітаційних курсів, видання книжок, удержання книгарні, на підтримання місцевих, слабих ще орґанізацій; утримання селянських делеґацій, утримання членів Всеукр. Ради Сел. Депутатів за час сесії і так далі.

4. Зважаючи на те, що трудове селянство України орґанізується територіяльно коло свого природнього центра — Київа, Всеукр. Рада Селян. Депутатів звертається до всього орґанізованого трудового селянства на Україні з закликом, щоб воно всі самооподаткування посилало тільки в українські центри. (22.—25. червня ст. ст.)

В наведеній ухвалі з'їзду про орґанізацію селянства особливої уваги заслуговує § 16., яким намічався шлях і основи будування орґанів влади на місцях

digitized by ukrbiblioteka.org

в автономній Україні. На жаль, цим шляхом не захотіло піти тодішнє революційне українське правительство під проводом В. Винниченка. Захоплюючись творенними державности по старих російських зразках, де-що змінених Временним Правительством, Ген. Секретарство внутрішніх справ головну увагу звернуло на насадження всюди комісарів (губерніяльних та повітових) з їх бюрократичними, ні до чого непридатними канцеляріями. Пізніще це питання, розвязка якого так щасливо намічалась ще на І Всеукр. Сел. З'їзді, стало цілою трагедією в історії українського державного будівництва. Налякавшись „радянської системи влади", пізніщі українські уряди вже і слухати не хотіли про те, щоб на місцях передати владу Радам Селянських Депутатів, підпорядкувавши їм, вже як технічні орґани, земства і ріжні комітети. Відгуками цієї боротьби між двома системами влади на місцях були пізніще спроби і Центр. Ради і Директорії утворити на місцях: першої — Громадські Комітети при Комісарах (витвір В. Винниченка), другої — Трудові Ради (витвір укр. с.-р.), а ще пізніща — проект утворення Народніх Рад.

33. Початок свого істнування партія „соціялістів-федералістів" бере ще з 1904 року від „Української Демократичної Партії", сколка з російської великобуржуазної ліберальної конституційно-демократичної („кадетської") партії. В 1905 році від цієї партії одкололася ліва частина і заснувала „Українську Радикальну Партію". Але окреме істпування цих двох партій тяглось не довго. В кінці 1905 року вони знову зєдналися під назвою — „Української Радикально — Демократичної Партії", програм якої було затверджено на з'їзді партії в 1906 році. Після цього Українська Радикально-Демократична Партія нераз міняла свій програм, аж поки знову, вже на згаданій конференції, не прибрала собі нової назви і де-що заново не змінила свого програму.

Остаточно програм партії (соц.-федер.) було затверджено на з'їзді партії 2.—4. вересня (ст. ст.) у Київі (в 1917 році). Програм нічим не ріжнився від постанов конференції. В національно-політичних справах партія викинула домагання автономії України і прийняла гасло перебудови Росії на федеративних основах.

34. При обміркуванні земельного і національного питання на з'їзді виникли дуже палкі суперечки по-між ріжними течіями партії — основною, інтернаціоналістичною, і конфедералістичною.

Ліва течія, чи як вона себе називала — група інтернаціоналістів, складалась майже виключно з представників лівобережних орґанізацій партії — Харьківщини та Полтавщини, що були під великим ідейним виливом російських соц.-рев. і взагалі російської соціялістичної інтеліґенції. Ця течія не особливо налягала на національний момент в революції, висовуючи на перше місця момент соціяльно-економичний.

Конфедералісти, що були переважно представниками правобережних орґанізацій партії, навпаки, видвигали на перше місце момент національно-політичний, виставляючи передовсім гасло самостійности Української Республики.

Наведені нижче постанови були, проте, ухвалені майже одноголосно. Їх, разом з иньшими, партія положила в основу свого програму, який був прийнятий на цьому з'їзді.

Між иньшим, на цьому-таки з'їзді було переобрано Центр. Комітет партії, в склад якого ввійшли: Салтан, Охримович, Севрюк, Ісаєвич, Христюк, Лизанівський, Чечель, Нолонський, Шлейченко, Базяк, Шраг, Полозов, Коваленський, Корж, Коваленко, Пуґач і Панченко.

35. На IX з'їзді партії нар. свободи (кадетів), що відбувся трохи пізніще, а саме — 5.—8. серпня (нов. ст.), дійсно було переглянуто кадетами національне питання взагалі і українське з'окрема.

В загально-національній справі з'їзд став на позицію заведення нетериторіяльної автономії (платформа еврейського „Бунду"), ухваливши (по докладу бар. Нольде) постанову слідуючого змісту:

„Держава може передати національностям, яко єдиним нетериторіяльним публичним союзам, здійснення означених законом завдань управи в культурних справах (просвітних, релігійних, добродійних, економичних і т. и.) у відношенню

до всіх осіб, які признають свою приналежність до цих національностей. Організація сих національних союзів, предмет їх компетенції і обем власти, розміри запомог для них з державних засобів і умови оподаткування участників, а так само відношення союзів до держави, означуються загально-державним законодавством".

В справі внутрішньої державної перебудови Росії з'їзд потвердив свою попередню позицію так званої „провінціяльної автономії", з правом окремим територіяльним союзам лучитися в більші области.

В українській справі було прийнято до відома доклад Мілюкова, в якому той заявив, що „вимоги життя примусили Центр. Комітет партії висунути питання про краєву автономію України" і що „Центр. Комітет постановив утворити осібну комісію для розроблення до часу скликання Установчих Зборів проекта закону про автономію України".

Отже крок наперед не дуже великий. Екстериторіяльна автономія, яку українська демократія готувалася дати своїм національним меньшостям, і спеціяльно для України — надії на Установчі Збори, які, на думку кадетів, могли б дати Україні краєву автономію. З цієї точки погляду разглядали потім кадети і „Статут Вищого Управління України".

36. В склад Нового Правительства, в числі иньших, входили: 1) Міністр-Предсідатель і міністр війни та фльоти — А. Керенський (с.-р.), 2) управитель міністерства війни — Б. Савінков (с.-р.), 3) управитель міністерства фльоти — Лебедев, 4) міністр шляхів — Некрасов, 5) управитель міністерства фінансів — проф. Бернацький, 6) міністр внутр. справ — Авксентьев (с.-р.), 7) міністр закордонних справ — Терещенко, 8) міністр торгу і промисловости — Прокопович, 9) міністр продовольчих справ — Пешехонов (народник), 10) міністр хліборобства — Чернов (с.-р.), 11) міністр праці — Скобелев (с.-д.), 12) міністр почтя і телеґрафу Никітін, 13) міністр просвіти — академик Ольденбурґ (к.-д.), 14) державний контрольор — Кокошкін (к.-д.), 15) міністр справедливости — Зарудний (народний соц.).

37. Інтересними і характерними являються настрої членів Малої Ради в той час і Ґенеральних Секретарів, що залишилися в Київі.

15. серпня (н. ст.) в Малій Раді, після заслуханя повідомлень з Петрограду про хід переговорів, відбулись палкі дебати, в яких дійшло до нових сутичок з меньшостями. Ось виривки з газетного відчиту про те засідання:

„Секретарь для міжнаціональних справ О. Шульгин, доповнюючи реферат В. Садовського (Секретаря судових справ, що заступав тоді Голову Секретаріяту і давав як-раз справоздання про хід переговорів. Авт.), заявив, що Ґенеральний Секретаріят ухвалив, що незалежно від загвердження його Правительством, він вестиме далі свою роботу.

Заява Шульгина викликала оплески Українців і протести представників неукраїнської демократії. Балабанов в імени соціял-демократів (російських меньшевиків. Авт.) заявив, що вони не можуть одобрити ухвали Ґенерального Секретаріяту, яка особливо не на місці в теперішню хвилю, коли переговори з Правительством не закінчені. Ми—говорив Балабанов — стоїмо на ґрунті спільної праці, порозуміння Правительства з Радою, тому відносимося негативно до заяви п. Шульгина і не можемо прилучитися до оплесків, які з її приводу тут чулися.

Шульгин (соц. фед.) пояснив, що Секретаріят не змагає до захвату власти. Ми — заявив він — станемо краєвою властю тільки після того, як Правительство затвердить Секретаріят. Поки що уважаємо потрібним продовжувати нашу працю.

Секретарь для земельних справ Б. Мартос (с.-д.) додав, що про захват власти поки що нема мови, але Секретаріят міг би взяти цю власть, коли пленарне засідання Ц. Ради вкупі з представниками меньшостей звеліло б це зробити.

М. Ковалевський від імени укр. соц.-революц. вказав, що соц.-рев. обстоюють цілком революційний шлях творення власти і будуть обстоювати його, незалежно від рішення Правительства. Фракція укр. соц.-рев. задоволена тим. що Правительству визначено речінець до 16 серпня (н. ст.) для затвердження Секретаріяту. Статут Секретаріяту повинен трактуватись в Петрограді, як статут, а не інструкція.

Українські соц.-дем. прилучилися до соц.-революціонерів.

Українські соц.-федер. також прилучилися, але з застереженням, що результат угоди має вирішити пленум Ц. Ради, а не її Комітет.

digitized by ukrbiblioteka.org

До цієї заяви прилучилися представники решти українських і неукраїнських партій, крім російських соц.-дем., єврейського „Бунду“ і російських кадетів.

Як далеко йшла лояльність російських соціял-демокр. до Временного Правительства, видно, між иньшим, з того факту, що ця партія вирішила не давати своїх представників до складу Ґенер. Секретаріяту аж до того часу, доки не буде заключено повної угоди з Правительством і означено компетенції Ґенер. Секретаріяту.

38. Це була дійсно тяжка і сумна подія. Почавши своє істнування в формі відомих „трьох тисяч салдатів-Українців“, Перший Український ім. Б. Хмельницького Козацький Полк був весь час предметом самої великої уваги з боку чорносотенців і пануючої демократії. Військове начальство, на чолі з Нач. Київської Військової Округи московським соц.-рев. полк. Оберучевим, разів скілька обома руками вбіралось випхати полк на фронт. Їх непокоїло, що полк складений з національно-свідомих, дісціплінованих козаків, які, в разі потреби, завше могли виступити в оборону Центр. Ради і Ґенерального Секретаріяту. Якою „увагою“ користувався цей полк, видно, між иньшим, і з того, що про нього не забував весь час навіть Керенський (військ. мін.), який, під час переговорів з Центральною Радою в Київі, висловив бажання, аби богданівців швидче було послано на фронт, при чім глузливо зауважив, що, на його думку, цей полк так-таки певно і не піде на фронт, хоч Центральна Рада і постановить послати його.

Правду кажучи, Центральна Рада, не маючи під руками якоїсь иньшої прихильної до себе військової сили і в той же час спостерігаючи, як полк. Оберучев наперекір її проханням прислати до Київа кубанських козаків-чорноморців, стягав сюди натомість дончаків, кірасірів і иньші великоруські частини — не дуже спішила з одсилкою богданівців на фронт. Та, нарешті, після угоди в Времен. Правительством, рішила випровадити богданівців на позиції. Було урочисто посвячено прапора, відправлено молебінь, і над вечір 26. липня ст. ст. полк рушив ешелонами залізницею на фронт. Минувши вокзал, козаки зробили салют з рушниць на знак прощання з Київом. Несподівано для козаків, по них одкрили вогонь кірасіри і донські козаки, що заздалегідь були росташовані Оберучевим вздовж залізничої лінії з кулеметами в боєвій готовности. Козаки спинили потяг, хотіли розвідатись, в чім справа, але на них накинулись з лайками та бійкою великороси-салдати і дончаки під проводом своїх офіперів. Бючи і забиваючи на смерть богданівців, розлючені кірасіри та дончаки приказували: „Ми вам покажемо автономію!“

Роспочате слідство вияснило, що справа розстрілу була дійсно підготовлена офицерською ґрупою на чолі з провокатором Ґеровським. Але слідство було загальмоване Оберучевим, а потім і зовсім припинено Ґенер. Корніловим, не давши ніяких наслідків. Винних не було знайдено, хоч їх і нічого було шукати, і само собою розуміється, не покарано. Дончаки і кірасіри стояли і далі в Київі „на страх врагам“.

Підчас цієї пригоди багацько богданівців було розстріляно, а ще більше поранено, в той час, як з боку кірасирів і дончаків не було ні одного вбитого ві раненого. Так кровію своєю заплатили богданівці за своє „первородство“. Кров їхня була першою, що за часів революції пролилась за визволення українського народу. Пізніще вона полилась ріками. Забитих богданівців було поховано в Київі дуже урочисто. Тисячі людей провожали їх тіла до місця вічного спочинку.

39. Рада професорів київського університету винесла осібний протест — проти „українізації Малоросії“. В тому протесті вчені книжники-фарисеї (що не знали української мови і боялись вилетіти з „храму науки“ при українізації, хоч цей страх і був безпідставним), говорили, між иньшим, слідуюче:

„Мова йде про осягнення чогось більшого, ніж красва автономія. Проводирі українського руху вмагають до повного політичного відокремлення і відчуження від решти Росії тих областей, котрі уважаються українськими. Для розвязки питання в цім дусі і напрямі немає ґрунту в попередній історії Малоросії. Така розвязка йде в розріз з інтересами не тільки великоруського, але й малоруського племени. Немає ніяких підстав твердити, що воно відповідає почуттю і бажанню більшости місцевого населення. Змагання до заміни загально-

російської літературної мови штучно утвореною і не досить розробленою українською мовою загрожує затримати розвиток освіти того народу, який примушений буде ним користуватись, і не може бути пояснене инакше, як бажанням зруйнувати вікову культуру і духову звязь між великоруським і малоруським племенами. Такий напрямок розвязання українського питання рада університету вважає суперечним з найбільш життевими, найсвятішими інтересами російської держави і російського народу....

На жаль, Тимчасове Правительство не тільки не виказало відповідного протидіяння цьому рухові, але знайшло навіть можливим увійти в переговори і згоду з провідниками українського руху, та, не запитавши місцевого населення наперед, рішило про долю величезного краю, згодившись на утворення краєвого органу. Рада університету вважає своїм обовязком заявити, що визнає таке відношення російської правительственної власти до українського руху не тільки небезпечним для російських загально-державних інтересів, але й юридично неправильним, для того, що питання про автономію тої або другої области, що входить в склад російської держави, може бути розвязане волею цілого російського народу, висловленою через його представників на Установчім Зібранню." („Нов. Вр." — 11. VIII. 1917.)

Інтересно, що зроблена тут київською вченою чорною сотнею оцінка української мови, як „штучної", йде всупереч з позицією в цім питанню Російської Академії Наук, яка в свій час, в формі окремої постанови-записки, публично виступила в оборону української мови.

Так само характерним являється посилання всіх реакціонерів і ненависників Установчих Зборів саме на ці Установчі Збори, котрі, мовляв, висловлять ту сподівану і бажану для цих гасителів людського духу „народню волю". Безперечно, що в цих заявах маємо до діла з твердим переконанням буржуазії, що парляментарний устрій, навіть при пятихвостці, вона зуміє пристосувати до своїх інтересів, опанувати і використати його — той „голос народу" (підроблений і сфальшований різними виборчими й иньшими махинаціями) для оборони своїх клясових інтересів. Справді, чим инакше (коли, звичайно, одкинути ту можливість, що ці заяви робляться свідомо брехливо, з переконанням, що ніяких Установчих Зборів не буде і що треба тільки балачками про них одтягти час) пояснити, що всі найбільші реакціонери і ненависники робочого люду — Колчаки, Денікіни і так далі — викидали в свій час гасло самого демократичного парляментаризму, заявляючи свою рішучість скоритись волі Уст. Зборів, як би вона не випала?

40. Ми не маємо під руками стенографичного відчиту про засідання Ради в ті дні і через те подамо тут перебіг їх за газетами (перебіг цей досить схематичний і однобічний: промови проти Інструкції подані після великого скорочення):

В „Малій Раді".

„Дня 18. серпня (н. ст.) в 11½ г. почалося надзвичайне засідання Малої Ради. На пропозицію М. Грушевського, В. Винниченко зреферував поїздку Секретарів до Петрограду. Не спиняючись на відомих з газет результатах поїздки, В. Винниченко виложив історію переговорів з Правительством, в якій найцікавіші отсі моменти:

І. Церетеллі, котрий заявив з самого початку, що угода зостанеться в силі, почувши зміст Статуту Секретаріяту, здивовано спитав: „товаришу Винниченко що ж це таке?" і почав трактувати, яко статут союзної держави. Правительство думає, що Комітет не може мати функцій державної влади. Нарада секретарів з пп. Нольде і Гальперіним (юридична нарада) означила ґрунт для Правительства. З'окрема протестувало Правительство проти § 19, котрий говорить про попереднє опубликовування роспоряджень Правительства Центральною Радою. Довгі розмови про територію не переконали Правительства. Делеґація одержала таке враження, що серед де-якої части Правительства було змагання порвати з делеґацією. Настрій Правительства йде направо. Для нього угода з Українцями неприємна, навязана спадщина від давнього кабінету.

Відїздючи, Секретарі постановили не заявляти про розрив, поки не довідаються про думку Центральної Ради. Тому в Петрограді лишилися три члени Секретаріяту.

digitized by ukrbiblioteka.org

Рафес поробив де-які доповнення до реферату В. Винниченка. На Інструкцію Правительства ніхто з Секретарів не давав санкції. Це — погляд Правительства, а не угода. Угоді перешкодили такі обставини: богданівський інцідент, конфлікт з Фінляндією, загальний схил правительственної політики. Люде ті самі, але взаємні відносини сил у краю иньші, а тому й відносини до української справи иньші. Виключение з Секретаріяту портфелів для харчових (і иньших) справ і домагання 4 місць для не-Українців було для Секретарів-делегатів несподіванкою: про це не було мови.

На пропозицію Крижановського (трудов.) оголошено таку телеґраму, одержану від Секретарів з Петрограду: „Сьогодня ми зорґанізували нараду з українських губернських комісарів і представників губернських комітетів. У нараді брали участь комісари: Суковкін, Лівицький, Іскрицький, Вязлов, Страдомський, Дорошенко і представники комітетів: чернигівського — Левицький і Олещенко. Постановлено подати до відома Ради, що всі участники наради, з огляду на петроградські настрої, переконуючо просять Центральну Раду прийняти Тимчасову Інструкцію Секретаріятові, затверджену правительством 17. серпня (я. ст.). Свідомі недостач цієї Інструкції, але передбачаючи рівночасно й наслідки, які були б в результаті розриву з Правительством, участники наради беруть на себе відповідальність зробити цю пропозицію, бо переконані, що життеві сили України на будуче потвердять яравильність шляху, предложеного українською демократією, і доведуть до повного здійснення сподівань і справедливих знагань українського народу. Барановський, Зарубін, Міцкевіч."

Крижановський висловив здивування, що в телеґрамі є поради Центральній Раді.

В. Винниченко не найшов нічого обидливого в тім, що делеґати висловлюють свою думку. На одно з запитань з приводу реферату Винниченко так схарактеризував настрій Петрограду: слово „демократія" виговорюють там з ніяковістю, а слово „революція" уважають „неприличним".

По ряді заяв не-Українців (Золотарьова, Суховних, Смірнова, Літвакова) і Українців (Винниченка, Порша й иньших) ухвалено голосуванням перервати дискусію з приводу реферату і перенести її на засідання ближчого дня. По обговоренню реферату Малою Радою обговорить його повна Рада, яка й ухвалить свою постанову.

Цим скінчилося засідання того дня о ½1 в ночі.

На початку засідання з 19. серпня Крижановський поставив Секретаріятові запитання, чи він дійшов до якоїсь виразної постанови в справі відношення до Інструкції.

В. Винниченко відповів, що більшість Секретаріяту висловилася за прийняттям Інструкції, але ця більшість незначна.

Далі Крижановський поставив питання, чи стаття „Кіев. Мысли" про Інструкцію є висловом думок тільки самої редакції, чи тих політичних діячів, погляди яких вона висловлює (одної частини національних неньшостей в Раді).

Довженко (с.-д.) висловив бажання довідатись про думку про Інструкцію представників російської соц.-дем. партії, котрі не висловилися попереднього дня.

Подано до відома текст телеґрами, одержаної від Секретарів, які лишилися в Петрограді. Секретарі запитували, коли буде засідання Ради, присвячене Інструкції, бо цим цікавиться Правительство, бажаючи негайно затвердити склад Секретаріяту, котрий предложить Центральна Рада. Правительство запропонувало, крім того, зложити реєстр справ по окремим ресортам, якими має завідувати Секретаріят. На думку членів Секретаріяту, на це потрібно буде 2—3 тижні, тому вони вважають безкористним лишатися в Петрограді.

Рафес, говорячи про істоту Інструкції, заявив, що вона не відповідає бажанням делеґації, не є результатом угоди, тому Комітет Ради не звязаний нею і може прийняти її або не прийняти. Признаючи необхідним прийняти Інструкцію, Рафес навів свої погляди з цього приводу. Коли б Комітет взяв за вихідну точку для конфлікту число губерній, це могло б скомпромітувати Раду, бо їй сказали б: „очевидно, ви боїтеся, що земські збори не захочуть йти під власть краєвого орґану." А ніж тим прийняття цього пункту відкриває перспективу для дальшої боротьби. Навпаки, всі девять губерній дали б Секретарям роботу для

гашення пожарів невдоволення. Тому вигідніше прийняти 5 губерній за основу, щоб вести далі боротьбу. В справі числа Секретарів можливі в будучині зміни, бо, наприклад, міністр харчових справ переконається в утопійности вести справу цю з Петрограду. На перший час меньша скількість Секретарів навіть вигідніша для Секретаріяту, бо облегшує його роботу. Що торкається переміни Секретарів в урядників Временного Правительства, то не страшно бути урядником революційного правительства. Заходить тільки питання, чи цей урядник буде поставлений у відповідні умови.

Найважніщий з усіх 9. пункт, бо він дає Правительству можливість своїми негайними розпорядками касувати заходи Секретаріяту. Але коли Правительство щиро постановило щось дати, то воно не надуживатиме 9. пункту, тим більше, що цю точку вставив не ворог, а міністр практик Пешехонов. Що торкається розділу портфелів, Рафес заявив, що національні меньшости, стоячи на ґрунті угоди про 30% представництва, обмежаться 3 портфелями. Позитивною стороною Інструкції є її розтягліть, що дає можливість пояснювати її ширше. Тому Рафес, признаючи шлях відкритої боротьби химерним і шкідливим у своїх наслідках, запропонував прийняти Інструкцію за основу, скріпившись на котрій, можна йти далі.

В. Садовський (секретарь для справ справедливости, у. с.-д.) висловився за прийняттям Інструкції, бо в будучині не буде зростати моральний авторітет Ради. Рада не вибрана на основі загального виборчого права, а між тим орґани місцевої самоуправи твориться вже на цій основі. Загальне політичне положення таке, що до власти йде буржуазія. Вплив пролетаріяту був хвилевий. Треба рахуватися з поправінням Правительства. Тому відпір в загально-російській сфері буде рости, а сила на Україні — слабнути. Інструкція дає нам можливість зміцнити свою позицію. Її відкинення відмежує від української демократії якусь частину демократії України. Тому треба прийняти Інструкцію, ставши на ґрунт реальної політики. Відразу не можва всього добитися.

Довженко (у. с.-д.) говорить проти прийняття Інструкції, бо вона не тільки нічого не дає, але й погіршує положення. В ній нема навіть натяку на краєву власть. Прийнявши Інструкцію, Рада була б знязана цею і не могла б нічого зробити. Тому не можна перевотити ніякої ухвали, а взятися за орґанізаційну роботу, як і до угоди. А урядником контр-революційного правительства, що забрало всі свободи, Довженко не хотів би бути.

Маєвський (у. с.-р.)*) виступив проти прийняття Інструкції. Не можна брати що будь Не можна ждати. Наближається катастрофа фронту. Там тиша перед бурею, і ми обовязані думати, що буря піде в наш бік і повинні випередити її. Тому потрібна свобода акції і власть, а цього не дає цей документ. Ми маємо меньш, ніж місяць назад, моральної власти. Нам непотрібний цей документ і потрібна иньша база, котру треба утворити. Наш обовязок відмовитися від цього документу, бо він явно нічого не дає, а другий шлях може дати щось.

Золотарьов (Бунд) прилучився до думки Рафеся про інструкцію. Положення таке, що треба рятувати революцію, а розрив з центральною властю приніс би незлічимі нещастя. З точки погляду обрахунку сил, абстраґуючи від критичного відношення до документу, бесідник признає розрив неможливим. Ідею Маєвського — йти сумнівними шляхами — треба відкинути.

Літваков (обедн. жид. соц. п.) назвав Інструкцію плодом миршавої творчости кадетів, а полишення 4 портфелів (меньшостям) — братством по неволі для революційної демократії. Тим не меньше цей визов треба прийняти, але здійсняти не так, як мріяли автори документу. Коли відмовимося — вступимо в полосу порожноти.

Круппов (кадет) заявив, що він насилу витримав, аби терпеливо вислухати протягом двох днів незаслужені напади на партію паро ньої свободи. Можна було вщерть паб агися суму, або, коли хочете, гордости, коли повірити всьому тому, що тут говорилося про кадетів. Виходить, що Временне Нравительство в полоні у кадетів. Виходить, шо відповідальність за Інструкцію мають тільки кадети, хоч вони і творять меньшість у нашім Правительстві. Одначе пора

*) Випадкова людина в партії. Прибившись до партії укр. с.-р. на початку революції, потім швидко був виключений з неї.

digitized by ukrbiblioteka.org

кинути стару манеру шукати винуватого стрілочника при кождій залізничій катастрофі. Коли доводиться говорити про розбиття надій, які покладала Центральна Рада на Статут, то винні тут змінені взаємні відносини реальних сил у краю. Як би не оцінювати впливу нашої партії, але не можна, очевидно, твердити, що навіть взаємні відносини сил у краю залежать виключно від кадетів. Временне Правительство не могло затвердити Статуту, бо це значило б, зі становища державного права, признати Україну союзною державою. І перший, хто диву дався, прочитавши Статут, був не кадет, а Церетелі. Статут ішов дальше і навіть всупереч угоді, зробленій Церетелі і Терещенком. А Інструкція цілком випливає з цієї угоди. Тому бесідник запропонував прийняти її й уважати базою, на котрій можуть розвинутися справедливі змаганя українського народу. Цей легальний шлях забезпечує законність дальшого руху. Він в кождім разі ліпший від того „сумнівного шляху", котрий рекомендував тут Маєвський.

М. Балабанов (рос. с.-д. меньшевик) запропонував звернути увагу і на позитивний бік Інструкції. Обмеження території дає основу для розширення її ва будуче шляхом автоматичного прилучення. М. Балабанов відмовляється іменем фракції від четвертого портфеля і думає, що Інструкція все-таки творить власть. Коли покажеться, що цей акт — проста маскарада, всеросійська демократія, як і демократія України, віднесеться до нього вороже. В акті є принціп прийняття автономії. Факту впливу кадетів на уложення акту не можна відкидати. Відомо, що кадети з приводу угоди з Українцями не спинилися перед розбиттям Правительства, що привело до прориву фронту. Говорячи про вихід, не був за дорогами Довженка і Маєвського, бо результат розриву не врятує України. Шлях конфлікту, котрий приведе до горожанської війни, шкідливий не тільки для України, але й для Росії. Природний вихід — прийняти Інструкцію.

Мичковський (Поалей-Ціон) бачив у пропозиції чотирьох портфелів для не-Українців виразний політичний хід з боку Правительства. Але Правительству все-таки не вдасться добитися спочуття меньшостей до цього документа (Оплески). Рука московської буржуазії виявилася в усуненню з автономної України багатих природою областей. Документ — чисто клясовий. Це — кинена кістка, а не угода. Але все ж де-який успіх. Виграна битва, але не остаточний успіх. Тому треба прийняти Інструкцію, будучи свідомими її недостач.

Х. Крижановський (укр. труд. парт.) вказує, що документ не дає народові задоволення трьох його найголовніщих потреб: прохарчування, землі, кінця війни. Лишається тільки національний принціп, але для селянства це фільософичне питання найменьше важне. Тому не можна прийняти Інструкції, а коли Правительство вважає необхідним мати краєвий орґан, ми не противимося.

М. Ковалевський (у. с.-р) назвав Інструкцію „дитиною незаконного спільного життя російських соціялістів-революціонерів з кадетами". Вона дає не краєвий орґан, а ґрамофон петроградської власти. Говорячи про вихід з положення, бесідник відкинув преміси В. Садовського, що завчасно відправив панахиду по революції. Центральна Рада повинна з'ігнорувати Інструкцію, уложену без її згоди, і дати повновласть Ґенеральному Секретаріятові в давнім складі вести далі роботу. Коли вимагають від нас плебісциту, треба йти найшвидче до Установчих Зборів України.

Сиркін (ціоніст) віднісся критично до Інструкції, котра дає національної свободи по столовій ложці що години, але все ж уважав необхідним прийняти її.

К. Сухових (рос. с.-р.) думав, що спихати всю вину за Інструкцію на кадетів і иньші окремі ґрупи — не дуже важко. Треба мати па увазі взаємне недовірря української і неукраїнської демократії. Часть вини падає на одних і других. Спільну мову найдено тільки в хвилю зустрічі у Київі Церетеллі з Винниченком. Революційний рух звернувся в бік націоналістичного відтінку. Оригінально революційна промова Садовського сьогодня зміцняє нитки звязи. Політику невідповідальности, запропоновану Маєвським, треба відкинути і постаратися міцніще звязати українську демократію з неукраїнською. До велико-державних замислів, в яких підозрівають партію соціялістів-революціонерів, вона не признається.

Чапківський (безп. соц.) висловився проти Інструкції і запропонував політику вичікування.

Дубинський (жид. об. соц. п.) промовляв за прийняттям Інструкції.

В. Винниченко (с.-д.) каже, що перебування делеґації в Петрограді нагадувало сидіння в тюрмі в дожиданню обвинувачення або звільнення. Збираючи разом думки, висловлені в часі дискусії, Винниченко підкреслив три течії. Перша течія пропонувала вернутись до первісного стану і вичікувати знову приїзду міністрів. Але революція — рух, і сидіти та вичікувати не можна. Ми вступили у фазу правової власти. Ця власть находиться в руках Правительства, яке б воно не було. Нічого ганебного нема в тому, щоб дістати власть від Правительства. Я, — говорив Винниченко, — дивлюсь на Інструкцію, як на здобуток, який ми самі взяли, а не дали нам його з любови. Мені соромно було слухати промов плаксиво настроєних українських товаришів. Товариші не-Українці настроєні бадьоріше. Ми дійшли до такої а такої точки: відмовитись від неї — значить спуститись з вершини, щоб знову почати сходити туди. Ні, треба зміцнитися на дапій позиції та йти вище. Друга течія пропонувала вмити руки. Це — хитрість і трусливість. Нікому ніякої користи цим не принесемо. Це значить вигортати чужими руками каштани з вогню. Пропозиція зводиться до того, щоб Секретаріят лишився без власти, але з обовязком. Для такої ролі не найдете людей. Коли ж приймемо Інструкцію, збережемо революцію в Українській Центральній Раді. В прийняттю Інструкції є і позитивне значіння. Вона дає признання ідеї автономії, а це більше, ніж домагалася перша делеґація. Делеґація домагалася тоді тільки комісара для справ України, а тут признається принціп автономії. Великий здобуток — спільна праця з неукраїнською демократією. Неприйняття Інструкції знову грозить ворожнечою. Велике значіння Інструкції ще в тім, що вона дає в формі Ґенерального Секретаріяту, хоч і попсований, але все ж апарат власти для орґанізації краю. Це апарат необхідний і для підготовлення до Установчих Зборів. Аналізуючи виступи проти прийняття Інструкції, Винниченко не бачить ніяких серіозних доказів. Ручити за рай на Україні в разі одержання повного Секретаріяту і девятьох губерній — не можна. Всього і так не може зробити Секретаріят. Коли перед своєю совістю ми скажемо: „можемо взяти власть," — то повинні сказати — „зобовязані". Нема даних про надання авторітету Центральної Ради. Зі становища оборони краю зовсім незрозуміла думка Маєвського. В разі розриву прийшлося б іти на боротьбу. Та хай і стане сил, але чи варті розриву всі нещастя, ним викликувані — прорив фронту й инше? Що дістанемо тоді? Німці дадуть нам також інструкцію, але вже чисто німецьку. І будуть дві половини України і обидві поневолені. Тому не можна відмовлятися від Інструкції. Треба прилучитися до третьої течії — прийняття Інструкції. Але не можна киснути. Треба гордо піднести голову до гори в свідомости, що нам не дали, а ми вирвали самі. В резолюції треба сказати, що це наше завоювання, але ми на нім не спинимося.

По промові Винниченка наради Малої Ради закінчилися, а до пізньої ночі відбувалися наради фракцій (укр.) соц.-демокр. і (укр.) соц.-революціонерів."

На загальних зборах Ц. Ради.

„Шоста сесія Укр. Ц. Ради почалася 18. серпня (н. ст.) о 7 г. ввечері і по залагодженню всяких формальних справ вислухано привіти представників неукраїнської демократії.

На деннім засіданню 20. серпня велася дискусія з приводу рефератів Ґенерального Секретаріяту цро переговори з петроградським Правительством. Записалося 59 бесідників.

Рафес (з початку засідання) доповнив реферат В. Винниченка з попереднього дня характеристикою політичного моменту, в якім з'явилася Інструкція. Взаємні відносини сил за час, що відділював Інструкцію від приїзду до Київа міністрів, змінилися. Делеґації прийшлося тепер обороняти саму ідею угоди. Але у Правительства все ж помітно щире бажання зберігти в силі угоду з 15. липня. Члени делеґації глибоко переконані в тім, що в дану хвилю і від даного Правительства більше не можна дістати, ніж воно дало. Коли має слушність Церетелі, що революція перейшла від офензиви до дефензиви, то опублікована Інструкція — це maximum можливого в теперішню хвилю.

М. Любинський (нац.-рев. парт.) говорив про те, що прийняття Інструкції — „цього неграмотного письма", або посилка його назад, буде мати

digitized by ukrbiblioteka.org

принципове значіння, цеб-то вкаже принципову позицію Центральної Ради. В такий боєвий день треба членам Ради показати або свою солідарність, або виявити, що в Раді є ниші, які тікають з корабля в часі пожару. Бесідник вірить, що найдеться лінію згоди. Переходячи до Інструкції, Любинський, що стоїть на становищі установлення державного ладу до Установчих Зборів, в які він не вірить, запропонував відкинути цей документ. Він далекий і від українських ідеалів і від гасел, проголошених російською революцією. Це — крок у безодню, в яку, на думку бесідника, хочуть кинути Українців представники „братнього" (московського) народу. Коли це простий розпорядок Правительства, ми повинні його прийняти, коли признаємо Правительство, і відкинути, коли його не признаємо. В останнім разі — боротьба, для котрої Українці мають досить сили і можуть побідити. Виводи бесідника і суть запропонованої ним резолюції такі: цілком відкинути Інструкцію, заявити Правительству, що ми не признаємо його, і перестерігти його перед дальшими ганебними нападами на українські права.

З великою промовою при напруженій увазі авдиторії виступив В. Винниченко, що зложив наперед таку заяву: „Я постановив сам для себе вийти зі складу Ген. Секретаріяту, незалежно від прийняття або неприйняття Інструкції, тому говорю, як член Центральної Ради і укр. соц.-дем. фракції. Говоритиму зовсім відкрито, не боячися нападів — ні з ліва, ні з права, ні з якого б то не було боку". Інструкція — говорить бесідник — миршавий клаптик паперу, кадетська творчість. Перше враження делеґації від Інструкції — ганьба, образа. Перша нарада делеґатів мала бурливий характер. Але далі делеґати зважили всі обставини, виходячи з інтересів краю та революції, і прийшли до иншого настрою. Нарада делеґації з комісарами українських губерній показала, що треба взяти те, чого добилися в дану хвилю. Бесідник зовсім годиться з критикою Інструкції, та заявляє, що не про це треба говорити. Треба говорити про те, що робити? Підсумовуючи відношення членів Ради до Інструкції, Винниченко (повторюючи сказане ним в Малій Раді) вказав на три течії: відкинути, зігнорувати, прийняти. Значну частину промови присвятив докладній аналізі виводів перших двох течій і їх критиці (відомій з промови бесідника в Малій Раді). Де-що докладніше спинився цим разом Винниченко на можливих наслідках пропонованого розриву. Контр-революція на Україні, дозріває, безумовно. Про це говорить успіх чорної сотні у київських виборах і настрій в Одесі. „Відкинувши Інструкцію, ми зірвемо з неукраїнською демократією, а без її підтримки трудно буде нам справитися з контрреволюцією. В результаті: ростіч з не-Українцями, розділ між самою українською демократією, сварки і може різня, а орґанізаційної роботи не може бути. Говорять про заклик народу до рішучої боротьби, та забувають про загальне воєнне положення. Для нас небажаний прорив фронту і поява Німців. Спинитися тільки при орґанізаційній роботі нам не вдасться. Наш розрив зрозуміють народні маси по-своєму, переходячи від слова до діла, а розвитку їх поступування ми не можемо передбачити. Тому треба виходити від розуму, а не від почування." Я — говорив бесідник — передбачаю настрій в разі відкинення Інструкції: не буде Центральної Ради, а буде нелеґальна орґанізація. Почнеться упадок, апатія. Не треба позволити себе спровокувати. Коли позволимо так зробити, наші вороги тільки руки потиратимуть від вдоволення. Порівняння з Фінляндією не говорить нічого, бо ми по своєму політичному розвиткові не стоїмо нарівні з Фінляндією. Пять губерній не повинні нас лякати. Так не буде, коли ми віримо в свої сили і революцію. Не клаптики паперу дають право. Це тільки відбиток взаємних відносин сил, який зміниться при инших взаємних відносинах. Треба, крім того, щиро сказати, що чотирі відтяті губернії не піднесли свого рішучого голосу, отже послідовно, формально мали право відтяти їх.*) Треба взяти пять і добувати далі. Коли відкинемо Інструкцію, скажуть: „Українці не доросли ще до політичної власти." Я — закінчив бесідник — оптиміст і вірю, що Центральна Рада не допустить це зробити.

Залужний (рос. с.-р.) полемізував проти заяви про „великодержавний російський народ" — і доказував, що на завоювання революції треба дивитись

*) Сумнівно, чи сказав саме так про відтяті губернії В. Винниченко. Дуже можливо, що це справа газетного репортера. Авт.

не тільки з національної, але й соціяльної точки погляду. Бесідник пропонував прийняти Інструкцію.

Шраг (у. с.-р.) у своїй промові полемізував зі становищем В. Винниченка і запропонував в тій або иншій формі відкинути Інструкцію, яка не тільки нічого не дає, але й багато відбирає. Бесідник заявив, що нелегальний шлях, відкинений Винниченком, не страшить соціялістів-революціонерів, і вони готові піти цим шляхом слідом за більшістю української демократії.

Промовою Шрага закінчилось денне засідання.

На вечірнім засіданню головував М. Шраг. З 70-ти бесідників встигло висловитись тільки пятеро.

Золотарьов (Бунд.) від імени російських соц.-дем. і Бунду виступив в обороні прийняття Інструкції. Правда, в Інструкції є багато слабих місць — говорив Золотарьов — і вона далеко не відповідає тим домаганням, які піднесено в Статуті. В Інструкції нема позитивного відношення до української демократії. Ціла Інструкція пересякнена недовіррям до орґанів революційної демократії, і в ній можна найти багато поживи для критики. Та треба рахуватися зі зміною взаємного відношення сил у краю. І треба прийняти Інструкцію. Не можна підстьобувати революції різкими резолюціями зліва, бо це буде ударом в порожнє місце. Не можна проривати революційного фронту демократії. Можна думати, що Правительство робить помилку, робить кроки, які не заслуговують одобрення, але ще не можна обвинувачувати Правительства в контрреволюційности. Далі доводив бесідник, що, з точки погляду на весь хід російської революції, теперішня Інструкція все ж є побідою, бо в ній міститься виразне ствердження ідеї орґану краєвої власти. Реальна політика вимагає, щоб Інструкцію використати, як базу для дальших завойовань. Теперішня хвиля не надається до бою. Наближаються вибори до Установчих Зборів. На черзі величезний процес, величезні завдання. Інструкція дає повну можливість працювати в потрібнім напрямку. Всі наші надії — говорив Золотарьов на закінчення своєї великої промови — на наше єднання. Треба передовсім думати про інтереси єдности всієї революційної демократії, і з цієї точки погляду не можна відкидати Інструкції, а треба її прийняти (оплески серед частини Ради).

Священник Матеюк (з Холмщини, безпарт.) піддав різкій критиці позицію Тимчасового Правительства в українській справі, яке, на думку промовця, тільки для людського ока боронило принципу самоозначення народів, а на ділі кривдило український народ і з'окрема холмщаків. Сказавши кілька слів про становище Холмщини і бажання її населення, бесідник говорив далі: „Я не чув ні одного бесідника, котрий одобрив би Інструкцію. Всі критикують її різко, всі говорять, що вона не годиться, але всі додають: а все-таки прийміть її (бурливі оплески)... Інструкція — це мертво-роджена дитина недавно повінчаної пари — демократичного Петрограду і буржуазної Москви (бурливі оплески). З угоди 16. (н. ст.) липня протягом одного місяця лишилися самі крихти. Де ж ґарантія, що за місяць не відберуть від нас і цих крихоток? Як можна довіряти тим, хто вже раз не дотримав свого слова?...

О. Шульгин (соц.-фед., секретарь для міжнаціональних справ) виступив з великою промовою. Від розвязки отсієї справи — говорив бесідник — залежить доля нашої автономії, доля України і цілої російської революції. Тут пропонували виповісти Правительству війну, війну без зброї, иншу війну — не давати грошей, хліба, салдатів і т. иншого. Та ми знаємо, що коли зачнемо гостру боротьбу, затрясеться фронт, буде новий прорив і доля України буде повторенням долі Польщі. Не час говорити про війну і гостру боротьбу. Треба шукати иншого шляху. Правительство видало Інструкцію, не питаючись нас про нашу думку. Воно дало нам куцу автономію і не питається нашої згоди. Питання в тім, наскільки відповідає Інструкція нашим сподіванням. В другім Універсалі ми самі відмовилися від самовільного здійснення автономії України до Установчих Зборів. І льоґічним наслідком цієї нашої постанови і була Інструкція, яка зовсім не порушує другого Універсалу. І треба згодитися, що преславний § 19. дійсно містить поняття союзної держави.*) Бесідник пропонував прийняти

*) О. Шульгин потім спростовував в газетах це місце своєї промови.

digitized by ukrbiblioteka.org

Інструкцію і максимально використати її. Під цим оглядом на окрему увагу заслуговує § 4. Інструкції, який дає право Секретаріятові вироблювати і подавати на розгляд Временного Правительства законопроєкти, що торкаються життя краю. Необхідно використати цю точку не для того, щоб іти шляхом угоди, а для того, щоб іти шляхом боротьби (оплески). Треба виробити новий проєкт Статуту і, користуючись § 4., подати його Правительству. Підтримувати новий статут будемо ми посилкою не одної делеґації до Петрограду, а делеґаціями з усіх кінців України. Треба прийняти Інструкцію, яко річище для дальшої боротьби (оплески).

І с а е в и ч (укр. соц.-рев.) гостро полемізував проти прийняття Інструкції. Між Українцями і Тимчасовим Правительством викопано пропасть. З російською демократією ми не будемо поривати, але Тимчасове Правительство? Воно само порвало з своєю демократією. Прийняти Інструкцію, значить поставити Центральну Раду в фальшиве положення у відношенню до всієї української демократії і у відношенню до тої части України, котра тепер відірвана від неї. Відкинувши Інструкцію, Центральна Рада ще не підіймає прапору повстання. Але Центральна Рада і далі піде шляхом революційної творчости. Инакше Центральна Рада все втратить в очах народу, котрий, поки що, має до неї довірря.

Г р и г о р і ї в (укр. безп. соц.) також виступав проти прийняття Інструкції. Весідник говорив, що з великоруським народом ми жили, як браття, а торгуємось, як кадети (оплески). Ви підготовляєте не автономію України, а чорт зна — що! (Оплески.) Знавці державного права заявляли в Петрограді вашій делеґації, що піде вони не находили прикладу утворення такого статуту, якого домагається Ґенеральний Секретаріят. Треба було їм відповісти: „творяться нові форми життя, а коли у ваших книжках це не написано, то, панове державознавці, запишіть це собі.“ (Сміх, оплески.) Чей же Центральної Ради також ніхто не затверджував: ми утворили її самочинно. І тепер також нам непотрібні ніякі штемпелі. Авторітет Центральної Ради зріс по виданню І Універсалу, а по ІІ Універсалі він починає падати. Інструкції не можна прийняти. Поступім так: Передаймо справу в комісію, і хай вона тягне її так довго, як тягнула справу юридична нарада (оплески). Даймо цей непотрібний папір до архиву, а самі творитимемо життя по свому статуту (оплески), по нашому статуту, що авторітетпійший від „цидулок“ Правительства (бурливі оплески).

На дневнім засіданню 21. серпня велись дебати над відношенням до правительственної Інструкції під проводом М. Грушевського. Список бесідників обіймав 61 осіб.

Перший говорив А Ч а п к і в с ь к и й (безп. соц.). Він признав, що Інструкція звернена не по адресі, бо це не результат бажань Укр. Центр. Ради. Говорячи в дальшій частині своєї промови про відношення Тимчасового Правительства до українського народу, бесідник навів факт одержаного того дня приказу військового начальства відправитися негайно на фронт двом членам Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. На підставі цього й иньших фактів, бесідник виводив, що до такого Правительства не може бути довірря. Полемізуючи з Винниченком, Чапківський каже, що Інструкція є не реалізацією ідей автономії, а тільки її компромітацією. Єднання з неукраїнською демократією необхідне, але чи виходячи звідси, в разі розриву з Правительством, представники неукраїнської демократії підуть з нами на розрив? На підставі заяв де-якої части не-Українців у Малій Раді, бесідник не допускає такого їх відношення до Українців. Предкладений Правительством Секретаріят не є апаратом власти, а тільки її фікцією. „Я розумію, — говорив Чапківський — уступлення Винниченка. Не втомленість, не невдоволенне Інструкцією, а просто розуміння неможливости працювати при такім апараті заставило його уступити з Секретаріяту“. На основі таких думок, ґрупа безпартійних соціялістів запропонувала зовсім з'ігнорувати Інструкцію і перейти до чергових справ.

З особистою заявою виступив В и н н и ч е н к о, сказавши, що пі одеп з мотивів, наведених попереднім бесідником, не є причиною його уступлення.

М. С т а с ю к запитав, чи В. Винниченко вже подався до демісії. Винниченко відповів, що він ще Ґен. Сскрстарь, але має намір уступитись.

По рішенню обмежити дискусію тільки промовами фракційних бесідників, забрав слово проф. К о с и н с ь к и й (кадет). Почав піп вказівкою на те, що

в Раді чуються нарікання двоякого роду на кадетів: з приводу ріжниці партії народної свободи з иншими партіями та з приводу приписуваного партії великого впливу на політичне положення. „Так, ми маємо — говорив бесідник — де-який вплив навіть тоді, коли не беремо участи у власті. Наші ріжниці з иншими партіями містяться в тім, що наша партія надклясова і по-за національна. Ми представляємо собі ясно, що не може бути держави, зложеної з одної кляси. Тому наша партія державна, неклясова. Ми говоримо, що необхідно найти таку державну будову, при котрій всім можна жити однаково. Що торкається розвязки національної справи, ми говоримо про краєву, а не територіяльно-національну автономію. Ми, партія реальної політики, не обіцюємо раю на землі. Треба подбати за нинішній день, щоб завтра було краще. Завдань, яких не можна здійснити, ми не ставимо. В цілости признаю глибоку і талановиту аналізу Винниченка. Він ясно сказав: одержати того, чого хочемо, ми не можемо тепер. Не можна повести порівняння між Фінляндією і Україною. Тут нема таких даних для утворення різко відокремленої держави. Я повинен звернути увагу ще й на ту обставину, що всяка державна орґанізація не тільки дає права, але накладає й де-який тягар обовязків. В теперішній час війни ледве чи можна все осягнути. Тому наша партія пропонує прийняти Інструкцію і таку формулу переходу: „Вислухавши реферат Ґенеральних Секретарів і Інструкцію, Українська Центральна Рада, вважаючи, що Інструкція утворює правову базу для розвитку законних змагань українського народу, переходить до чергових справ.“ Я прилучаюся до думки високоповажаного товариша Винниченка (в залі голосний сміх), що дана Інструкція представляє собою базу. Ви бачите, що взаємні відносини сил зміняються. Партія боїться, що реакція піде дуже далеко. Я боюся, що коли Інструкція не буде прийнята, реакція піде ще дальше.“ Бесідник заявив, що його партія дуже цікавиться українською справою і, покликуючись на М. Грушевського, навів на доказ факт інформування про українську справу Мілюкова в період першої Думи партією народної свободи тут у Київі. На закінчення своєї промови проф. Косинський бажав, щоб український народ працював в порозумінню з усіма народами Росії, а в такім разі партія піде з ним і обіцяє свою сильну підтримку. Промова представника кадетів, переривана кілька разів іронічним сміхом авдиторії, закінчилася повною недостачою знаків одобрення.

Ґутман (жид. обєдн. соц. парт.) заявив, що його партія виставила своїм гаслом домагання національно-територіяльної автономії, за що накинулися на неї сусіди-соціялісти, називаючи її націоналістичною. Але партія не відмовиться від цього гасла. При помочи соціялізму вона бажає позискати пролетаріятові національну культуру та признає кожному народові право на самоозначення аж до відокремлення. Проти відокремлення України партія в принціпі не маючи нічого, ставить тепер це питання в залежність від умов. Федерацію партія розуміє, як союз рівних. Автономію треба проводити по строго етноґрафичному принціпові. Волю Установчих Зборів можна передрішити не шляхом практичного здійснення, а принціповою заявою про автономію. Признаючи істотні недостачі Інструкції, Ґутман вважає її тільки кільцем у ланцюзі і задержується на її позитивнім значінню. Виспідом її відкинення був би розрив з демократією, а цей розрив зміцнить зазіхання і без того наполоханого вже обивателя до буржуазних партій, що скріпить контр-революцію. Горожанська війна покажеться в теперішню хвилю грізною небезпекою для цілої революції. Тому треба прийняти Інструкцію, як основу для дальшої боротьби.

На вечірнім засіданню головував проф. Грушевський. Виступив ряд бесідників за Інструкцію і проти.

Вислухано реферат Х. Барановського, Ґенер. Секретаря, що вернув з Петрограду. Він подав нові дані про перебіг переговорів з Правительством і запропонував не піддаватися провокації та не йти на розрив з Тимчасовим Правительством.

Дубинський (жид. дем. обєдн. парт.) думав, що не можна допустити такого розвязання питання, яке пропонують противники Інструкції. Шлях розриву веде до небезпечної ізоляції від Временного Правительства і від російської демократії.

digitized by ukrbiblioteka.org

Х. Крижановський (укр. труд. п.) вказав, що Інструкції не можна прийняти. Коли ж Правительство забажає мати на Україні Секретаріят, трудова партія не буде противитись цьому.

В. Рудвицький (польск. демокр. центр.) сказав: що не можна робити угоди з недемократичним Правительством, але його акт треба використати: цілий Секретаріят затвердить Рада, а 9 секретарів Правительство.

М. Порш (у. с.-д.) пропонував розвязати справу, на основі гострої аналізи сил у цю хвилю перелому настрою революційної демократії, і, не приймаючи Інструкції, але ставши на її ґрунт, розвивати дальше її основи. Бесідник предложив резолюцію фракції с.-д.

Панченко (укр. с.-р.) заявив, що фракція с.-р. прилучається до резолюції с.-д. з поправками: з 14-ти Секретарів посилається 9 на затвердження Правительства; в резолюції повинно бути вказано, що інструкція не задовольняє не тільки Українців, але й національні меньшости.

Г. Бойко (соц.-фед.), Матушевський (лівиця польськ. пар. соціял.) і Лукашевич (рев. фракц. н. п. соц.) висловилися за прийняття Інструкції.

Денне засідання 22. серпня почалося о 11. год. перед полуднем. Головував М. Грушевський. По залагодженню де-яких инших справ приступила Рада до голосования резолюцій.

В результаті ухвалено наведену нами в тексті резолюцію, при чім при голосованню її стрималися кадети, рос. соц.-дем., „Бунд“ і частина депутатів Українців (соц.-рев.). Російські соц.-дем. (меньшевики) і „Бунд“ внесли були спочатку свою резолюцію, потім від неї відмовились, заявивши, що прилучаються до резолюції укр. с.-д. з де-якими поправками, які внесуть підчас голосования її по точкам. З огляду ж на те, що їхні поправки до перших же пунктів були більшістю одкинуті, вони від голосования утрималисъ. З Українців утримувалась невелика частина укр. соц.-рев. на чолі з М. Шаповалом і націонал-революціонери на чолі з М. Любинським.“

ЗМІСТ І ТОМУ.

Частина І.

Національно-культурницький період революції.

РОЗДІЛ І.

Початок революції. Сторінки

1. Росія й Україна перед революцією. — 2. Повалення царського ладу. — 3. Коротка спілка. — 4. З тюрми народів на волю . . . . 5—13

РОЗДІЛ ІІ.

Національно-культурницький період української революції.

5. Загальний характер перших днів революції на Україні. — 6. Утворення українського національного центру — Української Центральної Ради. — 7. Українська кооперація і поновлені земства. — 8. Народне вчительство і студентство. — 9. Початки орґанізації українського вояцтва, селянства і робітництва. — 10 Маніфестація українських сил і переполох в колах пануючої демократії. — 11. Перші кроки українських політичних партій. — 12. Всеукраїнський Національний Конґрес — початок національно-політичної боротьби . . . . 13—41

Частина ІІ.

Період національно-політичної боротьби.

РОЗДІЛ ІІІ.

(Здобуття автономії України.) Боротьба за національно-територіяльну автономію України в російській федеративній республиці. „Самочинне" здійснення автономії.

13. Кристалізація національно-політичних домагань українського селянства. — 14. Українські салдати за українізацію війська і автономію України. — 15. Центральна Рада висилає делеґацію до Петрограду для переговорів з Временним Правительством і Радою робітничих і салдатських депутатів. — 16. Відповідь українського народу на відмову Врем. Правительства (І Селянський і ІІ Військовий Зїзди). — 17. Українська Центральна Рада 1 Універсалом своїм оголошує автономію України й утворює Ґенеральний Секретаріят . . . . . 42—81

РОЗДІЛ ІV.

Боротьба за національно-територіяльну автономію України в федеративній російській республиці. — Порозуміння з неукраїнською демократією й угода з Временним Правительством.

18. Неукраїнська демократія йде на порозуміння з українською демократією. — 19. Угода з Тимчасовим Правительством і згода з демократією національних меньшостей. — 20. Поглиблення революційних (соціяльно-економичних) домагань українського трудового селянства і робітництва, — 21. Боротьба російської буржуазії проти автономії України: „роз'яснення" угоди і затвердження неповноправного Ґенерального Секретаріяту . . . . . 82—121
Додатки до тексту (§§ 1—40) . . . . . 122—15'.

digitized by ukrbiblioteka.org

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга друга.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том II.

1921.

Автор застерігає собі всі права.

digitized by ukrbiblioteka.org

Частина І.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

Розділ І.

На переломі.

1. Спроба буржуазії задушити революцію. Липневі події в Петрограді послужили гаслом для рішучого контр-революційного наступу всієї російської буржуазії. Демократія, на чолі з Керенським, наївно думала, що буржуазія задовольниться кривавим задушенням большевицького повстання та репресіями проти большевиків і стане після цього до щирого співробітництва з поміркованою демократією на ґрунті збереження тих завойовань революції, які здавались для поміркованої демократії безсумнівними і приємлемими для буржуазії. Та, звичайно, зовсім иншої думки була буржуазія. Вона пішла знову в Правительство зовсім не для того, щоб боронити які б то не було здобутки революції. Цих здобутків — від найменьшого до найбільшого — вона і знати не хотіла, крім одного, що повинен був забезпечити їй — торговельно-промисловій і аґрарній буржуазії — фактичний монопольний провід державою. Від недобитків дворянської аристократії, прокравшоїся пездалої царської бюрократії, від диких і роспустних Грішок Распутінпх, політична влада повинна була перейти до цієї вже змодерпізованої буржуазної кляси, що мала за собою не тільки солідні капітали, але й певний хист і знання, необхідні для державної роботи. Звичайно, вона не цілком даремно носила в перші дні революції червоні стьожки на своїх чорних сурдутах. Вона не боялась би відповідального перед парляментом правительства, як боявся його Микола II з своїм товариством. Вона була б далеко розумніщою і, можливо, завела б не тільки парляментарний устрій, а ще й встановила б громадянські й політичні свободи, поскільки вони не обмежували б її політичної власти і відсотку на капітал, вкладений в промисловість, торговлю, банки. З досвіду старих парляментарних республиканських держав вона бачила, що „свободи і парляментарпзм" в певних межах не то що не шкідливі, а навіть необхідні для спокійного, безжурного і ситого життя буржуазії. Але саме в певних межах і в певних формах, що досягається тим, що сама ж буржуазія, а ніхто иншпй, встановляє ті форми і межі. Російська ж революція почала, очевидно, переходити ті межі, маючи вправну тенденцію пере-

котитись через голови буржуазії. Це вже не могло подобатись їй. І з цим вона мусіла боротись, однаково, чи це йшло від не знаючих компромісів „большевиків“, чи від помірковапої „соглашательської“ ради робітничих і салдатських депутатів, хоч би вона й виступила вкупі з буржуазією проти большевицького повстання. Тут важний був принціп: хто буде правити державою? Чи „невідповідальна ні перед ким ґрупа пройдисвітів і демаґоґів“, що звалась петроградською радою робітничих і салдатських депутатів, чи серйозна, солідна, освічена і статечна буржуазія, яка не боялась самої великої відповідальности перед своєю власною буржуазною совістю і, навіть, перед „великою Росією“. От про що ходило: про цю виразну тенденцію російської революції — перенести центр політичної, а з нею, до певної міри, й соціяльно-економичної ваги в державі з буржуазії на робітництво і селянство, на так званий пародъ; про те, щоб до вирішення питання про мир — питання, яке буржуазія розглядала виключно з своєї точки погляду — поширення бази і розчищення шляхів для молодого російського фінансового і торговельно-промислового капіталу — допустити робітництво, селян і салдатів; про вже роспочатий стихійний процес переходу поміщицьких земель до рук селянства, в якому такі кардинальні для буржуазії питання, як справа викупу земель і взагалі забезпечення при цьому „справедливих“ інтересів буржуазії, одсовувались цілком на другий плян або й зовсім одкидались; про контроль над промисловістю, торговлею, банками — от про що йшла справа.

А коли справа йшла про посягання на „суверенні“ монопольні державні права буржуазії, коли хтось хотів не то що одняти від неї ті права, а тільки поділитись ними з нею, коли справа торкалась відсотку на капітал, тоді буржуазія не мала і не хотіла мати приятелів з ліва, тоді вона радше йшла до тих же самих чорних реакціонерів, перемогу над якими святкувала в перші дні революції вкупі з революційним народом. Після липневих подій кадетські ватажки Родічев і Мілюков вже одверто „братались“ з чорносотенцями з Державної Думи, виступаючи разом не тільки з „проґресістом“ Масленіковим, але й з відомим реакціонером монархістом Пуришкевичем, проти рад робітничих і салдатських депутатів, жадаючи їх скасування. „Союз козацьких військ“, „союз ґеорґіевських кавалерів“, „военна ліґа“, князі та княгині — ось ті громадські ґрупп, зближення з якими почали шукати тепер вчорашні „революціонери“, нашвидку скидаючи з своїх сурдутів червоні стрічки й незадоволено кривлючись від одного слова „демократія“, яке перед цим вони з таким смаком вимовляли в своїх революційних промовах.

Правительство Керенського, одірвавшись по уступленню Церетелі від рад робітничих і салдатських депутатів, а тим самим і від всієї активно-революційної демократії, котилось далі по схилій площині реакції. Щоб скріпити своє захитане і надзвичайно ненормальне становище, яке можна схарактеризувати, як перебування революційно-демократичного правительства (в якому більшість була народницько-соціякістична) в полоні у буржуазії, Временне Правительство задумало скликати в Москві „Государственное Совѣщаніе“, щоб на ньому, як сказав

digitized by ukrbiblioteka.org

міністр праці соціяліст Скобелев, „заявити честно і одверто представникам усіх верств народу, що Росія знаходиться в траґічнім, катастрофальнім положенню, і дістати від них моральне підтримання“. На цій державній нараді Керенський хотів одержати від „представників всіх верств народу“ санкцію не тільки жорстоких переслідувань большевиків, масових розстрілів салдатів на фронті і нових утисків проти революційної демократії, які роспочалися з його дозволу, а ще й визволення з того полону, в якому він перебував разом з своїми колеґами, міністрами соціялістами. Та ця нарада не справдила сподіванок поміркованої демократії. Тенденційний склад наради — члени всіх чотирьох Державних Дум, представники земств, міст, університетів, громадських, культурних, кооперативних і инших, переважно аполітичних і буржуазних та дрібно-буржуазних орґанізацій, з свідомим зменшенням представництва від революційної демократії, — не дав Правительству тої „моральної підтримки“, якої воно сподівалось. На нараді впявилось „траґічне і катастрофальне“ становище не тільки Росії, але й самого Правительства, яке не знаходило щирої підтримки а ні з боку демократії, а ні з боку буржуазії. В Москві в день відкриття наради вибух великий робітничий страйк — протест проти наради і того нового протиреволюційного напряму політики, який вона мала санкціонувати. Немов би у відповідь на цей страйк, буржуазія з надзвичайним одушевленням привітала на нараді Головнокомандуючого Ґенерала Корнілова, ініціятора відновлення кари на смерть і привернення в армії взагалі дореволюційної жорстокої дісципліни. Не дивлячись на істеричні вигуки Керенського на нараді про тверду власть, яку Правительство збіралося проявити в своїм відношенню до крайніх лівих елементів революційної демократії та до неспокійних націй (Фінляндців і Українців*) (1), замість влади, посідало Коаліційне Правительство і після московської наради одне тільки порожнє місце, до заповнення якого тепер ще більш завзято і одверто взялась російська буржуазія. Слава „улюбленця“ революції Керенського почала меркнути; замість нього, буржуазія вже творила собі нового „героя“ — Корнілова, демократія ж безпомічно стояла на роздоріжжу — між буржуазією і большевизмом. Сталось те, що передрікала Українська Центральна Рада, одновляючись від участи в нараді, а саме: нарада не тільки не допомогла укріпленню і зміцненню завоювань революції, а навпаки, з огляду ва свій буржуазний склад, помогла зростові контрреволюції.

Ґенерал Корнілов, не задовольняючись обовязками Головнокомандуючого, видавав накази в земельній і харчовій справах, явно направлені до оборони інтересів великих землевласників. Поведену спочатку більш-менш широко роботу земельних комітетів на місцях Правительство почало гальмувати: і до того не велику компетенцію їх обмежувалось. а також затримувалось видачу асіґнованих комітетам коштів. Характерним відгуком на цю нову земельну політику Правительства і стару

*) Українська Центральна Рада не взяла участи в Нараді, хоч і була запрошена Правительством на неї. На нараді Керенський гостро висловився проти Фінляндців і Українців.

корніловську являється постанова київського ґубернїяльного українського національного з'їзду (1.—2. вересня н. ст), який спеціяльно в земельній справі постановив:

„Прохати Ґенеральне Секретарство земельних справ: а) щоб постанови ґубернїяльних і повітових земельних комітетів, які відповідають інтересам трудового населення, виконувалися негайно; б) з постановами ґенерала Корнілова, як також інституцій, що не мають жадного відношення до земельних і харчових справ на Україні, не рахуватися, бо такі втручання в роботу земельних комітетів вносять плутанину і дезорґанізацію на місцях".

Поруч з цим йшла нагінка на ради робітничих та селянських депутатів, а особливо на ради салдатських депутатів та ріжні фронтові салдатські комітети. Останні не тільки обмежувалось в їх функціях, а подекуди й просто розганялось. Стара дисципліна в армії приверталась відновленою смертною карою. Особливо свербіли руки в корніловського командування до українських військових комітетів і орґанізацій. Ще до московської наради військове начальство вживало заходів до розгону Всеукраїнської Ради Військових Депутатів, і Центральна Рада мусіла піднести в її оборону свій голос.*) Взагалі загальноросійський контрреволюційний рух набірав на Україні одночасно контр-українського погромщицького напрямку. Розстріл богданівців, Інструкція для Ґенерального Секретаріяту, а потім зволікання з затвердженням складу Секретаріяту, виступи проти українського руху ради професорів київського університету**), ріжні союзи „юго-росів" — все це були прояви цього контр-революційного і одночасно контр-українського походу.

Немилим оком почало задивлятись Временне Правительство і на робітничий рух взагалі, навіть в площині його професійно-економичних домагань. Промисловці, звикши „працювати на оборону" і побірати при цьому безконтрольно величезні зиски, тепер були дуже невдоволені з балачок робітництва про контроль над промисловістю і домаганнями підвищення заробітної платні. Залізнодорожний і почтово-телеґрафний пролетаріят так само безуспішно домагався підвищення заробітної платні, погрожуючи навіть страйками. Всі заходи Правительства в цім напрямку обмежувались виключно закликами до „патріотизму" робітників

*) Пленарне Засідання IV сесії Центральної Ради, заслухавши 22. серпня (н. ст.) заяву Всеукраїнської Ради Військових Депутатів про те, що військові власти Київської Воєнної Округи задумують відіслати членів Ради до військових частин, в яких вони служили, прийняло слідуючу резолюцію: „В справі Всеукр. Ради Військ. Депутатів Українська Центр. Рада доручає Ґенер. Секретаріятові вжити всіх заходів, щоб істнування Всеукраїнської Ради Військових Депутатів було забезпечено."

**) Згодом слідом за університетськими чорнокнижниками пішли і професори київського політехничного інституту, які також винесли з приводу „українізації" України „протест". В своєму протесті (видрукованому в „Кіевлянині") ці чорнокнижники вказували на те, що розвиток українського руху „загрожує відірванням від Росії краю з найурожайніщим ґрунтом, з копальнями камінного вугля, з багатими покладами руди, соли й инших природних багацтв, які забезпечують пишний розцвіт сільського господарства та промисловости, краю, що прилягає до Чорного моря з прекрасними пристанями."

digitized by ukrbiblioteka.org

та вменьшеная їх економичних вимог. Нічого серйозного до поліпшення тяжкого економичного стану робітництва не робилося.

Таким чином, ліквідація революції підготовлялась загальноросійською буржуазією на всіх фронтах: політичному, соціяльно-економичному і національному. Правительство Керенського добре бачило все не. але, перебуваючи цілком в полоні у буржуазії, не мало щирости і мужности настільки, щоб крикнути до революційної демократії всієї Росії: „рятуймось, бо гинемо!“ Навпаки, воно удавало все ще з себе перед лівою революційною демократією „тверду владу“, говорило про загально-національний демократичний фронт, пнулось вислужитись перед союзниками — французькими, анґлійськими та американськими капіталістами — дальшим продовженням війни. Ведучи в дійсности справжню контрреволюційну політику, коаліційне Правительство, власне його „народньо-соціялістична“ більшість, намагалась в той же час дурити себе й иншпх тим, що на словах гралось ще все в революцію і червоні прапорці.

Та не вже була недостойна демократії, небезпечна для революції і злочинна гра. Вона, побудована на революційнім шумовинню, на розбитгю демократичних сил і на тимчасовій „невтральности“ буржуазії, не могла довго тягнутись і мусіла припинитись так чи инакше.

І, дійсно, швидко було зроблено спробу перервати цю гру. Буржуазія вирішила, що в революцію досить вже „гратись“, і задумала завдати їй рішучий удар. А позаяк військо було головним рішаючим чинником в той час, почато було наступ на революцію з війська де старе ґенеральсько-старшинське монархично-реакційне ядро давно вже чекало на якусь „роботу“ на внутрішнім фронті. В самих послідніх днях серпня (ст. ст.) Головнокомандуючий Ґенерал Корнілов послав Керенському ультіматум: уступити разом з цілим Правительством і передати всю державну владу йому — диктаторові „всея Русі“ — Корнілову. А коли Керенський відповів на це приказом про усунення його з посади Головнокомандуючого, Корнілов вирушив з своїми „дикими дивізіями“ на здобуття Петрограду. По стороні Корнілова заявилися всі визначніщі ґенерали російської армії: Лукомський, Денікін, Валуев, Клембовський, отаман донських козаків Каледін і ще десятків скілька иншпх. Боротьба між Керенським і Корніловим скінчилась би дуже зле для Керенського, як би в ню не втрутилась революційна демократія, ті самі ради робітничих та салдатських депутатів і фронтові військові комітети, проти яких Керенський в останній час вів похід. Вся чорна реакційна сотня стала в цій боротьбі виразно на бік Корнілова, а кадети, ці спільники Керенського по кабінету, співчуваючи Корнілову, вайняли вичікуючу позицію, не виявляючи ніякого бажання рятувати в який-будь спосіб коаліційне правительство.

Врятувала Правительство революційна демократія, яка бачила в перемозі Корнілова цілковиту ліквідацію революції. Революційне військо Петрограда та рада робітничих депутатів взяли на себе оборону революційної столиці, до якої вже приступив Корнілов з своїм

військом. Почтово-телеґрафний і залізничий пролетаріят всієї Росії також враз дружно виступив на боротьбу з реакціонерами. Розпорядження Корнілова не передавались телеґрафістами, військо не перевозилось залізничниками.

Для характеристики настроїв і відношення до корніловщини української революційної демократії подамо тут виривки з резолюцій другого всеукраїнського з'їзду залізничників, підчас праці якого якраз вибухло повстання Корнілова. З'їзд цей виніс з приводу повстання слідуючу постанову:

1. „Другий всеукраїнський з'їзд залізничників на обєднаному засіданні зі з'їздом представників шосейних і водяних шляхів, одержавши відомости про замах ґен. Корнілова знищити здобутки революції, закликає всі орґанізації на дорогах України рішучо станути в оборону революції і ніяких розпоряджень Корнілова не виконувати, слухаючись виключно вказівок Центральної Ради та призначеного нею Ґенерального Секретаріяту.

2. Всіма способами помогати Тимчасовому Правительству в його боротьбі з повстанням, що загрожує руїною Росії й Україні.

3. Розіслати по всіх шляхах України заклик не слухати наказів Корнілова і всяко руйнувати його зрадницьку роботу."

Після цих розрахованих лише на хвилю негайної боротьби з контр-революційним повстанням постанов, які зараз же були передані телеґрафно по всій Україні, з'їзд виніс ще й додаткові ухвали, переведення яких в життя Временним Правительством і Центральною Радою мало, на думку залізничого українського пролетаріяту, скріпити здобутки революції і забезпечити їх від контр-революційних замахів на будуче, принаймні на території України. Ось ті постанови:

1. „Вважаючи, що в інтересах рятунку здобутків революції конче треба обєднати управління шляхами України в руках єдиного орґана влади — Ґенерального Секретарства Шляхів, з'їзд постановив завести і замістити згадану посаду.

2. Просити Тимчасове Правительство срочно затвердити Ґенеральне Секретарство шляхів по ухваленому Центральною Радою в липні Статутові Ґенерального Секретаріяту.

3. Обговоривши сучасне політичне становище в Росії і з'окрема на Україні, з'їзд, маючи на увазі велику небезпеку з боку орґанізованих контр-революційних сил, які виявили себе в останні дні, і вважаючи на те: а) що успішна боротьба з контрреволюцією, особливо в той час, коли помічається відсутність єдности в російській армії, можлива тільки тоді, коли революційна демократія на Україні, обєднавшись коло свого вищого краєвого орґана — Центральної Української Ради — одностайно буде боронити здобутки революції; б) що орґанізація демократії коло Центральної Ради можлива тільки тоді, коли Центральна Рада буде мати всі ті орґани влади, які визнані постановою Центральної Ради від 16. липня (ст. ст.); в) що відсутність секретарів по справах військових, продовольчих, судових, шляхів та почт і телеґрафу не дає можливости Центральній Раді в повній мірі вжити всіх заходів до обєднання демократії України для орґанізованої боротьби з контр-революцією; г) що тепер, в час великої небезпеки, конче треба, щоб всі представники Тимчасового Правительства на Україні підлягали вимогам Центральної Ради, і що де-які окремі начальники, як, наприклад, Командуючий Військом Київської Військової Округи Оберучев, не тільки не допомагають Центральній Раді в справі орґанізації краю, а ще гальмують її, — з'їзд постановив всіма силами домагатися:

щоб як найскоріще було заведено секретаріяти по справах: шляхів, продовольчих, судових, військових та почт і телеґрафів;

digitized by ukrbiblioteka.org

щоб було приєднано до автономної України навмисне відокремлені російським урядом Херсонщину, Катеринославщину, Харьківщину, Таврію і Кубанщину;

щоб негайно було зміщено з посади Командуючого Військом Київської Округи — Оберучева."

Одночасно з цими постановами з'їзд нагадав Правительству і про необхідність найшвидчого припинення війни, вказуючи при цьому на цілковитий занепад залізничного транспорту (2).

Так одгукнувся український залізничний пролетаріят на корніловську авантюру. Конкретних заходів, пороблених залізничниками для ліквідації корніловщини, не доводиться зменьшувати. Вони мали тим більше значіння, що саме на Україні (з'окрема в Київі) Корнілову було скупчено контр-революційне військо (дончаки, кірасіри то що) і Україна, так багата на контр-революційні чорносотенні орґанізації, могла стати базою для контр-революції.

Одночасно виступив до боротьби з корніловщиною і орґанізований український почтово-телеґрафний пролетаріят, під проводом Головної Ради Всеукраїнської Спілки робітників почти і телеґрафу (3.), а також Всеукраїнська Рада Військових Депутатів, Військовий Ґенеральний Комітет і Всеукраїнська Рада Робітничих Депутатів. Спільними і рішучими зусиллями української і неукраїнської демократії ґрунт для зміцнення корніловщини на Україні було знищено. *)

А тимчасом і петроградський пролетаріят та військо (в тому числі й українські гвардейські полки) і взагалі московська демократія завдали рішучого удару Корнілову там, в центрі, ставши виразно на бік революції і, хоч і поганого, символа її — Временного Правительства. Бачучи, що революційний Петроград не думає здаватись без бою, Корнілов пустив був між військом провокаційну чутку, що нємов би Петроград захопили большевики, заарештувавши Временне Правительство, і що нємов би він, Корнілов, йде виручати Правительство. Видно і цим разом, як і в липневі дні, хотілось буржуазії задушити демократію її власними ж руками. Та провокація не вдалась. Військо Корнілова, довідавшись від посланців петроградської ради робітничих і салдатських депутатів про дійсний стан річей, не захотіло йти далі з „рішучим" ґенералом. Корнілов залишився сам з своїми „золотопогонниками" (пізніщий термін, яким означувалось реакційне офицерство) і через де-який час був заарештований Временним Правительством.

Так скінчилась спроба російської буржуазії задушити революцію. Могутня рука робітника і салдата ліквідувала її. Та Керенський всю побіду над Корніловим приписав собі, своїй популярности і взятому ним поміркованому курсові зовнішньої і внутрішньої політики, побудованому на коаліції поміркованої частини демократії з буржуазією. Він не помічав повного краху тої політики і підупаду свого авторитету, так само як не хотів помічати і зросту лівих революційних настроїв

*) В ці дні у Київі було орґанізовано „комітет оборони революції" з представників Центр. Ради, Ґенер. Секретаріяту і всіх українських і неукраїнських громадсько-політичних орґанізацій.

в широких колах російської демократії, і уклав після корніловщини ще більш праве Временне Правительство. ніж яке було до того часу. В число инших вийшли зі складу Правительства при цій реорґанізації його також міністри Авксентьев, Скобелев. Чернов і Пешехонов; Правительство поповнилось представниками торговельно-промислової буржуазії і спорідненних їй кол, як от міністром торговлі Коноваловим. державним контрольором Буришкіним, міністром хліборобства Архангельським і иншими.*) Керенський. що так немилосердно душив большевиків після їх липневого виступу, цілком инакше поводився з корніловцями. Він знову намагався повести далі ту „коаліційну" політику, що вже раз довела до липневих подій, а вдруге — до корніловщини. Поміркована демократія, перемігши і большевиків і корніловщину, знову опинилась на роздоріжжу. Найпомірковаиіщі гасла її зоставались не здійсненими. Війна тяглась далі. Економичний занепад країни доходив крайніх меж. Зубожіння народніх мас набірало загрожуючих форм. Шпрився роспад і анархія. Шукаючи порятунку, петроградська рада робітничих і салдатських депутатів рішила скликати всеросійську демократичну нараду в Петрограді.

2. Початок творення орґанів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. Важко дісталась автономія Україні, а ще важче було її при тодішніх умовах революційного життя на Україні і в Росії зреалізувати в певних, усталених і закінчених, державно-правних нормах. Петроградські революційні будні одбились і на Вкраїні. Хоч контр-революцію і було задушено, а все ж тривожний, вичікуючий настрій, не сприяючий творчій орґанізаційній роботі, залишився. Подібно до того, як одійшли на бік від державної роботи ліві революційні елементи в Росії, пересунувся центр ваги політично-державної роботи і на Вкраїні в сторону правіших груп. Затверджений Временним Правительством Ґенеральний Секретаріят був по своєму політичному обличчу сколком петроградської коаліції. Соціялісти-федералісти, непартійні та „співчуваючі" соціялісти — такий був склад його. Звичайно, це також в свою чергу негативно одбивалось на напрямкові і темпі роботи першого визнаного Временним Правительством уряду автономної України.

Сяк-так влаштувавши свої канцелярії, орґанізувавши зародки майбутніх центральних орґанів автовомно-державного управління України. Ґеиеральний Секретаріят, не ждучи остаточного визначення сфери своєї компетенції та розмежування своїх і Временного Правительства функцій на Україні, не маючи ще навіть і коштів, — 27. вересня (ст. ст.)

---

*) В склад Тимчасового Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховн. Головнокомандуючий; Терещенко — міністр закордонних справ і заступних Голови Ради Міністрів; Кішкін — внутр. справ; Карташов — віроісповідних справ; Бернацький — фінансів; Коновалов — торговлі; Прокопович — суспільної опіки; Ліверовський — шляхів; Малянтович — юстиції; Архангельський — хліборобства; ґенерал Верховський — військових справ; адмірал Вердеревський — фльоти; Бурвшкін — державний контрольор; Скобелев — публичних робіт; Ефремон — продовольчих справ; Нікітін — почт і телеґрафу. Скобелев вийшов з цього складу правительства зараз же після його сформування.

digitized by ukrbiblioteka.org

оповістив населення окремою відозвою-повідомленням про початок своєї діяльности.

Ось текст цього повідомлення:

„Народе України!

Волею і словом революційного парляменту твого, Української Центральної Ради, в тісній згоді з Правительством революційного всеросійського народу, ти обрав і поставив нас, Генеральний Секретаріят, на чолі власти, сказавши нам творити нове і вільне життя у нашім краю.

Во время люте і трудне поклав на нас ти це високе і тяжке завдання. Війна, ота вогненна і кривава спадщина царя Миколи II, до щенту виточила сили і в злидні кинула край багаті, плодовиті. Державне хазяйство розхиталось, занепало. Із півночі великої Російської Республики суне голод. На заході четвертий рік пала і не вгаса вогонь війни, і погасити його не в силі народ многострадальний.

Великий переворот, утворений народами Росії, розніс високі чорні мури царської неволі. Увесь старий монархичний лад скасовано. У вогню, чаду, в напруженій борні з занепадом революційна демократія примушена творити новий лад державного та соціяльного життя.

Край веселий і багатий, нашу тиху Україну, також зруйновано, зубожено. І ти, народе тихої Вкраіни, так само став до творення свого життя і нас покликав до тої славної, великої роботи.

Ми ж, волю твою вволяючи, без сумніву та без вагання стали там, де нас призначено, і, яко найвищий орган влади України, з свідомістю великого завдання, заявляємо всім громадянам:

Найпершою задачею ми ставимо собі зміцнити новий лад на Україні. Старому царському ладу не може бути і не буде вороття.

Сотні літ український народ поневірявся у національному безправстві, в утисках, в знущаннях. Тепер, відроджений, оновлений, хазяїном увіходить він у Рідний Край до вільного життя. Але століття тих страждань, державна мудрість і спільний інтерес є запорукою тому, що ні одна нація, яка живе на українській землі, не знатиме насильства в своїх національних правах.

І ми, Секретаріят України, керуючись ощи неписаним законом демократій всієї нашої землі, готуючи свій край до автономного життя у великій федерації республиканської Росії, оповіщаємо, що не допустимо ніяких утисків або знущання над чиїми-будь національними правами. Бо тільки вгода націй та братерське співжиття дадуть Україні той бажаний новий лад.

Трудящі маси, робітництво, селянство та ті з них, що вдягнені в салдатські шинелі, покликали край старим політичним порядкам. Так само мусить бути край тому порядкові, коли економично дужі кляси панували над клясами працьовників. Генеральний Секретаріят України непохитно стане на сторожі прав трудящих нас. Але, крім всесвітнього нещастя, крім війни та безладдя в господарстві, ще инші темні та злочинні сили штовхають нас в безодню. Свідомі та несвідомі вороги народу, свобід і революції вчиняють над населенням бешкети, грабіжі, насильства.

Ми рішуче попереджаємо всіх насильників і ворогів революції: властю революційного народу України ми неухильно, без вагання будемо боротися з ними і переслідувати кожний вчинок, що вносить безлад і заколот в край.

В час лихоліття і недолі Україна встала до будування нових форм свого життя, і тим сильніщою та твердіщою повинна бути влада, якій доручено провадити ту роботу.

Тому до всіх демократій звертаємо наше слово:

Народе України! В твоїх руках порядок, лад і вся майбутня доля нашої землі. Без згоди, без співробітництва, без дружної охочої піддержки тобою обраної влади, не може бути творення вільного ладу. Бо тільки дружними зусиллями, бо тільки з'єднані напруженням одної волі всіх ми здержимо наш край на кінчику безодні і, може, відведено і виведемо міцним, здоровим, незруйнованим на шлях великої майбутности.

Генеральний Секретаріят України.

Київ, 27. вересня 1917. року."

Звичайно, не можна вимагати від оповіщення, аби в ньому було викладено програм роботи Генерального Секретаріяту. Але все ж таки наведене повідомлення давало надто мало матеріялу до характеристики нової влади на Україні. За романтично-солодкими (характерними для української дрібної буржуазії) виразами, як — „край веселий і багатий, наша тиха Україна", за голосними словами про „творення нового вільного життя у нашім краю" — ховалась в дійсности сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої програми практичної, злободневної діяльности.

І це не було випадковим. Це цілком відповідало тодішнім умовам революційного життя взагалі і надзвичайно тяжкого, двозначного становища Генерального Секретаріяту, підлеглого Центральній Раді і в той же час залежного від Временного Правительства, скованого ланцюжками Інструкції і цілком підрізаного в своїй діяльности нещирим та ворожим відношенням до себе Временного Правительства.

12. жовтня (н. ст.) Генеральний Секретаріят виступив в Малій Раді з своєю декларацією — програмом роботи. Декларація мало чим ріжнилась по суті від наведеної відозви. Вона також була дитиною свого часу і своїх творців.

В справі національно-політичній Секретаріятові не трудно було зайняти певну, ясну і активну позицію. Її досить виразно було формуловано в постанові Центральної Ради з приводу Інструкції, а ще виразніше в настроях української революційної демократії. Тут не могло бути топтання на місці, тут не могла звязати ні Інструкція, ні які-будь инші перешкоди. Тут можна і необхідно було йти вперед, і Генеральний Секретаріят сміливо й зазначив це в своїй декларації.

Забезпечення українському народові державних прав на його землі, як рівноправному державному тілові в федеративній російській республиці; скасування механичного і болючого поділу українського національного тіла, заподіяного Інструкцією, і обеднання всієї української землі та всього українського народу в одній державно-автономній одиниці; розширення Генерального Секретаріяту введенням в склад його викреслених Временним Правительством секретарств по справах харчових, доріг, почт та телеграфу, судових і військових, та загальне поглиблення компетенції Секретаріяту, як повноправної автономної державної влади і, нарешті, підготовлення справи скликання в найближчий час Українських Установчих Зборів, які мали завершити національно-визвольну боротьбу українського народу — так формулував свої завдання Генеральний Секретаріят в области національно-політичного будівництва. Тут лінія була ясна.

Инакше справа стояла що-до соціяльно-економичного революційного будівництва, яке було на черзі дня. Тут Генеральний Секретаріят вже не виявив тої сміливости і ясности, як в першій частині своєї декларації. Земельна справа, робітнича, справа контролю над банками, промисловістю і торговлею — все це було зачеплено тільки побіжно, тільки як щось можливе і необхідне до розвязання, але не зараз і в невідомому ще напевно напрямі. Навіть в більш конкретних і неодкладних справах, як от впорядкування місцевих органів адміні-

digitized by ukrbiblioteka.org

стративного управління, не подав Секретаріят певних планів, обмежившись загальною заявою про своє бажання поставити ті апарати на належну височінь і, між иншим, використати, як помічну силу, в боротьбі з анархією так звапе „вільне козацтво". Не порушував також Секретаріят і болючої справи припинення війни. Одним словом, про все те, що виходило за межі національно-політичної боротьби, говорилось в декларації без певности і піднесення, хоч і торкалось воно справ, які не менше національно-політичних боліли українські народні маси і вимагали свого розв'язання. Цю несміливість, скажемо так, програму Секретаріяту в соціяльно-економичній частині його підкреслила й сама Мала Рада, зазначивши в своїй формулі переходу до чергових справ (з приводу декларації), що Рада „вимагає від Секретаріяту невідкладного та непохитного переведення в життя зазначеного в декларації мінімума поставлених перед Україною в ході революції завдань переходового характеру, при одночаснім поширенню і поглибленню їх, аж до сповнення всіх завдань революції в цілім обсязі". *)

Та чи міг Ґенеральний Секретаріят намітити инший програм роботи, ніж він намітив? Чи міг дійсно приступити „невідкладно та непохитно" до переведення хоч би того мінімума революційних завдань, які було зазначено в декларації? Ні, не міг, мусимо відповісти на ці питання. Взявши Інструкцію Временного Правительства за базу в своїй роботі і тим самим одмовившись від революційних методів будівництва, що міг зробити Ґенеральний Секретаріят, цей сколок петроградського Временного Правительства? Земельна реформа: то чи міг він, будучи орґаном Временного Правительства з надзвичайно мізерною компетевцією, щось реального зробити в цій справі? Він, в ліпшому випадкові, міг перейняти на себе на Україні функції петроградського міністерства і займатись після цього „підготовленням" питання про земельну реформу до Установчих Зборів. Справа робітнича, торгу і промисловости, фінансів: які реформи можна було запровадити тут, коли там, в центральному правительстві, всім заправляли Коновалови, Кішкіни та Буришкіни — представники великого капіталу? Справа миру: що в ній міг, коли б і хотів, зробити безправний Ґенеральний Секретаріят? І не даремно представник рос. с.-д. Балабанов песимістично подивився на практичне здійснення навіть того мінімального програму, який намітив собі Ґенеральний Секретаріят в декларації. Дійсно, трудно було і цей програм перевести в життя при стані повної залежности Секретаріяту від Временного Правительства і при його загальній орієнтації на помірковану частину української демократії і дрібної буржуазії.

Перед українською революційною демократією стояло в той гарячий час два шляхи: або ігнорувати Временне Правительство і самочинно переводити необхідні політичні і соціяльно-економичні реформи

*) Між иншим, наведена ухвала Малої Ради інтересна тим, що вона свідчить про росходження між Центр. Радою і Ґенер. Секретаріятом, яке в цей час вже виразно намітилось, а далі все зростало. Ґенеральний Секретаріят стояв завше правіще Центральної Ради.

на Україні, або йти разом з ним і, значить, збочувати вправо, держати курс на коаліцію буржуазії з демократією. Ґенеральний Секретаріят і став на цей другий шлях. Отже треба було робити з цього і всі консеквенції. Влаштовуючи в себе секретарства по зразок петроградських міністерств, Ґенеральний Секретаріят йшов і у всій своїй праці, за виключенням національно-політичних справ, слідом за петроградськими міністерствами. Нічого нового, відмінного від тодішніх петроградських правительственних методів „рятування революції", Секретаріят не давав і не міг дати. А що ті методи банкротували вже по всій Росії, не дали вони бажаних наслідків і на Україні. Стихійні прояви народнього невдоволення пересунулись з Московщини і на Україну, і Ґенеральний Секретаріят, як і Временне Правительство, не мав ніякої змоги запобігти їм чи тим більше спинити їх.

16. жовтня (н. ст.) відбувся з'їзд ґуберніських і повітових комісарів „автономної України": київської, волинської, подільської, чернигівської і полтавської ґуберній. На цьому з'їзді яскраво виявилось, як далеко вперед пішла роволюція і як одстав від неї Ґенеральний Секретаріят з своєю декларацією і з своїми методами урядування. Комісар Шульгин, характеризуючи стан справ на Київщині, зауважив „недостроєність земельних, харчових і инших орґанізацій". Спостережено, говорив він, випадки, коли заходами земельних комітетів і без них селяне „заорендували" для себе далеко більше землі, ніж того бажали поміщики. В ґубернії зайшов ряд конфліктів між населенням і власниками лісів із-за цін на дрова. Багато непорозумінь і конфліктів зайшло на економичнім ґрунті па бурякових пляптаціях. Як довідався комісаріят, готові вибухнути великі непорозуміння між робітниками та власниками цукрових заводів. По ґубернії йдуть самосуди. Міліція поставлена дуже слабо. Комісар Чернигівської ґубернії Д. Дорошенко подав з'їздові, що „в його ґубернії найбільшим лихом є наступаючий голод, який може довести до голодних бунтів, що в життю Чернигівщини помічається ціла низка непорядків."

Аґрарві непорозуміння, крадіжі, грабіжі, поширюються по ґубернії. Міліція не стоїть на висоті свого завдання. А. Карначев, подаючи відомости про стан справ на Поділлю, зазначив, що „в тих повітах подільської ґубернії, куди вступило військо при останнім відступанню, в селах зостались чорні обгорілі стовпи. Кам'янецький повіт голодує. Землю селяне беруть на орендних умовах по вказівках земельних комітетів." Вязлов, комісар Волинської ґубернії, зазначив, що в ґубернії йдуть великі бешкети і погроми, які чинять салдати, а також відбуваються „масові нарушення права, які заходять по всій ґубернії на аґрарнім і лісовім ґрунті". Родзянко, подаючи звідомлення з Полтавщини, зазначив також, що в ґубернії йдуть великі бешкети. „Помітна анархія. Селяне не дають хліба, жадаючи мануфактурних товарів. Міліція не здатна ні до чого." Стільки говорить ґазетярська хронікальна замітка про доклади комісарів про стан на місцях, в ґуберніях, підвладних Ґенеральному Секретаріятові. Ті самі „бешкети та анархія і масові нарушення права", переважно на економичному ґрунті, відбувались в той час по всій Україні — Харківщині.

digitized by ukrbiblioteka.org

Херсонщині, Катеринославщині, Таврії, Бесарабії .... Дійсно „во время люте і трудне“ приступив до своєї роботи Ґенеральний Секретаріят. І треба було надзвичайних, рішучих і сміливих, відповідаючих даному ступневі розвитку революції заходів, щоб направити стихійне народнє невдоволення в річище будування нових соціяльно-економичних відносин. Цих заходів не міг вжити Секретаріят, не могли вжити і комісари — представники переважно поміркованих кругів громадянства — що навіть в національно-політичних справах боялися загнатись далеко вперед *), а вже нічого казати про їх здатности до залагодження соціяльно-економичних конфліктів. **)

З'їзд комісарів, що міг би при иншому своєму складі і иншій обстановці подати важні вказівки молодій українській владі в справі поборювання тих самих „бешкетів, анархії та нарушень права“, на які скаржились всі комісари, в дійсности не дав нічого. Його ухвали були так само далекі від революційного життя, як і самі комісари з їх старими дореволюційними апаратами та міліцією. Замість того, щоб сміливо глянути в очі дійсности і вказати на необхідність корінної зміни дотеперішньої політики Временного Правительства і Ґенерального Секретаріяту в напрямку негайного переведення де-яких соціяльно-економичних і навіть адміністративних реформ, з'їзд комісарів обмежився латанням дірок на старій одежині.

Інтересної в той час справи орґанізації так званого „вільного козацтва“, що самочинно ширилось по всій Україні в формі всенароднього озброєння для захисту сел від бандитизму і оборони клясових економичних інтересів селянства в процесі революції, не було використано молодою українською владою (4). Наслідуючи петроградські зразки, вона не змогла виявити і тут своєї ініціятиви, хоч, здавалось, саме життя штовхало і Ґенеральний Секретаріят і комісарів звернути свою увагу в бік як раз цього „козацтва“, а не реорґанізації старого зруйнованого поліцейського апарату, названого Временним Правительством „міліцією.“ З'їзд комісарів, розуміючи добре, що озброєння селянства може послужити останньому для оборони його клясових економичних інтересів, висловився проти „вільного козацтва“, зазначивши в своїй постанові, що „необхідно всякими способами старатися якнайшвидче роззброїти існуючі вже відділи

*) Інтересно, що на з'їзді комісари звернулись до В. Винниченка з запитанням: чиї вони, власне, комісари: Врем. Правительства чи Ґенер. Секретаріяту?

**) Ґуберніяльними Комісарами на Україні в той час були здебільшого представники української дрібної буржуазії, типові соц.-федералісти, приклонники „еволюційних шляхів“ в боротьбі за перебудову суспільства на нових основах, хоч на чолі Ґенер. Секретаріяту внутрішніх справ стояв В. Винниченко, с.-д. Так, на Київщині був Саліковський (с.-ф.); на Волині — Вязлов (с.-ф., бувший кадет); на Чернигівщині — Д. Дорошенко (с.-ф.); на Полтавщині — А. Лівицький (поміркований с.-д.); на Поділлю — Стаховський (с.-д. ?). Опираючись на них, ґен. секретарство внутрішніх справ, хоч би й не було обмежене в своїй компетенції Врем. Правительством, не стало б на шлях повної перебудови адміністративних апаратів на місцях на нових, народньо-революційних основах.

вільного козацтва і направити зброю туди, де вона є необхідніща — в армію". Ґенеральний Секретаріят, що мав перед тим нетвердий намір використати вільне козацтво, так і не перевів свого наміру в життя.

Між тим „вільне козацтво" могло бути використане для революції і державного будівництва. Можна було взяти цей стихійний рух в свої руки і надати йому бажаних форм, а саме: озброювати по певному плянові тільки бідніще селянство і підпорядкувати, таким способом, зреформоване „вільне козацтво" місцевим радам селянських депутатів, з перенесенням на останні взагалі ценгра ваги адміністративного управління на місцях. Великої ломки тодішнього порядку на місцях від цього не було б. Ради селянських депутатів вже й так являлись фактичними орґанами влади на місцях. Вони дбали про загальний спокій в своїй окрузі, реґулювали земельні відносини, берегли ліси і так далі. Отже вільне козацтво, так чи инакше підпорядковане їм, вже як орґанам влади на місцях, забезпеченим грішми і працюючим під певним проводом, могло як раз і явитись тою силою, що саме так потрібна була на місцях в той час.

Не проявив особливої ініціятиви Ґенеральний Секретаріят і в инших галузях управління. В секретаріяті хліборобства, фінансів, освіти все йшло в тих формах і рямцях, як і в петроградських міністерствах, з тою хіба ріжницею, що там були старі, добре налагоджені апарати, а тут, на Україні, тільки зародки майбутніх апаратів. Мінімальний соціяльно-економичний проґрам, наміченний Секретаріятом в його декларації, залишався не здійсненим.

Та й ця цілком поміркована і льояльна до Временного Правительства орґанізаційна робота Секретаріяту не могла йти нормально. Временне Правительство навмисне лишало Секретаріят в такому становищі, що він навіть при найкращих своїх намірах нічого не міг зробити і міг тільки компромітуватись. В той час, як населення вже звикло дивитись на Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят, як на орґани влади на Україні, і вимагало від них легайного залагодження своїх численних болячок, Ґенеральний Секретаріят все сидів без жадних коштів. Асіґнованих на потреби Секретаріяту 300.000 карбованців (сума до смішного мала) Временне Правительство навмисне не виспалало Секретаріятові, видаючи в той же час з коштів державної скарбниці міліони „союзові городів" та иншим „слухняним" загальноросійським орґанізаціям на Україні. Місцеві орґани влади, обсажеві все ще наказами з Петрограду, зовсім не хотіли йти на зустріч Секретаріятові в його орґанізаційній роботі, продовжуючи безпосередні зносини з Временним Правительством. Всіма забутий Севат також рішив нагадати про себе тим, що одмовився надрукувати в „Собраній Узаконеній" Інструкцію Ґенеральному Секретаріятові, як видану Временним Правительством „незаконно". Отже умови для праці були надзвичайно тяжкі. Угода і Інструкція виявились паперовими актами, яких Временне Правительство зовсім і не думало виконувати.

Одстаючи від революції в соціяльно-економичній частині свого проґраму і діяльности, Ґенеральний Секретаріят і Центральна Рада,

digitized by ukrbiblioteka.org

звертали і далі головніщу увагу на боротьбу за національне визволення українського народу. І не можна сказати, щоб провідники української революційної демократії не помічали цього свого вже виразного розходження „з злобою дня“, а тим самим і з широкими народніми масами. Та поступування їх в той час легко зрозуміти. Постійна боротьба реакційних сил проти національного визволення українського народу, лукавство та крутійство Временного Правительства викликали в самих ріжних колах українського суспільства одне спільне палке бажання раз на завше покінчити з національним гнітом, що все ще тяжив над українським народом. Звичайно, не всі українські ґрупи вкладали однаковий зміст в розуміння національного визволення. Революційні соціялістичні партії хотіли швидче пройти період національної боротьби, щоб мати вільніщу руку, розчищене поле для класової, соціяльно-економичної боротьби. Дрібно-буржуазні демократичні ґрупи мріяли при цьому про щось зовсім инше. Та всі бачили, що порозумінням з російською демократією, яка все ще йшла в коаліції з своєю буржуазією, не дійти до національного визволення, що до цього останнього треба простуватп і далі шляхом впертої боротьби. Це й творило коаліцію в українському суспільстві, це й примушувало ріжні ґрупи його додержуватись так званого единого національного фронту. Спільним гаслом для всієї української демократії явився клич — „Українські Установчі Збори!“ Нехай на Українських Установчих Зборах, обраних на самій демократичній в світі основі, український народ виявить свою чисту, правдиву, незалежну, суверенну волю! Нехай всі ті, що все ще сумнівались в тій волі, що не хотіли визнати за Центральною Радою права виявити ту волю, що краяли на части живе тіло українського народу, нехай всі вони — гнобителі українського народу, засліплені шовіністи і централісти — побачать ту волю і переконаються, що на боці української демократії правда і сила! От те велике, здатне захопити революційних борців гасло, яке викинула українська демократія у відповідь на всі ті перешкоди, які вона вустріла в своїй національній боротьбі.

Шоста сесія Центральної Ради (18.—22. VIII. н. ст), та сама сесія, що обмірковувала Інструкцію Временного Правительства для Ґенерального Секретаріяту, вирішила роспочати серйозну боротьбу за Українські Установчі Збори. Зазначивши в самій резолюції з приводу Інструкції необхідність скликання Українських Установчих Зборів, Центральна Рада прийняла в цій справі ще й слідуючу спеціяльну ухвалу:

„Стоючи на основі нічим необмеженого самоозначення націй, визнаючи, що тільки само населення України може розвязувати питання політичного ладу України та її відношення до Росії, Українська Центральна Рада вважає необхідним по змозі як найшвидче скликати Установчі Збори етноґрафичної України.“

А далі в постанові зазначались вже і практичні заходи до скликання Установчих Зборів: негайне обрання спеціяльної комісії „для вироблення порядку виборів до У. У. Зборів і скликання їх, в порозу-

мінпю з ґенеральним секретарем для внутрішніх справ і орґанами місцевого самоврядування".

Біля цієї справи, як і треба було сподіватись, знову розпалилися пристрасти. Першими заворушились ідеольоґи великодержавної російської буржуазії — кадети. Член Малої Ради кадет Крупнов, вислухавши декларацію Ґенерального Секретаріяту, важадав безконечних пояснень до неї від Секретаріяту і, в першу чергу, пояснень в справі скликання Українських Установчих Зборів. Що розуміє Ґенеральний Секретаріят під Українськими Установчими Зборами? многозначно питав цей пан. І коли Голова Секретаріяту В. Винниченко відповів, що „Українські Установчі Збори на українській мові означають те саме, що й на російській або французькій", представник кадетів зажадав занесення цієї відповіді Винниченка до протоколу засідання. А через кілька днів після цього, по постанові київського краєвого комітету Партії Народньої Свободи, кадети вийшли зі складу Центральної Ради, заявивши, що вони не можуть погодитись з декларацією Ґегеральпого Секретаріяту, особливо з тією її частиною, яка говорить про скликання Українських Установчих Зборів та про представництво України на міжнародній мировій конференції.*)

Та кадетами справа не обмежилась. Слідом за пими підняла знову ґвалт і пануюча демократія. Коли прийшло на засіданні Малої Ради (23.—31. жовтня н. ст.) до практичного обміркування справи скликання Установчих Зборів, представники „меньшостей" гаряче запротестували проти піднесеної референтом (укр. соц.-рев. Севрюком) думки про суверенний характер Українських Установчих Зборів. Ось уривок з ґазетного відчиту про те засідання Малої Ради:

„Рафес (бундівець) вказав на те, що в декларації Секретаріяту, прийнятій і представниками меньшостей, не згадується термін „суверенність". Коли ви стоїте за неподільною Росією, говорив він, то ви не повинні говорити про суверенність. Ви кидаєте масам гасла, які можуть викликати всякі утопійні мрії. Розрив з Російським Установчим Зібранням ми вважаємо контр-революційним актом і будемо з цим боротися.

Балабанов (рос. с.-д. меньш.), вказавши на те, що, очевидно, мова йде про самостійність України, заявив: ми будемо боротися проти таких тенденцій. Хай Українці не переоцінюють своїх сил.

Скловський (рос. соц.-рев.) говорив: ми стоїмо за федерацію, але не таку, якої добиваються Українці. Коли ви хочете відокремитися від Росії, видвигайте гасло суверенности. Але коли нема такого бажання, то приступіть до праці по скликанню національного сойму.

---

*) В своїй заяві до Центр. Ради з приводу виходу з її складу, краєвий комітет Партії Народньої Свободи, між иншим, писав: „Декларація Ґенер. Секретаріяту виходить за межі угоди з Правительством. Маючи на увазі скликати Українські Установчі Збори і домагаючись українського представництва на міжнародній мировій конференції, Українська Центр. Рада відкрито стас на шлях розділу Російської Держави." Далі комітет партії, докладно спинившись „на тій небезпеці, яка грозить красві і заселяючим його народам від проектованого Секретаріятом вільного козацтва", протестував „проти самої ідеї творення вільного козацтва, якої не можна погодити з розумінням державности і яка компромітує Ґенеральний Секретаріят, як орґан Временного Правительства", бо, мовляв, „не тільки здійснення, але й сама пропаґанда цієї ідеї, штовхають народню масу до такої авантюри, наслідків якої не можна передбачати".

digitized by ukrbiblioteka.org

Предсідатель Ґен. Секретаріяту Винниченко виголосив промову, в якій заявив себе прихильником суверенности України. Суверенність — це повне виявлення волі, але це не сепаратизм. Російське правительство багато обіцяє, та мало дає. Ми (укр. с.-д.) тепер не видвигаємо гасла самостійности. Але ми не можемо присягнути, що не змінимо своїх поглядів, відповідно до нових умов, тим більше, що Україна ніколи не давала обіцянки не виходити зі складу Російської Держави.

Порш (укр. с.-д.) заявив: може колись українські пролетарські маси видвигнуть на перший плян обєднання, але тепер є инші завдання.

Шаповал (укр. с.-р.) сказав: ми не можемо допустити, щоб на Російських Установчих Зборах нашу автономію обговорювали Буряти і Хунгузи .... Нам нема чого боятися горожанської війни. Наш найбільший ворог — російський централізм. В боротьбі з ним ми не спинимося ні перед якими засобами."

Після довгих і палких дебатів, що ледве не довели до нового загострення відносин між українською і не-українською демократіями Мала Рада ухвалила слідуючу компромісову формулу переходу в справі скликання Українських Установчих Зборів, на яку погодились і представники національних меньшостей:

„Вислухавши пояснення Ґенерального Секретаріяту і наново підчеркуючи необхідність едности федеративної російської республики, Мала Рада, визнаючи, що воля народів на Україні до самоозначення може бути висловлена тільки через Установчі Збори України і що таким чином висловлена воля народів України буде погоджена з волею всіх народів, які заселюють Росію, висловленою через загальноросійські Установчі Збори, та висловлюючи певність, що права народів України будуть в повній мірі забезпечені на загальноросійських Установчих Зборах, Мала Рада переходить до чергових справ."

По суті тут і компроміс був невеликий, бо українській демократії знов-таки ходило не стільки про фактичне відокремлення України від Росії, скільки про принціп, про визнання за українським народом самого права на нічим необмежене суверенне самоозначення, права, яке так урочисто проголосила російська революція. Правда, суверенности Українських Установчих Зборів в прийнятій формулі переходу не було підкреслено, але необхідність скликання їх визнавалась вже і демократією національних меньшостей, що ставило справу на цілком реальний і практичний ґрунт. Мала Рада вже могла перевести вибори комісії для укладення проекту закону про Українські Установчі Збори.

Одначе справа з Українськими Установчими Зборами не вичерпалась внутрішньою боротьбою між українською і не-українською демократіями. Сколихнулась вся російська демократія і буржуазія. Ґазети знову почали палко дебувати українську справу і міркувати над поступованням Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту. Щоб розвіяти атмосферу неправдивих і провокаційних чуток, які почали ширитись по всій Росії в приводу ухвали Ради про скликання Установчих Зборів, Ґолова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко надрукував в ґазетах особливого листа, в якому виясняв позицію Центральної Ради і доводив, що українська демократія не змагається до одірвання України від Росії; що ідеалом її є „федерація російської республики і участь в ній України, як рівного з иншими частинами Росії державного тіла";

що Українські Установчі Зборп мають бути скликані для виявлення доброї волі демократії України і що суверенність Укр. Уст. Зборів зовсім не передрішає виявлення цієї волі в бік відокремлення від Росії і самостійности України (5).

Та пі цей лист, ні також те, що Мала Рада, врешті, знайшла приємлему і для меньшостей форму вирішення цієї справи, не вгомонили росколиханого „великаго русскаго моря". Прокуратор київської судової палати поставив справу одразу в „належну" площину. Він просто запитав Петроград, в якім порядку має відбуватись судове слідство проти злочинної Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту. А в Петрограді тільки цього запитання й ждали. Міністр юстиції Малянтовпч подав прокураторові по телеґрафу докладну інструкцію в справі слідства, в якій радив відбути останнє вайшвидче і найстроґіще. Центральна Рада і Секретаріят мали бути покарані за свій „сепаратизм" по всій суворости московської Немезіди. Временне Правительство ухвалило, між пишим, викликати до Петрограду Ґенеральних Секретарів для пояснень і зачинити відкритий для Секретаріяту кредит (в 300.000 карб.)

Безсильне, безвластне і невідповідальне перед народом правительство російської республики, що перемінилося майже цілком в диктатуру контрреволюційної буржуазії, лаштувалося потягти до суду Ґенеральний Секретаріят — орґан революційної демократії України, утворений цією демократією і відповідальний перед нею. Дійсно, „наближався час рішучої боротьби між московською буржуазією, в особі Тимчасового Правительства, і українською революційною демократією, в особі Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту", як писала в той час „Народня Воля" — орґан Української Селянської Спілки. Справа мусіла вирішитись в той чи инший бік. Українська демократія мусіла довести до кінця роспочате нею велике діло національного визволення українського народу.

Та на цей раз події пішли инпшим шляхом. Временне Правительство впало під ударами робітників і салдатів, і занесена на український народ рука його так і задубіла в цій позі. Перед українською ж демократією повстали нові завдання, розстелився новий шлях боротьби.

3. З'їзд поневолених народів у Київі. В той час, як московська демократія дошукувалась в українському визвольному рухові зерен безоглядного сепаратизму та самостійництва, небезпечних для „єдиного революційного фронту", українська політична думка, йдучи за своїми давніми федералістичними традиціями, багацько працювала над втіленням в життя на просторах бувшої самодержавної централістичної Росії великої ідеї федеративного співжиття народів.

Виконуючи ще квітневу постанову Українського Національного Конґресу про навязання звязків з народами Росії, що домагаються, як і вкраїнський нарід, перебудови Росії на федеративних основах, Українська Центральна Рада скликала у Київі 21.—28. вересня (п. ст.) так званий „З'їзд Народів". Хоч з'їзд цей і не мав великого реального значіння в дальшому розвиткові загальноросійської і української

digitized by ukrbiblioteka.org

революції, проте він являється, безумовно, одною з найбільш світлих сторінок останньої.

На З'їзд прибули представники Татарів, Грузинів, Латишів, Литовців, Євреїв, Білорусів, Естонців, Молдаванів, донських козаків і союза козацьких військ та Бурятів, а також представник від Временного Правительства — М. Славинський. Дві третини участників з'їзду належало до різних соціялістичних партій, і це одбилось на настроях і роботі З'їзду. Вісім день праці з'їзду були справжнім святом єднання бувших поневолених народів Росії. Навіть представники козацтва урочисто заявили, що вони ніколи не одступлять від ідеї федеративної і демократичної перебудови Росії і будуть боротись за здійснення її, плече в плече з усіма бувшими поневоленими народами Росії. Під виливом почуття братерського єднання всіх досі понижених і покривджених, почесний голова З'їзду — Голова Центральної Ради М. Грушевський, вказуючи на значіння з'їзду, піднесено сказав: „Ми заклали вже перший камінь храму волі народів! Ми вже бачимо, ми вже почуваємо, як іде федерація! Хай же живе велика федеративна демократична Російська Республика! Хай буде вона до послуг трудящих усіх народів!"

Представник Временного Правительства і вся російська демократія могли перекопатись після цього з'їзду, що ідея федеративної перебудови Росії запала глибоко в громадянство численних націй Росії і що боротьба з нею являється безглуздою. З ґрунту федералізму бувші вязні російської тюрми народів могли зійти, коли б їх до цього примусили, тільки в бік цілковитої своєї самостійности. Вороття до старого безправного стану вже не було. Такі були настрої з'їзду, такі й ухвали виніс він. По питанню про федеративний устрій Російської Республики З'їзд виніс таку постанову:

„З'їзд народів, скликаний у Київі Центральною Українською Радою, обміркувавши на своїх засіданнях з 21. по 28. вересня (н. ст.) справу майбутнього устрою російської держави, спинився по спеціяльних рефератах і дискусії на таких тезах:

1. Головною хибою державного устрою Росії, як при старім ладі, так і після революції, є надмірне зосередження законодатної і виконавчої влади; 2. Збудована на цім принципі державна машина не може справно йти та гальмує розвиток держави; 3. Через велику економичну різноманітність країв і народів Росії, зосередження влади затримує розвиток господарської самодіяльности людности, причинюється до визискування окраїн неробочими клясами центру, а тим самим і до економичного занепаду цього осередку; 4. Упорядкування цілої низки економичних справ життя трудового населення, як земельна та переселенська справи, громадська допомога і таке инше, потрібують гнучкого і різнородного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих і побутових особливостей населення; 5. Ніколи небувала що-до свого напруження в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги що-до швидкости та продуктивности її роботи, вона показала цілковиту свою нездатність, не маючи змоги задовольнити найнеобхідніщих життевих потреб і досить часто пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби; 6. Теперішній безлад, як на фронті, так і в тилу, по всіх відділах державного життя має своїм джерелом централістичний лад; 7. Для рятунку держави від тої руїни, яка на неї чекає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б жадної ножливости централізації; 8. Треба мати на увазі, що історія виробила два типи устрою для величезних держав, а саме: або централістичний

(унітарний), або федеративний; 9. Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян в державнім житті і потреба порядкування цим життям законодатним, а не адміністративним способом (напр., обрахунки видатків), можливе тільки при федеративнім устрою держави; 10. Республиканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в централістичних державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення центральних установ; 11. Центральна влада може мати довірря всіх верств людности, а значить, і мати силу, тільки при федеративнім устрою; 12. Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меньшу національну культуру, історичне минуле та в економичнім відношенню вони складають окремі своєрідні кола, — єдино придатною формою федерації є така, котра основана на національній підставі; 13. Великі краї, заселені одною національністю, можуть, на бажання, поділитися або на кілька федеративних одиниць або, лишаючись одною федеративною цілістю, дати автономію окремим частинам краю; 14. Ті національности, котрі, як, наприклад, єврейська, роспорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіяльно-персональну автономію. — Зважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Українською Центральною Радою, ухвалює, що Росія повинна бути федеративною демократичною республикою."

Далі З'їзд виніс низку постанов: про національно-персональну автономію (визнаючи її необхідність), про загально-державну та краєві мови (визнання рівноправности всіх мов, з признанням російської мови загальнодержавною, без падання їй жадних переваг в справах шкільній, судовій, церковній), про Установчі Збори („З'їзд Народів уважає, що, незалежно від скликання Російських Установчих Зборів, повинні бути скликані на демократичних підвалинах краєві Установчі Збори, котрі мають встановити, як норми відносин країв до центральних орґанів федерації, так і певні форми внутрішньої орґанізації автономних установ даного народу чи краю"), про мирову конференцію (з зазначенням, що на мировій конференції в представництво Росії повинні входити і представники заінтересованих народів Росії), про Раду Народів у Київі (склад Ради і компетенція її) і про „Раду Национальностей при Временнім Правительстві" (з вказівкою на необхідність перетворення „Особаго Совѣщанія по областной реформѣ" при Временнім Правительстві в таку Раду).

Крім цих постанов, З'їзд виніс окремі ухвали в справі білоруській, латишській, литовській, а також козацькій.

Закладаючи камінь в будову російської федерації, участники З'їзду тішили себе надією, що це буде разом з тим і перший камінь в будові европейської, а потім і всесвітньої федерації народів „на користь і добро трудового народа всього світа". Ця надія не справдилась досі, але вона ще довго запалюватиме кращі серця і світліщі розуми людства.

На закінчення своєї праці З'їзд обрав Раду Народів, з осідком в Київі, і припоручив їй керувати справою спільної боротьби всіх народів за „храм волі народів" — російську федерацію. Головою Ради було обрано М. Грушевського. Заходами Ради Народів було роспочато видання окремого журналу, присвяченого ідеї федерації і справі практичного втілення її в життя.

Бурхливі революційні події розбили цей зародок своєрідного російського інтернаціоналу. Та це не зменшує його значіння і заслуг

digitized by ukrbiblioteka.org

відродженого українського народу перед ідеєю всесвітнього братерства народів-працьовників *)

В дальшім ході революції, українська демократія, вже йдучи до утворення самостійної української республіки, не раз знов підіймала гасла федерації.

4. Переломовий момент революції (поглиблення соціяльно-економичного та політичного змісту її після корніловщини). Революційним вчителем українського робітництва та селянства були не стільки соціялістичні українські (а так само й не-українські) політичні партії, скільки буржуазія. Вона своїми контрреволюційними заходами методично розвіювала гарні романтичні мрії весни революції про гуманне, мирне та безкровне будування нових форм життя. „Не робити самочинних захватів землі, не руйнувати поміщицьких маєтків, не плюндрувати ліса, бо все це народне добро і треба, щоб воно в цілости і сохранности перейшло до народу“ — таке було загальне гасло на початку революції. Його пропаґували українські соціялістичні партії, його ухвалювали селянські з'їзди. Говорили про державне забезпечення тих капіталістів-поміщиків, які потерплять від майбутнього „плянового“ переведення земельної реформи, і про інші гарні гуманні річи і, на вдивовижу самим поміщикам, не дуже-то брались виганяти їх з їхніх, тепер вже немов би „народніх“, маєтків. Про все говорили спочатку революції, тільки не про неминучість жорстокої боротьби за ту „народню“ землю. Якось не вірилось, що жменя капіталістів та поміщиків насмілиться роспочати нерівну і, вдавалось, безнадійну для неї боротьбу. Одначе, буржуазія, ця кляса реальної політики, що не кохається ні в якому романтизмі, здираючи шкуру з робітника і бідніщого селянина, швидко нагадала робітництву та селянству про „грішну“ землю, про необхідність тверезо дивитися на річи взагалі, а на такі важні, як переміщення суспільних багацтв і зміну істнуючих соціяльно-економичних відносин, з'окрема.

Поруч з балачками про Установчі Збори, які, мовляв, все вирішать і все дадуть, йшло обмежевня компетенції земельних комітетів, втручання військових властей у взаємовідносини між селянством і поміщиками з явним наміром оборонити „покривджених“ поміщиків і йшла загальна нагівка на ради робітничих, військових і селянських депутатів: нічого не робилось для поліпшення соціяльно-ековомичяого стану робітництва, тяглась далі війна без жадної надії на швидке її закінчення; економична руїна набірала все більш страшних форм. Все це не могло не вплипути протверезююче на революційні маси. Робітництво і селянство відчувало, що є сила, яка гальмує справу перебудови старого зруйнованого життя ва нових справедливих основах, що та спла мріє про повернення старих, тяжких порядків. А в міру цього відчування змінявся і весь революційний світогляд революційних мас:

*) На З'їзді дуже кидалось в очі велике довіряя всіх поневолених народів Росії до української демократії. Не кажучи вже про Білорусів та Грузинів, і вніші, більш віддалені народи, одверто заявлялись за як найтісніще співжиття з Україною. Мимоволі напрошується порівнання цього відношення зі здержливим відношенням цих же ваподів до Московщини.

змінялась їхня тактика, вростала активність; родилось переконання, що тільки в огні руйнації і в жорстокій боротьбі витворяться нові, бажані форми життя. Починалось те, що в той час носило голосну назву анархії.

Повстання Корнілова одразу поглибило цей процес. Воно було подібне до того маленького кристала, появлення якого в хемічному розчині викликає буйний процес кристалізації. Воно одкрило очі робітництву і селянству на дійсний стан річей; воно зробило до очевидности ясним те, про що до того часу можна було тільки догадуватись, що тільки відчувалось, але не було остаточно з'ясованим і зваженим. Замах буржуазії на революцію показав, що буржуазія зовсім і не думає поступатись своїм пануванням, в якій би то не було мірі, на користь працюючих; що співробітництво буржуазії з провідниками революційної демократії, мовчазно санкціоноване до цього часу широкими масами робітництва, салдатів і селянства, являється неприродним, помилковим і шкідливим; що настав час, коли треба перейти від слів до діла — до здійснення поставлених в революції завдань; що це здійснення треба перевести власними руками робітника та селянина і по власному розумінню. Ось чого вчила буржуазія працюючих!

Намічався вже виразно перелом в розвитку революції. Намічалась нова революційна доба. На передові позиції почав виходити робітник, салдат і бідніщий селянин. Він готувався до бою. Він вже сам починав „ставити цілі революції" і виразно виявляв намір перебрати до своїх рук і команду в майбутній боротьбі.

2.—5. вересня (ст. ст.), отже зараз же після корніловщини, відбулась у Київі иноголюдна друга сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів. З її постанов бачимо, як живо відгукнулось селянство на те повстання, як воно оцінювало тодішній момент і виразно формулувало ближчі завдання революції, так в сфері національно-політичній, як і в соціяльно-економичній.

„Вислухавши і обговоривши реферати про сучасний політичний момент і про контр-революційний виступ буржуазії на чолі з Корніловим, — говорилось в резолюції Ради Селянських Депутатів по політичному моменту, — і зазначаючи, що Тимчасове Правительство своїм недовіррям до українських революційних демократичних орґанізацій стає на перешкоді нормальному їх розвиткові та зміцнює ґрунт для роботи реакційних і контр-революційних сил; звертаючи далі увагу всієї російської демократії на те, що в гурті корніловців опинилися саме ті елементи, які весь час вороже відносилися до українського визвольного руху й інформації котрих впливали на політику Тимчасового Правительства в українській справі, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Вимагати від Тимчасового Правительства, щоб воно в своїй політиці що-до України керувалося голосом Української Центральної Ради, яка є виразницею інтересів і волі української демократії України.

2. Вимагати від Тимчасового Правительства, щоб воно затвердило, крім вже затверджених, ґенеральних секретарів для справ: харчової, військової, судової, доріг та почт і телеґрафів і надало Ґенеральному Секретаріятові Української Центральної Ради більше влади і незалежности в роботі, на підставі Статуту, виробленого для Ґенерального Секретаріяту Українською Центральною Радою, поширивши владу Секретаріяту на всю Україну (Харьківщину, Катеринославщину, Херсонщину, Таврію і ті частини сумежних ґуберній, які по етноґрафичним ознакам належать до України).

3. Підтримати всіма силами Українську Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят в боротьбі за інтереси всієї демократії на Україні".

digitized by ukrbiblioteka.org

Так формулувало селянство свою позицію в нескінченій ще національно-політичній боротьбі. Оцінюючи ж момент в вагальноросійському масштабі, Рада Селянських Депутатів постановила:

„1. Маючи на увазі, що погроза контр-революції з боку буржуазії ще не зникла і що безладдя в економичнім і політичнім житті створює для неї сприяючий ґрунт, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним утворення такого Тимчасового Правительства, яке було б висунуте революційною демократією і відповідало б перед нею та яке в основу своєї діяльности положило б негайне задоволення політичних, національних і соціяльних домагань, заявлених народніми революційними орґанізаціями.

2. Уважаючи на те, що в боротьбі з контр-революційним повстанням буржуазії на чолі з Корніловим революційні демократичні орґанізації в тилу і на фронті (ради салдатських, робітничих і селянських депутатів та військові комітети) відограли велику і рішаючу ролю, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб ці орґанізації безборонно істнували та провадили свою діяльність і надалі.

3. Уважаючи, що з кожним днем провадження війни все дужче й дужче руйнується держава, знесилюються оборонці (салдати) і весь трудовий народ і тим підготовлюється певний ґрунт для дійсної і найстрашнішої контр-революції, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає необхідним, щоб Українська Центральна Рада ще раз звернулася до Тимчасового Правительства, аби воно вжило всіх рішучих заходів до негайного скінчення війни і заключення миру між усіма воюючими державами.“

Цими коротенькими постановами вже виразно намічався дальший напрям політичної революційної боротьби. Коаліція з буржуазією рішуче засуджувалась. Від майбутнього справді революційного правительства вимагалось негайного задоволення всіх домагань, заявлених народніми революційними орґанізаціями, і в першу чергу припинення війни. Нове правительство мало відповідати перед робітництвом та селянством, зорґанізованим в ради робітничих, салдатських та селянських депутатів.

Селянські спілки на Україні, як говорилось в дальших постановах Ради Селянських Депутатів, „маючи на увазі, що тільки орґанізація трудового народу на фронті та в тилу може закріпити новий лад і забезпечити революційні здобутки від лихих замірів буржуазії“, повинні були „вжити всіх заходів до закінчення орґанізації трудового селянства і до встановлення звязку Селянської Спілки з иншими орґанізаціями революційної демократії на Україні“. Ці клясові орґанізації працюючих мас мали стати опорою нового революційного правительства.

Обміркувавши далі загальну економичну руїну, яка охопила в той час всі ділянка народньо-господарчого життя, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла слідуючі постанови:

„1. Вважаючи на брак продуктів першої необхідности, які виробляються фабриками для потреб селянства, і на викликаний цією недостачею непомірний зріст цін, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів признає неодмінно потрібним заведення контролю над фабрично-заводськими підприємствами з метою: а) встановлення справедливих твердих ціп на вироби промисловости; б) вироблення — занісць предметів рос-

коші — річей першої необхідности, чим збільшено буде виріб цих продуктів; в) правильного розпреділення предметів першої необхідности по-між людністю, переважно через кооперативи.

Російське Тимчасове Правительство повинно подбати про те, щоб знов розпочали роботу ті фабрики, які спинились через недбайливість їх власників.

2. З огляду на мало демократичний склад багатьох продовольчих комітетів та управ, орґанізованих на початку революції, необхідно — до передачі продовольчої справи новому демократичному земству — побільшити в продовольчих комітетах та управах представництво революційної демократії."

Засудивши далі дотеперішню продовольчу політику Временного Правительства, зокрема, висловившись проти переведеного Правительством в інтересах поміщиків і багатшого селянства підвищення твердих цін на хліб, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила взяти продовольчу справу на Україні в свої руки — через заснування Всеукраїнського Продовольчого Комітету.

Спеціяльно в земельній справі Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, закликавши земельні комітети на місцях до орґанізованого переведення земельної реформи, яке, по можливости, найменьше обнижувало б хлібну продукцію, винесла таку ухвалу:

„З огляду на те, що права земельних комітетів обмежуються, видатки на них зі скарбу зменшуються, — провести через Українську Центральну Раду затвердження прав земельних комітетів і інструкцію їх діяльности: а) по завідуванню всіма землями на Україні; б) по встановленню цими комітетами заробітньої і орендної плати на землю, і в) виданню обовязкових постанов у сільсько-господарській справі."

А щоб справа переведення земельної реформи стояла певніще, Рада Селянських Депутатів між иншим ухвалила „домагатися, щоб негайно було виведено з України ті донські козачі, кавказькі й инші військові части, які були розміщені на Україні по наказу контр-революційних ґенералів для охорони поміщицьких інтересів."

Так цілком практично, а тим самим реально, підходило українське трудове селянство до великих завдань революції — орґанізації на нових громадсько-державних підставах зруйнованого народнього господарства. Селянство розуміло вже, що на добру волю фабрикантів та заводчиків не можна покладатися, що поміщицьким апетитам треба положити край, що великий апарат народнього господарства треба взяти, разом з політичною владою в державі, в свої руки, коли не цілком, то хоча б настільки, щоб реґулювати фабрично-заводську промисловість, щоб примусити „недбайливих" капіталістів пустити в хід спинені фабрики і заводи, щоб боротись з продовольчою нуждою не шляхом механичного підвищення цін на хліб, вигідного головним чином поміщикам, а новою орґанізацією продовольчої справи на революційно-демократичних підставах.

Звичайно, в наведених постановах не можна шукати закінчено формулованої відповіді на ті проблеми-питання, які ставила в той час в своїм розвитку революція. Та проте вони виразно свідчили, що в настроях народніх мас вже відбувався перелом в бік поглиблення соціяльно-економичного, а в звязку з цим і політичного змісту революції. Вони вказують також, хоч і в самих загальних рисах, в якому

digitized by ukrbiblioteka.org

саме напрямі відбувалось в глибинах народніх мас те шукання „нової правди“ життя. А це і є саме головне. То вже було діло провідників революції належно оцінити ці явища, формулувати ясно найближчі завдання революції, вказати на той ступінь, який треба було перейти в напрямі до заздалегідь свідомо намічепої цілі.*)

На кілька днів пізніще після другої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (23. вересня н. ст.) відбулись загальні збори київської орґавізації Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії. Збори ці характеризують тодішні настрої другої частини української революційної демократії — робітництва, що йшло за лівим крилом укр. с.-д. партії. Ось резолюція цих зборів**):

„Оцінивши сучасний момент у політичнім життю Росії й України, київська орґанізація Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії вважає:

1. що настала крайня пора порвати без дальших вагань усякі коаліції з тими силами, які протягом шости місяців революції виявили лише свою здатність до тайної та явної контр-революції, так блискуче довершеної корніловщиною, — тими силами є зорґанізовані і незорґанізовані цензові елементи;

2. що творчою силою краю під нинішню хвилю є лише революційна демократія всіх народів Росії і вона тільки може бути джерелом центральної влади;

3. що негайно мусить бути декретовано федеративність російської республики і відповідно до цього сконструовано центральну владу.

Тому збори вважають невідложною орґанізацію трудових мас України під прапором українського пролетаріяту для переведення в життя через Ґенеральний Секретаріят таких точок, у цих формах, що вимагає федеративний лад Росії:

1. узаконення восьмигодинного робочого дня;
2. заведення робочої контролі над виробом і розділом;
3. націоналізація всіх важніщих галузів промисловости: камяно-вугільної, металевої, нафтової і т. и.;
4. безмилосердне оподаткування великих капіталів і маєтків;
5. конфіскація военних доходів для рятунку краю від господарської руїни;
6. негайне предложення всім воюючим народам загально-демократичного миру;
7. негайне припинення всіх утисків проти робочої кляси та її орґанізацій;
8. очищення армії від контр-революційного складу;
9. націоналізація землі й усунення її з товарового обміну;
10. конфіскація поміщицьких земель і передача їх у завідування земельним комітетам до розвязки земельної справи Установчими Зборами.

В разі дальшого істнування коаліційности Временного Правительства, перед соціялістичним Ґенеральним Секретаріатом повстає завдання порвати зносини з тим Правительством.***)

---

*) Між иншим, II Сесія Ради Селянських Депутатів ухвалила такий додаток-роз'яснення до постанов I Всеукраїнського Селянського З'їзду в земельній справі: „Передача великих зразкових господарств до рук хліборобських товариств для гуртового господарювання може відбутися тільки за згодою сільських громад та в тім разі, як найдуться для такого гуртового господарювання охочі люде“

На цій же сессії було обмірковано питання про вибори до Російських Установчих Зборів. Ухваливши взяти в цих виборах як найактивніщу участь, Рада Селянських Депутатів постановила, щоб при виборах Селянська Спілка блокувалась з Українською Партією Соціялістів-Революціонерів та укр. с.-д. роб. партією, з останньою — при умові визнання с.-д. земельного проґраму Селянської Спілки.

**) По докладу с.-д. Нероновича, розстріляного пізніще самостійником „отаманом“ О. Шаповалом за співробітництво з большевиками.

***) Проти коалиції українське робітництво висловилось ще в липні місяці (Постанова I Всеукр. Робітничого З'їзду 24.—28. липня н. ст.).

Так ще більш виразно, ніж Рада Селянських Депутатів, говорило робітництво.

Цей переломовий момент в революції знайшов свій відгук і в революційному парляменті української демократії, в Центральній Раді.

Скликання загальноросійської демократичної наради в Петрограді (12. вересня ст. ст.), дало Центральній Раді нагоду формулувати свою оцінку моменту і заманіфестувати її перед всією демократією Росії.

22. вересня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене виробленню наказу для делеґації Центральної Ради на петроградську нараду.

Центральним питанням наказу було питання коаліції з буржуазією. Рада вирішила його значною більшістю голосів негативно. Фракція українських соціялістів-революціонерів категорично заявилася проти коаліції. Фракція єврейської робітничої соціялістичної партії — також. Українські соціяль-демократи (за виключенням окремих одиниць *) висловились також проти коаліції.

Укр. соц.-дем. Порш, виступаючи рішуче проти коаліції, сказав:

— В земельній політиці коаліційний уряд, почавши від широкої діяльности земельних комітетів, кінчив боротьбою з ними. Так само з війною. З початку уряд підносив гасла миру, тепер він пригнічує порив пролетаріяту до вічного миру між народами. Отже, чим скоріше відкинемо принціп коаліції, тим швидче матимемо мир. І в справі самоозначення націй коаліційний уряд нічого не дасть. Ми — Українці — особливо відчули тут на собі принціп коаліції. Потрібен новий уряд, від якого ми будемо вимагати для України розширення власти Ґенерального Секретаріяту в шир і в глиб.

Укр. соц.-дем. Ткаченко заявив: російська буржуазія показала цілковиту нездатність орґанізувати життя. Тому її треба усунути, і влада мусить перейти до рук селянства та пролетаріяту. Буржуазія мусить спинити революцію, щоб не віддати справу мира в руки демократів. Тут шукайте причини корніловського повстання та піддержки його з боку російської і міжнародньої імперіялістичної буржуазії. Отже цей критичний момент треба вжити на орґанізацію соціялістичного міністерства, щоб справу миру взяти в свої руки. Для одної справи миру варто здобути соціялістичне міністерство. Автономію України треба здійснити фактично в повнім обемі. Тільки тоді наші маси піддержать уряд.

Після бурхливих дебатів Рада уклала такий наказ своїм делеґатам **) на демократичну нараду:

„Приймаючи запрошення на нараду демократії Росії 12. вересня, Комітет Центральної Ради доручає своїм представникам на нараді обстоювати такі домагання:

1. Сформування однородного революційного і соціялістичного уряду, відповідального перед демократією всіх народів Росії.

2. Передання всіх поміщицьких, монастирських і церковних земель до Установчих Зборів у завідування земельних комітетів.

3. Заведення контролю державної і краєвої влади над продукцією і поділом.

4. Передання в завідування краєвих орґанів влади найважніщих ґалузів промислу.

---

*) Соц.-дем. Садовський і Ковальський боронили ідею коаліції, вказуючи на те, що революція буржуазна, отже може бути переведена тільки за допомогою буржуазії.

**) Від Центральної Ради було запрошено на Нараду 15 представників, але Рада послала всього 8 делеґатів: М. Порш (укр. с.-д.), Вікул (укр. с.-д.) Довженко (укр. с.-д.), Бабич (укр. с.-д.), М. Шаповал (укр. с.-р.), П. Христюк (укр. с.-р.), М. Чечель (укр. с.-р.) і Довгий (укр. с.-р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

5. Оподаткування великого капіталу і майна та конфіската військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави.

6. Признання всім націям права на нічим необмежене самоозначення.

7. Скликання кождою нацією, які того домагаються, національно-краєвих суверенних Установчих Зборів.

8. Передання цілої влади на Україні в руки Української Центральної Ради та її Генерального Секретаріяту, складеного на основі статуту з дня 16. липня б. р.

9. Признання недійсними тайних дипльоматичних договорів.

10. Вжиття рішучих заходів до заключення миру, для чого негайно випередити союзників в ініціятиві в справі відкриття мирових переговорів.

11. Негайне скасування смертної кари.

12. Розвязання Державної Думи і Державної Ради.

13. Скликання Устачовчих Зборів у призначений час без дальших зволікань."

На жаль, цей радикальний проґрам Центральної Ради був проґрамом більше для „зовнішнього вжитку". На Демократичній Нараді, що відбулась в кінці вересня (н. ст.), делеґати Центральної Ради зайняли ліву позицію, зближаючись щільно до фракції Рос. Соц.-Дем. Партії большевиків, яка, до речі сказати, одна тільки на всій Нараді (коли не рахувати нечисленного представництва національних меншостей Росії) зустріла доброзичливо українських делеґатів і вкрила гучними оплесками їх промови. Та в себе в дома, на Україні, Центральна Рада, власне її керуюча меншість, яка творила Ґенеральний Секретаріят, в практичній щоденній роботі стояла далеко від цього проґраму. Ми вже спинялись на роботі Ґенерального Секретаріяту в цей час, на його деклярації, виголошеній в Центральній Раді на кілька тижнів пізніще (12. жовтня н. ст.). В тій деклярації даремно було б шукати повторення точок наказу Центральної Ради своїм делеґатам на Демократичну Нараду. Коаліція, що так засуджувалась для Петроґраду, для Росії, фактично здійснювалась на Україні коаліцією з так званими непартійними елементами і українськими соц.-федералістами, типовими українськими кадетами. В одній тільки національно-політичній справі Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят не зійшли в своїй роботі з принціпів, зазначених в наказі.

Та як би там не ріжнилась Рада в своїй практичній роботі з зазначеною в Наказі оцінкою політичного моменту і з наміченим в ньому революційним проґрамом, все ж таки в той час Рада чуло відгукувалась на голос революційного життя, розуміла той голос і, безумовно, виявляла добру волю до негайного здійснення поставлених в розвитку революції не тільки національно-політичних, але й соціяльно-економичних завдань. То вже була вина обективних обставин, дужчих за Центральну Раду, що Рада не могла в той час вийти зі сфери могутнього впливу загальноросійської революції і, як неподільна частина останньої, піднімалась високо на хвилях революції і падала вниз — переживала революційні будні — разом з нею. Особливі умови розвитку революції на Україні, і в першу чергу національний момент, хоч і утворили відмінні форми революційного процесу, одначе вони були ще не настільки сильні, щоб знищити залежність української революції від російської. Вони не могли викликати швидчого темпу розвитку української революції, ніж яким йшов розвиток загальноросій-

ської революції. Тут, а також в напруженій національно-політичній боротьбі, яку вела весь час українська демократія, треба шукати причин росходження між словом і ділом Центральної Ради, причин того, що Центральна Рада оставалась довший час на своїх старих позиціях, відповідно не оцінивши того переломового моменту, який заходив в революції.

Власне на Україні відбувався в той час в колах революційної демократії такий само процес „переоцінки цінностей", як і в Росії взагалі. Сім місяців революції, що навіть в найменьшій мірі не справдили покладених на революцію народніми масами завдань, примушували переглянути, як ті завдання, так і методи досягнення їх. Який характер має революція: буржуазно-демократичний, соціялістично-демократичний чи цілком соціялістичний? Які кляси повинні взяти виключний провід революції в свої руки: демократія в спілці з буржуазією, сама демократія, в загальнім змислі слова, чи виключно пролетаріят та біднїще селянство? Який повинен бути уряд? Чи являється Центральна Рада саме тим урядом, який вимагається моментом? Ось ті питання, які в той час вже хвилювали українську демократію і дебатувались нею.

Інтересним і характерним, з цієї точки погляду, був четвертий з'їзд Української Соціяль-Демократичної Партії, що відбувся в Київі 13.—17. жовтня (н. ст.).

Біля першого ж реферата про сучасний політичний момент, виголошеного В. Винниченком, знялися палкі принціпові дебати про характер російської і української революції та про її цілі.

В. Винниченко почав свій доклад з інтересного запитання: чи скінчилася вже революція, чи ні? На це одностайної відповіді ми не почуємо, відповідав сам собі референт. На нашу думку, говорив далі Винниченко, процес революції не скінчився. Але мусимо зазначити, що лінія її розвитку дуже хвиляста. Часом здається навіть, що є ознаки того, що немов би вона завертає назад. Впасти революція не може доти, доки не впадуть причини, які її викликали — економичні причини, процес невдоволення.

Яка революція тепер відбувається? Де-хто характеризує її, як буржуазну. Але буржуазія займала раніще нейтральну, а тепер контр-революційну позицію що-до розвитку революції. Революцію зробили селянство і пролетаріят. Так і по своїй цілі вона не буржуазна. Йде перетворення будови політичного і соціяльного життя. Тому цю революцію можна назвати соціялістично-демократичною. В політичній сфері перевороту досягнено. Панування демократизму доведено до найвищого ступня. Але це не задовольняє широких демократичних мас через економичну руїну, безладдя. Харчова справа є чинником поглиблення революційного настрою. Масам здається, що, коли влада перейде до рук демократії, буде знищено все зло. Цим пояснюється бажання поглиблення соціяльного змісту. Акція революції мусить розвиватися далі. Завдання кожної соціялістичної орґанізації, в тім числі й укр. с.-д., користуватися моментом, коли можна буде поглиблювати здобутки.

Досягнуто вже багато. Та чи можна буде все це зберегти? Пролетаріят мусітиме де-чим поступитись. Коли в Росії де-які соціялісти-утопісти гадають, що Росію можна буде перетворити в соціялістичну громаду, то це є захоплення здобутками пролетаріяту. Темнота, анархія, невміння користуватися волею — все це робить неможливим закріпити всі здобутки революції. Нашій соц.-демократії треба стати на реальний ґрунт. В соціяльній справі ми мусимо закріпляти здобутки поспішно, енерґійно, маючи на увазі натиск буржуазії. В той час, коли пролетаріят йде все вліво, инші верстви суспільства все більше збочують вправо.

digitized by ukrbiblioteka.org

Момент зникнення небезпеки контр-революції буде моментом оголошення буржуазією війни пролетаріятові.

Яка мусить бути влада? Для Росії соціялістичне міністерство було б загибіллю, а для соціялізму дискредитацією. Єдиною задачею соціялістичних міністрів мусить бути завдання миру. Впорядкувати край, налагодити економичний апарат таке міністерство не змогло б. Сучасне коаліційне міністерство вестиме стару політику. Отже покладати надії на нього нам не слід. В Петрограді вічна анархія, повний розпад, голодування мас, відсутність дійсної власти, яка задовольнила б маси. Через те влада мусить бути перенесена на місця в змислі самоуправи і самоозначення національностей. Наше завдання — орґанізація і переведення влади на місцях.

Цей аналіз і запропоновані на його підставі докладчиком висновки з признанням необхідности коаліції демократії з буржуазією викликали бурхливі дебати на з'їзді. Більшість участників з'їзду пішла в своїх висновках далеко ліворуч голови українського революційного уряду. Тільки окремі особи пробували боронити коаліцію і доводити, що революція має буржуазний характер. Наведемо тут уривки з найбільш яскравих промов тої і другої сторони.

М. Порш говорив: наша революція ріжниться від всіх старих революцій посяганням на земельну власність великих поміщиків. Одно з її гасел — контроля над продукцією — є ознакою соціяльної революції. Можемо сміливо сказати, що ця революція звязана незримими нитками з майбутньою недалекою світовою соціяльною революцією. Двигуном революції є пролетаріят і спавперизоване селянство — так було і раніще, коли, тільки завдяки неорґанізованости своїх сил, їх позиції захопила буржуазія. Кляса капіталістів, буржуазія, не може бути ферментом всесвітньої революції. Коаліцію треба відкинути. Міністри цензовики, що звязалися з капіталістами всього світу, гальмували роботу земельних комітетів, дискредитували її, бо це ж підривало становище льордів Анґлії і пруських аґрарієв.

Наша революція звязана зі світовою, і за кожним кроком, за кожним актом уряду, стоїть преса західної европейської буржуазії. Мусимо своєю рішучістю і орґанізаційною роботою відбити всяку надію у цієї буржуазії на те, що можна вбити нашу революцію.

Хлібна монополія проведена — зроблена неймовірна робота над монополізацією міліонів господарств. Досить легка задача — контроля над сотнями фабрик — нерозвязана. Наскільки промисловість є великодержавною, настільки коаліційний російський уряд не зможе тут зробити нічого для революції. Буржуазія ніколи не допустить контролі, і тому коаліційний уряд буде ареною клясової боротьби, а не революційної роботи.

Революційна влада є наше право. право революції. Звертаю увагу на те, що пролетаріят в кожній фабриці і в кожнім комітеті пережив свою коаліцію і тепер по всьому фронту одноголосно вимагає однородної влади.

В. Садовський не згоджувався з промовцями, які одкидали коаліцію, уважаючи їх погляди утопічними. Аналізуючи економичну базу революції, бесідник визнає революцію буржуазною. Соціялістична революція приходить тоді, коли всі продукційні сили капіталізму будуть використані. Смішно думати, що Росія, в якій капіталізм далеко не розвинувся, може повести перед в утворенню соціялістичного ладу. Рух мас цілком стихійний. Пролетаріят не підготовлений до реґулювання державним господарством. Не можна опіратися на тім, чого хотять маси, а слід виходити з обективних умов революції. Тому не можна відмовлятися від коаліції.

Вікул спинився на теоретичнім обґрунтованию Садовським ідеї співробітництва буржуазії з пролетаріятом. Ще коли буржуазії треба було скинути старий феодально-дворянський лад, у нас був вже пролетаріят. І вона не могла вести рішучої боротьби з пережитками феодалізму, завдяки тому, що завжди за нею страшною примарою стояв пролетаріят.

Ще в 1905. році виникли суперечки, чи революція буржуазна, чи демократична? Після нятого року в розвитку капіталізму відбулися великі зміни, з цим, очевидно, Садовський не згоджується. Соціялізм наступить тоді, коли капіталістичний лад перешкоджатиме розвиткові продукційних сил. Що ж ми помічаємо? Надзвичайний розвиток причинився до надпродукції капіталів, і необхідність найти для них ринок пхала буржуазію у війну. У війні буржуазія шукала того способу, що мав дати вихід тим продукційним силам, котрі капіталізм викликав, але сам же їх і голомшив. Як раніще характеристичною прикметою капіталістичного ладу були, завдяки надпродукції товарів, кризи, так тепер, завдяки надпродукції капіталів, стають війни. Час від часу капіталізм буде кидати світ у кривавий хаос. І коли раніще він перемагав кризи, давав можливість дальшому розвиткові продукційних сил, тепер він причиняється лише до їх цілковитої руїни. Форми капіталістичного господарства вже гальмують, ще більше — руйнують продукційні сили. З'явилися вже (на заході) передвісники соціялізму.

Росії не можна розглядати ізольовано. Вона — частина всієї капіталістичної цілости. Роля російської буржуазії не може бути творчою, коли над всією буржуазією вже промайнув дух розкладу, дух смерти.

Російська революція — прольог до соціялістичної революції. Пролетаріят мусить стати на її чолі. Захват власти, ізоляція буржуазії через привернення до себе певних кол дрібної буржуазії — ось найближче завдання української соціяль-демократії.

По довгій і бурхливій дискусії ухвалив з'їзд по політичному моменту слідуючу запропоновану М. Поршом резолюцію:

„1. Сучасна російська революція відбувається в атмосфері всесвітньої імперіялістичної війни, котра тягне за собою нечуване знищення продукційних сил народнього господарства на всім світі, кольосальну пролетарізацію широких мас людности, зубожіння пролетаріяту та дрібної городської і сільської буржуазії.

2. Імперіялістична війна, потреби котрої не можуть бути задоволені при сучаснім стані розвитку продукційних сил, як цілої Европи, так і особливо Росії, веде російську державу до повної економичної руїни: дезорганізація народнього господарства, повне виснаження продукційности праці, руїна транспорту, фінансовий крах, вичерпання засобів продукції, гостра харчова криза, а в результаті безробіття, злидні і таке инше.

3. Перед російською революцією стоять величезні соціяльно-економичні завдання, які вимагають свого розвязання в процесі розвитку революційного руху, за якими стоять основні соціяльні сили революції — пролетаріят, селянство й армія: революція земельних відносин, робітнича справа, національно питання, перетворення унітарної сцентралізованої держави в федеративну державу, цілковита децентралізація і демократизація управи, державне впорядкування господарського життя у всіх його галузях, в першу чергу продукції і поділу харчових продуктів і річей першої потреби, активна політика до демократичного миру і таке инше.

4. Сучасна російська революція з такими складними і величезними завданнями розвивається разом з тим в атмосфері виразних класових суперечностей буржуазії і пролетаріяту, капіталістів і поміщиків з одного боку, та пролетаріяту і дрібного спавперізованого селянства з другого боку; при таких обставинах в процесі революційного руху буржуазія і пролетаріят стають на ворожі позиції класової боротьби, а це робить неможливим співробітництво антаґоністичних класс в творчім процесі великої революції в Росії.

5. Сім місяців спроб коаліції класс в орґанізації державної влади, сім місяців досвіду праці коаліційного міністерства показали яскраво, що коаліційна влада здатна тільки затягувати імперіялістичну війну, боротися з визволенням селянства і робітництва з феодально-кріпацьких форм капіталістичного визиску гальмувати визволення та зріст творчости націй Росії; зміцнювати імперіялістичні змагання буржуазії в Росії; чинити перешкоди орґанізуванню і боротьбі ре-

digitized by ukrbiblioteka.org

волюційного пролетаріяту, селянства та війська; руйнувати господарські та фінансові основи держави, викликаючи анархію — цей наслідок незадоволення соціяльно-економичних потреб мас, — готуючи тим всім ґрунт для контр-революції.

6. Сучасна російська революція, тягнучи за собою печуваний в історії всіх дотеперішніх революцій переворот в соціяльно-економичних відносинах, викликуючи широкий відгомін у величезних робітничих масах західньої Европи, збуджуючи в них нахил до скинення пут капіталізму, до соціяльної революції, а рівночасно і спинення імперіялістичної війни, що може повести за собою повстання пролетаріяту в західній Европі, — стає прольогом і початком всесвітньої соціяльної революції.

Тому четвертий з'їзд Української Соц.-Дем. Робітничої Партії проголошує:

1. Що як у цілій державі, так і в окремих її краях, мусить бути негайно утворена однородна революційна демократична влада, влада зорґанізованого пролетаріяту, селянства і війська.*)

2. Що ця влада мусить в основу своєї діяльности покласти:

а) активну політику до спинення імперіялістичної війни, підтримуючи нахил пролетаріяту і цілої революційної демократії, як в Росії, так і в осередніх воюючих державах, до демократичного миру без анексій і контрибуцій, на основі самоозначення націй, роблячи найенерґійніще давління на всі правительства держав, втягнених у війну, і дбаючи про забезпечення права заінтересованих націй та про участь їх у міжнародній мировій конференції;

б) передачу всієї поміщицької, державної, кабінетської, удільної, церковної і манастирської землі в розпорядження і завідування земельних комітетів, зреорґанізованих в революційно-демократично-однородним напрямі;

в) рішучу контролю державної і краєвої власти — при найближчій участи зорґанізованого пролетаріяту — над продукцією і поділом продуктів фабрично-заводської промисловости;

г) фінансову політику в напрямі максімального оподаткування великого капіталу і майна, конфіскацію військових прибутків і, навіть, часткову конфіскату капіталів;

д) перетворення російської держави в федеративну російську республику;

е) широку децентралізацію і демократизацію влади в державі утворенням перш за все краєво-національних автономних орґанів революційної влади з широкою компетенцією у всіх галузях краєвого життя, в тім числі — поширення територіяльної (на всю Україну) і предметної компетенції Ґенерального Секретаріяту Української Центральної Ради, який, являючись найвищою краєвою владою на Україні, має опиратися на зорґанізованій революційній демократії України і творити її волю." (6).

Цілком натурально, що в світлі такої оцінки моменту мусіли зростати вимоги трудових мас до Української Центральної Ради, мусіло родитись критичне відношення до її діяльности, а поскільки Центральна Рада, віддаючи всі сили на національно-політичну боротьбу, легковажила, скажемо так, момент соціяльний та економичний, народжувалось і де-яке незадоволення її політикою.

Те, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят мали, по угоді з Временним Правительством, лише фікцію влади, що вони були підрізані тою угодою, мало обходило революційні маси. У відповідь на Інструкцію, на заяви, що Ґенеральний Секретаріят ворожим

*) Українська Партія Соціялістів-Революціонерів ще в червні місяці, на другому партійному з'їзді, (3.—6. червня ст. ст.) висловилась рішуче проти коаліції. Тоді ж партія вже домагалась і негайного оголошення перемирря і початку мирних переговорів.

відношенням до нього Временного Правительства позбавлений можливости щось зробити, народні маси рішуче заявляли: беріть ту владу від нас! не зважайте вже так дуже на те Временне Правительство! Правительство гне зовсім не туди, куди слід. Правительство бере сторону панів! Нам з ним не по дорозі! В цій відповіді, хоч головний тягар вини і перекладався на Временне Правительство, проте чувся вже закид і Центральній Раді.

Селянство і робітництво починало розуміти, що бездіяльність Ради в сфері соціяльно-економичній пояснялась не тільки тим, що Центральна Рада мала перед собою таку колоду, як Временне Правительство, і позбавлена була останнім можливости проводити роботу так, як того хотіла. Ставало вже помітним, що в самій Раді не все стоїть гаразд, що саме в питаннях соціяльно-економичних, а не инших, вона виявляє найменьшу акцію. З одного боку наче-б-то не було ніякого сумніву, що Центральна Рада є „своєю" справжньою чисто-народньою і революційною владою (адже в склад її входили Всеукраїнські Ради Селянських, Робітничих і Військових Депутатів), а з другого боку кидалась в очі де-яка немов би спорідненість Генерального Секретаріяту з коаліційним Временним Правительством, його дуже вже велика поміркованість, боязкість саме в тих справах, які найбільш обходили робітничі та селянські маси. Чому в справах національно-політичних Центральна Рада і Генеральний Секретаріят, коли находили те потрібним, не боялись переступити меж Інструкції і йшли одверто на боротьбу з Временним Правительством і в той же час зовсім не виявляли такої революційности і рішучости в справі земельній, харчовій, народньо-господарчій, фінансовій, робітничій? Чому, нарешті, Центральна Рада не вимагала миру, не боролись за мир хоч би з тим самим Временним Правительством? Такі питання вже виникали в рядах української революційної демократії, і вже складалась на них відповідь.

А яка то могла бути відповідь, видно почасти з тих дебатів, які відбулися на IV ж З'їзді Укр. Соц.-Дем. Робітничої Партії. На З'їзді чулись вже вправні нарікання на „дрібно-буржуазність" Центральної Ради, на її тенденцію підмінити момент соціяльно-економичної клясової боротьби моментом національним. Обвинувачувалась і сама фракція УСДРП в Центральній Раді в невитриманости клясової позиції. Це критичне відношення до Центральної Ради і невдоволення з її соціяльно-економичної політики знайшло свій відгук і в постановах з'їзду. В резолюції про відношення УСДРП до Центральної Ради читаємо, між иншим, і такий уступ, в якому говориться, що

„більшість Української Центральної Ради, складаючись з представників дрібної буржуазії, не здатна, через своє клясове становище, додержуватися послідовної і рішучої революційно-демократичної тактики, ухиляючись раз-у-раз в бік дрібнобуржуазного націоналізму".

Справа була, звичайно, не в „дрібнобуржуазному" складі Центральної Ради. Коли остання і не являлась в той час цілком клясовим — робітниче-селянсько-салдатським орґаном, то все не в ній основне ядро, більшість і то велика більшість, була щиро народня.

digitized by ukrbiblioteka.org

дійсно робітниче-селянсько-салдатська. Справа була в тому, що розвиток революції на Україні весь час ускладнявся національним моментом, що в той час на Україні не було такої революційної соціялістичної партії, яка почувала б себе в силі і в стані взяти виключно на себе відповідальність за майбутнє не тільки соціяльно-економичних, але й національних досягнень революції, яка одважилась би цілком порвати з національними дрібнобуржуазними елементами, спертись тільки на робітничі та селянські маси і повести їх рішуче та сміливо за собою до наміченої цілі.

Українські соціялісти-революціонери та українські соціяль-демократи були дітьми української революції. Вони самі, разом з народніми масами, росли в революції, в ній кували свої світогляди, в пій намічали і цілі своєї революційної боротьби. Української комуністичної партії ще не було. Партія російських соціяль-демократів большевиків була взагалі дуже слабенькою і до того ж ще стояла осторонь від української революції. Російські партії — соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів меньшевиків — і більшість єврейських соціялістичних партій на Україні були типовими „соглашателями", що орієнтувались на буржуазну революцію і на цій підставі, що було їх сили, гальмували розвиток не тільки національно-політичної, але й соціяльно-економичної, клясової боротьби на Україні.

При таких умовах вирівнання лінії соціяльно-економичної діяльности Центральної Ради, звичайно, було дуже утруднене. Але воно було можливе в близькому майбутньому і мусіло статись. Для цього не треба було навіть міняти і складу Ради, тим більше, що і так він не був постійно-зафіксованим. Ради робітничих, салдатських і селянських депутатів могли переобиратись всякий час, а тим самим міг змінятись і склад Центральної Ради. З другого боку — несталість та молодість українських соціялістичних партій могла також мати в цім відношенню своє позитивне значіння. Єдина Українська Соціяль-Демократична Партія (в той час, як і російська соц.-дем. партія, мала вже кілька течій), єдина Українська Партія Соціялістів-Революціонерів (в той час, як і російська партія соц.-рев., мала також кілька течій) — обединували під своїми партійними прапорами не тільки праві, але й лівіщі елементи, що могли перейняти в потрібний момент революційний провід в свої руки. Ці останні з роввитком революції цілком природно брали б гору в партійних і клясових орґанізаціях. а тим самим виливали б в конечною необхідністю і на зміну політики Центральної Ради.

Боротьба з коаліцією, ця перша ознака боротьби за зміну курсу політики Ради вліво, дійсно, вже і намічалась на Україні. В затвердженому Временним Правительством складі Ґенерального Секретаріяту не випадково не було зовсім укр. соц.-рев. (Ґенеральний секретарь земельних справ Савченко-Більський був тільки „співчуваючий" соц.-рев. і входив в Ґенеральний Секретаріят не від партії), а також лівіщих укр. соц.-дем. Це вже була ознака внутрішньої боротьби, яка в дальпішому розвиткові революції з неминучістю закінчилась би зламанням „единого паціопальпого фронту" в Цептральній Раді і утворенням единого робітниче-селянського фропту. Провідники робітництва

і селянства в Центральній Раді, що все ще орієнтувались на буржуазну революцію, одійшли б в бік, а їх місця зайняли б цілком революційні, активні елементи. Решткн ж буржуазних та дрібнобуржуазних груп, як от українські соц.-фед. то що, напевно самі вийшли б (спільно за своїми російськими колеґами — кадетами) зі складу Центральної Ради. Центральна Рада, таким чином, цілком перетворилась би і по своєму складу і по своїй діяльности в революційну фортецю, в головний штаб великої робітниче-селянсько-салдатської армії.

Одначе дальші події загально-російського значіння порушили нормальний розвиток цього вже розпочатого процесу на Україні. На Московщині, в Петрограді, стався робітниче-селянський переворот, який захопив у свій вир і українську революцію.

Розділ II.

На дорозі до робітниче-селянської державности.

5. Робітниче-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. Петроградська Демократична Нарада, що відбулась в кінці вересня я. ст., була останньою спробою налагодити і зміцнити коаліцію буржуазії і демократії в революції. Власне про революцію тут вже було мало мови. Йшла річ про спинення революції й утримання її в рямцях так званої буржуазної революції. Помірковзна демократія ставила на Нараді виразну ставку саме на буржуазію, а не на демократію. Краспомовний виразник її, соц.-дем. Церетелі, твердо був перекопаний, що без буржуазії не врятувати Росії, що демократія не в стані впорядкувати економично-господарчого життя краю і через те, так як і на московській Державній Нараді, докладав всіх сил і на Демократичній Нараді до того, щоб обеднати в одну спілку дві сили, які до такого обеднання в той момент ніяк не надавались. Отже мала далі задержатись коаліція, а з нею війна і поглиблення контр-революційного процесу, що вже й так йшов швидким темпом. Помірковані елсменти демократії цього не боялись. Вони не вірили в сили демократії; вони не збірались руйнувати ґрунтовно істпуючих суспільно-екопомичних капіталістичних відносин; вопи не вірили навіть в переведення окремих серйозних екопомичних реформ, навпаки, були твердо переконані в тому, що, чим далі будуть йти „соціяльпо-екопомичні експерименти", тим швидче, повновладніще і жорстокіще запанує старий пан — буржуазія, і на цій підставі проголошували льозунґи „реальної політики": співробітництва, згоди, а не боротьби з буржуазією. Коротко кажучи, вопи відмовлялись від одвертої рішучої революційної класової боротьби пролетаріату і бідпіщого селянства проти буржуазії, бо почасти не вірили в перемогу трудящих мас над буржуазією, а почасти — і це головним чипом — боялись цієї перемоги. Щоб вчорашній раб — безправний, темний, забитий, визискуваний робітник і селянин — став сьогодпя можповладцем — це не вміщалось в уяві номіркованої частини демократії.

digitized by ukrbiblioteka.org

На Демократичній Нараді ці помірковані елементи, ці страхополохи революції, здобули собі всякими правдами і неправдами більшість. Мізерну, жалюгідну, сіреньку більшість, а все-таки більшість, яка й дала своє благословення на продовження тої злочинної комедії і глузування з революції, яке під фірмою Керенського тяглось вже кілька місяців (7). Було утворено Нарадою передпарлямент (Державну Раду), мертвороджену, безправну орґанізацію, що мала бути завісою для „відповідального перед власною совістю і великою Росією" Временного, тепер вже майже цілком буржуазного, Правительства. Кажемо — майже цілком, бо реорґанізоване після Наради Временне Правительство мало в собі вже велику несоціялістичну і недемократичну, чисто буржуазну більшість, хоч і виступало під старою фірмою Керенського (8).

Впертість, з якою представники буржуазії одстоювали (при переговорах своїх з Церетелі з приводу входження в коаліційне Правительство) принціп незалежности і невідповідальности нового уряду від „політичних партій, рад робітничих і салдатських депутатів" і в тому числі і від „Ради Республики", що мала тоді ще тільки бути утворена Нарадою, являлась надзвичайно характерною і навіть сліпому одкривала очі на те, що ніяка дійсна коаліція між буржуазією і демократією не можлива, що можлива (нехай хоч би й часова) тільки перевага тої або другої сторони. Буржуазія так і ставила справу, домагаючись для себе більшости місць в правительстві і невідповідальности навіть перед тим далеко не революційним орґаном, в якому їй одводилось майже третину місць. Вона йшла виразно до своєї диктатури, вона хотіла мати цілком розвязані руки.

Ні швидкого мира, ні хліба, ні землі, ні, навіть, політично-громадянських свобід не було чого сподіватись від нового Временного Правительства, від нового, а по суті старого, санкціонованого Нарадою курсу його політики, від мертвородженої Ради Республики. Все мало йти і дійсно пішло по старому, по схиглій площині реакції.

Ні одної з проблем, поставлених перед революцією, не було розвязано і не ставилось на розвязання. Ні одної з тих болячих соціяльно-економичних ран, що викликали революцію, не було загоєно і не прямувалось до того. Селянству і робітництву обіцялось тільки одне — скликання Установчих Зборів. Та хіба ж це могло задовольнити революційні маси, що голодували в тилу та гинули на фронті, чуючи вже сім місяців ту обіцянку про Установчі Збори? Та й що могли дати ті Установчі Збори, коли буржуазія так очевидно і не раз вже за час революції виявляла, що вона абсолютно не думає поступатись хоч чим-будь в своїх клясових соціяльно-економичних інтересах. Хіба тоді обійшлось би без боротьби? І знов же, поки те сонце — Установчі Збори — зійде, роса може очі виїсти. Це було ясно, коли не вченим провідникам російської соціяль-демократії та російського ес-ерівства, то народнім масам, тим самим, що на собі, на власній спині і шкурі переносили досі терпеливо всі наслідки коаліційного „рятування революції" і коаліційної опіки над собою.

Не треба було бути комуністом і ставити завданням російської революції соціялістичну перебудову суспільно-економичних відносин;

треба було бути тільки справжнім революціонером, щоб не боятись в той час розриву і боротьби з буржуазією, щоб піти одверто на мир, хоч би й сепаратний; щоб передати селянам землю; щоб оподаткувати великі майна на потреби нової революційної держави: щоб конфіскувати награбовані підчас війни капітали; щоб взяти в свої руки, поскільки це було можливим в той час, фабрично-заводську продукцію і роспреділення товарів, щоб, одним словом, піти, коли не на знищення буржуазії, то хоч на серйозне приборкання її. Маси відчували дуже болюче потребу зміни поміркованого, коаліційно-буржуазного курсу політики на новий, справді революційний, який мав би на оці залагодження роз'ятрених робітниче-селянських ран, а не виключно інтереси буржуазії, хоч би ті інтереси й маскувались ріжними патріотично-демократичними гаслами.

Через це, хоч Демократична Нарада і „виголосувала" стару коаліційну формулу, життя не спинилось в своїм розвитку; робітниче-селянські та салдатські маси ігнорували ухвали Демократичної Наради і пішли не за нею, а за партією рос. соц.-дем. большевиків, яка почала готуватись після Наради до нового виступу, до захоплення державної влади в свої руки.

Центром роботи большевиків стала петроградська рада робітничих і салдатських депутатів. Орґанізація повстання швидко пішло вперед. Майже вся петроградська залога заявилася швидко за большевиками і проти Временного Правительства. Временне Правительство все більше тратило на силі, ізолювалось від війська і, почуваючи, що під ним усовується ґрунт, деморалізувалось, губилось, не знаючи, за що взятись, як боротися з назріваючим повстанням (9).

В ночі на 7. падолиста салдати і робітники виступили на вулиці Петрограда: зайняли почту, телеґраф, телефонну централю, державний банк та инші інституції. Временне Правительство опинилося відтятим з усіх боків у Зимовім Палаці. На ранок Правительство пробувало щось зробити, але не мало сили. По боці большевиків стояв не тільки петроградський ґарнізон, а також і ґарнізони Кронштадту, Ревеля й инших близьких до Петрограду місцевостей та майже вся балтийська фльота. Бій був нерівний і недовгий. Крейсер „Аврора" збомбардував Зимовий Палац. В день 7. падолиста Временного Правительства вже не було: Керенський потайки втік з Петрограду на зустріч „вірному війську" (якого, до речі, не знайшов), всіх инших міністрів було революціонерами заарештовано.

Тої ж самої ночи (з 6. на 7.) відкрився в Петрограді (в будинкові Смольного Інституту) загальноросійський з'їзд делеґатів рад робітничих, салдатських і селянських депутатів. На цьому з'їзді соціяль-демократи большевики мали більшість: з 560 членів з'їзду при його відкриттю було 250 соц.-дем. большевиків; до них приєдналось 60 лівих рос. соц.-рев. і 14 соц.-дем. інтернаціоналістів. З'їзд своїм авторитетом допоміг робітниче-селянській революції і скріпив її. Протести соц.-дем. меньшевиків, які домагались „порозуміння" з Временним Правительством, повисли в повітрі.

digitized by ukrbiblioteka.org

Заходи Керенського, що в боротьбі з робітниче-селянською революцією обеднався був навіть зі своїми вчорайшими ворогами — корніловцями, не увінчались успіхом. На Московщині влада перейшла до рук рад робітничих, салдатських і селянських депутатів, провід над якими взяла на себе російська соц.-дем. партія большевиків.

Російську Республику було проголошено Російською Соціялістичною Федеративною Совітською Республикою. На місце Временного правительства стала Рада Народніх Комісарів з Леніним — Ульяновим на чолі. Нове совітське правительство Росії декретувало передачу землі селянству та инші корінві соціяльно-економичні реформи і негайно приступило до справи заключення миру.

* * *

В той час, як підготовлялись, а потім і відбувались в Петрограді описані вище події, в Київі відбувався саме Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд (20.—29. жовтня ст. ст. = 2—12. листопада н. ст.), один з самих численних і важних українських з'їздів. *)

Роспочав свою працю З'їзд в той час, коли в Петрограді ще тільки підготовлявся виступ проти Временного Правительства і в Київі було ще все, як звичайно. Ніяких відомостей про події, що вже назрівали, не було. Та тим інтересніщими являються ці перші дні засідань в'їзду для характеристики тодішніх настроїв української революційної демократії. Виголошені тоді на З'їзді промови вказують, як далеко зайшло загострення відносин між Временним російським Правительством і українською демократією. Відносини ті вже мусіли кінчитись якимсь новим конфліктом між Центральною Владою і Генеральним Секретаріятом. Трудно тепер з певністю сказати, в яку саме форму виллявся б той конфлікт і які наслідки мав би він для української революції, коли б робітниче-селянська революція на Московщині не знищила самого Временного Правительства. Одначе немає ніякого сумніву, що в українській національно-політичній революції цей новий конфлікт тільки скріпив би волю української демократії до цілковитого национально-державного визволення. Гасла скликання Українських Установчих Зборів і утворення Української Народньої Республики вже були черговими. Голова Центральної Ради М. Грушевський, вітаючи З'їзд від імени Центральної Ради, виразно вказав на ближчі завдання української національно-політичної боротьби. Він висловив тверду певність, що боротьба українського трудового люду

*) На з'їзд прибуло біля трьох тисяч делегатів від фронту, тилу і фльоти. З'їзд поділився (не зважаючи на протести „самостійників", яких на з'їзді була жменя) на фракції — укр. соц.-рев. (що обхоплювала біля $^2/_3$ з'їзду), укр. с.-д., укр. самостійників-соц. і непартійних. Почесним головою з'їзду було обрано Голову Центральної Ради — М. С. Грушевського. В склад президії входили: Лебединець (у. с.-р.), Шаул (у. с.-р.), Блонський (у. с.-р.), Скнарь (у. с.-д.), Макаренко (самостійник-соц.), Лорченко (неп.) і Андрущенко (с.-ф.).

На з'їзді були (як гості) представники румунських, бельгійських і французьких військових частин. Де-які з них виступали з привітальними промовами.

за національне визволення закінчиться побідно, що українське воїнство приступить, разом з Центральною Радою, до рішучого творення української держави — Української Народньої Республики. Слова Грушевського про творення Укр. Нар. Республики викликали на З'їзді ентузіястичне захоплення, довгі і гучні оплески. Ось ще виривки з де-яких виголошених тоді на З'їзді промов.

Вітаючи З'їзд, український соц.-рев. М. Ковалевський, між иншим, сказав в своїй промові:

— Ви вже знаєте, товариші, що Генеральний Секретаріят віддано Тимчасовим Правительством під суд і навіть Українській Центральній Раді воно загрожує розгоном (Вигуки з місць: сором! ганьба!) Проти нас збіраються великі хмари, але від нас самих залежить, щоб з них пішов малий дощ! (Оплески). Сором буде, коли ми не виконаємо того, чого вимагають від нас трудящі маси українського народу (Вигуки: виконаємо!). Кличучи вас до рішучої боротьби, разом з тим а закликаю вас до спокою. Не повинні ми піддаватися провокації і ставати на хибний шлях.

Підчас Другого Всеукраїнського Військового З'їзду залунали пророчі слова Першого Універсалу: „Ми сами будемо творити своє життя", але вони не справдили наших надій, бо наші провідники стали на компромісовий шлях. Ми (партія у. с.-р.) були проти угодової політики і тепер кличемо вас звернути на справжній шлях, шлях утворення власними силами Української Демократичної Республики. Щиро закликаю вис до твердої, рішучої роботи! (Гучні оплески).

Голова Холмської Виконавчої Ради звернувся до З'їзду з такими словами:

Краса і гордість українського народу! Ви знаєте, що Холмщину віддано Польщі (Голоси: ганьба! сором! силою візьмемо назад!). Дійсно, Временне Правительство ганебно поставилось до Холмського краю. В цю хвилю там іде ліквідація „русскихъ" державних інституцій, які загрожували знищити всі українські просвітні установи. Та на місця їх творяться нові, не меньш шкідливі. Делікатна польска ручка може більше зробити шкоди в справі приниження українського руху, ніж груба російська ручища. Кличу вас не забувати рідної вам Холмщини! Захистіть її від польонізації! (Оплески і вигуки з місць: Не забудемо!).

Представник „Союза Української Державности", В. Отаманівський підкреслив, шо Союз дивиться на Україну, як на майбутню самостійну незалежну Українську Республику. Мабуть, вже настав час стати до бою за самостійну Україну, і можливо, що багато з вас прольє кров за відбудування української держави. Слава ж товаришам, які перші ляжуть в цій страшній боротьбі! (Оплески).

В. Винниченко — Голова Генерального Секретаріяту: Вам, опорі і красі українського народу, від норшого революційного українського уряду приношу щирий привіт! Втрете ми впевняємося, що наш рух не спиняється. Ми твердо і непохитно йдемо вперед. (Хтось подав Винниченкові записку.) Мене питають, чи поїдуть Генеральні Секретарі до Петрограду? Генеральні Секретарі можуть поїхати до Петрограду тільки в справі державного характеру. Входити ж в зносини з Временним Правительством з приводу скликання Українських Установчих Зборів Генеральний Секретаріят не буде. (Оплески.)

Генеральний Секретаріят послав до Петрограду запитання, чи правдиві ті чутки, що ширять останніми днями російські газети, про слідство над Генеральним Секретаріятом. І коли постанови про слідство не було,*) то чому Временне Правительство не вробило спростування, відповідно до тої великої гідности, яка належить Генеральному Секретаріятові? Генеральний Секретаріят їде до Петрограду тільки для остаточного вирішення питання, які функції мусять відійти до нього.

---

*) Оповідають, шо Временним Правительством були навіть заготовлені в петроградській вазниці камери для генеральних секретарів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ґенеральні Секретарі мають на увазі заявити Временному Правительству, що Ґенеральний Секретаріят буде й надалі стояти твердо і непохитно на тій платформі, яку зазначено в його декларації, і ні на крок не відступиться від неї. Ґенеральні секретарі мають заявити недвозначно, що вони не є чиновники Временного Правительства, що Ґенеральний Секретаріят утворений не ним, а тому він є орґаном української демократії. Через те саме Ґенеральний Секретаріят ніяким способом не відповідає за свої вчинки перед Временним Правительством, що Ґенеральний Секретаріят відповідальний тільки перед тією силою, яка висунула його на кон життя. Далі ґенеральні секретарі мають заявити, що повна, нічим необмежена воля даного народу може виявитися тільки на власних Установчих Зборах. І коли це є суверенність, то ми вітаємо її. Ґенеральний Секретаріят буде обстоювати, щоб вся влада на Україні перейшла до його рук.

Зараз ми маємо частину влади (Голос: ніякої влади не маємо!) Вибачайте, та влада, яка кимсь десь дається, не є влада. Коли революційна українська демократія підлягає Ґенеральному Секретаріятові, то останній має владу. Тимчасовий уряд тепер розгубився, бо він не чує під собою опори. Він не вірить, що може бути пишний уряд, який почуватиме під собою ґрунт. А я можу сміливо сказати тут, що Ґенеральний Секретаріят має цей ґрунт. (Оплески.) Ми про це заявимо Тимчасовому Урядові.

Ми — молодий народ, наша енерґія далеко ще не вичерпана. Не їм турбуватися за наш край, бо ми відповідатимемо перед Україною, а не вони. Через це саме ми не маємо навіть права передавати їм хоч би частину власти тут (Оплески). Ми ніколи не ховалися і не будемо ховатись зі своїми домаганнями. І коли наші домагання перекручують там в Петрограді, то ми знаємо всі таємні думки і цілі, з якими це робиться. Ми розуміємо політику російської буржуазії, яка боїться, що Україну, цей добрий шматок, буде вирвано незабаром з її пазурів.

Відмітимо ми й те, що досі військова влада з нами не була в контакті. Отже ми скажемо, що не можемо допустити, щоб найбільша сила, яка допомагає вводити порядок, в цей грізний час не підлягала нам. Це говориться не для того, щоб захопити всю військову владу в свої руки, а для того, що, повторюю, без цієї сили не можливо завести порядку на місцях . . .

Ось з чим ґенеральні секретарі мають поїхати до Петрограду. Повторюю, що в справі слідства Ґенеральний Секретаріят не поїде (Голоси: зовсім не треба їхати!). „Не треба“ — велике слово, але воно має бути сказане Центральною Радою, якій цілком підлягає Ґенеральний Секретаріят . . .

Наприкінці мушу зазначити, що скоро буде затверджено федерацію вільних республік. Временному Правительству не вдасться зберегти централістичної Росії!

Наведені уривки з промов говорять самі за себе. Українська революційна демократія готувалася на Військовому З'їзді до останнього бою з російською буржуазією за національно-політичне визволення українського народу. І саме в цей час, 25. жовтня ст. ст. (7. листопада н. ст.) надійшли до Київа відомости про події на Московщині.

І в Київі почалися важні події. Реакційний штаб київської військової округи захотів зробити Україну базою для оборони Временного Правительства від большевиків, а, разом з тим, і від Української Центральної Ради. На вулицях Київа почалися бої. З'їзд примушений був припинити на кілька днів свою роботу і сформуватись в полк.

На подіях цих днів в Київі варто спинитись докладніше.

* * *

7. листопада н. ст. вночі відбулося закрите засідання Комітету Української Центральної Ради з участю представників київських

революційних орґанізацій. Обміркувавши ситуацію на Україні в звязку з подіями на Московщині, Комітет Ради виніс слідуючу ухвалу:

„Центральна Рада одноголосно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні. На всій території України Комітет має роспоряджатися всіма силами революційної демократії, і йому підлягають, в порядку охорони революції, всі орґани влади означеної території. Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою та негайно приступає до діяльности."

Таким чином, поруч з Ґенеральним Секретаріятом було утворено Центральною Радою немов би нове революційне Правительство для всієї України. В склад Революційного Комітету входили: 1. від Центральної Ради: М. С. Ткаченко (укр. соц.-дем.), М. Порш (укр. соц.-дем.), О. Севрюк (укр. соц.-рев.), М. Шаповал (укр. соц.-рев.), М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), А. Ніковський (укр. соц.-фед.), Ф. Матушевський (укр. соц.-фед.), Л. Пятаков (рос. соц.-дем. больш.), С. Ґольдельман (поалє-ціон.); 2. від партій і орґанізацій: С. Сараджев (рос. соц.-рев.), Пісоцький (укр. соц.-дем.), Затонський (рос. соц.-дем. больш.), Рафес (Бунд), Зільберфарб (обедн. евр. соц. парт.), С. Петлюра (від Українського Ґенерального Військового Комітету), Шумицький (від Залізничного Комітету), Тележинський і Касяненко (від Всеукраїнської Ради Військових Депутатів), Крейзберґ (від київської Ради Робітн. Депутатів). Крім того, в склад Комітету було включено представників київської Ради Салдатських Депутатів і революційних орґанізацій Харькова, Катеринослава, Одеси.

При Комітеті було утворено Революційний Штаб Комітету, що мав піклуватись головно про утворення надійної військової сили.

8. листопада (н. ст.) Комітет оголосив відозву до населення України слідуючого змісту:

„На вулицях Петрограда йде боротьба між Временним Правительством і петроградською Радою Робітничих і Салдатських депутатів.

Вороги революції та народньої волі можуть скористуватися цією боротьбою для того, щоб повернути старий царський лад та вкинути народ у неволю. В цей грізний час вся революційна демократія — робітництво, селянство та військо — неодмінно повинні згуртувати свої сили для того, щоб зберегти спокій та добрий лад на Україні. Зважаючи на це, Українська Центральна Рада утворила 7. листопада (н. ст.) Краєвий Комітет для охорони революції, котрому і доручила всякими способами, разом з Ґенеральним Секретаріятом Ради, боротися з ворогами революції, зберегти спокій в краю та боронити всі завоювання революції.

До Краєвого Комітету по охороні революції Українська Центральна Рада, нославши своїх представників, закликала такі революційні орґанізації і партії: 1. Український Військовий Ґенеральний Комітет, 2. Українську Раду Військових Депутатів, 3. Раду Салдатських Депутатів Київської Округи, 4. Головний Комітет Доріг України, 5. Українську Соц.-Дем. Робітничу Партію, 6. Українську Партію Соц.-Рев.. 7. Російську Соц.-Дем. Робітничу Партію (большевиків), 8. Російську Партію Соц.-Рев., 9. Вунд, 10. Єврейську обедн. соціял. роб. партію і 11. Раду робітничих і салдатських депутатів Київа, Харькова, Катеринослава й Одеси.

Краєвий Комітет для охорони революції оповіщає всіх громадян України, що всі громадські, військові тилові власти, а також і всі орґанізації революційної демократії, мусять твердо і непохитно виконувати всі його накази та при-

digitized by ukrbiblioteka.org

писи. Комітет заявляє, що він не допустить ніяких виступів проти інтересів революції, що всі такі ворожі революції виступи Комітет буде рішуче подавляти всякими способами, навіть збройною силою, котра стоїть під орудою Комітету.

Власть Комітету, котрий обєднує всі орґани революційної демократії, всі революційні і соціялістичні партії нашого краю, як українські так і неукраїнські, ношырена на всю Україну, на всі девять губерній: київську, подільську, волинську, полтавську, чернігівську, харьківську, херсонську, катеринославську і таврійську.

Красвий Комітет для охорони революції закликає всю людність до спокою, а всі революційні і демократичні орґанізації — обєднатися в місцеві комітети для охорони революції під проводом Краєвого Комітету.

Ґромадяне України! до спокою, праці і дружної оборони революції кличе вас Краєвий Комітет."

Того самого дня оголосив Комітет „Обовязкову Постанову" такого змісту:

„1. Всякого роду погроми, бешкети і непорядки будуть немилосердно придушуватися всіма засобами, які маються в распорядженню Комітету, аж до вживання збройної сили.

2. Всякі прояви контрреволюційної аґітації, спроби нацькувати одну частину населення на другу і підбурити до безпорядків, на ґрунті харчових труднощів, будуть рішуче подавлятись, і виновні понесуть найтяжчу кару.

3. В цілі охорони спокою в краю забороняються, до часу скасування цієї постанови, зібрання і віча під відкритим небом і всякі инші виступи на вулиці.

4. Всім властям на Україні пропонується вжити всіх засобів, які є в їх роспорядженню, до непохитного виконання цієї постанови.

Комітет певний в тім, що населення краю зуміє оцінити серйозність становища і прикладе всіх сил до охорони революції та спокою в краю."

Так було порвано одразу з Інструкцією Временного Правительства для Ґенерального Секретаріяту. Вся територія України (за виключенням Кубанщини, про яку мова буде далі) обєднувалась під владою Української Центральної Ради, вся влада — цівільна і військова — також переходила через Комітет до Ради. Для боротьби з можливими контрреволюційними виступами було мобілізовано дійсно всі демократичні сили України. Намічався навіть новий курс внутрішньої політики, побудований на обєднанню всіх соціялістично-революційних елементів демократії, про що свідчить, між иншим, входження в Комітет соц.-дем. большевиків, які до того часу стояли цілком осторонь від роботи Центральної Ради. Намічалось здійснення на Україні того гасла, за яке йшла боротьба на петроградській Демократичній Нараді — утворення одиородного соціялістично-революційного правительства на Україні.

Та тільки намічалось. До здійснення ж цього не дійшло. Помірковані дрібно-буржуазні елементи української і, особливо, неукраїнской демократії зостались, звичайно, вірні собі і почали вживати заходів до того, щоб розбити намічений соціялістичний блок. На надзвичайному засіданню київської мішської ради, що одбулося 8. падолиста (н. ст.), російські соц.-рев., російські соц.-дем. меньшевики і кадети гаряче виступили в оборону буржуазного Временного Правительства і пристрастно нападали на соц.-дем. большевиків, гостро засуджуючи їх виступ в Петрограді. Чорна сотня підтримала цей виступ (промови Шульгина, Савенка і Бугаєвського), не тільки обороняючи Временне Правительство і лаючи большевиків, а ще й обкидаючи брудом Цен-

тральну Раду і закликаючи не слухатись Революційного Комітету, утвореного останньою.*) Ту саму кампанію було поведено і на Малій Раді, що відбулось того самого дня. Російські соц.-рев., соц.-дем. меньшевики і бундівці надзвичайно гаряче і вперто домагалися від Центральної Ради осуду робітниче-салдатського повстання в Петрограді. Бундівець Рафес домагався, щоб Центральна Рада не тільки засудила повстання в Петрограді, а ще й заявила, що буде боротися проти всякої підтримки його на Україні. Нарешті, цими елементами було „вимучено" (як після висловилась „Робітнича Газета") від Малої Ради резолюцію слідуючого змісту про відношення Ради до подій в Петрограді:

„Визнаючи, що влада в державі, як і в кожнім окремім краю, повинна перейти до рук всієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід всієї влади виключно до рук рад робітничих і салдатських депутатів, котрі являються тільки частиною орґанізованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання в Петрограді."

Цією резолюцією було розірвано тільки що утворений революційно-соціялістичний фронт. Предсгавник рос. соц.-дем. партії большевиків Пятаков вийшов з Малої Ради. Вийшли представники большевиків і з Революційного Комітету, утвореного Центральною Радою.

Так утворилось на Україні три фронти: контр-революційно-буржуазний, революційно-демократичний український і большевицький (московський). Пізніще ми докладно спинимося на характеристиці цих трьох сил, власне, останніх двох, а тепер підемо далі за подіями в Київі.

Проти Краєвого Комітету охорони революції рішуче виступив контр-революційний штаб Київської військової округи, на чолі з новопризначеним (звичайно, по-за плечима Центральної Ради) начальником її — ґенералом Квецінським та Комісаром Временного Правительства при окрузі — російськ. соц.-дем. мевьшевиком („землячком") — Кирієнком. Опираючись на школи юнкерів та прапорщиків, а також на військові козачі частини і фронтовий козачий з'їзд, що якраз тоді відбувався в Київі, постановив Штаб зробити Київ базою для боротьби Временного Правительства з робітниче-селянською революцією в Росії, а при купі — і з Центральною Радою. На поміч собі викликав Штаб з фронту ще де-які козачі части, чехо-словацький баталіон (на чолі з помішником комісара пвд.-зах. фронту п. Грпгорьевим) і кілька так званих „баталіонів смертп", вірних скинутому Временному Правительству.

Революційний Комітет оголосив Штаб розпущеним. У відповідь на це Штаб рішив, поки що, ліквідувати київську Раду Робітничих і Салдатських Депутатів, в якій вели провід большевики.

9 чи 10. падолиста Штаб Округи обложив своїми військами бувший царський палац, в якому саме засідала київська Рада Робітничих і Салдатських Депутатів, наміряючись кріваво розправитись з за-

*) До речи, не витримав тут і славнозвісний голова київської Ради Робітничих Депутатів російський соц.-дем. (?) — Незлобін, напавши на Українську Центральну Раду за те, що немов би вона вела до зриву російських Установчих Зборів.

digitized by ukrbiblioteka.org

сівшими там робітниками та салдатами, хоч останні й не думали про збройний виступ в той час, маючи мало сил та, може, і з инших мотивів.

Та в цю справу вмішалась Українська Центральна Рада, пославши спеціяльну делеґацію до Штабу з ціллю ліквідації конфлікту. Штаб не одважився виступити одночасно і проти Центральної Ради і через те мусів пристати на пропозицію Ради — відібрати військову зброю у тих, що засіли в палаці, і недоторканими пустити всіх до дому. На таку розвязку конфлікту делеґація Ради дістала згоду і від президії обложеної Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. Засівших в палаці робітників і салдатів було обеззброєно, канцелярію, книжки й инше майно Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, наперекір умові з делеґатами Центральної Ради, озвірилим військом Штабу було знищено і, також наперекір тій же умові, Штаб арештував Пятакова й инших членів Ради Робітничих і Салдатських Депутатів (10).

Після цього почалась крівава розвязка назрівшого конфлікту. 11.—12. листопада в Київі йшли справжні бої між революційним військом і контр-революційними військами Штабу, з участю кулеметів, броневиків і артилерії. Розгром Ради Робітничих та Салдатських Депутатів був сиґналом до загальної боротьби. В Київі було оголошено загальний робітничий страйк. Робітники стали до зброї. На вулицях появилися окопи, барикади. Юнкери і козаки були авангардом контр-революційного війська. Вони закріпили за собою район Штабу на Печерському. По сусідству з ними були понтонні військові частини, що йшли за большевиками, і арсенал, де засіли Українці. Тут і відбулись головні бої. Большевицька артилерія стояла за Дніпром. В боях проти штабного війська брали участь і козаки першого запасного українського полку.

Після крівавих бійок, що тягли за собою багацько вбитих і ранених з обох сторін, Штаб не витримав, пішов спочатку на „мирові" переговори з Центральною Радою, а потім потайки і зовсім втік з Київа разом з останками вірних йому частин (11).

В Київі залишилась переможницею Центральна Рада та Ґенеральний Секретаріят. Большевики, що брали найдіяльнішу участь в боротьбі зі Штабом, як окрема сила (вийшовши перед тим зі складу Центральної Ради і Революційного Комітету), зостались і далі стояти осторонь від Центральної Ради.

Приступивши після перерви знову до праці (28.—29. жовтня), Військовий З'їзд вже не міг додержуватись ухваленого раніш проґраму роботи і перейшов прямо до обміркування становища в Київі, на Україні і взагалі в Росії.

Можна легко уявити, який настрій був на З'їзді, коли делеґатам доводилось одночасно і воювати і впрішати політичні справи. Засідання З'їзду велись то одкрито, та закрито. Треба було вияснити своє становище до козаків, які закликали Центральну Раду до активної, оружної боротьби з робітниками та салдатами, що йшли за гаслами

большевиків*); до робітниче-селянської революції в Петрограді і проявів її, під проводом російських соц.-дем. большевиків, на Україні. Нарешті, треба було вирішити основне питання, як бути з владою на Україні в звязку з упадком Временного Правительства.

Промовці однодушно підкреслювали, що українській революційній демократії не по дорозі з козачим з'їздом і козачими військами; висловлювали співчуття московському робітництву та салдатам, що скинули Временне Правительство і захопили владу в свої руки. Та в той же самий час всі промовці підкреслювали, що на Україні немає потреби в перевороті, що на Україні влада, як належала раніше, так повинна належати й далі Центральній Раді — верховному революційному орґанові українського трудового народу — селянства, робітництва та вояків.

Осудивши контр-революційну діяльність Штабу Київської Військової Округи (на чолі з соц.-дем. меньш. Криленком) і запропонувавши козакам (в першу чергу дончакам) і Чехо-Словакам негайно покинути Київ, З'їзд постановив домагатись, щоб всю владу — цівільну і військову — на території України взяла в свої руки Українська Центральна Рада.

„Для боротьби з анархією, — говорилося в постанові З'їзду, — яка загрожує Україні, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту, щоб вони, опіраючись на революційне українське військо, взяли всю повноту влади на всій території України в свої руки."

Це домагання З'їзду відповідало в той час бажанням не тільки української, але навіть і не української демократії. Перед можливими анархичвими заколотами і контр-революційними виступами значіння Центральної Ради, як краєвої влади, піднеслося в той час дуже високо в очах всієї революційної демократії України. Бундівець Рафес, в одній з своїх промов в той час, аналізуючи ставовище на Україні, сказав між иншим, що „у нас, слава богу, є Центральна Рада". Проти поширення влади Центральної Ради на всю територію України і поглиблення її компетенції „до всієї повноти" тоді майже ніхто не протестував. Ходило тільки про те, що то ва влада мала бути, як вона повинна була поставитись до тої рішучої боротьби між трудящими і буржуазією, яка роспочалась на Московщині. Ріжні ґрупп демократії давали на це питання ріжні відповіді. Яку ж відповідь дав Військовий З'їзд?

---

*) Досягти порозуміння з козаками було дуже трудно. Їхні старшини, з якими довелось вести переговори представникам Центральної Ради, заявляли, що „козацтво призвано блюсти інтересів Росії" і буде активно боротись проти всіх ворогів Росії — в тому числі і в першу чергу проти большевиків. До цієї боротьби вони заохочували і Центральну Раду, даючи зрозуміти, що в противному разі візьмуть всю справу в свої руки, не рахуючись з Центральною Радою. Тільки гострий закид з боку представників Центральної Ради, що це буде втручання у внутрішні справи України, посягання на автономні права її, а також заява, що таке поступування козаків йде всупереч заявам їхніх делеґатів на З'їзді Народів у Київі і потягне за собою межиусобну війну, врешті притушили войовничий запал козаків, і вони погодились на виїзд з Київа і невтручання в події на Україні.

digitized by ukrbiblioteka.org

„Заслухавши доклад про виступ большевиків у Петрограді і про звязані з ним події на Україні і стоячи на принціпі, що власть має перейти до всієї революційної демократії, єдиним представником якої на Україні єсть Центральна Рада —

Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд постановив —

боротися з домаганнями большевиків передати владу на Україні до совітів робітничих та салдатських депутатів.

Що ж торкається подій по-за межами України, то З'їзд вважає, що центральна коаліційна влада, в складі якої мають силу буржуазні елементи, не може вважатись виразницею волі і заступницею інтересів трудової демократії, а через те виступ большевиків З'їзд не може лічити вчинком антидемократичним і вживе всіх заходів, щоб війська з України, а також українські військові одиниці з фронту й тилу, не посилались для боротьби з представниками інтересів трудового народу."

Як бачимо, З'їзд розійшовся тут з Центральною Радою. В той час, як Мала Рада, хоч і умовно, висловилась все ж таки проти повстання в Петрограді, З'їзд поставився до вього з видимою симпатією, назвавши провідників того повстання — большевиків — „представниками інтересів трудового народу" і зазначивши, що не тільки не буде боротись проти повстання, а навпаки — вживе всіх заходів, щоб перешкодити взагалі боротьбі з робітниче-селянською революцією на Московщині.

Через що ж саме в той же самий час З'їзд постановив рішуче боротися з домаганням большевиків передати владу до рук робітників та салдатів і на Вкраїні, не трудно зрозуміти. Українська революційна демократія мала перед собою все ще дві задачі: соціяльно-економичну і національну. І в той час, як в области соціяльно-економичній симпатії її (принаймні значної частини) були виразно на боці проводирів робітниче-селянської революції — московських соц.-дем. большевиків, в сфері національно-політичній вона не довіряла (і мала рацію не довіряти) навіть цим найбільш лівим і революційним елементам пануючої демократії.

Перехід влади до рад робітничих і салдатських депутатів означав на Україні перехід її одночасно і до рук неукраїнської демократії, хотіла чи не хотіла б того остання. Військові залоги на Україні, як були, так і залишились в значній своїй частині — паслані з Московщини, хоч і як українська демократія домагалась виправити підчас революції цю „роботу" старого царського правительства. Нечисленний міський пролетаріят був також в значній своїй частині або неукраїнський або зросійщений. Здатись на цих людей, передати їм недокінчену справу боротьби за національне визволення було б дуже і дуже рискованим, а психольогічно для українських революційних мас, які несли досі на собі всі тягарі тої боротьби, які жили нею, було майже цілком неможливе.

До того ж, хоч це і не було цілком так, українська революційна демократія мала право твердити, що на Україні влада і так належала не кому иншому, як робітникам, салдатам і селянам, в особі Центральної Ради. Правда, в Центральній Раді провід вели не соц.-дем. большевики, але це сути річи не зміняло. Всі українські революційно-соціялістичні партії були представлені в ній, і ніхто не перешкоджав лівіщим з них взяти провід в свої руки. Можна було б сказати, що

що-між українськими соціялістичними партіями не було зовсім такої, яка в той час могла б викинути гасло соціялістичної революції, як викинула його російська соц.-дем. партія большевиків. Так, не було. Були зародки її. Та хіба це значило, що вся українська революційна демократія повинна була віддатись під опіку хоча б і більш розвиненої соціяльно і соціялістично московської демократії? Та й хто міг би поручитись, до чого ця опіка могла б довести? Хіба українська демократія не відчувала ворожого відношення до себе з боку самих лівих елементів московської демократії? Хіба ідея національного визволення українського народу не була чужою, незрозумілою і навіть ворожою для московської „інтернаціональної" демократії, настільки „інтернаціональної", що з усіх ледве не ста націй Росії вона в щоденному, буденному, практичному житті визнавала тільки одну — московську?!

Ми визваємо рацію ва вами, за тим, що ви вробили в себе, але у нас справа стоїть трохи инакше. Можливо, що й ми в себе дійдемо швидко до того, що робите ви, але зараз, раптово, перестроїти наші ряди, змінити вироблені в процесі нашої революції методи і форми боротьби ми не можемо, не бачимо рації і потреби. Така була відповідь Третього Всеукраїнського Військового З'їзду, а разом з ним і всієї української революційної демократії, дарма що Центральна Рада висловилась „п р о т и" петроградського повстання.

Українська демократія хотіла і далі самостійно провадити революційну боротьбу на Україні, рішуче одкидаючи все те, що хоч чимнебудь нагадувало стару національну неволю.

Повалення буржуазного Временного Правительства розвязувало руки: переходовий момент, часове безвластя в Росії штовхало до дальшої акції в напрямку закінчення і зафіксування національно-державного визволення українського народу. З'їзд і пішов цим шляхом.

„Виходячи з принципу повного, нічим необмеженого самовизначення націй", З'їзд постановив „вимагати від свого найвищого революційного органу — Центральної Ради, — негайного оголошення української демократичної республики в етнографичних межах України."

Майбутній соціяльно-політичний лад в Українській Народній Республиці, а також питання про федеративне обєднання з иншими республиками Росії, мали вирішити суверенні Українські Установчі Збори (12).

На чергу ж для правительству майбутньої Української Народньої Республики З'їзд поставив дві справи: скріплення української народньої державности (для чого, між иншим, домагався негайної і цілковитої українізації армії і чорноморської фльоти) (13) і негайного заключення миру.

В справі миру З'їзд, зазначивши в мотивовочній частині своєї постанови, що „всесвітню війну роспочали і тепер затягують імперіялісти з метою захватів на користь буржуазних кол", що

„кожен день війни наближає трудящий люд усіх націй до цілковитого знищення його живих екопомичних та культурних сил", що „продовження війни викликає в країні голод та анархію і касує всі здобутки революції," —

digitized by ukrbiblioteka.org

ухвалив звернутись до Центральної Ради з дорученням — „не дожидаючись відповіді Тимчасового Правительства, взяти справу закінчення війни в свої руки, бо небезпечний час не жде і, коли инші правительства під впливом своєї буржуазії, затягають це бойовиськo, то представники трудящого народу України власними руками повинні припинити дальший занепад свого народу".

Після Першого Всеукраїнського Робітничого З'їзду це вже вдруге українська революційна демократія рішуче домагалась миру, хоч би й сепаратного.

Закінчивши свою працю, Військовий З'їзд, вважаючи на бурхливі події і невиразне політичне становище в Росії і на Вкраїні, постановив залишити частину своїх членів у Київі на де-який час, зорґанізувавши їх в окремий курінь і передавши цей курінь в роспорядження Української Центральної Ради.

За допомогою вірних військових частин Українська Центральна, Рада вимела з Київа контрреволюційний Штаб Військової Округи з його військами, козаків, юнкерів і иншу контр-революційну наволоч. Так само стримала в корінні і не зовсім ще рішучі проби російських соціяль-демократів большевиків захопити владу на Україні в свої руки.

Поле для революційної творчости Центральної Ради було розчищене.

6. Проголошення Української Народньої Республики. Набридле Временне Правительство згинуло, звязків з новим московським правительством ще не було; по всій Московщині йшла горожавська війна. Таким чином, Україна фактично одірвалась від Московщини, як загальноросійського державного центру.

Льоґика фактів примушувала Українську Центральну Раду закінчити роспочату будову української державности. А що українська демократія давно вже домагалась від Центральної Ради рішучих заходів в цім напрямку, гаяти часу було не можна. 12. листопада (н. ст.) Центральна Рада постановила поповнити Ґенеральний Секретаріят комісарами для справ військових, харчових, залізничих, почти й телеґрафу та судових.*) 13. листопада (н. ст) Центральна Рада розглянула питання про становище тих українських земель, які по Інструкції Временного Правительства зістались по-за межами автономної України, і, „прийнявши на увагу волю українського народу, висловлену в численних постановах селянських, національних і загальнотерріторіяльних — ґуберніяльних та повітових з'їздів, ріжних політичних і громадських орґанізацій відмежованих частин України, а також зважившн те, що поділ України, яко наслідок імперіялістичної політики російської буржуазії що-до України, загострює національну боротьбу, порушує єдність

*) В склад Ґенерального Секретаріяту ввійшли: М. Ковалевський (у. с.-р.) — продовольчі справи; В. Голубович (у. с.-р.) — торговля і промисловість; М. Порш (у. с.-д.) — праця; М. Ткаченко (у. с.-д.) — юстиція; С. Петлюра (у. с.-д.) — війна; Єщенко — комунікація і О. Зарубін (р. с.-р.) — почти й телеґраф.

революційних сил демократії України і тим самим веде край до безладдя та вросту контрреволюції," — постановила поширити в повній мірі владу Ґенерального Секретаріяту на відмежовану територію України (Херсонщину, Катеринославщину, Харьківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини і Вороніжчини).

14. листопада (н. ст.) Центральна Рада оповістила населення України про ці свої ухвали і закликала „все населення, горожанське і військове, до спокою та мирної праці."

„Центральна Рада та її виконавча влада — Ґенеральний Секретаріят, — говорилось в кінці оповіщення Центральної Ради, — пороблять усі заходи, щоб привернути спокій і порядок, не допускаючи жадних самочинних анархичних виступів, що схиляються до порушення порядку. Українська Центральна Рада — орґан революційної демократії України — та її Ґенеральний Секретаріят, що спирається в своїй діяльности на всі орґанізації і є однородним революційно-демократичним правительством України, переконані, що їм удасться спільними силами осягнути поставлені собі цілі. До спокою і праці, горожане, селяне, робітники і салдати!"

В той самий час робились Центральною Радою заходи до навязаня звязків з фронтовим командуванням, особливо так званого „південно-західнього" та румунського, с.-т. українських фронтів, з метою забезпечення армії нормального постачання потрібних їй річей.

16. листопада (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят оголосив слідуюче своє повідомлення:

„Від Ґенерального Секретаріяту України. Ґенеральний Секретаріят повідомляє всіх горожан, всі правительственні уряди, політичні і правительственні орґани на Україні:

Центральне правительство всієї Росії не має змоги управляти державним життям. Цілі краї зостались без правлячих центрів. Тому зростає безладдя політичне, господарче і суспільне. З огляду на те, Секретаріят доповняється тимчасово Ґенеральними секретарями для справ: харчових, військових, судових, почт та телеґрафу, доріг. Компетенція Ґенерального Секретаріяту поширюється на всі ґуберніі, де більшість населення складається з Українців. Тому ґуберніі херсонська, харьківська, катеринославська і таврійська (без Криму) включаються в територію України. Всі орґани тих ґуберній, а також горожане єдиної України всіх народностей, мають звертатися з усіма справами до відповідних секретарів Ґенерального Секретаріяту.

Всі чутки і розмови про сепаратизм, про відокремлення України від Росії — це тільки контр-революційна пропаґанда або просто несвідомість. Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят твердо та ясно заявили, що Україна повинна зостатися в складі Федеративної Російської Республики, яко рівноправне державне тіло. Теперішне політичне положення тої постанови не зміняє в нічім.

Доки не заключено миру між воюючими державами, робота на фронті не сміє спинитися. Армія мусить бути одіта, нагодована і озброєна. Ґенеральний Секретаріят, в порозумінню з компетентною центральною военною властю, вживе всіх заходів, аби задовольнити всі потреби армії.

Вибори до Всеросійських Установчих Зборів повинні відбутися, як назначено — 12. листопада, коли до того часу не будуть змінені для всієї Росії. Громадяне й установи мають прийняти це до відома і подбати з цілою енерґією, щоб вибори було переведено точно, активно і многолюдно.

В короткім часі Центральна Рада затвердить і Ґенеральний Секретаріят проголосить закон про Українські Установчі Збори. Виборним орґанам подається

digitized by ukrbiblioteka.org

до відома, щоб після виборів до Російських Установчих Зборів не розвязувати виборчих апаратів.

Виробляється плян военної охорони всієї України від погромів, грабіжів і всякого безчинства. Губернським і повітовим комісарам буде дано до помочи військові відділи. Комісари мають вести рішучу і енергійну боротьбу з анархією і злочинствами несовісних осіб. В справі боротьби з анархією, в цілі установлення доброго порядку Ґенеральний Секретаріят буде опіратися на місцові орґани самоуправління, які являються орґанами місцевої власти і коло яких повинна з'єднатися, з ціллю їх піддержки, вся місцева демократія.

Кінчається праця над законопроектом про впорядкування земельних відносин і передачу нетрудових земель в роспорядження земельних комітетів. Закон буде видано в короткім часі. До того ж часу мусять бути спинені всякі самовільні захвати.

Всім місцевостям, орґанам і відповідальним особам пропонується всі накази і доручення Ґенерального Секретаріяту виконувати точно та скоро.

Громадяне України мають бути дійсно вільними громадянами і активно та радо стати до помочи всім орґанам у важній загальній справі встановлення порядку на Україні і охорони всіх великих завойовань всеросійської революції.

Ґенеральний Секретаріят України 3. листопада 1917. р. Київ".*)

Чотирі дні пізніще було оголошено III Універсал Української Центральної Ради, яким проклямувалась Українська Народня Республика

Зміст цього Універсалу був слідуючий:

„Народе Український і всі народи України!

Тяжка і трудна година впала на землю Республики Російської. На півночі в столицях іде межиусобна війна і кривава боротьба. Центрального Правительства нема, і по Державі шириться безвластя, безлад, руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти дужої, єдиної, народньої, Україна теж може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе Український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, во ім'я творення ладу в нашій країні, во ім'я рятування всієї Росії, оповіщаємо:

Від нині Україна стає Українською Народньою Республикою.

Не відділяючись від Республики Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб вся Російська Республика стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони і правити, належить нам — Українській Центральний Раді і нашому правительству — Ґенеральному Секретаріатові України.

Маючи силу і власть на рідній землі, ми тою силою і властю станемо на сторожі прав і революції не тілько нашої землі, але і всієї Росії.

Отже оповіщаємо:

До території Української Народньої Республики належать землі, заселені в більшости Українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернигівщина, Полтавщина, Харьківщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республики що-до прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини і сумежних ґуберній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорґанізованої волі народів. (14.)

Всіх же громадян цих земель оповіщаємо: від нині на території Української Народньої Республики існуюче право власности на землі поміщицькі та инши землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землі, касується.

---

*) Це оповіщення було видано Ґенеральним Секретаріятом без згоди Центральної Ради. Через це воно характеризує позицію тільки Ґенерального Секретаріяту і тільки почасти позицію Центральної Ради.

Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає Ґенеральному Секретареві для земельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом. тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республиці має бути негайно впорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республики України з цього дня установлюється по всіх підприємствих вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею і наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного роспреділення продуктів споживання і кращої орґанізації праці. І через те приписуємо Ґенеральному Секретарству праці від цього дня, разом з представництвом від робітництва, встановити державну контролю вад продукцією на Україні, пильнуючи інтересів, як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах ллється кров, і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею і іменем Української Республики, ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир було встановлено як найшвидче. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити і спільників і ворогів негайно роспочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мировому конґрессі права народу українського в Росії і по-за Росією не було в замиренню порушено. Але до миру кожен громадянин Республики України, разом з громадянами всіх народів Російської Республики, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції було затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Од нині на землі Української Республики смертна кара касується.

Всім увязненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до цього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальности не потягнений, дається повна амністія. Про цо буде негайно видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Ґенеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи до впорядкування судівництва і привести його до згоди з правними поняттями народу.

Ґенеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення і поширення прав місцевого самоврядування що являються орґанами вищої адміністративної влади на місцях і до встановлення найтіснішого звязку і співробітництва його з орґанами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республиці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов в зносинах зо всіма установами.

Український народ, довгі роки боровшися за свою національну волю і нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні сущих, тому оповіщаємо, що народам: великоруському, еврейському, польському та иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя, та доручаємо нашому Ґенеральному Секрстарству національних справ подати нам в найближчому часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа продовольча є корінь державної сили в цей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республика повинна напружити всі свої сили і рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республики, які потрібують нашої допомоги.

digitized by ukrbiblioteka.org

Громадяне! Іменем Української Народньої Республики в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республиці Росії здоровля, силу і нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведено на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27. грудня (декабря) 1917. року, а днем скликання їх — 9. січня (января) 1918. року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

Українська Центральна Рада. У Київі, 7. листопаду 1917. р."

Аналізуючи наведені документи, особливо останній, бачимо, що у відношенню до селянско-робітничої революції на Московщині, а тим самим і до Совітського Правительства, утвореного в Петрограді большевиками, Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят не зайняли цілком виразної позиції, хоч політика Временного Правительства і засуджувалась Центральною Радою, хоч упадок його і перехід влади до большевиків був на руку Центральній Раді, остання все ж не спинялась серйозно над питанням про визнання московських Народніх Комісарів, коли не всеросійським, то хоч би московським правительством.

Робітниче-селянська революція на Московщині трактувалась тоді поміркованою українскою і неукраїнською демократією, не кажучи вже про дрібну буржуазію, не більше, як „ширення по державі безвластя безладу та руїни". Серйозніще справи в цих колах ніхто не брав. Навіть лівіщі ґрупи української демократії не одразу орієнтувались. В те, що на Московщині закріпиться большевицький уряд і там дійде до соціялістичної революції, в Центральній Раді не вірили. Представники національних меньшостей (особливо рос. соц.-дем. меньшевики, бундівці і рос. соц.-рев.) дивились на події в Петрограді, як на злочинну і шкідливу для загальноросійської революції большевицьку авантюру, передрікали в своїх промовах близький упадок большевицької власти і все застерігали Ґенеральний Секретаріят та Центральну Раду від якого-будь зближення з большевиками. І можна сказати, що, головним чином, через „меньшости" Центральна Рада не спинилась в той час серйозно на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщини. А таке визнання само напрошувалось. Центральна Рада досить часто підкреслювала, що вона являється орґаном робітництва, селянства та воянтва України. Отже, вдавалось, було б цілком можна визнати таку саме (хоч і в формі диктатури соц.-дем. партії большевиків) орґанізацію влади і на Московщині. До того ж і Третій Військовий З'їзд підказував Центральній Раді саме таку позицію, зазначивши в своїй постанові, що він не може вважати виступу большевиків вчинком антидемократичним і буде боротись зі спробами придушення його.

Не спинившись на думці про формальне визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини (хоч фактично вона визнавала її таким, про що свідчать, між иншим, пізніщі заходи Центральної Ради в справі утворення федерального російського уряду — ноти з якими Ґенеральний Секретаріят звертався в числі инших правительств

і до Ради Народніх Комісарів)*) Центральна Рада вже по сути річи не могла визнати його за уряд всеросійський. Для такого визнання не було й підстав. Центральна Рада твердо стояла на ґрунті федеративної перебудови Росії і ще на Демократичній Нараді домагалась утворення для Росії правительства „відповідального перед демократією всіх народів Росії", себ-то орґанізованого на федеральних основах. Рада ж Народніх Комісарів, на чолі з Леніним, ніяк не відповідала цьому основному і важному домаганню Центральної Ради, будучи фактично правительством Московщини; отже Центральна Рада, не враджуючи собі, не могла визнати зверхности цього правительства над собою.

Залишалось для Центральної Ради ще дві можливости: а) зовсім махнути рукою на Московщину і всю Росію і зайнятись виключно своїми справами і б) вжити можливих заходів до утворення загальноросійського федерального уряду. На цей останній шлях і стала Центральна Рада, заявивши, як це бачимо в Універсалі, що вона вважає своїм обовязком „помогти всій Росії" врятуватись „від безвластя, безладу і руїни".

Після директив Центральної Ради, Ґенеральний Секретаріят почав вживати заходів до утворення федеративного центрального правительства в Росії. Гаяти часу було не можна: Рада Народніх Комісарів вже поставила на порядок дня справу негайного перемпрря па всіх російских фронтах і в цій своїй мировій акції могла легко пройти через голови краєвих правительств. З цієї причини 22. листопада (и. ст.) Ґенеральний Секретаріят вже вів в Головною Квартирою російської армії переговори в справі утворення правительства і мирних переговорів, а 23. листопада (н. ст.) Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко реферував справу участи Ґенерального Секретаріяту в орґанізації центральної власти на Малій Ради. Ґенеральний Секретаріят видвигнув тоді проект утворення однородної соціялістичної федеративної влади — від народних соціялістів до большевиків включно. Цей проект Мала Рада одобрила, доручивши Секретаріятові і далі вести справу в роспочатім напрямку.

6. грудня (н. ст.) Ґенеральний Секретаріят звернувся до Ради Народніх Комісарів і краєвих правительств ріжних областей Росії з нотою слідуючого вмісту:

„На підставі ухвали Центральної Ради про необхідність утворення загальноросійської влади, Ґенеральний Секретаріят, яко Правительство Української Народньої Республики, звертається до вас з отсим:

Беручи під увагу необхідність негайного вироблення умов загального демократичного миру, які (умови) може предложити воюючим сторонам тільки загальноросійська влада, уповновласнена всіма народами Російської Республики, Ґенеральний Секретаріят зараз, сьогодня, вважає необхідним приступити до утворення центрального російського правительства.

З цією ціллю Ґенеральний Секретаріят звертається до всіх істнуючих орґанів краєвої влади, а саме: до правительства південно-східнього союза козаків, гірняків і народів вільних степів, до правительства Кавказу, правительства Сібіру, орґану влади автономної Молдавії, орґану влади автономного Криму,

*) До речі, треба підкреслити тут, що Центральна Рада, як така, ні в одному своєму акті не заявилася проти визнання Ради Народніх Комісарів правительством Московщини і не виявила сумнівів що-до її правомочности представляти Московщину.

digitized by ukrbiblioteka.org

орґану влади автономної Башкирії і до решти зорґанізованих областей, а так само до Ради Народніх Комісарів в Петрограді, з пропозицією негайно вступити в переговори з Ґенеральним Секретаріятом в справі утворення соціялістичного правительства в Росії, на основі такої платформи:

заключення загального демократичного миру та скликання в своїм часі Всеросійских Установчих Зборів — В разі вашої згоди Ґенеральний Секретаріят просить не відновити негайно повідомити безпосереднім проводом, до якого речинця ваші представники могли б прибути до Київа для участи в нараді, яка скликається Ґенеральним Секретаріятом з вище вказаною ціллю".

Та з цих заходів нічого не вийшло. Задача утворення федерального уряду в Росії в той час з обєктивних причин була неможливою до виконання. Орґанізовані области Росії, до яких звертався Ґенеральний Секретаріят, уявляли з себе дуже ріжнородні суспільно-державні орґанізми. Козачі области, з одного боку, і Московщина після жовтневої революції, з другого — це були два смертельно-ворожих табори, які ні під яким взглядом не могли дійти до якогось співробітництва. В той час, як большевики на Московщині повели немилосердну боротьбу против буржуазії з метою цілковитого знищення її, як кляси, козачий зїзд, що відбувався у Новочеркаську на Донщині, стояв на становищі збереження існуючих соціяльно-економічних відносин і рішуче заявляв, що „верховну владу треба орґанізувати на принципі коаліції здорових орґанізацій" краю: так само товарищ міністра внутрішніх справ (Временного Правительства) Хижняков, що приїздив до Київа для переговорів в справі утворення центрального уряду, заявляв в імени скинутого Временного Правительства і „московських політичних кругів", що в майбутнім правительстві ніяк не може бути представників російської соц.-дем. партії большевиків.

А посеред двох цих ворожих станів стояла Українська Центральна Рада зі своїм мрійницьким проектом — обєднати те, що по самій своїй суті в той час не надавалось до обєднання, не маючи щирих прихильників ні з права, ні з ліва.

Роспочаті заходи в справі утворення федерального центрального правительства силою фактів вели до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, яка з першого ж дня свого істнування стала на становище центрального уряду всієї Росії. Так, в той час, як Рада Народніх Комісарів, без всякого порозуміння з народами і областями в Росії, так чи инакше вже державно-зорґанізованими, роспочала, в імени останніх, свою мирову акцію, ґенеральний секретарь військових справ С. Петлюра розіслав по всіх фронтах і штабах циркулярну телеґраму, в якій забороняв українським військовим частинам виповнити роспорядження Народніх Комісарів і відмовляв правительству Леніна в праві вступати в справі миру від імени цілої Росії.

Отже не дивно, що на ноту Ґенерального Секретаріяту не відгукнувся ніхто, крім козаків, які, власне, видвигали цілком осібний свій проект орґанізації російського правительства.

Поглиблення революційної клясової боротьби не сприяло утворенню міжклясового федерального центрального правительства в Росії, і заходи Центральної Ради в цім напрямі через це пропали марно.

Між тим вони в той же час значно спричинились до загострення відносин між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів.

7. Центральна Рада і завдання революції. (Аґітація російських большевиків проти Центральної Ради.) — З момента проголошення Української Народньої Республики Українська Центральна Рада мала розвязані руки і могла вільно виявити свої соціяльно-екопомичні ідеали, своє розуміння революції і повести свою діяльність у відповідному напрямку. Центральпа Рада і попробувала це зробити.

В Третім Універсалі ми бачимо накреслення соціяльно-економичного змісту тої державности, яку творила Рада. На першому місці стояло переведення земельної реформп. Ще до Установчих Зборів Центральна Рада проклямувала скасування права власности на поміщицькі й инші землі нетрудових хазяйств сільсько-господарського значіння, а також на удільні, манастирські. кабінетські та церковні землі, і передачу цих земель без викупу „трудовому народові". Поруч з цим проклямувалось встановлення по всіх підприємствах восьмигодинного робочого дня, а також встановлення при участи робітництва, в цілях упорядкування виробництва. рівномірного розподілу продуктів споживання і кращої орґанізації праці. — державної контролі над продукцією на Україні.

Цей соціяльно-економичний проґрам (дуже схематичний і не зовсім виразний) мав переводитись при повнім забезпеченні в Українській Народній Республиці всіх політичних і громадянських свобід та національних прав для малих національностей. Орґанами адміністративної влади на місцях мали бути обрані на основі пятичленної формули орґани місцевого самоврядування; до співробітництва з ними закликались „орґани революційної демократії", під якими розумілись ради селянських, робітничих та салдатських депутатів.

Увінчати будинок відродженої української народньої державности мали Установчі Збори, обрані на основі пятичленної виборчої формули.

Ог, в коротких словах, відповідь на поставлене вище питання про соціяльно-економичні ідеали Української Центральної Ради. Ми ве згадали ще тільки одної справи, а саме — справи миру. привернення якого в найшвидчий час (через центральне правительство) також ставила своєю ціллю Центральна Рада.

Приглядаючись до цих ідеалів ближче, можна сказати, що вони більш-менш відповідали моментові. Формульовані в самих загальних рисах. вони могли бути правдиво оцінені тільки в процесі здійснення їх в життю, бо тільки в цім процесі вони могли розвинутись і набрати конкретного змісту.

Такі важні річи, як встановлення державного контролю над всією продукцією. принпис про пристосування суду до народніх потреб, про співробітництво орґанів самоврядування з радами селянських та робітничих депутатів, могли в процесі незакінченої революційної боротьби розвинутись і піти далеко від свого первісного неясного прообраза. Так, приміром. участь робітництва у встановленню і пере-

digitized by ukrbiblioteka.org

веденню контролю над продукцією і розподілом могла, врешті, перейти в форму націоналізації промисловости і орґанізацію продукції на громадських колективних основах; притягнення до співробітництва з демократичними самоврядуваннями рад робітничих, селянських та салдатських депутатів могло легко повести до переміни ролі цих двох сторін: ради селянських та робітничих депутатів могли з підсобляючих орґанів перетворитись в головні — в орґани влади на місцях, а самоврядування перейти, як орґани технично-господарчі, під їх контроль. Нарешті, майбутні Установчі Збори могли також не потягти за собою ліквідації центральних клясових революційних орґанів української демократії — рад робітничих, салдатських та селянських депутатів — і витворити якусь форму співробітництва.

Про всі ці можливости ми говоримо через те, що вони не одкидались і більшістю самої Української Центральної Ради і, як такі. являються цінними для характеристики виявленого Радою розуміння завдань революції.

Що правда, Центральна Рада не стала виразно на позицію необхідности жорстокої клясової боротьби, не проголосила своєю ближчою метою цілковиту руїну буржуазно-капіталістичного суспільства і творення нового соціялістичного суспільства і, в звязку з цим, не проголосила гасла орґанізації державної влади в центрі і на місцях на клясовому, радянському принципі. Але після цього було б цілком помилковим робити висновок, що Центральна Рада ставила собі ідеалом творення буржуазної чи дрібно-буржуазної державности. Слово „народня“ республика було вжито в Універсалі Центральної Ради зовсім не для прикраси і не для того, щоб його, в пристосуванню до відновленої української державности, спіткала така ж само сумна доля, як і чужоземне слово „демократична“ в старій европейській практиці.

Центральна Рада свідомо ставила собі ціллю збудування дійсної народньої державности, в якій політична влада спочивала б в руках народу і соціяльно-економичні відносини були б побудовані так, щоб були забезпечені, як духовні, так і матеріяльні інтереси працюючих мас. В досягненню цієї цілі Центральна Рада (маємо на увазі її робітниче-салдатсько-селянську більшість на чолі з українськими соціялістичними партіями — с.-р. та лівими с.-д.) зовсім не думало наслідувати зразків західноевропейських республик, хоч би й найбільш „демократичних“, і через це не вязала себе в той час старими встановленими на заході політично-державними формами „чистого“ парляментаризму.

Основною помилкою Центральної Ради в той час була її позиція „соціяльного, неіжклясового миру“, її віра в те, що намічені цілі вдасться перевести без жорстокої боротьби з буржуазією. Ця позиція і ця віра вели до того, що Центральна Рада, з одного боку, не спішилась з переведенням в житя оголошених реформ, а з другого — переоцінювала вагу обраних на основі пятичленної формули орґанів самоврядування і майбутніх Установчих Зборів і недооцінювала в той же самий час ваги і значіння в революції клясових орґанів працюючих мас — рад робітничих, салдатських та селянських депутатів, хоч і яв-

лялась сама більш класовим, ніж міжклясовим, орґаном. Звідси йшли потім, при несприятливих умовах розвитку української революції, збочіння Української Центральної Ради (власне есефівсько-есдеківського правительства її) вправо; тут лежить причина частих закликів Ґенерального Секретаріяту до „спокою“ і припинення „анархії“ в той час, як, здавалось, треба було кликати до боротьби з буржуазією, до акції, яка вирвала б з рук останньої скупчені в її руках матеріяльні цінности.

Характерним для цієї „примиренческої“ позиції і тактики помірканої, правої частини української демократії являється видане Ґенеральним Секретаріятом слідом за III Універсалом пояснення до нього, головним чином, в справі земельній. Ось текст цього пояснення:

„До Ґенерального Секретаріяту напливають запити про те, як належить розуміти ці чи инші постанови останнього Універсалу Української Центральної Ради. Особливо численні клопотання про пояснення де-котрих постанов Універсалу, що торкаються земельного питання. Ґенеральний Секретаріят, для оминення неправильних пояснень, вважає необхідним дати вияснення перш усього про це найбільше інтересуюче населення питання.

Як в земельнім питанню, так і в инших, проголошено Універсалом лиш ті основні постанови, які мають лягти в основу відповідних законів, вироблення котрих Рада, в цілі скорого упорядкування, поручила Ґенеральному Секретаріятові.

В земельнім питанню такими основними засобами, вказаними в Універсалі, є скасування права власности на вказані в Універсалі землі і перехід тих земель у власність робочого народу без викупу. Скасування права власности на ті землі треба розуміти тим способом, що право власности переходить на народ Української Республики; значить, від дня оголошення Універсалу забороняється бувшим до нині власникам продавати землю, купувати, закладати, дарувати або передавати її кому б то не було на власність яким-небудь способом, бо ті землі признає Українська Центральна Рада приналежними не поодиноким особам або установам, а всьому трудовому народові, при чім зміну власности, як і цілий земельний устрій на Україні, мають потвердити і остаточно рішити Українські Установчі Збори.

До Установчих же Зборів ті забрані землі передаються в завідування виборних народом земельних комітетів, котрі й будуть розпоряджатись ними, як це вказано в Універсалі в справі закону, який Ґенеральний Секретаріят має як найшвидче скласти, а Центральна Рада розглянути і затвердити. Тому, оберігаючи все народне господарство: машини, ліси, будівлі, коні, худобу і таке инше та дбаючи про порядок на Україні, Універсал не дозволяє ніяких самовільних захватів земель і иншої власности, рубання лісів і такого иншого, бо такі захвати неминуче вже тепер підривають народне багацтво і викличуть розрухи та спори в краю і між селянством. Разом із тим Ґенеральний Секретаріят задумує подбати про забезпечення інтересів слуг і робітників, працюючих в економіях та підприємствах сільсько-господарського характеру.

Що торкається питання сплати боргів, котрі тяжать на землі і сільсько-господарськім майні, а також форми і розміру державної помочи тим, хто потерпів значні шкоди в наслідок земельної реформи, все те буде розглянено та рішено на Установчих Зборах. Тому в Універсалі про це нічого не говориться. З повною точністю в Універсалі сказано, що право власности зміняється лиш на землі нетрудових господарств; тому земля всіх без виїмку трудових господарств — чи будуть це господарства селянські, козацькі (в чернігівській і полтавській ґуберніях), чи якінебудь инші — зостаються у власности давніх власників. Також точно вказано в Універсалі, що право власности зміняється на землі сільсько-господарського значіння.

Слідом за тим власність на землі, приналежні до міст, містечок і сел, землі під вілями, селитьбами, огородами, садами, а також взірцевими полями, (досвідними) станціями, фабриками і т. и. Універсалом не зміняється.

digitized by ukrbiblioteka.org

Лісам Ґенеральний Секретаріят надає особливе значіння, і в скорім часі будуть видані тимчасові правила про роспоряджения тим народнім майном аж до часу, коли питання про них буде остаточно вирішене Установчими Зборами. А тепер рубати ліси без дозволу повітового земельного комітету ніхто не має права.

Зрештою, Універсал не тільки не дає права самовільно роспоряджатися землями або сільско-господарським інвентарем, кіньми, худобою і т. п., але, признаючи його всенародним майном, передає все під догляд і в роспоряджения повітових і губерніських земельних комітетів при помочи волосних комітетів.

Підписали: Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко. За Ґенерального Секретаря Земельних Справ Б. Мартос. Потвердив: Ґенеральний Писарь А. Лотоцький."

В додаток до цього пояснення видало секретарство земельних справ ще свого осібного обіжника до земельних комітетів, в якому роз'ясняло, між иншим, що саме треба розуміти під нетрудовими землями. З того роз'яснення виходило, що „земельних власників, які мають землю в межах трудового господарства, приміром, менш, ніж 50 десятин, Універсал не торкається; така трудова власність Універсалом не касується і зостається по-давньому".

Ясно, що такі „пояснення" вносили в справу одні тільки неясности. Посилання на Установчі Збори в таких важливих питаннях, як справа сплати ріжних боргів, що тяжили на поміщицькому майні, в той час, як в Універсалі ясно сказано було, що вивласнення земель переводиться без викупу, тільки заплутувало справу. Згадка ж земельного секретарства про 50 десятин була і зовсім недоречною. Вона викликала велике невдоволення серед бідніщого селянства. Всі ці „пояснення" до Універсалу, всі неясности і хитання в соціяльно-економичній програмі Центральної Ради було вміло використано російською соціяль-демократичною партією (большевиків) для підірвання авторітету Центральної Ради в робітничих та селянських масах.

Серед селянства, робітництва і салдатів на Україні ця партія роспочала енергійну аґітацію проти Центральної Ради, спочатку в формі домагання перевиборів Ради, а потім і цілковитого знищення її.

Цю аґітацію було зустрінуто українською демократією, не виключаючи і самої лівої її частини, що пізніще пішла разом з московськими большевиками, дуже вороже. Причиною такого відношення являлось те, що передача влади до рук робітничих і салдатських депутатів, з невеликою домішкою селянства, як це робили большевики, означала фактично передачу влади на Україні до рук не українських, зайшлих елементів. Ясно, що як би ті елементи не ставились прихильно до української національно-визвольної боротьби і інтересів місцевого працюючого люду, факт передачі влади їм був би нічим неоправданим обмеженням прав українського трудового населення. По-за цим не було ніякої потреби так спішити з передачею влади на Україні до рук рад робітничих і салдатських депутатів по московському зразку ще й через те, що Українська Центральна Рада все ще, хоч і не так швидко, як того хотілось московським большевикам (іменно московським, бо української комуністичної чи соц.-дем. большевицької партії в той час ще не було, про що ми вже згадували в свій час) йшла вперед, все більш революціонізувалась, а не стояла на місці, що давало надію на те,

що бажаної зміни її політики, а, в разі потреби, також і її складу, можна буде досягти шляхом внутрішнього натиску лівіших елементів української революційної демократії.*) З цих причин аґітація проти Центральної Ради тільки шкодила, а не допомогала розвиткові критичного відношення до політики Центральної Ради в рядах самої української демократії.

Як оцінювався тоді революційний моменг і з'окрема політика Центральної Ради українською революційною демократією, видно, між иншим, з постанов третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів і Третього З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що відбулись незабаром після видання III Універсалу, в самий розгар аґітації московських большевиків проти Української Центральної Ради.

Третя сесія Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, що тяглась кілька день (18.—23. листопада ст. ст.), пройшла в піднесеному, трівожно-нервовому настрої (15). Російські большевики в той час вели вже одверто ворожу аґітацію проти Центральної Ради, нахиляючи військо і робітництво до розгону Центральної Ради. Особливу аґітацію було ведено у військах київської залоги. Це останнє примушувало Раду Селянських Депутатів кілька разів переривати свої засідання і розходитись по казармах для контр-аґітації, для вияснення салдатам дійсного стану річей і здержання їх від виступу проти Центральної Ради.

Докладчиками по політичному моменту виступили на третій сесії — Ґенеральний Секретарь праці М. Порш, Товариш Голови Селянської Спілки М. Стасюк, член Центрального Комітету Селянської Спілки Д. Ісаєвич, Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко, Ґенеральний Секретарь освіти І. Стешенко, Ґенеральний Секретарь земельних (і продовольчих ?) справ Мартос (останні виясняли головним чином працю своїх секратарств).

Спиняючись на аґітації московських большевиків за знищення Центральної Ради і передачу всієї влади на Україні до рук рад робітничих та салдатських депутатів, всі докладчики і численні промовці одностайно зазначали, що передача влади „советам" являється, з точки погляду інтересів розвитку революції на Україні, небажаною і недопустимою. Головним арґументом виставлявся той факт, що на Україні велику більшість трудового народу складає селянство, а в моськовських большевицьких „советах" головну ролю відограють салдати та робітники, які на Україні в своїй більшости являються „чужинцями" і ворогами українського національного відродження. На принціповій в соціяльній програмі ріжниці між російськими соціяль-демократами большевиками і українською революційною демократією з промовців мало хто спинявся.

*) Цей натиск міг статись і досягти своєї ціли при одній умові: при певности української соціялістично-революційної демократії в сталому закріпленню національних здобутків української революції. Закріплення цих здобутків явилось би нічим иншим, як кінцем національно-політичної революції і разом з тим кінцем співробітництва української соціялістично-революційної демократії з дрібнобуржуазними національними елементами.

digitized by ukrbiblioteka.org

Загроза національним здобуткам з боку „советів“ тягла за собою те, що промовці, вільно чи невільно, неґували в той час і позітивні риси „советів“ і взагалі затушковували питання передачі влади на Україні радам, хоч би й цілком українським. Взагалі, в той час всі звертали майже виключну увагу на те, щоб „не дати“ влади на Україні московським большевикам, і вважали вже другорядним питання те, яким же шляхом має йти далі революція на Україні, хоч по суті, як ми вже бачили раніше, до цього останнього питання ріжні частини української революційної демократії ставились по-ріжному, і таким чином творився чи задержувався і на далі єдиний національний фронт.

Ухвала III Сесії Всеукраїньскої Ради Селянських Депутатів в справі перевиборів Центральної Ради звучить так:

„Вбачаючи в аґітації російських большевиків за перевибори Української Центральної Ради бажання захопити владу на Україні в свої руки, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів рішуче протестує проти того і вивпає, що такі перевибори в даний момент нічого, крім шкоди, українському трудовому народові не принесуть і що питання про перевибори Центральної Ради належить до вирішення не російських большевиків, а українського трудового люду.

Всеукраїнська Рада Селянських депутатів зауважає, що трудове селянство на Україні буде рішуче боротися проти всякого втручання в творчу роботу єдиного найвищого правомочного на Україні орґана — Української Центральної Ради, склад якої в нинішню хвилю відповідає вимогам організованого трудового селянства.“

Таким чином, українське селянство рішуче висловилось проти перевиборів Центральної Ради на жадання московських большевиків, виходячи з цілком виразно зазначених мотивів. Щоб зрозуміти цю позицію українського селянства, треба мати на увазі дві речі: перше — селянство було перекопане, що Центральна Рада буде в силі і в стані сама розвязати чергові завдання робітниче-селянської революції на Україні, і друге — в аґітації большевиків проти Центральної Ради воно вбачало продовження тої впертої боротьби, яку вело проти неї, а тим самим і проти усієї української демократії, Временне російське Правительство. дарма, що тепер та боротьба набірала инших форм. Аґітація большевиків видавалась тим більш підозрілою, що Центральна Рада тільки-но ставала на власні ноги, проголосивши Українську Народню Республіку, перейнявши всю повноту влади в свої руки і оголосивши цілу низку важних соціяльно-екопомичних реформ. Здавалось цілком природним, щоб большевики залишили Центральною Раду в спокою і тим самим дали їй можливість розвинути у всю широчінь намічений проґрам.

Закиди, що Центральна Рада в тодішнім своїм складі була не в стані перевести робітниче-селянської революції і домагання, на цій підставі, негайних перевиборів її, а тим паче цілковитого знищення її, були дійсно не на часі. А вже про нетактовність їх, з точки погляду успішного розвитку революції на Україні, і говорити не доводиться. Ясно, що прихильникам соціялістичної революції на Україні і передачи влади совстам по московському зразку — російській соц.-дем. партії большевиків — треба було йти шляхом не ґпорування

особливостей української революції, механичного — в тій чи иншій формі — усунення Центральної Ради, а шляхом утворення на Україні сильної української комуністичної партії, з залученням в її ряди відповідних елементів української революційної демократії. Така тактика не роспалювала б національних пристрастів і перенесла б центр ваги цілком природно в площину не національної, а соціяльно-економичної, клясової боротьби, що якраз і було б в інтересах швидчого розвитку революції.

Та московські большевики на Україні вважали за ліпше для себе бути всього тільки областним відділом московської партії на Україні. Орґаничний розвиток революції на Україні їм був цілком незрозумілий, та й не хотіли вони його розуміти і з ним рахуватись. Схема у них була дуже проста: раз на Московщині робиться так, а не инакше, мусить те саме, в тих же самих формах, бути переведене і на Вкраїні в інтересах, поперед усього, Московщини (хоч і називалось це інтересами всеросійської, а то й всесвітньої революції) і, що також має не аби яке значіння, силами тої ж самої Московщини.

Таке цілковите неґування українського народу, як такого, неґування національних революційних здобутків українського робітництва, селянства та вояцтва і вироблених ними своєрідних форм революційних орґанізацій, призначених не тільки для національно-політичної, але й для соціяльно-економичної боротьби, форм, що послідовно випливали з особливости соціяльно-економичної структури України, — було просто огидне і без кінця обурююче для всієї української революційної демократії, не виключаючи і самих лівіщих її елементів, що стояли вже на позиції соціялістичної революції; огидне і обурююче і неприємлеме через те, що воно поперед усього було направлене проти самого факту істнування української революційної демократії, як такої, самостійної, незалежної від московської. Це було дійсно те саме, з чим українські трудові маси зустрічались і при цараті і при Временному Правительстві, хоч і виходило тепер з инших кол і мало на меті инші цілі.

Трудове селянство розуміло, що справа йде про емансіпацію від Московщини, і через те підкреслило в своїй наведеній вище постанові таку, здавалось би, само-собою зрозумілу річ, як те, що „питання про перевибори Центральної Ради належить до вирішення не російських большевиків, а українського трудового селянства.“

Зазначивши, що склад Центральної Ради „в нинішню хвилю відповідає вимогам орґанізованого трудового селянства“, Рада Селянських Депутатів ухвалила низку постанов, що мали лягти в основу ближчої діяльности Центральної Ради.

Поперед усього Рада Селянських Депутатів зазначила своє відношення до III Універсалу, ухваливши з цього приводу таку резолюцію:

„Заслухавши III Універсал Центральної Ради, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів вітає цей великої ваги історичний акт і визнає, що він відповідає дійсним вимогам сучасного життя і що великі реформи, положені Універсалом, як політичні, так і соціяльно-економичні, одні тільки й можуть забезпечити

digitized by ukrbiblioteka.org

Україні спокій та добрий порядок і допоможуть довести Українську Народню Республику до Українських Установчих Зборів, котрі мають остаточно у г л у б и т и, п о ш и р и т и і з а к р і п и т и всі здобутки революції."

Далі спинилась Рада Селянських Депутатів на обміркуванню політичного моменту в загально-російському масштабі (на справі утворення федерального уряду та справі миру) і винесла слідуючу постанову:

„Заслухавши доклад про сучасний момент і обміркувавши його, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів визнає, що

1. Тимчасова центральна федеративна влада в Росії повинна бути однородною соціялістичною з представництвом від всіх соціялістичних партій — від большевиків до народніх соціялістів включно, — з обовязковою участю представників краєвих правительств;

2. Першим завданням центральної влади мусить бути негайне роспочаття мирових переговорів, в яких обовязково мають брати участь і представники Української Народньої Республики, котрі повинні дбати про те, щоб не було покривджено інтересів українського народу і щоб не було прилучено українських земель, проти волі населення, до тієї чи иншої держави;

3. З огляду на завше можливий розрив мирних переговорів через політику імперіялістичних воюючих держав, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, стоючи на ґрунті негайного заключення миру, вважає потрібним звернутись до Українців-вояків з закликом: залишитись на фронті і твердо стояти на варті інтересів українського народу до того часу, поки уповноважені п р е д с т а в н и к и У к р а ї н с ь к о ї Н а р о д н ь о ї Р е с п у б л и к и н е п і д п и ш у т ь м и р о в о г о д о г о в о р у."

В справі впорядкування життя на Україні взагалі і спеціяльно в справі утворення життєздатних адміністративних апаратів на місцях, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку постанову:

І. „Щоб запобігти анархії та безладдю на Україні, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1. Кожна селянська спілка повинна дбати про поширення освіти через закладання бібліотек, улаштування лекцій та вечірніх курсів для дорослих, а також, спіраючись на орґанізації „Вільного Козацтва", провадити рішучу боротьбу з анархичними виступами;

2. Звернутись до Ґенерального Секретаріяту, аби найшвидче було видано суворий закон про тих, хто виробляє „самогонку".

Крім того, Селянська Спілка має також, за допомогою „Вільного Козацтва", вести постійну боротьбу з виробом „самогонки" і дбати про те, аби всі „самогонщики" підлягали законній карі;

3 Звернутись до Ґенерального Секретаріяту з заявою, аби українізація війська, злучена з розташуванням всіх військ по територіяльному принципу, провадилась яко мога швидче;

4. Звернути особливу увагу на те, аби відповідними орґанами як найжвавіще і в першу чергу проводились в життя ті заходи, які мають задовольнити пекучі потреби бідніщих громадян Української Республики;

ІІ. Визнаючи, що для того, щоб усунути безладдя на місцях і запобігти анархії на території Української Народньої Республики, потрібно негайно сконструювати єдину демократичну місцеву владу, яка б виявляла обєднану народню волю і контролювалась всім народом через свої орґани, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановила:

1 Звернутись до Центральної Ради, аби Ґенеральним Секретаріятом було негайно видано інструкцію про утворення місцевої влади в таких формах: а) вища влада в ґуберній належить ґуберніяльним комітетам, які складаються з представників — по одному — від ґуберніяльної Народньої Ради, міської Думи, Земельного Комітету, рад робітничих та салдатських депутатів, 4 представників від рад селянських депутатів і одного від ґуберніяльного комісара; в повітах — повітовим

комітетам, сконструованим на таких же підставах, що й губернські; в межах волости влада має належати волосним народнім радам (земствам); б) Вище зазначені органи є виконавчими органами Генерального Секретаріяту; ні ж инші організації не мають прав робити роспоряджения в справах управління.

2. Вибори комісарів повинні належати Радам Селянських Депутатів з участю представників рад робітничих і салдатських депутатів."

Як бачимо, по думці Ради Селянських Депутатів, органи влади на місцях мали бути побудовані хоч і не цілком на клясовому принціпі, а все ж з великим наближенням до нього: з загального числа 10 членів губерніяльного комітету мало бути тільки два представники від організацій, побудованих не на клясовому принціпі (від земств і дум, обраних по пятичленній формулі), та один представник від комісара, який сам мав бути обраний клясовою робітниче-селянською організацією.

Наскільки житєздатною була б така форма організації влади і в який бік вона еволюціонувала б в майбутньому, трудно тепер сказати, бо Генеральним Секретаріятом, через ріжні причини, вона так і не була запроваджена в життя.

Нарешті, наведемо тут ще постанову Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі земельній, яка звучить так:

„Стоючи на ґрунті постанов І Всеукраїнського Селянського З'їзду, що вся земля, ліси, води, шахти і инші земельні недра та багацтва на території України повинні поступити у власність всього народу, і вважаючи III Універсал Української Центральної Ради в тій його частині, де він торкається земельної справи, а також пояснюючі циркуляри Генерального Секретаріяту до Універсалу, початком великої земельної реформи, висловлюючи певність, що Центральна Рада в земельній справі піде далі шляхом переведення в життя повної земельної реформи на основах, зазначених в постановах І Всеукраїнського Селянського З'їзду, — Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів постановляє:

1. Домагатись від Центральної Ради, щоб негайно було видано для негайного переведення в життя тимчасовий закон про порядкування земельними комітетами тими землями, лісами і водами, які Універсалом оголошено вже народньою власністю і передано в завідування земельних комітетів;

2. Домагатись від Центральної Ради видання закону про те, щоб всі ліси в тім числі і бувші казенні, удільні, кабінетські, манастирські та инші були так, як і земля, оголошені власністю народа і передані в завідування земельних комітетів;

3. Домагатися від Центральної Ради видання закону про скасування приватної власности на всю землю на території Української Народньої Республики.

4. Закликати все трудове селянство взяти через земельні комітети під свою охорону всі ліси та землі, які перейшли вже і які перейдуть у власність всього народу, і подбати, щоб це народнє добро — і в першу чергу будинки, інвентар, худоба, ліси і т. д. — не було знищено і в цілости перейшло до рук українського трудового люду;

5. Разом з тим Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає українське трудове селянство звернути особливу увагу на охорону від нищення племенних пунктів, селекційних (сімепних) станцій, зразкових хазяйств та иншого цінного добра, котре з великою працею добувалось на протязі довгих років;

6. Зважаючи на можливе пониження сільсько-господарської продукції в звязку з розстройством народнього господарства, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів закликає трудове українське селянство заздалегідь готуватись і вживати всіх мір до засіву полів зерновими хлібами і буряками для цукроварень."

З цих постанов бачимо, що українське трудове селянство, беручи під свій захист Центральну Раду, в той же час відносилось до її

digitized by ukrbiblioteka.org

діяльности критично, раз-у-раз підганяючи її до більш сміливої, рішучої та енерґійної соціяльно-економичної політики.

Тепер спинимось на оцінці момента і діяльности Центральної Ради українськими соціялістичними партіями. Постанови чергового конґресу укр. соц.-дем. партії ми вже наводили в свій час. Через це спинимось тепер на постановах численного Третього З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що відбувся 21.—24. листопада ст. ст. 1917. року в Київі. (16).

Сучасний мент, а власне-робітниче-селянська революція на Московщині, політика Центральної Ради і робота в ній фракції партії і, нарешті, аґітація російських большевиків проти Центральної Ради викликали на З'їзді довгі і палкі дебати.

Численна ліва, чи так звана інтернаціоналістична фракція З'їзду, піддала гострій критиці діяльність Центральної Ради, вказуючи на те, що Центральна Рада веде однобічну політику, а власне віддає всі сили на національну боротьбу, недооцінюючи в той самий час момента соціяльно-економичного, й тим самим піддає під загрозу і національно-політичні здобутки. Слушність такої критики поділяла величезна більшість З'їзду, в наслідок чого З'їздом було ухвалено слідуючу резолюцію про діяльність Української Центральної Ради і партійної фракції в ній:

I. „Третій З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів, зазначаючи великі національно-політичні здобутки революції, останнім пунктом яких являється проголошення Української Народньої Республики, вважає необхідним боротися далі за розвиток національно-політичних форм життя в напрямку створення російської федерації демократичних республик.

Визнаючи потрібним висунути на перший плян питання соціяльних реформ і звертаючи увагу на те, що національна сторона революції на певному ступні свого розвитку починає загрожувати дальшому успішному розвою класової соціяльно-економичної боротьби тим, що, ставлячись на ґрунт тільки закріплення і задоволення остаточних здобутків національного руху, диктує орґанам революційної влади на Україні політику соціяльного консерватизму, — З'їзд находить потрібним вказати Центральній Раді, що коли вона стане на такий шлях, то загубить під собою опору трудової кляси народу — кляси селян і робітників на Україні, а, загубивши свій вплив і цю опору, може викликати у відповідний момент неминучу реакцію в масах, яка стане грізною і для національних здобутків революції.

Виходячи з усього вищесказаного, З'їзд ставить черговим завданням в роботі фракції Української Партії Соціялістів-Революціонерів в Центральній Раді провадження рішучої і ясної класової політики.

II. Піддержуючи Центральну Раду в її попередній рішучій політиці, як в справі миру, так і в національних та соціяльно-економичних справах, протестуючи проти заходів підірвати в цім авторітет Центральної Ради, З'їзд знаходить, що Ґенеральний Секретаріят мусить рішуче проводити в життя III Універсал, поширюючи та поглиблюючи його.

З'їзд вважає необхідним негайне вироблення та переведення в життя законопроектів (в дусі партійного проґраму):

а) закону про скасування приватної власности на землю;

б) закону про установлення державно-робітничого контролю над фабричною продукцією;

в) закону про персональну автономію національних меншостей на Україні.

г) закону про націоналізацію де-яких галузів продукції і розпределення особливо тих, які припинили свою роботу.

Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят повинні зробити всі можливі заходи, щоб не допустити до остановки заводів, а такі, що стали, відновити, щоб не допустити до упадку промисловости і до безробіття."

Окремо дебатувалось на З'їзді питання про форму влади на Україні, а в звязку з цим і про перевибори Центральної Ради.

Позиція, зайнята З'їздом в цьому важливому питанню, поскільки вона одбилась в його постановах, являється надзвичайно інтереспою і характерною для зрозуміння дійсних революційних настроїв та ідеалів української демократії того часу. На жаль, ми не маємо під руками протоколів З'їзду і через це не можемо спинитись докладніще на окремих важніщих промовах та на характеристиці позицій ріжних течій партії. Обмежимось отже тільки резолюцією З'їзду та де-якими увагами до неї.

Характерною рисою позиції партії в питанню про форму влади на Україні являється своєрідний дуалізм. Партія висловилась за необхідність одночасного істнування в Українській Республиці двох верховних законодавчих орґаніз: неклясового — парляменту і суто-клясового — Всеукраїнської Ради Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів. Спочатку мали істнувати Центральна Рада (заступаючи парлямент) і Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів, пізніще — Українські Установчі Збори і знов-таки Всеукраїнська Рада Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів.

Ось зміст ухваленої З'їздом резолюції по цьому питанню:

„1. З огляду на те, що незабаром зберуться Установчі Збори України, яким Центральна Рада передасть всю повноту влади, З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів не вважає потрібними переобірати Центральної Ради: одначе, з огляду на необхідність створення суто-клясової орґанізації для дальшого пляномірного розвитку клясової боротьби на Україні, З'їзд доручає фракції УПСР в Центральній Раді домагатися, щоб Центральна Рада взяла негайно на себе почин утворення всеукраїнського клясового орґану трудової демократії.

2. Для того, щоб Центральна Рада мала найрішучіщу піддержку провідних орґанів революційної демократії, вона повинна подбати про негайне створення всеукраїнських обєднуючих територіяльних центрів — рад робітничих селянських та військових депутатів, які забезпечать центральному клясовому орґанові точний і безпосередній звязок з орґанізаціями революційної демократії на місцях. Для цього Центральна Рада повинна, між иншим, негайно перевести в життя територіяльне роспреділення війська, шляхом евакуації чужого війська з України — виведення укомплектованих з не-Українців військових частин і заміненння їх по всіх ґарнізонах України територіяльним українським військом.

3. В звязку з цим доручається партійним орґанізаціям на місцях поставити на чергу дня перевибори місцевих рад салдатських депутатів і скликання всеукраїнської ради військових депутатів. При тому всі українські вояки на фронті мусять бути вилілені в окремі части.

4. Визнаючи, що теперішні ради робітничих депутатів на місцях дуже часто не одповідають настроєві робітничих мас на Україні, доручається партійним орґанізаціям УПСР подбати, щоб перевибрати ті Ради як найшвидче і зараз же по перевибранню місцевих рад скликати всеукраїнський з'їзд рад робітничих депутатів, який виділить з себе всеукраїнську раду робітничих депутатів

5. З вище зазначених вже причин, З'їзд доручає своїм фракціям у всіх радах селянських депутатів домагатися переобрання їх на місцях і обновлення через їх з'їзд Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

digitized by ukrbiblioteka.org

6. Всі ці три всеукраїнські ради утворять згаданий центральний всеукраїнський клясовий орґан.

Крім того, в цей орґан повинні влитись депутати від територіяльних українських з'їздів тих трудових верств, які не представлені в задовольняючій мірі в вищезазначених радах, як залізнодорожники, почтовики і телеґрафісти. тосейники та робітники торговельних пароплавів, а також представники всіх соціялістичних партій на Україні, які стоять на клясовій точці погляду.

В тому разі, коли до створення цього орґану не буде ще переведено демобілізації, в склад його повинні увійти також представники від українських частин фронту і фльоти, при чому Українці-моряки з Балтийського фльоту повинні бути переведені в Чорноморський.

Тільки такий клясовий орґан може істнувати, як постійна установа, орґанізована з визу до верху, на яку буде спіратися центральна влада і реалізувати через неї свою політику.

Тільки в такій орґанізації можуть найти піддержку Українські Установчі Збори і перевести свою велетенську роботу без особливих катастроф." (17.)

Такий проект будови влади на Україні видвигнула УПСР, найбільша і найвпливовіща в той час партія на Україні. Коли пригадаємо тут постанови Першого Всеукраїнського Селянського З'їзду і третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів про орґанізацію влади на місцях, то можемо сказати, що українська демократія мала майже викінчену схему орґанізації влади на Україні з самого верху до низу. Ця схема не була у когось запозичена. Це не було сліпе наслідування а ві західньо-европейських зразків парляментарної демократії, а ні московсько-ленінської радянської форми влади. Це була своєрідна, що виросла орґанично з розвитку революції на Україні. форма будови влади. Суть її полягала в одночасному істнуванні орґанів двох родів: так званих демократичних, обраних на підставі пятичленної виборчої формули, і цілком клясових, так би мовити, радянських, при чому виразно віддавалась фактична перевага орґанам клясовим — радам робітничих, салдатських і селянських депутатів, як на місцях, так і в центрі.

Центральна Рада, що сама являлась майже цілком клясовим радянським орґаном, мала спіратись в своїй діяльности на Всеукраїнську Раду Робітничих, Селянських і Військових Депутатів, побудовану на територіяльній основі. Так само і майбутні Установчі Збори (що, як потім потвердив факт виборів до них, так само, як і Центральна Рада, являлись би виключно селянсько-робітничими зборами) та правительство мали „спіратися і реалізувати свою політику" через клясові орґанн. Це що-до центральної влади. Орґанами ж влади на місцях мали були або просто ради селянських та робітничих депутатів, як це намічав Перший Всеукраїнський Селянський З'їзд, або особливі комітети, склад яких намічено в постанові III сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, при чому і в тому і в другому випадках місцеві орґани самоврядування, обрані на демократичній основі, мали виконувати тільки технично-господарчі функції.

Цій схемі орґанізації влади не можна відмовити в раціональностн. особливо для того часу, на який вони розраховувались. Будучи переведена в життя, вона, безумовно не стала б на перешкоді нормальному розвиткові клясової боротьби на Україні. З часом, Установчі

Збори, а також обрані на підставі пятичленної виборчої формули органи місцевого самоврядування, могли б бути з успіхом усунені цілком, коли б того вимагала клясова боротьба, і, таким чином, вся влада на Україні перейшла б до рад робітничих, селянських і військових депутатів. Не виключена була також і можливість довшого істнування ціеї „дуалістичної системи". У всякім разі, кажемо ще раз, в ній не ховалось нічого загрожуючого розвиткові революції, і московські большевики несуть велику відповідальність перед працюючими масами за те, що нетактовно і брутально — сплою московської зброї — зруйнували всі ці плани, порушили нормальний розвиток клясової боротьби на Україні і, бажаючи силою зброї включити українську революцію у відповідну фазу російської революції, насадити форми влади на Україні точнісінько по своїх московських зразках, викликали війну між Совітською Московщиною і демократичною, революційною Україною.

Можна, звичайно, закинути тут, що керуючі кола Центральної Ради не так-то вже охоче йшли шляхом розвитку і поглиблення клясової боротьби, і зробити з цього потім висновок, що наведена вище схема орґанізації влади могла бути і не введена в життя. Та такий висновок являвся б нічим не доведеним. Хоч Центральна Рада і стояла на позиції „міжклясового миру", та ця позиція була не вічна. Під впливом української революційної демократії вона мусіла бути порушена, і, коли б Центральна Рада з якоїсь причини не зробила цього вчасно, вона була б або переобрана або й цілком скинута власними силами української демократії, без ведмежої допомоги московського червоного війська на чолі з жандармом-реакціонером Муравйовим. Розвиток клясової свідомости українського робітництва та селянства, еволюція, яку переживали українські соціялістичні партії — соціяль-демократи і соціялісти-революціонери, а також сусідство радянської Московщини (дружньо настроєної) були б запорукою саме такого, а не инакшого, дальшого розвитку подій на Україні.

Та, на жаль, з цим не захотіли числитись ні місцеві московські большевики, ні Рада Народніх Комісарів в Петрограді. Місцеві большевики, після вказівок з Московщини, всіх сил докладали, щоб усунути Центральну Раду так чи инакше. Поруч з завзятою аґітацією проти Центральної Ради вони намагались кілька разів скинути її оружною сплою, підбурюючи до повстання київську й инші військові залоги.

Само собою розуміється, що все це до решти псувало відносини не тільки між Центральною Радою і московськими большевиками на Україні, але й між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів в Петрограді. Цим почасти треба пояснити і той факт, що між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів так швидко дійшло до оружної боротьби, без попередніх серйозних спроб з тої і другої сторони вичерпати назрілий конфлікт миром. Кажемо „без серйозних спроб" через те, що не вважаємо за серйозні а ні кроки Центральної Ради, а ні Ради Народніх Комісарів: і та і друга сторона наперед вже були недовірливо настроєні одна до одної і зразу ж стали на ґрунт не щирих, а, головним чином, формальних вносин — переговорів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Та до оружного конфлікту між Центральною Радою (Україною) і Радою Народніх Комісарів (Московщиною) ми ще вернемось, тепер же спинимось на останній спробі місцевих російських большевиків усунути Центральну Раду з її провідного місця шляхом виборів нової Ради на великому Всеукраїнському З'їзді Рад Робітничих. Салдатських і Селянських Депутатів, спробі, що відбулась вже в той час, коли війна фактично вже почалась, коли російське совітське військо вже наступало на Вкраїну і Рада Народніх Комісарів оформлювала, так би сказати, цей наступ своїми ультимативними нотами до Центральної Ради. Власне, можна думати, що названий З'їзд стояв в прямому звязку з початком військових подій. Можливо, що, по планах російських большевиків, він мав просто завдання — скинути Центральну Раду, спіраючись саме на наступаюче московське військо і, таким чином, полекшити окупаційну роботу того війська. Та все ж формально та і по суті З'їзд цей звязаний більше не з війною між Радою Народніх Комісарів і Центральною Радою, а з попереднім періодом — періодом, так би мовити, мирної агітації російських большевиків против Центральної Ради. Ми вже згадували, що ще Третій З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів намітив скликання Всеукраїнського З'їзду Рад і розробив навіть докладний порядок скликання його. Та російські большевики не захотіли ждати, доки такий З'їзд скличе Центральна Рада, і скликали його самі, з власної ініціятиви, на 17. грудня (нов. ст.) в Київі.

З той причини, що ні Центральна Рада ні, тим більше, українські соціялістичні партії і Всеукраїнські Ради Селянських, Салдатських і Робітничих Депутатів не мали принціново нічого против такого З'їзду, хоч і скликався він з ініціятиви большевиків, З'їзд зібрався і випав надзвичайно многолюдним: на нього прибуло біля 2500 робітничих селянських і салдатських депутатів України.

Здавалось російським большевикам, що от-тут одсвяткують вони свою перемогу. Та це тільки так здавалось. Не зважаючи на те, що большевики були підготовлені до З'їзду, що вели перед тим велику агітацію за перевибори Центральної Ради, що вибори на З'їзд переводились цілком вільно, без жадної пресії з боку українських властей, — не зважаючи на все це, большевики спромоглись провести на З'їзд всього тільки біля 60 своїх депутатів на загальне число 2500. *)

Побачивши, що мають на З'їзді таке надзвичайно мале число депутатів, московські большевики хотіли були оберпути З'їзд в необовязуючу українську демократію нараду, та в цім також не мали успіху. Збори постановили вважати себе З'їздом, правомочним вирішати питання українського революційно-державного життя. **)

---

*) Велике число прибувших на З'їзд селянських депутатів поясняється, між иншим, тим, що Центральним Комітетом Всеукраїнської Селянської Спілки було розіслано до комітетів селянських спілок особливе запрошення присилати на З'їзд своїх депутатів.

**) Головував на З'їзді майже весь час Аркадій Степаненко. (укр. соц.-рев.)

Коли б московські большевики хотіли рахуватися з особливостями розвитку революції на Україні, вони на цьому З'їзді побачили б як найясніше, що вибраний ними шлях прискішування подій на Україні і наслування фактів являється хибним і шкідливим для революції, як української, так і московської. Справді, не було ще на Україні ні одного з'їзду, який би з таким обуренням ставився до большевиків, як цей, скликаний большевиками з'їзд! Промовцям-большевикам українські селяне, робітники та салдати просто не давали говорити, погрожуючи вигнати геть зі З'їзду. Зачитаний на З'їзді ультиматум петроградської Ради Народніх Комісарів Центральній Раді в справі пропуску Радою донського козачого війська через Україну, з погрозою оповіщення війни,*) настільки обурив і знервував З'їзд, що годі було думати про спокійне обміркування того питання, для розвязання якого, власне, був скликаний З'їзд. Цей ультиматум з конечною необхідністю ставив всю справу в площину виключно національної боротьби і тим самим просто усовував з порядку денного питання про перевибори Центральної Ради. Український селянин, робітник і салдат, що при иншіх умовах, а саме при відсутности примари дружнього примусу з боку Московщини, міг спокійно піти на перевибори Центральної Ради, тепер і слухати про те не хотів, вважаючи такі перевибори замахом на його волю і поставившись до членів З'їзду-большевиків просто, як до аґентів ворожого Україні московського правительства.

Щоб якось підійти до селянства, робітництва та салдатів, московські большевики виставили своїми фракційними промовцями товаришів, що вміли говорити по-українському і видавали себе за Українців, та це, звичайно, справи не врятувало. Соціяль-демократа-большевика Затопського З'їзд зустрів гівними вигуками: „геть з ним!" Так само не хотів З'їзд слухати і другого большевицького промовця — Шахрая, хоч останній промовляв в дуже примиряючих тонах.**)

Який вплив зробив на З'їзд ультиматум правительства Леніна і як був настроєний З'їзд взагалі, видно з промов, виголошених на З'їзді, як не большевиками, так і большевиками, членами З'їзду.

Шахрай (р. с.-д. б.) говорив на З'їзді: Цей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусимо зліквідувати без пролиття крови. Не треба розпалювати національного почуття, як от-тут робиться. Наша партія нічим не страшніща від инших партій російської федеративної республики. Частина ж її, що живе на Україні, має таке саме право називатися українською, як і всяка инша з тутешніх партій. І я, яко її представник, кажу: з ультиматумом трапилося непорозуміння. Між пролетаріятом і селянством України і Росії нема ріжниць в їх долі. І ділити їм нічого.

Рада Народніх Комісарів в ультиматумі вказала на признання Української Народньої Республики. В тім документі на Україну чи на Українців нападу нема. Справа стоїть инакше, як тут представляється. В кінці жовтня сталася революція робітників, салдатів і селян. До того часу всі російські соціялістичні партії стояли за коаліцію з буржуазією і всі відвернулися від цієї революції народніх мас. Капіталісти — поміщики не легко здають свої позиції. Треба ж ди-

*) Текст його подаємо нижче.

**) Шахрай згодом виступив публично (окремою книжкою) проти централістично-шовіністичної політики московських большевиків на Україні.

digitized by ukrbiblioteka.org

витись, хто йому пособляє і хто перешкоджає. Генеральний Секретаріят, українські соціялісти, говорять добрі слова, пишуть гарні проклямації, а роблять инше . . . Підчас цієї пролетарської революції ніхто не може зоставатися посередині. Кожен мусить пристати або до робітників і селян, або до поміщиків і капіталістів, інтереси яких боронить Каледін на Дону. Пропуск Генеральним Секретаріятом козачих частин — це певна допомога Каледінові не на словах, а на ділі. Роззброєння великоруських частин було гіркою образою для великоруських салдатів і тим клином, що вбитий нині між українську і неукраїнську демократію. Це вина тої політики, яку провадила Центральна Рада.

Генеральний Секретаріят хоче центральної влади — однородної, соціялістичної. Він хоче її федеральної. Очевидно, отже, що й Дон мусить дати йому соціяліста. Та чи той каледінський „соціяліст" обстоюватиме інтереси робітників і селян? Це ж знову буде та ж сама коаліція, що стільки шкоди принесла робітникам, селянам і салдатам за сім місяців революції. Такий, заснований з допомогою Каледіна центральний уряд не передасть землі селянам, не дасть демократичного миру.

Ми будемо боротися з буржуазною політикою Центральної Ради за повний успіх революції. Але цей ультиматум ми вважаємо непорозумінням. Та частина російської соціяль-демократичної партії большевиків, що живе на Україні, вживе всіх заходів, щоб це непорозуміння закінчилося миром. Між російською й українською демократією не може бути ворожнечі."

Таку позицію займала тут частина російської соц.-дем. партії большевиків на Україні, яка так чи инакше почувала свою спорідненість з Україною. Більшість же цієї партії, під проводом Великоросів, братів Пятакових, стояла на зовсім иншій позиції: вона зовсім не вважала ультиматум за непорозуміння і обстоювала весь час спосіб оружного розвязання конфлікту.

Для характеристики позиції, яку займала тоді Центральна Рада, наведемо тут уривки промов Голови Генерального Секретаріяту В. Винниченка, с.-д. М. С. Ткаченка і Голови Центральної Ради М Грушевського.

„В. Винниченко: Дорогі товариші! Дозвольте мені перш за все в імени правительства робітників, салдатів і селян привітать вас! Я гадаю, що кардинальним місцем в ультиматумі є не оповіщення війни, а оте єхидне словечко — „буржуазна" Рада. Але це словечко наша Центральна Рада уже не раз чула . . .

Коли народ розправив свої 250-літнім узлом неволі скручені руки, почалася шамотня серед не-Українців і ця шамотня вся виявилася в цім словечку. Ті буржуазні керманичі російської держави, що сидять зараз по большевицьких тюрмах (меньшевики), вони також звали нас буржуазними. Отже, це словечко тільки прийом боротьби, котра по своїй суті є тільки національною боротьбою. Хто починає цю боротьбу, той мусить за неї й відповідати.

Ми твердо взялися до будування відродженої української держави. А це й не подобається большевикам, і через це вони і розводяться про „буржуазність" Центральної Ради, бо не можуть відкрито і чесно признатися, що борються, як Великороси.

Большевики стоять за самовизначення націй, але нам накидають свої державні школи. Це — знов те саме, як і в 1906. р., коли Ленін визнавав право України навіть відділитися, але українських шкіл не хотів дати, бо це, на його думку, розбило б робітничу клясу.

Досить нам цієї науки. Центральна Рада буде робити лише те, що є в інтересах української демократії. Нас обвинувачують в контрреволюційности, ціб-то в боротьбі проти здобутків революції. А тимчасом що робить сама Рада Народніх Комісарів? Дивіться. Свободу слова знищено. Виходять тільки большевицькі газети. Свободу страйків так само, бо большевики, очевидно, визнають це право тільки для себе. Чи це ж не є контр-революція, боротьба проти здобутків революції?

Зверніть тільки увагу на ту нещасну Великорусь. Большевики захопились ідеєю завести соціялізм, хоч Росія ще не дозріла до цього, хоч всі соціялісти добре знають, що соціялізм мусить прийти наслідком розвитку капіталізму, як плід розвитку продукційних сил. Вони хочуть зірвати цей недозрілий плід завчасу, щоб здобути розстройство шлунку, таке розстройство шлунку, яке вже завели в себе в Росії.*)

Ми, українські соціяль-демократи, гадаємо, що заводити у себе такий лад, то значить — тільки руйнувати край. Льогічний і нормальний хід громадського розвитку мусить бути забезпечений на далі, а умови того — свободи. Такої лінії ми весь час держимось і будемо держатись! Дон гнітить робітничі орґанізації, і Ґенеральний Секретаріят робить йому увагу, щоб він спинив свою практику. І це приносить результати.**) Ґенеральний Секретаріят вважає потрібним вживати політичної, класової боротьби, а не політики заліза і крови. І ви бачите: на Україні нема ні арештів, ні насильств.

Протягом трьох тижнів увесь Київ жив під загрозою розгрому. Большевики хотіли роспочати своє діло. І ми впоралися з ними цілком мирно. Тільки ми понесли втрати — одного вбитого і чотирьох ранених. А тепер на Україні панує знова свобода. Аґітуйте собі, робіть страйки, вдалі чи невдалі — инша річ, але збройною силою боротьби не зачинайте! Хто зачинає, на того меч упаде! (Грім оплесків, що переходить в овацію.)

Ткаченко (укр. с.-д.) між иншим говорить: Девять місяців ми вкупі з большевиками боролися проти Керенського і буржуазії, а тепер ми доходимо до війни. Що ж сталося? Та тільки те, що ми не відійдемо від того, щоб творча діяльність по будові держави належала всьому народові.

М. Грушевський, заявивши, що, коли З'їзд постановить переобрати Центральну Раду, то остання не буде тому противитися і ні на один день не задержить влади в своїх руках, спинився далі на ультиматумі і сказав, що українська демократія на чолі з Центральною Радою відведе ворожу руку, вибивши з неї зброю, і скаже всім, що „у нас на Вкраїні вам зась!" (Бурхливі овації.)

Після бурхливих дебатів З'їзд ухвалив (19. грудня н. ст.) всіма голосами проти двох при 19-тьох, що утрималися від голосування, слідуючу розолюцію про ультиматум Ради Народніх Комісарів:

„Уважаючи ультиматум Ради Народніх Комісарів замахом проти Української Народньої Республики і виходячи з того, що заявлені в нім домагання нарушують право українського народу на самоозначення та на вільне будування форм свого державного життя, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні звязки, до яких простує українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнароднього соціялізму на чолі, бореться за осягнення загального миру, який единий тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися

*) Ці погляди Винниченка на характер української революції і методи революційної боротьби поділялись далеко не всією українською революційною демократією. Ми вже бачили, що Винниченко залишився в меньшости на з'їзді укр. с.-д. партії. Так само не були вони пануючими і в партії укр.-соц.-рев.

**) Дійсно, був такий час, коли на Центральну Раду робітництво покладало надії, сподіваючись знайти в ній заступницю своїх прав та інтересів. Доказом цьому являється, між иншим, приїзд до Ґенерального Секретаріяту делеґації від робітників донецького вугільного району зі скаргою на реакційний військовий режим ґен. Каледіна на Донщині та звязані з ним утиски проти робітничих орґанізацій і проханням визволити робітників з-під цього режиму. Ґенеральний Секретаріят вступив телеґрафично в зносини з Донським Отаманом (ґенерялом Каледіним) і добився того, що останній пообіцяв не чинити ніяких утисків „громадським орґанізаціям в їх роботі."

digitized by ukrbiblioteka.org

за інтереси трудящого люду, погроза нової братогубної війни, що оголошена Радою Народніх Комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує нрояви національної ворожнечі та затеннює класову свідомість нас сприяючи тим самим зростові контрреволюції.

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріяту з 17. грудня (н. ст.) є належною відповіддю на замах Народніх Комісарів на права українських селян, робітників і вояків, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів уважає потрібним вжити всіх заходів, щоб не допустити до пролиття братерської крови, і звертається з гарячим закликом до народів Росії всіма способами запобігти можливости нової ганебної війни "

Після цього З'їзд ухвалив слідуючий текст відозви до народів Росії:

„Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих в Росії, поміж билися в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республику. Цій Народній Республиці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З Генералом Гінденбургом Рада Народніх Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною.

На словах Рада Народніх Комісарів наче б признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодатного орґану — Центральної Української Ради. Яке ж це право на самоозначення?! Певне, Комісари дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі ж инші ґрупи людности та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб в тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісари проголошують буржуазною. Чи ж це правда? Ні, це — наклеп! Центральну Раду вибрали з'їзди робітників, селян і салдатів усієї України. Девять місяців провадить вона боротьбу за права демократії та національних меньшостей України. За цей час Центральна Рада зорґанізувала коло себе селянство та робітників, зєднала українське революційне військо, проголосила Народню Українську Республику в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меньшостей України. Всього цього вона досягала не нарушенням прав инших народів, а пошаною до них; не касуванням громадянських та політичних свобід, а їх обороною; не зброєю та насильством, а відкритою зорґанізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Центральну Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала і буде підтримувати Центральну Раду, яко найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і салдатів, до того дня, коли на місце Ради стане верховний господарь Української Землі — Українські Установчі Збори.

Брати і товариші — робітники, салдати та селяне! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви вважаєте нас, демократію України, страшнішим ворогом, ніж полчища Гінденбурґа?! Ні, ми цьому не віримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас, Раді Народніх Комісарів, що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не нарушите тої братньої згоди між Україною і всіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські Комісари.

Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка б опіралася на зорґанізовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути однородно-соціялістичною, від большевиків до народніх соціялістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення От се програма

нашої діяльности і наших домагань. Отже питаємо, чи за цю програму ви згодитеся приборкати нас гарматами та баґнетами? Спиніться, брати і товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи салдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крови не пролилося в братогубній війні!

Досить крови!"

Про Центральну Раду З'їзд прийняв таку резолюцію:

„Приймаючи на увагу, що Українська Центральна Рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських рад селянських, робітничих і салдатських депутатів, вибраних на всеукраїнських з'їздах, і з представників демократії національних меньшостей, через що вона уявляє з себе тимчасовий правосильний законодатний орґан революційної демократії України, та зважаючи на те, що проголошенням Третього Універсалу Центральна Рада стала на шлях широких соціяльних і політичних реформ та приступила до найшвидчого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино Центральна Рада може передати всю повноту влади на Україні, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України вважає перевибрання Центральної Ради певчасним і непотрібним.

Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Центральна Рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи і поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно клясові інтереси трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українські Установчі Збори, які єдино можуть виявити справжню волю всієї демократії України, — З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів України висловлює на цім шляху Центральній Раді своє цілковите довірря і обіцяє їй свою рішучу піддержку."

За цю резолюцію голосував увесь двохзполовинною-тисячний З'їзд, крім двох депутатів, що подали голоси проти, та двох, утримавшихся від голосования.

Так, замісць перевиборів Центральної Ради, досягли большевики скликанням З'їзду цілком протилежного наслідку: українська демократія висловила Центральній Раді повне довірря, стримавшись під якої-будь критики її діяльности, хоч і мала матеріял то такої критики і була вже до неї приготовлена. Примара походу Московщини на Україну вже кидала українську демократію вправо, в бік збереження єдиного національного фронту і затушковування моменту клясової боротьби. А це була одна з найбільших шкід, яку несла війна Московщини з Україною українській революції.

Фракція російських соціяль-демократів большевиків, побачивши, що справа зі З'їздом програна для неї, відмовилась брати в ньому участь ще на початку З'їзду, коли внесена нею пропозиція про визнання З'їзду тільки нарадою була одкинута і З'їзд визнав себе правомочним. Пізніще фракція ця, разом з частиною членів київської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, переїхала до Харькова і оголосила там свій „Всеукраїнський З'їзд Рад Робітничих, Селянських і Салдатських Депутатів",*) який обрав Виконавчий Комітет — орґан совітської влади на Україні. Цей комітет оголосив Центральну Раду розпущеною і став активно допомогати петроградській Раді Народніх Комісарів в війні проти Української Народньої Республики.

*) Це — так званий Перший З'їзд Рад Роб., Сел. і Червоноарм. Депутатів Української Соціялістичної Радянської Республики.

digitized by ukrbiblioteka.org

Так кінчилась аґітація московських большевиків за перевибори Центральної Ради.

Закінчуючи огляд подій переломового моненту в українській революції, ми повинні підкреслити тут ще раз слідуючі важніщі висновки з тих подій:

1. Через те, що українська революція була революцією не тільки соціяльно-економичною, але одночасно й національно-політичною, і через причини, які випливають з особливої економичної і звязаної з цим суспільно-клясової структури України, українська революція розвивалась по своїх власних законах, хоч і під впливом загальноросійської революції у всіх фазах останньої.

2. Загроза національним здобуткам української революції в боку російського (московського) суспільства і московської централістично-імперіялістичної та національно-шовіністичної буржуазної державности і боротьба за ті здобутки гальмували розвиток клясової боротьби на Україні, штовхаючи соціялістично-революційну українську демократію на співробітництво з дрібно-буржуазними національними елементами, в форми так званого единого національного фронту.

3. Одначе, по мірі того, як національні здобутки ставали все більш реальними і справа національного визволення наближалась все більше до свого кінцевого позитивного розвязання, в революційній акції українського робітництва, селянства і вояцтва (та політичних партій, що заступали ці верстви) починав брати гору момент соціяльно-економичний над національно-політичним. В звязку з цим стоїть, часами дуже гостра, критика лівою частиною української революційної демократії поміркованого, побудованого на коаліції з дрібнобуржуазними (національними і неукраїнськими) елементами курсу соціяльно-економичної політики Центральної Ради і домагання її — порвати з единим українським національним фронтом та звязаною з ним політикою і стати рішуче і виразно на шлях творення робітниче-селянської державности.

4. Рахуючись з обективними умовами розвитку революції на Вкраїні, свідомо бажаючи надати українського характеру і українських форм творимій українській робітниче-селянській державности, українська соціялістично-революційна демократія виробила в процесі революції власні методи боротьби за соціяльно-економичні ідеали українських працюючих мас, одмовившись від безкритичного наслідування і перенесення на Україну методів московської революції.

5. Факти української революції (в зазначеним її періоді) переконуюче і непохитно свідчать, що розвиток клясової соціяльно-економичної боротьби на Україні весь час невинно йшов вперед, базуючись на внутрішніх силах української революції, і що витворені в процесі революції революційно-державні орґани української демократії — Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят, хоч і одставали в своїй діяльности (особливо і головним чином останній, тоб-то Ґен. Секретаріят) від зазначеного розвитку, проте не стали всупереч йому і могли бути в потрібний час реформовані чи й зовсім усунені з провідного місця власними силами самої української революційної демократії (її лівою частиною).

6. Робітниче-селянська революція на Московщині (перехід влади до російської соціяль-демократичної партії большевиків) на своїм початку позітивно вплинула на розвиток української революції, приспішуючи і полекшуючи процес клясової боротьби на Україні, і, як така, була прихильно зустрінута українською соціялістично-революційною демократією. Одначе, з часом, по мірі виявлення централістично-державницьких тенденцій провідників московської соціялістичної революції і звязаних з тими тенденціями конкретних намірів останніх підлорядкувати цілком і безоглядо українську революцію московській революції і українську державність московській державности, що українська революційна демократія вважала новим замахом червоної Московщини на національно-політичне і національно-культурне визволення українського народу, — московська соціялістична революція все більше тратила в своєму позітивному значінню для України, набіраючи значіння контрреволюційного.

На цьому ґрунті, головним чином, і повстала, нарешті, тяжка, шкідлива для української і російської революції війна між Московщиною й Україною.

Дійсність жорстоко помстилась низніще над тими, хто хотів її ігнорувати.

digitized by ukrbiblioteka.org

Частина II.

Трагедія української революції.

(Війна з Совітською Росією. Німецька „допомога".)

Розділ II.

Війна з Совітською Росією і мир з Центральними Державами.

8. Війна з Совітською Московщиною. Відносини між Українською Народньою Реснубликою і Совітською Росією з перших же днів існування цих двох республик набрали невиразного характеру.

Спочатку російські большевнки на Україні спробували були піти разом з Центральною Радою, але спроба ця не увінчалась успіхом. Центральна Рада, як ми вже вказували, висловилась проти повстання большевиків в Петрограді, вважаючи, що влада в Російській Республиці має належати однородному соціялістичному правительству, складеному взагалі з усіх соціялістів — „від народніх соціялістів до большевиків". а не лише самій соціяль-демократичній партії большевиків. Ця резолюція Ради була причиною виходу з Центральної Ради російських большевиків і тягла за собою розбиття на Україні того „однородного соціялістичного фронту", який хотіла Рада утворити для всієї Росії. Большевнки, цілком природно, повели далі свою сепаратну акцію. прямуючи до встановлення радянської влади через Центральну Раду чи по-за нею. А через те, що в роботі Центральної Ради до того часу вони не брали майже ніякої участи, то й до національно-визвольного руху ставились весь час байдуже, коли не вороже, не дооцінювали ваги національного моменту в українській революції взагалі і значіння Центральної Ради з'окрема і схилялись більше до способу введення радянської влади на Україні, так би мовити, з гори, ігноруючи українські соціялістичні партії, в тому числі й лівіщі їх фракції.

Немає ніякого сумніву, що коли б російська соціяль-демократична партія большевиків мала за собою народні маси, хоч би, приміром, військові, вона не спинилась би перед оружним розгоном Центральної Ради. Про це свідчать, між иншим, спроби большевиків підняти повстання в Київі, проти яких мусіла Центральна Рада боротись, нарешті, роззброєнням большевицьких військових частин (12. грудня нов.

ст.*) Аґітація большевиків ва перевибори Центральної Ради і скликання ними Всеукраїнського З'їзду Рад робітничих, салдатських і селянських депутатів були тільки помічними засобами до оружного захоплення влади. Будучи настроєні войовничо, большевики на Україні, власне, і не дбали особливо про те, щоб якось порозумітись в Центральною Радою чи українськими соціялістичними партіями. Не дивно отже, що відносини між ними і Центральною Радою так швидко загострились і стали дуже ворожими. Завинила тут, як та, так і друга сторона, при чому російські большевики далеко в більшій мірі, ніж Центральна Рада.

Погіршення відносин між Центральною Радою і большевиками на Україні тягло за собою погіршення та напруження відносин і між Центральною Радою та Радою Народніх Комісарів Російської Совітської Республики. Роззброєння Центральною Радою большевицьких військових частин у Київі Рада Народніх Комісарів вважала вчинком, шкідливим для революції, ворожим Совітській Росії і через те недопустимим. Ще більш незадоволена була Рада Народніх Комісарів тим, що Центральна Рада не спішила з визнанням Ради Народніх Комісарів російським (чи, краще сказати, всеросійським) правительством і вела акцію до створення „свого" федерального уряду, одночасно оголосивши нейтралітет в боротьбі, що саме почалась між Радою Народніх Комісарів і Областю Війська Донського. Цей „нейтралітет" був тим дошкульніщим для правительства Леніна, що Ґенеральний Секретаріят, пропускаючи через Україну в фронтів па Дон донські козачі части (які направлялись туди, що правда, не стільки з ціллю боротьби з большевиками, скільки в порядку самочинної демобілізації фронту) в той же час не допомогав передвиженню па Дон через Україну большевицьких військових частин, що направлялись туди для боротьби з Доном з Наказу „Верховного Головнокомандуючого" — большевика Крилепка.**) Крім цього, „заважала" Центральна Рада Раді Народніх Комісарів й иншими способами. Ми вже згадували про телеґрами Петлюри до війська на фронті про те, щоб не виконувати наказів Ради Народніх Комісарів. Поруч з ними треба поставити зносини Ґенерального Секретаріяту з реак-

*) Було роззброєно: третій авіаційний парк, пятий авіаційний парк, понтонний баталіон, першу запасну гірську батарею, задніпровську тяжку артилерію й инші військові частини. Роззброєні частини розпущено додому. Противився роззброєнню тільки третій авіаційний парк, між яким і салдатами „богданівцями" сталась бійка. Большевики хотіли відповісти на роззброєння страйком в Київі, але страйк не вдався.

**) Власне „вина" Ґенерального Секретаріяту тут цілком формальна. Передвижения дончаків робилось майже стихійно: подібно до того, як тяглись „до дому" сірі салдатські маси, самочинно демобілізуючись, так само рвались у свій край, в свої станиці, і козаки. Правда, це бажання рядових козацьких мас на разі було на руку реакційній козацькій старшині, що увязалась у війну з Совітською Росією, але це не міняє характеру „перекидки" козачих частин з фронту на Дон. Спинити цю перекидку вже ніхто не міг, а тим більше не могла зробити цього Центральна Рада, котра зовсім не мала потрібної для цього військової сили. Знов же й урочисті обіцянки додержуватись дружніх відносин між всіма бувшими народами і областями Росії, дані на З'їзді Народів у Київі, здавалось, до чогось зобовязували Центральну Раду.

digitized by ukrbiblioteka.org

ційним фронтовим командуванням, що, хоч і мали на меті найшвидче переведення українізації війська, а не нанесення якоїсь шкоди спеціяльно Раді Народніх Комісарів, проте використовувались командуванням саме для боротьби з большевиками. Мали своє значіння і заходи Ґенерального Секретаріяту, направлені до припинення безконтрольного вивозу хліба в України на Московщину, до чого взялись були аґенти Ради Народніх Комісарів без всякого порозуміння з Центральною Радою.

Ґрунтом для всіх цих численних непорозумінь було, між иншим, невизнання Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за центральне російське совітське правительство та вагання з формальним признанням за правительство Московщини (при фактичному визнанню) і, навпаки — невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики і Центральної Ради. Обопільне „визнання — не визнання“ тяглось формально аж по день пред'явлення Радою Народніх Комісарів ультиматума Центральній Раді. За цей час (з дня оголошення Української Народньої Республики і по день пред'явлення ультиматума) вже відбувались серйозні конфлікти між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів; між військовими частинами траплялись вже бійки. Фронтове большевицьке командування, не ждучи вирішення справи взаємовідносин „дипльоматичним“ шляхом, збіралось йти походом на Київ, на Центральну Раду. Аґітація проти Центральної Ради і обвинувачування її (з боку російських большевиків на Україні і Ради Народніх Комісарів) в контрреволюційности набрали надзвичайно гострих форм.

Як оцінював в той час політичну ситуацію і задивлявся на можливість оружного конфлікту між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією Ґенеральнвй Секретаріят, видно, між иншим, з відозви його до громадянства України, виданої незадовго перед конфліктом (другого дня після розброєння в Київі большевицьких частин) з приводу большевицької аґітації проти Центральної Ради.

Ось зміст цієї відозви:

„Безвідповідальні люде, які розуміють революцію, як ламання всякого зорґанізованого життя, ведуть темну нечесну аґітацію проти Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту.

Головним аргументом цих людей серед широких неосвідомлених мас служить відношення Ґенерального Секретаріяту до козачого правительства. Розпускаються чутки, ніби Центральна Рада веде таємні переговори з козаками проти Народніх Комісарів. Як доказ, приводиться те, що Ґенеральний Секретаріят дозволив вихід козачих військ на Дон і не пропустив большевицьких ешелонів для походу проти козаків.

Ґенеральний Секретаріят заявляє: ніяких таємних переговорів з козаками не ведеться. Ведуться з ними переговори про утворення центрального правительства всієї Російської Республики. Але такі самі переговори ведуться з Народнім Совітом в Петрограді, і з правительством Сібіру, і з правительством Кавказу, і з правительствами иншіх республик.

Ґенеральний Секретаріят всім цим правительствам пропонує зорґанізувати центральне правительство на таких умовах, щоб воно було однородно-соціялістичне (від большевиків до народніх соціялістів) і федерального характеру, цеб-то складене з представників краєвих республик. Тільки таке правительство матиме силу й авторітет, бо спиратиметься на всі реальні сили демократії всіх соціялістичних напрямів і на всі народи Російської Республики.

Ґенеральний Секретаріят не визнає Народніх Комісарів правительством всієї Росії, бо сила їх (є) тільки серед певної частини великоруської демократії, народи ж Сібіру, Поволжа, Кавказу, Криму, Дону, України, Бесарабії, Білоруси не признають Народніх Комісарів правительством Росії. Так само навіть не вся великоруська демократія признає їх правительством. Через те в інтересах селянства, робітництва і салдатства Росії, від імени і коштом яких буде встановлятися мир і будуть рішатися питання великої соціяльної ваги, Ґенеральний Секретаріят уважає невідкладним яко мога швидче скласти центральне правительство на вищезазначених основах.

Поки ж такого правительства немає, Ґенеральний Секретаріят не вважає можливим ставати на бік тої чи иншої области. І через те Ґенеральний Секретаріят, признаючи право, як за Народніми Комісарами у Великоруси, так і за козаками на Допщині, на Кубані і по инших всіх землях, порядкувати своїм життям, не вважав справедливим задержувати козачі військові частини на Україні, коли вони хотіли йти до свого краю. Так само Ґенеральний Секретаріят уважає недопустимим затримувати й руські частини, коли вони виявляють бажання йти в Росію, як недопустиме те, що Народні Комісари задержують українські часчини, не пропускаючи їх на Україну.

Виходячи з цієї основної позиції, Ґенеральний Секретаріят не вважав можливим нарушити свою невтральність в боротьбі великоруських большевиків з донськими козаками і відмовився допомогати пропуском ешелонів на Дон. Разом з тим Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним заявити, що він перший вступився за робітничі орґанізації в донській области, над якими з боку козачого правительства вжито репресій. Голова Ґенерального Секретаріяту виразно зазначив Військовому Правительству, що всякі утиски й обмеження повинні бути скасовані. І так само тепер Ґенеральний Секретаріят стоїть на тому, що й раніще. В даний момент до Київа прибула делеґація від південно-східнього союза козаків і від Кубанського Правительства в справі переговорів про утворення центрального правительства. Ґенеральний Секретаріят офіціяльно заявив делеґації, що Ґенеральний Секретаріят уважає можливим склад правительства тільки соціялістичний і, для усиішности переговорів з козаками, ставить першу умову: скасування „военнаго положенія“ в південно-східнім союзі і усунення всяких репресій та обмежень над робітничими й демократичними орґанізаціями.

Отце ті „тасмні“ переговори, які ведуться Ґенеральним Секретаріятом з козаками.

Тим паче, розуміється, Ґенеральний Секретаріят не дозволить нікому на території Української Народньої Республики ніяких утисків над робітничими чи якими-небудь иншими орґанізаціями. Ґенеральний Секретаріят ставить собі метою зорґанізованими і мирними способами затвердити та зміцнити власть демократії на Україні. Ґенеральний Секретаріят вживає всіх заходів, щоб всі соціяльні реформи такої великої ваги, як, напр., земельна реформа і військова, були переведені як найширше, як найповніще, але зорґанізовано і без того потрясення, кровопролиття й анархії, якими відзначено ці самі реформи на території Народніх Комісарів. Ґенеральний Секретаріят твердо і непохитно стоїть на тому, що вся власть повинна належати всьому народові, а не частині його. І через те вважає, що власть на місцях повинна бути в руках вибраних всім народом вселюдним, рівним, безпосереднім і тайним голосованням орґанів, а не ґруп людей, вибраних неправильно і випадково.*)

Ґенеральний Секретаріят вважає недопустимими утиски над свободою слова і через те не закриває ніяких ґазет, навіть тих, які клевещуть на нього. Так само Ґенеральний Секретаріят не допускає ніяких ні утисків, ні обмежень свободи зібрань, союзів, страйків, віри. І через те не може погодитись з тими утисками і терором, які вживаються правительством Народніх Комісарів навіть над соціялістами, навіть над вибранцями селян і робітників.

І Ґенеральний Секретаріят заявляє: такої позиції він твердо буде держатися і далі. Але повинен додати: всякі спроби силою парушити той лад, який тво-

*) Тут Ґенеральний Секретаріят, як ми вже бачили, розходився з більшістю української революційної демократії.

digitized by ukrbiblioteka.org

риться зорганізованою демократією України, він рішуче і так само силою буде подавляти в корені. Доказом того є роззброєння де-яких військових частин, зроблене в ночі з 12. на 13. грудня (н. ст.). Ці частини, з анархістичних, недисциплінованих елементів, підбурені нечесною агітацією большевиків, весь час погрожували розгромом Київа з тих тяжких орудій, які були у них. Приклад братовбивчої кривавої війни в Петрограді, Москві та й в самім Київі, погрози віддати на розгром безвинне населення Київа примусили Ґенеральний Секретаріят відібрати зброю у найбільш анархістичних частин і де-які з них вислати за межі Української Народньої Республики. Підчас роззброєння українськими військовими частинами випадково, без наказу Ґенерального Секретаріяту, затримано де-яких членів „воєнно-революціоннаго" комітету, але в цей же день випущено. Роззброєння відбулось без пролиття каплі крови, але в той же час з боку роззброєних вбито одного українського козака-богданівця і чотирьох ранено.

Не ховаючи ні одного свого кроку, як в політично-внутрішній, так і в зовнішній діяльности, стоячи на позиціях соціялістичного правительства зорганізованої демократії України, її селянства, робітництва і салдатства, Ґенеральний Секретаріят звертається до тої частини робітництва, яку введено в блуд нашими несовісними політичними противниками, з застереженнян: ворожнеча робітництва проти Української Центральної Ради є ворожнеча проти українського селянства, яке, по справедливости, має найбільшу силу, як в Центральній Раді, так і по всій Росії. Ворожнеча робітництва з селянством, города з селом, є тільки на користь реакції, бо розбиває сили всієї революційної демократії. Українське селянство найбільш представлене в Раді, найбільше ограбоване царизмом, найбільш покривджене до революції соціяльно, національно і політично, не допустить, щоб його відродження скасувала агітація зайшлих з півночі Росії анархістичних елементів.

Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят, яко найвищі орґанн влади українського селянства, робітництва і салдатства, заявляють: мир всьому світові, земля трудовому народові, робітництву — економичні, соціяльні реформи, всій людности — демократичні свободи, але в формах зорґанізованих; не тільки руйнувати, але й будувати, творити нове.

І цю позицію Ґенеральний Секретаріят буде боронити всіма силами від всіх, хто б не захотів її зломити.

Підписали: Ґолова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко.
За Ґенерального Писаря І. Мірний.

Київ, 30. листопада (13. грудня) 1917. р."

В цім документі являється цінною заява Ґенерального Секретаріяту про признання ним за Народнім Комісарами права „порядкувати життям" на Московщині. Заява ця дорівнювалась фактичному визнанню Центральною Радою Ради Народніх Комісарів за правительство „Великоруси" і могла, до де-якої міри, служити основою для порозуміння між двома урядами, при умові визнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики і її права на нейтралітет. Коли ми розглянемо цю заяву в світлі загального напрямку політики Центральної Ради, напрямку, що по-за всяким сумнівом був незрівняно ближчим до політики Ради Народніх Комісарів, ніж до політики донського отамана Каледіна (з яким, до речі, мав вже Ґенеральний Секретаріят непорозуміння на ґрунті реакційної політики козачого правительства), то побачимо, що значіння її було недооцінено Радою Народніх Комісарів. Коли б остання не приспішувала штучно війни з Україною, Ґенеральний Секретаріят (а в першу чергу Центральна Рада, власне її робітниче-селянська більшість, з якою в останні часи Ґенеральний Секретаріят почав помітно росходитись) швидко побачив би, що Центральній Раді дійсно не по дорозі з Доном в справі утворення

всеросійського федерального уряду, що взагалі ця справа являється невчасною. А переконавшись в цьому, а також в доброзичливому відношенню до себе Ради Народніх Комісарів, як правительства Московщина, Ґенеральний Секретаріят і Центральна Рада безумовно, вжили б в ближчім часі заходів до встановлення запризнених відносин між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією. Керуючі есдеко-есефівські круги Ґенерального Секретаріяту, на чолі яких стояв Голова Секретаріяту В. Винниченко, котрі виступали проти Ради Народніх Комісарів не тільки з мотивів національних, але й соціяльно-економичних, вважаючи соціялістичну революцію в Росії невчасною, а рядянську форму влади (з'окрема захоплення влади на Московщині большевиками) узурпацією прав „народу". — безумовно, були б або уступили своє місце другим, лівіщим елементам Центральної Ради, або відмовились би від своїх поглядів, принаймні, в тій їх частині, яка штовхала Украйінську Народню Республику на оружний конфлікт з Совітською Росією. Приготовлення ж Ради Народніх Комісарів до війни з Україною і гострі виступи проти Центральної Ради досягли протилежних наслідків: позиції правого крила Центральної Ради вмцнились, а тим самим зміцнився і ґрунт для оружного конфлікту.

В додаток до наведеної вище відозви Ґенерального Секретаріяту подамо ще тут, в цілях обективного і повного освітлення позиції Ґенерального Секретаріяту, промову голови його В. Винниченка, виголошену ним на засіданню Малої Ради 15. грудня (н. ст.).

„До своїх звичайних демаґоґичних гасел, говорив в цій промові В. Винниченко, большевики на Україні додали ще одно гасло: знищення Української Народньої Республики. В Петрограді большевики могли перемогти Временне Правительство, але тут, на Україні, вони завелися в рахунках. Ґенеральний Секретаріят має і силу і вишу позицію як мало Временне Правительство. І тому в Київі переміг той, у кого є більше сили. Коли Секретаріят признав це потрібним, він без проливу крови розброїв ті військові частини, котрі виступали проти української революційної демократії і Центральної Ради. Страти понесли тільки ми в особі одного вбитого козака і чотирьох раненых."

Далі оповів Винниченко, як відбулося роззброєння. Большевики здавалися покірно, вддавали зброю тому, що відчували своє безсилля. Всі чутки, що немов би ми вивозили роззброєних трохи не голими, голодними — неправдиві; того не було; їх везуть в звичайних для ешелонів вагонах, одягненими і нагодованими. Ніяких насильств над роззброєними нема.

Переходячи до висловлених большевиками обвинувачень Центральної Ради в контрреволюційности, В. Винниченко сказав, що Секретаріят не веде ніяких таємних переговорів, а відкрито стоїть на принципі утворення загальноросійської соціялістістично-федеративної власти: „ми ведемо в цій справі переговори з правительствами всіх державних областей: Дову, Петрограду, Бесарабії, Білоруси, Криму, Сібіру й инших Перепущення через Україну військ тих націй, які сьогодня самоозначуються, ми будемо допускати, як допускається в инших областях переїзд наших військ, які їдуть на Україну. Та, стоячи на ґрунті строгої невтральности, ми не будемо перепускати большевицьких військ для братовбивчої війни на Дому.

Що торкається власти, ми прийняли дві делеґації від Кубані й Дону з Полудньово-Східним Союзом. Умови наших переговорів: аби не було жадних репресій у відношенню до кого б то не було і охорона свобід. Влада повинна бути однородно-соціялістична і федеративна. Вислано ноти й иншими краєвим правительствам, але відповіді поки-що нема.

digitized by ukrbiblioteka.org

Всеросійські Установчі Збори обовязково повинні відбутися. Але в Петрограді та Москві Народні Комісари витворили умови, які роблять працю Установчих Зборів неможливою. Їх можуть розігнати. Криленко*) вже розсилає про це телеґрами до армії. Краще було б для Установчих Зборів вибрати инше місце. Одначе не на Вкраїні. Але коли б Центральна Рада одобрила проект перенесення Установчих Зборів на Україну, Ґенеральний Секретаріят обставив би роботу їх, як тільки був би в силах. Цією справою треба серйозно зайнятися.

Аґітація большевиків схиляється до того, щоб признавалося тільки те, що скажуть вони, Москалі, а ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! (Шумні довгі оплески). Ми не позволимо реакції й анархії дістатися в наш край. Ми ведемо свою лінію і доведемо її до кінця (шумні оплески). Большевики своїм чоботом пробують затоптати український рух і ватягнути нас в своє гниле петроградське болото.

Хай вони, большевики, знають, що вони руйнують не тільки Росію, але й себе. Ми більше думаємо про інтереси всієї Росії, ніж большевики. Із-за своїх утопічних мрій вони руйнують Росію на всіх полях — економичним, фінансовім. І це стало вже показуватися, стало ясним, що чисто ідейний ґрунт усовується з-під большевиків. Вони грузнуть в гнилім болоті і, потопаючи, хапаються за ріжні тверді предмети, в тім числі і поперед всього — за армію. Вони пробували дати армії все, чого вона хоче. Але й тут вони не порахувалися з своїми силами та спіткнулися, коли справа миру зіткнулася з дійсністю. І симпатії армії до большевиків незабаром пропадуть. Рятуючи себе, большевики розпалюють пристрасти мас."

Торкнувшись справи миру, Винниченко сказав: „ми послали до Берестя своїх делеґатів контролювати та провірювати вчинки большевиків. Коли зайде потреба, ми протестуватимемо проти соромних і недопустимих для Росії вчинків."

Річ ясна, що такі заплутані і невиразні відносини між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією не могли тягтися довго і мусіли дійти до того чи иншого кінця. Обставини складались чим далі то все гірше.**) Надії на порозуміння не було. Кінчилась

---

*) Призначений большевиками на Верховного Головнокомандуючого.

**) Наростання конфлікту між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів являється дуже складним процесом, який зовсім не вичерпується справою з „дончаками" та „буржуазністю" Центральної Ради. Затушкуванню дійсної сути цього конфлікту не мало прислужилось декларативне визнання російськими большевиками за всіма народами Росії так званого права на самовизначення. Рада Народніх Комісарів проголосила це право гучно, заявивши, що в національній політиці вова буде керуватись такими засадами: 1. Воля і незалежність всіх народів Росії; 2. Право самоозначення всіх народів Росії аж до їх відокремлення і перетворення в самостійні держави. Одначе це було цілком умовне визнання права на самоозначення, до того ж не в однаковій мірі для всіх поневолених народів Росії. По-за оголошеними засадами національної політики Рада Народніх Комісарів керувалась в дійсности одною основною засадою: своєю орґаничною ворожістю до будь-якого „разчленения" Росії та утворення на її кошт малих держав. Була рація стреміти до одірвання від старої буржуазної Росії; тепер же, коли Росія стала совітською, тільки буржуазія поневолених народів може домагатись самостійности; буржуазію ж треба не наділяти всякими правами, а бити, — так думав кожний російський большевик і в сути річи допускав для всіх поневолених народів Росії тільки одне „самоопределения" — приєднання до Московщини на вічні времена. Це загальне неґативне відношення до національно-визвольних рухів і творення окремих національних держав набірало особливо гострих форм у відношенню до де-яких окремих народів бувшої Росії і в першу чергу у відношенню до українського народу. Ще коли московський большевик міг примиритись з самовизначенням (отже і відокремленням від Росії) Польщі, Фінляндії, Грузії, то вже ніяк не міг вмістити в своїй голові самовизначення України, хоч би того самовизначення з очевидністю домагалась не буржуазія, а україн-

справа тим, що Рада Народніх Комісарів поставила Центральній Раді ультиматум, в якому між иншим, писала:

„З огляду на інтереси єдности та братерства всіх знесилених робітничих мас, що страждають в боротьбі з імперіялізмом; з огляду на признання — численними резолюціями орґанів революційної демократії, радами, а насамперед першим всеросійським з'їздом рад — національних засад, соціялістичне правительство Росії - Рада Народніх Комісарів — підтверджує всім гнобленим царизмом і буржуазією Великоросії народам право на вільний розвиток, включно до їх права відділитися від Росії.

Тому Рада Народніх Комісарів признає Українську Народню Республику та її право на повне відокремлення від Росії, як також на те, щоб вона ввійшла в переговори з Російською Республикою про

ські працюючі маси. Причини такої особливої „уваги" до України загально-відомі: по-перше, Україна відограваля в економичнім життю Московщини настільки важну і велику ролю, що раптове її відокремлення (політичне й економичне) ставило Московщину перед великими економичними труднощами, а по-друге, вікова боротьба царизму з ідеєю української державности, з українською культурою і навіть з самим фактом істнування української національности, ведена через школу, пресу, науку, досягла того, що московське суспільство в цілому просто не визнавало українського народу за окрему національність.

Російські большевики ніколи серйозно не брали українського визвольного руху; ніколи не допускали, що Україна може відокремитись від Росії, навіть тоді, коли при князю Львові і Керенському „піддержували" українські домагання і „підштовхували" Українців відокремлюватись. Ставши у влади, вони, не зважаючи на факт оголошення Центральною Радою Української Народньої Республики, вели у відношенню до України недвозначну політику повної ігнорації і Центральної Ради і Української Республики, сподіваючись, що Центральна Рада добровільно визнає над собою зверхність Народніх Комісарів і цілком підпорядкується їй в своїй роботі, обмежившись компетенцією краєвої культурно-просвітної національно-областної орґанізації. В цій своїй „добрій" надії Рада Народніх Комісарів спочатку повела була у відношенню до України цілком „приятельську" політику, а саме — погодилась повернути з московських музеїв на Україну українські реліквії, забрані з України за царського режиму, і, навіть більше, задумувала перенести українські військові частини, роскидані по всіх фронтах, на „полудньово-західний" український фронт, як того давно домагались українські вояки. Одначе, як тільки виявилось, що Центральна Рада зовсім і не помишляє про „підданство" Раді Народніх Комісарів, що вона противиться автоматичному поширенню радянської влади з Московщини на Україну, що вона серйозно намірюється здійснити право українського народу на самоозначення і не більше не менше, як аж до самого відокремлення України від Росії, що на цій підставі вона веде свою внутрішню і зовнішню політику, оголошує „нейтралітет", замість того, щоб просто виконувати накази Ради Народніх Комісарів, — зараз же після цього відношення перемінилось: реліквії було заховано назад в московські музеї, українських вояків почали не пускати додому, про українізацію армії не хотіли й слухати, а натомість було поведено політику на знищення „буржуазної" Центральної Ради. Відсутність у Центральної Ради мілітарної сили, що могла б стати супроти війська Совітської Росії, піддавала Раді Народніх Комісарів сміливости і рішучости в її поході проти самоопределення України. Поруч з голосними і наскрізь брехливими заявами про визнання за українським народом права на самовизначення пішло підготування до „великого" акту „возсоєдінснія" України з Московщиною. На такому фоні большевицько-московських настроїв і відбувалась суперечка між Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів з-за донських козаків. З одного боку, голослі заяви про „самовизначення аж до відокремлення", а з другого — палке, непереможне, можна сказати, стихійне бажання „возсоєдінить" „братський трудовий нарід" з Московщиною. При такій ситуації „дончаків" просто „бог послав": вони могли „виручить", дати зачіпку. Цією зачіпкою Рада Народніх Комісарів і скористувалась.

digitized by ukrbiblioteka.org

взаємні федеративні, а також ниші відносини. Жадання України що-до її прав незалежности українського народу Рада Народніх Комісарів признає без обмежень і безумовно."

Та, почавши „за вдравів", Рада Народніх Комісарів постепенно звела далі на „за упокой". А саме, спиняючись на політиці Центральної Ради, поставила їй такі обвинувачення:

„1. Українська Центральна Рада робила дезорґанізацію на фронті, одкликаючи с в о ї війська;

2. Українська Рада позволила собі роззброїти „совітське" військо, що стояло в Київі;

3. Рада підпирала змову проти влади „совітів", покликуючись на вигадані права на незалежність Донської та Кубанської областей і тим способом покриваючи контрреволюційне повстання Каледіна. Ставлячи опір інтересам і жаданням переважної більшости козаків, Рада замикає дорогу військові, яке вислано проти Каледіна

Стаючи на бік ганебної зради революції і бажаючи допомогати найнебезпечніщим ворогам, як незалежности народів Росії, так і Правительства Совітів, ворогам робітничих і визискуваних мас — кадетами і прихильникам Каледіна, — Центральна Рада примушує нас подати їй до відома, що м и н е г а й н о в и п о в і м о ї й в і й н у, навіть тоді, коли б Українську незалежну Республику визнало представництво найвищої російської державної влади."

Перечисливши всі „гріхи" Центральної Ради, Рада Народніх Комісарів писала на закінчення:

„Тепер Рада Уповноважених Народу, з огляду на всі вище наведені обставини, ставить народам Української Республики такі питання:

1. Чи Рада зобовяжеться залишити всякі спроби дезорґанізації на фронті?

2. Чи Рада забовяжеться без згоди шефа Найвищої Команди не перепускати ніякого війська, що йде у бік Дону й Уралу?

3. Чи Рада зобовяжеться залишити всякі спроби роззброювати війська „совітів" і червоної ґвардії на Україні та чи віддасть негайно відібрану у того війська зброю.

В разі, коли протягом 48 годин не буде дано задовольняючої відповіді, Рада Уповноважених Народу вважатиме, що Українська Центральна Рада є в стані отвертої війни з в л а д о ю „С о в і т і в" в Р о с і ї і н а В к р а ї н і.

Р а д а Н а р о д н і х У п о в н о в а ж е н и х"

В світлі поставлених в кінці ультиматума запитань ясно, що визвання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики, зазначене на початку ультиматума, являється більш дипльоматичним маневром, а ніж справжнім визнанням. Справді. Перше запитання (чи власне виконання вимоги, поставленої в ньому) позбавляло Центральну Раду права і змоги довести до кінця українізацію війська, инакше кажучи — орґанізувати й мати свою армію. Друге примушувало Раду виповісти війну козачим областям, без огляду на те, чи вважала це необхідним Центральна Рада, чи ні. Третє запитання обовязувало Центральну Раду не тільки не перешкоджати вільному перебуванню на Україні московських військових частин (залог), а ще й не противитись. коли б те військо захотіло (як воно в дійсности й було) розігнати Українську Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят. Де ж тут визнання Української Народньої Республики й її права на повне відокремлення від Росії?

Та, крім цього, знаходимо в ультиматумі і пряме потвердження того, що Рада Народніх Комісарів не мала на думці визнання Україн-

ської Народньої Республики і тільки з аґітаційною метою вжила відповідного виразу. Потвердження цього бачимо в останніх словах ультиматума, що, коли Центральна Рада не дасть в призначений строк задовольняючої відповіді, то Рада Народніх Комісарів буде вважати Центральну Раду в стані війни „з владою Совєтів в Росії й на Україні". Цим Рада Народніх Комісарів немов би визнавала одночасне істнування на Україні двох влад: влади Української Центральної Ради і влади Совєтів, чи, инакше кажучи, не визнавала і не хотіла визнавати влади Центральної Ради і Ґенерального Секретаріяту і заздалегідь представляла майбутню війну між Московщиною й Україною, як війну не двох держав, а тільки як внутрішню горожанську війну, війну „буржуазної" Центральної Ради проти „влади Совєтів в Росії й на Україні".

Таким чином, зазначене на початку ультиматума принціпове визнання Совітською Росією Української Народньої Республики фактично набірало протилежного змісту: воно являлось одвертим підкиненням факта істнування української державности в якій-будь формі. Так його зрозуміла і вся українська революційна демократія*), в такому дусі було дано Ґенеральним Секретаріятом (20. грудня н. ст.) і відповідь Раді Народніх Комісарів на її ультиматум (через Окружну Українську Військову Раду в Петрограді). Зміст тої відповіді був слідуючий:

„Революційний Штаб України, уповноважений Республиканським Правительством України і народом, має честь предложити Республиканському Правительству Великоросії висліди нарад Штабу з Правительством про ультиматум Ради Народніх Комісарів до Української Центральної Ради і відповідь Республиканського Правительства України на ультиматум.

Переговори про мирне полагодження спору між Російською Республикою й Україною залежать від отсих умов:

1. Признання права українського народу (на самоопределення) і Української Республики (на істнування), з тим, що ніхто не повинен вмішуватися в справи Республики;

2. Сповнення домагання українізації війська (перенесення військових частин з инших фронтів на територію України)

3. Полагодження фінансових справ державного скарбу,

4. Невмішування Ради Народніх Комісарів, Головної Квартири і Головнокомандуючого до управління українським фронтом, цеб-то румунським і південно-західним фронтом

Правительство Української Народньої Республики заявляє, що признання поданих принціпів Радою Народніх Комісарів може стати основою для полагодження спору так, що оминеться війну між Україною і Великоросією.

Що-до участи в союзнім правительстві — на думку Правительства У. Н. Р. — Україна, з огляду на значіння, яке тепер осягнула, мусить мати в нім не меньше, ніж третину заступників.**)

---

*) А що українська демократія не помилялась, доказом служить почасти пізніша довга і вперта боротьба українських комуністів з московськими комуністами за політичну і економичну суверенність Укр. Соц. Рад. Республики.

**) Ґенеральний Секретаріят все ще не тратив надії на утворення федерального правительства. В додаток до наведених вище матеріялів в тій справі наводимо тут ноту Ґенерального Секретаріяту до правительств всіх новоутворених республик і автономних країв Росії, вислану 18. грудня (н. ст.) 1917 р

„Правительство Української Народньої Республики — Ґенеральний Секретаріят — розіслало 8. грудня всім правительствам новоутворених республик

digitized by ukrbiblioteka.org

Революційний Штаб України уповноважений своїм правительством заявити правительству Великоруської Республики, що, з огляду на фінансові трудности, предмети споживання будуть видаватись на границі України після заплати безпосередньо до каси Ґенерального секретаріяту земельних справ готівкою, а саме — в банкнотах, а у висоті одної третини — в золоті.

Революційний Штаб України має надію, що братній спір буде усунений для обопільного вдоволення і заявляє свою готовність напружити всі сили для осягнення цієї цілі.“ *)

Отже відповідь уряду Центральної Ради була направлена на те, щоб голий принціп визнання Совітською Росією Української Народньої Республики втілити в життя: забезпечити не тільки політичне, але й економичне самостійне, незалежне від Московщини, істнування України. Українська революційна демократія вважала це питання головним в нових взаємовідносинах між Україною і Московщиною.

Росії, а саме Правительству Південно-Східного Союзу, Правительству автономного Сібіру, Краєвому Закавказькому Комітетові, Правительству автономної Криму, Білоруській Центральній Раді, Правительству автономної Молдавії й иншим, а також і Народній Раді в Петрограді свою ноту з запрошенням утворити на федеративних основах однородне соціялістичне правительство.

Тепер, коли цілком виразно і певно вияснилася неможливість справної роботи Установчих Зборів при відсутности загально-визнаної всеросійської власти, котра б управляла правомірно, установлення правительства, яке б спиралося на авторітет республик, що тепер утворюються, а також і на всю соціялістичну демократію Росії, є необхідним.

Тимчасом аж досі Ґенеральний Секретаріят не одержав відповіді на свою ноту а ні від Народньої Ради, а ні від краєвих правительств. Єдиною виїмкою є Донське Військове Правительство, котре через своїх представників заявило, що воно згожується на запрошення Ґенерального Секретаріяту і на сформування однородного соціялістичного правительства, утвореного при тім на федеративних основах.

Вітаючи таку заяву та зважаючи на потребу вести переговори по можливости спішно, Ґенеральний Секретаріят, примушений до того цілою низкою фактів, які мали місце в ріжних краях Росії, в той же час уважає конче потрібним вперед звернути увагу на ті основи будучої федеративної російської держави, котрі український народ уважає обовязковими для всіх частин федеративної Росії.

До таких загально-державних підвалин Ґенеральний Секретаріят зачислює: республиканський та справді демократичний політичний устрій кожної держави Росії, свободу особи, совісти, слова, друку, зборів, страйків, незайманність оселі й инше.

Одночасно Ґенеральний Секретаріят стоїть на засаді цілковитого взаїмного невтручання в політичне життя федеруючих республик, оскільки вони не виходять за межі вищезазначених підвалин. Через це правительство Української Народньої Республики вважає злочинними спроби зламати право на внутрішню незалежність кождої з республик Росії.

Коли таке розуміння підвалин федеративного устрою поділяють всі республики, коли й там можливі умови, що цілком допускають негайне переведення в життя згаданих політичних свобід, то Ґенеральний Секретаріят не бачить ніяких реальних перешкод для діяльного формування разом зо всіма республиками Росії нового федеративного правительства, маючи на оці в найближчу чергу утворення сприятливих для праці Установчих Зборів умов, а також найскорше переведення в життя загально-европейського демократичного миру.

Підписали: Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко, Ґенеральний Секретарь міжнаціональних справ О. Шульгин, Заступник Ґенерального Писаря І. Мірний.“

*) Подаємо документи про переговори між Радою Народніх Комісарів і Українською Центральною Радою за ґазетами, не будучи певними в тім, що вони без помилок одбивають оріґінали.

Инші ж питання, які піднімала Рада Народніх Комісарів, в тому числі й питання пропуска козачого війська через територію України, являлись, порівнюючи з ним, другорядними або випливаючими з самого факту невизнання Радою Народніх Комісарів Української Народньої Республики. Цим в значній мірі треба пояснити те, що Генеральний Секретаріят в своїй відповіді на ультиматум не знайшов потрібним відповідати окремо на кожну з вимог-запитань Ради Народніх Комісарів, в тому числі й на закид (великої принціпової і практичної ваги) про участь „в контрреволюційній каледінській змові".

Що-до цієї останньої „змови", то ще раз треба підкреслити, що її в дійсности не було. Ще підчас жовтневих подій в Петрограді та Київі зовсім виразно вияснилось, що українська революційна демократія не піде разом з козаками. Пригадаймо негативне відношення Третього Всеукраїнського Військового З'їзду до Козачого З'їзду, що відбувався тоді в Київі: пригадаймо відкинення Центральною Радою пропозицій козачими кругами спільної боротьби проти большевиків, а потім і спільну боротьбу війська Центральної Ради і большевицьких військових частин проти тих самих козаків, проти контрреволюційного штабу київської військової округи: нарешті, втручання Генерального Секретаріяту у внутрішні справи Донщини з метою оборони інтересів та прав робітництва від реакційного каледінського режиму. Всі ці факти і самий напрям діяльности Центральної Ради, зазначений в III Універсалі, а ще більше — в настроях і революційній свідомости українського селянства, робітництва та вояцтва, не давали ніяких підстав до обвинувачення Центральної Ради в „контрреволюційній каледінській змові". Такої змови не було і не могло бути. І не можна, звичайно, добачити її в тому, що Центральна Рада провадила, після упадку Временного Правительства, самостійно українізацію війська на фронті, або в тому, що обеззброїла ворожі їй (хоч би й по-большевицькому настроєні) московські частини, або, врешті, в тому, що перепускала козачі частини з фронту через Україну додому. Це перепускання, дійсно, до якоїсь міри шкодило Совітській Росій, поскільки вело до зосередження на Донщині певної, ворожої владі Народніх Комісарів контрреволюційної сили. Але наскільки великою шкода була фактично скільки козачого війська могло переїхати через Україну на Донщину чи на Урал і чи дійсно все те військо поповнило б ряди контрреволюційної армії, чи частина його, втомлена війною і розагітована большевиками, розійшлася б по своїх станицях — тепер трудно сказати. Можна у всякім випадку з певністю припустити, що шкода від перепущення козачого війська була б в дійсности незрівняно меншою від тої шкоди, яка повстала для революції потім від війни між Україною і Московщиною. Це ж саме треба сказати й про обеззброювання та затримування Генеральним Секретаріятом большевицького війська, направленого з фронтів на боротьбу з повстанням Каледіна. Таке поступування Центральної Ради викликалось не симпатією її до контрреволюційного Дону, не соціяльною ворожістю до ідеалів робітниче-селянської державности, проголошених большевиками на Московщині, а лише бажанням оберегти Українську Народню Республику від

digitized by ukrbiblioteka.org

втручання в її внутрішні справи сусідів, в даним випадкові червоної Московщини, військо якої, будучи формально направлене на боротьбу з Каледіним, виявляло недвозначне бажання розправитись по дорозі і з „хохлами“, з „контрреволюційною буржуазною Радою“, без довгих балачок про визнання якоїсь там Української Народньої Республики і оповіщення їй формальної війни.

Коли Дон і був в чім-небудь ближчим до Центральної Ради, так це тільки і саме в тім, в чім були так далекі в той час московські большевики від неї. А саме: на Дону серед козацтва (власне серед його демократичної частини) існувала досить сильна федералістична течія, яка цілком щиро обстоювала гасло федералістичної перебудови Росії. Наскільки ця течія була в той час помітною, видно з того, що навіть реакційні козачі ґенеральські єдинонеділимческі верхи примушені були вдавати з себе федералістів. До того ж і обєктивні умови, а саме — ворогування з Радою Народніх Комісарів, примушували козачу старшину не сваритись з иншими сусідами і „шанувати“ їхне право на автономний устрій. Все це вело до того, що Дон визнавав в той час за Центральною Радою право заступати верховний уряд Української Народньої Республики, визнавав Українську Республику і був готовий не втручатися в її внутрішні справи. Правда, все це визнавалось офіційним Доном цілком умовно і тимчасово. Пізніща боротьба так званої „доброволії“ (що поповнювала свої ряди саме в донських козачих кругів) проти української державности яскраво і певно виявила це. Але в той час Допщина і взагалі козацтво, власне демократично-революційна частина його, виступала в рядах борців за перебудову Росії на республикансько-федералістичних основах, визнавала фактично Українську Народню Республику і не втручалось в її внутрішні справи. Цього було досить, щоб Центральна Рада, маючи перед собою велетенське завдання будови Української Республики, не йшла з легкою душею на конфлікт з козацтвом і стала на позицію так званого нейтралітету. Пізніще, скріпившись внутрі, орґанізувавши певну військову силу, можна було при потребі і порушити цю позицію в той чи инший бік. А що ця позиція була б порушена, при доброзичливому відношенню до державного відродження України з боку Московщини і дальшім розвитку революції на Україні, саме в бік зближення з Совітською Росією і розриву нейтральних відносин з Донщиною, коли б там переважив контрреволюційний курс (як воно і сталось пізніще) — не могло бути ніяких сумнівів.

Та московські большевики чи дійсно не розуміли цієї позиції Центральної Ради чи просто не хотіли її зрозуміти. В своїй відповіді на ноту Ґенерального Секретаріяту Рада Народніх Комісарів знов, обмежившись загальною заявою про визнання нею „права свобідного розвитку народів“ і „здійснення цього принціпу“, всю увагу зосередила на „підпіранню Радою контрреволюції, буржуазії — кадетів і Каледіна“.

„Відповідаючи на зроблене вами з уповноваження правительства Української Центральної Ради предложення приятельського полагодження конфлікту між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів, писала Рада Народніх Комісарів в своїй ноті від 21. грудня (н. ст.), Рада Народніх Комісарів заявляє,

що вважає ширшу акцію для усунення спору безперечно бажаною. Совітське Правительство зробило все, щоб дійти до мирного полагодження справи.

Що-до предложення Українською Радою умов, котрі мають принціповий характер, як право свобідного розвитку народів, вони ніколи не були предметом переговорів або спору, бо Рада Народніх Комісарів признає повне здійснення тих принціпів.

У предложених умовах Українська Центральна Рада поминає мовчанкою дійсний предмет спору, а саме те, що Рада підпирає контрреволюцію буржуазії, кадетів та Каледіна, звернену проти влади совітів, заступників селян, робітників і салдатів. Порозуміння з Радою можливе тільки під умовою, що Рада виразно відмовиться підпирати, як Каледіна, так і всю контр-революційну змову буржуазії та кадетів."

Ми не маємо під руками копій документів про дальший хід переговорів: про заходи членів Всеросійських Установчих Зборів від України, що в той час перебували в Петрограді (переважно українських соціялістів-революціонерів), направлені до мирного залагодження конфлікту; про роботу висланої в Петрограду до Київа спеціяльної делеґації; так само, як не маємо і змісту тих розмов, які велися Ґенеральним Секретаріятом з Радою Народніх Комісарів телеґрафно. Та хоч ці документи і могли б де-в-чому висвітлити справу ще краще, ніж освітили її наведені вище документи, проте чогось основно нового вони не дали б. Конфлікт зостався не росплутаним, до порозуміння не дійшло.*) Та й трудно було досягти того порозуміння, тим більше, що Рада Народніх Комісарів поспішилась признати за правительство України утворений З'їздом Рад в Харькові так званий „Совітський Уряд" України і дати в допомогу тому урядові свою армію для війни з Центральною Радою.

---

*) Наводимо тут де-які відомости про дальший хід переговорів: 2. січня (н. ст.) 1918 р. урядове Петроградське Телеґрафне Аґентство подало телеґраму такого змісту: „По вістках членів делеґації, якій поручено вести в Київі переговори для полагодження конфлікту між владою совітів і Центральною Радою, є можливість полагодити цей конфлікт тим способом, що буде утворено нову Раду Совітів, при чім буде поширено обсяг її впливу. Центральна Рада задумує виповнити ультиматум Ради Народніх Комісарів під умовою, що Україна буде забезпечена грішми і що Рада Народніх Комісарів видасть урядовий декрет, яким признає Українську Республику. Як повідомляють делеґати, Україна не заборонить вивозу збіжжа до Великороси."

3. січня (н. ст.) 1918 р. Рада Народніх Комісарів звернулась до Центральної Ради з такою нотою:

„Тому що офіціяльні заступники Центральної Ради висловили бажання розпочати переговори для осягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, котра з свого боку признає незалежність Української Республики, дальше тому що Центральна Рада признає контрреволюційний характер своїх сторонників, дальше з огляду на факт, що Рада Народніх Комісарів всюди і абсолютно признала всім націям, в українською включно, право на незалежність, далі тому, що вітає кожду спробу оминути війну з Центральною Радою, коли б вона признала контрреволюційний характер діяльности Каледіна і не спиняла б ведення війни з ним, — уважає Рада Народніх Комісарів за дуже бажану річ увійти в обговорення з Центральною Радою непорішених справ щоб усунути всі непорозуміння, які випливають з політики Ради що-до загального фронту та протиреволюційного повстання Каледіна.

Рада Народніх Комісарів пропонує Центральній Раді переговори в справі порозуміння, які відповідало б наведеним засадам, і вважає за найвідповідніще місце для переговорів — Смоленск або Вітебск."

digitized by ukrbiblioteka.org

Так росночалась війна між Совітською Московщиною і Українською Народньою Республикою (18), війна, що цілком з технично-мілітарних причин не могла віщувати нічого доброго тільки що відродженій, неорґанізованій, не зміцненій, без армії й фінансів, без сталих і досвідних апаратів державного управління, бідній інтеліґентськими національно-свідомими силами Україні. Не віщувала вона нічого доброго й палаючій в огні клясової боротьби червоній Московщині, бо надії останньої збройною силою „пріобщить“ Україну до соціялістичної московської революції і тим забезпечити для московського працюючого люду необхідну йому допомогу українським хлібом, цукром, вугіллям та иншими продуктами, були дуже і дуже проблематичними. Не віщувала вона загалом нічого доброго і справі російської та української революції, втягаючи народні маси, демократію (а не буржуазію) Московщини й України в криваву межиусобну національну (а не соціяльну) війну, затемнюючи тим клясову свідомість українських трудящих мас, штовхаючи українську соціялістичну інтеліґенцію до співробітництва з дрібною українською буржуазією, порушуючи нормальний розвиток революційної клясової боротьби на Україні. Хто завинив в цій війні більше — Центральна Рада з Ґенеральним Секретаріятом чи Рада Народніх Комісарів — скаже суд майбутніх поколінь.

9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. Після повалення правительства Керенського ніщо, здавалось, не стояло Центральній Раді на дорозі до заключення миру. Робітничо-селянські маси домагались миру, хоч би й сепаратного, вже давно і в ріжних формах. Було ясно для всіх, що мир необхідно було заключити негайно, хоч би й дорогою ціною, бо однаково воювати далі не було ніякої змоги. Постачання армії вже не можна було налагодити; підняти дісципліну у війську також. Та й по суті, особливо Українській Народній Республиці, не було чого тягти ту війну далі.

Правительство Совітської Росії все це добре розуміло і через те зараз же сміливо пішло шляхом припинення війни з Центральними Державами. Розуміла становище й Центральна Рада, але їй бракувало тої сміливости та рішучости, яку мала Рада Народніх Комісарів. Під впливом демократії меньшостей та українських дрібнобуржуазних верств (в першу чергу соц.-фед.) вона довго боялась одверто стати на шлях заключення сепаратного миру і, тим самим, розриву з „союзниками“ — Антантою, яка, помічаючи нерішучість Центральної Ради в справі миру та росходження її з російськими Народніми Комісарами, почала навязувати через своїх представників в Київі напів-офіційні звязки з новою українською державою.*) Втішені цією увагою до себе з боку „великих

*) Антантські представники звернули свою увагу на український визвольний рух ще з літа 1917 року, але довший час ставились до нього дуже неприхильно, шукаючи в ньому „німецької інтриги“. Відгуком цього погляду антантських керуючих кол на українську національну революцію являється відоме „інтервю“ В. Винниченка, що ледве не потягло за собою серйозної „нагінки“ на Центральну Раду з боку Временного Російського Правительства. Історія цього інтервю така. Підчас свого перебування в Петрограді (в складі другої делеґації Центральної Ради до Временного Правительства в серпні ст.ст. 1917 р.) В. Винниченко дав інтервю про український рух кореспондентові великої бульварної

держав" керуючі есефо-есдеківські політики з Генерального Секретаріяту навіть почали були задумуватись над пропозиціями антантських розбишак переформувати, за їх допомогою, українське військо і дійсно держати далі, „аж до заключення загального миру",*) український фронт.

В додаток до цього, не сприяла активній мировій політиці Центральної Ради також і її позиція в справі утворення центрального федерального уряду Російської Федеративної Республики. Не визнаючи

французької газети „L'intransigeant". Що говорив В. Винниченко корреспондентові — невідомо, але в газеті з'явився допис, в якому зазначалось (на підставі заяви В. Винниченка), що Центральна Рада в своїй більшости являється германофільською і веде германофільську політику. Очевидно, що такої заяви В. Винниченко зробити не міг (про що він і заявив пізніше) і це була простісінька провокація, але „союзники" (Французи, головним чином) насіли на Временне Правительство, щоб воно зробило нагінку на „германофільську" Центральну Раду. Временне Правительство, хоч і знало добре справжню ціну „інтервю", одначе підняло біля цієї справи великий галас, який невідомо чим би кінчився, коли б не одібрали уваги Временного Правительства инші, більш важні справи, і в першу чергу корніловщина.

Та „німецькі марки й інтриги" — одне, а велика національно-визвольна боротьба українського народу — друге. Це добре розуміли й антантські політики, через це вони з одного боку шукали „марок" і намовляли Временне Правительство проти Центральної Ради, а з другого — заздалегідь „принюхувались" до українського руху і виміряли, чи не може він при певних обставинах стати їм у пригоді. Така „розвідка" велась особливо діяльно з боку Франпузів, між иншим через п. Пелісьє, посланця французького посла в Петрограді п. Нуляпса. Пелісьє приїхав на Україну вперше ще з літа і павязав тісні звязки з Генеральним Секретарем закордонних справ О. Шульгиним (соц.-фед.). Також в літку приїздив до Київа (від англійського посольства в Петрограді) й Англієць проф. Піре. Цей останій одразу „брав бика за роги", допитуючись представників Генерального Секретаріяту, що має робити Центральна Рада, коли добється автономії і українізації армії. Англійцям ходило про те, щоб Центральна Рада поставила своїм завданням підтримку фронта до нобідного кінця; в цій площині вони й розглядали всю українську справу. Пізніще й Французи почали дивитись на справу більше з боку воєнних інтересів, ніж з боку „німецьких марок". Коли уряд Керенського впав, антантські представники в Київі таки добре взялися до Українців; між иншим, щоб прихилити на свій бік Українців, вони пустили „в ход" між невними українськими колами навіть „фрапки". Помітніщі „антантофіли" одержали в той час не малі суми. Частина цих сум (10.000 карб.) призначалась — якимсь чином через М. Порша (укр. соц.-дем.) — навіть „Робітничій Газеті" (орган Центрального Комітета УСДРП), частина застряла, кажуть, в кешені „Отамана Вільного Козацтва" Генсрала Скоропадського, великого „антантофіла", й инших навів. Певно антантські гроші дали стимул і до організації в той час в Київі масонської антантофільської льожі св. Андрія — під назвою „Молода Україна" — в склад якої ввійшли, в числі инших, брати Шумицькі й Моркотун; з заява Моркотуна, що до льожі належав також і С. Петлюра. Були якісь (грошевого характеру) звязки антантських агентів і з де-якими членами залізнодорожних українських організації. Одначе, якою б ця робота не була, вона не відограла помітної ролі в українській визвольній боротьбі, так само як не впливала на масовий український рух і „робота" Німців (переважно за кордоном — через своїх агентів з де-яких Українців емігрантів.

*) Плани — пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з Українців-вояків кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, зформованими з австрійських полонених і мобілізованих Чехів-кольоністів з України, а також Поляками, зайняли б пайважніщі в стратегічнім відношенню пункти на румунському і південно-західньому (українських) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська Центральних Держав.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ради Народніх Комісарів за центральне федеральне правительство Росії, не вважаючи також і себе за правительство самостійної держави, намагаючись утворити федеральне правительство, яке тільки, на думку Центральної Ради, і могло б взяти в свої руки справу заключення миру, Центральна Рада безсило топталась на місці, не знаючи, з якого боку підійти до справи миру.

А події почали вже випереджувати Центральну Раду і Ґенеральний Секретаріят. З легкої руки большевиків почалось „братання" російської армії (власне, бувшої армії) з німецьким військом, а за ним почалися — з кінця листопада (н. ст.) 1917 р. — і формальні мирові переговори Ради Народніх Комісарів з Центральними Державами. Мирив сам фронт, мирили Народні Комісари. Центральна Рада мусіла щось робити, коли не хотіла допустити, щоб заключення миру відбулося по-за її плечима.

4. грудня (н. ст.) відбулось засідання Малої Ради, присвячене справі миру. В ґазетах читаємо про це засідання, між иншим, слідуюче:

„Пр. Грушевський повідомив, що попереднього дня прислав Головнокомандуючий румунським фронтом телеґраму Українській Центральній Раді, повідомляючи, що він, в порозумінню з румунським правительством, приневолений розпочати мирові переговори з ворогом і просить Раду прислати свого представника для участи в цих переговорах.

Неронович (укр. соц.-дем.*) жадав, щоб перемирря на румунськім і південно-західнім фронті було проголошено від Української Республики і щоб опісля було доведено справу до кінця, до заключення миру. Українська Народня Республика повинна взяти справу миру в свої руки, яко незалежна держава, повідомляючи про це Раду Народніх Комісарів, яко великоруську владу, а також воюючі держави і „союзників". Раніше ми все підкреслювали звязок України з Росією. Та переміни, які зайшли, розвязали нам руки, і тепер Україна повинна уважати себе самостійною, незалежною державою, довівши своє національне самоозначення до повного кінця. Через голови воюючих Україна повинна звернутися до демократичних сил Европи з проханням допомогти їй стати цілком суверенною. Краще вмерти, ніж не досягнути цього.

Чечель (укр. соц.-рев.) зазначив, що перемирря і мир треба робити від імени Української Народньої Республики. Тому треба стати на становище зовсім незалежної держави.

Кушнір (укр. соц.-фед.) заявив, що його фракція звертається з пропозиціею до демократії західної Европи заключити загальний мир. На сепаратний мир бесідник не годиться.

Ткаченко (укр. соц. дем. — Ґенеральний Секретарь судових справ) сказав, що українська соціяль-демократія весь час домагалася миру, але на перешкоді стояло російське правительство. Тепер цієї перешкоди нема — отже треба мирити, треба приступити прямо до вироблення конкретних умов миру.

Шац (об. жид. соц. парт.) домагався, щоб Центральна Рада санкціонувала перемирря і приступила до утворення російської влади, котра була б правосильна заключити мир.

Шраг (укр. соц.-рев.) підкреслив, що центральної федеральної влади немає; тому справу миру повинна негайно взяти в свої руки Центральна Рада. Бесідник відчитав резолюцію фракції українських соціялістів революціонерів, в якій запропонував рахуватися з Радою Народніх Комісарів, як з фактичною владою великоруського центра;

*) Неронович належав до лівої течії Української Соціяль-Демократичної Партії, що потім перетворилась в фракцію „незалежних", а ще пізніще — в Українську Комуністичну Партію (УКП).

домагався утворення однородно-соціялістичного федеративного правительства і, тим часом, висилки представників Центральної Ради для переговорів в справі перемирря.

Потім Скловський (від рос. соц.-рев.), Гольдельман (від коалиціону) і Балабанов (від рос. соц.-дем. меньшевиків та евр. „Бунду") домагалися від Ґенерального Секретаріяту вияснення його позиції в справі миру і протестували проти можливости сепаратного миру.

При загальній увазі виступив з короткою промовою Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко. Він зазначив, що Ґенеральний Секретаріят констатує з великим задоволенням, що позиція українських провідних партій в нічім не росходиться з думкою Ґенерального Секретаріяту. Справа мира не терпить відложення. Ми повинні вести її від імени Української Народньої Республики і вислати своїх представників на румунський і південно-західний фронти для переговорів над перемиррям.

Рівночасно необхідно повідомити про це Французів і Англійців, котрі сьогодня акредитували до нас посла (Оплески).

Ґенеральний Секретаріят признає необхідним порозумітися з тими орґанізаціями, які ведуть переговори в справі миру на инших фронтах. Рада Народніх Комісарів має велике значіння в народніх масах, і Ґенеральний Секретаріят повинен з тим рахуватися. Але ми не вважаємо Ради Народніх Комісарів правительством всієї Російської Республики. Ми вважаємо, що справу загального миру повинна вести та власть, котра буде зорґанізована з представників всіх демократичних партій при участи представників від краєвих правительств. А тому необхідно негайно приступити до орґанізації правительства — однородно-соціялістичного, федеративного характеру...

Справа миру — дуже важна і серйозна; вона захоплює інтереси не тільки України. Необхідно тому зараз приступити до вироблення програми миру. Ця програма не повинна ріжнитися від тої, яку вже одобрила вся революційна демократія...

Необхідно негайно, за одобренням Малої Ради, вступити в переговори з союзниками радіотелеґрафом.

Тьомкін (Бунд) запропонував від меньшостей резолюцію, в якій стверджував необхідність вислання представників на румунський і південно-західний фронти для заключення перемирря в порозумінню з союзниками; негайно приступити до утворення центральної влади, одиноко правосильної для переговорів в справі миру, і приступити до тимчасового вироблення умов демократичного миру для предложення на розгляд Центральної Ради та союзників.

Пісоцький (укр. с.-д.) предложив резолюцію, прийняту вже українськими соціяль-демократами та соціялістами-революціонерами на фракційних нарадах."

Цю останню резолюцію і було прийнято Малою Радою. Звучить вона так:

„Від імени Української Народньої Республики Українська Центральна Рада визнає необхідним негайно приступити до перемирря, повідомивши про це одночасно союзні держави.

Беручи під увагу: а) що справу миру від імени всієї Російської Республики може вести тільки центральний орґан соціялістичної федеративної влади, б) що спроби утворення такої влади досі не вдалися, в) що при теперішніх обставинах таку владу можна утворити тільки в процесі здійснення миру, г) що инші шляхи утворення такої влади можуть затягнути справу миру і пошкодити їй, — Українська Центральна Рада приступає до активного здійснення миру.

Цим виповняє Українська Центральна Рада здавна висловлену волю українського народу і вже не раз ухвалені нею постанови про негайний мир, в чім досі ставило Центральній Раді перешкоди Временне Правительство.

Тому Українська Центральна Рада постановляє:

1. Послати представників від Ґенерального Секретаріяту на румунський і південно-західний фронти для ведення переговорів в справі перемирря;

digitized by ukrbiblioteka.org

2. Звернутися зараз від імени Української Народньої Республики, як до союзних, так і до ворожих держав, з пропозицією почати мирові переговори, повідомляючи про це невтральні держави;

3. Рівночасно повідомити про це Раду Народніх Комісарів і правительства инших республик Росії для координованого веденія цієї справи;

4. Заразом Центральна Рада приступає до негайного вироблення програми миру для предложения її від імени Української Народньої Республики народам Росії, а також союзним і ворожим державам, як основи для переговорів.

Українська Центральна Рада закликає всі народи Росії взяти в цих переговорах як найдіяльніщу участь."

На підставі цієї ухвали. було делеґовано від Ґенерального Секретаріяту для переговорів про перемирря на полудньово-західний фронт Товариша Ґенерального Секретаря внутрішніх справ І. Красковського (с.-ф.) та капітана Удовиченка, а на румунський — члена Малої Ради М. Любинського (укр. с.-р.) та члена Українського Ґенерального Військового Комітету М. Левітського (укр. с.-д.). Варто підкреслити для характеристики настроїв української демократії в той час, що певні кола Центральної Ради вірили в те, що Центральна Рада своїми заходами в справі миру відограє значну ролю в прискоренню загального, всесвітнього миру.

Одночасно з веденням переговорів про перемирря Ґенеральний Секретаріят оголосив обєднання двох фронтів — румунського та полудньово-західнього — в один український фронт (19).

Трохи згодом Ґенеральний Секретаріят вислав до Берестя-Литовського, де вже відбувались переговори між Центральними Державами і Радою Народніх Комісарів, свою делеґацію для контроля над переговорами, в склад якої в числі инших входив М. Любинський (укр. с.-р.).

А ще пізніще, а саме 24. грудня (н. ст.), коли конфлікт між Центральною Радою і Совітом Народніх Комісарів ввійшов в ту стадію, коли вже було мало надії на мирне залагодження його, коли Рада Народніх Комісарів вже заключила з Центральними Державами, без порозуміння з Центральною Радою, перемирря на всіх фронтах, Ґенеральний Секретаріят, виконуючи наведену вище постанову Малої Ради в справі миру, звернувся до воюючих і невтральних держав з слідуючою потою:

„Ґенеральний Секретаріят подає отцим до відома всім невтральним і воюючим державам слідуюче:

Третім Універсалом Української Центральної Ради з дня 20. листопада 1917. року проголошено Українську Народню Республику. Цим актом поставлено її в інтернаціональне положення.

Українська Народня Республика змагає до створення федеративної злуки всіх республик, які повстали на території давньої Російської Імперії. Аж до часу, коли в Росії буде установлене федеративне правительство і аж поки міжнародне заступництво буде поділене між правительством Федеративної Республики та правительством України, вступає Українська Республика зі своїм правительством — Ґенеральним Секретаріятом — на дорогу самостійних міжнародніх відносин.

В звязку з тим уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне вияснити всій державам і народам світа становище Української Народньої Республики в справі мирових переговорів, які в ближчих днях розпочнуться в Берестю-Литовськім між представниками Ради Народніх Комісарів і державами, що ведуть війну з Росією.

Ми маємо непорушне переконання, що теперішня війна є найбільшим нещастям усіх держав; для того від дня проголошення Української Народньої Республики вступили ми на шлях діяльної мирної політики.

Тому, що в III Універсалі проголошено необхідність негайно заключити мир, постановила також Центральна Рада прилучитися до перемирря. Для того послано на полуднево-західний і румунський фронти уповноважних від Ґенерального Секретаріяту. Обидва фронти злучено тепер в один український фронт під управлінням правительства Української Народньої Республики.

Одночасно доручила Центральна Рада Ґенеральному Секретаріятові повідомити союзників про факт ведення мирових переговорів, і це доручення Ґенеральний Секретаріят в свій час виконав.

Коли Рада Народніх Комісарів, за згодою правительств держав, що воюють проти Росії, почала переговори на всіх фронтах Росії про перемирря, вислав Ґенеральний Секретаріят своїх заступників до Берестя Литовського для контролю та інформації. При цім уважає Ґенеральний Секретаріят за необхідне звернути увагу на те, що заступники Ради Народніх Комісарів, хоч і були повідомлені про те, що уповноважені Українського Правительства мають приїхати для участи в переговорах, заключили самостійно загальне перемирря без всякого порозуміння з Правительством Української Народньої Республики.

Тепер, отже, коли Рада Народніх Комісарів, на основі останньої точки умови про загальне перемирря, почала в Берестю-Литовськім мирові переговори з Правительствами Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини і Болгарії, заявляє Ґенеральний Секретаріят іменем Української Народньої Республики:

1. Ціла демократія української держави змагає до світового миру — до загального миру по-між усіма воюючими державами.

2. Мир, заключений по-між всіма державами, повинен всім, навіть найменьшим народам в кождій державі, забезпечити свободу народоправного самоозначення.

3. Для уможливлення дійсного самоозначення народів необхідно установити відповідні ґараптії.

4. Через те анексій, так званого насильного прилучення або передачі поодиноких земель без згоди населення, не можна допустити.

5. Так само, зі становища робочих кляс всіх країв, виключені всякі контрибуції в якій би то не було формі.

6. Малі народи й держави, що потерпіли через війну, повинні дістати матеріяльну поміч, на основі принціпів, вироблених на конґресах.

7. Українська Народня Республика має тепер на своїй території власний український фронт і виступає самостійно в міжнародніх справах через своє правительство, яке заступає інтереси українського народу.

8. Влада Ради Народніх Комісарів не простягається на цілу Росію, а з'окрема не простягається на Українську Республику. Через це мир, який хоче заключити Росія зі своїми противниками, може мати силу для Української Республики тільки тоді, коли його умови прийме і підпише правительство Української Народньої Республики.

9. Мир в імени цілої Росії може заключити тільки таке правительство (до того федеративне), яке буде утворене всіма республиками і державно-зорґанізованими областями Росії. Коли б такого Правительства не вдалося утворити в найближчім часі, тоді тільки злучені правительства всіх тих республик і областей можуть заключити такий мир.

Український Ґенеральний Секретаріят держиться твердо принціпу загального народоправного мира та змагає прискорити його заключення.

Признаючи велике значіння всіх зусиль, направлених на здійснення такого миру, Ґенеральний Секретаріят уважає за необхідне, щоб його заступники брали участь в переговорах в Берестю-Литовськім, і одночасно бажає, щоб справу миру було завершено на міжнароднім з'їзді, на який Українське Правительство запрошує всі воюючі держави.

Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко,
Ґенеральний Секретарь для міжнародніх справ О. Шульгин.

digitized by ukrbiblioteka.org

Другого дня після висилки цієї ноти — 25. грудня н. ст. — почались засідання VIII сесії Української Центральної Ради. Справа стала на ній предметом палких дебатів.

Наводимо тут уривки з промов фракційних бесідників для того, щоб з'ясувати позицію в справі миру ріжних партійних фракцій в Центральній Раді.

Обговорення справи миру почалось 25. грудня заслуханням реферату Ґенерального Секретаря О. Шульгина (укр. соц.-фед.), який сказав:

„Війна загрожує повною руїною, як Росії, так і Україні. Через те Центральна Рада почяла переговори про перемирря на своїм фронті. Але ми йдемо иншим шляхом, як большевики. Мир може бути остаточно заключений тільки федеральним нравительством, а не Радою Народніх Комісарів. Большевики хотять заключити сепаратний мир, ми ж на це не згодні, ми не допустимо, щоб Німці та Австрійці перекидали свої полки на Анґлійців, Французів та инших. Ми стоїмо за загальний мир. Делеґацію до Берестя треба послати. Ґенеральний Секретаріят не розпалює мілітаристичних пристрастей і змагає до мирного полагодження справи з великоруською властю.

Балабанов (рос. с.-д. меньш.) відкидає необхідність посилки делеґації до Берестя, вважаючи такий спосіб боротьби за мир ілюзією, подібною до ілюзії большевиків. Далі бесідник сказав, що самостійний виступ України за мир без порозуміння з Росією є шкідливим для діла революції. Справу мира можна прискорити міжнароднім шляхом. Для цього Ґенеральний Секретаріят мусить вжити заходів, щоб утворити федеративне правительство всієї Росії, а демократія — скликати соціялістичну конференцію. Як би не було, але шлях до миру лежить не через Берестя.

Неронович (укр. с.-д.) сказав: рецепт Балабавова старий. Його ми чули вже не раз на протязі 8 місяців революції. Не виголошуйте тут голих слів — „в міжнароднім масштабі", а росшифруйте їх. Сучасне російське правительство — Народні Комісари — вже поставило справу мира в міжнароднім масштабі в повній широті, і делеґація до Берестя є відгуком міжнароднього миру. Відкидаючи посилку делеґації, ви хочете повернути назад, ви хочете балакати з вашими улюбленими імперіялістичними союзними державами. Ви саботуєте справу миру.

Скловський і Сухових (рос. соц.-рев.) вказували на те, що вихідною точкою в справі миру є скликання міжнародньої соціялістичної конференції і Всеукраїнських Установчих Зборів. До Берестя треба їхати, але тільки для того, щоб контролювати діяльність Народніх Комісарів, що хочуть говорити від імени всієї Росії."

Єврейські партії загалом підтримували рос. с.-д. меньшевиків та рос. с.-р., наближаючись з українських партій найбільше до соц.-федералістів. Обговорення справи миру тяглось кілька днів. На засіданню Ради 28. грудня виступив з докладом делеґат на мирову конференцію в Берестє М. Любинськпй, що саме повернув до Київа з Берестя. Поінформувавши про хід переговорів,*) про велике зацікавлення Центральних Держав Україною, закінчив свою промову словами: „конче необхідно послати своїх делеґатів в Берестя, але не в ролі інформаторів і контрольорів, а в ролі самостійних представників, з повними повновластями і директивами."

Після заслухання докладу Любинського Центральна Рада ухвалила (переважно українською більшістю) слідуючу внесену фракцією українських соціялістів-революціонерів формулу переходу.

*) М. Любинський входив, за згодою російських делеґатів, в склад російської мирової делеґації — з метою інформації і контролі.

„Вислухавши реферат Ґенерального Секретаріяту про посилку делеґації на мирову конференцію і вважаючи, що дальше продовження війни затемнює класову свідомість трудових мас і загрожує всім здобуткам революції в Росії і на Україні, висловлюючись тому за конечну необхідність припинення війни і потверджуючи свою попередню думку, що мир від усієї Росії повинен бути заключений тільки федеративним урядом всіх республик бувшої Російської Імперії, одначе, зважаючи на те, що федерального уряду немає, а Рада Народніх Комісарів таким урядом не є, і що це не може бути причиною дальшого відкладання мирових переговорів, — Центральна Рада постановляє взяти участь в мирових переговорах від імени Української Народньої Республики, нарівні з иншими державами, і затверджує постанову Ґенерального Секретаріяту про негайну посилку делеґації для участи в мирових переговорах.

Уважаючи, що для оборони інтересів усіх заангажованих війною націй необхідна участь їхніх представників у мирових переговорах, українська делеґація обстоюватиме притягнення до участи в них делеґацій всіх націй, як державних, так і недержавних."

В ці дні наспіла і відповідь Центральних Держав на мирову ноту Ґенерального Секретаріяту. Відповідь та мала такий зміст:

„До президента Ґенерального Секретаріяту Винниченка і Секретаря міжнародніх справ Шульгина. Київ.

Нота Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики до всіх воюючих і невтральних держав означує, як безумовно потрібне, щоб представники Української Народньої Республики взяли участь в переговорах в Берестю-Литовськім.

Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина вважають необхідним зазначити, що вони готові повітати уповноважених представників Української Народньої Республики з участю в мирових переговорах в Берестю-Литовськім.

При цім вони зазначують, що радо були б повітали таких уповноважених представників також при переговорах при заключенню перемирря.

Берестя Литовське, 26. грудня 1917. р. Уповноважені делеґати чотирьох союзних держав: фон-Кюльман за Німеччину, граф Чернін за Австро-Угоршину, Попов за Болгарію, Мессімі Бей за Туреччину."

Таким чином, справу участи представників Української Народньої Республики в мирових переговорах в Берестю було вирішено остаточно. До Берестя було послано Ґенеральним Секретаріятом повновласну делеґацію під проводом ґенерального секретаря торгу і промисловости В. Голубовича (укр. с.-р.). *)

4. січня (н. ст.) 1918. року мали роспочатись в Берестю мирові переговори, але початок їх було відтягнуто до 9. січня з вини Ради Народніх Комісарів, яка підняла питання про зміну місця переговорів. Як відомо, Центральні Держави не погодились на перенесення переговорів в якесь инше місце, і вони продовжувались в Берестю. Тим часом, поки прибули до Берестя делеґати Совітської Росії, українська делеґація провадила необовязуючі переговори з представниками Центральних Держав.

Після першого пленарного засідання мирової конференції, яке відбулось 9. січня і на якому було остаточно порішено продовжувати переговори в Берестю-Литовськім, а не в якімсь иншім місці, відбулось 10. січня (н. ст.) 1918. року друге пленарне засідання конференції, на якому було обговорено і порішено справу участи в конференції делеґації Української Народньої Республики.

---

*) В склад делеґації в числі инших входили: М. Левітський (укр. с.-д.), М. Любинський (укр. с.-р.), М. Полозов (укр. с.-р.) і О. Севрюк (укр. с.-р.)

digitized by ukrbiblioteka.org

У відчиті про це засідання читаємо:

„На засіданню конференції дня 10. січня перший виступив провідник української делеґації Голубович і заявив:

‚Змучені і виснажені війною народи змагають до миру. В цім змаганні до миру представники демократії Великоросії, не зважаючи на напади де-якої частини російського громадянства та преси, сміливо переступили через стрілецькі окопи воюючих держав не для того, щоб на полі бою кровію і залізом, а щоб шляхом приязного порозуміння між народами досягти загального миру, бажаного для цілого світу.

Після того, як почалися мирові переговори й оголошено основи миру, ви, шановні панове, цілком справедливо призначили 10 днів перерви, щоб дати можність державам, які не брали участи в мирових переговорах, пристати до них. Наша держава, Українська Народня Республика, народ якої завжди схилявся до миру, відповіла перша на ваш поклик.

Після того, як III Універсалом Центральної Української Ради з 20. листопаду (н. ст.) зазначено її державне становище Українська Народня Республика починає в теперішнім моменті своє міжнародне істнування, яке вона втратила більш ніж перед 250 роками, і вступає в міжнародні зносини в цілім обємі своїх прав на цім полі.

На основі попереднього представлення, вважає Правительство Української Народньої Республики правильним на теперішніх мирових переговорах зайняти самостійне становище і передати правительствам заступлених тут держав отсю ноту.‘

Далі Ґенеральній Секретарь Голубович прочитав ноту Ґенерального Секретаріяту від 24. грудня 1917. р.

У відповідь на прочитану ноту Правительства Української Народньої Республики сказав Предсідатель Державний Секретарь Кюльман так:

‚Мої панове! Ми вислухали з живим інтересом заяву Голови Української Делеґації та прийняли до відома зроблені нам повідомлення. Я пропоную, щоб українську ноту, як важний історичний документ, залучено було до актів конґресу.

Представники союзних держав вітають прибувших, згідно з їх телеґрамою з 26. грудня 1917. р., до Берестя українських представників. Представники союзних держав застерігають собі право зайняти становище до поодиноких точок українських делеґатів‘.

В звязку з цим, заявив далі предсідатель, що він мусить зробити деякі запитання, щоб створити основу для прийняття рішень з боку союзних держав. Досі переговори велися з представниками петроградського правительства про всі справи, які торкаються російської території. Отже треба запитати голову делеґації петроградського правительства, чи він та його делеґація і надалі мають намір заступати тут, яко дипльомати, справи цілої Росії.

На це голова петроградської делеґації пан Троцький зложив таку заяву:

‚Зважаючи на ноту Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики, російська делеґація заявляє з свого боку, що вона, в цілковитій згоді з принціповим признанням права кождої нації на самоозначення, аж до цілковитого відокремлення, не бачить жадної перешкоди до участи української делеґації в мирових переговорах.‘

Про значіння цієї заяви російської делеґації відбулася довга дискусія, яку, нарешті, сконцентровано в питанню, чи українськ делеґація є підвідділом російської делеґації чи її в дипльоматичних зносинах, треба вважати представництвом самостійної держави.

На це питання голова російської делеґації п. Троцький відповів в тім дусі, що він уважав справу полагодженою, бо українська делеґація виступає тут, як самостійна делеґація, і такою признає її російська делеґація, а до того ж з жадної сторони не зроблено якоїсь иншої пропозиції.

Голова української делеґації Державний Секретарь Голубович дякує представника російської делеґації за його заяву і за спосіб, яким прийнято російською делеґацію самостійну українську делеґацію.

Далі заявив Державний Секретарь К ю л ь м а н, за згодою зборів, що прелімінарне питання про участь української делеґації, як самостійної делеґації в мирових переговорах, повинно бути спочатку обговорено між делеґатами союзних держав і потім передане на обговорення зборів."

По обговоренню питання делеґатами Центральних Держав зложив Предсідатель ґраф Ч е р н і н на засіданню конференції 12. січня таку заяву:

„На пленарнім засіданню 10. січня передав пан Держ. зний Секретарь Української Народньої Республики Г о л у б о в и ч делеґаціям чотирьох союзних держав ноту Ґенерального Секретаріяту Української Народньої Республики з 11.—24. грудня 1917. р. ч. 726. Ця нота містить в точці 7. заяву про те, що заступлена Ґенеральним Секретаріятом Українська Народня Республика виступає самостійно в міжнародніх справах та що вона, подібно як і инші держави, хоче брати участь у всіх мирових переговорах, конференціях, конґресах.

У відповідь на це маю честь від імени делеґацій чотирьох союзних держав заявити таке: ми признаємо українську делеґацію самостійним і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республики Формальне признання Української Народньої Республики самостійною державою застрігають собі чотирі союзні держави до заключення мирового договору."

Голова російської делеґації п. Т р о ц ь к и й заявив після цього слідуюче:

„В звязку з питанням, порушеним тепер заявою делеґацій чотирьох союзних держав, я уважаю необхідним для інформації і для того, щоб запобігти можливим непорозумінням, зложити таку заяву: ті конфлікти, які повстали між Російським Правительством і Ґенеральним Секретаріятом і фактичні основи яких відомі більш-менш всім присутнім, не мали й не мають жадного звязку зі справою самоозначення українського народу. Вони повстали через противенства між політикою совітів, Народніх Комісарів, і Ґенерального Секретаріяту, противенства, які виявилися, як на території України, так і по-за її межами. Що торкається самоозначення України, яке фактично відбувається в формі Народньої Республики, то ця справа не може бути причиною конфлікту між обома братніми республіками. З огляду на те, що на Україні нема жадних окупаційних військ, що політичне життя відбувається там вільно, що там нема а ні середньовічних станових (сословних) орґанів, які хотіли б представляти країну, а ні призначеного зверху позірного міністерства, яке працює в межах, призначених йому з гори, далі з огляду на те, що на Україні є всюди вільно вибрані ради робітничих, салдатських і селянських депутатів та що при виборі всіх орґанів самоуправління додержано засад загального, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним поданням голосів. — немає і не може бути жадного сумніву, що процес самоозначення України в її ґеоґрафичних межах і в державних формах, які відповідають во... українского народу, знайде своє закінчення.*)

З огляду на попереднє і в згоді з заявою, зложеною 10. січня, російська делеґація не бачить жадної перешкоди для самостійної участи делеґації Ґенерального Секретаріяту в мирових переговорах."

Державний Секретарь Г о л у б о в и ч заявив після цього, що декларацію чотирьох союзних держав прийнято до відома і що, на її основі, українська делеґація буде брати участь в мирових переговорах.

---

*) Це довге мотивування визнання Совітською Росією Української Народньої Республики мало на оці не стільки обґрунтування позиції Ради Народніх Комісарів супроти України, скільки окуповані Німцями частини бувшої Росії (Польщу, Литву, Курляндію), які німецькі делеґати визнавали також, як і Вкраїну, вже самоопреділившимися окремими самостійними державами і одмовлями, на цій підставі, російській делеґації право заступати ці краї. Голова російської делеґації Троцький не погожувався з таким поглядом Німців і зазначив з свого боку низку умов, при яких Совітська Росія могла б вважати волю народів тих країв свобідно виявленою. Це питання довело потім до серйозних непорозумінь між делеґаціями Совітської Росії і Центральних Держав.

digitized by ukrbiblioteka.org

Так Українська Народня Республика вступила на шлях міжнародніх зносин.

Визнана делеґаціями всіх присутніх на конференції держав за самостійну делеґацію, українська делеґація повела далі переговори досить швидким темпом. Цьому сприяла, з одного боку, відсутність спірних питань територіяльного характеру (як то було з російською делеґацією), а з другого — очевидне бажання делеґацій Центральних Держав заключити з Українською Народньою Республикою як найшвидче бажаний і вигідний для обох сторін мир.

Коли голова російської делеґації Троцький запропонував 18. січня зробити перерву в мирових переговорах до 29. січня (н. ст.), з огляду на потребу його відїзду до Петрограду, то справа переговорів української делеґації настілки вже пішла наперед, що пропозиція Троцького була як раз на часі: українська делеґація потрібувала вже порозумітись зі своїм правительством перед остаточним підписанням мирового договору. Пропозицію Троцького було прийнято: делеґації припинили свої наради. Представники України виїхали до Київа.

Про наслідки дотеперішніх переговорів опублікувало австрійське телеґрафичне бюро 20. січня (н. ст.) слідуюче повідомлення (укладене українською, німецькою та австро-угорською делеґаціями):

„Дотеперішні переговори, які проваджено між делеґаціями Центральних Держав з одного боку і Української Народньої Республики з другого боку, мали своїм наслідком те, що є надія порозумітися що-до основ мирового договору, який має бути заключений. З ствердженням важних основ мирового договору дійшли переговори до такого пункту, який обовязує делеґації увійти в зносини з відповідальними орґанами їх вітчини.

Частина уповноважних представників бачить себе спонуканою зложити особисто звідомлення про хід переговорів перед цими орґанами і одержати їх згоду на те, до чого вже умовилися.

Всі делеґації згідні що-до того, що потрібна для цього перерва переговорів має бути по можливости як найкоротша. Вони приобіцяли одна одній зараз же по скінченню обговорень вдома зійтись знова в Берестю".

* * *

Приязні відносини між українською і московською делеґаціями тяглись не довго. Визнавши українську делеґацію за цілком самостійну, московська делеґація, очевидно, рахувала, що українська делеґація фактично буде провадити свою роботу в повнім контакті з нею, швидче як її відділ. Коли ж показалося, що українська делеґація веде переговори самостійно і заходить в тих переговорах так далеко, що може заключити, окремо від Московщини, мир, московська делеґація почала нервуватися і навіть оспорювати право української делеґації на заключення такого миру, покликуючись на те, що процес самоопределення українського народу ще не закінчився, що меж і взаємовідносин між Московщиною та Україною остаточно ще не встановлено.

Само собою розуміється, що те чи инше поводження української делеґації у відношенню до московської мало тільки часткове значіння для того розриву відносин, який наступив потім між ними. Рішаючими

були військові події, що відбувались в той час між Україною і Московщиною. Делеґація Совітської Росії, одержавши звістки про утворення в Харькові совітського українського правительства, про рішення „Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Совітів робітничих, салдатських і селянських депутатів“ (що відбулось 12. січня н. ст., саме тоді, коли Троцький заявляв про визнання Совітською Росією делеґації Української Народньої Республики) не признавати умов миру, заключеного делеґацією Української Центральної Ради, про визнання цім комітетом російської делеґації в Берестю „представниками федеративного правительства Росії“, а, значить, і України, — просто хотіла замести сліди свого поспішного визнання делеґації Української Народньої Республики.

В той час, як українська делеґація дійшла в своїх переговорах до зазначеної вище точки, заступник Троцького — Йоффе — повідомив (22. чи 23. січня н. ст.) делеґації Центральних Держав, що „робітниче-селянське правительство української республики постановило послати двох своїх делеґатів до Берестя для участи в мирових переговорах, яко представників Центрального Виконавчого Комітету Всеукраїнських Совітів робітничих, салдатських та селянських депутатів, але в межах російської делеґації, яко доповнюючу її складову частиву“. При цьому своєму повідомленні розіслав п. Йоффе також заяву „Харьківського Правительства“, що київська Центральна Рада заступає лише буржуазні кляси і не може через це виступати від імени цілого українського народу, що справжнім правительством України являється харьківське правительство.

Після цього наступив формальний розрив зносин між московською й українською делеґаціями.

З Харькова було вислано до Берестя „Совітським Українським Правительством“ делеґацію в складі Голови Виконавчого Комітету всеукраїнських рад робітничих, салдатських і селянських депутатів — Медведева і комісара для справ військових — Шахрая.

10. Проголошення самостійности Української Народньої Республики. Після проголошення Третім Універсалом (20. листопада н. ст. 1917. р.) Української Народньої Республики Україна вступила на шлях самостійного істнування. Урочиста заява Універсала про федеративний звязок України з Московщиною й иншими державними тілами Росії залишалась нездійсненими і нездійснимими в ті часи словами. Ми бачили вже, що всі зусилля Центральної Ради здійснити принціп федерації шляхом утворення федерального російського уряду скінчились цілковитою невдачою. Соціялістична революція, що роспочалась на Московщині, і відгуки її в инших краях ставили несчислимі трудности не то що утворенню федерального уряду для ріжнородних країв Росії, а навіть звичайним зносинам між цими краями. Телеґраф, почта, залізниці — все це було зруйнуване, дезорґанізоване. Проїхати з одного краю до другого було, коли не зовсім неможливо, то дуже трудно і небезпечно, бо саме на залізничих лініях відбувались найчастіще бійки між большевицьким і небольшевицьким військом. Отже,

digitized by ukrbiblioteka.org

вже через ці технічні труднощі неможливо було звязати в ціле ріжні краї бувшої Росії. Про труднощі ж політичного і соціяльно-економичного характеру, викликані поглибленням революції, ми вже говорили в свій час.

Таким чином, обективні обставини розвитку революції в Росії сами вели Українську Народню Республику на шлях самостійного істнування. До них згодом приєднались війна з Московщиною і причини міжнароднього характеру: мирові переговори в Берестю-Литовськім та початок дипльоматичних зносин з державами Антанти. Ці останні, побачивши, що новонароджена держава може стати їм в пригоді, як „вірний союзник", почали з грудня місяця навязувати з Ґенеральним Секретаріятом цілком офіційні дипльоматичні зносини. В перших числах сїчня місяця (н. ст.) 1918 року Франція офіційно визнала Українську Народню Республику і призначила своїм Комісаром при уряді Української Народньої Республики ґенерала Табуї; те саме (хоч і в меньш урочистій формі) вробила і Великобританія, призначивши своїм представником п. Баґе. Уряди обох цих держав обіцяли Українській Народній Республиці свою всебічну підтримку в її зусиллях „йти по шляху, який накреслили собі союзники", по шляху, який вів „до поборювання Центральних Держав — ворогів демократії і людськости" (20).

Залишалось отже тільки оформити фактичне самостійне істнування Української Народньої Республики. Це Центральна Рада і зробила своїм IV Універсалом в січні місяці 1918 року. Технічно, випадково, момент оголошення самостійности зійшовся з моментом закінчення попередніх переговорів з Центральними Державами в Берестю. Як видно зі сказаного вище, переговори в Берестю дійшли в той час до тої точки, коли треба було вже Українській Республиці виступити і формально, як самостійній суверенній державі.

Четвертим Універсалом Українська Центральна Рада оповіщала слідуюче: *)

„Народе України!

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республика. Справдилась колишня давня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку годину відродилась воля України. Чотирі роки лютої війни знесилили наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці росхитані, гроші в ціні надають, хліба змепшилося — наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту (російське) військо счинивши кріваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим попереднім Універсалом час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову

*) З невідомої нам причини текст IV Універсала був надрукований в свій час (у Київі) в двох ріжних (стилістично) редакціях. Через це не ручимось за цілковиту точність тексту, який тут подаємо. Сумівні слова взято нами в дужки.
Автор.

найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республиці нашій і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою власть вільну Українську Республику, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська — красногвардейців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі кріваву боротьбу з нашим народом і Республикою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того ще „священною". Знов поллється кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидче.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке инше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республика стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та иншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одне з них не може втручатися в життя самостійної Української Республики. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу — селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

(І отце) насамперед приписуємо Правительству Республики Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести роспочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь инших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край росиочав свое (господарське) життя в спокою і згоді.

До так званих большевиків та инших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республики твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республики закликаємо, не жалуючи життя, боронити добробут і свободу (нашого народу). Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від наслапих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республики.

Незмірно тяжка війна, роспочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, (вже) знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати (додому) (де-яких) салдатів, а після затвердження мирових договорів — распустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцености мають бути відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради — волосні і повітові — та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку власть, до якої б мали довірря і яка б опіралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва (з органами місцевого самоврядування) ради селянських, робітничих і салдатських, депутатів, вибраних з місцевої людности.

digitized by ukrbiblioteka.org

В справі земельній комісія, вибрана ва останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности і соціялізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька день в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудящого народу, переходять в порядкування Української Народньої Республики.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався совсім без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республиці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республики має підняти промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпівших від війни.

За старого ладу торговці та ріжні посередники наживали з бідних пригноблених кляс величезні капітали. Однині Українська Народня Республика бере в свої руки найважніщі галузі торговлі і весь доход з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечи, яку терплять найбідніщі кляси через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкури, тютюну й инших продуктів та товарів, з яких найбільше бралося прибутків з робочих кляс на користь нетрудящихся (кляс).

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позиками нетрудовим клясам допомогали визискувати трудові кляси. Однині позичкова поміч банків має даватися головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республики, а не на спекуляцію та ріжні банкові експльоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються ріжні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні (контрреволюційні) сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республики, до повороту старого ладу — карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджуються й окремо проголошуються: в самостійній Українській Народній Республиці всі нації користуються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9. січня.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніще; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів (було) закінчено як найскоріще, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори — найвищий господарь і впорядчик Землі нашої — закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республики — на добро всього трудящого народу — тепер і на будуччину.

Цьому найвищому нашому органові належить рішити про федеративний звязок з народніми республиками бувшої російської держави. *)

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республики кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української Республики. Українська Центральна Рада.

У Київі, 9. (22.) січня 1918 року." **)

Як бачимо, вміст IV Універсалу вводився до чотирьох точок: 1. проголошення самостійности Української Народньої Республики, 2. доручення Раді Народніх Міністрів заключити мир з Центральними Державами, 3. оповіщення оборонної війни з Московщиною і 4. проклямування основ внутрішнього соціяльно-економичного будівництва та намічення заходів, звязаних з ліквідацією війни в Центральними Державами.

Біля четвертої точки, особливо коло питань про соціялізацію земді та про ролю рад робітничих, селянських і салдатських депутатів, велася в Центральній Раді велика боротьба між ріжними частинами її. Та на цьому ми спинимося пізніше, коли будемо говорити про внутрішню політику Центральної Ради та Генерального Секретаріяту. Тепер же вернемось знов до мирових переговорів в Берестю та до війни між Україною і Московщиною, зазначивши тільки, що, в звязку зі згаданою вище внутрішньою боротьбою, після IV Універсалу сталась правительственна криза: В. Винниченко, а за ним і інші міністри, українські соціяль-демократи, уступились з уряду. Головою Ради Народніх Міністрів став В. Голубович (укр. соц.-рев.), який сформував новий, з есерівською більшістю кабінет. Цей кабінет і переніс на своїх плечах весь тягар роспочатої нравительством В. Винниченка війни з Совітською Росією, а також довів до кінця справу миру з Центральними Державами.

II. Признання Центральними Державами самостійности Української Народньої Республики і заключення миру. В звязку зі змінами, які зайшли на Україні. було вислало до Берестя і нову делеґацію, на чолі з О. Севрюком (укр. соц.-рев.). На цей раз делеґація Совітської Росії прибула раніще за українську і зробила ще раз спробу усунути делеґацію Української Народньої Республики, посилаючись на те, що Україну репрезентують вже делеґати совітського українського уряду — Медведев і Шахрай.

На загальнім засіданню мирової конференції, що відбулось 30. січня (н. ст.), забрав слово голова російської делеґації Троцький і заявив, що в склад російської делеґації входять нові члени — „представники Української Народньої Республики — Медведев і Шахрай". Ця обставина, сказав Троцький, яка має велике вначіння для дальшого перебігу переговорів, дає картину того положення, яке утворилося

*) Цей уступ внесено в Універсал на бажання „меньшостей", які в більшости при голосованню Універсалу утримались.

**) Універсал було прийнято на засіданню Малої Ради 24. січня (н. ст.) і тільки датовано його днем 9. січня, на який було призначено відкриття Українських Установчих Зборів.

digitized by ukrbiblioteka.org

на Україні наслідком останніх подій. Українські совіти салдатських, селянських і робітничих депутатів провадять в цілій Україні рішучу боротьбу проти київської Ради, при чім ця боротьба в богатьох частинах України довела до рішучої перемоги совітів, які виступають в цілковитій згоді з петроградським Совітом Народніх Комісарів. Цілий камінновугільний басейн Дона, ціла маталюрґічна область Катеринослава і харьківська та полтавська ґуберній є в руках українських совітів. В инших частинах України зростає сила совітів, і постійно зменьшується вплив київської Центральної Ради. В день, коли російська делеґація відїздила з Петрограду, безпосереднім телеґрафом з Київа донесено, що київський Ґенеральний Секретаріят предложив своє уступленя. Яке рішення матиме ця війна київського правительства та який вплив вона матиме на делеґацію пана Ґолубовича, ще невідомо, але з попереднього з'ясування справи видно, у всякім разі, що миру. заключеного з київським Секретаріятом при теперішних обставинах, в жадпім разі ще не можна вважати за мпр з Українською Республикою. Троцькпй виправдує попереднє признання української делеґації російською тим, що відносини на Україні в той час були инші, а тепер змінилися. Тепер, коли в Петрограді відбувався з'їзд совітів робітничих, селянських і салдатських депутатів, на якім заступлені також і українські совіти і на якім одноголосно рішається справа про федеративні основи російської республики, участь представників Українского Народпього Секретаріяту в тутешній російській делеґації відповідає цілком відносинам, які панують в російській республиці. Коли делеґація пана Ґолубовича має, як і раніш, мандат київського Секретаріяту, російська делеґація пе підносить жадного протесту проти її дальшої участи в мпрових переговорах, але у всякім разі можуть бути признані тільки такі умови, заключені з Україною, які будуть формально ствердженi правительством федеративної республики Росії.

У відповідь па цю заяву заявпв член української делеґації пан М. Левітськпй, що відповідь на неї дасть українська делеґація по повороті членів її з Київа. Пап Кюльман від імепп делеґації Центральних Держав висловив після цього бажання відкласти дебатп над заявою Троцького до повернення делеґації Української Центральної Ради, зауваживши, що голова російської делеґації в свій час жадним словом не згадав про те, що поруч з делеґацією Української Центральпої Радп є ще якась инша інституція, яка хоче провадити переговори від імеви України. На цю останню увагу відповів Троцькпй, що раніш російська делеґація не мала нагоди говорити про друге заступництво України, бо тоді ще не було ухвали совітів українських робітничих, селянськпх і салдатських депутатів про посилку соїх делеґатів на мирові переговори. Пигання, яка з двох орґанізацій матиме право остаточно провадити переговори від імени Української Республики, розв'яже вислід боротьби між обома орґанізаціями.

Врешті питання було одкладено до повернення української делеґації. В засіданні австро-угорсько-пімецько-російської комісії для полагодження політичних і територіяльних справ, яке відбулось 31. січня,

знова повстало було питання про участь делеґації Української Центральної Ради в переговорах. Голова російської делеґації Троцький, покликаючись на присутність пп. Медведева і Шахрая в складі російської делеґації, одмовляв Центральній Раді в праві заступати Україну, додаючи, що „на основі ріжних відомостей, особливо ж на основі тільки що одержаної ним телеґрами, справа участи делеґації київської Ради в мирових переговорах є більше справою минувшини, ніж теперішности та будуччини". Та саме в цей день прибула до Берестя з Київа українська делеґація. Другого дня — 1. лютого (и. ст.) — відбулось бурхливе пленарне засідання мирової конференції в участю української делеґації, присвячене питанню правосильности делеґації Української Народньої Республики. З огляду на те, що суперечки, які відбувались між російською й українською делеґацією в Берестю, являються відбитком суперечки-війни, що відбувалась саме між Україною і Москощиною, подаємо докладніщі відомости про це останне засідання.

„Після повідомлення про зміни в складі української делеґації, забрав слово Голова української делеґації О. Севрюк (член Центральної Ради). Вказавши на III Універсал Центральної Ради з 7. (20.) листопада, зачитаний на загальнім засіданню конференції 10. січня, яким була проклямована Українська Народня Республика і порішено її інтернаціональне становище, Севрюк зазначив, що інтернаціональне становище Української Народньої Республики було визнано тоді Радою Народніх Комісарів так само, як і представниками чотирьох союзних держав.

Признання України самостійною державою Правительством Народніх Комісарів виходить з заяв п. Троцького на засіданнях з 10. і 14. січня. Тоді, на запитання Державного Секретаря Д-ра Кюльмана, чи вважає голова російської делеґації українську делеґацію частиною російської чи українську делеґацію треба вважати представницею самостійної держави, пан Троцький відповів: ‚Тому що українська делеґація виступила тут самостійною делеґацією і ми предложили признати її участь в мирових переговорах, при чім з жадного боку не запропоновано обмежити її чимсь, далі тому, що з жадного боку не запропоновано зробити українську делеґацію частиною російської, мені здається, що ця справа сама собою полагоджена.' В згоді з цими заявами протягом цілого перебігу переговорів до останньої перерви признавали українську делеґацію всі участники конференції завше, як делеґацію самостійної держави.

Та ось тепер, по перерві, п. Троцький старається заперечувати права української делеґації, покликаючись на якусь телеґраму та на присутність невідомого досі харьківського Виконавчого Комітету.

Українська делеґація вважає потрібним сконстатувати, що промова п. Троцького на цім засіданню стоїть в цілковитій суперечности з його попередніми заявами. Через це українська делеґація примушена зробити таку заяву:

Ми в тої ж думки, що й пан Троцький, що в державнім житю України відбулися зміни, які є цілком иншої натури, ніж як це гадає п. Троцький. Істота цих змін стоїть у звязку з IV Універсалом Української Центральної Ради з дня 22. січня, в якім стоїть: ‚Від нині Українська Народня Республика стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу.'

Правительство Української Народньої Республики старалося утворити союз тих республик, які повстали на території бувшої російської держави, та спільне федеративне правительство Росії. Але, тому що до оголошення IV Універсалу, не зважаючи на всі старання українського правительства, такий спільний федеративний орґан не повстав, і тому що з теперішнього положення виходить, що такий орґан і не може повстати, мусіла Українська Республика залишити справу утворення федеративного правительства і оголосила IV Універсалом Україну самостійною і від нікого незалежною державою. Через те Українська Центральна Рада в тім же самім Універсалі заявила, що вона з усіма сумежними державами

digitized by ukrbiblioteka.org

хоче жити в мирі та приязні, але що жадна з них не має права вмішуватися в життя самостійної Української Республики. Отже IV Універсал ясно зазначив, як інтернаціональне правне становище Української Народньої Республики, так і її політику супроти її сусідів.

Що торкається наведених п. Троцьким аргументів, то вони позбавлені всякого ґрунту. Покликання на те, що Виконавчий Комітет в Харькові буде ліпше заступати в Українській Народній Республиці інтереси працюючих кляс, хоч і було б легко збити, але це належить до внутрішніх відносин, які не підлягають інтернаціональній контролі. Ще менш переконуюче твердження пана Троцького, що українська делеґація не має прав через те, що її не признав харьківський Виконавчий Комітет. Після цього аргументу мусіла б передовсім російська делеґація зложити свої уповноваження, бо в ній нема представників а ні Молдавії, а ні кримських Татарів, а ні донських козаків, а ні кавказьких племен, а ні Сібіру, які також не признають правительства Ради Народніх Комісарів.

Так само, на таких високих зборах, якими є мирова конференція, здавалося б, не можна допустити засобів, уживаних п. Троцьким, а саме — оспорювати державні права Української Центральної Ради на ґрунті якоїсь телеґрами. З таким же правом могла б покликатися українська делеґація на повідомлення бездротового телеґрафу, який в другій половині січня доносив, що кілька полків у Петрограді виступило проти Правительства Народніх Комісарів в обороні Установчих Зборів і що там відбулися вуличні бої з злим вислідом для сучасного правительства Росії. Йдучи слідом за п. Троцьким, українська делеґація могла б жадати, щоб було не признано, на основі цієї телеґрами, делеґації Ради Народніх Комісарів, але вона все ж таки не робить цього, бо вважає це російською справою.

Щоб запобігти новому фальшивому розумінню з якогось боку та щоб уникнути на будуче таких заяв російської делеґації, які стоять в суперечности одна до одної, пропонує українська делеґація признати формально Українську Народню Республику цілком самостійною і ні від кого незалежною державою і тим самим остаточно ствердити, як її інтернаціональне становище, так і права її делеґації.

Після цього виступив (на домагання п. Троцького) член російської делеґації — представник харьківського Виконавчого Комітету — п. Медведев, і зложив заяву, в якій поборював права київської делеґації виступати на мирових переговорах, закидував їй, між иншим, таємне ведення переговорів з делеґаціями Центральних Держав і погрожував, що договори, заключені Центральною Радою, не будуть признані українським народом.*)

П. Троцький додав до промови п. Медведева, що признання самостійности, або незалежности, якоїсь держави не можна змішувати з признанням того чи иншого її правительства. Далі він старався довести несталість правних форм Української Народньої Республики тим, що ніби-то київська Рада не захотіла брати участи в федеративній російській республиці, хоч на третім з'їзді совітів представники українського народу признали російську державу федеративною республикою. Троцький нагадав також про те, що в свій час заявляв про непевність меж української держави. А доки не означено точно меж України, не можливе і порозуміння між київською Центральною Радою та Центральними Державами.

Внутрішні події на Україні не мають жадного рішаючого юридичного значіння, отже треба розглядати ці суперечности на Україні з їх річевого боку. Через те і була прочитана відома телеґрама про останні події на Україні.

Представники Центральних Держав не могли б перебрати на себе ролі роз'ємчого судді в справах теперішніх відносин в Росії й на Україні.

Далі Троцький заявляє, що він стоїть на своїй старій точці погляду. Доки делеґація київської Ради задержує свої уповноваження, він не підносить жадного

*) На жаль, не маємо в наших матеріялах повного змісту промови п. Медведева. Присутні на конференції члени української делеґації переказували, що п. Медведев, зрештою, не дуже певно стояв на вказаній йому Троцьким позиції.
Автор.

протесту проти її самостійної участи в цих переговорах. Але тепер, коли представники Українського Виконавчого Комітету вступили в склад російської делеґації, він мусить з подвійною енерґією повторити, що тільки такі договори з київською Радою будуть признані, які знайдуть признання і з боку російської делеґації.

Після цього взяв слово член української делеґації М. Любинський і сказав слідуюче:

„Після заяв, зложених головою харьківського Виконавчого Комітету п. Медведевим і головою російської делеґації п. Троцьким, уважаю я потрібним зазначити таке:

Члени української мирової делеґації стояли завше на тій основній точці погляду, що зібрані в Берестю представники тих держав, які простують до заключення миру, не мають чого висловлюватися про внутрішні справи своїх противників, та що про внутрішню боротьбу і події в межах держав ні в якім разі не треба підчас переговорів подавати до відома противної партії.

Ми мали не раз нагоду виступити з рішучим протестом проти заяв Троцького, який кілька разів фальшиво представляв відношення між поодинокими народами колишньої Росії і державами, що повстали на її території. Але, з огляду на зазначену точку погляду, ми відмовлялися досі підносити цю справу публично, бо ми не мали на меті зменьшувати нашими заявами авторитету російської делеґації.

Але тепер, коли IV Універсал Центральної Ради проголосив повну самостійність нашої Республики, коли наша Республика признана також союзними й иншими державами, перестають ці питання для нас бути внутрішніми справами. Наша відповідальна місія супроти нашого народу також примушує нас тепер виступити з рішучим протестом проти фальшивого твердження, яке зложив у часі нашої відсутности п. Троцький.

Не зважаючи на те, що ми тепер, як і раніше, стоїмо на нашій, згаданій раніше принціповій точці погляду, ми все ж не можемо відмовитися висловити наші погляди на внутрішні відносини в Росії не тільки для того, щоб виправдати нас тут перед присутніми, але й з огляду на публичну опінію заступлених тут народів, погляди яких для нас не меньш цінні, ніж погляди п. Троцького.

В 1917. році Росія, ця країна, в якій живе так багато ріжних народів, котрі мають свої ріжні політичні завдання і виросли в ріжних історичних умовах, а які живуть тепер ще в стані постійної революції, в якій простують до національних і соціяльних здобутків, стала республикою. Від вибуху революції були біля державної керми цієї республики протягом 1917. року ріжні правительства. Цей рік почався під скиптром царя і скінчився, перейшовши щаблі кадетського і соціялістично-кадетського правительства, новою стріляниною на вулицях Петрограду і пильним підготуванням большевицьким правительством розгону Установчих Зборів, які скликано на єдино можливій основі.

Тільки під одним оглядом всі ті правительства лишалися солідарними: в їх централістичних змаганнях і в їх зажерливій жадобі задушити відроджені народи та все підбити під свою могутню руку. Большевнцьке правительство рішуче не визнає, в згоді з ідеями своєї партії, федеративних ідеалів, які одушевляють провідників не пануючих народів; але так само, як і їх попередники на тронах, яких скинуто спільними зусиллями не тільки суспільних, але й національних революцій, оголосило правительство большевиків принціп самоозначення народів тільки для того, щоб тим рішучіще поборювати цей принціп в його практичнім переведенню.

Голосні заяви большевиків про цілковиту волю народів Росії — це лише грубі демаґоґічні засоби. Правительство большевиків, яке розігнало Установчі Збори та спірається тільки на баґнети наймитів червоної ґвардії, ніколи не зважиться перевести в Росії справедливі принціпи права на самоозначення, бо воно знає добре, що не тільки численні республики — Україна, Донщина, Кавказ і инші — їх не признають своїм правительством, але й сам російський народ відмовляє їм в цім праві.

Тільки зі страху перед розвитком національних революцій виставили большевики, з вродженою їм демаґоґією, як в Росії, так і тут на мировій конференції, засаду права на самоозначення. Для того, щоб не допустити цієї засади до здійснення, уживають вони не тільки банди наймитів червоної ґвардії, але хапа-

digitized by ukrbiblioteka.org

ються за ще гірші і не менш дозволені засоби: вони душать пресу і розганяють політичні збори, арештують і розстрілюють політичних діячів і стараються, нарешті, цілком фальшивими тенденційними інформаціями підкопати авторитет правительства тої чи иншої молодої республики. Відомих соціялістів і старих революціонерів обвинувачують вони в буржуазности і контрреволюційности.

Таким чином, правительство большевиків переводить в життя, замісць засади права на самоозначення, засаду анархії і розкладу, бо знає, що лекше руйнувати, ніж творити наново, і поводиться так, як говорить старе прислів'я: наклепуй, наклепуй, а щось з того таки лишиться.

Боротьба петроградського правительства проти правительства Української Народньої Республики та його очевидна нещирість в признанню права нашої делеґації збудила в нас ще раніще не безпідставне підозріння. Ми були переконані, що п. Троцький дуже скоро буде старатися увільнитись від тих наскрізь ясних і недвозначних слів, якими признано вашу делеґацію уповноваженим представництвом нашої республики. Те, чого ми чекали, справдилося. В день, в якім ми виїхали до Київа, щоб привезти остаточні інструкції, приїхала через Петроград і Двінск, за спонукою і підмогою большевиків, до Берестя нова делеґація, що мала ціль підкопати наш авторитет в очах працюючих мас Европи.

Щоб точніще обґрунтувати права і характер цієї делеґації, ми мусимо докладніще розглянути цю точку.

З'єднаний спільними ідеалами та спільними національними змаганнями український народ, який схиляється до спокійних і упорядкованих форм державного життя, посвятився від першої хвилі довго очікуваній можливости державного будування. Українські робітники, салдати і селяне спромоглися, при допомозі української інтеліґенції, що вийшла з їх рядів, не тільки зорґанізувати самих себе, але притягти до цього і всі ґрупи не-українського населення, яке живе на українській території. Наслідком цієї праці, яку підготовлювано довголітніми стараннями українських політиків, повстала Українська Центральна Рада, зложена з представників українських салдатів, селян і робітників, яка своїми Універсалами показала шлях українському народові. Центральна Рада, яка вже в червні 1917. року вибрала перше українське правительство — Ґенеральний Секретаріят, утворила тим самим перше правительство в Росії, яке складалось виключно з соціялістів.

Тим способом, крок за кроком, створив український народ власною працею власну державу. До вмішування в наші внутрішні відносини петроградське правительство не має жадного приводу і жадної основи. Але справа стоїть так, що на території України та на частині прилягаючих до неї фронтів посилано вже при царськім правительстві салдатів неукраїнського походження; протягом революції не пощастило увільнити Україну від цих настяганих чужих їй елементів. В тім часі, як українські салдати з усіх місцевостей і з усіх фронтів послали своїх делеґатів на військовий з'їзд до Київа та зорґанізувалися біля Української Військової Ради, не-українські салдати утворили в кількох містах України свої салдатські совіти, які не мають жадного впливу на життя околиці. Часом брали, правда, участь в цих совітах робітники відповідних міст. Та це сути справи не міняє. Бажаючи під тим чи иншим приводом вмішатися у внутрішнє життя України, почали петроградські большевики жадати від українського правительства, щоб ціла правительственна влада на Україні перейшла саме до цих салдатських совітів, не оглядаючись на виставлене большевиками на мировій конференції бажання, аби чуже військо було виведено з окупованих територій. Розуміється, українське правительство не могло виконати цього жадання. Другою причиною до вмішування у внутрішнє життя нашої Республики було жадання петроградських большевиків перевести нові вибори до Центральної Ради. Полишаючи на боці, що таке жадання — це очевидне нарушення права на самоозначення, цього жадання вже тому не можна було перевести, що приписи про представництво в Раді дають виборцям право в кождім часі відкликати своїх представників з Ради і заступити їх иншими.

Вибори до Установчих Зборів цілої Росії, які відбулися в кінці падолиста 1917. року, були блискучою перемогою Центральної Ради на цілій території України, бо з українських кандидатів на виборчих списках вибрано по-над 75%.

між тим як наші партії, заступлені в Центральні Раді, дістали всього тільки 15%, а большевики навіть меньше 10%. Наприклад, в Київській губернії, на основі наших виборчих списків, вибрано з 22 пропонованих нами кандидатів 20, на Поділлю з 19 кандидатів 18, на Волині з 10 кандидатів 9, на Полтавщині з 17 кандидатів 14 і так далі. Я гадаю, що це вам вистарчає. Це є маси, на які Центральна Рада спирається і від імени яких ми прийшли сюди, щоб говорити тут.

Тоді петроградське правительство рішило вжити останнього засобу. При мовчазній згоді Центральної Ради воно скликало 3. грудня (ст. ст.) до Київа український Конґрес робітників, селян і салдатів. На конґресі зійшлося по-над 2000 делеґатів і, всупереч сподіванкам ініціяторів, почалися засідання гучними оваціями Центральній Раді. Після цього маленька ґрупка большевиків, приблизно 80 осіб, залишила Конґрес, переїхала до Харькова і оголосила себе новим правительством Української Народньої Республики.

Народні Комісари послали туди незорґанізовані банди червоної ґвардії, щоб грабувати населення Харьківщини і боронити харьківське правительство від населення Харьківщини.

Так повстало харьківське правительство і на такі сили воно спирається.

Наша будуччина, наша історія, наше потомство і широкі маси працюючого народу, які стоять по обох боках фронту, рішать самі про те, хто з нас правий і хто винуватий, хто — соціяліст, а хто — контр-революціонер, хто творить, а хто руйнує.

Після промови Любинського *), голова австро-угорської делеґації, ґраф Чернін зложив від імени делеґацій чотирьох союзних держав таку заяву:

„Від імени делеґацій чотирьох союзних держав маю честь зазначити до зложеної заяви української делеґації таке: як відомо, голова української делеґації Ґенеральний Секретарь Голубович заявив на загальнім засіданню 10. січня 1918. р., що Українська Народня Республика, спираючись на III Універсал Української Центральної Ради з 7.—20. листопада 1917. року, починає знов своє інтернаціональне істнування і навязує в цілім обсязі інтернаціональні зносини, які припадають їй на цім терені. З огляду на це, вважає Правительство Української Народньої Республики необхідним зайняти самостійне становище на теперішніх мирових переговорах. На це я зложив на загальнім засіданню з 12. січня 1918. р. від імени чотирьох союзних держав таку заяву: „Ми признаємо українську делеґацію самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народньої Республики". З огляду на змінене становище, яке зайняв голова російської делеґації на загальнім засіданню з 30. січня в цій справі, а саме, що лише такі договори з Україною будуть признані й активовані, які формально ствердить правительство федеративної республики Росії, складають делеґації чотирьох союзних держав, з огляду на висловлену тепер точку погляду делеґації київської Ради Народніх Міністрів, таку заяву:

„Ми не маємо жадної причини відкликувати або обмежувати доконане на загальнім засіданню з 12. січня 1918. р. признання української делеґації самостійною делеґацією і уповноваженим представництвом Української Народньої Республики. Що більше, ми бачимо далі причину признати Українську Народню Республику вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори."

П. Троцький зазначив коротко, що він не змінив свого дотеперішнього погляду на українську державність і мусить вказати на те, що чотирьом союзним державам буде тяжко зазначити ґеоґрафичні межі признаної ними тепер республики, що при мирових переговорах являється важною справою."

Стільки знаходимо про це важне засідання в ґазетному справозданню. Через кілька день після цього засідання, а саме, ранком 9. лютого (н. ст.) 1918. р., було остаточно підписано мировий договір між Українською Народньою Республикою і Центральними Державами.)**

*) Ґраф Чернін в своїх споминах про берестейські переговори зазначає, що виступ членів української делеґації на цьому засіданню справив велике враження на присутніх, в тому числі й на голову російської делеґації Троцького.

**) Договір складено в німецькій, мадярській, болгарській, турецькій й українській мовах.

digitized by ukrbiblioteka.org

Головні точки цього договору такі:

I. Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина з одного боку і Українська Народня Республика з другого боку заявляють, що воєнний стан між ними скінчився.

Заключаючі договір сторони ухвалили надалі жити з собою в мирі й приязні.

II. 1) Між Австро-Угорщиною з одного боку й Українською Народньою Республикою з другого боку, як далеко ці держави межують між собою, лишаються ті межі, які були перед війною між Австро-Угорщиною і Росією. 2) Далі на північ іде границя Української Народньої Республики. починаючи від Тарнограду, в загальних рисах по лінії Білограй—Щебрешин—Красностав—Пугачів—Радин—Межиріччє—Сарнаки—Мельник—Високо-Литовське — Камінець-Литовський—Пружани—Вигоновське озеро. В подробицях цю границю зазначить мішана комісія, беручи під увагу етнографичні відносини і жадання населення. 3) На випадок, коли б Українська Народня Республика мусіла мати спільну межу з якоюсь иншою з чотирьох союзних держав, застерігаються особливі умови.

III. Звільнення окупованих територій почнеться негайно ж після ратифікації мирового договору. Спосіб переведення звільнення та передачи звільнених країв означать уповновласненні заінтересованих сторін.

IV. Дипльоматичні і консулярні відносини між сторонами, що заключають договір, відновляться негайно по ратифікації мирового договору. Що-до найдальше йдучого допущення консулів з обох боків застережено особливі умови.

V. Заключаючі договір сторони відмовляються обопільно від заплати коштів війни, себ-то від державних видатків на ведення війни, а також від покриття воєнних шкод, завданих державам і їх горожанам на воєнних полях шляхом військових операцій, включаючи сюди всі переведені у ворожій державі реквізиції.

VI. Воєнних полонених буде одпущено з обох боків додому, оскільки вони не захочуть дістати дозволу лишитися в чужій державі або податися до якоїсь иншої держави. Полагодження звязаних з цим питань відбувається шляхом окремих договорів, зазначених в VIII статі.

VII. (В цій довгій і докладній статі унормовано будучі господарські відносини між чотирма союзними державами й Українською Народньою Республикою, на таких основах: на час до 31. липня 1918. обовязуються сторони, що заключають договір, постачати обопільно надвишки хліборобських і промислових продуктів. Скількість товарів і їх ціни установлює комісія, яка сходиться зараз же по заключению миру. Обмін товарами відбуватиметься почасти черев державні централі або стоячі під доглядом держави орґани, а почасти шляхом вільної торговлі. До заключення остаточного торговельного договору, а у всякім разі по улливі 6 місяців після заключення загального миру, обопільні торговельні зносини управильнить провізорична умова, яку можна виповісти протягом 6 місяців від 30. червня 1919. Ця провізорична умова нормує обопільні договорні мита, які мали силу до вибуху війни в торговельному обороті між Австро-Угорщиною та Росією, також для зносин між Австро-Угорщиною та Україною. В ній є також всі важніщі точки старого торговельного договору з Росією, оскільки вони мають відношення до України. По-за тим забезпечено вільний провіз до Азії, а особливо до Персії, який раніще замикала Росія. Нарешті, було умовлено, що „в господарських зносинах між краями обох держав, охоплених митовим договором, Австро-Угорщина з одного боку й Україна з другого боку, не буде Україна жадати полегкостей, які робить Австро-Угорщина Німеччині або якій иншій країні, звязаній з нею митовим союзом, що межує з Австро-Угорщиною безпосередньо або через якусь иншу, звязану митовим договором з нею або з Німеччиною країною". Такі ж постанови є важними і навпаки — для України).

VIII. Унормовання публичних і приватних правних відносин, виміна полонених та цівільних інтернованих, справа амністії, а також справа захоплених противником торговельних кораблів — все те усталиться в окремих договорах з Українською Народньою Республикою, які творять значну частину теперішнього мирового договору й, оскільки це можливе, одночасно з ним вступлять в силу.

IX. Умови, заключені цим мировим договором, творять єдину неподільну цілість.

Окремо від цього мирового договору було заключено чотирі окремі договори між Центральними Державами та Україною, які займаються матеріялом, зазначеним в VIII статі.

Заключений мировий договір з Україною являється, майбуть, єдиним по формі не імперіялістичним з тих численних договорів, які було заключено після нього в кінці великої всесвітньої імперіялістичної війни під диктовку буржуазної Антанти. Договір цей був заключений дійсно без анексій і контрибуції. Він здійснював також що-до українського народу принціп національно-державного самоопределення.*) Правда, Галичина залишалась в складі Австро-Угорщини, але додатковими умовами було зроблено спробу ґарантувати вільний національний розвиток українського народу і в Галичині.

Так само і з економичного боку договір був приемлемим і вигідним для Української Народньої Республики. В основу економичних взаємовідносин між Україною і Центральними Державами було покладено „принціп взаємности".

Факт заключення договору і його зміст свідчать про велику державно-будівничу роботу, якої доконала українська робітниче-селянська нація в часі революції. Виявленій українським селянством, робітництвом та вояцтвом в національно-політичній боротьбі силі і здатности до державної орґанізації мусимо в першу чергу зявдячувати той факт, що і держави Антанти і Центральні Держави знайшли потрібним в той момент визнати Українську Народню Республику і павязати з нею в тій чи иншій формі дипльоматичні зносини.

Само собою розуміється, що в заключенню договора з Центральними Державами відограв своє значіння також збіг обставин [тертя між російською делеґацією і делеґаціями Центральних Держав; велика продовольча кріза, яку переживали Центральні Держави, і звязана з цим надія Австрії та Німеччини на одержання хліба з України (21.) й инши обставини], та все ж ці обставини не були рішаючими.

В своїх споминах про берестейські переговори ґраф Черпін між иншим дає пізнати, які великі надії (не тимчасового мілітарного, а за-

*) До речі, польські депутати (соціялісти і не соціялісти) в австрійському Парляменті і німецькому Райхстаґові обурювались цим миром, називаючи його (за Холмський кордон) новим поділом Польщі. Взагалі Поляки збили з приводу зазначеної західної межі Української Народньої Республики таку бучу, що українська делеґація, під натиском австро-угорської делеґації, мусіла погодитись на підписання — 18. лютого — такої додаткової до договору заяви в справі Холмщини.

„Щоб оминути непорозуміння в інтерпретації точки 2. артикулу II мирового договору, заключеного 9. лютого с. р. в Берестю між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку і Українською Народньою Республикою з другого, установлюється, що передбачена в артикулі II договору мішана комісія в означенню меж не звязана переведенням гряничної лінії через місцевости Білограй — Щебрешин — Красностав — Пугачів — Радин — Межиріччє — Сарнаки, а має право, на основі артикулу II (точка 1.) сього мирового договору, повести гряничну лінію, на основі етноґрафичних відносин і бажань людности, також на схід від лінії Білограй — Щебрешин — Крастностав — Пугачів — Радин — Межиріччє — Сарнаки. Згодом мішана комісія буде утворена з представників сторін, що заключили договір, а також з представників Поляків; кожна з тих сторін вишле до мішанєї комісії однакове число делеґатів."

digitized by ukrbiblioteka.org

гального характеру) покладали Центральні Держави на новонароджену на сході Європи державу — Українську Народню Республіку. В ній вони сподівались зустрінути новий співзвучний їм сильний чинник міжнародньої світової політики. Ці надії, що правда, знищили в першу чергу вони самі ж. Але надії ці були не безпідставні. Буйний розвиток національно-державного руху на Україні служив їм підставою.

Те, що в дальшім ході історичних подій берестейський договір України з Центральними Державами не було використано, що колесо історії пройшло по ним і потрощило його, не зменшує значіння цього договору в історії національно-визвольної боротьби і державного будівництва українського народу.

Заключення мира Україною погіршило становище російської делеґації і утруднило їй дальше ведення переговорів з Центральними Державами.

На засіданню австро-угорсько-німецько-російської комісії для полагодження територіяльних справ заявив п. Троцький протест проти заключення миру з Україною без порозуміння з російською делеґацією і додав, що підписаний договір не може мати жадного значіння для українського народу і петроградського правительства. На ґрунті цієї заяви, і без того складна й трудна справа територіяльного розмежування між Росією і новими державами, що повстали на території Росії, загострилась і ускладнилась ще більше. Надії на її мирне розв'язання не залишилось ніякої. З цієї причини зложив Троцький 10. лютого (н. ст.) свою відому заяву про те, що „Росія не хоче воювати і тому одкликає своє військо з фронту, демобілізуючи всі свої армії" і що в той же час „правительство Росії відмовляється санкціонувати німецько-австрійсько-угорську умову і бачить себе приневоленим відмовитись від підписання мирового договору".

Зложивши таку заяву, російська делеґація виїхала з Берестя до Петрограду. Мирові переговори було перервано. Рада Народніх Комісарів сподівалась досягнути цим способом поліпшення на свою користь міжнародньої ситуації. Але мілітарні успіхи чотирьох союзних держав і внутрішнє становище Совітської Росії примусили Раду Народніх Комісарів через короткий час знова послати свою делеґацію до Берестя Литовського.

Цим разом дійшло (3. марта п. ст.) до заключення між Совітською Росією і Центральними Державами мирового договору. По цьому договорові Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина і Росія, покінчивши війну між собою, зобовязувались, між иншим, не провадити жадної аґітації чи пропаґанди проти правительства або державних і військових інституцій другої сторони. Інтересно, що зобовязання це мало силу, наскільки воно торкалось Росії, також і для земель, зайнятих державами почвірного союзу. Центральні Держави загарбали собі по цьому договорові всі окуповані ними землі бувшої Росії.

Росія зрікалась всякого вмішування у внутрішні відносини цих країв. Натомість Німеччина і Австро-Угорщина мали „уладити будучу долю цих країв в порозумінню з їх населенням". Повіти Ардаґан, Карс і Батум також мали бути опущені російським

військом, і Росія зобовязувалась не вмішуватися в нове уладження державно-правних і народно-правних відносин цих повітів, залишаючи населенню цих повітів перевести новий лад в порозумінню з сусідніми державами, цеб-то з Туреччиною.

Точка договору, що торкалась відносин між Україною та Совітською Росією, була викладена так:

„Росія зобовязується негайно заключити мир з Українською Народньою Республикою і признати мировий договір між цією державою та чотирма союзними державами. Українську територію негайно очиститься від російського війська і російської червоної ґвардії.

Росія припиняє всяку аґітацію чи пропаґанду проти правительства чи публичних установ Української Народньої Республики."

Цим договором святкувала німецька імперіялістична буржуазія свою мілітарну перемогу над Росією.

Розділ IV.

Соціяльно-економична політика та законодавство Української Центральної Ради підчас війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. Ґрунт для Української Центральної Ради давало українське селянство та вояцтво і тільки почасти нечисленне українське робітництво. Одначе провід в Центральній Раді належав не провідникам українського селянства та вояцтва — українським соціялістам-революціонерам, а українським соціяль-демократам та українським соціялістам-федералістам, цим двом (демократичній і буржуазно-демократичній) партіям, що ніколи не мали за собою широких народніх мас.

Соціялісти-федералісти — „соціялісти" з непорозуміння — ідеольоґи демократично-буржуазного ладу, не даремно любили називати себе „европейською партією" — еволюціоністами. Вони завше виступали проти загострення клясової боротьби, боронили ідею „спільного національного фронту" і почували велику нехіть до всяких „революційних експеріментів." Це була типова (на зразок російських кадетів) ліберально-демократична буржуазна партія, якій бракувало для широкого розвитку діяльности тільки одного — української (національно-свідомої) буржуазії. За браком цієї останньої вона обмежувалась колами нечисленної української інтеліґенції та почасти міщанства. Маючи в своїх рядах інтеліґентські сили, вона базувала на цьому свій вплив на політику Української Центральної Ради.

Дуже близько до цієї партії стояла українська соціяль-демократія, власне її праве крило, те саме, що задавало тон партійній політиці і політиці Центральної Ради. Поширити свою роботу на неукраїнське

digitized by ukrbiblioteka.org

робітництво чи навязати тісні звязки з неукраїнськими робітничими орґанізаціями вона не змогла. Правда, українські соціяль-демократи виступали часто в Центральній Раді разом в російськими соціяль-демократами меньшевиками, але це не могло збільшити їхньої політичної і клясово-робітничої ваги в українській революції. Російські соціяль-демократи меньшевики були першими соціялістичними банкротами російської революції. На Україні вони ще з більшим засліпленням, ніж в Росії, тягли революцію назад. Вплив цієї партії на українську соціяль-демократію коли в чімсь і виявився, так тільки в тім, що вона раз-у-раз сіпала за поли українську соціяль-демократію, коли та часом надто вахоплювалась гаслами соціяльно-економичної чи національно-політичної революції. З російською ж партією соціяль-демократів большевиків українська соціяль-демократія не мала ніякого а ні звязку, а ні контакту. Це був для неї зовсім чужий, незнаний світ.

Між українським робітництвом вплив її був так само незначний. Це яскраво показали вибори до Всеросійських і, особливо, до Українських Установчих Зборів, коли українська соціяль-демократія не змогла провести і десятка своїх кандидатів. Що правда, тут треба мати на увазі також і те, що сама кількість українського національно-свідомого пролетаріяту на Україні дуже незначна. В робітничих колах партія провадила підчас революції не стільки соціяльно-клясову, скільки національну політику, на що, зрештою, чути було нарікання і в колах самої партії. Так само і в Центральній Раді фракція Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії була в своїй більшости швидче дрібно-буржуазною національно-демократичною партією, а ніж соціялістично-пролетарською. З цієї причини вона часто більш охоче співробітничала з соціялістами-федералістами, ніж з українськими соціялістами-революціонерами.

Свій вплив на українську революцію і на політику Центральної Ради українська соціяль-демократія будувала так само, як і соціялісти-федералісти, головним чином на присутности в її рядах інтеліґентських, більш-менш видатних інтелектуально сил (не з робітничих кол).

Ці дві партії і вели провід в українській революції довший час. При чому треба признати, що в період національно-політичної революції цей провід був цілком оправданий. Хоч ці партії і не мали ніколи за собою робітничих і селянських мас, але в той період більш-менш вірно одбивали і своєю роботою сповняли національно-політичні ломагання українських трудових мас. Инакше показалося тоді, коли українська революція вступила в період робітниче-селянської клясової боротьби. В цей період їх перебування на провідних місцях було неоправдане і шкідливе для української революції, бо обидві ці партії були цілком нездатні і ворожі до селянсько-робітничої революції. Та, на жаль, обставини склались так, що в свій час ніхто не заступив їх місця.

Самою більшою і впливовою в селянсько-робітничих масах України була Українська Партія Соціялістів-Революціонерів. Ця партія дійсно мала за собою широкі народні, переважно селянські, маси. Але вплив

її на українську революцію і особливо на політику Центральної Ради далеко не відповідав її реальній силі. На це було кілька причин.

Коли ми спинимось на питанню, чому саме завдячувала ця партія свій вплив на українське селянство, вояцтво та робітництво, то повинні сказати, що завдячувала вона це саме своїй молодости, неусталености партійного проґраму і революційній інтуїції, коли можна так висловитись. Виростаючи в революційній боротьбі, будучи звязані тісно з селянсько-робітничими масами, українські соціялісти-революціонери більш чуло, ніж инші партії, реаґували на прояви зросту революційної клясової свідомости робітництва. В оцінці характеру революції, в памічению ближчих цілей революційної боротьби і в виробленню партійно-клясової тактики Українська Партія Соціялістів-Революціонерів виходила не з тої чи иншої (часом застарілої і хибної) точки партійного проґраму, а з безпосередньої аналізи дійсности. Партія ця найменьше була звязана мертвлячим партійним доктринерством та сектантством, найменьше кохалася в шаблонах партійного проґраму. І хоч не трохи виглядає на парадокс, але саме в її партійній молодости полягала її сила.

Беручи свій початок од російської Партії Соціялістів-Революціонерів, українські соціялісти-революціонери проте не скопіювали собі проґраму з російського зразка. Весь час революції УПСР дбала про укладення власними силами і відповідно до свого світогляду і умов української дійсности свого власного проґраму. Через це ухвалений на II З'їзді партії проґрам, в основу якого було положено принціп парляментарної демократії, явився скорше проєктом проґраму, від якого партія в короткім часі пішла далеко вперед.

Та в молодости партії полягала й її слабість. Перш за все партії бракувало старих, досвідчених, випробованих в клясовій і політичній боротьбі інтелєктуальних сил. Українська Партія Соціялістів-Революціонерів була самою бідною з українських партій на свою інтеліґенцію. На чолі її стояли молоді провідники, які не могли ще, в такий короткий час, видвигнути потрібних для самої впливової в краю селянсько-робітничої партії видатних політичних діячів. Через це, маючи за собою народні маси, маючи майже абсолютну більшість в Центральній Раді і в де-яких иншіх національно-революційних орґанізаціях, українські соціялісти-революціонери мусіли уступати провідні місця членам иншіх партій, в першій лінії — українським соціяль-демократам. З цієї причини провід в Ґенеральному Секретаріяті весь час, аж до моменту війни з Московщиною — чи точніше — до моменту наближення московських совітських військ до Київа, спочивав в руках українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. Українські соціялісти-революціонери коли і входили в склад українського правительства, то більш для „людського ока", для „годиться": завше були в уряді в меньшости і обмежувались тільки можливим внесенням коректівів до есдеківсько-есефівської політики. Коли ж фракції українських соціялістів-революціонерів в Центральній Раді вривався терпець, коли вона вже не могла далі прикладати свого штемпеля до цієї політики, тоді або й ті одиниці — представники

digitized by ukrbiblioteka.org

фракції — виходили зі складу Ґенерального Секретаріяту (як це було, приміром, після затвердження Временним Правительством Інструкції для Ґенерального Секретаріяту) або фракція робила спробу „натиснути“ на соціяль-демократів та соціялістів-федералістів, що їй не завше вдавалось. Ця спілка твердо держалась своєї лінії і, коли соціялісти-революціонери дуже вже натискали на неї, погрожувала виходом „в повному складі“ в „одставку“, що ставило соціялістів-революціонерів перед надзвичайно трудним завданням: утворення правительства виключно власними силами. Дуже інтересний приклад такої погрози наведемо нижче.

Варто тут підкреслити, що хоч українські соціяль-демократи й засвоїли собі з самого початку революції погляд на Українську Партію Соціялістів-Революціонерів, як на партію дрібно-буржуазну, одначе партія ця в дійсности завше була більш революційною і соціялістично-послідовною, ніж соціяль-демократія. В цьому переконуємося, переглядаючи роботу Української Партії Соціялістів-Революціонерів взагалі і зокрема партійної фракції в Центральній Раді; формули „переходів“ фракції українських соціялістів-революціонерів були майже завше лівіщими внесених соціяль-демократами. Сама „боротьба“ між фракціями цих двох партій в Центральній Раді викликалась тим, що фракція с.-р. заходила завше далеко лівіще від фракції с.-д., як в питаннях національно-політичних, так і в соціяльно-економичних.

Після браку інтеліґентських сил шкідливо одбивалось на діяльности партії також і друге з'явище, правда, тісно звязане з першим: невміння партії рішучо пастояти в Центральній Раді на неухильному переведенню Ґенеральним Секретаріятом домагань партії. Почасти „невміння“ це випливало з того, що фракція УПСР, будучи постійно незадоволена політикою есефівсько-есдеківського Ґенерального Секретаріяту, в той же час не змогла протиставити їй з потрібною ясністю програми своєї політики. Навіть в справі земельній, що вважалась спеціяльно есерівською справою, не могла партія пастояти на переведенню земельної реформи, не виробивши вчасно свого законопроєкту її.*)

Таке відношення „реальних сил“ на Україні дуже шкідливо відбилось на українській революції взагалі і на українським державнім будівництві зокрема. Есдеківсько-есефівський Ґенеральний Секретаріят працював весь час надзвичайно мляво, несміливо, без потрібного в творчій революційній роботі вогню. За своїми міністерськими канцеляріями Ґенеральні Секретарі не бачили життя, не відчували його потреб. Всі „реформи“, оголошені в деклараціях Ґенерального Секретаріяту та в Універсалах Центральної Ради, так і зістались на папері не здійсненими. Причиною цього були, звичайно, не тільки ті перешкоди, які мала в своїй роботі Центральна Рада з боку Временного Правительства і московської демократії. Коли Временне Правительство впало і Центральна Рада розвязала собі руки III Універсалом, справа

*) Взагалі с.-р. були „непарляментарною“ партією, віддаючи всі свої сили роботі на місцях, тоді як с.-д. і с.-ф., не маючи впливу на маси, перетворились натомість в фаховців „парляментської“ роботи.

не пішла на краще. Оголошені III Універсалом реформи так само залишились на папері, як і попередні обіцянки „встановити негайно лад і порядок". Правда, на цей раз завинила війна з Совітською Росією, вабравши на себе всю увагу правительства, але завинила вона тільки почасти.

Немає сумніву, що коли б у влади стояли більш енергійні, більш живі та чулі і більш здатні до творчої революційно-державної роботи політичні діячі, можна було б зробити далеко більше, ніж було зроблено в той час. Особливо кидалась в вічі безрезультатність роботи таких важних в той час відомств, як внутрішні та військові справи. В результаті великих змагань української демократії, справлених на українізацію війська, Ґенеральне Секретарство військових справ, під проводом соціяль-демократів Петлюри і Порша, зуміло вробити тільки одно: повернути цю велику справу в траґнкомічний фарс, з бучними парадами, ріжнокольоровими шлпками на козацьких шапках і „власними фронтами" без власного війська. Замісць серйозної, розумної, впертої роботи по орґанізації української справді демократичної селянсько-робітничої армії, яка б відчувала свою одмінність від старої армії і впала б своє призначення, відбувалась більш бутафорна українізація армії. Через це, коли діло дійшло до того, щоб пустити в діло українську армію, то її не було. Були окремі військові частини а українськими національними стьожками на картувах і шинелях, але армії не було. В процесі „українізації" вона роставала, як сніг на сонці. Невміло ведена українізація була не в силі перебороти серйозного процесу росклад російської армії, який майже в однаковій мірі захопив й українізовані військові частини.

Малих результатів досяг Ґенеральний Секретаріят і в инших галузях державно-громадської роботи. Есдеківсько-есефівський Секретаріят вабував, що йде революція, та все намагався заводити „лад і порядок" способами. коли й придатними взагалі на що-небудь, так тільки в мирнім часі, коли апарати державного управління працюють справно, життя йде добре второваними старими стежками і є можливість кореґувати його в міністерських канцеляріях „вхідними і вихідними" паперами.

Кінець есефівсько-есдеківському пануванвю було покладено тільки тоді, коли шрапнелі з московських гармат вже свистіли над Київом, хоч „підстави" для такого роду „міністерської" кріви на Україні назріли далеко раніще.

Іще при ухвалі III Універсалу видно було, що есдеківсько-есефівський Секретаріят не переведе його в життя. Воно так і сталось. Зробивши при укладанві цього Універсалу опозиційно настроеній фракції українських соціялістів-революціонерів де-які уступки, Ґенеральний Секретаріят потім вжив немалих вусиль, щоб загладити перед буржуазією те негарне враження, яке зробив на неї цей „большевицький", як тоді де-хто говорив, Універсал. До переведення в життя оповіщених Універсалом соціяльно-економичних реформ не було зроблено навіть серйозних спроб. Тільки в земельній справі щось дуже повагом „тво-

digitized by ukrbiblioteka.org

рилося" в міністерських канцеляріях і то через те, що селянство не ждало вже наслідків тої творчости і переводило земельну реформу „самочинно".

В области торгу і промисловости, в продовольчій справі, в области фінансів,*) взагалі в области соціяльно-економичній стояло все по-старому. Генеральний Секретаріят пробував йти протореними ще правительством Керенського стежками та безуспішно. Стара будівля, старі форми соціяльно-економичних відносин з грюкотом розвалювались, поправити, підремонтувати їх було вже неможливо. Так само в области судівництва по сути нічого не робилось для здійснення обіцяного Універсалом пристосування судового апарату „відповідно духові народу". Якісь наслідки давала праця Секретарства освіти (в грудні 1917. існувало вже на Україні 33 українських гімназій, з них 22 па селах). але дуже незначні: причина тут була та ж сама, що завинила для всіх Секретарств: брак революційної ініціятиви і наслідування в освітній справі старих російських зразків, старих методів в роботі.

Через це, коли Голові Генерального Секретаріяту В. Винниченкові довелося давати на VIII сесії Центральної Ради (25. грудня н. ст.) справоздання про діяльність Секретаріяту, він не міг похвалитись наслідками роботи свого правительства. Справа не налагоджувалась, не дивлячись па добрі наміри Секретаріяту, — такий був підсумок роботи. Користаючись з маніловщини, яку Генеральний Секретаріят взяв собі за принціп, його заходи просто саботувались „вільним громадянством". В судовій справі саботували старі, незвільнепі секретарством царські судді та прокурори, в шкільній справі — старі русіфікатори вчителі. які так само, як і судові урядники, сиділи собі спокійненько на місцях; в справах фінансово-екопомичних саботували всі: ніхто не платив ніяких податків, нічого не робилось для відновлення промисловости, ніяких спроб пе робилось для впорядкування торговлі. Поміщики та капіталісти коли чим і турбувались, так тільки стихійними виступами робітництва та селянства, а не проголошеними Універсалом реформами: вопи бачили. що Генеральний Секретаріят поки-що пе робить реальпих заходів до обмеження їхнього економичного панування над працюючими верствами та й пе наміряється робити їх.

В. Винниченко, даючи на VIII сесії Центральної Ради справоздання про роботу Секретаріяту, немов би навмисне ще раз підкреслив, що буржуазії на Україні нема чого турбуватись.

„Центральна Рада, говорив він, від самого початку зайняла революційну позицію за національне визволення; на цій позиції залишилась вона і тепер. Рада Народніх Комісарів вважає, що в Росії можна зараз переводити соціялістичну революцію, ми ж, живучи на Україні і обраховуючи обективні умови тут, не

*) В цій важній галузі пе робилось абсолютно нічого, коли пе вважати заходів Генерального Секретарства, направлених до орґанізації Українського Державного Банку та власної експедиції виготовлення державних паперів (грошей в першу чергу). В результаті цих заходів було випущено Генеральним Секретаріятом (в кінці грудня ст. ст. 1917. р.) українські кредитові білети по 100 карб. Білети мали написи в чотирьох мовах: українській, московській, жидівській і польській. Вартість 1 карбованця в золоті була прирівняна до вартости російського рубля.

віримо в це. Та і в Росії ще не наступив момент для соціялізму. Ті народні комісари, які тепер вершать долею всієї Росії, до революції жили за кордоном, займались фракційною боротьбою і не знали дійсного становища в Росії. І тільки через це незнання сучасне російське правительство стоїть на ґрунті соціялістичної революції.

Ми ж не закриваємо очей перед тим, що, може, доведеться боротись ще з російським монархизмом, і. передбачаючи це, мусимо як найшвидче, як найрішучіще закріпляти українську державність . . .

Справа ж соціялізму не буде загальмована: запорукою цього є те, що Центральна Рада складається з соціялістичних елементів. Тільки до соціялізму ми будемо йти обережно, стоячи твердо на ногах".

Вся хиба такої позиції Ґенерального Секретаріяту полягала в тім, що, виступаючи проти можливости переведення соціялістичної революції на Україні і захоплюючись національно-політичною боротьбою, Секретаріят фактично, в своїй діловій роботі, не дбав і про переведення тих соціяльно-економичних реформ, які намічались робітниче-селянською більшістю Центральної Ради. Старі суспільно-економичні відносини брались ним майже непорушно, як база і для відродженої української державности: в них думав Секретаріят зробити тільки незначні, другорядні зміни: замазати великі діри, що поробив їх час і революція в старім будинкові, підштукатурити, пофарбувати в новий жовто-блакитний колір, прибити нову вивіску — „Українська Народня Республика" — і годі. А там, згодом, помаленьку та потихеньку, обережно та „твердо стоячи на ногах", при забезпеченні „всіх свобід" всім громадянам — гнобителям і гнобленим — можна буде попробувати намацати шлях і до соціялізму. Позиція цілком не революційна, яку могли спокійно поділяти з Винниченком українські „еволюціоністи" — соціялісти-федералісти. З неї цілком льоґично випливало різке розмежування двох моментів української революції: моменту національно-політичного і моменту соціяльно-економичного, розмежування, яке вело весь час до того, що Ґенеральний Секретаріят постійно віддавав перевагу моментові національно-політичному перед соціяльно-екопомичним, аж до того, доки не загубив цим самим і справи української народньої державности.

Винниченкові хоч і плескали в Центральній Раді в кінці його промови, проте селянсько-робітнича частина Ради ще раз перекопалась, що Ґеперальний Секретаріят робить „не так, як слід", що він фактично стоїть па місці, а тим самим — йде назад і в коріпі підриває ту справу, коло будови якої стоїть. Фракція українських соціялістів-революціонерів зазначила це виразно, коли дійшло до обміркування докладу — проекту земельної реформи Ґенерального Секретаря с.-д. Б. Мартоса.*) Піддавши проект гострій критиці, фракція УПСР внесла формулу перехода, в якій відкидала земельний законопроект в цілости, зазначаючи, що він суперечить інтересам трудового народу, висловлювала педовірря Ґенеральному Секретареві земельних справ Мартосові і домагалась, щоб було складено з членів Центральної Ради комісію, яка б наново

*) Виробленому при близькій участи Товариша Ґенерального Секретаря земельних справ К. Мацієвича, соц.-федер.

digitized by ukrbiblioteka.org

виготувала законопроєкт, положивши в основу його принціп соціялізації землі.*)

Ця формула переходу надзвичайно обурила укр. соціяль-демократичну фракцію. Її промовець Порш вніс свою формулу переходу, в якій, пропонуючи взяти вироблений секретарством земельних справ законопроєкт для тимчасового закону, підкреслив, що „основний закон в земельній справі мають виробити Установчі Збори". Одночасно Порш заявив від імени своєї фракції, що, коли буде прийнято резолюцію українських соціялістів-революціонерів і відкинуто предложений Б. Мартосом законопроєкт, фракція УСДРП одкличе всіх своїх товаришів з Генерального Секретаріяту.

За Поршем виступив сам автор законопроєкту Б. Мартос і виголосив гнівну промову, в якій відповідав на чиюсь кинуту з місця на адресу українських соціяль-демократів репліку — „сабогажники".

Есдеківсько-есефівське правительство от-от мало впасти. Але його було врятовано спільними силами есдеківських однодумців. До предложеної українськими соціяль-демократами формули приєднались, само собою розуміється, соціялісти-федералісти, а за ними й російські соціяль-демократи меньшевики та бундівці. Формулу українських соціяль-демократів було прийнято, а тим самим звільнено і українських соціялістів-революціонерів від трудного для них завдання — скласти свій Генеральний Секретаріят.

Так есдеківсько-есефівський кабінет проіснував до оголошення IV Універсалу Центральної Ради — 9. (22.) січня 1918.; оповіщення цього Універсалу було кінцем есдеківсько-есефівського правління.

Українські соціялісти-революціонери вставили в Універсал поперед всього ненависну для есефо-есдеківського блоку соціялізацію землі з націоналізацією лісів, вод і всіх підземних багатств; далі, хоч і не в зовсім ясних формах, але все ж підкреслили необхідність визнання за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів прав, як за інституціями державними, хоч і побудованими на клясовому принціпі: після настояли на оголошенню націоналізації головніщих галузів торговлі, монополізації вугляної, шкуряної й инших важніщих галузів промисловости: нарешті, настояли на встановленню державно-народнього контролю над банками.

Звичайно, на все це, навіть на словах, не міг пристати есефівсько-есдеківський блок, що був вже непримиренно враженний більш поміркованим соціяльно-економичним програмом III Універсалу. Хоч і в IV Універсалі не все ще виразно було сказане, хоч він і не проголошував соціялістичної революції, та все ж після нього не можна було вже ніякими роз'ясненнями заспокоїти буржуазію. А головне — оголошені в ним соціяльно-економичні реформи були неприємлемі і для самої україн-

*) Внесений Мартосом законопроєкт торкався головним чином передачи до розпорядження земельних комітетів поміщицьких маєтків. Основно земельної реформи він не торкався, при чім виявляв тенденцію залишити непорушним землеволодіння середніх і вище середніх власників, що викликало обурення селянської фракції в Центральній Раді.

ської дрібної буржуазії. Замість того, щоб йти до соціялізму по виголошеному головою есдеківсько-есефівського Секретаріяту В. Винниченком рецептові — обережно, помаленьку та потихеньку, твердо стоячи на капіталістичних ногах. Універсал намічав досить сміливі та рішучі кроки в цім напрямі.

Соціялісти-революціонери повели рішучий похід проти Винниченківського Секретаріяту. Війна з Совітською Росією викрила всі хиби і нездатність до праці дрібнобуржуазного правительства В. Винниченка. „Орієнтуючись" весь час „на лад і порядок". Генеральний Секретаріят В. Винниченка опинився в тяжкі для Республики дні не тільки без армії, але навіть і без живих звязків та міцної опори в широких українських робітниче-селянських масах.

Фракція українських соціялістів-революціонерів і Центральний Комітет цієї партії постановили рішучо домагатись одставки Секретаріяту В. Винниченка. Ліва частина Центрального Комітету Партії (до якої належали Полозов, Любченко, Михайличенко, Еланський, С. Бачинський, Сіверов-Одоєвський й инші), звязана з лівими російськими соціялістами-революціонерами (через Качинського і Олексіїва), домагалась не тільки одставки Винниченківського Секретаріяту і утворення ліво-есерівського уряду, але й негайного замирення з Совітською Росією і цілковитого визнання радянської форми влади. Правиця і центр партії (Салтан, Чечель, Шраг, Корж, Христюк, Лизанівський, Охримович і инші), приєднуючись до домагання лівиці що-до одставки секретаріяту В. Винниченка, настоювала: а) на утворенню компромісового кабінету з правих і лівих українських соціялістів-революціонерів з участю лівих українських соціяль-демократів, б) на притягненню до державної роботи рад робітничих і селянських депутатів, в) на веденню війни з російськими большевиками аж до часу, коли вони припинять свої воєнні операції проти України і Центральної Ради. Врешті, і праве і ліве крила партії погодились на компромісовій позиції, і фракція соціял.-революціонерів виступила на засіданню Центральної Ради не тільки з убийчою критикою політики есефівсько-есдеківського Генерального Секретаріяту, але й з домаганням негайного усунення його та утворення справді революційного правительства з соціялістів-революціонерів і лівих соціяль-демократів. *)

*) Орган Центрального Комітету УСДРП „Робітнича Газета" (ч. 229, 16. січня 1918.) писала про свою і УПСР позицію в справі урядової кризи: „Ми твердо переконані в тому, що орієнтація на большевиків, яка так яскраво позначається в колах українських соціялістів-революціонерів, не може врятувати України від тієї небезпеки, в якій вона тепер перебуває: ця орієнтація швидче може зовсім загубити її. Всім же відомо, що большевики ні з чим не рахуються і не зупиняться перед розгоном хоча б і лівих ес-ерів. Наша партія стоїть на ґрунті боротьби з большевизмом, як і з усяким утопізмом, що до соціялізму не має ніякого відношення, і через те при уклоні політики, яка намічається у ес-ерів, і при тому взаємовідношенню сил в країні, яке є на боці селянських елементів, при такому становищі лишатися у влади наша партія не може. Та й революційна ситуація одзначається тим, що революція тепер переходить в стадію анархії, а після цього перейде в реакцію, і у державного керма стануть зовсім инші елементи, далекі від пролетаріяту. В цей момент наша партія не може відповідати за той уклон політики, який позначається у ес-ерів."

digitized by ukrbiblioteka.org

Соціялісти-федералісти і соціяль-домократи, хоч і ображались за таку „невдячність“ соціялістів-революціонерів, яких вони „підучили“, як сказав в одній з своїх промов в Центральній Раді соціяль-демократ Б. Мартос, проте були раді „оказії“ і охоче пішли в одставку, тим більше, що міністерські портфелі вже не віщували нічого доброго. До Київа наближався зі своїми військами Муравйов. Вся Україна горіла в огні горожанської і московсько-української війни.

Зробивши собі вдоволення з того, що кілька день все ж таки побув міністрами (після Генеральних Секретарів), есефівсько-есдеківський кабінет, нарешті, офіціяльно подав в одставку.

Над Київом вже розривались шрапнелі з большевицько-московських гармат. Українські соціялісти-революціонери мусіли творити правительство і рятувати власними силами стоячу вже на краю безодні українську державність.

Та тут гірко дала себе знати ота молодість партії, про яку ми говорили вище, і брак ясно закресленої провідної партійної лінії, брак людей і роскол на дві течії. Лівиця партії ясно бачила, що війна між Совітською Росією й Україною являється шкідливою помилкою, що політика Центральної Ради надто збочила вправо, відірвавши Центральну Раду від робітництва, селянства та вояцтва, що необхідні якісь надзвичайні заходи для того, щоб врятувати становище. Цій ґрупі вже було трудно порозумітись з основною течією партії, що досі постійно була в більшости, як в Центральній Раді, так і в Центральному Комітеті партії. Через те порозуміння, якого здавалось було досягнуто при виступі в Центральній Раді проти Секретаріяту В. Винниченка, розклеїлось і, коли прийшло до складання списку нового ес-ерівського правительства, розбіжність поглядів, ріжниця в позиціях лівої і правої частини Центрального Комітету Партії знова виявилась у всій своїй непримиримости.

Центральний Комітет партії не міг відшукати спільної платформи, на якій можна було б скласти кабінет. Засідання Комітету, що тяглися кілька днів, не дали ніяких наслідків. Ні один проект-список майбутнього кабінету не зібрав більшости. Ситуація була безвихідна. Ліва ґрупа, що вела в цей час через російських лівих соц.-рев. переговори з Радою Народніх Комісарів про припинення війни, спинилась була хвилево навіть над проектом політичного перевороту — насильного скинення Центральної Ради і оголошення радянської влади на Україні, думаючи таким способом знайти вихід з глухого кута. Але до здійснення цього проекту не дійшло. Самі ліві (інтернаціоналісти) ще вагались, не будучи певними, чи вдався б такий переворот і чи приніс би він сподівані наслідки, а до того ж ці наміри-проекти були в корені підрізані арештом майже всієї лівої ґрупи (інтернаціоналістів) членів Центральної Ради і Центрального Комітету Партії.*)

*) Арешт відбувся в помешканні Центральної Ради на засіданню ес-ерівської фракції, з наказу коменданта м. Київа с.-д. Ковенна. В числі арештованих були: Полозов, Михайличенко, Сіверов-Одоєвський, Шумський та инші.

Нарешті, за порозумінням з провідниками фракції УПСР в Раді, було запропоновано скласти Кабінет Міністрів бувшому Генеральному Секретареві В. Голубовичові (соц.-рев.). В склад цього організованого Голубовичем (майже без участи Центрального Комітету УПСР) Кабінета входили:

1. Голова Ради Народніх Міністрів і міністр закордонних справ — В. Голубович (укр. соц.-рев.);
2. Військовий Міністр — Немоловський (укр. соц.-рев.);
3. Міністр внутрішніх справ — П. Христюк (укр. соц.-рев.);
4. Міністр фінансів — Перепелиця („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
5. Міністр шляхів — С. Сокович („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
6. Міністр продовольчих справ — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.);
7. Міністр освіти — Н. Григоріїв (укр. соц.-рев.);
8. Міністр хліборобства — А. Терниченко („співчуваючий" укр. соц.-рев.);
9. Міністр судових справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.);
10. Міністр морських справ — Д. Антонович (укр. соц.-дем.);

Кабінет вийшов більш по назві, ніж в дійсности, ес-ерівським. Багато з членів його, що значились, як соціялісти-революціонери, не мали майже ніякого відношення до партії ні по своїх переконаннях, ні по своїй попередній політичній роботі.

До повного складу кабінету бракувало ще чимало міністрів, але вже було не до того, щоб добірати їх. Київ був на передодні здачі: ні про яку мирну державну роботу не можна було й думати, крім оборони Києва і дальшого ведення війни. Отже частині Ради Міністрів і так не було чого робити.

Сформована Рада Міністрів відбула в зазначеним складі (за виключенням соц.-дем. Антоновича, який зовсім не явився на урядування) всього два чи три засідання і потім зменшилась ще дужче *). Київ переживав страшні дні большевицької облоги; день-у-день над містом ревли гармати, свистіли кулі, відбувались вуличні бої, в ночі горіли будинки. Київ боронила невелика горстка відважних патріотів-революціонерів. Товариш Військового Міністра полковник О. Жуковський, як звичайний козак, з рушницею в руках брав кілька разів особисту участь в київських боях. Російське та жидівське робітництво, розагітоване большевиками, вчинило повстання в самому Київі, чим дуже утруднило справу оборони столиці. Права ж, антибольшевицька частина російсько-жидівського робітництва, що йшла за російськими соціяль-демократами меньшевиками, правими соціял.-революціонерами та за єврейським бундом, просто не захотіла виступити в оборону Києва.

*) На одному з своїх перших засідань кабінет Голубовича ухвалив приступити до організації рад робітничих і селянських депутатів, як органів влади на місцях: для вироблення відповідного закону було обрано комісію в складі міністра Григоріїва (укр. соц.-рев.), представника київської ради салдатських депутатів Любченка (укр. соц.-рев.) і члена Центрального Комітету УПСР Лимаря.

digitized by ukrbiblioteka.org

Рафеси, Балабанови, Скловські — ці найбільші вороги большевиків в Центральній Раді — тепер стояли осторонь, зовсім не думаючи про те, щоб хоч чим-небудь допомогти українській владі в справі оборони Київа. Цей „нейтралітет меншостей" справляв найтяжче враження на українську демократію. На занитання М. Порша (укр. соц.-дем.) в Центральній Раді (зроблене в перші дні облоги Київа), чому російські соц.-рев. і бундівці не дають для оборони Київа своїх боєвих (партійних) загонів („дружин"), „меншости" відповіли що, мовляв, їхні „дружини" не мають зброї. А коли на це було сказано, що в міністерстві військових справ можна дістати зброї, скільки треба, „меншости" нічого не відповіли. На очах відбувався поділ робітництва та інтеліґенції Київа на два табори не стільки по клясово-соціяльних ознаках, скільки по національній приналежности: з одного боку творився антиукраїнський російсько-жидівський табор, з другого — все більш ізолювались та зменшувались сили української революційної демократії.

Така ситуація, само собою зрозуміло, не сприяла обороні Київа. Уряд опинився в надзвичайно тяжкому становищі. Допомога від „вільного козацтва", на чолі якого стояв ґенерал Скоропадський, не приходила. Переговори з представниками Антанти в Київі, які вів бувший Ґенеральний Секретарь закордонних справ О. Шульгин, не дали жадних наслідків. Антанта вже мстилась за берестейські переговори і через це нічим не хотіла допомогти урядові Української Республики. Румунські, бельґійські і чехословацькі війська, що перебували в той час в Київі, не захотіли взяти на себе навіть внутрішньої міліційної служби в Київі. Тільки сотня польських леґіонерів під командою члена П. П. С. та невеликі грузинські отряди виступили на допомогу українським військам.

Не дивно, отже, що слабодухі згубили віру в перемогу і зовсім опустили руки. На засідання Ради Міністрів, що відбувались в кабінеті військового міністра Немоловського і носили військовий характер, ходило всього кілька чоловік: Голова Ради Народіх Міністрів Голубович, військовий міністр Немоловський, міністр внутрішніх справ Хрістюк, міністр юстиції Ткаченко і бувший військовий міністр Порш, що саме передавав міністерство Немоловському. Всі инші міністри зникли, невідомо куди, не подаючи про себе ніякої звістки.

Кабінет Голубовича продержався в Київі всього 10 днів. 24. січня (ст. ст.) 1918. стало ясно, що далі не можна вже держати Київа, не наражаючи його на повну руїну. 25. січня частина членів Малої Ради з головою Ради М. Грушевським і частина Ради Народніх Міністрів — зазначене вище її ядро, за виключенням Немоловського, місце якого зайняв, як військовий міністр, О. Жуковський (укр. соц.-рев.) — виїхали разом з останніми військовими частинами з Київа по дорозі на Житомир.*) Ніхто з „меншостей" з урядом Української Народньої Республики не виїхав.

*) Випадково я не був на останньому засіданню Ради Народніх Міністрів, на якому було вирішено опустити Київ, і через це не зміг виїхати з Київа разом з урядом. Наганяючи другого дня уряд пішки, я мав нагоду зробити де-які спостереження в Київі і по-за ним.

Що-до виїзду з Київа, то треба сказати, що він був мало орґанізований. Про виїзд не було попереджено не тільки всієї президії Центральної Ради і членів, а навіть і де-яких членів кабінету. Багацько українських діячів зовсім не знали про виїзд уряду і другого дня, коли вже большевики вступили в Київ, вільно виходили на вулиці, де й попадали до рук большевиків. Через свою непоінформованість про виїзд уряду попали до рук большевиків в числі инших бувший міністр земельних справ О. Зарудний і член Центральної Ради І. Пугач.

Так есдеківсько-есефівський блок уступився з провідного місця тоді, коли вже було дуже пізно.

13. Запізнене законодавство: Закони Центральної Ради про землю і про восьмигодинний робітничий день. Парляментська Комісія, обрана на VIII сесії Центральної Ради, виробила (на спіх) земельний закон, який і був (так само на спіх, без довшого обміркування) ухвалений Центральною Радою в середніх числах (ст. ст.) січня 1918 р.*) Большевицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної Ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної Ради. Ні одна з фракцій не виступила проти. Українські соціяль-демократи, голосуючи за закон, застерігли тільки собі право внести в нього згодом де-які поправки.

Ось зміст цього закону:

Коли я виходив з Київа (вечером, в день вступу московського війська) через Шулявку, то мав нагоду бачити, як радів тоді приходові большевиків весь „шулявський світ". Робітники та візники, озброєні, запружували вулиці, метушились, кричали, розставляли варти, ловили „Українців". Коштувало мені великого труда пройти через це „народне море".

Минувши Шулявку, я наткнувся (разом з тов Азаркевичем, з яким вийшов з Київа) біля Караваєвських дач на панцирний московсько-большевицький потяг, що несміливо ще наближався до Київа. Зобачивши нас здалік, салдати почали кричати, щоб ми підійшли до потяга. Мусіли підійти. Бачимо—непоганий панцирний потяг. На ньому написано: „Революціонный поезд NI товарища Ленина. Вся власть советам." Кругом потяга — змучені, миршавенькі салдатики: виключно Великороси. Чогось метушаться, спинивши потяг, зорять навкруги. Документи (розуміється підроблені), що ми пред'явили, не цілком задоволькили ватажків потягу, але після де-яких суперечок з нашого боку, замість першого рішення, яке звучало: „садитесь в поезд, поедем вместе в Кіев", — послідувало друге: — „Ну, чорт вас бери, идите. Если нужно будет, потом розстреляем".

І тут — в потязі, і там — на Шулявці — раділи і бились проти нас активно, охоче, виключно Великороси та почасти Жиди.

Майже цілу ніч (падав мокрий сніг) довелось нам лісом по-над шоссе (по якому їздили большевицькі частини і рижні невідомі люде). Заснувши на кілька годин в придорожній жидівській хорошій, другого дня ми зустріли автомобіль, що їхав вже в напрямку від Житомира. В автомобілі сиділи Голубович, Порш, Ткаченко. Всі в рушницями. Їхали встановляти військовий звязок по шоссе.

*) В склад Комісії, досить великої, в числі инших входили: Шумський (у. с.-р.), Христюк (у. с.-р.), Шухтинський (рос. с.-р.) і Дешевой (рос. с.-р.). Фактично законопроєкт було вироблено цими чотирма особами, при чому в основу його було взято постанови українських селянських зїздів в земельної справі: за схему ж для законопроєкту було взято вироблений фракцією соціялістів-революціонерів в Російській Другій Державний Думі проєкт земельного закону. Докладчиком по законопроєкту в Центральній Раді виступав І. Христюк (у. с.-р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

Розділ I.

Загальні засади.

1. Право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республики від нині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Республики.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республики без ріжниці полу, віри і національности, з додержанням правил цього закону.

4. а) Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б) Порядкування в межах цього закону належить: землями мійського користування — згідно з §§ 6 і 7 — орґанам мійського самоврядування; иншими — сільським громадам, волостним, повітовим і ґубернським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві орґани порядкування землею покладається: а) забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б) охорона природних багацтв землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багацтв.

Розділ II.

Основні засади користування поверхнею землі.

6. Користування поверхнею землі дозволяється: а) для загально-громадського господарства, коли орґани державної влади, орґани міського самоврядування або земельні комітети орґанізують і ведуть ріжні користні підприємства загального або місцевого громадського значіння; б) для приватно-трудового господарства, яке ведеться власною працею — окремими особами, сеймами або спільними товариствами; в) під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприємств.

Примітка до п. б) Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Орґанам державної влади, орґанам міського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а) охорони природних багацтв землі від виснаження і для раціональнішого їх використовування; б) визискування багацтв землі і повернення прибутків з них на загально-громадські потреби; в) заведення досвідних і зразкових полів, розсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та инших загальнокорисних установ; г) будування залізниць і инших шляхів

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудових господарств повинна бути така скількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевости способом, мали б користь, потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої скількости землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванню землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального орґану державної влади.

11. Садибні участки під ріжні будівлі і підприємства одводяться, згідно з правилами, встановленими державними орґанами, орґанами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і шляхів та від инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил, встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки з дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудового користування, на котрих зовсім припиняється господарство або заводиться нетрудове, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багацтв землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвиткові сільського господарства державою орґанізується сільсько-господарський кредит.

Розділ III.

Переходові міри.

20. Вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багацтвами в межах Української Народньої Республики переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями (окремими особами, сімями, товариствами і громадами), по їх бажанню і з постанови волостних земельних комітетів, залишаються в користуванню участки землі з садами, виноградниками, хмільниками і т. инш. в скількости, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники і таке инше залишаються в користуванню бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженню орґанів місцевого самоврядування і ріжних громадських установ, в порядку ст. 7 основних засад, залишаються в їх користуванню з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і ріжними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванню власників у скількости, яка встановляється земельними комітетами чи орґанами міського самоврядування по приналежности (ст. 4).

24. Всі инші землі, не зазначені в ст. 21, 22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до роспорядження земельних комітетів живий і мертвий сільсько-господарський інвептарь та будівлі, за винятком тієї скількости їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст. 23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а) на землі для загально-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б) на землі для приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности і в другу — потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людности.

digitized by ukrbiblioteka.org

Примітка. Малоземельними уважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденню господарства звичайним для своєї місцевости способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9. і 10. основних засад.

29. Урівнювання в користуванню землею провадиться шляхом: а) оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б) оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькости до торговельних центрів і инших соціяльно-економичних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в) розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людности по встановлених нормах, доки вироблять центральні орґани земельної реформи плян розселення і переселення, можуть даватися в користування місцевій людности поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і инших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменьшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т. и.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів, котрі або самі ведуть на них господарювання або передають їх орґанам місцевого самоврядування та науковим закладам.“ *)

Основною ціллю цього закону являлось — утворити такі умови користування землею, при яких була б виключена всяка можливість капіталістичного визискування за допомогою землі людської праці, инакше кажучи — всяка можливість використовування землі, як знаряддя продукції, для експльоатації людини людиною. Поруч з цією ціллю стояла друга — утворення таких умов землекористування, які полекшували б спочатку орґанізацію окремих великих громадських господарств в спільним, громадським веденням господарства, а потім — перехід до громадського ведення сільського господарства в загально-державних межах. Досягнення цих цілей мислилось в формах, які відповідали б соціяльно-економичним умовам розвитку землекористування на Україні і вели б до зросту сільськогосподарської культури і звязаної з нею інтенсивности та продукційности сільського господарства.

Наскільки успішно наведений закон підходив до розвязання земельної справи на Україні, не довелося перевірити на практиці. Військові події йшли таким швидким темпом, що правительству довелося залишити Київ раніще, ніж закон був надрукований. Опубліковано його було вперше в Житомирі: звідти почалось і поширення його між селянством. Спроби перевести закон цей в життя було зроблено вже підчас перебуванвя на Україні німецько-австро-угорських військ. Нема потреби підкреслювати, що тодішня ситуація на Україні цілком не сприяла тим спробам. Німецько-мадярська реакція поклала їм швидко кінець спочатку втручанням німецько-мадярсько-австрійського військового командування в земельні взаємовідносини на місцях, а потім — дер-

*) Текст закону подано за ґазетамп.

жавним переворотом — розгоном Центральної Ради і встановленням гетьманщини, про що докладніше сказано буде нижче.

У всякім разі, можна з певністю сказати, що коли б означений закон було прийнято Центральною Радою місяців на два-три раніше і коли б було вжито тоді серйозних заходів до його переведення в життя, заходів, які йшли б вкупі з переведенням инших соціяльно-економичних реформ, оповіщених III Універсалом Центральної Ради, і вкупі з визнанням революційно-державного значіння за радами робітничих, салдатських і селянських депутатів та зміцненням цих орґанів, як єдино здатних побороти контрреволюційні перешкоди і перевести потрібні трудовому народові реформи, — земельний закон мав би своє — в першу чергу політичне — значіння, міцно звязав би трудове селянство України з Центральною Радою, а тим самим відіграв би велику ролю в московсько-українській війні. Виданий же в дні виходу Центральної Ради з Київа, він тратив в цім смислі дуже багато.

Так само приступила Центральна Рада і до робітничого законодавства. „Закон про восьмигодинний робітничий день“ було прийнято через тиждень після земельного закону. Тексту його ми не будемо наводити тут, тому що зміст закону являється ясним з самого заголовку його.*)

Що торкається законів про контроль над торговлею і промисловістю, законів про монополізацію головніших галузів промисловости, про контроль над банками, про форми співробітництва рад робітничих салдатських і селянських депутатів з орґанами місцевого самоуправління, а також законів по инших питаннях, піднятих III і IV Універсалами, то вони так і не були вироблені. До вироблення де-яких з них, як от закону про утворення нових орґанів влади на місцях, було тільки приступлено, а до більшости навіть і не приступалось.

Все це дуже пошкодило українській революції і в першу чергу самій Центральній Раді. Аґітація московських большевиків проти Центральної Ради, як буржуазної ніби-то орґанізації, не могла бути збита фактами з діяльности Ради. Посилання ж на одні обіцянки, зроблені Радою в Універсалах, а Ґенеральним Секретаріятом в його деклярації, було, звичайно, мало.

14. Причини военних успіхів московських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. В війні з Московщиною Українській Центральній Раді зовсім не пощастило. На це склалося багацько причин. Три з них

*) Перед цими законами було ухвалено Центральною Радою (в день оголошення IV Універсалу) „Закон про національно-персональну автономію“ для національних меньшостей України. Текст його подаємо нижче в конституції Української Народньої Республики. До вироблення цього закону було приступлено ще з літа 1917., зараз же після того, як представники національних меньшостей увійшли в склад Центральної Ради. Для складення закону було утворено Центральною Радою особливу комісію, в роботі якої особливо діяльну участь брав представник секретарства єврейських справ д. Хурґін. Після ухвали закону Центральною Радою, єврейське, московське і польське міністерства зараз же жваво взялися до переведення його в життя. Варто зазначити тут, що російські соціяль-демократи меншевики були проти закону про національно-персональну автономію.

digitized by ukrbiblioteka.org

ми вважаємо за головніші: 1) запізнення Центральної Ради з переведенням важніших соціяльно-економичних реформ; 2) недооцінення ваги рад робітничих, селянських і салдатських депутатів в революційній боротьбі і звязане з цим переоцінення ваги орґанів, побудованих на демократичних основах, і 3) незадовольняюча орґанізація апаратів державної влади, головно адміністративних, як в центрі, так і на місцях, і відсутність армії.

Кожна з цих причин зокрема мала в роспочатій війні надзвичайно велике значіння. Перша причина — запізнення Центральної Ради з переведенням важніших соціяльно-економичних реформ — привела до ослаблення звязків між Центральною Радою і активно-революційними елементами селянства, робітництва і салдатів. Вона викликала потім байдужість, а подекуди, після большевицької аґітації, і ворожість до Центральної Ради з боку цих елементів. Вона дала ґрунт для большевицької аґітації, часом цілком несовісної і демаґоґичної, на зразок того, що, мовляв, Секретаріят називається Ґенеральним через те, що в ньому сидять буржуї-ґенерали. Вона врешті, довела до того, що в самий критичний моменґ, коли треба було оружною силою виступити в оборону Центральної Ради, українські військові частини, що раніше так палко вітали Центральну Раду, як „єдину заступницю і обороннищю“ своїх інтересів, оголошували „нейтралітет“. Підчас боїв за Київ в самому Київі знайшлося кілька таких українських військових частин, що „оголосили нейтралітет“. Звичайно, для оголошення такого „нейтралітету“ були й инші причини: в першу чергу просто втома від трьохлітньої війни з Німеччиною та Австро-Угорщиною і небажання брати участь в новій війні, але основою для нього було дійсно неактивне, нейтральне відношення до Центральної Ради, на яку покладалось так багато надій і яка в малій мірі справдила їх. Правда, Центральна Рада обіцяла зробити ще багато „доброго“, але те ж саме і ще навіть більше обіцяли зробити й московські большевики. Залишався момент національно-державний, але від українського селянства, робітництва і вояцтва не можна було вимагати, щоб воно виключно із-за цього моменту йшло накладати своїми головами. Для такого виступу з його боку недоставало ще дуже багато де-чого. Вся справа полягала в тому, що головна пружина всіх великих рухів — безпосередні соціяльно-економичні клясові інтереси — не штовхали в даним випадкові селянства та робітництва на війну з Московщиною.

Тісно в звязку з першою причиною стоїть і друга — недооцінення ваги клясових робітниче-селянських орґанізацій в революційній боротьбі. Це недооцінення довело до того, що Ґенеральний Секретаріят не допоміг розвиткові і скріпленню рад селянських депутатів, які до самого останнього часу підпирали політику Центральної Ради: що ж торкається рад робітничих і салдатських депутатів, то їх спочатку просто було зіґноровано, а пізніще український уряд ставився до них навіть вороже. В цей спосіб Ґенеральний Секретаріят відокремлював Центральну Раду від справді активно-революційних орґанів української і неукраїнської демократії, орґанів, які, зрештою, єдині могли бути справжньою опорою Центральної Ради в її революційному на-

ціонально-політичному і соціяльно-економічному будівництві. Ця політика Ґенерального Секретаріяту являється тим більше прикрою, що саме українське селянство (не кажучи вже про робітництво) з самого початку революції, коли про большевицьку радянську державну систему ще не було й мови, ставило в центрі революційного будівництва именно ради селянських, салдатських і робітничих депутатів. Та й конструкція Центральної Ради підказувала їй зважати більше на ради, ніж на орґани, побудовані на нозаклясових, демократичних основах. Завинили тут есефівсько-есдеківські провідники Ґенерального Секретаріяту, які, будучи вихованні на ідеях буржуазного парляментарного демократизму, не змогли відчути (коли не здатні були зрозуміти) ваги клясових орґанів в великій революційній боротьбі, що відбувалась в той час на Україні. Завинила тут також і та обставина, що ради робітничих та салдатських депутатів були майже у всіх містах України (а особливо в великих), з відомих причин, неукраїнськими по своєму складу і ворожими до національно-державних змагань української демократії. Що-до цього останнього, то треба сказати, що щиро-приязне відношення Центральної Ради до цих орґанів і виразна та послідовна соціяльно-економична політика Ради, ведена в такий спосіб, шоб і ці орґани було втягнуто в процес революційної роботи, яку провадила Центральна Рада, — по-за всяким сумнівом були б коли не цілком знищили московсько-централістичні, „общеруські“ і антиукраїнські настрої цих орґанів, то, принайміні, нейтралізували б ці настрої і тим способом унеможливили б активний перехід всіх цих орґанізацій на бік московського війська підчас війни. Власне, саме радам робітничих і салдатських депутатів у великих містах України большевики в першій лінії завдячують свої перемоги над Українською Центральною Радою. Бо ще не вспіла роспочатись війна з Московщиною, як ці ради зробили спроби захопити владу в свої руки. Вони дезорґанізували запілля українського війська, порушували нормальне телеґрафичне і залізнодорожне сполучення і так далі.

Нарешті, і третя причина — незадовольняюча орґанізація апаратів державної влади і відсутність справжньої армії — відограла велику ролю. Само собою розуміється, коли б Українська Республика мала в той час хоч не зовсім добрі, а все ж задовольняче зорґанізовані апарати державного управління, можна було б примусом не допустити військових частин до славнозвісного „нейтралітету“; можна було б, замість того, щоб писати в ґазетах статі на тему „синки-базарники“ (як це робив Голова Ґенерального Секретаріяту В. Винниченко) і старатись цим способом припинити „лускання салдатами насіння в казармах та продаж ними цигарок на базарах“ і приневолити „славне воянтво“ до оборони Республики, — можна було б, кажемо, державним примусом підтягти „синків-базарників“ і коли не послати їх на фронт, то хоч покласти на них несення внутрішньої служби по охороні урядових установ — залізниць, почти і так далі. Можна було б зробити серйозну спробу орґанізації української робітниче-селянської армії, замість тої бутафорії, якою займався Петлюра,

digitized by ukrbiblioteka.org

Порш, Скоропадський (останній на очах Ґенерального Секретаріяту отаманував у „вільному козацтві", підготовляючи собі ґрунт для гетьманства). Можна було б більш пляново і вміло перевести стихійно-роспочатку демобілізацію на фронті справною одправкою в Росію по залізницях московських частин і реорґанізацією українских. Можна було б дати собі раду і з фінансами, яких бракувало тоді правительству Республики. Багацько де-чого, потрібного для оборони республики, можна було б зробити навіть в той бурхливий трудний для всякої роботи час. Та без добрих апаратів державного управління не було чого й думати про це. Події йшли цілком стихійно. Правительство було цілком безсиле против них.

Були ще й инші причини, що заздалегідь схиляли перемогу на бік Московщини, що полекшували їй війну. Ми вже говорили про „общеруські" (именно общеруські, а не большевицькі) настрої великих міст на Україні. Ці настрої вели до того, що навіть соціяльні чи політичні вороги большевиків явились їхніми помішниками в війні проти Центральної Ради. Майбутні колчаківці, денікінці й инша контрреволюційна наволоч здебільшого „вітала" большевиків, як носіїв перемоги московського, великоруського центру над „сепаратистами"-Українцями. Зразок цих настроїв дала київська міська дума зі своїм головою — російським соліялістом-революціонером Рябцовим.*) Ці настрої без військових перемог на фронті забезпечували Московщині побіду над Україною.

Далі на боці Московщини була цілком матеріяльна перевага. В руках Ради Народніх Комісарів була кілька-мілионна армія, яка хоч і роспадалась, та все ж могла бути використана в певній частині для операцій проти України, проти „хохлов", „мазепинцев". Далі грали свою ролю велики техничні засоби старих апаратів державного управління; велика кількість інтеліґенції, в тому числі й військових старшин. Великі грошеві засоби, що перейшли до рук Ради Народніх Комісарів від старого правительства, давали большевикам можливість орґанізувати наемну армію і розвинути надзвичайно велику аґітацію в тилу у ворога — на Україні.

Немалу ролю відограло і безробіття, дуже поширене в той час на Московщині, а також і голод. Безробітні голодні робітничі маси легко йшли в армію, тим більше, що за службу добре платили і, крім того, забезпечували „пайком" сімю. Не трудно було підняти і „боєвий дух" такої армії. Варто було тільки сказати, що „братцы" голодають через „Украинцев-хохлов", як „товарищи" запалювались вогнем ненависти до Українців. Аґітація проти Ґенерального Секретаріяту на ґрунті продовольчої скрути у Великоросії була дуже поширена, хоч в дійсности Ґенеральний Секретаріят не мав ніколи намірів морити Московщину, а тим більше фронт, голодом. Той же факт, що Московщина дійсно не могла одержати хліба з України, пояснювався революційними подіями, руїною транспорту і наступом совітського війська на Україну, а не

*) П. Рябцов вітав вступ моськовського війська у Київ, як „відновлення єдиного загальноросійського революційного фронту"

злою волею Ґенерального Секретаріяту (ілюстрацією цього являється відозва Ґенерального Секретаріяту до великоруського народу з дня 2. січня 1918. р.) (22). Большевики, звичайно, знали все це, одначе демаґоґічно використовували продовольчий момент. А що такий „дух" піддержувався у військах Совітської Росії, показало потім дике нищення цим військом „Українців" (хто б вони не були по своїх переконаннях) в вайвятих місцевостях України і особливо в Київі. В Київі розстрілювало московське військо кожного, хто говорив по-українському і визнавав себе Українцем. Звичайно, все це робили не комуністи, а звичайні собі „братцы" та „товарищи" під проводом ще ва старого часу вихованих офицерів, подібних до жандарма Муравйова, який, ведучи облогу Київа, з особливою насолодою „громив" а важкої артилерії будинок „сепаратиста" М. Грушевського (чим потім хвалився в своїх публичвих виступах), забуваючи, очевидно, про те, що там жило багацько й не „сепаратистів".

Нарешті, присутність московського війська на українському фронті також дуже допомогла большевикам перемогти Центральну Раду. В той час, як большевицькі частини наступали з Харьківщини, зайняли потім Катеринославщину та Полтавщину, московські частини сунули стихійно (і в наказу большевицького командування) з фронту „додому" і на Київ — проти „хохлацкой" Центральної Ради — займали Поділля, Волинь, Київщину. З цієї причини, здавши Київ, правительство України власне не мало куди відступати. Переїхавши до Житомира, воно опинилось в мішку: Коростень, Рівне, Бердичів були зайняті цими „фронтовими" большевицькими частинами; по шоссе ж до Коростишева наближались большевики вже з Київа.

Взявши все це на увагу, а також взагалі дуже трудні до оборони ґеоґрафичні кордони України з Московщиною, не можна було й надіятись на перемогу Центральної Ради над Радою Народніх Комісарів.

Часом люблять пояснювати перемогу большевиків над Центральною Радою не наведеними вище складними причинами, а тим, що немов би українські селянські, робітничі і салдатські маси всі були „большевиками" і через те свідомо збройно виступали проти Центральної Ради, допомогаючи війську Ради Народніх Комісарів. Та таке пояснення являється помилковим, бо твердження, на якому воно ґрунтується, не відповідає дійсности. Особливо воно не відповідає дійсности в тій частині, яка торкається селянства. Селянство, правда, ждало переведення реформ і в першу чергу земельної. Українські салдати і селяне були незадоволені млявістю і нерішучістю Центральної Ради в соціяльно-економичній політиці. В певній своїй частині вони буди добре розаґітовані большевиками проти Центральної Ради, думаючи, що може й справді в Раді сидять буржуї. Але від всього цього ще було лалеко до того, щоб селянство вітало большевиків, а тим більше активно допомогало їм в війні проти Центральної Ради.*) Українські

*) Для характеристики селянських настроїв в пізніщий час, а саме — в час наступу Німців на Україну, наводимо тут таку сценку з натури.

Село Бухни, сквирського повіту на Київщині. Зійшовся гурток селян. Балакають про се — те, а найбільше про Центральну Раду, большевиків і Німців.

digitized by ukrbiblioteka.org

салдати в своїй масі обявили свій „нейтралітет“ в війні, а селянство просто дивилося, що з того вийде. І Центральна Рада „обіцяє багато“ і большевики ще більше: отже, поки що, не було рації за те — невідомо ще яке — „більше“ воювати. Пізніщі наступи московських большевиків на Україну, — підчас яких українське селявство вигорло вже перевірити політику большевиків на ділі, розслоїлось на свої складові частини і вкрило Україну широкою страшною хвилею повстань проти большевпків, — показали, що в цей час першого приходу московських большевиків на Україну селянство іменно тільки придивлялося, випробовувало. Свідоміще національно українське трудове селянство та робітництво не мало положило крівавих жертв в цій війні України з Московщиною, відстоюючи право на своє вільне напіональне самовизначення.

15. Житомирський період Центральної Ради. Приїхавши до Житомира, Центральна Рада і правительство були не в стані вести далі оборони Республики власними силами. З правительством одступила до Житомира невелика жменя війська (всього біля 2000 салдатів). З ним не можна було вести війни а ні в тими большевицькими військами, які наступали на Житомир з лівого берега Дніпра, а ні з „фронтовиками“, що перебували на Поділлю та Волині. Становище було безвихідне. По шоссе, в Рівному, були большевики. До Бердичева підступали большевицькі війська з Козятина-Фастова, до Коростишева — з Київа. А до того ще й пануюча демократія Житомира зустріла

— Центральна Рада — це буржуї. Вони нас обкрутили. Там заправляє Грушевський, буржуй, австріяка.

— А Петлюра, його помішник, мужик багатий, 18 сіл має . . .

— Треба розігнати ту Центральну Раду . . . Вона ось приведе нам поміщиків, що з нас шкуру здеруть.

— Треба слухати большевиків. Вони нам все дадуть. Поміщиків виріжуть, а людям дадуть, кому що треба.

– А так. Ось я хати не маю, то десь там на фільварку і дадуть мені. Мені казали вже: „Ей, дядьку, почекай, то будеш мати хату!“ Вже навіть казали „перебирайся“, та тільки я побоявся, бо сказали, що Центральна Рада Німців приведе. То я Семинашові платю 15 карбованців за рік та й знаю, що мені пан нічого не закине. А як застане в своїй хаті, то влупить. А от як большевики переможуть, то буде хата.

— А то видумали якусь Україну. На чорта вона здалась. Не чути було про неї, а то на тобі. Нехай краще одна Росія буде, аби всюди большевики були.

— Ото ж мій у якісь гайдамаки пішов, — обзивається літня жінка. — Втік. Може вже й живого нема.

— Чорт його знає, що воно робиться. Той большевик, той гайдамака. Мабуть, вони всі гайдамаки, трясця їх матері . . .

— Та я сам би на ту Центральну Раду пуль з двадцять з великою охотою випустив би . . .

— Та що ти плещеш? — обзивається знова якась друга літня жінка. — Мій зять членом у Центральній Раді, а ти б у нього стріляв?!

— Та ви, тітко, не сердьтесь. Слухайте, та мимо вух пускайте

— Дурний ваш зять, от і пішов у ту Центральну Раду.

— Ти, я бачу, дуже розумний, — одказує жінка. Як би раду піддержали, той було і вже добре

– Ось підожди, побачиш, як буде добре, як вернуться пани

Центральну Раду і правительство дуже неприв'ітляво. Житомирська міська дума винесла постанову, якою недвозначно давала знати українському правительству, щоб воно їхало собі з Житомира куди инде, не наражаючи населення на небезпеку обстрілу міста большевиками.

В цей час наспіла вістка в Берестя-Литовського про підписання мирового договору між Україною і Центральними Державами. Мирова делеґація повідомляла про свої успіхи, про вигоди економичних договорів. Велике діло закінчення тяжкої війни було довершене. Те, чого так жагуче домагався український трудовий народ, нарешті, було досягнено. Відкривались широкі перспективи вільного творчого внутрішнього будівництва. На черзі дня стояло переведення в життя ухваленого земельного закону і инших, надзвичайної ваги, намічених IV Універсалом реформ. Для здійснення цього, здавалось, треба було тільки одного, щоб Совітська Московщина залишила, нарешті, Україну в спокою, треба було збутись совітського війська з України. І от тут і виникла думка закликати на допомогу українські галицькі військові частини, а також зорґанізовані в Німеччині в полонених українські військові частини.

Цих українських військових сил було б цілком досить, але Німеччина та Австро-Угорщина дали на ваяву делеґації в цім роді відмовну відповідь, покликуючись на те, що галицькі українські частини находяться на італійському фронті і для перевовки їх треба тижнів, а то й місяців, що так само венадійно стоїть справа і з полоненими, і замість цього видвигнули свій плян — допомоги німецьким реґулярним військом.

Рада Народніх Міністрів не охоче йшла на цей другий, німецький пляя. Коли в переговорів (по прямому дроту Житомир—Берестя)

— Куди там йти за мясом?! Хіба не чуете? В Білилівці стріляють з гармат. Німці йдуть. Адже тепер поміщики з нас шкуру здеруть . . .

— От-то дурний, боїться пана. А як би мені сказали, що це не з панської худоби, а з самого пана мясо, то я не взяв би?!

— Он в Морозівці вже волость зібрала людей та роспродують панову худобу, посуд, все що є . . .

— А так. Устим вже купив коняку . . .

— Нехай, нехай купляє на свое безголовя. Оддасть четверо за одну.

— Та що там говорить. Ходім. Сьогодня знова вбили нанового вола. Наїмось мяса.

* * *

— Чую: „а-кхи!" Думаю, що воно таке, а то піп. До Ґорпини . . . Каже: „я тобі соломи хуру привезу . . ." Та й доходився, що обстригли.

— Та його треба було давно обстригти. На чорта він нам здався!

— Большевнки он кажуть, що як умер, то не треба ховати, а спалить, щоб ніякої зарази не було.

— А чого ж то, як Іван женив сина, то приніс до пона кварту самогону й курку, уклонився низенько та й каже: „батюшка, звінчайте сина." А піп каже: „І па що його вінчать. Так би вже й не вінчали, і не хрестили, і не ховали" . . . А Іван йому: „Та поки що буде, тимчасом звінчайте" . . .

— А он як сніжанського батюшку зловили большевикн, як він утікав з матушкою, та й кажуть: „Це твоя матушка? Давай будемо тебе з нею вінчать!" Та кругом воза і обвели його три рази та й кажуть: „Плати! Ми тобі платили, плати й ти нам." Матушка з-за пазухи, а батюшка з халяв — геть всі гроші поодчавав" . . .

digitized by ukrbiblioteka.org

з делеґацією вияснилось, що иншої, ніж як реґулярним німецьким військом, допомоги зараз отримати не можна, було постановлено скористуватись цією допомогою, але з умовою, щоб німецьке військо не йшло в середину України, а пішло тільки лінією північного кордону України з Московщиною. Та Німці і на цей плян не приступали. Вони хотіли „допомогати" Центральній Раді по виробленим ними власним плянам. Делеґація настоювала на приспішенню справи і домагалась згоди уряду на заклик Німців.

Нарешті, в ніч, коли вже в Житомирі не можна було далі залишатись, бо Бердичів займали большевицькі війська, дано було делеґації в Берестя відповідь-згоду на німецьку допомогу,*) по можливости українськими військовими частинами і в формі оборони північного кордону України. Тої ж ночи Центральна Рада вирушила потягами в напрямку на Сарни, через Коростень, який тут же, по дорозі, після бою, було звільнено від большевиків. Опанувавши другого дня Сарнами, які також були в руках проїзжих большевицькпх ешеловів, уряд Української Народньої Республики зустрівся з німецько-австро-угорськими військами, які енерґійно повели наступ на Україну, одмовляючись давати які-будь пояснення що-до своїх операцій. Пізніще правительство довідалось, що Німці немов би ґрунтувались при своїм наступі на Україну на „Закликові" української мирової делеґації в Берестю до німецького народу. Ось зміст цього заклику (переданого через німецьке правительство):

„До німецького народу. 9. лютого с. р. ми, в глибокім і гарячім бажанню жити в мирі і приязні з судніми нам народами, підписали мировий договір з чотирма союзними державами, щоб покласти кінець братовбивчій війні і обєднати всі наші сили коло одної мети — створення форм нашого власного самостійного життя. Але радісна вістка з 9. лютого, на яку так дуже чекали працюючі маси нашого народу, не принесла нашому краєві мира. Ворог нашої свободи вдерся до нашого Рідного Краю, щоб ще раз, так само, як перед 254 роками, огнем і мечем поневолити український народ. Російські большевики, які перед місяцем розігнали загально-російські Установчі Збори в Петрограді, що складалися майже виключно з соціялістів, розпочали тепер, як вони кажуть, „святу" війну проти соціялістів на Україні.

З півночі вриваються в наш край наємні банди червоної ґвардії. Вони обєднуються з російськими салдатами, що втікають з фронту, та з увільненими злочинцями. Під умілим проводом бувших поліцаїв і жандармів нападають вони на ваші міста, розстрілюють мужів довірря та провідників громадської думки і накладають на населення контрибуції. Вони лишають знищені й палаючі в пожежі міста, щоб іти далі шукати нової поживи. Ця варварська інвазія нашого північного сусіда поставила ще раз собі за ціль, як це вже було колись в нашій історії, під ніби-то „святими" приводами знищити самостійність нашої держави. Дійсні і останні причиви її лежать у неблагородних замірах і махинаціях тих, які мають інтерес бачити Україну в анархії, як також і тих, що змаґають до повернення старого режиму.

---

*) Ми не маємо під руками змісту цих розмов правительства з делеґацією в Берестю. і не відомо, чи вони де-небудь зберіглись. Інтересно, що німецьке військове командування пропонувало (через українську мирову делеґацію) українському правительству ще одну форму „допомоги", а саме — пропонувало звернутися до правительства Німеччини з закликом роспочати офензиву на Петроград з метою відтяґнення московських сил з українського фронту. Ця пропозиція була рішуче і одноголосно відкинута кабінетом Голубовича.

Ми заявляємо перед цілим світом, що петроградські комісари брешуть, коли вони говорять про повстання народу на Україні, що вони брешуть, коли називають Центральну Раду — парлямент Української Народньої Республики, яка складається з українських соціялістів і перевела далекосяглі соціяльні і демократичні реформи, — радою буржуазії. Петроградські комісари, що тільки на словах твердо боронили добробуту України, Польщі, Курляндії й инших народів, уживали в Берестю гарних поз, щоб відтягти з фронту решту російського війська для того, щоб таємно кинути його проти України з тим наміром, аби нас ограбувати, забрати запаси збіжа на північ і попеволити наш край.

Тепер, коли після чотирьох років упав твердий мур, що розділяв нас від наших західних сусідів, ми підіймаємо наш голос, щоб заявити про нещастя нашого народу. Ми бачимо, що плоди нашої молодої революції в небезпеці, й боїмося за нашу тільки що здобуту свободу. Криваві сутички з російськими бандами трапляються щоденно. На Волині та в инших пунктах ми стягаємо нові сили, щоб виступити проти все напливаючих з півночі ватаг.

У цій тяжкій боротьбі за наше існування ми шукаємо помочі. Ми глибоко переконані в тім, що люблячий спокій і порядок німецький народ не зостанеться байдужим, коли він дізнається про нашу нужду. Німецьке військо, що стоїть з боку нашого північного ворога, має силу, щоб нам допомогти й своїм втручанням охоронити наші північні межі від дальшого вбирання ворога.

Це є те, що ми мали сказати в тяжкі години, і ми певні, що наш голос буде почутий."

Що-за ціею заявою, яка говорить, врешгою, все ж тільки про охорону Німцями північних кордонів України, а не про закликання їх на Україну взагалі, ні з боку уряду Української Народньої Республики, ні з боку делеґації не було вжито ніяких кроків, які давали б Німцям підставу і право сунутись прямо на Україну, як вони це зробили. З цих причин і не було нічого зроблено для того, щоб оформити німецьку „допомогу" в якийсь договір чи умову, бо власне ніхто і не уявляв собі цієї „допомоги" в тій формі, в яку вона вилилась. Німці, що звичайно так люблять точний розрахунок, цим разом не спішили складати якісь умови чи договори, одказуючи, що, мовляв, „свої" помиряться. Вони так потрібували українського хліба та цукру і так надіялись на свою силу, що не хотіли гаяти часу на укладення умов і спішили швидче кинути військо на Україну, боячись, що большевики успіють вивезти погрібний їм хліб та цукор до себе, на Московщину. Відозва й инші повідомлення делеґації про те, що большевики немилосердно грабують Україну, вивозячи збіжжя на північ, тільки скріплювали це бажання Німців швидче очистити Україну від московського війська. Що Німцям ходило саме про українське збіжжа і що вони хотіли взяти його більш „своїми власними" руками, а ніж одержати від українського правительства, на підставі заключених торговельних договорів, видно було, між иншим, з того, що вони не обмежились посилкою одних німецьких або австрійських військ, а послали разом ті й другі, наперед розділивши, без відома уряду Української Народньої Республики, „сфери" своїх впливів на Україні (австрійцям було віддано південь України).

Все ж, не дивлячись на де-які, помітні вже тоді, неприємні сторони німецької „допомоги", правительство Української Народньої Республики не вважало можливим одхилити її, числячи на те, що Німці

digitized by ukrbiblioteka.org

здержаться від втручання у внутрішні справи республики, а тим часом буде утворено свою армію, після чого вяне потреба в німецьких військах і вони будуть швидко виведені з України, тим більше, що Центральні Держави ще воювали з Антантою і їм був потрібний кожен салдат. В цій вадії українське правительство замовчало ті нетактовности, яких допустилось німецьке командування, самовільно определявши форми „допомоги", і робило далі все від нього залежне, щоб українське населення зустріло німецьке військо можливо спокійніще, аби не було спровоковано селянства та робітництва на виступи проти нього. Рада Народніх Міністрів звервулась 10.—23. лютого 1918. року до „всієї" людности Української Народньої Республики з слідуючою відозвою, в якій поясняла запрошення Німців і заклікала населення до мирної праці:

„Громадяне!

Проголосивши 9. (22.) січня 1918. року в своїм IV Універсалі Українську Народню Республику державою самостійною, ві від кого незалежною, Українська Центральна Рада 27. січня (9. лютого) замирила з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, положила кінець війні, здобула для трудящого люду мир демократичний, без всяких анексій та контрибуцій.

Цього миру домагався працюючий люд України вже давно. І Українська Центральна Рада вволила його державну волю, не дивлячись на те, що Совіт Народніх Комісарів з Петрограду з усієї сили перешкоджав Українському Урядові, Раді Народніх Міністрів, заключити мир і дати тим змогу робітникам та селянам стати до спокійної роботи на нивах та фабриках, заводах і майстернях.

Не маючи сам змоги здобути для Росії доброго миру з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною, Петроградський Совет Народніх Комісарів рішив не допустити й Українську Народню Республику до заключення миру.

Безсовісною брехнею та нечесними наклепами на Центральну Раду цей Совет Народніх Комісарів хотів посіяти недовірря серед українського народу до Ради і тим загальмувати справу миру.

Коли з цього нічого не вийшло, коли трудящий люд — робітники, селяне, салдати та матроси — через своїх депутатів заявили про своє довірря до Ради, тоді Совет Народніх Комісарів послав своїх червоно-гвардійців, запомороченних салдатів та матросів з Московщини на Україну, щоб збройною сплою скинути Український Уряд, а Україну знова повернути в московську неволю, зламати справу миру та знищити добробут українського народу.

Користуючися з того, що царське правительство і правительство Керенського підчас війни кидали наших вояків на далеку північ, а на Україну насилали хмари вояків-чужинців, Совет Народніх Комісарів, котрий так голосно і лицемірно заявляв про кінець війни та мир між трудящими людьми всіх народів, почав збройною силою грабувати Україну, вивозити силоміць з нашої землі хліб, цукор, вугіль, паровози, вагони і всяке народне майно, а особливо величезне майно військове, на Московщину.

А для того, щоб лекше було грабувати Україну, і без того страшенно сплюндровану тяжкою війною, для того, щоб швидче вкинути Україну в московську неволю, Совет Народніх Комісарів настановив на Україні Народніх Секретарів, котрі мають слухатися всякого наказу з Петрограду та продавати інтереси Української Держави Московщині.

Чи міг тому Український Уряд, Рада Народніх Міністрів, мовчки дивитися на це знущання Московщини над Україною, на це знищення нового самостійного політичного життя українського народу?

І Рада Народніх Міністрів покликала весь український народ до рішучої боротьби, боротьби збройної з петроградськими насильниками, з Совєтом Народніх Комісарів, з бандами грабіжників з Московщини.

Але для того, щоб швидче покласти кінець грабуванню України, щоб швидче приступити після заключення миру до переведення земельного закону і закону про поліпшення долі робітництва, Рада Народніх Міністрів прийняла військову допомогу від нині дружніх держав — Німеччини і Австро-Угорщини.

На Україну, для допомоги українським козакам котрі зараз б'ються з ватагами Великоросів червоногвардійців та салдатів, йдуть дивізія українців-полонених, українські січові стрільці з Галичини та німецькі війська. Вони йдуть на Україну для того, щоб знищити нелад та безладдя і завести спокій та добрий лад нашій землі, для того, щоб дати змогу Раді Народніх Міністрів творити велике діло — будувати самостійну Українську Народню Республику, державу всього працюючого люду України. Вони будуть тільки допомогати тим нашим козакам, котрі завзято боронять нашу державу, землю і волю на Україні від збройного нападу російського правительства — Совета Народніх Комісарів, котрі так само, як і за царів, хотять, щоб Московщина живилася працею та багацтвами українського народу.

Ці війська, дружні нам, будуть битися з ворогами Української Народньої Республики під проводом Полевого Штабу нашої держави. Допомогаючи Українському Урядові в його боротьбі з насильниками та грабіжниками, ці війська не мають ніяких ворожих нам намірів, бо Німеччина та Австро-Угорщина також мають велику потребу, щоб на Україні настав добрий лад і спокійна праця трудящого люду. Бо тільки при доброму ладі на Україні можна буде налаштувати скоро торговельні зносини та обмін товарами між нашою державою та державами, з котрими замирено 27. січня (9. лютого).

Тому Рада Народніх Міністрів закликає весь український народ негайно ставати до мирної праці, до боротьби з безладдям.

Довга і тяжка війна, анархія за часів революції в Росії та грабіжницька політика російського уряду на Україні сплюндрували добробут нашого народу. Рада Народніх Міністрів постановила собі тверду і ясну ціль: встановити добрий лад в українській державі, негайно стати до роботи над поліпшенням долі робочого люду — селян та робітників. Тверда влада та добрий лад в державі — це найкращий фундамент для соціяльно-економичних реформ. І Рада Народніх Міністрів твердо і рішуче стоятиме на цім шляху, ні на одну хвилину не сходячи з нього ні під чиїм впливом.

Громадяне! Ваш обовязок в ці дні з усією силою та енергією підтримати Раду Народніх Міністрів в цих державних заходах. До жвавої праці, громадяне землі української! До будування самостійної Української Народньої Республики на основах доброго ладу, твердої влади та широких соціяльно-економичних реформ в інтересах трудящого люду!"

Одночасно окремі міністри по своїм відомствам інформували громадянство про цілі приходу Німців, запевняючи, що цей прихід не стане на перешкоді до вільної політичної і соціяльно-економичної творчости українських трудових мас. Міністерство внутрішних справ роспорядилось, щоб ґуберніяльні та повітові комісари негайно подбали про надрукування і поширення між селянством земельного закону Центральної Ради.

Українська делеґація з свого боку звернулась до українського громадянства з відозвою*), в котрій, розповівши про напад російських большевиків на Україну, про їхні грабунки, про розстріли ними „найкращих синів нашого краю", закликала всіх стати до оборони України і повідомляла, що „для того, щоб скоріще вигнати розбишак і дати лад та порядок нашому краєві, закликали ми німецьке військо допомогти нам у цій роботі."

*) Відозву підписали: О. Севрюк, М. Любинський і М. Левітський.

digitized by ukrbiblioteka.org

Вступаючи на українську землю, німецько-австрійське військо спочатку старалось не зачіпатись з населенням. Штаб австрійського війска видав був навіть окрему відозву до населення, в якій заявляв про добрі наміри свої, про те, що Центральні Держави дивляться „з симпатією на змагання українського народу упорядкувати відносини в краю і відбудувати тяжко зруйноване війною народне господарство“ і „будуть всіма силами ці змагання підпирати“.

Повернувшись з Сарнів до Житомира, Центральна Рада і Правительство спинились знову на кілька днів в цім місті, ждучи, поки буде звільнено Київ.

В ці дні було прийнято Центральною Радою кілька законів, з яких найважніщими являються закон про новий стиль в Українській Народній Республиці (новий стиль вводився з дня 1. березня н. ст. 1918. р.), про українську валюту (грошевою одиницею було встановлено „гривню“, поділену на сто шагів), про державний герб України (було взято за герб тризубець з часів Володимира Великого) і про громадянство в Українській Народній Республиці. Цими законами остаточно впорядковувалась з зовнішнього, формального, боку українська державність.

Повернувшись до Київа, українське правительство і Центральна Рада знова дало ряд інформацій про цілі приходу німецьких військ, намагаючись установити мирні і доброзичливі відносини між цими військами і громадянством. Наводимо тут де-які з офіціяльних повідомлень того часу. Голова Центральної Ради М. Грушевський дав таке пояснення про поміч Німеччини:

„В німецьких політичних кругах було здавна бажання, щоб Україна відокремилась в самостійну сильну державу. Вони уважали це корисним для Німеччини. Підчас війни німецьке правительство заходилось через інструкторів вчити полонених Українців, що попадали до них, освідомлювати їх з національного боку, підготовляти з них українські полки, котрі могли б після війни стати в оборону України. Це робилося без порозуміння й волі українських політичних провідників*), бо вони стояли за мирне полагодження української справи в Росії. Але Німці думали, що мирно українська справа не розрішиться, і їхні сподівання справдились.

Ні кадети й октябристи, що правили Росією в перші місяці після революції, ні російські соціялісти-революціонери Керенського не хотіли дати прав Україні, не хотіли щиро піти по дорозі федерації, як то радили і добивались Українці. А коли владу в Росії захопили большевики, вони захотіли силоміць задавити нашу українську вільність, знищити Центральну Раду і наново підбити Україну під Росію; почали з нами війну та стали здобувати Київ, щоб не дати нам довести до миру з Німеччиною та Австрією.

Тоді українське правительство й мусіло пригадати собі ті українські полки з полонених, що формувались в Німеччині. Воно рахувало, що обійдеться з своїм військом, з поміччу цих українських полків і галицьких січових стрільців, котрих хотіло дістати з Галичини. Але виявилось, що полки з полонених можуть прийти за якийсь місяць, а Австрія неохоче давала стрільців і взагалі під впливом свого громадянства з початку зовсім відмовлялась від допомоги. Таким

*) За кордоном, в Німеччині та Австрії, працювала підчас війни і проводила національно-освітну роботу між полоненими Українцями українська політична організація „Союз визволення України“, під проводом А. Жука, О. Скоропис-Йолтуховського, М. Меленевського, В. Дорошенка. Автор.

чином, треба було спішити з очищенням України від большевиків, щоб настав лад і не пропадала весна для роботи на полі.

І от правительство наше побачило себе змушеним прийняти поміч від Німеччини, котру та, бажаючи помогти Україні яко мога скорше стати на ноги, пропонувала від самого початку, не жадаючи за це ніякої нагороди. Зараз по підписанню трактату правительство наше попросило німецьке правительство подати своє військо на Україну і за кілька днів, в перших днях лютого (ст. ст.), воно було подане.

В інтересах Німеччини, щоб Україна була самостійна і сильна, і вони помогають нам для цього. Військо їм потрібне самим, і тому їхні полки зостануться тільки доти, доки вони будут потрібні нашому правительству для очищення України. Їм наказано не грабувати, не кривдити українську людність, бо німецьке правительство хоче, щоб поміж Україною і Німеччиною були щирі і дружні відносини, щоб українська людність дивилась на Німців, як на своїх приятелів."

Голова Ради Народніх Міністрів в свою чергу заявив з приводу приходу Німців таке:

„Війна, обявлена Совєтом Народніх Комісарів Україні, захопила нашу молоду Українську Народню Республику зовсім не підготовленою. Вольшевики наслали на Україну силу свого війська та червоногвардійців (здебільшого грабителів і злочинців), котрі сараною пройшли по нашому краю, беручи місто за містом і зайнявши навіть Київ.

Центральна Рада та правительство України — Рада Народніх Міністрів — мусіли покинути на де-який час Київ, виїхали на Волинь і почали збірати там сили проти насильників і грабіжників. Але одурений большевиками наш народ дуже мляво підіймався на оборону свого краю, своєї волі, свого багацтва. А тим часом большевики без ладу, без контролі відбирали та грабували у селян всякий продукт, як то: хліб, худобу, цукор і вивозили у Великоросію. Руйнували вони все народне багацтво, а людність нашу розстрілювали тисячами і десятками тисяч.

І от, щоб припинити руїну краю, щоб заховати людність від розстрілу, знущання та грабунку, українське иравительство, через свою мирову делеґацію, звернулося 12. лютого (н. ст.) с. р. до Німців за допомогою проти грабіжників. Німецький народ згодився допомогти нашому народові і вислав на Україну військо.

В тих місцях, де загодя роз'яснено населенню про мету приходу Німців, там, де малася хоч якась влада, там українське населення віднеслося до прибувших військ спокійно і навіть задоволено. Навпаки, в місцевостях, де аґітували большевики, населення зустріло німецькі війська вороже і навіть зі зброєю в руках.

Що-до відношення німецької старшини і українського правительства, то це — відношення співробітництва; добрі, приязні відносини, без жадних непорозумінь. Німецьке військо, як дружнє, не вмішується у внутрішні хатні справи Української Народньої Республики. Німецька старшина не судить, не карає громадян нашої Республики, а коли кого арештує, то тільки за напад на німецькі війська або за допомогу большевикам. Що-до реквізиції хліба, худоби й инших продуктів, то роблять це німецькі війська не для вивозу у Німеччину, а для потреб походного військового часу, видаючи квитки, по яким буде платити українське правительство.

Вороги наші пускають усякі непевні чутки, що ніби-то Німці мають забрати з України весь хліб. Згідно з договором, котрий підписала Українська Народня Республика з Німеччиною, ми продаємо Німцям тільки лишок нашого врожаю, не руйнуючи таким чином нашого сільського господарства і не зменшуючи потреб української людности. Скілько саме доведеться продати Німцям цього року, це встановить комісія, котра складатиметься порівну з Українців і Німців. Ця ж комісія вкаже, скільки та якого краму треба привезти з Німеччини для наших селян і для горожан.

Нарешті, мушу сказати, що, на мою думку, при нашій зорґанізованости, дружні відносини з могутньою німецькою державою принесуть лише користь молодій Української Республиці, зміцнять її і поставлять нарівні з иншими великими державами."

digitized by ukrbiblioteka.org

Нарешті, було опубліковано особливе „оповіщення“ „від Української Центральної Ради до громадян Української Народньої Республіки“, в якім Рада не тільки давала пояснення з приводу приходу Німців, а й потверджувала незмінність своєї попередньої соціяльно-економичної політики, наміченої III і IV Універсалами. Оповіщення це мало слідуючий зміст:

„Україна пережила тяжкі часи, яких давно не переживала. Саме в той час, як Центральна Рада доводила до кінця своє діло — мир з західними сусідами і розпущення додому втомленого, змученого війська, задоволення нашого селянства і робітництва земельним і робітничим законодавством, і як готувалась передати дальше порядкування нашою визволеною Україною Установчим Зборам, найшли на нас російські большевики.

Пішов огонь і руїна по землі нашій. Горіли городи й села. Лилася кров, нищилось все багацтво нашої землі.

Большевики збаламутили багато наших людей, особливо салдатів, фальшивими чутками і порожніми обіцянками, котрих не могли здійснити, та захитали оборону нашої країни. Їх підтримували також ті прихильники старої власти, нищителі трудящого народу, що не хотіли допустити, щоб Україна була вільною і незалежною, щоб зісталась в силі свободи, проголошені III і IV Універсалами.

Російське правительство большевиків — Народні Комісари — завзялося знищити Українську Центральну Раду і поставлене нею Правительство Народніх Міністрів, щоб не дати їм довести до кінця миру. Всіма силами повело воно наступ на Київ і стало його безжалісно руйнувати з гармат і палити. Тоді Центральна Рада і Рада Народніх Міністрів, щоб заховати від знищення столицю України, вийшли з Київа та перенесли свою діяльність на якийсь час на Волинь. Але весь час — і під обстрілом Київа і підчас виходу свого — не переривали вони своєї роботи коло забезпечення волі України та її трудящого люду. Центральна Рада прийняла земельний закон, що всю землю передає трудовому народові, ухвалила закон про восьмигодинний робітничий день. Постановила зорганізувати громадські роботи для безробітних і призначила на це 100 мілiонів карбованців. Довела до кінця і діло миру, і в самий час, коли большевики входили до Київа, в Берестю делегати України підписали мир з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною — мир почесний і гідний, який вертав Україні всі землі і всіх полонених без усяких оплат.

Українське військо, яке вірно зосталось при Центральній Раді, за той час завзято билось з большевиками.

Проте, бачучи, що ця боротьба затягається і що своїми силами не можна буде скоро вигнати з України ворогів і завести ладу, а весна надходить і для роботи мусить бути лад і порядок, Рада Народніх Міністрів постановила прийняти допомогу нових, замирених сусідів — Німеччини й Австрії, щоб за помічю їх війська яко мога скоріще очистити край наш.

Вороги нашої волі з цього приводу почали лякати людей, що тепер, як Німці йдуть на Україну, то це кінець українській волі, кінець свободам, знов будуть панувати пани, а селянам землі не буде.

А це неправда.

Українська Центральна Рада, як проголосила своїм четвертим Універсалом незалежність і самостійність Української Республики, так при тій самостійности і незалежности стоїть і буде їх боронити від усякого замаху. Як віддала вона всю землю робочому народові земельним законом, так на тім вона і стоїть. Закони, видані на користь робітників, також будуть і далі в силі. Всі свободи, установлені III і IV Універсалом, і далі зостаються. Професійні спілки, ради селянські і робітничі мають далі вести свою роботу для охорони своїх класових професійних інтересів. Тільки на власть не можуть вони претендувати, бо власть на Україні мусить бути одна — Українська Центральної Ради й міністрів. Всі народности України мають користуватися всіма громадянськими і національними правами та вольностями, які проголошено IV Універсалом.

У все це Німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять, як наші приятелі і помішники, на короткий час, щоб помогти нам

в скрутну хвилину нашого життя, і не мають заміру в чім-небудь переміняти наші закони й порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республики.

І Українська Центральна Рада не має наміру задержувати в своїх руках власти довше, ніж можуть зібратись Всенародні Українські Збори. Установчі Збори, призначені на день 2. лютого, не могли зібратись через большевицький наступ. В цій хвилі ще невідомо, де встигли відбутись вибори і чи не знищено результатів цих виборів. Але в кожному разі Центральна Рада як тільки можна скорше постарається скликати вибранців народніх, вибраних загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосованням, і передасть їм власть, а тепер всіх громадян Української Землі закликає:

Непевним поголоскам, котрі пускають вороги ладу та свободи, не вірити і братись до громадської роботи. Помогати правительству у боротьбі з безладдям і всіма, хто його сіє. Роботою пильною, твердою, зорганізованою спішити залічити рани, задані нашій країні тяжкою війною і усобицями. Подбати особливо про те, щоб земля, яка перейшла до рук трудящого народу, була вся засіяна, бо в хлібі наше багацтво.

Аби жила і цвіла наша відроджена, вільна і незалежна Українська Народня Республика.

Дано в Київі, року 1918., дня 1. березня, в свято народження Тараса Шевченка." *)

Всі ці заяви про незмінність курсу внутрішньої політики Центральної Ради робились в надії, що Німці дійсно повздержаться, хоч би у своїх власних інтересах, від втручання у внутрішні справи Української Народньої Республики. Офіціяльні заяви відповідальних німецьких політичних і військових кругів, здавалось, давали де-які підстави для такої надії. Представники німецького штабу заявили, що вони прийшли з самими дружніми намірами, як „гості". З приводу чуток, які ширились між селянством, що немов би Німці прийшли на заклик поміщиків, щоб перешкодити переведенню земельної реформи, представники штабу заявили. що „це брехня, бо Німці ні в якім разі не мають наміру втручатися у внутрішні політичні відносини Українців". Німецький Державний Канцлер ґраф Гертлінґ в своїй телеґрафній відповіді на повідомлення Голови Ради Народніх Міністрів Голубовича про звільнення від московських військ Київа, між иншим, підкреслив брак у Німців намірів втручатись у внутрішні справи України такими словами: „Хай на завше збереже український народ волю і владу, щоб жити у згоді по власному розумінню і ним самим установленому праву. Німецькі війська ще стоять у вашому краю. Одначе маю смілість заявити, що, як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід".

Та не так склалося, як сподівалося. Німецьке військо, перебуваючи під проводом реакційної монархичної німецької буржуазії, швидко встряло у внутрішню клясову соціяльно-екомомичну боротьбу на Україні, ставши, натурально, в оборону інтересів буржуазії України. Та про це пізніще. Це вже сягає по-за житомирский період, який характеризується зусиллями правительства і Центральної Ради вставити діяльність німецьких військ на Україні в такі рямці, які дали б українському правительству змогу провадити намічений ним курс політики без пресії з боку тих військ.

*) З часу заведення нового стилю, всі дати показані по цьому повому стилю.

digitized by ukrbiblioteka.org

16. Під прапором української радянської влади (Російські большевики на Україні). Хоч у війні між Совітською Росією і Українською Народньою Республикою місцеві українські (територіяльно) большевицькі елементи відограли дуже незначну, цілком другорядну ролю, проте на характеристиці цих елементів необхідно спинитись тут трохи докладніще, з огляду на те, що саме вони давали своє ім'я, свій прапор для прикриття окупаційної політики Совітської Росії на Україні, а також і через те, що саме на ці часи припадають початки народження українського комунізму.

Спинимось тут спочатку на народженню Комуністичної Партії (большевиків) України, тої партії, яка, властиво, і покликала московські совітські війська на Україну і яка за допомогою цих військ намагалася взяти в свої руки провід над робітниче-селянськими масами України. Народження її припадає саме на час загострення відносин між Українською Центральною Радою і Радою Народніх Комісарів. На передодні Всеукраїнського Робітниче-Салдатсько-Селянського З'їзду (що відбувся в Київі в грудні 1917. року) в Київі було випущено листівку від „Соціяль-демократії України" до українських робітників, вояків і селян. Випустила її ґрупа членів Російської Комуністичної Партії, в склад якої входив, між иншим, і Затонський. В листівці заявлялося, що на Україні орґанізується партія Українців-большевиків під назвою „Соціяль-демократії України", і пояснювалася необхідність заснування цієї нової партії. Українські соц.-дем. і соц.-рев., говорилось в листівці, злигались з буржуазією: російські большевики — чужа партія, отже нема кому боронити інтересів пролетаріяту і бідніщого селянства на Україні, і через це треба закласти нову партію.

На київській конференції Російської Соц.-Дем. Роб. Партії (большевиків), що відбулась в звязку з Всеукраїнським Робітниче-Салдатсько-Селянським З'їздом, ця листівка викликала протест проти „антипартійних та антидісціплінарних" вчинків членів партії, що випустили листівку. Все ж, не дивлячись на протести, на конференції було визнано необхідним обєднати всі орґанізації Рос. Ком. Партії (больш.) на Україні в єдину українську орґанізацію з назвою „Соц.-дем. України" в формі підзаголовку до загальної партійної назви російських большевиків — „Рос. Соц.-Дем. Р. П. (большевиків)".*) На конференції гаряче дебатувалось українське національне питання, але „розброд" що-до цього був настільки великий, що конференція не в стані була прийняти якогось певного рішення. Одна ґрупа, на чолі з Затонським, заявляла себе ледве не цілком „самостійницькою", друга, в склад якої входили катеринославці, цілком іґнорувала український рух, не визнавала ні українського народу за націю, ні України за окремий національно-територіяльний економичний орґанізм. Для цієї останньої ґрупи існував тільки „Південь Росії", і через те вона просто одмовлялась слухати і розуміти будь-що про Україну.

---

*) На цій конференції найбільшим „сепаратистом" виступав Затонський, який обвинувачував Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) в бездіяльности на Україні і нехтуванню українського руху.

Таким чином, завдання нової областної орґанізації Рос. Соц.-Дем. Р. П. (больш.) на Україні залишились неясними, і обраний на конференції Головний Комітет партії большевиків України явився одразу ж нашв-, коли не цілком, мертвородженою дитиною, мало здатною через внутрішню свою хворобу до росту і розвитку.

Під знаком такої внутрішньої роздвоєности пройшла вся дальша робота російських большевиків на Україні. Власне, в принціні більшість партії ніякого роздвоєння не мала: ця більшість (і дуже велика) цілком щиро і переконано не визнавала ніякої України, ніякої української революції і твердо стояла на позиції єдиної неподільної монолітної Совітської Росії від Білого Моря аж до Чорного. Але цю „целостность мировоззерцания" порушували факти життя: а) факт істнування Центральної Ради (хоч би й „буржуазної", але все ж української державної влади), б) далі факт переговорів делеґації Центральної Ради в Берестю, в) факт істнування українських соціялістичних партій, що домагались самостійности України, і так далі. Отже треба було до всіх цих фактів „пристосовуватись".

Таким першим „пристосованням" до української дійсности в великому масштабі і явився так званий „Перший З'їзд Рад України" (сколок Київського Всеукраїнського Робітниче-Салдатсько-Селянського З'їзду) в Харькові в грудні 1917. р., який утворив Центральний Виконавчий Комітет Рад України під головуванням Медведева, проголосив Українську Соціялістичну (Народню) Республику в федеративному звязку з Совітською Росією, утворив українське правительство — Народній Секретаріят *), вислав делеґацію в Бересте (Медведев. Шахрай), як складову частину російської мирової делеґації, і дав взагалі „українську фірму" наступові війська Совітської Росії на Україну. Робилося все це „по неволі", не щиро, як щось тимчасове, як уступка неприємним, настирливим фактам життя, з якими не можна було не рахуватися. Через це і в наступі російського совітського війська на Україну і в політиці цього війська і російських большевиків на ній Український Виконавчий Комітет, правительство і партія большевиків не відограли ніякої позитивної ролі.

Наступ російського совітського війська на Україну, який мав всі ознаки окупації України і національної боротьби, — ось що було головне в цей момент, ось що відогравало рішаючу ролю в подіях. Через це про цей наступ головним чином і доводиться тут говорити, а не про так званий український радянський уряд. Подібно до того, як фактично вів війну проти Центральної Ради головнокомандуючий російського совітського війська Муравйов, який був дійсно головнокомандуючим і мав військо, а Юр. Коцюбинський (секретарь військових справ) не мав ніякого війська, ніяких апаратів і ніякого впливу на військові події і був тільки українською етикеткою на

*) В склад Народнього Секретаріяту в числі инших входили: Євгенія Бош (внутрішні справи), В. Аусем (фінанси), Мартинов (почта й телеґраф), Є. Терлецький (земельні справи), Ю. Коцюбинський (військові справи), Затонський (освіта).

digitized by ukrbiblioteka.org

Муравйовському багнеті, так і цілий український радянський уряд і ціла Українська Радянська Республика були тільки шпрою, „надстройкою“ над політикою Совітської Росії.

Що ж давала Україні совітська російська окупація? В яких формах провадилась вона? Не будемо говорити тут про „благіе“ наміри Ради Народніх Комісарів: коли вони, може, й були в теорії, то в окупаційній практиці не можна знайти навіть їхніх слідів.

Головнокомандуючий російським совітським військом Муравйов, взявши Київ (після кількаденного варварського артилерийського бомбардования з навмисним підпалюванням будинків), писав в своему знаменитому „наказі ч. 14“ про встановлення „совітської“ влади на Україні:

„цю владу ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх штиків і там, де її встановляємо, всемірно підтримуємо її силою цих штиків.“ До цих слів трудно щось додати. Дійсно, російські большевики несли совітську владу на Україну на вістрях російських штиків. А принесши, заходились в такий спосіб „всемірно підтримувати її штиками“, що викликали до себе майже загальну ненависть української демократії.

Широкі робітниче-селянські маси Росії, міщанство і навіть буржуазія російська на Україні бачили, по справедливости, в муравйовській „совітській“ політиці „возсоединеніе Руси“ — науку для „хахлов“. І через це в боротьбі проти Центральної Ради московським большевикам допомогали навіть їхні клясові вороги — російське міщанство, буржуазна інтеліґенція, дрібна буржуазія і навіть старі царські поліцаї на Україні.*) Всі ці елементи використали приход большевиків на Україну для лютої помсти Українцям за їхній „сепаратизм“. Під їх проводом було вчинено по всій Україні жорстокі погроми української інтеліґенції. Розпалітоване і розпущене московське військо вбивало часто кожного, від кого чуло українську мову, кого бачило у вишитій сорочці чи сивій шапці. В Київі, в числі многих Українців, було звірськи замордовано бувшого міністра земельних справ Центральної Ради О. Зарудного, укр. соц.-рев., що належав до лівої ґрупи партії, члена Центральної Ради журналіста І. Пугача, українського соціял.-революціонера, і старого партійного діяча — українського соціял.-революціонера Бочковського, що так само, як і Зарудний, більш співчував лівій течії партії. В боротьбі з українською інтеліґенцією часто відходила на друге місце боротьба большевиків з буржуазією.

Одночасно з нищенням української інтеліґенції нищилась і українська культура. З теоретичного рівноправства мов і культур в дійсности виходило безоглядне, як і за старого царьского режиму, панування великоруської, московської культури. У всіх урядових і громадських установах панувала московська мова. В школах середніх та вищих і взагалі у всіх шйських школах повертались старі порядки: московська мова, московський інтеліґент-педаґоґ знова займали свої старі

*) В Київі підчас вуличних боїв українського війська з большевицькими було вбито українськими козаками в отелі „Прага“ при кулеметах кількох поліцаїв-монархистів, що бились проти Українців вкупі з большевиками.

пануючі позиції. Під гаслом боротьби з українською буржуазною пресою було геть до щенту знищено по всій зайнятій большевиками Україні досить численну українську пресу. На місце „буржуазних" українських ґазеті, журналів не появилися пролетарські: їхні місця зайняла большевицька преса на московській мові, в якій, на доказ рівноправности мов, друкувались часом на українській мові окремі статейки або хронікальні замітки. Українську книжку загнано було в глухий закуток. Україну було залито аґітаційною літературою на московській мові. Театр український притих. Московська і змосковщена плянтаторська інтеліґенція зайняла всюди всі урядп, відтиснувши геть десь на десяте місце молоду українську інтеліґенцію — чи то дрібнобуржуазну, чи пролетарську.*)

Таке велике культурне спустошення, таку велику загрозу для розвитку української культури принесено було російськими большевиками „на вістрях штиків" на Україну.

Те, що в теорії виглядало сяк-так, на практиці було запереченням не тільки української державности, але навіть й української культури. Соціялістична Російська Республика повела на Україні фактично цілком окупаційну політику, справлену на привернення нануючій московській нації її плянтаторського становища в кольонії — на Україні. Ця політика була причиною того, що від російських большевиків відійшли навіть українські комуністичні елементи, що не захотіли були далі піддержувати Центральної Ради і стали до співробітництва з російськими большевиками і настановленим ними Народнім Секретаріятом. Український соціяль-демократ Неронович, переконаний „самостійник" большевик, що був пішов спочатку навіть на посаду Народнього Секретаря військових справ, не міг витримати курсу большевицько-московської політики на Україні і через дуже короткий час відмовився не тільки від посади Народнього Секретаря, але взагалі від всякої політичної роботи з большевиками. Ця сама окупаційна політика примусила пізніще виступити проти большевиків і другого Народнього Секретаря військових справ Шахрая (Шах-Рай).**)

Та ще більш відштовхуючою була економична політика большевиків на Україні. Хоч вона була й зрозуміла і почасти оправдана тим, що Московщина тоді вже голодувала, а большевнки не мали надії задержатись на Україні — отже мусіли були взяти з України за час окупації яко мога більше, все ж вона доходила до цілковитого безглуздя і звичайного грабіжництва. Діставшись на Україну, московські большевики з надзвичайною енерґією почали вивозити з неї на Московщину все,

*) Цю російсько-большевицьку практику на Україні добре змалював пізніще — на засіданню Центральної Ради 28. квітня — В. Винниченко, що пережив часи окупації під большевиками, не виїздючи з Центральною Радою до Житомиру (див. стор. 171).

**) Заслуговує уваги тут те, що багато з тих самих лівих українських-соціялістів революціонерів, що раніще гостро виступали проти Центральної Ради і потім навіть були попробували співробітничати з московськими большевиками підчас окупації ними України (як, наприклад, Михайличенко, Шумський та инші), після повороту Ради з Німцями до Київа знова стали до праці в Центральній Раді.

digitized by ukrbiblioteka.org

що попадалось під руки: хліб, худобу, цукор, селянські вози та борони, машини та станки з фабрик і заводів. І все це без всякого пляну, без всякої системи, руйнуючи і грабуючи. Українське селянство, що в великій своїй масі держалось нейтрально в боротьбі большевиків з Українською Центральною Радою, а в певній частині навіть співчувало большевикам, починало вже братись за кілки та рушниці, щоб боронитись від грабіжників.

Вся ця вакханалія творилась на ґрунті цілковитої відсутности орґанів радянської влади на місцях. Хоч Московщина і воювала за радянську владу на Україні, проте, повівши цілком окупаційну політику, вона завела по всій Україні військовий режим, що виключав можливість заведення рад. Замісць рад, правували революційні комітети та ріжні комісари, настановлені вгори, яким місцеві інтереси були чужі. Всюди панував „штик", часто-густо пяний, під впливом найгірших звірячих інстинктів.

Така була дійсність. Вона не входила, звичайно, в проґрам соціялістичного будівництва російських большевиків на Україві. Багато з неї було б усунуто згодом самими большевиками. Але тим часом вона була фактом, вона впливала на українську революційну демократію і поглиблювала безодню національної ворожнечі між нею і московською демократію. Вона в великій мірі завинила в тому, що українська демократія погодилась швидче на тимчасове співробітництво з німецькою буржуазією, ніж на мир з Совітською Росією.

Звичайно, тут не доводиться робити оцінки тих більш-менш серйозних спроб соціяльно-екопомичного радянського будівництва на Україні, які намічались Народнім Секретаріятом УСНР. Час перебування большевиків на Україні був занадто малий (в Київі вони були всього біля трьох тижнів: з 8. лютого н. ст. по 1. марта н. ст.), щоб можна було щось зробити; до того ж весь він проходив у военних операціях. Таким чином, коли Народній Секретаріят і мав якісь заміри будівництва, то вони так і залишились намірами, не дійшовши до життя. Через це немає й потреби докладніще спинятись на них тут.

Того, що большевики фактично встигли зробити за час свого перебування на Україні, цілком вистарчає для оцінки їхньої політики там. Політика та була хибною і в своїй принціповій основі і, тим більше, в фактичному здійсненню. Основна її хиба полягала в тій перевазі, яку російські большевики віддавали в соціялістичному будівництві на Україні своєму північному „штикові", перед революційною волею, свідомістю і силою українського працюючого люду. А сталось це через те, що московські большевики в дійсности не захотіли визнати за українським робітництвом та селянством права на нічим необмежене національно-державне, а разом з тим і революційно-соціяльно-економичне самоозначення.

Залишивши перед наступаючим українським і німецьким військом Київ (1. березня н. ст. 1918. р.), радянське правительство України з Центральним Виконавчим Комітетом переїхало до Катеринославу. Тут відбувся Другий Всеукраїнський з'їзд Рад (З'їзд розпочав свою

працю 17. березня 1918. р. при 1100 делеґатах), який ухвалив (по докладу М. Скрипника) самостійність і незалежність Української Робітниче-Селянської Республики та обрав новий Центральний Виконавчий Комітет на чолі з Затонським. Ліві українські соціяль-демократи (частина бувших українських соціяль-демократів і частина бувших большевиків) творили на з'їзді окрему фракцію, в склад якої входило 47 чоловіка, в числі инших і Народній Комісар військових справ Євген Неронович. Є. Неронович виступив на з'їзді з інтересним докладом про становище на большевицько-українському фронті, в якому доводив безнадійність і шкідливість боротьби з військом Центральної Ради. Він мав на увазі запропонувати з'їздові в цій справі свою резолюцію, яку перед тим ухвалила Рада Народніх Комісарів (4 голоси за, 3 проти і 2 утрималось). Тези цієї резолюції були такі: „1 Радянська влада на Україні, установлена за допомогою озброєного революційного пролетаріяту — головним чином великоросійського, місцевих сил, як опори істнування радянської влади, майже не має; 2. Дальніща боротьба з військом Центральної Ради неминуче поведе до ослаблення демократичної позиції Центральної Ради і може утворити ситуацію, при котрій буде загублений IV Універсал; 3. Через те треба заключити мир з Центральною Радою, реорґанізувати негайно Центральну Раду, обєднавши істнуючий склад її з обібраним на II Всеукраїнському Зїзді Рад Центральним Виконавчим Комітетом України, і спільними силами провадити в життя принципи, зазначені в IV Універсалі." Одначе з цією резолюцією не погодилась сама фракція лівих українських соціяль-демократів, і вона так і не побачила світу. Євген Неронович тут цілком розійшовся з большевиками, покинув з'їзд, подався в одставку, як Народній Секретарь, і виїхав до Полтави. 24. березня він був арештований в с. Сорочинцях загоном О. Шаповала, а 25. березня розстріляний.

Оголошення самостійности України носило цілком умовний, тактичний характер. Це була (як сказав пізніще Скрипник) незалежність від „дрібнобуржуазної Центральної Ради і від влади ґерманського і світового імперіялізму" і тільки тимчасова примусова розлука з Совітською Росією, тимчасове (як сказав Затонський) „до побачення" українських працюючих мас робітникам і селянам Совітської Росії.

Через де-який час радянське правительство України примушене було залишити Катеринослав і переїхати до Таганрогу. Це був вже кінець його діяльности на території України. Центральний Виконавчий Комітет України на останньому своєму засіданню (в половині квітня 1918. р. в Таганрозі) постановив: 1. Скасувати Народній Секретаріят, 2. Роспустити членів Центрального Виконавчого Комітету для нелеґальної роботи і 3. Утворити на місце Народнього Секретаріяту і Центрального Виконавчого Комітету орґанізаційний повстанческий центр, так звану „повстанческу девятку" (в складі 4 большевиків, 4 лівих соціялістів-революціонерів і 1 лівого українського соціяль-демократа). Становище девятки було невияснене: не то вона мала уявляти „уряд" України, не то бути міжпартійним центром, що мав координувати повстанську роботу окремих партій.

digitized by ukrbiblioteka.org

Так кінчив своє існування бутафорний робітниче-селянський уряд України. *)

В ці ж дні відбулась в Таганрозі партійна парада большевиків-комуністів, на якій знов було порушено справу з орґанізацією окремої комуністичної партії для України. Після бурхливих дебатів запропоновано було дві пропозиції в справі „орґанізаційних форм партійної діяльности на Україні": перша — Квірінґа: „Утворити автономну партію з своїм Центральним Комітетом і з своїми з'їздами, не підлягаючу спільному Центральному Комітетові і з'їздам Російської Комуністичної Партії"; друга: „Утворити самостійну Комуністичну Партію, яка має свій Центральній Комітет і яка звязана з Російською Комуністичною Партією через міжнародню комісію (III Інтернаціонал)". Ця друга „самостійницька" пропозиція була ухвалена більшістю голосів. Одначе їй не судилось бути переведеною в життя. „Катеринославці" новели проти „самостійників" кампанію і в процесі дальшої орґанізації Комуністичної Партії (больш.) України (що відбувалась на Московщині) перемогли: К. П. (больш.) України пішла шляхом єдиної неділимої Росії, а разом з цим і єдиної Російської Комуністичної Партії з областною орґанізацією її на Україні. **)

---

*) Дальша історія цього „уряду" така ж незвичайна, як і попередня. При переїзді „девятки" з Таганрогу до Москви робітниче-селянський уряд воскрес знов і вів в травні місяці 1918. р. в Москві переговори з совітським урядом Росії про „теснейшую связь" обох урядів. На конференції партійних большевицьких орґанізацій України (I З'їзд), що відбулась в липні місяці того самого 1918. р. в Москві, було ухвалено (по докладу Епштейна) Народній Секретаріят України роспустити. Так помер Народній Секретаріят вдруге. На його місце було орґанізовано (Центральним Комітетом Ком. Партії [больш.] України) Центральний Воєнно-Революційний Комітет. Та в серпні місяці 1918. р. цей Ц. В.-Р. Комітет „родив" знова „Рабоче-Крестьянское Правительство Украины". На другому з'їзді Ком П. (больш.) України (в Москві в жовтні 1918. р.), що одбувся після невдалої спроби „роб.-сел. уряду" підняти повстання на Україні проти гетьмана, „роб.-сел. уряд України" знов було скасовано. Сами большевики „катернославці" називали цю історію з радянським українським урядом „игрой Ц И. К. Украйны в правительство" („Правда" ч. 132. 1918. р.). Дійсно, це була цілковита „іґра" і політиканство. Для повнішої характеристики цього політиканства треба нагадати ще про оголошення (в Таганрозі) Донецько-Криворожської Республики і посилку делеґації від Народнього Секретаріяту до Москви для ведення переговорів з приводу кордонів України після оголошення самостійности України на II катеринославському з'їзді рад України.

**) В липні місяці 1918. р. відбулась в Москві конференція большевицьких орґанізацій на Україні, названа Першим З'їздом Комуністичної Партії (больш.) України. Українська справа була центральною на цьому з'їзді і була вирішена цілком в дусі „катеринославців". Ось резолюція з'їзду в українській справі:

„Виходячи з того, що 1. Україна нерозривно звязана з Росією; 2. що економична єдність України і Росії в останнє десятиліття утворила непорушний базіс для єдности боротьби пролетаріяту Росії й України; 3. що відокремлення України від Росії, як в силу цього, так і в силу всього міжнароднього становища, носить характер тимчасової окупації; 4. що ідея самостійности України... остаточно дискредитована в як найширших трудових масах України; 5. що повстання розвивається під гаслом відродження революційного обєднання України з Росією, — Перший З'їзд Комуністичної Партії України гадає, що задачею нашої партії являється... боротися за революційне обєднання України з Росією на підставі

Для закінчення характеристики політики російських большевиків на Україні (і їхньої областної орґанізації — Комуністичної Партії [больш.] України) до війни і підчас війни Росії з Україною слід згадати про оцінку цієї політики самими ж большевиками України (представниками української течії в партії).

Один з діяльніщих членів К. П. (больш.) України і член українського радянського уряду Затонський писав („Из недавнего прошлого", „Коммунист" No. 3—4, 1918. р.):

„На ґрунтовне питання — відношення до національного руху, яким зазначалось в значній мірі політику пролетаріату на Україні — партія відповідала зовсім невиразно: „право націй на самовизначення"... Конкретні ж вирішення приймалися від випадку до випадку.

Березень-квітень 1917. р. В нетрях всяких кооперативів і спілок формується український національний вид, вилізає на світ божий Рада — партія лагідно твердить про самовизначення.

Травень. Рада піднімає голову. Червень-липень. Рада намагається стати на ноги — покровительственне самовизначення. Вересень. Про Раду майже забули. Жовтень. Рада брикається — співчуваюче (не розібрали) самовизначення.

Листопад-грудень. Рада оголошує грізний ультиматум і... право націй на самовизначення.

Січень (1918 р.). Рада... Анафема Раді... А право націй на самовизначення залишається нерухоме, як скеля, і, як камінь, нічого не вимовляюче.

Що мінялася тактика відносно українського національного руху, що не зразу роскусили Раду, ще мало біди; біда, що у всіх цих головокружительних змінах курсу не було ніякої внутрішньої льоґики.

Бували випадки, коли одночасно давалися виключаючі одна одну директиви; так, наприклад, на бій з українським шовінізмом, з сунувшою з півдня дрібнобуржуазною реакцією, благословлялася десницею Радянська Україна, шуйцею — Донецька Республика. Мимоволі пригадується український анекдот про бабу, що ставила свічки одночасно і св. Миколі і лукавому з міркувань, що

Хто знає, де прийдеться
Свій вік вікувати:
Треба всюди, добрі люде,
Приятеля мати.

У партії в цілому не було виду; політика її йшла через пень-колоду з самими несподіваними ухиляннями і, зрозуміло, далеко не блискучими результатами; на місцях же був кавардак неуявимий. Кожна орґанізація, майже кожний член партії, за свій страх і риск вирішували всі питання, що торкалися тактики відносно українського національного руху, котрий все ріс і ставав чим далі більшим фактором політичної боротьби на Україні, — і от тут і виявилося, що поважний принціп самовизначення націй (не пролетаріяту), котрим потрібно було керуватися по писанію й ізустному преданію отців церкви, дуже гарний, поки діло йде про Індії та Єґипти, оскільки нам (російським большевикам. П. Х.) там не доводилося працювати (в татаро-башкиріях з ним уже клопоту досить). Гарний він, коли треба зробити благо-

---

пролетарського централізму в межах Російської Совітської Соціялістичної Республики" (С. Мазлах і В. Шахрай. „До Хвилі", Саратів, 1919 р.).

Таким чином, навіть федерація та автономія вважались для України непотрібними.

В жовтні місяці 1918. р. відбувся Другий З'їзд Комуніст. Партії (больш. України), який нічого по сути не додав до постанов Першого.

Так, почавши з „самостійности" в Таганрозі, покінчили в Москві на „пролетарському централізмі" — єдиній неділимій Росії.

digitized by ukrbiblioteka.org

родний жест в стилі кающогося дворянина... але занадто мало зрозумілий, коли доводиться вирішувати всі ці прокляті питання на ріжних окраїнах, в роді України.

Не дурно національні комуністичні партії, що входять в склад російської, в роді польської, латишської, одіслали самовизначення націй туди, ідеже учредилка упокояється. Але у них становище значно простіше, ніж на Україні. І латишська і польска партії в більшости дійсно: одна — латишська, друга — польска по своєму національному складу (по крайній мірі в існуванню Латишів і Поляків ніхто не сумнівався). Не те на Вкраїні. Тут партія большевиків, як і більшість промислового пролетаріяту, складається, головним чином, із Росіян, як що не по національности, то по культурі. Висловитися проти самовизначення націй ніяково, і так русіфікаторами щирі Українці звуть. Визнати Україну — душа не лежить (тим більше, що многі товариші до цієї пори в глибині душі переконані, що Україну Грушевський видумав).

І от починаються шукання. Ну, що ж, самовизначуйся аж до відокремлення (щоб тобі ні дна ні покришки), але тільки на віщо ж тут, безпремінно у моїй партійній вітчині. Ну, хай вже буде собі навіть самостійна Україна (як що вже не можна без цього) де-небудь в Австралії або, на гірший кінець, навіть на напівдикій Волині і Поділлю, але на віщо безпремінно в Катеринославщині або там Херсонщині, не кажучи вже про Харьків... Оттуду і есть пішли всі ці от вже дійсно нарошне (тільки не Грушевським) видумані республики дипльоматів, що здатні були подарувати Петлюрам західну Україну, аби спасти свої палестини від страшної назви „України".

В тому ж таки „Коммунисте" (No. 5, 1918. р.) — офіціяльному орґані Комітета Партії (большевиків) України — читаємо слідуючі рядки, що не менш яскраво, ніж Затонський, малють большевицьку політику на Україні з початку революції до таганрозьких днів:

„Перед партійними орґанізаціями України з перших днів лютo-березневої революції повстали свої особливі задачі, які вимагали єдиного, загально-обовязкового і недвохзмістовного вирішення. Маючи готову відповідь на питання загальноросійського характеру, відповідь, яку давали наші спільні з'їзди і наш спільний Центральний Комітет, ми не мали такої ж ясної і недвохзмістовної відповіді на питання, що торкалися виключно України. Питання про згоду з українською соціяль-демократією, наприклад, вирішувалося кожною місцевою партійною орґанізацією самостійно: єдиного, спільного вирішення не було. Питання про форму обопільних стосунків України і Росії вирішувалося на підставі абстрактної формули „право націй на самовизначення", а ми, авангард пролетаріяту України, не давали загальної відповіді на питання, яких же форм обопільних стосунків домагається пролетаріят України: чи домагається він краєвої (областної) автономії, федерації, самостійности, чи, може, він не бажає ніякого політичного відділу України, домагаючись безпосереднього звязку кожного місцевого совіту з всеросійським центром. Загально-обовязкової відповіді у нас на ці питання не було і не могло бути, бо ми не були обєднані у всеукраїнському масштабі. І далі. Коли повстало питання про Раду, хіба у нас була єдина лінія? Ні, не було, треба сказати це одверто. І коли встало питання про протиставлення Раді свого совітського центру, хіба ріжні землі (области) не перешкоджали всіма силами закріпленню цього центру і тим самим не ослаблювали боротьби з Центральною Радою? І це було, і це явилось результатом необєднаности наших партійних орґанізацій у всеукраїнському масштабі: спільні задачі були, але спільного ділання не було, було землячество, кустарництво, сепаратизм, дрібні рахунки ріжних совітів і совітників, секретаріятів і совнаркомів, було все, що завгодно, тільки не було одного: строгої пролетарської централізації і орґанізованости. Цього не було, і це було одною з найголовніщих причин нашої слабости."

Стільки говорять признання самих большевиків-комуністів про їхню діяльність на Україні. Вони непохитно свідчать ще раз, що

російські большевики на Україні „просмотрели“ чи, инакше кажучи, проґавили українську революцію, як таку: що ця революція застукала їх непідготовленими до вирішення українського національного питання і що, нарешті, їхні товариші на Україні (майбутня Ком. Партія [больш.] України) безсило і безрадно топтались на місці в той час, коли Муравйов з півночи разом з ріжною міщанською чорносотенною наволоччю на Україні „самоопреділяв“ Україну аж до розстрілу Українців тільки за те, що вони — Українці і говорять не так, як на півночі.

Страшна окупаційна практика Муравйових в суті річи була рідною сестрою ідейного українофобства і „розброду“ в рядах російських большевиків на Україні. *)

Розділ V.

З „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради. Вертаючи до Київа з Житомира, Центральна Рада і Правительство мали твердий намір додержуватись в загальних рисах того курсу політики, який був намічений III і IV Універсалами. Особливо ж твердо стояли вони на земельному законі, ухваленому Центральною Радою в дні облоги Київа большевиками. Та в цих своїх намірах недооцінили вони значіння нового факту — перебування австро-німецького війська на Україні. Між тим це військо стало рішаючим чинником для внутрішньої політики Республики, спочатку посереднім, а потім і безпосереднім.

Посередній вплив цього чинника на внутрішню політику Республики виявився в тому, що вся буржуазія на Україні — українська і неукраїнська, загнана в закутки суспільного життя революцією, побачила одразу в реакційному німецькому війську своїх природніх спільників, заступників і оборонців від „руйників-соціялістів“. Поміщики і капіталісти почали одверто мобілізувати свої сили для контрреволюційного виступу. Поміщицька орґанізація — союз хліборобів власників — що за часів революції тільки потайки провадила свою контрреволюційну роботу між багатшим кулацьким селянством, тепер роскинула свою сітку по всій Україні, аґітуючи між селянством проти Центральної Ради і ухваленого нею земельного закону і закликаючи багатших селян до орґанізованої боротьби за „святе право власности“

Тут ми спинимось трохи докладніще на характеристиці заможніших, так званих „куркулівських“ елементів українського села, що відограли не малу ролю в боротьбі з революцією.

---

*) Змістовний аналіз і критику політики російських большевиків на Україні за часів Центральної Ради дають С. Маслах і В. Шах-Рай в їх праці „До хвилі (Що діється на Вкраїні і з Україною?)“, написаній в грудні — 1918. р. — січні 1919. р. в Саратові і там же виданій „Саратовським українським відділом Комісаріяту Справ Національних“ в 1919. році.

digitized by ukrbiblioteka.org

В процесі революції українське куркулівське селянство виділило з себе дві активні ґрупи: одну, малосвідому національно, і другу — з розвиненим національним почуттям. Перша йшла весь час за великими поміщиками, не надаючи ніякого значіння їхній національній приналежности. Питання національно-державного значіння мали для цієї ґрупи цілком другорядну вагу: в спілці з поміщиками вона боронила своїх маєтків і цім обмежувалась. Друга шукала „своїх", українських поміщиків і в спілці з ними хотіла не тільки оборонити свої маєтки, але й захопити в свої руки владу в відродженій українській державности. Ідейний провід останній давала партія „хліборобів-демократів".

Початок свій ця „Українська Демократично-Хліборобська Партія" веде від травня місяця 1917. р. Де-які українські „хлібороби" Лубенського повіту (на Полтавщині), побувавши на Полтавському ґуберніяльному з'їзді „Союза земельных собственников" (що відбувся в маю місяці 1917. р. в Полтаві), повернули додому з думкою заснувати і на Лубенщині поміщицько-кулацький союз для боротьби з селянською голотою, що вже тоді, правда, поки що більше „в думці", ділила між собою панські маєтки. Пізніще ця думка набрала ширшого значіння. Ініціятори партії — І. Корнієнко, М. Макаренко, С. Шемет, М. Боярський (голова лубенської повітової земської управи), Л. Климов (член тієї ж управи), В. Шкляр і В. Чигрин — поставили собі ціллю утворити всеукраїнський (а не тільки лубенський) поміщицько-кулацький союз, який був би не відділом „Всероссійскаго Союза Земельныхъ Собственниковъ", а окремою українською орґанізацією. Названа вище ініціятивна ґрупа пазнала себе орґанізаційною комісією і прибрала майбутньому союзові назву „Української Демократичної Партії", підробляючись під пануючі тоді революційно-демократичні настрої.

29. червня 1917. року відбувся (в Лубнях) установчий з'їзд партії, на який прибуло два десятки поміщиків і кілька сот селян куркулів. Проводив з'їздом (як голова) Л. Климов. Хоч з'їзд і проходив під „демократичним" прапором, проте місцеве селянство та салдати, довідавшись про поміщицькі збори, явились па з'їзд і счинили заколот. Це примусимо поміщиків закінчити свою орґанізаційну роботу нашвидку. З'їзд ухвалив кілька постапов (найголовніщою з яких була точка про недоторканість приватної власности па землю) і обрав „Раду Партії". Одначе орґанізація партії йшла дуже мляво. Малоземельне та безземельне селянство, робітництво і салдати, коротше — вся революційна демократія, в руках якої фактично перебувала в той час влада на місцях, дуже немило задивлялась па всякі спроби кулаків та поміщиків повести свою реакційну роботу. Знаючи це, остаппі „працювали" дуже обережно. З дальшої діяльности партії треба згадати тут поміщицьку конференцію, яка відбулась в-осени 1917. р. в Полтаві (перед виборами до Всеросійських Установчих Зборів) з ініціятиви полтавської ґрупи „демократичної партії". В числі инших поміщиків був на ній і Ф. Лизогуб (майбутній гетьманський премер-міністр), хоч він і не належав до „Української Демократичної Партії".

Приблизно тоді ж (а саме в жовтні місяці 1917. року) вийшов в Лубнях перший нарис проґраму партії, написаний В. Липинським (переконаним монархистом і реакціонером). До речі, взявши на увагу, що назва партії зовсім не відповідає її змісту і в той же час мало служить і поставленим їй „захисгним“ цілям, поміщики додали до партійної назви союзу ще слово „хліборобська“; таким чином, згаданий нарис проґраму Липинського говорив вже про „Українську Демократично-Хліборобську Партію“. В політичній частині проекту проґраму значилось, що партія „стоїть твердо і непохитно на ґрунті повної власновільности і суверенности українського народу“ і ставить „найважніщою і вихідною точкою своєї роботи боротьбу за державний суверенітет цілого українського народу по всій Україні“. Далі зазначалось, що „власна державна орґанізація важна для нас, як представників української хліборобської демократії, не тільки з мотивів національного, але й економичного характеру“, і намічався соціяльно-економичний проґрам партії. „Україна — край хліборобів, говорилось в нарисі, і українська держава мусить стати державою хліборобів.“ Для цього в основу економичного будівництва партією клалось насадження на Україні хуторів. „Ці хуторі здаються хліборобам в довічну і наслідственну — але без права поділу — аренду з правом фактичної переуступки їх в цілому“. Для „нарізки хуторів“ мав бути утворений державний земельний фонд „з казенних, кабінетських, удільних, манастирських і т. п. земель, а також з земель приватних власників, котрі законодавчим порядком, в міру потреби, мали переходити за викуп по справедливій оцінці у власність держави, поверх певної установленої законом норми“.

Весь перший рік революції (1917. р.) був несприятливий для роботи партії. Найбільш успішно весь час працювала вона на Лубенщині. В других повітах Полтавщини, в Олександрійському і Єлисаветградському повітах Херсонщини, в Катеринославі, Харькові і Київі орґанівувалися тільки невеличкі інтеліґентсько-поміщицькі гуртки. Більш успішно працювала в цей час друга поміщицько-кудацька орґанізація — так званий „Всероссійскій Союзъ Земельныхъ Собственниковъ“, переіменований пізніще у „Всеукраїнський Союз Земельних Власників“. Наступ московських большевиків на Україну в 1917.—1918. р. зовсім припинив роботу Демократично-Хліборобської Партії, аж до часу повернення Центральної Ради в Житомира.

Прихід Німців на Україну віджив завмерлі було поміщицькі орґанізації на Україні, а в тому числі і „хліборобів“. 25. березня ст. ст. 1918. р. відбувся в Лубнях орґанізований Демократично-Хліборобською Партією поміщицько-куркулівський з'їзд шости північних повітів Полтавщини. З'їзд відбувався під охороною озброених сільських глитаїв та їхніх синків (майбутніх гетьманських „сердюків“). Він виніс низки постанов, в яких, між иншим, вазначив, що він 1) визнає політику Центральної Ради в аґрарній справі руїницькою для держави і загального національного господарства і вимагає скасування земельного закону Центральної Ради та визнання принціпа приватної власности, як основи народнього господарства: 2) вимагав негайного по-

digitized by ukrbiblioteka.org

вернення поміщикам права власности на садиби і цілий їх інвентарь, звертаючи увагу уряду на те, що живий і мертвий інвентарь в чужих руках гине; 3) вимагає забезпечення в українській державі правного ладу, однакового як для працюючих селянсько-робітничих мас, так і для визискувачів-поміщиків та буржуазії і 4) вимагає поповнення складу Центральної Ради представниками від „хліборобів". Для передачі своїх домагань Центральній Раді з'їзд обрав делеґацію (в числі 200 душ), яка, на чолі з С. Шеметом, і явилась в Київ 26. березня. На нараді представників фракцій Центральної Ради з представниками шеметівської делеґації (цч делеґація хотіла була виступити зі своєю „декларацією" прямо на засіданню Центральної Ради і була дуже невдоволена, коли їй запропонували переговорити з окремими фракційними представниками та з відповідними членами уряду) „хлібороби", домагались головним чином трьох річей: 1) скасування земельного закону Центральної Ради з відновленням права власности на землю: 2) поповнення складу Центральної Ради „хліборобами" і 3) скасування переведених вже виборів до Українських Установчих Зборів. Одночасно „хлібороби" дуже гостро виступали проти робітниче-селянських орґанізацій, особливо проти Селянської Спілки, називаючи ці орґанізації „злодійськими", проти Центральної Ради і соціялістичного правительства. Не добившись бажаних їм змін в складі Центральної Ради та в її політиці, „хлібороби" з галасом і лайками (які друкувалися на сторінках орґану українських соціялістів-федералістів „Нова Рада") повернули додому.*)

З цього часу намітився повний і тісний контакт партії „хліборобів-демократів" з „Союзомъ Земельныхъ Собственниковъ", направлений на повалення Центральної Ради. Через „Союзъ Земельныхъ Собственниковъ" партія війшла, як активний чинник, в систему поміщицько-німецької акції проти Центральної Ради.

Йшло одверте „братання" великої аґрарно-промислово-фінансової буржуазії України з німецькими реакційними ґенералами, для яких і Центральна Рада і соціялістичне правительство були чужі і ворожі з їх демократичними традиціями.

Дрібно-буржуазна українська інтеліґенція „воспрянула духом" і почала підтюпцем бігти за великою буржуазією, як перед тим бігла за соціялістами. Вона почула себе тепер звільненою з того тяжкого соціялістичного полону, в якому перебувала кілька місяців перед цим. Легко зітхаючи, вона прилюдно виявляла тепер свою радість, що може, нарешті, виявити своє справжне обличча, яке досі примушена була „в ім'я державного будівництва" ховати під маскою. Один з лідерів українських соціялістів-федералістів, О. Шульгин, в своїх „міркуваннях соціяліста-федераліста" (в статі „Зміна тактики") так писав з приводу цього „визволення" своєї партії:

„Ми повинні показати своє лице. Ми — соціялісти не на кінчику язика, не через моду, а по глибокому переконанню, але ідею кляси. її

*) Делеґація одвідала міністрів-есефів (Шелухина), висловивши їм своє признання та подяку за оборону інтересів земельних власників.

добробуту ми не поставимо ніколи вище ідеї державности. Ми — партія державного будування і добре уявляємо, які неминуче потрібні соціяльні реформи для нашого народу. Але не треба забувати, що тепер ми живемо не в тій країні, яку ми знали ще пів року тому. Руїна й анархія бурею пронеслися нею, і ніщо так не загрожує соціяльним реформам, скріпленню нашої державности, як та анархія І я цілком поділяю думку мого товариша С. Єфремова: настав час нової революції — революції проти анархії. І в цих завданнях партія соціялістів-федералістів повинна взяти найактивнішу участь. Горе завжди навчає . . .

А навчає воно ось чому:

„Коли не зовсім ще зрозуміли хибність своєї попередньої позиції керовники сучасної політики, то партія соціялістів-федералістів свою тактику вже змінила. Без жалю, але по заслузі, справедливо осудила вона хиби сучасного і висунула нову ідею, яка, певно, незабаром опанує загальним настроєм: єдиний вихід зі становища в коаліційнім кабінеті, в сінтезі всіх персонально-дужих елементів, без поділу на партії й нації. Треба рятувати державу, рятувати культуру, бо хутко нічого вже й буде рятувати“ . . .

І пішло „показування свого лиця.“ Розперезавшись, соціялісти-федералісти пішли на чолі контр-революційного буржуазного походу проти Центральної Ради, проти соціялістичного правительства, проти дотеперішнього курсу їхньої політики. Тогочасний орґан соціялістів-федералістів „Нова Рада“ що-дня обливав помиями Центральну Раду і правительство, стараючись всякими способами здіскредитувати їх в очах прусько-німецької військової касти. Шукаючи ґрунту для свого „державного будівництва“ в буржуазних поміщицьких і селянських кулацьких елементах, ес-ефи *) на сторінках свого орґану давали місце ганебним протестам цих ґруп проти правительства і Центральної Ради. Вихваляючи себе, як партію „з персонально дужих елементів“, з усіх сил намагаючись не вдарити „нововпявленим лицем“ в грязь перед німецькою буржуазією, ес-ефи з завзяттям розчищали ґрунт для грядущого пана, в надії, що він не забуде цієї їхньої відданої праці.

Так само „показували своє лице“ і соціялісти-самостійники. Заявивши в своїм орґані „Самостійник“, що попередня політика була „необхідною в певний історичний момент помилкою, податком певному настроєві мас“, вони тепер заходились коло виправлення тих „помилок“. Поперед всього поставили на порядок денний „виправлення“ земельного закону. Потім зажадали зміни „не відповідаючого моментові“ складу Ради Народніх Міністрів на „новий кабінет міністрів, побудований на принціпі діловім і коаліційнім“, без участи в нім представників національних меншостей, який би повів „твердий“ курс політика, рівняючись на буржуазію.

Одночасно обидві ці „соціялістичні“ партії повели похід проти відкриття Українських Установчих Зборів, мотивуючи це тим. що вибори до них відбулись в ненормальних умовах і що, таким чином, обрані депутати не відбивають волі населення.**) А Збори дійсно були далекі по своєму складові від есефівсько-самостійницьких ідеалів.

---

*) ес-ефи = с.-ф. = соціялісти-федералісти.

**) Проти скликання Установчих Зборів були і українські соц.-дем.. що не спромоглись провести до них і 10 депутатів. Вони сподівались при нових виборах провести їх більше.

digitized by ukrbiblioteka.org

З 172 обраних на той час депутатів (всіх мало бути 301) припадало: на Селянську Спілку і українських соціялістів-революціонерів 115 депутатів, на большевиків — 34, на сіоністів — 9 і на инші партії та ґрупи від 5 до 1 депутата. Отже було чого хвилюватись і бити на ґвалт! Відкриття таких Зборів не віщувало нічого доброго буржуазії. *) Скидаючи Центральну Раду і соціялістичне правительство, треба було заздалегідь виступити і проти Установчих Зборів, не допустити до скликання їх. Коли показувати своє дійсне лице, так показувати цілком, одверто, без прикрас. Так було більше шансів сподобатись бравому пруському юнкерові.

Йдучи походом проти Центральної Ради і майбутніх Установчих Зборів, українська дрібна буржуазія почала, слідом за великою буржуазією, навідуватись, через чорний хід, до своєї надії — німецького командування і прохати його ласкавого заступництва перед ненависним соціялістичним урядом. Так звані хлібороби власники, демократи і просто поміщички не давали спокою Німцям, добиваючись „справедливого суду". Пруський юнкер тільки руками потирав з задоволення. Коли німецьке командування почало втручатись у внутрішні справи Республики, українська буржуазія, лицемірно протестуючи проти цього, одночасно запобігливо зазначала в своїх протестах, що те втручання являється фактично цілком обоспованим, що воно викликане бездіяльністю та нездатністю до праці соціялістичного правительства.

М. Грушевський писав в той час з приводу цього зрадницького супроти ідеї української державности поводження української буржуазії слідуюче (стаття „Стара історія", вміщена в „Народній Волі" — N 59, 21. квітня 1918. р.):

„Ґазети принесли звістку про меморіял польських поміщиків, членів господарських товариств з Старокостянтинова і Кременця, і ґрупи поміщиків проскурівського та лятичівського повітів, висланий до команди другої австрійської армії, до галицького намісника, до польського міністра в австрійськім кабінеті і до президії польського кола у віденськім парляменті. Вони закликають австро-угорське правительство, щоб воно перевело окупацію українського Поділля, розвязало селянські комітети, відновило велике землеволодіння і помогло наладити господарство субсидіями та заведенням примусової праці для селян.

Так роблять Поляки. Але від них не відстають і суто українські поміщики. Самі щирі Українці, патріоти, самостійники і т. ин. Вони підлещуються до німецьких військових, розаґітовують їх, оповідаючи, що українське правительство не здатне, бо соціялістичне; Центральна Рада і Установчі Збори так само, отже Німцям треба вмішатися, взяти в свої руки справу, тому що селяне не можуть самі засіяти земель, Україна зостанеться без хліба і таке инше.

Розуміється, ми віримо в державний розум німецького й австрійського правительства, що воно не піде за голосами цих облесників і тих звідомлень, котрі під їх впливом висилають до вищої команди місцеві німецькі й австрійські команди. Не допускаємо гадки, щоб котрому-небудь з цих правительств впало на гадку вмішатися у наші внутрішні справи, нарушуючи суверенні права нашої держави. Але самі такі проби наших людей, громадян У. Н. Р., мусять бути нами відповідно оцінені.

Промовець Центральної Ради, обговорюючи один з їх виступів, назвав їх Юдами Іскаріотами, які за свої клясові інтереси продають державне право

*) Соц.-фед. навіть постановили були на випадок відкриття Установчих Зборів вийти з кабінету міністрів.

України. Продажа, очевидно, місця не буде мати. Берлін не схоче піти слідами Москви. Керманичі української політики також не підуть слідами тих гетьманів, котрих наш поет назвав варшавським сміттям і грязю Москви. Але ці українські патріоти чи громадян , які накликають не то що німецьке правительство, але навіть і наше, тільки на цю путь, чи розуміють вони, що роблять?

Добившись проголошення і признання української державности, винесеної на плечах нашого сільського народу, того, що в свитках, і того, що був тоді в шинелях, вони накликають наш уряд обернутися спиною до них, а лицем до землевласників! Перечеркнути земельну реформу і, опіраючися на німецькі багнети, відновляти поміщицьке земл володіння!

Та ж це було б буква в букву повторенням тої великої, незабутньої соромної історичної політики, яку Україна оплатила 250-ма літами неволі! Це було б новою провокацією наших народніх мас, які колись, за великої руїни. в сліпім відруху против поміщицьких збаганок старшини раз уже розвалили українську державу, нерейшовши на бік ворогів для того тільки, аби знищити ненависну старшину.

Ні, па це не піде ніхто, кому справді дорога визволена Україна й її відновлена державність і хто хоч трохи може тямити тверді лекції історії. Другий раз робити ту саму помилку не можна. За це нема виправдання.

Схаменіться, люде!"

Звичайно, ніхто не схаменувся. Та сама буржуазія, ідеольоґи якої брехливо писали, що вони „ідеї кляси, її добробуту ніколи не поставлять вище ідеї державности", падаючи, спішила рятувати свої клясові інтереси, пристосовуючи до них українську державність і зовсім не спиняючись перед можливим від цього розвалом тої державности. Поперед всього забезпечення своїх матеріяльних клясових інтересів, свого панування, а потім вже держава, а коли ця держава стає на перешкоді поставленій грабіжницькій цілі — геть і державу.

Буржуазію вже не вдовольняли ті уступки, які зробила Центральна Рада, ввівши в сккад кабінета Голубовича кількох соціялістів-федералістів, а також „спеціялістів" з мало-виразною партійною фізіономією.*) Ій треба було вже не коаліції (вона була здійснена в кабінеті Голубовича, при чому в такий спосіб, що більшість в ньому належала поміркованим елементам), а всієї влади, для безконтрольного клясового хазяйнування в новоутвореній українській державі. Вона вже зовсім не хотіла ділити влади з соціялістами, хоч би й поміркованими, і вона хотіла краще поділитись нею з німецькою, московською, польською буржуазією.

Українські соціялісти-федералісти почували себе в кабінеті Голубовича весь час не в своїй тарілці, ведучи роботу одночасно на два фронти. Нарешті, коли справа підготовлення контрреволюційного

*) По поверненю до Київа кабінет Голубовича було переформовано в такий спосіб: 1. Голова Ради Народніх Міністрів — Голубович (укр. соц.-рев.), 2. Міністр внутр. справ — М. Ткаченко (укр. соц.-дем.), 4. судових — С. Шелухин (укр. соц.-фед.), 5. земельних — М. Ковалевський (укр. соц.-рев.), 6. харчових — Коліух (співчув. укр. соц.-дем.), 7) праці — Михайлів (укр. соц.-дем.), 8. Керуючий мін. закордонних справ — М. Любинський (укр. соц.-рев.), 9. шляхів Є. Сокович (співчув. укр. соц.-рев.), 10. Керуючий мін. фінансів — Клімович (непарт.), 11. Почт і телеґрафів — Г. Сидоренко („непартійний укр. соц.-дем. і самостійник"), 12. Просвіти — Прокопович (укр. соц.-фед.), 13. Торговлі і промислу — Фещенко-Чопівський (укр. соц.-фед.), 14. Державний контроль — О. Лотоцький (укр. соц.-фед.), 15. Державний Секретарь — П. Христюк (укр. соц.-рев.).

digitized by ukrbiblioteka.org

перевороту була закінчена, Центральний Комітет цієї партії постановив 27. квітня (за два дні до перевороту) одкликати своїх членів з кабінету Голубовича, охарактеризувавши його в своїй постанові, як „нездатний стати на шлях реальної роботи і неспосібний до праці.“ *)

Пруські юнкери, нарешті. прислухались до цього інтернаціонального голосу поміщиків, банкирів та фабрикантів України, до голосу хліборобів власників і демократів, до голосу соціялістів-федералістів і соціялістів-самостійників і свого власного, що такий охочий був пограбувати Україну, і силою штика задуреного німецького салдата покасували все: і Центральну Раду з соціялістичним правительством, і Установчі Збори і, нарешті, саму українську державність.

18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні (розгон Центральної Ради і встановлення гетьманщини). Роздивившись в місцевих обставинах, зазнайомившись з поміщиками та иншими буржуазними ґрупами, німецьке військове командування не могло вдержатись перед спокусою „навчити“ „збольшевиченого“, робітника та селянина. „Заведення порядку“ Німці почали з відновлення поміщицьких господарств. Робилось це спочатку шляхом не одвертих офіціяльних наказів, а терором над селянством. Всіх запідозрених в „большевизмі“, в грабуванню поміщицьких маетків, виловлювалось і розстрілювалось після вироків німецького полевого суду, а то й без них. Налякане цими карами селянство „добровільно“ відмовлялось від забраної у поміщиків землі і вертало панам розібраний перед тим сільскогосподарський інвентарь. Такий самий терор істнував і в городах супроти робітництва. І тут німецьке командування виловлювало запідозрених в большевизмі і тягло до суду — не українського, а свого — німецького.

Власне з цих судів і почалось явне втручання німецького командування у внутрішні справи Республики. З де-якого часу тюрми почали переповнюватись громадянами Української Народньої Республики, засудженими німецькими та австрійськими військовими судами. Міністр юстиції М. Ткаченко відповів на це (23. марта) гострим циркуляром до прокураторів окружних судів, в якому нагадував, що чужі суди не мають сили в У. Н. Р., що для покарання злочинців громадян У. Н. Р істнує звичайний український суд і військові суди при українських військових комендантах і що, таким чином, „засуджування німецькими й австрійськими судами громадян У. Н. Р. е втручанням в законну судову власть і тому являється беззаконним вчинком“, якому ніхто не повинен допомогати, а також не виконувати вироків німецьких судів. Циркуляр цей справи не поправив і тільки послужив до вагострення відносин між українськими властями і пруськими юнкерами. **)

---

*) Заслуговують на увагу виступи соц.-фед. Шелухина (міністра юстиції) в Центральній Раді, якими він намагався виправдати втручання німецького військового командування у внутрішні справи Української Республики, з'окрема у відомство юстиції.

**) С. Шелухин (що застуиив місце М. Ткаченка), намагався потім загладити „негарне враження“ від цього циркуляра.

Вела до втручання у внутрішні справи Республики і реквізиційна діяльність Німців. Хоч і як правительство намагалось приневолити Німців робити реквізицію потрібного їм (для війська) хліба та фуражу через українські власти (комісарів та комендантів), але Німці йшли вперто простіщим для них шляхом — безпосередніх реквізицій. Такі реквізиції обурювали населення, вели до збройних конфліктів, а ці останні кінчались німецьким терором.

Таким чином, не зважаючи на зусилля правительства вдержати німецьке військо в рямцях помічного співробітництва виключно в військових справах, Німці з кожним днем все більше й більше втручались у внутрішні справи Республики, аж поки не дійшли до того, що вирішили взяти на себе справу весняного засіву і звязаного з цим „впорядкування" земельної справи на Україні. Головнокомандуючий німецьким військом на Україні фельдмаршал Айхгорн, без порозуміння з правительством, видав наказ, в якому, вказавши на те, що весняному засіву грозить запізнення, і висловивши побоювання, що селяне під проводом земельних комітетів не засіють всіх земель, наказував німецьким військовим властям вжити заходів до того, щоб всі поля були засіяні: чи то в порозумінню з земельними комітетами чи „з ініціятиви самих військових властей". В виявленню тієї ініціятиви німецькі старшини мали керуватися новим „земельним законом", виробленим Айхгорном, очевидно, не без участи поміщиків. Був цей закон" короткий. Він, просто кажучи, встановляв: 1. що врожай належить до того, хто засіє землю, і що той врожай мали потім забрати Німці по „відповідних цінах"; 2. селянин, який візьме землі більше, ніж зможе обробити, буде за це суворо покараний; 3. там, де ще бог врятував життя поміщикам, селяне, памятаючи точку другу „закону", не повинні чинити їм перешкод до засіву своїх маєтків, а навпаки — земельні комітети повинні допомогти поміщикам реманентом, кіньми, зерном на засів; 4. місцеве земельне „законодавство" пруських юнкерів на Україні повинно провадитись в двох мовах: німецькій та українській, за підписом земельних комітетів або инших „відповідальних місцевих орґанів і 5. земельні комітети мають видавати селянам особливі свідоцтва про простір засіяної ними землі, в разі ж відмовлення їх від цього, — такі свідоцтва повинні видавати самі німецькі власти (23).

Наказ цей, що цілком іґнорував правительство і його земельну політику, що був нічим неприкритим грубим втручанням у внутрішні справи Республики, що фактично одним росчерком пера повертав всіх поміщиків в їхні маєтки, закінчився великим політичним скандалом. В Центральній Раді з приводу нього відбулись (13. квітня) після інтерпеляції фракції українських соціялістів-революціонерів палкі і нервові дебати. Міністр земельних справ заявив, що він не є в стані керувати земельною політикою при такому поводженню німецького командування і тому подається в одставку. Члени, Ради — селяне бурхливо протестували проти наказу.*) Врешті Центральна Рада

*) Член фракції укр. с.-р., селянин з Чернигівщини Одинець, сказав тоді одну з кращих своїх промов.

digitized by ukrbiblioteka.org

ухвалила з приводу нього слідуючу виставлену фракцією УПСР гостру „формулу переходу до чергових справ“:

„Вислухавши пояснення міністра земельних справ на інтерпеляцію в справі наказу фельдмаршала Айхгорна про засів полів на Україні і заяву міністра про відставку, Українська Центральна Рада вважає потрібним заявити та вказати: 1) що німецьке військо покликав український уряд для допомоги в справі заведення порядку на Україні лише в тих межах і напрямі, які зазначить уряд Української Народньої Республики; 2) що ніяке самовільне втручання германського і австро-угорського вищого командування в соціяльно-політичне й економичне життя України не допустиме; 3) що таке втручання, як згаданий наказ фельдмаршала Айхгорна, може тільки здезорґанізувати наше господарське життя, ускладнити соціяльно-політичні відносини і, між иншим, зробити неможливим виконання тих економичних договорів між Українською Народньою Республикою і Центральними Державами, котрі в ці дні виробляються і підписуються представниками згаданих держав.

Разом з тим Українська Центральна Рада, відкинувши відставку міністра земельних справ, доручає: 1) міністрові земельних справ — оповістити всю людність України, що наказ фельдмаршала Айхгорна не повинен виконуватися; 2) міністрові закордонних справ — скласти протест проти наказу фельдмаршала Айхгорна, як і проти всякого иншого дотеперішнього самовільного втручання германо-австро-угорських військових властей в соціяльно-політичні відносини на Україні і 3) голові Ради Народніх Міністрів — зробити відповідну заяву-ноту берлінському урядові в справі цього наказу.“

Ця резолюція Центральної Ради дуже не вподобалась німецьким ґенералам: вона, як не як, компромітувала їх перед німецьким громадянством, вона могла довести до інтерпеляції в німецькім парляменті і, таким способом, завчасу розстроїти їхні пляни державного перевороту на Україні. План державного перевороту на Україні було розроблено спільно посольствами Німеччини й Австро-Угорщини в Київі, при співучасти команди німецького війська на Україні. Згідно з цим пляном, малось на увазі спочатку обмеження Центральної Ради в правах, після — зміна її складу і далі — повільне підпорядкування її діяльности інтересам Німеччини та Австро-Угорщини. Отже треба було забезпечити виконання цього пляну. І от німецьке командування починає вимагати від Центральної Ради взяти резолюцію назад, погрожуючи ріжними політичними ускладненнями. Центральна Рада не змінила свого становища, але Голова Ради Народніх Міністрів Голубович на засіданню Ради 18. квітня дав „пояснення“ в тім дусі, що, мовляв, фельдмаршал Айхгорн своїм наказом зовсім не втрутився у внутрішні справи Республики і тільки-но „підкріпив“ своїм наказом циркуляри міністерства земельних справ відносно засіву полів.

Так конфлікт між революційним робітниче-селянським парляментом України — Українською Центральною Радою — і німецькими реакційними ґенералами досяг такої точки, коли на мирне залагодження його вже не було майже ніякої надії. Рада і правительство побачили себе застуканими в глухому куті. Про контрреволюційні наміри Німців вже не було двох думок. Природа їхнього втручання у внутрішні справи була цілком ясною, хоч німецькі ґенерали та українські буржуазні партії й намагались пояснити її „бездіяльністю та нездатністю до державної роботи“ соціялістичного правительства. Маючи відомости про успішний хід весняного засіву, можна було відповідно оцінити „по-

боювання“ Айхгорна відносно того, що поля зостануться не засіяними. Справа була не в бездіяльности чи нездатности правительства, а в тих поміщицько-кулацьких делеґаціях, які в той час настійно домагались від Центральної Ради і німецьких ґенералів скасування земельного закону. Справа була в тих численних, невигідних і шкідливих для Української Республики фінансово-економичних проектах, які пропонували аґенти німецької буржуазії українському правительству і які це останне раз-у-раз відкидало. Справа була в тому, що, доки була Центральна Рада, не могла приступити до безконтрольного і грабіжницького хазяйнування на Україні ні українська, ні німецька буржуазія. Тут був корінь справи. Кабінет же Голубовича, коли чим і завинив, так в першу чергу тим, що одразу і рішуче не став на боротьбу з контрреволюцією, не порозганяв поміщицьких та „хліборобських“ куркулівських з'їздів, не закликав собі на підмогу в цій боротьбі робітництва та селянства. Але такої рішучости від кабінету Голубовича, „розбавленого“ соц.-фед., і не можна було сподіватись. Ес-ефи паралізували всякі кроки в цім напрямі соціялістично-революційної частини кабінету.

Шукаючи виходу зі становища, частина фракції укр. с.-р. в Центральній Раді спинилась була на думці внесення поправок в земельний закон Ради, направлених до того, щоб розбити союз *) дрібного і середнього селянства з буржуазією, а військове міністерство спішило з реалізацією пляну орґанізації революційних військових відділів в повітах, які могли б виступити в оборону Центральної Ради і Республики, в випадку замаху німецько-української буржуазії на переворот. Одночасно правительство рішило арештувати ряд осіб, що стояли на чолі контрреволюційного руху.

Всі ці пляни були, як потім вияснилось, до дрібничок відомі німецьким ґенералам. Ґенерали рішили поспішати. Арешт київського фінансіста Доброго, що був правою рукою Німців в їхніх протидержавних замислах, переведений міністерством внутрішніх справ, був для них немов би сиґналом для виступу.**) 25. квітня фельдмаршал Айхгорн, покликуючись на те, що правительство безсильне забезпечити порядок і карність в краю, видав повий наказ про заведення на Україні німецьких полевих військових судів. Після наказу в земельній справі цим наказом німецькі ґенерали перебирали на себе майже всі державні функції. Німецький кулак мав безоглядно панувати в УНР. від су-

*) На спільнім засіданню фракції і Центр. Ком. УПСР пропозицію про внесення додатків-поправок до земельного закону було, під впливом присутнього М. С. Грушевського, одкинуто.

**) Малось на увазі, як ми сказали вище, арештувати цілком одкрито одночасно кілька визначних контрреволюціонерів. Одначе міністр внутрішніх справ М. Ткаченко, з невідомої причини, арештував тільки Доброго і то незвичайним способом (таємного арешту під фірмою якоїсь приватної орґанізації), чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство і особливо Голову Р. Н. М. Голубовича, в ненатуральне становище. Проте, звичайно, цим він сути справи не змінив. При одвертому переведенню намічених арештів німецькі ґенерали зробили б те саме, що й після арешту Доброго, хіба що в де-що иншій формі.

digitized by ukrbiblioteka.org

веренности якої залишалось вже дуже мало. Наказом цим німецькі ґенерали розвязували собі руки на випадок можливих оружних повстань при переведенню наміченого ними державного перевороту. Заведені ними полеві суди могли кожної хвилини без жадного суду розстріляти кого завгодно в УНР. 26. квітня вночі Німці обеззброїли в Київі І українську „синю“ дивизію (з бувших в Німеччині полонених Українців).

Українська Центральна Рада, українська революційна демократія захвилювалась, запротестувала, та вже в останнє. Два дні — 27.—28. квітня — відбувались в Раді палкі, бурхливі, гнівні дебати. Промовці домагалися усунення реакційних ґенералів з України, погрожували невиконанням торговельних договорів, селянськими повстаннями, збройною боротьбою з реакційним німецьким військом . . . Кінець їм поклав німецький майор, що ввірвався з сотнею озвірілих, озброєних баґнетами німецьких салдатів в помешкання українського парляменту і, як бандит, скомандував всім присутнім на засіданню Ради (по-московському) іменем німецького уряду — „рукі вверх!“ По заздалегідь розробленому німецькими ґенералами плянові, весь квартал, де містився будинок Центральної Ради, був в цей час окруженний броневиками, кулеметами, німецькими салдатами в боєвій готовности. Вся німецька військова залога була також на поготові. Німецькі ґенерали не захотіли а ні усунутись з України, а ні зминити своєї політики. Вони рішили краще усунути тих, хто їм перешкоджав — Центральну Раду.

Подаємо, за ґазетами витяг з справоздання про це останнє засідання Центральної Ради, що дає багацько матеріялу до правдивого освітлення тодішніх подій.

„Під кінець засідання (27. квітня), при вщерть набитій членами Ради, правительства і представниками ріжних орґанізацій залі, виступив Голова Ради Народніх Міністрів В. Голубович з заявою з приводу виданого Головнокомандуючим німецьким військом на Україні, фельдмаршалом фон-Айхгорном, наказу — оповіщення про заведення на Україні німецьких військових судів.

‚Товариші, члени Малої Ради! сказав Голубович: я вважаю своїм обовязком виступити в справі оповіщення того наказу ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, який розвішено в Київі 25. квітня і датовано днем 25. квітня, і вважаю потрібним по змозі вияснити всі ті обставини, які привели до цього наказу, та зробити всі ті висновки, які можна на підставі цього наказу зробити.

У свій час, коли Україні була велика небезпека від большевицького наступу, коли все руйнувалося, коли руйнувалися, на наш погляд, не тільки наші національні здобутки, а й соціяльні, ми були змушені через свою мирову делеґацію звернутися до німецького народу з закликом нам допомогти. Німецьке правительство дало тоді відповідні розпорядки, щоб німецьке військо допомогло нам установити лад і порядок на Україні. І від того часу завше підкреслювалося, як з боку німецького правительства (що зафіксовано відповідними документами та заявами державного канцлера Ґертлінґа), так і з боку відповідальних осіб і кол, що це військо прийшло, як дружнє, союзне, допомогти нам установити лад і порядок. Разом з цим посвідчувалося відповідними заявами, що ні німецьке правительство, ні німецьке військо, ні його команда не мають на думці втручатися у наші внутрішні справи, в наше внутрішнє життя, не мають на думці торкатися тих соціяльних реформ і тих підвалин національно-державного характеру, на яких будується наша держава. Це, коротенько, ті тези, на підставі яких ми до цієї пори дружно і мирно працювали в справі увільнення української території від большевиків та в справі встановлення ладу і на яких малося на увазі працювати й далі.

Але появився перший наказ ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, відомий вам, з приводу якого ухвалево відомі резолюції в Центральній Раді і доручено правительству довести ці резолюції до відома німецького правительства. що ми й зробили . . . Минув час, і появився другий наказ-оповіщення, той наказ, про який я вас оповіщаю. Цей наказ, так само, як і перший, свідчить, що ті військові німецькі власти, які находяться тепер на Україні, не зуміли зорієнтуватися, як в обставинах сучасного моменту, так і в умовинах нашого життя. Вони не зуміли стати на нашу точку погляду і не зуміли дати нам можливости завести лад і спокій на Україні. Прислухаючися до голосу ріжних орґанізацій, ріжних делеґацій, часто інсценірованих, які появлялися у них в аґрарній справі, вони в той самий час не зуміли прислухатися до голосу справжнього народу, до голосу цього народу, на якім ми ґрунтуємося в творенню української держави.

Не зважаючи на те, що всякі накази, як це неоднократно було між нами умовлено і як це неоднократно підкреслювалось в нотах, мусіли з боку німецької влади видаватися після обопільного порозуміння і за обопільною згодою, з'явилося це оповіщення . . .

Коли ще що до першого наказу появилися сумніви, що той наказ і ті дебати, які були в Центральній Раді, явились наслідком неправильного перекладу, то в данім випадку цього немає. Цей наказ перевірено і встановлено, що переклад цілком ідентичний з тим німецьким текстом, який у свій час розіслано у Київі. Не торкаючись абсолютно того, чи порушує цей наказ, з юридичного боку, наші порядки і наші установи, я хочу коротенько спинитися на тім, чим викликано цей наказ. Можна було б думати, що цей наказ такої величезної ваги викликали які-небудь відповідні, й також великої ваги, ті чи инші обставини життя. І от, поруч з цим оповіщенням, у ґазетах появилося інтервю і появилося саме з підкресленням, що цей зміст інтервю офіціяльний. Це інтервю підкреслює і розшифровує розпорядок в наказі ґенерал-фельдмаршала Айхгорна; в нім говориться, що німецьке командування повинно вжити заходів через те, що українське правительство не зуміло подбати про охорону міста Київа. бо появились якісь таємні орґанізації, і уряд в цім напрямку абсолютно нічого не може зробити. В цім офіціяльнім інтервю зазначено, що основною і головною причиною було вивезення Доброго. Не кажучи вже про те, що, хоч і є якісь таємні орґанізації, це ще не значить, що правительство так чи инакше не може їх викрити; не згадуючи про те, що такі орґанізації є й по инших державах, де лад зорґанізовувався не в один місяць, я спинюся на цім акті офіціяльного звідомлення.

Хто такий саме є пан Добрий? Він, може, підданий німецької держави? Ні, він зовсім стороння для Німеччини людина. І от із-за того, що викрадено цю сторонню їм людину, яка юридично нічим не звязана з Німеччиною, яка не дає жадного приводу до того, щоб зробити такої кольосальної ваги наказ, видано цей наказ. Це — зайве підкреслення незорієнтованости і неуміння, а може навіть і небажання розібратися в наших справах з боку тих, майбуть, не дуже відповідальних властей німецької держави, які находяться на Україні. Я підкреслював і далі мушу підкреслювати не дуже велику відповідальність властей німецького правительства, які находяться в м. Київі, бо політика німецького правительства, наскільки маємо змогу судити до цього дня, инакша. Політика німецького правительства та його тенденції є тенденціями невмішування в наші справи, щоб уникнути непорозуміння. І цих тенденцій ці люде не могли зрозуміти. У всякім разі, тенденції німецького правительства инакші, як тенденції тих окремих людей, які проводять тут, майбуть, не якусь урядову політику Німеччини, а свою окрему. Це видно хоч би з тих дебатів, які 24. і 25. квітня провадилися в Райхстаґу з приводу першого наказу Айхгорна.

Я дозволю тут собі прочитати виписку з одної офіціяльної телеґрами, в якім саме напрямку ведуться ці дебати. В телеґрамі цій написано: „Позавчора та вчора (24. і 25.) в берлінськім Райхстаґу почалися гострі дебати в справі наказу Айхгорна та взагалі німецького поступування на Україні. В обороні позиції українського правительства виступили: Ерцберґер і Ференбах від центру, Шайдеман і Носке від соціяль-демократів, Ледебур від незалежних соціяль-демократів, Ґреффе від консерватистів і Гашке від поступовців."

Як бачите з цієї телеґрами, більшість парляменту виступила проти тої політики, яка ведеться тут цими, майбуть, мало відповідальними людьми у нас на

digitized by ukrbiblioteka.org

Україні. Що це є так, що, очевидно, є цілковите нерозуміння справ і небажання зрозуміти наші обставини, це можна бачити з того, що наказ видано саме в той момент, коли ми будуємо державу, коли порядок і спокій на Україні вже почав заводитись, коли, не дивлячись на те, що ми ще не обмінялись ратифікаційними грамотами, торговельні зносини вже почалися і більше трьох мільонів пудів хліба ми мали змогу дати німецькій та австрійській державі. Це сталося в той момент, коли власть поволі почала міцніти, коли наші реформи почали переводитися в життя, коли, одним словом, почав заводитися лад в українській державі. І коли раніше була розмова про те, що ми не зможемо перевести засіву нив, тепер це відпало, і саме це підкреслює відповідальний момент, до якого треба було поставитися дуже уважно. Що тут є нерозуміння справ, видно також з того, що це зайшло в той момент, коли ми бажаємо і будуємо державу на тім, щоб внести її в концепцію осередніх західно-европейських держав. І, не розуміючи саме цього нашого основного завдання і цієї нашої основної роботи, вони зробили в цей момент те, що зробили . . .

Після того, як це зроблено, перед нами стає питання: як нам бути далі і що ми мусимо робити. Ясно, що наше правительство мусить покласти своїм обовязком довести до відома дружнього нам правительства німецької держави про всю невідповідальність за вчинки тих людей, які, може, на свій страх і риск ведуть свою окрему позицію що-до нашого життя тут на Україні. Чому окрему, я вже довів. Невідповідальну ж тому, що вони розходяться не тільки з нашими поглядами, з нашим розумінням справи, не тільки з утворенням держави на певних, визначених нами підвалинах, але також і тому, що вони своєю роботою підтримують ті позиції, які були б небажані німецькому правительству в цей момент, коли ми, підкреслюю ще раз, творимо державу і стараємось ввести її в концепцію середньо-европейських, а не иншіх держав.

Ясно, що ми мусимо звернутися до німецького правительства з відповідною нотою, в якій, виклавши приблизно все те, що я сказав, ми повинні вимагати, щоб цих людей, не відповідних ні нашим завданням, ні нашій роботі, невідповідних і тенденціям та завданням німецького уряду, було звідси відкликано.'

На внесення представника с.-р. ухвалено обговорення заяви Голубовича відкласти на другий день. Вечером провадились фракційні наради.

28. квітня засідання відбулося у великій залі на третім поверсі, і через те публики було значно більше, ніж на попередніх засіданнях, що відбувалися в меньшій залі. Члени Малої Ради були майже всі присутні, крім представників польської централі. Членів правительства також було досить багато: Жуковський, Любинський, Прокопович, Христюк, Шелухин, Кліmович, та кілька товаришів міністрів. В президії зайняли місця М. Грушевський і С. Веселовський.

З першою великою промовою виступив від української соціяль-демократичної партії М. Порш: „Для нас, сказав він, особа ґенерала Айхгорна, який видає наказ про заведення на Україні німецьких військових судів, не так сама по собі важна, бо за ним стоїть усе тутешнє німецьке командування. Для нас важніще ясно визначити своє відношення до цього наказу. Будучи авангардом демократії, ми не повинні заховувати тих причин, які викликали цей наказ. Одною з таких причин є той розвал і безсилля державної власти, які у нас запанували останніми часами. З другого боку, до такого поступования німецького командування спричинилися ті імперіялістичні тенденції, які направляють усю політику Німеччини. І кволість нашої орґанізації, кволість української власти, ще збільшали цей потяг німецького командування на Україні. Кволість зорґанізованости нашого правительства найкраще видно хоч би з того, що кабінет досі не мав реальної програми, яка в цей момент найбільше потрібна. Куди б ми не глянули, в кождім відділі, в кождім міністерстві ми відчуваємо дужий вплив недостачі програми.

В цей момент, коли ми маємо приступити до виконування підписаного з Центральними Державами мирового договору, від виконання якого залежить успіх їхньої боротьби на західнім фронті, ті держави не можуть бути байдужими до тих наслідків, які викличе розпорядок Айхгорна. Але дужий імперіялістичний вплив німецького юнкерства відбився і на поводженню німецького офицерства на Україні. Сьогодня одержано ще два свіжі накази, якими німецьке команду-

вання оповістило, що професійні робітничі спілки і навіть міністерство внутрішніх справ повинні просити у Німців дозволу на святкування 1. травня та на зібрання.

Цим чашу нашого терпіння вже переповнено. Ми мусимо рішуче запротестувати таким способом, щоб у пана Айхгорна на далі відпала охота розпоряджатися нашим внутрішнім життям. Оскільки в нашім народі не буде панувати думка, що Німці прийшли до нас не для того, щоб відновляти старі соціальні і національні відносини та повернути старий земельний лад, остільки зможе наше правительство виконувати заключені договори. Ті німецькі провідні кола, про котрі кажуть, що вони „мудрі Німці", в данім разі сліпі, бо вони сами себе ведуть такою політикою до пропасти і разом ведуть туди ті народи, які звязані з ними. Сліпі німецькі ґенерали звикли у себе прислухатися до голосу власницьких кол і думають, що й тут можна стати на цей шлях єднання великих власників і буржуазії проти робочої верстви. Ми мусимо наперед сказати, що, коли таким чином праці правительства будуть робитися перешкоди, підписаний з Німеччиною торговельний договір не може бути виконаний. Через те ці ґенерали є ворогами не тільки нашого, а й всього робітництва, в тім числі й німецького, яке вже чотирі роки проливає свою кров.

Ми всі повинні злучитися в рішучому протесті і повинні домагатися, щоб Берлін і Відень звернули увагу на те, як псують тут відносини, що може довести до невиконання договорів і тим пошкодити Центральним Державам у війні. Ми повинні домагатися усунення з України теперішніх полководців. Але разом з тим ми повинні подивитися на корінь і скріпляти наше правительство, щоб не трапилось одночасно таке, як тепер, що в однім відділі є люде, які тримаються зовсім ріжних поглядів . . .

Тепер настав час рішучої боротьби. Ми до цієї боротьби змушені і ми її поведемо' (Грімкі оплески на лавах депутатів і серед публики).

Другу велику промову сказав від української соціяль-демократії Мартос. ‚До чого може привести наказ Айхгорна? почав промовець: підчас панування на Україні большевиків я був на селі і саме в такім місці, де все вже було підготовлено до того, щоб арештувати місцевих большевиків. Але тут надійшла вістка, що проти большевиків йде німецьке військо, яке несе з собою старий лад. Коли я, не маючи ще певних відомостей, став говорити селянам, що то, може, й не німецьке військо, вони послали туди своїх розвідувачів, і ті наочно переконалися, що то за військо. І от тоді селяне почали рішуче казати: „Ми всі поляжемо, але землі і свободи не віддамо та не допустимо повернення старого ладу. Коли ми піддамося Німцям і дамо завести старий лад, тоді ми зовсім загинемо, бо Німці заберуть нас у військо і пошлють на французький фронт" . . . Очевидно, село досить вірно оцінює німецьку небезпеку, але воно ще спокійне, поки має силу Центральна Рада. Селяне готові хоч і зараз заплатити податки, дати Німцям хліба, худоби та всього, що треба, але тільки дати і доти, доки буде правити Центральна Рада. Коли ж почнає розпоряджатися Айхгорн, селяне кажуть: ‚Це — Корнілов . . . Пани і буржуї знюхалися з Німцями і заводять старий режим". З цього поняття зроблено належні практичні висновки.

Зрозуміло, що Німцям важно, щоб наші поля були засіяні. Але коли після того, як засів кончився, Айхгорн видав приказ про те, як повинен переводитись цей засів, це вже щось инше. Очевидно, що Айхгорн робить такі вчинки на свій риск та в інтересах своєї верстви, а не в інтересах німецької держави і німецького народу.

Тут мало буде домагатися від німецького правительства негайного усунення Айхгорна; треба домагатися, щоб видано було приказ всьому німецькому військовому командуванню не втручатися у наші внутрішні справи. Коли ж цього не зробиться, нехай ґенерал Айхгорн знає, що йому доведеться держати тут не 300 тисяч, а 3 міліони війська, так щоб в кожнім селі була залога і на кожних 20 кроків залізниці варта, бо нехай не забуває, що тут живе 30 міліонів народу . . .

Може, тоді не буде Центральної Ради, може, навіть, нас не буде, але для нас важніще — і ми навіть бажаємо — щоб краще зовсім не було, ніж вона має стати тим, чим став бесарабський Сфатул Церій.

До всього цього привела політика нашого міністерства закордонних справ, яке не подбало про те, щоб заключити з німецьким правительством докладні умови

digitized by ukrbiblioteka.org

про права і обовязки німецького війська на Україні. У тій телеґрамі німецького канцлера, на яку посилався вчора наш міністр закордонних справ, навіть не зазначено ясно, в яких відносинах з нашими властями має бути німецьке командування. Так далі не повинно бути. Треба домагатись ясного офіціяльного означення відносин між німецьким військом і нашими властями. Коли ж німецьке правительство на це не згодиться, краще нами бути Бельґією, ніж приєднаною до Румунії Бесарабією ...

Може, ми не готові тепер до збройної боротьби, але нехай Німці не забувають того, що, коли щось хоч трошки зміниться в психольоґії народу, тоді найбільші легкодухи стають найнідважніщими людьми ... Отже нехай вони добре розважать те, чи краще їм прислухатися до чийогось голосу, чи до нашого, який є голосом українського народу. (Оплески).

Далі виступили Зарубін (рос. с.-р.) і Шац (жидів. обєдн. соц. партія). Шац. між иншим, доводив, що за Айхгорном стоїть не тільки німецьке військо на Україні, а ще й обєднана буржуазія всіх націй, як німецька, так і московська, українська, польска і жидівська. які разом інтриґують і домагаються здійснення своїх бажань. Тут треба, сказав промовець, не ноти до Берліна писати, бо це нічого не дасть, а міцніще обєднати ті демократичні ґрупи всіх націй, інтереси яких спільні між собою.

Найбільшу на цім засіданню промову сказав з властивим йому темпераментом бувший голова Ради Народніх Міністрів В. Винниченко, що вперше виступив після свого повороту до Київа, де він не був від січня місяця. Публика зустріла промовця оплесками.

„Тут товариш Зарубін — почав промовець — обвинувачував нас, Українців, за те, що ми покликали Німців. Але я на це скажу, що коли б ми їх не покликали, у нас тепер був би той „соціялістичний рай", що є у наших сусідів-большевиків (голоси з публики: „Правда!" Оплески.). Я сам пробув у тім раю 2 місяці і бачив там багато злого, але де-що, може, й доброго. Коли я почув, що на допомогу нам йдуть Німці, мені було і сумно і страшно, бо по щирости ми не можемо сказати, що се соціяльно дружня нам сила.

Тут утворилася колізія двох ідей: соціяльно-політичної і національно-політичної. і в тім вся трудність нашого становища. Наша інтеліґенція пересвідчилася і твердо засвоїла переконання, що без національного відродження не може бути успішної боротьби робочої кляси за соціяльне визволення. Цього не розуміють і не відчувають ті, хто не був під таким національним ґнітом, як ми, і не боровся, так як ми, за національне визволення. Нам неможна в справі національного відродження покладатися ні на кого, ні на яку автономію в чужій державі, чи що, і ми думаємо, що власна держава найкраще забезпечить національне відродження. Всякі таблиці, написи, канцелярське діловодство на українській мові — це не забавка, як де-хто каже. Ми дивимося на багато років вперед і знаємо, що, хоч тепер наш народ і не розбере як слід котрогось українського напису, українська школа зразу дасть багато національно і соціяльно свідомих робітників, і тоді все зміниться.

З початку революції ми наївно думали, що наш національний розвиток забезпечить автономія, та побачили згодом, що автономія, особливо та, що з Петрограду (с м і х), нічого нам не забезпечить. Тоді ми стали на ґрунт федерації. Але чим більше поширювалася у нас ідея федерації, тим більшою стала до нас ворожнеча не-Українців, які всіма силами взялися боротися проти федерації. Через те ми мусіли зреалізувати ті можливости, які давали нам обставини моменту, та взяти собі те, що мають усі европейські народи — власну державу. В цім нема жадного шовінізму і жадного націоналізму.

Будуючи свою державу, ми, може, не звернули уваги на соціяльні реформи, бо розуміли, що ми дуже ще молоді і нам треба збірати на початку коло державного будівництва всі сили ріжних кляс. У цім, може, була наша траґедія. Ми триста років не жили майже, як нація, і раптом обставини склалися так, що ми зразу здобули власну державу. До приходу большевиків ми багато де-чим жертвували в соціяльнім розумінню, і через те вони так легко нас зіпхнули, бо нам треба було бути обачними, й ми через це не могли мати тої сміливости, я б сказав, того нахабства, яке було у большевиків і яким вони приваблювали до себе тру-

дові маси. Ми провадили державне будівництво і не могли підтримувати большевиків у тих крайніх і неможливих реформах, які вони проголошували. Через те ми й зважилися прикликати неоднородну з нами силу, яка б нам помогла визволитися з-під большевицької нанали . . .

Підчас большевицького панування в Київі відкрито виявилася уся прихована до тої пори ворожнеча неукраїнської демократії до нас. Згадаймо тільки, як, може мимоволі, централістична неукраїнська демократія вітала большевиків, коли вони сюди прийшли . . . (Голоси з боку „меньшостей“: „нічого подібного!“ Серед публики оплески). Згадаймо, як серед неукраїнського громадянства зразу виросли централістичні ідеї, як большевики з ненавистю стали нищити все, що тільки бачили національно-українського, як вони ногами топтали портрет Шевченка, виганяли зі шкіл Українок-вчительок. Все українське здавалось їм контрреволюційним, бо їхня давня імперіялістична вдача не дозволяла їм дивитися инакше. Ще й тепер там, на півночі, в Петрограді, сподіваються, що Україна знов приєднається до Московщини, ще й досі думають, як і торік, що „нікакой України нет, всьо ето немецкая видумка“ . . . (Оплески). Вони там не можуть уявити собі, що у нас може бути своя душа. Вони думають тільки про наш хліб, про наше вугілля, руду й инше добро і досі ще не можуть згодитися, що ми маємо право відібрати те, що царі у пас награбували. Грабіжницькі, імперіялістичні звички там і досі ще живі і дужі . . .

Так, товариші! Ми покликали Німців. І ви нам тепер кажете: „Бачили очі, що купували, їжте, хоч повилазьте!“ Ні, ми не хочемо цього їсти. І думаємо, що, коли станемо на правильну путь, нам не прийдеться їсти . . .

Я відкрито, не боячись нічого, спитаю вас усіх: через що Айхгорн позволив собі тут такі вчинки? До цього повинні бути якісь підстави, що покликана дружня сила починає поводитися, як ворожа сила. Тут ми повинні згодитися з де-чим з того, що казали де-які попередні промовці. А саме з тим, що Німці не почувають тут якоїсь одної дужої відпорної сили. Очевидно, вони переконані в нашім безсиллю та в своїй всесильности і певні, що наш народ байдуже прийме все. Але це не так. Я думаю, що у нас тепер такі обставини, коли нам найдужче треба подбати про зміцнення становища.

На кого ж нам спертися? Коли ми будуємо державу, треба спитати, що таке є наша нація? Це — селянство і робітництво, бо буржуазія у нас переважно чужонаціональна: жидівська, польська, московська. Вся тутешня буржуазія має ворожі нашій державі імперіялістичні пляни, які для одної частини містяться в польській „від моря до моря“ державі, а для другої — в московській державі.

Через те, знаючи імперіялістичні змагання буржуазії до сусідніх держав, ми повинні в своїм державнім будівництві спиратися на трудові верстви людности, хоч би ми мали загинути. Ми не повинні жертвувати нічим з здобутків революції. Наша держава повинна взяти на себе ведення народнього господарства в головних його галузях. Це є так званий державний капіталізм. І це зовсім не є утопією і кабінетним міркуванням, як здається де-кому, а цілком практичним пляном. Саме тепер, коли нашу промисловість зруйновано, в інтересах селянсько-робітничої верстви її треба державно відновлювати. Коли ми проведемо це, а в згоді з цим і земельну реформу, здобудемо собі велику прихильність селянства і робітництва, на яке і зможемо спертися. Тепер національне невдоволення навіть серед свідомих українських мас викликається незадовольняючою політикою, і тільки гармонізація соціяльних інтересів з національними дасть ту непереможну силу, якої ніякі Німці не поборять. Ця гармонізація вже зарисовується, і тепер треба йти або вперед, або назад, бо коли й далі будемо стояти на одним місці, це загрожуватиме нашому державному істнуванню . . .

Зі мною, певне, й Німці згодяться, що ті верстви нашого селянства і робітництва, на котрі спирається наша держава, в істнуванню якої і сами Німці заінтересовані, повинні бути забезпечені в своїх соціяльних інтересах, бо инакше на нашій території візьмуть гору ті течії і ті кола, які ставляться прихильно до держав Антанти, а не до Німеччини. Вони повинні згодитися, що, коли віддадуть нас на поталу буржуазії, тим самим зруйнують нашу державу, а тоді вже не матимуть звідси того хліба, який їм потрібний у боротьбі на заході. Наше селяне

digitized by ukrbiblioteka.org

на Поділлю вже досить виразно показали, що вони вміють боронити свої інтереси.*) І так само зможе їх боронити народ в инших місцях. Для цього сили є досить.

Я переконаний, що всі европейські держави виснажені та знесилені чотирма роками війни, і там, на заході, також повинен скоро початися революційний рух. На це вказує багацько ознак, як у самій Німеччині, так і в Австро-Угорщині, в Італії, в Англії та инших державах. І, користуючися цим, ми повинні держати в відповідному тоні своє життя, щоб у відповідний момент прилучитися до тої боротьби за соціяльне визволення, яка там скоро почнеться'.

Після Винниченка виступив Ґольдельман (поале-ціов), який зазначив, що приказ Айхгорна має не так соціяльний, як політичний характер, бо він по всій Україні касує політичні свободи та права громадян. Видаючи такі прикази, Німці, очевидно, мають тут, на Україні, підпору в буржуазних і землевласницьких ґрупах.

Представник Селянської Спілки селянин Одинець (укр. с.-р.) назвав німецьке командування на Україні поміщицьким командуванням. Промовець вказує на те, що, де пани пробували втручатися в справу засіву, там селяне розганяли їх зброєю, і каже, що так буде і з Німцями. Вони не примусять селян полоти та сапати буряків. Нехай поміщики не сподіваються, що Німці їм щось допоможуть. Коли щось можна буде зробити в Київі, то не можна буде на селі. Нехай пани не прикриваються німецькими приказами, бо, як розкриється ця ширма, буде дуже й дуже погано (Оплески).

Останню велику й гарячу промову сказав Рафес (бунд). ‚У тому морі слів, яке тут сказано, нас вертає до дійсного життя оцей новий документ, який сьогодня послало німецьке командування міністерству внутрішніх справ. В нім по-німецькому написано: „З ґазетних звісток ми довідалися, що міністерство внутрішніх справ У.Н.Р. дозволило святкувати день першого мая, коли в ріжних частинах міста мають відбутися віча і маніфестації, що буде порушенням громадського спокою і безпечности. В приказі з дня 15. квітня зазначено, що на всякі віча треба взяти дозвіл комавдуючого ґрупою ґенерала Айхгорна.“ Копію цього листа, сказав далі Рафес, послано раді професійних спілок з приписком, що це посилається їм для відома. Це має дуже велику вагу, бо цим німецьке командування хоче показати робітництву, що міністерство внутрішніх справ не має жадної ваги, що воно, мовляв, просто „Інститутська 40“,**) куди ми, Німці, посилаємо отці свої роспоряджепня'.

Далі Рафес докладно спинився на тім труднім становищу, в якому є неукраїнські фракції, опозиційні виступи котрих пояснюють і розуміють часто не так, як би вони того хотіли. Ці фракції критикують діяльність правительства для того, щоб звернути її з хибного, на їх думку, шляху, а де-які кола, в тім числі може й німецьке командування, розуміють цю критику, як ворожість неукраїнської демократії до української держави, і на цім ґрунтують свої замахи на суверенність цієї держави.

В кінці промовець доводив, що робітництво всіх націй на Україні повинно спільними силами боронити суверенности УНР, бо, коли її придушить німецький імперіялізм, для клясової боротьби робітництва залишиться дуже мало можливости.'

Промова М. Рафеса була останньою на цім засіданню, бо ледве він устиг її скінчити, як в залю засідань увійшли німецькі салдати і засідання насильно скінчено.“

Так промовляє сторінка з тої великої драми, яку в той час переживала українська революція.

Німецька буржуазія справляла свою безсоромну, нахабну імперіялістичну орґію.

Паршивенький лейтенант, помахуючи револьвером перед президією Ради і міністрами, вимагав видати йому міністрів: внутрішніх

*) Промовець мав на увазі героїчну боротьбу з польською буржуазією в сей час селянства Брацлавщини, яке розтрощило в кількаденних боях під с. Печерою і м. Тивровим відділи польського корпуса ґенерала Ґалєра.

**) Адреса міністерства внутрішніх справ.

справ М. Ткаченка, військових — О. Жуковського, земельних — Ковалевського і директора політично-адміністраційного департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвського. В залі засідан був тільки Гаєвський, якого разом з керуючим міністрства закордонних справ М. Любинським і було тут же арештовано. З лайкою і погрозами самим брутальним способом було потрушено і переписано всіх присутніх на засіданню Ради депутатів, міністрів і публику. Канцелярії парлямента були перериті німецькими салдатамп.

29. квітня Рада ще раз зібралась і, між иншим, ухвалила ва спіх Конституцію УНР. Та вже існування її було скінчене. Того самого дня німецькі ґенерали, використавши українських хліборобів-кулаків, яких саме привів до Київа Шемет з Донцовпм прохати у Німців заступництва від „сваволі" Центральної Ради, проголосили, разом з інтернаціональною буржуазією України, ад'ютанта царя Миколи II, російського ґенерала П. Скоропадського (нащадка колишньої родини гетьмана Івана Скоропадського) „гетьманом всієї України." Докладніще про саму процедуру обрання „гетьмана" і участь в ній куркулівського селянства скажемо пізніще.

З десятком російських офіцерів-добровольців, що становили „військо" нового гетьмана, окружений німецькими броневиками та кулеметами. привітаний попівством, засів на своему „престолі" новий в світі „божий помазапник та самодержець" — гетьман-каррикатура. На спроби уцілівших українських військових частин скинути новоявленого гетьмана з його стільця німецькі ґенерали забрязкотіли зброєю і пригрозили люто розправитись з кожним, хто посміє повстати проти „законної верховної влади" України.

В той же день гетьманські добровольческі „орли" зробили замах на життя Голови Центральної Ради М. Грушевського. Кінжалом, направленим в груди Грушевському, було ранено його й його дружину в руку. Німці поспішили схопити злочинця і заховати. Ніякого слідства, звичайно, не було переведено; навіть призвища злочинця Німці не захотіли опубликувати. А про кару нічого й говорити: коли він і був за щось покараний, так хіба тільки за те, що промахнувся.

Так закінчився рік бурхливої, тяжкої, кривавої боротьби українського трудового народу — під проводом Української Центральної Ради — за його національно-політичне і соціяльно-економичие визволення.

Зі справ, переведених Центральною Радою в остапні дні її існування, спинимось тут ще тільки па виробленій і ухваленій нею Конституції УНР.

Розділ VI.

Конституція Української Народньої Республики.

19. Конституція УНР. 29. квітня, в день встановлення Німцями гетьманщини на Україні, прийняла Центральна Рада „Конституцію Української Народньої Республики", вироблену особливою парля-

digitized by ukrbiblioteka.org

ментською комісією. Конституція ця призначалась до внесення в Українські Установчі Збори. Вироблення її припадає переважно на той момент, коли ще революція на Україні переходила фазу національно-політичну, коли клясова боротьба ще не ставила виразно на порядок денний завдання творення робітниче-селянської державности і коли, після цього, вся українська демократія стояла ще міцно на ґрунті демократичного парляментаризму, не маючи на оці введення в систему державного управління в тій чи иншій формі клясовпх орґанів робітництва та селянства — рад робітничих та селянських депутатів. В дні, коли ця конституція розглядалась в Центральній Раді, більшість української революційної демократії стояла вже, як це видно хоч би з III й IV Універсалів Центральної Ради, на иншій позиції. Одначе момент не сприяв основному переглядові виробленого раніше проекта конституції, і він був ухвалений майже без зміни, в редакції комісії. Це треба мати на увазі при оцінці Конституції.

Зміст цього основного закону слідуючий:

Конституція Української Народньої Республики (Статут про державний устрій, права і вільности УНР).

I. Загальні постанови.

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республика, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого забезпечення права і охорони вільностей, культури і добробуту своїх громадян, проголосила себе і нині есть державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республиці належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом.

3. Це своє суверенно право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в $^2/_3$ голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республики або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республики.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи иринціпу децентралізації.

6. Націям України УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. Права громадян України.

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином иншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадські права заявою до Уряду УНР а вахованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадянських прав громадянина УНР може тільки постанова Суду Республики.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої ріжниці в правах і обовязках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадянських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто инший не може бути затриманий на території її без судового наказу инакше, як на гарячім вчинку. Але і в такім разі він має бути випущений не пізніще, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто инший на території її не може бути покараний смертю, а ні відданий яким-небудь карам по тілу, або иншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашне огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть орґани правної охорони нарушити недоторканість і без судового наказу; одначе і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установляється листова тайна. Орґанам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу инакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто инший на території її не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, орґанізації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі инші на її території мають повну свободу перемін місця пробування.

19. Постанови §§ 14, 16, 17, 18 і 19 не торкаються нормування спеціяльними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79-80.

20. Лише громадяне УНР користуються з усієї повноти громадянських і політичних прав, беруть участь в орудуванню державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодатних установ і орґанів місцевого самоврядування.

21. Активне і пасивне право участи у виборах, як до законодатних орґанів УНР, так і до всіх виборчих орґанів місцевого і громадського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодатнім порядком. Ніяких инших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціяльний закон.

III. Орґани власти Української Народньої Республики.

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним орґаном власти УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі орґани виконавчої і судової власти УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим орґаном судовим есть Ґенеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Ім належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність (§ 50), безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народньої Республики (§ 60 і 68).

IV. Всенародні Збори Української Народньої Республики.

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людности і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всім иншім правила виборів у Всенародні Збори установляються законом.

digitized by ukrbiblioteka.org

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до одповідальности за свою політичну діяльність. Підчас виконування своїх депутатських обовязків він дістає платню в висоті і в порядку, установлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправними і скасовання виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони тратять свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не меньш, як трьома міліонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори тратять свою повновласть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про росписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більш, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд Голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерти або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республики сповняє всі чинности, звязані з представництвом Республики.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32-33, Всенародніми Зборами вибірається йому товаришів, в числі, яке установлять Всенародні Збори. Один з них вибірається заступником голови.

37. Всенародні Збори збіраються на сесію не меньш, як два рази що-року. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену $^1/_5$ депутатів, Всенародні Збори повинні бути скликані не пізніще місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміни конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішаються спеціяльною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів:

а) президією в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б) поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародніми Зборами;

в) окремими депутатами, числом не меньш 30-ти;

г) Радою Народніх Міністрів УНР;

д) орґанами самоврядування, які обєднують не менш 100 тисяч виборців;

е) безпосередньо виборцями-громадянами Республики, в числі не меньш 100 тисяч, писаними заявами, потвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проекти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до комісії і після докладу комісії приймаються остаточно Всенародніми Зборами. Законодатні проекти, внесені не з ініціятиви Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проекти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу (після нових виборів).

Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаним в § 39—41, але для ухвали їх потрібно $^3/_5$ присутніх депутатів, а ух-

вала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів. У всім иншім, не вказанім Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і зміняють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови (або його товариша) і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено инакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а пі взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обовязкової військової або міліційної служби инакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імени УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економичні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори установляють одиниці міри, ваги і монети УНР.

V. Про Раду Народніх Міністрів Української Народньої Республики.

50. Яко вища виконавча власть УНР (§ 22), Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються по-за межами діяльности установ місцевої самоуправи (§ 24) або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушаючи законом установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновласть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціялізацію їх портфелів установлюють Всенародві Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вияснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР — самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовірря, складає свою повновласть, і через 24 години після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовірря в цілости.

58. Постановою $^2/_3$ Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів підчас свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

digitized by ukrbiblioteka.org

VI. Суд Української Народньої Республики.

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступовання в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цівільного, карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодатні, ні адміністраційні орґани власти.

64. В яких випадках адміністраційні орґани можуть накладати й екзекувати кари — про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республики один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закона.

66. Найвищим Судом Республики являється „Ґенеральний Суд УНР", зложений з колеґії, вибраної Всепароднімп Зборами на протяг пяти літ.

67. Ґенеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республики і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функцій адміністративної власти.

68. В усім иншім орґанізація і компетенція судів та особи і речевої приналежности судової установляється законом.

VII. Національні Союзи.

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через орґани Національного Союзу, влада якого ширпться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право націй, і ні одна з пих не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям — великоруській, єврейській і польській — право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Ґенерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не меньш як 10.000 громадян УНР без ріжниці полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Ґенеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданню в строк не пізніще, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомости. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статі, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69. права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Членам кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупности складають національний кадастр, який по складанню публікується до загальної відомости; кожен громадянин має право вимагати, як свого включення в даний національний кадастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановляється в порядкові, зазначеному в § 75 цього закону. Національному союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції національного Союзу (§ 75), належать до оголошення в загально-установленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та орґанів місцевого самоврядування одчисляється в роспорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, вза'алі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількости членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право а) оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально-державного оподаткування; б) за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльности Національного союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його орґанів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародніми Зборами УНР.

Примітка. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародніми Зборами УНР, розвязуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародніх Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без різниці полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і тасмне голосування, з приложенням принціпу пропорціонального представництва.

77. Орґани національного союзу є орґани державні. Вищим представницьким орґаном національного союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах, зазначених в § 76. Вищим виконавчим орґаном союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між орґанами національного союзу з одного боку та орґанами державного урядування, місцевого самоврядування і инших національних союзів з другого боку, розвязуються адміністраційним судом.

VIII. Про часове припинення громадських свобід.

79. У випадку державної конечности (підчас війни або внутрішніх заворушень) можуть громадянські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадянські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означити спеціяльний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадянських свобід чи їх обмеження, у випадках та межах, предвиджених згаданими в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність, з обовязком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародніх Зборів.

83. Припинення громадянських свобід не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

Українська Центральна Рада."

Наведена Конституція, як бачимо з § 5 її. передбачала новий адміністративний поділ України на так званні „землі". Поділ цей і було встановлено особливим законом Центральної Ради (виданим по повороті з Житомира до Київа), але гетьманський переворот не дав можливосги перевести того закону в життя, і Україна так і залишалась з старим поділом на ґуберні, повіти і волости, мало відповідаючим потребам державно-адміністративного управління і культурним та економичним потребам населення. Нові адміністративно-економично-культурно-територіяльні одиниці мали бути чимсь середнім між „повітом" і „ґуберніею", складаючись приблизно з 3—4 повітів

digitized by ukrbiblioteka.org

Додамо ще, що розділ VII Конституції – про національні союзи — являється повторенням ухваленого Центральною Радою 9. січня 1918 р. закону про національно-персональну автономію для національних меньшостей України.

* * *

Проглядаючи головніщі закони Центральної Ради, бачимо що вона зробила майже все, що являлось необхідним для правно-державного оформлення та існування відродженої української державности.

Розділ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської. Війна між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією являється одною з самих тяжких і болючих сторінок російської й української революції. Що б там не говорити про причини цієї війни і цілі, які переслідувала в ній та і друга сторона, все ж не можна одкинути того факту, що це була чи не перша в світі (та ще в XX столітті) війна справжньої демократії з демократією, дійсно народу — робітника і селянина з народом — таким самим робітником і селянином Бо хоч по одній і другій, стороні в рядах армії і були соціяльно-ворожі демократії елементи та не вони були провідцями війни. Війну вели свідомо: Рада Народніх Комісарів (що нападала) і Центральна Рада (що оборонялась). Вже в цім однім полягала велика ненатуральність та незвичайність цієї війни і шкідливість її для революції, як української, так і московської. Демократія обох сусідніх народів, в історично-відповідальний час переведення глибокої соціяльно-економичної революції, в час, коли вона стояла перед надзвичайно великими і величніми завданнями, що вимагали як найтіснішого контакту і співробітництва обох демократій, — заходилась коло справи взаємного винищення, взаємного поборювання.

Ця боротьба двох демократій мала надзвичайно шкідливі наслідки для революції, особливо на Україні. Централістично — окупаційна поведінка російських большевиків на Україні зробила стільки для дискредитації гасел соціялістичної революції і радянської влади серед селянських і робітничих мас України, скільки не могли зробити ніякі вороги визволення працюючого люду. Принесши „совітську власть“ на Україну з півночи на штиках московського робітництва та селянства, вони своєю тактикою звязали в уяві українського селянина та робітника ідею совітської власти та соціялістичної революції з національно-державним, культурним і економичним пригніченням українського народу. Та й не тільки в уяві селянина та робітника. Навіть та частина робітниче-селянської соціялістичної української інтеліґенції, якій

зовсім не була чужа ідея соціялістичної революції і совітської власти, під впливом жахливої і брудної, далекої від соціялістичної творчости „практики“ російських большевиків на Україні, захиталась, спинилась на роздорожжі, не можучи одріжнити в тому кривавому хаосі чистого зерна соціялістичної революції від посліду, шкідливих плевелів. Частина української революційної інтеліґенції була цим способом морально розбита, знесилена. Друга ж частина, можливо, більша, під впливом почуття загроженої національної державности і культури, кинулась в бік, вправо; рішила свідомо блькуватись хоч би й з буржуазними верствами, аби врятувати національно-політичні здобутки української революції.

Нема чого говорити тут про загальне загострення національної боротьби на Україні і зріст націоналізму, як українського, так і московського, та почасти і жидівського — серед самих широких демократичних і дрібно-буржуазних верств людности. В полумі національних пристрастей соціяльно-економичні завдання революції блідли і багацько тратили в своїй активности.

На ґрунті цього розбиття сил української революційної демократії, її поправіння, зросту національних ночувань і почуття загрожевости національно-політичних (а з ними вязались і соціяльно-економичні) здобутків української революції, що принесла війна з Московщиною, знайшли своє місце „сепаратне“ заключення миру УНР і потім німецька „допомога“, яку дорого оплатила українська і російська революція.

Не на користь була ця війна і Совітській Росії. Цілей, які переслідували російські большевики: встановлення на Україні совітської власти для переведення в ній соціялістичної революції і приєднання України до Московщини для найкращого використовування останньою природних багатств України — в першу чергу для забезпечення Московщини збіжжам, цукром, вугіллям та залізом, — не було досягнуто. Замість совітської пролетарсько-селянської держави (чи Української Народньої Республики, дружньої до Московщини), в результаті війни явилась реакційна гетьманщина. Замість нормального товарообміну, який, безумовно, був би встановився між УНР і Совітською Росією, російські большевики скористувались тільки тим, що встигли на спіх награбувати на Україні підчас короткої окупації її своїм військом.

Та, певно, не даремно кажуть, що не буває лиха без добра. Так і в цій війні. По-за великою шкодою, яку вона принесла обом народам, дала ця війна де-що і повчаюче та позитивне. Поперед всього вона поставила у весь зріст, в інтернаціональному масштабі, проблему українського національно-державного відродження. Російський большевик що звик дивитись, слідом за своєю реакційною імперіялістичною буржуазією, на Україну, як на вічну кольонію Московщини, а на український народ, як на пасивну, несвідому, малокультурну українську етноґрафичву масу, що може цілком задовольнити свої приспані віками ґніту національно-політичні і культурні вимоги дароване пануючою московською нацією тою чи иншою національно-культурною автономією,

digitized by ukrbiblioteka.org

— як на масу, що не здатна виявити стільки моральної, інтелектуальної і фізичної сили, щоб почати в революції своє самостійне, незалежне від Совітської Росії життя, — цей большевик, зламавши багнети своїх рушниць на Україні (хоч і об німецьку каску), мусів, хоч і неохоче, хоч і не цілком, та все ж змінити свої погляди на справу українського національного відродження, мусів визнати величезну вагу національного моменту в українській революції, мусів признати, що справа соціяльно-економичного визволення українського трудового народу повинна бути нерозривно звязана з справою його національно-політичного визволення.

Другий позитивний наслідок війни — це свідомість, переконання, що повинні були з неї винести і українська і ще більше московська демократія, що сторонньою, чужою силою не можна в тій чи иншій країні перевести соціялістичної революції. Совітська власть і инші гарні річи багацько тратять в своїй привабі, коли їх принесено здалека на вістрях баґнетів. Хоч військо Совітської Росії побуло на Україні і не довго, хоч воно очистило Україну і під погрозою німецького штика, все ж немає ніякого сумніву, що московська совітська власть на Україні була б швидко провалилась і без німецьких касок. Селянство, і не тільки кулаки, вже почало ворушитися, побачивши окупаційне хазяйнування московських залог і московської інтеліґенції. Ті українські комуністичні елементи, які були стали до співробітництва з російськими большевиками, вже відходили в бік, ставали в опозицію. Назрівало вже те, що сталось пізніще, підчас слідуючих окупацій України російськими большевиками, коли проти них збройно боролись не тількі дрібно-буржуазні та кулацькі елементи, а навіть українські комуністи — соціяль-демократи незалежники, боролись і виганяли з України без чужосторонньої допомоги, без реґулярної армії — вилами та косами, поржавілими рушницями та кулеметами. Російські большевики мусіли винести з цієї війни переконання, що в переведенню соціялістичної революції на Україні головна і керуюча роля повинна належати українському робітництву та бідніщому селянству: що допомога з півночи чи з якоїбудь иншої сторони може бути при цьому корисна тільки в тім випадку, коли революцію провадять на Україні власними силами самі працюючі маси України і коли вони тієї допомоги самі попросять, як помічної, другорядної, їм підпорядкованої сили. Всяке ж насильне, хоч би й з добрими намірами, опікування Московщини над Україною, як противне ідеї рівноправности і рівноцінности працюючих людей всіх національностей і як ведуче в своєму практичному здійсненню до збереження старого стану — поділу націй на панів і рабів, вищих і нижчих, паразитів і визискуваних, — повинно бути рішучо засуджене і відкинуте, як недосягаюче цілі і шкідливе.

Зрештою, і для української демократії була наука з війни. Головніще з тієї науки — це висновок, що українське трудове селянство і робітництво буде обстоювати зі зброєю в руках тільки таку українську державність, тоб-то таку форму свого національного визволення, яка буде відповідати його насущним, не тільки національно-

культурним, а й соціяльно-економичним потребам, яка буде його робітниче-селянською державністю.

До цих кінцевих заміток слід додати ще, що, повернувшись до Київа, правительство УНР відновило було свої заходи, справлені на заключення мира з Совітською Росією. Рада Народніх Комісарів дуже неохоче відгукнулась на ці заходи, але, додержуючись умов берестейського договору, погодилась, врешті, на відновлення мирових переговорів з Центральною Радою.*) В двадцятих числах квітня правительством УНР для ведення мирових переговорів з Совітською Росією було призначено мирову делеґацію в складі М. Порша (укр. с.-д.). М. Чечеля (укр. с.-р.) і Д. Ісаєвича (укр. с.-р.). М. Порш мав бути головою цієї делеґації (між иншим вія погоджувався на це призначення тільки при умові ведення переговорів на Україні, а не в Росії). Член делеґації Д. Ісаєвич навіть був виїхав з Київа в напрямі до Курська, де малось остаточно вирішити, спільно з делеґацією Совітської Росії, питання про місце переговорів. Та до мирових переговорів так і не дійшло. Гетьманський переворот обірвав їх. Пізніще переговори відновились вже при гетьманському уряді.

Так сумно закінчилась війна між Українською Народньою Республикою і Совітською Росією. Люта реакція на Україні, тяжке становище революції в Росії — ось головніщі висліди цієї війни.

---

*) 1. квітня 1918. р. Рада Народніх Міністрів Української Народньої Республики звернулась по радіотелеґрафу до Совета Народніх Комісарів з такою пропозицією: „Уряд Української Народньої Республики не раз пропонував вам спинити не з нашої вини роспочату і не нами оповіщену війну і визначити окремим договором наші границі і наші правні відносини. Останнім кроком в цьому напрямі було звернення голови нашої мирової делеґації в Берестю до голови російської делеґації на початку березня. У своїй відповіді п. Сокольніков вказав на відсутність з його боку необхідних інструкцій і уповноважень і обіцяв негайно порозумітись з цього приводу з своїм урядом. Довідавшись тепер про ваш намір заключити мир з Українською Народньою Республикою і вважаючи, що спинення межиусобної війни покладе тверду основу для мирного співжиття двох ворогуючих народів, Рада Народніх Міністрів пропонує Урядові Російської Совітської Республики негайно роспочати переговори про умови демократичного миру і вказати місце і час першої зустрічі наших делеґацій."

На цю телеґраму Совет Народніх Комісарів відповів, що він не вів війни з Українською Народньою Республикою і що те, що Уряд Української Народньої Республики називає війною між Україною і Росією, являється межиусобною горожанською війною ріжних верств українського народу.

digitized by ukrbiblioteka.org

Додатки до тексту.

1. Повні Збори Центральної Ради (шостої сесії, тої самої, яка обміркувала Інструкцію для Генерального Секретаріяту) 22. серпня н. ст. обміркувавши запрошення на „Государственное Совѣщаніе", винесли таку ухвалу:

„Вислухавши запрошення Тимчасового Правительства прислати представників Центральної Ради на московську нараду, Українська Центральна Рада, признаючи: 1) що московська нарада, яку скликає в найближчих днях Тимчасове Правительство в Москві, не може висловити волі і думки народу цілого краю наслідком означеного Правительством складу участників, а також з огляду на спосіб їх вибору; 2) що, з огляду на це, московська нарада не може помогти укріпленню і зміцненню завойовань революції; 3) що, навпаки, московська нарада, з огляду на буржуазний склад її участників, може помогти зростові контрреволюції; 4) що тільки Всеросійські Установчі Збори і Українське Установче Зібрання на Україні можуть висловити правдиву волю народу і утворити діяльний демократичний лад у формі демократичної федеративної республики, — вважає неможливим і навіть шкідливим брати участь у московській нараді."

За цю резолюцію голосували, крім українських партій, і рос. с.-д. большевики. За участь в нараді стояли обедп. евр. соціял. партії та російські соц.-дем. меньш. і рос. с.-р.

2. Орґанізація українського робітництва на залізницях почалась з перших днів революції. В квітні місяці (ст. ст.) вже відбулося в Київі зібрання представників українських робітничих культурно-просвітних та професійних орґанізацій т. з. південно-західних *) зазізниць, яке обміркувало плян орґанізації українського залізничого пролетаріяту. З докладом по цьому питанню виступила делеґація української ра[illegible] робітників московського залізничого вузла. Зібрання обрало орґанізаційну місію, яка й повела далі роботу по орґанізації робітництва південно-західних залізниць.

Після того, як український залізничий пролетаріят меньше-більше зорґанізувався, в Харькові відбувся Перший Всеукраїнський З'їзд залізничників, який обрав виконавче Бюро і доручив йому провадити орґанізацію залізничників у всеукраїнському масштабі. Виконавче Бюро і скликало в кінці серпня (ст. ст.) в Київі Другий Всеукраїнський З'їзд залізничників. На той же час було скликано в Київі і український з'їзд робітників шосейних та водяних шляхів. Після порозуміння президій цих обох з'їздів, вони обєднались в один великий „Всеукраїнський З'їзд робітників залізниць і инших шляхів" та товариства „Праця", який і працював в Київі протягом десяти днів. На порядку дня цього з'їзду стояло багацько важних та інтересних питань технічно-залізничного та орґанізаційно-професійного характеру, але корніловське повстання не дало можливости з'їздові обміркувати їх з належною докладністю, звернувши головну увагу з'їзду на злобу дня — контрреволюційне повстання. Між иншим, цей з'їзд постановив приступити, в цілях забезпечення ладу і спокою на шляхах, до орґанізації „вільного козацтва" на залізницях, а також домагатись, щоб було звільнено з посад служачих залізниць контрреволюціонерів і щоб в майбутньому всі посади на шляхах заміщались по згоді з відповідними українськими революційними орґанізаціями. З'їзд обрав Раду Шляхів — в складі 10 представників від залізничників, 5 від „водяників" і 2 від шосейників, Виконавче Бюро З'їзду та Головну Залізнодорожну Раду.

---

*) Нізпіще, за часів Республики, названих правобережними.

3. Орґанізація почтово-телеґрафного українського пролетаріяту відбувалась в дуже тяжких умовах. Займаючи майже всі вищі посади в почтово-телеґрафному відомості на Україні, пануюча інтеліґенція та демократія чинила спочатку самі ріжнородні перешкоди орґанізаційній роботі українського робітництва. Та, як і всюди, і на цій ділянці українського життя всі перешкоди було зламано, і орґанізаційний рух серед почтовиків та телеґрафістів розвинувся швидко і широко. 20. – 22. серпня (ст. ст.) відбувся в Київі український почтово-телеґрафний з'їзд, скликаний орґанізаційним бюром, що на початку революції утворилось в Київі. Інтересна історія скликання цього З'їзду. Київський Окружний Комітет Всеросійського Почтово-Телеґрафного Союзу, довідавшись про скликання З'їзду, розіслав, в порозумінню з Начальником Київської Почтово-Телеґрафної Округи рос. с.-р. Зарубіним, по всій окрузі телеґраму, в якій ганьбив з'їзд і закликав почтово-телеґрафний пролетаріят не посилати делеґатів на український з'їзд. Ця телеґрама до певної міри досягла свого. Неосвідомлений почтово-телеґрафний пролетаріят не знав, що робити, і послав на з'їзд всього до 100 делеґатів. З'їзд рішуче запротестував перед правительством проти вчинку Окружного Комітету і Начальника Округи Зарубіна, зазначивши в протесті, що З'їзд мав і має на меті скріплення загальноросійського революційного фронту, а не його розбиття, як те зазначалось в розісланій Окружним Комітетом телеґрамі. Взагалі ж про взаємовідносини між українською і неукраїнською демократією висловився З'їзд такою постановою:

„1. Обміркувавши де-які ворожі виступи неукраїнських почтово-телеґрафних орґанізацій і почтово-телеґрафних робітників не-Українців проти Всеукраїнського Почтово-Телеґрафного З'їзду і окремих почтово-телеґрафних робітників Українців, — З'їзд постановив: звернутись до всіх товаришів почтовиків з братнім привітанням і побажанням йти вкупі до одної мети — волі всіх народів Росії і поліпшення життя почтово-телеґрафних робітників, незалежно від їх національности." Засудивши вчинок дончаків і кірасірів, що розстріляли богданівців, З'їзд постановив:

„Зважаючи на те, що неуважне відношення до потреб українського народу може викликати небажані ексцеси, З'їзд постановив закликати всю російську орґанізовану демократію до спільної рішучої боротьби з контр-революційними заходами ворогів революції і, поставившись уважніще до домагань української демократії, прийти до згоди, яка в сучасний політичний момент так необхідна."

Наведемо тут і ще де-які з головніших постанов цього з'їзду, що можуть служити матеріялом для характеристики почтово-телеґрафного українського робітничого руху:

„1. Вважаючи справу національного визволення українського народу справою трудових його клясів, З'їзд, приєднуючись до праці Центральної Ради, постановляє:

Зважаючи на те, що почта і телеґраф є одним із головних нервів державного життя, з'їзд висловлюється за право мати представника від почти і телеґрафу в Центральній Раді і визнає необхідним обрати делеґатів до Центральної Ради і прохати Раду прийняти їх до свого складу.

2. Обговоривши справу про утворення Всеукраїнської Почтово-телеґрафної Спілки, з'їзд постановив: а) утворити Всеукраїнську Почтово-телеґрафну Спілку; б) в справах професійно-економичних Спілка повинна йти в згоді з Всеросійським Почтово-телеґрафним Союзом; в) в справах національно-політичних Спілка має провадити роботу самостійно.

3. Виходячи з мотивів, що народні гроші не можуть витрачатися тільки для пропаґанди ідей централізму, які і так залишились серед широкого громадянства з часів царизму, а повинні даватись в справедливій долі і для пропаґанди ідей федералізму, З'їзд домагається від міністерства почт і телеґрафу, щоб воно давало українським почтово-телеґрафним з'їздам ті ж самі кошти і права, які воно дає всеросійським почтово-телеґрафним з'їздам, тоб-то субсідії, позики, суточні, відпустки і таке инше; в противному разі з'їзд вважатиме позицію Тимчасового Правительства до себе ворожою."

Закінчуючи свою працю, З'їзд затвердив Статут Всеукраїнської Почтово-телеґрафної Спілки, а також обрав для виконання своїх постанов, а головно для орґанізації Всеукраїнської Спілки робітників почт і телеґрафу, Головну Раду Спілки (в кількости 12 чоловік), до котрої ввійшли представники від всіх окружних місцевих орґанізацій.

digitized by ukrbiblioteka.org

Протягом невеликого часу Головній Раді підпорядкувалися численні місцеві орґанізації, після чого Спілка перетворилась в міцну і велику орґанізацію, хоч російський почтово-телеґрафний союз все що вороже ставився до неї, не хотів йти з Спілкою ні на які компроміси, що пропонувались з боку останньої, і старанно ганьбив орґанізаторів Спілки.

4. Добровільна, напів-військова орґанізація селянства, відома під іменем „вільного козацтва", виникла цілком стихійно, почасти під впливом потреби охорони сел від бандитизму і грабіжків, що почали ширитися після упадку дореволюційних орґанів безпечености на місцях, почасти під впливом свідомости необхідности збройної оборони економично-клясових інтересів селянства, почасти ж під впливом романтично-історичних традицій — спогадів про колишнє козакування. За кілька місяців цей рух досить значно розріс. В травні-червні (ст. ст.) деякі повіти Київщини цілком „покозачились". Спочатку революційна демократія не звертала особливої уваги на цей рух, але пізніще, власне після II Всеукраїнського Військового З'їзду, Ґенеральний Військовий Комітет і Ґенеральний Секретаріят почали вживати заходів до того, щоб ввести цей рух в певну колію і правні форми, маючи на увазі, що, залишений без керовництва, він може підпасти під вплив ріжних авантюристичних елементів, як воно потім і сталося в дійсности.

В перших числах жовтня (ст. ст.) відбувся в Чигирині на Київщині, Перший Український З'їзд Вільного Козацтва, який розглянув справу поширення і внутрішнього устрою „козаччини" на Україні і виніс слідуючі постанови:

„1. Закладаючи, по стародавньому звичаю предків-запорожців, перші підвалини орґанізованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб вільне козацтво стало військом народу і щоб єдиною метою його існування була охорона інтересів і прав народу, а не пануючих клясів, до якої б нації ці кляси не належали.

2. Утворити Ґенеральну Козацьку Раду з Наказним Отаманом на чолі. Ґенеральна Рада має в найближчім часі скликати ґуберніяльні з'їзди, щоб обрати кошових отаманів з старшиною, що надасть орґанізованости і сили козацькому рухові.

3. З огляду на те, що Ґенеральна Рада робитиме велике діло по охороні здобутків революції та прав народу, а також бере на себе захист краю від руїни в час демобілізації, з'їзд домагається, щоб на утримання Ґенеральної Ради та всієї старшини було призначено державні кошти. Ґенеральна Рада Вільного Козацтва має перебувати стало в м. Білій Церкві на Київщині."

Цими постановами І з'їзду вільному козацтву надавалось вже виразної форми якоїсь автономної військової орґанізації, тоді як воно по суті не було таким і мало розвиватись в иншому напрямку. Так, по думці київського ґуберніяльного національного з'їзду (що відбувся 1.—2. вересня н. ст.), вільне козацтво мало бути народньою міліцією, підпорядкованою місцевим революційним орґанам. З'їзд в цій справі постановив „негайно по всій Київщині зорґанізувати з людей, необовязаних до військової служби, вільне козацтво, котре, будучи в розпорядимости українських революційних інституцій, виконувало б обовязки народньої міліції і боронило інтересів трудового народу України і української революції." Разом з тим з'їзд постановив „прохати Ґенеральний Секретаріят вжити рішучих заходів, аби військова влада видала обраним козакам зброю, котру вони мали б завше при собі."

Саме селянство дивилось на вільне козацтво, як на ту реальну силу, яка зможе не тільки забезпечити його від грабіжів і бандитизму, а ще й допоможе йому одстояти свої клясово-економичні інтереси. „Робітнича Ґазета" (Єв. Касяненко: „Вільне козацтво" — Враження з Ґуберніяльного З'їзду) писала між иншим слідуюче про завдання і цілі вільного козацтва, як вони виявились в житті: „Ідея вільного козацтва — це оборона прав вчорашніх рабів від завтрашніх гнобителів.. Вільне козацтво багацько користи несе трудящому селянству. В Звенигородщині воно спинило розбій і встановило спокій. Своїм авторитетом пособило в однім місці розділити луг поміж селами, а в другім — не дало панові вести хижацького рубання лісу та встановило плянову експльоатацію його.

Це — наслідки безпосередньої праці козацтва. А де в чім воно приносить користь і не виступаючи, а так — тільки самим фактом існування. Наприклад, у Звенигородському повіті пани чомусь не зважилися використати знаменитий приказ Корнілова про те, щоб поміщики не платили селянам, як було умовлено, натурою — від снопа.

Не в одній Звенигородщині заснувалося вільне козацтво. Пустило воно свої корінці і в Білій Церкві, і в Умані, в Каневі, в Острі і в Ніжині. Десятки тисяч налічує вже в собі ця нова, цілком народня, „самочинна" орґанізація. Як де, то демократичність її особливо бє у вічі. Наприклад, у Білій Церкві у вільне козацтво вступають і національні меньшости . . .

Кадри свідомого зорґанізованого українського народу неминуче мусять причинитися до остаточного закріплення землі за українським народом."

Почавшись в селах, вільне козацтво перекинулось потім і в міста, захопивши робітничі маси — в першу чергу на Катеринославщині, а також на залізницях. Робітниче вільне козацтво — це був прямо зародок української пролєтарської червоної армії.

Одначе здорове зерно вільного козацтва не дало тих наслідків, які могло дати. Особливо це треба сказати про сільське вільне козацтво, яке „добрі людці" постаралися задурити козацькими жупанами, старими пістолями, чубами та гайдамацькими шликами. Ґенеральна Рада, обрана на І З'їзді, попала під великий вплив ріжних „самостійницьких" елєментів і авантюрників — ґенерала Скоропадського та його попихача — молодого старшини Полтавця-Остряниці. Користуючися національно-романтичними козацькими традиціями, що ще жили в селянстві, Скоропадський почав вживати, через своїх аґентів, заходів до того, щоб використати національний романтизм в реакційних цілях — а саме, щоб зробити вільне козацтво орґанізацією заможнішого селянства, спосібного стати підпорою гетьманщини. Це й загубило козацтво. Після цього воно спинилось в своїм буйнім розвитку.

Для характеристики Ґенеральної Ради Вільного Козацтва наводимо тут слідуючий факт. Коли українське військове командування звернулось до цієї Ради підчас першої облоги Київа большевицьким московським військом в 1917—1918 р. з проханням вислати якийсь відділ вільного козацтва на допомогу Київу, Ґенеральна Рада такої допомоги не дала. Як пізніще заявив в своєму інтерв'ю, уміщеному в російській ґазеті „Голос Киева" (вже підчас гетьманщини) один з адютантів П. Скоропадського, одмовлення в допомозі було зроблено свідомо. Скоропадський всею душею хотів, аби московські большевики розбили військо Центральної Ради і знесли й саму Раду, проти якої він одверто і навіть збройно почав виступати ще з часів оголошення Центральною Радою III Універсалу. Згаданий адютант заявляє, що по виході III Універсалу Скоропадський немов би видав по вільному козацтву з свого боку наказ, яким забороняв виконувати приписи Універсалу, особливо в земельній справі, погрожуючи „стародавніми козацькими карами" тим, хто посміє зачепити поміщицькі маєтки.

5. Подаємо тут за „Кіев. Мысл" текст цього листа В. Винниченка:

„Високоповажаний добродію редакторе!

Беручи під увагу особливо важний момент в національних відносинах на Україні, а також і те, що де-які ґазети передали мою промову, виголошену на засіданню Малої Ради 23. жовтня (н. ст.), з такими скороченнями, які змінюють її зміст, я прошу вас [illegible] д., помістити у вашій поважаній ґазеті мій лист з коротку передачею хоч [illegible] думок з цієї промови і де-якими поясненнями до них.

На з[illegible]сіданню Малої Ради я говорив і тепер повторюю: я думаю, що всяка державна б[illegible]дова тільки тоді може бути непохитною, коли в її основу положено не примусову а добру волю її складових частей. Російська федерація повинна будуватися [illegible]ам[illegible] на таких основах. Тому суверенність Українських Установчих Зборів необхідна, [illegible]к умова повного непримусового прояву доброї волі демократії України.

Але суверенність Українських Установчих Зборів цілком не предрішає прояву цієї волі в напрямі відокремлення від Росії і незалежности.

Я говорив в своїй промові і знова тепер повторюю, що, як марксист, я не можу признати принципово ніяких абсолютних політичних цінностей. Політичні

digitized by ukrbiblioteka.org

форми якогось соціяльного орґанізму залежать від тої або иншої комбінації основних чинників — економичних, політичних, історичних і инших. Тому кождий чесний і послідовний марксист ніколи не може наперед відхрещуватися від тих або инших політичних ґасел. Коли б комбінація основних чинників укладалася так, що їх надбудова — політична форма — вимагала б незалежности, я мусів би признати й ту форму, хоч для України не передбачаю цього.

Такі ж думки висловлював я і три роки тому назад у своїй нелеґальній брошурі під заголовком „Наші орієнтації", виданій нашою партією. Тоді мала де-яку тенденцію розвиватися австро-німецька орієнтація і самостійництво. Причиною цього було відоме всім жорстоке переслідування українства царизмом. Борючися з цими тенденціями. я старався довести, що для робітничої кляси України та для всієї України ні австро-німецька орієнтація, ні російський царизм не можуть бути корисні. Одна орієнтація повинна бути — це самоорґанізація української демократії, одна надія тільки на себе, на свою зорґанізовану силу. Самостійництво я вважав тою ідеєю, котра виходила швидче з розпуки, з мрій, з емоції її прихильників, а не з обективної можливости і необхідности. Тому для політичної діяльности того часу вона була зайва, а тим самим і шкідлива, бо відтягала увагу і сили від щоденного і необхідного.

Революція знищила царизм, а з ним і всякі підстави розпуки, самостійництва й австро-німецьких орієнтацій. Тепер, коли в демократично-федеративній республиці Росії розкриваются перед кождою нацією такі широкі, такі захоплюючі перспективи творчости, розвитку і багатства, ніяких орієнтацій, крім федеративно-республиканської Росії, серед більше або меньше відповідальних революційно-демократичних політичних ґруп українства нема й, очевидно, не може бути.

Та я скажу ще більше, скажу те, що говорив і в згаданій брошюрі: не відмовляючись від жадної політичної форми, навіть від незалежности, як би того вимагали соціяльно-економичні й инші умовини і коли б це пособляло цілі всякого соціяліста — соціялізмові, я тоді ж для цієї цілі, для соціялізму, найшов би в собі стільки мужности, щоб відмовитися від усяких національно-політичних форм, як би переконався, що вони шкодять соціялізмові. В тім заходить ріжниця між національними соціялістами і просто націоналістами. Для соціяліста національний розвиток — необхідна, природна і користна умовина і засіб зближення людства до вищих форм соціяльного життя, а для націоналістів — сама ціль, остання ціль, на якій вони спиняться, захолонуть і потім рушать назад.

Та все-таки можна поставити питання: чи дійшов за ці три роки розвиток України до необхідности незалежности? Очевидно, ні. І я і мої товариші по партії на засіданні Малої Ради 23. жовтня ясно зазначили економичний звязок України з державною цілістю Росії, звязок, який зостався і до сьогодня. Певно, не можна відкинути й історичного та культурного звязку, котрий по волі і поневолі за триста літ перебування України в складі російської держави вріс в наше життя, духове і матеріяльне. Думати, що цей звязок в найближчім політичнім часі розірветься, було б простою непотрібною мрією, а не політичною реальною аналізою.

З другого боку, незалежність не можлива також і з міжнароднього положення. Україна не має таких сил, аби, відірвавшися від Росії, не впасти в обійми якоїсь сильної імперіялістичної держави. Коли Польща, розвинена більше, ніж Україна, і під національним і під політичним оглядом, матиме дуже проблематичну самостійність, про Україну нема що й говорити. В кождім разі, ми не могли б мати економичної самостійности, а коли так — не могло б бути і політично-національної. Тому можна рішуче і без хитань сказати: комбінація основних чинників соціяльно-політичного життя України не вимагає незалежности, яко політичного державного оформлення його.

Чи вимагатиме в дальшій будучині? На це ніхто нічого певного не може сказати в дану хвилю. Та, не відхрещуючися від жадних форм, які можуть повстати в далекій будучині в силу необхідности, можна мати й тепер відомі ідеали, які намічаються і самим життям. Такі ідеали докладно і твердо означила вся зорґанізована українська демократія: це — федерація російської республики і участь в ній України, як рівного з иншими державного тіла. Це заявили і Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят в найдокладніщих і недвозначних

словах. Нема ніякої потреби шукати в них якогось таємного змісту. Коли б Центральна Рада мала ідеали незалежности, вона висловила б їх так само твердо, відкрито та ясно, як виявила свої федералістичні змагання.

На цій підставі, поневолі повстає питання: чому, з якою ціллю доглядуються в цих домаганнях сепаратизму і самостійництва? Чому з усіх сил вказують пальцями на те, чого нема? Щоб відтягнути симпатії від самої ідеї федералізму? Коли це роблять кадети — противники федерації, коли за-для цього виступають з Центральної Ради, коли вони стараються здіскредитувати її, це зрозуміле. Але чому слідом за ними йдуть ті ґрупи меншости, у програмах котрих стоїть федералізм, це незрозуміле. Але ясне та зрозуміле повинно бути для всіх одно: не в інтересі ні української, ні не-української демократії знова вертатися до фази національного напруженого недовірря, підозрівання і ворогування. Це не може пособляти творенню порядку і нового життя на Україні, що є ціллю всіх.

Наш край знаходиться в особливо грізнім положенню, і всі його національности зійшлися і згодилися на цій цілі. Чи потрібно це порозуміння зміняти на дезорґанізацію, руїну і горожанську війну? Не думаю, щоб це могло притягати когось, крім ворогів революції і нових форм політичного життя. А тому меншости повинні відкинути вишукування того, чого нема, та ясно і відкрито сказати: чи поділяють вони ці цілі і домагання, котрі сами одобрили і прийняли в деклярації Ґенерального Секретаріату? Коли ні, то, очевидно, мусять зробити так, як зробили представники партії народньої свободи, а потім, подавши їм руки, стати вкупі з ними до боротьби проти нас — федералістів. А коли думають, що декларацію Ґенерального Секретаріяту вони приймали свідомо і щиро, коли почувають, що по упливі трьох тижнів ідеї деклярації не стали їм чужі і ворожі, немає ґрунту для непорозумінь і ворожнечі з українською демократією і треба не кадетам, а нам ще сильніще подати руку та вкупі, як і до цього часу, йти до загальної цілі — будування нових, кращих форм соціяльного, політичного і національного життя. В. Винниченко."

6. Де-які окремі точки цієї резолюції були розвинені з'їздом в окремих резолюціях: в резолюції про спинення війни, в резолюції про відношення до Української Центральної Ради і до Ґенерального Секретаріяту, в резолюції про державний устрій України [„гадаючи, що за сучасної доби взаємні інтереси України та Росії вимагають установлення федеративного звязку між ними, з'їзд, разом з тим, основуючись на вказаних (в мотивировочній частині резолюції) потребах економичного розвитку України та виходячи з інтересів пролетаріята, стану російської революції і міжнароднього становища, визнає за необхідне поставити на денний порядок партійної діяльности будування Української Демократичної Республики, котра має стояти в федеративнім звязку з російською республикою, а коли б це було можливе, і з иншими европейськими республиканськими державами." Ця постанова внесена по постанові з'їзду в програм партії], в резолюції про відношення до всеукраїнських рад робітничих, селянських і салдатських депутатів і, нарешті, в резолюції про аґрарний програм партії (в програм внесено виключення земель сільсько-господарського значіння з товарового обороту; конфіскація земель, вище певної норми, і передача їх в український земельний фонд; конфіскація лісів, вод і підземних багацтв; користування землею через земельні комітети).

7. На Петроградську Демократичну Нараду, що відбула свої засідання 26—30. вересня н. ст., прибуло до 1.700 представників. Відкрив конференцію і головував на ній Чхеїдзе (Ґрузин, с.-д. меньшевик). В своїй вступній промові він заявив, що ціллю скликання Наради є незвичайно тяжке становище держави і необхідність утворити міцне революційне правительство.

Після уконституовання конференції забрав слово міністр-президент Керенський, який заявив, що програма правительства та сама, що і в часі московської державної наради. Докладно спинився Керенський на корніловщині, на загальній анархії в державі, що вела її до загибелі. Між иншим, поскаржився Керенський на Фінляндців, що відбули засідання сойму наперекір забороні Временного Правительства.

Боевим питанням конференції явилось питання коаліції. Чи демократія повинна взяти всю владу в державі і всю відповідальність за майбутнє виключно

digitized by ukrbiblioteka.org

на себе, чи має і далі співробітничати з буржуазією? В розвязанню цього питання соціялістп виходили з оцінки характеру російської революції.

Бувші міністри — Зарудний, Пешехонов (народник), Авксентьев (рос. с.-р.), Скобелев (рос. с.-д. менш.), Церетелі (с.-д. менш.) виступали гаряче в оборону коаліції. Церетелі, що найгарячіще боронив ідею коаліції, заявив, що, на його думку, „жадне міністерство не може вдержатися довший час без підтримання буржуазних партій."

В партійних колах що-до цього панував цілковитий розбрід. На передодні наради петроградські соц.-дем. меншевики тільки 81 голосами проти 77 висловилися за коаліцію з представниками буржуазії, але 86 голосами проти 51 за виключенням кадетів з коаліції через їхнє співчування корніловщині. Так само соц.-рев. висловилися 91 проти 87 голосів за коаліцію, але проти участи в ній кадетів. Те саме було і на конференції. Одні тільки рос. с.-д. большевики (Троцький, Каменев і Зіновьєв) виступали одностайно проти всякої коаліції і за передачу влади совітам. Українська делеґація також виступала рішуче проти коаліції.

Між иншим, большевики заявили, що в разі утворення соціялістичного правительства, вони не будуть виступати проти нього, коли воно буде вести і соціялістичну політику.

При голосованню питання про коаліцію Нарада поділилась майже рівно надвоє. Тільки кілька десятків голосів творило більшість за коаліцію. Власне це вже свідчило про фактичну неможливість утворення життєвого коаліційного міністерства. Одначе ґрупа правих с.-р. і с.-д. меншевнків на чолі з Церетелі ухопилась за цю мізерну більшість і ріжними, цілком „парляментськими" заходами, врешті, добилась того, що Нарада „ухвалила" — спочатку включити в коаліцію і кадетів, а потім, при вирішенню питання про компетенцію „Ради Російської Республики", навіть погодилась з тим, що коаліційне привительство буде тільки „морально" відповідати перед тією Радою.

Вся Нарада справляла надзвичайно тяжке враження і то не через те тільки, що більшість її (московська) образливо і зневажливо поставилась до національних делеґацій і висловлених ними домагань, а, головно, через ту дезорієнтацію, яку виявила на ній російська (що правда, сіренька, з примішкою дрібної буржуазії) демократія і ті „парляментські" махинації, які виробляли на ній бувші пани становища Церетелі і Ко. для врятування своїх „соглашательських" без кінця позицій. М. Шаповал (укр. с.-р.), член делеґації Української Центральної Ради на Нараду, в своєму докладі Малій Раді про роботу Наради так формулував свої враження від Наради:

„Враження моє таке, — говорив М. Шаповал, — що Нараду скликано не для того, щоб дізнатися про думку всієї демократії Росії, а щоб накинути демократії думку гуртка керовників, що складаєтьсн з Церетелі, Керенського, Чхеїдзе, Авксентьева, Дана і Гоца. Цій компанії байдуже, що думає революційна Росія; їй треба було тільки через Демократичну Нараду підперти свій власний авторітет. Отже Церетелі раз-у-раз виступав, коли треба було боронити поглядів цієї компанії. В той час, як з „інородцями" торгувалися за кожних пять хвилин для їх промов, Церетелі виступав що-дня і в чергу і по-за чергою, по два й по трп рази кожного дня.

Коли більшість Наради голосуванням ясно показувала свою думку, яка не сходилася з думкою Церетелі і компанії, зараз виступав Церетелі і починав ‚розяснювати'. Так він переробив при редаґуванню резолюцію і добавив до неї від себе, що тимчасовий иарлнмент має затверджуватися Временним Правительством, коли всі представники ґрун і партій говорили тільки про тс, що правительство має бути відповідальне перед Демократичною Радою. Це перекручування довело до того, що большевики покинули засідання Демократичної Наради, що дало можливість провести відомі резолюції. На останку Церетелі ‚роз'яснив' відповідальність правительства перед Демократичною Радою (тимчасовим парляментом чи передпарляментом) в тім розумінню, що ця відповідальність має бути не фактичною, а моральною, всупереч всій Демократичній Нараді, котра розуміла цю відповідальність тільки фактичною."

Невідповідальности правительства перед парляментом вимагала буржуазія, не згожуючись в противному разі вступати до правительства. В угоду їй і було

проведено це „соглашателями“ на Нараді, хоч не було, здається, ні одного промовця на Нараді, який би боронив невідповідальність правительства перед передпарляментом.

Демократична Нарада утворила „Тимчасову Раду Республики“ (яка наче б-то мала заступати розвязані Державну Думу і Державну Раду — в числі 555 членів, з них 388 представників демократії і 167 представників цензових елементів (переважно кадетів та представників торгово-промислової ґрупи), козаків, представників національностей і инш. Мандати демократії було поділено головним чином між радами робітничих, салдатських і селянських депутатів, соціялістичними партіями, новими земствами, міськими самоврядуваннями, революційними громадськими орґанізаціями, кооперативами то-що.

Большевики не взяли участи в роботі „Ради Республики“. Так само і Центральна Рада, якій було одведено в „Раді Республики“ сім місць, не послала до неї своїх представників. Те саме зробили, здається, і де-які инші національні представництва.

8. В склад Временного Правительства тепер входили: Керенський — міністр-президент і Верховний Головнокомандуючий арміями; Нікітін — внутрішних справ та почти й телеґрафу; Малянтович — справедливости; Прокопович — продовольчих справ; Авксентьев — хліборобства; Ґвоздьов — праці (ці міністри мали репрезентувати революційну демократію і соціялістичні партії); Терещенко — заграничних справ, Коновалов — торговлі та промислу; Бернацький — фінансів; Салазкін — просвіти; Карташов — віроісповідних справ; Кішкін — публичної опіки; Смірнов — державний контроль; Ліверовський — шляхів; ґенерал Верховський — війни; адмірал Вердеревський — фльоти. Третяков — голова господарської ради при Временнім Правительстві.

9. Покинувши демонстративно Демократичну Нараду, коли крутійство „соглашателів“ перейшло всякі межі, соціяль-демократи большевики з великим завзяттям кинулись до роботи в масах, викинувши гасла: „Нехай живе негайний мир! Земля і хліб народові! Геть коаліцію! Нехай живе влада працюючих!“ Позиції їх (партії большевиків) після Демократичної Наради дуже скріпли. В фортеці революції — петроградській раді робітничих і салдатських депутатів — більшість пішла за большевиками. Одного з визначних дїячів партії — Троцького було обрано головою ради. Рада почала готовитись до рішучої, збройної боротьби з коаліційним Временним Правительством, буржуазією і загіпнотизованою нею частиною демократії.

1. падолиста (н. ст.) петроградська рада салдатських депутатів скликала (в Смольнім Інституті) нараду представників петроградського ґарнізону, на якій виявилось, що майже ціла петроградська залога стоїть на боці большевиків. Вечером того ж самого дня скликав представників петроградської залоги на окрему нараду Виконавчий Комітет Всеросійської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів. На цій нараді представники залоги рішуче висловились за передачу всієї державної влади в руки рад салдатських і робітничих депутатів.

Це була перевірка сил. Чуючи міцний ґрунт під ногами, партія соціяль-демократів большевиків почала робити останні приготовлення до збройного виступу. 3. листопада (н. ст.) було вже зорґанізовано военно-революційний комітет, який розіслав військовим частинам наказ не виконувати жадних роспоряджень військових властей, не потверджених Военно-Революційним Комітетом. Временне Правительство не знало, на яку ступити, не маючи на своїм боці потрібної кількости вірного йому війська. Викликане ним з по-за Петрограду військо було спинене на дорозі Военно-революційним Комітетом. Керенський шукав підтримки в утвореній ним „Раді Республики“, наказав запровадити слідство проти Военно-Революційного Комітета, надумувався заарештувати лідера [illegible] партії большевиків Леніна-Ульянова. А большевики тимчасом провадили [illegible] роботу далі. Військо було вже цілком на їх стороні і в їхніх руках. Робітництво також. Ізоляція Временного Правительства доводилась до кінця. Робились останні заходи до його заарештування.

10. В склад делеґації Центральної Ради входили: Красковський, М. Ткаченко (укр. соц.-дем.) і П. Христюк (укр. соц.-рев.). Про пере-

digitized by ukrbiblioteka.org

говори з Штабом та про поводження війська Штабу при обеззброєнню засівших в палаці, М. Ткаченко оповідав („Роб. Газета") слідуюче:

„Прибувши до Штабу, ми побачили скрізь охорону, гармати і кулемети. Від імени Центральної Ради ми вимагали, щоб ні арештів, ні особистих трусів не було. Особистої зброї одбірати не можна, тільки державну. Вони ставили нам цілий ряд провокаційних запитів. Нарешті, вони погодилися на наші умови, і ми поїхали на переговори з обложеними в палаці.

Виявилося, що ніяких заціпів повстання у ради робітничих депутатів не було. У большевиків було надто мало сил. Штаб до останньої рушниці знав засоби большевиків і, не дивлячись на це, післав військові сили. Ми дійшли до згоди з тими, хто сидів в палаці. А там була вся революційна демократія. Всі, навіть меншевики, однодушно заявляли: ми зістаненося тут і поляжемо, щоб не допустити розгрому нашого революційного центру.

Ми довели до відома обложених, що в згоді з умовою їм забезпечена особиста недоторканість і особиста зброя. В Штабі постановлено, що до палацу увійдуть тільки 12 чоловік з війська для огляду, щоб найти зброю. Палац в руках війська не буде.

І от, коли з палацу вийшли, лишилися тільки представники партій та й большевиків, враз увійшло багато війська і козаків. Це було нарочите військо та спеціяльні офицери. Вони лаялись останніми словами. Вони вчинили погром. Все розірвано, пошматовано: діловодство соціялістичних партій і їх підготовчу (до виборів в Уст. Збори. Автор) працю знищено. Кириенко казав, що тут нема нічого дивного: військо розлютувалося, стоячи на дворі під дощем.

Військо застукало в тісній хаті Пятакова, і ми своїми тілами тільки оборонили його від звірячої розправи. Тої сцени мені ніколи докладно не описати. Всіх, хто там був, арештовували та грабували.

Все це вам вказує, що або це військо направлено Штабом в контрреволюційних цілях, або Штаб не може керувати ним.

Реакція, котрої ми боялися, сталася і тільки через те, що Штаб не був у наших руках. Цей рух тепер направляється проти нас. Військо, що облягло палац, дуже вороже і добре розагітоване проти Центральної Ради, але нас усюди пускали. Пускали, бо боялися. А проте всю увагу тепер звернуто проти українства.

Так Штаб рятує революцію. Він лаштується рятувати її й по инших містах...

Щоб оборонити Пятакова й инших, вони запропонували їм добровільно здатися в арешт, поки мине небезпека. І найдальше сьогодня вранці вони мусіли випустити своїх добровільних бранців, але й досі того не зроблено. Замість того, ведеться якесь незаконне слідство."

Після вислухання докладу делегації про розгром ради робітничих і салдатських депутатів, Центральна Рада ухвалила на своїм вечірнім засіданні 11. листопада (н. ст.) резолюцію, в якій, зазначивши коротко хід переговорів і контрреволюційне поступування Штабу, заявила, що

„Українська Центральна Рада а) уважає необхідним негайне увільнення всіх арештованих в палаці осіб, особливо зважаючи на повну відсутність всякої з їх боку спроби повстання; б) уважає недопустимим для охорони спокою і революції роспорядження Штабом військовими силами (для охорони революції та спокою) без погодження і контролі Центральною Радою та всією революційною демократією; в) уважає необхіднім негайне виведення частин, введених Штабом до Київа."

11. Штаб попросив перемирря після того, як Чехо-Словаки, частинно обеззброєні вже українськими козаками, заявили, що вони прийшли до Київа для боротьби з большевиками, не хочуть і не будуть виступати проти Української Центральної Ради. Арештовані большевики (І. Пятаков, Л. Пятаков, М. Зарніцин, Я. Гамарнік, Н. Лебедев, І. Кулик, І. Крейзберґ та инші) після трьохденного перебування під загрозою самосуду озвірілого штабного війська, були випущені. 13. падолиста (н. ст.) Штаб почав здіймати свої караули в державних установах. Штаб ще мав думку виступити за Київ і там сконцентрувати своє військо для нового наступу на Київ, та це вже йому не вдалось. По заключенню перемирря почалися переговори про мир. Центральна Рада домагалася між иншим повної

контролі над Штабом, слідства над подіями в палаці, повного підчинення їй всіх горожанських властей на Україні і т. д. Штаб годився на все це. Військові части, що були в роспорядженню Штаба, явилися до Центральної Ради з заявами, що вони не будуть виступати проти неї і просять випустити їх з Києва. Делеґація від козачого з'їзду також заявила, що козаки виїдуть геть з України, і прохали допомогти їм доїхати до Новочеркаську.

Штаб, не дочекавшись реалізації умов миру, вночі зник. Його військо почало, за згодою Центральної Ради, також покидати Київ. Разом з козаками виїхали з Києва і юнкери військових київських шкіл.

12. Наводимо тут де-які з дотичних до цього постанов з'їзду.

І. „Постанова про Українські Установчі Збори і майбутній устрій Української Республики: а) Визнаючи, що право на самовизначення народів мусить бути нічим не обмежене, що федерація народів Російської Республики може утворитися тільки шляхом вільного договору між суверенними націями і тому лише сам український народ може бути законодавцем майбутньої долі України, — Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд вимагає від Ґенерального Секретаріяту скликання сувер нних Установчих Зборів, на основі вселюдного, таємного, рівного, прямого та пропорціонального виборчого права, в етноґрафичних межах України.

Українські Установчі Збори мусять затвердити республикансько-демократичні форми правління України, провести широку демократизацію політичного ладу та соціяльно-економічні реформи, а в першу чергу земельну реформу.

б) З'їзд визнає необхідним, щоб у вільній демократичній Українській Республиці була вільна автокефальна православна церква, незалежна від держави в своїм внутрішнім ладу, з соборним устроєм, і щоб служба божа відбувалась на Україні в українській мові."

ІІ. „Про територію Української Республики: Виходячи з принципу самовизначення націй, Третій Всеукраїнський Військовий З'їзд зазначає, що поділ України являється крайнім проявом грубих імперіялістичних намірів Тимчасового Правительства і частини російської демократії, яка з'єдналась з буржуазією, — і вимагає від Центральної Ради та Ґенерального Секретаріяту рішучих заходів для з'єднання під своєю владою всієї української землі в її етноґрафичних межах".

ІІІ. Про майбутній устрій Росії: „Щоб забезпечити для всіх народів Росії найкращий лад, по власній волі кожного народу, З'їзд вважає необхідним, щоб Російська Республика була перетворена в федерацію суверенних, рівноправних демократичних республик, з забезпеченням прав меншостей."

13. Про українізацію війська З'їзд виніс слідуючу постанову:

„Відкидаючи потребу істнування постійного війська і прямуючи до того, щоб воно було замінено народньою міліцією, яка б стояла на сторожі інтересів трудового селянства та робітництва, а не була — як постійне військо — слінним знаряддям пануючих клясів в їх шовіністично-імперіялістичних змаганнях; крім того, вважаючи на сучасні обставини, коли такі постійні армії ще істнують. — — З'їзд визнає потрібним, щоб ті армії були перетворені на національно-територіяльній основі, щоб (вони) не були знаряддям денаціоналізації, і через те домагається негайного вилучення Українців на фронті і в тилу в окремі частини, а також українізації ґарнізонів на території України.

В звязку з тими перешкодами, які чинить в справі українізації війська Тимчасове Правительство, З'їзд домагається, щоб цю справу було цілком передано в руки Ґенерального Секретаря військових справ, а також, щоб по всіх українізованих дивізіях та при арміях було призначено Центральною Радою комісарів. Для того, щоб українізація могла переводитись цяномірно і безупинно, щоб Українці-вояки могли переводитись до своїх частин не тільки командами, а й по одиниці, З'їзд домагається негайного заведення українських полків та бригад всіх родів зброї. В частинах, де Українці складають більшість, українізацію перевести через виділення не-Українців."

Про українізацію Чорноморського флоту З'їзд постановив:

digitized by ukrbiblioteka.org

„Вважаючи на те, що Чорноморський фльот має в своєму складі 80% Українців і находиться на територіяльних водах України. З'їзд постановляє, щоб Морська Генеральна Рада негайно приступила до українізації Чорноморського фльоту і вжила для цього таких заходів: 1) Коли кінчиться осіння кампанія Балтийського Фльоту і роспочнеться зимня кампанія, підчас якої оперативна діяльність фльоту припиняється, мають бути вжиті заходи, щоб всі Українці Балтийського Фльоту підчас зимньої кампанії були негайно переведені в Чорноморський Фльот; 2) Чорноморський Фльот повинен від цієї пори поповнятись тільки Українцями."

14. В територію Української Народньої Республики Центральна Рада не включила Кубанщини, хоч ця країна і брала участь в українській національно-визвольній боротьбі. Причини цього треба шукати в особливому характері розвитку революції і автономних змагань на Кубанщині.

Кубанські чорноморські козаки, являючись частиною одного кубанського козачого війська (мішаного національно), дуже були звязані з загально-краєвими інтересами, які диктували козацтву окрему лінію політично-революційної боротьби. Визнаючи свою приналежність до українського народу і „великої матері України", приймаючи де-яку участь в загально-українській національно-визвольній боротьбі, українське кубанське козацтво в той же час не рвало звязків з загально-російським козацтвом і, між иншим, брало участь в утворенню так званого „Південно-східного Союзу."

В жовтні місяці (н. ст.) (до петроградських подій) 1917. р. відбулось важливе в житю Кубанщини засідання Кубанської Військової Ради, що тяглось цілих два тижні. На порядку денному стояли такі справи: 1. Земство в Кубанській Области. 2. Установчі Збори. 3. Вступлення до союза козацьких військ. 4. Земельна Справа. 5. Справа будучого державного ладу в Росії й инші.

Обговоривши справу будучого державного ладу в Росії, Кубанська Військова Рада одноголосно висловилась за федеративну республику. На засіданнях Ради брали участь, як гості, представники України, яких Козача Рада привітала надзвичайно тепло. Голова Ради вітав їх на українській мові, називаючи „синами нашої матері України".

Ставши на ґрунт федерації, Кубанці оголосили свою область окремою Республикою, з окремою Законодатною Радою і Правительством на чолі.

15. На засідання третьої сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів прибуло багацько депутатів з усіх кінців України. До президії було обрано по одному представнику від кожної губернії та зверх того Д. Ісаєвича і П. Хрпстюка від Центрального Комітету Селянської Спілки. Голову Центральної Ради М. Грушевського було обрано почесним головою зборів.

На цій сесії було заслухано доклади з місць про становище на місцях і результати виборів до Російських Установчих Зборів, що на той час вже були закінч пі на Україні. З тих докладів вияснилось, що українське селянство виявило велику свідомість і активність на виборах, подавши майже всі свої голоси за спільні списки українських соціялістів-р волюціонерів та Селянської Спілки (подекуди мали незначний успіх серед селянства російські соц.-рев., коли вони виступали спільно з українськими с.-р. або Селянською Спілкою). Буржуазні партії, як російські, так і українські, успіху на виборах не мали.

Як активно поставилось селянство до виборів, видно з того, що в виборах брало участь пересічно 70% виборців; подекуди, як от. приміром, на Полтавщині, голосувало до 90—95% всіх виборців — селян.

В той час стояли вже на черзі вибори до Українських Установчих Зборів; обговоривши це питання, Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів винесла таку резолюцію:

„Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, висловлюючи певну надію, що Збори будуть скликані в свій час, себ-то 9. січня ст. ст. 1918. року, постановляє закликати українське селянство взяти найактивніщу участь у виборах до Українських Установчих Зборів, які мають встановити державний лад на Україні та визначити порядок користування трудовим народом землею і всіма народніми багацтвами на Україні."

На засіданнях цієї ж сесії намічено було низку підготовчих заходів до переведення виборів, які мали бути пороблені „спілками“ на місцях. Між иншим, було постановлено, що при виборах селянські спілки можуть блюкуватись з українськими партіями соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів.

16. На З'їзд прибуло біля 500 делеґатів від партійних орґанізацій, в тому числі багацько делеґатів військових фронтових орґанізацій. На порядок денний З'їзду були поставлені, в числі иших, слідуючі питання: 1. сучасний момент; 2. Наказ депутатам, обраним до Всеросійських Установчих Зборів; 3. Установчі Збори України; 4. Партія і Селянська Спілка; 5. Внесення додатків і поправок до партійного проґраму і партійного статуту.

В роботах З'їзду брав участь і Голова Центральної Ради М. Ґрушевський, який хоч формально і не належав ще в той час до партії, але фактично весь час працював у фракції соц.-рев. в Центральній Раді.

17. Для повнішої характеристики З'їду наводимо тут ще резолюції З'їзду в справі утворення федерального уряду і закінчення війни. В справі орґанізації федерального уряду для Росії і відношення до большевицької влади на Московщині, З'їзд постановив: „Вважаючи, що Рада Народніх Комісарів може, з розширеною базою своєї влади, явитись що найбільше лише владою демократії Великоросії, визнаючи необхідним негайне створення орґану однородної соціялістичної федеративної влади, З'їзд доручає своїй фракції в Центральній Раді обстоювати негайний початок відповідних переговорів з Народньою Радою в Великоросії (Обєднаними Центральними Комітетами рад робітничих, салдатських та селянських депутатів) та орґанами власти иших народніх республик Східної Европи, Північної Азії, Туркестану та Кавказу (бувшої Росії) про створення однородно-соціялістичного федерального орґану власти на платформі негайного переведення найширших соціяльних реформ і доведення справи миру до найшвидчого кінця.“

В справі миру З'їзд, підкресливши давню позицію партії про необхідність негайного демократичного миру і вказавши на те, що момент, в який відбувався З'їзд, являвся дуже підходящим для замирення, постановив цілком підтримати Центральну Раду в її заходах до перемирря і миру, і доручити фракції партії в Центральній Раді пильно стежити і дбати, аби Центральна Рада не зважала на ті перешкоди, які їй будуть ставити імперіялістичні уряди воюючих держав, і твердо вела справу миру на демократичних основах далі.

Крім цього, на З'їзді було вироблено наказ депутатам до Всеросійських Установчих Зборів, розглянуто кілька біжучих справ, в тому числі й справу виборів до Українських Установчих Зборів. В цій останній справі З'їзд ухвалив, щоб партія не входила при виборах ні в які бльоки з иншими партіями і вела справу виборів в найближчому контакті з радами селянських депутатів і Селянською Спілкою.

На цьому З'їзді було остаточно стверджено проґрам партії, хоч партія ще й не спинилась в своєму розвиткові і тим самим не дійшла ще до цілком усталеного світогляду.

18. Подаємо тут коротенькі фактичні відомости про початок воєнних подій.

В ночі на **16.** грудня (п. ст.) большевики в Харькові захопили (при помочі салдатів 30. запасного полку) головний телеґраф. При появі українського війська большевики зникли.

В ці ж дні відбувся між Харьковом і Ворожбою бій українського війська з московським большевицькин. Большевицькі залоги (чи частини їх) мм. Сум, Купянська і Вовчі виступили проти Української Центральної Ради.

Командуючим військом, висланим проти України, було призначено бувшого начальника оборони Петрограду підполковника Муравйова.

Перед **20.** грудня (н. ст.) всі штаби на румунськім і південно-західнім фронті було зайнято українськими властями. Головнокомандуючим цими фронтами, які було оголошено українським фронтом, було призначено урядом УНР ґенерала Щ е р б а ч о в а (явного контр-революціонера).

Український воєнний фронт почав формуватись на лінії Гомель — Бахмач — Брянськ.

digitized by ukrbiblioteka.org

17. грудня (п. ст.) большевицький комісар Ликов послав до Головнокомандуючого Крилєнка телеґраму слідуючого змісту: „Другий ґвардейський корпус є в моїм роспорядженню. Роззброюю Українців, але салдати відмовляються, з огляду на те, що в кожнім полку є до 1000 Українців. Пробував роззброїти два ешелони гайдамаків, але це не вдалося, з огляду на їх непохитність. Один ешелон Волинців (большевиків) роззброїли і розформували козаки. Інші ешелони відмовилися визволяти товаришів. Щоб рушити проти Українців, необхідно виділити всіх Українців і відіслати їх на фронт; зревітою, можна рушити на Київ. Другого виходу нема. Л и к о в."

Другий ґвардейський корпус, про який тут йде мова, дійсно вирушив на Київ проти Центральної Ради, але на ст. Жмеринка був обеззброєний українським військом.

На станції Орша большевики захопили в полон один український полк.

На залізниці Сівськ — Бахмач почав ходити московський панцирний потяг.

Майже по всіх великих містах України (в першу чергу в Катеринославі, Одесі, Херсоні, Миколаєві), де стояли моськовські залоги та було багацько московського та зросійщеного українського робітництва, відбулись спроби большевиків захопити владу в свої руки.

Особливо численні сутички відбулись на Поділлю та на Волині, де було розташоване московське військо. Осередками большевицького руху на Волині були Старокостянтинів, Рівне, Шепетівка, Луцьк. На Поділлю такими осередками були Жмеринка, Проскуров, Волочиськ, Гнівань, Браїлів; по всіх цих містах відбувались (в другій половині грудня н. ст.) криваві сутички між українськими і московськими большевицькими частинами. Українці обеззброювали московське військо й отправляли його ешелонами на Московщину.

На Київщині так само відбувалось в двадцятих числах грудня (н. ст.) обеззброювання московського большевицького війська. Біла Церква, Бердичів, Козятин, Коростень — місця серйозних сутичок українського війська з московським.

Як бачимо, росташування московських залог на Україні і московського війська на українському фронті завдало Українській Центральній Раді при початку війни з Радою Нар. Ком. дуже багацько клопоту і в великій мірі прислужилось до перемоги московського большевицького війська над військом УНР.

19. Справу утворення єдиного українського фронту було обговорено на засіданню Ґенерального Секретаріяту 6. грудня (н. ст.) 1917. р. Секретаріят ухвалив таку постанову:

„Події, які відбулися в квартирі головнокомандуючого, нарушили оперативний звязок фронтів, що грозить небезпекою українській території, з огляду на всякі можливости до підписання умов миру включно.

Переговори в справі перемирря, які почалися, вимагають обєднання і координування цієї справи на цілім українськім фронті та його суцільности для збереження умов перемирря обома воюючими сторонами. При збереженню цього можна дійсно захистити всю територію Української Народньої Республики.

Тому Ґенеральний Секретаріят проголошує південно-західний і румунський фронти за єдиний український фронт, входячи що-до румунського фронту в порозуміння з румунським правительством і автономною Молдавією, і ставить цей єдиний фронт у всім обемі його роботи і завдань під свій провід, про що повідомляє квартиру верховного головнокомандуючого для координування роботи українського фронту з иншими фронтами Російської Республики.

Полишаючи на разі розділ українського фронту на дві частини, як це було досі, Ґенеральний Секретаріят приступає одночасно до розроблення форм тіснішого контакту між штабами південно-західнього і румунського фронтів.

В звязку з цим Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним істнування окремих комісарів при тих штабах з представників військових орґанізацій, рад і комісарів.

Рівночасно, виповняючи давніщі бажання українського народу всіма своїми силами зихищати свій фронт, Ґенеральний Секретаріят повідомляє всі українські

військові частини на всіх фронтах, що він вживає заходів до переведення українських частин з инших фронтів на український фронт, рахуючись з загальним положенням фронтів.

Усі неукраїнські частини на українськім фронті повинні знати, що оборона українського фронту охороняє також і єдинство всього фронту всієї Росії і дає можливість виключити мир на користь всіх народів Росії. Тому неукраїнські військові частини обовязані виповнити совісно і чесно свої обовязки супроти охорони українського фронту, бо загальна охорона цього фронту захищає загальні інтереси народів усієї Росії.

В цій загальній роботі для охорони всього фронту бере участь дружня і союзна румунська армія і частини молдавських військ.

Проголошуючи перемирря на українськім фронті іменем Української Народньої Республики, Ґенеральний Секретаріят уважає необхідним дальшу роботу в справі негайного заключення миру вести в порозумінню з союзними державами."

Підкреслення, що справу миру буде вести УНР в порозумінню з „союзниками", робив Ґенеральний Секретаріят на власну ррку. Більшість української революційної демократії зовсім не вважала це обовязковою умовою ведення переговорів, як це, зрештою, видно і з постанови Малої Ради від 4. грудня.

20. Подаємо тут де-які документи — ноти антантських представників до уряду Української Народньої Республики.

1) „Військова Французька Місія в Росії.

П.-с. фронт. Київ, 5.-18. грудня 1917.

Текст слів, адресований Панові Винниченкові, першому Генеральному Секретареві, генералом Табуї з Французької Військової Місії Південно-східного фронту 5.-18. грудня 1917. р.

Союзницькі Держави ще не прийняли офіціяльного рішення відносно України, але мені вже було доручено передати п. Шульгину симпатію союзників до тих зусиль, які робить Український Уряд в цілях установлення порядку, відновлення опірної сили і бажання лишитись вірними союзникам.

Я вважаю своїм обовязком не чекати офіціяльного мандату і прохати побачення з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими нежданно, коли б прийшов час акції, й значить приготувати матеріяли евентуальної дискусії що-до фінансової та техничної допомоги, яку союзники могли б дати Україні, щоб допомогти її велетенській роботі орґанізації та відродження.

Я є щасливий тим, що виявив цю ініціятиву, бо вчора ввечері я одержав наказ попрохати вас, в цілях фінансової та техничної допомоги, яку Франція може дати Україні, зазначити точніще і передати в французьку амбасаду яко мога швидче проґрам, який Український Уряд гадає реалізувати, і відповідні потреби.

Мій захід, котрий я роблю перший, може вас запевнити в тому, що симпатії Франції відносно вас суть реальні та дійсні. Т а б у ї."

2) „Французька Республика.

Ґенерал-Комісар Республики. Київ 21. грудня 1917. р. / 3. січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Француськ ї Республики при Уряді Української Республики, Пану Генеральному Секретареві закордонних справ Української Республики.

Пане Ґенеральний Секретаре!

Маю честь прохати вас довести до відома Уряду Української Республики, що Уряд Французької Республики призначив мене, яко Комісара Французької Республики при Уряді Української Республики.

В наслідок цього я прохаю вас повідомити мене, в який день і годину я зможу скласти мою урочисту офіціяльну візиту Голові Уряду.

Прошу прийняти, пане Ґенеральний Секретаре, запевнення в моїй глибокій пошані. Т а б у ї."

digitized by ukrbiblioteka.org

3) „Французька Республика.

Ґенерал-Комісар Республики
No. 11.

Київ 29. (11.) січня 1918. р.

Генерал Табуї, Комісар Французької Республики Панові Генеральному Секретареві Закордонних Справ Уряду Української Республики.

5. (19.) грудня, підчас побачення, в якому брали участь пан Винниченко, Президент Уряду, і Ґенеральні Секретарі справ закордонних, фінансових, продовольчих, шляхів, комунікації та юстиції, я мав честь представити слідуючу заяву:

„Пане Президенте!

Бажаючи затвердити свої дружні наміри що-до Української Республики, Уряд Французької Республики повідомив мене телеґрафічно (єдиний засіб сполучення, котрий тепер істнує), що він призначає мене представником Французької Республики при Уряді Української Республики.

Вже скоро рік, як я нахожуся на території України. За цей час я мав нагоду простудіювати історію старої України, я з увагою слідкував за розвитком її національного руху й я міг сконстатувати усилля, виявлені Українською Республикою в цілях утворення й затвердження моральних і фізичних сил, необхідних для орґанізації Держави. За всім цим я слідкував з цікавістю, яка що-раз збільшувалась, і я є щасливий та гордий, пане президенте, бачити, що сьогодня цей інтерес не є тільки персональний, бо, призначаючи мене представником, Уряд Французької Республики ухвалює мої заходи й уповноважує мене продовжувати офіціяльно ті прекрасні відносини, котрі вже утворилися поміж нами. Я приношу вам офіціяльне запевнення в тім, що Франція, котра перша робить цей рішучий крок, підтримуватиме всіма своїми силами Українську Республику в тих усиллях, яких вона вживе, щоб продовжувати свій хід по шляху, який накреслили собі союзники і по котрому вони йтимуть і надалі без вагань у повній свідомости своїх прав і обовязків відносно демократії цілого світу й людськости.

Особисто я віддався цьому завданню з усією енерґією салдата й з серцем Француза."

Рахуючи від сьогодня, Франція увійшла в офіціяльні відносини з Україною.

З огляду на швидкий хід подій і для того, щоб не губити часу, маю честь прохати вас дати мені відповідь на це яко мога швидче. Табуї."

4) „Представник Великобританії.

Його Ексцеленції Президенту Ради Міністрів Української Народньої Республики.

Ексцеленціе!

Маю честь повідомити вас, що Уряд Його Великобританської Величности призначив мене телеґрафичною дорогою, яка зараз одиноко можлива, представником Великобританії на Україні.

Мій уряд доручив мені запевнити Вас у його добрих намірах. Він підтримуватиме з усіх своїх сил Український Уряд у завданнях, які він роспочав що-до створення доброго управління, підтримання порядку і поборювання Центральних Держав, ворогів демократії й людськости.

Що торкається мене особисто, я маю честь, пане президенте, запевнити Вас у повній відданости для реалізації нашого спільного ідеалу.

Піктон Бате
представник Великобританії на Україні."

З цього листування і наведених в тексті документів бачимо, що був такий момент в історії Української Народньої Республики, коли її майже одночасно визнали: а) Центральні Держави, б) Антанта і в) Совітська Росія.

21. Державний Канцлер Німеччини др. Гертлінґ не раз підкреслював велике економичне значіння мирового договору з Україною. На парляментарній комісії 24. січня він, між иншим, сказав: „Ми сподіваємось, що передовсім з Україною дійдемо до угоди, яка буде в обостороннім інтересі і корисна з економичного боку". Так само др. Кюльман підкреслював велике значіння мирового догов[illegible] Україною саме з економичного боку.

Ірaф Чернін, докладаючи комісії для заграничних справ австрійського райхсрату про хід переговорів (24. січня н. ст. 1918. р.), сказав: „В першій лінії цікавить Австро-Угорщину новонароджена сусідня велика держава — Україна ... Заключення мира инакше представляється з Петроградом, инакше з Україною, бо Україна має запаси засобів поживи, які вона може вивозити, коли погодимося в торговельних справах ... Петроград же нічого не може вивозити ... Продовольча справа є нині журою світа і відграє всюди велику ролю."

Так само президент міністрів др. Зайдлер на засіданню австрійської палати послів 19. лютого (н. ст.) говорив: „Зобовязання, яке перейняла на себе Українська Народня Республика, полягає в першій мірі на тім, що дає Центральним Державам до роспоряджения свій лишок хліба. Є надія, що ще в цім господарськім році Україна доставить Центральним Державам своє збіжжя."

На засіданню Головної Комісії берлінського Райхстагу 19. лютого (н. ст.) 1918. р. сказав др. Кюльман про мир з Україною таке: „З німецької миролюбности повстав мир з Україною. Національна думка здобула на Україні міцний ґрунт, і виявлення національної свідомости там представляє гарний і величний малюнок. Українська державна ідея зостанеться завше важним чинником в житю Росії. Україна є багатою країною з великими запасами сирівців і засобів поживи. Ці господарські огляди грали, розуміється, найбільшу ролю при заключенню мира. Для будучности матиме довготривалу вартість та обставина, що Центральні Держави перші навязали зносини з новою державою."

22. Подаємо текст оповіщення Ґенерального Секретаріяту в справі допомоги хлібом голодаючому населенню Великоросії і фронтові:

„Правительство Укр. Нар. Респ. доводить до відома всіх товаришів — салдатів усіх фронтів і великоруського народу таке:

Петроградське централістичне Правительство Народніх Комісарів, по звичаю царів самодержців, не схотіло признати права українського народу на свою власть і обявило Укр. Нар. Респ. війну за те, що Центральна Рада українських робітників, селян та салдатів не схотіла слухатися приказів з Петрограда, а хоче жити й управлятись волею свого народу.

Оповістивши Україні війну, петроградське самодержавне централістичне правительство нагнало на Україну юрби найманих людей, що звуться красноґвардійцями большевиками. Ті красноґвардійці захоплють наші городи і села, громлять мирне населення, розбивають магазини, арештовують всякого, хто їм не любий, грабують у селян хліб, насилують жінок, розстрілюють Українців — вояків, проколюють їм очі. Мало того: щоб зруйнувати нашу Народню Українську Республику, вони збройною силою захоплюють станції залізниць і не дозволяють залізподорожникам провозити з півдня України вугіль до Київа, Полтави і других городів. Вони роблять це для того, щоб без вугілля спинились наші залізні дороги, фабрики, заводи, щоб все населення почало мерти з голоду. Один із таких найманих людей, грабіжник і насильник, що зве себе Народнім Комісаром Антоновим, видав роспорядження по всіх залізницях, що буде розстрілювати всякого, хто пропустить вугіль на північ України.

Але в той же час ці злочинці — Народні Комісари, контр-революціонери і насильники, однявши у нас вугіль, лицемірно ґвалтують, що Центральна Рада і Ґенеральний Секретаріят не хотять везти хліб у Великоросію і на фронти. Це — безсоромна, нахабна, недостойна брехня. Правительство українських робітників, салдат і селян знає, що великоруські робітники, салдати і селяне не вороги їм, а брати, що не великоруський народ пішов війною на український народ, а пішли тільки або наймані або обдурені петроградськими самодержавними комісарами темні люде. І через те Центральна Рада постановила одправляти, не зважаючи ні на що, хліб, як на фронти, так і в Великоросію.

Але постанову свою українська власть не в силі здійснити, бо петроградські самодержці через своїх наймитів — красноґвардійців захопили залізниці

digitized by ukrbiblioteka.org

в нашім вугільнім районі і не пропускають вугілля для поїздів, що мають везти хліб на фронти. І от через що міліони салдат, що життя своє клали в оборону рідного краю, і міліони братів-Великоросів мусять голодувати.

Ґенеральний Секретаріят — правительство Української Народньої Республики, доводячи це до відома салдат на фронтах і братнього великоруського голодаючого народу, заявляє, що український народ всією душею бажає помогти і хлібом і всім, що він має, своїм братам, але цього він не зможе зробити доти, доки не вижене з своєї держави грубих насильників, грабіжників і контр-революціонерів красноґвардійців. Це станеться незабаром; український народ знайшов у себе сил не датися задушити себе ні царям, ні буржуям-кадетам, ні Временному Правительству Керенського, — не дасть він себе задушити також временному і недовговічному самодержавному правительству петроградських комісарів з їхніми найманими грабіжниками.

2. Січня, 1918. р. Голова Ґенерального Секретаріяту і ґенеральний секретарь внутрішніх справ В. Винниченко.

Ґенер. секретарь судових справ М. Ткаченко; в. о. ґенер. секр. військових справ і ґенер. секр. праці М. Порш; Ґенер. секрет. земельних справ Б. Зарудний; ґенер. секр. продовольчих справ М. Ковалевський; ґенеральний секрет. міжнародніх справ О. Шульгин; ґенер. секр. шляхів В. Єщенко; ґенер. секр. почти й телеґрафу М. Шаповал; ґенер. секр. морських справ Д. Антонович; в. о. ґенер. секр. фінансових справ В. Мазуренко; ґенер. секрет. торгу і промисловости В. Голубович; ґенер. секр. освітних справ І. Стешенко; ґенер. секретарь великоруських справ Д. Одинець; ґенеральний секретарь єврейських справ В. Зільберфарб; ґенер. секрет. польських справ М. Міцкєвіч; ґенер. контролюр А. Золотарьов; вик. обов. ґенер. писаря І. Мірний.“ („Роб. Ґазета“ ч. 220, 4. января 1918. р.).

23. Текст Наказу фельдмаршала Айхгорна був слідуючий:

„З усіх одержуваних тепер звідомлень випливає, що весняним засівам грозить опізнення. Не зважаючи на те, що міністр хліборобства звернувся з закликом до селян і поручив земельним комітетам, аби землю засіяли всюди тільки селяне, одначе можна сумніватися, щоб земельні комітети мали великий вплив у цій справі й щоб селяне приступили до праці. Тому також німецькі військові власти в призначених їм округах повинні енерґійно настоювати на тім, щоб було засіяно там, де це буде можливе, в порозумінню з українськими земельними комітетами, а в инших місцях — з ініціятиви самих військових властей.

Широким селянським масам треба оповістити найприступніщим для них способом ось що:

Начальний Німецький Полководець на Україні вимагатиме належного сповнення отсих пунктів: 1. До того, хто засіває землю, належить збір; він одержує гроші готівкою за зібраний урожай по відповідних цінах. 2. Селянин, котрий візьме скількість ґрунту, яка переходить його сили, і тому не обробить того ґрунту в цілости, зробить на будуче українському народові, як також Українській Державі, шкоду, якої й направити не можна, за що буде строго покараний. 3. Там, де селяне не можуть засіяти цілої землі й де є ще поміщики, ті останні повинні зайнятися засівом ґрунтів, не нарушаючи через те права на законний поділ землі за поміччю земельних комітетів. Селяне в тих випадках не повинні перешкоджати поміщикам в засіванню ґрунтів. Для засіву землі і переведення жнив земельні комітети повинні доставити поміщикам коней, рільничих машин, а також насіння на засів. Збір в таких випадках буде власністю порівну селян і тих, що засіяли. 4. Всякі грабіжи й нищення засівів будуть строго карані.

Ґрунтів, які земельні комітети на поручення державної власти на підставі права поділили, не братиметься в рахубу в тій думці, що ці землі будуть дійсно засіяні.

Урядові розпорядки в справі засівів, видавані військовими властями, мають бути розліплювані в повітах на виднім місці в українській і німецькій мові і мають бути, наскільки це можливе, підписані місцевими земельними комітетами або відповідними місцевими органами.

На земельні комітети треба вплинути, щоб селянам, які бажатимуть собі того, видано було свідоцтва про простір землі, засіяної ними. Там, де земельні комітети будуть відмовлятися від виставлення таких посвідчень, повинні їх видавати німецькі військові власти.

Про всі розпорядки, їх здійснення й наслідки, а також про простір засіяної землі місцеві залоги повинні донести головнокомандуючому не пізніще, ніж 15. мая с. р.

Німецький Начальний Полководець на Україні А й х г о р н."

Коли Центральна Рада підняла проти цього наказу протест, німецькі військові власти вказали між иншим на те, що немов би наказ було складено за згодою і в порозумінню з міністром земельних справ М. Ковалевським. Цій заяві ніхто не йняв віри, проте точно перевірити її не вдалось, тим більше, що М. Ковалевський нігле не виступав пізніще проти неї.

digitized by ukrbiblioteka.org

ЗМІСТ II ТОМУ.

Частина I.

На дорозі до селянсько-робітничої державности.

РОЗДІЛ I.

На переломі.

стор.

1. Спроба буржуазії задушити революцію. — 2. Початок творення орґанів автономно-державного управління на Україні і боротьба за Українські Установчі Збори. — 3. З'їзд поневолених народів в Київі. 4. Переломовий момент революції (поглиблення соціяльно-економичного та політичного змісту її після корніловщини) . . . . . 1— 36

РОЗДІЛ II.

На дорозі до робітниче-селянської державности.

5. Робітниче-селянська революція на Московщині і відгуки її на Україні. — 6. Проголошення Української Народньої Республики. — 7. Центральна Рада і завдання революції . . . . . 36— 76

Частина II.

Траґедія української революції.

(Війна з Совітською Росією. Німецька „допомога".)

РОЗДІЛ III.

Війна з Совітською Росією і мир з Центральними Державами.

8. Війна з Совітською Московщиною. — 9. Початок мирових переговорів з Німеччиною та її союзниками. — 10. Проголошення самостійности Української Народньої Республики. — 11. Признання Центральними Державами самостійности Української Народньої Республики і заключення миру . . . . . 77—116

РОЗДІЛ IV.

Соціяльно-економична політика та законодавство Української Центральної Ради підчас війни з Московщиною.

12. Під проводом українських соціяль-демократів та соціялістів-федералістів. — 13. Запізнене законодавство: закони Центральної Ради про землю і восьмигодинний робітничий день. — 14. Причини военних успіхів російських большевиків і неуспіхів Центральної Ради. — 15. Житомирський період Центральної Ради. — 16. Під прапором української радянської влади (російські большевики на Україні) . . 116—156

РОЗДІЛ V.

З „допомогою“ німецької буржуазії.

17. Похід української і неукраїнської буржуазії проти Центральної Ради. — 18. Німецьке військо стає по стороні буржуазії і доконує державного перевороту на Україні . . . . . 156—174

РОЗДІЛ VI.

Конституція Української Народньої Республики

19. Конституція У. Н. Р. . . . . 174—181

РОЗДІЛ VII.

Кінцеві замітки.

20. Значіння війни між Україною і Совітською Росією для революції української і російської . . . . . 181—184

Додатки до тексту §§ 1—23 . . . . . 185—202

digitized by ukrbiblioteka.org

УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІОЛЬОҐИЧНИЙ ІНСТИТУТ.

УКРАЇНСЬНА РЕВОЛЮЦІЯ.

Розвідки і матеріяли. Книга третя.

ПАВЛО ХРИСТЮК.

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том III.

1921.

Автор застерігає собі всі права.

digitized by ukrbiblioteka.org

Диктатура поміщиків і капіталістів.

Розділ І.

Гетьманський переворот.

І. „Вибори“ гетьмана і гетьманські „закони“ про державний устрій України. В гетьманському перевороті брало активну участь три сили: німецьке військо під проводом німецьких ґенералів, поміщики („Союз земельных собственников“) і капіталісти з російськими офицерами — добровольцями та дрібна українська буржуазія — так звана „Українська Демократично-хліборобська Партія“. Самою активною і рішаючою була перша сила — німецьке військо. Вона фактично і перевела переворот в порозумінню з другою силою — поміщиками та капіталістами, використавши в декоративних цілях третю силу — дрібну українську буржуазію.

Творення Німцями гетьманщини почалось з обеззброєння — в ніч з 26. на 27. квітня 1918. року — першої української „синьої“ дивізії, що складалась з бувших полонених і перебувала тоді в Київі. Розброєння було переведено провокаційно; було використано фірму міністерства військових справ (Центральної Ради), яке, помітивши заздалегідь намір Німців збутись дивізії з Київа, виробило було свій плян розформування її (з переведенням козаків в старшинські школи). Плян міністерства не вдався, але імя його Німцями було використано. Після цього на другій день, себ-то 28. квітня, відбувся дикий наїзд Німців з панцирниками і кулеметами на Центральну Раду, що саме відбувала засідання; арештовано міністрів, примусово припинено засідання Ради з переведенням персональних трусів у присутніх на засіданню членів Ради і публики і трусу в канцеляріях парлямента. Нарешті, ще днем пізніще — 29. квітня — відбулись „вибори“ гетьмана на з'їзді поміщиків та сільских кулаків, що саме зібрався у Київі.

Про ці опереточні вибори ґазети писали таке:

„29. квітня відбувся в Київі з'їзд землевласників. Радилися вони в цирку під охороною німецького війська. З'їзд відкрив селянин Коваленко промовою, якою вітав присутніх, висловлюючи надію, що, може, скоро явиться тверда власть, котра сотворить порядок і „зробить наш край могучим“. Потім той самий Коваленко в своїй промові заявив: „Центральної Ради ми не признаємо, земельних комітетів також. Ми просимо негайно усунути їх, бо вони працювали не для добра, а на шкоду народові України. Нам потрібна тверда власть, і ми її створимо!“ Інші промовці — селяне і поміщики — також усі нападали на Центральну Раду, правительство та на земельні комітети. „Геть з Радою, геть з міністрами, геть з земельними комітетами!“ раз-по-раз кричали

панове землевласники. „Представникам соціялізму нема місця при власти. Установчі Збори вибіралися під загрозою баґнетів, і тому вони не можуть відбутися. Досить соціялістичних експериментів!“ говорив поміщик Райхерт.

Коло другої години в сінях цирку з'явилася нова сторожа — понад 500 російських офицерів, озброєних рушницями. Коло 3. години на з'їзд прибув ґенерал Павло Скоропадський в товаристві офицерів. В той час, як він займав льожу, Коваленко звернувся з трибуни до з'їзду:

— Якої ж власти нам треба?

— Гетьмана! — залунало в цирку. І в цей мент всі звернулися до льожі, в якій сидів ґенерал Скоропадський.

Після цього знов почалися промови. Юрченко в своїй промові підкреслив, що, на його думку, власть повинна бути диктаторська. Заля задріжала від оплесків та окликів: „Браво!“ „Гетьмана!“ „Ура!“ „Нехай живе гетьман!“

Ґенерал Скоропадський опустив льожу і появився на цирковій сцені. Оклики ще збільшилися. Він поцілувався з членами президії з'їзду, а потім, як стало в залі спокійно, звернувся до присутніх з словами: „Панове! Дякую вам за те, що поручаєте менї власть. Не для користи беру я на себе тягар хвилевої власти. Ви самі знаєте, що всюди шириться анархія і що тільки тверда власть зможе завести лад. На вас, хлібороби, і на добре думаючих кругах населення буду опиратися. Молю Бога, щоб дав нам силу врятувати Україну.“

Промову Гетьмана покрито окликами: „Ура! Многая літа! Нехай живе ясновельможний гетьман!“ Гетьмана піднесено на руки і обнесено по залі.

Після цього гетьман Скоропадський відправився до собору св. Софії і зложив присягу на вірність Україні. На площі св. Софії відбувся молебінь, а єпископ Никодим зробив обряд пострижения і помазання гетьмана.

Дня 30. квітня на мурах Київа появився маніфест гетьмана Скоропадського — ‚Грамота до всього українського народу‘, якою Українська Центральна Рада і попереднє соціялістичне міністерство, а також земельні комітети скасовано.“ (!).

Ось зміст цього „маніфесту“:

„Грамота до всього Українського Народу.

Громадяне України! Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знова відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі. Врятувалась вона завдяки могутньому підтриманню Центральних Держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротися за вільність і спокій України. При такій піддержці у всіх зародилась надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економичне життя України увійде, врешті, в нормальне річище.

Але ці надії не справдилися. Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економична руїна і безробіття збільшуються і росповсюджуються в кожним днем і, врешті, перед найбагатшою колись Україною стає грізна мара голоду.

При такім становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Яко вірний син України, я постановив відкликнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. От цією грамотою я оголошую себе Гетьманом всієї України.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованню приложених при цім законів про тимчасовий державний устрій України.

Центральна і Мала Рада, а також всі земельні комітети, від нинішнього дня розпускаються. Всі міністри і товариші звільняються. Всі нинішні урядовці, що працюють в державних інституціях, вістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обовязків.

В найближчий час буде виданий закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму. До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й за-

digitized by ukrbiblioteka.org

ности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати авторитет влади, не спиняючися ні перед якими найкрайніщими мірами.

Права приватної власности, як фундаменту культури й цівілізації, відбудовуються в повній мірі, і всі розпорядки бувшого українського уряду, а так само тимчасового російського уряду, відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по купліпродажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої кляси. Особливу увагу звернеться па поліпшення правового становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. На економичнім і фінансовім полі відбудовується повна свобода торговлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я уважаю своїм обовязком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. Мені далекі і чужі які б. то не були власні побудки, й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України. В цій свідомости кличу всіх вас, громадян і козаків України — без ріжниці національности і віроісповідання — помогти мені й моїм працьовникам і співробітникам в нашім загальнім великовідповідальнім ділі.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський.

29. квітня 1918. р. Київ."

Доложені ж до цієї „грамоти" „Закони про тимчасовий державний устрій України" звучали так:

„Тимчасово до вибрання Сойму і відкриття його діяльности державний устрій України і порядок керування основується на отцих законах:

Про гетьманську владу.

1. Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.

2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.

3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє инших урядових осіб в Раді, коли для останніх не обґрунтовано законом иншого порядку призначення і звільнення.

4. Гетьман є найвищий керовничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.

5. Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Фльоти.

6. Гетьман оголошує области па військовім, осаднім або виключнім стані.

7. Гетьманові належить помилування засуджених, полекшення кари і загальне прощання зроблених простушних подій з касуванням проти них переслідування і визволення їх від суду і кари, а також складання державних поборів і дарования милости в особистих випадках, коли цим не нарушаються нічиї охоронені законом інтереси та громадянські права.

8. Накази і розпорядки Гетьмана закріпляються Отаманом-Міністром, або відповідним йому міністром.

Про віру.

9. Передовою в Українській Держави вірою є християнська, православна.

10. Всі не приналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України, користуються кождий на кождім місці свобідним відправленням їх віри і богослуження по її обряду.

Права і обовязки українських козаків та громадян.

11. Умови придбання прав українського козацтва та громадянства, а так само їх утрачення означаються законом.

12. Захист Рідного Краю — це обовязок кождого козака та громадянина Української Держави.

13. Українські козаки та громадяне повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинности, згідно з постановою закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за проступне ділання иншим, способом, як тільки означеним законом.

15. Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16. Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні ділання, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного непорушна. Робити обшукування і арешт в будинку його господаря можливо не инакше, як у випадках і в порядку, означених законом.

18. Кождий український козак і громадянин має право вільно вибірати мешкання і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїзджати за кордон Української Держави.

19. Власність непорушна. Примусове вивласнення нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користи, можливе не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки та громадяне мають право робити зібрання в метах не шкідливих законам, мирно і без зброї.

21. Кождий може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само росповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22. Українські козаки та громадяне мають право гуртувати громади й спілки в межах, не противних законам.

Про закони.

23. Українська держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила закону без виїмків обовязкова для всіх українських підданих чужинців, що перебувають в Українській Державі.

25. Закони, особисто видані для якої-небудь области чи частини населення, новим загальним законом не усовуються, коли в нім не поставлено такої відміни.

26. Закони оголошуються для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенням до діла не прикладаються.

27. Після оголошення законові надається обовязкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показано, як виповняти його, як проголосити, як виконати — телеґрафом чи через курерів.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано існуючого закону, він заховує повну свою силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його оголошено існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожнім міністерстві по належности і передаються на загальне обміркування Раді Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроєктів вони передаються на затвердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються де-яких секцій, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядки розвитку й поясненню законів, при чім всі такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою Міністрів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Про Раду Міністрів і про Міністрів.

34. Напрямок і обєднання праці окремих секцій по прикметам, як законодавства, так і найвищої Державної Управи, складається на Раду Міністрів.

35. Керування ділами Ради Міністрів складається на Ґенерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Ґенеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37. За проступні по посаді ділання Отаман-Міністр і міністри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законі означених.

Про Фінансову Раду.

38. Фінансова Рада є найвища народня інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контрольор.

40. На Раду складається: 1. обміркування часу і умов державних позичок; 2. обміркування діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів; 3. попередній, кождий раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішенню в законодатнім порядку.

41. Обміркования Ради передаються на перегляд Гетьмана.

Про Ґенеральний Суд.

42. Ґенеральний Суд Української Держави уявляє собою найвищого хоронителя і захистника закону та найвищий суд України для справ судівництва і адміністративних.

43. Ґенеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази уряду, слідкуючи за законністю їх видання.

44. Порядкуючий Ґенеральний Суддя та всі Ґенеральні Судді призначаються Гетьманом.

Гетьман всієї України Павло Скоропадський. Отаман Ради Міністрів Микола Сахно-Устимович.

29. квітня, 1918. р. Київ."

Так почалась гетьманщина на Україні. Наведені „основні закони" її *) виразно оповіщали про грядуще царство буржуазії.

Українська Народня Республика касувалась, а натомість встановлялась „Українська Держава" — цілком монархичний лад, на чолі з новопостриженим і помазаним гетьманом. В области соціяльно-економичних відносин приверталися цілком дореволюційні порядки. Гетьман оповіщав про „відбудовання в повній мірі права приватної власности", що мало бути основою нового ладу, як „фундамент" (капіталістичної, буржуазної) „культури і цівілізації" та, з особливим притиском, доводив до відома поміщиків про розгон утворених в процесі революції земельних комітетів.

Інтересно, що одночасно зі скасуванням законів Центральної Ради касувалися і закони бувшого коаліційного Временного Правительства,

*) Загальним являється переконання, що грамоти і закони гетьмана були написані німецьким військовим командуванням і перекладені на українську мову російськими добровольцями.

які, по суті, не робили корінних змін в дореволюційних соціяльно-економичних відносинах, намічаючи тільки шляхи до переведення, в межах буржуазного суспільства, де-яких важніщих економичних реформ. Це свідчить про тодішні настрої і апетити виголоднілої за революцію буржуазії: гетьманщина хотіла привернути на Україні старі, цілком царські або ще й гірші порядки.

Але творцям перевороту — німецькому військовому командуванню — треба було як найбільше замаскувати суть перевороту. Треба було з одного боку — представити переворот перед громадською опінією Центральних Держав і всього культурного світу, як справу цілком українських рук, і з другого — новий лад, як ліберальний чи, навіть, і цілком демократичний, у всякім випадку — не реакційно-поміщицький. Для цього клявся гетьман в своїй любові до „рідної України" та до „братів-хліборобів"; пробіцювалися в законах і грамоті гетьмана „для козаків і громадян" України де-які політичні і громадянські права та свободи; для цього підкреслювались особливі симпатії гетьмана до „козаків України"; для цього Німці завели, навіть, смішну і чудернацьку назву для гетьманського премер-міністра — „отаман міністрів"; для цього, нарешті, наказано було німецькими ґенералами — Айхгорном та Ґренером — гетьманові Скоропадському утворити обовязково ліберальний, навіть демократичний кабінет міністрів з обовязковою участю в ньому українських елементів. Дійсність, звичайно, пішла по-за цими декоративними заявами. Усунувши від влади демократію, Німці, кінець кінцем, мусіли здатись на буржуазію цілком в державнім будівництві на Україні. *)

2. Українська демократія і переворот. (Формування гетьманського правительства). Ми вже вказували в свій час на те, що в процесі революції українська революційна демократія поділилась на дві частини — ліве, революційне крило, і праве, більш-менш опортуністичне. Перше меньше-більше виразно і свідомо прямувало до здійснення завдань робітниче-селянської революції, друге вважало соціялістичну революцію на Україні не на часі і ставило своїм завданням в революції здійснення головним чином національно-державних домагань, з переведенням в Українській Народній Республиці головніщих соціяльно-економичних

*) Гетьманський переворот на Україні знайшов великий відгомін в політичних і громадських кругах Центральних Держав, особливо в Ґерманії. В головній комісії берлінського Райхстагу викликав він бурхливі дебати. Представники уряду намагалися довести, що переворот зроблено самими Українцями-хліборобами, які були незадоволені „комуністичною політикою" уряду Центральної Ради і нездатністю його до праці; з другого боку, вони доводили, що переворот являвся конче необхідним в інтересах Німеччини, бо при Центральній Раді не можна було вивезти з України потрібної кількости хліба; нарешті, згадували вони і про те, що правительство Центральної Ради неприхильно ставилось до німецького війська на Україні і збіралось перевести „різню німецьких старшин". Одначе члени комісії — депутати Райхстагу — навіть представники центру, не кажучи вже про соц.-дем. і незалежників, гостро засуджували поводження німецьких військових властей на Україні, вказували на численні втручання їх у внутрішні справи України і обвинувачували в участи в гетьманському перевороті. (В дебатах брали участь, в числі инших, Шейдеман, Ерцберґер, Лєдебур, Гаас, Штреземан, Гамп, Вестарп, Гаазе, Носке, Зюдекум.)

Німецька преса тих днів переповнена вістками і статтями про переворот.

digitized by ukrbiblioteka.org

реформ. Це останнє крило виступало весь час в контакті з дрібною українською буржуазією, задержавши аж до останнього часу формальний провід в своїх руках. Відповідно до цього поділу, різним було і відношення зазначених двох частин української демократії до гетьманського перевороту.

Праве крило — опортуністична демократія — хоч і обурювалась німецьким свавільством, хоч і протестувала всією душею проти гетьманщини, проте стала на позицію можливого леґального „використання“ гетьманщини в інтересах збереження українського характеру за українською державністю та збереження в ній хоч елементарного демократизму. В цих цілях вона бажала вплинути на українську дрібну буржуазію — в першу чергу на партію українських соціялістів-федералістів, яка мала признання в німецьких ґенеральських кругах, — щоб вона не бавилася в протести і швидче реалізувала своє „братання“ з гетьманом: ввійшла в гетьманський кабінет міністрів і, таким чином, перейняла державну владу в свої руки. Одначе досягти цього в дні перевороту не вдалося.

Коли „отаман-міністрів“ М. Устимович звернувся до соціялістів-федералістів з пропозицією вступити до його кабінету, ес-ефи відмовились, навіть не вступаючи в довгі балачки. Німцям це не сподобалось. Вину за неуспіх переговорів вони склали на М. Устимовича і наказали гетьманові підшукати більш здатного „отамана“. П. Скоропадський звернувся тоді до „малоросса“ М. Василенка, приват-доцента київського університету, російського кадета, який одначе підтримував звязки і з Українцями. 30. квітня цей „малоросс“ вступив в „отаманування“, як тимчасово виконуючий обовязки отамана і міністра освіти майбутнього кабінету. Васпленкові лекше було порозумітися з українськими кадетами-ес-ефами, і останні принціпово вже не відмовлялись від участи в кабінеті. Та тут цілком виявилась дрібнобуржуазна вдача ес-ефівської партії. Цілий час ес-ефи стояли в гострій опозиції до Центральної Ради і кабінету Голубовича, вимагали усунення Центральної Ради і утворення нового парляментарного не революційного, буржуазного орґану, вимагали „ділової“, тоб-то цілком буржуазної політики і відповідного уряду, а тепер, коли їх надії до певної міри справдились, коли їх кликали до тієї „ділової“ довгосподіваної роботи, завагались, подались; не хватило рішучости піти шляхом, на який тягла їх вся їхня істота. Давши принціпову згоду на участь в гетьманському правительстві, попросили дати їм змогу надуматись, порадитись з иншими українськими партіями. Почались балачки. Соціялісти-федералісти покликали на пораду соц.-демократів, соц.-самостійників і де-яких осіб з партії соц.-революціонерів.*) Соц.-

*) Партія хліборобів-демократів участи у всіх цих переговорах не брала. Пояснюється це тим, що „хлібороби“, як політична партія, були ще занадто мало орґанізовані. Підчас революції про них майже нічого не було чути. „Українська демократично-хліборобська партія“ хоч і претендувала на значіння всеукраїнської куркулівської партії, одначе до самого перевороту була властиво ґрупою куркулів лубенського повіту. Не дивно отже, що ні ес-ефи (рідна їм партія), ні Німці (які використали фірму „хліборобів“ при „виборах“ гетьмана) не приймали їх зовсім в рахунок при укладенню „демократичного“ кабінету. Ще менше довелося рахуватися з нею пізніще, коли Німці не потрібували вже „демократичного“ кабінету і взяли одверто курс на велику буржуазію.

демократи і инші члени наради радили ес-ефам йти в гетьманський кабінет, зробивши наперед спробу добитись від Німців, щоб було 1. збережено республиканську форму устрою української держави, 2. скасовано „гетьманські закони“ і натомісць введено демократично-республиканську конституцію і 3. прогнано Скоропадського. Ес-ефи „образились“. що ес-деки і ес-ери рішуче відмовляються від участи в правительстві. і заявили, що в такім випадку й вони не хочуть „плямувати своєї соціялістичної чистоти“ і на переговори з Скоропадським та Німцями не підуть. Після цього ес-деки примушені були трохи податись і дати згоду на спільні з ес-ефами переговори з Німцями.*) В результаті нарада постановила (як повідомляла „Київ. Мысль“ з 3. травня 1918. р.).

„Звернутися до найвищих представників німецької власти в краю і вказати на ті тяжкі наслідки, до яких може привести витворене положення, викликавши виразну реакцію у всіх верствах і ґрупах української демократії. Поруч з тим нарада постановила виясннти перед німецькими властями повну несвоєчасність того, що зайшло, бо українська власть сама йшла до своєї корінної зміни. Останнє могло би статися тим робом, що Центральна Рада сама розійшлася б і. відограви свою ролю революційного орґану, передала б владу новому правительству, утвореному на діловому принціпі з представників ріжних політичних партій і громадських ґруп. Це правительство спиралося б на нове державне тіло — Державну Раду, в котру увійшли б також представники всіх великих центральних політичних і національних ґруп, в тім числі і тих, котрі не входили в склад Центральної Ради“.

Довідавшись про ухвали наради, німецьке військове командування висловило згоду обмінятись думками з представниками її з приводу винесених ухвал. 2. квітня делеґація наради в складі В. Винниченка (укр. соц.-дем.), С. Єфремова (соц.-фед.), М. Салтана (укр. соц.-рев.), К. Лоського (соц.-фед.) і Андрієвського (соц.-самост.) мала розмову з Начальником Штабу ґенерала Айхгорна — ґенерал-лейтенантом Ґренером (ґенерал Ґренер був „душею“ переворота і фактично довший час був „верховною владою“ на Україні: формував Скоропадському кабінети, диктував йому ріжні „патріотично-самостійницькі“ заяви і так далі). С. Єфремов виложив прийняті нарадою ухвали, підкресливши, що одкинення їх Німцями поставить останніх „перед необхідністю окупації України, для того треба буде ввести на Україну не шість, а 26 корпусів німецького війська“. У відповідь на це ґенерал Ґренер, поскаржившись на старе правительство, на його ворожість до Німців, заявив, що повороту до Центральної Ради не може бути, що

„гетьмана признала найвища німецька власть, і він лишиться; але було б великою помилкою бачити в тім віднову монархичного принціпу. Україна лишається і повинна лишитися самостійною республикою,

*) Найбільш палко вмовляв ес-ефів В. Винниченко, доводячи, що вони від вступлення до гетьманського кабінету нічого не втратять на своїй соціялістичній чистоті. Суперечив йому А. Ніковський, заявляючи, що соц.-фед. такі ж соціялісти, як і соц.-демократи, отже закидів в буржуазности на себе не приймають і мають право вимагати, аби вкупі з ними виступали при переговорах з Німцями і соц.-дем.

digitized by ukrbiblioteka.org

і гетьманові дано вказівки, що формоване ним правительство має стояти цілком на ґрунті української державности, зовсім не орієнтуючися ні в сторону Москви, ні в сторону Польщі. Політика нової власти має бути лівою, і через це дуже бажана участь в правительстві соціялістів, котрі могли би уложити основи конституції, які змінили б ті основні закони, котрі видано і опубликовано одночасно з грамотою." („Київ. Мысль" від 3. мая 1918. р.).

3. травня відбулася нова нарада с.-ф. з иншими поіменованими вище партіями. Постановили домагатись, щоб Німці, коли вже дійсно не можна усунути Скоропадського, назвали його тимчасовим президентом Української Республики, скасувавши назву „гетьман". Ес-ефи, нарешті, погодились пожертвувати своєю соціялістичною невинністю і приступити до формування гетьманського кабінету. Та вже було пізно, як сказав ґенер. Ґренер: „zu spät."

Берлін, визнавши гетьмана, бажав, вимагав негайного утворення правительства. Скоропадський спішив. „Отаман" М. Василенко з ніг падав, стараючись виправдати „довірря" гетьмана.*) Не договорившись ні до чого з соц.-федералістами, а тим самим з Українцями взагалі, він звернувся до більш „зговорчивих" кол, до великої російської буржуазії на Україні: поміщиків, промисловців, біржевих спекулянтів, фінансистів, до обслуговуючої велику буржуазію російсько-жидівсько-польської інтеліґенції. А ці давно вже тільки цього і ждали. Без торгів виявили гарячу готовність „служити ясновельможному панові гетьманові" і взяли на себе труд переконати німецьких ґенералів в тому, що вони — поміщики та капіталісти й єсть тими самими українськими демократами, самостійниками і творчими силами, за якими шукають Німці.

3. травня „отаман" М. Василенко сформував провізорічний кабінет, в склад якого увійшли, як на вибір, відомі реакціонери, монархисти і україножери. Ось його склад:

1. Тимчасово виконуючий обовязки отамана міністрів і міністра закордонних справ, міністр освіти — М. Василенко (російський кадет, „малоросс"); 2. Міністр фінансів — А. Ржепецький, (кадет, банкир, україножер); 3. Міністр торговлі та промислу — С. Гутнік (кадет, голова одеського біржевого комітету, Єврей, спекулянт); 4. Міністр хліборобства Кіяніцин (кадет, полтавський поміщик); 5. Міністр харчових справ — Ю. Соколовський (кадет, аґроном, „малоросс"); 6. Міністр праці — Ю. Ваґнер (кадет, бувший проф. київського політехничного інституту, брав участь у виступі ради професорів київського політехничного інституту проти Центральної Ради); 7. Міністр народнього здоровля — В. Любинський (лікар, власник медичної лябораторії в Київі): 8. Міністр шляхів — Бутенко (інженер, кадет, „землячок"): 9. Міністр юстиції — М. Чубинський (проф., „малоросс", правий): 10. Державний контрольор — Г. Афанасьєв (бувший управитель київської контори державного банку, правий, україножер); 11. Управляючий міністерств. військових справ — А. Слівінськнй (полковник); 12. Державний секретарь — М. Ґіжицький (поміщик).

*) Дивись нижче подане оповідання М. Василенка про це.

Кількома днями пізніще було пороблено в зазначеним складі Кабінету Міністрів де-які незначні зміни (Головою Ради Міністрів і міністром внутрішніх справ став Ф. Лизогуб, полтавський поміщик, октябрист; виконання обовязків міністра земельних справ взяв на себе міністр харчових справ Ю. Соколовський; виконуючим обовязки міністра війни було призначено ґенерала Ліґнау; „отаман" Василенко залишився міністром освіти і тимчасово виконуючим обовязки міністра закордонних справ). Таким чином, було остаточно сформовано гетьманське правительство, цілком буржуазне, російське, україножерське.

Почалась диктатура великої російсько-жидівсько-польсько-„малоросійської" буржуазії на Україні. Дрібна українська буржуазія зосталася цілком „не у дѣл". Ес-ефи тільки пізніще та й то на дуже короткий час добилися кількох міністерських портфелів. „Хлібороби-демократи" даремно ждали для себе „хуторів".*)

Багатий матеріял для характеристики настроїв української демократії в дні перевороту та її відношення до гетьманщини маємо в постановах всеукраїнських з'їздів — селянського і робітничого, а також

---

*) „Отаман" Василенко так оповідав в „Кіев. Мысли" про утворення цього першого гетьманського кабінету: „Пропозицію вступити в склад нового правительства, яко міністр народньої освіти, я одержав у день перевороту. Справа вступлення в ділове міністерство була для мене вже давно постановлена в позитивнім смислі. Представники ріжних громадських ґруп від хвилі повороту Центральної Ради до Київа обмінювалися зі мною думками в тій справі, чи не увійшов би я в склад нового ділового кабінету. Я думаю, що в теперішню хвилю необхідна збільшена творча праця суспільних діячів для рятунку краю від повної руїни. Я думаю, що даній хвилі не відповідало б міністерство, утворене по принципу партійного представництва. На мою думку, необхідно утворити міністерство на чисто діловім, персональнім принципі, міністерство, котре могло б мати підтримку громадських ґруп для енерґійної будуючої праці і як найшвидчої віднови нормального бігу життя та підготовлення краю до нормального парляментарного ладу. І коли нагодилася фактична можливість здійснити ці основні думки, я без всяких хитань прийняв зроблену мені пропозицію і дав свою згоду увійти в нове міністерство. Моя ухвала не була предметом попереднього обговорення партії кадетів, до котрої я належу, але я стрінув моральну підтримку в особі моїх близьких приятелів. Я так дуже переконаний в необхідности того кроку, котрий роблю, що я не спинився б перед виходом з партії, коли б партія кадетів зложила протест проти вступлення її членів у склад нового правительства.

Зразу я не брав ніякої діяльної участи в формуванню нового кабінету. Та 30. квітня формування кабінету перейшло в мої руки: гетьман запропонував мені взяти на себе зложення кабінету найпізніще до 10 г. вечора 1. мая. При цім гетьман заявив мені, що про правий кабінет не може бути мови, що склад правительства повинен бути лівий, що реформи необхідні, що земельна реформа, на думку гетьмана, повинна бути поведена в тім напрямі, як це намічено в його ґрамоті... Загалом в основу діяльности кабінету повинно бути положено національне відродження України, але, очевидно, без тих крайностей, які б дражнили населення, шкодили б правильному ходові національного життя і настроювали проти українства широкі круги инших національностей. Всі ті основи видалися мені, безумовно, такими, що їх можна прийняти, і я взявся за зложення нового кабінету, постановивши покористуватися де-якими з тих кандидатів, яких намічено в списку М. Устимовича та яких висунули ріжні громадські ґрупи.

Я старався дійти до порозуміння з українськими соціялістами-федералістами, поїхав на їхні партійні збори, поінформував їх про витворене положення і переконував їх вступити в склад нового правительства, вказуючи на те, що в противнім разі мені доведеться зложити кабінет з инших елементів, вповні придатних

digitized by ukrbiblioteka.org

IV З'їзду Української Партії Соціялістів-Революціонерів та V З'їзду Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії, які відбулися в перші дні гетьманщини. З'їзди ці інтересні також ще й тим, що на них (головним чином на з'їзді соц.-рев.) різко виявився і, до певної міри, формально відбувся вже давно намітившийся в житті поділ революційної української демократії на два крила — ліве і праве. Гетьманщина, натурально викликала гостру перевірку „вірую" тої й иншої частини української демократії і тим самим довела до формального розколу і зафіксування його в певній формі.

Всі зазначені з'їзди намічено було ще перед гетьманщиною, і цьому власне треба завдячити, що вони, хоч і нелеґально та з великими труднощами, а все ж відбулися.

Питання про скликання другого всеукраїнського селянського з'їзду (перший відбувся ще в маю 1917. р.) було поставлено на чергу ще на третій сесії Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів (в кінці листопада 1917. р). Та Центральному Комітетові Селянської Спілки не пощастило тоді скликати з'їзд: війна з Московщиною, евакуація Київа, не

для ділової творчої праці, елементів, котрі, без сумніву, будуть помогати українському національному відродженню, але які не будуть мати такої виразної національно-політичної фізіономії, як соціялісти-федералісти. Я вказував, що не можна відкладати зложення кабінету і що справу треба негайно вияснити. Лідери партії ес-ефів заявили мені, що партія постановила майже відмовитися від участи в новім правительстві, але для остаточного вирішення потрібується ще де-яке обговорення справи, яке відбудеться увечері, коли і буде дана виразна відповідь. Кілька годин пізніще я зустрінувся з членом партії соц.-фед. С. Шелухиним, котрий заявив мені, що партія ставиться негативно до його участи в кабінеті і взагалі не дозволяє своїм членам входити в склад нового правительства. Пізніще зайшов до мене член партії соц.-фед. О. Шульгин (бувший Ґенеральний Секретарь заграничних справ) і повідомив, що партія ес-ефів ставиться, безумовно, негативно до вступления в нове правительство, але рівночасно О. Шульгин просив мене здержати остаточне зложення кабінету, з огляду на те, що партія одержала нову інформацію, яка потрібує обговорення. Одначе здержати зложення нового кабінету вже не можна було.

Сьогодня, 3. мая, кабінет вже зложено на діловім, персональнім принціпі."

На питання кореспондента „Київ. Мысли"", чим можна пояснити відбуті арешти громадських і політичних діячів та заведення цензури — „отаман" Василенко відповів: „Відбуті арешти де-яких діячів [арештовували переважно укр. соц.-революціонерів] пояснюються взагалі мірами обережности заздалегідь, і викликані вони особливостями сьогоднішніх виключних обставин. Арешти відбуто з ініціятиви осіб, що відограли видну ролю в цих обставинах. Та про арешти, як про систему і взагалі розправу з політичними противниками, не може бути мови. Одначе уважаю потрібним сказати, що проти тих осіб, котрі будуть вести діяльну аґітацію проти зміненого ладу, відкрито не признавати його і особливо закликувати до аґрарних і инших непорядків, буде вжито найрішучіщих заходів. В цім напрямі вже пороблено відповідні вказівки міністрам внутрішніх справ, військовому та юстиції. Що торкається заведення цензури для ґазет, то вона має тимчасовий характер і викликана знов-таки виключними обставинами хвилі: в найближчім часі цензуру буде скасовано". Само собою розуміється, що всі ці заяви „отамана" Василенка про „ліву" політику гетьм. уряду були безсоромною брехнею. Такі речи, як арешти політичних противників, ввійшли не то що в систему, а в голий, свавільний, нічим неунормований принціп-правило; так само сталось і з цензурою. С. Єфремов даремно писав кілька місяців поряд — по-два рази на тиждень — про скасування безглуздої цензури: вона існувала весь час гетьманщини. Та про це пізніще.

дали змоги зробити це. Повернення Центральної Ради до Київа і очищення території України від московського війська ставило знов на порядок денний скликання з'їзду. Він був потрібний з багатьох причин. Треба було переобрати Центральний Комітет Селянської Спілки і Всеукраїнську Раду Селянських Депутатів, освіжити і зміцнити звязки з Центральною Радою, намітити тверду лінію поступування трудового селянства при нових обставинах, що ясно закидались вже на зміцнення поміщицько-німецької реакції. Вважаючи на все це, і було вирішено скликати Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд на початок травня 1918. в Київі. Заздалегідь оповіщені про З'їзд місцеві ради селянських депутатів та селянські повітові і ґуберніяльні з'їзди почали надсилати своїх представників на З'їзд ще за кілька днів до відкриття його. Перші депутати прибули в Київ на передодні перевороту; але більшости депутатів довелося їхати до Київа саме в дні перевороту. Вже в дорозі селяне пізнали новий режим. Скоропадський, хоч ще й не став твердо на своєму гетьманському стільці, проте вже подбав, щоб не допустити З'їзду трудового селянства України. Німці і місцеві аґенти гетьмана арештовували селянських депутатів по дорозі — на залізницях та пароплавах і повертали їх назад або кидали в тюрми. Та все ж це не спинило приїзду депутатів. Почувши, що в Київі робиться щось недобре, що там вже пораються поміщики та сільські куркулі, селянство направилось до Київа десятками, сотками тисячами — залізницею, пароплавами, фурами, пішки . . . Київ одразу переповнився селянами. На день відкриття З'їзду прибуло біля 12 тисяч селянських депутатів з усіх кінців, з усіх повітів, майже з усіх сел України. З'їзд відбувся (8.—10. травня). Спочатку спробували були відбути З'їзд одверто. Але на перше орґанізаційне зібрання прибули Німці з гетьманською російською офицернею і силою зброї розігнали селян. Президію і членів мандатної комісії З'їзду (в числі останніх і майбутнього члена Директорії Ф. Швеця) заарештували і кинули до тюрми. З'їзд було заборонено. На вулицях було збільшено німецьку варту. Гуртки селян розганялись, арештовувались. Після цього члени З'їзду потайки зібрались в околиці Київа, в так званім „Голосіївськім лісі".

Обурення і гнів охопив селянство. Всі були перейняті одним палким, непереможним бажанням: зараз же, тут-таки очистити Київ від поміщицько-добровольчої наволочи та їхнього ватажка, ворога працюючих мас ґенерала-поміщика Скоропадського. І тільки численне німецьке військо на Україні, тільки кількадесятьтисячна німецька залога в Київі врятували тоді від народньої розправи з „ясновельможним" гетьманом та його добровольцями.

Обміркувавши події, що стались на Україні, Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд постановив „з пренебрежством відкинути утворену панами, великими землевласниками і сільскими кулаками та капіталістами гетьманську владу, як явно самозванну й таку, що не має ніякої опори та признання з боку демократичних кол України" і закликати селянство до рішучої, безкомпромісової, збройної боротьби з гетьманщиною. З'окрема, що-до участи Німців у перевороті, З'їзд ухвалив:

digitized by ukrbiblioteka.org

„Вимагати, аби Центральні Держави не втручалися у внутрішні економічні і політичні справи Української Народньої Республики, і висловити свій рішучий протест і обурення з приводу того, що представники чужоземної влади брали активну участь, користуючись оружною силою, в клясовій боротьбі на Україні, в розгоні українського парляменту й у відновленню гетьманщини на Україні, яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республики і до всіх здобутків революції."

З'їзд закінчив свою працю слідуючою ухвалою-закликом до всього трудового селянства України (прийнятим одноголосно після докладу О. Щадилова):

„Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд, який з'їхався від всіх повітів України і репрезентує собою двадцятьпять міліонів селянства, об'являє протест проти втручання Німців у внутрішні політичні справи України, що виявилось в державному перевороті, і заявляє всім громадянам Української Республики слідуюче:

1. Селянство не признає обраного поміщиками гетьмана;

2. Україна залишається Народньою Республикою зо всіма здобутками революції. Земля ні в якому разі не переходить назад у власність поміщикам, як то визначає гетьман в своїй грамоті:

3. Селянство звертається до німецького народу і уряду з закликом — не йти проти українського народу і не допустити до пролиття крови двох цих народів;

4. За верховну центральну українську владу З'їзд визнає Установчі Збори, яким пропонує негайно зібратись;

6. Для підтримки Установчих Зборів і здобутків революції Другий Селянський З'їзд постановляє орґанізувати селянство по повітах в боєві дружини і підготовлятися до виступу. Селянство має виступати не окремо, самовільно, а тільки по наказу центральної орґанізації;

6. Селянський З'їзд звертається до всіх робітничих і демократичних орґанізацій з закликом встати на захист революції і здобутих в ній прав та обєднатись з селянством для боротьби з контрреволюцією.

Брати селяне! Земля і воля в небезпеці! Найшла чорна хмара на нашу країну, яка хоче знова пригнітити селянство і держати його в бідноті та темноті.

Встаньмо ж всі на боротьбу з контрреволюцією! Умрем, а землі й волі не оддамо!"

Така була однодушна оцінка гетьманщини трудовим, многоміліоновим селянством України. Тут не було мови про якісь компроміси, про якесь співжиття з гетьманщиною. Трудове — малоземельне і безземельне — селянство добре розуміло, всією істотою своєю відчувало, що з владою його давніх і запеклих ворогів-поміщиків не може бути мирного співжиття, що розвязання економично-соціяльних суперечностей, істнуючих між цими двома клясами, як і взагалі вислід боротьби між визискувачами і поневоленими працюючими масами, може залежати тільки від збройної, насильної перемоги одної з них. „Селянська голота", як призирливо називали малоземельне і безземельне селянство „хліборобидемократи" в своїм листі до „ясновельможного пана гетьмана", добре розуміла, що від поміщиків, капіталістів і „сільських кулаків" (отих „хліборобів-демократів", що примазувалися до гетьманської влади) не ждати а ні землі (яка, в лішшім випадку, від поміщиків перейшла б до сільських багатіїв), а ні політично-громадянських прав — тієї „волі", цінити яку селянство вже навчилось за часів Центральної Ради.

Так само і для робітництва, навіть для найбільш поміркованої його частини, було ясно, що гетьманщина — це найчорніша, найгіршого ґатунку німецько-російська буржуазно-поміщицька реакція, яку необхідно за всяку ціну поборювати. Другий Всеукраїнський територіяльний Робітничий З'їзд (на якому російсько-єврейська фракція була чисельно більшою, ніж українська) що відбувся нелеґально в Київі майже одночасно з Селянським (13.—14. травня)*), в своїх постановах що-до оцінки гетьманщини і формулювання ближчих завдань трудових мас України в боротьбі з реакцією майже ні в чім не розійшовся з постановами селянського З'їзду.

Підкресливши, що гетьманський переворот являється справою рук німецько-російської буржуазії, Робітничий З'їзд вказав далі в своїй резолюції, що значіння цього перевороту і цілі, які ставить перед ним буржуазія, сягають далеко за межі України: гетьманщина являється початком боротьби всесвітньої буржуазії з революційними змаганнями працюючих мас всього світу. За задушенням революції на Україні мало йти задушення революції в Росії. Україна являлась тільки початком, форпостом в цій боротьбі. Заяви німецьких ґенералів і „отаманів-міністрів" Скоропадського про демократичність нової влади і з'окрема про її прихильність до ідеї суверенности української державности робітництво зважало лицемірством та маскуванням буржуазії. „Участь кадетів і инших споріднених з ними буржуазних ґруп в складі гетьманського правительства, невідповідального ні перед яким представницьким орґаном, — говорилось в резолюції З'їзду — мобілізуючи нові суспільні верстви на службу пануючим клясам, є тільки ширмою, що прикриває реакційній зміст цієї влади."

Закликаючи робітництво всієї України до орґанізації своїх сил і спільної з трудовим селянством боротьби з гетьманщиною, Робітничий З'їзд намітив такі конкретні цілі тої боротьби:

„1. Незалежна Українська Народна Республика.

2. Скликання Українських Установчих Зборів, які мають означити характер взаємин Української Республики з рештою частин бувшої Росії.

3. Передача землі без викупу в руки трудового народу.

---

*) З'їзд цей було призначено (ще за часів Центр. Ради) Всеукр. Радою Робіти. Депутатів на 12. травня в Київі. На З'їзд мали прибути представники робітників з цілої території України; сподівались, отже, великого, многолюдного З'їзду. Одначе переворот розбив ці сподіванки. Скоропадський заборонив З'їзд цілком (як і перед тим селянський) і наказав арештовувати депутатів всюди, де їх буде знайдено. Німці і ріжні гетьманські посіпаки арештовували робітничих делеґатів в дорозі — в потягах і на пароплавах (по Дніпру), — і на місцях: в Київі, Харькові, Катеринославі і т. д. Але та частина делеґатів, якій пощастило ухилитися від арештів, не зважаючи на гетьманський терор і заборону З'їзду, постановила З'їзд відбути.

Підчас відкриття З'їзду було більше 200 робітничих депутатів з ріжних місцевостей України. На ним були представлені всі соціалістичні класові партії, які працювали в той час на Україні (в тому числі і російські соц.-дем. большовики). З представників фракцій цих партій на З'їзді і було складено президію З'їзду. Через несприятливі обставини З'їзд скоротив свою програму, обмежившись обміркуванням тільки двох питань: 1. Біжучий політичний мент і 2. Утворення всеукраїнського орґанізаційного центру.

digitized by ukrbiblioteka.org

4. Широка законодатна охорона праці, державний контроль над продукцією, з участю робітників, і восьмигодинний робочий день.

5. Повна воля коаліцій, страйків, зборів, слова, друку і т. и.

6. Непорушність демократичних орґанів самоврядування та инших демократичних орґанізацій і загалом усіх вольностей, проголошених III і IV Універсалами У. Центр. Ради.

7. Повна рівноправність національностей і національно-персональна автономія для національних меншостей."

Як бачимо, по сути це було домагання привернення тих порядків, методів і цілей державно-суспільного будівництва, які панували на Україні за часів Центр. Ради. Це був проґрам поміркованої частини демократії України, яка вважала соціялістичну революцію не на часі, яка на самому Робітничому З'їзді зустріла гострою критикою виступ промовця-большевика, котрий закликав робітництво не сбочувати в бік справ національно-політичних, порвати з гаслами демократичного парляментаризму і боротись за радянську владу і переведення соціялістичної революції на Україні.*) Та тим ясніще виступала (на тлі настроїв поміркованої частини робітництва) вся реакційність і цілковита неприємлемість гетьманщини для робітниче-селянських мас України.

Наприкінці своєї роботи постановив Робітничий З'їзд утворити особливу „Орґанізаційну Комісію", на обовязок якої поклав, в числі инших справ, „інформацію і координацію всіх виступів робочої кляси в боротьбі з гетьманщиною."

Близько до постанов Робітничого З'їзду стоять ухвали по біжучому моменту Пятого З'їзду (Конґресу) Української Соц.-Дем. Робітничої Партії, що відбувся в середніх числах травня в Київі. В справі державного перевороту Конґрес Укр. Соц.-Дем. Партії виніс таку постанову:

„1. Українська революція в своєму розвитку висунула гасла державної самостійности України і корінних соціяльних реформ, що вивели революцію за межі революції національної і поставили розвязання її завдань в залежність від факторів міжнародніх.

2. Державний переворот 29. квітня з проголошенням гетьманської влади є наслідок зростаючих впливів Центральних Держав та озброєного втручання їх війська у внутрішне життя Української Республики; спираючись на клясу великих власників при піддержці буржуазії, за якими (великими власниками) йде частина дрібних власників, одіпхнутих в цей табор недоладною земельною політикою

*) Заслуговує на увагу те, що все робітництво, представлене на З'їзді, за виключенням російських большевиків, зрозуміло революційне значіння гасла самостійности української державности в боротьбі з гетьманщиною і поставило це гасло першою точкою — конкретною ціллю боротьби з буржуазно-гетьманською диктатурою. „Робіти. Газета" з приводу цього писала: „Це перший обєднаний виступ пролетаріяту України, коли він відмовився від орієнтації в бік Москви й Петрограду та звязав справу закріплення своїх здобутків (в революції) з удержанням Української Республики. Простий інстинкт самозахования робочих мас вказав їм, що гасло обєднання з Росією в сучасний мент є реакційним. Це гасло використовують зараз елементи, ворожі як демократії, так і українській справі, в інтересах реставрації ‚єдиної монархичної Росії.' Таким чином, ті представники робочих мас, що зібралися на З'їзді, виявили свій справжній клясовий розум... Інтереси демократії й українського народу вимагають, щоб Україна була самостійною державою, і всі ті кола демократії, які тягнуть до зєднання з Росією, ллють воду на колесо реакції. Ці кола мусять прислухатися до голосу Робітничого З'їзду."

соц.-рев. більшости Центральної Ради, — цей переворот має метою знищення Української Державности і всіх здобутків революції.

3. Остаточне розвязання завдань української революції звязане з ростом революційного пролетарського руху на заході, —

— тому V конґрес УСДРП проголошує:

I. В сучасний момент зусилля пролетаріяту повинні бути направлені: а) на орґанізацію і збільшення своїх сил і рішучу боротьбу з усіма проявами, як контр-революції і антидержавних та антиукраїнських тенденцій пануючих нині верств, так і з проявами втручання війська Центральних Держав у внутрішні відносини України; б) на одірвання, шляхом орґанізованої політичної роботи, дрібних земельних власників від великих земельних власників; в) на навязання зносин з інтернаціоналом і утворення міжнародньої акції на користь України.

II. В політичній і національній боротьбі пролетаріят мусить висунути гасло негайного переведення виборів і негайного скликання українських Установчих Зборів.

III. В своїй роботі партія повинна провадити рішучу боротьбу за збереження всіх реалізованих здобутків революції.

IV. Партія всіма силами мусить вдержувать пролетаріят від виступів на шлях анархічної боротьби і направляти його на шлях орґанізованих політичних виступів."

В справі національно-державній (самостійности України) Конґрес УСДРП виніс ухвалу, якою рішуче порвав з недавньою автономично-федералістичною програмовою позицією партії.*) Зміст цієї ухвали такий:

„Зважаючи на те, що:

1. інтереси розвитку продукційних сил на Україні і звязаного з цим розвитку клясової боротьби пролетаріяту перебувають в непримиримому противенстві з імперіялістичними тенденціями російської буржуазії;

2. що боротьба російських большевиків з українською демократією показала, що й російський пролетаріят не зміг ще й досі увільнитися від впливів імперіялізму російської буржуазії і в своєму поході на Україну був лише слїпим наряддям в її руках;

3. що, таким чином, в сучасній Росії немає жадної кляси, на допомогу котрої в боротьбі за національно-політичну волю міг би сподіватися український пролетаріят і ціла українська демократія;

4. що при даних умовах гасло федерації підноситься передусім, як шлях до реставрації „единої, неділимої Росії", і найбільш в тому заінтересованими поміщицькими і буржуазними колами, —

— V Конґрес Укр. С.-Д. Роб. Партії вважає, що при даних умовинах лише одстоювання цілковитої самостійности України може дати, як Україні, в цілому, так і українському пролетаріятові зокрема, максімальне забезпечении їх вільного національно-культурного і соціяльно-економичного розвитку.

Разом з тим, V Конґрес УСДРПартії вважає необхідними при сучасних умовинах, які склались на Україні і в Росії, провадити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією, як з гаслом, направленим проти української революції і проти інтересів українського пролетаріяту." **)

---

*) Дивись постанови IV Конґресу УСДРП (сентябрь 1917. р.) в національній справі, в яких партія стала на ґрунт федерації.

**) Цією постановою Конґресу остаточно формулувались програмові постуляти УСДР Партії в національно-політичній справі. Подібного роду була і ухвалала Конґресу в земельній справі, яка звучить так: „Визнаючи, що життя підтвердило вірність аґрарного програму, прийнятого IV Конґресом партії, V Конґрес закликає товаришів до широкої його пропаґанди. В інтересах ясности, V Конґрес надає § 2. програму таку редакцію: „Всі землі приватних власників, що мають

digitized by ukrbiblioteka.org

В справі робітничої політики Конґрес став на ту точку погляду, що підчас зростаючої реакції і великого економичного безладдя загальні основи цієї політики повинні бути скеровані „не стільки на осягнення нових матеріяльних норм законодавства“, скільки на „фактичне закріплення за пролетаріятом способів впливу на збереження і дальший розвиток виборених підчас революції здобутків.“

Ліва частина української соціяль-демократії (незалежники) була на цьому Конґресі в великій меньшости, неорґанізована і розбита морально (централістично-шовіністичною, українофобською політикою російських большевиків на Україні підчас окупації ними України); її погляди через те зовсім не одбились в постановах Конґресу партії. Тільки пізніще (в часі Директорії) вона відродилась знова, скріпла і заявила себе окремим політичним чинником спочатку в загальних рядах укр. соц.-демократії, а трохи згодом — як окрема, самостійна партія.

Зовсім инакше відношення між лівою і правою частиною партії утворилося на IV З'їзді Української Партії Соціялістів-Революціонерів, що нелеґально відбувся в околицях Києва*) 13.—16. травня 1918. р. Хоч З'їзд випав і нечисленний — в той час багацько соц.-рев. було вже заарештовано гетьманцями, а ще більше переховувалось, уникаючи арештів, — проте фактичне відношення сил в партії було відбите на ньому досить вірно. Права і ліва течія були представлені на З'їзді майже в однаковій мірі, що. зрештою, причинилось до того, що З'їзд ні де-яким питанням не зміг винести зовсім ніяких рішень. Доклади на теми порядку денного (1. Справоздання фракції в Центр. Раді і Центр. Комітету партії. 2. Сучасний мент і 3. Тактика партії) викликали надзвичайно бурхливі, гострі дебати. Як в оцінці минулої діяльности партії, так і в оцінці сучасного менту та в наміченню шляхів дальшої боротьби, викрилось велике, принціпове розходження між правим і лівим крилом партії.

Праве крило партії вважало революцію скінченою і пропонувало використати „передишку“ для „орґанізації мас, піднесення їх культурности, клясової і національної свідомости“ в умовах леґального або напів-леґального істнування партії, і де-які з провідників цього крила пропонували виходити в оцінці моменту і наміченню партійної тактики „з точки погляду збереження української державности“, як одного з найбільших здобутків революції, і, в згоді з цим, висловлювались навіть за участь в суроґаті парляменту — в Державній Раді, коли б вона була скликана гетьманом, і за „дружнє співділання соц.-рев., соц.-дем. і соц.-федералістів в цілях передачи влади в українські руки.“ В цей самий час ліва частина партії вважала революцію не скінченою, підносила передовсім значіння моменту соціяльно-економичного, протестувала проти „національно-державницької та еволюційної“ політики правої

власної землі більш встановленої норми, а також землі казенні, царські, князівські, удільні, церковні та манастирські повинно конфіскувати без викупу та передати в український земельний фонд. Норка земельної площі, вільної від конфіскати, встановляється земельними комітетами, відповідно місцевим умовам та якости землі.“

*) В Святошинськім лісі і в Пущій-Водиці (теж в лісі).

течії, висловлювалась проти „підмінювання“ класової соціялістично-революційної боротьби трудових мас культурницькою аполітичною роботою „верхів“ партії і кликала партію в „підпілля“ — для орґанізації збройного повстання робітництва і селянства проти гетьманщини.

Для характеристики настроїв, що панували на З'їзді, і розбіжностей між правим і лівим крилом З'їзду наводимо тут уривки з промов, виголошених на З'їзді представниками лівої течії (призвищ промовців, на жаль, не можемо подати з тої причини, що в опублікованому за часів гетьманщини справозданню про З'їзд, яким ми користуємось, призвища участників З'їзду, в конспіративних цілях, подано умовними знаками — цифрами).

„Мент, який зараз переживає Україна — говорив „т о в. 6.“, — являється наслідком усієї попередньої тактики Центр. Комітету Партії і уряду, коли він поставив своєю ціллю боротьбу з большевиками. Гетьманщина есть дальший розвиток тієї політики. Укр. Партія Соц.-Революціонерів, вступивши в Центральній Раді на шлях єднання з контр-революціонерами, привела до знищення влади промежуточних партій. Звідси треба виходити в оцінці моменту. Зараз в Українській Партії Соц.-Рев. маємо дві непримиримі течії, котрі не мають спільної мови. Коли одна частина соц.-рев. йшла разом з Німцями проти революції, друга, коли б мала змогу орґанізувати військо, билася б проти цієї першої частини. Не варт критикувати уряду, бо для нас ясно, що ми повинні були боротись з цим урядом зброєю. Цей уряд спірався на всіх, опріч свого власного народу. То була та сама гетьманська політика, коли шукалось опори в чужих державах. Назву соц.-революціонерів носили люде, котрі соц.-рев. не були. Коли товариші говорять, що ми повинні творити демократичну буржуазну республику, то це ясно характеризує ту течію.

Ми повинні це припинити — розійтись. Може в висновках що-до тактики ми зійдемось з правою течією, але предпосилки і психольоґія у нас ріжні. Це не повинно заслїплювати нам очей і не затушковувати необхідности ‚розводу.‘ Ясно, що мусять бути викинуті з партії або одні або другі.“

А „т. 17“ продовжував:

„Основна причина банкротства та безсилости нашої партії — це те, що партія не була соціялістичною. Туди входили люде, що домагалися лише національної революції, і ті, що під прапором партії входили до уряду, щоб там творити „реальну політику“. Частина партії, котра обстоювала закликання на Україну німецького війська, мало цікавилась революцією. Вона придушила революцію у нас і задержала її в Ґерманії. Якою вгодно ціною ці типові „державники“ хотіли лише зберегти державу. Соціяльні завдання грали у них другорядну ролю. Вони готові зараз відмовитись від соціялізації землі, виставляючи її, як програму maximum, тоді, як при царському режимі це виставлялось як програма-minimum. А обективні умови тоді були не кращі від теперішніх.

У нас намітилось ясно дві групи: інтернаціональна і державники, котрі державу ставлять вище над усе. Як що ми не хочемо знов підносити національних гасел, розбуджувати національну ворожнечу, то мусимо відмовитись від тактики повстання. Нам необхідна партизанська боротьба невеличких по числу, свідомих боєвих отрядів, котрі вели б боротьбу не проти Німців, як таких, а боролись би з тією політикою, яка провадиться теперішньою владою.“

Наведемо ще кілька слів з промови „т. 18“:

„Між тими двома ґрупами, казав цей промовець, що намітились у нас, існує глибоке росходження. Одні зовсім відкидають революціонізм, заміняючи його під цю хвилю еволюціонізмом. У других революціонізм соціяльної природи, а не тільки як метод боротьби. Маємо дві течії в партії: революційну і еволюційну. Остання — національно-революційна. Це відбилось на її роботі і в уряді і в Центральній Раді. Тепер, коли партії доводиться стати на ґрунт боротьби з контрреволюцією, росходження усугубляється тим більше, що ми розходимось і в нашій тактиці. З одного

digitized by ukrbiblioteka.org

боку культурницька робота і політична акція в формі опозиції. Це губить і затемнює клясову боротьбу. В тих орґанізаціях, які залишаються леґальними, ми повинні працювати леґально, але поруч з тим повинна бути і инша робота — революційна. Основна наша робота буде вестись в нелеґальних уновах."

Відповідно до поділу на ліву і праву течію, було запропоновано з'їздові дві окремих резолюції по біжучому моменту, тактиці і оцінці минулої діяльности партії. Резолюція правої (урядової при Центральній Раді) течії звучала так:

„1. В минулий революційний рік партія, яка брала як найдіяльнішу участь у революції, спіраючись на широкі народні маси, зуміла поставити і почасти здійснити цілий ряд своїх програмових постулятів. В своїй революційній діяльности партія спиралася головно на революційний ентузіазм мас та на підтриманню цими масами програнових гасел партії, і в цьому була її сила підчас революційного періоду. Але те, що тільки цей революційний ентузіазм і ці програмові гасла були головним чином підвалиною діяльности партії, було й її слабістю, бо, коли революційний ентузіязм мас почав, врешті, спадати, показалося, що партія не має иньших, орґаничних підвалин, які допоногли б їй удержатися надалі в ролі провідниці народніх мас і разом з тим задержати побідний хід реакції та модернизувати процес спаду революційної хвилі.

2. Переворот, який стався на Україні 29. квітня, створив ситуацію, яка не відповідає конфіґурації сил в країні і тим самим є ненормальною, з точки погляду громадської еволюції, є результатом насильної узурпації влади елементами, що не мають опори в країні. Тому одним з біжучих тактичних завдань партії є боротьба проти сучасного правительства за демократизацію політичного і соціяльного життя України. Для цієї боротьби партія повинна взяти активну участь в тому масовому рухові, який помічається з приводу перевороту, направляючи і використовуючи його в цілях привернення демократичного ладу на Україні.

3. Визнаючи, що відношення сил в країні не таке, щоби могла удержатися влада соціялістичних елементів суспільности, як то було в періоді розвитку революції, партія, підпираючи спроби демократизації влади і борючись за демократичний лад на Україні, сама не може приймати участи у владі і тому вважає виключеною можливість приходу партійних елементів на політично відповідальні становища в державі. Натомісць основною тактикою партії повинна бути орґанична, розрахована на довший період робота над скріпленням своїх позицій у масах і над орґанізацією саної партії. Для того треба взятися за ширшу роботу серед мас на місцях, орґанізацію сих нас під партійним прапором та в професійних орґанізаціях, а також за створення як найширшої сітки партійних підприємств — економичних, просвітних, видавничих і т. п. Тим способом період політичної стаґнації повинен бути використаний для орґаничного зміцнення партії, аби при найближчім підйомі революційної хвилі, наближення якого повинно бути одним в найголовніщих завдань партії, партія могла виступити більш підготованою й сильною.

Ця тактика стосується так до соціяльної боротьби, як і до національної, бо той оборот, який події прийняли на Україні, загрожує однаково і соціяльним і національним здобуткам української революції."

Инакше виглядав проект резолюції, запропонований лівою частиною З'їзду. В цьому проекті не було і спомину про необхідність боротьби за демократизацію політично-державного ладу на Україні, натомісць досить виразно говорилось про необхідність рішучої, безкомпромісової і активної клясової боротьби не тільки з гетьманщиною, як з такою, але взагалі з світовою реакцією і капіталістично-буржуазним устроєм суспільства, за досягнення „остаточної перемоги соціялізму". Одночасно резолюція засуджувала попередню діяльність Центрального Комітету партії і парляментської партійної фракції. Ось її зміст:

„1. IV З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів констатує, що з часу останнього (III) З'їзду партії керуючий орґан партії — Центральний Комітет, парляментська фракція та члени партії в уряді — збочили з того шляху, який виразно диктувався ідеольоґічними, програмовими та тактичними підвалинами партії і самими основами міжнароднього соціялізму, в результаті чого партія збанкротувала і обєктивно сприяла успіху контрреволюції на Україні, встановленню монархії і знищенню всіх здобутків революції; що, загубивши авторітет у трудових мас, партія цілком здіскредитувала саме імя Української Партії Соціялістів-Революціонерів.

2. Визнаючи, що позбавлене своїх здобутків трудове селянство і робітництво України в дальнішому ході революції повинно гуртувати свої сили для остаточної перемоги над запанувавшою реакцією, і сподіваючись, що революційний рух на Вкраїні віллється орґанізовано у всесвітній революційний рух, — З'їзд —

а) лічить завданням моменту для революційно-соціялістичної партії широку орґанізаційно-революційну роботу в масах, аби запобігти дезорґанізованим виступам народніх мас, ослабляючим революційні сили демократії;

б) висовує наперед орґанізовану активну боротьбу, згідно традиціям соціялістів-революціонерів;

в) різко відмежовується від соціялістичних і несоціялістичних суспільних течій на Україні, які компромісовою політикою затемнюють завдання клясової боротьби;

г) вважає, що партія мусить непохитно прямувати до консолідації всіх революційно-соціялістичних сил, аби шляхом клясової боротьби досягнути остаточної перемоги соціялізму."

В результаті голосування перша резолюція — правого крила — зібрала більшість (дуже невелику) і, таким чином, немов би дала перевагу на З'їзді правій течії. В додаток до неї було ухвалено З'їздом ще слідуючу постанову в справі Установчих Зборів:

„IV З'їзд Української Партії Соціялістів-Революціонерів констатує, що единою народом обраною і законною владою на Україні є в даний мент Українські Установчі Збори, і визнає, що найближчим завданням всієї демократії України, в тому числі і Української Партії Соціялістів-Революціонерів, є рішуча боротьба за скликання в найближчому часі Українських Установчих Зборів.*)

Таким чином, немов би було обійдено гостре питання росколу партії. Одначе технична справа, переведена наприкінці З'їздом, а саме вибори нового складу Центрального Комітету Партії довершили роскол партії. З причин непостійности складу З'їзду (що викликалось тяжкими умовами конспірації), в склад нового Центрального Комітету (Л. Ковалів, Заливчий, Михайличенко, Лашкевич, При-

*) Питання про відношення З'їзду до роботи Центрального Комітету Партії і парляментської фракції зосталось одкритим, позаяк ні одна з предложених З'їздові резолюцій не зібрала більшости голосів. Так само залишилось одкритим і питанням про ревізію земельного програму партії. Запропонована „тов. 21" резолюція в цій справі викликала палкі і довгі дебати, в результаті яких, одначе, більшість З'їзду, при голосованню резолюції, утрималась від голосования, через що резолюція однала. Ось зміст її: „Стоючи на основах соціялізації землі, як на програмі-maximum в межах буржуазного ладу, З'їзд визнає, що в даний мент, як програм-minimum, повинна бути проведена така реформа: земля, яка досі знаходилась в володінню приватних власників, до певної норми остається в доживотнім і спадщиннім володінню і виймається з товарообміну. Земельні участки, що перевищують цю норму, складають Український Земельний Фонд, поділ якого між тими, хто хоче обробляти землю власною працею, відбувається при регуляції держави."

digitized by ukrbiblioteka.org

ходько, Шраг і кандидати: Корж, Чечель, було обрано майже виключно представників лівого крила партії.

Скориставшись цим, ліва течія (новообраний Центральний Комітет Партії) роспустила (через кілька тижнів) всі до того часу існувавші орґанізації партії, перевела партію на нелеґальне становище і повела її роботу в напрямі свого світогляду і своїх переконань, ігнорувавши, як формальну ухвалу IV З'їзду партії, так і взагалі погляди правої, чи центральної, як вона себе пізніще назвала, течії партії. Своє розуміння сучасного моменту і тактику партії під ту хвилю ліва течія (Центральний Комітет Партії) формулувала в так званій „Платформі Центрального Комітету Української Партії Соціялістів-Революціонерів", на якій ми спинимось пізніще. В орґані партії „Боротьба" (що почав виходити нелеґально, як тижневик, замість щоденної партійної ґазети „Боротьба", закритої гетьманцями) Центральний Комітет повів одверту боротьбу проти правої течії, чим одрізував всякі шляхи до порозуміння між лівою і правою течією партії.

Викинута фактично з рядів партії, права течія її приступила (в короткім часі по з'їзді) до орґанізації своїх сил в формі окремої „Центральної Фракції Української Партії Соціялістів-Революціонерів", яка, зостаючися в лоні партії, одначе мала творити з орґанізаційного боку окрему цілість — з своїм центральним зарядом, не підлягаючим обраному на IV З'їзді партії Центральному Комітетові. В склад „Тимчасового Орґанізаційного Комітету Фракції" ввійшли — М. Шраг (що вийшов зі складу Центр. Ком.), М. Чечель, М. Салтан, І. Лизанівський, Вол. Залізняк, В. Голубович, Ю. Охримович.

Комітет цей видав до партійних орґанізацій і взагалі всіх членів партії свою декларацію-повідомлення, в якій виложив принціпово-ідеольоґичні і тактичні росходження між обома течіями в партії і закликав членів партії готуватися до слідуючого партійного з'їзду, який мав розвязати справу росколу партії.

„Події останніх місяців з нашого партійного життя, — писав Тимч. Орґ. Комітет Центр. Фракції УПСР в своїй декларації, — з'окрема той результат, яким закінчився IV Партійний З'їзд, що відбувся в Київі в дні 13.—16. травня, поставили партію в скрутне становище. Вийти з нього можна було, тільки вживши надзвичайних заходів, які не вкладаються в рямці нормального партійного життя і нормальної боротьби думок в межах партії.

Цих надзвичайних способів змушена була хопитися частина партійного з'їзду, іменем якої ми маємо честь нині говорити, а саме, ця частина з'їзду постановила, з огляду на утворене становище, виділитися в окрему фракцію, яка, зостаючися в лоні партії та підлягаючи постановам партійних з'їздів, разом з тим з боку орґанізаційного творить окрему цілість, має свій центральний заряд і не підлягає обраному на IV партійному з'їзді Центральному Комітетові. Ця фракція постановила називатися „центральною фракцією УПСР" і вибрала в особі нижчепідписаних Тимчасовий Орґанізаційний Комітет Фракції.

Щоб як слід зрозуміти це (наше поступування), треба переглянути коротко історію внутрішніх відносин у нашій партії протягом останнього року. Як відомо, в партії здавна існувала течія, яка прибрала собі назву „інтернаціоналістів"; називалась вона також просто і „лівобережниками". Була це невеличка ґрупа, що мала свої опорні точки головно в де-яких місцях Полтавщини і почасти Харьківщини. Ідеольоґія цієї ґрупи в багато де-чому ріжнилася і ріжниться від основної партійної ідеольоґії. Передовсім у відношенню до ідеї держави. Коли більшість партії визнавала і визнає національне визволення українського народу

— шляхом створення незалежної української держави — за неминучий стан і за конечну передумову успішности його боротьби за своє політичне і соціяльне визволення, то згадана ґрупа легковажила національно-державний момент, ставлячись до ідеї української державности менше-більше так, як ставилися і ставляться до ідеї української ж (а не російської) державности російські соціялісти-революціонери обох фракцій. Це перша кардинальна ріжниця.

Другою була ріжниця в розумінню методів клясової і взагалі масової боротьби. А саме, коли більшість партії визнавала основною методою політичну і професійну орґанізацію мас, виховання їх і орґанізовану боротьбу мас, розраховану на довший період, і то як на часи піднесення революційного руху, так і на часи його підупаду, згадана ґрупа меншу увагу звертала на орґаничну роботу серед мас і взагалі меньше числилася з цими масами, надаючи виключне значіння тактиці революційно-повстанській. Коли шукати анальоґій, то більшість партії в цім пункті наближалася до позиції, на якій стоїть европейський соціялізм, а згадана ґрупа стояла дуже близько до позиції, яку займає в цім самім питанню російський большевизм. В взвязку з цим ця ґрупа виявила також велику нехить до всякої програми-minimum, в той час коли елєменти, які нині складають Центральну Фракцію Української Партії Соц.-Революціонерів, все стояли на тій точці погляду, що програмові постуляти партії треба здійснювати, як шляхом революційної боротьби, так і шляхом орґаничної еволюційної роботи, з огляду на що програма-minimum і постепенність в осягненню програмових домагань зовсім не можуть з партійного становища вважатися за виключені. Це були й є основні ріжниці.

Таке становище вже давно потрібувало радикального полагодження, але не було можливости те зробити до партійного з'їзду. На жаль, і з'їзд не полагодив справи. Відбуваючи свої наради в надзвичайно ненормальних умовах, які виникли наслідком останніх подій і при яких багато делеґатів не могло просто попасти на з'їзд, він розбився на дві майже однакові частини, що не могли знайти між собою спільної мови. І хоч в найважніщих справах — в справі оцінки моменту і тактики на будуче — з'їзд став на позицію тих елєментів, які тепер змушені були відокремитись в центральну фракцію, проте, з огляду на стан хитної рівноваги, в якому з'їзд весь час перебував, сталося при виборах Центрального Комітету так, що ці елєменти в новому Центр. Комітеті майже не дістали представництва.

Це останнє створило для партії безвихідне становище. Або ново вибраний Центр. Ком. схоче числитися з постановою з'їду — і в такім разі буде засуджений на бездіяльність, бо не зможе вести роботи проти власних поглядів, або він постарається цю постанову обійти в той чи инший спосіб — і тоді політика партії буде направлятися всупереч рішенням партійного з'їзду.

Отже потреба, з одного боку — створити орґанізований центр для тої частини партії, яка не може поділяти позиції теперішнього Центрального Комітету, а з другого боку — потреба вияснити, нарешті, чи наша партія має в своїй клясовій боротьбі засвоїти собі методи европейського соціялізму, чи піти шляхом російського анархичного бунтарства — ці причини спонукали нас до окремої орґанізації в межах партії.

Ми не сумніваємося, що цей фракційний поділ триватиме тільки до найближчого партійного з'їзду, який ствердить правильність нашої позиції, бо ми переконані, що більшість партії за нами. Але щоб цей з'їзд, нарешті, розвязав справу, треба до нього підготуватися і ідейно і орґанізаційно."

Після цієї декларації роскол УПСР став довершеним фактом. Центральний Комітет Партії, розглянувши декларацію Центральної Фракції, різко осудив її і ухвалив: „1. Вважати утворення Центральної Фракції недопустимим, і 2. Заборонити членам партії брати яку-будь участь в її заснованню, як в центрі, так і на місцях." Замість одної партії, стало жити дві окремі самостійні партії українських соціялістів-революціонерів.

* * *

digitized by ukrbiblioteka.org

Коротко перебігаючи ті росходження, які так виразно виявилися в дні перевороту в рядах української демократії і які кидають світло, як на пройдений вже українською демократією процес внутрішньої діференціяції, так і на дальші етапи цього процесу, ми повинні зазначити, що, однодушно оцінюючи гетьманський переворот, як замах реакційної інтернаціональної буржуазії на українську революцію, спільно викидаючи гасло боротьби з гетьманщиною, українська демократія в той же час ріжно оцінювала ситуацію взагалі і не однаково формулувала завдання працюючих мас в ближчій революційній боротьбі. В той час, як праве, помірковане крило демократії ставило своїм завданням встановлення, чи власне реставрацію після повалення гетьманщини. Народньої Республики з тим соціяльно-економичним змістом, який вона мала при Центральній Раді, чи, навіть, з більш вузьким, обмеженим, ліва частина ставила инші цілі. Шлях, пройдений Центральною Радою, вона взагалі вважала пережитим. Основну лінію політики Центральної Ради, розраховану на співробітництво всіх — не тільки демократичних, але й дрібнобуржуазних ґруп, вона засуджувала і противопоставила цій політиці необхідність безкомпромісової клясової політики. Ліва частина демократії, перейнята почуттям інтернаціональної солідарности працюючих мас, бачила в українській революції неподільну, складову частину великої всесвітньої боротьби працюючих, визискуваних мас за ідеали соціялізму. З цієї точки погляду, вона віддавала в українській революції перевагу моментові клясовому, соціяльно-економичному, над моментом національно-політичним і ставила соціяльно-економичний зміст української державности, що будувалась в революції, в залежність тільки від одної умови — успіхів міжнародньої боротьби працюючих за нове, соціялістичне суспільство. Звідси випливала й її тактика: ніяких компромісів з гетьманщиною; збереження у всій чистоті принципів клясової боротьби; викривання клясових суперечностей між працючими і визискувачами і підготовка рішучої боротьби з буржуазією.

Инакшу, як ми бачили, тактику намічала права частина. Вона ставила своїм завданням передовсім збереження української державности і вважала можливим входити, в цій цілі, в співробітництво з українською дрібною буржуазією і, навіть, в де-які пертрактації з гетьманськими урядовими сферами. Вона, рахуючи, що революція спинилась на довший час, вважаючи, взагалі, що українська революція не мала в перейдений вже період внутрішніх сил і сприяючих обективних умов для переведення в життя і закріплення поставлених в її процесі соціяльно-економичних завдань, — видвигала на перший плян орґанізаційно-освідомлюючу, культурно-просвітну роботу в масах, одсовуючи збройне повстання на довший час і взагалі прихиляючись більше до методів боротьби „европейського соціялізму“, під чим розумілось віддання переваги нарляментарно-еволюційним формам боротьби над революційно-повстанськими (2).

Та, не зважаючи на всі ці росходження, вся демократія — і ліве і праве крило її — конкретно стояла перед одним і спільним завданням — поваленням гетьманщини.*)

*) Вкажемо тут ще на відношення українських кооперативних кол до перевороту; зафіксовано воно в „Записці Центральних Українських Кооперативних

3. Чорне свято: гучний похорон революції і встановлення диктатури буржуазії (З'їзд „кадетів" і „протофісовців"). Захопивши державну владу в свої руки, буржуазія України поспішила відбути кілька своїх з'їздів, що мали урочисто одсвяткувати похорон революції й намітити загальний напрям і перші практичні кроки її клясової політики в трохи незвичайних для неї умовах, в українській державі. Початок в цім напрямку було зроблено „сіллю і розумом" російської імперіялістичної буржуазії — партією народної свободи, або так званих кадетів,*) що вперто і завзято боролись весь час революції проти ідеї не то що державної незалежности України, але навіть проти автономії її, а тепер, з ласки німецьких ґенералів, були самою діяльною і впливовою частиною гетьманського правительства „самостійної" України. Щоб не псувати святочного настрою, кадетам в першу чергу треба було помирити це своє „самостійництво" з загальною україножобською політикою партії. Це й зробив, не без успіху, кадетський (краєвий) з'їзд, що відбувся у Київі 8.—11. травня, при близшій участи гетьманських міністрів, членів партії — Васпленка, Ґутніка і Ржепецького.

Напрямок, в якому мала відбутись „розвязка" поставленого питання, намітив в своїй вступній промові, відкриваючи з'їзд, голова київського краєвого комітету к.-д. партії Григорович-Барський, заявивши, що „найвищі інтереси краю примушують нас пристосуватись („приспособиться") до нових форм державного життя та влити в них наш зміст". З'їзд цілком поділив цю тактику „приспособлення". Поперед всього було ухвалено, з огляду „на неможливість звязку з Центральним Комітетом партії в Росії і необхідну потребу керуючого партійного орґану на Україні", закласти окрему „временну" партійну орґанізацію на Україні, найвищою управою якої мав бути „делеґатський з'їзд пар-

---

Установ до німецького й австрійського послів в Київі". Гостро протестуючи проти участи Німців в перевороті, підкресливши, що встановлення гетьманщини являється грубим насильством над волею українського народу, українські кооператори писали в цій Записці далі: „Ясно передбачаючи страшні перспективи, які малює нам зроблений політичний переворот, ми кооператори, які завжди свідомо стояли осторонь од політики, примушені застерегти представників Центральних Держав, що цей переворот загрожує найгострішою анархією в нашому краю, яка, безумовно, доведе до повної економичної руїни і кінець-кінцем до голоду.

Кооперація, яка брала найдіяльніщу участь в будуванню економичного життя, вважаючи на вищесказане, примушена тепер, окрім застережень, принести і свій протест проти перевороту, зробленого на Україні, і твердо сказати, що це порушує інтереси і нашої держави і держав німецьких, що в самий близький час, напевно, ясно стане видно, але чого поправити не вдасться." („Кооперативна Зоря", No. 5; 15. травня, 1918. Київ).

Таким чином, проти гетьманщини запротестувало все, що було хоч трохи демократичного в українському суспільстві. Одні тільки сільські куркулі — „хліборобн-демократи", під проводом українських і неукраїнських поміщиків, намагалися примазатись до нової влади, братаючись з ґенералом Скоропадським.

*) Російська „Партія Народной Свободы" инакше называется партією конституційно-демократичною = к.-д. = „кадети".

digitized by ukrbiblioteka.org

тії к.-д. на Україні“ та його „Головний Комітет“. *) Далі розвязали кардинальне питання про відношення партії до „проблеми“ гетьманської влади. Докладчих по цьому питанню, п. Крупнов, похваливши тим, що кадети вели перед цим боротьбу проти „хищнической, насильственной, разрушительной“ влади Центральної Ради, доводив далі з захопленням необхідність самої діяльної участи партії в гетьманському правительстві. З'їзд вітав мудрого докладчика. Тільки деякі промовці (з більш наївних) висловлювали при цьому побоювання, що партія кадетів, вступивши до влади, „скріпить українську монархію і тим самим утруднить повстання загальноросійської монархії“ (Левицький, Єфимовський, Іваницький) і вперто домагалися від инших членів з'їзду ґарантій, що так не станеться, що робота кадетів в гетьманському правительстві піде не на скріплення української державности, а на відбудову „єдиної неподільної Росії.“ Величезною більшістю голосів (за — 70 голосів, проти — 13) з'їзд вирішив підтримати гетьманське правительство і взяти в ньому як найближчу і активніщу участь. Резолюція з'їзду по питанню про „проблему влади“ звучала так:

„Вислухавши реферат київського краєвого комітету про орґанізацію державної власти, делеґатський з'їзд, лишаючися вірним ідеалам партії та її програму, перед погрозою небезпеки поневолення і загибелі краю від анархії та руїни признає необхідною участь партії в державній роботі і вважає можливим персональне вступлення своїх членів у нове правительство.“

Так обійдено було „підводний камінь“ і розвязано руки членам партії, які з жадобою накинулись на владу, не лякаючись навіть закидів в симпатіях до української державної самостійности. Погроза „анархії“, що виявилась була в часі революції в конфіскації селянством поміщицьких маєтків та в проєктах робітничої контролі над фабрично-заводською промисловістю, жадоба ласого життя, клясові економічні, шкурні інтереси сьогодняшнього дня могли оправдати в очах буржуазії багацько де-чого, а в тому числі і „приспособленіе“ до української державности, тим більше, що залишалась надія дійти через „приспособленіе“ до відбудови великої неподільної монархичної Росії. А щоб тій надії одразу ж надати реальних форм, кадетський з'їзд постановив (одноголосно) „уважати необхідним негайно надати московській мові („русскому языку“) права мови державної, нарівні з українською“, наперед знаючи, що таке „урівняння“ двох мов фактично цілком усуне українську мову з усіх державних установ, обсаджених російською бюрократією та буржуазією.

*) В дебатах над цим питанням були виголошені дуже характерні для кадетів промови. Так п. Іваніцкій (з Харькова), підкреслюючи „временный характеръ“ автономної орґанізації партії на Україні, сказав, між иншим: „Кромѣ того, я собственно не знаю, что понимать под терминомъ ‚Украина‘. Не знаю, что зто теперь, не знаю, долго ли придется намъ имѣть дѣло съ этимъ названіемъ“. Якийсь пан Горшков висловлював своє незадоволення зі слова „временный“ і пропонував яскравіще зазначити, що окрема партійна орґанізація на Україні закладається тільки „впредь до установленія связи съ остальной Россіей“. Одначе більш розумні і „практичні“ кадети зацитькували таких надто наївних промовців, що не могли одразу збагнути всієї принади і зручности „приспособленія“.

Залишалось отже тільки намітити загальний напрям політики гетьманського уряду. Та тут не доводилось розводитись довго. Розуміючи добре, що політика і економика являються в сути річи одним неперервним процесом і що для успішного розвитку його, в інтересах буржуазії, являється необхідним скупчення в руках буржуазії не тільки матеріяльних багатств, капіталів, але й всієї повноти політичної влади в державі, кадети і зазначили це в своїх резолюціях. „В основу відновлення зруйнованого господарсько-екомомичного життя на Україні“ — читаємо в постановах к.-д. з'їзду — повинна бути покладена поперед всього „тверда адміністративна власть“. Це — головне. А далі йшли подробиці, що консеквентно випливали з цієї основної позиції, а саме: розгон демократичних міських і земських самоврядувань (в цілях припинення „демаґоґичної політики ґруп і партій в орґанах самоврядування, що випадково попали в ті орґани в більшости“), скасування восьмигодинного робітничого дня (або, як було зазначено в розолюції з'їзду, „залишення восьмигодинного робітничого дня з тим, щоб це не привело до пониження продуктивности праці“), обмеження в правах робітничих орґанізацій і т. д. А щоб полекшити собі переведення цієї політики в життя і по можливостп обезсилити армію працюючих, кадети піднесли голос за необхідність „задоволення земельного голоду селянства шляхом викупу поміщицьких земель і продажу їх селянству у власність“.*)

Підвівши таким способам „ідеольоґичні“ основи для своєї роботи в українській державі і намітивши практичний плян ліквідації на Україні революційних здобутків (в тім числі і самої української державности), з'їзд закінчив свою працю виборами Головного Комітету партії, в склад якого увійшли між иншими і гетьманські міністри кадети — Василенко, Ґутнік і Ржепецький (3).

Та кадети тільки „поблагословили“ російсько-еврейську буржуазію на підпертя гетьманщини, дали свою вчену марку, підвели, так би мовити, принціпово-ідеольоґочні підвалини під ту роботу, а самий напрям роботи, конкретний плян її виробили безпосередньо сами „люде діла“ — великий з'їзд буржуазно-поміщицьких депутатів в Київі 15.—18. травня.

Як та чорна галич, злетілись з усіх кінців України представники всіх галузів буржуазної, визискуючої кляси: промисловці, торговці, банкири-фінансисти і поміщики — в числі до 1000 душ —

*) Ось уривок з резолюції з'їзду в земельній справі: „Делеґатський з'їзд признає необхідним для партії підтримувати ті ґрупи, котрі в основу земельної реформи візьмуть: а) охорону й закріплення дрібної власности; б) установлення найбільшого розміру землеволодіння і викуп державою всіх земель, більших від того розміру; в) установлення можливости для дрібних землевласників збільшувати свої земельні господарства шляхом надбання на власність части земельного фонду. Разом з тим з'їзд підкреслює, що одночасно з збільшенням земельного запасу трудового господарства, треба прийняти цілий ряд мір по меліорації та для піднесення сільсько-господарської техники, головним чином, росповсюджування освіти народу, без чого, при збільшенню населення, земельна реформа дасть тільки тимчасові результати.“ Інтересно зауважити, що ці постанови кадетського з'їзду, як і инші в економичних справах, мало чим ріжняться від постанов ес-ефівського з'їзду, що одбувся майже одночасно з кадетським.

digitized by ukrbiblioteka.org

на велике свято похорону революції і відродження диктатури буржуазії. Треба було бачити бурхливу радість цих чорних круків! Треба було бути свідком їх незміряної вдячности німецьким ґенералам і гетьманові Скоропадському, що визволив їх з робітниче-селянської „неволі", в якій вони перебували підчас Центральної Ради і особливо в дні большевицько-московської окупації України! Тепер вони могли знова зажити в ласощах і роскошах, тепер вони могли знова примусити працювати на себе кількамільйонову армію злидарів-пролетарів і бідаків-селян. Тепер вони могли відплатити, жорстоко відплатити повставшій голоті за всі ті образи, приниження, бідування і страхи за життя, яких зазнали за кілька місяців революції. Тепер настав час помсти!

Відкриваючи з'їзд, голова „комітету тимчасового союзу промисловців, фінансістів і сільських господарів на Україні", п. Щеніовський коротко, але ясно, охарактеризував ситуацію: Минув час розмов, сказав він: ставаймо до діла. Гетьман привернув право приватної власности, без якого не може бути а ні культурного поступу, а ні суспільного життя, і заповів утворення міцної державної влади. Більшого, тим часом, не доводиться бажати. Ми можемо бути певні, що нове правительство узгляднить в своїй діяльности інтереси творчих, будівничих ґруп суспільства, інтереси промисловців, торговців, фінансістів і сільських господарів — землевласників. Ми можемо мати надію, що свої важніщі кроки нове правительство робитиме в повнім порозумінню з нами. Отже ще раз закликаю вас до діла.

На потвердження слів Щеніовського забрав слово предсідатель міністрів гетьманського правительства, Лизогуб. Вклонившись чорній галочі низенько і привітавши її сердечно, як представників „культури та творчих сил краю", він сказав далі:

„Завдяки нашому патріотизмові і помочи заприязнених держав — Німеччини та Австрії, ми увільнилися від большевицьких банд і тепер стоїмо на порозі нового життя... Величезна праця жде нас, бо все треба зачинати знова... Першим завданням правительства буде привернення ладу та тривкого порядку, щоби кожний громадянин міг працювати, не побоючися за своє життя і маєток. Щоб завести лад і безпечність, правительство вживе всіх заходів; сильною рукою задушуватиме всякі спроби викликати анархію і неспокої."

За Лизогубом привітав буржуазно-поміщицьких депутатів міністр торгу та промисловости Ґутнік, який, почавши свою промову з лицемірних заяв, що гетьманське правительство не являється а ні поміщицьким, а ні буржуазним, а, мовляв, тільки безстороннім, надклясовим, „оборонцем держави, яко цілости". під кінець своєї промови скинув з себе машкару лицемірства та „понадклясовости" і одверто заявив:

— А зрештою, чого ми маємо соромитися чи лякатися слова „буржуазія"? Хіба ми не знаємо, хіба це не ясно всім, що тільки ми, тільки буржуазія в силі повести край до відродження! Отже хто, як не буржуазія, повинен взяти на себе політичну роботу?... Щоб перейти від дотеперішньої анархії і грабіжів до нових умов життя, треба виконати велику державну роботу. В тій цілі треба пробудити та змобілізувати всі творчі сили, треба утворити нормальні умови для приватної ініціятиви." *)

*) Пізніще з подібною промовою виступив на з'їзді і другий гетьманський міністр, Бутенко, який вітав з'їзд, як символ „пробудження буржуазних сил, які тільки й мають хист до державного будівництва".

Радісне піднесення з'їзду після промов гетьманських міністрів досягло своїх верхів. Поміщики, промисловці, торговці і банкири заплескали в долоні, заворушились. Під бурхливі оплески прийнявши внесення голови з'їзду п. фон-Дітмара*) подякувати міністрів за ласкяве слово і вислати до „ясновельможного пана гетьмана" делеґацію, щоб „поздоровити його з гетьманством і висловити певність та довірря, що під його ясновельможним проводом Україна стане на шлях культурного розвитку і зробиться матіррю всіх своїх громадян".

Приступивши до „ділової" праці, з'їзд поставив перед собою просте і ясне завдання: вказати гетьманові та його правительству на ті конкретні заходи, яких вони повинні вжити, спіраючись на німецьке військо, для охорони інтересів поміщиків, торговців, промисловців, банкирів і домовласників та для найгіршого й найтяжчого закріпощення працюючих мас. Питання „принціпового" характеру: „проблема влади" і справа державної самостійности України, що так багацько уваги забрали на кадетському з'їзді, мало цікавили „людей діла". На час істнування Совітської Росії вони приймали українську державність, як щось самозрозуміле, без довгих балачок. Адже ж це була їхня, буржуазна державність, а що носила вона назву української, то це була тільки форма, яку при инших умовах не трудно буде замінити на більш підходящу.

Чи не найдокладніще розглянув з'їзд питання про охорону поміщицьких інтересів. Кадетську обережність в цім відношенню з'їзд вважав зайвою, балачки про земельну реформу в будь-якій формі — шкідливими. Зачитану князем Голіциним (вироблену сільскогосподарською секцію по докладу проф. Білімовича) резолюцію в аґрарній справі з'їзд прийняв одноголосно. Ось її зміст:

„1. З вітає оголошене грамотою гетьмана відновлення приватної земельної власности, яке являється одним з основних способів можливого життя взагалі й тому має силу у всіх культурних краях. Тільки на принціпі власности можливий розвиток сільського і всенароднього господарства України.

2. Осягнення найвищої продуктивности сільського господарства повинно бути основною метою земельної політики правительства, з якою звязані не тільки економичні, але й культурно-політичні інтереси України, а разом з тим й істнування всіх верств населення. Тою метою повинні визначатися ті заходи, які матимуть на увазі при розділенню земельної власности.

3. Найкращим способом направити землю до найбільшої продуктивности є свобідна продаж і купівля її. При свобідній мобілізації землі інтереси селянства будуть забезпечені і, як в останніх десятиліттях, земля буде переходити саме в руки тих, хто зможе її як найкраще використати. Населення, що не матиме змоги завести сильні господарства, буде постепенно відходити від землі, а тим самим буде доведено до економичного упадку дрібні господарства. Великі ж і середні господарства зостануться в цілости.

4. Від уряду вимагається широкої — шляхом кредиту й инших заходів — допомоги у відбудові продуктивности сільських господарств. Крім цього, належить вжити відповідних заходів, як в ділянці земельного устрою і аґрономичної допомоги, так і у віднощенню забезпечення збуту сільскогосподарських продуктів. Треба також дбати всіма силами про розвиток промислу й иншого нехліборобського зайняття, щоб дати працю і малоземельному населенню."

---

*) До президії з'їзду входили крім фон-Дітмара, граф А. Бобринський, князь А. Голіцин, [illegible] Трубецкой, В. Демченко, А. Добрий, Дьяков і инші.

digitized by ukrbiblioteka.org

Не задовольняючись майбутніми великими державними кредитами „на відбудову продуктивности“ поміщицьких маєтків, з'їзд прийняв додаткову до наведеної резолюції постанову, в якій домагався, аби гетьманське правительство „допомогло“ поміщикам відібрати від селян „розграблене майно разом з відшкодованиям“, тоб-то з контрибуціями з селянства.

Вирішивши „долю“ поміщиків, з'їзд перейшов до рятування великих мійських домовласників, які, як сказав докладчик по цьому питанню проф. де-Мец, дуже набідувалися „від часу поповнення городських дум нецензовими елементами“. З'їзд постановив домагатися від гетьмана:

„1. Зміни мійського статуту в напрямі забезпечення широкої участи цензових елементів у городській самоуправліню — між иншим шляхом збільшення вікового цензу виборців до 25 літ, встановлення вимоги проживання в даним місті не иеньше 3 років та введенням 3-х куріяльної системи виборів;

2. як найшвидчого перегляду всіх законів, які обмежують право власности на доми.“

Так було підкріплено і розшифровано до кінця домагання кадетського з'їзду про розгон демократичних орґанів самоврядування.

Перейшовши до оборони інтересів промисловців, з'їзд виніс низку постанов, справлених проти робітничої кляси, яку трактувано на з'їзді взагалі, як рабів капіталу і дармоїдів.*) Головну увагу було звернуто на те, щоб робітництву було одібрано всяку можливість орґанізовано і масово боротись за заробітну платню і скорочення робітничого дня. В цій цілі з'їзд постановив домагатись, щоб гетьманське правительство:

„1. Точно реґляментувало права робітництва на вільність коаліції в сфері охорони своїх професійних інтересів, без права втручання їх в господарське життя підприемства і розпорядчі права адміністрації.

2. Переглянуло виданий тимчасовим російським правительством закон про вільність страйків.

3. Щоб було негайно признано недійсними колєктивні договори, як і окремі угоди, пороблені з нарушенням норм права, реґулюючого ці договори, і встановлено на далі, що колективні договори можуть виникати лише при добровільній згоді з обох боків.

4. Щоб довгота робочого часу нормувалась не инакше, як при відповіднім зазначенню правових громадських умов праці: внутрішніх, міжнародніх, життевих і економичних кон'юнктур, і щоб зменьшепня довготи обовязкового робочого часу провадилось тільки з відповідною поступовістю, зі збереженням нормальної продуктивности праці — без скачкових нарушень економичного життя краю.“ **)

Ставши далі в оборону купців-спекулянтів, з'їзд висловився за припиненя всякої боротьби зі спекуляціею, замаскувавши свою постанову в формі домагання „увільнення від реквізиції заліза й инших товарів, які не появляються на базарах чєрез страх власників їх перед рекві-

---

*) Гетьманський міністр Бутенко, намічаючи засоби до піднесення продуктивности промисловости взагалі і залізнодорожного господарства з'окрема, сказав: „Треба в першу чергу знищити дармоїдство по-між робітництвом.“

**) Між иншим, з'їзд ухвалив, по докладу Є. Родовича, домагатися встановлення для робітників на залізницях „справедливих норм платні... які були до революційного періоду“, тоб-то фактично зменьшення платні проти ставок дореволюційного періоду.

зицями". Не будемо спинятись тут на постановах з'їзду в фінансових справах. Зазначимо тільки, що в плянах орґанізації фінансів на Україні торговельно-промислова і фінансова буржуазія одверто виходила виключно зі своїх клясових інтересів, не роблячи великої ріжниці між державними контами і своєю кешенею, дивлячись на державну скарбницю, як на вірне джерело безконечних кредитів „для відновлення економичної діяльности".

Так було намічено конкретні заходи до реалізації диктатури буржуазії! Щоб певніще переводити це гасло в життя, з'їзд постановив утворити спеціяльний буржуазно-поміщицький союз, так званий „Протофіс" *) (рада поміщиків, фабрикантів, заводчиків, банкирів і купців, або, як називали її самі організатори — „союзъ представителей промысла, торговли, финансовъ и сельскаго хозяйства").

Одушевлений майбутніми втішними для буржуазії перспективами, голова з'їзду п. фон Дітмар, закриваючи з'їзд, виголосив надзвичайно інтересну промову (зафіксовану в тогочасних київських ґазетах), в якій гаряче закликав буржуазію до немилосердної боротьби „з соціялістами, які стоять під прапором Карла Маркса". Буржуазія, — говорив цей представник „культури та творчих сил": повинна взяти участь в державнім будівництві, як шляхом економичної, так і політичної роботи. Не треба і не можна уникати політики! Буржуазія не повинна обмежуватись тільки тими посадами, які їй пропоновані, але повинна, мусить йти до захвату всієї державної влади!

Одсвяткувавши похорон революції, буржуазія, не гаючи часу, приступила до переведення в життя своєї диктатури. Трудові робітниче-селянські маси України стали перед жорстокою помстою озвірілої буржуазії.

Розділ II.

Здійснення диктатури поміщиків і капіталістів.

4. Лицемірні заяви ґенерала Скоропадського і його правительства. Буржуазія завше і у всіх державах намагалась прикрити свою грабіжницьку клясову політику брехливими заявами про те, що немов би вона дбає не лише про свої шкурні інтереси, але передусім, про інтереси „цілої держави", про загально-людський добробут, про інтереси культури, поступу і так далі. Цією випробованою стежкою брехні і лицемірства пішов і ґетьман Скоропадський та його правительство, заявляючи перед українським і західноевропейським громадянством про свою відданність українській державности, про свій щирий демократизм, про збереження й охорону громадянських і політичних свобід, про радикальні соціяльно-економичні реформи, направлені на оборону інтересів працюючих мас. Ми наведемо тут без жадних змін заяви Скоропадського й Лизогуба

*) Промисловість. торгівля, фінанси, сільське господарство.

digitized by ukrbiblioteka.org

зроблені ними зараз же після захоплення влади в свої руки, щоб потім, на тлі фактів з діяльности цих панів, виявити все те безграничне нахабство, до якого може доходити буржуазія в своєму лицемірстві.

Почнемо з „Заяви-декларації" гетьманського правительства, опублікованої 10. травня 1918. Ось її зміст:

„До правительства надходять вістки, що аґітатори, котрі, очевидно, заінтересовані в тім, аби сіяти заколоти й анархію в нашім краю, роспускають злобні вістки, немов би на Україні привернено скинене народом самодержавє, при чім самодержцем є гетьман, що нове правительство стає на шлях реакції, який змагає до того, щоб відібрати у народа всі здобуті ним політичні і громадянські свободи, що буцім-то складене з великих поміщиків і капіталістів це правительство зовсім де дбає про задоволення земельного голоду українського селянства, а також справедливих соціяльних домагань робітничої кляси, та вкінці, що по своому духу правительство є ворогом української нації та її молодої, ще не зміцнілої державної самостійности.

При недостаточнім освідомленню широких мас населення подібна злоумисна аґітація може мати успіх і викликати безпорядки, здавлення яких, необхідне в інтересі збереження державного порядку та спокою, може потягти тяжкі, де-коли криваві жертви. Тому правительство вважає своїм обовязком звернутися до населення України з пояснепням, що всі наведені чутки — це або злобна клевета тих, кому чужі інтереси українського народу та хто для осягнення власти не бридиться негідними способами політичної боротьби, або плід непорозуміння, що випливає з недосить вдумливого і серйозного відношевня до переживаних подій.

Гетьман не змагає стати самодержцем. Назва гетьмана — це є втілення в історичній, національно-українській формі ідеї незалежної і вільної України. Стоючи на чолі українського правительства, гетьман тим самим відновляє і закріплює в народній свідомости думку про невідбиральні народні і козацькі вольности. Грамота гетьмана положила початок нової епохи в історії державного життя України і свідчить про те, що не може бути мови про змагання нового правительства до подавлення української національности, її мови, культури і державности. Навпаки, оминаючи насильства і наглі зміни, правительство рівночасно міцно проводитиме в життя ідею дальшого та всестороннього розвитку української національної культури, забезпечення прав української мови в школі та державних і громадських орґанізаціях і зміцнення усіх форм української державности. Рівночасно признає правительство права також усіх инших національностей, які живуть на території України; воно має повну пошану до їх культури і не виступить з ніякими мірами гніту й нетолеранції супроти якоїсь частини своїх горожан.

Головна задача правительства, котре має тимчасовий переходовий характер, — зміцнити на Україні державний лад і в умовах повного спокою та справжньої волі довести країну до хвилі скликапня народнього представництва, котре висловить справжню, ніяким напором з ніякого боку непофальшовану волю українського народу що-до будучого державного ладу України. Вироблення відповідного виборчого закону є предметом найближчих заходів правительства, і в цій дуже важній справі воно сподівається помочи людей державного досвіду і наукового знання.

Господарська й земська самоуправа надто дорогі сьогоднішньому правительству, в склад якого увійшли особи з довгою минулою громадянською діяльністю на полі місцевого життя, і підозріння, немов би правительство бажало зменшити права місцевого самоуправління й усунути з неї широкі верстви населення, повинні з тої причини зовсім відпасти. Одначе досвід останнього часу показав, що правильне поставленя місцевого господарства можливе тільки під умовою притягнення до цієї справи більше підготованих елементів, для чого потрібно буде зберігти загальний демократичний характер земських і міських управ, внести у виборчий закон до цих інституцій такі зміни, котрі забезпечували б продуману та плодотворну роботу для добра місцевого населення.

Правительство не думає нарушати якісь політичні свободи, але в трівожні часи, які переживає наш Рідний Край, по таких тяжких іспитах інтереси державного ладу повинні стояти на першім місці і, коли в поодиноких випадках в імя цих вищих інтересів правительство буде приневолене хопитися строгих мір, так це виключно на час до привернення спокою в краю і повороту умов нормальної творчої державної роботи, якої сьогодня є так багато. Не осуджуваппя, а підтримки має право ждати правительство в безмежно труднім ділі, довершуванім ним в таких тяжких умовах, яких ніколи пе переживала ще Україна.

Так само несправедливі обвинувачування правительства в службі інтересам великих земельних власників і в повнім забуттю насущних потреб селянства. Під господарським оглядом сильне селянство є в такім хліборобськім краю, як Україна, підставою народнього добробуту, і правительство вже приступило до вироблення пляну земельної реформи, поставивши собі твердою ціллю зарадити земельному голодові бідних землею і безземельних хліборобів. Правительство не думає ні піти шляхом скасування приватної власности, ні шляхом небезпечних експериментів, яких не знає ще ніяка культурна країна, ні шляхом руїни хліборобської культури, котра творить підставу народнього господарства України. Одначе правительство не спиниться перед ніякими жертвами, щоб створити на Україні здорове, забезпечене землею селянство, котре було б златне в найвищій мірі побільшити продукцію. Ті земельні посілости в приватнім посіданню, які треба вивласнити для цієї цілі без шкоди для інтересів хліборобської культури, закупить держава і за необтяжаючі ціни передасть потрібуючим хліборобам. Подробиці земельної реформи, побудовані на сих основах, виробиться при помочи діячів, які мають довірря населення.

Так само справедливі домагання робітників, не звернені на те, щоб підірвати рідний промисел, все стрінуть підтримку й поміч правительства, а професійні союзи, наскільки вони займуться обороною професійних інтересів, користаються з боку правительства повним признанням.

Правительство не уважає потрібним оголошувати широку програму законодатної роботи, бо остання належить до будучого народнього представництва. Одначе правительство вважає себе зобовязаним здійснити зараз, сьогодні, ті законодатні міри, котрі необхідні для привернення порядку в краю, зміцнення власти й утворення нормальних і культурних умов управління та державного господарства.

З усього сказаного ясно, які фальшиві поголоски, котрі поширюються поміж народом, якими прихованими понуками, скерованими не для добра народу, але на новий тяжкий іспит для народу, перейняті аґітатори, котрі розсіялися по цілій країні. Правительство, яке не спиниться перед ніякими мірами в ціли поборювання їх шкідливої діяльности, закликає усі розумні й державно-настроєні елементи до енергійної невтомної праці в імя рятунку краю перед згубною анархією, грабіжами, насильствами, убийствами і безглуздим марнуванням народніх грошей, в імя утворення міцного державного ладу, опертого на законі й дійсній волі та поважанню найважніщих прав людини, які так довго топтано безкарно ногами. Тільки при спільнім згіднім змаганню цих суспільних елементів збудується вільна, незалежна, могуча Україна.

Председатель Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб. Міністр народньої освіти і тимчасо вовиконуючий обовязки міністра заграничних справ М. Василенко. Міністр фінансів А. Ржепецький. Міністр торговлі та промислу С. Ґутнік. Міністр харчування і тимчасово викон. обовязки міністра хліборобства Ю. Соколовський. Міністр шляхів Б. Бутенко. Міністр праці Ю. Ваґнер. Міністр справедливости М. Чубинський. Міністр народнього здоровля В. Любинський. Вик. обовязки міністра війни отаман Ліґнау.

Київ, 10. мая 1918."

За цією „демократичною" і „самостійницькою" декларацією з'явилася в німецькій ґазеті „Berliner Tageblatt" (а потім і в инших) ще більш „демократична" і „самостійницька" розмова самого „ясновельмож-

digitized by ukrbiblioteka.org

ного пана гетьмана", а також і Голови Ради Міністрів Лизогуба, з кореспондентом згаданої газети (д-ром Л. Ледерером).

„Гетьман ґенерал Скоропадський, — читаємо в газеті: зупинився на тих дебатах, які саме відбулися в головній комісії Райхстаґу з приводу подій на Україні. Здається, — сказав гетьман: що де-хто вважає мене в Німеччині за реакціонера й запевненого прихильника федерації з Великоросією. І те й друге невірне. Я смію запевнити, що моя програма і демократичні вимагання цієї програми йдуть навіть далі, ніж у панів Шайдеманів і Давидів. Я не думаю, щоб вони почали здійснювати і довели б до такої далекої земельної реформи, як я це хочу зробити та як це мені вдається. Я не бажаю тільки скасувати право власности на землю, як це зробив попередній уряд в III Універсалі, і тримаюся тієї думки, що кожна реформа мусить переходити в порядку та спокою. Моя Вітчина не може стати ґрунтом для соціялістичних експеріментів. Також неправдива думка, немов би я хочу перетворити Україну знова в частину бувшої російської держави. Далі гетьман заявив, що, не будучи шовіністом, він являється Українцем по походженню і поглядах. Торкнувшись питання про мову, гетьман відзначив те, що широкі кола українського населення не говорять по-українському.*) Тому українська мова не може бути єдиною мовою. Кожному з урядовців треба дати можливість на протязі кількох місяців вивчитися української мови. А тих, хто не використає цього терміну, усунеться. Можливо, сказав гетьман, що в майбутньому буде тісніщий економичний звязок з Росією, але це питання дальшого розвитку подій, яких ніхто передбачити не може. Але й тоді Україна не перестане бути цілком самостійною, вільною і незалежною державною одиницею. Гетьман признав договір з Центральними Державами, заявляючи, що він зробить все можливе для переведення договору в життя. Я маю, — сказав гетьман, — звязок, хоч ще й неофіціяльний, з представниками Центральних Держав. При сучасних умовах я мушу цінити піддержку і присутність німецького війська, допомогою котрого, між иншим, користувалися й ті, хто був передо мною. Я думаю, що тепер ми скоріще зможемо зібрати в країні хліб, який належить Центральним Державам. Непорозуміння, які істнували досі, надалі зникнуть через те, що українська влада виявлятиме діяльність поруч з німецькою і австро-угорською владою. Поліпшиться також фінансовий стан країни. Гроші, що зібралися у селян, знова появляться на ринку після того, як селяне одержать можливість не тільки обробляти землю, але й купувати її на власність з поділених на участки на продаж державних земель і ланів земельних власників. Я, розуміється, не обдурюю себе — закінчив гетьман — що-до труднощів, які доведеться нам перемогти. Але я беру на увагу співробітництво всіх елементів, які люблять порядок і бажають працювати. Туга за порядком та спокійною роботою в моїй бідній Вітчині за час панування анархії зросла до нечуваних розмірів."

За ґенералом Скоропадським „росписався" перед Европою в своїй „соціялістичности" і поміщик Лизогуб похваляючись тим, з якою легкістю вдалось їм розігнати Центральну Раду і як „радо" зустріло все населення нову владу.

„Голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб, — читаємо в „Berliner Tageblatt", — в початку розмови відзначив ту легкість, з якою новому урядові вдалося взяти владу в свої руки. Одержані з ріжних місць відомости відмічають безболізність переміни влади. Немає лише відомостей з де-яких повітів, не достає поки що відомостей з Харькова. Окремі заколоти, як, наприклад, в Радомислі й инших малих пунктах, для припинення котрих закликано німецьке військо, виявилися спорадичними і незначними. Др. Ледерер висловив здивування з причини того, що соціялістичний уряд так швидко відмовився від опору. Це є наслідок того, — заявив п. Лизогуб, — що попередній уряд в дійсности ніде не мав справжніх прихильників. Праві партії й партії центру

*) До речи, сам Скоропадський не вмів а ні говорити, а ні писати по-українському. (Авт.)

обіцяли новому урядові свою піддержку, і премєр має надію, що швидко завоюється й довірря соціялістичних кругів, тому що й в цих колах прагнуть спокою. Наше гасло — робота, а не політика. При цім ми не хочемо відбирати права народові самому визначити майбутню й остаточну форму правління. Справа національного зібрання, яке скличеться по виборах, вирішити, чи країна хоче лишитися при гетьмані або встановить якесь инше правління, чи бути Україні монархією або республикою. Ф. Лизогуб закінчив свою розмову заявою, що уряд буде направляти шкоду, котра явилася наслідком війни й анархії. Потім видасться закони про вибори, і самій країні буде дано можливість рішити про свою дальшу долю. Своє право на істнування новий уряд доведе своєю працею."

Нарешті, подамо ще тут уривок з розмови Ф. Лизогуба з співробітником чорносотенного „Голоса Кіева".

„Найближчим і головним завданням правительства є — сказав Ф. Лизогуб — утворення твердої власти, спокою і ладу в краю. Ми вважаємо себе за тимчасове правительство, завданням якого є забезпечити життя і приватну власність населення та наблизити хвилю, в котрій населення могтиме свобідним вибором заявити, якого устрою бажає собі в будучині. Заявляю, що я вважаю Україну зовсім самостійною державою, не зважаючи на зближення з Німеччиною. На питання, чи мається на увазі які шляхи до зближення з Росією, відповів Лизогуб, що поки-що під теперішню хвилю Україна є на военному стані з Великоросією. До Київа приїхала російська мирова делеґація, і з нею саме тепер провадить переговори міністр заграничних справ. В дальшій розмові заявив предсідатель міністрів, що державною мовою зістається українська мова, а міністерства національних меньшостей зліквідується. Що-до земств і мійських самоуправ — в недалекій будучині буде окрема нарада в справі перегляду законів про вибори та в справі реорґанізації закона про земські й мійські самоуправи. Що торкається власти в поодиноких місцевостях, уже назначено ґубернських і повітових старостів, що заступлять давніщих комісарів; з давніщих комісарів не назначено нікого. Що-до Державного Сойму, заявив Лизогуб, в найближчій будучині виробиться виборчий закон для нього. Нарешті, що-до свободи преси, тут думка правительства така, що свобода преси мусить бути й буде, одначе не допуститься спроби викликати клясову боротьбу чи боротьбу проти істнуючого устрою. Винуватців потягнеться до судової відповідальности."

Так лицемірно заявляв буржуазний уряд і ґенерал Скоропадський про свій „демократизм", про свою „любов" до народу, про свої гуманні наміри, щоб під покрівлею цих заяв зручніще здерти останню шкіру з того народу, щоб втопити українського робітника і селянина в морі крови, щоб протоптати стежку до единої неділимої царської, реакційно-поміщицької Росії.

5. Знищення громадянських і політичних свобід (задушення преси і політичний терор). Першою справою буржуазного уряду на шляху укріплення диктатури поміщиків і капіталістів було цілковите задушення по всій Україні всієї демократичної преси — в рівній мірі української, руської і еврейської. В першу чергу було замкнено орґан УПСР — щоденну ґазету „Боротьба" і орґан Центрального Комітету Селянської Спілки — щоденну ґазету „Народня Воля". Припинення цих ґазет йшло поруч з бандитським розгоном II Всеукраїнського Селянського З'їзду і Всеукраїнського Робітничого З'їзду, про який ми вже вгадували вище. Далі було закрито цілу низку инших ґазет, як в Київі, так і на провінції: в Харькові — „Мысль Народа", в Одесі — „Земля и воля", в Катеринославі — „Наш Луч" (орґ. соц.-дем.), в Херсоні — укр. ґазету „Дніпро", в Сумах — „Луч", в Гомелі — „Вістник

digitized by ukrbiblioteka.org

Мійського Самоврядування", знова в Харькові — „Народнє Діло" і так далі. Ту ж пресу, що залишилась, взято було (особливо українську „Робітничу Газету", „Нову Раду", „Літер.-Науковий Вістник" і инші, в тому числі й кооперативні часописи) в лещета дикої, безглуздої попередньої цензури, що випередила далеко цензуру бувших царських часів. Ніяка вільна думка, ніяка критика диктатури буржуазії, ніяка правдива звістка про становище на місцях і про діяльність аґентів уряду там, ні одна серйозна статя про потреби селянства і робітництва не допускалася цензурою.*) Ґазети день-у-день світили білими шпальтами і безнадійно скаржились на цензуру та доводили буржуазії необхідність скасування п. С. Єфремов (укр. соц.-фед.), писав в „Новій Раді" з приводу гетьманської цензури:

„Я пережив на своєму віку цензуру самодержавну часів Гореликіна-Плєве, пережив колишню ‚весну' Святополк-Мірського, пережив період ‚конституційних' конфіскат, штрафів та процесів, закуштував трохи військової цензури, навіть большевицької зазнав, — але, скажу по совісти, більш безтолкової цензури, як тепер, я не знаю. Тоді, принаймні, були спроби поставити якісь межі слову, в яких воно могло вже безборонно обертатися; були якісь закони, проти яких слово почувало свою несилу і могло не пертись на рожен; була хоч система, з якою так чи инакше мусів рахуватися, хто брав на себе важкий хрест письменника. Нічого цього тепер нема. Навіть нема системи". **)

Поруч з задушенням слова йшло повне знищення волі зібрань для робітників і селян, навіть для кооперативів, повне приголомшення всякого суспільного публичного життя, що носило хоч тінь демократизму. Для підкріплення свавільства місцевої гетьманської влади міністерство внутрішніх справ циркулярно (телеґрамою No. 114—183) на імя ґуберніяльних і повітових старостів та комендантів заборонило всякого роду зібрання. Дійшло до того, що навіть кооперативи не могли відбувати своїх звичайних ділових загальних зборів, які вони за царських часів відбували вільно і без яких не можуть обійтись, і Центральний Український Кооперативний Комітет мусів особливими докладними записками вишрохувати у ґенерала Скоропадського, що обіцяв Західній Европі перевершити своїм демократизмом німецьких соціяль-демократів, дозволу на відбуття чергових річних загальних зборів кооперативів для складання справоздань, вибору нових управлінь і вирішення инших господарських кооперативних справ. Про якесь партійне життя чи професійні робітничі та селянські збори, з'їзди не могло бути й мови.

Адміністративне свавільство, клясова помста набрали страшних форм. Єдиним засобом політичної боротьби буржуазія визнавала масові

*) Між иншим, гетьманською цензурою не дозволено було до друку в „Літературно-Науковім Вістнику" статі М. С. Грушевського з приводу річниці III Універсалу, в якій проводилась думка про невміручість відродженої української державности в народніх республиканьско-демократичних формах.

**) Інтересно, що преса робила спробу боронитись проти попередньої цензури страйками. Так, редакції одеських часописів, одержавши офіціяльне повідомлення про введення попередньої цензури, скликали (18. травня) надзвичайне засідання комітета одеської преси з участю представників редакцій газет, на якому було рішено, вважаючи акт про заведення цензури порушенням одного з головних завойовань революції — волі преси, негайно припинити вихід всіх одеських часописів. Постанова була переведена в життя: страйк тягся кілька день. Цензури, звичайно, після цього не було скасовано.

арешти своїх політичних противників, розстріли їх без суду і якого-будь слідства, висилку в німецькі концентраційні табори. Арештовували в першу чергу українських соціялістів-революціонерів і взагалі українську інтеліґенцію: голов Народніх Управ, Земельних Комітетів, голов селянських спілок, членів Центральної Ради, арештовували всіх, кого запідозрювали в большевизмі: селян, робітників і інтеліґенцію. За якийсь тиждень-два-три всі тюрми на Україні було переповнено робітниками і селянами; концентраційні лаґери — українською інтеліґенцією. Культурно-просвітні робітничі і селянські орґанізації припинили свою діяльність через тяжкі репресії гетьманського уряду.*) На відчити, театральні збори українского робітничого клюбу в Київі (що був під впливом укр. соц.-дем. і нічим не завинив в большевизмі) кілька разів під-ряд являлись озброєні російські добровольці офицери („ґвардія“ Скоропадського), вносили заколот, припиняли працю, переводили арешти. Праця українських соц.-дем. робітничих орґанізацій в Київі, Катеринославі й инших місцях була унеможливлена терором старостів, комендантів і німецьких військових властей.

Робітниче-селянське, демократичне населення України було тероризоване, жило в постійній тривозі, непевне свого життя, ховаючись по лісах та льохах від гетьманських розбійників. Натомість роскошували поміщики та капіталісти, розцвітала буржуазна, реакційна, монархична московська преса, орґанізовувалась, відбуваючи свої безконечні з'їзди (домовласників, мукомолів, поміщиків і т. д.), буржуазія,**) цінично вишукуючи все нові й нові способи визиску і поневолення працюючих мас.

„Робітнича Газета“ (No. 282, 30. травня 1918.) писала про політичний терор буржуазії в покаліченій цензурою передовій статті слідуюче:

„Преса поставлена в становище, при якому істнувати майже неможливо. Більшість соціялістичних газет уже закрито; ті, що виходять, то так ретельно цензуруються, що не лишається нічого живого.

Безправя, відсутність всякого ‚правового порядку‘, во імя якого наче б-то зроблено й переворот, відбиваються на всьому життю. Навіть при самодержавному режимі істнували де-які правила і закони, на підставі яких арештовували, цензурували, зачиняли газети і т. д. . . . . Уряд самостійної національної держави допускає (а може й ухваляє) утиски проти проявів національного життя, просвіти закриваються, книжки з робітничої книгарні рахуються крамольними.

Зате відживає ‚союз рускаго народу‘, і його діяльність не зустрічає перепон. Чорносотенне духовенство може вільно вести його чорну руйнуючу роботу“. . . .

Політичний терор, розстріли й арешти, направлені головним чином проти української революційної демократії й українських політичних та громадських діячів, набрали таких розгнуздяних і ціничних форм, що гетьманське правительство примушене було (чи не мімецькими властями)

---

*) Страхіття гетьманського режима досить яскраво і повно змальовані в меморандумі Всеукраїнського Земського З'їзду до гетьмана, який ми наводимо нижче.

**) В другій половині червня відбувся в Київі з'їзд мукомолів, а в першій половині червня з'їзд домовласників, який ухвалив заснувати постійну раду домовласників України. На з'їзді домовласників лаяли революцію і добрим словом згадували старі дореволюційні часи та вихваляли царські порядки (проф. Богаєвський вихвалював „царя-освободителя“).

digitized by ukrbiblioteka.org

опублікувати в кінці травня особливе „Урядове повідомлення“, в якому старалось виправдати себе в справі арештів і ще раз лицемірно заявляло про свою прихильність до ідеї української державности та толерантне відношення до українських громадських діячів. Ось характерні вирівки з цього повідомлення:

„Останніми часами надзвичайно поширилася аґітація, що хоче викликати в суспільности занепокоєння і посіяти в ній підозріння, ніби-то український уряд цілком байдуже ставиться до зроблених останніми часами арештів і ніби-то багато осіб арештують виключно за те, що вони були переконаними українськими громадськими діячами.... Уряд завжди дивився на заряджені арешти, як на тимчасовий захід, обсяг якого неминуче мусить скоротитися в міру наступлення більш спокійних умов державного життя, і був заклопотаний можливо швидким направленням належного розбору всіх наново повставших справ. Він давно поставив на чергу це пекуче питання, і 28. цього травня засідання ради міністрів одноголосно затвердило низку заходів, завдяки котрим справи про арештованих мусять швидко рушитись вперед, в якому б порядкові та якою владою не були б зроблені арешти. Ще більш зловмисною та брехливою являється друга з вищезазначених чуток.... Ніколи по волі українського уряду ні один чоловік не був і не міг бути заарештованим тільки за те, що він Українець та український громадський діяч. Уряд державної і самостійної України, очевидно, не міг йти шляхом переслідування тих ідей, які звязані з його державним істнуванням. Але він не міг бути та не буде бездіяльним в тих випадках, коли має перед собою злочинну аґітацію і злочинні вчинки, чим би ці вчинки не прикривались, бо становище Українця, тим більше українського громадянського діяча, не увільняє нікого від найпершого державного обовязку скоритися законам та визнати власти, що опираються на ці закони“.

Так довелося Ф. Лизогубові після наведеної вище брехливої та хвалькуватої заяви про безболізність переміни „влади“ говорити зараз же про „лікування“ тої великої „болісті“, яку викликав переворот.

Та заяви заявами, а справжнє діло, яке робила буржуазія, посовувалось своєю чергою, швидким темпом вперед, в раз наміченому напрямі — захоплення всіх апаратів державного управління в центрі і на місцях в „свої“ надійні руки і скріплення у всіх галузях життя диктатури поміщиків та капіталістів.

В цій цілі „на верхи“ було покликано бувших царських міністрів та сановників, „досвідченних“ прислужників буржуазії — чорносотенних професорів університетів, духовенство, продажних журналістів та письменників, а внизу — на ріжні адміністративні посади — зголодніле монархичне офіцерство, славнозвісну „доброволію“, поміщицьких синків, котрі обняли посади старостів, комендантів, отаманів, голов ріжних комісій і орґанізували спеціяльні „карательні отряди“ для розстрілів селян і робітників.*) На 99 % були це переконані монархисти, Велико-

*) Для історії зберіглись призвища адміністраторів (ґуберніяльних і повітових старостів) ґенер. Скоропадського. Ось кілька з них: чернігівський — Малахов, горішне-дніпровський — Дементьєв, новомосковський — Комаров, олександрівський — Ключніков, славяносербський — Кудрянов, маріупольський — Харадатаєв, отаман міста Одеси — ґенер. Мустафін, єлисаветградський — Верещагін, ананівський — Корбе, харьківський — Шлещев, ізюмський — Ярцев, зміївський — Сас-Тісовскій, винницький — Ренненкампф, лятичівський — Соловйов, корочанський — князь Волконскій, гадяцький — Мельніков, константиноградський — Фляте, лубенський — Ґрачов, миргородський — Лапов, прилуцький — Домонтович, роменський — Русанов, пирятинський — Юскевіч і т. д.

роси по національности, що не то що не знали української мови, але просто не визнавали ні самої української нації, ні української культури, ні української державности. Підбор адміністраторів робився в найліпший спосіб. Міністерство внутрішних справ й инші брали списки бувших царських російських міністрів, їх товаришів, директорів департаментів і инших урядовців царського бюрократичного апарату і там вишукували для себе співробітників, а через те, що в більшости всі ці „фаховці“ від самодержавя перебували на терені Совітської Росії, гетьманське правительство орґанізувало неревозку їх з Росії на Україну в спеціяльних потягах піднявши з приводу цього дипльоматичні переговори з Совітським Правительством.*) На вищі урядові посади призначення відбувались за рекомендацією капіталістичних і поміщицьких орґанізацій. Свого часу було надруковано в київських газетах інтересний список осіб, складений союзом поміщиків, які рекомендувались ґен. Скоропадському „на высшіе посты в правительствѣ“ („Роб. Газ.“ ч. 285, 2. червня 1918.“). В тому списковi знаходимо в числі инших і слідуючих „державних мужів“: сподвижників бувш. ґен.-ґубернатора Галичини україножера ґрафа Бобринського; ґен.-лейт. А. Потовуса і О. Крилова; бувших урядників управління київського ґенер.-ґубернаторства: А. Нєверова, князя Жевахова, П. Забуґіна, бувшого пом. попеч. київської шк. округи Базаревича, бувшого предводителя дворянства винницького повіту ґрафа Д. Гейдена, київського великого домовласника Дьякова.

Обсаджуючи всі посади „своїми людьми“, поміщики й капіталісти при цьому цілком іґнорувала дрібну українську буржуазію, що покладала такі великі надії на гетьманщину, що наївно сподівалась забрати апарати державного управління в свої руки і стати, коли не пануючою, то хоч рівнорядною з великою буржуазією клясою. Ми пізніще докладніще спинимось на становищі дрібної буржуазії при гетьманщині, тепер же згадуємо про її „прикре“ становище лише для того, щоб підкреслити виразніще великобуржуазний реакційний курс гетьманського правительства, що залишав на боці не тільки демократичні, але навіть і співзвучні йому дрібнобуржуазні кулацькі елементи. Наскільки одразу ж одірвався ґенер. Скоропадський від дрібної української буржуазії, з котрою побратався в день захоплення влади в свої руки, видно, між иншим, з надрукованого в „Новій Раді“ листа лідера українського куркулівського селянства С. Шемета до председателя ради міністрів „хліборооба“ Лизогуба. Нарікаючи на те, що Лизогуб не додержує даних ним „хліборобам“ обіцянок що-до напряму політики і співробітництва з українською куркульнею, С. Шемет, спинившись з'окрема на складі утвореної Лизогубом комісії по виробленню нового закону про вибори до земських самоурядувань, писав:

*) Як це робилося, видно з „Докладної записки“ тов. міністра внутрішніх справ Вішнєвского до міністра внутрішніх справ (22. V. 1918. 452/538) з перечисленням 10 призвищ ріжних урядовців старих російських міністерств, віце-ґубернаторів то-що, яких Вішнєвскій пропонував „запросити з Росії для потреб Української Держави“. Міністр внутрішніх справ одіслав цю записку до мін. закорд. справ з проханням „вжити заходів для дозволу на в'їзд з Росії на Україну“ згаданих в записці осіб. („Роб. Газ.“ No. 285, 2. червня 1918.)

digitized by ukrbiblioteka.org

„В вашій комісії немає ні одного чоловіка, котрий би користувався українською мовою в житті, як своєю рідною; немає ні одного, котрий би мав право сказати, що він є Українець, після того, як все життя твердив: я Русскій". . . . А в кінці листа писав: „Пане Голово, в перші дні вашого головування ви казали мені, що не підете за прикладом есерівського уряду, що адміністрація на місцях і взагалі уряд весь не буде вузько партійним — однобоким, неукраїнським, що політика уряду буде національна."

Та Лизогуб знав, до чого йде. Хуторянин Шемет просто не розумів, що саме ця „однобокість" політики і з клясового і з національного (поскільки велика національно свідома українська буржуазія була незначною своїм числом і впливом) погляду, являються суттю, душею нового курсу політики, що инакше не могла і не хотіла робити буржуазія України, допявшись до влади. *)

Українські працюючі маси, українські соціялістичні клясові партії, брали практичну лекцію на тему клясового характеру сучасної буржуазної держави; в тюрмах, в німецьких концентраційних таборах, тероризовані і загнані в підпілля, в повстаннях проти насильників робили вони оцінку своєї роботи в минулому, зважували вартість своїх парляментарно-демократичних ідеалів і звязаних з ними методів революційної боротьби визискуваних з визискувачами і гнобителями.

6. Розгон демократичних орґанів самоврядування — земств і дум і реставрація буржуазного самоврядування. Про розгон земельних комітетів гетьманським урядом тут не доводиться говорити: цей розгон

*) Для дискредитації поваленого уряду Центральної Ради і виправдання свого бандитизму у відношенню до попереднього уряду і Центральної Ради німецькі ґенерали орґанізували невиданий ще в історії „цівілізованих" народів німецький судовий процес на Україні над де-якими бувшими міністрами УНР. 22.—24. липня німецький полевий військовий суд розглядав у Київі справу арештования і вивезення з Київа до Харькова банкира Доброго, що був одним з німецьких аґентів по орґанізації економичного визиску України Німеччиною і одним з вдохновителів реакційного перевороту. Як обвинувачених, було притягнуто: військового міністра О. Жуковського (укр. соц.-рев.), директора адміністративно-політичного департаменту Ю. Гаєвського, начальника київської міліції П. Богацького, начальника карно-розвідочного відділу міліції Красковського і урядника міліції Осипова. Малося притягнути до суду ще й міністра внутрішніх справ М. Ткаченка (укр. соц.-дем.), який сховався. Підчас вже самого процесу було притягнуто, як обвинуваченого, і Голову Ради Народніх Міністрів В. Голубовича (укр. соц.-рев.). Обвинувачував військовий прокурор др. Тройде. Оборонців з боку підсудних не було. Міністрів О. Жуковського і В. Голубовича було засуджено: першого — на два роки і шість місяців, другого — на два роки тюрми, решту — по одному року тюрми. 26. липня німецький комендант ґенер. Вайке затвердив цей засуд полевого суду, і міністрів разом з иншими підсудними було вкинуто до тюрми. Визволило їх вже тільки народне повстання проти ґенер. Скоропадського і його уряду.

Підчас суду прокурор Тройде поводився надзвичайно грубо, образливо, цілком як бандит. Ріжними провокаціями (допитом зомлілого Ю. Гаєвського, істерикою його дружини і так далі) йому вдалося знервувати і вибити з рівноваги В. Голубовича і тим штовхнути його на „признання своєї вини". Німецькі ґенерали після цього процесу тріумфували. В дійсности ж це „признання" було, з одного боку, наслідком бажання В. Голубовича полекшити долю инших підсудних, з другого — провокації Тройде. Інтересно, що гетьманське правительство, яке так вихвалялось своєю силою і „самостійництвом", не посміло і пальцем кивнути, щоб процес над українськими громадянами і міністрами відбути не в полевім німецькім, а українськім суді.

був „в порядку речей", його заповів ґенер. Скоропадський ще в своїй „грамоті". Та за розгоном цих революційних клясово-селянських орґанів пішов розгон і демократичних, позаклясових, обраних на підставі демократичного виборчого права орґанів місцевого самоврядування — міських дум і народніх управ (земств).

Директиву для розгону земств і дум дав, як було згадано вище, з'їзд протофісовців. Уряд Скоропадського-Лізогуба, хоч лицемірно й заявляв, що він і не помишляє про утиски проти демократичних орґанів самоврядування, проте з перших же днів своєї діяльности взявся ретельно до знищення земств і дум. Гетьманські „орли", якими було обсаджено всі адміністративні посади на місцях, розуміли своє завдання у відношенню до демократичних самоврядувань, як дуже просте: „тащіть і не пущать". Кляспчну формуліровку цього розуміння дав охтирський повітовий староста (Григорьев) в своїй оголошеній потім в пресі („Робітнича Газета" за 11. червня 1918.) розмові з членами повітової земської управи: „на управу у меня есть кнут", — сказав щиро цей типовий лізогубівський адміністратор. І „кнут" — німецький і добровольческий пішов гуляти.*) На початку травня було розігнано рівенську повітову Народню Раду, арештовано голову Ради Сумневича, заступника голови Денисенка й инших місцевих українських громадських діячів і одвезено в Німеччину в табор для воєнно-полонених. Народня Управа стояла після цього кілька тижнів зачинена. В ці ж дні розігнано наказом коменданта катеринославську міську думу і відновлено в правах стару дореволюційну буржуазну міську управу; розігнано олександрівську міську думу і земську повітову управу. Трохи пізніще було розігнано одеську міську думу та миколаєвську і реставровано старі дореволюційні буржуазні управи, потім канівську та липовецьку повітові земельні управи з одночасним арештом голови канівської управи д. Сліпченка й инших українських діячів (4). Так швидко було розігнано, терорпзовано всі демократичні думи і земства на Україні, відновлено в міських думах хазяйнування великих домовласників, в земствах — поміщиків.**)

Щоб затушкувати якось дійсне значіння розгону демократичних самоврядувань і якось оправдати цей свій бандитизм в очах суспільства, правительство ґенерала Скоропадського ухвалило перевести „ревізію діяльности орґанів самоврядування" з метою дискредитації демократичних

*) Зразком офіційних зносин між старостами і Народніми Управами може служити слідуючий обіжник уманського повітового старости до волостних Народніх Управ (звичайно, на московській мові): „Приказываю волостной Народной Управѣ собрать все военное казенное имущество, оставленное какой-либо войсковой частью, а также находящееся у жителей района волости, и немедленно передать по описи уманскому коменданту". Уманський „диктатор" йшов у порушенню прав самоврядования далі, ніж бувші царські аґенти.

**) На 9. травня був призначений з'їзд представників усіх міст України, і, як і треба було сподіватись, гетьманська рада міністрів визнала з'їзд невчасним, і він був заборонений Лізогубом. Земствам України пощастило відбути (в другій половині червня в Київі) конференцію, яка винесла низку побажань що-до зміни урядового курсу політики у відношенню до земств. По ухвалі конференції було подано гетьманові і голові Ради Міністрів спеціяльну докладну записку; одначе ні конференція, ні її записка не мали впливу на політику ґен. Скоропадського.

digitized by ukrbiblioteka.org

самоврядувань. В поясняючій записці до проєкту відповідного закону міністр внутрішніх справ писав:

„Вибори в орґани місцевого самоврядування, які здемократизували їх, відбулись в ненормальних умовах. Частина населення, найбільш свідома і пригідна для громадської праці, була тероризована, примушена, за незначними винятками, усунутись од всякої участи у виборах. Наслідком цього було те, що більша частина повітових народніх управ і мійських дум не відповідає вимогам моменту — утворення нормальних сільськогосподарських зносин, порушених відсутністю влади, зміцнення державного ладу та української державности. Де-які з цих орґанів самоврядування підчас большевизму не тільки не боролись з анархією та руйнуванням, а навпаки, своєю руїницькою діяльністю чинили ще більше безладдя, вносили безпорядок в громадянське і державне життя України. . . . Немає дічого дивного, що населення, переважно найбільш солідна його частина, не має довірря до орґанів місцевого самоврядування, не хоче платити податків. . . . . Маючи на увазі, що продовження руїницької роботи осіб, випадково ставших на чолі орґанів місцевого самоврядування, може цілковито дискредитувати ці орґани перед населенням, відчувається неодкладна потреба вжити екстренних заходів до усунення анархичних елементів від участи в справах місцевого самоврядування“. . . . .

Цими „екстренними“ заходами і мали бути — в додаток до бандитського розгону дум і земств старостами та комендантами, арештів членів управ і висилки їх в табори для полонених — гетьманські ревізії, що „повинні були (як сказано в тій же пояснюючій записці) викрити всі незаконні вчинки орґанів місцевого самоврядування, порушення ними прав населення, котрі довели ці орґани до упадку і зросту до них недовірря з боку населення“, а тимчасом „до викриття“ намічених злочинів заборонялись земські збори, *) вибірались старостами гроші з земських кас (Брацлавське земство й инші).

Поруч з цими „екстренними“ заходами, справленими на ліквідацію демократичних орґанів місцевого самоврядування, ґенерал Скоропадський вживав і инших, більш основних і далекосяглих. В середині травня було утворено при міністерстві внутрішніх справ комісію для перегляду закону про вибори до мійських самоврядувань, в складі майже виключно старих „батьків міст“ — великих домовласників, під головуванням київського домовласника, бувшого голови старої дореволюційної київської думи, п. Дьякова. Комісія ця одкинула принціп вселюдного виборчого права, поставила собі ціллю утворення цензових буржуазних мійських самоврядувань і в такім напрямі повела всю свою роботу. (Вироблені цією Комісією „Тимчасові Правила про вибори в мійські думи“ затверджені були радою міністрів в серпні 1918.) В кінці травня роспочала свою роботу друга комісія по перегляду земського статуту в складі

*) Цікавою ілюстрацією до цього являється відношення міністра внутрішніх справ до київського ґуберніяльного старости про заборону скликання зборів київського ґуберніяльного земства. Ось текст цього документу: „Українська Держава. Міністерство внутрішніх справ. Департамент місцевого самоврядування. Відділ земський. 10. липня 1918. р. No. 202. Д. Негайно. До п. Київського Ґуберніяльного Старости. На відношення Ваше від 18. червня с. р. під 653 про дозвіл скликати Київські Ґуберн. Земські Збори, повідомляю, що скликання цього зібрання до вияснення наслідків ревізії управи, згідно закону 8. червня с. р. я нахожу завчасним, про що прохаю Вас сповістити негайно Ґуберн. Управу. Міністр по справах внутр. Лизогуб.“

визначних реакціонерів-поміщиків під головуванням князя Іоліцина. Робота її пішла в тім же напрямі, що й робота комісії Дьякова, а саме, в напрямі ліквідації демократичних (а разом з тим і українських по характеру своєї культурно-освітної і державної діяльности) земств і передачи цих земських орґанів до роспорядження поміщиків — російських монархистів, ворогів української державности. *)

Це останнє особливо турбувало не тільки українську демократію, але й дрібну українську буржуазію. Ліквідація демократичних земств і будування на їх місці цілком поміщицьких в коріні підрізувало ґрунт української державности, що в формах УНР виросла в великій мірі на базі демократичних земських самоврядувань. Ми згадували вже про лист „хлібороба-демократа" С. Шемета до Х. Лизогуба, в якому С. Шемет висловлював своє незадоволення саме з цієї тенденції гетьманського правительства — утворити поміщицьке земство. Про цю небезпеку писала й українська преса, вказувала на неї й Всеукраїнська Спілка Земств в своєму меморандумі до гетьмана. Та це буржуазію, звичайно, не обходило. Вона в своїй подавляючій більшости мирилась з українською державністю, тільки як з тимчасовим злом, і через те патріотичні гнів і сльози української дрібної буржуазії її зовсім не зворушували.

Поміщикам і буржуазії треба було мати орґани самоврядування в своїх руках. і вони до цього йшли одверто і рішуче.

7. Переслідування та виморювання голодом робітництва і руйнування економичного життя України. Похід буржуазії проти робітничої кляси почався з заборони військовими та цівільними гетьмансько-німецькими властями робітничих страйків, заборон робітничих з'їздів та зборів, з розгону робітничих орґанізацій. Здебільшого ці репресії мотивувались політичними причинами: мовляв, страйки економичного характеру допускаються, забороняються ж тільки страйки політичного характеру, як писав, приміром, в своєму наказі (в першій половині травня) Губерніяльний Комендант Катеринославщини. Та ці мотиви були тільки машкарою, про яку дуже часто власти забували і одверто забороняли всякі страйки взагалі, як це робив, приміром, німецький комендант м. Київа, ґенерал Вейке (В одному з своїх наказів — 10. червня 1918. — цей ґенерал писав, що до його відома дійшло, ніби істнує замір улаштувати в місті страйки, і що він наперед „серйозно попереджає людність не брати в них участи", погрожуючи неслухняним репресіями з боку німецького війська. Та той самий катеринославський Комендант, що в наказі погрожував робітникам тільки за політичні страйки, коли застрайкували робітники мійських катеринославських підприємств з економичних мотивів, заявив (мійському голові), що страйкуючих робітників буде звільнено і вислано за межі України, а їх місце заступлять австрійські безробітні. Так само на Херсонщині ґубернатор Моргенштерн своїм наказом (в другій половині травня) взагалі забороняв всякі

*) Про мотиви одкинення принціпа загального виборчого права п. Єфимовський писав в „Гол. Київа": „Ніяк не хочуть зрозуміти, що в Росії маси є дикуни, котрим ве може бути доручено піклування про державні і громадські орґани влади..... Принціп обмеження виборчих прав ми вітаємо".

digitized by ukrbiblioteka.org

страйки, дбаючи „про забезпечення діяльности промислових підприємств, доконче потрібних для добра населення і німецького війська". Для страйкуючих цим самим наказом встановлялась і кара — тюрма до двох років і штраф в розмірі 7.500 карб..

Так само заборонялися робітничі з'їзди та збори, без огляду на характер їх. В середині травня катеринославський Комендант заборонив з'їзд залізничників, попередивши, що коли б у відповідь на заборону залізничники застрайкували, то їх буде вислано за межі України — в німецькі табори. На Чернигівщині старости підряд забороняли збори професійних спілок (Клинці, Новозибківський фабрично-заводський район). Військовою силою розігнано було збори робітників конотопських залізничних майстерень, збори, на яких мала зробити доклад робітнича делеґація, що їздила до Київа за платнею робітникам. Взагалі, що-до залізничників, гетьманська влада вживала особливо рішучих заходів. На південних і північно-донецьких залізничих шляхах було одразу розігнано всі робітничі комітети — орґанізації професійного характеру.*) В донецькім і катеринославськім вугляних районах підряд розганялись професійні шахтярські спілки та культурно-просвітні орґанізації. На цукроварнях (Полтавщина, Київщина, Поділля і т. д.) також унеможливлювалась робота професійних робітничих спілок (спілки позбавлялись помешкань або й просто розганялись). Такою „адміністративною практикою" гетьманських і німецьких місцевих властей та репресивними заходами буржуазної адміністрації проти промислових підприємств орґанізоване робітниче життя руйновалось в самій своїй основі, в своїх первістних фабрично-заводських клітинах. На верхах, в центрі, гетьманське правительство вдавало, що немов би воно не замишляє нічого злого проти професійно-економичного робітничого руху, і навіть дало можливість (після розгону всеукраїнського робітничого з'їзду) відбути всеукраїнські залізничі з'їзди і Першу Всеукраїнську Конференцію Професійних Союзів (21.—26. травня 1918.). Одначе тут була тільки инша форма, а ціль та сама, яку собі ставили старости та коменданти на місцях, розганяючи всякі з'їзди. Що-до залізничих з'їздів, то гетьманський уряд, граючи на національнім моменті, поставив собі ціллю розбити і дезорґанізувати залізнодорожне робітництво: він лицемірно заявляв про свою підтримку національних українських професійних робітничих орґанізацій на залізницях, одночасно шукаючи в цих останніх спільника для себе в боротьбі з загальними робітничими залізнодорожними орґанізаціями (інтересно, що в Київі в цей час відбулось два залізничих з'їзди: національно-український і територіяльно-український). Не шкодливою була для гетьманського уряду і меньшевицька конференція професійних союзів: ховаючи революцію і закликаючи робітництво до мирної співпраці з буржуазією, конференція ця обективно робила гетьманському урядові на початку його істнування велику послугу, а саме — допомагала леґалі-

*) На одному з своїх засідань гетьманська рада міністрів (в початку липня) вирішила (по докладу мін. шляхів) припинити правосильність зареґістрованого в київськім суді статуту професійного союзу служащих, майстрів і робітників правобережних залізниць до видання нового гетьманського закону (замість закону Временного Правительства) про реґістрацію і затвердження подібних статутів, по якому союз мав наново зареґструватись.

зації цього уряду.*) На політику буржуазного уряду ці з'їзди не вплинули в жадній мірі; як до них, так і після них (і чим далі то все більш одверто), на місцях розганялись всякі робітничі з'їзди, зібрання, руйнувались професійні робітничі орґанізації, велася за допомогою військової сили боротьба з економичними страйками.**)

Почуваючи за собою силу, капіталісти одразу порушили заключені підчас революції колективні договори з робітничими орґанізаціями. З виступів цього роду особливо яскравим був розрив колективного договору товариством цукроварів України (в травні місяці). В своєму листі (опублікованому в свій час в пресі) до Професіонального Союзу працьовників в цукровій промисловости цукрові королі писали, що вони розривають колективний договір через те, що умови праці, визначені в ньому, доводять їх до страт, шкодять інтересам краю і держави. Так само мотивували порушення колективних договорів капіталісти й инших галузів промисловости. Замісць колективних договорів, встановлялась сваволя заводської адміністрації, а то й просто адміністративно-військова практика. В Миколаєві порядок праці на заводах встановляли німецькі військові власти; в инших місцях — німецькі власти, комендапти і старости, обороняючи при цьому виключно інтереси капіталістів. „Повітові старости, писав чернигівський комісар праці до гетьманського міністра праці в червні 1920., вважають за свій обовязок торкатись економичних конфліктів робітників з промисловцями і власно полагоджуватп ці конфлікти; забороняють зібрання професійних спілок, які дозволені статутами спілок". Капіталісти і правительство спільно виступали тут проти пролетаріяту, намагаючись розбити та розпорошити його, щоб тим лекше потім гнітити і визискувати його по одинці.

Поруч з цим капіталісти оголосили продовження робітничого дня і почали зменьшувати по всій Україні заробітну платню, не зважаючи

*) На Всеукраїнській Конференції Професійних Союзів було присутних біля 500 делеґатів, в числі їх меньшевиків і бундівців двіста з лишком, „серп" — 32, поалє-ціон — 18, укр. соц.-дем. — 30, рос. соц.-рев. — 15, укр. соц.-рев. — 4, большев.-комун. — 70, лів. соц.-рев. — 15, анархистів — 13. В резолюції з'їзду про тактику економичної боротьби між иншим сказано: „Становище на Україні не лишає місця для яких би не було ілюзій в дусі большевизму. Робітники мусять рішуче порвати з цим напрямком, який приніс непоправиму шкоду робітничому рухові, фактично скасувавши економичні орґанізації робітників". Робітничий рух, говориться далі в революції, на довгий період мусить носити оборончий характер, обстоюючи коаліцію, 8 годин. роб. день, колективні договори, фабрично-заводські комітети. З позитивних наслідків роботи конференції треба підкреслити визнання конференцією потреби всеукраїнського обєднання професійного руху, як в будівництві окремих союзів, так і в справі утворення загально-українського центру. Конференцією засновано всеукраїнський професійний центр в формі Всеукраїнської Ради Професійних Союзів. Конференція підкреслила необхідність, щоб діячі профес. руху вертали увагу на національні особливости і потреби того робітництва, яке вони обслуговують, відповідно рахуючись і пристосовуючись до цих потреб (доклад Рафеса).

**) Підчас страйку горнорабочих Горлівського району (в донецькому басейні) губерніяльний староста і комендант вчинили справжній терор над робітниками(Староста оголосив, що він буде вважати страйкарів за державних зрадників, а комендантура нагаями забивала страйкарів до смерти. („Роб. Газ." ч. 289. 8. червня 1918.).

digitized by ukrbiblioteka.org

на безперервний зріст дорожнечи на всі товари, а в тому числі й на продовольчі продукти і взагалі на предмети першої необхідности. В своїм бажанню висмоктати з робітника як найбільше капіталісти доходили до нечуваної розгнузданости. В константинівському районі (на Катеринославщині) адміністрація заводів (Дружківського й инших) запровадила (в середині травня) 12-ти годинний робочий день, одночасно зменшивши робітникам платню („Роб. Газ." ч. 272, 17. травня 1918.). На Чернигівщині так само капіталісти орґанізовано зменшили заробітну платню на фабриках і заводах. На багатьох цукроварнях робітничий день було збільшено до 9—10 годин, а на де-яких (як, приміром, Новоселецька) і до 12 годин. На залізницях так само було збільшено робітничий день з одночасним зменшенням платні на 50 %. *)

Ще гірші умови праці встановлялися для сільськогосподарських робітників — в поміщицьких маєтках. Богодухівський повітовий староста, Н. Смаковський, особливим наказом встановив для робітників селянсько-господарської праці робочий день „отъ восхода до захода солнца" з зазначенням, що „никакія забастовки, стачки и агитація ни въ коемъ случаѣ не допускаются" і що „виновные в нарушеніи указанныхъ въ объявленіи правилъ будутъ немедленно арестованы и привлечены къ законной отвѣтственности". В цім же наказі встановлялись, за згодою з поміщиками (про що сказано в самім наказі), ставки заробітної платні (згаданий наказ надруковано в оригіналі — на російській мові — в „Роб. Газеті" ч. 290, 9. червня 1918.).

Та найбільш тяжкими для робітництва і злочинними по своїх наслідках були льокаути та навмисне масове припинення капіталістами праці цілої низки фабрик, заводів та инших підприємств. Почуваючи свою силу і в той же час не почуваючи абсолютно ніяких обовязків ні перед робітництвом, ні перед „краєм та державою", про що так часто говорили капіталісти, коли їм треба було погіршити умови праці робітника, підприємці на спинялись ні перед чим, викидаючи десятки, сотки тисяч робітників на вулицю, на голодну смерть, і руйнуючи економічне життя краю льокаутами і повним припиненням праці підприємств. Льокаути і припинення праці підприємств почалось зараз же після гетьманського перевороту. В першій половині травня в бахмутському повіті припинились хемичний, шкляний, зеркальний, пляшечний і залізнопрокатний й инші заводи, де працювало біля 20 тисяч робітників. Тоді ж стали трубочні й инші заводи в Катеринославі, почався льокаут і закриття майже всіх підприємств в Славянську на Харківщині, чим викидалось на вулицю тисячи робітників. Те саме робилось на Чернигівщині та в инших промислових районах. Про „працю" в цім напрямі капіталістів на Чернигівщині комісар праці чернигівського району

*) Зменьшення платні залізничникам давало себе відчути тим болючіше, що робітники залізниць вже кілька місяців зовсім не одержували платні. У відповідь на зменьшення платні на залізницях почались спочатку окремі страйки, які потім виллялись у великий всеукраїнський залізнодорожний страйк (в середині липня). До речи, страйки відбувались в ці місяці не тільки на залізницях, але широкою хвилею розіллялись по всій Україні, захопивши ріжні галузі торгу і промисловости. Гетьманський уряд, не зважаючи на самі суворі заходи, не міг припинити цієї хвилі страйків.

п. Петровський писав слідуюче в своїм офіційнім докладі до міністра праці (в червні 1918.):

„На Чернигівщині набереться лише 50% працюючих робітнивів. Окрім занепаду промисловости через брак сирівців та палива та инші відомі обставини, безробіття підтримують самі власники, які пориваються скрізь провести льокаути з метою знищити революційні здобутки робітників. Инакше ніяк не можна визнати поведення промисловців, які орґанізовано відмовляються виконувати істнуючі закони та розпорядження уряду Держави по робітничому питанню. А саме: самовласно ліквідують підприємства, порушують колективні умови, зменшують платню робітникам, одмовляються брати участь у примиряючих камерах та третейських судах, усовують з посад робітників, особливо членів фабрично-заводських комітетів, не визнають та ігнорують ці комітети, порушують закон про 8 год. роб. день та инше." („Роб. Газ." ч. 299, 21. червня 1918.)

Далі йшло в докладі перечислення фабрик та заводів, які приминили працю.*)

Не дивно отже, що фабрично-заводська промисловість на Україні цілком завмерла, економичне життя краю зруйнувалось в самих своїх основах, армія безробітних зросла до нечуваних до того часу розмірів, а разом з цим зросла страшна нужда в робітничих масах, запанував цар-голод.

Під кінець травня статистика безробітних, по даних мійських бірж праці та по инших джерелах, виказувала слідуючі числа (беремо їх з докладу Департам. Громад. Роб. при Міністр. Праці):

Київ. — По даних Біржі Праці: Металістів 808, дерево-обробщиків 268, сільскогосподарських 226, чорноробочих 1.983, будівничих 504, інтеліґентів і конторщиків 975, решта 234. Загальне число безробітних в Київі, включаючи дані з инших джерел, 15.000. Бердичів — всього зареґістровано Біржами Праці безробітних 1.160 (металістів 73, дерево-обробщиків 57, чорноробочих 107, будівничих 95 і т. д.), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 2.500. Біла-Церква — загальне число безробітних 600 (в числі їх металістів 94, дерево-обробщ. 36, будівничих 29, чорноробочих 28): Кременчук — всього зареґістровано Біржами Праці безробітних 7.629 (в числі їх: металістів 944, дерево-обробщиків 280, будівничих 738, чорноробочих 3.410), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 8.000. Винниця — по даних Бірж Праці, безробітних 1.392 (металістів 132, чорноробочих 378, будівничих 113), загальне число безробітних включаючи дані з инших джерел, 2.500; Прилуки — загальне число безробітних 4.000. Катеринослав — зареґістровано Біржами Праці безробітних 13.427 (металістів 1.210, дерево-обробщиків 291, будівничих 2.000, чорноробочих 5.100), загальне число безробітних, включаючи дані з инших джерел, 40.000; Черкаси — всього безробітних 2.500; Ізюм і повіт — всього безробітних 5.000; Маріуполь — всього безробітних 3.000; Луганськ — всього безробітних 5.000; Бахмут — всього безробітних 2.500; Бердянськ — всього безробітних 2.500; Радомисль — всього

*) Після цього докладу п. Петровського було звільнено (наказом по міністерству) з посади.

digitized by ukrbiblioteka.org

безробітних 5.000; Рівне 2.000; Луцьк — 1.000; Проскурів 1000; Миколаїв — 24.000; Одеса — 20.000: Херсон — 25.000: Харьків — 25.000; Ніжин — 1.000; Чернигів — 1.000: Загальне число безробітних в неперечислених пунктах — 180.600.

Відомости ці далеко не новні: багацько промислових пунктів, де число безробітних сягало великих розмірів, тут зовсім опущено (Клинці, Славянськ і т. д.), в перечисленних пунктах статистика не обхопила всього числа безробітних. Пізніще число безробітних, в звязку з льокаутами і припиненням праці підприємств, зросло ще дужче. Робітництво почало буквально голодувати.

Кореспондент „Робітничої Газети“ писав з Катеринослава про становище там робітництва:

„Катеринославське робітництво находиться в найтяжчому положенню. Ні один димарь не курить на численних фабриках та заводах. Картини в робітничих кварталах своєю життьовою яркістю переважають знамениті нариси Енґельса про положення робітничої кляси в Анґлії. Справжній голод взяв робітника. Пролетаріят, що має хоч маленький звязок з селом, тікає туди, щоб хоч живим зостатись. І так не тільки в Катеринославі, а й по цілій Катеринославщині, особливо в районі Криворізькому. Рудники й шахти позатоплювано, промисловці роблять явний саботаж, аби тільки виморити робітників голодом.“

Звичайно, зазначене дописувачем з Катеринославу „виморювання робітників голодом“ провадили капіталісти по всій Україні. На робітничих кістках вони будували свій добробут: зазнавши холоду й голоду, розбите і вимучене робітництво мало пізніще зробитись „слухняним“, мало погодитись на найтяжчі умови праці, на найдовший робітничий день і на наймізерніщу заробітну платню — цього хотіли досягти капіталісти своїми льокаутами, масовим припиненням праці фабрик, заводів, майстерень, копалень.

При такій системі виморювання пролетаріяту, при обставинах, коли сотки тисяч робітників сиділи без роботи, голодуючи і даремно марнуючи свою силу, не можна було, звичайно, й думати про розвиток економичного життя країни, про відродження промисловости, зруйнованої роками війни, про що лицемірно заявляли капіталісти на своїх з'їздах та ґенерал Скоропадський зі своїм урядом в грамотах, деклярациях, розмовах з журналістами. Система льокаутів і закриття підприємств була єдиною „творчістю“ капіталістів в области фабрично-заводської промисловости. На більше капіталісти не спромоглись: завдання боротьби з загальною економичною руїною, завдання налагодження господарчого життя краю вони не могли виконати і не виконали. Руйнуючи економичне життя України, вони дбали тільки про дві річи: казенні субсидії, до яких привчив їх старий царський уряд, та про дезорґанізацію пролетаріята голодом з метою запровадження нечуваного визиску робітників.*)

*) Заходи, намічені правительством Центр. Ради для боротьби з безробіттям — орґанізація громадських робіт, відновлення праці підприємств, що припинились підчас війни і т. д., — були, звичайно, цілком ігноровані правительством поміщиків та капіталістів. Тільки но в середині серпня Рада Міністрів ухвалила „для підтримання безробітних орґанізувати громадські роботи“ і асиґнувала на цю справу невелику суму з коштів державної скарбниці.

8. Поміщицька „земельна реформа", катування селянства і селянські повстання. Заворушення серед селянства почалось з часу видання відомого наказу ґен. Айхгорна в земельній справі, яким поверталося поміщиків в бувші їхні маєтки. Скасування і розгон ґенер. Скоропадським земельних комітетів послужили гаслом для загального повстання трудового селянства на Україні. Не зважаючи на те, що і Другий Всеукраїнський Селянський З'їзд (розігнаний гетьманом)

До характеристики економичної політики гетьманського уряду треба додати тут ще кілька слів про велику експльоатацію України Німцями та австрійцями, яку вони провадили на очах, а часом і за допомогою гетьманського уряду. По-перше, Німці вивозили з України багацько ріжних товарів, сирівців і хліба, реквізованих у населення, без жадного підрахунку. Тенденцію до такого роду „товарообміну" Німці й австрійці виявили зараз же по вступі на територію України, але уряд Центральної Ради рішуче повстав проти цього, пригрозивши ріжними ускладненням в разі самовільного вивозу товарів з України. Гетьманське правительство, настановлене самими Німцями, давалю їм в цім відношенню велику свободу. По-друге — гетьманський уряд заключав з Німцями явно невигідні для України фінансово-економичні договори. Першим таким договором була так звана „фінансова угода України з Центральними Державами", заключена 18. травня 1918. Ще при уряді Центральної Ради Німці пропонували зробити Україні позичку в той спосіб, що УНР мала продати Центральним Державам своїх серій на 400 міліонів карбованців на дуже невигідних умовах, що, зрештою, повертало справу на позичку певної суми Україною Центральним Державам. Справа ця розглядалась тоді в двох урядових комісіях (під головуванням В. Мазуренка, а потім Соколовського); перша згоджувалась продати Центр. Державам українських серій тільки на 200 міл. карб., з умовою, щоб українському урядові було видано готівкою за ці серії дві третини їх вартости. це б-то 133⅓ міл., а Центр. Держави пропонували тільки 100 міліонів, решта ж мала лежати на біжучому рахунку в банках Центр. Держав; на цьому і розійшлись; друга комісія визнала, що віддавати навіть ⅓ (це б-то 66⅓ міл. карб.) серій на умовний біжучий рахунок Центральним Державам невигідно для України, і зовсім зріклась від ухвали цієї операції, зазначивши, що операція в сути річи зводиться до позички не Україні, а навпаки — Україною Центральним Державам. Гетьманський уряд, мабуть, із вдячности до Німців за розгон Центральної Ради зразу пішов на уступки: підписав договір не на 200 міл., а на 400 міл. карб., з тим, що Україна давала Центр. Державам готівкою на 400 міл. карб. українських серій, а собі брала з них готівки лише на 200 міл.; другі ж 200 міл. мали лежати умовно в банках Центральних Держав, або, инакше кажучи, „багатий" гетьманський уряд позичив „бідним" Центр. Державам 200 міл. карб.

Пізніще (10. вересня) було заключено новий торговельний договір України з Центр. Державами, строком до 1. липня 1919. Згідно цьому договору, із загальної кількости врожаю тільки 65% мали лишитись на Україні, решта ж 35% — (біля 100 міл. пудів) мала бути вивезена до Центральних Держав. Крім того, з України мали вивозитись сирівці — худоба, махорка, руда, метали і т. п. На Україну мали бути привезені головним чином сільськогосподарські машини. Але останнє тільки так писалось, а „вимовлялось" инакше. Справа була в тому, що сільськогосподарських машин і сама Німеччина в той час не мала. Замісць с.-г. машин, Німці везли на Україну вина, коньяки то-що. Навіть і та невелика кількість с.-г. машин, яку було привезено на Україну з Німеччини на показ, не могла бути використана: машини були дуже поганого виробу і мали надзвичайно високі ціни.

З'окрема заслуговує на увагу хижацька господарка фінансового відділу Союза промисловців, торговців, банкирів і поміщиків (Протофісу). На підставі документів, захоплених після повалення гетьманщини, „Робітнича Газета" (ч. 426, 2. січня 1919., стаття „Протофісіяда") подала такі відомости про цю діяльність:

„Головну ролю у ‚Протофісі' грали представники ‚Фі' себ-то фінансів. Це була міцно збита ґрупа російських банків, управління яких, вигнані

digitized by ukrbiblioteka.org

і Центр. Комітет УПСР постановили і закликали селянство не робити сепаратних виступів, які могли бути без великого труду задушені німецьким військом, в травні місяці вся Україна горіла в огні повстань: горіли поміщицькі маєтки, підпалені селянством, горіли селянські села, підпалені німецькою артилерією.

з Петербурґу, приїхали до Київа. До ослаблення Ґерманців перша скрипка в ґрупі ‚Фі' належала представникові ‚Русскаго для внѣшней торговли Ванка' в особах п. п. Доброго і Криличевського, але коли Німці були розбиті, ‚Протофіс', розуміючи, що політична діяльність являється головним услівям успіху всіх його инших операцій, вирішив керування цією діяльністю передати негласно иншій ґрупі, котра опірається на капітал анґлійських банків, гадаючи, що та ґрупа може мати політичну вагу. Підстави ж для цього були такі. Ще в 1917., на початку революції, в Петербурзі зорґанізувався негласно синдикат з анґлійських капіталістів, метою якого було — купівля цукроварень України, монополізація промисловости і забезпечення відповідним земельним фондом цього підприємства для дальшого розвитку. Головою синдикату став банкір Лнч; але цьому панові було незручно бути на чолі синдикату, і через те на його місце було поставлено підставну фіґуру — К. І. Ярошинського, пана з сумною славою в фінансових колах. На імя Ярошинського було куплено акції заводів та банків, через котрі провадилися операції по фінансуванню. Так справа була майже зовсім налагоджена; були зацікавлені відповідні урядові кола посадами в управах банків і видачею великих хабарів. Синдиціруванпя повинно було бути переведено головним чином через ‚Русскій Торгово-Промышленный Банк', але, завдяки большевицькому перевороті, цей плян не був здійснений в Петербурзі, і центр ваги було перенесено на Україну, в Київ. Сюди переїхали управи відповідних банків і підприємств. Тут характер иих орґанізацій перемінився...

‚Протофіс' починає впливати на політику гетьманського уряду в. бажаним для себе напрямі. Відома записка 10 міністрів була продиктована не бажанням знайти спосіб порозуміння з Державами Згоди, а головним чином тим, що фінансові кола прагнули до того, щоб не випустити України зі сфери свого впливу, розуміючи добре, що самостійна Україна загрожувала їм не тільки втратою політичного впливу, але й значними матеріяльними втратами. Після того як Німці загубили своє значіння і уряд Скоропадського став провадити русифікаторську політику, ‚Протофіс' добився закону про признання дійсними уповноважень петербурзьких управлінь. Цей закон обійшовся ‚Протофісу' 500.000 карб., які були зібрані з управ петербурзьких банків і виплачені визначним урядовцям міністерства фінансів. Другою побідою ‚Протофіса' був дозвіл вивозити за кордон ґроші, що давало можливість покалічити і загубити емісіонну діяльність Державного Банку. З моменту перехода керовництва в ‚Фі' до анґлійської ґрупп пан Ярошинський провадить фінансову діяльність в слідуючих рамках: реалізується велика кількість фіктивних цінностей і комбінацій і виручені ґроші (иноді через підставну особу) вивозяться за кордон в чужоземні банки. Шляхом самих інтенсивних хабарів в міністерствах, головним чином у військовім та продовольчім, одержуються підряди, поставки, замовлення й инше, иноді зовсім міфічні; видаються величезні аванси й асіґновки, і все це робиться з Державного Банку, з такої криниці, з якої, здавалось, можна черпати без кінця. Таким чином, за короткий час Державний Банок вичерпав всю суму дозволеної йому емісії; ґроші пішли невідомо куди, зовсім не залишивши сліду в народнім господарстві. Щоб оформити діяльність Синдикату в спекулятивних справах і мати всюди свої відділи, Ярошинський відчиняє ‚Міжнародне Транспортне Страхове Варантне Товариство' (Трансвар). Це Товариство розвиває величезну спекулятивну торговлю, головним чином харчовими продуктами. Щоб поширити його операції, аґенти Товариства зацікавлюють німецьке Центральне Залізничне Правління у Київі і міністерство харчових справ. Більшість нарядів, перевозок

Першим ступнем поміщицько-буржуазного правительства в земельній справі було (після гетьманської грамоти і основних „законів“) видання (в половині травня місяця 1918.) „Тимчасових правил про встановлення і предмети відомства ґубернських і повітових земельних комісій.“ Після цих правил комісії засновувались по всіх ґуберніях і повітах України і мали працювати „під керовництвом міністра хліборобства“. Склад земельних комісій встановлювався цілком поміщицько-бюрократичний, з домішкою селянської куркульні. В розділі I „Правил“ читаємо про це:

„а) Предсідателя комісії земельних справ назначає міністр хліборобства; далі в склад Комісії входять:

б) двоє сталих представників від місцевого союзу власників і хліборобів. В місцях, де є кілька орґанізацій хліборобів-власників, кожна орґанізація посилає в комісію по два сталих представники;

в) сталий представник судового відомства, по роспорядженню міністра юстиції;

г) сталий представник від земської управи;

д) волосний старшина або предсідатель волосної земської управи тієї волости, якої торкається розглядана справа, і представник лісного відомства;

е) податний інспектор, по призначенню управляючого казенною палатою.“

Ці поміщицько-бюрократичні комісії мали працювати „по правилах, встановлених для бувших землеустроїтельних комісій“ за царських часів. Вони мали „виконувати обовязки колишніх установ по селянським і землеустроїтельним справам, передбачених окремим додатком до т. IX св. зак. видан. 1912. і т. X ч. 3. того ж св. зак. видання 1912.“ В розділі IV „Правил“ перечислено безпосередні обовязки повітових земельних комісій; це перечислення яскраво вказувало, для кого творилися нові установи і чиїм інтересам вони повинні були служити. В ст. 13. цього розділу читаємо:

„Повітовим земельним комісіям доручається:

а) повернути власникам (в першу чергу дрібним хліборобам) їх хазяйства, при чім, коли понадобиться, комісії звертаються за допомогою до губернських і повітових голов;

б) помогти власникам при підрахунку величини їхніх страт, а також побудити населення до добровільної видачи розібраного майна та до добровільного поповнення страт;

в) вирішати непорозуміння між власниками і населенням при використовуванню посівів на чужій, самовільно захопленій або по розпорядженню скасованих земельних управ, землі і т. д.“

В родзілі V „Правил“ доручалось ґубернським чертежним установам „в перший обовязок видати власникам встановлені кріпосні акти

і комбінацій в офіціяльні книги не занотовувалось. Товариство увійшло в тісний звязок з консульськими представниками України за кордоном і дало інструкції допомагати синдикатові.

За всі ці спекуляції ‚Протофіс‘ віддячився гетьманському урядові в той спосіб, що, коли гетьманським міністрам і самому Скоропадському довелося тікати з Київа, ‚Протофіс‘ заздалегідь перевів за кордон в Стокгольм гроші для уряду.“ ‚По згоді з німецькою владою, — читаємо в „Роб. Газеті“ — пересилку грошей (для гетьманських міністрів) доручено було особливим курерам. За останні часи туди вислано було біля 20,000.000 карбов., з якими виїхав бувший начальник гетьманського штабу ґенер. Аккерман.‘

digitized by ukrbiblioteka.org

і документи.“ Зазначеним в „Правилах“ земельним комісіям скасовані селянські земельні комітети мали, під загрозою суворих кар, здати всі свої справи й відчити.

Як бачимо, наведені „Правила“ не тільки леґалізували основні думки айхгорновського „земельного закону“, але й розвивали та поглиблювали їх. Поміщикам надавалось леґальне право вживати для оборони своїх маєтків військової сили, а також „дбати“ про повернення забраного підчас революції селянами майна і „поповнення срат“, инакше кажучи — роскривався повний простір для карних експедицій проти селянства і накладення на села нічим необмежених контрибуцій на користь збіднілих за час революції поміщиків. І поміщики скористувались цим своїм „правом“ як найкраще. Почалась вакханалія контрибуцій і жорстоких екзекуцій, почались справжні бої з селянами.

Ще до видання зазначеного закону, а особливо після нього, ґуберніяльні і повітові старости та коменданти почали силою одбірати від селянства все те майно (зерно, знаряддя, худобу і т. д.), яке перейшло до селянських рук, згідно законам і роспорядженням уряду Центральної Ради. Поміщики входили в „свої права“ в маєтках, відбираючи землю у селян вкупі з урожаєм і підраховуючи „страти.“ Бачучи все це, селяне почали випасати сіножати, озимину та ярину на бувших панських ланах, щоб хоч таким способом, „використати“ вкладену на засів ланів працю і не дати поміщикам скористати з неї. Такі випаси і нищення засівів і рубка лісу набрали широких розмірів на Херсонщині, Київщині, Полтавщині і в инших ґуберніях. Поміщики кинулись до старостів, комендантів, до самого правительства за німецькою військовою допомогою. Управа союзу поміщиків телеґрафувала (17. V) з Одеси до ради гетьманських міністрів:

„Селяне, передбачаючи відібрання від них земель з урожаєм, які вони зайняли до приходу чужоземного війська на Україну, виганяють на сіножати й озимину худобу, стараючись знищити врожай поміщицьких земель. Це загрожує великими наслідками для цілого краю і шкідливо відіб'ється на хлібному вивозі. Тому управа настоює, щоб було вжито заходів в справі охорони засівів шляхом розіслання по цілому краю окремих австро-німецьких відділів.“

А що й Німцям було не так легко охоронити поміщиків від селянства, доки в селянства була зброя, почалося обеззброювання Німцями сел, що часто переходило в справжні бої. Про один з таких боїв читаємо в „Роб. Газеті“ (ч. 277, 24. травня 1918.):

„20. травня в ямільському повіті (на Поділлю), на ґрунті обеззброєння селян, сталась між австрійськими військовими частинами та селянами бійка; вбитих з боку селян більше 30, ранених двоє, двоє згоріло; у австрійців — забитий один та ранених семеро. Села Качківка, Писарівка, Клембівка та Дзиґівка обеззброєні та зайняті австрійським військом; йде обеззброєння инших сел. Підчас бійки виникла пожежа в селі Качківці, де згоріло більше 150 хатів.“

Спочатку Скоропадський та Лизогуб замовчували справу війни з селянами, і з їх наказу цензори викреслювали в ґазетах найменьший натяк на них, але з кінця мая, коли вже було смішно пробувати втаювати повстання і твердити (як то був зробив на початку Лизогуб), що

немов би „звістку про гетьманський переворот людність стріла з радістю і цілком спокійно", — гетьманське „Українське Телеґрафичне Аґенство" з урядових джерел почало публикувати відомости про „анархичні, большевицькі та бандитські" виступи на селах. Хоч ці публикації й намагались говорити більше про втихомирення селянських повстань та „заспокоєння" населення, проте і в них ми зустрічаємо часто виразні страшні червоні рядки боротьби українського працьовника-селянина за землю і свою людську гідність. Подамо тут виривки з кількох таких звідомлень „Укр. Тел. Аґенства", а також з хронікальних газетних заміток, пропущених цензурою:

„Одеса, 25. V. Головний окружний комісар оголосив, що всяка навмисне зроблена шкода засівам, нищення лісів, харчових продуктів і сільських господарств буде каратись суворим чином. Винуваті будуть покарані військово-полевим судом.

Могилів, 26. V. З приводу виникших демонстрацій селян, австрійцями переводиться обеззброювання. В одному селі арештовано 31 чол., котрі не хотіли видати зброї.

Чернигів, 25. V. В Козелецькому повіті щоденні підпали й грабунки. Для боротьби з анархичним елементом українського війська мало. На межі Кролевецького та Сосницького повітів зорганізувалася большевицька банда і розграбила фільварок.

Полтава, 25. V. Губерніяльний комендант просить дозволу сформувати при комендантї Костянтиноградського повіту осібну кінну сотню для охорони маєтка герцоґа Мекленбурґ-Стреліцького. Цей маєток селяне руйнують і грабують.

Катеринослав, 25. V. У Верхнеднiпровському повіті розграбовано одного поміщика.

Сумы, 29. V. В хотинській економії ґрафа Строґанова селяне запалили майже всі будівлі. Горить ґрафський палац міліонової вартости. В підпалі і грабунках беруть участь села Річок і Ястребенна. Для втихомирення з Сум послано отряд.

Кременчук, 29. V. На ґрунті земельних відносин вбито великого землевласника Ґусєва в його маєткові.

Київ, 30. V. З Чигиринського повіту повідомляють, що селяне громлять Будянську й Остянську економії. У Звенигородському повіті також грабують.

Київ, 30. V. Повстанський рух по Україні: В Костянтиноградському повіті настрій населення кепський, горять маєтки, землевласників забивають. В Гадяцькому повіті ведеться большевицька аґітація. В Пирятинському повіті ведеться аґітація проти істнуючої державної влади. В Роменському повіті земельні комітети не слухають роспорядження повітового старости, пасуть худобу на хлібах і рубають ліси. Ведеться аґітація проти влади. В Золотоноському повіті населення розхвильоване. В Прилуцькому, Миргородському, Хорольському та Полтавському повітах ведеться большевицька аґітація. В Ізюмському повіті настрій населення неспокійний. В Білгородському повіті роззброєння селян йде дуже тяжко; селяне ховають зброю, хто де може. В Рильському повіті населення дуже прихильно ставиться до большевиків; в ніч па 21. травня бандою було обстріляно караульних козаків із кулеметів і рушниць. Бій йшов біля 20 хвилин.

Київ, 5. VI. По відомостях військового міністерства, австрійське військо стріляло з гармат по селу Окна, Ананіївського повіту на Херсонщині. Австрійське військо, довідавшись, що селяне села Окна мають багато зброї, оточили село і наказали видати всю зброю, попередивши селян, що, коли вони не видадуть зброї у призначений строк, по селу буде одкрито вогонь. Селяне не викопали цього наказу і не віддали зброї. Крім того, велика юрба селян прорвалась через лінію війська і, засівши на хуторі Флора, укріпилась там і одкрила кулеметний вогонь по війську. Австрійська артилерія випустила по селу сім набоїв,

digitized by ukrbiblioteka.org

після чого селяне видали зброю, яка у них була. Матрос, що командував селянами, застрелився.

Київ, 10. VI. В Радомисльському повіті в с. Ораному вбито поміщика; в цьому ж повіті пограбовано маєток графині Браніцкої. В маєтку Раєвських в Чигиринському повіті група озброєних селян стріляла в тих, що працювали на полі. Другого дня німецькі військові частини приступили до обезброєння с. Суботова. Суботівці не віддавали зброї по добрій волі, і тоді Німці пустили по Суботову коло 20 снарядів з гармат. Убито трьох.

По відомостях військового міністерства, в Канівському повіті почалося повстання, яким керує Величченко. Там вбито 5 салдатів і 1 офицера, поранено 12 салдатів.

У Звенигородському повіті в де-яких місцях по карательним отрядам почали стріляти. Є жертви. Отряди стріляли з гармат. На місце бунту прибуло німецьке військо."

Підпалювання маєтків і вбивство поміщиків (чого, до речи, майже не траплялось за часів Центральної Ради) являлись відповіддю на той терор, який запровадили поміщики з Німцями в селах; відповіддю на „карательні" добровольче-офицерські загони, які били селян різками, заганяли чоловіків і жінок з дітьми в воду — в ставки й иншими способами знущались з селянства, масово розстрілюючи селян; відповідю на тяжкі поміщицькі контрибуції, накладені на селянську голоту.

Про поводження гетьманських властей на Полтавщині дописувач „Боротьби" (нелег. орґану Центр. Ком. УПСР) писав:

„Коли було знято справу повертання майна до поміщицьких маєтків, селяне одразу ж попробували гайдамацьких нагайок та німецьких куль (Золотоноський, Корсунський та Кобеляцький повіти). Обурення селян дійшло до краю, коли почалося безґрунтовне знущання з селян. Були випадки розстрілу селян через девять десятого (с. Попівка) за те, що селяне не видавали своїх кращих заступників .... Найбільше в тямку селянам даються повітові старости. Як на приклад, можна вказати на Полтавського повітового старосту Мгембрієва; не задовольняючись безкрайніми карами селян, він, врешті, дійшов до того, що по заяві кількох „хліборобів" Тахтаулівської та Диканьської волостей, що їм селяне не повертають майна, накладає на кожну волость від села по 60.000 карб., 60 штук свиней і инш., і похваляється, що в противному разі карною експедицією геть знищить села."

Що-до контрибуцій, то бували такі випадки, коли, приміром, на село, що мало 200 хатів, накладалось поміщиком 2,000.000 карбованців. В рахунок контрибуцій поміщики примушували селян відбувати в своїх маєтках панщину. („Боротьба" ч. 3, жовтень 1918.)

Найбільших розмірів набрала війна селян з поміщиками на Київщині, де селянськими повстаннями пізніще керував лівий укр. соц.-рев. М. Шинкарь (бувший Начальник Київської Військової Округи за часів Центральної Ради). Подаємо тут за „Боротьбою" (ч. 2, жовтень. 1918.) характеристику цих повстань, їх гасел і напрямку:

„Незабаром після розгону селянського з'їзду в Звенигородському повіті відбулося перше повстання. Згодом повстання обхопило майже весь повіт. Поволі через де-який час воно перекинулось на Київщину і почасти на Уманьщину. Кривавим терором при допомозі Німців повстання подавлялось. Не зважаючи на тяжкий терор з боку уряду, повстання не припинялось, а тільки з Лисянки переходило до Звенигородки, Богуслава, до Корсуня і т. д.

Останній час повстання захопило Сквиру і почасти Таращанський повіт, захопило потім Бердичівщину і Васильківщину. Словом, треба констатувати, що з появленням на село карательних отрядів вся Київщина повстала. Повстання набірає все більш і більш широких розмірів, про що яскраво

свідчить те, що незабаром, частина губернії опинилася в стані повстання. Повстанческі сили ножна зважувати і підраховувати на основі офіціяльних повідомлень і почасти по безпосереднім звідомленнян уповноважених партійних товаришів. Наприклад, канівські власти повідомляють: орґанізована банда селян в кількости 6000 чоловік захопила багато сел, сили її зростають і т. д. Повстанческі отряди були значних розмірів і нараховували до де-кілька тисяч чоловік.

Першою, як було зауважено, повстала Звенигородщина з орґанізованим центром в Лисянці. З точних джерел маємо такі відомости. Початок повстання був цілком стихійний, без проводу яких би то не було партійних серйозних орґанізацій. Вибухло повстання через провокаційні заходи Німців і представників гетьманської влади. До повстання властям і Німцям було відомо, що Звенигородка має сильні і добре налагоджені антиурядові орґанізації, але ніякими способами не удавалось їх розкрити. Через те власти й Німці рішили прискорити вибух, аби таємні орґанізації себе виявили і таким чином можна було би з ними своєчасно розправитись. За-для цього були зроблені порки і знущання в цілому ряді сел. Селяне не витримали і повстали. Елемент орґанізаційно свідомий приєднавсь тільки згодом з ціллю надати рухові орґанізованости.

Що торкається гасел повстанців і виног, то в цьому відношенню одностайности не помічається, але здебільшого — вимагали повернення добутих революційних прав і вольностей, відновлення діяльности Центральної Ради і скликання в найблизчий час Установчих Зборів. Документом, що потверджує це. можуть служити умови миру під Звенигородкою повстанців з Німцями. Німці обіцяли довести вимоги до відома вищих своїх властей. Вуло гасло і обєднання з Росією. На Канівщині в більшости повстання йшли під гаслами большевиків. Так, коротко кажучи, уявляються повстання на Київщині в головних своїх складових елементах.

Як висновок, треба підкреслити, що так чи инакше, а повстання є факт, і що, чим далі, воно набірає все більш значних розмірів. Сумне явище, що повстання відбувається не під одним гаслом, що шкідливо відібється на напрямку майбутнього перевороту. Ріжниця гасел приведе до змагання центральних політичних орґанізацій в разі успіху всеукраїнського повстання. Отже на нас лягає обовязок по змозі надати рухові певну орґанізованість. Що торкається відношення партійних орґанізацій до повстання, то в цьому напрямку вони твердо стояли і стоять на тому, що потрібно вести не повстання, а партизанську боротьбу. Делеґати до повстанців одсилались з наказом ліквідувати великі сили і розбиватись на боєві таємні орґанізації, партизанські отряди."

Знищення диктатури буржуазії, повернення здобутих в революції прав і вольностей, відновлення діяльности Центральної Ради, скликання Установчих Зборів, а то і домагання заведення народоправства в формі рад селянських і робітничих депутатів — ось ті глибші гасла, ті цілі, за які накладало трудове селянство своїми головами в боротьбі з ґенералом Скоропадським, російською, німецькою й українською буржуазією.

Та буржуазія не хотіла бачити цих цілей в тій боротьбі, яку вело селянство, вона мовчала про них, вона кричала про анархію, бандитизм, грабіжництво і в той же час вперто, послідовно, жорстоко, і дійсно по-бандитському вела далі свою лінію — лінію скріплення своєї клясової диктатури, повернення до своїх рук награбованих раніш багацтв й зосередження в своїх руках нових матеріяльних цінностей, лінію повного економичного і політичного поневолення працюючих мас. За наведеними вище зразками поміщицького законодавства в земельній справі пішли пнші, не менш яскраві.

digitized by ukrbiblioteka.org

В першій половині червня, після настійних домагань ґен. Айхгорна і барона Мума,*) які булі занепокоєні хвилею повстань на Україні і загрозою знищення врожаю, гетьманська рада міністрів ухвалила тимчасовий земельний закон, головні основи якого зводились до слідуючого: перше — одна особа має право набувати сільськогосподарської землі не більше 25 десятин. Друге — спілки окремих осіб мають право набувати таку кількість землі для сільського господарства, яка не переходила б кількости, яку мають право набувати участники спілки кождий зокрема. Третє — протягом двох років по затвердженню купчої записі набутий спілкою маєток повинен бути розмежований між членами спілки на окремі участки з тим, щоб кожний володів не більше, як 25 десятинами. Четверте — державний земельний банк набуває сільськогосподарські і лісові землі без обмеження розмірів і банк має їх розпродувати, на основі нового закону, тоб-то не більше 25 десят. на кожну особу. П'яте — в разі порушення вищевказаних правил, вся набута на одну особу звиш 25 дес. земля переходить без винагороди до скарбу після рішення суду.

От і вся „земельна реформа". Поміщик міг продавати свою землю окремим селянам чи державному земельному банкові, міг і не продавати. Ґенерал Скоропадський та поміщик Лизогуб хоч і заявляли, що „не спиняться ні перед якими заходами" для задоволення селянства землею, одначе на ділі не вважали потрібним хоч в малій мірі вплинути на поміщиків в напрямку продажу ними землі селянам чи банкові. З другого боку, зовсім не чіпав новий закон питання про определіння цін на землю — це також полишалось на волю поміщиків. Єдине, що встановляв закон, це норма в 25 десятин, поверх якої нікому не вільно було набувати землі; таким способом малось на увазі шляхом вільної і повільної мобілізації землі утворити на Україні верству „кріпких мужиків", маленьких поміщиків-фармерів, про яких мріяла українська хліборобсько-демократична партія, а ще раніще один зі стовпів старої самодержавної царської Росії Столипін. Нема чого говорити, що це була ніяка реформа, хоч проти неї і виник цілий рух серед поміщиків.**) Не тільки безземельне селянство, голота, але навіть і трохи заможніще малоземельне селянство не могло з неї скористати: землю міг купити тільки сільський кулак, котрий збив кошйчину, визискуючи селянську голоту. Для селянської ж бідноти залишалось одно — німецьке військо, офицерські карательні загони, контрибуції.

Трохи пізніще (на початку липня) Рада Міністрів виробила ще один закон (затверджений гетьманом в середині липня) про так звані „ліквідаційні комісії" (ґуберніяльні і повітові), які мали прийти на зміну

*) Представника правительства Німеччини на Україні.

**) Поміщики Золотоноського повіту (на Полтавщині) подали в липні місяці 1918. дуже інтересну „Заяву панові Гетьманові" (підписану головою поміщицького союза Рудковським і секр. Кліментовичем), в якій поміщики, між иншим, домагались, щоб „постанова про обмеження набування й продажу землі була скасована, з огляду на те, що вона являється явно-соціялістичного напрямку і має метою підкопати той ґрунт непорушної власности, на якому тільки й може тривко будуватися держава". Пізніще поміщики виступали кілька разів в такім же напрямку.

тимчасових комісій, що реґулювали справу збірання урожаю 1918. року. В склад цих комісії мали входити: повітовий староста, представники міністерств земельних, внутрішніх, судових і фінансових справ та державного контролю, представник повітової земської управи і по два представники від поміщиків і багатих селян — земельних власників. Мета комісій определялась законом так: комісії мали відновити в дореволюційних формах порушене землеволодіння, а також подбати про повернення поміщикам забраних у них по законах революційного часу підприємств, рибних промислів, інвентаря і иншого майна, а також і про повернення відшкодовання за страти, понесені поміщиками підчас революції, і за користування майном, про виплату селянами поміщикам за посіви, зроблені на поміщицьких землях. Одним словом, узаконення на майбутнє того здирства, яке вже переводили поміщики за допомогою карательних експедицій, накладаючи на села мілліонні контрибуції. *)

Нарешті, завершенням поміщицької творчости в земельній справі явився „Закон про засоби боротьби з розрухою сільського господарства“, затверджений ґенералом Скоропадським 8. липня 1918., яким заводилась справжня панщина для селянства (на зразок тої, яку в свій час хотів завести при правительстві Керенського Верховний Главнокомандующий ґенерал Корнілов). Ось зміст цього закону:

„1. Надати ґуберніяльним земельним комісіям право під керуванням і з затвердження міністра земельних справ видання обовязкових постанов про примусове використовування живого і мертвого сільськогосподарського інвентаря власників, котрі не вповні використовують його у власних господарствах, для робіт у других господарствах, для перевозок, які мають державне значіння.

2. Надати ґуберніяльним земельним комісіям право, під керуванням і з затвердження міністра земельних справ, видання обовязкових постанов про норми платні за сільськогосподарчу працю та про примусове виконання місцевим населенням строчних сільсько господарчих робіт.

3. Надати право ґуберніяльним земельним комісіям в тих обовязкових постановах, які вони видаватимуть, визначати за порушення цих постанов кару — арешт до трьох місяців, штраф до 500 карб. Накласти на повітових старостів обовязок призначення на винних цих кар. Постанови про те повітових старостів можуть бути оскаржені до ґуберніяльних старостів: рішення останніх по цих скаргах остаточні.

4. Установити кару з заміною тюрмою строком до одного року чи призначення до примусових громадських робіт на такий же строк за слідуючі вчинки, коли за них по закону не установляється суворіща кара: за силоміцне псування і знищення засівів врожаю зібраного хліба, за свавільне закриття чи припинення сільських робіт, а також і за підбивання до таких вчинків.

5. Діла про вчинки, які зазначені в ст. 4, розглядаються в звичайному судовому порядкові по-за чергою.

---

*) Міністр внутр. справ І. Кістяковський (що заступив після Лизогуба) в своїм обіжнику (розісланім в серпні місяці) одверто писав про те, що ліквідаційні комісії мають продовжувати справу карних загонів, в иншій тільки формі, звичайно. „З виданням статута тимчасових земельно-ліквідаційних комісій, — писав Кістяковський: установлено законний порядок що-до повернення збитків, які мають землевласники, і повернення одібраних у них маєтків, а також й інвентаря. Тимчасом у багатьох місцевостях все ще й досі провадять свою діяльність удержувані на приватні кошти карательні загони („отряды“), які чинять ґвалтовні речі“.

digitized by ukrbiblioteka.org

6. Закон цей перевести в життя по телеґрафу".*)

Таким чином, віддавався селянин разом зі своєю худобою, возом і иншим інвентарем в повне роспорядження поміщиків. А ні відмовитись від праці в поміщицькому маєткові, а ні вимагати певної платні за свою працю він не міг. Повертались справжні кріпацькі часи: селянина намагались зробити рабом, власністю пана; нема чого говорити, що таке „законодавство" ґенер. Скоропадського тільки підливало оливи в огонь.

На селах діялось щось страшного. Здавалось, не було ніяких меж знущанням над селянством. Не задовольняючись контрибуціями, поміщики намагались знищити селянство фізично і морально, вживаючи нечуваних, ображуючих людську гідність середньовічних кар, ґвалтуючи жіноче населення. Людей брав часом одчай. До Центрального Комітету Всеукраїнської Селянської Спілки весь час прибували селянські делеґації, сотнями надходили протоколи сільських громад з усіх повітів України з проханням визволити селянство від того лиха, „якого самі старіщі люде не памятають", як завше вказували селяне.

Наводимо тут для характеристики становища на селах витяг з протоколу-прохання громади села Бісівки, Ляховецької волости, Острожського повіту на Волині, надісланого до Центрального Комітету Селянської Спілки саме влітку. Вказавши на тяжке селянське життя, безправство і свавільство поміщиків, селяне писали:

„У поміщика Яворського, який сам за часів Центральної Ради зрікся свого маєтку, випадково якоюсь проходящою військовою частиною забрано трохи майна. Перед Великоднем, коли наступила гетьманщина, поміщик привів до нашого села Німців. Було заарештовано щось чоловіка 14-тьох, котрі були поміщиком начитані зі списка, но чогось через якісь власні міркування, чи які причини, усіх одпустив до дому, тільки речі, які в кого є, щоб привезли і щоб повернули солому, котру в нього розібрали. Солому йому повернули, а хто не мав, то віддав йому грішми; также були повернуті йому всі речі, котрі селяне розібрали, а ті речі, котрі большевики вивезли, то де ж ми їх могли взяти. Через де-який час він знов зібрав усіх своїх прибічників і переказав через них, щоб люде порахувались з ним та заплатили йому 20.000 карбованців. Таку суму для вашого села де було взяти, та й за що платити, коли ми не винні (у нашому селі 120 хат, село бідне) та зараз і грошей не було де взяти, а треба було що-небудь продати, а більше треба було хліба з поля дочекатися та продати і тоді можна було гроші віддати. Так пройшло аж до роспорядження уряду про сформування карательних отрядів. Поміщик, змовившись з міліцією навіть другого повіту та з начальником державної варти м-ка Білогородки того ж таки повіту, почав збірати ‚сход' у селі. Хто йшов, того зараз зачиняли в льох, а хто не хтів іти, того виконавці волі панської (люде каратель-

*) В додаток до цього закону треба нагадати ще про „Закон про передачу хліба врожаю 1918. р. державі", затверджений Скоропадським в середині липня 1918. Згідно цьому закону, вся кількість хліба врожаю 1918., за винятком кільвости, потрібної для харчування і господарських потреб володаря, поступала по твердим цінам (встановленим Врем. Правительством в 1917. році) в роспорядження гетьмано-німецького уряду. За ухилянія від „добровільної здачи" хліба закон погрожував реввізиціями. Хоч закон цей було складено немов би взагалі для всіх хліборобів — поміщиків і селян, проте направлений він був виключно проти селян, які від нього і потерпіли багацько. Поміщики ж були в спілці з продовольчими й иншими орґанами і продавали свій хліб по вигідним цінам.

ного отряду) били, скільки їм бажано було, і заставляли силою йти та гроші нести. Хто приніс гроші, того відпускали до дому, но проти тих, хто може колись за правдою вповминавсь та на кого поміщик злість мав, били, скільки могло здоровля витримати, по голому тілі нагайками. Знущались, тішились стільки, скільки їм бажано було, навіть таких старих били, котрі нездужали на ‚сход' іти (їх били біля своїх хат). Били також жінок та знущались над ними так, що одна жінка збожеволіла. Хто не мав грошей, то забирали з хати подушки, килими, взагалі все, що мало цінність, та держали до тієї пори, поки не приносив чоловік грошей. Це доставалось усім без розбору, крім його прибічників. А щоб люде не могли повтікати з села, то в селі по всіх шляхах були розставлені постові, а це все було як раз у жнива, як хліб на полі сам просив праці. Дякуючи тільки сусідньому поміщикові, котрий дав у борг людям більше як 20 тисяч карбованців, та кільки худоби рогатої, котра годувала нам дітей, продали, то тоді трохи загодили. Певно тисяч 50 заплатили, бо саме менше брав з хати 700 карб., а то й по півтори тисячи, тільки не взяв зі своїх прибічників. Певної суми не знаємо, скільки взяв, бо трудно дізнатись: усяка людина залякана, що боїться озватись про це; а ще більше бояться одкрито виступити та шукати правди, а врешті писали повітовому старості, то нема ніякої відповіді, та ще де-кому (писали), але щось усі мовчать. Здається, що вже повинен закрити всю цю справу, а проте ще не задовольнився його син, бо його — самого поміщика — вбили в другому селі, де теж збірав таку контрибуцію; він був управителем тамошнього маєтку і шукає ще винуватців та хоче запакувати чоловік 10 до вязниці.

Такого знущання ніхто не панятав; самі старші люде не памятають такого лиха.

Допіро треба додати, що цей самий поміщик, Яворський, був Поляк, тяжкий ворог українства, бо ще на початку революції почав свою орґанізацію проти українства і вспів прихилити більш як третю часть села до себе та проводив усе польське. Навіть, окрім Поляків, котрих у нашому селі в досить, пристало до його орґанізації де-скільки Українців. Таким робом, виростала страшенна ворожнеча між Поляками та Українцями, через що він клав усі сили, аби помститись на тих, хто не пристав до його орґанізації; і помстився, бо дер гроші з противних йому та в додаток і набив добре.

Щиро прохаємо вас порадити нам, куди звернутись, щоб захистити себе від такого знущання та від неправдивої контрибуції; куди не писали, то гаяли тільки час, а користи нема ніякої. Маємо певну думку, що ви не залишите нашого прохання без відповіді, а може й ваше юридичне бюро взяло б цю справу на себе, ввичайно, по уповноваженню та й ва кошти.

При цьому для відповіді посилаєм 2 карбованці марками.

Прохачі селяне села Бісівки: (підписи, печатка).“

Та що могли відповісти на все це революційні орґанізації та партії? Здавалось, найлішша рада була б взяти в свої руки провід над тими повстаннями, що весь час йшли на Україні, обеднати їх в могутній суцільний повстансько-революційний фронт і збройною силою скинути з гетьманування ґен. Скоропадського, розігнати карательні отряди, вигнати з маєтків поміщиків, — коротше кажучи — повалити диктатуру буржуазії і взяти державну владу в свої — робітниче-селянські руки. Селянство і видвигало цю думку не оден раз, добре розуміючи, що боротьба з поміщиками, боротьба з контрибуціями і знущаннями, боротьба за землю, волю і звичайну людську гідність може закінчитись успішно тілько в тому разі, коли вона набере виразного політично-державного характеру, а не лише сепаратних, порізнених аґрарних розрухів. В де-яких повітах селянство викидало домагання повернення Центральної Ради, в инших домагалось скликання Украін-

digitized by ukrbiblioteka.org

ських Установчих Зборів; подекуди викидало загальні гасла боротьби „за землю і відновлення прав та вольностей“: були випадки, як ми вже згадували і вище, коли селянство боролось за владу рад (селянських і робітничих). Провідник найчисленнішого і найбільш орґанізованого повстанського ядра на Київщині, Шинкарь, вів розмови з Головою Центральної Ради М. Грушевським про необхідність надання рухові форм всеукраїнського селянсько-робітничого повстання; закликав старого Грушевського йти до повстанців і стати на чолі руху, запевняючи, що одного імени його буде досить, щоб огнем запалала вся селянсько-робітнича Україна і спалила в тому огні до-щенту поміщицько-буржуазну диктатуру.

Та обставини не сприяли тому, щоб підняти загальне повстання на Україні. Великою, дисциплінованою німецькою армією, що сягала числом до семи корпусів і була слухняною зброєю в руках реакційних німецьких ґенералів, не можна було легковажити. Хоч би й як щиро відгукнулись на заклик до повстання робітниче-селянські маси, хоч би яку велику повстанську армію вдалось з них зформувати, все ж роспочинати в той час війну з реґулярною німецько-австро-угорською армією на Україні було дуже і дуже небезпечно: така війна могла би закінчитись нещадним винищенням українського працюючого населення. Вязало руки також і неясне відношення до справи повстання (під проводом української революційної демократії) Совітської Росії. Підтримуючи ріжні авантюри з „робітниче-селянськими урядами України“, які формувалися час-від-часу в Москві і безуспішно пробували наступати на Україну, Совітська Московщина в той же час зовсім не виявляла бажання звязатись з українською революційною демократією і не подавала ніяких надій на підтримку повстання з свого боку, коли б воно виникло. Повстання могло розпочатись і при байдужости до нього з боку революційної Московщини могло бути подавлене арміями Центральних Держав. Все брали на увагу і політичні партії, і Селянська Спілка і старий Грушевський, якого хотіли бачити на чолі всенароднього повстання де-які селянські повстанські загони.

Селянство вислухувало всі ці міркування, але спинити своєї збройної боротьби не могло, хоч і несло великі втрати в боях з гетьманськими карательними отрядами та з реґулярним німецьким військом. Повстання то розбурхувались, то на якусь хвилю стихали. Але селянин і в думці не мав того, щоб хоч на хвилю скоритись банді розбійників, грабіжників і насильників на чолі з ґенералом Скоропадським і поміщиком Лизогубом. Від хати до хати, від села до села неребігала думка про необхідність масового, одночасного по всій Україні селянського виступу проти катів. Зусилля Української Партії Соц.-Рев. і Центрального Комітету Всеукр. Селянської Спілки, направлені до того, щоб здержати селянство від передчасних сепаратних виступів, що здебільшого кінчались тільки задушенням їх і немилосердними розстрілами селянських витажків, не мали успіху.*) Селянство не могло стерпіти гетьмансько-поміщицького

*) 28. червня 1918. Центр. Комітет Всеукр. Ради Селян. Депутатів оголосив відозву (у виривках надруковану в пресі) до селянства, в якій, вказуючи на окремі сепаратні неорґанізовані селянські повстання по всій Україні і на їх

терору та знущання і бралось за зброю в надії, що таки вдасться повалити панування поміщиків та капіталістів і повернути назад соціяльно-економичні і політичні здобутки української революції, які селянин вже мав, відчував, розумів і цінив.

9. Українська дрібна буржуазія бе на ґвалт (Заснування Українського Національно-Державного Союзу). Ми вказували в свій час на ті великі надії, які покладала українська дрібна буржуазія на гетьманський переворот. Слідом за хліборобами-демократами пробували „побрататись" з гетьманом й инші українські буржуазні ґрупи і передовсім українські соціялісти-федералісти. На урочистім відкриттю Українського Клюбу в Київі (19. травня) с.-ф. Л. Старицька-Черняхівська в своїй промові, зверненій до присутнього ґенер. Скоропадського, висловлювала певність і тверду надію, „що ті, хто зараз держить у своїх руках долю України, корпстатимуться допомогою щирих синів України та спільними силами виведуть її на шлях самостійного вільного життя". Ґенерал Скоропадський відповів на це в своїй промові, що в основу політики він кладе демократичні принціпи і буде щиро їх додержуватись. На вечері, що була влаштована після „офіціяльної частини свята", „щирі сини України" (др. Лукасевич, А. Ґаліп і инші) знова вітали „ясновельможного пана гетьмана" і висловлювали певність, що він не забуде їх своїми милостями, а ґенерал Скоропадський в своїй промові „ще раз прохав вірити, що він уживе всіх заходів до того, щоб Україна була вільною і незалежною", і обіцяв працювати спільно з українською дрібною буржуазією. І, справді, жмені „щирих синів України" ґенерал Скоропадський дав хліб (Д. Дорошенко, І. Красковський, Н. Холодний, С. Шелухин, О. Шульгин, Н. Стебницький, І. Саліковський, Слівінський, А. Ґаліп, др. Лукасевич, Карпинський і ще кілька осіб одержали ріжні призначення в гетьманському уряді). Але тільки жмені і то більше як окремим особам, персонально, так би мовити, а не як представникам певної кляси. Загальний же напрям політики, весь урядовий апарат — в центрі і на місцях — залишався цілком в монопольному володінню великої аґрарної і промислової буржуазії, яка в своїй діяльности зовсім ігнорувала українську дрібну буржуазію, полонивши і надію українського міщанства та куркулів — „ясновельможного пана гетьмана".

Ріжні українські „хлібороби", самостійники, ес-ефи почули, що ґрунт з-під їх ніг усовується, що укохані їхні мрії про гетьманщину, як українську дрібнобуржуазну державу, розвіваються, що не вони,

---

згубні наслідки (розстріли селян і підпали цілих сел), закликав селянство до орґанізації і звязку з Центр. Комітетом. Щоб ввести орґанізаційну роботу між селянством в леґальні рямці (подібно до того, як велась орґанізаційна робота серед робітництва в формі професійних спілок), Центр. Комітет Селоспілки виробив статут для орґанізації селянства на місцях в професійні селянські спілки „для захисту клясових і професійно-економичних інтересів, а також для обеднання всього українського селянства на ґрунті культурного та ідейного політичного розвитку селянства," 6. липня відбувся з'їзд членів Всеукр. Ради Селянських Депутатів, який ухвалив заходи, пороблені Центр. Ком. в справі орґанізації селянства.

digitized by ukrbiblioteka.org

а инша кляса надає зміст гетьманщині і стає в ній пануючою. І от тут і починається шамотня української дрібної буржуазії, починається нервування, виникає думка про необхідність зробити опір тому непрошеному панові, що силоміць вдерся в „рідну хату, збудовану з таким трудом“, і сів на покуті, поставивши „господаря“ її в дверях, як наймита. „Хлібороби-демократи“ почували найбільшу кривду. Вони, що стільки постарались для повалення „анархичної і розбійницької“ Центральної Ради, вони, що, можна сказати, „вільними голосами“ обрали гетьмана і навіть носили його на своїх горбах по цирку після обрання, тепер були в меньшій пошані, ніж навіть „підмочені“ своєю роботою в Центральній Раді соціялісти-федералісти. Становище було зовсім прикре. і з нього треба було шукати виходу. Таким виходом і було утворення в травні місяці Українського Національно-Державного Союзу Партією Демократів-Хліборобів, Українською Партією Самостійників-Соціялістів, Українською Трудовою Партією, Партією Соціялістів-Федералістів і Об'єднаною Радою залізниць України та Головною Радою Всеукраїнської Почтово-Телєґрафної Спілки. Останні дві орґанізації, в наслідок національної боротьби українського робітництва з московським, боротьби, що підтримувалась почасти і гетьманським урядом в цілях дезорґанізації робітництва взагалі, попали до рук націоналістично-настроєних елементів українського робітництва (переважно інтеліґентських), які з мотивів національного характеру і тягли ці орґанізації до співробітництва з українською дрібною буржуазією.

Свою діяльність Український Національно-Державний Союз почав з меморіяла, поданого ґенер. Скоропадському 24. травня, в якому дрібна українська буржуазія писала „своєму гетьманові“ слідуюче:

„29. квітня цього року стався державний переворот, наслідком якого Українська Центральна Рада та її уряд припинили свою діяльність і вся влада управління перейшла до Гетьмана України й поставленого ним нового уряду. Україна нині управляється призначеним Гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в грамоті законів про тимчасовий державний устрій України. На призначений Гетьманом кабінет міністрів, як це свідчить заява п. Гетьмана з'їздові Хліборобів-Демократів і офіціяльні акти, видані урядом в роз'ясненння майбутньої його політики, покладено обовязок здійснити тверду владу на Україні, завести лад і спокій в Державі, при забезпеченню інтересів, як широких працюючих верств, так і всього люду на Україні, проводити тверду національно-державну політику в напрямі скріплення самостійности Української Держави і забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить її підвалиною, при повній толерантности до инших народів України.

Але цих завдань і обовязків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика і діяльність його йде зовсім в протилежнім напрямку. Кабінет міністрів є не-український по своєму складу і по своїй політичній орієнтації. В кабінет міністрів не ввійшли представники українських політичних партій і українських громадських ґруп (українські діячі), які власне і творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів ввійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих громадських не-українських ґруп, які завжди вороже ставились до українського руху і до української державности, поборювали їх з усих сил в імя „единої, неділимої Росії“. Антинімецька орієнтація цих партій і ґруп, орієнтація в бік Антанти, всім давно й загально відома. Ці партії та ґрупи вславились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю, і тому прикликання їх до власти цілком справедливо утворило повне недовірря в українськім народі до

Гетьманського уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою і діяльністю новий уряд дає ґрунт і підстави для повного недовірря і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність „Русскій Союзъ“ на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування „єдиної неділимої Росії.“ В цей союз входять члени ріжних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже й ті партії та громадські ґрупи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени „Русскаго Союза“ на Україні притягуються новим урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій на Україні — не тілько не досягається, а осягаються результати, діяметрально протилежні.

Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого й селянського з'їздів, розгін останнього навіть з допомогою збройної сили, в той час як дозволяються з'їзди представників капіталу, торговлі і великої земельної власности, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського з'їзду страшні: ця заборона кинула бідніще селянство в розпуку і безпорадність; через те повстала скрізь страшна ненависть до господарів-хліборобів, убийства їх, підпали, знищення, спаші посівів і таке инше. Зміна комісарів і комендатів, а часом їх увязнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб не-української орієнтації, а то й українофобів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які, замість боротьби з анархією, борються з українським елементом урядового апарату та з українським елементом громадських і державних інституцій. Разом з тим розвязуються демократичні орґани самоврядування і реставруються старі цензові думи і земства. Така однобічна в інтересах великої земельної власности й капіталу, безтактна, а то й жорстоко брутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян. Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського руху, припиняє діяльність „Просвіт“; українські діячі, а то й просто свідомі Українці на провінції переслідуються і арештуються. Нарід має всі підстави переконатись, що йде рішуча і безоглядна реставрація старого ладу в національнім і соціяльнім розумінні. Уряд провадить таку політику, як би революції зовсім не було, і цілком ігнорує утворену революцією свідомість народніх мас. Рішуча і послідовна заміна по всіх міністерствах українського елементу не-українським елементом, головним чином великоруським, витиснення з ужитку української мови по міністерствах — довірря новому урядові не утворять.

В суді знову запанувала російська мова, яка поки-що обявлена рівноправною з українською. Суддями, навіть на вищі посади, призначаються люде і не з громадян Української Держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привилеїв бюрократів бувшої самодержавної Росії. В міністерстві освіти, найважніщім для нашої молодої Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністром хоч і Українця родом, але російського кадета, який ніяк не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливіщої для нашої державности, і, завдяки його розпорядкам, державна мова, що потрібує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі єдина панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денаціоналізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педаґоґів від керовництва освітою. Разом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка обявлена паном Гетьманом державною. А проте за час гетьманства войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде похід проти українського собору, заводяться нові митрополії, нагінка на Українців-духовних збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальности нашої церкви. Наше військо, що відограло головну ролю по відбудованню нашої держави й серед якого єсть найбільше патріотів і фаховців всякого роду зброї, нині свідомо руйнується і заміняється московським елементом або в кращім разі цілком байдужим до української справи.

digitized by ukrbiblioteka.org

Виконуючий обовязки міністра — людина Україні стороння, а мав змінити його ґенерал,*) про якого нам відомо лише те, що, виложивши торік під Фокшанами два корпуси Українців (VII і VIII), вживав потім заходів, аби зашкодити українізації війська дорученої йому армії. Витісняючи скрізь з армії Українців, заводиться рядом, замісць контр-розвідки, політичну шпіонажу, куди набираються на службу особи, ворожі не тільки українству, але і всякій державности (як, наприкл., большевики). Морське міністерство, що так нам потрібне, бо гине наша дорогокоштовна фльота, зовсім не зорґанізоване. Земельна справа, така болюча і така небезпечна в цей час, яка потрібує для себе найбільшої уваги, передається в руки такого „діяча“, який, підбором собі товаришів (не-Українців) і відношенням до своїх співробітників по міністерству, зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обурення. Земельні закони Тимчасового Російського Уряду й Центральної Ради грамотою п. Гетьмана скасовані, а нові навіть не намічені, що дуже хвилює українські народні маси. На чолі міністерства праці також повинна б стояти людина з Українців, близька до робочих мас, а не фаховець-професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в міністерстві ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціятиви утворення нових. На чолі міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній праці в Татьянівськім Комітеті, яко свідомий ворог української ідеї. На чолі міністерства торгу і промисловости поставлено кадета, добде відомого ворога української державности і біржевого спеціяліста, а зовсім не фаховця дорученої йому справи; чоловіка, який буде тягти (і вже тягне) до забезпечення інтересів окремої кляси людей, а не до постановки діла в державнім розмірі і до самостійности нашого торгу та промисловости й незалежности їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торговлею і портофранко на московськім кордоні.

Української мови міністр не признає, а тому наказав, щоб всі реферати подавались йому на московській мові. В міністерстві харчових справ тов. міністра, йдучи проти постанови Всеукраїнського Союза Земств, дає розпорядок про передачу всього майна Союза Земств і Городів центральним московським інституціям. Міністерство закордонних справ цілком здезорґанізоване: нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа — наше сучасне міжнародне положення — вимагає до себе пильної уваги. Справи з Кримом, Бесарабією, нашими східніми сусідами (Південно-Східнім Союзом), справа миру з Московщиною, холмська справа і, нарешті, полагодження непорозумінь по нашим мировим умовам з Центральними Державами — все це потрібує негайного розвязання, бо кожний день проволікання несе нашій державі несчислені збитки. Найважніща інформаційна орґанізація уряду — Державне Телеґрафне Аґенство доручено старорежимникові й найгіршим ворогам українського руху — галицьким москвофілам, які роблять офіціяльною мовою Аґенства московську мову.

Таким чином, вся політика нового уряду тільки збільшила анархію і заколоти по селах: швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними що-до одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набирати сили по селах. Почались експеси, озброєний опір, пожежі, спаш на поміщицькій землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на в'їзді хліборобів тягли руку велико-земельних власників, і т. и. З'явився і почав ширитися стихійний аґрарний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. При таких умовах Українська Держава не зможе виконати своїх обовязків по мировому договору з Центральними Державами. Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довіррю народа, та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низше підписані українські партії й орґанізації в и с л о в л ю ю т ь й о м у в о т у м н е д о в і р р я. Добрий державний лад може завести тільки н а ц і о н а л ь н и й д е м о к р а т и ч н и й к а б і н е т, складений в більшости з відомих українських діячів, взагалі з осіб української оріентації, які б мали повне довірря широких українських мас.

К и ї в, 21. травня 1918 р.

---

*) Йде мова про ґенерала Р а ґ о з у.

В імени українських партій і орґанізацій підписали уповноважені: Української Партії Самостійників-Соціялістів, Української Трудової Партії, Партії Демократів-Хліборобів, Партії Соціялістів-Федералістів, Обєднаної Ради Залізниць України, Головної Ради Всеукраїнської Почтово-Телеґрафної Спілки."

Висловивши вотум недовірря гетьманському правительству і поставивши перед ґенералом Скоропадським вимогу українізації політики і всіх державних орґанів на Україні, з паралельною демократизацією їх в дрібнобуржуазному розумінню, Національно-Державний Союз тижнем пізніще звернувся зі скаргою на прикре становище української дрібної буржуазії в Українській Державі до німецького народу.

„У страждання і пониженню пробував український нарід під московським панованням більш, ніж два з половиною століття, — писав в цій скарзі Національно-Державний Союз. Зачинена була книга життя його. Але в глибинах народнього духа невпинно горіла ідея вільної самостійної України. І коли велика революція струсонула іржавий, трухлий орґанізм Росії, з-під попілу та руїни з'явився молодий нарід, щоб поквапно утворити свою самостійну державу. Та ледве була оголошена перед цілим світом відроджена Українська Держава, ледве український нарід зробив мирову згоду з Центральними Державами, як колишній поневольник України — московська нація оголосила криваву війну українському народові і в формі так званого большевизму московський нарід залив своїми варварськими ордами територію України; московські варвари мстилися за відокремлення України. Одурюючи темні селянські маси демаґоґічними закликами, московські орди плюндрували, грабували й руйнували Україну. Але, руйнуючи український нарід, вирізуючи його інтеліґенцію, вони виразно щадили московську та жидівську кольонізацію на Україні. Метою московської навали було знищити українську самостійність, вирізати провідників українського народу. На горе собі, пізно зрозумів український нарід справжні цілі Москвинів. Він дав себе одурити брехливими словами і, замість того, щоб збройною рукою витрощити насильників і викинути їх з України, щоб на завжди свою самостійність і незалежність забезпечити, український нарід здебільшого пасивно відносився до большевицької навали. Тодішне українське правительство змушене було облишить столицю України, Київ, і незабаром побачило, що навіть істнування самої Української Держави загрожене.

В цей грізний момент воно обернуло свої очи до великого і могутнього німецького народу, з яким Українці ніколи не ворогували на всім протязі своєї історії, народу, до якого Українці мають традиційну пошану. І од цього народу Україна одержала великодушну поміч. Німеччина, а потім Австро-Угорщина, послали кожда своє військо на поміч Україні. Ті війська прийшли, щоб допомогти українському військові вигнати з України московські орди. До внутрішніх справ Української Держави дономогове військо не мало втручатися, як про це свідчить зміст телеґрами канцлера Ґертлінґа у відповідь на телеґраму українського міністра-президента Голубовича, в якій є, між иншим, отсі слова: „Я маю сміливість заявити, що як тільки ви прийдете до переконання, що справа німецьких військ скінчена, негайно буде даний наказ про їх вивід." Українська інтеліґенція з ентузіязмом витала його великодушну поміч, український нарід великодушно приймав гостей-визвольників і охоче ділився з німецьким народом хлібом—сіллю.

Але по мірі того, як німецько-австро-українські війська виганяли з України московські орди, почала дуже зростати ненависть до українського народу у тих, хто був радий цим ордам, хто ненавидів ідею Української Держави, кому поневолення українського народу йде на користь. Москалі, Жиди та польська шляхта побачили себе загрожепими зростом української державности і, безсильні стати до одвертої боротьби, вони почали свої потайні інтриґи. Це — хатні вороги українського народу. В большевицько-московськім наїзді добачили українські Москалі повернення свого національного панування над українським народом, повернення єдиної Росії; через те навіть поміщики-Москалі, лякаючись соціяльної програми большевиків, витали вороття пануючої

digitized by ukrbiblioteka.org

московської мови й московського кулака над Україною. Жидівський нарід, буржуазія якого вже цілком з'асимілювалася по мові з Москалями, бачить у відокремленню України територіяльне скорочення своєї торговельно-промислової діяльности, а в національнім і культурнім відродженню українського селянина вбачає безпосередню загрозу свому звиклому способові життя торговельного посередника. Жидівський нарід прагне єдиної Росії і ненавидить українську самостійність. Польська шляхта, маючи величезні маєтки на Україні, неприхильно ставиться до державного відродження українського народу. Отже, обєднані ненавистю до українського народу, Москалі, Жиди і Поляки добачають свій порятунок тільки в тім, щоб український народ пересварити з німецьким. Гасло до цього подали представники московської та жидівської демократії, що на правах членів Центральної Ради засідали в Малій Раді і робили безконечні запити. Роздмухуючи де-які малозначні вчинки з діяльности німецького війська й надаючи тим вчинкам першорядне державне значіння, вони систематично й свідомо провокували українсько-німецькі відносини. А тимчасом і московсько-жидівська буржуазія почала нашіптувати проти українського народу впевняючи німецьке командування, що зрілої інтеліґенції української немає, що увесь нарід український складається з простонароддя, дикого та некультурного. Московсько-жидівська буржуазія, вказуючи на склад Центральної Ради, впевняла, що ніби инших культурних людей, як ті, що в Центральній Раді, український нарід зовсім не має. З другого боку, Москалі й Жиди посередно й безпосередно впевняли українського селянина, що Центральна Рада продала Україну Німцям, що Німці прийшли з тим, щоб повернути землю панам, щоб не допустити ніяких політичних та соціяльних реформ, щоб поневолити Україну або при нагоді заплатити Україною Англії, Франції та Московщині.

Українська інтеліґенція — національно-свідомі верхи українського народу були саме тоді відпихнуті українськими лівими соціялістами від усяких впливів і значіння, і через те вони не мали змоги запобігти ворожим заходам московсько-жидівського компльоту, який мав тим більшу силу, що його підтримували й польські поміщики на Україні. Завдяки цим сварам, помалу утворялось між Німцями й Українцями обопільне непорозуміння. Коли ж виникли непорозуміння ще й між українським правительством, яке вміло говорити тільки мовою соціялістів, і військовим німецьким командуванням, яке говорило мовою войовників, тоді надійшли зміни відносин, і первісні цілі набрали зовсім нового характеру: принціп невтручання до внутрішніх українських справ був нарушений.

Тимчасом в українськім народі відбувалася природня і здорова реакція проти утопійних, нежиттєвих і шкідливих захоплень, особливо в аґрарній справі. Ця реакція йшла двома шляхами: одна частина землевласницького селянства, зорґанізована в союзи ще за московського самодержавя земськими начальниками, йшла під проводом московських і москофільських поміщиків; друга частина хліборобів, зорґанізованих українською інтеліґенцією та поміщиками-патріотами, була під проводом цих останніх. Орґанізації йшли нарівно, але і тих і других обєднувало бажання оборонити принціп власности, загрожений від соціялістів-утопістів. Та коли українські провідники хліборобів хотіли тільки ґрунтовної реорґанізації Центральної Ради й правительства введенням буржуазних українських елементів, в той час московські провідники хліборобів, підшиваючись під українську шкуру, хотіли повного знищення самої ідеї Центральної Ради. Треба зазначити, що саме тоді і в Центральній Раді назрівала реакція проти лівих соціялістів.

Замість виждати й дати самому українському народові змогу подужати свою хворобу і знайти шлях до трансформації своєї революційної влади, німецьке військове командування взяло участь у перевороті. А творючи цей переворот, німецьке військове командування увійшло у згоду не з українськими, але з російськими провідниками. І треба рішуче зазначити, що московські поміщики ніколи не зважились би й не здолали б зробити перевороту, коли б 29. квітня, підчас з'їзду хліборобів, — з'їзду, що розколовся на дві половини, відповідно до руху й намірів своїх провідників: з одного боку Москалів, а з другого Українців, — коли б в цей мент не відбулися, по загаду німецької військової влади, публичні

арешти Центральної Ради та правительства в самім будинку парляменту. Арешт був наче гаслом.

Переворот віддав усю владу на Україні в руки чужинців, ворогів українського народу. Міністерство Лизогуба зложено здебільшого з так званих малоросів, цеб-то осіб української крови, але з московською душею, які в часи українського національного поневолення покинули свій народ, пішли на службу московському (народові) і, як ренеґати, ще й досі ненавидять українство. Бувши людьми московської орієнтації, вони однаково ворожі, як українському народові, так і німецькому народові. Опинившися при українській власти, ці пани, під усякими вигідними претекстами, відбувають вакханалію вигонення Українців з державних посад, продовжуючи по сути річи з національного погляду чорне діло своїх одноплеменників-большевиків, надуживаючи довірря гетьмана і німецького військового командування. Всі урядові інституції систематично заповнюються московськими урядовцями, навіть не-українськими підданими, яких простісенько виписують з Петербурга або Московщини під тим фальшивим претекстом, ніби між українською інтеліґенцією нема культурних сил. Усі посади ґуберніяльних і повітових старостів (комісарів) та комендантів віддано старим ворогам українського народу, що віддавна боролися з українським рухом. Згори їм про людське око згадано говорити про будову Української Держави, але дійсне їх призначення підготувати на Україні реставрацію російської державности, щоб в слушний час злучити Україну з Москвою, щоб знов утворити єдину неділиму Росію.

Українські хлібороби, які утворили рух для забезпечення принціпу приватної власности, бачать з жахом, що, чіпляючись за цей принціп, чужонаціональні елементи захопили політичну владу на Україні в свої руки і знов обертають українську націю в рабство. Широкі народні маси бачать, що не тільки земля, але, що найгірше, уся політична влада перейшла знов до рук чужинців, старих ворогів українського народу. Народ бачить, що хоч і лишилась ще форма Української Держави, але в неї вливається антинаціональний зміст, і все, що здобула національна революція, обернено фактично в нівець, а його історичні вороги знову беруть гору навіть у його власній державі . . . (конф.). Пара міліонів Москалів знову панує над трьома десятками міліонів Українців. В Українській Державі Українцями напихаються тюрми . . . (конф.).

В цей грізний час небезпеки для життя українського народу та його держави Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги менту для будучинн паших обопільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана, і військове німецьке командування не має втручуватись до нашої внутрішньої боротьби, не має підтримувати московську меньшість, яка нині через Раду Міністрів захопила владу на Україні. Український народ має змогу утворити свій національний діловий кабінет міністрів з елементів державних і досвідчених фаховців. Цей національний кабінет дасть Україні спокій, зміцнить владу, положить міцні основи до будування національної держави і забезпечить точне виконання берестейської умови, як в інтересах німецького народу, так і в інтересах українського народу. В ім'я справедливости, яка для кождого Німця і для кождого Українця є найсвятішою річчю, в ім'я принціпів людськости нехай буде усунена небезпека для української нації, бо ця небезпека в будучині може зробитись небезпекою також і для німецького народу!

Київ, 30. мая 1918. Український Національно-Державний Союз політичних партій і орґанізацій."

Наведені документи краще всяких слів характеризують позицію української дрібної буржуазії в часі гетьманщини. З них ми бачимо, що позиція ця була гостро національною і виразно клясовою. Та українська дрібна буржуазія не виявила і не могла виявити сили і здатности, потрібної для того, щоб стати пануючою клясою в українській державі. Історично-економичні умови суспільного розвитку на Україні були проти дрібної буржуазії. Вона не в стані була орґанізу-

digitized by ukrbiblioteka.org

вати господарство України; не в стані була перевести земельної реформи (заплутавшись в протиріччі між необхідністю примусового переведення її й обстоюванням непорушности принципа приватної власности, як основи економичного життя), а вже про орґанізацію фабрично-заводської промисловости, про орґанізацію економичного життя в загальнодержавному, всеохоплюючому масштабі не доводиться й говорити: для того вона не мала жадних даних і поперед всього не посідала потрібних капіталів. Смішно було б говорити про підпорядкування цій клясі з одного боку великої аґрарної буржуазії, капіталістів, фабрикантів і заводчиків, тисячею ниток звязаних з світовим капіталістичним господарством і капіталістичними колами, а з другого — кляси будуччини — пролетаріяту України. І перша і друга кляса почували в собі кожна з'окрема більше сил, мали під собою більше ґрунту для орґанізації господарства (кожна, звичайно, на свій зразок), ніж українська дрібна буржуазія, і через те не хотіли і не могли безпідставно підпорядкуватись посередній суспільній клясі, якою була дрібна українська буржуазія. Навпаки, ця остання по умовам свого істнування могла підтримувати або ту (капіталістичну) або иншу (пролетарську) клясу в їх взаємній боротьбі. І коли українська дрібна буржуазія, через захоплення влади на Україні великою національно-неукраїнською буржуазією, опинилась, з відомих мотивів, в опозиції до цієї великої буржуазії, як перед тим була в опозиції до робітниче-селянської національно української демократії, то в цім її становищу ніхто не міг її врятувати — ні ґенерал Скоропадський, ні апеляція до „німецького народу“ в імя „справедливости“.*)

З цих причин Національно-Державний Союз не міг захопити ширших народніх мас і досягти помітного впливу на суспільне життя на Україні, доки не трансформувався в иншу, більш демократичну орґанізацію, з иншою платформою. Тим же часом українська дрібна буржуазія безрезультатно метушилась, ходила до Німців, до Скоропадського, просила, погрожувала, а життя йшло своєю чергою. Правительство Скоропадського від терору над робітництвом і селянством переходило послідовно до нагінок і на дрібнобуржуазні українські партії та ґрупи, в тому числі й на хліборобів-демократів (5).

---

*) Поступования німецького правительства на початках гетьманщини, як знаємо, давало українській дрібній буржуазії надію на „заступництво німецького народу“. Пригадаймо, як Німці налягали на гетьмана, щоб він вів українську політику і по змозі продовжував державні традиції Центральної Ради. Пояснялось це, звичайно, тим, що Німці не були певні в гетьманщині. Це останне видно також з домагання, поставленого Скоропадському, щоб мир з Центральними Державами було ратифіковано розігнаною Центральною Радою (Центральна Рада прийняла закон про ратифікацію миру, але закон цей не був ще роспубликований і ратифікаційні грамоти не були підписані. Тепер Скоропадський через дир. деп. мін. зак. спр. К. Лоського й инших аґентів вживав марних заходів перед президією Центральної Ради для підписання ратифікаційних грамот; але голова М. Ґрушевський і секретар М. Чечель, до котрих сі люде звертались, відмовились рішучо, і гетьманові прийшлось ратифікувати договір від себе). Але з бігом часу обставини змінились: Німці одмовились „заступатись“ за дрібну українську буржуазію перед великою буржуазією України, і скарги дрібної буржуазії лишались „гласом вопіющого в пустині.“

Розділ III.

Московські націоналісти на Україні і гетьманський уряд. (Боротьба двох культур і двох державних ідей).

10. Російська буржуазія і демократія скріплюють свої пануючі русифікаторські позиції на Україні. (Заснування „Русскаго Союза".) За часів Центральної Ради пануюча московська демократія на Україні почала була поволі призвичаюватись до свого нового становища — не пануючої демократії. Та гетьманський переворот — перехід влади в державі до рук московської буржуазії, розворушив свіжі ще рани розвінчаного національного почуття її, розбудив нові надії, розпалив бажання вернутись на старі позиції пануючої демократії. А оскільки цей націоналістичний запал російської демократії на Україні йшов в парі з ще більшим націоналістичним запалом російської буржуазії, він виллявся, врешті, в огидливі форми завойовницького великоруського, русифікаторського націоналізму.

Не встиг ще ґенерал Скоропадський розташуватись як слід в своєму новому гетьманському помешканні, як по всій Україні пробудились до життя російські чорносотенні монархічні орґанізації „союза русскаго народа", почали відбуватись ріжні з'їзди та наради чорного московського гайвороння. 14. травня відбулось в Одесі гучне зібрання „союза русскаго народа", що переіменувався з якоїсь причини в „русскій государственный союзъ": 6. червня відбулось вже третє зібрання російських монархистів в Харькові, яке обрало для керування справами орґанізації комітет: 7. червня відбувався в Одесі під головуванням митрополита Платона чорносотенний місіонерський з'їзд: 7. липня відбувся в Київі в Софіївському Соборі молебінь „за здоровля його царської величности, раба божого Миколи Олександровича" (Миколая II), з співами „Боже, царя храни" і маніфестацією: 23. липня відбувся в Київі великий монархічний з'їзд, який обмірковував справу відновлення Російської Імперії в старих межах під скипетром всеросійського монарха: 24. липня відбулася в Київі панахида по бувшому цареві Миколі II з участю урядовців-Росіян міністерства фінансів. Це — приклади розвитку великоруського чорносотенно-монархічного руху на Україні. Характерною рисою його була ворожість і цілковита неґація українського руху. Великоруські монархисти не визнавали ні українського народу, ні української культури, ні тим паче української державности, хоча б і в формах монархії-гетьманщини. Навіть з тактичних міркувань, навіть в цілях відбудови єдиної монархічної Росії вони не хотіли визнати гетьманщини і, користуючись „гостинністю" ґенер. Скоропадського, в той же час одверто виступали проти возглавлямої ним української держави, що довело пізніше навіть до де-яких (правда часових) конфліктів між правительством „самостійної Української Держави" і московськими чорносотенцями-монархистами. Зате оця безоглядна їх ворожість до українського народу споріднювала їх з русифікаційною роботою російської пануючої демократії на Україні.

Демократія, звичайно, підводила під свою націоналістичну роботу інший ґрунт й инакше формулувала свої цілі, ніж чорна сотня, але

digitized by ukrbiblioteka.org

обективні наслідки її роботи мало чим різнились від наслідків роботи одвертих україножерів. Заснування в травні місяці „Русскаго Союза“ (з центром в Київі) мотивувалось необхідністю обєднати сили „русских“ на Україні для оборони і розвитку московської культури на Україні і передовсім московської школи. В дійсности ж мета була цілком инша. Говорити про необхідність оборони московської культури було просто смішно, бо ніхто її прав не порушував: навпаки, гетьманщина робила все, щоб під формулою рівности української і московської мови в державних, громадських і наукових установах України привернути московській мові і культурі давнє пануюче становище. Справа і йшла про це останнє. По-за цим „Русскій Союзъ“ переслідував ціль відбудови Росії в старих, дореволюційних межах. Ця ціль, конкретне формулованнє якої кожна московська ґрупа чи партія давала відповідно до свого соціяльно-політичного світогляду, разом з боротьбою за пануюче становище московської культури на Україні обєднувала в „Русскомъ Союзѣ“ самі ріжнородні московські ґрупи, партії і кляси на Україні, починаючи від кадетів і де-яких правіщих ґруп і кінчаючи московськими народніми соціялістами, соціял.-революціонерами і соціяль-демократами меньшевиками. Не входили в склад „Русскаго Союза“ з лівих соціялістичних російських партій тільки большевики.

Обєднані в „Русскомъ Союзѣ“ і кожна окремо, московські ґрупи на Україні вели послідовний похід проти української державности, українських політичних партій, української культури. Вся московська преса того часу на Україні („Русскій Голосъ“ — орґан „Русскаго Союза“, що видавався під проводом кадетів, „Кіевская Мысль“ — орґан русько-еврейської ліберальної торговельно-промислової буржуазії, що обслуговувався жовтими соціялістами, переважно меньшевиками. „Народное Дѣло“ — орґан рос. соц.-рев., „Рабочая Жизнь“ — орґан рос. соц.-дем. меньш. і инші київські і провінціяльні російські ґазети) дружно „гризлась“ з українською пресою без ріжниці напрямків останньої. Кожне слово в українській пресі, сказане в оборону української культури і державности, вважалось демократичною московською пресою за шовінізм і антидемократизм, кожний вчинок гетьманського уряду, направлений на „урівноправнення“ московської й української культури, викликав в російських колах і пресі радість і похвалу. „Гризня“ між московською й українською пресою тих днів набрала застрашаючих форм і може служити зразком того, до якого занепаду може зайти демократія, підпавши психозові національного шовінізму.

Найбільша боротьба велася біля питання про мову в державних установах і про національний характер школи на Україні. Поміщики (організовані в союз „Хліборобів-собственників“) в своїй декларації, поданій міністрові внутрішніх справ, домагалися не меньше не більше, як того, щоб правительство „отмѣнило введенный революціоннымъ правительствомъ галицийско-латинскій языкъ, некультурный и чуждый для Украины“.

З приводу цієї інтересної вимоги „Нова Рада“ (серпень 1918.) писала:

„За останній час ми вже звикли до всякого трактування ідеї національного відродження нашого народу. Але одверте звертання до центральної влади, яка силою самого факта існування незалежної держави повинна являтися її реальним символом, щоб ця влада знищила найцінніщий культурний скарб нації, літературну мову, — навіть у цей час неможливих можливостів являється це надзвичайним.“

Звичайно, для тих, хто це робив, в цьому нічого надзвичайного не було: навпаки, тут була певна послідовність і льоґічність. Ті, що звикли десятки й сотні літ вважати український (селянський) нарід бидлом, некультурною німою робочою сплою, що на економічнім і духовнім (національнім) рабстві цього народу будували свій добробут, своє сите життя, не могли примиритись з тим, щоб мова цього народу розвинулась, набрала літературних форм і, ставши мовою державною, мовою політичного, економічного і культурного життя, тим самим стала одним з могутніх засобів визволення працюючих українських мас з-під всякого гніту, а передовсім з-під гніту національного, з рабства духовного.

За поміщиками потяглась і решта. „Протофіс“ подав до Верховної Колеґії Правителів (що заступала ґенерала Скоропадського підчас його подорожі до Німеччини) „Записку о русскомъ языкѣ“, в якій, хоч і більш дипльоматично, ніж це робили поміщики-феодали, в суті річи домагались тої ж самої „одміни“ української мови. Зазначивши, що, на їх (капіталістів) думку, „украинскій языкъ имѣетъ полное право на существованіе и развитіе“, протофісівці писали далі, що державною мовою, мовою урядових канцелярій, українська мова може і повинна стати „только тогда, когда она (украинская мова) выработаетъ и словарь и грамматику“; до того ж часу, доки буде вироблятись отой „словарь и грамматика“, повинна панувати на Україні московська мова. „Раньше чѣмъ давить богатый и могущественный русскій языкъ, — повчали гетьманське правительство капіталісти, — украинская мова должна вырасти естественнымъ, органическимъ путемъ.“ *)

*) Відповідь на ці лицемірні безпідставні заяви про недорозвиненість і бідність української мови дали урядовці Державного Секретаря в своїй записці до Державного Секретаря з приводу постановки питання про державну мову на Україні в Раді Міністрів (в жовтні місяці). Наводимо тут кінцеву частину цієї записки:

„З початку існування державних установ на Україні ми працюємо в державній канцелярії, де, між иншим, зосереджуються законопроєкти всіх міністрів. В названій інституції, крім Українців, котрі здавна вживають рідної мови, перебувають і такі, що не знали української мови. Але й ці останні через де-який час навчилися писати і говорити по-українському, і тепер вони разом зо всіма своїми товаришами працюють в законодавчій справі цілком вільно. Працюючи на протязі року над виготовленням ріжного роду докладів, проєктів, статутів, записок, проєктів законів, над перекладом і обробкою самих законів, провадячи до того ж все службове листування тільки на українській мові, ми упевнились, що український язик гнучкий, барвистий, дуже багатий словарним матеріялом, має надзвичайно велику кількість сінонімів, омонімів і т ин. для вислову ріжних відтінків мисли. При опрацьованню законів доводилось зупинятись перед трудністю не недостачі термінів, а великої кількости їх. Річна праця нас упевнила, що зрозуміла при новітности справи нестійність термінольоґії вирівнюється, і ми стоїмо на передодні того, коли ця справа може вважатись цілком полагодженою. На підставі практики і півторарічного досвіду, ми посвідчуємо, що при сучасному рівні розвитку українського слова нема ніяких обективних даних знов піднімати старі балачки про бідність українського язика взагалі або нездатність його до адміністративної чи законодавчої практики.

digitized by ukrbiblioteka.org

В тон буржуазії співала й московська демократія. Жовті соціялісти з „Кіев. Мысли“ писали довгі статі про недорозвиненість і непридатність української мови для державного вжитку;*) инші демократи, не вдаючись в оцінку української мови та навіть і похваляючи її, домагались урівноправнення обох мов на Україні в розумінню визнання московської мови державною на Україні. Аґенти правительственної влади на місцях зовсім усовували українську мову з ужитку своїх канцелярій.

Усовуючи українську мову з державних установ, московська буржуазія і демократія намагалась усунути її й з школи, особливо середньої та вищої. Заслуговує тут на увагу всеукраїнський з'їзд батьківських комітетів середніх шкіл і вчительських делеґатів, що відбувся в Київі на початку червня 1918. Скликали його Росіяне і при тому таким способом, що батьківські комітети українських шкіл або зовсім не були запрошені, або одержали запрошення невчасно; через це з'їзд вийшов московським.**) Російські делеґати докоряли урядові Лизогуба і міністрові освіти Василенкові „за спішну й насильну українізацію“, яка виявлялась в плятоничних намірах Василенка ввести навчання в народніх (сільських) школах України на українській мові і поволі ввести останню в середні школи. Пані Луначарська — докладчик на тему про „Майбутнє російської школи на Україні“ — доводила, шо „підтримка московської школи на Україні потрібна не в імя російського шовінізму, а для інтересів української державности... на Україні завсігди були і будуть дві культури: стара—московська і молода—українська. Стремління останньої виперти першу в короткім часі не дасть нічого практичного і приведе тільки до загуби всякої творчости і всякої культури на Україні.“ Рятуючи цю „всяку творчість і всяку культуру“, з'їзд виніс по загальному питанню про школу резолюцію, на початку якої говориться, що з'їзд вважає необхідним, щоб школа на Україні була збудована, згідно з основними потребами населення; далі висловлюється жадання, щоб перехід до навчання українською мовою українських дітей робився з великою обережністю, а наприкінці вже просто говориться, що для українського народу з'їзд признає необхідною москов-

---

Подаючи зазначені думки до Вашої ласкавої уваги, Пане Державний Секретарю, просимо, коли Ви визнаєте слушність нашої точки погляду і погодитесь з наведеними вище думками, довести до відома Ради Міністрів цю нашу записку підчас розгляду питання про природні права української мови в Українській Державі.

Директор Департаменту Законодавчих Справ Державної Канцелярії Володковський, Секретарь Ради Міністрів В. Дітятін, Директор Департаменту Загальних Справ Державної Канцелярії С. Гаєвський, Директор Державної Друкарні Г. Іовенко, Редактор „Державного Вістника“ І. Ющишин, постійний член Термінольоґічної Комісії професор А. Кримський. 11. жовтня 1918. м. Київ.

*) „Кіев. Мысль“ (вересень 1918.) в одній з своїх статей, проливши сльозу над урядовцями, що „преодолѣвають трудности украинскаго языка“, писала: „Панови Шелухину (що виступив в сенаті в оборону української мови, Авт.) треба було б потурбуватись впершу про українську граматику, українську школу, культуру, а потім вже про державну українську нову.“

**) З цієї причини делеґати Українці заявили (6. червня) на з'їзді, що вони будуть брати участь на з'їзді тільки з інформаційною метою.

ську школу. Щоб підвести тривалі основи під русифікаційну політику на Україні, з'їзд висловився, крім наведеної резолюції, ще й за тим, щоб навчання української історії в школах України провадилось через навчання московської історії, без якої, мовляв, не можливе правильне розуміння історії України.

Ті самі настрої панували і на всеукраїнській конференції російської партії народніх соціялістів підчас обмірковування нею питання про шкільне національне будівництво на Україні (конференція відбулась в першій половині червня). Докладчик д. Бархін твердив, що „інтернаціональною мовою для всіх національностей України повинна бути московська, як мова европейської культури, і що коли Євреї й Українці не погодяться з цим, то на Україні занепаде всяка культура." Щоб уникнути страшної і ненависної українізації, докладчик висунув далі навіть такий радикальний засіб, як незалежність школи від центральної державної влади (звичайно, української), і автономне управління школами батьківськими орґанізаціями та орґанами самоврядування, що перетворювались гетьманським урядом в орґани російської та зрусифікованої буржуазії.

Підбадьорені русифікаційною хвилею, директори багатьох українізованих за часів Центральної Ради ґімназій почали самовільно переводити свої школи назад на московську мову і розганяти учителів-Українців. Українські ґімназії не знаходили для себе помешкань, не кажучи вже про грошеву підмогу з боку уряду,*) тоді як московські ґімназії й инші школи містились в добрих помешканнях, з великими бібліотеками, фізичними й иншими кабінетами. Налагоджена було трохи за часів Центральної Ради справа орґанізації української школи для дітей українських селян і робітників почала занепадати: стара московська школа фактично знову ставала пануючою й единою школою на Україні.

Так само занепадала і справа позашкільної освіти. Гетьманські „орли" розганяли „Просвіти", зачиняли народні бібліотеки, реквізували помешкання народніх культурно-освітніх установ, припиняли діяльність робітничих клюбів.**) Українська культура занепадала, воля українських робітників і селян до світла грубо приголомшувалась, русифікація провадилась на всіх ділянках життя, а московська демократія гатасувала про утиски над російською культурою та нарікала на уряд гетьмана за „насильну українізацію".

*) В свій час набрала розголосу справа з помешканням для українських ґімназій в Київі. На загальних зборах батьків учнів 2. ґімназії (6. жовтня) директор і делеґація, яким доручено було попередніми зборами підшукати помешкання для ґімназії, доложили, що делеґація одвідала багацько урядових осіб, які обіцяли дати помешкання для ґімназії і навіть видавали відповідні роспорядження, але з того всього нічого не вийшло: ґімназія залишилася в тісному незручному помешканні. Інтересним являється одвертий лист М. Юркевича (вміщений в ч. 352. за 25. серпня 1918. „Роб. Газети") в справі помешкань для українських ґімназій.

**) Ця діяльність аґентів державної влади на місцях примусила міністра освіти Василенка звернутись (у вересні місяці) до міністра внутрішніх справ з особливим проханням вжити заходів до того, щоб старости не чинили перешкод діяльности „Просвіт".

digitized by ukrbiblioteka.org

А яку ж позицію в дійсности займало правительство Скоропадського-Лизогуба в цій справі, в боротьбі української демократії за право на свою мову, свою культуру в своїй країні? Фактом існування української держави і домаганнями Німців вявляти її „самостійність" правительство гетьмана примушене було декларувати свою прихильність до української культури, вдавати навіть накази про обовязкове вивчення всіма урядовцями української мови, про діловодство на українській мові, оголошувати закони про обовязкове введення по всіх школах українознавства то-що, одначе, в дійсности йшло цілком за вказівками „хліборобів-собственників" і „протофісовців". Накази окремих міністрів, що, може, й щиро хотіли одстояти права української мови в державних установах (Бутенка, Ваґнера), зовсім не виконувались їхніми співробітниками, як в самих міністерствах, так і в провінціяльних орґанах міністерств.*) На наказ про вивчення української мови вищі урядовці відповідали (як, приміром, п. Афанасьєв в міністерстві праці): „все одно скоро Украины уже не будетъ, поэтому украинскаго языка учить не надо." („Роб. Газета" ч. 324, 23. липня 1918.). Дуже помірковані заходи міністра Василенка, справлені на постепенне введення української мови й українознавства в школи, залишались на папері мертвою буквою.

Заходи, пороблені гетьманським урядом для „розвитку української культури", заходи, якими гетьманщина любила вихвалюватись перед українськими „патріотами" і на які, в потрібні для неї моменти, завше посилалась, мали в суті річи цілком декоративний характер. Мали вони на оці не дійсну освіту народніх мас, а лише декорацію освіти. Гетьманський уряд не спромігся в цій справі ні на один самостійний серйозний ступінь. Він лише поспішив задекретувати де-що з того, що було створено і орґанізовано за часів Центральної Ради. Так було з Академією Наук і з Київським та Камінецьким Державними Університетами. Орґанізований цілком при Центральній Раді Київський Український Вільний Університет просто було тільки декретовано державним; так само головну роботу і по орґанізації Камінецького Університету було пророблено за часів Центральної Ради (проф. Огієнком). Справою орґанізації Української Академії Наук клопоталось ще до гетьманщини Київське Українське Наукове Товариство, і вона була вже близькою до успішного закінчення; гетьманське правительство взяло її в свої руки і впрішило її по-своєму. Ґенерал Скоропадський затвердив бюрократичний Статут Академії, призначив президента й академиків і поблагословив їх на роботу під своїм високоосвіченим керовництвом.**) Щоб зажити собі більше слави „покровителів української науки", гетьманці намага-

*) Так, наприклад, Начальник Комерційної Служби при Управлінні Правобережних Залізниць п. Радович, побачивши папера, писаного українською мовою і поданого йому на підпис, сказав: „Як довго є я начальником комерційної служби, ніяких українських паперів не підписуватиму". Катеринославський губ. староста ґенерал Черніков розіслав до повітових старостів таємного обіжника (на російській мові — 1. червня 1918. ч. 227), в якому прохав вести листування з ним „на русскомъ языкѣ". В Київському отаманстві (градоначальстві), полтавській скарбовій палаті й инших урядах домонстративно неґували українську мову.

**) Президентом Академії було призначено акад. Вернадського; з українських вчених в Академії брали участ проф. Кримський і Багалій.

лись навіть притягти до участи в справі орґанізації Академії проф. М. С. Грушевського, та це їм не вдалось. Служити декоративній освіті і науці, а разом з тим хоч би й посередне допомогти леґалізації цим самим поміщицько-капіталістичного, насильницького монархичного режиму на Україні М. Грушевський не міг, хоч найбільш попрацював для сотворення вищої української наукової інституції, за кілька років перед революцією виставивши сей постулят. Рішучо відмовив він ак. Вернадському і проф. Кримському, які добились з ним побачення, щоб намовити його до участи „в інтересах української науки".

Так було на горі, з Академією наук та Університетами, де потрібна була декорація. Тут хоч санкціонували, декретували те, що було підготовлено раніше. Але вже зовсім нічого не було зроблено нижче — в справі народньої нижчої і середньої освіти, без якої не могли розвинутись і університети та Академія. Тут, як ми вже вказували і будемо спинятись нижче, все зроблене перед тим, за часів Центральної Ради, поверталось назад, реґресувало. Українські школи і з'окрема ґімназії, засновані за часів Центральної Ради, були зовсім занедбані. Про відкриття нових ніхто і не думав. Українська школа, мова, культура, освіта народніх мас занепадала.

Натомість мали повний успіх заходи ріжних гетьманських адміністраторів і міністрів-україножерів, направлені проти української мови і культури. Державний контрольор Афанасьев, не завдаючи собі клопоту вивченням української мови, розіслав (в червні) директорам контрольних департаментів повідомлення, в якому „покорно просив" „г. г. Директоровъ, въ случаяхъ обращенія" до нього „съ письменными докладами или представленія на просмотръ бумагъ", давати „ихъ написанными по-русски". „Это избавитъ меня отъ излишней траты времени" — писав цей гетьманський „покровитель" української культури. Ще далі йшли інші міністри. Товариш Державного Секретаря Романов подав в серпні місяці до ради міністрів дуже інтересну записку про права московської мови на Україні, в якій, між иншим, писав:

„На російській мові говорить і пише більшість громадян України (!). Відсутність певних норм що-до прав російської мови в звязку з відміною закону про національно-культурну автономію примусить багатьох осіб, в тому числі й мене, удержатися від заліченія себе до складу українських громадян". В кінці п. Романов домагався визнання московської мови державною мовою на Україні. Рада міністрів не зніяковіла, звичайно, від цієї записки і самої постановки питання п. Романовим. Вона обіцяла задовольнити його домагання і уклінно попрохала п. Романова не сиротити Української Держави і не одмовлятись від зачислення себе до складу українських громадян. Другий Романов — міністр юстиції *) — зняв питання про державні права московської мови в Державному Сенаті і знайшов там завзятих ворогів української мови на чолі з сенатором

*) В складі гетьмансько-лизогубівського уряду відбулись пізніще де-які зміни, а саме 26. липня міністром внутрішних справ було призначено І. Кістяковського; 1. серпня міністром юстиції було призначено (замість Чубинського) О. Романова, 12. серпня міністром харчових справ С. Гербеля.

digitized by ukrbiblioteka.org

Лашкарьовим. В результаті бурхливих дебатів протоколи засідань сенату почали складатись на двох мовах: московській та українській.

Наведених фактів досить для того, щоб сказати, що не московську, а українську мову й культуру було загнано на задвірки державного і суспільного життя на Україні, що не московська, а українська школа терпіла поневіряння і була в занепаді за часів гетьманщини.*) І „Робітнича Газета“ мала повну рацію писати:

„Українська нація перебуває й досі в становищі поневоленої нації; українському громадянству що-дня доводиться боротись за права української „державної“ мови в українській Державі. Українські школи на становищі пасинків супроти російських, для українських державних гімназій в столиці України немає помешкань, в той час як російські гімназії мають добрі помешкання і ще й не хотять впустити в них українських гімназій, хоча би на вечірню зміну. По провінції коли й одкриваютьск середні школи українські, то лише заходами місцевих „Просвіт“ й инших громадських установ, а не державою. Початкова школа й досі не перейшла на українську мову. З великою потугою входять у життя два на всю Україну українські університети; в той же час заходами держави відкривається або має бути відкрито цілий ряд російських вищих шкіл **) ..... „Просвіти“ закриваються, як крамольні установи, старости забороняють українські вистави. Новопризначені цензові самоврядування стараються викорінити всяку українізацію. Вся ця низка фактів набрана з купки випадкових газет, подібних фактів, які свідчать про поневолений стан української нації, можна знайти скільки угодно майже в кожній газеті.“ („Роб. Газета“ ч. 354, 28. серпня 1918.)

Московська буржуазія і демократія вільно скріпляли свої пануючі русифікаторські позиції на Україні; робітниче-селянським же масам України одверто відбирались всякі можливости до культурного розвитку.

II. Україна стає центром всеросійської контр-революції (орґанізація боротьби за відбудову единої Росії). Самостійність України — це був один з найбільш неприємних і прикрих фактів не тільки для російської буржуазії, але й для демократії. З ним Росіяне не хотіли примиритись ні за яку ціну; його вони вважали якимсь непорозумінням, шкідливим не тільки для них — Росіян, але й для цілого світу. Російська демократія тішила себе надією, що через довший чи коротший час „справедливість“ візьме гору, протиприродну самостійність України буде скасовано і відновлено єдину велику Росію. А щоб цей сподіваний час прийшов швидче, вона намагалась зробити в цім напрямі все, що було в її силах. Московська преса день-у-день писала, що „отстаиваніе государственнаго и хозяйственнаго объединенія Россіи является необходимѣйшимъ условіемъ не только нашего національнаго, но и общечеловѣческаго прогресса“ (Київ. Мысль“). „Голосъ Юга“ — орґан краєвого комітету донецького і криворіжського басейну і харьківського комітету Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії — писав (в статі Сана „За дверью“, ч. 37, серпень 1918.): „Російські монархисти — прихильники обеднання — грають більш поступову ролю, ніж інородческі націоналісти — прихильники відокремлення“. Виходячи з цієї тези, соц.-дем. орґан доводив

*) Що торкається урівноправнення української і московської мов у вищих школах України, то це було переведено особливим законом, затвердженим ґен. Скоропадським. Закон цей встановляв, що ріжні вчені дісертації можуть писатись і оборонятись у вищих школах України як на московській, так і на українській мові.

**) Кілька рядків сконфісковано гетьманською цензурою.

далі необхідність утворення єдиного російського фронту, від крайніх правих ґруп до лівих соціялістичних, для боротьби за єдину неподільну Росію, для зламання сепаратистичних самостійницьких тенденцій недержавних націй бувшої Росії. Невтомно писав проти самостійности України й орґан комітета катеринославської орґанізації Рос. Соц.-Дем. Роб. Партії, „Начало“, впадаючи в незвичайну радість кожного разу, коли у внутрішній чи міжнародній політиці з'являлися фактори, ворожі самостійности України. День-у-день намагалось ес-ерівське „Народное Дѣло“ довести Українцям перевагу федеративної злуки України над самостійністю і так далі без кінця.

До соціялістично-демократичних орґанів преси приєднувалась кадетська преса, а до цієї останньої — монархично-реакційна на чолі з „Голосомъ Кіева“. Так творився нерозривний ланцюг єдиного національного російського фронту для боротьби з українською самостійністю. *)

З кожним днем гетьманського панування аґітація за відновлення єдиної Росії набірала все ширших і брудкіщих форм. З Совітської Росії наїздило все більше московського гайвороння. Колишні офицери, царські міністри і чиновники, поміщики, спекулянти, письменники і літератори, артисти, члени Державної Думи і Державної Ради, монархисти, кадети, народні соціялісти, ес-деки, ес-ери — по одиниці, десятками, сотнями, тисячами переїздили до Київа, до инших міст України; розташовувались тут, займали державні посади, знаходили инший заробіток, одгодовувались і, одійшовши від страху, якого зазнали в Совітській Росії від большевиків, починали розмахувати руками, грозити „ворогам“, гуртуватись, будувати плани повалення самостійности України і відбудови єдиної Росії (**6**). Підживлені цими наїзжими елементами, місцеві російські кола зовсім „розхрабріли“. Видатніщі чорносотенні лідери демонстративно не хотіли приймати українського горожанства (як того вимагав гетьманський закон), займаючи часто в той же час ріжні громадські чи навіть державні посади на Україні. **) Московські офицери почали орґанізовувати ріжні військові товариства і боєві частини для боротьби з ворогами єдиної неподільної Росії, в тому числі й з Українцями. Кадети на чолі з Мілюковим відбували численні наради, вишукуючи способів „відродження Росії“. В вересні-жовтні відбулись в Київі

*) Подаємо тут уривок з статі кадета Єфимовського (вміщеній в „Голосѣ Кіева“ в серпні 1918.), в якій він „болів душею“ з приводу того, що де-які кадети немов би прихилялись до визнання української державности: „Съ какой болью въ душѣ читать, писав цей істинно-руський кадет: „что идея Великой Россіи равносильна идеѣ Великой Украины. Какой жгучей краской стыда покрывается лицо при воспоминаніи о тѣхъ всѣмъ извѣстныхъ заявленіяхъ, кои дѣлались лицами, стоящими въ единой и недѣлимой партіи к.-д., продавшихъ свое первородство за чечевичную похлебку, хотя бы и изготовленную на европейской кухнѣ“.

**) Так, гласний київської Мійської Думи і член урядової ревізійної комісії (що переводила ревізію демократичного мійського самоуправління) п. Йозефі в своїй промові, виголошеній в київській Мійській Думі 28. липня, заявив, що він дивиться на українську владу, „як на тимчасову владу російської держави“. Пізніще (в серпні) цей пан подав, разом з иншими „істинно-русскими“, заяву, що він зрікається бути громадянином Української Держави.

digitized by ukrbiblioteka.org

наради членів IV Державної Думи і Державної Ради (під головуванням гр. А. Бобринського), присвячені тій самій темі — орґанізації боротьби за єдину неподільну Росію.

Поразка Німеччини і початок мирових переговорів (Німеччини з Америкою) в жовтні місяці підбадьорили московську буржуазію й демократію на Україні й викликали надію на швидке здійснення їх націоналістичних, великодержавницьких московських ідеалів. 9. жовтня П. Мілюков писав вже (в передовій статі „Русскаго Голоса“) ні про що инше, як про орґанізацію загально-російського уряду, який би репрезентував колишню Росію в її цілому на мировій конференції і був би противагою, як большевицькому урядові, так і „місцевим“ урядам. З плянами орґанізації загально-російського уряду почали носитись в цей час і московські соціялістичні партії на Україні, заміряючи в першу чергу повалити, за допомогою Антанти, уряд ґенер. Скоропадського. Та про ці пляни пізніше.

Спочатку правительство Скоропадського немов би намірялось боротись з ворожими Українській Державі єдинонеділимческими московськими орґанізаціями на Україні, де-кого з особливо бурхливих „єдинонеділимців“ було навіть на кілька день заарештувало, погрожувало вислати „за межі України“ лідера кадетів П. Мілюкова, але швидко кинуло цю гру в „самостійництво“ і далі вже нічим не перешкоджало Великоросам творити з України форпост всеросійської єдинонеділимческої контр-революції. Коли ж з Заходу повіяло новим повітрям, коли почало вирисовуватись розбиття Німеччини і перемога Антанти, правительство Скоропадського і собі заспівало на ноту „єдина неділима“. Та про це також пізніше. Українська демократія з своїм обстоюванням принціпа незалежности України опинилась в своїй країні, немов у ворожім стані. В російському таборі вона не мала спільників ні зліва, ні зправа. „Всяке взаємне розуміння між нами і Росіянами тепер зникло, — писала українська соц.-дем. газета в вересні місяці („Роб. Газ.“ ч. 378, 29. верня 1918.). Не істнує між ними і нами жадної спільної мови. Опинились ми і вони по ріжних боках барікад.“

Національні відносини досягли найбільшого напруження. Всеросійська контр-революція загрожувала повною ліквідацією не тільки української державности, але й всіх національно-культурних революційних здобутків українського народу.

Розділ IV.

Українська демократія в часі гетьманщини (тактика правиці і лівиці).

12. Перетворення Українського Національно-Державного Союзу в Український Національний Союз. Угодовство. Хоч національний момент і відогравав в світогляді і діяльности української демократії весь час революції дуже важну ролю, одначе українська демократія не давалась затуманити себе почуттям національної виключности і шовінізму. Так

було за часів Центральної Ради, так залишилось і на початках гетьманщини. Через це в той час, як українська дрібна буржуазія стояла в опозиції до гетьманського уряду майже виключно з мотивів національних і домагалась заміни неукраїнського буржуазного правительства на українське буржуазне ж, українська демократія — та її частина, що вважала можливим і потрібним входити в якісь відносини з гетьманом Скоропадським і вести боротьбу з його правительством в легальних формах — в основу своїх домагань, свого ворожого відношення до диктатури буржуазії на Україні ставила мотиви соціяльно-економичного і політичного клясового характеру. Для неї уряд Скоропадського був непрємлемий не тільки через те, що він національно був не українським, а, головним чином, через те, що він був урядом буржуазним, ворожим робітниче-селянським масам України взагалі, без національних ріжниць, а українським — ворожим двічі: і з соціяльно-економичного і з національного боку. В такім напрямку повела українська демократія боротьбу з гетьманським режимом з дня його повстання. Перетворення цієї боротьби в національні форми (що правда, з задержанням соціяльно-економичного змісту її) сталось поволі, під великим впливом зросту московського націоналізму і шовінізу на Україні, на проявах якого ми вище спинялись. Український Національно-Державний Союз, що повстав в перші дні по гетьманськім перевороті і, гуртуючи біля себе українські дрібно-буржуазні та націоналістичні елементи, мав тенденцію до перетворення в дорадчий орґан при гетьмані в справах національної політики гетьманського уряду, не знайшов співчуття та прихильности в колах української демократії. Українській демократії, навіть найправіщим її ґрупам, було не по дорозі з реакціонерами „хліборобами-демократами“, хоч ці останні й голосували за українську державність, за український уряд і українську національну політику, бо все це мало бути не тільки українським, але в той же час і гетьмансько-монархичним, буржуазним, реакційним, суперечним клясовим інтересам українського трудового селянина і робітника.

В якім напрямку працювала думка правої української демократії, куди направлена була її воля в легальній боротьбі з гетьманщиною, показує меморандум Всеукраїнського Земського З'їзду (що відбувся в червні місяці 1918. в Київі) до ґенерала Скоропадського. Ось текст цього взагалі інтересного документу*):

„Всеукраїнський Земський З'їзд, зібравшись 16. червня для розвязання надзвичайно важливих питань загально-земського життя на Україні і намітивши програму земської роботи, що має скріпити будівлю Української Держави на полі культурно-просвітнім та економично-господарськім, не міг обминути всіх тих явищ і подій сучасности, що стоять на перешкоді нормальному процесові цієї роботи.

Численні повідомлення з місць, заяви, листи (часто з вязниць), документальні дані розвернули перед з'їздом жахливу картину небувалого адміністраційного самоуправства, ‚усмотрєнія‘, реакції і руїни. В грізний час, коли рішається питання, чи встановиться по селах і містах той лад, спокій і правопорядок, що є єдиною запорукою відновлення добробуту населення і Держави, коли важиться доля України — аґенти влади на місцях роблять все, аби ще більше розхитати

*) До речи, за підписання цього меморандума укр. ес-ерів Д. Одрину і М. В. Левитського було виключено Центр. Ком. УПСР з партії.

digitized by ukrbiblioteka.org

і без того розхитану будову державну, роблять вчинки, що дискредитують владу, закон і справедливість, виривають і ту крихту довірря до якої-будь влади, що досі теплилась на селі.

1. Карні відділи, якими влада України гадає встановити лад і спокій, роблять насильства, катують селян, насилують жінок і дівчат, грабують, накладають контрибуції, палять села, арештовують, безсудно і безвинно розстрілюють.

2. Адміністратори, що неначе нарочито підбираються з вчорашніх ворогів народа (жандармів, поліцейських приставів, станових, охранників і всяких бувших членів ‚Союза Русскаго Народа') і посилаються на старі насижені місця, доповнюють картину безкарного, безоглядного адміністраційного самоуправства. Наділені повнотою влади і правом ‚усмотренія', вони широко проводять арешти, вводячи особисті свої рахунки к л я с о в о ї п о м с т и в е л и к и х в л а с н и к і в н а д с е л я н и с т в о м і його дітьми по проскрипційних списках з'їздів власників та окремих осіб).

3. В своїх вчинках місцеві адміністратори так далеко йдуть, як не йшли в царській Росії і міністри: зміщають виборних суддів, призначають других, призначають голов з'їздів мирових суддів, одміняють постанови, роблять вчинки явно протизаконні і, дякуючи терору, залишаються безкарними. Цим всім вкінець підривається всяка віра в порядок, законність та авторітет влади. Стероризоване нелюдськими насильствами населення або кидається в одчай розпуки, безпорадности і розбігається по лісах, ховається в льохах і ровах, або, зневіришись в законі і справедливости, не маючи ні від кого захисту, стає боронити само себе збройною силою.

І, замість торжества права і закону, ладу і спокою, виникають страшні збройні повстання, убивства аґентів влади, поміщиків, пожежі й стихійний аґрарний терор і за ними, як привид, погроза страшної економичної руїни.

4. Народні самоврядування, що могли б сприяти встановленню ладу і спокою, дбати про добробут села і держави, обявлені цими адміністраторами ‚вне закона' (хоч закон про них ніким не одмінений), взяті під підозріння і особливий догляд, — арештовуються члени управи, роспускаються і запечатуються цілі управи; над заарештованими, зводячи рахунки, знущаються, без вини і слідства по місяцях тримають хворих в нелюдських умовах, в тяжкім режимі у вязницях; забороняються і розганяються з'їзди, зібрання, призначаються образливі незаконні ревизії, ставиться протизаконно, ‚по усмотрѣнію' старост, постійний контроль грошевих й инших операцій, розпускаються наказами волосні земства по цілих повітах; погрозами шибеницею та висилкою на роботу в Германію примушують народні самоврядування займатися не своєю роботою, — обеззброювати населення, збірати гроші для контрибуцій, відбирати від бувших земельних комітетів, збірати серед селян і повертати потім водворяємому за поміччу земства ж поміщикові розграбоване майно, і, нарешті, повернення старих цензових земств і просто призначення наказами осіб ‚благонадійних', ворожих не тільки демократизмові чи українському народові, а й самій Українській Державі. Словом, р о б и т ь с я в с е, а б и з н и щ и т и е д и н і д е м о к р а т и ч н і о р ґ а н и д е р ж а в и і д и с к р е д и т у в а т и їх в о ч а х населення. Це викликає надзвичайне обурення людности, зневірря в якій-будь роботі народніх орґанів, унеможливлює цілком роботу народніх самоврядувань, руйнуючи тим самим і підвалини будови держави.

5. Не залишають без своєї руйнуючої уваги адміністратори Української держави і національні придбання: переведення твердої національно-державної політики в напрямі скріплення самостійности Української Держави (як це обіцяно в гетьманській грамоті) робиться шляхом трусів і закриття ‚Просвіт', адміністраційною висилкою вчителів-Українців, забороною просвітніх з'їздів, ізгнанням української мови з українських урядових інституцій. Змагання українського народу до автокефальности української церкви розбиваються самочинним виступом чорносотенних клерикалів, і місце українського Pontifex Maximus займає, з благословення і наказу російського Св. Синоду, людина, що вславилася своєю лютою ворожістю до українського народу; з урядових інституцій, з військового штабу увільняються Українці цілими ґрупами, і на їх місце приходять ті, хто вчора ще ставився вороже не тільки до Української Держави, а й до самого імени українського. В с е у к р а ї н с ь к е в з я т е п і д п і д о з р і н н я, арешти

робляться широкою рукою ‚Всю Україну до тюрми звозять', як кажуть селяне, дивлячись на картини адміністраційного самоуправства. Зрозуміло, що селянство, українська демократія і взагалі творчі сили України, які створили Українську Державу і служили її підвалиною, а тепер незрозумілою політикою уряду зараховані в стан ворогів цієї держави, мають всі підстави перекопатись, що йде рішуча безоглядна реставрація старого ладу не тільки в соціальнім, але і в національнім розумінню.

6. Разом з загальним скасуванням горожанських вільностей повернулось і старе відношення до преси: ціензурні заборони тяжать над живим словом, урядові ж відповідальні інформаційні орґани (як УТА) тенденційно переказують або фальсифікують факти життя, і преса втрачає вплив і значіння для населення; ширяться чутки і провокація. Забороняються і розганяються селянські та робітничі з'їзди, і в той же час надзвичайно опікуються з'їздами земельних власників, промисловців і капіталістів; навмисне і всупереч правді обвинувачують українську інтеліґенцію в большевизмі. Все це ще більше впевняє народні маси, що нова влада стоїть на сторожі не їх інтересів, а тільки веде безоглядний похід проти них, допомогаючи цим і тій деморалізації та дезорґанізації, що зараз так ширіться.

7. Нарешті, сама центральна вища влада, вимагаючи льояльности від народу і народніх орґанів що-до своєї політики, видаючи закони і декларативні запевнення, разом з тим дає підстави впевнитись в своїй нельояльности, нещирости що-до своїх же роспоряджень: запевняючи, наприклад, народні самоврядування в доброзичливому відношенню до них, прилюдно обурюючись самуправством і ‚усмотрѣніемъ' місцевих адміністраторів, вона таємно видає протилежного змісту циркуляри і роспорядження (Приклади: 1. Телеґрамма. Срочно. Секретно. Губерніальнымъ Старостамъ. Поручить Повитовымъ Старостамъ подобрать вѣрныхъ людей, которымъ было бъ возможно передать деньги, дѣла волостныхъ земствъ, подлежащихъ упраздненію въ ближайшемъ времени. Составить списки атихъ людей и о составленіи срочно сообщить мнѣ по телеграфу. Тов. Министра вн. дѣлъ Воронович ъ. 2. Циркулярно. Ґуберніяльним Старостам Української Держави. Повідомляю цим Ґуберніяльних Старост для відповідного роспорядження, що скликання земських зібрань до осени цього року я вважаю в сучасний мент не відповідаючим часу. В разі надзвичайної потреби зібрання можуть бути скликані не инакше, як з дозволу міністерства внутрішніх справ. За Міністра В. С. Вишневський. В. И. О. Дир. Департам. Гладировський). Маються певні докази такої політики і в инших галузях державного життя. Ці факти, а також те, що до влади прийшли люде, які завжди вороже ставились до українського руху, до Української Держави, поборювали її з усіх сил в ім'я ‚єдиної неділимої Росії', що вславились обрусительною і антидемократичною діяльністю, цілком справедливо утворили в українськім народі ґрунт і підставу для повного недовірря і навіть ворожого відношення до гетьманського уряду широких народніх мас.

8. Незвичайними і погрожуючими тяжкими наслідками для спокою і будучини краю уважає З'їзд ті форми взаємовідносин, що суть нині між українським народом і німецьким та австро-угорським військом, а разом з тим і Центральними Державами. Політикою гетьманського уряду військо заприязнених нам Держав втягнено в боротьбу з водячих особисті і класові рахунки аґрарніїв з селянством; за допомогою німецького і австро-угорського війська робляться арешти, провадяться карні експедиції, насильства, реквізиції і т. и. Цілий ряд фактів та повідомлень з міст свідчать, що поки військо заприязнених нам держав не брало участи в згаданих актах насильства, до нього широкі кола населення України ставились прихильно і сприяли виконанню Україною своїх обовязків перед Центральними Державами. І зовсім инше відношення тепер, коли, піддаючись вказівкам і намовленням уряду і ґруп землевласників та промисловців, ґруп, для яких інтереси приязни України з Центральними Державами були завше чужими і навіть ворожими, війська держав ідуть, як їх аґенти, — народ зневірений, в розпуці й безпорадности зустрічає їх, як ворогів, зі зброєю в руках. Земський З'їзд має відомости, що в таких заколотах вбито багато селян і салдат заприязнених нам держав. З тяжким сумом і обуренням проти політики втрав-

digitized by ukrbiblioteka.org

лення дружнього нам війська ворогами українського народа і держави в боротьбу класової помсти констатує З'їзд ці факти і гадає, що продовження такої політики неминуче потягне за собою нові ексцеси, конфлікти і нові невинні жертви. Це не в інтересах ні українського, ні дружніх народів. Виконання берестейського договору, що вже почало було налагоджуватись, зараз стало і не скоро стане можливим при таких умовах. Тому З'їзд в імени захованнй і зміцнення приязні з Центральними Державами рішуче вимагає усунення можливости втравленнй війська заприязнених нам Держав в політику насильства, карних експедицій, арештів і т. и.

Всі ці сумні факти дійсности і особливо в цей грізний час, коли рішається доля України, впевняють нас в тім, що новий уряд не тільки не зменшив анархії, не встановив ладу і спокою, торжества права, закону і справедливости, а навпаки — політикою безоглядної реакції та реставрації старого ладу викликав нові хвилі анархії, заколотів, збройного повстання і стихійного аґрарного терору, викликав до себе повне недовірря і гостру ворожість широких кол людности і захитав підвалини Української Державности.

Тому Всеукраїнський Земський З'їзд вимагає:

1. Негайного припинення адміністраційного самоуправства і усунення всіх урядовців від нижчих до вищих, порушивших закони, з віданням їх під суд.

2. Відновлення протизаконно розігнаних народніх самоврядувань, негайного увільнення заарештованих земських та громадських діячів, або пред'явлення їм обвинувачень.

3. Негайного розвязання комісій по виробленню нових Земських і Мійських Положеній, спинення походу проти орґанів місцевого самоврядування і ґарантування земствам, як народнім орґанам, можливости виконувати накладені на них народом і законом обовязки.

4. Повернення і повної ґарантії всіх горожанських вільностей.

5. Негайного розвязання сучасного кабінету і доручення особі, що користується довіррям широких кол українського громадянства і народніх орґанів, складення нового кабінету.

6. Негайного скликання Тимчасової Державної Законодавчої Ради з представників народніх та мійських самоврядувань, поповненої представництвом всеукраїнських центральних орґанізацій, політичних партій, професійних робітничих союзів, кооперативів, промисловців та спілки земельних власників — в кількости не більш половини складу Законодавчої Ради.

Відповідальности кабінета міністрів перед Законодавчою Радою.

7. Негайного призначення виборів і терміну скликання (не пізніще кінця 1918.) Українських Установчих Зборів, на ґрунті істнуючого закону,*) які мають встановити основні закони України.

Тільки при цих умовах і можлива дальша праця орґанів народнього самоврядування, відповідальна праця по скріпленню Української Держави в економично-господарськім та культурио-просвітвім напрямках, можливе встановлення ладу, спокою і порядку, захованнй заприязнених стосунків з Центральними Державами і зміцнення міжнародвього становища України. Дальше ж продовження вищою центральною владою політики антидемократичної, антинаціональної та антидержавної загрожує тяжкими наслідками для спокою та судьби Рідного Краю і виключає всяку можливість співробітництва Народніх Самоврядувань з даною владою, і тому Всеукраїнський Земський З'їзд, як представництво Української Землі, в імени своїх обовязків перед народом складає з себе і народніх самоврядувань відповідальність за всі можливі наслідки розриву вищої центральної влади з народом."

*) Ухваленого Центральною Радою (прямі, рівні, загальні, таємні і пропорціональні вибори).

Підписали меморандум члени Президії Всеукраїнського Земського Союзу: С. Петлюра (с.-д.), М. Савченко-Більський, А. Новик і Уповноважені З'їзду: Ковтуненко (у. с.-р.), М. Левитський (с.-р.), Іванченко, Б. Пріснухин, О. Саліковський (с.-ф.), В. Прокопович (с.-ф.), К. Мацієвич (с.-ф.), Сидоренко, Д. Одрина (с.-р.).

Ґенерал Скоропадський у відповідь на зазначені в меморандумі вимоги збільшив терор проти земств.*) Почались ще більші, ніж до того часу, арешти українських громадських і зокрема земських діячів, в числі яких було заарештовано і С. Петлюру. Придивляючись до змісту, до основного тону меморандума, бачимо, що в сути річи З'їзд Земств вимагав того, на чім настоював часовий бльок соціялістичних українських партій (УПСР, УСДРП) в дні перевороту перед німецьким штабом, а саме: повної демократизації режиму, обмеження ґенер. Скоропадського в правах певною демократичною конституцією і скликання, на основі пятичленної демократичної формули, Установчих Зборів, чкі мали встановити основні закони Республики і скинути Скоропадського з гетьманства. В площині досягнення цих загально-демократичних вимог мислилось і розвязання національних потреб української демократії. Звичайно, ґенерал Скоропадський і поміщики та капіталісти, на яких він спирався, не могли погодитися на таке самогубство; вони були „реальні" політики і з меморандума земств витягли тільки одну науку для себе: арештами, вязницями, терором вбити і викорінити в самім зародку всяку можливість орґанізованого опору української демократії пануванню буржуазії. Одначе довший час українська демократія не тратила надії на досягнення своїх цілей в спільній боротьбі всієї демократії України, без національних ріжниць, як це заповідалось на Всеукраїнському Робітничому З'їзді, розігнаному ґенер. Скоропадським та Німцями. І тільки особливі, спеціяльні репресії гетьманського режиму проти української демократії та психоз україножерства, який охопив всіх Росіян на Україні і двигнув їх на активну боротьбу з усим, що носило ознаку українства, викликав в широких колах української демократії думку про необхідність гуртування своїх сил по національно-демократичній ознаці, для оборони в першу чергу національно-політичних революційних здобутків українського трудового селянства та робітництва.

В міру того, як зникало „всяке взаємне розуміння" між російською й українською демократією, в міру того, як московська демократія (за виключенням російських большевиків) все більше захоплювалась боротьбою з українською державністю, як ідеєю визволення українського народу від національного гніту, з українською культурою і обороннщею цієї ідеї і культури — українською демократією, в міру того, як російська демократія всю свою енерґію зосереджувала в „Русскомъ Союзѣ" і направила її на повалення української державности і відбудову єдиної Росії, хоч би ще й більш реакційної, ніж якою була гетьманщина, — в міру всього цього в правих колах української демократії почала вини-

*) Делеґація, що передала Скоропадському меморандум, мала з Скоропадським довгу і бурхливу розмову. Скоропадський розгнівано виправдував правительство і виявляв велике незадоволення з вимог земців.

digitized by ukrbiblioteka.org

кати навіть думка про примирення з гетьманщиною при умові де-якої демократизації лизогубівського режиму і виразного національного курсу політики Скоропадського.

Зазначену еволюцію в настроях української демократії легко простежити по тогочасній українській пресі. Ми наведемо тут де-які приклади що-до цього. Так „Робітнича Газета“, орґан Центрального Комітету УСДРП, писала в липні місяці (в статі „Перед провалля“, ч. 315, 11. липня і ч. 317, 14. липня 1918.) про відношення до українського руху російських громадських кругів на Україні:

„Картина, яка малюється перед нами тут, ніяк не може бути названа втішною. Спостерігаємо перш за все зворушуюче обєднання у відношенню до української справи всіх російських течій на Україні... Вражає перш за все тенденція всіх російських течій цілком ізолювати себе від українського життя, як в національному, так і в краєвому змислі. Як були вони весь час чужоземцями на нашій землі, так і тепер, при нових змінених обставинах, вважають за краще лишитись на тому ж становищі. Всі інтереси і настрої свої звязують вони з Петербургом і Москвою...*) При своїй добровільній ізоляціь від українського життя звязує всі російські течії дика ненависте до українства. Спільна вона нині у всіх: с.-р. ‚Народное Дѣло‘ конкурує з ‚Голосомъ Кіева‘, користуючись всіма засобами і прийомами літераторів з київлянинської підворотні...

Чия ж вина є у тому неминучому вже в даний момент загостренню російсько-українських відносин на Україні? Чи справді винні ми, Українці, з своїм націоналізмом і шовінізмом, як змагаються запевнити нас в тому російські круги? Чи навпаки — українські діячі праві, коли вони корінь всього лиха бачать в природженому централізмі Росіян, неможливости для них стати на точку погляду пригнічених національностей?“

Відповівши на поставлене запитання, що винні не окремі політичні діячі чи партії, а обективні умови національних відносин на Україні, і що взагалі не шуканням злочинців можна розплутати справу російсько-українських відносин на Україні, „Робітнича Газета“, спинившись на тих обективних умовах, вказує далі на неукраїнський характер міст на Україні, а також на безробіття російської інтеліґенції на Україні в звязку з демобілізацією ріжних установ, що обслуговували фронт, а також напливом інтеліґенції з Московщини.

„Українізація життя, утворення української державности для всіх цих шукачів хліба і грошей (російської інтеліґенції) — пише далі „Роб. Газета“: утворює лише перепони в підшуканню посад. І серед цих кадрів україножерство розвивається і шириться самим швидким темпом... Зріст українського руху загрожує стану посідання всіх російських інтеліґентських ґруп на Україні: зменьшується попит на їх роботу коштом зросту попиту на роботу українську.“

Передбачаючи в майбутньому надзвичайне загострення національних відносин на Україні і можливість диких ексцесів на цім ґрунті, ґазета писала:

„Хто їх (ці екецеси) почне, хто явиться наступаючою стороною? Чи це будуть щирі Українці, з якої-небудь високо-патріотичної української орґанізації? Чи, навпаки: буде розпочато наступання в формі, скажемо, биття шибок в українському клюбі ‚високо-революційними‘ російськими с.-р-ами?...

*) Звичайно, не з червонними Петербургом і Москвою. Автор.

Та з чийого боку не роспочато було б ці ексцеси, вони лишаться однаково гидкими, однаково обурюючими. Єдина надія пазмякшення й усунення до певної міри цих національних антаґонізмів це — діяльність і відповідна тактика с.-д. на Україні."

Отже не єдиний національний український фронт, не творення „вісоко-патріотичних українських орґанізацій", а „діяльність і відповідна тактика соціяль-демократії на Україні", соціялістична інтернаціональна (в кращім розумінню цього слова) робота серед робітництва України — ось рецепт української демократії для змякшення і усунення національних антаґонізмів на Україні.

Та через недовгий час в позиції української соціяль-демократії помічаємо вже досить значні зміни: правиця партії тягла вже не тільки до єдиного українського національного демократичного фронту, але навіть і далі, в бік голого „українського державництва", народження угодовства, примирення з гетьманщиною ціною збереження національно-політичних здобутків української нації. В статті „Розрухи на Україні", „Робітнича Газета" (ч. 346, 17. серпня 1918.), спиняючись на аналізі „розгоновпх суспільних сил" на Україні і на питанню про можливі способи ліквідації збройних повстань і взагалі заколотів та розрухів на Україні і запровадження в краю спокою. писала:

„Приблизна кляспфікація розгонових сил нинішніх розрухів, на вашу думку, мала б бути така:

1. елементи, незадоволені передусім характером соціяльної політики нашого уряду, а особливо його місцевих аґентів та адептів;

2. люде, котрі до того ж вважають, що й національна політика уряду йде всупереч інтересам українського національного відродження та української державної самостійности;

3. що керуються виключно зазначеними національними мотивами — ґрупа найменш численна;

4. грабіжники, вибиті з колії війною та революцією;

5. большевики в змислі от-того перманентного ґвалтовного ‚уравненія';

6. большевики, як прихильники пануючого в Московщині ‚ладу' та приєднання України до цієї большевистської Московщини;

7. ріжного роду ‚обєдинителі' (з Росією): тут і большевики, і ліві ес-ери, праві ес-ери, а навіть чорносотенці.

Звичайно, така кляспфікація, як і завжди, є лише ідеальною; в дійсности провести різку граяицю між ріжними розгоновими силами розрухів не так легко; часто навіть комбінація їх набірає найдивовижнішого, коли не найдикшого вигляду. Проте все ж таки така кляспфікація є конче потрібною, коли хочемо, щоби методи боротьби з розрухами були дійсними, а не приводили до як раз протилежних наслідків.

Отже, коли з останніми двома ґрупами — 6 і 7 — боротьба мусить провадитись без всякої пощади, коли з 4 та 5 боротьба має бути твердою і рішучою, то з трьома першими безперечно можна дійти до порозуміння, а навіть повернути їх проти всіх останніх.

...Наше правительство само позбавляє себе тої зброї, котрою воно моглоб запровадити спокій в змученій країні, збільшити свої сили до боротьби з ворогами української держави. Ми вже казали, що цих результатів можна було б осягнути, залишаючись навіть при тій ироґрамі, прихильником котрої визнає себе нинішне правительство."

digitized by ukrbiblioteka.org

Тут вже бачимо позицію, яка мало чим ріжнилась від позиції „Русскаго Союза“ і русскої демократії на Україні: в парі з національно-політичними, державницькими домаганнями української демократії йшла соціяльно-економична реакція. Це вже була платформа не Всеукраїнського Земського Союза, а единого українського національного фронту, платформа, до якої могли приєднатись не тільки українські хліборобі-демократи, але навіть правіщі, більш реакційні ґрупи. Це була спроба перекинути місточок між единим національним українським фронтом і гетьманщиною, спроба співробітництва з буржуазією, спроба спільної з ґенералом Скоропадським та поміщиком Лизогубом „боротьби з ворогами української державности“. Наївна, нездійснима і контрреволюційна спроба, яка залишилась на папері, а все ж характерна для тої еволюції, яку переживала українська демократія в великій мірі під впливом і через національний шовінізм та дике україножерство російської демократії на Україні.

Зі спроб „співробітництва“ з гетьманом, звичайно, нічого не вийшло і не могло вийти; робилися вони більш персонально, кабінетними людьми, інтеліґентами і звичайно ніколи не мали співчуття в широких робітниче-селянських масах України, що збройно, страйками й иншими способами вели нещадну боротьбу з диктатурою буржуазії та поміщиків; не пасували вони і реакційній україножерній гетьманщині, хоч вона була і не від того, щоб скористуватись силами української демократії для боротьби з большевиками і прихильниками „от-того перманентного ґвалтовного урівняння“. Та все ж ідея утворення единого національного фронту (демократичного, бо инакшого й не можна було утворити, коли малось на увазі спертися на українське робітництво та селянство — единих надійних оборонців українського національного визволення, української культури і державности) знаходила собі все більше прихильників в широких колах української демократії.

В результаті змагань правиці української демократії до обеднання було перетворення Українського Національно-Державного Союзу в „Український Національний Союз“. До Національно-Державного Союзу приєднались инші українські ґрупи, в тому числі й УСДРП та окремі особи з УПСР (центральної течії). Було вироблено спільну плятформу (зафіксовану в Статуті Союзу), викинуто з Союзу гетьманців „хліборобів-демократів“, та змінено разом з цим і саму назву Союзу (з Національно-Державного на Національний).

В „Статуті Українського Національного Союзу“ (оголошеному на початку серпня 1918.) читаємо:

„§ 1. Мета Союза: а) утворення міцної самостійної Української Держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парляментом; в) боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи (по пятичленній формулі); г) оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 2. Для здійснення цієї мети Союз орґанізує українську політично-громадську волю і, репрезентуючи її, вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і по-за межами її.

§ 3. Український Національний Союз складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на парітетних основах (по 3) і з українських громадських, наукових і професійних орґанізацій також на парітетних основах (по 1).

§ 4. Філії Союза закладаються по ґуберніяльних і повітових містах та инших пунктах на таких же основах, як і центральна орґанізація. Філії підлягають центрові, який може мати при них своїх уповноважених.

§ 5. Для виконання постанов Союзу (Ради Союзу) і для репрезентації Союза Рада вибірає президію. В склад президії входять представники всіх партій по одному і два представники від усіх инших орґанізацій, які входять в склад Союзу.

§ 6. Кошти Союза складаються з внесків партій і орґанізацій, які входять в Союз; їх форма і розміри встановляються Союзом (Радою).

§ 7. В своїй діяльности президія, філії, комісії й инші орґани Союза керуються відповідними інструкціями Ради.

§ 8. Законодавчим орґаном Союзу в загальні збори його, які вважаються правомочними, коли на них представлено не менш ½ партій і орґанізацій, записаних до Союза, і скликаються в міру потреби.

§ 9. Постанови Союзу (Ради) обовязкові для членів усіх вступивших до Союзу партій і орґанізацій.

Примітка: партія чи орґанізація, не згідна з постановою зборів, може заявити, що це питання для неї принціпіяльне, і за винесену по ньому постанову та її виконання партія чи орґанізація на себе відповідальности не бере.

§ 10. Постанови Союзу приймаються простою більшістю голосів."

Заснування Національного Союзу вважалося в „поміркованих" українських кругах фактом великої політичної ваги. А. Ніковський (перший голова Союзу, укр. соц.-фед.) писав (в „Новій Раді") про значіння Союзу:

„Український Національний Союз треба вважати за останій час явищем найбільшого почуття національної самооохорони. В Український Національний Союз входять українські соціялісти-революціонери, *) соціяль-демократи, соціялісти-федералісти, трудовики, соціялісти-самостійники; потім в Національнім Союзі представлені такі орґанізації: селянська спілка, всеукраїнська вчительська спілка, юридичне товариство, союз залізничників, почтово-телеґрафний союз, лікарська спілка, галицько-буковинська рада, холмський комітет, кирило-методієвське брацтво і мають увійти: центральний кооперативний комітет, бюро професіональних союзів, ‚селянська громада', центральна ‚Просвіта', всеукраїнський земський союз, спілка лікарських помічників, політичний ‚Червоний Хрест' та инші орґанізації. На провінції вже засновуються філії Національного Союза....

Плятформа Національного Ссюза може бути без жадного примусу прийнята всіма свідомими громадянами України. А порозуміння всіх українських партій — від лівих до поміркованих — і орґанізацій — від пролетарських до конфессійних, — окрім того, що обєктивно вказує на небезпечне становище національної справи для українського народу, ще й являється дуже позитивним знаком української солідарности і живої енерґії тих сил, які вважалися приспаними чи ослабленими.

Від нині український національний фронт можна вважати єдиним, цілим, і тепер, в цю хвилю, коли скінчилася орґанізаційна стадія в центрі, настав час провадити реальну роботу: з одного боку — треба орґанізувати провінцію для державної роботи, а з другого — повести ту політичну лінію, котра наблизить нас до здійснення плятформи Союза. Головні чинники політичної рівноваги на Україні: п. гетьман і Німці повинні зрозуміти державну рацію основних домагань Національного Союза і знайти якесь порозуміння, котре привернуло би народні маси до свідомої участи в державнім українськім будівництві. Сама по собі плятформа Національного Союза являється певним компромісом українського орґанізованого громадянства, далі якого воно не може піти, тому незалежно навіть від всяких політичних порозумінь і реальної

*) Центральна течія. Автор.

digitized by ukrbiblioteka.org

політики, Національний Союз матиме своє внутрішнє велике національне значіння при всяких політичних бурях і можливих поворотах колеса історії."

Початки орґанізації Союза, початки його роботи, настрої обєднаних в Союзі українських громадських кол живо нагадували перший період української революції, перші орґанізаційні прояви її. Здавалось, історія повторюється, з тою тільки одміною, що тоді доводилось мати до діла з Временним Правительством і московською демократією, а тепер — з правительством Скоропадського-Лизогуба і тою ж самою російською демократією, що зовсім нічого не навчилась за революцію. Як і тоді, так і тепер В. Винниченко (другий голова Союза — з 18. вересня) виступив щирим провідником і вдохновителем единого українського національного фронту (видно, теж не зовсім добре зрозумівши науку недавнього минулого).

В статі „Рано втомлюватись" („Роб. Газ." ч. 369, 17. вересня) В. Винниченко писав про значіння единого національного українського фронту:

„В початку нашого визволення ми йшли дружним единим національним фронтом, цупко, міцно взявшись за руки. Нас пробували ‚брати-товариші' розєднати, розбити. Вони нас всякими способами шпиґали, шарпали за руки, розтягали, сварили, їм треба було прорвати наш фронт. Це не вдалось їм, і через те удалась наша справа — національно-державне визволення нашого народу.

Тепер на поміч ‚братям-товаришам' шугнули ‚брати-реакціонери'. Збившись у дружну зґраю, вони неотступно ідуть за нами, хапають за ноги, виють, наскакують і жадно ждуть слушного часу, коли можна буде накинутись і загризти, заклювати, розшматувати нас. Ні, ні, небезпечно сідати, розлучатись. Навпаки, ще тісніще треба зєднатись, збитись в один непреривний фронт. Коли впочатку нашої трудної путі нам це було необхідно, то тепер тим паче мусимо йти разом.

І ми, соціяль-демократи, мусимо, може, більше, ніж хто. Для нас національне визволення — найреальніща потреба . . . Ми, соціяль-демократи, мусимо так само, як і весь час нашої боротьби за волю, виявляти найбільше енерґії й завзяття. Як в Центральній Раді ми не давали провокаційним рукам розірвати наш фронт і тим знесилити нас, так і тепер мусимо скріпляти, зміцняти, електризувати своїм духом зтомлені ряди наших національних товаришів. Так само, як тоді, так і тепер, не поступаючись нічим з своєї програми, зєднавшись на певних умовах в ‚Національний Союз', ми мусимо дбати про те, щоб ні одне місто, містечко, село, ні один куточок загроженої, оточеної ворогами України не лишився не зєднаним в цю всенаціональну орґанізацію. На нашу мову, на нашу душу й тіло роблять отвертий замах. Вовки вже настільки ‚обнаглѣли', що хапають за ноги . . .

Треба рятувать Рабиню-Матір, оточену розлюченою зґраєю »братів«."

В. Винниченко висловлював в данім випадку погляди і настрої, безумовно, дуже широких кругів української демократії. По-за ідеольоґією „единого національного фронту" стояли тільки ліві революційні українські соціялістичні ґруни, до з'ясування позиції яких ми перейдемо пізніще.*) Українські соц.-революціонери центральної течії (що в той час не мали свого орґану) наближались своїми поглядами до українських

*) Рішення Центрального Комітету Української Соц.-Дем. Робітничої Партії про входження соц.-дем. в склад „Національного Союза" викликало замішання і де-яке незадоволення на місцях, в наслідок чого „Роб. Газета" (ч. 385, 8. жовтня 1918.) вмістила в цій справі спеціяльну статю під назвою „Національний Союз і українська соціяль-демократія", в якій пояснювалось, що входження партії в союз не мусить тягти відмовлення від власної орґанізації і клясової тактики".

соціяль-демократів, хоч і ставились до Союзу більш критично і з меньшим захопленням, ніж останні. М. Шаповал і де-які инші члени партії, що входили в склад Союзу, провадили там роботу більше на власну відповідальність, ніж після директив партії. Подібну до соц.-рев. позицію займала і Селянська Спілка, що була під впливом соц.-рев. центристів (і видавала свій орґан — „Народню Волю"). Инші ґрупи (не торкаючись пролетарських орґанізацій) вкладали в ідею єдиного національного фронту зовсім поміркований зміст, маючи на меті дійти цим шляхом не стільки до цілковитого знищення гетьманського режиму і встановлення парляментаризму і демократизації всіх орґанів влади, скільки пристосування гетьманщини до своїх дрібнобуржуазних ідеалів і навпаки — себе до гетьманщини.

Повставши до життя, Національний Союз швидко набрав помітного політичного значіння. Популярність його в демократичних українських колах почала швидко зростати, на рахунок, звичайно, не його революційности (вона була досить поміркованою), а поміщицько-капіталістичного терору та московського шовінізму на Україні.

Про конкретні факти з діяльности Національного Союзу скажемо пізніще. Тепер же зазначимо тільки, що Союз дійсно став осередком леґальної, опортуністичної боротьби частини української дрібної буржуазії і правого крила демократії з гетьманщиною в напрямку українізації демократизації останньої.

13. Позиція і тактика лівої (революційної) частини української демократії. Ми вже вказували в свій час на те, що гетьманський переворот приспішив і скристалізував той поділ української демократії на ліве, соціялістично-революційне, і праве — помірковано-опортуністичне крило, який намітився і дозрів в процесі української революції. В процесі боротьби з гетьманщиною поділ цей поглибився і скріпився. В той час, як праве крило стояло на опортуністичній, угодовській позиції, вважало революцію переможеною і ліквідованою і відповідно до цього прихилялось до леґальних форм боротьби з диктатурою буржуазії, закликало працюючі маси до „малих діл" (культурно-орґанізаційної роботи, боротьби за 8 годин. робітничий день, право коаліцій, за демократизацію орґанів самоврядування і т. п.) і примирення з гетьманщиною, як з фактом, — в цей самий час ліве крило стояло на непримиримій, революційно-клясовій позиції, одкидаючи всяке угодовство, всяке примирення з гетьманщиною і підготовляючи робітниче-селянські маси до насильного революційного повалення диктатури буржуазії на Україні. З точки погляду політичної орґанізації, це крило багато в чому уступало правиці. Орґанізованою силою виступали в цей час тільки українські соціялістичні революціонери (ліва течія, що була тоді офіціяльною партією), коли не говорити про українські елементи в російській соц.-дем. партії (большевиків) на Україні.*) Українська соціяль-демократія ще не виділила з себе сталого орґанізованого лівого політичного ядра: окремі особи

*) Рос. соц.-дем. роб. партія (больш.) на Україні перенесла в цей час центр своєї роботи до Московщини, і про роботу її там ми згадували в II томі „Зам. і матер".

digitized by ukrbiblioteka.org

і ґрупп так званих незалежних доперва робили спроби сепарації від офіціяльної української соціяль-демократії і теоретично-ідеольоґічного обґрунтування своєї революційно-клясової позиції. Через це нам доводиться спинитись тут докладніще лише на УПСР, яка мала в часі гетьманщини свої орґанізації в центрі і на місцях, видавала (нелеґально) свій орґан — неперіодичний тижневик „Боротьба", відбувала конференції, одним словом, була активним політичним чинником, відгукувалась, коли не на всі, то хоч на головніщі прояви тогочасного суспільного життя.

Зайнявши ще на IV З'їзді Партії (в дні гетьманського перевороту) непримиримy позицію що-до гетьманщини, українські ліві соц.-рев. послідовно стояли на ній і далі. Матеріял до зрозуміння цієї позиції дає так звана „Платформа Центрального Комітету Української Партії Соціялістів-Революціонерів (розуміння сучасного менту і тактика партії)", ухвалена Центральним Комітетом Партії 3. червня 1918. року. Подаємо тут зміст цього інтересного документа:

„I. Центральний Комітет Української Партії Соціялістів-Революціонерів, оцінюючи сучасний мент, констатує, що:

1. Революція на Україні переживає нині велику кризу занепаду. Буржуазія України, поміщики і капіталісти-промисловці, обєднавшись з дрібно-буржуазними колами — куркулями-власниками, за піддержкою інтернаціональної буржуазії — німецької, російської, польської й иншої, — опершись ни силу німецького імперіялізму, повела контрреволюційний наступ, який закінчився так званим державним переворотом в квітні ц. р.

2. Контрреволюція зі ставленниками інтернаціональної буржуазії — гетьманом та його правительством звела на нівець всі здобутки року української революції. Найбільше завойовання національного руху на Україні — Українську Народню Республику з національно-персональною автономією — знищено. Скасувавши всі політичні й громадянські свободи, виборені революцією, зруйнувавши всі орґанізації трудового люду, реакціонери встановили монархичну державу, яка стоптала і всі соціяльно-економичні реформи, а передусім найбільші з них — соціялізацію землі та робітниче законодавство.

II. Центр. Комітет УПСР, зважаючи на той розмах і характер, які прибрав революційний рух на Україні, надаючи велике значіння більш ніж року революційного виховання мас — з одного боку, з другого — зважаючи на неминучість революційного розвязання міжнародньою демократією тягара всесвітньої завірюхи, — розглядає сучасну реакцію на Україні, як тимчасовий занепад революції, причинами якого являються:

1. Відсутність міцних орґанізацій в центрі і, що головне, на місцях, які тільки й могли бути опорою революційного руху і в потрібний момент дати належну одсіч контрреволюції;

2. Однобока національна політика Української Центральної Ради, від якої з самого початку українська демократія вимагала відповіді на цілий ряд соціяльних запитань, конкретизація і повне розвязання яких тільки і могло утворити ґрунт для обєднання всього українського трудового люду круг своїх провідних орґанів і навпаки — зволікання яких, разом з виключно національним курсом в політиці, викликала недовірря в масах і большевицький рух, як реакцію на тогочасне становище;

3. Руйнуючий большевицький похід на Україну, який розбив і здеморалізував трудові верстви громадянства, який своїм нерозумінням національної справи і централізмом викликав шовінізм в народніх масах, утворив ґрунт для національного сепаратизму і державництва та їх угоди з німецькою мілітарною силою, з ліквідацією якого (походу) неминуче були зруйновані або й ліквідовані орґанізації революційної демократії на Україні;

4. Гнучка і непевна внутрішня політика Малої Ради та її правительства — ради народніх міністрів, що хиталась між дрібнобуржуазними та трудовими класами суспільства, подаючи можливости для прискореної орґанізації реакції, відходячи чим далі більше від революційної демократії і не даючи їй змоги орґанізуватися, під значним впливом-натиском в цьому напрямкові на український уряд інтернаціональної, з окрема німецької імперіялістичної буржуазії;

5. Недопустима і злочинна, з точки погляду міжнароднього соціялізму, спілка українського уряду з німецьким мілітарізмом дискредитувала Українську Центральну Раду в очах широких трудових верств, компромітувала саму ідею національного визвольного руху і українські соціялістичні партії, деморалізувала українську демократію, обективно вела до ліквідації всіх завойовань революції — відкрила широке поле на Україні для діяльности інтернаціональної реакції, що в особі німецької буржуазії, опираючись на баґнети австро-німецького війська на Україні, користуючись відсутністю військової сили Республики і браком міцних орґанізацій демократії, одверто виступила на допомогу бужуазії в її боротьбі проти земельної реформи та инших соціяльних реформ, переслідуючи свої цілі, а саме: а) перетворення України в свою кольонію; б) відібрання назад всіх своїх уступок Берестейського миру, заключеного під натиском військових обставин на західньому фронті, і бажання в спішному порядку використати політичні обставини в Росії з метою знесилення свого імперіялістичного противника; в) утворення на Україні фіктивно-автономного уряду, який би послушно виконував всі вказівки з Берліну в напрямі політичної та соціяльної нівеляції з метрополією; незадоволеність видимостю ліберально-демократичної політики Української Центральної Ради і острах того, що зі скликанням Українських Установчих Зборів може ця політика змінитись в бік революційного демократизму; г) бажання не допустити до революційних виступів трудові кляси Німеччини, приспати їх військовики, ‚визвольними' та економичними перемогами німецької держави, щоб цупко тримати її в руках імперіялістичної мілітаристичної буржуазії;

і 6. Відсутність піддержки революційному рухові на Україні з боку міжнародньої демократії, яка, будучи роз'єднаною з часів війни і зруйнування II Інтернаціоналу, не спромоглася дати належної орґанізованої одсічі солідарізованим виступам чорного інтернаціоналу проти червоного.

III. Центральний Комітет УПСР, зазначаючи, що революційний рух на Україні мусів збочити і вступити в цю свою фазу занепаду через хибну політику попередніх офіціяльних керуючих орґанів революції, через зруйнування орґанізацій демократії, а головне через безпосереднє втручання в хід подій сторонніх до цього часу чинників, через брак орґанізації міжнародньої демократії, розєднаної штучно-державними кордонами і війною, а через те відсутністю солідарізованих її виступів, гадав отже, що повна успішність боротьби трудового люду проти теперішньої реакції за своє політичне, національне та соціяльно-економичне визволення можлива лише тоді, коли ця боротьба буде спіратися на клясово та політично свідомі демократичні орґанізації на Україні і провадитиметься в повному контакті з демократією инших країн, в першу чергу центрально-европейських держав, з якими звязав Україну хід історичних подій, — коли демократія цих держав підтримає в тій чи иншій мірі революційний рух на Україні з готовністю виступити в одверту боротьбу з своєю буржуазією.

Українська революція, будучи не тільки політично-національною, а й глибоко соціяльною революцією, що з самого початку стреміла перетворитися в міжнародню революцію, поставила своїм політичним гаслом необмежену федерацію республик (що відносно України мало здійснитись шляхом постанови Українських Установчих Зборів), — несприяючими обставинами примушена була залишитись в національних рямцях і в цім наближалась вже до свого завершення і закінчення. Привнесення ж тепер до неї елементу ніжнародности невмолимо штовхає її на цей шлях, шлях відновлення боротьби за здійснення своїх льозунґів — за збудування соціалістичного інтернаціоналу, ліквідацію всесвітньої війни, в яку зараз втягується українська держава, за скликання Українських Установчих Зборів, за Землю і Волю, за Федерацію.

digitized by ukrbiblioteka.org

Стоючи на старій позиції партії, зазначаючи, що гасло самостійности, як самоціль — являється лише зброєю в руках реакційної буржуазії, Центральний Комітет Української Партії Соціялістів-Революціонерів вважає, що державницькі змагання, необхідно звязані з імперіялістичними тенденціями, ослабляють клясову боротьбу працюючих і неминуче вступають з нею в конфлікт, через що незалежність держави не може бути конечним гаслом трудового люду в його боротьбі, а лише тактичним засобом для досягнення всесвітньої федерації.

IV. 1. Центральний Комітет УПСР, виходячи з усіх вищезазначених мотивів, буде — в революційній боротьбі за визволення українського трудового люду — координувати свої виступи з виступами міжнародньої революційної демократії, завязавши найтіснішi зносини в першу чергу з соціялістичними партіями Німеччини, Австро-Угорщини, Великоросії, Польщі та инших сусідніх держав, і додержуватись неухильно клясової тактики, що спірається на революційні орґанізації трудового люду України, без яких ніяка боротьба, ніяке повстання не можуть мати позітивних наслідків і які міцними будуть тільки тоді, коли орґанізовуватимуться під спільними гаслами, здійснення яких провадитиметься однаковою тактикою.

2. З огляду на те, що погрозою революційної боротьби може явитися також імперіялістичний, освічений деспотизм, коли німецька бюрократія піде на заздалегідь розраховані політичні і навіть соціяльні уступки в своїй східній політиці в бік української демократії з метою приспати революційну енерґію трудових мас, — Центральний Комітет УПСР до подібних компромісів ставиться неґативно, непримиримо ставиться до реакційно-буржуазного гетьманського уряду і висловлюється рішуче проти всякого угодовства з теперішньою політикою та входження в гетьманський уряд демократичних елементів.

3. Зважаючи на те, що передчасні виступи окремих сел і волостей приводять лише до перемоги над ними реакційної мілітарної сили, а в наслідок цього — підривають віру в революцію, вносять дезорґанізацію і деморалізацію в маси, викликають марну і навіть шкідливу трату революційних сил, — Центральний Комітет УПСР буде утримувати селянство від таких неорґанізованих виступів.

4. Стоючи на позиції міжнароднього соціялізму і спільности інтересів працюючих всіх націй і країн і не визнаючи за метод клясової боротьби шляху війни з утворенням військових фронтів, що неминуче розеднує і нищить сили самої демократії, засуджуючи озброєний похід большевиків (московських) на Україну, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів буде боротися проти демаґоґічних гасел, розрахованих лише на роспалювання національної ворожнечі, гасел виключно військового повстання і оружної боротьби проти німецького війська на Україні, а закликатиме до боротьби по внутрішньому, класовому фронту.

5. Виходячи з того, що австро-німецьке військо в ряді карательних експедицій і душителів народніх революцій не може бути довго триманим, що з розвіянням завойовницьких ілюзій в ньому неминучі заворушення, а з ними заворушення і в самих Центральних Державах, Українська Партія Соціялістів-Революціонерів буде вести в цьому напрямку пропаґанду і орґанізацію серед чужоземного війська на Україні

6. Ставлячи метою викликати революцію, яка забезпечить всі вимоги українського трудового люду, УПСР з одного боку — вестиме невпинну і активну аґітацію і боротьбу в цьому напрямкові, дезорґанізуючи реакцію, її уряд, військову та політично-соціяльну опору в центрі і на місцях, гуртуючи дезорґанізаторські, партизанські відділи, що активно боронитимуть ідею соціялізації землі, стоятимуть на сторожі волі, не даючи змоги імперіялістичній реакції затемнювати клясову свідомість видимими (показними) благами; з другого боку — одночасно провадитиме пропаґанду, підготовку та орґанізацію революційних центрів селянства і робітництва (земельні комітети, фабрично-заводські та залізнодорожні комітети, ради робітничих та селянських депутатів, революційні комітети), щоб з гаслом рево-

люційного повстання солідарізованим і одностайним та одночасним виступом в центрі і на місцях, разом з орґанізовано переведеним страйком, провалити реакційний уряд і захопити владу в руки демократії.

7. Маючи на увазі те, що, доки соціялістичні партії уявлятимуть з себе лише орґанізовану меньшість і доки міжнародня соціялістична демократія не утворить одного орґанізованого цілого — не може бути переведений повний соціяльний переворот, не може бути соціялістичної революції і диктатури трудової демократії в окремих країнах, Центральний Комітет УПСР вважає, що передача влади трудовому люду в особі рад робітничих та селянських депутатів можлива лише як на короткі часи революційного піднесення — оскільки революція твориться лише трудовим людом і на орґанізації його спірається, оскільки не забезпечені ще здобутки революційного руху і не переможена реакція. — одночасно з тим має підготовлятись перехід формальної влади місцевим самоврядуванням, обраним по пятисловній формулі, і парляменту в центрі, першим з яких мусять бути Українські Установчі Збори.

8. Констатуючи сприяючий для революційної роботи ґрунт і настрій серед трудових мас, зазначаючи, що гасло Українських Установчих Зборів являється нині тим гаслом, яке революціонізує маси, Центральний Комітет УПСР вважає за необхідне, щоб Українські Установчі Збори зібрались і відкрились як в найближчому часі, висловили своє відношення до сучасних подій, звернулись до демократії всього світу з відозвою-протестом, з закликом до революційної боротьби проти інтернаціональної реакції та гетьманської влади, до обєднання всієї української демократії в її боротьбі за землю і волю." *)

Не будемо аналізувати тут цієї „платформи", звернім увагу тільки на одну точку її, а саме на ту, яка торкається відношення партії до російських соціяль-демократів большевиків та їхньої політики на Україні і яка кидає світло на розвиток соціялістично-революційної думки на Україні. Прийнято було в ті часи і пізніше твердити, що лівиця української демократії просто копіювала (вдало чи невдало) російських комуністів. Одначе дальший розвиток української революції і зазначена точка в „Платформі Ц. К. УПСР", свідчать, що українська соціялістична думка розвивалась власними шляхами, хоч і користувалась при цім багатими надбаннями всесвітнього, а в тому числі і російського соціялістичного руху. Як бачимо з „Платформи", лівиця українських с.-р. гостро засуджувала похід московських большевиків на Україну і то не тільки з тактичних міркувань, але й через ріжне розуміння моменту, через ідеольоґічне росходження з партією большевиків. Партія обстоювала формально парляментарний демократизм, визнаючи радянську форму влади умовно, лише на час загостреної клясової боротьби.

Додатком до наведеної „Платформи" являється постанова Ц. К. Партії (від 3. червня) в справі внутрішньої тактики партії, якою роспускалися і ліквідувалися (з огляду на переслідування соціялістичних орґанізацій гетьманським урядом) всі дотогочасні леґальні орґанізації партії і партія переводилась на нелеґальний стан, а також санкціонувалась необхідність політичного терору партії проти „найшкідливіщих

*) „Боротьба" — Орґан Ц. К. УПСР, ч. 1, Серпень (н. ст.), 1918. Рік видання 4.

digitized by ukrbiblioteka.org

і найвпливовіщих представників реакційної деспотії в центрі і на місцях, як рівно і представників інтернаціональної контрреволюції на Україні.“ *)

Таким чином, між правицею і лівицею було дуже глибоке росходження, яке творило з двох частин української демократії два майже цілком ворожі табори. Ясно, що всі спроби правиці української демократії дійти до якогось порозуміння з ґенералом Скоропадським чи з німецькими ґенералами, всякі форми леґальної, так би мовити, парляментарної боротьби з диктатурою буржуазії, засуджувались лівицею, як угодовство і зрада соціялістично-революційним ідеалам та як зламання клясової пролетарсько-селянської тактики. Замісць порозуміння з ґенералом Скоропадським та з німецькими ґенералами, лівиця шукала порозуміння з революційно-соціялістичними ґрупами Европи та зокрема з німецькою демократією. Маючи тверде переконання, що панування контрреволюції на Україні являється тимчасовим і що соціяльно-економичне, й разом з тим і національно-політичне визволення українського народу прийде тільки в наслідок перемоги працюючих мас всього світу над всесвітньою буржуазією, лівиця української демократії не надавала позитивного значіння гетьманській державности навіть з національної точки погляду і висміювала та засуджувала всі заходи правиці коло „українізації“ чи демократизації цієї державности.

*) „Політичний терор, — говорилося в постанові, — випливає з поглядів революційного соціялізму на ролю людської особи в історії; на нього нам дає право недавнє революційне минуле і сучасне . . . Систематичний терор, сполучений з иншими формами одвертих масових виступів (робітничих страйків, селянських аґрарних заворушень, демонстрацій, саботажу то що), набірає величезного значіння: він веде до дезорґанізації ворога. Крім дезорґанізаційної ролі, терор одночасно послуговує пропаґуванню й аґітації, уявляючи з себе форму одвертої боротьби, яка проходе перед очима всього народу, руйнує авторитет уряду і викликає до життя нові революційні сили . . . Нарешті, терористична діяльність нелеґальної революційної партії є засобом самооборони і охорони орґанізації від шкідливих елементів, шпигунства та зрадництва. Терористична діяльність припиниться тільки після перемоги над реакційним деспотизмом і повного відновлення всіх політичних громадянських свобід.“ Чи дійсно УПСР виконувала в часи гетьманщини індивідуальні терористичні акти, не відомо. Помітний терористичний акт тих часів, а саме вбивство в Київі 30. липня 1918. командуючого ґрупою німецьких військ на Україні ґенерал-фельдмаршала Айхгорна, був доконаний російським лівим соц.-рев. (з постанови Ц. К. Партії) Б. Донським (Б. Донського було спіймано і публично повішено Німцями в Київі ж 10. серпня). Інтересне відношення виявили до факту вбивства Айхгорна ріжні верстви і ґрупи українського суспільства. Само собою розуміється, що ґенерал Скоропадський оголосив з цього приводу спеціяльну ґрамоту, в якій вихваляв заслуги Айхгорна перед українським народом; німецьке командування шляхом військових наказів зарядило жалобу по всій Україні і в де-яких місцях (Київ, Житомир) ввело стан облоги. Головний Комітет Партії Соціялістів-Федералістів виніс спеціяльну постанову в справі вбивства Айхгорна, якою засуджував вбивство, як злочин, і висловлював співчуття „німецькій державі“, підкресливши, що „вбиство зроблено чужинцем — ворогом українства.“ „Робітнича Газета“ вмістила аж в двох числах передові статі з приводу вбивства з підкресленням, що вбивства міг доконати тільки ворог української держави, не-Українець. Спеціяльні українські делеґації одвідали німецьких ґенералів і висловили їм своє співчуття та заманіфестували непричетність Українців до вбивства. Зовсім окремо від цього українсько-патріотичного табору стояли укр. с.-р. (ліві), які похвалювали вчинок рос. с.-р. і ганьбили правицю української демократії за її запобігання перед Німцями, затушкування соціяльно-політичного характеру вбивства і умисне підкреслювання національного моменту в цій справі.

Вже в першому нелеґальному числі „Боротьби“ (ч. 1, серпень 1918.) українські с.-р. в статі „Угодовці“ писали з приводу Меморандума Всеукраїнського З'їзду Земств до гетьмана:

„Все там (в меморандумі) єсть. Одне тільки забули панове земці — це сказати хоч словечко, що вони не визнають самої гетьманщини, забули про те, що ‚пан гетьман‘ — узурпатор і ставленик чорної сотні, ворог смертний українського народу. Та, мабуть, і не забули, а просто готові пійти поруч не то що з ‚ясновельможним‘, а з самим дідьком по дорозі до влади і за сочавичну юшку участи в ‚державній роботі‘ продати своє первородство, свої політично-соціяльні гасла і, головне, — допомогти інтернаціональним феодально-дворянським і буржуазним колам прикрити їх чорну роботу ‚демократичною‘, жовто-блакитною киреєю.

... Легко зрозуміти, чому всі оті ‚соціялісти‘ і ‚демократи‘, котрі в часи революційного підйому викидали самі ‚большевицькі‘ гасла, аби вдержатися при владі, тепер так легко ‚отряхають прах‘ своєї революційности; одне тільки являється незрозумілим: кого хочуть обдурити українські тонкі політики, удаючи невинних немовляток, котрі не знають, що гетьман — це маріонетка в руках чорносотенних аґраріїв та інтернаціональної буржуазії, що сам ‚пан гетьман‘, навіть розчулившись своїм патріотичним серцем від плаксивого припадання українських ‚політиків‘ до його ‚ясновельможного‘ плеча, зможе уділити їм по-садн хіба своїх камердинерів, конторщиків, найбільше — управляючих власними маєтками, але ніяк не більше, і що, нарешті, чорні сили, котрі стоять за гетьманом, поки вони мають силу в своїх руках, не потрібують льокаїв з жовто-блакитними стрічками, а звернуться до них за піддержкою в той момент, коли сили у чорного інтернаціоналу будуть за слабі проти сил працюючих. Чи українські ‚демократичні‘ політики бачать вже ту слабість ‚чорних‘ і хочуть піддержати їх панування за ласий шматок з панського столу? А коли так, то зірвіть із себе, панове угодовці, соціялістичні і демократичні ярлички і не дивуйтеся, що нарід в час перемоги над ворогом прожене разом з господарями і їх вірних слуг. Не той тепер час, щоб ‚опозиція короля‘ когось обдурила.“

Коли ж утворився Український Національний Союз, українські с.-р. (інтернаціоналісти, як вони себе називали) повели проти нього рішучу боротьбу.

„Наше розуміння національної справи, продиктоване освновними постулятами міжнароднього революційного соціялізму та виразно формуловане програмом УПСР і постановами партійних орґанів, — писала „Боротьба“ (ч. 2, жовтень 1918.) в статі „Український Національний Союз“, — проводить різку межу поміж УПСР з одного боку і тими національно-демократичними, буржуазними та псевдосоціялістичними партіями та орґанізаціями, які створюють так званий ‚Український Національний Союз‘.

Як гола ідея ‚утворення міцної самостійної української держави‘ (‚Статут У. Н. Р.‘, § 1, п. а) прикрита лише фіґовим листочком куценького лібералізму (п. п. **б** і **в** в § 1), так і тактика Союзу, що виявилась досі в оббиванні порогів німецької влади та у мудрих політичних комбінаціях, які переслідують мету *українізації сучасної реакції*, замісць боротьби з нею, — не тільки виключають для УПСР всяку можливість співробітництва в ‚Союзі‘ (в центрі і в його філіях на місцях), але й ставить *завданням* партійних орґанів та усіх членів партії *рішучу боротьбу з впливом ‚Союзу‘ на трудівничі маси*, невпинне роз'яснення дійсного змісту ‚істинно-українських‘ ідей цих ‚союзників‘ та пропаґанду партійної точки погляду на проблему нації та держави. *)

*) Формуліровку „партійної точки погляду на проблему нації та держави“ знаходимо на початку статі, яку вгорі цітуємо. „За часів всесвітньої війни, — читаємо там, — коли перед небезпекою революційних заворушень поставлено на карту дальніще панування буржуазії, проти зросту соціялістичної акції й найліпшим засобом оборону сучасного соціяльного status quo є втягування працюючого люду в ріжноманітні національно-державницькі орієнтації. У націй ‚велико-

digitized by ukrbiblioteka.org

УПСР глибоко переконана, що український нарід не має по суті нічого спільного з Українською Державою — все одно чи монархічною, як нині, чи буржуазно-республіканською, про яку мріють наші націонал-патріоти. Борючися за політичне і соціальне визволення — за можливість широкого розвою своєї національної, народньої культури, пролетаріят України, як і всякий инший пролетаріят за часів капіталізму, не має вітчизни. Він лише має її завоювати і зробить це не в союзі з ‚своєю' національною буржуазією, а в жорстокій боротьбі з нею, в великій всесвітній боротьбі пригноблених проти гнобителів, в інтернаціонально-революційній боротьбі за зруйнування сучасного ладу і встановлення соціялізму".

Пізніше, вертаючись в огляді міжнародньої ситуації на передодні мира ще раз до порушеної теми (в звязку з льозунґом визволення пригноблених націй, встановленим воюючими державами), „Боротьба" писала про відносини на Україні:

„Історичні умови життя на Україні спричинилися до висунення в боротьбі працюючих мас поряд з ідеєю соціяльного визволення й ідею визволення національного. Але в розвитку цієї боротьби, особливо за останній час, завдяки ре-

---

державних' ролю такого затуманюючого фактора відограваля ріжні теорії ‚історичних місій', ‚расового призначення' і т. и., а також псевдовизвольні льозунґи, за якими ховались захватницькі, грабіжницькі наміри. Поміж націй же ‚малих', ‚неісторичних' — буржуазією в тих же цілях старанно ширяться та підтримуються сепаратистсько-самостійницькі тенденції та прищеплюються народнім масами стремління до національно-державного будівництва, — стремління, які є не тільки чужими, але й цілком ворожими незалежній класовій політиці пролетаріяту.

Ріжнобарвні ілюзії пролетаріяту, звязані зі вростом та зміцненням власної держави, приводять до найгіршого опортунізму, до міжклясового співробітництва й протиприроднього обєднання по ‚національно-державному' фронту, наслідком чого відкриваються для пануючих кляс широкі можливости дрібними подачками та незначними ‚реформами' остаточно присипляти революційний дух народу й утримувати його від широкої пляномірної боротьби за повну перебудову сучасного ладу. Але ціною соціяльних уступок, ціною повної ліквідації революційних змагань і заміни класовової боротьби горожанським миром не досягається також жадних поліпшень в справі національній. Національний гніт є шкідливий для мас не тільки тому, що горожанські свободи зводяться на нівець в атмосфері національних обмежень, але ще в більшій мірі тому, що національні утиски утримують нарід в темноті, перешкоджають зросту класової свідомости та одволікають увагу мас від основи всякого поневолення — соціяльної нерівности. В боротьбі пригнобленого люду за своє всебічне визволення національна боротьба (так само, як і політична) мусить отже трактуватись, як засіб, і не заступати собою класової боротьби, тим більше недопустима підміна нею остаточної мети — встановлення соціялістичного ладу, в межах якого лише можливе здійснення повної, всебічної суверенної волі людини.

В той час, як свідомість національної кривди мусить відограваті ролю революційного фактору, буржуазні політики всіма силами штовхають пролетаріят до державницької ідеольоґії, заманюючи його обіцянками національного визволення шляхом сотворення власної національної держави. Захоплення гаслом національного державництва, розбиваючи солідарність всесвітньої трудової демократії і підмінюючи революційну ідею нації консервативним льозунґом держави, віддає національній буржуазії монополію на експльоатацію мас в межах країни та на імперіялістично-завойовницьку політику зовні.

Держава, як така, була й є механізмом цієї експльоатації, знаряддям поневолення більшости меншістю, і централізована національна держава ще в більшій мірі, ніж федеративна. Тому змагання соціялістів в справі національній мусять стреміти до одвойовання ступінь за ступінем признання національних колективів та до передачі їм значної частини функцій сучасної держави, аж до перетворення її зрештою у федерацію автономних, національно-персональних (екстериторіяльних) спілок'."

ставрації по фронту соціяльних завоювань і призрачній можливости забезпечення національних здобутків революції, українські соціялістичні партії висунули на перший плян момент державно-національний, виявивши таким чином свій дрібно-буржуазний характер і крайній опортунізм, вступивши в співробітництво з сучасним реакційним урядом, якому послідовний соціялізм тільки і може проголосити непримиримість в боротьбі.

Таке одверте виявлення національно-державницької фізіономії українських партій, що звуть себе соціялістичними, виставляє їх у їх справжньому ідеольоґічному вигляді, чужому і навіть ворожому ідеї революційної боротьби за соціяльне визволення працюючих. Співаючись на чужоземні кола і уряди в своїх закулісних комбінаціях по зміцненню українсько-гетьманської держави, вони дискредитують і цінично профанують саму ідею національного визволення в очах трудових мас, кидаючи їх в обійми тих російських лівих соціялістичних партій, котрі досить яскраво виявили за час революції нерозуміння національного питання і свій імперіялістично-централістичний шовінізм.

.... Момент вимагає висунення на передній плян ідеї міжнародньої боротьби єдиним фронтом працюючих усіх країн проти сучасного ладу, непримиримости в цій боротьбі, різкого відмежування від усіх тих промежуґочних ґруп і партій, котрі своїм угодовством і опортунізмом розбивають сили всесвітнього пролєтаріяту, затемнюють його клясову свідомість і примушують його служити чужим і ворожим йому цілям і інтересам." („Боротьба", ч. 3, жовтень 1918.)

Отже — працюючі не мають за часів капіталізму батьківщини: вони мають її доперва завоювати і то не шляхом утворення єдиного національного фронту, а клясовою боротьбою працюючих проти гнобителів в міжнародньому масштабі. Такою була позиція лівого крила української демократії, і на ній була побудована і тактика лівиці.

Будуючи всю свою роботу на інтернаціональнім ґрунті, маючи переконання, що диктатура буржуазії на Україні швидко буде повалена і що революційна хвиля захопить і европейські країни, лівиця української демократії натурально живо цікавилась і дебатувала в часі чорної гетьманської реакції питання про методи дальнїщої клясової революційної боротьби на Україні, зокрема важне питання про радянську ґорму влади. Компромісова позиція Центр. Ком. партії, зазначена в „Платформі", яка формально обстоювала парляментарний демократизм і тільки умовно, на час революції, визнавала доцільність радянської влади, як методу боротьби, не задовольняла лівіщих елєментів партії. На цім ґрунті в місцевих партійних (нелеґальних) орґанізаціях доходило до дуже бурхливих дебатів і розходжень, що часом кінчались цілковитим виходом окремих осіб і цілих ґруп зі складу партії. Для прикладу вкажемо тут на дебатування зазначеного питання на партійній нараді Харьківщини 14.—15. лишня 1918. Ґрупа членів партії гостро критикувала те місце „Платформи", де говориться про Установчі Збори, і зазначала, що вся партійна праця повинна йти під льозунґом „вся влада радам трудової демократії", і, відповідно до цього, ґрупа запропонувала і свою резолюцію. Резолюцію більшістю було одкинуто, після чого ґрупа покинула нараду і одночасно заявила про свій вихід зі складу партії. В мотивованій заяві цієї ґрупи з приводу її виходу читаємо:

„Покидаючи ґуберніяльну нараду і одночасно виходячи зі складу нелеґальної партії У. С.-Р., ми рахуємо необхідним вказати ті мотиви, завдяки яким наша присутність навіть у поновленій нелеґальній партії надалі не можлива:

УПСР в останні часи революції дуже скомпромітувала себе в очах трудового народу, що виявлялось особливо після октябрського перевороту. Замість

digitized by ukrbiblioteka.org

коаліційної влади, октябрський переворот висунув гасло влади трудової революційної демократії; це гасло було піднято революційно-соціялістичною партією Росії і було піддержано тільки окремими особами з членів УПСР. Позиція партії в цілому до цього часу була досить невиразною, а на ділі праві течії в партії задушили ліву течію, завдяки чому Центральний Комітет, а також Рада Міністрів і Центральна Рада, де були переважно У. С.-Р., повели націоналістичну політику, одкинули від себе трудові елементи України, кинувши їх до большевиків. Особливого напруження досягла ця політика тоді, коли так звана УПСР заключила спілку з германськими імперіялістами для того, щоб задушити соціялістичну революцію на Україні.

В останні часи, вже після утворення гетьманської влади, УПСР лівої течії задалась ціллю роспустити ганебний склад партії і заснувала нову нелеґальну партію певних людей, що міцно стоять на ґрунті революційного соціялізму, але знова обраний нелеґальний Центральний Комітет став на платформу не революційну, прийнявши тактику угодовства, виставивши в цей тяжкий час для революції гасло Установчих Зборів, коли за владу рад бореться пролетаріят і трудове селянство Росії. Завдяки такому напрямку роботи нового Центрального Комітету, в партію входять бувші члени УПСР, ці зрадники трудового народу, в той же час члени, які стоять на платформі влади рад, з партії виключаються; через це ми гадаємо, що ‚Платформа Центрального Комітету', в якій зазначено, що єдине революційне гасло є гасло Установчих Зборів, є платформа угодовнича, тоді як в цей тяжкий для революції час необхідно стати на ґрунт клясової боротьби і вести орґанізацію трудових мас не в парляментських установах, в які поруч з трудовими елементами входе і буржуазія.

Ми, у. с.-р. лівої течії, в межах такої партії рахуємо надалі залишатись неможливим і покадаємо її, як партію, котра пішла не шляхом революційного соціялізму, а шляхом правих російських соц.-рев. та меншевиків — шляхом угодовства."

Ці росходження і шукання ясної партійної позиції виявились і на Всеукраїнській Нараді Емісарів УПСР, що відбулась нелеґально 19.—22. серпня 1918. р.*) Хоч Нарада мала на порядку денному майже виключно технічні питання і по принціповим питанням резолюцій не ухвалювала**), проте в дебатах і в проєктах резолюцій ідеольоґічні шукання мали велике місце. Палкі дебати викликало перш за все питання: чи нелеґальна УПСР являється цілком новою ідеольоґично партією, чи тільки „відшуканою та відродженою" старою українською соц.-рев. партією? Меншість присутніх на нараді була тієї думки, що твориться цілком нова партія, більшість доводила, що і формально й ідеольоґично нового нічого не твориться. „Ми залишаємось при старій ідеольоґії партії, — говорив один промовець (т. Світляк)***), — і тільки позбуваємось наносного елементу, який не відповідав партійним вимогам." „Ми лише відшукали, відродили справжню свою партію — УПСР, бо її забруднили і направили в чуже їй русло наші мартовські гості", — говорив другий (т. Брат). „В нашій старій партії було

*) На нараду прибули ґуберніяльні партійні емісари Київщини, Поділля, Волині, Херсонщини, Полтавщини, Харьківщини і Чернигівщини і головні емісари Ц. К. партії по справах внутрішніх, зовнішніх, бойових, а також представник літературного відділу Ц. К. та Секретаріяту партії — всього 14 чол.

**) На порядку денному стояли такі питання: 1. Доклади з місць. 2. Партійні орґанізації, 3. Про партійний апарат. 4. Відношення УПСР до инших партій та професійних спілок. 5. Бойові орґанізації партії та відношення до них ґруп і емісарів Ц. К. партії. 6. Партійна контр-розвідка й її орґанізація. 7. Справа скликання партійного з'їзду і 8. Біжучі справи.

***) Наведені тут призвища промовців являються псевдонімами.

багацько росходжень, — говорив т. Барон. — були росходження по питанням національному, земельному, і ми пішли найдалі в розрішенні цих питань, права ж частина нашої партії залишилась в болоті. Через це ми маємо себе вважати новою течією в старій партії." І так далі. Більшість взяла гору. Хоч і без резолюції, але було прийнято, що нового нічого не твориться, лише відроджується та відшукується старе. На ділі ж це було не зовсім так, коли мати на увазі старий партійний проґрам, ухвалений на II партійному з'їзді. Партійний проґрам виразно стояв на ґрунті парляментарного демократизму і буржуазної революції, намічаючи соціялістичну революцію тільки як завдання далекого майбутнього. В той же час партія в цілому, в своїй практичній діяльности пішла далі, переходячи човолі на ґрунт визнання соціялістичного характеру сучасної української революції, що й було, між иншим, зафіксовано на III партійній з'їзді, а також і виступами партійної фракції в Центральній Раді в кінці 1917, і в січні 1918, р., коли фракція домагалась встановлення на Україні влади рад робітничих і селянських депутатів. Ще далі, само собою розуміється, йшла в цім напрямі ліва течія УПСР, хоч і намагалась удавати, що в сути річи ні про що нове не йде. В дійсности ж творився новий світогляд, нова тактика, хоч зародки їх і можна було відшукати в старій партійній проґрамі (в її частині-maximum).

Характерними являються далі дебати (що виникли на нараді паче б то побіжно) про клясову базу партії, а саме — вказівки багатьох промовців на необхідність не тільки поширити партійну роботу на мійський пролєтаріят, але навіть перенести центр її ваги на пролєтаріят з селянства. „Ми повинні спіратись в своїй роботі головним чином на кляєу робітництва", — говорив т. Моджюк. „Ми повинні повести широку, енерґійну орґаничну працю серед робітництва, щоб відбити монополію впливу соц.-дем. і большевиків серед фабрично-заводського пролєтаріяту" — говорив т. Отело, докладчик по питанню про партійні орґанізації та партійний апарат. В цім, звичайно, не було нічого дивного. Стаючи на позицію соціялістичної революції, повної перебудови капіталістичного суспільства на цілком нових основах, партія мусіла шукати і відповідних верств, покликаних історично до цієї великої місії, мусіла наповнити цілком конкретним, ясним змістом традиційну партійну формулу „трудовий нарід", яка виявила досить велику еластичність в часі революції, віддавши перевагу в партії правиці.

Нарешті, інтересними являються і дебати на нараді про місце в революції національно-державницького моменту і, до певної міри в звязку з цим, про відношення партії до „державницьких" українських соціялістичних партій і до лівих російських соціялістичних партій (большевиків і лів. соц.-рев.). На цім питанню ми спинялись вже вище і тут не будемо повторюватись наведенням промов, виголошених на нараді. Всі члени наради зазначали необхідність розвязання в революції не тільки соціяльно-економичних, але й національного питання, нарікаючи на марксистів за їх легковажне відношення саме до складного національного питання. Але „державництво", як голий льозунґ, як самоціль, відкидалося промовцями; позиція „українських союзників" засуджува-

digitized by ukrbiblioteka.org

лася, як контр-революційна. В той же час засуджувалась і тактика російських большевиків та лівих соц.-рев. в національній справі, особливо українській.

„З комуністами (російськими), які борються вже з соціялістами і теж являються партією державницькою, що бореться за російську державність, а також з російськими лівими соц.-рев., що стремлять йти в купі з большевиками, співробітництво для нас не можливе“, — говорив т. Моджюк.

Зокрема, що-до російських большевиків, то вони зовсім не користувались симпатіями українських соц.-рев., і на нараді можна було чути на їх адресу, як також і на адресу рос. лівих соц.-рев., гострі закиди не тільки за їхню національну, але й соціяльну політику. Так, приміром, т. Брат говорив в справі відношення УПСР до лівих російських партій:

„З ліва від соціялістичних партій існують комуністи, до яких відноситься і така партія ‚класичного непорозуміння‘, як партія лівих соц.-рев. Не може бути обєднання з цими партіями, бо ми — соціялісти, вони ж — комуністи, що ведуть завзяту боротьбу з соціялізмом і нами, соціялістами.“

Для вирішення всіх болючих принціпових питань, зачеплених на нараді, було ухвалено нарадою скликати в ближчий час V Партійний З'їзд. З'їзд цей, як сказав докладчик по цьому питанню т. Професор, мав „покласти нову еру в життю УПСР“, мав „скристалізувати і поглибити ідеольоґію“ партії.

Тим же часом, до З'їзду, після названої наради, УПСР продовжувала далі свою орґанізаційно-політичну роботу на місцях. Не зважаючи не терор гетьманського режиму, на розгром багатьох партійних орґанізацій і арешт активніщих членів партії, партія поширювалась, закладаючи свої орґанізації, як між селянством, так і між робітництвом, і орґанізуючи партизанські загони для боротьби з поміщицько-капіталістичною диктатурою.

Розділ V.

Гетьманщина перед загибіллю.

14. Поглиблення реакції. Раз заведена поміщицько-капіталістична машина з холодною, питомою їй льоґікою працювала далі над поневоленням трудового люду. Ні селянські повстання, ні тим більше протести, делеґації та поради-вимоги Національного Союзу не могли спинити їх. Навпаки, ґенерал Скоропадський почав входити в смак гетьманування, і його премер-міністр Лизогуб вже заявляв співробітникам німецьких газет (підчас свсеї серпневої подорожи до Берліну), що „теперішня державна форма України ні в якому разі не має тимчасового значіння“, що „навпаки, в урядових українських колах і навіть в країні майже виключно панує погляд, що гетьманство, як традиційну і для України типову форму державного ладу, має бути збережено.“ *) А другий

*) З розмови Лизогуба з представн. газети „Berliner Tagblatt.“

міністр (міністр внутрішніх справ І. Кістяковський) відновляв стару царську „охранку“ для боротьби з усіма, хто смів в тій чи иншій формі виступати проти цієї „традиційної і типової форми“ дикого панування буржуазії на Україні.

Поруч з все новими заявами про відновлення громадянських і політичних свобід, про прихильне відношення уряду до робітничих професійних орґанізацій і толєрантне відношення до економичних страйків, про прихильність до орґанів самоврядування, до української культури, про великі клопоти уряду в справі наділення селян землею, — поруч з усіма цими й йншими подібними ж лицемірними заявами продовжувався політичний терор, розганялись робітничі професійні орґанізації, збройною силою припинялись економичні страйки (як. наприклад, залізничий страйк), розганялись далі рештки народніх самоврядувань, нищилась українська культура, гуляли, як і на початку, карні загони по селах, здиралися з селянства контрибуції.

На початку вересня було офіційно оголошено гетьманський закон „про зміну і поповнення“ закону про 8 год. роб. день, ухваленого Центральною Радою. „Зміна“ та полягала в повній ліквідації 8 годин. робочого дня. Згідно з новим законом, міністрові торгу і промисловости надавалось право одступати од вимог закону Центральної Ради що-до норми робочого дня і видавати про це відповідні постанови. Користуючись цим правом, гетьманський міністр торгу і промисловости й иосніпив виробити (в другій половині серпня) законопроєкт про встановлення дванадцятигодинного робочого дня в металюрґичній промисловости. Так виглядало „законодавство“, капіталістична ж практика, керуючись „духом часу“, зопроваджувала таку експльоатацію робітництва, що перевершувала і гетьманські закони.

Капіталісти збивались все в тіснішу й тіспішу спілку визискувачів. 16.—20. серпня відбувся з'їзд заводчиків і фабрикантів України (так званого „Суозіфа“ — союза українських заводчиків і фабрикантів), під головуванням и. Оцупа. Метою з'їзду було тісніще обєднання фабрикантів і заводчиків для більш успішної боротьби з пролетаріятом і викачування в свої кешені грошей з державної скарбниці. Вже в своїй вступній промові голова з'їзду, п. Оцуп вказав на „основний, первородний найнебезпечніщий для самої кляси гріх — відсутність звязання й єдности“ між капіталістами. З'їзд вітали гетьманські міністри і голова „Протофісу“ кн. Голіцини. Промовці підкреслювали необхідність „єднання промисловців з аґрарною клясою для оборони більш високих, спільних їм інтересів“ і найтіснішого співробітництва буржуазії в цілому з гетьманським урядом. З'їзд ухвалив низку постанов що-до „відродження рідної промисловости“, які зводяться до домагання, щоб гетьманське правительство ріжними державними заходами (звільненням капіталістів від податків тощо) і коштами допомогло „збіднілим“ капіталістам стати на ноги. В кінці з'їзд ухвалив текст проклямації до заводчиків і фабрикантів з закликом до самоорґанізації і обєднання біля „Суозіфа“. В тій проклямації між иншим говорилось: „Перше проміння державности, що заблищало над нашим краєм, дає надію на відродження нашої напівмертвої,

digitized by ukrbiblioteka.org

зруйнованої, знищеної обробляючої промисловости. Тягар мобілізації, тягар соціяльних спроб ліг на її плечі; ще більший тягар чекає її далі — будівництво держави. Революційні пляни принесли нам лише розруху. Нехай же цей тяжкий досвід не мине даремно, нехай ні одна фабрика, ні оден завод не лишиться по-за союзом та орґанізацією; нехай всі зеднаються в єдиний орґанізм, який би міг висловити свою волю.“ Перед закриттям з'їзду було обрано Раду Всеукраїнського Союзу Товариств Заводчиків та Фабрикантів.

Одночасно відбували свої з'їзди та наради й инші ґрупи визискуючої кляси: домовласники, млинарі, поміщики, які виносили свої резолюції, підганяючи ними гетьманський уряд до все більшого і одвертішого опікування інтересами цих ґруп. І гетьманський уряд спішив допомогти, уділити своєї батьківської уваги всім визискувачам і гнобителям.

В вересні було ухвалено виробленний домовласниками (під головуванням п. Дьякова) новий виборчий закон про вибори до міських дум, який віддавав весь вплив в орґанах міського самоврядування буржуазії. В жовтні гетьман ухвалив виробленний поміщиками (під головуванням князя Ґоліцина) закон про нові вибори до земських самоврядувань, яким земства передавались до рук поміщиків.

Славнозвісний „земельний закон“, ухвалений гетьманським правительством, залишався єдиною ознакою турбот ґенерала Скоропадського про селянство, коли не рахувати карних експедицій. Поміщики вперто не хотіли поступитись хоч чим-небудь з своїх „священних прав“ на маєтки. Нарада землевласників, що відбулась в серпні місяці в міністерстві фінансів і обмірковувала статут Державного Земельного Банку (котрий мав допомогати поміщикам у спродажу маєтків), в своїй резолюції зазначила, що вона „вважає при істнуванню Державного Земельного Банку будь-яку примусову спродаж землі для утворення земельного фонду непотрібною“, а також „запевняє, що добровільний продаж землі вистарчатиме цілковито, щоб утворити фонд Банку для майбутньої парцеляції й розпродажу землі дрібним власникам“. Після цієї наради міністр земельних справ заявив, що „ні про яке примусове впвласнення приватно-власницьких земель говорити не доводиться, бо на ринкові спостерігається пропозиція земель по порівнюючи недорогих цінах“ („Роб. Газ.“ ч. 361, 6. вересня 1918.).

Великий поміщицький з'їзд (з невеликою домішкою селянської куркульні, котра впливу на з'їзді не мала, хоч і не завше солідарізувалась з поміщиками), що відбувся на початку листопада в Київі (при участи ґенер. Скоропадського і міністрів), потвердив і розвинув резолюцію згаданої наради поміщиків при міністерстві фінансів. В резолюції з'їзду в земельній справі між иншим читаємо:

„6. При енерґійному переведенні вищезазначених заходів (кредит, аґрономична допомога, скасування сервітутів, уреґулювання оренди, посередництво земельного банку при вільній мобілізації землі) всяке примусове перероспреділення земель буде зайвим. Разом запас земель досягає 700 тисяч десятин, тоб-то такої кількости, яка для пляномірного роспреділення між хліборобами потрібує не малого строку. Негайне значне збільшення цього фонду поведе тільки до того, що він буде лежати невикористаним.

7. Примусове перероспреділення землі не тільки зайве, але й не корисне для зміцнення дрібного сільського господарства, бо передбачає збільшення землекористування не тільки тих, що вміють хазяйнувати, а поголовно всіх, хто має менш певної норми.

8. Мало того, заходи примусового перероспреділення землі не тільки зайві і некористні, але й небезпечні, позаяк вони порушують принціп приватної власности. Цей принціп повинен бути недоторканий, і держава повинна обережно до нього відноситись, памятаючи, що він є підвалиною самого державного істнування."

Так остаточно було поховано земельну реформу — „зайву, некористну і небезпечну."

Вся країна горіла далі в полумі повстань, екзекуцій, політичного терору, направленого головним чином і в першу чергу проти української національно-свідомої революційної демократії.

Для характеристики того, як розвивались далі події на місцях, подаємо тут (за львівським „Ділом" з 28. серпня 1918.) уривки з відкритого листа подільських громадян (під цим листом було 75 підписів) до гетьманського міністра внутрішніх справ, в якому говориться саме про те, як реакція, розгорнувшись, „привертала порядки" на Поділлю:

„Бачучи українську пресу, яка доходить до нас з Київа, день у день поконфісковану, з білими пятнами або і сторінками, звертаємось до вас — міністра Української Держави — через Галицьку Україну і подаємо вам до відома ряд правдивих подій, які мають місце на Поділлю, — писали громадяне з Поділля до міністра ‚своєї держави'.

Український народ нищиться матеріяльно, а українську інтеліґенцію усовується з усіх урядових місць і вязниться тільки за це, що вона українська. Не можна сказати, щоб вину цього поносили австро-угорські війська. Вони не знають обставин і у всім полягають на інформаціях українських державних властей, а ті власти, набрані на Поділлю виключно з Великоросів, бувших чиновників за царського режиму або з поміщиків, ворожих Українській Державі. І це урядування відбувається так: поміщики зголошуються до повітових старостів і заявляють, що хотять стягати контрибуції за заподіяні їм шкоди. Повітові старости, не розглядаючи справи, не переслухуючи селян і без комісійного оцінення шкоди, відносяться до австрійської військової команди про військову асистенцію. Поміщик одержує чету австрійських салдатів, їде в село, приказує селянам зібратися на сільський сход і оголошує, що селяне мають заплатити йому таку-то суму до 4 або 6 годин. Часом продовжується реченець до 1 або 2 днів. Рівночасно заповідають, що, коли селяне не зложать належної суми в зазначенім часі, то заберуть їм худобу, посадять до тюрми, спалять село і т. п. І, дійсно, справа не кінчається на словах: по упливі назначеного кількагодинного часу зачинають війська братися до діла — в однім селі арештують людей (напр. в селі Гринчук заарештовано 19 людей), в другім забірають худобу (напр. в селі Завадівці забрано 70 штук худоби), а кілько биття дізнають люде, то річ звичайна. Де-куди побивають людей до крови (напр. в селі Янчинцях побили тяжко українські стражники, бувші поліцейські за царського режиму, Ф. Іваницького, П. Рачинського і багато инших). Рідко хто з селян відважиться спитати, яка комісія оцінила шкоду, чи поміщик має право стягати й скільки. За таке запитання з місця арештовують або бють, як бунтовщика. Навіть не можна того дня вийти з села, бо всі входи й виходи замкнені. Таким чином, стають поміщики самі суддями в своїх справах. Від цього немає жадного порятунку. Не помагають ні прохання, ні заходи; ніхто селян не вислухає. Поміщики накладають контрибуції довільно, без жадної контролі.

Навіть австрійські власти запримітили, що поміщики хотять відбити собі на селянах все те, що стра-

digitized by ukrbiblioteka.org

тили на війні, і накладають страшні суми на селян. З тої причини заборонили вони своїм низшим орґанам давати військову допомогу раніш, ніж буде доведено наглядно, хто і скільки заподіяв шкоди. Одначе на ділі того ніхто не придержується. Поміщики стягають не тільки те, що втратили, але в два-три рази більші суми, які виносять їх ціле майно. Контрибуції доходять в де-яких селах і до міліона карбованців. Один поміщик — Я. — ямпільського повіту похвалявся, що його ціле майно мало вартість 150.000 карб., а він стягнув собі 250.000 карб. В селі Гукові наложено 20.000 карб. тільки за ‚випас' першої конюшини на 40 десятинах, котра з причини посухи зовсім не вродилася. Це значить по 500 рублів з десятини... В селі Чайкові наложено 610.895 карб. контрибуції, в селі Несторівцях — 237.434 карб., в с. Гринчук — 254.600 карб. (Цілий фільварок таки в тім селі має 460 десят.). Арештовано 19 людей. Люде зложили вже 117.000 карб. — очевидно, продали коні, корови, щоб заплатити таку суму, а більше вже не мають грошей, і тому 19 людей сидять в тюрмі. В с. Залізцях наложено 633.000 карб. і т. д.

Навіть уневажнюють купно, заключене з земельними комітетами в часі Української Республики. В селі Гуменці продав земельний комітет селянам дрова з ліса по 75 коп. за чвертку. Селяне заплатили добровільно аж по 2 карб. 50 коп., а тепер Жид-орендарь жадає від них по 20 карб. за чвертку, уневажнюючи давне купно, що противиться всякому праву й австрійським приписам, котрі виразно говорять, що можна стягати контрибуції тільки за розграбовані річи. Закон про утворення тимчасових земельних ліквідаційних комісій, підписаний гетьманом дня 15. липня, зовсім не виконується. Він зостався мертвою буквою. Громадам не доручають копій прохань поміщиків про відшкодовання, не визначують для них судових днів, ніхто не пояснє селянам, що вони мають право відклику постанов повітових комісій до ґуберніяльної комісії, так що селяне взагалі не мають ніякої змоги боронитися. До селян приходять пани поміщики і орендарі з відділами війська на екзекуції, диктують селянам величезні суми і зараз-таки стягають оружною силою.... Екзекуціями забирають для поміщиків худобу, корови, немов би в рахунок відшкодования, навіть від вдів і малолітніх сиріт, котрі ніяким чином не могли брати участи в жадних грабунках...

Селянс оповідають і скаржаться, що ‚людей бють, замикають в пивниці — гнилі та темні, заставляють робити панщину', що від контрибуцій та побиття ‚селяне кидають свої рідні хати і тікають в ліс і хто куди попав', що ‚за найменьший проступок людей ставлять по шию у воду'....*)

І дійсно. Панщина вже вповні вернула. Селян гонять до роботи на панські лани, без огляду, чи своє поле оброблене, чи ні. Недавно видав повітовий староста в Камянці на Поділлю панщизняний указ, в якім грозить українському населенню, що кождого, котрий не буде робити панщини, зашле на тяжкі роботи в Австрію і Німеччину (Оголошення з 19. липня 1918.).

Ще гірше відношення тих властей до української інтеліґенції. Вистане голословний донос, що якийсь Українець — аґітатор, щоб його українські власти арештували й держали місяцями в тюрмі без суду. Особливо важко терпить народне вчительство. Українські державні, чи радше поміщицькі власти на Поділлю, забороняють вистави, навіть царською цензурою дозволені українські пєси (як робить це повітовий староста поміщик Врублевський і начальник державної варти Великорос Новіцкій). То ті ‚ніби українські' державні власти забороняють збори ‚Просвіт' і доходять до того, що навіть на вчительські курси висилають мадярську сторожу, яка з рушницями і баґнетами сидить на лекціях (Брацлав). В Камянці арештовано розношика українських книжок п. Грицая за те, що росносив українські книжки на припорученння губернської земської управи...

*) Це місце з листа (особливо оповідання селян ріжних повітів, до речи, частково сконфісковане галицькою цензурою) ми передаємо тут у скороченню. Автор.

Начальники державних варт на українські питання відповідають: ‚говорите ко мнѣ только на общепонятномъ языкѣ.‘ Розвязано чотирі повітові управи, що були в руках Українців. В Ольгополі замінено в урядах всі українські написи на російські....

По цілім Поділлю переповнені тюрми Українцями, які сидять там без всякої вини. Дійшло до цього, що австрійська команда видала наказ, щоби не переповнювати тюрем невинними людьми, бо дійшло вже до її відома, що арешти робляться з причин особистої помсти панів поміщиків. Але це нічого не помагає, і реакція лютує гірше, чим за царських часів.

Отці факти подаємо тільки як приклади до відома панові міністрові прилюдним способом, запримічаючи, що таких фактів можна зібрати тисячі.“

Безперервні бійки між українським повставшим трудовим селянством і німецько-гетьманським військом переходили вже в справжні бої, дуже часто з вживанням артилерії.

Злочинні німецько-австро-угорські ґенерали без милосердя вигублювали в тих боях не тільки українське працююче населення, але й німецьких салдатів — тих же пролетарів та селян. Оборона ґенер. Скоропадського і поміщицько-капіталістичної диктатури на Україні коштувала Німцям дуже багацько. Навіть після офіціяльних сводок німецького військового штабу полягло в тих боях біля 20.000 німецьких салдатів. Розстрілюючи селянство, випалюючи цілі села артилерією, німецькі ґенерали викликали до німецьких військ страшну ненависть з боку українського селянства. „Німці“ і поміщики — ці два явища злились в уяві селянина в єдиний образ лютого ворога, якого треба було нищити за всяку ціну і на всякім місці. „Німців“ почали забивати при всякій нагоді, як тих злодіїв. І це після того, як при Центральній Раді українській демократії вдалося було стерти в народній уяві сліди здержаного і почасти неприхильного відношення населення до Німців, викликаного чотирьохлітньою війною, і направити розвиток взаємовідносин між військами Центральних Держав і українським населенням на шлях людяних, взаємно доброзичних відносин, виключаючих всяку національношовіністичну ворожнечу. Та хіба німецьких ґенералів, цих типових реакціонерів, вірних слуг німецько-австро-мадярської буржуазії, обходила справа встановлення дружніх відносин між працюючими масами Німеччини й України! Хіба їм шкода було крови німецького робітника в салдатській шинелі і українського селянина, проллятої в бійках на степах і в селах України? Вони знали, що своєю злочинною роботою заслужать ласки російсько-польсько-еврейської та української буржуазії і поміщиків на Україні, знали, що без цього буржуазія на Україні не вдержить влади в своїх руках, що ґен. Скоропадський моментально злетить зі свого стільця — і цього їм було досить, щоб вигублювати і німецьких салдатів і українських селян-працьовників.

Поруч з клясовою, соціяльно-економичною реакцією, йшла реакція і національно-політична. Ступінь за ступнем ліквідувались національні революційні здобутки українського народу, під голосні заяви гетьманського уряду про його „самостійницькі“ позиції. Та з часом і цих лицемірних заяв не стало. Під осінь 1918. в німецькій пресі почали появлятись все частіще й частіще голоси за необхідність зміни німецької політики на сході Европи — в Росії. Перелякана можливістю військо-

digitized by ukrbiblioteka.org

вого розгрома Антантою, німецька буржуазія почала шукати способів до зближення з Росією. Одним з таких способів мало бути знищення самостійних держав, що повстали на терені бувшої Росії при тій чи иншій участи Німеччини, і відновлення єдиної Росії. З цієї причини з великої „прихильниці“ самостійности України німецька реакційна буржуазія робилася все більшим ворогом її. Консервативна німецька преса почала писати, що „не може бути завданням німецького уряду противитися стремлінням України й инших державних областей до нового об-єднання з Великоросією“ („Neue Freie Presse“, „Der Tag“, „Vossische Zeitung“, „Frankfurter Zeitung“, „Kreuzzeitung“, „Berliner Tageblatt“ й инші за серпень і дальші місяці). Де-які газети (як от „Berliner Tageblatt“ від 28. серпня 1918.) почали доводити, що між Українцями і Москалями настільки мінімальні ріжниці, що „розділ цих двох народів не дасться на довго удержати.“

Гетьманське правительство зраділо з такої зміни фронту німецькою буржуазією і сміливіше почало затягати на мотив „єдиної неділимої Росії“. „Самостійник“ Лизогуб, — предсідатель ради міністрів, пробуваючи в Берліні (в серпні місяці 1918.), поспішив заявити своїм німецьким панам про готовність гетьманського правительства піти на федерацію з Росією. В „Berliner Tageblatt“-і (від 19. серпня 1918.) з'явилося велике інтервю з Лизогубом, де Лизогуб заявляв, що керуючі кола на Україні в справі відносин до Росії стоять на ґрунті переяславської умови 1654. і що на базі цього договору можуть бути уложені федеративні відносини з Росією, а також заключено оборонно-наступательний союз.

Інтервю це викликало цілу політичну завірюху на Україні. Російська преса без ріжниці напрямків вітала виступ Лизогуба; українська — виявляла обурення і незадоволення, називаючи всякі балачки про федерацію з Росією в той час абсурдними, особливо на ґрунті переяславського трактату 1654. Національний Союз оголосив гострий протест проти заяв Лизогуба, як „невідповідних дійсности та інтересам Української Держави“.*) Обурились і Українці, члени віденського парляменту. Лизогуб мусів писати спростування до німецьких газет, що немов би розмова з ним була передана не зовсім точно, що він говорив про можливість федерації більш з теоретичної точки погляду і то про таку федерацію, яка зовсім не порушувала б самостійности Української Держави. Та спростування нікого з Українців не задовольнило і не зменшило радости всіх „істинно-руських“. Гасло „федерації“ з бур-

*) Ось зміст цього протесту: „Український Національний Союз, ознайомившись з заявами голови Ради Міністрів гетьманського уряду і бувши під вражінням цих заяв, якими проклямується можливість звязку України з Росією, а, значить, і робиться погроза справі скріплення самостійности Української Держави; констатуючи разом з тим, що слова Ф. Лизогуба суперечать відповідним офіціяльним заявам Ф. Лизогуба і його кабінета тут на Україні, а також звертаючи увагу всього громадянства, що в оцінці нашого міжнароднього і внутрішнього становища всі партії й орґанізації, які входять в Український Національний Союз, стоять на зовсім иншій позиції, Рада Українського Національного Союзу виносить свій протест проти цих заяв, як невідповідних дійсности та інтересам Української Держави.“ („Роб. Газ.“, ч. 351,. 24. серпня 1918. р.)

жуазною, монархичною, реакційною Росією, — льозунґ, який означав фактичне знищення української державности, повис в повітрі.

В Державному Сенаті, в Раді Міністрів повели похід проти української мови. Роспочату було для людського ока „українізацію“ державних орґанів припинили. Протести Національного Союзу в справі нехтування урядовими установами української мови не справляли жадного впливу на урядову політику в цім напрямі.*)

В той же час почали набирати все більш „дружнього“ характеру взаємовідносини між гетьманською Україною і Доном, що саме вів завзяту війну з червоною Московщиною. Зносини з Всевеликим Військом Донським (як назвали себе донські козаки, зорґанізувавшись в автономно-державне тіло) почались з досить кумедної ноти гетьманського уряду до отамана Донського Війська, надісланої в кінці липня. В цій ноті (підписаній Ф. Лизогубом, як міністром-президентом, і Д. Дорошенком, як управителем міністерства закордонних справ) гетьманський уряд висловлював свою готовність визнати Донщину самостійною державою, встановити з нею сталі кордони і завести добросусідські зносини, висловлюючи в той же час свій жаль з приводу того, що в декларації Всевеликого Війська Донського Донщина проголошується „самостійною демократичною республикою“ лише до „утворення єдиної Росії в тій чи иншій формі“ і що в згоді з цим „Донське Військо пропонує всім державам визнати його права на самостійне істнування тільки до часу утворення в тій чи иншій формі єдиної Росії“; гетьманський уряд „вірив, сподівався і щиро бажав“, щоб Донщина визнала себе цілком і на всі часи самостійною державою. Після цієї ноти почалися жваві зносини між правительствами ґенерала Скоропадського і донського отамана ґенерала Краснова (не зважаючи на те, що Донське Військо не „ввволило волі“ гетьманського правительства і не зріклось своєї единонеділимческої декларації). 7. серпня 1918. було підписано представниками уряду Української Держави й Уряду Всевеликого Війська Донського умову, по якій Ростов-над-Доном, Таганрог і вся Донецька округа без згоди населення закріплялись за Всевеликим Військом Донським.**)

Про цю „закордонну“ політику гетьманського уряду „Робітнича Газета“ (ч. 356. 31. серпня 1918.) писала:

„Невідомо, в яких цілях ваш уряд визнав Донську державу і вступив з нею у взаємовідносини. Ще можна було б зрозуміти цей крок, коли б він давав якісь вигоди українській державі в її теперішньому вигляді. Однак і цього немає. Пізніще український уряд підписав з Доном угоду, по якій віддавав йому всі заселені українським народом землі Донщини . . . Донські реакціонери прагнуть

*) В протесті-відозві з приводу замахів на українську мову Національний Союз писав: „Вороги української державности, користаючи з тої атмосфери, яка зараз запанувала в урядових колах, разом з одночасною байдужістю де-яких представників вищої урядової влади до цього важливого питання, а почасти і при явній де-кого з них допомозі, вживають всіх заходів, щоб відняти у мови української ті права, які їй належаться на Україні по праву, яко мови державної . . . Національний Союз певен у тім, що український народ в обороні прав свого слова, своєї мови зуміє дати належний опір ворогам українства.“ Союз домагався далі видання закону, яким би визначались права української мови, як державної.

**) Укладав трактат з Донщиною с.-ф. С. Шелухин.

digitized by ukrbiblioteka.org

до нової реставрації дореволюційного становища, цеб-то і до поневолення України. Чи можуть же бути у них якісь спільні інтереси з яким би то не було урядом або урядом самостійної України? Ми і в момент заключення угоди українського уряду з донським вважали цю угоду помилковим кроком з боку українського уряду. Тепер ця помилка набірає вже реального значіння і загрожує самим життевим інтересам, як української держави, так і нації."

Український Національний Союз запротестував. На засіданню Союза 30. серпня було ухвалено в справі Донщини резолюцію,*) в якій заявлялось, що „українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині", і вимагалось перегляду умови.

Та справа йшла не до перегляду. Те, що спочатку може було для когось не зовсім зрозумілим в стосунках між гетьманським урядом і контрреволюційним Доном, далі набірало все яснішних форм. В той час, як Національний Союз складав свій протест, ґенерал Скоропадський випивав по чарці з представником Всевеликого Війська Донського ґенералом Черячукіним, „поливаючи" згоду. „Дружні" відносини з Донщиною переходили в цілком приятельські. На засіданню Донського Військового Круга (в Новочеркаську, на початку вересня) посол України ґенерал Середин оголосив таку „грамоту Гетьмана України":

„Звертаюсь до вас, козаки й отамани Всевеликого Війська Донського, з щирим привітом нашим — усього народу українського. Ось розмахнулися могутні крила орлів України і Дона і піднеслися високо під саме сонце; дозором летять вони над своїми зруйнованими землями, пильно слідкуючи за ворогом, що сіє розбрат, анархію і братовбивчу війну. Ми пильно слідкуємо за ворогом, віримо, що великі ще сили і твердо була загартована воля у нас козаків, як не важкі переживання минулого. Промине тяжке лихоліття, і настануть ясні дні. Тихий Дон зіллється з Україною, що навіки зміцнить між ними братерські почуття й єднання в боротьбі з ворогом. І між цими двома державами пануватиме вічна приязнь. Дай же, Боже, укріпит братерський союз на славу України і Дона, і тоді нас не подолають ніякі сили. Амінь."

---

*) Ось її зміст: „Український Національний Союз, стоючи на сторожі державного обєднання всього українського народу, довідавшись про попередню згоду урядів України та Всевеликого Війська Донського, по якій то згоді три округи: Ростовська, Таганрогська і Донецька, залюднені майже цілком українським населенням, відділюються мимо волі населення від України і віддаються під владу донського уряду, що позбавляє повних політичних прав українське населення, в кількости більше як півтора міліона людей; беручи під увагу, що нині ця безправність українського населення на Донщині являється закріпленою міжнароднім актом (як відомо, згідно з п. 5. попередньої згоди, українське населення Донщини користується такими правами на Донщині, якими користуватимуться донські козаки на Україні, цеб-то корінне українське населення прирівнено в правах до чужинців); визнаючи, що умови про кордони, прийняті цією попередньою згодою, менш сприятливі, ніж ті умови, які були виставлені російським урядом, — вважає, що українське громадянство та нарід ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині. Констатуючи, що минулого року кабінет Винниченка з державною гідністю боронив права нашого народу на Донщині і допоміг йому здобути собі політичну рівноправність (право на самоврядування та участь в орґанізації вищої краєвої влади), Український Національний Союз рішуче вимагає, щоби при складанні остаточної згоди з Донщиною твердо захищалися права українського народу і не було допущено його поневолення та безправности."

„Грамота“ ця викликала буйну радість донських реакціонерів, що вже передчували побіду над червоною Московщиною і снили на яву про „злиття“ не тільки „Дону з Україною“, але і всіх країв бувшої Росії в єдину неподільну російську державу „в тій чи иншій“ дореволюційні формі. У відповідь на „грамоту“ донський отаман відповів такою промовою:

„Тихий Дон сердечно дякує Україну за її привіт. Він дорогий нам тим більше, що Україна перша не побоялася визнати Всевелике Військо Донське самостійним і незалежним від Совітської Росії. Сердечна участь у наших кривавих тратах дає нам надію гадати, що скоро буде час, коли ми зіллемося всі разом в одне велике ціле.

Коли зароджувалась велика російська держава, два міцних вартових стояли оплотом по грані руській, два багатирі київських — Добриня Никитич та Ілля Муромець. І жахалися їх Татарин поганий і Соловей-розбійник. Два славетних війська берегли ключі землі руської — військо запоріжське і військо донське. Иноді трудно було панові гетьманові — він кликав отамана донського йому допомогти, — і кров козача лилася по окраїні землі руської, і червоні жупани гайдамаків мішалися з синіми жупанами донськими. І коли задумував борзий наскок донський отаман — він кликав на Чорне Море і чайки запорожців.

Але злився Дон з Росією і визнав царем своїм Михайла Федоровича Романова, — і сказала разом з Доном Україна: „волимо під царя московського, православного“, і народилися на Україні відважні співробітники Петра — гетьман Скоропадський, і народилися Мордовець і Данілевський, і на дивній російській мові заспівав про Україну Гоголь“...

Так розшифровував донський отаман характер, значіння і ціль „дружніх звязків“, які встановляло гетьманське правительство з Доном. Спільний ворог — Совітська Росія, спільна мета — відновлення єдиної монархичної дореволюційної Росії, в якій Скоропадський міг би рахувати, що найбільше, на тимчасове „відважне співробітництво“ з новим „собирателем“ російської держави, а українське населення — на засвоєння „дівної російської мови“. Конкретно ж, сьогодня справа йшла про спільну військову боротьбу „самостійного Дону“ і „самостійної України“ з „ворогом, що сіє розбрат, анархію і братовбивчу війну“ — з Совітською Росією, з всеросійською революцією.

Ясно після цього, що наскільки „успішними“ були переговори гетьманського правительства з реакційним Доном, настільки безрезультатними, затяжними і безпредметовими були мирні переговори з Совітською Росією. Визнаючи самостійність Дона, коли він сам навіть того не хотів, відступаючи Донщині після одного росчерку пера цілі округи з українським населенням, гетьманське правительство в той же час до смішного чіплялось за всяку дрібницю в переговорах з делеґацією Совітської Росії в Київі, вимагало від останньої з'ясування „юридичної природи“ державного устрою Совітської Росії і тому подібних „мудрих“ речей, перетворюючи мирові переговори в теоретичні, часто нікому непотрібні і кумедні діспути.*) Замість миру, гетьманщина готувалась до війни з Совітською Росією (**7**).

Так поглиблювалась соціяльна реакція і підготовлювалась постепенно і ліквідація національних завойовань українського народу. Україн-

*) Головою української мирової делеґації був сенатор С. Шелухин, який своїми виступами на засіданнях делеґацій давав не малу розвагу громадянам в ті сумні та невеселі часи.

digitized by ukrbiblioteka.org

ська державність на очах підкопувалась в самих своїх основах. С. Шемет (ватажок української селянської куркульні) даремно посилав безконечні „хліборобські“ делеґації до „ясновельможного пана гетьмана“, даремно дорікав „хліборобові“ Лизогубові, що його політика суперечить „думкам, висловленим п. гетьманом в квітні місяці в листі до хліборобів-демократів“, даремно домагався „демократизації й українізації“ поміщицько-капіталістичної диктатури в інтересах „скріплення самостійности Української Держави“. У відповідь на таке надокучання „хліборобів“ гетьманське правительство заборонило скликання з'їзду „Української Хліборобсько-Демократичної Партії“, призначеного на жовтень місяць. І тільки „за иоміччю самого пана гетьмана“, з великим трудом, після безконечного числа делеґацій вдалось „хліборобам“ добитись скасування тої заборони і відбути в кінці жовтня конференцію. Конференція ухвалила низку постанов, вислала нову делеґацію до гетьмана з домаганням — „демократизувати й українізувати політику“, але „пан гетьман“ вже орієнтувався в другий бік. Він вже примушений був слухати нового пана — переможницю Антанту — і танцювати під її дудку, а не під самостійницьку сопілку „братів-хліборобів“ (8).

15. Українська демократична держава чи реакційна „Великая Россія“? (Криза кабінету). Бачучи, що справа явно йде до ліквідації української державности і в той же час учитуючи опозиційні настрої в країні до гетьманщини та почуваючи за собою підтримку частини дрібної буржуазії і правиці української демократії, Український Національний Союз повів наступ на „пана гетьмана“, домагаючись від нього зміни реакційного кабінета міністрів на демократично-український. До ґен. Скоропадського і до німецьких ґенералів ходили одна за одною численні делеґації Союза. Скоропадський і Німці, здавалось, почали подаватись. 5. жовтня „сам гетьман“ запросив до себе (через міністра закордонних справ Д. Дорошенка) представників Національного Союза для розмови. Союз послав В. Винниченка (голову) та членів президії А. Ніковського (представника партії соц.-фед.) і Х. Шведя (представника селянської спілки). Бесіда відбулася, як писали газети, „в дуже прихильнім тоні“. Делеґація висловила погляд Союзу на внутрішню і закордонну політику Української Держави, вказала на необхідність переведення демократичної земельної реформи. Ґенерал Скоропадський вдавав, що він з усім погоджується, і в газетах другого дня писали, що „по всіх питаннях, які порушено підчас розмови з п. гетьманом представниками Національного Союза, виявилось, що погляди Національного Союза і п. гетьмана взагалі сходяться“. Отже, „пан гетьман“ „згожувався“; треба було тільки усунути гетьманський кабінет міністрів, який цупко держався влади, вперто вів раз намічену політику і ні з чим, що виходило з боку Національного Союза, „не згоджувався“. І Національний Союз повів проти кабінета міністрів енерґійну боротьбу всіма можливими для нього засобами, намагаючись в першу чергу здіскредитувати його в очах Німців, які, під впливом поразок на фронті і внутрішніх ускладнень в Німеччині, починали виявляти де-яку „прихильність“ до демократизму.

В середніх числах жовтня Національний Союз оголосив (за підписом В. Винниченка — голови і П. Дідушка — секретаря) свою „Заяву про внутрішнє і міжнароднє становище України". В тій „Заяві", розрахованій на громадську опінію Центральних Держав, Союз писав:

„Ми не вважаємо сучасний уряд на Україні повномочним і законним представником Української Держави. Сучасний кабінет міністрів, складений переважно з старих урядовців самодержавного російського режиму, чужий народові національно і ворожий йому політично та соціяльно, має опору тільки в невеличких колах великих аґраріїв та королів промисловости, не розуміє і не може розуміти нових підстав життя, на які стає весь світ.

В той час, коли европейські держави рішуче переходять до широкого народоправства, на Україні уряд, позбавивши демократію всіх прав, змагається до повернення старого царсько-поліцейського ладу. В правительстві, в творенню державного ладу нарід не бере ніякої участи. На місцях знищено самоврядування і замінено самовладством повернених до влади колишніх жандармів і поліцаїв. Волю зібрань, слова скасовано. Методи репресій нагадують часи середніх віків: порють різками, закопують по шию в землю і т. п. Підпираючи реакційні кляси, уряд сприяє розпаленому чуттю клясової помсти, яка доходить до нечуваних форм експльоатації і знущання з селянства та робітництва.

Вийшовши з рядів російської царсько-самодержавної бюрократії, теперішній уряд і суть та форми свого думання має російсько-централістичні. Прагнення широких мас української нації до цілковитого національно-державного визволення більшости сучасного кабінету чужі й ворожі. Словесними нещирими заявами та жорстокістю цензурних репресій уряд хоче створити враження спокою в державі. Але вся діяльність його веде край до загибелі та руїни, а народні маси штовхає на шлях розлючености, одчаю та анархії.

З огляду на це, Український Національний Союз заявляє, що дійсним, законним представником Української Держави може бути тільки той уряд, який спиратиметься на широкі демократичні маси українського народу. Тільки коаліційно-демократичний національний кабінет міністрів має право тимчасово, до нормального сформування народньої влади, стояти на чолі державної роботи. І першим завданням цього кабінету має бути негайна демократична аґрарна реформа на підставі знищення великого землеволодіння і забезпечення землею трудового селянства. Негайно ж має бути вироблено виборчий закон до законодавчого повновладного орґану української землі і переведено його в життя як найшвидче. Всі демократичні свободи, які є основою політичного життя в Західній Европі й які було здобуто революціею на Україні, але знищено сучасним урядом, мають бути повернені. Тільки в таких умовах наш край може стати до здорового, пляномірного відновлення всіх своїх великих сил і з повним правом виступити перед народами всього світу, як рівний участник в розвязанню великих міжнародніх проблем.

Ґрунтуючись же на праві кождої нації на визначення свого національно-державного життя, так виразно проголошеному в мировій програмі Вільсона, прийнятій обома воюючими сторонами, а також спираючись на історичне та природне право кожного народу гуртувати в одно ціле всі одірвані від його части, Український Національний Союз вважає цілком природним і необхідним злучення в один державний український орґанізм всіх заселених Українцями земель, які до цього часу через історичні та міжнародні обставини не ввійшли в склад Української Держави, цеб-то: Східньої Галиччини, Буковини, Угорської України, Холмщини, Підляша, частини Бесарабії з українським населенням, частини етноґрафично-української Донщини, Чорноморії і Кубані."

Між тим, світові події — наближення миру, домагання Вільсона „демократизації" Німеччини, голоси антантських держав за відновлення старої Росії — докочувались своїми хвилями до України і викликали тут цілу політичну завирюху. Українські міщанські дрібнобуржуазні кола, користаючись з ослаблення реакційної юнкерської Німеччини,

digitized by ukrbiblioteka.org

спішили перебрати на Україні владу в свої руки. Моськовські круги на Україні, підбадьорені перемогою „союзників“, вже не зважали на вчорашніх своїх друзів — німецьких ґенералів і одверто орієнтувались на антантські держави, передовсім на Францію. Маючи певність, що антантські держави підтримають їхню боротьбу за відновлення єдиної Росії, московські круги на Україні поставили цю боротьбу на чергу дня.

Десять міністрів Лизогубового кабінету (Василенко, Афанасьев, Ржепецький, Гербель, Ґутнік, Романов, Зіньківський, Ваґнер, Колокольцев і Державний Секретарь Завадський) подали до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба (в середніх числах жовтня) „Записку в справі зовнішньої політики України“. Міністри зазначали, що, з огляду на близький мир, вони вважають конче необхідним і неодкладним „визначити раз на завше курс зовнішньої політики України“. Дві можливости стелються перед Україною, писали далі міністри: з одного боку, будування української держави може йти шляхом цілковитої сепарації від держав, що повстали на руїнах колишньої Росії, з другого — Україна може бачити свій добробут в добробуті инших „русских“ держав, що повстали на теренах бувшої Росії, і зокрема в добробуті Великоросії. Перший шлях вважався авторами записки шкідливим для самої ж України і цілком одкидався; натомісць визнавався єдино правильним другий. В звязку з цим Україна має узгляднювати в своїй закордонній політиці інтереси Росії в цілому і повинна з'явитись на майбутню мирову конференцію з твердим наміром „отстаивать тамъ общіе интересы и уже нынѣ ратовать за помощь всѣми доступными средствами въ сверженіи большевистскаго ярма и за укрѣпленіе государственности на всемъ протяженіи бывшей Россійской Имперіи.“ Такий був зміст домагань десяти гетьманських міністрів.

17. жовтня їхня записка була офіційно зачитана на засіданню кабінета міністрів. Виникли гострі суперечки. Питання про відносини між Україною і Совітською Росією, що стояло на порядку денному (і було зреферовано міністром закордонних справ Д. Дорошенком), набрало, в звязку з запискою, бурхливого характеру. Десять міністрів пропонували роспочати військові операції проти Совітської Росії, викинувши льозунґ відбудови єдиної великої Росії. Ф. Лизогуб, Кістяковський. Дорошенко, Бутенко і Любинський виступили проти: вони не годились брати на себе місію відбудови великої Росії і одстоювали, щоб на мировім конґресі Україна виступала тільки в своїм імени і боронила тільки свої інтереси. Дійти до якогось порозуміння не вдалося. Сталася урядова кріза: 18. жовтня кабінет міністрів мусів податись в одставку.

Почалось формування нового кабінету Лизогубом. Московська буржуазія обурювалась і твердо трималась раз взятої лінії. „Кадети“ опинились в „опозиції“. Президія Головного Комітету К.-Д. Партії прийняла резолюцію, якою заборонялось членам партії брати участь в новому кабінеті; президія заявляла, що Головний Комітет стоїть на точці погляду „десяти міністрів“ і через це кадети не можуть брати участи в уряді, який формується на иншій платформі.*) Голова „Протофісу“

*) В ці дві в пресі виникло зацікавлення питанням федерації взагалі. Російська ґазета (київська) „Новости дня“ піднесла питання про можливість

князь Ґ о л і ц и н звернувся до ґен. Скоропадського з телеґрамою з приводу орґанізації нового кабінету, в якій, в імени поміщиків, капіталістів, фабрикантів і промисловців, висловлювався проти коаліції з українськими національними елементами. В цій коаліції князь бачив небезпеку „соціялістичних експеріментів“ і застерігав від єднання з українськими ґрупами, які, мовляв, всі являються соціялістичними; в грізну годину, небезпечну для краю, не місце для спроб коаліції, кінчав голова „Протофісу“. Таким чином, „кітп“ гетьманщини відмовляли в своїй підтримці ґенералові Скоропадському і поміщикові Лизогубові, поскільки ті не брали одвертого курсу на „єдину неділиму Росію“ і намагались звязатись з українською дрібною буржуазією.

Національний Союз, здавалось, тріумфував. Ґенерал Скоропадський і Лизогуб звернулись до Союзу за кандидатами на міністерські портфелі. В. Винниченко заходився формувати кабінет. Кандидатів було подано. Але гетьман погодився тільки на частину їх. 19. жовтня було утворено новий кабінет міністрів в слідуючому складі: Голова Ради Міністрів — Ф. Л и з о г у б; міністр фінансів — А. Р ж е п е ц ь к и й; міністр військовий та морський — О. Р а ґ о з а; міністр закордонних справ — Д. Д о р о ш е н к о; міністр ісповідань — О. Л о т о ц ь к и й (соц.-фед., бувший Ґенеральний Писарь в кабінеті В. Винниченка); міністр праці — М. С л а в и н с ь к и й (соц.-фед.); міністр народньої освіти та мистецтва — П. С т е б н и ц ь к и й (соц.-фед., бувший комісар Центральної Ради при Временному Правительстві); міністр доріг — Б у т е н к о; міністр народнього здоровля та опікування — В. Л ю б и н с ь к и й; міністр продовольчих справ — С. Г е р б е л ь; міністр внутрішніх справ — В. Р е й н б о т; міністр юстиції — А. В я з л о в (соц.-фед., бувший волинський ґуберніяльний комісар за часів Центральної Ради); міністр хліборобства — В. Л е о н т о в и ч; міністр торгу і промисловости — С. М е р і н ґ (поміщик, сахарозаводчик). Кабінет вийшов „коаліційним“ — більшість в нім належала „протофісовцям“, меньшість — українським буржуазно-демократичним інтеліґентам; кардинального питання — демократична українська держава чи єдина реакційна Росія — не було розвязано: воно було тільки трохи затушковано і одкладено одвертим вирішенням на далі.

Український Національний Союз одержав таким чином дуже мізерну часткову перемогу. І голова Союзу В. Винниченко даремно тішив себе і громадянство (в інтервю з співробітниками газет) надіями на радикальну зміну політики новим кабінетом.*) Менш оптимістично і більш

загально-славянської федерації і вмістила низку розмов на цю тему з ріжними політичними діячами. Між тими розмовами знаходимо і розмову з лідером російських кадетів П. М і л ю к о в и м, який, між иншим, сказав: „В Росії відбувається процес иншого роду. Росія, яка розпалася на невеликі частини, прямує тепер до обєднання, але не на основах федерації, котрі на російському ґрунті є чужі і неприємлемі. Частини ці прямують до злиття, до будування єдиної Росії.“

*) В розмові з співробітником „Р о б. Г а з е т и“ В. Винниченко сказав: „Дуже поширена нині чутка в пресі і серед громадянства, що наче-б-то кабінет, який оце склався, є кабінетом Українського Національного Союзу. Я, як голова, мушу спростувати це і заявити, що це не відповідає дійсности. Національний Союз дійсно вживав певних заходів, щоб вплинути на новий кабінет в напрямку

digitized by ukrbiblioteka.org

реально оцінювала ситуацію „Робітнича Газета“, яка в передовій статті про новий кабінет, з'ясовуючи відношення до нього Української Соціяль-Демократичної Партії, писала:

„Нова влада зорґанізувалась на підставі коаліції між ‚Протофісом‘ і певною частиною української буржуазної демократії. Компроміс уложено на основах, які вряд чи можуть тішити представників українського громадянства. Такі впливові і важні портфелі, як фінансів, військових справ, внутрішніх справ, лишилися в руках ‚Протофіса‘. Розуміється, при цих умовах ні одна українська громадська буржуазно-демократична ґрупа, не говорячи вже про нас, не може уважати новий уряд своїм“ . . .

Компроміс і коаліція вийшли дійсно не втішними. Надії В. Винниченка на те, що новий кабінет візьме виразно самостійницько-демократичний курс і заведе в Українській Державі такі громадянські та політичні вольности, „як у Європі“, не справдились навіть в найменшій мірі. Поміщик Лизогуб, що далі залишився на посаді Голови Ради Міністрів, не виявляв ніякого бажання „европеізувати“ Україну, не покладався особливо на своїх нових українських „соціялістичних“ колеґ і в соціяльно-економичній політиці держався твердо старого курсу, старої орієнтації на „живі, творчі“ капіталістично-поміщицькі верстви України, заявляючи, що радикальна зміна курсу політики уряду не на часі. Представники останніх в кабінеті, цілком підтримуючи в цім Лизогуба, намагались в той же час потягти „коаліцію“ на шлях єдиної неподільної Росії.

Поміщики та капіталісти не тратили надій на свою перемогу. 27.—30. жовтня відбувся в Київі другий великий з'їзд „протофісовців“ — представників „промисловости, торгу, фінансів і сільського господарства“. Голова „Протофісу“ кн. Ґоліцин, відкриваючи з'їзд, закликав буржуазію цупко триматись єдиного капіталістичного фронту. Новий міністр торгу і промисловости Мерінґ, вітаючи з'їзд, виголосив „единонеділимческу“ промову, в якій зазначив, що промисловість України може бути відновлена тільки при одній основній умові, а саме — „коли Україна

його демократизації і націоналізації, які так необхідні в інтересах народніх мас і української держави. Що ж торкається діяльности утвореного кабінету, то Національний Союз буде до нього у відповідальній опозиції і за діяльність ніякої відповідальности на себе не бере. Національний Союз гадає, що всі міністри, які нині увійшли в кабінет, дбатимуть, аби негайно було переведено аґрарну демократичну реформу, якої з такими муками віками домагається наше українське безземельне і малоземельне селянство, аби в найближчий час в українській державі залунав голос самого хазяїна — українського робітника і селянина, аби було скликано сойм на підставі загального демократичного виборчого права, а також аби невідкладно було приступлено до утворення української армії. Так само Союз сподівається, що ті всі Українці і громадські політичні робітники, які були заарештовані безпідставно попереднім урядом, будуть негайно увільнені з вязниць на волю, до рідної їм громадської роботи. Особливо в неможливому становищі було друковане слово та демократичні і соціялістичні орґанізації: Національний Союз сподівається, що і ці всі перепони новим кабінетом буде усунено, і в Українській Державі, як і в Европі, запанують воля слова, друку і зібрань і знищено буде сваволю цензуру. Національний Союз сподівається, що новий кабінет оповістить громадянство про ту нову програму своєї діяльности, яку в найближчий час має виконати. Коли наші надії й сподіванки справдяться, то від цього українська демократія зміцніє, а разом з нею зміцніє і наша державність.“

економично не буде відділена від решти областей колишньої російської держави". „Тільки міцна економична злука всіх цих областей поміж собою, при дружній, направленій по одному пляну їхній роботі, допоможе промисловості нашої України розцвісти повним квітом, стати багатою", — закінчив свою „патріотичну" промову гетьманський міністр під одобрюючі вигуки „протофісовців". Мерінґа підтримав міністр фінансів Ржепецький, який також явився на з'їзд і продемонстрував свою солідарність з поміщиками і капіталістами, заявивши врочисто, що тільки буржуазія може служити надійною підпорою правительства. Всі доклади і дебати на з'їзді відбулись під прапором опозиції до українсько-державницьких і демократичних тенденцій української частини нового кабінету і жагучих надій на відбудування єдиної реакційної Росії. Голова союза заводчиків і фабрикантів України (так званого „Суозіфа") А. Оцуп в своїм докладі виступив з осудом яких би то не було соціяльних „новшеств" з боку уряду, заявляючи, що останні „для неизжившаго себя большевизма будутъ непремѣнно казаться запгрываніемъ и ослабленіемъ власти", пролив сльозу „надъ разорванными ризами Руси" і закінчив свій доклад твердженням, що „будущее южной промышленности возможно только въ возсоединенной и возстановленной родинѣ". Князь Голіцин журився в своїй промові, що гетьман збився з певного шляху, допустивши Українців до влади і затвердивши коаліційний кабінет. „Нині ми стали, сказав він в своїй промові, на той шлях, на котрому упала велика Росія, коли од єдиного уряду перейшла до уряду коаліційного". Закінчив свою працю з'їзд в певній надії, що помилку буде виправлено і гетьманська політика знова піде неухильно по тому шляху, який намітили для неї поміщики і капіталісти.*)

Після цього з'їзду протофісовські міністри повели в коаліційному міністерстві формальну боротьбу проти українсько-демократичної частини його, використовуючи своє становище більшости в кабінеті (хоч і невеликої). Куца і компромісова програма роботи нового кабінету, намічена в гетьманській грамоті від 29. жовтня 1918. (справа земельна і скликання сойму), залишалась на папері мертвою буквою (**9**). Режим політичний не змінився а ні на волосину. На провінції сиділи ті самі старости та коменданти і провадили свою роботу утоптаними за шість місяців поміщицької диктатури стежками. В переповнених тюрмах та по концентраційних лагерях мучились далі робітники, селяне, українська інтеліґенція. Гетьманська цензура продовжувала лютувати, як і перед тим. Всякі істинно-руські монархичні і демократичні орґанізації, добровольчі офицерські загони в Київі і на провінції розгорнули свою роботу ще буйніще, ніж до того, використовуючи „широку гостинність" гетьманської України, яку запевнив їм і на далі ґен. Скоропадський в своїй новій грамоті. Заявою гетьманської грамоти, що „український нарід

*) Інтересними були доклади технично-ділового характеру на з'їзді. Тими докладами було потверджено повну руїну промисловости на Україні і констатовано, що капіталісти, маючи в своїх руках владу, за шість місяців нічого не зробили для відродження економичного життя на Україні. Це одбилось і на настроях з'їзду: домагаючись, як і раніш, від правительства твердого реакційного курсу, протофісовці вже не виголошували на цім з'їзді таких самовпевнених та хвалькуватих промов, які було чути на першому протофісовському з'їзді весною.

digitized by ukrbiblioteka.org

буде сприяти утворенню добробута і непохитного ладу в братерській Великоросії", легалізувалась цілком справа організації на Україні великоруських військових „дружин"; більш того, гетьманський уряд цією заявою брав на себе обовязок давати помешкання, озброювати і годувати чорносотенне великоруське офицерське гайворонння. Від добровольчих офицерських військових загонів в більших містах України просто не стало життя: розгнуздане офицерство пияцило, бешкетувало, тероризувало робітниче населення міст.*)

Становище гетьманського уряду після такої внутрішньої політики ускладнялось з кожним днем. Німецьке військо ставало вже не надійною силою: під впливом чуток про революційні заворушення в Німеччині та Австро-Угорщині салдати виходили з послуху, захожувались коло організації рад салдатських депутатів, вимагали одправити їх до дому.**) Заходи гетьманських послів (в Софії, Стокгольмі й инших центрах), направлені до того, щоб Антанта наказала німецькому війську залишатись і на далі на Україні аж до „сформування власної української армії", мало тішили (10), хоч в навязанню звязків з Антантою в допомозі ґенер. Скоропадському й його правительству став „всемогучий Протофіс". Про цю інтересну „доиомогову акцію" „Протофіса" знаходимо в „Роб. Газеті" (ч. 429, 5. січня 1919., стаття „Протофісіяда") такі відомости:

„Як тільки становище гетьманського уряду погіршилось, на допомогу йому прийшов ‚Протофіс'. Негайно було командіровано до Одеси п. Ярошинського (діяльного співробітника і фіктивного голову англійського фінансового синдикату на Україні) з директивами завязати зносини з представниками Антанти. По згоді ‚Протофіса' з гетьманським урядом було відкрито таємний кредит у розмірі 5,000.000 карбов. для інформації представників Антанти про ‚дійсний стан' справ на Україні.

Кістяківський і Гербель настоювали на інтенсифікації діяльности ‚Протофісу' в антантських сферах. Гербель і Ярошинський мали де-які звязки ще з Петербургу. Проте Ярошинському не вдалося налагодити звязків з керуючими колами Антанти. Союзники до кінця евакуації Німців з України і слухати не хотіли про українське представництво. Через те і перший плян впливу на дипльоматичні кола шляхом організації українського представництва в Льондоні і Парижі в життя не пройшов. Тоді доручено було ґенералові Баженову, дипльоматичному представникові України в Стокгольмі, увійти в зносини з Ягчем і синдикатом англійських банків. Баженов такі зносини налагодив; в його дипльоматичному листуванню помітно

*) В Київі уславився своєю „діяльністю" в ці дні так званий „Штабъ Особой Астраханской Арміи", що вчинив кілька терористичних актів проти робітників. Цим Штабом було розстріляно секретаря професійної спілки робітників по обробці шкури Урбановича і посажено до Лукянівської тюрми голову цієї ж спілки Писоцького. 29. жовтня „астраханські орли" зробили трус в помешканню професійної спілки робітників по обробці дерева, вимагаючи списка членів правління союзу та їх адреси.

**) Жовтень-листопад були місяцями наростання революції в Німеччині та Австро-Угорщині. Маніфести королів про демократизацію політичного життя і коаліційні уряди вже не задовольняли робітничих мас. Демократія Німеччини домагалась зречення Вільгельма II трону. 9. листопада появилось офіціяльне повідомлення про те, що Вільгельм II „вирішив відмовитись від трону". 12. листопада в Київі було організовано німецькими салдатами раду салдатських депутатів під головуванням фельдфебеля Кірхнера. Поруч з постановами про демократизацію військового режиму, Рада Салд. Деп. постановила „підтримувати повний порядок у військових частинах, щоб здійснити нормальну евакуацію".

вплив синдикату (англійського на Україні) на його працю. В цей час фінансова група ‚Протофісу', що спиралась на англійські банки, поставили своїм завданням організувати не тільки цукровий трест на Україні, але й синдикувати всю промисловість і торговлю на Україні.

Стокгольм, котрий підчас війни був єдиним нейтральним містом, як у фінансово-економичних, так і в політичних зносинах, був як найпридатніщим місцем для переведення завдань ‚Протофіса' що-до налагодження звязків з Антантою. Баженов намалював картину повного краху англійського фінансового синдикату на Україні в разі провалу гетьманського уряду. Всі національні кола України було атестовано, як різко соціялістичні. Проте, брак часу і перемога Директорії привели до того, що й цим шляхом не пощастило нічого зробити.

... Крім усього цього, особливу увагу звернув був ‚Протофіс' на формування польських військових частин. Ці частини було визнано державами Антанти, як частину війська Антанти. ‚Протофіс' гадав використати їх за для захисту інтересів великих землевласників ... З приводу організації цього війська ‚Протофіс' вів переговори з польським урядом через представника його в Київі."

Чекати після цих невдалих заходів на „власну українську армію" було по меншій мірі безнадійно. Хоч ґен. Скоропадський і похвалявся в своїй грамоті, що він положив „міцні основи створенню української армії і фльоту", одначе в дійсности гетьманський уряд нічого не зробив для створення української армії. Ґенерал Скоропадський просто боявся і не міг приступити до цього завдання при тому страшному терорі, який він вчинив над селянством і робітництвом. Єдиною пробою в цім напрямі була орґанізація Скоропадським „сердюцьких" військових частин з поміщицьких та куркулівських дітей для власної охорони. Так звана орґанізація українського козацтва, заповіджена універсалом Скоропадського від 16. жовтня 1918., допіру но починалась (11). Сподіватись на якусь підтримку широких народніх мас не доводилось. Отже становище гетьманської влади було дійсно траґічне. Хвиля народнього гніву могла кожної хвилини змести Скоропадського з його коаліційним урядом з лиця землі. Єдиною верствою і силою, що хоч трохи могла підтримати „ясновельможного пана гетьмана", залишались московські офіцери і взагалі чорносотенні реакційні елементи. Зоставалась ще надія на Антанту, на висадку нею свого десанта в Одесі. Але обидві ці сили вимагали ясного і одвертого курсу на „єдину неділиму", обидві вони не могли примиритись з коаліційним правительством і його компромісовою політикою. Поміщики і капіталісти вимагали від ґен. Скоропадського цілковитого послуху, цілковитого підпорядкування політики гетьманського правительства їхнім клясовим соціяльно-економичним і державно-політичним інтересам. Коаліційний кабінет конав, підрізаний внутрішніми тертями. „Единая Великая Россія" почала видимо перемагати.*)

---

*) В цей час почалась по великих містах України, після рішення гетьманського уряду, орґанізація добровольчих дружин „з певних елементів людности" — російських офіцерів. для „підтримання ладу й законности в залюднених місцях України". На початку листопада було видано статут про ці дружини. В статуті було зазначено, що „факт приналежности до дружини не является для московського офицерства фактом вступу на українську військову службу". На чолі київської добровольчої дружини став ґенерал Л. П. Кирпічов, з начальником штабу ґенер. Л. Г. Демідовим. Боячись заворушень, особливо на межі з Совітською Росією, ґенер. Скоропадський оголосив 10. листопада Чернигівщину, Полтавщину і Київщину на військовому стані. Приспішеним темпом йшла орґані-

digitized by ukrbiblioteka.org

16. Перемога „единої неподільної великої Росії“ (Уступлення коаліційного кабінету, грамота ґенер. Скоропадського про федарацію України з Московщиною). Прискіпеним темпом справа йшла до своєї льоґичної розвязки. Вся московська рать готовилась до зустрічі на терені України „дорогих союзників“. Орґан единого московського національного фронту — „Русскій Голосъ“ писав:

„Телеґраф приніс вістку про те, що в Одесі й Севастополі готуються до зустрічі союзників. Ми полишаємо тимчасом на боці всі наслідки цієї радісної звістки, крім одного. Це й тільки це одне примушує нас зараз зітхнути вільно і легко: загорілась зоря обединання Росії, загорілась зоря нової світлої будуччини! Привіт тим, для кого шість букв імени „Россія“ були, єсть і будуть єдині, а не шістьома частинами того, що не повинно бути ні єдиним, ні великим, ні самостійним.“

По військових частинах було дано офіційний наказ готуватись до зустрічі союзників. В мійських самоврядуваннях (особливо в київському) московською буржуазією і демократією вироблялись пляни вшанування союзників, роспределялись ролі, готувались промови. Товариш міністра закордонних справ А. Ґаліп „звязувався“ з „союзниками“. На вулицях міст біля штабів добровольчих дружин почали маячіти трьохкольорові національні російські прапори. України не можна було вже пізнати: всюди був „русскій дух“, всюди смерділо реакційною московщиною. Українські елементи було загнано на задвірки. Говорити на вулицях по українському, маніфестувати український „сепаратизм“ стало небезпечно.

Становище українських міністрів в кабінеті стало просто безглуздим. З ними зовсім на рахувались, їх іґнорували. Нарешті, в газетах з'явилось повідомлення, що ґенерала Денікіна призначено верховним головнокомандуючим усіма військовими силами, що були в той час на території бувшої Росії. В кабінеті міністрів відбулось бурхливе засідання. Міністри-„протофісовці“ заявили, що цим самим і українська армія підпорядковується і мусить бути підпорядкована ґенералові Денікінові. Міністри-Українці запротестували, вбачаючи в цім порушення суверенітету Української Держави. Відносини загострились до краю. „Протофісовці“ стояли на своєму і вживали відповідних заходів, не зважаючи на протести українських міністрів. 14. листопада було розіслано „по корпусах української армії“ спішну телеґраму про „можливість утворення единого протибольшевицького фронту з метою захисту культури та права“. В Ґенеральному Штабі офицери розробляли (під проводом полковника Слівінського) плян „обєднання командування військами Дона, України та Добровольчої Армії під верховним командуванням досвідченого командіра Добровольчої Армії, ґенерала Денікіна“. А ще перед цим ґенер. Скоропадський відбув таємничо обставлену зустріч з отаманом Донського Війська ґенералом Красновим, на якій було умовлено, що ґенер. Скоропадський „має рішучо піти по шляху довершення того тяжкого, але великого і славного, що приготовила для нього історія“, як сказав ґенер. Краснов, тоб-то по шляху відбудови единої Росії (**12**).

зація „Особливого Корпусу“, що був в роспорядженню самого ґенер. Скоропадського. Офицерів від 35. до 43. року життя мобілізувалось.

Нарешті, виникла справа скликання Українського Національного Конґресу, призначеного Національним Союзом на 17. листопада. „Протофісовці“ зробили опір: ніякого Українського Національного Конґресу вони рішучо не хотіли допустити.

Для українських міністрів залишалось після всього цього одне: вийти зі складу правительства, що вони й зробили 14. листопада. „Коаліцію“ було зірвано. Ґенерал Скоропадський рішучо став на бік істинно-руських капіталістів і поміщіків. 14. листопада він затвердив новий „однородний“ реакційно-московський кабінет в такому складі: голова ради міністрів і тимчасовий міністр хліборобства — С. Н. Гербель, міністр фінансів — А. К. Ржепецькпй, міністр внутрішніх справ — І. Кістяковський, міністр закордонних справ — Г. Є. Афанасьєв, тимчасово виконуючий обовязки військового міністра — Д. О. Щуцкой, морський міністр — адмірал А. Г. Покровськпй, міністр праці — проф. В. А. Косінський, міністр. торгу і промисловости — С. Ф. Меріиґ, міністр народньої освіти — В. П. Науменко, міністр продовольчих справ — Г. В. Ґлінка, міністр юстиції — В. Є. Рейнбот, державний контрольор — С. Н. Петров, міністр здоровля — В. Ю. Любинський, міністр сповідань — М. М. Воронович, тимч. управляючий міністерством шляхів — В. Є. Ландсберґ, державний секретарь С. Завадський.*)

Того-таки 14. листопада було оголошено „Грамоту Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України“, якою касувалась суверенність Української Держави і проголошувалась федерація України з Великоросією. Ось зміст цього документу:

„Перемирря між Німеччиною і Державами Згоди заключено. Найкрівавіща війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складие завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадальної Росії на долю України випала порівнюючи більш щаслива доля. Україна перша завела у себе основи порядку й законности. При дружній допомозі Осередніх Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись з великим співчуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої великої і єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього істнування повинні, безумовно, змінитись. На инших принціпах, на принціпах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій федерації Україні належить зайняти одно з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшли дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими і Терськими Козацтвами. На ціх принціпах, які — я вірю — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також якім не можуть не співчувати всі без винятку инші народи не тільки Евроии, але і всього світу, по-

*) Українська дрібна буржуазія — УДХП УПСФ і „Всеукраїнський союз дрібних і середніх власників“ — умовляла й упрошувала ґенер. Скоропадського не рвати з нею, не віддаватись безповоротно за московських поміщиків і капіталістів й утворити український кабінет міністрів. Одначе Скоропадський, вірний собі, бажаючи запобігти ласки нового папа — Антанти, рішучо пішов своїм шляхом.

digitized by ukrbiblioteka.org

винна бути збудована майбутня політика нашої України. Ій першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

В осягненню цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економично-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що инші шляхи були б загибіллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною і щастям всієї Росії, зєднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяне і козаки України, а також і решта людиости, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання. Павло Скоропадський."

Так цією останньою грамотою ґенерала Скоропадського доповнювалась і замикалась перша його грамота. Перша і послідня — це два ганебні стовпи на кручах того страшного провалля, в яке диктатура буржуазії кинула на цілих сім місяців український нарід. Першою грамотою Скоропадський ліквідував всі соціяльно-економичні і політичні революційні здобутки українського працюючого народу і накладав на нього рабство тяжкої соціяльної неволі. Останньою своєю грамотою він ліквідував і другу частину революційних здобутків — українську державність, проголошуючи федерацію України з Московщиною, як переходовий ступінь до „конечної мети — відновлення Великої Росії." Остання грамота цілком послідовно, льоґично і з необхідністю випливала з першої: відштовхнувши від себе і кинувши в економичне рабство вдину основу української державности — працюючий люд, трудове селянство і робітництво — та витворену цими верствами українську трудову інтеліґенцію, і спершись в своїй роботі виключно на поміщиків і капіталістів України, верстви національно не українські, ґенер. Скоропадський мусів, хоч би того й не хотів і мріяв про створення української монархії, дійти до повної ліквідації української державности. Ускладнення міжнароднього характеру: перемога держав Антанти і розбиття Центральних Держав, творців і підпори гетьманщини, мали для даної справи другорядне, не принціпове, а цілком техничне значіння. Вони приспішили розвязку, але передрішена була вона всім попереднім розвитком гетьманщини, як мали ми нагоду не раз переконатись з огляду політики гетьманського уряду за весь час його діяльности (варто пригадати тут хоч би знамените інтервю Лизогуба про можливість федерації, дане ним в часі військової могутности Центральних Держав). Українська буржуазна державність не може бути відроджена силами національно-української буржуазії, хоч би вона того і хотіла, бо вона занадто мала числом, безсильна і мізерна в порівнянню з неукраїнською — московсько-еврейсько-польською буржуазією України. І тут, коли можна так сказати, полягає траґизн української (національної) буржуазії. Клясові, соціяльно-економичні інтереси її штовхають на боротьбу з українським робітництвом і селянством, цією единою основою українського народу і державности; цілком же природний і необхідний для оборони тих же клясових її інтересів перед українським працюючим людом інтернаціональний союз з рештою буржуазії України, Росії й инших су-

сідніх країн веде її — національну українську буржуазію в стан ворогів української державности, навіть архи-реакційної і буржуазної. Ясно після цього, що й гетьманщина могла існувати тільки завдяки збігові міжнародніх обставин, в першу чергу завдяки обезсиленню російської буржуазної державности і прямій, мілітарній підтримці Центральних Держав. І треба було захитатись тільки одній з тих міжнародніх сил, на які спірався ґенер. Скоропадський, треба було викликати революційні заворушення в німецьких військах на Україні, як гниле, штучне дерево гетьманщини було раптом і цілком підрізано в самій своїй основі. Добра наука для української буржуазії, на коли б історія судила їй ще раз спробувати будувати українську буржуазну державність і на коли б буржуазія здатна була чогось навчитись.

Та вернемось до дня 14.—15. листопада 1918. В додаток до грамоти ґенерала Скоропадського новоутворений кабінет міністрів оголосив 15. листопада („срочно") повідомлення про свої найближчі завдання такого змісту:

„Приступивши до виконання своїх обовязків, Рада Міністрів Української Держави доводить до загального відома, що найближчими задачами її діяльности буде:

1. Праця коло відбудування єдиної Росії на федеративних основах з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности;

2. Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і большевизма;

3. Негайне оголошення закону про Державний Сойм і вибори до нього на демократичних основах;

4. Земельна реформа на основах, оповіщених Паном Гетьманом в грамоті від 29. жовтня ц. р.;

5. Охорона поліпшень умов праці;

6. Звільнення торгу від обмежень і в першу чергу скасування хлібної монополії та твердих цін на хліб;

7. Негайно має бути вжито самих рішучих заходів до відновлення залізничого транспорту і до полекшення харчових і житлових недогод служащих і робітників на залізницях.

Знаючи всю трудність своєї праці в цей час, Рада Міністрів сподівається, що важкий обовязок, котрий спав на її долю, буде полекшено широкими верствами людности, котрі відчують потребу забути партійні і національні незгоди для осягнення великої мети оновлення рідного краю на демократичних основах."

Звичайно, всі заяви в цій „декларації" протофісовців про скликання Сойму на демократичних основах, про переведення земельної реформи та взагалі про „оновлення рідного краю на демократичних основах" були лицемірними і підступними. З'їзди поміщиків і протофісовців, що одбулись нещодавно, заборона скликання Українського національного Конґресу й инші давніщі й свіжіщі факти свідчили красномовно про той брехливий „демократизм" поміщицько-капіталістичного московського прателъства на Україні.

І немов би навмисне день повстання до життя нового реакційно-московського правительства на Україні було ознаменовано розстрілом мирної студенсько-робітничої маніфестації в Київі, що вийшла на вулиці з червоними прапорами і революційними співами. Невинна кров, пролита гетьманськими жандармами, явилась червоним символом грядущої безпросвітньої реакції і злочинних намірів гетьманщини.

digitized by ukrbiblioteka.org

Та гетьманщині вже приходив кінець. Національний Союз, використовуючи ситуацію — революцію в Німеччині та Австро-Угорщині і звязаний з цим розклад в німецько-австро-угорськім війську на Україні, — рішив стати на чолі селянського повстання проти гетьманщини.

В ніч з 14. на 15. вже було розліплено на вулицях Київа відозву Директорії Української Народньої Республики, якою гетьман оголошувався узурпатором влади і зрадником української держави.

17. Пляни ліквідації гетьманщини. Гетьманщина не мала правдивої підпори ні в одній суспільній верстві на Україні. Горнулись до неї більш-менш щиро тількі де-які міщанські та сільські куркулівські елементи, які хотіли бачити в гетьманщині оборону своїх дрібнобуржуазних клясових, соціяльно-економичних, а разом з тим і національно-культурних інтересів. Та й ці елементи, зрештою, були в певній своїй частині одіпхнуті до табору ворожих гетьманщині сил гострою великобуржуазною клясовою політикою гетьманського уряду і пізніще навіть брали де-яку участь в поваленню ґенер. Скоропадського. Поміщики і капіталісти, орґанізацією яких власне і була гетьманщина, використовували і цінили її, як апарат їх клясового панування, як засіб для визиску і поневолення працюючих українських мас, одначе ставились до неї одверто вороже, як до форми української державности: цю останню форму вони терпіли тільки під примусом збігу міжнародніх обставин та поразки буржуазії в Московщині, вважаючи її тимчасовою і використовуючи, як орґанізаційний центр для боротьби з Совітською Росією і революцією у всеросійському масштабі.

Що ж торкається до активних ворогів, які готові були кожної хвилі піднятись збройно проти гетьманщини, то їх було більше, ніж мав колись якийсь инший режим. Першою і найгрізніщою силою було українське трудове — малоземельне і безземельне селянство та робітництво, особливо перше. Селянські повстанья, як ми вже бачили, не вщухали ані на оден день: вони то притихали, переходячи до боротьби невеликими партизанськими загонами, то обхоплювали ширші терени і творили кількатисячні армії. Частина повстанських загонів з часом перетворилась в постійні, подібні до реґулярних, військові частини; де-які з останніх, не маючи змоги опертись наступові німецького війська, пізніще орґанізовано перейшли на територію Совітської Росії. Найближчу участь в цих повстаннях, як керовники, брали УПСР (головним чином ліва течія) та члени Селянської Спілки: брали участь в них, як окремі особи, і російські большевики на Україні, але вони не були звязані орґанізаційно а ні з УПСР, а ні з Селянською Спілкою, і про них ми скажемо пізніще. Одначе УПСР (офіціяльній, лівій) не вдалося взяти селянського повстанського руху цілком в свої руки, в великій мірі через те, що партія своєчасно не розробила пляну загального всеукраїнського повстання проти гетьманщини і не утворила потрібного для цього всеукраїнського революційно-політичного центру: для цього партія не мала в потрібній мірі а ні сил, а ні авторитету, а ні орґанізаційно-техничних звязків з повстанськими елементами у всеукраїнському масштабі.

Дуже пильно стежили за революційно-повстанським рухом на Україні московські большевики, особливо та ґрупа їх, яка виїхала з Укра-

ни після ліквідації Української Радянської Республики. Ця частина [що влітку 1918. утворила на Московщині Комуністичну Партію (больш.) України] кілька разів пробувала взяти провід над повстаннями в свої руки, творила для цієї потреби „робітниче-селянський уряд України", складала і оголошувала маніфести до пролетаріяту і трудового селянства України з закликом стати до збройної боротьби з гетьманщиною за відновлення Радянської України. Одначе ні одна з цих спроб не мала успіху: ні робітництво, ні тим більше селянство України не відчувало в орґанізованих в Москві „робітниче-селянських урядах" своїх природніх революційних центрів і через це не відгукувалось на їх заклики і не ставало під їх провід, хоч радянські льозунґи комуністів (большевиків України) і мали прихильників серед робітниче-селянських мас. Останній „робітниче-селянський уряд України" потерпів повний неуспіх на Україні і був за це „розжалований" в Москві саме на передодні повстання Директорії.

Директорія ж, хоч і вийшла з лона найменш революційної орґанізації — „Українського Національного Союза", проте одразу перемогла всіх своїх конкурентів на провідництво протигетьманським повстанням на Україні. Та про це далі.

Тепер же спинимось ще на одній силі, що також готувалась до насильної ліквідації гетьманщини. Силою цією була московська соціяль-патріотична демократія, захоплена ідеєю відбудування „єдиної великої Росії". Розвинула вона свою „боєву" акцію тільки в останні два місяці гетьманщини, коли появились надії на військову допомогу Антанти. Після плянів цих московських соціялістів (с.-р., с.-д., народників і т. д.), що спіралися на російське монархічне офіцерство, на всю оту добровольчеську наволоч, шо засмітила всю Україну при гетьманщині, ґенер. Скоропадський мав бути повалений, як „сепаратист" і „ворог єдиної Росії", Українська Держава зліквідована і роспочато, за допомогою „вірних союзників", наступ на Совітську Росію. З цією метою відбувалась по всій Україні орґанізація військових добровольчих частин, а також велися дипльоматичні переговори з представниками Антанти в ріжних европейських центрах. Оголошення ґен. Скоропадським федерації з Росією і викинення ним гасла спільної боротьби за „єдину Росію" цілком збило з пантелику цю ґрупу. Коли почалось повстання Директорії проти Гетьманщини, московські „соціялісти" не знали вже, що їм робити: реакціонер ґенер. Скоропадський був їхнім природнім союзником в боротьбі за „єдину велику Росію", і було безглуздям виступати проти нього вкупі з українським селянством та робітництвом за зненавиджену цими „соціялістами" Українську Народню Республику.

Де-що про ці пляни і переживання соціяль-патріотичної московської демократії на Україні знаходимо у спогадах російського трудовика (ґрупи А. Керенського) В. Б. Станкевича, що був в ті дні на Україні і брав участь в названих плянованнях. Ось що він пише у своїх „Воспоминаніяхъ" *):

*) В. В. Станкевичъ „Воспоминанія. 1914—1919 г." — Станкевич був в свій час членом Петроградського Совіту Робітничих і Салдатських Депутатів і Военним Комісаром Врем. Правительства на північному фронті, а після (перед упадком Керенського) Комісаром при ставці Верх. Головнокомандуючого.

digitized by ukrbiblioteka.org

. . .„Київ був містом опозиції. Ці настрої відбивались і на політичних кругах. За безсумнівну аксіому вважалось: боротись з большевиками і з Скоропадським. А через те що Скоропадський був ближче, то головним чином критика била по ньому. Його обвинувачували поперед всього за його ‚німецьке походження', далі за реставраційну внутрішню політику, далі за неясність його українофільства і т. д. . . . І це не були тільки розмови. Інтересна риса: опозиція вже не уявлялась инакше, як тільки ‚озброєна', і політичні розмови нагадували мені штабні наради в хвилину військових операцій . . . Число рушниць, салдатів і патронів входили складовою частиною в аргументацію за кожну політичну пропозицію.

. . . Піддаючись загальному настроєві, група радикального офицерства в Київі, спираючись на політичну піддержку лівих організацій, рішила зробити політичний переворот в самому Київі. Метою перепорота було повалення Скоропадського і передача влади кругам, що групувалися коло ‚Союза Возрожденія Россіи', котрий повинен був координувати свою діяльність з Уфімською Директорією і вже в ширшому масштабі вести боротьбу з большевизмом в Росії.

. . . Хоч я й належав до керуючого гуртка, але я до цього часу не можу сказати, чи було щось серйозне в нашій спробі, чи тільки авантюра. Докази тому, що це було серйозним, такі: ми були в контакті з представниками вищого воєнного командування в Київі, низка офицерських дружин заявили про свою готовність цілком допомогати нам; темні чутки про наш намір дуже хвилювали і турбували Скоропадського, про що повідомляли нас з найближчих до нього кругів; субєктивно ми були настільки певні в успіхові, що було намічено новий кабінет з Одинцем, призначено день виступу і навіть виготовлено було проклямації для розповсюдження в день переворота.

. . . Але в призначений для переворота день Скоропадський оголосив сам, можливо іменно для попередження перевороту, свою нову чергову орієнтацію, вже на Єдину Росію . . . і тим вніс розбрід в офицерські дружини, бо частина офицерів визнала, що більш нічого і не треба. Ми примушені були скасувати свій виступ.

. . . Одночасно з підготовленням змови в Київі, з тих же кругів виходив другий, більш серйозний намір: використати Україну, як базу, для операцій проти большевиків. Зогляду на евакуацію України Німцями, було рішено прикликати на Україну союзників і під їхнім прикриттям організувати істинно-демократичну державність і нову армію для походу на Совдепію. Через це було рішено послати послів в Яси, де перебували дипльоматичні представники Союзників. Мякотіним було складено переконуючу докладну записку про становище на Україні та про необхідність на перші часи після виїзду Німців оборонити Україну перед організованими силами большевизма. Делегація в складі Титова. Бунакова і де-яких инших осіб виїхала з Київа через Одесу. Ми ж дожидались результатів подорожі з тим більшою петерплячкою, що становище на Україні стало швидко дуже погіршуватись, і ми вже не знали навіть, що робити: валити Скоропадського чи боронити його.

. . . Як раз наша змова і великоросійські тенденції довели то того, що довелось побачити на ділі силу українських течій і побачити українську аргументацію рушницями та кулеметами. Зараз же після нової грамоти Скоропадського, що заявив себе прихильником єдиної Росії, почалось повстання Українців . . . Селянство прийняло участь в повстанні, під впливом соціяльних мотивів, проти поміщика Скоропадського і проти Німців, на силу котрих спирався Скоропадський і котрих було зненавиджено в селах за їхні екзекуції. Настрої селянства були по-за площиною української національної ідеї. Але українські політичні групи зуміли зі своїм апаратом впливу підійти до цих настроїв і використати їх.

Повстання розвинулось надзвичайно швидко. Раптом весь край був загублений для Скоропадського, крім Київа, котрий тримався при допомозі офицерських дружин. Гармати заревли навкруги Київа . . . Для нас, гостей з Росії, становище було надзвичайно складне і тяжке. Кому допомогати?“

Цей уривок яскраво свідчить про настрої і наміри московських соціяль-патріотів на Україні. В Ясах дійсно відбувалися перед поваленням гетьманщини довгі і численні наради представників московських партій з антантськими дипльоматами, на яких обмірковувались пляни боротьби з українською демократією. Наводимо тут (слідом за „Новою Радою“) витяги з одного меморіялу, поданого до антантських дипльоматів в Ясах, підписаного „участниками делегаціи русскихъ политическихъ организацій: ‚Совѣта Государственнаго Объединенія Россіи‘, ‚Національнаго Центра‘ и ‚Союза Возрожденія Россіи‘, а также лицами, персонально приглашенными на совѣщаніе въ Яссахъ, включающее представителей всѣхъ главныхъ политическихъ теченій, за исключеніемъ крайнихъ правыхъ и крайнихъ лѣвыхъ“. Розвиваючи плян окупації України антантським військом, „участники делегаціи“ писали:

„До часу, коли стане можливою присилка більш великих сил, кількох кораблів в гаванях Чорного Моря — в Одесі, Миколаєві, кількох отрядів війська у великих містах і головних важніщих стратеґічнних пунктах та на шляхових вузлах було би досить для того, щоб на перший час підтримати цю падію і стримати від виступу неспокійні елєменти. Але необхідно, щоб ці перші прояви союзної допомоги з'явилися зараз же, в ближчі дні. Делеґація сподівається при цьому, що перші озброєні сили союзників принесуть з собою тверде рішення не визнавати окремих державних орґанізмів, утворених Німеччиною в цілях роздроблення Росії, і вернуть Росії її Андріївський прапор — символ її єдинства.

... Делеґація визнає бажаним, щоб, прибувши в Київ, п. Енно*) керувався в своїй політиці по відношенню до української влади загальним принціпом визнання неподільности Росії. Ґрунтуючись на загальному пляні, прийнятому і кілька разів потвердженному Державами Згоди, п. Енно повинен стриматись в своїй діяльности від всяких заходів, котрі могли б дати кому б[illegible] не було підставу вважати, що союзники визнають дер[illegible]вну незалежність України або допускають можливість встановлення в майбутньому відносин між Україною і Московщиною шляхом договору.

Що торкається більш докладних вказівок відносно напрямку політики пана консула в Київі, зокрема, до того часу, поки явиться можливість здійснити в повному обємі обединительну програму делеґації, то ця політика, на думку делеґації, повинна з'ясовуватись цілком обставинами, при чому видається корисним, щоб, як при ознайомленню зі становищем справи, так і при наміченню тих чи инших випливаючих з нього заходів і рішень, п. консул використав звязки і активну підтримку російських орґанізацій в Київі, як представлених в цій делеґацій, так і инших, їй співчуваючих.

Переходячи до ближчого аналізу тих політичних можливостей і комбінацій, які намічаються в ближчий час, делеґація вважає, що п. Енно повинен в рішучій формі знищити всякі надії націоналістичних українських кругів на допомогу союзників, які могли б з'явитись в цих кругах після факту навязання зносин і переговорів поміж сторонами.

Що торкається відносин до гетьмана, то у випадку збереження ним політичного status quo, політика п. консула з потрібною ясністю випливає з вищезазначених загальних основ негативного характера; коли ж гетьман виявить твердий і виразний намір повернути свою політику в бік союзницької орієнтації шляхом, наприклад, утворення поміркованого русофільського міністерства, то п. консул може дати йому в цім випадку певну підтримку, а також не одмовити в порадах у відповіднім розумінню; при цьому гетьману може бути вказано на бажаність оголошення (при утворенню міністерства) декларації, котра містила б

*) Французький дипльоматичний аґент в Одесі.

digitized by ukrbiblioteka.org

в собі певну заяву про признання единства Росії і на необхідність обовязково, по можливости негайно, призначити нові вибори в міїські і земські самоврядування, на основі загального виборчого права, введеного в розумні рямці, тоб-то з встановленням більш обмеженого вікового цензу і цензу осідлости. Одначе, всі заходи і поради в цім розумінню не повинні в якій би то не було мірі звязувати волю союзницької політики в майбутньому, що має на меті радикальну зміну політичного режима на Україні в напрямку обєднання з Росією. Після сказаного, взагалі відношення консула до можливого поміркованого русофільського кабінету повинно залишатись неґативно вичікуючим, спіраючись на реальну силу прибувшого вже і того, що має прибути союзного війська.

Коли б, одначе, сталось, що ще до прибуття п. Енно в Київ або після його і наперекір зусиллям п. Енно гетьманська влада не могла вдержатись і була б повалена переворотом, то тут довелося б рахуватись з двома можливостями: перша виявлялась би в перемозі націоналістичних кругів і відновленню влади Центральної Ради без участи большевиків і з нахилом в бік держав згоди; в цім випадку політика п. Енно повинна була б мати неґативний характер по відношенню до нової влади і одночасно стреміти при підтримці московських кругів до зміни утвореного становища“ . . .

Коли „перша можливість“ — повстання під проводом Директорії — стала фактом, російські демократичні круги на Україні засипали антантських дипльоматів донесеннями та телеґрамами, в яких писали, що „українські шовіністи підняли повстання на Київщині, в котрому, крім не численного гуртка націоналістів, беруть участь великі банди анархистів та большевиків.“

Забігаючи наперед, скажемо, що, дійсно, російська демократія на Україні в своїй масі не взяла ніякої участи в українському робітниче-селянському повстанні проти диктатури поміщиків та капіталістів.

Такі були пляни повалення гетьманщини. Про найсерйозніщий з них — повстання українського селянства під проводом Директорії Української Народньої Республики, що закінчилось поваленням гетьманщини, — далі.

Розділ VI.

Повалення диктатури поміщиків і капіталістів.

18. Правиця української демократії рішає збройно виступити проти гетьманщини. Вибори Директорії УНР. Невдала спроба Українського Національного Союзу з „українізацією і демократизацією“ диктатури поміщиків і капіталістів на Україні, поглиблення реакції і ліквідаційна національна політика ґенерала Скоропадського мусіли, врешті, і правицю української демократії переконати в повній безнадійности опортуністичних, еволюційно-парляментських методів боротьби з гетьманщиною. Тим більше, що зусилля правиці, направлені на припинення сепаратних селянських повстань, жорстоко задушуваних Німцями, не давали бажаних наслідків: селянство вело боротьбу далі, зовсім не думаючи про яке б то не було примирення з гетьманщиною.*)

*) Про розміри цієї боротьби свідчать „сводки“ Німецького Штабу на Україні про кількість забитих в боях: по цих сводках за шість місяців гетьманщини було забито селянами 19.000 німецьких салдатів і офицерів. Цифра ця, майбуть, зменшена. Нема вже чого говорити про те, що селян за цей же час забито в кілька разів більше.

Революція в Німеччині та Австро-Угорщині, що підкопувала разом з тронами Вільгельма та Карла і гетьманський стілець Скоропадського, розвязувала руки. Півмільонна німецько-австро-угорська армія на Україні була вже не такою страшною, як перед тим. Можна було починати збройну боротьбу з гетьманщиною з надією на перемогу. До того ж і елементарну орґанізаційно-підготовчу роботу для повстання було вже в сути річи переведено, а саме: Центральний Комітет Селянської Спілки мав найтісніщі звязки з селянськими орґанізаціями майже всієї України; центральна течія Української Партії Соціялістів-Революціонерів перейшла вже стадію внутрішньої орґанізаційної роботи в центрі і звязалась з істнувавшими провінціяльними орґанізаціями партії і окремими видатніщими партійними товаришами; залізничники, після хвилевого „співробітництва“ з гетьманщиною, стали чи не найбільшими її ворогами; соціялісти-самостійники, що на початку гетьманщини вітали її разом з хліборобами-демократами, тепер готові були виступати проти ґенерала Скоропадського збройно в обороні національних здобутків української революції, нарешті, і Національний Союз досяг того ступня в своїм орґанізаційнім розвитку і мав вже настільки авторитету в очах широких кол українського демократичного суспільства, що міг стати до більш рішучої і радикальної боротьби з гетьманщиною, ніж яку провадив досі.

Питання про збройне повстання проти гетьманщини поставили на чергу дня українські соціялісти-революціонери і Селянська Спілка. До них пристали без вагань залізничники, потім самостійники-соціялісти. Вагались, а то й заявлялись рішучо проти повстання, українські соціяль-демократи та соціялісти-федералісти. Це гальмувало справу. Особливо прикрим було те, що в опозиції до повстання були соціяль-демократи, котрі мали якийсь вплив на українське робітництво. Та з часом, особливо коли вдалося прихилити до думки про повстання В. Винниченка, змінили свою позицію і соціяль-демократи (в великій більшости). Таким чином, можна було вже приступати до підготовчої роботи. І саме в той час, коли аґонізував „коаліційний“ гетьманський кабінет міністрів, коли ґенерал Скоропадський остаточно рвав з Українським Національним Союзом, українські соціялісти-революціонери, Селянська Спілка і українські соціяль-демократи повели роботу в напрямі збройного повстання: звязалися з полком січових стрільців, що стояв в м. Білій Церкві і, незадоволений русифікаторсько-реакційною політикою ґенерала Скоропадського, ще перед тим віддав себе в роспорядження політики Національного Союзу; подали звістку про можливість повстання війську, що стояло на фронті на Чернигівщині та на Харьківщині, і, користуючись авторитетом названих орґанізацій і Національного Союзу зокрема, прихилили його на свій бік; притягли до активної участи в підготовці повстання залізнодорожників; почали обраховувати військові сили, що могли перейти на бік повстанців, зважувати можливу позитивну ролю в повстанню залізничників-робітників і так званої дружини залізничників, підраховувати гроші, які можна було б використати для повстання, — оцінювати все за і проти. Найбільшою пореноною на шляху повстання все ж було німецьке військо, що ще корилось своїм ґенералам і могло, коли не все, то в деякій своїй частині, виступити проти повстанського

digitized by ukrbiblioteka.org

війська. Перешкоджала також і відсутність грошей. Не зважаючи на відозви Національного Союзу, гроші надходили до скарбниці Союзу дуже мляво. Нарешті, було вироблено, при участи представників січових стрільців (Коновальця і Мельника) і залізничників (А. Макаренка і ґенерала Осецького) план повстання, ухвалений центральними комітетами українських соціяль-демократів і соціялістів-революціонерів (центр. течії).

Залишались отже тільки українські соціялісти-федералісти; приєднання їх до думки про необхідність повстання дало б можливість поставити питання на вирішення Національного Союзу з певністю, що більшість голосів буде за повстання. Було скликано приватне зібрання представників від партій: соціялістів-революціонерів, соціяль-демократів, самостійників і соціялістів-федералістів. Одначе соціялісти-федералісти поставились до ідеї повстання з такою гострою критикою, з таким недовіррям до можливости успіху його і з таким обуренням до небезпечної „авантюри", що годі було думати про прилучення їх до орґанізаційного повстанського ядра. Соціяль-демократ В. Садовський став по стороні соціялістів-федералістів. Спроби В. Винниченка і М. Шаповала переконати в необхідности повстання і його успіхові не досягли цілі. Ес-ефи були проти. Перелякані можливістю орґанізації повстання по-за їхніми спинами, вони почали навіть вживати заходів до попередження і дезорґанізації його. Єдиний національний фронт, для утворення якого так багато було покладено праці, здавалось, розлазився в самий рішучий момент. Це не могло, звичайно, допомогти успіхові повстання і турбувало орґанізаторів його. По-за цим виникала ще небезпека передчасного відкриття змови і арештів керовників її. Гетьманські шпики вже довідались про повстанські заходи, і Національний Союз міг бути кожної хвилини розгромлений. Соціяліст-федераліст М. Кушнір, з доручення ес-ефів, поставив одверто на зборах Союзу провокаційне запитання: чи дійсно, мовляв, в складі Національного Союзу є авантюристи, що орґанізують повстання? По місті ходять подібні чутки, казав М. Кушнір, і Національний Союз повинен недвозначно заявити своє становище супроти тих чуток. А саме: Національний Союз повинен рішуче одкинути думку про можливість повстання і осудити ті орґанізації й окремі особи, які штовхають населення на цей небезпечний і шкідливий шлях.

Революційній частині Союзу довелось після цього удати перед соціял.-федералістами, що немов би вона „кається" і дійсно нічого не замишляє робити без згоди ес-ефів. 9. листопаду Національний Союз ухвалив постанову, якою „заперечував неправдиві чутки" про „якісь наміри Союзу в напрямі активних виступів." *) 10. листопада ґенерал

*) Зміст цієї постанови, переданої УТА, був слідуючий: „Зважаючи на те, що під впливом останніх подій в громадянських колах поширюються чутки про якісь наміри УНС що-до зміни тактики в напрямі активних виступів, Головна Рада УНС заявляє, що чутки про зміну тактики Національним Союзом не мають підстав; зазначені питання в Головній Раді не виникали. Головна Рада прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови УНС, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і внести дезорґанізацію, яку використовують на шкоду українській справі."

Скоропадський звернувся „до всіх громадян України“ з спеціяльною грамотою, в якій закликав зберегти спокій, „не розпалювати ворожнечі“, відмовитись „від яких би то не було самочинних виступів“, „не наражати країну на небезпеку“ і так далі, обіцяючи здійснення своїх обіцянок що-до скликання Сойму та переведення земельної реформи і погрожуючи, що в розпорядженню буржуазії „мається достаточно сили, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку“. Справу з орґанізацією повстання трохи було затушковано. Підписані гетьманським урядом ордери на арешт де-яких членів Національного Союзу залишились не виконаними. Але справа од цього не виграла. Арешти могли відбутись кожної хвилини. Крім того, ширші круги української демократії, не посвячені у внутрішні конфлікти Союзу і в причини, що викликали з боку Союзу оголошення подібних до наведеної заяв, деморалізувались такими заявами. Де-які військові частини, що спочатку без вагань заявились за повстанням, починали тепер вагатись. Отже обективні умови примушували прискішити справу з повстанням. Соціялісти-революціонери, Селянська Спілка, залізничники, соціяль-демократи вже схилялись до того, щоб почати повстання в крайнім випадку і без участи Національного Союзу. Та тут прийшов на виручку ґенерал Скоропадський.

В ці дні остаточно вияснилось, що ґенерал Скоропадський порве з „Українцями“, що міністри ес-ефи примушені будуть вийти з коаліційного кабінету і що буде утворено новий, цілком реакційний і московський кабінет, який остаточно поставить хрест на українській дрібній буржуазії і на українській державности і візьме курс на єдину реакційну Росію. Ес-ефам вже не залишалось ніяких надій на гетьманщину: вони просто, недвозначно і рішуче викидались на смітник „за ненадобностью“. Після цього, звичайно, ес-ефам не залишалось ніякої рації обстоювати далі ґенерала Скоропадського, і вони також стали „революціонерами“. Цим і скористувалась революційна частина Союзу. На спеціяльно скликаних зборах Союзу В. Винниченком було доложено, що проти гетьманщини вже орґанізовано і підготовлено повстання і що без обговорення і дебатування цього питання політичні партії мають обрати Директорію і дати їй повновласть на провадження повстання. Збори Союзу так і зробили: без довгих балачок ухвалили всі заходи, зроблені в справі орґанізації повстання, і постановили обрати Директорію УНР на спеціяльному таємному засіданні уповноважених представників всіх політичних партій, що входили в склад Союзу, а також представників війська.

13. листопаду відбулося в помешканні міністерства шляхів згадане таємне засідання представників всіх політичних партій, що входили в склад Союзу (в тому числі й ес-ефів), січових стрільців, залізничників і Селянської Спілки, на якому і було обрано Директорію Української Народньої Республики в складі Голови В. Винниченка (представника УСДРП) і членів — С. Петлюри (УСДРП — кандидат січових стрільців), Ф. Швеця (кандидат Селянської Спілки, заявлявся за приналежністю до УПСР, хоч активної участи в роботі партії не брав), П. Андрієвського (самостійник-соціяліст) і А. Макаренко (кандидат залізничників, непартійний). Двох останніх було обрано умовно

digitized by ukrbiblioteka.org

і тимчасово; С. Петлюру було обрано по-за очи: давши раніш свою згоду на входження в склад Директорії, він на передодні засідання виїхав в Білу Церкву, до січовиків, куди мала виїхати і вся Директорія.

Директорія вийшла з погляду соціяльно-політичного безбарвною, сірою. Українські соціялісти-революціонери зовсім не дали до неї свого представника; українські соціяль-демократи хоч і дали до складу Директорії двох найбільш популярних своїх представників, але обидва вони — і С. Петлюра і В. Винниченко, відомі були з своєї попередньої політичної діяльности, як великі угодовці і опортуністи: решта ж членів Директорії, по-за цими двома, були звичайні українські дрібнобуржуазні патріоти; де-які з них, хоч і вважали себе „заступниками інтересів працюючих", загалом дуже кепсько розбиралися в складній тодішній світовій ситуації, мало розумілись на загально-політичних справах, про соціялізм чули тільки одним вухом і в оцінці подій, в наміченню напрямку й тактики боротьби, на чолі якої їх було поставлено, керувались більше „здоровим розумом", не сягаючи зором далі того, що було їм видно з української патріотичної дрібнобуржуазної та міщанської дзвінниці. На такий невтішний вислід виборів вплинуло багацько причин. Головну ролю між ними відограла спішність і конспіративність виборів. (Тому наприклад, від с.-р. на таємному засіданні, котре вибірало Директорію, були присутні випадкові особи). Поруч з цією причиною відбився на виборах і самий склад виборців — Національного Союзу: правиця української демократії, розбавлена дрібнобуржуазними та міщанськими партіями, не в стані була утворити виразно класовий, робітниче-селянський, революційний соціялістичний орґан. Єдиний національний фронт, хоч би і демократичний, зобовязував до чогось, і цим щось якраз і було одмовлення з боку революційної демократії від ясно закреслених позицій класової боротьби. Директорія вийшла такою, якою її породили обєктивні умови: єдиний національний фронт і прискішені конспіративні вибори (**13**).

19. Національна і соціяльно-економична платформа Директорії. Ставши на чолі селянсько-робітничого повстання проти диктатури поміщиків і капіталістів на Україні, Директорія (як і Національний Союз, що породив її) не мала виразної соціяльно-економичної платформи. Зміст першої відозви Директорії, складеної згідно з вказівками партій В. Винниченком **14. листопада**, був слідуючий:

„Громадяне!

Ґенерал російської служби П. Скоропадський, порозумівшись в квітні 1918. р. з німецькими ґенералами, штиками німецьких — тоді ще не вільних підлеглих їм салдатів, — назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні і скасував Українську Народню Республику.

З того менту зачалось знищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Класова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування ґенерала-гетьмана посувало Україну до єдиної неділимої Росії, то лютіше, отвертіше і цинічніше ставало попирання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціяльними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом ґенерала-гетьмана П. Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається

остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції і на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних клас, які мають творити єдину неділиму Росію, виразно говорить про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче і до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво орґанізованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крови і дезорґанізації громадського життя, захистить і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени орґанізованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, м н, Директорія Української Народньої Республики, син оповіщаємо:

Ґенерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо ґенералу П. Скоропадському і його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В ім'я спокою, порядку в Республиці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крови.

Офицерським руським орґанізаціям пропонуємо мирно скласти зброю і виїхати за межі України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республики.

Застерігаємо ґенерала Скоропадського, його міністрів, руських офицерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи і пошкодження Українцям, а також демократичним особам і орґанізаціям якої-будь національности, викличуть помсту, вибуху якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих ґруп і осіб пропонуємо утриматись від аґресивних заходів проти демократії.

Німецьке воякцтво демократичної Германської Республики оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання і злочинного для всього краю панування монархично-поміщицької реакції і зі зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати ґерманського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до свсєї гідности.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експльоатацію селянства та робітництва, хто хоче панування жандармів і охранок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офицерами, — той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину неділиму гетьманько-монархичну Росію проти волі демократії Української Народньої Республики.

Всі останні чесні громадяне, як Українці, так і не-Українці, повинні разом з нами стати збройною дружною силою проти злочинців і ворогів народу, і тоді всі соціяльні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо і непохитно закріплять їх на вільній Українській Землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республики закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припиняти грабіжи.

Українські народньо-республиканські війська підходять до Киіва. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України — визволення.

До зброї, громадяне, і до порядку!

Голова Директорії Української Народньої Республики В. Винниченко. Члени Директорії: С. Петлюра, Ф. Швець, П. Андрієвський.

У Киіві, 15. листопаду 1918."

По-за загальними фразами про необхідність повалення поміщицько-буржуазного режиму і відновлення політичних і соціяльних революційних здобутків українського народу, що мали бути закріплені Українськими Установчими Зборами, не знаходимо у відозві більш конкретного і сталого

digitized by ukrbiblioteka.org

визначення цілей боротьби; одне тільки було зазначено в ній з безсумнівною ясністю: оборона незалежности Української Держави в формі Української Народньої Республики.

Правда, Національний Союз, вибіраючи Директорію, більш-менш свідомо уникав виразного формулования соціяльно-політичних льозунґів, свідомо одкладав це питання на далі, доручаючи Директорії лише виконання обмежених технічно-військових функцій — оружного повалення гетьманщини. Така позиція мала свої вигоди — єднала біля Директорії ріжні суспільні кляси і ґрупи, але мала і великі невигоди, як показалось пізніще, коли Директорія поширила свої функції по-за межі уділеної їй компетенції.

З документів того часу, які з'ясовують соціяльно-економічну платформу Директорії, наведемо тут ще уривок з „Універсалу" С. Петлюри, оголошеного Петлюрою в Білій Церкві майже одночасно з „Відозвою" Директорії. В „Універсалі" С. Петлюра писав:

„По наказу Директорії Української Республики, я, яко верховний главнокомандуючий, закликаю всіх українських салдат і козаків боротися за державну самостійність України, проти зрадника, бувшого царського наймита, ґенерала Скоропадського, самочинно присвоївшого собі права гетьмана України. По постанові Директорії, Скоропадський оголошений по-за законом за утворені ним злочинства проти самостійности Української Республики, за знищення її вільностей, за переповнення тюрем найкращими синами українського народу, за розстріл селян, за руйнування сел і за насильства над робітниками і селянами. Всім громадянам, мешкаючим на Україні, забороняється під загрозою військового суду допомогати кровопійцеві ґенералові Скоропадському в тіканню, подавати йому споживання і захисток. Обовязок кожного громадянина, мешкаючого на Вкраїні, арештувать ґенерала Скоропадського і передать його в руки республиканських властей.

Гетьманські роспорядження і накази по військам касуються; військові частини гетьмана Скоропадського, аби усунути даремного кровопролиття і розрухів, повинні перейти до лав військ Реснублики, вслід за тими, які вже перейшли.

Війська Республики мають на меті до щенту знищити лад, заведений гетьманським урядом, знищити нагайку, на яку він спірався до останнього моменту. В цю велику годину, коли на всьому світі падають царські трони, визволяються народи, коли на всьому світі селяне і робітники стали панами, в цю хвилину ми, брати козаки, хіба дозволимо собі піти з поміщиками, з гетьманським урядом проти своїх батьків? В цю велику годину ви, брати козаки, хіба осмілитеся служити запроданцям, котрі самі продавались і хотять Україну продати недавнім царським міністрам Росії, її пануючій клясі — безробітному російському офицерству і мародерам, що скупчились в контрреволюційне кубло на Дону?" *)

„Універсал" С. Петлюри (який він, до речи, оголосив без згоди решти членів Директорії і за це мав докори від голови Директорії В. Винниченка), як бачимо, мало, майже нічим не ріжнився своїм змістом від „Відозви" Директорії. І в „Універсалі" і у „Відозві" виразно підкреслювалась необхідність оборони суверенности Української Республики, плямувався реакційний гетьманський режим, пробіцювалось повернення революційних здобутків, або, як це сказано (хоч і посередньо) в „Універсалі" Петлюри, — встановлення такого порядку, при якім би на Україні „селяне і робітники стали панами". Отже загальні широкі, а через це майже беззмістовні, твердження і пробіцювання.

*) „Известия Центр. Исп. Ком." ч. 256 (520), 23. XI. 1918.

Одначе невиразність соціяльно-економичної платформи Директорії на початках робітниче-селянського повстання проти гетьманщини майже не давала себе відчувати. Повставший нарід поперед усього хотів за всяку ціну здихатись гетьмансько-поміщицького режиму, і в цім Директорія цілком задовольняла бажання революційних селянських мас. Як і Директорія, так і ті селянсько-робітничі маси, що піднесли її на висоту свого керуючого повстанче-державного центру, откладали конкретизацію форм майбутнього по гетьманщині політичного і соціяльно-економичного ладу на час після перемоги. Нині ж, сьогодня, трудове селянство хотіло тільки одного — повалити, в коріні винищити гетьманщину, знищити карні офицерські загони, скинути з себе поміщицьке ярмо і то так, щоб вже на завше одбити поміщикам можність і охоту повертатись в свої бувші маєтки. Ті гасла, під якими брала провід над повстанням в свої руки Директорія, тимчасом не ставали в суперечність з цим основним, черговим завданням селянства і робітництва в їх боротьбі з диктатурою поміщиків і капіталістів. В той же час Директорія сміливо брала в свої руки провід над повстанням, мала опорну базу в формі реґулярних військових частин (хоч би полк січових стрільців), закроювала справу у всеукраїнському масштабі, була звязана з широкими колами української інтеліґенції, одним словом, являлась тим давно сподіваним революційним центром, потребу якого вже гостро відчувало українське трудове селянство, не раз жорстоко каране саме через брак такого центру, через сепаратність своїх виступів. В цих обективних умовах лежать причини успіху Директорії на початках її повстанської діяльности.

20. До зброї! Вїзжаючи з Київа, Директорія залишала там своїм репрезентаційним орґаном і орґаном боротьби за владу Директорії Український Військовий Революційний Комітет, утворений перед тим при Центральному Комітет УСДРП в складі М. Авдієнка, В. Чеховського, А. Пісоцького, З. Висоцького, М. Галаґана, Н. Завгороднього і М. Марченка.*) 15. листопада над вечір всі члени Директорії (крім А. Макаренка, який біля 10 днів переховувався в Київі) були у Білій Церкві з січовими стрільцями. Січові стрільці вже переговорили з німецькою залогою у Білій Церкві, повідомивши її, що „цими днями почнеться український національний рух“ проти зрадника і реакціонера гетьмана і запропонувавши не втручатись „у внутрішні справи“. Переговори закінчились підписанням умови, після якої Німці зобовязувалися не втручатись у боротьбу між гетьманом і Директорією, а війська Директорії — не нападати на Німців і допомогти їм яко мога швидче виїхати з України.

16. листопада почалось повстання. Свідок тодішніх подій в Білій Церкві та її околицях О. Назарук, так описує їх в своїх спомінах **):

*) З невідомої причини в склад В. Р. Комітету не входив ні один укр. с.-р., хоч працювали під проводом його і с.-р.

**) Др. О. Назарук. „Рік на Великій Україні. Спомини з Української Революції.“

digitized by ukrbiblioteka.org

„Дня 16. листопада 1918. р. в полудне вирушила з казарм біля двірця в Білій Церкві одна сотня С. С. і помаширувала на місто, де розстріляла двох чи трьох гетьманських урядовців, що найбільш допікали українському населенню. Гетьманська залога в Білій Церкві була мала. Вона без боротьби розбіглася або зложила зброю. Наша сотня зайняла центр міста, і переворот в Білій Церкві був доконаний. Німецька залога виставила сильні сторожі коло своєї команди, але по-за тим не давала знаку життя. Наші патрулі ходили по місті і скоро попали в конфлікт з Німцями, які твердили, що наші роззброюють поодиноких Німців . . . .

Того самого дня виїхав з Білої Церкви перший ешелон (транспорт) С. С. в напрямі на Київ через Хвастів. Пізно вечером одержав я від команди С. С. доручення, удатися зі сторожею до тюрем у Білій Церкві і освободити всіх політичних вязнів . . . .

На другий день виїхав я разом з Директорією в третім ешелоні С. С. до Хвастова, де ми прибули вночі . . .

Поїзд з Директорією і головним Штабом наших військ (шефом Штабу був отаман О с е ц ь к и й) став на двірці в Хвастові. Ми всі мешкали у вагонах, а урядували і в вагонах і на двірці (залізничники йшли з нами). Тільки частину кімнат займала на двірці німецька команда. Вона мала в місті залогу і зразу пробувала не пустити наших транспортів проти Київа. Але енергічний виступ покійного сотника С. С. Ч е р н и к а так на неї вплинув, що вона заховала невтральність, очевидно, зі страху перед селянськими масами. Німецький комендант двірця, чоловік старший і розважний, розумів добре своє положення і старався не доводити до конфліктів. А була це дуже трудна річ. З усіх боків одержували ми депеші, що поодинокі німецькі відділи ломлять умовлену невтральність, нападають на наші відділи, нищать нам магазини зброї й амуніції, кидають її масово у воду, не допускають до концентрації наших військ, роззброюють їх і т. д.“ . . .

Почалися завзяті бої з Німцями. З усіх боків напливали на допомогу війську Директорії селянські маси, головно з околиць Білої Церкви, де їх орґанізовували і озброювали січові стрільці.

Гасло було кинуто, і народ плавом поплив до повстанських загонів. Вся трудова Україна стала до зброї. Повставали українські робітники, повстало безземельне і малоземельне селянство, повстала майже вся демократична інтеліґенція, повстали навіть де-які бувші „гетьманці“ — заможніще селянство, члени Української Хліборобсько-Демократичної Партії. Всім залляв за шкуру сала „ясновельможний пан гетьман“ з поміщиками та капіталістами, всі були обхоплені страшною ненавистю до гетьманського режиму і радо йшли на боротьбу, на знищення його.

„Маси українських повстанців, пише далі в своїх споминах О. Назарук: напливали з усіх боків так скоро, що Штаб Директорії втратив евіденцію що-до їх числа. Я хотів бодай в приблеженню довідатись про скількість наших сил, щоби записати це для будучого історика. В тій цілі розпитував я часто всіх, що могли мати що-небудь спільного з інтересним проявом повстанчого руху, почавши від головного отамана Петлюри, скінчивши на урядовцях постачання. Одначе вони або подавали мені найбільш суперечні числа або просто стискали раменами і говорили щиро: ‚Тут уже й чорт не розбереться в тім всім.‘ Уря-

---

До речи, подамо тут, що О. Назарук прибув в ті дні на Україну (до Київа, в початку листопада) з Галичини, як відпоручник Команди Українських Військ (галицьких), прохати „гетьмана всієї України“ Скоропадського про військову допомогу для боротьби з Поляками. Скоропадський згодився дати таку допомогу і визначив полк січових стрільців, що стояв у Білій Церкві. Але галицьким Українцям не довелося скористатись цим полком: січовики вже були на боці Національного Союзу і Директорії. О. Назарук також не вернувся до Галичини, залишившись для праці при січовиках і Директорії.

довці постачання, від яких ще найскорше можна мати певніщі інформації, відповідали, що зорієнтуватися неможливо, бо ріжні відділи прохарчовуються самі, одержуючи харчі від селян, а де-які забирають по дорозі гетьманські й німецькі маґазини, нікого про це не повідомляючи. Головним джерелом, відкіля припливали до нас вже зорґанізовані повстанці, була Біла Церква: там у казармах Січових Стрільців остали два галицькі старшини — Бісик і Домарадський, які й почали орґанізувати напливаючих селян і залізницею висилали їх через Хвастів на Київ, поки зовсім не захрипли й не вибилися з сил. Бісик, з яким я потому зустрівся, оповідав мені про це. Запитаний о число, відповів, що й він утратив вкінці евіденцію, але припускає, що разом з Домарадським міг зорґанізувати по-над 20 тисяч селян, поділив їх на сотні й повизначував їм комендантів; де-які села присилали вже готові сотні з власними командантами, підстаршинами. Це було для Домарадського й Бісика вигідне, бо вони вже навіть простих стрільців поіменували сотниками й абсолютно не мали більше кому доручати сотень.

... Найгірше було з озброюванням цих мас. Маґазини зброї й амуніції були переважно під сторожею німецьких залог, бо гетьмансько-російські офицери й так звані ‚карательні отряди' або розбіглися на першу вістку про повстання, або повтікали з місця свого осідку і старалися по дорозі лучитися в більші ґрупи, про що ми мали досить докладні, хоч нераз фантастичні вісти.

... На загал відношення між нами і Німцями було вороже, і безнастанно доходило до проливу крови. В краю по двох тижнях мали ми вже перевагу над німецькими залогами, але під Київом було гірше ... Німці, всупереч Білоцерківській умові, заявили, що будуть боронити Київа перед наступом Директорії."

Через де-який час (в кінці листопада) Директорія переїхала з Хвастова до Винниці. Тут вже можна було ліпше росташуватись і уділити увагу справам не тільки військового, але й цивільного, загально-політичного характеру. Тут почалась орґанізація примітивного адміністративно-політичного урядового апарату. До Винниці почали з'їзжатись партійні і громадські діячі і творити осередки (хоч і невеличкі) політичної думки; Винниця перетворювалась в тимчасову столицю республиканської влади.

Тим же часом повстання захоплювало весь терен України. Під Київом відбувались великі бої. Найкраща частина гетьманського війська, так звані сердюки, укомплектована з синів заможнього, куркулівського селянства, перейшла після перших же боїв на бік Директорії. В инших містах гетьманські військові частини, поскільки вони були українськими, так само переходили на бік повстанців. Так на дуже важливому участку протигетьманського фронту — в районі Буча-Ірпень-Ворзель (по залізнодорожній колії Київ-Ковель) оперував Чорноморський Кіш, бувша українська частина при гетьмані, орґанізована українськими старшинами-кубанськими козаками немов би для боротьби з большевиками на Кубанщині. В дійсности в цю частину пішло взагалі дуже багацько українських революційних старшин, які і в думці не мали їхати на Кубанщину. Спинимось трохи докладніще на операціях цієї частини і взагалі на розвитку повстання в цім другім після Білоцерківсько-Винницького важливім районі.

Чорноморський Кіш був ще перед повстанням в порозумінню з Національним Союзом (звязок держався через старшину Пиліщука). Одержавши відомости з Білої Церкви про виступ Директорії, кіш скинув старого командира коша (гетьманського прибічника) і перейшов під провід згаданого старшини Пиліщука. Штабом республиканських військ

digitized by ukrbiblioteka.org

доручено було кошеві захопити лінію Коростень-Київ і околиці. Кіш швидко розрісся, переформувався в дивізію і повів успішні бої, як з Німцями, так і з гетьманськими добровольчими частинами.*) Німці кілька разів хотіли розбити цей центр і ходили навіть в атаку, але раз-у-раз терпіли великі поразки.**) Вступали кілька раз і гетьманські добровольці в завзяті бої на цім участку. Один з таких боїв (з гетьманським кінним ескадроном) закінчився цілковитим знищенням (в точнім розумінню цього слова) гетьманського отряду. Тримаючи в своїх руках такий важний участок фронту, дивізія в той же час одтягувала увагу німецько-гетьманських військ від Білої-Церкви.

В дні успіхів, після розбиття Німців чи добровольців, козаки дивізії робили наскоки на Пущу-Водицю, а часом і на передмістя самого Києва—Куріневку. Це тероризувало і наводило паніку на гетьманську армію й уряд. Волинський Староста, завзятий реакціонер і гетьманець — Андро, що на початку повстання став на чолі всіх золотоногонних банд на Волині і замірявся власними силами задушити повстання в своїм „воеводстві", швидко був примушений відмовитись від цього завдання і тікати зі своїми недобитками на Київ. Чорноморський Кіш розбив банди Андро (захопивши броневий потяг на станції Ірпень), захопив в свої руки склади зброї та амуніції в своїм районі.

Населення йшло на оголошену кошем мобілізацію плавом, без усяких розмов. Часом тільки (як це було, приміром, в Мироцькій волости), сільські громади, даючи козаків для повстанської армії, постановляли одночасно запитати керовників повстання, який лад має бути заведений після повалення гетьманщини і чи буде одібрано назад землю від поміщиків. Одержавши відповідь, „що все буде народне", республиканське, що поміщиків буде знищено і землю віддано селянам, селянство не тільки давало козаків для армії, але й щиро опікувалося тією армією і всією справою повстання.

Так дуже трудна справа продовольчого й иншого постачання коша була легко розвязана самим селянством: сусідні села охоче і справно випікали потрібну для козаків кількість хліба з муки, яка видавалась для цього інтендантурою коша; розбитніщі селяне взяли в свої руки справу опікування козаків їжою (взявши під свій догляд і па свою відповідальність склади) і т. д. Тижнів через два-три після початку повстання, коли кіш мав вже під собою досить велику територію і виникла гостра потреба в полагодженню різних цивільних справ, до цієї останньої роботи став М. Шановал (у. с.-р.). М. Шановалові і І. Штефанові (у. с.-р., що з самого початку повстання був при коші, завідуючи почтою і телєграфом в районі операцій коша-дивізії й одночасно виконуючи функцію „звязку" між військовими відділами і населенням) вдалося багацько зробити в той час для налагодження „тилу".

*) Фактичним кероппиком дивізії був енергійний, досвідний і хоробрий полковник Лєгін — начальник штабу дивізії.

**) Особливо великі бої йшли за станцію Біличі. Станція кілька разів переходила з рук в руки. Закінчились бої перемогою повстанського війська. Німці мусіли одмовитись від свого наміру заволодіти Біличами. Станцію захопив 3. полк коша під командою укр. старш. полкови. Ліщука.

З захопленням, з самопожертвою, з ентузіязмом, зі зброєю в руках повстала вся трудова Україна на боротьбу з диктатурою поміщиків і капіталістів.

21. Росклад німецької армії і здобуття Київа. Ґенерал Скоропадський і російсько-еврейсько-польсько-українська буржуазія не могли поскаржитись на німецьких ґенералів. Останні доклали всіх старань до того, щоб поставити німецького салдата в оборону диктатури буржуазії і монархизму на Україні. Хоч білоцерківська умова з Німцями була укладена і з відома та за згодою німецької Великої Ради Салдатських Депутатів у Київі (в укладанню угоди брав участь представник останньої), хоч ще перед початком повстання з німецькими салдатами велись переговори в Київі і немов би було забезпечено не то що невтральність, але навіть і де-яку прихильність з боку німецьких салдатів до повстанського фронту, проте німецьке військо виступило спочатку активним і впертим оборонцем гетьманщини. Німецькі старшини поперед всього почали представляти перед німецькими салдатами повстанський рух не як революцію, не як орґанізоване селянсько-робітниче повстання, а як звичайний розбій та бандитизм. Слідом за гетьманською пресою вони затушковували дійсний характер руху, замовчували участь в ньому політичних українських партій, замовчували, що на чолі повстання стоїть Директорія, видвигаючи натомісць імя С. Петлюри, який, мовляв, вводить особисті рахунки з ґен. Скоропадським. По-за цим німецькі ґенерали залякували салдатів тим, що в разі розвитку повстання в країні запанує анархія — німецьке військо буде позбавлене можливости виїхати додому, а можливо, і винищено повстанськими „бандами“. Цей арґумент найсильніще впливав на несвідомих, обдурених німецьких салдатів. Примара загину на чужині робила їх слухняними в руках німецьких старшин і викликала ворожість до повстанців. Нарешті, впливали і накази Антанти „боронити спокій“ на Україні і погрози репресіями в разі невиконання їх.

Наслідком цих причин Велика (німецька) Рада Салдатських Депутатів, всупереч білоцерківській умові, стала одверто і активно в оборону Скоропадського. І коли в перших боях під Київом (Хвастів-Боярка) гетьманські ватаги було розбито і республиканські війська зразу ж наблизились до Київа, німецька залога Київа вирушила на фронт і зайняла позиції за Київом. Командуванню республиканських військ було заявлено, що Німці будуть боронити Київ перед наступом повстанських військ. Становище Директорії ускладнилось. Активний виступ Німців (та ще й ради салдатських депутатів) не віщував нічого доброго. Треба було рятуватись. В цій цілі було послано Директоріею (з Хвастова) делеґацію до Київської Ради Салдатських Депутатів.*) Німці почали „крутити“. Член Ради Салдатських Депутатів майор Ярош заявив делеґації в імени німецького командування і Ради Салдатських Депутатів, що німецьке військо на Україні не має наміру втручатись у внутрішні українські справи і хоче тільки одного — можливо швидче виїхати з своїм майном

*) В склад делеґації входив в числі инших О. Назарук, який власне і вів переговори з Німцями.

digitized by ukrbiblioteka.org

з України, але що на перешкоді цьому стоїть переможниця Антанта, яка через французького консула в Одесі (п. Ено) вимагає, щоб Німці не пускали повстанських військ у Київ, погрожучи за невиконання цього наказу ріжними репресіями. Як висновок, майор Ярош запропонував, в цілях уникнення боїв, визначити демаркаційну лінію під Київом. Директорії нічого не залишалось, як тимчасово погодитись на встановлення такої лінії. Пізніще говорили, що київська німецька залога одержала від гетьманського уряду великі гроші, що й зробило її такою уважною до депеш пана Ено з Одеси (14).

Встановлення демаркаційної лінії, звичайно, не забезпечило республіканського війська від нападів з боку Німців. Німецькі офіцери всюди провокували німецьких салдатів на бійки з повстанцями. Через таку провокацію між иншим сталась бійка між Німцями і республіканським військом і у Виннице, куди переїхала Директорія (бійка ця кінчилась обеззброєнням німецької залоги). З другого боку — повстанські війська не дуже зважали на всякі договори і били Німців, де тільки могли. Київ з усіх боків оточувався республіканськими військами. Становище гетьманського уряду ставало безнадійним. Воно погіршувалось з дня на день ще й тим, що німецькі війська почали все більше революціонізуватись і „розкладитись". Провокації старшин вже не помогали. Салдати бачили, що далеко безпечніще скласти зброю і попробувати виїхати, ніж накладати своїми головами за ґенерала Скоропадського в боях з українськими робітниками та селянами. Де-які полки (як, приміром, Саксонський в Київі) заявили, що навіть активно виступлять по боці повставших робітників і селян. Поодинокі відділи Німців почали самочинно і сепаратно вести переговори з командами повстанських військ, заявляючи готовність скласти зброю, аби тільки було вивезено їх до Німеччини. Війська Директорії йшли на зустріч таким відділам і, обеззброївши, отправляли їх ешелонами додому. Дійшло до того, що навіть ті німецькі війська, які боронили вхід до Київа, почали „обеззброюватись". Команда німецьких військ, нарешті, переконалась, що боротьба з республіканськими військами являється безнадійною, і повідомила Директорію, що хотіла б вислати делеґацію для остаточного порозуміння в справі взаємовідносин між Директорією і Німцями.

12. грудня 1918. відбулась в Козятині конференція приїхавшої з Київа делеґації Вищої Німецької Команди з делеґацією Директорії (в склад останньої делеґації входив ґенерал Греков і др. О. Назарук). Німці погодились здати Київ. Було підписано відповідний договір. „Німецький" гетьман залишався, таким чином, без Німців. Надії на золотопогонників було мало, і через те ґенерал Скоропадський вже тоді доручив членові німецької делеґації майорові фон-Фельзенові одночасно з підписанням договору про нейтралітет Німців запитати Директорію, чи буде випущено його живим з Київа, коли він уступиться з гетьманства.

Золотопогонники пробували ще після цього оширатись, але не могли встояти проти республіканських військ тим більше, що в самому Київі почалось повстання під керуванням Революційного Комітету.

Український Військовий Революційний Комітет координував свою роботу з секцією республиканського війська, підготовляючи повстання в місті. Одним з важніщих завдань Комітету була аґітація серед німецьких салдатів і зносини з Київською Радою Салдатських Депутатів. Спочатку ця робота дуже утруднювалась непевною поведінкою голови німецького Совдепу під-офицера Кірхнера, як і взагалі всієї президії, котра помітно росходилась з настроями більшости німецьких салдатів. Зносини і переговори пішли успішніще після того, як було переобрано Совдеп, і взагалі ситуація на Україні дуже змінилась не на користь гетьмана і Німців. Припадало це вже на перші числа грудня. Крім Совдепа, Революційний Комітет навязав зносини і безпосередньо з лівими ґрупами Совдепу та окремими військовими частинами. В результаті більшість військових німецьких частин в Київі заявилися на початку грудня за нейтралітет в боротьбі між гетьманськими і республиканськими військами, а саксонський полк заявив, що він активно стане на боці української демократії.

Коли з підготовчої роботи Революційного Комітету і розвитку подій виявилась можливість і потреба революційного виступу в Київі, координованого з наступом повстанських військ на Київ, Революційний Комітет призначив для керування виступом окремий Оперативний Штаб в складі М. Авдієнка, М. Ґалагана і Г. Горобця. Під керування Штабу були взяті боєві ґрупи соціялістичних партій — українські і не-українські (в тому числі і большевики).

Коли військо Директорії наблизилось в перші дні повстання до Київа і розпочало (19. листопада) наступ на ворожі позиції біля Київа, Революційний Комітет призначив збройний виступ в Київі. В ночі з 22. на 23. листопаду революційні отряди захопили Поділ (большевики), Либедський Район, частину Старокиївського участка, Лукянівки і Курінівки. Але через ріжні перешкоди (головним чином через недружний виступ всіх боєвих відділів Комітету) захопити Київа не вдалось, і з наказу Комітету 23. листопада було опущено революційними відділами захоплені вже райони. При цьому виступі німецькі салдати неробили ніякого опору повстанцям, а гетьманські „орли“ розбігались після невеликого опору (підчас виступу гетьманці полонили і звірськи замучили т. Іванова, що керував виступом в Либедському районі).

Щоб навязати тіснїщі зносини з Директорією і певно координувати слідуючий виступ в Київі з новим наступом республиканських військ на Київ, Революційний Комітет вислав до Директорії свого представника М. Авдієнка, який і був при Директорії весь час до виступу республиканського війська в Київ.

Другий виступ Революційного Комітету в Київі стався підчас останнього наступу повстанського війська на Київ. В цьому виступі брали участь між иншим і боєві відділи єврейських соціялістичних партій („Серп“, „Бунд“, „Поале-Ціон“); обіцяла виступити зі своїм боєвим відділом і УПСР (лівих), але не виступила. Коли українське військо вщерть наблизилось до Київа, а Німецька Рада Салдатських Депутатів, після умови з Директорією, оголосила свій повний нейтралітет, в ніч

digitized by ukrbiblioteka.org

з 13. на 14. грудня з наказу Оперативного Штабу українські робітничі і військові ґрупи захопили увесь Печерськ, Курінівку, Шулявку, Лукянівку і район залізниці. Під ранок 14. грудня було роззброєно всі гетьманські отряди на Печерську, захоплено Ґенеральний Штаб і Військове Міністерство. На Курінівці отряди повстанців захопили батарею Сердюцького полку і, порозумівшись з сердюками, стали палити з кулеметів і гармат у тил ворожих позицій, що були в районі Пущи-Водиці. В районі залізниць отрядом Революційного Комітету був взятий броневий потяг добровольців. Коли вияснився успіх повстання, з самого ранку 14. грудня частини бувших гетьманських військ (Лубенський, Радомисльський і частини инших полків) почали надсилати до Оперативного Штабу своїх уповноважених з заявами, що вони приєднуються до революційних військ. До третьої години дня в Київі вже не лишалось боєздатних гетьманських частин. Лише юрби добровольців, які тікали з фронту, наповнили собою педаґоґічний музей і там зачинились. О 4. годині 14. грудня — рівно через місяць з дня початку повстання на вулицях Київа вже були перші отряди українського революційного війська з фронту, яке остаточно розбило, після двохденних боїв, добровольців під Київом (15).

Ґенерал Скоропадський оголосив, що він зрікається влади. Переодягнутий в німецький військовий одяг, він переховався де-який час в Київі, а пізніще виїхав вкупі з німецькими ґенералами за межі України.*)

Негайно по капітуляції гетьманського уряду над вечір 14. грудня Революційним Комітетом була призначена Рада Комісарів, яко тимчасова найвища політична влада в Київі до приходу Директорії. Комісари взяли під свій догляд міністерства, а також випустили з вязниць Київа політичних вязнів (до 500 чолов.).

17. грудня Український Військовий Революційний Комітет, прийнявши на увагу, що військова влада в Київі перейшла до Командуючого Осадним Корпусом (Коновальця), а політична до Ради Комісарів, розвязав себе.)

Так німецька революція допомогла українському трудовому людові скинути з себе тяжке ярмо гетьманщини, накинуте на його поміщиками та капіталістами за допомогою німецьких ґенералів.

---

*) Бувший Секретар гетьмана Скоропадського Моркотун надрукував (в жовтні 1919.) в паризьких московських ґазетах одвертий лист до С. Петлюри (Голови Директорії), в якому оголосив відомости про приналежність С. Петлюри до Масонської Льожі (під проводом „Ґросмайстра Моркотуна"), про його звязки з антантськими аґентами і т. д. В тому листі між иншим говориться, що С. Петлюра знав, де переховується ґенерал Скоропадський, але не посмів зачепити Скоропадського через заборону масонів.

Додатки до тексту.

1. Свою участь в гетьманському перевороті Українська Дедократично-Хліборобська Партія затушковує. Одначе та участь являється безсумнівною і очевидною. Працю свою проти Центральної Ради ця партія повела цілком одверто і активно ще з кінця березня місяця 1918., після „славнозвісної“ шеметівсько-хліборобської делеґації, яка вже тоді домагалась від Центральної Ради не тільки скасування земельного закону, але й зміни складу Центральної Ради (шляхом доповнення її „хліборобами“) та її загальної політики.

Робота цієї партії, направлена на повалення Центральної Ради, йшла з того часу в повнім контакті з цілком поміщицькою неукраїнською орґанізацією — „Союзомъ земельныхъ собственниковъ“ (що потім прибрав собі назву „Всеукраїнського Союзу Земельних Власників“). Ще відїзжаючи з Київа, шеметівсько-куркулівська делеґація постановила ввійти в тісне порозуміння з „Союзомъ земельныхъ собственниковъ“ (тоді ще областною орґанізацією „Всероссійскаго Союза земельныхъ собственниковъ“, яка, до речи, весь час одверто надзвичайно вороже ставилась до відродження української державности) і разом з ним скликати на 28.—30. квітня поміщицько-куркулівський з'їзд для повалення Центральної Ради.

Цей спільний з'їзд делеґатів від орґанізацій „хліборобів-демократів“ і від „Союза земельныхъ собственниковъ“ і відбувся 29. квітня, закінчившись „виборами“ гетьмана. Правда, при цьому вийшов „маленький конфуз“. А саме. Приїхавши на спільний з'їзд, провідники „хліборобів“ побачили, що на з'їзді закидається на щось більше й инше, ніж плянували вони. Вони побачили, що справа може закінчитись не тільки розгоном Центральної Ради і настановленням гетьмана (цього вони всією душею хотіли), а чимсь більш серйозним — переходом всієї державної влади на Україні цілком і неподільно до російсько-польсько-жидівської великої аґрарної і промислово-фінансової буржуазії з залишенням „не у дѣлъ“ їх — „хліборобів“, що так дбайливо мостили собі стежку до влади, що так хотіли тієї влади, що ще на початку революції так палко мріяли про куркулівсько-глитайську „хліборобську“ Україну. З цієї причини „хлібороби“ заявилися 28. квітня за „шукання компромісу з Центральною Радою“, а 29. квітня хотіли відбути своє окреме (від делеґатів „Союза земельныхъ собственниковъ“) засідання. Одначе німецькі ґенерали призначили на цей день „вибори“ гетьмана і заявили „хліборобам“ недвозначно, що гетьмана повинен вибірати весь „народ“, вкупі — на одному з'їзді. З цієї причини окреме засідання „хліборобів“ не відбулось. „Хлібороби“ кажуть, що вони не були в цей день також і на з'їзді поміщиків в цирку: отже, мовляв, не причетні і до виборів гетьмана. Одначе цьому суперечить вся робота цієї партії. Не кажучи вже про комунікати німецьких ґенералів до Берліну, в яких ці останні виразно і з підкресленням зазначали, що саме „хлібороби“, а не поміщицький „Союзъ собственниковъ“ „вибрали“ гетьмана, є фактом, що на з'їзді в цирку, хоч і „не орґанізовано“, були присутні делеґати „хліборобсько-демократичної партії“. Про пряму причетність до гетьманського перевороту свідчить і дальше поступування цієї партії.

Другого дня після „виборів“ гетьмана — 30. квітня відбулося окреме зібрання хліборобів-демократів. Нема чого говорити про те, що розгон Центральної Ради і перехід влади до „ясновельможного пана гетьмана“ переповнив серця сільських пявок великою радістю. Одне тільки турбувало їх трохи: чи не піймають вони тут облизня, чи не візьметься часом „ясновельможний“ будувати не „хліборобсько-хуторянську“, а велико-панську, поміщицько-буржуазну Україну? З цієї причини зібрання „хліборобів-демократів“ виробило особливу заяву до гетьмана і ухвалило запрохати гетьмана на свій з'їзд, щоб зразу — око на око — порозумітись з ним що-до майбутньої ролі української дрібної буржуазії в державному гетьманському будівництві.

digitized by ukrbiblioteka.org

Зміст цієї заяви був слідуючий:

„Ясновельможний Пане Гетьмане! Ми, українські хлібороби-демократи, знаємо, що без сильної влади не може бути доброго ладу. Але влада ця мусить бути щиро народньою, демократичною, щиро українською. Влада мусить бути сильною не тільки баґнетами, але, головне, державним розумом і любовю усього українського народу. Ми будемо вважати таку владу державно-розумною, котра міде золотою серединою, котра, взявши приклад з великих культурних держав, буде дбати про весь нарід, не дасть запанувати в державі українській ні голоті, ні великим багатирям, а зуміє заслужити любов усіх чесних і вірних синів України. Аби нова влада заслужила любов і признання усього народу, потрібно, щоб вона твердо заявила і заяву ту в найближчі дні затвердила ділок про те, що: 1. Метою нової влади є незалежна, вільна, народня українська держава; 2. Що буде скликано повноправну, вибрану усім народом Українську Державну Раду після того, як настане спокій на Україні і во всякім разі не далі, як через шість місяців, і що виборчий закон не позбавить прав виборчих широких верств селянства і взагалі гронадянства і не буде вужчим, як є тепер в ґерманській державі в виборах до парляменту; 3. Що після скликання Державної Ради нічого без згоди Ради робитися не буде; 4. Що тимчасові роспорядження української влади в справі земельній будуть тільки такі, які не перешкодять Державній Раді провести широку земельну реформу, направлену до того, аби великі маєтки на законній підставі були подроблені у власність між хліборобами; 5. Що во всякім разі до скликання Державної Ради спекуляція землею не буде дозволена і не буде дозволено купувати землю нікому, опріч українських селян; 6. Що в Українськім Уряді більша частина людей буде належати до тих, хто давньою працею своєю показав свою вірність українській національно державній ідеї і своє розуміння потреб селянства і робітників; 7. Що в Українськім Уряді є місце тільки для вірних синів України і не може бути людей, які тягнуть до Росії або до Польщі і 8. Що в цей переходовий час порядок буде наводитись обережними, заснованими на ясному законі мірами."

Прочитавши цю заяву, ґенерал Скоропадський замість себе послав на з'їзд „хліборобів" свого ґенерального писаря Полтавця і осаула Зеленевського, які прочитали з'їздові записану зі слів Скоропадського таку відповідь на заяву: „Вірні сини України, дорогі брати мої! Коли в такий мент я взяв владу в свої руки, то це для того, щоб збудувати Україну і до кінця днів своїх бути вірним сином дорогої нашої Неньки і всіма силами боронити державні і національні права українського народу. Прошу і наказ даю вам, брати, вірно і щиро служити незалежній Українській Державі нашій. Українська Державна Рада буде скликана зараз же після того, як настане спокій на Україні. Прошу і приказ даю Вам допомогти мені як найшвидче завести добрий законний порядок на Україні. Думки, висловлені в заяві Вашій, взагалі й мої думки. Буду дбати об тім, аби по змозі сил своїх і обставин задовольнити Ваші бажання дорогих серцю моєму селян-хліборобів. Кличу Вас всіх не жаліючи сил і здоровля до енерґійної праці по відбудуванню незалежної Української Держави, ладу і спокою на Україні. Анінь. Гетьман Павло Скоропадський."

Збори вкрили відповідь Скоропадського гучним „слава!" Підбадьорені братанням „ясновельможного", вони ухвалили ще слідуючі додаткові до своєї заяви постанови: „1. Аби негайно було повернуто хазяїнам пограбоване у них майно; 2. Аби розпущені були комітети і перевибрані земства; 3. Аби скасовані були вибори до Українських Установчих Зборів і 4. Аби негайно було видано закон про підданство і про присягу на вірність українській державі."

Провінціяльні відділи Демократично-Хліборобської Партії також вітали „ясновельможного хазяїна", вимагаючи репресій проти „селянської голоти" і нагадуючи про своє палке бажання прикупити до своїх хуторів ще якийсь десяточок десятин панської вевельки.

Одначе „хлібороби" понилились. „Ясновельможний" російсько-німецький гетьман не справдив сподіванок „дорогих його серцю братів" селян-глитаїв.

2. Подаємо тут де-які відомости, про українських ес-ефів в часі перевороту — партію, що, маючи соціялістичну назву, демократичну фразеольоґію

і буржуазно-демократичну суть, стояла немов би посередині між правим крилом української соціялістичної демократії і ліберальною буржуазією.

Про дійсне відношення ес-ефів до гетьманського перевороту немає двох думок: ес-ефи давно заскучали за „твердою владою, порядком, діловим урядом, реальною політикою“ і подібними гарними річами тому, щиро раділи з того, що, нарешті, було усунуто революційну Центральну Раду і поставлено „державну справу і роботу на відповідний ґрунт“ *); не подобався їм тільки спосіб перевороту, цілком розбишацький, хоч і переведений „европейським, культурним“ німецьким „народом“. Відношення це можна формулювати словами одного з лідерів с.-ф. (А. Ніковського), який сказав (на з'їзді партії), що „не зважаючи на штучність перевороту, в дійсности його треба уважати льоґично природним“, бо, мовляв, „людність давно сподівалася твердої влади.“

„Опозиція“ с.-ф. до гетьманщини, що виявилась на їх партійному з'їзді (в Київі, 10.—12. травня, звичайно, леґальному), пояснюється в великій мірі невдалим кінцем переговорів с.-ф. з Німцями про утворення ес-ефівського кабінету. Ображені тим, що влада перейшла до рук не-української буржуазії, ес-ефи винесли кілька „сердитих“ постанов, направлених, як проти німецьких військових властей, так і проти новоутвореного гетьманського правительства.

Подаємо тут де-які з них. Постанова з'їзду І. В справі відношення до Центральних Держав: „Партія с.-ф., виходячи з того, 1. що українське громадянство ніколи підчас війни не було перейняте шовіністичною і якою-будь ненавистю і ворожістю до Центральних Держав, 2. що, коли німецько-австрійське військо приходило на допомогу проти большевиків, на нього дивилося українське громадянство взагалі і наша партія зокрема, як на військо дружньої нам держави, 3. що поводження уряду Голубовича часом не вдовольняло справедливих вимог дружнього війська, яке прийшло на допомогу, партія разом з тим констатує: 1. що в де-яких випадках поведінка німецького командування також була невідповідною дружнім державним взаємним відносинам, 2. що втручання німецького командування до справ вищої політики на Україні, образа парляменту України — Центральної Ради, розгон її, встановлення німецькою силою гетьманства і абсолютно недемократичного та москвофільського своїми тенденціями уряду викликає протест, як з боку партії, так і всього українського громадянства, проти цього тільки почасти задрапованого втручання в життя другої держави.“

ІІ. В справах тактики і відношення до моменту: „1. До конституції, яку видав гетьманський уряд, партія відноситься рішуче неґативно, як до абсолютистичної і антидемократичної; так само недемократичним і в багатьох випадках реакційним і протидержавним уважає партія сучасний кабінет міністрів, ставиться в рішучу опозицію до нього і забороняє своїм членам вступати в його склад. 2. В своїй роботі партія має боротися проти всякого замаху на вашу державність, проти шовінізму та всякої націоналної ворожнечи. 3. Ідучи на зустріч народові і виходячи з його інтересів, партія звертає як найбільшу увагу на орґанізаційну та культурну роботу серед мас, яко підвалину державного, політичного, соціяльного й національного відродження України“

---

*) Нагадаємо тут, що після повороту Центральної Ради до Київа з Житомира ес-ефи поставились до неї в дуже гостру опозицію. Фракція ес-ефів домагалась скасування Центральної Ради, як „оджившої свій вік“, і підносила проект орґанізації нового парляментарного орґану — Державної Ради, складеної „відповідно часові“ з представників великої і дрібної буржуазії. Одночасно ес-ефи, маючи кілька портфелів в кабінеті Голубовича, не задовольнялись своїм становищем меншости в ним, домагались утворення нового буржуазного, чи, як тоді говорили, „ділового“ кабінету. Довідавшись про підготовку перевороту, с-ф., щоб не попасти в число „перевернутих“, рішили вийти зі складу правительства Центральної Ради, одначе „трохи запізнилися“, як сказав другий лідер с.-ф., В. Прокопович: про одставку заявили тоді, коли Німці вели штурм на Центральну Раду, і тим самим кинули на себе тінь участи в гетьмансько-німецькій змові. На засіданню кабінету це обвинувачення одверто було кинуто с.-ф., що і примусило їх взяти свою одставку назад.

digitized by ukrbiblioteka.org

Далі з'їзд виніс постанову в справі мови, зазначивши, що „в українській державі державною мовою повинна бути українська", а також запротестував проти розгону селянського з'їзду і заведення попередньої цензури, як „проявів політичної реакції та зведення рахунків з політичними противниками."

Одначе всі ці „гострі і рішучі протести" на всі боки були цілком „европейського" характеру, були нічим иншим, як тільки „опозиціею його величности" — пана гетьмана. Вони цілком не заважали ес-ефан постійно добиватись портфелів в гетьманському кабінеті, так само, як і не завадили с.-ф. Л. Старицькій-Черняхівській вітати гетьмана Скоропадського на відкриттю українського клюбу в Київі (19. мая 1918.).

Корінь справи полягав не в гетьманщині, як режимі, навіть не в реакційному курсі гетьманського правительства, а виключно в тому, що у влади була не українська дрібна буржуазія, як вона того дуже хотіла, а російсько-жидівсько-польська.

На зазначеному з'їзді с.-ф. винесено також кілька ухвал програмового характеру. Наведемо тут ухвали в земельній справі (доклад К. Мацієвича) та в справі самостійности України (Доклад О. Шульгина). Ось їх зміст:

„I. В справі федерації і самостійности. Партія підчас складання своєї програми виходила з того погляду, що найреальнішим і найкористнішим для України є федеративне єднання з Росією. Дальші політичні обставини — централістична та своєкористна політика російського уряду, суспільства й партій, ворожість їх до дійсного федералізму і, нарешті, большевицька авантюра — висунули ідею самостійности Української Держави. Рахуючися з новими реальними умовинами життя, партія соц.-фед. признала державність України й увесь час в своїй парляментарній і загальній політиці підтримувала цю ідею та сприяла консолідації Української Держави.

Але разом з цим партія розуміє, що ідея федералізму в політичнім житті має таке саме загально-світове значіння, як в соціяльно-економичнім житті соціялізм, і тому ці ідеї мають залишатись провідними думками партії. Як соціялізм єднає всі трудящі маси всього світу, так федералізм містить в собі ідеал того всесвітнього єднання держав, яке тільки й може бути запорукою проти імперіалізму і війни Що-до близших перспектив, рахуючися з реальними обставинами життя Росії, партія для даного моменту має виключити всяку можливість федеративного звязку з Великоросією. Але разом з тим єднання з иншими сусідами, які утворюють нині свою державність, партія вважає можливим і бажаним для інтересів України."

„II. В земельній справі на Україні: 1. Верховне право власности на землю належить державі. Для державних і громадських потреб держава відчужує землі від власників за відповідну платню. 2. Зазначаючи свій соціялістичний ідеал, що приватна власність на землю повинна бути згодом скасована, аби остаточно виключити землю з числа засобів експльоатації людської праці, з'їзд уважає необхідним в сучасних умовах господарського життя на Україні в інтересах розвитку її продукційних сил і інтенсифікації сільського господарства провести рішучу і послідовну демократизацію землеволодіння на підставах приватної власности, вважаючи найпродуктивнішим трудове сільське господарство. Ця демократизація повинна перевестися на підставі примусового відібрання за певну платню всіх земель вище трудової норми і передачі їх малоземельному та безземельному селянству.

Для цього партія намічає такі негайні конкретні засоби: а) утворення з земель державних, удільних, манастирських, орендних, малокультурних і частини культурних тимчасового державного фонду, з якого наділяються малоземельні і безземельні селяне; б) тимчасове залишення викуплених земельних господарств, звязаних з сільсько-господарською промисловістю і високо культурних, на орендних умовах, в руках сучасних власників і вироблення засобів передачі їх трудовому господарству; в) утворення державно-кооперативної гипотеки, до якої переходять, як бувші борги на викуплених землях, так і викупні платні, з дозволом сплачувати усю суму її окремим хліборобам; г) вільна мобілізація землі, обмежена скількістю трудової норми і контролею орґанів місцевого урядування; д) передача земельної політики на місцях, як по наділенню землею, так і по

землеустроєнню, розмежуванню, орґанам місцевого самоврядування, а реґулювання земельних відносин — місцевим судам; е) орендне законодавство в цілях забезпечення орендаторові права використання утворених ним меліорацій, справедливої орендної ціни та продовження реченців оренди; ж) найширша аґрономична допомога селянству в розвитку культури і поширення кооперативної самоорґанізації селянства; з) державно-громадська орґанізація запомоги переселенцям за межі України з утриманням своєї аґентури в місцях кольонізації.

3. З'їзд признає, що урожай з посівів, зроблений цього року селянами, повинні дістати ті, хто ті посіви зробив, з тим, що, коли посіви зроблено на чужій землі, за користування нею повинен власник врожаю виплатити орендну ціну, яка вноситься в державну скарбницю, як що її ще не внесено."

В економичній політиці з'їзд став на ґрунт „необхідности відбудування української промисловости при участи і за допомогою держави", з притягненням до цієї справи „приватних ініціятивних осіб-підприємців та промисловців" і „придатної творчої ініціятиви" взагалі. З'їзд зазначив необхідність вироблення і переведення в життя „в імя економичної і політичної самостійности України" загального економично-промислового і загально-державного фінансово-господарського пляну для цілої України, з заведенням цукрової, винної, тютюнової й инших монополій.

3. Подаємо тут повний склад Головного Комітету К.-Д. Партії: П. Бутенко, Г. Биховський, А. Безрадецький, М. Василенко, А. Ґольдман, Д. Григорович-Барський, М. Йоселєвич, С. Крупнов, В. Левітскій, А. Жекулін, А. Ржепецкій, С. Франкфурт, В. Умапіцкій, І. Черниш, С. Чебаков, Л. Чолганскій, бароп Ф. Штейнґель, А. Ярошевич, В. Бублік, А. Ґоловін, Л. Зайпев, А. Лурьє, Луначарскій і Е. Полторацкая — від міста Київа; І. Вайнштейн, М. Гепштейн, С. Гутник, Г. Добровинскій, Н. Кіреевскій, С. Штерн — від міста Одеси; А. Анциферов — від Харькова; М. Імшанецкій — від Чернигова; Д. Ярошевич — від Полтави; Сніжинський — від Катеринослава; Реппепкампф — від Поділля і Логвипович— від Умані.

4. Про арешти членів земських самоврядувань німецькими властями Голова Всеукраїнської Спілки Земств писав в травні місяці до німецького й австро-угорського послів в Київі слідуюче:

„Події, що відбуваються на Україні, примушують мене звернутись до Вас, яко до представника уряду заприязеної нам держави. Уважаю необхідним повідомити, що звертаюсь до Вас не яко політичний діяч, а яко голова київської ґуберніяльної управи й одночасно яко голова Управи Всеукраїнського Земського Союза, що обеднує собою всі народні земські управи на Україні. Для Вашого відома інформую. Народні управи є інституціями самоврядуваппя, що дбають про народню просвіту і культуру, допомогаючи народові в його екопомичних, господарських і просвітних потребах. Народніх управ, вибраних самим народом, 115; вони удержують сотні тисяч народніх шкіл, сотні професійних шкіл і учительських семинарій, велике число шпиталів, амбуляторій, опікуються будівлею шляхів, дбають про ріжні кооперації на селі, заводять досвідні сільско-господарські станції, ветеринарні пункти, мають свої великі майстерні, заводи, центральні склади для постачапня населенню книжок, сільско-господарського знаряддя, медикаментів і ріжних предметів домашнього вжитку; дають юридичну допомогу населенню — словом, охоплюють мало не всі боки народнього життя, через що являються інституціями державного значіння, близькими народові і народом поважаними. Як голова орґану, що обеднує діяльність цих інституцій по всій Україні, як людина, що її широкі круги громадянства вшанували довіррям і яка через це саме повинна перед тим громадянством бути відповідальною, особливо в моменти великих зміп і іспитів в житю цього громадянства, я не можу спокійно обминути тих фактів, які нині мають місце скрізь по Україні і до яких має відношення німецька військова влада, на чолі якої стоїте Ви, Exzellenz.

В звязку з державним переворотом скрізь па Україні почалися арешти і замикання в тюрми без суду та слідства ріжного стану громадян України. До мене, як до голови Всеукраїнської Спілки Земств, звертаються й окремі особи і цілі делеґації з повідомленням, що в однім місті арештовано земських гласних, а в другім членів земської управи, при чім в де-яких випадках, як от в Липовці на Київщині, навіть запечатано помешкання цієї інституції. Я звертав

digitized by ukrbiblioteka.org

уже увагу п. гетьмана Скоропадського на ці недопустимі і небажані для спокою краю арешти, вказуючи йому на велику небезпеку від тих арештів.

Маючи на увазі, що часто подібні арешти виконуються німецьким військом, я вважаю необхідним і Вашу, Exzellenz, увагу, звернути на ці прикрі і дуже небажані явища. Я повинен заявити вам, Exzellenz, що мене дуже хвилюють ці явища і я не жду від них нічого доброго не тільки для України, але й для тої дружньої держави, вищим представником влади котрої на Україні являєтесь Ви. Я, я когромадянин свого краю, хотів би, щоб дружня держава, котра допомогала моєму народові здійснити його вистраждані великими жертвами національно історичні ідеали й була першою, що признала Українську Народню Республику за самостійну державу, — залишилась на завжди в свідомости і памяти народу, як справді дружня держава; я хотів би, щоб наш парод з подякою і признанням ставився до Вашого народу за історичну прислугу, вчинену ним Україні, щоб засвоїв культурні здобутки вашої держави та взагалі позискав той орґанізаційний досвід, яким вславилася на ріжних полях життя Німеччина. Український народ охоче перейме що кращого в инших, має великий хист до культури, просвіти й орґанізації та здатний в короткий час зробити те, до чого иншим треба значно більше часу. 264 роки московського панування не вбили в ним ні національного почуття, ні змагання до створення власної держави, як льоґичної форми, в яку вилились його давні історичні й національно-політичні ідеали. Він знає й твердо певний, що Українська Народня Республика, як окрема держава, повинна бути й що вона буде істнувати та що ніяка сила на світі не в силі буде цієї його певности знищити. Якої б долі не судилось українському народові ще пережити, він все одно своє право на самостійне державне життя виборе. За це говорить та певність, яку ми, Українці, в цій справі відчуваємо.

Я спиняюсь надцим, Exzellenz, для того, що він були поінформовані про наші найбільші національні змагання, про нашу певність в цій справі і щоб відчули ту відразу, яку наш народ матиме, коли серед нього пролунає чутка, що та держава, яка першою признала за ним, право самостійного державного істнування і через це стала заприязненою, несподівано для нього стала через своїх аґентів чинити йому те, що ніяк не вяжеться з уявою про дружню державу. А саме фактами, що суперечать тій уяві, і являються арешти німецькими офіперами і салдатами тих людей, яким висловив народ і своє довірря і свою пошану. Замість того, щоб дивитись на військо Вашої держави, що перебуває тепер на Україні, як на друзів і прихильників, він стане дивитись на нього з великим недовіррям, упередженням і бачити в нім вже не приятелів, а людей, саме їм протилежних. Я не думаю, Exzellenz, щоб це було в інтересах Вашого війська, я хочу думати, що це не в інтересах Вашого краю.

Берестейським договором установлено певні обовязки української державної влади що-до постачання хліба, мяса й иншого для Вашої держави. Вам певно відомо, що наша країна здебільшого хліборобська і головний чинник в державнім житю України є селянин. Отже для того, щоб наше селянське населення могло допомогти державній владі виконати свої обовязки супроти Вашої держави, являється конечною необхідністю, щоб селянин наш міг спокійно обробляти своє поле та спокійно міг почувати себе громадянином Української Народньої Республики. Такого запевнення він не матиме, коли на його очах творитимуться безпідставні арешти людей, котрих наш народ признає за найкращих з-поміж себе.

Я боюсь, Exzellenz, що від того добра не буде ні Україні, ні Вашій державі. В нашім краю починається неспокій, ексцеси, які можуть прибрати небажані для обох заприязнених сторін форми. Війна, опісля революція і без того росхитали господарський орґанізм країни, а ці можливі розрухи можуть ще більш його розхитати. Після революції ваш нарід почав братися за орґанізацію свого власного життя і життя вибороної ним держави. І я мушу ствердити, на підставі досвіду і життевих спостережень, що ця праця його в напрямі державного будівництва почала пускати глибоке коріння в народню свідомість: почали люде платити податки, заорювати землю, сіяти, відкривати просвітні й економичні товариства, ваша зруйнована промисловість стала відроджуватись на благо нашого краю, даючи заробіток величезній армії безробітних, — взагалі життя стало наладжуватись. І, коли я пригадую історичні анальоґії з історії революції у инших народів, я схиляюсь перед моїм народом з пошаною за те, що він в хвилину

розбурханого життя свого виявив державний розум і тверду волю в будівництві своєї Держави. Ви, Exzellenz, знаєте, що Ваша держава має життєвий інтерес в тім, щоб Україна, яко самостійна держава, існувала і розвивалась. Треба зробити все, щоб всі умовини теперішнього її життя сприяли зміцненню України, як держави, дружньої до Вашої. Я боюсь, що вчинки аґентів військової влади на місцях цій справі шкодять і створюють атмосферу, дуже негарну і дуже невідповідаючу культивуванню цього почуття серед наших селян до Вашої держави і Вашого народу. Я маю глибоке враження, що Ваш варод, як і народи инших заприязнених нам держав, хотіли б жити в дружніх зносинах з нашим. Неодноразові заяви представників Вашого Правительства і дебати в парляменті впевнюють мене в цім. Отже, з мого погляду. всяка влада і всякий аґент влади повинен допомогати цій справі, а не йти всупереч (і ні в якім разі не робити того з початку приязні, щоб не псувати її).

Зважуючись звернути Вашу увагу на арешти, я керуюсь не тільки тим, що вони деморалізують правосвідомість нашого народу, не тільки тим, що через ці арешти життя земських управ терпить велику шкоду, бо господарський і культурний апарат країни не може правильно функціонувати, а ще й тим, що німецька й австрійська влада, яко не знайомі у відповідній мірі з відносинами краю, часом роблять ті арешти, як мені удавалось встановити, після того, як хтось штовхає їх на це негарне діло з особистих мотивів. Я виношу враження, що тут де-які люде зводять свої політичні й особисті навіть рахунки з противником. Звертаються такі люде до німецьких і австрійських офицерів з проханням арешту, офицери арештовують, а потім виясняється, що арештовано невинних і арештовано, Бог зна, за що. Бували випадки, що арештовувано членів земських управ по обвинуваченню в большевизмі тоді, як ці арештовані вели завзяту боротьбу з большевиками і були останніми присуджені до смертної карп й тільки чудом від ней спаслися. Таким випадкам треба положити кінець, бо вони наносять великий удар правосвідомости нашого народу, т р е б а з у п и н и т и в а к х а н а л і ю а р е ш т і в ч л е н і в з е м с ь к и х у п р а в і г л а с н и х з е м с ь к и х, бо від того терплять велику шкоду земські апарати та все культурно-просвітне й економичне життя приходить до руїни. Треба положити кінець цим явищам, бо вони створюють дуже негарну атмосферу серед нашого народу і настроюють його проти війська заприязнених нам держав, з якими ми повинні жити дружно й по-приятельськи.

Я маю тверду надію, Exzellenz, що Ви з особливою увагою поставитесь до цього мого звертання, а ті мотиви, які керували мною в цім разі, будуть прийняті Вами під особливу увагу, що Ви приймете міри, відповідні для того, щоб в підлеглих Вам аґентах влади на місцях наше населення бачило дійсно представників заприязненої держави. Я тішу себе надією, що мій лист до Вас, яко лист людини, що відповідає нормально перед земськими установами цілої України за невпинний господарський і культурно-просвітний розвиток Української Держави, послужить товчком для привернення ладу й порядку в нашій країні, без яких не може вона виконати своїх великих обовязків до представленої Вами держави.

З правдивим поважанням Голова Київської Ґуберніяльної Земської Управи та Всеукраїнського Союза Земств С. П е т л ю р а."

5. Наслухавшись „меморандумів", Скоропадський написав (на початку липня) на імя міністра-президента Л и з о г у б а „рескріпт"-лист, в якому радив не дуже далеко заганятись в реакційних заходах.

„Н а п р я м о к п о л і т и к и В а ш о г о к а б і н е т у, писав Скоропадський: що постановив собі метою затвердження на Україні сильної влади, закономірности, збудования могутньої незалежної Української Держави на міцних національно-демократичних основах, в п о в н і в і д п о в і д а є м о ї м п о г л я д а м і с т р е м л і н н я м. Через те я рахую особливо приємним для мене довгом принести Вам і всім панам міністрам мою глибоку подяку за те, що в виключно важкий час ви всі допомогли мені покласти початок міцному будуванню Української Держави і продовжуєте нині, не покладаючи рук, працювати на користь і процвітання українського народу. Разом з тим я нахожу необхідним одмітити, що, не дивлячись на всю цю виключно напружену працю, де-які питання первостепенної державної важливости все ще потрібують прикладення особливих зусиль з боку уряду.

digitized by ukrbiblioteka.org

Перших питанням в цій области являється не відповідаючий в де-яких випадках підбор осіб, призначених на посади по міністерству внутрішніх справ, недостатність згоди, а иноді навіть противоречивість їх вчинків на міспях з замірами і цілями центрального уряду. Не можу поставити цього в вину міністерству, бо вповні розумію, як важко зробити відповідний підбор осіб при сучасних умовах. Але я надаю цьому питанню особливо важливе значіння. Необхідно мати на місці людей твердих і рішучих, але стільки ж необхідно, щоб люде ці працювали вповні відповідно до духу і напрямку державної програми.

Другим питанням являється те, що основа наміченої мною аґрарної реформи до цього часу майже невідома в широких кругах населення, толкується ними неправильно, чим утворюється дуже сприятливий ґрунт для самої злонаміреної аґітації.

Третім питанням являється орґанізація продовольчої справи і боротьба з спекуляцією. В цьому відношенню досягнені урядом за минувші місяці результати не можна признати досить задовольняючими. Між тим нелад в цій области викликає сильне незадоволення і броження серед маси населення.

Врешті, самим серйозним питанням являється відсутність до цього часу належного освідомлення широких мас населення з діяльністю уряду, з його цілями і стремліннями. З огляду на це все, плодотворна направлена на добробут українського народу діяльність, яка пройнята стремліпням до збудування самостійної незалежної України, зостається невідомою не тільки масі селянства, але навіть мійському населенню. Мало того, на цьому ґрунті виникає запекла і не зустрічаюча повинного відпору аґітація проти нині істнуючого уряду . . .

Я перекопаний в тому, що указані мною питання будуть близько прийняті до серця Вами і панами міністрами, як вони були прийняті мною."

Гетьманські міністри дійсно прийняли всі зазначені в „рескрипті" справи „близько до серця" і зробили все од них залежне для „належного освідомлення широких мас населення" про фактичну, а не писану програму гетьманського уряду.

6. „Робітнича Газета" (ч. 353, від 23. серпня 1918.) писала з приводу напливу „фаховців" з Росії (в статті: „Нашествіе иноплеменників") та про їхню роботу на Україні:

„Як те ворониня збірається на мертвечину, з усіх російських центрів, з колишнього фронту на протязі цілих місяців тягнуться на Україну по одинці і цілими великими ґрупами ‚русскіе'. Колишні офицери, одставні політичні діячі, що без сорому і без мук кинули роботу у себе на батьківщині, продажні і непродажні ґазетчики, колишні поміщики, колишні урядовці, спекулянти, рантьери, шулери і карні злочинці — вся ця армія ‚русских' колишніх людей суне і суне на Україну без кінця. Суне в такій кількости і поводиться на Україні так, що появлення і перебування її тут набірає характеру громадського лиха . . . Колишні офицери вважають своїм правом орґанізовувати у нас свої добровольческі армії для здійснення своїх завдань, чужих і далеких нашим інтересам. Колишні урядовці, перейняті інтересами ‚єдіной неделімой' Росії лічать себе в праві домагатись посад в нашому уряді, займать їх, провадить на них роботу, ворожу нашій державі і нашому народові. Одставні політичні діячі, приїзжаючи на Україну, розпочинають тут свою роботу, роблячи нашу державу центром своїх політичних комбінацій, направлених на відбудування єдиної Росії. Російські ґазетчики одразу після приїзду пропонують свої пера до послуг всім тим, що йдуть проти українського народу й української нації . . . Що далі, то все більше попадаємо ми (Українці) в становище пригнобленої нації, що далі, то все менше просвітку лишається від всіх цих ‚русских', що все збільшуються в числі і все жвавіще провадять свою антидержавну і антинаціональну роботу" . . .

В тій же „Роб. Газеті" (ч. 369, 17. березня 1918.) В. Винниченко писав (в статті „Рано стомлюватись"): „З кожним днем росте до нас любов любих милих братів — руських. Палка, непереможна, надзвичайна любов. Цілі потоки братів руських, братів малоросів, братів підроблених, сфальшованих Українців линули на нашу землю. Гемороїдальні, випробовані, патентовані знавці поліцейсько-жандармського режиму; забраковані кандидати в царські міністри; недорозстрілені недобитки імператорського двору; зажурені, висхлі од туги, з торбосхожими черевами колишні поліцмейстери, ґубернатори, сенатори; тощі

публіцисти всяких рептілій; поети з моноклями, з гнилятинкою; одставні лідери ріжних воздихающих за реакцією партій; жваві спекулянти з акулячими пашами. Як висхлі з голоду, люті, пекучі блощиці, сунули й обсипали нас ці виборні, кваліфіковані екземпляри найчорніщої реакції. Одні, сласно плямкаючи голодними, слинявими синіми губами, обсіли щедро розкладені перед ними казенні пироги й уминають їх з таким радісним гарчанням, що мороз іде по всій Україні. Другі, розставивши акулячі пащі, весело вирячивши нахабні очи, смачно глитають дуриу українську рибку, велику й маленьку. Треті, набравшись сили, піджививши недокровні ноги, прожогом нишпорять по всіх закутках, винюхують революцію та українську свідомість, хапають їх, таскають, гризуть. Четверті, обснувавши по теплих, людних куточках чепурненькі редакційні павутиння, тихо, поважно ловлять українських мушок. А лідери партій тимчасом бігають по прийомних, через задні ходи завязують вузлики, протягують ниточки, мотузя, шворки, обплутують, забивають кілки — словом жваво, заклопотано, з веселою надією в серці роблять підготовчу роботу“ ...

7. Подаємо тут де-які відомости про інтересніщі моменти в переговорах Совітської Росії з гетьманським урядом.

Мирова російсько-українська конференція роспочалася 23. мая в Київі (в будинку Центральної Ради), при „урочистій“ обстановці, а саме — у вестибюлі будинку, де засідала конференція, чогось було поставлено на поготові два самостріли під зарядом офицера. З українського боку були присутні в числі инших голова української мирової делеґації С. Шелухин і керуючий міністерством закордонних справ Д. Дорошенко, з боку Совітської Росії — голова російської мирової делеґації Х. Раковський, Д. З. Мануїльський й инші. Перевіривши уповноваження Совітської Російської Делеґації, С. Шелухин визнав їх незадовольняючими юридичним вимогам, з огляду на те, що в уповноваженнях Х. Раковського і Мануїльського не було сказано, для ведення яких саме переговорів і заключення яких договорів їх уповноважено, а також і через те, що для С. Шелухина було неясно, „які держави входять в склад Федеративної Совітської Республики“, і в звязку з цим, від імени яких народів бувшої Російської Імперії виступає російська делеґація. Х. Раковський поясохав С. Шелухина зформулувати свої домагання на письмі, і на цьому перше засідання було зачинено. Друге засідання відбулось 24. мая. На писану заяву С. Шелухина склав Х. Раковський писану ж відповідь, в якій зазначив, що переговори між Совітською Росією й Україною передбачені в ст. мирового договору між Німеччиною і Росією і що про характер цих переговорів свідчать попередні дипльоматичні переговори і документи в цій справі: отже з цього всього ясно, що справа йде про мирові переговори і заключення миру; що ж торкається питання про области, які входять в склад Федеративної Совітської Росії, то це — справа внутрішнього устрою Росії, яка виступала вже і виступає в імени всіх народів, які „фактом проголошення і здійснення совітської влади ввели вже в життя принціп самоозначення“, залишаючись в межах Совітської Росії; „про юридичну природу Совітської Росії, говорив Раковський: тепер не може бути річи, бо вона має за собою міжнароднє істнування і вже признана иншими договорами. У нас нема союза держав, а союз совітів, союз окремих автономних совітів і самоуправ, що обєдналися в загальну федерацію.“ Після цього почалися затяжні дискусії на порушені теми, підчас яких Х. Раковський викладав теорію правно-державної конструкції Совітської Республики. С. Шелухин зажадав, аби було на письмі виложено, як розуміє російська делеґація юридичну природу Федеративної Совітської Росії.

25. травня Х. Раковський подав на письмі декларацію про юридичну природу Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики, в якій говорилось: „Російська Соціялістична Федеративна Республика є єдиною державою, що включає в себе території всіх совітів робітників і селян. Місцеві, повітові, губернські та краєві совіти є незалежними в области внутрішнього урядування й у всіх справах, котрі стосуються до всієї федерації в її цілости. Відносно инших держав Російська Федеративна Совітська Республика репрезентується своєю центральною властю, котра єдина правосильна входити в обовязкові відносини міжнароднього характеру що-до територіяльних, економичних і инших

digitized by ukrbiblioteka.org

інтересів усієї федерації. Таким чином, предметом міжнароднього права є Соціялістична Федеративна Совітська Республика в цілости."

Після почалися переговори про умови перемирря (відход совітського війська за демаркаційну лінію, вільний виїзд українських громадян з Росії на Україну, повернення Україні захоплених військом Росії на Україні паровозів і вагонів, встановлення взаємного представництва для оборони інтересів громадян), при яких виникли гострі суперечки з приводу визначення демаркаційної лінії. Відкидаючи домагання С. Шелухина передвинути демаркаційну лінію далі на північ від лінії фактичного росположення війська, Х. Раковський заявив, що Совітська Росія візьме під увагу при визначенню границь всі докази української делеґації що-до цього, „коли вони будуть ґрунтуватися на справді демократичнім виявленню волі людности." „Коли на таких підставах уся людність, починаючи від Владивостока і кінчаючи західними межами, заявить, що вона хоче прилучитися до України, ми не будемо цьому противитись." Між иншим, Раковський висловився проти участи Німців в комісії, яка мала розглядати справу встановлення демаркаційної лінії.

Засідання Конференції відновились після цього тільки 31. травня через те, що комісія по встановленню демаркаційної лінії не могла прийти до згоди. На засіданню знов виникло питання про уповноваження російської делеґації. С. Шелухин запропонував до підписання проект протоколу в цій справі, в якому було сказано, між иншим, що переговори ведуться між „самостійними, ні від кого незалежними державами" — Україною і Росією. Х. Раковський запропонував иншу редакцію протоколу, яка починалась зі вказівки на те, що Совітська Росія є зобовязана до заключення миру з Україною по своєму берестейському договору з Центральними Державами, і в якій нічого не говорилось про самостійність України. В пояснення Х. Раковський додав, що питання про самостійність України потрібує ще вирішення, бо „яко самостійна держава, Україна досі в міжнародніх відносинах не має ще признання." На це С. Шелухин заявив, що Україна не потрібує признання своєї самостійности з боку Росії, „бо Українська Держава є самостійна і незалежна". В справі демаркаційної лінії знов не було досягнуто згоди і передано її до комісії, так само як і справу з виробленням тексту протоколу про взаємне визнання уповноважень делеґацій.

2. червня було підписано (на двох мовах — російській й українській) протокол про обмін делеґацій грамотами, вироблений російською делеґацією, в якому говорилось, як того хотів С. Шелухин, про самостійність української і російської держав. 12. червня відбулося закрите засідання мирової конференції, на якому обговорювались умови прелімінарного миру і було підписано текст тимчасового миру. Згідно цьому тексту, припинялася боєва акція на фронті, встановлялись правила вільного переїзду Українців з Московщини на Україну і Москалів з України на Московщину, обидві держави обовязувалися „привернути взаємне користування і обмін залізничим рухомим складом" і заводились взаємно комісари та консули. 14. червня було приступлено до розглянення справи мирового договору і перед усім встановлення кордонів. Дискусія в справі меж набрала гострого характеру. Шелухин підніс при цім головно принціп етноґрафичний, додавши до нього ще принціпи економичний, ґеоґрафичний, політичний і техничний. Раковський закинув, що поміж названими принціпами немає принціпа про самоозначення народів, натомісць є багацько инших, цілком другорядних, які не повинні відограватн рішаючого значіння. „Нехай населення голосує", сказав Раковський. У відповідь на це С. Шелухин сказав, що не про все можна питати думку народа, перебуваючого в темноті. Сторони не прийшли до порозуміння. 22. червня дискусії продовжились далі. С. Шелухин вказав, що в прифронтових повітах (стародубськім, мглинськім, глухівськім, суразькім, карачеївськім та инших) большевики „силою примушують людність робити постанови про бажання прилучитися до Московщини"; через це треба в комісії швидче визначати кордони, а не затягувати справу большевицькими „плебісцітами"; через це саме подані з тих місцевостей приговори громад про приєднання до Московщини не можуть мати жадного значіння. Х. Раковський обстоював переведення плебісціту, зачитав низку приговорів сільських громад з прифронтових місцевостей і лист з села Баламутівки, Сквирського повіту на Київщині, в якому селяне скаржились на гетьманський режим і заявляли про своє бажання належати

до Совітської Росії. В результаті дискусії було ухвалено запропоновану Х. Раковським і виправлену С. Шелухиним таку резолюцію в справі основних засад при визначенню меж: „Беручи ва увагу, що, як українська, так і московська, мирові делеґації є однаково тої думки, що треба вирішити спірні питання, які можуть виникнути між державами після зроблення миру, шляхом міжнароднього суду, про котрий буде окремий розділ в мировому договорі, та що мир, який робиться між Україною і Московщиною, повинен ґрунтуватися на міцних демократичних основах, які в самім зародку усуватимуть можливі в будучині причини непорозумінь, і що визначення кордонів є передумовою не тільки теперішніх, але й майбутніх взаємних відносин між обома державами, обидві делеґації годяться відкинути при визначенні кордонів усяку думку про захвати й насильства. Через те обидві делеґації, заявляючи, що будуть при визначенні кордонів рахуватися в однаковій мірі з політичними й иншими інтересами народів в їх цілости, та основуючися на етноґрафичнім принціпі, виходячи з нього, годяться визначити державну межу мировим договором, при чім в окремих, визначених в тім договорі спірних місцевостях і в зазначенім в тім самім договорі речінці обидві сторони годяться ужити зорґанізованого й вільного перепиту людности для встановлення остаточних кордонів в цих місцевостях. Перепит повинен робитися під доглядом спільних московсько-українських комісій після ратифікації договору та при умові звільнення спірних місцевостей від війська, як з одного, так і з другого боку".

Одначе прийняттям цієї спільної „формули переходу" питання про межі не посунулось вперед. Переговори зійшли на мертву точку. Прилюдні засідання майже зовсім припинились. Совітська делеґація, нехтуючи етноґрафичним принціпом, заявляла претензії на етноґрафично українські місцевости, як от частина Харьківщини та Катеринославщини, не кажучи вже про ті, що лежать на північ і схід від них. Українська делеґація також вперлась і обстоювала кожне українське село в прифронтовій погряничній смузі, зовсім не виявляючи тої уступчивости, яку гетьманський уряд виявляв у відношенню до Донського Війська. На одному з останніх засідань (в початку падолиста) українська делеґація запропонувала провести політичну українсько-російську грянницю, починаючи від Вигонівського озера, в такім напрямі: в межах Мінської ґубернії — рікою Шара, дальше на Любашево, Круговичі, Локтиші, Чепелі, Погост, на Уріче, Пасіки, Слуцьк, Борову, Нову Степ; в межах Могилівської ґубернії: Дніпром, 4 верстви вище Жлобина, дальше на Рачин, Шепетовичі, рікою Сожею до ріки Беседи, дальше на Святське; звідси адміністративною грянницею Чернигівської ґубернії до Красного Рога, дальше на Семець Трубчевський, рікою Нерус, рікою Сівою до ріки Тари на Анешковичі — Орля; далі в межах Курської ґубернії на схід на Амон, Сафранівку, р. Свапу, дальше Свапою й Сеймом до Глушкова, на Гущино, Лукіянівку, Старий Оскол і Петропавловське (Обухівка); в межах Вороніжської ґубернії — па Шеталівку, Ріпівку. Колбино до Дону поверх Короточку, далі Доном на Ліски Мастівку, потім на Шестаково, Нижню Кислю, Козлівку, Бутурлинівку, Васплівку (Бодяне), Банну і до східньої грянниці вороніжської ґубернії. Звідси на південь мала йти вже грянниця з Всевеликим Військом Донським. Російська Делеґація не погодилась на ці грянниці і в звязку з загальною міжнародньою ситуацією зовсім перервала переговори з гетьманським урядом.

8. До історії взаємовідносин між гетьманським урядом і Українською Хліборобсько-Демократичною Партією подаємо тут такі додаткові відомости. Повітовий з'їзд партії в Лубнях 9. червня 918. доручив Ґенеральній Управі партії звернути увагу гетьманського правительства на те, що політика його суперечить думкам, висловленим київським з'їздом партії в квітні і ухваленим гетьманом в його листі до з'їзду. З'їзд виніс такі ухвали-уваги: „1. Закон про дозвіл купувати і продавати землю не застерігає проти земельної спекуляції. 2. На урядові посади в державні інституції покликано людей, чужих українському народові мовою, національністю, громадськими і політичними тенденціями. 3. Боротьба з злочинством на місцях ведеться незакономірно і без авторитетного керовництва з центру. 4. Необхідні повідомлення про майбутню земельну реформу, аби бідніще селянство найскорше упевнилося в тому, що надії його на краще життя здійсняться. 5. Необхідно, аби до комісій, які виробляють проекти земельного закону і реформи місцевого самоврядування, було покликано представників українських партій. Коли комісії ці зостануться в складі, призначеному вже мі-

digitized by ukrbiblioteka.org

ністерством, з самих прихильників „старого режиму“ та людей, чужих українському народові, то справа найважніщих реформ буде попсована. 6. З'їзд звертає увагу на те, що середні школи і в цім році не українізуються, а через це дітей з українських початкових шкіл до гімназій не приймають. Цим робиться велика перешкода хліборобам в навчанні їх дітей.“

В жовтні місяці 1918. партія, як ми вже згадували, відбула свій II Всеукраїнський З'їзд. Міністр внутрішніх справ Рейнбот спочатку був заборонив з'їзд. Та „хлібороби“ з цим не примирились. Саме під той час відбувався в Київі всеукраїнський з'їзд „Союза Земельних Власників“ (поміщицький), на котрому виступав Пуришкевич з промовою проти суверенної Української Держави, проти влади гетьмана за єдину неподільну монархичну Росію при дружних оплесках з'їзду.

„Хлібороби“ використали цей виступ Пуришкевича: наскаржились ґен. Скоропадському, натякнули на те, що міністр Рейнбот являється членом цього антидержавного „Союза Земельних Власників“ і, мовляв, чи не солідарізується і сам з виступом Пуришкевича. Рейнбот мусів поступитись: з'їзд УДХП було дозволено, і він відбувся 26.—28. жовтня 1918. З'їзд розглянув де-які принціпові програмові питання і виніс такі ухвали: „1. Українська Демократично-Хліборобська Партія стоїть за незалежну, самостійну Українську Державу з конституційним ладом, якого форми визначить сам нарід на першому Українському Соймі, що вийде з загального, рівного, тайного і безпосереднього голосування. 2. У внутрішній політиці Українська Демократично-Хліборобська Партія оборонятиме принціп як найширшої автономії земель. 3. В закордонній політиці УДХП буде прямувати до забезпечевня самостійности Української Держави і неподільности її території. Партія проти федерації з Росією. 4. Виходячи з того становища, що в міжпародніх відносинах, крім права й справедливости, грає рішаючу ролю реальна фізична сила, УДХП обстоюватиме потребу негайного створення могутньої української національної, армії і фльоти, на основах двохлітньої обовязкової служби. 5. Ніякий громадянин Української Держави не може бути обмежений в своїх правах инакше, як після приговору суда. 6. В освітній політиці УДХП тримається того погляду, що освіта широких народніх мас повинна бути всім доступна, безплатна і обовязкова, на кошт Держави, оперта на національно-державнім вихованню. 7. УДХП ставиться з повною пошаною до кожного віроісповідання й церкви в Українській Державі. Церкві православній належить перше місце між усіма рівноправними церквами України. Партія стоятиме рішуче за її автокефалію і повну незалежність, як і инших церков, від сторонніх політичних впливів. 8. УДХП стоїть за те, аби створити численну, економично сильну дрібну та середню земельну власність. Через те партія стоятиме за примусовий викуп по-над призначену норму великопоміщицьких земель, при чім з фінансового боку ця реформа мусить бути переведена в ім'я інтересів державних, а не класових, чи станових. 9. Партія оборонятиме всі оправдані і реальні професійні домагання і права українського робітництва. 10. В політиці торгово-промисловій УДХП оборонятиме повну незалежність Української Держави й народа і підтримуватиме найвищий розвиток рідної торговлі й промислу.“

Крім цієї постанови, конференція ухвалила кілька резолюцій по питаннях біжучого характера: а) в земельній справі (зазначено необхідність визначення норми максімума земельного володіння), б) в фінансовій справі (зазначено необхідність випуска паперових грошей під державний земельний фонд, що мав бути утворений через примусовий викуп латифундій, а також визнання російських грошей біржевим товаром), в) про державну мову (зазначено, що в українській державі повинна бути державною мовою тільки українська і ніяка инша), г) про міжнароднє становище України і майбутню мирову конференцію (спіраючись на економичні інтереси України, з'їзд постановив, що партія „уважає потрібним доложити всіх своїх сил, аби вільна незалежна Держава Українська вдержалася по віки“; в цій цілі Україна повинна мати „своїх власних представників на мировім конґресі“, повинні бути „замкнені всі російські ґазети на Україні, що ведуть аґітацію проти держави“, „видалені всі російські аґітатори з території України“ та „зложений кабінет міністрів з людей, щиро відданих Українській Державі“), д) про відношення до Національного Союза (доручено Ґенер. Управі Партії „ввійти на певних умовах в активні зносини з Національним Союзом відносно

майбутньої спільної для всіх національних груп активної політики), е) про оборону держави (з'їзд вітав „Універсал ясновельможного пана Гетьмана про організацію козацтва“ і доручив членам партії взяти енергійну участь в організації козацтва, а також висловився за те, щоб було „спинено зовсім формування на українській території, особливо в осередках її, всяких не національних військових частин), ж) в справі церковного собору (партія домагалась роспуску осінньої сесії українського церковного собору і призначення нових виборів).

9. Подаємо тут зміст „Грамоти Гетьмана всієї України та військ козацьких до народу Українського“, виданої в звязку з утворенням нового коаліційного кабінету міністрів:

„Громадяне України!

Півроку тому назад, 29. квітня, Ми, спонукані бажанням врятувати нашу рідну Україну від загину й анархії, вирішили прийняти на себе всю повноту влади в краю. Про причини, що спонукали Нас до цього й основи, на котрих Я прийняв цю владу, говориться в грамоті Нашій від 2 . квітня цього року.

За ці шість місяців великою працею обраного Нами правительства, що працювало по наших вказівках, зроблено дуже багацько для зміцнення Нашої держави, як самостійної і незалежної держави. Наше міжнародне становище, як суверенної держави, було визнано союзними державами і тепер дістає своє затвердження від нейтральних держав.

Український нарід, прагнучи до своєї державної самостійности, має метою тільи забезпечення свого економичного і культурного добробуту. З відкритим серцем пішов він на зустріч дружньому відношенню з Всевеликим Доном і Кубанню і буде вітати і сприяти утворенню добробута й непохитного державного ладу в братерській йому Великоросії, синам котрої Україна й тепер дає широку гостинність. Через це, стоючи на ґрунті незалежности Української Держави і на її найстрогішому дружньому нейтралітетові, Ми сподіваємось, що й инші держави признають Наш державний суверенітет.

В области внутрішнього життя краю Наше правительство видало ряд законів, котрі кладуть міцну основу для майбутньої державности України. Було видано закони про громадянство, про встановлення Державного Сенату, про заведення двох українських університетів, вироблено законопроєкт про встановлення української Академії Наук і Мистецтв; видано було закони, що кладуть міцну основу створенню своєї армії й фльота, поліпшено становище всіх працьовників судового відомства, пародних учителів і духовенства; видано закони про порядок виборів в земські і міські установи, заведено державний земельний банк і за цей час видано більше 400 инших законодатних актів, метою котрих являлось упорядкування політичного й економичного життя України. Наслідки всіх заходів незабаром виявились у загальному підвищенні економичного і культурного добробуту краю, що являється головною запорукою тревалости самої держави.

В той самий час, памятаючи, що земельне питання являється найголовніщим завданням, котре прийдеться вирішити Нашому правительству, Я, з перших же днів прийняття на себе повности влади, звернув особливу увагу на те, щоб було зібрано всі дані, потрібні для правильного його вирішення. Тепер ці підготовчі роботи приближаються до кінця, і через це Ми находимо тепер можливим почати здійснення земельної реформи; але для того, щоб питання такої першорядної ваги було вирішено найбільш згідно з потребами людности, Ми вважаємо потрібним запросити до вироблення головних основ земельної реформи й тих законодатних заходів, котрі повинні бути її доповненням і розвитком, представників всіх клясів людности, заінтересованих у цих справах. Із цією метою Ми порішили скликати особливу Нараду, в котрій Ми особисто будемо головувати. Завданням цієї наради є вироблення аґрарного закону на головних основах, зазначених в грамоті Нашій від 29. квітня цього року, а саме: 1. Правительство бере в свої руки переведення земельної реформи на Україні; 2. З цею метою повинно бути утворено Державний Земельний Фонд за кошт земель скарбових, церковних і частини приватних власників; 3. Вся реформа повинна бути переведена без порушення інтересів приватних осіб, з платою по належній оцінці всього майна, що поступає в Державний Земельний Фонд; 4. Метою реформи повинно бути постачання — через продаж землі — малоземельним селянам і козакам України землі і утворення

digitized by ukrbiblioteka.org

дрібних, але економично міцних селянських і козацьких господарств на Україні; б) Реформа не повинна зробити шкоди цукровій промисловости, цьому головному джерелу багатства України, і повинна як можна менше понизити загальну продуктивність і культуру всього сільського господарства України.

Поруч із земельною реформою Особлива Нарада повинна виробити низку заходів для розвитку на Україні промисловости. Це — з одного боку — необхідно для того, щоб забезпечити сталим заробітком безземельні кляси людности, а з другого — для того, щоб дати тим значним грошевим засобам, котрі знайдуться в наслідок земельної реформи, продуктивний і доходний вжиток у межах самої України. Нарешті, ця Нарада повинна виробити законопроєкт про меліоративний кредит, про сільськогосподарський дрібний кредит, про підземні нідра і де-які инші законопроєкти, звязані з земельною реформою. Нами доручено раді міністрів виробити в найближчий час проєкти про склад цієї Наради, про обсяг її компетенції та про порядок її діяльности. Твердо вірю, що Нарада ця, до участи в котрій буде закликано всі кляси людности, виробить земельний закон і звязані з ним закони так, щоб цим було покладено міцну основу економичному добробутові сільської людности на Україні, що являється запорукою економичної й політичної сили нашої молодої держави.

Разом із цим Мною доручено раді міністрів виробити закон про Український Сойм.

Закликаючи всі шари людности допомогти Нам і правительству в вирішенні цих двох найголовніщих справ нашого внутрішнього життя, Ми твердо віримо, що при таких умовах свого здійснення вони будуть незрушимою підвалиною майбутнього розцвіту самостійної Української Держави і забезпечать українському народові на довгі роки його економичний добробут.

Гетьман всієї України і військ козацьких
Павло Скоропадський.

Видано в Київі, 29. жовтня, року 1918."

10. Змінити раптово і до того ж успішно орієнтацію з Німеччини на Антанту, звичайно, було дуже трудно, тим більше, що ще не вспіли стертися сліди від поїздки Лизогуба і самого ґенерала Скоропадського до Берліну і забутись вірнопідданські промови, виголошені ґен. Скоропадським перед Вільгельмом II. Ще не так давно (5. вересня 1918.) ґенер. Скоропадський, перебуваючи в ставці імператора Німеччини Вільгельма II, „клявся" в своїй вірности Німцям, а Вільгельм обіцяв „молодому монархові" свою приятельську підтримку на вічні часи.

Наводимо тут промови цих двох „приятелів", виголошені ними підчас побачення. В газетному справоздаині читаємо:

„Підчас побачення 5. вересня у Вільгельмсгеге п. гетьмана з імператором Вільгельмом, останній звернувся до гетьмана з такою промовою: ‚Пане Гетьмане! Мені справляє велику радість вітати в Німеччині Вашу Світлість, як признаного представника Українського Народу і його Правительства. Я можу висловити своє найгарячіще задоволення, що дружні відносини між Україною і Німеччиною здобули собі цим візитом явне признання. Кривава війна, яку коварними замислами Антанти накинуто світові і яку вона, не зважаючи на дізнану недосяжність своїх державних цілей, з злочинним божевіллям продовжує далі, завдала також і Україні тяжких ран. Коли, по визволенню скованих Російською Імперією народніх сил, Українці, памятаючи про свою славну минувшину, проголосили себе незалежною державою і звернулися до Німеччини з проханням допомогти їм при будуванню їхньої держави, я охоче приложив до цього моїх рук, щоб тільки дана була їм бажана поміч. Моє правительство і правительства моїх високих союзників взяли на себе завдання приготовити для України міжнародню правову підставу для її державного істнування, при чому наші армії помогали завести спокій у краю, повнім руїнницьких елементів; під охороною цих армій могло роспочатися відбудування держави, і Ви, Ваша Світлість, винесені і підтримані широкими масами українського селянства і прихильних до порядку громадян, почали з обережністю і тактом відбудовувати Україну до нового державного життя і положили за допомогою права і закону основу для свободи та порядку. Городянин може від цього часу віддатися спо-

кійно своєму ремеслу, а селянин працювати безпечно коло ріллі і користатися з плодів своєї праці. Ще багацько зостається праці, але Україна під сильним і тактовним проводом Вашої Світлости пройшла вже велику частину дороги, яка веде її до внутрішнього скріплення, і забезпечила собі основу для будучого розвою. Надзвичайно мене тішить, що в спільній праці пробуваючих на Україні німецьких військ і урядовців з українськими властями починає розвиватися почуття все більшого й більшого взаємного довірря, і це дає мені змогу висловити певну надію, що політичні і господарські зносини, які взаємно себе доповняють, між Німеччиною й Україною, будуть ставати все міцніщими і щиріщими.'

Імператор закінчив трьохразовим ‚ура' за здоровля пана гетьмана, а пан етьман відповів українською мовою:

‚Ваша Цісарська і Королівська Величність! З почуттям найглибшої вдячности вислухав я ласкаві слова, з якими Ваша Величність зволили до мене звернутися. Ці слова знайдуть глибокий вдячний відгомін по цілій Україні. В страшних викликалих цією війною стражданнях прокинулось національне почуття поневолених до цього часу народів, як ясні зорі будучого миру. Завдяки могучій піддержці Німеччини і її високих союзників, здобув український народ міжнародньоправові основи для своєї державної самостійности і непідлеглости. Відбудовання цієї нової держави вимагає від мене і від моїх співробітників великих зусиль. Найласкавіщий прийом, яким Ваша Величність зволили мене вшанувати, прийме український народ, як ознаку прихильности Вашої Величности до молодої України, і він додасть нам сил виконати тяжкі завдання, які нас ще дожидають. Беру на себе сміливість разом з Вашою Величністю висловити тверду надію, що так щасливо налагоджені вже політичні та економичні зносини між могутньою Німеччиною й Україною ще більше зміцняться на щастя обох народів. В імени вдячиого Українського Народу підношу, як гетьман всієї України, мій келих за здоровля Вашої Цісарської і Королівської Величности і за славну будучість хороброго і вірного німецького народу'.

Трикратним ‚слава' в честь цісаря закінчив свою мову пан гетьман."

Після таких „многократних" „слава" на честь побідної Німеччини, звичайно, трудно було запевнити Антанту в щирій приязні до неї „німецького" гетьмана. Не дивно отже, що робота О. Шульгина (с.-ф.), А. Ґаліпа (тов. мін. закорд. справ) й инших гетьманських „антантофилів" давала мізерні наслідки. Хоч ґен. Скоропадський, як „істиннорусскій" ґенерал, і відомий був в дореволюційні часи, як великий „російський патріот" і „щирий антантофіл та ворог Німців", хоч він і мав звязки з антантськими дипльоматами та їхніми грішми в дні наступу війська Совітської Росії на Україну в грудні 1917. — січні 1918., проте Антанта не могла так легко забути його „зради" і нової „любови" до Німеччини.

11. Використовуючи живі ще в народніх масах історичні спогади про козацьку запорожську добу па Україні, ґенерал Скоропадський хотів втягти селянство в поміщицько-капіталістичну петлю шляхом „відновлення українського козацтва". В цій цілі і було видано спеціяльний „Універсал його світлости Ясновельможного пана гетьмана всієї України та військ козацьких до народу українського" слідуючого змісту:

„Ми, Ґетьман Усієї України та Військ Козацьких, Універсалом цим Нашим ознайомлюємо всіх тих, кому про це відати належить, а особливо Державний Сенат, Раду Міністрів і всі урядові інституції Держави Української, що визнали Ми за благо для зміцнення сили Держави нашої відродити Козацтво по всіх місцях його історичного істнування на Україні, покладаючись в основі його відродження на ті козацько-лицарські традиції, які донесла нам історія наша з доби минулої боротьби Козацької України за свою долю.

Після того, як з дня видачі Нами відручного листа до п. Військового Міністра переведена була вся підготовча праця по цьому питанню, визнали Ми тепер необхідним, як перший реальний крок до цього, видати закон, який остаточно обґрунтовує в загальних рисах мету Нашу по цьому питанню, і 16. жовтня 1918. був ухвалений Урядом Держави Української в такому змісті.

digitized by ukrbiblioteka.org

Великий Народе Український! Ти бачиш тепер, що настав той щасливий час, коли думки Твої і мрії, які глибоко сиділи в серці кожного щирого сина України, перетворюються в дійсність. Тепер Ти будеш мати ту національну військову силу, на якій дійсно одібється Твоє національне обличчя, Твій хист і Твій патріотичний вогонь любови до рідного краю, який 250 літ тому назад налав невгасно в серцях Твоїх славних прадідів. Лицарські події їх, широка слава, яка лунала і лунає в національних піснях по всій Україні від краю до краю, і велика історія життя українського і лицарської праці козачої, яка так близька Тобі, Народе Український, і про яку так щиро співає в своїх думах незабутній співець України, — будуть міцною підставою, щоб зацвіла знова, як мак, пишним цвітом велика, багата Україна під захистом рідного Козацтва. Ми певні, що Воно не дасть рідного краю на поталу ворогам нашим!

Вас же, козаки — нащадки славних лицарів-запорожців, Ми закликаємо з честю носити даровані Нами козацькі жупани і добре дбати про те, аби соромом і ганьбою не вкрити їх і клейнодів козачих і тих великих славних сторінок нашої історії, якими ми досі пишались. Бажаю щастя і успіху в великій і важливій праці на долю і щастя України, рідному Мені і всій Україні славному козацтву, і прошу благословення Всемогучого Бога на всіх вірних синів України — щирих Козаків.

Хай тіні великих предків наших дадуть всім нам міць і силу правдиво і чесно виконати те велике завдання, яке тепер стоїть перед Нами і Державою Українською.

Дан року від Різдва Христового 1918., жовтня 16. в стольному місті Держави Української Київі. Гетьман Всієї України та Військ Козацьких Павло Скоропадський."

Маємо приклад, як часом буржуазія в своїх клясових інтересах використовує, здавалось би, найбільш ворожі їй народні традиції. Треба було не аби якої сміливости, щоб ідею козацтва, котра являється в народній уяві ідеєю боротьби не тільки за національне, але головним чином за соціяльне визволення покривдженого українського працюючого люду з-під поміщицького ярма, повернути на службу поміщикам і капіталістам.

12. Побачення ґенерала Скоропадського з ґенералом Красновим відбулось 3. листопада на станції Скороходово недалеко від Полтави. В офіціозному звідомленні (У.Т.А.) подано зміст промови ґенерала Краснова, виголошеної у відповідь на тост ґенерала Скоропадського за „здоровля Отамана Краснова і росцвіт Війська Донського", і привітальну промову, виголошену начальником гетьманського ґенерального штабу полковником Сліпінським. Подаємо тут зміст цієї інтересної промови: „Ваша Ясновельможність! Ви Вельможні панове! Ви без сумніву зрозумієте, які глибокі почуття захоплюють мене, коли я нахожусь у Вашому товаристві, на Вашій Землі. Адже ж це Дніпро — широкий могутній, це Київ, Чернигів, Володимир-Волинський. Київ — ‚мать городовъ русскихъ', стольне місто Київ, де сидів Володимир Красне Сонечко у високому палаці, куди з'їздились його багатирі з застав багатирських. Це батьківщина Ілії Муромця, Добрині Никитича. Тут жила св. Ольга, відси пішла віра руська православна по всій Святоруській Землі і тут грізно стояли твердині київські: не зламали їх а ні Печеніги, а ні Татари. Посвистом свистав Соловей-розбійник, наступало на нього Идолище-погане, йшли на нього війною королі польські, султани турецькі, а він ріс, багатів, під захистом Січи Запорожської, під обороною донських людей, православних козаків. Я стою розчулений, очарований. Мені пригадується чарівний образ св. Ольги в соборі князя Володимира, образ, котрий відусюди дивиться на Вас.

Коли в полумі пожежи і муках руїни летіли куски Росії, могутній Український Народ найшов в собі сили піднятись та вибрати Вас своїм гетьманом, і знов, як тисячу років назад, очі всіх ліпших людей руських звернулися на Київ. Ваша Ясновельможність, з Вашим народом Ви перші подали руку донському козацтву. Донське козацтво ніколи цього не забуде. Тепер, коли в братній єдности сидимо ми з Вами за одним столом, гадається мені, що це початок того великого, що Ви маєте довершити. Вже багатирі київські стали на всіх заставах молодецьких, вже Дон вільний від идолища поганого.

Вже на Кубані потомки запорожців прочищають шлях по снігових хребтах гір. Вам історія приготовила шлях тяжкий, але славетний. Хай живе пан Гетьман!"

13. Якийсь Наві писав в ювилейному числі „України" (щоденна газета — Орган Штабу Наддніпрянської Дієвої Армії, N 91, 16. листопада, 1919. Камянець) в річницю повстання проти Гетьманщини слідуюче про вибори Директорії: „В ніч з 13. на 14. листопада (з середи на четвер 1918. р., саме в той час, коли в гетьманській палаті на Олександрівській вулиці виготовлялася грамота Скоропадського про федерацію з Росією і складався федеративний кабінет Гербеля, в будинку Міністерства Шляхів (на Бібіковськім бульварі N 34, в кімнаті урядовця для особливих доручень О. Стокоза під числ. 6) зібрався гурток українських діячів, представників Українського Національного Союзу та українських партій, у такім складі: В. Винниченко, А. Макаренко, Ф. Швець, М. Шаповал, О. Янко, О. Осецький, сотник Січ. Стрільців А. Чайківський, полковник Тютюнник, полковник Аркас, П. Дідушок, О. Макаренко, О. Мицюк, М. Кушнір, П. Андрієвський і Кульчицький. Нараду скликали В. Винниченко і М. Шаповал від імени Українського Національного Союза. Головував В. Винниченко; протоколу ніхто не писав.

... В. Винниченко повідомив нараду про ті таємні події, котрі в той саме час творилися в гетьманській палаті. Всім стала ясна та страшна катастрофа, яку гетьман готовив українській національній державности; в нікого не було сумніву, що, коли гетьман утримається при владі, навяже мілітарні зносини з Денікіним на Дону і видасть політичні векселі Антанті та московським реставраторам єдиної неділимої Росії, тоді ідилію Української Держави треба вважати закінченою. Хвиля була дуже важна: від неї залежало бути або не бути українському народові, українській самостійній державі. І тут упала та іскра великого історичного діла, котре повернуло історичне колесо українського народу у противний бік, чим це задумував національний ренеґат Скоропадський. Нарада без довгих дискусій постановила підняти негайно всенародне повстання проти Скоропадського за своє соціяльне і національно-державне визволення. Коли було поставлено питання, чи піднятп нарід в імя оборони прав розігнаної Центральної Ради чи в імя боротьби за Українські Установчі Збори, нарада одноголосно відхилила ці гасла і також одноголосно постановила вибрати Директорію Української Народньої Республики, котрій доручено одне-однісеньке завдання: ліквідувати гетьмана Скоропадського. На випадок щасливого успіху повстання відповідне народне представництво мало означити форму влади та державної орґанізації Республики.

В склад Директорії були вибрані: В. Винниченко, як Голова, Ф. Швець, А. Макаренко, П. Андрієвський, як члени, і С. Петлюра, як Головний Отаман українських республиканських військ" ...

14. Що підкупи дійсно мали місце, видно хоч би з слідуючих документів (опубликованих в свій час в оріґіналах — на російській мові в „Роб. Газеті" ч. 438, 21. січня 1919.):

„Головнокомандуючому всіма озброєними сплами на Україні. Боєві обставини невідкладно вимагають, щоб німецькі війська в крайнім випадку залишались би в нейтральному стані, як у відношенню до нас, так і до повстанців. Для цього необхідною являється сама широка аґітація, як серед німецьких офіцерів, котрі в сути річи до нас прихильні, так і серед салдатів, більшість котрих, за виключенням ельзасців, одверто симпатизують прихильникам Петлюри. Я вважав би необхідним почати таку аґітацію негайно, не спиняючись перед прямим підкупом, як начальствующих осіб німецького командування, так і особливо впливових салдатів, особливо з числа членів ‚Совдепа.' Чи буде на цей доклад згода Вашого Сиятельства і чи дозволите Ви мені робити таємно, безвідчітно і бездокументально виграти з суми в один міліон рублів, відпущеної мені Вами ‚на секретні видатки.' Ґенер.-лейт. Щуцкой, Військовий Міністр України. З оріґіналом згідно: Начальник Канцелярії Воєн. Міністра Ґенер.-майор Ковалевський."

На цьому докладі ґенерал ґраф Келлєр поклав таку резолюцію: „Цілком погожуюсь: для виконання треба вжити негайно самих енерґійних заходів, не жалуючи грошей. Ір. Келлер. 9. грудня 1918. р."

digitized by ukrbiblioteka.org

Міністр ґен. Щ у ц к о й направив після цього доклад для виконання з таким приписом: „При цьому надсилаю: 1. Оріґінал документа мого да головнокомандуючого 23. листопада с. р. про дозвіл переводити особливо таємні видатки в суми в 1,000.000 рубл., відпущених мені по докладу Начальника Штаба Головнокомандуючого від 21. листопада с. р. ‚на секретні видатки' — таємно, беввідчітно і бездокументально, — з резолюцією ґр. Келлера — ‚цілком погожуюсь: для виконання треба вжити негайно енергійних заходів, не жалуючи грошей'; 2. В і д ч і т п р о в и т р а т у м н о ю о д н о г о м і л і о н а р у б л., відпущеного згідно п. 1 цього припису з докладенням копій: а) доклада Начальника Штаба Голови. від 21. листопада 1918. р. і б) доклада мого від 23. листопада с. р. Наказую, з огляду на особливу таємність всього цього листування, переховувати його в особливо таємному порядкові. Відчіт підлягає пред'явленню Полевому Контролеві після першої його вимоги. Оріґінал мого докладу від 23. листопада так само. Військовий Міністр Ґенер.-лейт. Щ у ц к о й. Одержав 9. XII. 1918."

15. В дні облоги Київа республиканським військом Київ уявляв з себе вже не столицю Української Держави, а „мать городовъ русскихъ" — гніздо всеросійської реакційно-монархичної зграї. По вулицях розгулювали добровольческі офицерські дружини; на головніщих будинках розвівались трьохкольорові російські прапори. Головнокомандуючий добровольческими і гетьманськими військами ґенерал Келлер являвся господарем міста і „Української Держави". В своїх наказах та відозвах цей „істинно-русскій" Німець поясняв своєму воїнству і „обивателям", що ніякого українського народу немає, що є тільки „одинъ русскій народъ" і через це повинна бути тільки одна держава — одно „великое Русское Государство". Щоб підбадьорити хоч трохи „русское населеніе Київа", гетьманське правительство йшло на політичний шантаж: оголошувало складені міністром внутрішніх справ Кістяковським телеґрами („з Одеси") про прихід на Україну союзного антантського війська та про повний розгром війська Директорії.

Інтересно, що коли 14. грудня (над вечір) революційне військо вступило до Київа, добровольчі офицерські отряди відкрили по них з кулеметів, розставлених на дахах будинків, стрільбу. Поруч з цим отряд золотопогонників під командою ґенерала К е л л е р а почав стріляти в частину українського війська, що мирно, з кількатисячним натовпом радіючого народу підходило по Хрещатику до будинку Мійської Думи. Що руководило цими злочинними, нічим неоправданими провакційними виступами добровольців, невідомо. Вдохновитель їх, ґен. Келлер, був пізніще розстріляний українськими козаками.

ЗМІСТ III ТОМУ.

Розділ I.

Гетьманський переворот. Сто інки

1. „Вибори“ гетьмана і гетьманські „закони“ про державний устрій України. — 2. Українська демократія і переворот (формування гетьманського правительства). — 3. Чорне свято: гучний похорон революції і встановлення диктатури буржуазії (з'їзд „кадетів“ і „протофісовців“) 3—32

Розділ II.

Здійснення диктатури поміщиків і капіталістів.

4. Лицемірні заяви ґенерала Скоропадського і його правительства. — 5. Знищення громадських і політичних свобід (задушення преси і політичний терор). — 6. Розгон демократичних орґанів самоврядування — земств і дум і реставрація буржуазних цензових самоврядувань. — 7. Переслідування та виморювання голодом робітництва і руйнування економичного життя України. — 8. Поміщицька „земельна реформа“, катування селянства і селянські повстання, — 9. Українська дрібна буржуазія бє на ґвалт (заснування Українського Національно-Державного Союзу) . . . . . 32—69

Розділ III.

Московські націоналісти на Україні і гетьманський уряд.
(Боротьба двох культур і двох державних ідей на Україні).

10. Російська буржуазія і демократія скріплюють свої пануючі русифікаторські позиції на Україні (заснування „Русскаго Союза“). — 11. Україна стає центром всеросійської контр-революції (орґанізація боротьби за відбудову єдиної Росії) . . . . . 70—79

Розділ IV.

Українська демократія в часі гетьманщини (тактика правиці й лівиці).

12. Перетворення Українського Національно-Державного Союзу в Український Національний Союз. Угодовство. — 13. Позиція і тактика лівої (революційної) частини демократії . . . . . 79—101

Розділ V.

Гетьманщина перед загибіллю.

14. Поглиблення реакції, — 15. Українська демократична держава чи реакційна „Великая Россія“? (Кріза кабінету). — 16. Перемога „єдиної неподільної великої Росії“ (уступлення коаліційного кабінету; грамота ґенер. Скоропадського про федерацію України з Московщиною) — 17. Пляни ліквідації гетьманщини . . . . . 101—127

Розділ VI.

Повалення диктатури поміщиків і капіталістів.

18. Правиця української демократії рішає збройно виступити проти гетьманщини. Вибори Директорії УНР. — 19. Національна і соціяльно-економична платформа Директорії. — 20. До зброї! — 21. Розклад німецької армії і здобуття Київа . . . . . 127—141

Додатки до тексту §§ 1—15 . . . . . 142—159

digitized by ukrbiblioteka.org

INSTITUT SOCIOLOGIQUE UKRAINIEN

Etudes et documents relatifs à l'histoire de la révolution ukrainienne de 1917-1920. Vol. IV, par P. Chrystiuk.

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Розвідки і матеріяли. Книга четверта.

ПАВЛО ХРИСТЮК

ЗАМІТКИ І МАТЕРІЯЛИ

до

історії української революції.

1917—1920 рр.

Том IV.

1922.

Автор вастерігає собі всі права.

digitized by ukrbiblioteka.org

Відновлення й повалення У. Н. Р.

Розділ І.

Диктатура працюючих чи буржуазна (парляментарна) демократія?

1. Революція переступав межі, визначені їй Українським Національним Союзом. — Момент, коли республиканське військо взяло Київ і гетьман Скоропадський зрікся влади, був моментом фактичного і формального відновлення Української Народньої Республики.

Справа повалення диктатури поміщиків і капіталістів була довершена. Але цей факт сам по собі ще не давав розвязки тих питань, які стояли перед українською революцією. Навпаки, саме тепер ті питання стали у весь свій зріст і явились справжнім „пробним камінем" для тих суспільних ґруп і кляс, котрі брали активну участь в поваленню гетьманщини.

Кудою йти далі? Що будувати на руїнах гетьманщини? Хто, яка кляса повинна взяти в свої руки провід в тій будові? От були питання, на які треба було давати негайну, ясну і тверду відповідь.

Дати відповідь на ці питання для українських соціялістичних партій було далеко трудніще, ніж керувати селянством та робітництвом в часі повстання проти гетьманщини.

„Невдячна" суспільно-економична структура України не сприяла виробленню ясної клясової революційної лінії. 80% селянського, хліборобського населення, менше 10% пролєтаріята, все це вязало українські соціялістичні революційні партії в їх соціялістичних плянах. Селянський характер української революції, здавалось, не підлягав ніякому сумпівові. В українській політичній пресі того часу повстання проти гетьманщини називали просто селянським повстанням; головною підпорою революції всі українські соціялісти вважали малоземельне та безземельне селянство. Робітництво при цьому вважалась цілком другорядним фактором*).

До такого перебільшення ролі селянства й недооцінки значіння робітництва в революції штовхали українських соціялістів, крім згаданих вище причин (переважаючої більшости селянського населення й його безумовної активности в боротьбі з гетьманщиною), ще й національні відносини на Україні. Україножерна политика московських соціялістичних партій на Україні підчас гетьманщини, „нейтралітет" деяких з них

*) Від українських соціялістів можна було в той час часто почути, як вони, дорікаючи неукраїнським соціялістичним партіям за їхній „нейтралітет" в боротьбі українського селянства та робітництва з гетьманщиною, говорили: „Це наше революційне селянство, а не ваше робітництво, скинуло гетьмана".

підчас повстання проти гетьманщини викликали підвищені національні настрої в колах не тільки дрібнобуржуазних, але й соціялістичних українських політичних партій. Все російське, московське, хоч би й соціялістичне, вважалось контрреволюційним і ворожим. А поскільки мійський, індустріяльний пролетаріят України складався в значній частині з російських елементів, а ще в більшій мірі стояв під знаком московської культури й під проводом „загально-російських" політичних партій, постільки ця ворожість переносилась і на неукраїнський пролетаріят взагалі*).

Так українські соціялістичні партії ізолювались і від того незначного відсотка пролетаріяту, який був на Україні, й роспускались в селянському морі**).

Ця ізоляція в моменті повалення гетьманщини була тим більш небезпечною, що на той час вже зміцнилась націоналістично настроєна українська дрібна буржуазія — заможніщі, куркулівські елементи українського селянства, нідсмачені мійськими дрібнобуржуазними міщанськими елементами. За час революції українська дрібна буржуазія навчилась

*) До характеристики національних відносин на Україні подаємо тут цифри про національний склад населення восьми губерній України. Українське населення в круглих цифрах виносить: на Полтавщині — 93%, на Чернигівщині — 85,7%, на Поділлю — 80,9%, на Харьківщині — 80,6%, на Київщині — 79,2%, на Волині — 70,1%, на Катеринославщині — 68,9%, на Херсонщині — 53,5%. Пересічно українське населення виносить 74,6%, що складає приблизно 16,5 мил. душ. Коли тепер поцікавимось, як ділиться населення України по соціяльно-економичним ознаком і як відбивається на цьому поділі національний момент, то побачимо слідуюче: Працює на Україні взагалі: а) в сільському господарстві — 74,6% всього населення (названих 8 губерній), приблизно 16,5 мил. душ; б) в фабрично-заводській і гірничій промисловости — 9% — 2 мил. душ; в) в торговлі і транспорті — 6,6% — 1,5 мил. душ; г) ріжних служачих — 4,8% — 1 мил.; д) чиновників і свобідних професій — 3% — 644 тисячі душ; е) ріжних „рантьє" (що живуть на власний капітал) — 2% — 243 тисячі душ. Коли тепер візьмемо окремо українське населення (16,5 мил. душ), то побачимо, що з Українців працює: а) в сільському господарстві і в „ріжних служачих" — 90%, б) в фабрично-заводській промисловости — 3,6%, в) чиновників, вільних професій і „рантьє" — 5,5%. Таким чином біля 0,9 всього українського населення хлібороби, селяне. Великоруське ж населення на Україні має в хліборобстві всього 18% своєї загальної кількости, решта ж належить до „рантьє", свобідних професій і т. д. (одних чиновників 47%). Так само й Євреї: 43% з них працюють, як посередники, в торговлі; 32% в фабрично-заводській промисловости, решта належить до свобідних професій, „рантьє" і т. д. Цифри ці показують, що чиновниками, купцями, капіталістами, посередниками, „керовниками" — чи як кажуть, „білою кісткою" взагалі були на Україні майже виключно Великороси та Євреї; Українці ж — переважно чорноробочимп, хліборобами. Перші мали до своїх послуг університети, гімназії, театри, бібліотеки, електрику — одним словом, все те, що давала капіталістично-буржуазна цивілізація й культура; другі — українське сільське населення — платили великі податки, утримували на свій кошт всіх тих чиновників та посередників, займались все життя — з покоління в покоління — тяжкою фізичною працею, недоїдали, ходили обірвані, перебували в великій темноті, даючи 80% неписьменних. Наведені цифри показують, що в основі національної боротьби на Україні лежали реальні, соціяльно-економичні інтереси ріжних національних груп.

**) Тут ми полишаємо на боці ліве крило УПСР, яке не піддалось націоналістично-державницьким настроям, виразно вважало українську революцію частиною світової соціялістичної революції і в тім напрямі шукало розвязання її близчих завдань.

digitized by ukrbiblioteka.org

відріжняти свої інтереси, як від класових інтересів поміщиків та капіталістів, так і від інтересів робітництва, в тому числі й від інтересів селянської „голоти“. Вказуючи на те, що на Україні і великі поміщики та капіталісти і пролетаріят — не-Українці, „чужинці“, дрібна буржуазія все виразніще намагалась стати репрезентантом української нації, заступницею інтересів „всього українського народу“. В звязку з цим починають активно виступати на кон політичного життя такі дрібнобуржуазні партії (наприклад Партія Українських Самостійників-Соціялістів), які за часів Центральної Ради не грали жадної ролі. Експанзія Росії що до України, монополія майже всіх галузів інтелектуальної, орґанізаційної суспільної праці на Україні неукраїнськими елементами, — все це були факти, які розпалювали націоналізм української дрібної буржуазії й збільшували її значіння в революційнім процесі.

В результаті вказаних чинників українська революція стала на роздоріжжу. З одного боку, міжнародня ситуація — революція в Німеччині й Австро-Угорщині, спроби соціялістичного будівництва в Росії — штовхала її на шлях пролетарської, соціялістичної революції: з другого, дрібнобуржуазна соціяльно-економічна структура України й напруженість національних відносин, котра вела до розриву трудового фронту (на селянський український і пролетарський неукраїнський-національно), штовхали українську революцію на шлях творення української дрібнобуржуазної державности.

Українські соціялістичні партії, що хотіли задержати провід революції в своїх руках, мусіли вивести її з цього роздоріжжа. Та це показалось нелегкою справою.

Ми вже вказували на те, що, ставши до оружної боротьби з гетьманським режимом, лідери українського „єдиного національного фронту“ (з Українського Національного Союзу) вдвигали в цій боротьбі на перше місце момент національно-державний. В своїх відозвах вони завзято клляли гетьмана за „державну зраду“ (проголошення федерації України з Московщиною) й урочисто проголошували українську революцію поперед всього національною революцією, метою якої мало бути відновлення потоптаних гетьманом суверенних державних прав української нації. Що ж торкається соціяльно-економічного устрою у відновленій Українській Народній Реснублиці, то керуючі директоріянські кола виступали на цім пункті дуже поміркованими революціонерами. Вони не відважились навіть відновити соціяльно-економічне законодавство Центральної Ради, як занадто ліве, хоч такий акт можна було вважати для початку цілком льоґічним, в звязку з реставрацією Народньої Республики.

Розвиток революційних подій одначе швидко показав директоріянським колам, що, коли вони залишаться на платформі, виробленій Національним Союзом, то революційні селянські елементи, не кажучи вже про робітництво, одійдуть від них і знайдуть собі иших провідників.

Почалось шукання виходу. Треба було декларувати нову, більш докладну й більш революційну проґраму. Вперше питання це було поставлено руба ще підчас перебування Директорії у Винниці. Деякі з бувших в той час при Директорії соціялістів (між ними найбільш

енерґійно с.-д. М. Авдієнко) зробили спробу покласти в основу директоріянської політики слідуючі тези: 1. визнати, що на Україні відбувається не тільки національно-політична, але й глибока соціяльно-економична революція; 2. визнати, що двигуном її являється пролетаріят і трудове селянство і 3. відповідно до цього, здеклярувати принціп диктатури працюючих мас в формі рад робітничих і селянських депутатів.

Дрібна буржуазія й опортуністичне крило українських соціялістичних партій злякались і запротестували. Адже ж це був „чистісенький большевизм", який і так дався в знаки перед гетьманщиною! Адже ж це значить відцдати владу в Українській Республиці в руки російсько-жидівського робітництва, яке, поєднавшись з Совітською Росією, аліквідує національно-державні здобутки українського працюючого люду! Адже ж це значить наклпкатп на себе гнів всемогучої Антанти*). Це ж небезпечний, передчасний соціяльний експеримент, який потягне за собою страшну горожанську війну і господарчу руїну. Члени Директорії С. Петлюра і П. Андрієвськпй стали рішуче проти; „представники працюючих мас" — Ф. Швець і А. Макаренко заявили, що українські робітники та селяне не потрібують „большевицьких рад". Спільні наради Директорії з членами політичних партій та орґанізацій, які скупчились у Винниці, виявили повну розбіжність думок, брак одної сталої провідної думки в директоріянськпх колах**). Українські соціяль-демократи

*) Не зважаючи на свої страхи перед Антантою, Директорія, під безпосереднім вражінням народньої революційної боротьби, поводилась в той час з Антантою досить „храбро". Так, наприклад, 27. листопада 1918. року Директорія оголосила ноту „до демократій усіх напій світу й до демократій держав Антанти зокрема." Подавши відомости про причини, характер і цілі повстання проти гетьманщини, Директорія писала в цій ноті:

„Одначе цей справедливий, неминучий народній рух натикається на опір з боку держав Антанти. Устами свого посла Е. Енно французьке правительство категорично заявляє, що збройною сплою буде підтримувати гетьмана Скоропадського і всю його урядову систему необмеженої монархії. Пан Е. Енно обзиває всю українську демократію ‚бандою бунтарів' і грозиться силою французького баґнета привести український народ до слухняности злочинцеві Скоропадському.

Од імени всіх соціялістичних і демократичних партій Українського Народу Директорія Української Народньої Республики звертається до всіх народів світу, до найкращих частин їхніх демократій, з запитанням:

На підставі якого права французьке правительство вторучається у внутрішнє життя Української Держави? В імя чого правительства держав Антанти тепер одмовляються призвати той республиканський уряд України, який до приходу большевиків, а потім Німців на Україну, держави Антанти признали законним, що й зазначили тоді певними актами міжнароднього характеру? Через що і в імя чого тепер правительства держав Антанти грозяться збройною силою підтримувати буржуазно-поміщицьку реакцію на Україні в особі монарха-гетьмана Скоропадського й його уряду, заведених на Україні германським імперіялізмом?

Виступаючи перед усим світом з протестом проти насильства, яке намірюються знов вчинити над Українським Народом держави Антанти, українська демократія заявляє, що буде боротись до останнього чоловіка в своїх рядах за соціяльні й демократичні права трудового Українського Народу та за ту національно-державну форму свого істнування, яку визначив і визначить сам Український Народ."

**) Невідомо, чи збереглися де-небудь докладні справоздання про ті наради. Одна з них відбулась 12—14 грудня і носила назву „Державної Наради". На ній були представлені УПСР, УСДРП і УПСС. 12. грудня лівиця українських соц.-демократів (незалежники) виступила за радянську форму влади; укр. соц.-рев.

digitized by ukrbiblioteka.org

в більшости тягли до парляментаризму і до „реальної“ політики; члени УПСР (центр. течії), що були припадково в той час у Винниці, займали невиразну позицію; врешті, стали на так званім трудовім принципі.*) Селянська Спілка, в особі тодішнього Голови її Янка, висунула була навіть спочатку домагання „негайного скликаних Установчих Зборів“. Инші українські партії й орґанізації заявилися рішуче за парляментарний демократизм — скликання Установчих Зборів і відновлення діяльности демократичних мійських і народніх самоврядувань. Єврейські соціялісти (Поале-Ціон) підтримували позицію правих укр. соц.-демократів.

Та в той же час навіть найбільші прихильники „демократизму“, почували, що виступити „на люде“ з гаслом парляментарного демократизму було небезпечно: робітництво і селянство очевидно хилилось до радянської системи влади. В місцевостях, які звільнялися з-під влади гетьманщини, відновлялися ради робітничих та селянських депутатів, орґанізувалися революційні робітниче-салдатські комітети. Ясно було, що при широко розвиненій большевицькій аґітації, перешкоджати в орґанізації

і самост.-соц. — проти. 14. грудня, після фракційних нарад, соц.-дем. (незалежники) і соц.-рев. виступили за Трудовий Конґрес і орґанізацію влади на трудовім принципі; сам.-соц. голосували проти, але залишились в меншости.

*) УПСР центральної течії прийняла участь в повстанню, ще не закінчивши свого орґанізаційного процесу, роспочатого після IV Партійного З'їзду. В додаток до відомостей, поданих в III томі „Зам. і матер.“, ще про її орґанізацію підчас гетьманщини подаємо дещо на підставі відомостей, поданих нам Н. Ґригоріївим. Після оголошення відомої декларації Центральної Течії, головні її автори — М. Салтан, М. Чечель, М. Шраг та инші виїхали з Київа, не встигши закласти міцного партійного ядра. Члени Партії — кияне в масі ще не „определились“; роскол Партії загалом справляв на них важке враження. На цім ґрунті зросло бажання якось порозумітись з Центральним Комітетом Партії й відновити єдність Партії. Але зроблені заходи не дали бажаних наслідків, здавалось, головним чином через техничні труднощі (члени Ц. К. також почасти виїхали з Київа, почасти так законспірувались, що їх трудно було знайти). В результаті члени Партії, які співчували більше партійній ґрупі, що підписала Декларацію, ніж Центр. Комітетові, взялися до орґанізації Центральної Течії. Найбільше праці коло того поклали І. Лизанівський, В. Голубович (до арешту його гетьманцями), Н. Ґригоріїв, О. Щадилів, Шаля і Клименко. Головою першого Орґанізаційного Комітету (центр. течії) був Н. Ґригоріїв, членами — в числі инших — Лизанівський, Щадилів, Янко і М. Шаповал. Збори київської орґанізації (й членів Орґанізаційного Комітету) відбувались в будинку Губерніяльної Народньої Управи; число присутніх не раз доходило до 40 чол. На одному з засідань Орґанізаційний Комітет поставив на обмірковування питання про сучасний момент. Виявилось, що більшість загалом стоїть на позиції Центр. Комітета Партії, не поділяючи лише його погляду на федерацію та протестуючи проти вчиненого ним розвязання дотогочасних партійних орґанізацій. В звязку з цим ухвалено було шукати порозуміння з Центр. Комітетом; справу переговорів було доручено О. Щадилову і Янкові. З боку Центрального Комітету справою порозуміння більше инших інтересувався П. Любченко і вів розмови про це з Н. Ґригоріївим. Нарешті, відбулося двоє офіційних засідань Орґанізаційного Комітету (центр. течії) з представником Центральн. Комітету Мазуркевичем. Головною точкою дебатів було питання про федерацію. Мазуркевич заявив, що Центр. Комітет визнає федерацію, як ідеал, і проти самостійности України не виступає, але бажає порозуміння з московськими революційними партіями. в тому числі й з большевиками. Таке пояснення справи задовольнило членів Орґанізаційного Комітету. Було констатовано, що серйозних принціпових росходжень між Орґ. Комітетом і Центр. Комітетом немає. Залишалось лише питання орґанізаційно-тактичного

цих рад чи обмежувати їх в правах значило лляти воду на млин большевиків і свідомо шкодити собі.

В результаті великою більшістю думку про встановлення „большевицької“ радянської форми влади було одкинуто. Суперечність же між настроями революційного селянства та робітництва, з одного боку, і політичними нляпами дрібної буржуазії й соціялістичної правиці на чолі з Директорією, з другого, було усунуто таким способом, що нарада Директорії з бувшими при ній членами українських політичних партій (на початку грудня у Винниці) стала на так званому трудовому принципі. Було прийнято, як обґрунтування цього принципу, тезу, що поміщики й капіталісти, як кляса, ворожа українському трудовому народові не тільки соціяльно, але й національно, не можуть бути допущені до участи в державному будівництві. Відповідно до цього, було ухвалено, що влада в центрі і на місцях повинна належати тільки працюючому народові — робітництву, трудовому селянству і трудовій інтеліґенції: в повітах і ґуберніях трудовим радам, в центрі — Трудовому Конґресу, зложеним з представників працюючої людности.

Здавалось, що цією ухвалою поставлене питання розвязувалось більш менш успішно. Директоріянські круги тішили себе надією, що

характеру: Орґ. Комітет твердо настоював на скасуванню постанови Центр. Комітета про роспуск Партії. Обміркувавши це останнє домагання, Центр. Комітет уповноважив членів своїх Мазуркевича й О. Шумського заявити Н. Григоріїву, що Центр. Комітет вимагає, аби Орґанізаційний Комітет розвязався без жадних умов, при чому членам орґанізації центральної течії (за виключенням деяких, особливо скомпромітованих „соглашательською“ політикою) давалось право зареґіструватись в орґанізації Центрального Комітета. Н. Григоріїв, як голова Орґан. Комітету, заявив: „Або реґіструйте всіх членів нашої ґрупи, або ми залишимося, як окрема партійна орґанізація центральної течії.“ На тому справа порозуміння на якийсь час зійшла на мертву точку, щоб згодом знов стати на порядок денний. Н. Григоріїв вів далі розмови з П. Любченком, а О. Щадилів з Заливчим й иншими членами Центр. Комітета.

За кілька день до повстання проти гетьманщини, П. Любченко, довідавшись від Н. Григоріїва, що центральна течія бере участь в орґанізації повстання, заявив, що Центр. Комітет хоче порозумітись з Орґанізаційним Комітетом, визнаючи, що Орґаніз. Комітет став дійсно на революційну позицію. Між иншим П. Любченко повідомив, що Центр. Комітет ухвалив перевести терористичний акт проти ґен. Скоропадського; Центр. Комітет був тієї думки, що повстання слід почати вслід за терористичним актом, а не прямо, як то проєктувалось повстанським ядром Укр. Національного Союзу. Одначе повстання випередило наміри Центр. Комітету що до замаху на ґен. Скоропадського, й розмови про обєднання знов увірвались.

Вже підчас повстання приїздив до Хвастова Полоз (від Центр. Комітету Партії) і мав довгу розмову з Н. Григоріївим на тему про обєднання Партії й спільну акцію, підкреслюючи, що основних росходжень між обома течіями не помічається. Розмова кінчилась тим, що рішено було при першій же змозі поставити справу обєднання в увесь зріст і довести її до кінця. Однак, поговоривши з С. Петлюрою, Полоз змінив свої погляди що до спільної акції: він заявив, що позиція С. Петлюри не може бути прийнята Центр. Комітетом, що він, Полоз, не вірить, щоб з С. Петлюрою можна було провалити революційну соціялістичну справу, що Центр. Комітет через це буде самостійно, окремо від Директорії, вести акцію проти гетьмана; одначе все ж висловив бажання довести до кінця справу обєднання Партії, на що Н. Григоріїв відповів згодою.

digitized by ukrbiblioteka.org

таким способом 1. вибивався ґрунт з-під большевицької агітації; 2. українська революція представлялась перед Антантою „не в большевицьких формах", чим усовувалась небезпека антантської окупації Україні; 3. Директорія нерозривно звязувалась з робітництвом і трудовим селянством; 4. забезпечувалось успішне розвязання соціяльно-економичних завдань революції і закріплення національно-політичних здобутків української революції (збереження української державности). Але дійсних підстав для такої надії не було.

Прийняттям трудового принціпу було знайдено словесне, формальне рішення питання, по сути ж воно зоставалось зовсім не вирішеним. Згоди поміж міщанством, дрібною українською буржуазією з одного боку і справді революційною частиною робітництва та трудового селянства України не було досягнено. Єдиний національний фронт залишався і надалі, що красномовно свідчило про те, що ухвала трудового принціпу являлась простою формальністю, декларативною заявою, яка зовсім не призначалась для дійсного переведення в життя.

Директоріянська практика довела це з перших же днів. Тимчасовий уряд — так званну Раду Завідуючих державними справами — було призначено з припадкових людей, які зовсім не надавались до рішучої революційної політики. Ухвалений трудовий принціп зоставався принціпом; голова Директорії складав на його підставі проєкт декларації Директорії, а законодавством Директорії в той же час відновлялись і прикликались до життя старі демократичні орґани, старі інститути призначених з центра Комісарів; відновлялась чинність окремих більш поміркованих законів Центральної Ради. На місцях, поруч з самочинно утвореними радами робітничих та селянських депутатів, появилися комісари, коменданти, отамани; заворушились бездіяльні, знищені революцією і гетьманщиною мійські і земські самоврядування, заскрипіла стара „демократична" машина*).

Революція йшла вже через голову Директорії.

2. Невдала спроба Директорії не відстати від розвитку революції. Декларація Директорії. Окремі українські соціялістично-революційні ґрупи, не зважаючи на невтішну практику Директоріянської влади, все ж не тратили надії на те, що їм таки вдасться вдунути живу душу в дитину Національного Союзу — Директорію. Запорукою цьому, здавалось, було, між иншим, і те, що Голова Директорії В. Винниченко не на жарт „збольшевичився". Правда, другий впливовий член Директорії, Головний Отаман С. Петлюра разом з меншими отаманами був рішучим противником всяких „експеріментів" і висував, замість трудового привціпу,

*) До характеристики законодавчої діяльности Директорії у Винниці подаємо зміст деяких її заковів того часу. Так 9. грудня було скасовано Директорією обіжник гетьманського міністра праці Ваґнера від 29. червня 1918 р., яким обмежувались права робітництва що до коаліцій, страйків і т. д., а також відновлялась чинність всіх законів та иостанов Центральної Ради по міністерству праці. 16. грудня було видано закон про заборону продажу, закладу і оренди земді (земельного ж закону Ц. Ради не було відновлено). 16. грудня відновлено чинність закону Центр. Ради від 9. січня 1918 р. про національно-персональну автономію, 17. грудня скасовано постановою Директорії гетьманський квартирний закон.

принціп твердої отаманської влади. Проте ліва течія, що сніралась на робітництво і селянство, здавалось, мусіла перемогти, мусіла потягти за собою й Директорію.

Так би воно напевно і сталось, коли б Директорія не була дитиною єдиного національного міщансько-демократичного фронту, коли б в її складі було хоч би двох-трьох правдивих соціялістів і революціонерів, коли б важкою колодою не бовтався під її ногами Український Національний Союз.

В повстанню проти гетьманщини під проводом Директорії була одна дуже небезпечна риса, а саме — орґанізація його виключно в межах національних. По — за повстанським директор'янським центром залишалась не тільки правиця великоруської буржуазної демократії, засліплена московським шовінізмом і ворожа повстанню, поскільки останне стояло на ґрунті української державности, але й співзвучні українським революційним робітниче-селянським елементам еврейські революційні соціялістичні партії й російські большевики. На початку повстання риса ця була зрозумілою, але коли повстання розгорнулось успішно, коли було захоплено головніщі міста на Україні — здебільшого спільними силами українських і неукраїнських робітників та селян, коли гетьманщину було повалено, коли Київ було взято спільним натиском республіканського війська з фронту і повстанням в середині Києва місцевого робітництва, в якому брали участь боєві дружини еврейських соціялістичних партій і російські большевики, — після всього цього необхідно було рішуче й негайно покінчити з ізоляцією українських революційних робітників та селян від неукраїнського революційного робітництва, немилосердно розірвати з єдиним національним фронтом, з Українським Національним Союзом, хоч до останнього й тягли спомини недавнього минулого. Треба було зрозуміти, що після повалення гетьманщини перед українськими працюючими масами зовсім виразно повстали завдання не стільки національно-політичного, скільки соціяльно-економічного характеру, і що ці останні можуть бути успішно розвязані тільки в процесі орґанізованої, впертої клясової горожанської війни, при повній солідарности всіх працюючих мас України, без національних ріжниць. А зрозумівши це, треба було Директорії по приїзді до Києва (19. грудня 1918 р.) завернути не на Софіевську Площу для однрави „благодарственного молебня", а звідти не в покої Українського Національного Союзу для взаемного вихвалювання (що було зроблено по рецепту М. Шановала, який, вітаючи Директорію на двірці в імени Національного Союзу, красномовно закликав її вернутись „в лоно Національного Союзу": мовляв, „ми вас породили, ми й надалі будемо опікуватись вами, керувати вашою політикою"), а поїхати на засідання київської ради робітничих депутатів, скликати негайно конференцію представників всіх революційно-соціялістичних партій України і спільно з ними одверто намітити курс на робітниче-селянську соціялістичну революцію. Та таке розуміння, а тим більше поступування було не можливе для дпректоріянців.

Ще до часу приїзду Директорії в Київ київські робітничі орґанізації було основно розгромлено Осадним Корпусом от. Коновальця. Про орґанізацію і діяльність ради робітничих депутатів не доводилось

digitized by ukrbiblioteka.org

і говорити. Робітничі збори були унеможливлені. Всякі прояви громадського життя було здушено станом облоги і цензурою. Від війни з гетьманщиною одразу було перейдено до війни з революційним робітництвом і то не тільки неукраїнським, але й українським. Українські соціялісти-революціонерн ліві, що збірались стати в льояльну опозицію до Директорії, не одержали дозволу на видання свого орґану і були загнані в підпілля. Орґан Київської ґрупи українських соціялістів-революціонерів центрістів — „Трудова Республіка“ (що виходив під редакцією Д. Ісаєвича, Г. Толиачова і П. Христюка і обстоював радянську форму влади та необхідність утворення єдиного робітничеселянського революційного фронту), було взято під таку сувору цензуру, що фактично він позбавлявся можливости вільно висловлювати свою думку *). Про большевиків же нічого й говорити: їхне становище нічим не ріжнилось від становища при гетьманщині, а може було ще й гірше **). В цей же самий час в Київі вільно розгулювали реакціонери-гетьманці, начепивши на свої ґенеральські мундури жовто-блакитні стрічки. Ті, що „постригали і помазували“ гетьмана в квітні, тепер, в грудні, служили молебні за Директорію або, клянучи її, спокійно жили в своїх великопанських палацах. Ніяких утисків, ніякої пресії на буржуазію зроблено не було, коли не рахувати бандитських грабунків буржуазії окремими військовими ґрупами. Добровольців-золотопогонників, що боронили гетьмана, „гуманно“ одправляли ешелонами на Дін ***).

Контрреволюційна практика аґентів директоріянської влади завинила багацько між иншим і в тому, що було аліквідовано справу порозуміння між центральною й лівою течією УПСР.

Припинившись після побачення Полоза (члена Ц. К.) з бувшим головою Орґанізаційного Комітета Н. Григорпівим в Фастові

---

*) Пізніще „Трудова Республіка“ стала орґаном Орґаніз. Комітету Партії; склад редакції було змінено: Толмачів і Христюк вийшли, після чого ґазета набрала невиразного характеру. Між иншим, інтересна деталь: лівим напрямком „Труд. Республ.“ найбільше був незадоволений Голова Сел. Спілки Янко, що приїхав до Київа вкупі з Директорією і був великим „директоріянцем“. Це проте не пошкодило Янкові після того, як його політична карера при Директорії скінчилась повним фіяско (Янко не одержав міністерського портфелю), раптом зробитись запальним оборонцем радянської форми влади.

**) Чи не що дня знаходили в Київі (особливо на Володимирській Горці і в Царськім Саду) невідомо ким забитих робітників.

***) Такий дивний „льояліям“ до добровольців пояснювався почасти „закордонною політикою“ Директорії. Справа в тому, що добровольців взяла під свою високу руку Антанта і домагалась від Директорії льояльного відношення до них. Французький консул в Одесі п. Енпо, побоюючись за життя золотопогонників після взяття Київа республиканським військом, телеґрафував, наприклад, таке Ґерманському Вищому Командуванню в Київі і Совітові ґерманських салдатів: „Згідно з умовами перемпрря, ви повинні, що до держав Антанти, забезпечувати і додержувати порядок в зайнятих вашим військом краях Росії. Новий стан, утворений в Київі, потягне за собою в життя більш рішучих заходів, ніж ті, яких ви вживали до цієї пори, аби перешкодити всякому вбивству, всякому грабіжництву і, взагалі, всякому безладу. Невиконання таких заходів упаде серйозним чином на вашу особисту відповідальність і на відповідальність вашого уряду перед державами Антанти. Оповістіть про одержання цієї телеґрами і про вжиті вами заходи. 16. грудня 1918 р. Енно.“ („Правда“ N 277, 20. грудня 1918 р.).

(на початку повстання) *), переговори про обєднання партії знову відновились після того, як було взято Київ директоріянським військом. Н. Григорієв (як завідуючий пресовою справою) дав до роспорядження Центрального Комітета друкарню й папір в Київі, щоб таким чином уможливити Ц. К. видання свого орґану й цілком практично посунути далі, наперед справу обєднання Партії. Між членами обох течій встановилось повне довірря. Переговори про обєднання пішли особливо жваво після того, як почав виходити орґан Київської Орґанізації Центр. течії „Трудова Республика", що заступав радянські тенденції в центральній течії. Н. Григоріїв говорив з Г. Михайличенком (членом Ц. К.), П. Христюк з А. Приходьком (членом Ц. К.), О. Жуковський з Шинкарем (що переховувся тоді в Київі, ранений при спробі балбачанівців розстріляти його). В тім же напрямі висловлювавсь М. Грушевський. Але до обєднання знов не дійшло. Заступаючий Голову Орґ. Комітету Янко був в цей час на стільки щирим директоріянцем, що до справи обєднання ставився вороже. Член Орґаніз. Комітету М. Ю. Шаповал саме трудився над „обєднанням" Центральної Течії Партії з Українським Національним Союзом. „Верхи" Партії отже звертали круто вправо. А тут якраз наспіла і директоріянська практика. Центральному Комітетові не дозволено було видання партійного орґану. Почались арешти лівих есерів, яких було прирівняно до большевиків. Н. Я. Григоріїв особисто попереджував деяких членів Центр. Комітета (Г. Михайличенка, Приходька) про небезпеку арешту й радив їм тікати з Київа чи добре сховатись, але особисті відносини вже не могли залагодити великих ріжниць в фактичному становищі одної й другої течії. Витворилось становище, при котрому одна течія, центральна, була в уряді, в Національнім Союзі, в Директорії — отже цілком відповідала за політику Директорії і в той же час терпіла терор, запроваджений проти другої — лівої, яка мусіла заховатись в найглибше підпілля. Льоґіка фактів довела до того, що між обома течіями існувало велике росходження на ділі, коли не на словах. А тим самим було поховано й справу обєднання обох частин УПСР.

Прибувши до Київа, Директорія на цілий тиждень попала в жовтоблакитні обійми Національного Союзу і геть зомліла в тих обіймах, забувши про революцію, про селян і про робітників. Голова Союза М. Шаповал, недооцінюючи ваги моменту і не розбіраючись в загальній ситуації, що утворилась в той час на Україні і навкруги України, славословив Національний Союз і Директорію, підкреслював „кревний" звязок Директорії з Союзом і всіх сил докладав до того, щоб задержати і на далі вплив Союзу на Директорію, а тим самим і на всю революційну політику **). Замість клясово-революційної, міжнаціональної

*) Коли почалось повстання, Н. Григоріїв, ставши до практичної повстанської праці (як Завідуючий Інформаційним Бюро при Директорії), передав Головування в Орґаніз. Бюро Центр. Течії Янкові.

**) Для характеристики тодішніх настроїв Союзу подаємо (за ґазетним справозданням) зміст промови Голови Союзу М. Шаповала, виголошеної на честь Директорії на „святочному засіданні Українського Національного Союза" в день вїзду Директорії в Київ.

digitized by ukrbiblioteka.org

атмосфери, Директорія впірнула по вуха в націоналістично-дрібнобуржуазний туман.

Революційна частина української робітниче-селянської демократії хвилювалась, вказувала на хибність і небезпечність такого шляху, кликала до творення революційного фронту. Певно, майбутній незалежник, що сховався під псевдонімок „Анд. Мнх.", писав в „Робітничій Газеті" (N 420, 25. XII. 1918.) про Національний Союз і взаємовідносини між останнім і Директоріею:

„Цей пережиток минулого (Український Національний Союз) продовжує існувати ще й зараз. Мало того, цей живий труп чіпляється навіть за владу і змагається відограватн ролю в сучасних обставинах...

Те, що було в ньому живого, народнього, пішло зараз до мас і там працює. А уламки націоналістичного міщаиства та інтеліґенщини чіпляються за жовто-блакитний прапор, влаштовують буффонади, зустрічи з дзвоном церковним, молебнями й иншими атрибутами національного сентименталізму, чим тільки дискредитують народній рух і його керовників.

Нашим завданням, а також завданням Директорії в сучасну хвилю, є повний розрив з цими уламками національного фронту."

„По промові В. Винниченка, читаемо в ґазетному с.. ..озданні, забірає голос М. Ю. Шаповал, який іменем Національного Союзу і всього українського народу висловлює велику вдячність лицарям народнім — Українській Директорії і республиканському війську — за те, що вони тісною лавою виступили для ліквідації реакційного уряду на Вкраїні. Промовець пригадує історію сотворення Національного Союзу і вказує, як останній став осередком, де стрічалися ‚струмочки всіх політичних орґанізацій'.

— Сьогодня, каже п. Шаповал, в цей день вступлення Директорії у Київ Український Національний Союз вітає своїх товаршів за їх подвиг визволення українського народу з-під чужого ярма. Український Національний Союз знав, що трудовий народ піде проти тепер поваленого уряду, бо він мав у своїх руках талісман, який потяг народ за ним, а то б у л и т р и к л и ч і: с в о б о д а, з е м л я і п р о с в і т а.

Далі промовець вказує на велике значіння нинішньої революції, яку переведено виключно українськими силами серед таких несприятливих для українського народу обставин.

— Ми можемо зараз сміло станути перед світом, без ридання і сльоз, бо наша сила в нашій зброї. Зараз мозок Українського Народу — інтеліґенція повела його до визволення. Ми щасливі й горді, що українська революційна демократія має людей, які відчули грізний момент і підняли велике ґероїчне діло. Поміж нами є присутні, яких імена запишуться золотими буквами в історії боротьби нашого народу за кращу долю.

— Від Союза і Українського Народа першому протекторові Українського Народа В. Винниченкові ‚Слава!' — проголошує Голова Національного Союза.

Ґучне ‚слава' і звуки національного гимна довго лунають в залі.

— Поміж нами є також лицарь шаблі, — звертаючись до С. Петлюри, каже М. Шаповал — і вичисляє все велике значіння народнього героя і його заслуги в ділі боротьби і визволення України від тяжких кайдавів гетьманства.

Слова Голови Національного Союза були покриті довгими оплесками і ґучним ‚слава!'. Оркестр грав де-кілька разів національний гимн. У багатьох присутніх виступили сльози радости.

Далі М. Шаповал вітає других героїв Директорії, які поділили свій труд з трудовим народом. Зупиняючись на славній діяльности хоробрих помічників Директорії, М. Шаповал зазначає, що силою, котра греблі рве, силою орґанізації були як раз славні проводирі республиканського війська — отаман Осецький і полковники: Коновалець, Пеленчук, Балбачан, Тютюнник і другі.

Ґучне ‚слава' в честь цих народніх героїв лунає довго серед присутних" („Україна", N 91, 16. листопада 1919 р. Камянець).

Та „живий труп“ не хотів уступатись. На засіданню 23. грудня Національний Союз ще підносив голос за право свого контролю над Директорією і взагалі над істнуючою владою. А в якому напрямі мав відбуватись той контроль, про те свідчить між иншим винесена на цьому ж засіданню Союза і доведена потім до відома Директорії постанова „про необхідність істнування на далі міністерства ісповідань“.

В той самий час край залишався без орґанізації, вавіть без правительства. По одних міністерствах працювали Комісари Революційного Комітету, по иншіх — керуючі міністерствами, призвачені Директорією. „Верховна влада“ — Директорія видавала адміністративні роспорядження, законодавствувала, писала ноти, управляла. І все це робилось похапцем, без жадного пляну, системи. Кардинальне питання про напрям внутрішньої і зовнішньої політики (відносини до Совітської Росії й Антанти) залишалось невирішеним. Печать якогось дивного безсилля та анемії лежала на всіх заходах Директорії *).

Приймаючи на увагу: а) військову орґанізацію Директорії, неавторитетність її серед робітництва, одірванність від українських і неукраїнських соціялістично-революційних партій; б) передбачаючи й спостерігаючи нездатність Директорії, через вказані причини, дати провід революційній творчости на Україні, унормувати хоч би почасти нові суспільні відносини в державному масштабі і в) що в селянстві і серед козаків республиканської армії знаходила співчуття думка про скликання Центральної Ради, — частина українських соціялістів-революціонерів центристів (М. Грушевськнй, О. Жуковський, В. Голубовнч, А. Степаненко й инші) ставила постулят негайного скликання Української Центральної Ради й відновлення в цілому соціяльного, економичного й державно-політичного законодавства Центральної Ради. На кількох партійних нарадах с.-р. (в першій половині грудня, між иншим, в будунку II. київської ґімназії) це питання було докладно обмірковано. Ініціатори були тієї думки, що тільки скликання Центральної Ради й відновлення її законодавства було в стані а) одразу ж підвести міцний ґрунт революційного народоправства під відновлену УНР, б) перевести революцію зі сфери повстання й військових комбінацій та авантюр в сферу публичної, відповідальної творчости, в) придбати довірря неукраїнського робітництва та революційної інтеліґенції до революційних заходів українських робітників і селян, а тим самим відродити той единий революційний фронт на Україні, для створення якого так багацько зробила в свій час Центральна Рада. Зробивши своє діло, відновивши законодавство першої Української Народньої Республики,

*) „Працювала“ в цей час досить енерґійно тільки „Верховна Слідча Комісія“ під головуванням с.-д. Ковенка. Утворила її „Висока Директорія“ для боротьби „з контрреволюцією“. Одначе „ковенковці“ всі свої сили повернули на боротьбу з революцією. Маючи необмежені права, незалежна від правительства, а пізніше і від Директорії, „Верховна Слідча Комісія“ скоро стала вайбільш „популярною“ і найбільш скандальною установою в УНР. Інтересно, що Рада Міністрів лять разів постановляла, аби ню Комісію було скасовано чи, принаймні, підпорядковано якомусь міністерству. Одначе „Висока Директорія“ (а найбільше голова її В. Вивниченко) вперто не хотіла погодитись з цим і підтримувала „ковенковців“ на „страх врагам“ — соціялістам.

digitized by ukrbiblioteka.org

Центральна Рада мала, не затягаючи часу, не задержуючи влади в своїх руках, передати її заново сформованому, правоздатному центральному робітниче-селянському орґанові Української Республики, який би ґарантував дальший поступовий розвиток української революції.

Можна було по ріжному оцінювати зазначений постулят, надавати йому більшої чи меншої ваги. Але треба признати, що, коли Директорія не ступила прямо, рішуче й негайно на шлях орґанізації радянської влади (чого домагалась друга частина центристів), коли вона не захотіла й була не в стані звязатись з пролетаріятом України, постулят скликання Центральної Ради був тою конечною необхідністю, яку Директорія мусіла визнати і перевести в життя. Що б там не було, а шкідливий, злочинний параліч центральної влади й сваволю військового, антигромадського режиму Директорії було б тим способом одразу ж і рішуче усунуто.

Одначе перевести в життя наміченого, постуляту не вдалось. Поперше, зазначений постулят не знайшов більшости в самій Партії; подруге, Директорія й окружуюча її військова й цівільна „отаманія" й слухати нічого не хотіла про скликання Центральної Ради й підпорядкування своєї діяльности майбутньому, звязаному з цим скликанням режиму. „Герої" ще не хотіли зійти з кону, не хотіли уступити робітниче-селянській суспільности того, що „вони зробили". Як таки так: взяти й просто уступитись, передати владу в Республиці Центральній Раді, без „універсалів", урочистих деклярацій й инших ознак „верховности" влади Директорії.

В такій атмосфері після довгих нарад з єдиним українським національним фронтом (з участю навіть хліборобів демократів) було, нарешті, остаточно усталено текст Деклярації Директорії (первісний начерк якої, надто „революційний" і зовсім непрпємлемий для с.-ф. і х.-д. було привезено з Винниці) і 26. грудня оголошено цю „підправлену" Декларацію, а також сформовано Раду Міністрів. Ось зміст цієї Деклярації:

„Героїчним поривом українського озброєного трудового народу зметено з лиця Землі Української руйнуюче поміщицько-монархичне панування — гетьманщину.

Україну вичищено від карних експедицій, старост, жандармів та иншпх злочинних інституцій пануючих кляс. Відновлено національно-персональну автономію, що забезпечує право кожної нації на вільне життя.

Цензові думи та земства, наставлені гетьманським урядом, скасовано і відновлено демократичні, вибрані всенароднім голосуванням орґани місцевого самоврядування.

До повного вирішення земельної реформи Директорія Української Народньої Республики оголосила, що всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користуванню попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у військо Республики для боротьби з гетьманом. Верховне порядкування цією землею належить Директорії Української Народньої Республики. Ця постанова стосується також до монастирських, церковних і казенних земель. Для переведення реформи організовано Народні Земельні Управи.

По „Наказу No I — Директорії—селянам" роблятяся описи контрибуцій, взятих поміщиками з селян для повернення їх покривдженим.

Так само ведуться слідства по всій Україні з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством, поміщиками та гетьманським урядом.

Постановою 9. грудня Директорія одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду в сфері робітничої політики. Відновлено восьми-годинний робочий день. Знов установлено колективні договори, право коаліцій і страйків, а також всю повноту прав робітничих фабричних комітетів.

У всіх инших галузях життя Директорія так само одмінила всі закони й постанови гетьманського уряду, направлені проти інтересів трудящих кляс і шкідливих для всього громадянства.

Уповноважена силою і волею трудящих кляс України — Верховна Влада Української Народньої Республики — Директорія цими заходами довершила перший акт соціяльного та національно-політичного визволення українського народу.

Слідуючим етапом нашої революції є творення нових, справедливих, здорових і відповідних до реального відношення сил у державі, соціяльних і політичних форм.

Директорія є тимчасова верховна влада революційного часу. Одержавши на час боротьби силу й право управління державою від першого джерела революційного права — трудящого народу, Директорія передасть свої повноваження тому ж самому народові.

Але Директорія вважає, що право управління й порядкування краєм повинно належати тільки тим клясам, які суть основою громадського життя, які творять матеріяльні та духовні цінности, які кровю й життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу.

Влада в Українській Народній Республиці повинна належати лише клясам працюючим — робітництву й селянству, тим клясам, що здобули цю владу своєю кровю.

Так звані „пануючі кляси", кляси земельної і промислової буржуазії за сім місяців цілковитого, нічим необмеженого свого панування на Україні доказали свою цілковиту нездатність і надзвичайну шкідливість для всього в управлінню державою. Маючи всі матеріяльні, фізичні і духовні засоби, маючи повну волю для орґанізації економичного і політичного життя, ці кляси внесли тільки дезорґанізацію й руїну в край. Дбаючи тільки про свої вузько-клясові еґоістичні інтереси, ці кляси вели воістину грабіжницьку політику в краю. Ними розграбовано, розкрадено й роздано в чужі імперіялістичні руки значну частину державно-народнього майна. Дбаючи тільки про накоплювання капіталів у приватних руках, ці люде довели промисловість до повного занепаду, а господарство краю до злиденного стану. Розцвіт спекуляції за панування цих правителів дійшов до нечуваних розмірів. Поводячись, як у завойованій країні, великовласники правили методом безоглядного терору насильства. Закопування живцем у землю, вирізування шматків живої шкіри, випікання очей так званими „поміщицькими карателями" були цілком нормальними способами управління народом. Будучи чужинцями в краю, великовласники брутально топтали національні права і здобутки нашого народу, ганьбили гідність його державности, продавали й зраджували з такими жертвами й такою працею збудовані державні форми.

З боку революційного правительства, постановленого народом, що в гніві й муках повстав проти цих гнобителів, було би злочинством супроти всього краю після всього цього допустити ці кляси до участи в правлінню країною.

Отже Директорія заявляє:

Кляси не трудові, експльоататорські, які живляться й роскоштують з праці кляс трудових, кляси, які нищили край, руйнували господарство й одзначили своє правління жорстокостями й реакцією, не мають права голосу в порядкуванню державою. Директорія передасть свої права й уповноваження лише трудовому народові самостійної Української Народньої Республики.

Директорія пропонує:

1. Трудовому селянству, що перше одгукнулось на поклик Директорії та встало зі зброєю в руках до бою з панством, по всій України з'їхатись у ґуберній і вибрати своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України. Ті делеґати будуть представляти там волю як того озброєнного селянства, що тепер тимчасово є у війську, так і тих, що мирною працею дома дономогають творити народний державний лад та порядок.

2. Мійському робітництву вибрати від фабрик, майстерень, заводів, контор та инших установ людської праці своїх делеґатів на Конґрес Трудового Народу України. Частина робітництва неукраїнської національности підчас боротьби українського народу з бувшим гетьманом ставилась до цієї боротьби не з повною активністю а частина нейтрально. Директорія гадає що в боротьбі за виз-

digitized by ukrbiblioteka.org

волення всіх працюючих не-українське робітництво забуде свою націоналыну нетерпимість і щиро та дружно прилучиться до всього трудового народу України.

3. Трудовій інтеліґенції, що безпосередньо працює для трудового народу, себ-то: робітникам на полі народньої освіти, лікарським помішникам, народнім кооперативам, служачим у конторах та инших установах так само вибрати своїх представників на Конґрес Трудового Народу України.

Місце й час одкриття праці Конґресу, а також норми виборів до нього Директорія оповіщає окремою інструкцією.

Конґрес Трудового Народу України матиме всі верховні права і повновласть рішати всі питання соціяльного, економичного та політичного життя Республики. Конґрес Трудового Народу, яко революційне представництво орґанізованих працюючих мас, скликається не по удосконаленій формулі виборів, якої додержати зараз неможливо. Надалі, коли настане мирне життя, він має бути заміненим представництвом працюючих мас, обраним по удосконаленій системі виборів, себ-то Установчими Зборами. Конґрес Трудового Народу має вирішити форми влади, як на місцях, так і в центрі. До цього вирішення Директорія вважатиме всякі спроби захвату влади якими-будь ґрупами насильством над волею Трудового Українського Народу і тому буде рішуче припиняти всякі такі самовольні виступи.

До Конґресу Директорія верховною властю своєю насамперед поверне селянству ті контрибуції, які було зібрано в нього поміщиками.

Рятуючи державу від дальшого господарського та промислового занепаду, розграбования та безоглядної експльоатації робітництва і всього населення, Директорія поставить на фабриках, заводах, та инших промислових установах державний робітничий контроль і пильно дбатиме, щоб промисловість набрала здорового, користного для народу життя.

Всі зусілля свої Директорія направить на таку орґанізацію народнього господарства, яка відповідала б сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску. Директорія вважає своїм обовязком взяти під керування Української Народньої Республики головні галузі української промисловости й направити господарство в них в інтересах працюючих кляс і всього громадянства, а не малої ґрупи кляси великовласників. Всі форми спекуляції Директорія пищитиме безпощадно, не зупиняючись перед карами військового часу. Для цього по всій Україні будуть орґанізовані „комісії боротьби з спекуляцією". Так само Директорія пильно дбатиме, щоб негайно трудові маси були задоволені предметами першої необхідности (шкури, мануфактури, залізних виробів та иншого краму, а також продуктів споживи).

Стаючи твердо і непохитно на шлях соціяльних основних реформ, Директорія вважає необхідним підкреслити, що вживатиме всіх заходів щоб уникнути анархичних, неорґанізованих і несистематичних форм цієї перебудови. Директорія вважатиме своїм обовязком погоджувати ці великі завдання з соціяльно-історичними і міжнародніми умовами, в яких у даний момент перебуває Україна, а також з тими кращими формами соціяльних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-европейська трудова демократія.

В сфері міжнародніх відносин Директорія стоїть на ґрунті цілковитого нейтралітету і бажання мирного співжиття з народами всіх держав. Ставлячи перед собою великі та складні завдання, Директорія хотіла би всі здорові трудові сили свого народу вжити не на криваву боротьбу з сусідами, а на утворення нового життя в краю та заведення порядку й ладу, так бажаного всім працюючим.

Так само у внутрішніх відносинах Республики Директорія ставить собі метою національну злагоду і дружне поєднання трудової демократії всіх націй, що заселяють Українську Землю.

Директорія щиро вірить, що спільними силами всіх працюючих трудовий народ України без жорстоких, кривавих і непотрібних форм боротьби досягне своєї мети. Одже класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого напування і раз на все примиритися з тим, що право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости, себ-то класам трудовим.

Трудову інтеліґенцію Директорія закликає рішуче стати на бік працюючих кляс і в інтересах творення нового справедливого життя для всього народу прикласти своїх сил, знання і науки для найкращого направлення будівничого соціяльного процесу. Соціялістичні партії та ґрупи всіх соціялістичних напрямів і всіх національностей. Директорія кличе поставитися з повним розумінням важности моменту і всі свої сили направити на правильну та достойну трудового народу орґанізацію волі його, на орґанізацію порядку й ладу по всій землі Трудової Республики.

Доручаючи негайне переведення в життя цих великих задач Правительству Української Народньої Республики — Раді Народніх Міністрів, Директорія вірить, що весь трудовий народ України щиро допоможе своєму Правительству в цій важній, відповідальній роботі.

Голова Директорії УНР В. Винниченко; члени Директорії: Петлюра, Швець, Андрієвський, Макаренко".

Українське міщанство, дрібна буржуазія, переполохані цією декларацією, називали її „большевицькою", а намічений нею курс політики „небезпечним і шкідливим для українського народу". Одначе в дійсности вона не була „большевицькою", тоб-то не була програмом рішучої клясової боротьби за повну перебудову сучасного суспільства на нових соціялістичних основах. Правда, в ній було би не мало досить революційних і неприємних не тільки для великої, але й дрібної буржуазії гасел, в ній місцями досить виразно підкреслювалась ідея диктатури працюючих мас, але в своїй сути, в глибині, вона була — компромісовою. Аналізуючи її конкретний зміст, ми не бачимо гармонії між революційно-клясовими постулятами її і наміченими конкретними заходами, не бачимо втілення в ній ясної і закінченої революційно-соціялістичної програми.

Декларація темними фарбами малює гетьманщину, констатує факт „героїчного пориву озброєного українського народу" проти диктатури поміщиків і капіталістів і під вражінням цих двох фактів цілком психольоґично підходить до проблеми трудової влади і намагається накреслити ідеал Трудової Республики. Але ширшого аналізу і обґрунтування цієї важної проблеми Декларація не дає. Питання перебудови соціяльно-економичних відносин на Україні на соціялістичних основах формулується невиразно і майже зовсім не ставиться в звязок з актуальною перебудовою капіталістично-буржуазного ладу в світовому масштабі. Побіжна згадка про це в Декларації (в словах: „всі зусилля свої Директорія направить на таку орґанізацію народнього господарства, яка відповідала б сучасному переходовому моментові, коли нищиться старий капіталістичний світ і на його руїнах сходять паростки нового всесвітнього ладу, який не знатиме ніякого гніту і визиску") на перший погляд революційна і глибока змістом, далі зводиться на опортуністичні манівці заявою, що Директорія буде уникати „анархичних, неорґанізованих і несистематичних" форм в перебудові соціяльно-економичного життя на Україні, погоджуючи свою роботу „з тими кращими формами соціяльних реформ, яких досягатиме світова, особливо західно-европейська трудова демократія". Цим декларація відхрещувалась від соціялістичної революції в сусідній Совітській Росії, від витворених там „форм соціяльних реформ" і недвозначно орієнтувалась на майбутні „кращі форми" західно-европейської демократії, яка в той час все ще йшла на поводі

digitized by ukrbiblioteka.org

німецьких, французьких і инших соціяль-патріотів, поволі і з великим трудом виділяючи з своїх рядів справді соціялістично-революційні інтернаціональні пролетарські течії. А цим самим одкпдалася актуальність соціялістичної революції взагалі і зокрема можливість переведення її на Україні.

Справді. До чого зводяться заходи, намічені в Декларації, в цілях перебудови суспільно-економичних відносин на Україні? Говориться про „державний робітничий контроль" на фабриках і заводах, про бажання „взяти під керування УНР головні галузі української промисловости", про боротьбу з спекуляцією і постачання селянам мануфактури. От і все. Що ж тут від соціялістичної революції? Хіба буржуазія не могла бути після цього спокійною за свої капітали? Адже ж цей проґрам був далеко поміркованіщий, ніж той який було намічено ще в IV Універсалі Центральної Ради!

Залишаючи в руках буржуазії головне знаряддя її панування — капітали, Декларація в той же час проклямує відсунення буржуазії від участи в державнім управлінню. Оріґінальний спосіб боротьби з буржуазією, з якого посміється не один соціяліст і не один капіталіст. Сами автори декларації підмітили його „ориґінальність" і постаралися пояснити, що він являється „не удосконаленим", часовим і що його буде виправлено тоді, коли на місце Трудового Конґресу — диктатури працюючих — прийдуть Установчі Збори і буржуазія в додаток до своїх маєткових прав приверне собі і права політичні. Чи не жалюгідна, безнадійна плутанина? Чи не краще було б сказати це саме з самого початку і одверто: на поміщиків і капіталістів маємо зуба, під гарячу руку хотіли навіть зовсім винищити це кодло, але, подумавши, вирішили полякати трохи „контролем" і зажити в мирі та дружбі; хіба що західно-европейська трудова демократія дасть собі з своєю буржуазією иншу раду, то тоді й ми підемо иншим шляхом.

Такий дійсний зміст декларації революційні слова його тільки затемнили. Це декларація не клясової революційної боротьби за соціялістичні ідеали, а чистісінька дрібнобуржуазна, міщанська маніловщина, якій би хотілось „досягти своїх ідеалів без жорстоких кривавих і непотрібних форм боротьби", яка в хвилину рішучої й іменно „жорстокої і кривавої" боротьби українських працюючих мас з своїми клясовими ворогами, в хвилину, коли та перемога була зовсім незакріплена і незреалізована, коли на Дону і на Півдні, в районі Одеси російська, українська і світова буржуазія готувалась іти з огнем і мечем на українського робітника і селянина для пового поневолення його, — зверталась наївно з „батьківським" словом поради до цієї самої буржуазії — „розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість її панування і раз на все примиритись з тим, що „право рішати долю більшости народу повинно належати тій самій більшости."

Так, звичайно, не міг писати пролетар-мійський і сільський, так могли писати вік тому соціялісти утопісти — Фурє, Сен-Сімон, Р. Овен, а в XX віці — дрібно-буржуазна, міщанська інтеліґенція. Не що инше, як та сама маніловщина, був проґрам „зовнішньої політики", намічений в Декларації. Бажання задержатись нейтрально між двома силами — совіт-

ською Росією і світовим імперіялізмом, що через Україну топтав шлях на Совітську Росію, було не здійснимою, шкідливою для українських працюючих мас і злочинною для соціяліста утопією.

Фактична діяльність директоріянської влади і самої Директорії — до оголошення наведеної Декларації, підчас її оголошення і після — явилась найкращою характеристикою дійсного її змісту, дійсних переконань, жадань і ідеалів директоріянських кругів, обставинами поставлених на тяжкий пост керовників української робітниче-селянської боротьби.

На тій діяльности ми спинялись вже і докладніще спинимось далі, тепер же вкажемо на ті два факти, що мали своє місце в день оголошення Декларації — на сформування Правительства і на „підтвердження" Директорії в справі існування рад робітничих депутатів.

3. „Революційна" Декларація і контрреволюційна дійсність („Підтвердження" Директорії й сформування Кабінету Міністрів). Не маючи ясного погляду на українську революцію, стоючи між двома стільцями — пролетаріятом і буржуазією — політики з Українського Національного Союзу не в стані були серіозно підійти до такої важної справи, якою являлось утворення революційного правительства реставрованої Республики. Замість того, щоб утворити класовий робітниче-селянський виконавчий орґан, Директорія (на чолі з В. Винниченком і Національний Союз (на чолі з М. Шаповалом) просто поділили міністерські портфелі між трьома партіями, які брали найбільш активну участь в повстанню проти гетьмана: між УСДРП, УПСР (ц. течії) і ПСС. Розвязка справи вийшла дійсно „мудра": всім дісталось приблизно по рівній пайці — так би мовити, „нагорода за труди" — і лівим і правим, однаковою мірою. Надзвичайна „объективність" і толерантність, що до буржуазії, яку можна пояснити хіба такою ж надзвичайною політичною глупотою соціялістів і революціонерів з Національного Союзу!

Наказом Директорії від 26. грудня було затверджено Раду Народніх Міністрів в такому складі: 1. Голова Ради Нар. Міністрів і Міністр Закордонних Справ В. М. Чеховський (у. с.-д.); 2. Міністр Внутрішніх Справ О. К. Мицюк (у. с.-р.); 3. Міністр Земельних Справ М. Ю. Шаповал (у. с.-р.); 4. Міністр Мистецтва Д. В. Антонович (у. с.-д.); 5. Міністр Морських Справ М. І. Білінський (у. с.-с.); 6. Міністр Народнього Здоровля Б. П. Матюшенко (у. с.-д.); 7. Міністр Почт і Телеґр. І. Д. Штефан (у. с.-р.); 8. Міністр Продовольчих Справ В. М. Мартос (у. с.-д.); 9. Міністр Торгу і Промисловости С. С. Остапенко (заявив себе у. с.-р.); 10. В. о. Міністра Військових Справ О. В. Осецький (у. с.-с.); 11. В. о. Мін. Нар. Освіти П. І. Холодний (у. с.-ф.); 12. В. о. Мін. Юстиції С. П. Шелухин (у. с.-ф.); 13. В. о. Мін. Фінансів В. П. Мазуренко (у. с.-д.); 14. В. о. Мін. Праці Л. Д. Михайлів (у. с.-д.); 15. Керуючий Мін. Шляхів П. К. Пилипчук (непарт., пізніще парт. респ.); 16. Керуюч. Управлінням Культів І. Л. Лина (непарт.); 17. Державний Контрольор Д. Л. Симонів (у. с.-с.); 18. Вик. об. Держ. Секретаря І. М. Сніжко. В короткім часі відбулися в складі цього кабінету незначні зміни: В. о. Міністра Освіти було призначено

digitized by ukrbiblioteka.org

І. Огієнка (у. с.-ф.), В. о. Держ. Секретаря М. Корчинського (у. с.-ф.), Міністром Єврейських Справ А. Ревуцького (евр. соц.-дем. партія Поале-Ціон); трохи пізніще Б. Мартос був призначений Мін. Фінансів.

Цей склад кабінету був національно виключно український; один тільки міністр єврейських справ був не-Українець. Це вже одно на ті часи багацько говорило на його некористь. Шкідлива ізоляція українських елементів таким чином не тільки не усовувалась, але дуже сильно поглиблювалась. Мало того, що в складі кабінету не було ні одного не-Українця, залишались не обсаженими до того ще й міністерські пости по міністерству великоруських і польських справ (які існували, згідно закону Центр. Ради про національно-персональну автономію, відновленому Директорією): Голова Директорії заявив, що ці міністерства не будуть відновлені „аж до вияснення політичних стосунків між Україною і Сов. Росією та Польщею". Таке „пояснення", звичайно, не сприяло утворенню справжнього класового робітниче-селянського фронту на Україні; воно несподіваним способом перекладало відповідальність за політику польської буржуазії на польський пролетаріят на Україні, а також позбавляло (коли не фактично, бо до здійснення плявів Директорії майже не дійшло через війни, то в припущенню) московське населення України певних прав тільки через те, що УНР не встановила приязних відносин з Сов. Росією.

З боку свого політично-партійного складу це був типовий витвір Українського Національного Союзу. В кабінеті недоставало для цілковитого відбиття єдиного національного фронту тільки хліборобів-демократів, та й то через те, що їх не було і в самому Союзі. Подібно до того, як в Національному Союзі домінувала дрібна буржуазія і правиця українських соціялістів, і кабінет мав в собі велику дрібнобуржуазну, міщанську більшість. Від українських соціялістів-революціонерів лівих в ньому, звичайно, не було ні одного представника. Від соц.-рев. центральної течії ввійшли в кабінет деякі особи, що до того часу мали дуже малі звязки з партією і власне невідомо коли і в який спосіб опинились в рядах партії. Правда, головою кабінета був В. Чеховський, с.-д. досить лівих переконань, але його вплив на напрям політики кабінету було паралізовано тим способом, що йому не дали можливости сформувати кабінет, а просто призначили головою сформованого Національним Союзом кабінету. Таким чином, В. Чеховський не міг впливати, а, значить, і відповідати за політику кабінету, возглавляючи кабінет цілком технично, про що він і сам заявив в пресі в свій час*).

Кабінет цей зовсім не відповідав по своєму політичному складу заповідженому в Декларації „словесному" „большевицькому" курсу політики; натомість він цілком відповідав дрібнобуржуазному, заплутаному і невиразному змістові дійсної її політики. Більшість його (і дуже велика)

*) Головною ціллю В. Чеховського при входженню в кабінет було не допустити до конфлікту між Україною і Сов. Росією, що вже тоді назрівав. Коли конфлікт стався, В. Чеховський прикладав усіх зусиль, щоб ліквідувати його і досягти миру між Україною і Сов. Росією і вийшов з кабінету, коли сі зусилля не здійснились.

хоч і належала до „соціялістичних“ партій, хоч може наївно і вважала себе „соціялістичною“, але в суті річи нічого спільного з соціялізмом не мала і бажала тільки одного — найшвидчого припинення революції (що називалося „припиненням анархії“) і встановлення звичайної буржуазно-демократичної республики (що формулувалось, як обстоювання „народньої республики“). Диктатура працюючих мас, трудовий принціп, знищення капіталістично-буржуазного суспільства і запровадження нових форм суспільного життя, інтернаціональна солідарність працюючих мас, клясова боротьба — все це були річи незрозумілі, чужі і далекі більшости „соціялістів“ з цього кабінету. Через це утворення його (і саме в день оголошення Декларації) і доручення саме йому здійснення намічених в ній заходів було найкращим вияснениям дійсного змісту „большевицької“ Декларації. Затвердженням цього кабінету Директорія і кола, на які вона спіралась, давали доказ того, що їм не під силу розвязати завдання, поставлені перед українською революцією, що вони, як були, так і залишились „героями“ і провідниками єдиного національного фронту і тільки його, і не піднялись до того, щоб стати провідниками робітниче-селянських мас України в їх клясовій, соціяльно-економичній боротьбі*).

„Піддекларація“ Директорії, оголошена в день оголошення „большевицької“ Декларації, свідчила про це ще раз. В тій „піддекларації“, Директорія заявляючи про свое опікування робітничими орґанізаціями, в той же час попереджала, щоб ради робітничих депутатів, „а ні при виборах до них, а ні в своїй діяльности“ не допускалися до захвату власти. В „Трудовій Республиці“ трудові, працюючи маси не допускалися до здійснення влади на місцях в формі своїх клясових орґанізацій. Трудові маси позбавлялися можливости в орґанізованих клясовых формах вести боротьбу за той новий суспільний лад, „який не знав би ніякого гніту й визиску“, як про це говорилося в „большевицькій“ Декларації Директорії.

Задача поспіти за розвитком революції, усвідомити її завдання і намітити правдиві шляхи до їх розвязання виявилась непосильною для Директорії й скінчилась невдало. А дальша діяльність Директорії пішла вже в напрямку повної ліквідації і тих малих досягнень, які дала ця справа**).

*) По такому само „принціпу“, по якому було утворено кабінет міністрів, підбирала Директорія (власне голова її Винниченко, яко завідуючий закордонною політикою Республики) і своїх дипльоматів, висилаючи їх цілими потягами за кордон. На дипльоматичні посади у важніщих европейських центрах призначались здебільшого праві с.-д., непартійні, соц.-фед. та гетьманці (між иншим не було призначено ні одного соц.-рев. на посаду посла, чи голови дипльоматичної місії). Рада Міністрів, хоч і яка сіренька була, й то протестувала проти деяких прямо скандальних призначень, які робив В. Винниченко. Так Рада Міністрів протестувала проти призначення Юр. Гасенка (відомого авантурника) Головою Надзвичайної Дипльоматичної Місії в Букарешті; одначе Винниченко настояв на своєму і Гасенко став „дипльоматом“.

**) Матеріялом до характеристики політики Директорії та її правительства можуть служити, між иншим, закони та постанови, видані підчас перебування Директорії в Київі (в січні місяці). — За цей час видано Директорією слідуючі закони: 1. Закон про скасування гетьманського закону від 3. жовтня 1918 р. „про утворення Тимчасової Правительственної Комісії для порядкування справами

digitized by ukrbiblioteka.org

4. Контрреволюційна діяльність аґентів директоріянської влади (боротьба з пролетаріятом, еврейськи погроми). Контрреволюція, яку плодила через своїх аґентів Директорія всюди, де доходила її влада, являлася на перший погляд просто незрозумілим контрастом до її „большевицьких" деклярацій і заяв. Одначе контраст цей стає цілком зрозумілим, коли ми приймемо під увагу основний для даної річи факт, що Директорія в великій мірі припадково опинилася на чолі робітниче-селянської революції і в своїй діяльности та політиці спіралася на дрібнобуржуазні міщанські верстви, побіжно використовуючи в інтересах цих верств революційний ентузіязм трудового селянства і робітництва. Дрібна буржуазія українська сім місяців диктатури поміщиків і капіталістів мала нагоду переконатись, що та диктатура вилазить їй боком. З другого боку вона не забула ще останніх часів Центральної Ради і особливо хвилевого панування радянської влади на Україні, коли зазнавала може ще більших прикростей, як при гетьманщині. Звідси і випливала та „золота" серединка, не здійснена ще ніде в життю і не здійснима в капіталістично-буржуазнім суспільстві, про яку мріяла українська дрібна буржуазія. Геть буржуїв і большевиків: нехай живе українська дрібно-буржуазна, міщанська державність! Яскравий вислов цьому ідеалові дали в той час директоріянські отамани, великі й малі.

місцевого управління та господарства м. Київа" та закону від 15. листопада 1918 р. про доповнення зазначеного вище гетьманського закону; 2. Закон про скасування закону бувшого гетьманського уряду від 8. липня 1918 р. відносно „утворення Державного Сенату" і про відновлення діяльности Генерального Суду УНР, ва підставі закону Центральної Ради від 2. грудня 1917 р.; 3. Закон про скасування гетьманського „Статуту про тимчасові ревізійні комісії по перевірці діяльности орґанів місцевого самоврядування" і доповнень до цього Статуту"; 4. Закон про скасування закону бувшого гетьманського уряду від 28. листопада 1918 р. „про заснування державного симфоничного оркестру" (з дорученням правительству Директорії виготовити новий закон); 5. Постанову про передачу майна Ґенеральної Козачої Ради в роспорядження начальника канцелярії Директорії; 6. Закон про землю; 7. Постанову про закриття (на час 9—15 січня) доступу до сейфів в приватних банках та товариствах взаємного кредиту, з метою переведення контролю над цінностями в сейфах; 8. Закон та інструкцію про вибори до Трудового Конґресу; 9. Закон про достроковий призив молоді в армію; 10. Закон про тимчасові правила відносно порядку закриття підприємств та вчинення рощоту з робітниками; 11. Закон про зміну штатів професійних середньо-технічних шкіл і про асіґнування 2.300.000 карб. на удержання цих шкіл; 12. Закон про збільшення державної допомоги на утримання вчителів нижчих початкових шкіл і про зміну штатів вищих початкових шкіл; 13. Закон про поліпшення долі карних злочинців; 14. Закон про державну українську мову в УНР; 15. Універсал Директорії від 10. січня до селян з приводу видання Директорією земельного закону: 16. Закон про автокефалію Української Православної Соборної Церкви (про Всеукраїнський Церковний Собор і Український Церковний Синод).

Як бачимо, законодавство Директорії було дрібязкове і не мало на собі соціялістично-революційних ознак; торкалося воно здебільшого скасування гетьманських інституцій, законів та впорядкування національно-культурних справ (як закон про мову, освітні справи, автокефалію церкви то що). Виключенням являється тільки закон про землю та Трудовий Конґрес, при чому перший є повторенням слово в слово Земельного Закону Центральної Ради з деякими дрібними погіршуючими його двома-трьома додатками та змінами. Постулят скасовання цілого законодавства гетьманщини і привернення законодавства Ц. Ради, підтримуване м. ин. і головою Ц. Ради Грушевським, був відкинений директоріянськими кругами.

Директорії, під проводом бувших гетьманців, чинило орґанізовані єврейські погроми, що на Чернигівщині тероризував населення „отаман" Ангел, а на Волині невтомно „різав жидів" отаман Козирь-Зірка.

Яких застрашаючих форм прибрали в цей час єврейські погроми, бачимо між иншим з відозви „Центрального Комітету допомоги потерпівшим від погромів", оголошеній в другій половині січня 1919 року. В тій відозві читаємо:

... „Розлилась нова хвиля крівавих погромів і катування над низкою міст та містечок. В Овручі, Бердичеві, Житомирі, Летичеві, Чернякові, Коростишеві, Горностайполі, Івановці, Рівному, Чуднові, Олександрії (що на Волинщині), Дожбровицях, на станціях — Бобринській, Бахмачі, Фастові, Сарнах, Коростені то що забито багато Євреїв; їх мордовано, над ними знущалися; єврейське добро стає нодарковим; ллється єврейська безневинна кров. Нещастя набірає величезних розмірів, і не змалювати цього лиха. Сироти та вдови, старі та діти кричать про допомогу. Десятки тисяч Євреїв, які залишились голими та босими, без хліба і притулку, вимагають нашого співчуття та допомоги. Важко підрахувати збитки, які піднеслися вже до сотні мілійонів... Не гайте часу, бо лихо не жде і розміри його великі... З глибоким жалем і великим гнівом стоїмо перед своїми незасохлими могилами, з кривавим болем у серці бачимо нове нищення, яке поширюється все далі та далі". („Роб. Газ." ч. 442, 26. січня 1919 р.).

Ця погромна хвиля лягає тяжким пятном на Директоріянсько-Винниченківське правління і не через те, що немов би правлячі кола хотіли тих погромів; навпаки — Директорія і Уряд протестували проти погромів, асіґновували деякі кошти на допомогу жертвам погромів, уважно вислухували безконечні доклади, скарги та прохання міністра єврейських справ (до якого, до речи, стала в опозицію майже вся єврейська демократія), захожувалась орґанізовувати спеціяльні слідчі комісії з представників соціялістичних партій для викриття і покарання винних. Але всі ці заходи не досягали своєї мети навіть в найменшій мірі. В дійсности ні один отаман-погромщик не був покараний; у війську не було поведено відповідної аґітації, бо взагалі всяка аґітація серед військових була заборонена; в той же час реакційним курсом політики Директорії була унеможливлена орґанізація і робота рад робітничих та селянських депутатів, які єдині, як орґани орґанізованої демократії і влади на місцях, могли успішно повести спочатку оборону єврейського населення від погромів, а потім і боротьбу з отаманами-погромщиками. От в цьому загально-реакційному курсові політики Директорії на місцях, в її одірваности від революційного селянства і робітництва, в її преклоненню перед розгнузданою „отаманською силою", в „січовицькому" напрямку її політики (в чому признався і сам В. Винниченко на VI. Конґресі УСДРП: заявивши, що в конечнім результаті воля Осадного Корпуса для нього найвищий і найсявтішпй закон), витворився ґрунт для погромів і полягала причина безсилля Директорії.

Єврейська і українська соціялістична преса того часу даремно вказувала на ці страшні контрасти між „большевицькими" заявами та деклярацією Директорії і контрреволюційно-погромщицькою „практикою" орґанів її влади. Заведена дрібною буржуазією, ріжними отаманами та комендантами машина розгойдалась і спинити її ґазетними статтями чи маніловськими заявами „Верховної Влади" вже не можна було. Серйозних же заходів коло цього не робилось. В кінці грудня

digitized by ukrbiblioteka.org

відбулась єдина спроба порозуміння з пролетаріятом, а саме наради представників ріжних соціялістичних партій з урядом, але вона не дала ніяких наслідків. Українські соц.-рев. (ліві) і большевики, що були на цій нараді, мали добру нагоду переконатись, що з Директорії „не буде людей."

„Майже тиждень пройшов після соціялістичної наради з представниками правительства, — писала з приводу цієї спроби „Найє Цайт", орґан Обєдн. Євр. Соц. Роб. Партії. — Уряд домагався контакту з соціялістичними партіями. Партії виявили свою добру волю й прийшли. Поговорили від щирого серця, зазначили не дуже великі вимоги що до уряду, останній обіцяв дати прихильну відповідь і... на цьому залишились ми.

Ні, це власне не зовсім так. ‚На цьому', як було поперед, ми не зупинилися: курс уряду стає все більш правим. Не офіціяльний, звичайно, курс, але фактичний. Щоденно декларуються нові розяснення, видаються нові накази, які суперечать не тільки обіцянкам соціялістичного уряду, але взагалі всякому розумінню права та порядку."

Дійсно, стан облоги, цензура, заборона всякої аґітації, заборона робітничих зборів, полювання на „большевиків", під якими розумілись всі революційно-соціялістичні елементи — українські і не-українські — перейшли в систему директоріянського управління, а зріст українського дрібнобуржуазного шовінізму, української національної вплкючности та єврейських погромів перетворилися в постійне тло тої системи. В містах і навіть селах зростало велике незадоволення і обурення проти влади Директорії, яке захоплювало все ширші і ширші круги робітниче-селянського населення. Влада одривалась від населення, переходячи поволі „в становище гетьманської влади", як зазначала камянецька орґанізація українських с.-д. в своїй резолюції з приводу розгрому камянецьких робітничих клюбів *). Селяне почали насильно обеззброювати директоріянські військові відділи (з бувших гетьманців), які грабували і тероризували населення (на Харьківщині, Полтавщині і в инших місцевостях).

Так губила Директорія ґрунт під ногами, так облітали з неї пелюстки революційної слави.

5. Директорія, Антанта й Совітська Росія. Завдання міжнародньої політики явились для Директорії такими ж само непосильними, як і завдання внутрішньої політики. Позиція „нейтралітету", на яку

*) Про ці розгроми „Роб. Газета" (ч. 432. 12. січня 1919 р.) писала: „26. грудня (н. ст. 1918 р.) у помешкання Камянецького Робітничого Клюбу вірвалися озброєні чини республиканської охорони (бувша Гетьманська Державна Варта) і з криком ‚довольно с нас рабочих клубов!' почали нагаями розганяти робітників. Таке саме і в той же час скоїлося і в Робітничому Клюбі ім. Борохова ‚Поалє Ціон'. Хоч представники робітництва ходили після цього з протестом до п. Ґуберніяльного Комісара, але на другій день удруге було розігнано робітників із клюбу партії ‚Поалє Ціон'..." Загальними зборами Камянецької Орґанізації УСДРП з приводу цього було винесено резолюцію протесту такого змісту:

„Загальні зборп Кам. Орґ. УСДРП довідавшись про ганебні розгони аґентами місцевої влади робітничих клюбів — культурних і політичних осередків місцевого робітництва, висловлюють своє обурення з приводу цих вчинків і застерігають, що, ідучи таким шляхом, влада може опинитись у становищі гетьманської влади, бо місцевою вона може бути тікьки тоді, коли опіратиметься на робітництво і селянство і користуватиметься їх довіррям."

Цю резолюцію вирішено було оголосити в місцевих часописях, але цензура не допустила цього.

стала Директорія, була маніловщиною, бо нрецінь кожному було зрозуміло, що ні Сов. Росія, ні тим більше імперіялістична Антанта не хотіли й не могли зважати на той нейтралітет тоді, коли від порушення його залежав успіх боротьби тої і другої сторони. Мусіла б, здавалось, зрозуміти це і Директорія. Адже ж антанські аґенти з самого початку повстання не ховалися з своїми намірами і недвозначно давали зрозуміти це Директорії. Так, наприклад, французький консул Енно телеґрафував В. Винниченкові на початку грудня:

„Голові Директорії — Винниця і Київ. Антанта поставила собі метою боротьбу проти большевиків. Виходячи звідси, поперше, отряди добровольческої армії, що перебувають в Київі, повинні вважатися за військові отряди під командою їх начальників і мати змогу носити належні їм військові ознаки. Подруге — отряди добровольческої армії повинні зберігти свою зброю. Як що ж вони були обеззброєні, їх зброя мусить бути їм негайно повернена. Потретє — при цих умовах отряди добровольчої армії збережуть відносно Директорії повний нейтралітет. Четверте — я приїду у Київ після того, як буду мати контакт з командуванням союзних військ, перебуваючим в дорозі. Пяте — після мого приїзду отряди добровольчої армії візьмуть участь в боротьбі проти большевиків і будуть направлені на Одесу з тим. щоб приєднатися до армії ґенер. Денікіна. Нагадую, що армія ґенер. Денікіна користується моральною і матеріяльною піддержкою Держав Згоди (Антанти). Будь ласка, оповістіть про одержання цієї телеґрами і вкажіть вжиті вами заходи.

10. грудня 1918. р. Енно.“ *)

Про який нейтралітет після таких телеґрам могла бути мова? Правда, п. Енно ще не був Антантою, п. Енно був собі невеликим урядовцем, добре підкупленим гетьманським урядом. Та хіба справа полягала в особі? Хіба був хоч якийсь сумнів в тому, що він таки дійсно висловлює волю Антанти? Хіба про це не говорили антантські дипльомати ще на передодні повстання, коли гетьманське правительство прохало від них допомоги для „охорони краю від анархії“? Хіба в той час Антанта не вела вже наступу на Сов. Росією з півночи?

Та Директорія удавала, що всього цього вона не помічає і наївно вірила, що своєю „тонкою“ дипльоматією таки примусить світових імперіялістів і російську контрреволюцію відмовитися від своїх хижацьких замірів.

Бажаючи „задобрити“ Антанту, Директорія в своїй ноті до народів світа, висланій (в кінці грудня 1918.) до Правительств ріжних держав, а в тому числі і в першу чергу до Держав Згоди, писала, що „всі міжнародні зобовязання, всі вимоги міжнароднього права являються обовязковими для України і спадщина бувшої Росії в міжнародніх стосунках пропорціонально силам України переходить до останньої.“

Та Антанта зовсім не зважала на „миролюбиву“ політику Директорії. 18. грудня, після боїв, Французи, Поляки і російські добровольці, в супроводі ріжних „істинно-русских“ орґанізацій, вступили в Одесу. Через кілька днів в Одесі було вже орґанізовано „южно-русское“ правительство (в складі Касімова, Стерлігова, Сувчинського, проф. Білімовича, Кординіяна і Літвінова-Фалінського). А після цього Французи почали вигружати в Одесі нові військові частини та танки і поширювати свою владу в районі Одеси і далі вздовж

*) „Правда“ No. 277, від 20. грудня 1918 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

чорноморського побережжа, витискуючи звідти директоріянське військо і українську владу.

Щоб „врозумити“ Антанту, слідом за згаданою нотою Директорія послала в Одесу ґенер. Грекова, а правительство звернулося (по радіо, 3—4 січня) до Головного Союзного Командування в Одесі і до представників Франції, Англії, Італії, Америки, Сербії і Греції в Букарешті з проханням не допускати в Одесі до грабіжу військового майна, належного УНР, російськими добровольчими частинами, бо, мовляв, „по обставинам моменту майно те потрібне для української армії“. Ні ґен. Греков, ні ноти не досягали цілі. Французи з добровольцями думали серйозно окупувати Україну і зробити з неї базу для боротьби з большевиками.

В той же час ускладнялися відносини між Директорією і Совітською Росією. Коротка історія цих відносин така. Ще перед початком повстання проти гетьманщини Ю. Мазуренко, С. Мазуренко, В. Мазуренко і В. Винниченко вели переговори з делеґацією Совітської Росії в Київі (Д. Мануїльським і Х. Раковським) про справу повстання і майбутні стосунки між Україною і Росією на випадок повстання. Співчуваючи цілком ідеї повстання, російські большевики одначе попередили, що військової допомоги повстанцям не можуть дати; що ж до майбутніх взаємовідносин, то запевнили, що Росія не має ніяких аґресивних намірів що до України і, очевидно, буде жити в згоді з відновленою Українською Народньою Республикою. Таким чином, немов би наперед було передрішено справу взаємних доброзичливих стосунків між Російською і Українською Республиками.

Можливо, що російське совітське правительство й дійсно стояло на такій точці погляду — мирних відносин з Українською Народньою Республикою. Та вже, безперечно, зовсім инакшої думки що до цього були російські большевики на Україні, які підчас гетьманщини перебралися на Московщину і орґанізувались там (в літку) в автономну (від Рос. Ком. Партії) „Комуністичну Партію (большевиків) України“. Перебуваючи на еміґрації — в Московщині — большевики України ніколи не кидали думки про орґанізацію на Україні повстання проти гетьмана і Німців і відновлення влади „робітниче-селянського уряду України“. В серпні місяці 1918 р. задумано було підняти орґанізоване повстання по всій Україні. „Советское Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“, сформоване для цієї цілі, опублікувало маніфест-заклик до робітників і селян України піднімати повстання проти гетьмана. Одначе спроба ця скінчилась нічим: на заклик селянство і робітництво не одгукнулось, і „Советское Рабоче-Крестьянское Правительство Украины“ було скасовано Другим Зїздом Комуністичної Партії (большевиків) України, що відбувся в жовтні місяці 1918. в Москві.

Таким чином, большевики України тимчасово відмовились від думки підняти повстання якраз в той мент, коли українські директоріянські круги орґанізовували повстання і, врешті, підняли його під своїм проводом. Для большевиків створилась неприємна ситуація. Одначе хоч і з запізненням, вони все ж рішили приєднатись до повстання й собі, і дійсно розвинули, паралельно з Директорією, і свою акцію. Ніякого

порозуміння з українським повстанським центром при цьому не було. На спіх знову було складено „Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України“, яке і повело боротьбу одночасно з гетьманом і „Центральною Радою“, тоб-то з Директорією. В своєму маніфесті („Известия Всерос. Центр. Исполн. Комитета Сов. Раб., Крестьян. и Каз. Депутатов“ за 1. грудня 1918 р.) це правительство заявляло, що воно стає „во главе возставших масс“, ставить своєю ціллю боротьбу за совітську владу і пропобіцювало далі скликати „після перемоги над контрреволюцією і відродження совітської влади на місцях“ всеукраїнський зїзд рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, щоб передати йому свою тимчасову владу. „Всякий примушуючий, або умовляючий виконувати роспорядження гетьмана або Центральної Ради, або їх аґентів на місцях, — писало ТРСПУ в маніфесті, підлягає розстрілу на місці“. В пізніщих відозвах цього правительства фіґурувала вже ие Центральна Рада, що в дійсности не мала відношення до повстання, а Директорія. Про яке-будь порозуміння з Директорією тимчасове роб.-сел. правительство України і не думало. В своїх відозвах воно називало Директорію контрреволюційною бандою і закликало селян та робітників до боротьби з нею.

Большевицькі відділи розвинули свою акцію одночасно в ріжних місцевостях України: на Чернигівщині, Харьківщині, Катеринославщині і в районі Гомеля, де на територію України з боку Сов. Росії посунули реґулярні військові частини. Головним вдохновителем „робітниче-селянського уряду“ в його непримиримій політиці, що до Директорії був Ґ. Пятаков, старий ворог українського національного руху. Довший час одначе „робітниче-селянський уряд“ не уявляв із себе, не зважаючи на грізні маніфести, серйозної небезпеки для Директорії. Робітники і селяне, не встигнувши придивитись до політики Директорії, не йшли на осліп на боротьбу з нею; навпаки, на початках, після повалення гетьманщини селянство виявляло навіть бажання підперти її. Одначе ситуація різко змінилась з того часу, як робітниче-селянський уряд одержав військову поміч від Совітської Росії і повів формальний військовий наступ на Харьківщину і Катеринославщину. Мабуть російське совітське правительство вирішило стати виразно на бік тимчасового роб.-сел. уряду України після того, як втратило надію на порозуміння з Директорією і віру в її соціялістичність та революційність. Справа в тому, що вже входження в склад Директорії та ще на посаді головного отамана війська Республики С. Петлюри дуже підривало довірря до соціялістичности Директорії. С. Петлюра мав в російських большевицьких кругах дуже сталу репутацію, як переконаний контрреволюціонер і погромщик. Підозрілим здавалось і одмовлення Директорії, в часі перебування її у Винниці, від встановлення якогось контакту з Совітською Росією. На запрошення російських большевиків, передане через Укр. Революційний Військ. Комітет у Київі, прислати представника в Гомель, де був тоді Д. Мануїльський, Директорія не відгукнулась, свого представника не послала. В той же час Директорія вела переговори з Антантою. Так відносини з Сов. Росією і залишались невиясненими, а тимч. р.-с. уряд провадив далі свою войовничу політику.

digitized by ukrbiblioteka.org

В кінці грудня Міністр Закордонних Справ В. Чеховський запитував (телеґрафічно) Раду Народніх Комісарів в Москві, „чим викликаний рух совітського війська на територію України". У відповідь на це запитання Комісар Закордонних Справ Чичерін телеґрафував, що „совітський російський уряд не має відомостей про посування війська Російської Соц. Федер. Сов. Республики на територію України" і прохав „подати точні дані про факти" посування такого війська. Поки йшло це радіотелеґрафічне листування, підчас якого Комісар Чичерін вперто заявляв, що ніякі російські військові частини не наступають на Україну, що ва кордоні України оперують, певно, якісь банди і так далі, становище під Харьковом робилось все серйозніше. В останні дні грудня під Харьковом йшли вже справжні бої між українським і совітським військом. Балбачанівські добровольці готувались до евакуації Харькова. З допомогою Совітської Росії і без неї, використовуючи незадоволення працюючих мас проти Директорії, яке зросло на ґрунті злочинної контрреволюційної діяльности директоріянських отаманів, „Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство України", несучи гасло радянської робітниче-селянської влади і соціялістичної революції, загрожувало — зруйнувати зовсім ґрунт під ногами Директорії.

Так утворилось становище, яке не залишало ніяких надій на збереження Україною нейтралітету. З півдня, від Чорного моря сунула котрреволюційна московсько-французька орда; з заходу — польська шляхта (що посунулась вже на Волинь); з півночи — військо Совітської Росії з українським пролетаріятом — мійським і сільським.

Треба було солідарізуватись з одним, або з другим фронтом: з власними працюючими масами і Совітською Росією або з українською буржуазією і світовим антантським імперіялізмом. Иншого виходу не було. Директорія й зробила це: ціл голосні заяви про нейтралітет, вона все дужче й дужче схилялась в бік буржуазної, імперіялістичної Антанти. „Дід Луценко" (лікарь, укр. самост. соц., що командував республиканським військом під Одесою) даремно вмоляв Директорію дозволити йому роспочати військову акцію проти добровольців і „скінути Антанту в море".

Розділ II.

Курс на парляментарний демократизм і світову буржуазію. (Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом).

6. Війна з Совітською Росією. Відносини між Сов. Росією й Українською Нар. Реепубликою з кожним днем погіршувались. Трудно з певністю сказати, чи припускала московська Рада Народніх Комісарів (стоячи на ґрунті переведення соціялістичної революції у всесвітньому масштабі), можливість визнання незалежности Української Народньої Республики і мирних добросусідських відносин з нею. Відомо, що в грудні місяці 1918 р. Рада Нар. Комісарів скасувала, в звязку з анулюванням берестейського договору, свою попередню постанову про визнання

самостійности України*). Факт цей говорить, звичайно, не про добрі наміри Совітської Московщини, що до незалежности України. Ті ж дипльоматичні документи, якими обмінювалась Директорія з Радою Нар. Комісарів в кінці грудня 1918 р. і на початку січня 1919 р. не тільки не виясняють зачепленого питання, але ще більше затемнюють його, бо Рада Народніх Комісарів писала їх цілком „дипльоматично", свідомо замовчуючи і перекручуючи факти та даючи обіцянки, яких, очевидно, не виконувала. Замісць того, щоб одверто сказати, що Совітська Московщина тільки тоді припинить наступ совітського війська на Україну і вступить у взаємні добросудські відносини з Україною, коли Директорія стане на ґрунт радянської влади і соціялістичної революції та заключить з Совітською Росією найтіснішний військовий і економичний союз для закріплення революції і оборони совітських республик від світового імперіялізму, Рада Народніх Комісарів „втирала очки" тим, що, мовляв, ніяке совітське військо не йде на Україну, що Московщина не зазіхає на самостійність України, що Рада Народніх Комісарів згожується приступити до мирових переговорів з Директорією і так далі. Така „дипльоматія" вносила плутанину у відносини, утворювала в українських революційних колах переконання, що Совітська Росія дійсно не думає воювати з Україною і що немов би тільки „авантюрник і україножер" Пятаков, з товаришами хочуть втягти Українську Народню Республику у війну — з метою знищення державної самостійности України. Як уявляли собі в той час ситуацію українські соціялісти, видно з тогочасної преси. Наводимо тут для ілюстрації кілька хронікальних заміток з „Робітничої Газети". В No. 430, 7. січня 1919 р., подаючи відомости про стан переговорів Директорії з Радою Народніх Комісарів, „Роб. Газета" писала:

„В ночі на вчорашнє число представник українського уряду Ю. Мазуренко мав розмову по прямому дроту з представниками Совіту Народніх Комісарів у Москві Чичеріним та Х. Раковським. Сповіщаючи про те, що вони одержали радіотелеґрами українського уряду з запитаннями про наступ совітського війська на Україну, Чичерін і Раковський заявили: ‚Мусимо довести до вашого відома, що ваші відомости про наступання нашого війська на територію України не відповідають дійсности. Згадані вами частини війська не наші. Ніякого війська Російської Совітської Республики на українській території нема. Воєнні операції на Українській території провадяться

*) В „Известиях Всероссийского Центр. Исполн. Комитета" від 24. грудня 1918 р. було вміщено слідуючий документ (подаємо в перекладі на українську мову):

„Всім установам РСФС Республики. Циркулярно. Постанова Народнього Комісаріята по Закордонним Справам. З огляду на те, що після анулювання Брестейського мирного договору Україна не визнається більше Совітським Правительством Російської Республики за самостійну державу, Народній Комісаріят по Закордонним Справам пропонує всім установам РСФС Республики строчно цокасувати всі постанови, що торкаються бувших українських громадян і вважати всі документи, виданні українською владою, не дійсними. З дня оголошення цієї постанови, всім особам і установам, що заступають інтереси бувшої Української Держави в межах РСФС Республики, пропонується негайно припинити свою діяльність і знятися з помешкань, які вони займають, вивіски та оголошення, що свідчили про їх діяльність, як установ і урядових осіб бувшої Української Держави. Заступник Народнього Комісара по Закордонним Справам Л. Карахан."

digitized by ukrbiblioteka.org

між військом Директорії та Пятаковським військом. Між Україною та Сов. Росією немає зараз ніяких збройних сутичок. Директорії не може не бути відомо, що Уряд Російської Соціялістичної Республики зовсім не зазіхає на незалежність України і що ще на весні 1918 р. наш уряд звернувся з гарячим привітом до Українського (совітського) Уряду, який тоді повстав до життя. Ми з задоволенням приймемо вашого представника у Москві.' В другій телеґрамі Совіт Народніх Комісарів повідомляє український уряд, що він вживе заходів, щоб полекшити проїзд українських делеґатів в районі Могилева і Ізи."

Далі в тій же ґазеті читаємо слідуюче інтервю з міністром закордонних справ В. М. Чеховським:

„Нашому співробітникові голова ради міністрів В. М. Чеховський заявив, що український уряд постановив послати в Москву делеґацію на чолі з С. П. Мазуренком для Переговорів з Совнаркомом. Делеґація ця має виїхати сьогодня. Наше правительство — підкреслив В. Чеховський — передасть всю владу Трудовому Конґресові і готове на все, щоб уникнути пролиття пролетарської крови."

Нарешті, ще нижче ґазета тішить себе звісткою про те, що Московський Совітський Уряд заявився проти „авантюри Пятакова":

„Отримано не провірені ще відомости, що Рада Народніх Комісарів різко виступає проти сепаратного наступу Пятакова і Коцюбинського на Харьків та Катеринославщину. Всю вину за цей наступ Рада Народніх Комісарів кладе на голову ініціяторів цього наступу. Рада Народніх Комісарів постановила на випадок, коли ватажки цього наступу не послухають приказу Совнаркома і не спинять наступу, оголосити їх по-за законом. Як передають цілком авторітетні особи, велику ролю у цій постанові відограли Ленін, Мануїльський і Раковський, які настоювали на тім, щоб ні в якім разі не робити наступу на Україну. У звязку з цим, як нас повідомляють, можливо, що в найближчі дні буде спинено наступ большевиків на Україну і що відповідю на ноту Директорії буде приїзд Мануїльського і Раковського до Київа і початок мирових переговорів."

А через три дні ця сама ґазета вмістила звістку про захоплення Харькова совітським військом і розпачливо писала (в передовій статті) в звязку з примарою нової війни з Совітською Росією:

„Наступ совітського війська є злочином, бо він штовхає близьку собі соціяльну силу на шлях реакції й шовінізму. Він є цілковито безглуздим навіть з погляду інтересів совітської влади, бо через його відносини і хід подій на Україні не можуть вільно розвинутись, а є всі дані для того, щоб ці відносини розвинулися іменно в тому напрямі, який є бажаний для совітської влади Росії, коли вона не лицемірно прагне до цього.

Ми не знаємо, чи акція совітської влади є злочин, чи помилка, але коли це помилка, то помилка фатальна і може бути катастрофичною не лише для революції на Україні, але й для російської совітської влади.

... Потрібні героїчні зусилля, аби спинити цю безглузду братовбивчу війну між двома соціялістичними країнами. Для цього потрібний рішучий і різкий зворот, як внутрішньої, так і міжнародньої політики української влади...

... І коли в даному разі умови для влади рад назріли, то хай буде влада рад. Повинен бути ліквідований внутрішній фронт громадянської війни, а з цим можливо буде ліквідований і зовнішній фронт."

Маючи перед собою з одного боку миролюбиві заяви Московського Совітського Уряду і з другого паралельно йдучі з цими заявами факти цілком протилежного значіння, українські соціялісти мали підставу запитувати, з чим тут має ться до діла: з злочином чи з фатальною

помилкою? Коли тут йде мова про необхідність корінної зміни внутрішньої і зовнішньої політики Директорії, то чому про це не говориться виразно, одверто і ясно? Чи тут йде річ не про характер української влади, а про самий факт її існування, про бажання знищити українську державність за всяку ціну, хоч би вона була і соціялістичною? Такі питання повставали тоді не у одного українського соціяліста й притишували опозиційні настрої супроти Директорії.

А міщанська та дрібно-буржуазна преса раділа; українська контрреволюція з задоволенням потирала руки і приказувала: „А що? Хіба ми вам не говорили? Ви їм трудовий принціп, ви їм владу рад, ви кличете до війни з українською буржуазією, а вони вам — дулю, а вони вам — кулю в лоб... через те тільки, що ви Українці...“ І контрреволюція зміцняла свої позиції та все виразніще вказувала на Одесу, на Антанту, як на єдиний рятунок від „московського імперіялізму“, що напосівся „знищити український народ“. „Трибуна“, орґан української дрібної буржуазії, побідним тоном писала:

„Як відомо, Директорія Української Народньої Республики зробила недавно пропозицію Совнаркому відновити мирові переговори, а замісць його большевицькі війська вриваються на територію України і загрожують знову тою окупацією, яка була минулого року. Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін робив спробу пояснити це тим, що то ніби нерегулярні большевицькі банди роблять напади, але ми маємо певні відомости, що нині вже регулярні частини, в склад яких входять не тільки Росіяне, а також Латиші, Китайці та Мадяри, беруть участь у поході на Україну. А коли взяти на увагу, що совітські війська ведуть наступ на території Білоруси, Литви, Латвії, Естонії та Фінляндії, тоді становиться ясним, що російські комуністи поставили своїм завданням окупацію всіх тих новоутворених держав, які повстали шляхом самовизначення народів...

З півночі насовуються на Україну большевицькі війська, щоб силою зброї пограбувати Україну, вивозячи хліб, цукор, вугіль то що. З півдня добровольчі війська роблять те саме, бо українське повстання припинило те грабування України, яке за час гетьманщини виявлялося не тільки в постачанні російським добровольчим формуванням під всякими назвами військового майна, а навіть і в допомозі грошима...

Ми вже мали нагоду висловлюватися, що єдиним виходом з такого тяжкого становища є тверда військова влада на просторі всієї України, орґанізація міцної дисциплінованої армії та порозуміння з державами Антанти...“

Директорія хиталася. Зерна революційно-соціялістичного ночування. закинуті в свідомість деяких членів Директорії ентузіязмом народнього повстання, тягли їх до зближення з Совітською Росією, підказували, що закріплення революційних соціяльно-економичних і національно-державних здобутків залежить від найтіснішого співробітництва з революційною Росією. Але з другого боку був страх, що Росія просто окупує Україну, коли довіритись їй; міщанська вдача малювала в уяві привабливі картини мирного, спокійного життя, яке, здавалось, могло прийти після „визнання“ України „сильними, високо-культурними і цивілізованими“ антантськими державами і „дружнього“ співжиття з ними. Воля двоїлась очевидно: кудою йти? Говорили з Антантою: домагались визнання, невтручання і тому подібних самостійницьких і демократичних річей. Телеґрафували без кінця до Москви: домагались знову признання, невтручання, щирої відповіді. Результат був один: ні там, ні там не визнавали, втручались, йшли з огнем і мечем. Та коли на півдні хоч

digitized by ukrbiblioteka.org

одверто говорили про свої заміри, одверто ставили свої вимоги, Москва „крутила", політикувала — обурливо і образливо, зовсім, здавалось, не зважаючи на те, що Директорія „стала ва большевицький шлях"; Москва вперто співала на один і той же мотив: „і я — не я, і зброя не моя".

6. січня 1919 р., в радіотелеґрамі (за N 508) на імя Міністра Закордонних Справ Чеховського, Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін відповідав на запитання Директорії про причини посування совітського війська на територію України, слідуюче:

„Ваші радіотелеґрами з 31. грудня та з 3. і 4. січня ми одержали. Перш за все ми примушені пояснити вам, що відомости, які ви маєте у вашому роспорядженню, не відповідають дійсности. Перечислені вами військові частини Совітської Росії на Україну не посовуються і навіть не стоять близько її кордону. Ніякого війська Російської Соціялістичної Совітської Республики на Україні немає. Військова акція на українській території в цей мент провадиться поміж військом Директорії і військом Українського Радянського Уряду, який є цілком незалежний. Поміж Україною та Совітською Росією немає теперь ніяких озброєних сутичок. Виявлене в ваших радіотелеґрамах бажання знайти мирне полагодження справи може відноситись тільки до конфлікту поміж Директорією і трудовими масами України, які прагнуть до заведення радянського устрою. Це є та сама боротьба трудящого люду за своє повне визволення, що ведеться в Латвії, Естляндії, Польщі й Білоруси проти влади експльоататорів і гнобителів, як власних, так і чужоземних, і проти всіх їхніх аґентів, прислужників.

Рух українських робітничих і селянських мас, який має на меті усталення рад на українській території, без сумніву, і надалі виливатиметься в формі озброєної боротьби, доки Директорія вживатиме що до совітів сучасну тактику насильного придушення. Перелічувати приклади цієї тактики влади Директорії тут є зайвим. Досить буде нагадати про розгон Харьківського Совіту, про заборону зібравь і мітінґів, як у Харькові, так і по инших місцях, про розгон зїздів селянських рад Харьківщини, про арешти харьківських страйкарів, а зокрема комітету залізничників, про приказ отамана Харьківської губернії під загрозою розстрілу видати в двадцять чотирі години проводирів страйку, про його ж телеґраму командуванню фльоти держав згоди з заявою, що Директорія поставила собі ціллю боротьбу проти большевиків, про видані в Київі прикази Директорії що до заборони всякої аґітації, яка йде в розріз з її політикою, про численні заяви Директорії, що вона не терпітиме утворевня як політичних орґанів, так і... (пропуск).. большевизму.

Нам відомо й про ноту Директорії до держав згоди з закликом дати їй допомогу проти большевиків себ-то проти руху трудящих мас, який має на меті утворення дійсної народньої влади. Нам відомо далі, що в цих закликах Совітська Росія обвинувачується в бажаввю подавити самостійність українського народу, як национальности. Це обвинувачевня являється брутальним наклепом, бо Директорія не може не знати, що Уряд Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики не зазіхає ані трошки на самостійність України і що ще весною 1918 р. ним було послано найгарячіще привітання самостійному Українському Урядові, який тоді сформувався. Політика Директорії відносно держав згоди є нічим иншим, як повторенням політики Української Центральної Ради відносно германського імперіалізму, військовими силами якого вона допомогла поневоленню... (кінець верозбірно).

У ваших, звернених до нас радіотелеґрамах, є заяви, що йдуть у розріз з усією політикою Директорії; в тих заявах говориться, що Директорія має намір у коріні змінити напрям політики, отже ми чекаємо фактичних доказів цієї зміни. Ми мусимо перш за все переконатись, що Директорія припинила боротьбу проти працю-

ючих мас України і вирішила оборонити її волю проти загрожуючого їй наступу англо-французького і американського імперіялізму.

При цих умовах ми з охотою приймемо в Москві вашого представника.
Народній Комісар Закордонних Справ Чичерін."

Трудно було скласти відповідь Директорії инакше, ніж склав її Чичерін, коли малось на увазі не уникнути конфлікту з Директорією, а навпаки — викликати його. Поперше, натурально виникало питання: для чого було заперечувати явний факт наступу війська Совітської Росії на Україну? Кого думалося цим обдурити? Адже ж Директорія фактично вела вже війну і не з ким иншим, як саме з військом Росії!*) Подруге для чого було говорити про „незалежний Український Радянський Уряд", який немов би справся в своїй боротьбі з Директорією виключно на повставше проти Директорії українське робітництво і селянство, коли такого уряду в дійсности не було? Коли головною підпорою того, сформованого в Москві „незалежного Українського Радянського Уряду" тимчасом була російська совітська армія! Нарешті, для чого було заявляти спочатку, що конфлікт відбувається виключно між „незалежним Українським Радянським Урядом" та Директорією, і як такий, мало обходить Совітську Росію, щоб пізніше, в кінці ноти признати, що таки мова йде про встановлення відносин між Росією й Україною й погодитись на переговори з Директорією в цій справі? Кажемо, що це все давало ґрунт для побоювань, що вся та „дипльоматія" Москви продиктована не страхом за революцію, не обстоюванням інтересів працюючих мас України та Росії, а всього лише московським націоналізмом, бажанням російських большевиків, заслiплених почуттям московського шовінізму, знищити українську державність.

В якійсь мірі побоюючись іменно цього російського націоналізму, побоюючись за державну — політичну й економичну незалежність України, Директорія відповідала Москві:

*) Пізніще, коли російське совітське військо взяло Київ, командір першої совітської бриґади Шорс і політичний комісар тої самої бриґади Шапаранський в розмові з співробітником УТА намалювали таку картину наступу совітського війська на Україну і зокрема на Київ: „Ще з літа 1918 р., в районі Курська почалось формування ґрупи війська курського напрямку. В осени того самого року партизанські відділи почали робити нападп по всьому українському фронті, а з першого листопада 1918 р. наступ повело реґулярне совітське військо (це твердження вряд чи відповідає дійсности: як ми вже згадували вище, перед повстанням проти гетьманщини ініціятори повстання прохали Х. Раковського і Д. Мануїльского про допомогу з боку Совітської Росії, на що останні відповіли, що такої допомоги Росія дати не може і обіцяли тільки збільшити так звану розвідочну діяльність російського війська в прифронтовій полосі з метою відтягнення гетьманського війська. Автор). Совітське військо комплектується переважно з селян і робітників і тепер уявляє з себе дисципліновану армію. По шляху наступу до реґулярної армії прилучались революційні відділи орґанізовані робітничими і селянськими підпольними орґанізаціями. Ці відділи єднаючись з армією, швидко звикли до дисципліни регулярної армії й цілком зливалися з нею. Наступ на Україну вівся в двох напрямках. Одна ґрупа наступала по напрямку Гомель—Чернигів—Київ, а друга по напрямку Ворожба—Суми—Харьків. Київська ґрупа почали наступ з станції Унечі—Зерново. По дорозі до Київа совітське військо не зустрічало особливого опору. Більше чи менше великі бойові сутички відбувались у Городні, Седневі, Чернигові, Бахмачі, Ніжині, Красновці, Демирці, Богдановці і Семиполках" („Черв. Прап.", 9. лютого 1919 р.)

digitized by ukrbiblioteka.org

„У відповідь на ноту Комісара по справах закордонних від 5. січня 1919 р. Директорія Української Народньої Республики заявляє:

Твердження Комісара закордонних справ, ніби на територію України російське військо не вступає, по перевіреним відомостям, есть або умисним перекручуванням правди або ж цілковитою непоінформованістю Комісара закордонних справ. В районі Харькова оперує регулярне військо російської армії. Складається воно переважно з Китайців, Латишів, Мадяр та почасти Руських. Звідси й друге твердження Комісара справ закордонних, ніби це військо складається з Українців, явно не відповідає дійсности. Це китайсько-латишське військо, проходячи по території Української Республики, спустошує, грабує у селян та всього населення все їх майно, складає на вози, вантажить на захоплені поїзди й одправляє в Росію. Представників української народньої влади та окремих осіб української національности — селян, робітників, інтеліґенцію — Латаші та Китайці розстрілюють без усякого суду, чинячи перед тим над ними звіряче катування, й просуваються в межі Української Республики, зазіхаючи на життя і майно робітників та селян на Україні.

З огляду на те, що вказане латишсько-китайське військо утримується й формується за кошт Російського Уряду, а з другого боку, з огляду на те, що Комісар по справах закордонних Російської Республики явно ухиляється від прямої відповіді на поставлене йому Урядом України запитання про мету наступу на Україну, який провадить російське військо, Директорія Української Народньої Республики в останнє запитує Уряд Російської Республики: що повинен означати цей наступ російського війська та його поводження на території України, як на завойованій землі.

При цьому Директорія вважає потрібним додати ось що:

Комісар справ закордонних, заперечуючи участь російського війська в нападі на Україну, в той же час пропонує Урядові Української Народньої Республики розпочати мирові переговори на умовах зміни курсу внутрішньої політики Українського Уряду що до партії комуністів та совітів робітничих депутатів. З цього передовсім виходить те, що російський Уряд без усякого на те права втручається у внутрішні справи українського народу, а по друге — силою китайсько-латишських штиків бажає завести на Україні такий лад, який був би бажаним Російському Урядові. На це Директорія заявляє, що нікому не дозволить за спиною українського трудового народу вирішати його долю. Влада на Україні належить і належатиме трудовому народові, себ-то тим клясам його, котрі складають основу всього соціяльно-економичного та національного життя на Україні, а саме: трудовому селянству, що становить 85 процентів усього населення, робітникам та трудовій інтеліґенції. Конґрес Трудового Народу України, що скликається з представників цих кляс у відповідній значінню кожної кляси пропорції, матиме в Українській Республиці всю повноту влади й право остаточного визначення форм влади, як у центрі так і на місцях.

Між тим Російський Уряд ставить умовою перемирря передачу влади на Україні совітам робітничих депутатів, себ-то, инакше кажучи, весь трудовий український нарід бажає піддати владі мійської робітничої кляси і то тільки тій його частині, яка зветься ‚большевиками', кляси, що становить не більше 4% усього населення, при чому робітнича кляса України в значній кількости складається з російських приходьків, що переїхали сюди підчас війни. Таким чином, утворення так званих большевицьких совітів, на яких настоює російський Уряд, віддало б усе українське селянство й інтеліґентний пролетаріят під диктатуру фабричного, по кількости незначного пролетаріята, а державність України під волю зайшлого елементу.

Директорія цього не допустить. Директорія ясно бачить мету Уряду Народніх Комісарів: йому необхідно за допомогою цих ‚большевицьких совітів' захопити багату хлібом, угіллям та иншими продуктами Україну, а також зробити її своєю кольонією, якою вона була майже три століття під владою російських царів та всіх російських імперіялістів. Через те влада на Україні в руках місцевого дійсно українського народа, головним чином селянства, являється перешкодою для імперіялістичної мети Російського Совітського Уряду і тому цей Уряд вже заздалегідь не визнає Конґреса

Трудового Народу України, віддає його на глум і вважає причиною, що виправдує наступ на Україну.

Директорія Української Народньої Республики доводить до відома всього трудового народу України й усього світа, з якою метою наймані совітські Китайці і Латиші йдуть на Україну, і повторює, що трудовий український нарід нікому не дозволить насилувати свою волю і що найманим Латишам та Китайцям він протиставитиме свою силу і до останньої краплі крови боротиметься проти насильства за право вільного порядкування своєю долею.

Одначе, повторюючи, що Уряд Української Народньої Республики бажає жити в мирних відносинах з усіма своїми сусідами, не бажаючи проливати крови навіть найманих Китайців, а тим паче синів свого народу, прагнучи мирно вирішити всякі конфлікти, Директорія пропонує Уряду Російської Республики протягом 48 годин дати відповідь на такі запитання:

1. Чи згоден Уряд Російської Республики припинити воєнні операції проти Української Республики та її трудового народу?

2. Коли згоден, то чи зобовязується негайно вивести своє військо з території України?

З свого боку Директорія заявляє, що, при виконанні умови виводу російського війська з України, Уряд Української Республики готовий приступити до мирових переговорів і товарообміну. При цьому Директорія заявляє: всяке ухилення від прямої відповіді або ж мовчанка на протязі запропонованих 48 годин, себ-то до 24. години 11. січня, Директорія вважатиме за офіціальне оповіщення війни з боку Російського Уряду Українській Республиці. Директорія це оповіщення війни прийме з усіма наслідками, які з цього виходять, як що до Російської Совітської Республики, так і що до всіх її політичних та воєнних аґентів на території України.

9. січня 1919. р.

Голова Директорії В. Винниченко. Члени Директорії: Петлюра, Андріевський, Макаренко, Швець. Міністр закордонних справ Чеховський."

На цю ультимативну ноту Директорії, з Москви строчно відповіли на імя Міністра закордонних справ Чеховського слідуюче:

„У відповідь на вашу телеґраму від 10. січня за No. 507 Російське Совітське Правительство знов підтверджує в найкатеґоричнішій формі свою попередню заяву, що серед війська, яке бореться проти Директорії, нема ніяких військових частин Російської Республики. Тому ваша ультимативна вимога припинення нами військової акції проти Директорії і виводу російського війська з України являється безпредметовою.

Ваше твердження, що на вас наступають Латиші, Мадяри і Китайці, завербовані на кошти Російського Совітського Правительства, являється повторенням того наклену, який розповсюджує проти нас уже на протязі року імперіялістична і контрреволюційна преса, що бажає цим знесилити і скомпромітувати успішну революційну оборону, яку Совітська Росія веде проти всіх білоґвардійських фронтів, і ви не можете не знати, що серед українського совітського війська, яке бореться проти вас. нема ані Китайців, ані Мадяр, ані Латишів.

Які елєменти бються проти Директорії, вам чудово відомо хоча б з того факту, що по-большевипькому настроєні селяне Київщини, Полтавщини і Чернигівщини, котрі повстали ще минулого літа в період панування гетьмана і німецької окупації, билися цілими місяцями за гасла радянської влади. Горожанська війна, котра йде тепер на Україні, не є діло якихсь аґентів совітської влади, але є природним результатом тої внутрішньої боротьби, яка ведеться на Україні поміж робітництвом і бідним селянством з одного боку й українською буржуазією з другого. Ваші спроби представити прихильників радянської влади складеними тільки з одного мійського пролетаріяту України, при чому ви протиставляєте йому ціле селянство, яке немов би то ставиться прихильно до Директорії, суперечать загальновідомому фактові що український повстанський рух, який боровся за радянську владу на Україні, переважно відбувався по селах, в той час як у містах мав місце страйковий рух.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ми з обуренням протестуємо проти ваших спроб представити міського й промисловий пролетаріят на Україні, працею якого утворена вся українська промисловість, як гурток приходьків, які борються не за своє політичне та економичне визволення, але являються провідниками російського імперіялізму, в якому ви обвинувачуєте й совітську владу Росії, — тоді як тільки радянська форма, яка одчиняє широко шлях до самостійности робітництва та селянства, в стані забезпечити справжнє національне самовизначення трудового люду на Україні. Ваші зусилля виставити ту горожанську війну, що є зараз на Україні, як війну поміж Україною та військом Російського Правительства, розбиваються вже через самий той факт, що представники й члени вашого Уряду, рахуючись з впливом Української Комуністичної Партії, який весь час збільшується з успіхом війська Українського Совітського Уряду, не один раз виявляли бажання згоди з обома, при чому робилися заяви, що, на випадок установлення парляментарних відносин, представники Української Комуністичної Партії зможуть, ви гадаєте, ввійти в склад Уряду. Така спроба з вашого боку є доказом того, що ви вважаєте Українську Комуністичну Партію реальним представником Українського робітництва та селянства. Ми повинні одночасно протестувати проти вашого стремління представити радянську владу на Україні, як диктатуру незначної кількости міського пролетаріяту, бо радянська влада репрезентує не тільки промисловий пролетаріят, але й усе трудове селянство.

З огляду на виявлене з боку Директорії бажання полагодити всі суперечні питання шляхом офіціяльних та міжпартійних переговорів, ми пропонуємо вашим делеґатам прибути в Москву. Не зважаючи на те, що вашою останньою телеґрамою, замість того щоб іти на зустріч нашій пропозиції, погрожуєте нам оголошенням війни, ми лишаємось при нашій пропозиції, яка має на меті усунення сутички між Совітською Росією та Україною. Підходящим місцем для переговорів ми вважаємо Москву, звідки ваші делеґації, користуючись звичайною недоторканістю й екстериторіяльністю, матимуть змогу зноситись по прямому дроту з Директорією.

Народній Комісар закордонних справ Чичерін."

На цім дипльоматична телеґрафічна суперечка між Директорією і Радою Народніх Комісарів скінчилась.

Директорія, під натиском Голови Кабінету В. М. Чеховського (і стоячих за ним революційно-соціялістичних українських ґруп) посилає в Москву надзвичайну дипльоматичну місію на чолі з у. с.-д. незалежником С. Мазуренком (в склад місії, між иншим входив, як радник, і у. с.-р. Ярослав). Місія мала заявити, що Директорія погоджується на радянську форму влади на Україні, з забезпеченням в радах правильного представництва українського селянства (тоб-то на систему трудових рад), що Директорія піде на заключення економичного договору і військового союзу з Совітською Росією в цілях боротьби з російською доброволіею і оборони обох республик від наступу антантського війська; в заміну мав бути припинений наступ російського війська на Україну і визнана незалежність Української Республики з тою верховною владою, яку встановить Трудовий Конґрес.

Здавалось би, треба було після цього почекати хоч першої звістки від місії С. Мазуренка, перед тим як робити якісь дальші заходи в справі взаємовідносин з Совітською Росією. Одначе раптом курс було змінено досить несподіваним способом. „Отаманія", довідавшись про посилку місії і взагалі про „не стійкий" настрій Директорії і „соціялістичного" правительства, мобілізувала всі свої сили й з усього розгону

вдарила... не по російському війську, а по Директорії. Отаман Балбачан оголив фронт, кинув Харьківщину, подався на Полтавщину й звідси почав вимагати (через окремі делеґації) від правительства негайного офіціяльного й урочистого оголошення війни Совітській Росії (одночасно ведучи сенаратно від уряду переговори з Доном і добровольчою армією), погрожуючи в противному разі здати большевикам в кілька день все Правобережжа. Отаман С. Петлюра з отаманією в Київі зробили натиск з свого боку, заявляючи, що не можуть воювати одночасно на два фронти — з Антантою й з Совітською Росією, — вони запропонували „раз на завше виявити, що ми не большевики" й таким чином розчистити ґрунт для порозуміння з Антантою. Дрібна буржуазія, міщанство, перелякане наближенням большевицького фронту, викинули гасло „батьківщина в небезпеці!" і почало вимагати від Директорії негайного і за всяку ціпу порозуміння з „веспльною" Антантою.

І досягли свого. „Большевицький" настрій голови Директорії В. Винниченка розвіявся, й Директорія, вслід за посланою до Москви делеґацією, оповістила 16. січня офіціяльну війну Совітській Росії.

Московська „дипльоматія", зміцнивши позиції української буржуазії, пхнула Директорію, в обійми реакції.

Голова Кабінету Міністрів Чеховський побачивши, що його мирова місія скінчилась невдачою, заявив про свою одставку.

7. Випрохування „техничної" допомоги у Антанти. Директоріянські дипльомати в Одесі — ґенер. Матвіїв, Галіп і ґенер. Греків „старалися". Повернувшись до Київа, ґенер. Греків зробив Директорії потішаючий доклад, після якого київські ґазети „з поінформованих джерел" повідомляли (20. і 21. січня), що „переговори Директорії з союзниками в Одесі прийняли гарний оборот" і що в урядових колах „сподіваються, що через кілька день остаточно дійдуть до згоди", наслідком якої, між иншим, мовляв, буде одставка україножера і русофіла консула Енно. Отже цілковита зміна антантської політики що до України. В дійсности ж всі ці потішаючі відомости просто були вигадані „дипльоматами" для того, щоб остаточно прихилити директоріянців в бік Антанти й довести до цілковитого розриву переговорів з Совітською Росією.

Оголосивши війну Совітській Росії, Директорії нічого більше не залишалось, як горнутись під крило Антанти, чи хотіла вона того, чи не хотіла стратегичне становище на східно-европейському революційному фронті — на українському участку — було в той час слідуючим: Реакційний Дон захопив Катеринославщину і Таврію; Румунія захопила Буковину і Бесарабію; Польща напірала на Холмщину; Антанта розташувалась по всьому півдню України, сягаючи фронтом по Дон і Румунію, підпомагаючи в той же час Польщі в її боротьбі з Українцями за Галичину; при чому фронт Антанти на півдні України був побудований ясно в цілях переведення широкої кампанії проти большевиків (заходячи в лівий фланг російської большевицької армії і спіраючись на головні узли та маґістралі морські і залізничі — Одеса, Миколаїв, Херсон, Севастополь).

Боронитись від Совітської Росії, навіть оточеної з усіх боків ворогами, власними силами не було змоги. Робітництво, стероризоване

digitized by ukrbiblioteka.org

військовим отаманським режимом, від глухого невдоволення, почало переходити до збройних виступів проти Директорії. Вісти про успіхи радянського війська, втрата Директорією Харькова, впевняли робітництво в тимчасовости Директоріянської влади і спонукали до акції, направленої на наближення сподіваного кінця її. Селянство Харьківщини, Чернигівщини, Полтавщини, почасти Київщини також почало підніматись проти директоріянських отаманів. Республіканська армія, що ще кілька тижнів тому дивувала всіх своїм революційним ентузіязмом і дисціпліною, побачивши, що її втягають в національну війну з Росією, що по всьому директоріянському фронту йде спішна заміна гасел клясової соціяльно-економичної боротьби на гасла національно-державницькі, розтавала на очах, як сніг на сонці. Одні частини „большевичились", инші просто развалювались: козаки самовільно кидали свої частини і зі зброєю в руках йшли „до дому". Накази українських військових властей, направлені до того, щоб новною ізоляцією армії від населення, повною забороною всякої аґітації і політичної орґанізації в армії захистити військо від розкладу, досягли протилежної цілі: залишене на опікування контрреволюційних отаманів, дуже часто бувших гетьманців, революційне військо мало з цього добру нагоду швидко переконатись, що попало під провід ворожих йому соціяльно елементів. Загрози безглуздими карами козакам і навіть їхнім родинам за порушення козаками військової дисціпліни і инши провини, тільки допомогали швидчому моральному розкладові директоріянської армії *).

При таких умовах не залишалося ніякої надії на оборону території Республики від численних ворогів — Поляків з заходу, Росії з півночи й Антанти та російської добровольчої армії з півдня. Найбільшу небезпеку для Директорії все ж уявляла мілітарна сила Совітської Росії підпоможена робітниче-селянськими повстаннями на Україні та повною руїною тила республіканської армії, яку викликали ті повстання. Небезпека ця була настільки велика і очевидна, що Директорія, зараз же після оголошення війни Росії, зійшла з позиції „нейтралітету" що до Антанти і почала шукати в ній для себе союзника. А поскільки такий союз міг закінчитись в близчім часі таким же точнісінько фіналом, яким Німці завершили рік тому свою „допомогу" Центральній Раді, Директорія поставила була спочатку своєю ціллю ввести своє співробітництво з Антантою в рямці так званої технічної допомоги — танками, зброєю, гарматами, одіжю, медикаментами і так далі. Спокусливі поради соц.-федералістів одразу і одверто вступити у військовий союз з „одеською антантою" й росташувати французькі та анґлійські „ґарнізончики" по містах України було відкинуто. Для с.-федералістів такі „ґарнізончики" може б і пригодились, але для „большевицької" Директорії це було цілком не-

*) В Наказі Військового Міністерства від 16. січня 1919 р. (№ 7), підписаному Отаманом Галкіним і Тютюнником, — „Війську Української Народньої Республики" — між иншим, знаходимо такий уступ:

„Хто з вояків в бою покаже свою легкодухість і не буде до останньої можливости давати ворогові опору, хто не буде виконувати наказів начальства військового, хто втіче з війська до дому... хто не буде у своїх вчинках службових бездоганно чесним — вважається зрадником Української Народньої Республики і родина його підлягає висилці за межі України."

безпечно (хоч деякі члени Директорії і погожувались завдалегідь пожертвувати собою ради „спасення держави"), не кажучи вже про те, що виглядало б це зовсім не „по-соціялістичному". Инша справа — „технична допомога": це і для „соціяліста" річ допустима. Одержавши її, можна було „власними силами" оборонити Україну від московської окупації й української революції. Треба було тільки швидче добитись тієї допомоги.

І от почалося траґікомічне випрохування „технічної допомоги" в Антанти, в тої самої, яка, окружена російськими добровольцями — реакціонерами і „соціялістами" — союзами „возрожденія Россіи" й иншими московськими патріотичними орґанізаціями, і слухати не хотіла про Українську Республику, яка навіть гетьманській монархичній Українській Державі не хотіла дати і не дала допомоги. Було сформовано спеціяльну місію до Одеси, в складі міністра преси др-а О. Назарука і міністра народнього господарства С. Остапенка. Сам „большевик" В. Винниченко поблагословив її в далеку дорогу, наділивши найширшими повновластями.

Про цю інтересну подоріж до Одеси О. Назарук, член місії, пише в своїх споминах слідуюче: *)

В день приїзду Ґаличан (20. січня. Автор) завізвали мене до Директорії і в присутности всіх її членів заявили, що разом з міністром народнього господарства Остапенком поїду в дуже важній місії: до представників держав Антанти, головно ж до Французів, які там мали реальну силу.

Повновласть, виставлена на імя моє й Остапенка, уповажняла нас заключити іменем України всякі договори в справах політичних, торговельних і військових. Інструкція була коротка. Ви знаєте наше положення, нам доконче треба скорої допомоги, бо инакше Київ упаде.

Я витягнув нотес і просив подати мені точнішу інструкцію (Остапенка не було, прийшов пізніще), наперед в справах військових.

— Якої допомоги?

— „Виключно в матеріяльних засобах." Вичисляли. Я писав. „Зрештою там є наш військовий представник, з яким порозумієтеся."

Дальше обговорили ми справу нашої державної самостійности й аґрарну. Від цих двох услівій не смів я відступити.

На другий день я був ще раз в Директорії. Хотів поговорити з Винниченком в чотирі очі. Я знав, що в Одесі зажадають в першу чергу його голови. Знав це й Винниченко. Він сказав мені:

— „Не вяжіться тим, що там зажадають мого уступлення — за большевизм. Ми вже раз зробили помилку в Винниці, яка не дається направити. Я готов уступити."

... Коло 3-ої години з полудня ми виїхали екстренним поїздом під охороною січової сторожі, повідомивши Одесу апаратом Юза, що їде українська політична деле ґація.

... На одній зі стацій перед Одесою, де стояла вже французька залога, здержали наш поїзд. До нашого вагона вступив елеґантний і дуже чемний французький офіцер і заявив нам, що не може пустити нас дальше, поки не порозуміється з Одесою ... За годину чи дві прийшов дозвіл пустити нас дальше. І ми поїхали.

Вже при першій стрічі з французьким військом запримітив я, що між ними крутяться російські офіцери з золотими погонами або переодягнені в французькі мундіри (говорили між собою по російськи). А як наш поїзд став на

*) Др. О Назарук. „Рік на Великій Україні".

digitized by ukrbiblioteka.org

одеськім двірці, обскочив його невеличкий відділ золотопогонних офіцерів. Комендант його заявив по російські, що ми арештовані... Коло 2. години добровольці вступилися з під нашого вагону... Прийшов наш аташе і повідомив нас, що полковник Фрейденберґ (шеф штабу французького ґенерала Д'Ансельма — Автор) просить нас до французької команди на год. 9. вечером.

... Поїхали. Приїжджаємо точно о 9. до французької команди... Ждемо... Коло год. ½ 11 в ночи прийшов, нарешті, шеф штабу французької армії пан полковник Фрейденберґ... Ми представилися. Він рухом руки показав, щоб іти за ним... Пройшли дві чи три кімнати і знайшлися в його бюрі.

Фрейденберґ почав дослівно так:

— „Винниченко і Чеховський — ффють!" Тут слідував відповідний рух рукою і — ногою.

Вже перші слова представника Франції, а особенно спосіб і жести, з якими він висказуьався про начальних державних мужів мого народа — так мене ваболіли, що аж знечулили... Але рівночасно пригадав я собі слова Винниченка, щоб я не вязався нічим що до його особи, пригадав собі положення нашої столиці й держави — і сидів — хоть мав вражіния, що сиджу на розжарених углях... Фрейденберґ був ласкав арґументувати своє „ффють" Він додав:

— „Вони мусять уступити за большевизм. Можете їх повісити"... (Це мав бути дотеп).

— „Петлюра має також стушуватися"... Цего я зовсім не сподівався і сказав перериваючи:

— Петлюра за свої антантські симпатії сидів в німецькій тюрмі...

— „Знаємо це. Але з вождем бандитів не кооперуватиме французька армія. По якімсь часі може він вернути... Склад Директорії мусить бути змінений, розуміється за відомом і затвердженням Франції. Так змінена Директорія буде суверенна".

— Який Ваш погляд на питання державної самостійности України? — запитав я. Він відповів:

— „Я не політик. Наше завдання — боротьба з большевизмом. Справу самостійности України вирішиться в Парижі. Припускаю, що ухвалять плебісціт."

Було вже для мене ясним, що в французьких військових кругах противні були державній самостійности України. Французький полковник рубав дальше:

— „Залізниці й фінанси підуть під безпосередний заряд і контролю Франції..."

Я подумав собі, що це перше добре для нас услівя і запитав, як це мало б виглядати в практиці.

— „Директорами стануть Французи, низчі урядовці залишаться старі.

— „Українська армія має провадити війну проти большевиків і йти хоч би до Петербурга.

— Директорія видасть і оповістить декларацію до Франції, в якій проситиме о протекторіят під оглядом політичним, мілітарним, фінансовим, в заграничній політиці і т. д. В декларації має бути сказано, що Україна відкликається до відомої благородности французької нації"...

Полковник говорив з патиском...

— Який Ваш погляд па питання земельної справи? — запитав я. Французький полковник дав дуже гнучку відповідь... Я звернув його увагу на це, що без признання селянам землі ніхто не заведе ладу на Україні, але надармо.

— „Війна з Польщею мусить бути зараз застановлена".

— Які мали б бути границі України на заході?

— „Вирішиться в Парижі".

— Який Ваш погляд на прилучення земель Угорської України до Великої України?

Представник Франції заявив, що не знає, чи Українці мають і там національну територію, але й що про це подумають в Парижі...

— „В свою армію маєте зараз прийняти російських офіцерів з добровольчої армії"...

На це я встав. Бо ясним було, що вони відразу хочуть задавити всяку можливість евентуального розвитку української державности . . .

Другого дня повторилася та сама ровмова делеґації з п. Фрейденберґом.

Одвідавши ще деяких американських та анґлійськпх дипльоматів Остапенко і Назарук повернули ні з чим до Київа.

Вислухавши доклад делеґації, В. Винниченко, замісць того, щоб приспішити справу мирових переговорів з Росією, послав до Одеси знову ґен. Грекова „переговорювати в справі військовій". Курс на Антанту було взято рішуче і безповоротно. Французи без перешкод займали залізниці в радіусі Одеси. Добровольці скріпляли свої позиції па півдні України. Селяне даремно просили Директорію рятувати їх від добровольців і Антанти.

Одночасно з переговорами в Одесі було вислано з Київа в західно-европейські центри, і зокрема па мирову конференцію в Парижі, низку величезних дипльоматичних місій на чолі здебільшого з бувшими гетьманцями, с.-федералістами, правими ес-деками*). Ця армія „дипльоматів" мала репрезентувати там революційну Україну, ввести її „в семю культурних держав" і допомогти налагодженню добрих стосунків з Антантою.

8. Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом. Скріплення реакційного курсу внутрішньої політики Директорії, загострення відносин з совітською Росією і явне залицяння Директорії до антантського імперіялізму, зближуючи Директорію з буржуазно-демократичними ґрупами, тим самим вели її до повного розриву не тільки з неукраїнським „недержавним" пролетаріятом, але й з революційною лівицею і навіть центром українського робітпицтва та безземельного селянства.

Ми вже згадували про те, що українських соціялістів-революціонерів (лівих) було загнано в підпілля виключно через те, що вони домагались усунепня Директорії, знищення отаманського режиму та припинення репресій проти мійського і сільського пролетаріяту і встановлення радянської влади в самостійній Українській Республиці.

Українські соціялісти-революціонери (центральної течії), хоч де хто з них і входив в уряд, також були незадоволені політикою його, стояли в гострій опозиції до Директорії, нетерпляче чекаючи скликання Трудового Конґресу, щоб на ньому усунути Директорію і передати владу в Республиці до рук працюючих. Більша частина членів партії одстоювала твердо радянську форму влади (на цім ґрунті, як ми вже згадували, намітилось навіть було зближення обох фракцій партії — лівої і центральної течії), менша — обмежувалась трудовим принціном, вважаючи його більш відповідним інтересам працюючих мас України з огляду на особливу клясову структуру українського суспільства. Одностайної думки що до форми влади партія не мала через те, що після розриву з лівою течією не встигла ще відбути свого зїзду, уконститууватись і намітити обовязуючу всіх членів партії спільну тактику.

*) Що на самім початку повстання було послано на мирову конференцію до Парижу Г. М. Сидоренка (бувшого міністра почт і телеґр. при Центр. Раді, непарт.).

digitized by ukrbiblioteka.org

За соціялістами-революціонерами (лівими і центрістами) відірвалось від Директорії й українське трудове селянство. Почавши з щирої підтримки Директорії в дні повстання, селянство швидко перейшло в опозицію, побачивши, що його домагання не переводяться в життя.

В грудні і на початку січня, поки директоріянські отамани не увійшли ще в смак „твердої влади", селянство кинулось на селянські з'їзди. Постанови деяких з цих з'їздів попали в пресу і, таким чином, зберігся відбиток настроїв і домагань селянства в той час. Спинимось, для прикладу, на резолюціях двох-трьох з'їздів. 21—24 грудня відбувся в Києві великий ґуберніяльний селянський з'їзд київщини, на який прибуло більше 700 делеґатів від волостей. Представника Селянської Спілки в Директорії — Ф. Швеця — з'їзд зустрів овоціями; його промову, в якій Ф. Швець клявся, що в Директорії „немає буржуїв" і що Директорія спірається тільки на трудовий нарід, буде провадити свою працю тільки на користь трудового народу і через самий трудовий нарід, — селянство вкрило гучним „слава!". Так само вітало селянство і члена Директорії Андрієвського, який в своїй промові заявив, що „Директорія не визнає пануючих кляс". Терпеливо вислухав з'їзд і промову голови Директорії В. Винниченка, який закликав селянство уникати „анархії й большевизму". Голова Селянської Спілки Янко, в докладі по сучасному менту, закликав селян до творення міцної народньої армії, до нищення буржуазії „як сільської так і міської" і до підтримки майбутного Трудового Конґресу й Директорії. Дуже тепло привітав з'їзд бувшого голову Центральної Ради М. С. Грушевського, якого було запрошено на з'їзд спеціяльною постановою з'їзду*). Виступ лівого укр. с.-р. О. Шумського, що закликав уважніще ставитись до директоріянської політики і не даватись обдурити себе національно-державницькими гаслами, під якими хоче повести селянство Директорія, не знайшов співчуття. Селянство ще вірило Директорії й не хотіло слухати закидів на її адресу. Такі були загальні настрої.

В резолюції З'їзду по сучасному менту читаємо:

„Перший селянський З'їзд Київщини, що одбувся 21—24 грудня 1918 р., обговоривши питання по сучасному політичному менту, висловлює щиру подяку революційному уряду — Директорії Народньої Республики, котра стала на чолі революційного народнього руху і обіцяє їй свою дальнійшу підтримку в боротьбі за Українську Трудову Республику; разом з тим З'їзд постановляє:

1. Директорія Української Трудової Республики в самому недалекому часі повинна скликати Конґрес Трудового Народу України, тоб-то представників селян, робітників і вояків.

2. Директорія Української Народньої Республики повинна рішуче заявити, що трудовий нарід України хоче жити в згоді з трудовим людом всього світу, але ні в якім разі не допустить чужинців порядкувати в себе.

3. До скликання Трудового Конґресу необхідно, аби Директорія негайно переводила всі реформи соціяльного і політичного значіння.

---

*) Факт цей заслуговує на увагу між иншим через те, що директоріянські круги намагались всякими способами віддалити М. Грушевського від впливу на офіціяльну політику й робили все, щоб загалом тримати його на задвірках широкого політичного життя.

котрі зміцняли б позицію трудових кляс — селян і робітників.

4. Директорія УНР мусить негайно вжити самих рішучих заходів до орґанізації народньої армії, на основі самої строгої дисципліни і порядку, і цим забезпечити землю і волю трудовому народові

5. Уряд УНР повинен виробити негайно закон про орґанізацію влади на місцях і творити сприяючі умови для широкої орґанізації селянства (яко основи існування Трудової Республики) в формі селянських та робітничих спілок, котрі повинні мати право широкого контролю представників центральної влади на місцях.

6. Само трудове селянство на місцях повинно подбати про те, аби не допустити руїни й анархії на селах, бо тільки порядок і дисципліна в цей час дасть спроможність селянству орґанізуватись і утримати владу у власних руках.

7. Директорія УНР повинна вжити самих рішучих заходів, аби всі заарештовані з добровольческої та гетьманської армії офіцери і ґенсрали понесли саму найтяжчу кару.

8. В обовязок Директорії входить забезпечення семей тих, хто поклав своє життя або став калікою підчас боротьби за волю трудового люду України.

9. Директорія УНР повинна вимагати, аби в найблизчому часі всі чужоземні війська виїхали за межі України.

10. Директорія УНР повинна всіма засобами допомогти трудовому народові Галичини, Буковини, Кубані і Чорноморщини в боротьбі за визволення, як політичне, так і соціяльне."

В додаток до цих постянов, Зїзд, з участю представників від ґуберніяльних та повітових комітетів Селянських Спілок всієї України, ухвалив резолюцію в земельній справі (по докладу О. Щадилова), якою домагався „аби Директорія негайно відновила чинність земельного закону, ухваленого Центральною Радою 18. січня 1918 р.".

29—30 грудня відбувся численний повітовий селянський зїзд у Рівному (ва Волині). В зїзді взяло участь 300 делеґатів. Висловлюючи довірря Директорії, зїзд зазначив в своїй постанові, що

„1. Директорія повинна стояти на ґрунті утворення влади із представників демократії і скликати в цій цілі Трудовий Конґрес із представників селянства, робітництва і вояцтва.

2. До скликання Конґресу Директорія повинпа для зміцнення позиції демократії провести найпекучіші реформи соціяльного значіння.

3. Для забезпечення здобутків революції провести тверду орґанізацію влади, опертої на дисципліновану народню армію.

4. Влада повинна неухильно вести рішучу боротьбу з контрреволюційними силами і притягати до кари всіх ворогів теперішнього демократичного ладу.

5. У своїй зовнішній політиці Директорія повинна надалі стояти на ґрунті недопущення усякого чужоземного війська на територію Республики і твердо обороняти суверенність УНР."

4—5 січня 1919 р. відбувся в Золотоноші (на Полтавщині) повітовий робітниче-селянський зїзд, який ухвалив таку резолюцію:

„1. Зїзд висловлює довірря своєму революційному урядові — Директорії і плекає надію в тім, що Директорія і надалі піде шляхом визволення працюючих з-під ґніту капіталу, в контакті з пролетаріятом всього світу і опираючись виключно на революційно-трудові маси України.

2. Зїзд бере на себе через повітову Трудову Раду всю повноту законодавче-виконавчої влади.

digitized by ukrbiblioteka.org

3. Приватна власність на землю касується. Соціялізація землі повинна бути переведена місцевими органами влади і тільки затверджена законом.

4. Церква повинна бути відділеною від держави.

5. Військо повинно бути тимчасово-класовим, себ-то складатись виключно з революційно-трудового елементу."

21—23 грудня відбувся в Умані (на Київщині) повітовий селянський зїзд, який ухвалив „дякувати Директорії за визволення", підтримувати її „в боротьбі за самостійну Українську Трудову Народню Республику", „вимагати переведення соціяльних та політичних реформ", „утворення армії на підставах розумної дисципліни" і „покарання добровольців та карателів гетьманських за причинені кривди". В цей же час відбувся повітовий селянський зїзд в Лубнях (на Полтавщині), який ухвалив вимагати негайного скликання Трудового Конґресу, „повернення селянству збитків та контрибуцій, здертих поміщиками" і „виведення чужоземного війська з України".

В середині січня відбувся Верхнєдніпровський сельянський повітовий зїзд, який ухвалив довести до відома Директорії, що „селянство, разом з пролетаріятом буде з усих сил збройно боронити Україну від втручання чужоземного війська".

З наведених постанов селянських зїздів видно, що трудове селянство, визнаючи Директорію за свою тимчасово-революційну владу, обстоювало: 1. селянсько-робітничу владу на місцях і в центрі, 2. вимагало рішучої боротьби з контрреволюцією, 3. негайного переведення соціяльно-економичних реформ, з перенесенням ваги цієї справи на місця і 4. заявлялось за рішучу боротьбу з антантсько-добровольчим військом.

Та треба було всього кілька тижнів, щоб бідніще селянство перестало „вітати" Директорію і покладати на неї якісь надії. Селянські зїзди зразу припинились: аґенти директоріянської влади почали їх просто розгавятп, як „большевицькі". Старі знайомі „гетьманські карателі" знову виступали, як „начальство" і під їхнім „доглядом" відбувались оповіщені Директорією вибори до Трудового Конґресу. Поміщики, почуваючи опору в „отаманах", не спішили тікати з своїх маєтків. Здавалось, поволі відновлявся тільки що повалений режим гетьманщини. Віра в Директорію погасла. Авторитет майбутнього Трудового Конґресу одразу впав.

Ці нові, опозиційно-трівожні настрої трудового селянства знайшли свій відбиток і формуліровку в резолюції наради Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів з участю представників від Ґуберніяльних Рад, що відбулася 14—15 січня. Ось зміст цієї резолюції:

„Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, з участю представників від Ґуберн. Рад, на засіданнях своїх 14—15 січня 1919 р. (по нов. стилю), обговоривши сучасний політичний стан УНР і констатуючи, що:

1. Директорія УНР, зрозумівши класовий характер Великої Української Революції і в своїй законодавчій праці намітивши шлях широких соціяльних реформ на користь трудовим класам, до цього часу не зуміла і не змогла утворити таких органів управління, як в центрі, так і на місцях, спіраючись на котрі могла б переводити соціяльні реформи і проводити класову боротьбу.

2. Не створивши зазначених в п. 1 класових органів, як в центрі, так і на місцях, Директорія утворила адміністративні апарати з участю в них представників буржуазно-демократичних верств, склавши в центрі різнокольоровий по своєму складові кабінет міністрів, котрий в цілому, не розуміючи глибокого соціяльного напруження, зайнявся ліквідацією революційного класового руху і його здобутків і цим дискредитував Директорію, викликавши проти неї обурення та недовірря серед широких мас трудового селянства та пролетаріяту, з одного боку, а з другого — скупчивши українську буржуазію та буржуазну демократію навкруги ідеї військової диктатури, як необхідного фактора для боротьби проти змагань революційних мас, характеризуючи їх (ті змагання), яко явище анархичне. Така політика і таке розуміння справи утворило на Україні становище, при котрому частини території — як Харьківщина. Полтавщина. та почасти Чернигівщина і Катеринославщина відкинули владу Директорії.

3. Скликаємий директорією найвищий законодавчий орган, Всеукраїнський Трудовий Конґрес, якому Директорія мусіла передати верховну владу — при зазначених вище умовах, завдяки відсутности підтримки його організованими реальними силами на місцях, не може мати практичного значіння і цим самим засуджений на бездіяльність і поставлений перед небезпекою насильства над ним організованої буржуазії шляхом зрива його з метою не дати йому змоги взяти всю повноту влади в свої руки і використати цю владу за для переведення класової політики.

4. Зазначаючи все вищесказане і зважаючи на необхідність негайного утворення влади, яка б гарантувала трудовим класам можливість проведення їхньої класової політики, і приймаючи на увагу вимоги робітничих і селянських зїздів України, Ц. Комітет постановляє:

I. Вимагати від Директорії УНР видання негайно, протягом одної доби, роспорядження про передачу влади в волостях, повітах і ґуберніях відповідним обєднаним радам селянських та робітничих депутатів, складеним на основах пропорціональности і значіння цих кляс в сучасній революції, з повною залежністю кожної (ради) межи собою по інстанціям. Комісари Директорії повинні скласти свої уповноваження перед цими радами, котрим належить право або уповноважити їх на дальнійше виконання своїх обовязків, або призначити инших осіб.

II. Влада в центрі має належати Всеукраїнському (обєднаному) Зїзду Рад Селянських та Робітничих Депутатів, котрий складається з представників, обраних повітовими та ґуберніяльними радами.

III. До утворення Всеукраїнської Ради Селянських і Робітничих Депутатів владу в центрі Директорія мусить негайно передати виконавчим Комітетам Всеукраїнських Рад Селянських і Робітничих Депутатів.

IV. Не переведення цих вимог в життя або віддалення його позбавляє можливости орґани селянських депутатів і членів Селянських Спілок продовжувати продуктивну творчу працю і брати активну участь в роботі існуючих державних установ і бути їх агентами."

Постанова ця була грізним memento для Директорії та її „соціялістичного" правительства. Центральний Комітет Селянської Спілки, безумовно, правдиво відбивав настрої і домагання пролетарського селянства. Щирість та ясність формулірови тих заходів, які рекомендувались Комітетом Директорії для врятування справи української революції під проводом українських революційних сил, здавалось мусіли б переконати „большевиків" з Директорії, що дванадцята година пробила і що єдиних рятунком може бути тільки негайна, передача всієї влади в Республіці народові — радам робітничих і селянських депутатів. Та, на жаль, міщанство і дрібна буржуазія не здатні а ні на рішучість, а ні на правдиву революційність, не кажучи вже про соціялістичність. Герої

digitized by ukrbiblioteka.org

єдиного національного фронту з Українського Національного Союзу, у відповідь на заяву Виконавчого Комітету Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, обурено заквакали з свого болота; члени „Високої Директорії“ зніяковіли від такого „непочтенія“ до їх високих осіб і ніяк не могли собі уявити, як це вони — „герої революції“ — так собі, без параду і всенародньої подяки за працю, можуть віддати владу з своїх рук і стати звичайними смертними; „отамани“ почали домагатись проголошення військової диктатури. В результаті Директорія і на далі залишилась на своїм „високім пості“. Всі вимоги Селянської Спілки було одкинуто геть.

16. січня відбулась (в Київі) так звана „Державна Нарада“, на якій були присутні, крім членів Директорії й правительства, представники УПСР, УСДРП, самостійників соціялістів, Селянської Спілки й Січових Стрільців. Січові Стрільці (представники Стрілецької Ради) зажадали на цій нараді передачі всієї влади в Республиці „тріумвіратові“: січовим старшинам Коновальцеві й Мельникові та Петлюрі; мала бути це, після слів стрілецьких дипльоматів, військова диктатура взагалі, на ділі ж це була б диктатура корпусу січових стрільців, на чолі з Коновальцем. Наддніпрянська українська дрібна буржуазія й отаманія на чолі з С. Петлюрою, розуміючи добре, що це значило би, не захотіла піддатись „під високу руку“ юнака Коновальця — пропозицію січовиків було одкинуто. Обурені домаганням січовиків, представники Селянської Спілки заявили (Янко), що, коли взагалі заходить мова про диктатуру, то серйозно можна було б говорити тільки про диктатуру трудового селянства, конкретно — Центрального Комітету і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів, осадний же корпус січових стрільців, на чолі з Коновальцем, міг би при такій ситуації перейняти на себе функції, які виконують у московських большевиків латишські та китайські військові частини. Зрештою, представники Сел. Спілки обстоювали позицію, зазначену в наведеній вище декларації С. Спілки. Партія соціялістів-революціонерів обстоювала радянський устрій і домагалась передачі державної влади майбутньому Трудовому Конґресові. Ліве незалежницьке крило УСДРП виступало солідарно з УПСР. Натомісць праве крило УСДРП схилялось більше до диктаторської концепції (тільки не січовицької); речники цього крила висловлювались за обмеження прав майбутнього Конґресу дорадчими функціями і за „мілітарізацію державного устрою на час війни“. Сам. соціялісти висловились за диктатуру Директорії. Розбрід був повний. Рішила справу Стрілецька Рада: речники її в кінці наради заявили, що все має лишитись по-старому. На цім нарада і розійшлась.

Директорію вже майже ніщо не вязало ні з трудовим революційним селянством, ні з українським пролетаріятом (з не-українським вона їх ніколи не мала).

Розрив з українським пролетаріятом стався формально підчас VI. Конґресу Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії, який закінчився росколом партії на дві фракції — офіціяльних с.-д. і незалежних. VI. Конґрес Української Соціяль-Демократичної Робітничої

Партії (що відбувся 10.—12. січня 1919 р. в Київі) мав взагалі не малий вплив на дальший розвиток української революції і через це на ньому варто спинитись докладніше. Негативне значіння його полягало в тім, що він санкціонував, під покрівлею голосних фраз про революцію і владу працюючих, обєктивно реакційну петлюрівсько-винниченківську отаманьску політику*).

Центральним, так би мовити, боєвим питанням на Конґресі було питання про відношення партії до сучасного моменту (головним чином про відношення партії до Директорії і радянської форми влади). Докладчик (член Центр. Ком. незалежник Нісоцький) запропонував ясну тезу — визнати необхідним орґанізацію клясової робітниче-селянської радянської влади на Україні; Директорію ж і майбутній Трудовий Конґрес розглядати, як часові, скоромінущі етапи на шляху до цієї орґанізації. Докладчика підтримали Вас. Мазуренко, М. Авдієнко, М. Ткаченко й инші члени фракції незалежних, які, вказуючи на початок всесвітньої соціялістичної революції, видвигали, в звязку з цим, домагання не тільки орґанізації влади на Україні в формі рад, але й найтіснішого звязку України з німецькою і російською революцією і, само собою розуміється, негайного миру з Совітською Росією та спільної збройної боротьби з контрреволюційним (красновським) Доном й Антантою, що росташувалась в Одесі**). Одначе правиця партії виступила рішуче проти такої оцінки моменту і зазначених домагань. Колишній „большевик" М. Порш виступив з довгою промовою, в якій доводив якраз протилежне тому, що говорив колись на IV. Конґресі Партії, — а саме — що час для соціялістичної революції не наспів; що російські комуністи збанкротували в своїй спробі орґанізації соціялістичної республики; що єдиний вихід для української революції — „не диктатура пролетаріяту, а панування демократії", бо, мовляв, „для диктатури у нас немає пролетарської кляси: диктатура міста над селом — це повторення російських большевицьких невдатних спроб, а диктатура села — це диктатура дрібної буржуазії, що найменше можливе": що, нарешті, „з категоричними революційними методами треба зажлати, доки справа соціялістичної революції стане ясно в Анґлії та в Америці поруч з Германією" і так далі. За М. Поршом виступив з довгою „січовицькою" промовою другий „большевик" Голова Директорії В. Винниченко. Зазначивши наперед, що він не цілком погоджується з попереднім промовцем (М. Поршом), В. Винниченко сказав:

„Так, де є 70% селянства, не може панувати мійський пролетаріят. При індивідуалістичній методі нашого сільського господарства, тут — на Україні — соціялізм не можна здійснити по російській методі, бо село від нього конче мусить відсунутись. У погляді на наше державне істнування я почасти худож-

*) В час відкриття Конґресу на ньому було присутніх 35 делеґатів з правом рішаючого голосу і 26 з дорадчим голосом. В склад президії було обрано: головою — Д. Антоновича, членами — Токаревського (Полтава), Довбищенка (Харьків), Капустиняка (Катеринослав). Г. Драгомирецького (Київ). З. Висоцького (Київ) і Проконенка (Київ)

**) М. Ткаченко, між иншим, говорив: „Безперечно, українська революція є одна із фаз соціялістичної революції... Вважаємо потрібним негайне оголошення Соціялістичної Республики."

digitized by ukrbiblioteka.org

ник і дивлюся на його не так однолінійно та одноманітно, як деякі товариші. У якусь одну рубрику занести всього не можна. Ми, яко марксісти, не можемо триматися одної форми. Життя міняється — міняються й форми. Але життя тепер просто скакає. Треба мати при всьому цьому на увазі ще й те, що ми не тільки соціялісти, але й державинки. Кожен з нас є, до певної міри, попечений соціяліст. Хіба ми рад не визнаємо? Хіба дух розвою працюючих, то не наш дух? Але як той, у кого пошкоджені легені, мусить насамперед лікувати їх, щоб орґанізм набрав нормального стану, так ми мусимо доконче вигоїти національне своє питання. Треба насамперед відшукати вдовольняючі форми державного розвитку. А для цього мусимо зеднати два елементи, два моменти: клясово-пролетярський і національний. Маємо перед собою ту саму картину, що й торік. Різниця тільки та, що пережили гетьманську реакцію. Гетьман — це утвір російського большевицького безчинства торік на Україні. Не будь цього нападництва, Центральна Рада, еволюціонуючи, знайшла б правильний шлях. Ми торік оперували правильним матеріялом. Більшість працюючих на Україні — селянство. І треба тепер все селянство зробити трудовим. Це — не буржуї, а законодавчі заходи наші і сугубо не зроблять з селянства буржуазії. Сьогодня ухвалено земельний закон, по якому буржуазність селянства буде определятись 5—15 десятинами землекористування, а не землеволодіння. Згідно цьому закону, заборонено продавати землю і передавати в спадщину. В основі — це є націоналізація, і не дурно один з міністрів соц.-рев. сказав з приводу ухвали цього закону: ‚Я мусів тут зробитись соціяль-демократом'. Але до здійснення ідеалів соціяль-демократії, очевидно, далеко, бо користування землею у дрібному селянському господарстві буде вестися капіталістичним способом.

Ми перш за все соціялісти. А найпершою умовою переведення соціялізму є захоплення влади, рахуючись з обставинами. Я не вважаю, що соціяльну революцію доконче мусять переводити совдепи. Ви пригадайте тільки, у чиїх руках не були у нас совдепи. Спершу меншевики, потім большевики, потім демобілізоване деклясоване салдацтво, потім комуністи і просто анархісти. Пригадайте і те, що у нас справжньою реальною силою є селянство, і скажіть: у чиїх же руках має бути влада? Яко дрібнобуржуазну верству, селянство треба знищити, а натомісць виробити з нього трудове селянство. Чи протирічать же соціяльній революції селяне, що мають у своїм землекористуванні 5—15 десятин? Чи протирічать такі селяне соціялістичним реформам? Ні! вони підпомагатимуть їм. Наше завдання, строючи на цьому нове селянство, втягти його в процес нашої національно-соціяльної революції. Перше — ми державники націоналісти; ми, яко національна особь, не хочемо умірати або підлягати болючій експериментації. Це завше мусимо мати на увазі і в сучасних умовах мусимо опіратися на переважаючу реальну силу — на селянство. Чому не утворити совдепи?! Але що вийде? От що. У Київі, скажемо, совдепський конґрес. Приїздять селяне. Пропорція мусить бути, згідно статистичним вислідам: 1 металіст на 14 кухарок і на 50 (чи ще на більшу кількість) селян. Отже мусіла б бути, коли говорити про диктатуру пролетаріяту, диктатура над селянами.

Для чого ж ми боролися з гетьманом? Щоб у лещята взяти оте селянство, що кров свою лило?! Ми, українські соц.-демократи, партія пролетаріяту, в цьому разі віддали б владу тому пролетаріятові, котрий, може, літ через десять і змушений був би таки дати нам повні національні права. Бо не секрет же, скільки в нашу індустрію війна і московська політика вкинула не-українського робітництва. Це зробили б так ми. А инші? Скажемо конкретно: збірається Трудовий Конґрес і ухвалює: усунути від селян право на державну владу. Не кажу вже про селян, яке січовики не стерпіли б і розігнали б конґрес. Почалась би страшна межиусобиця. На деклясовані банди опертись не можна. Сили не було б... Вихід? Вихід тоді який даєте? З Пятаковим і Антоновим я абсолютно не піду проти українських січовиків Тут точка. Можете тоді мене виключати з партії.

От вам національний момент, як його малює льоґика. А кажуть, що Конґрес фальсифікація. Ні. На оборону прав народу, на охорону державної незалежности

в момент, коли орґанізованою волею демократичної більшости України має вирішится питання про владу, мусимо стати твердо. (Зачепивши далі питання про наступ на Україну „латишсько-китайського' війська і зачитавши текст посланої від уряду Укр. Нар. Республики до Радп Нар. Комісарів Сов. Росії ноти в цій справі, Винниченко продовжує:)... Тут виразно ставиться питання про структуру влади і з цього штандпункту не варт сходити. Коротко: база — селянство; наше завдання — дбати, щоб село не стало дрібнобуржуазною силою, виробляти з його пролетарську масу, держати орієнтацію на західний і світовий високоіндустріалізований пролетаріят; ні в якім разі не па відсталий російський, бо коли з ним зв'яжемось, большевики російські нас розколять, роздавлять, відіпхнуть від влади наші сили. Тут тоді буде диктатура Пятакових, Антонових то що. Мусимо спиратися тільки на свою силу. Силу цю ми повинні дістати, коли дійсно зросла вона — своя — пролетарсько-демократична — за рік революційної боротьби. Коли ж її в дійсности немає, то й держави демократичної у нас не буде. А вже соціялістичної і поготів." („Роб. Газета" N 434, 16. січня 1919 р.).

Більшість Конґресу пішла за Першом — Винниченком — Петлюрою. Проект резолюції по сучасному моменту, запропонований фракцією незалежних (до цієї резолюції і взагалі характеристики позиції незалежних ми вернемося пізніще) було одкинуто, незалежні покинули Конґрес.

Правиця Конґресу ухвалила після цього слідуючу резолюцію по сучасному моменту: *)

„1. VI. Конґрес УСДРП визнає, що капіталістичний світ вже стає на шлях соціялістичної революції, неминучої по всіх країнах, але відмінної в кожній окремій країні, як по темпу, так і по формах та способах соціялістичної перебудови сучасного суспільства, відмінної, як через різниці в степені розвитку капіталізму, клясової структури громадянства і національного складу держав, так і в залежности від розмірів згубного впливу війни на всі боки господарчого і державного життя країни. 2. Історією і сучасним станом своєї власної революції, рівно як і розвитком революції на Заході, Україна входить в обсяг могутнього впливу неминучої всесвітньої революції, котрий має позначитися на всьому економичному і соціяльно-політичному житті українського народу. Але Україна займає в капіталістичному світі осібне становище, як з погляду економичного, так і з національно-політичного. Україна є країною дрібного селянства, котре впродовж цілої української революції було її могутньою підвалиною, для котрого українська революція означала перш за все і переважно революцію аґрарну. Роля індустріяльного пролетаріяту в господарстві є дуже обмеженою, а його вплив політичний на революцію та її напрям був і є надто незначним: малий розвиток індустріяльного капіталізму і через це невелика кількість пролетаріяту, панування в індустрії добуваючої і сільскогосподарської промисловости і через це мала свідомість і орґанізованість пролетаріяту, національна суперечність між містом і селом, отже й між пролетаріятом та селянством — такі головні причини цього зявища. Сучасна імперіялістична війна, яка економично виснажила навіть найрозвиненіщі країни, довела країни хліборобські, в тому числі й Україну, до господарчої катастрофи. Остаточна руїна кволої української індустрії (брак сировини і машинерії), руїна сільського господарства (живий і мертвий інвентарь), міліярди паперових грошей, нечувана руїна транспорту, шалена дорожнеча — такі гострі і катастрофичні наслідки світової війни на Україні. І в наслідок цього властива капіталістичному світові гостра суперечність між містом і селом дійшла до найгостріщих і найгрізніщих для долі революції розмірів. Український нарід, розірваний на части між ріжними країнами (в Галичині, Буковині, Угорщині. Бесарабщині, Кубані та Дону), простує серед найтяжчих фінансово-економичних і міжнародніх обставин, оточений імперіялістичними

*) Резолюція ця була запропонована так-званою „катеринославською групою" конґресу (на чолі з Іс. Мазепою).

digitized by ukrbiblioteka.org

і контрреволюційними ворогами (польські, румунські, донські, добровольчі, антантські і совітські наступи на Україну), — простує до обєднання в національно-суверенних формах державного життя. 3. Виходячи з цих внутрішніх і міжнародніх обставин, український пролетаріят нині не може і не має права, не ставлячи під погрозу небезпеки долі революції, брати в свої руки народнє господарство для рішучої і безоглядної соціялізації його в цілому, шляхом робітничої диктатури. Його завданням в сучасну хвилю є — беручи участь у державній владі і будівництві, підтримуючи з усієї сили процес національно-державного обєднання частин української нації, — прокладати шлях до напування трудової демократії в Українській республиці, поширювати робітничі орґанізації, переводити обережну і повільну соціялізацію дозрілих галузів народнього господарства і втягувати селянство в процес всієї господарчої соціялізації.

Беручи на увагу все сказане, VI. Конґрес УСДРП постановив:

А. Про проблєму влади: 1. З огляду на те, що соціялістичний переворот є процес довгий, який може бути переведений в життя лише орґанізованим і свідомим пролетаріятом за допомогою революційної демократії взагалі, — Конґрес вважає, що в даний початковий момент соціялістичної революції влада в центрі і на місцях повинна бути такою, котра могла б забезпечити цілком вільний розвиток сил демократії. Сучасна революція на Україні є лише початкова підготовча стадія соціялістичної революції, стадія здійснення в першу чергу всіх загально-демократичних реформ, стадія напування справжнього демократизму, через який і на підставі якого можливий успішний перехід до соціялізму. Виходячи з цього, Конґрес висловлюється за скликання в найближчому часі орґана всенароднього представництва, парлямента, обраного на основі загального і т. д. виборчого права. Приймаючи ж на увагу важкий переходовий момент, який переживає тепер Україна, а також зважаючи на негайну потребу для уряду опиратися в своїй діяльности на орґанізовану базу з представників революційної демократії — Конґрес висловлюється за негайне скликання Всеукраїнського Трудового Конґресу з представників робітництва і селянства, як тимчасового законодавчого орґана. До скликання Трудового Конґресу вся влада належить Директорії, робота якої повинна бути направлена на закріплення здобутків революції і на негайне переведення ряда реформ в напрямку початкової стадії соціялістичної перебудови. Конґрес висловлюється за негайне переведення нових виборів до орґанів земського самоврядування. Власть на місцях, до перевиборів місцевих самоврядувань, повинна належати комісарам, котрі працюють в контакті і під контролем з місцевими трудовими радами, як орґанами обєднання революційної демократії, орґанізованими із пропорціонального представництва від робітників і селян. Комісари обираються місцевими трудовими радами і затверджуються центральним урядом. Влада повинна бути централізована, при чому влада військова повинна бути підпорядкована владі горожансько-політичній.

Б. В справі програми внутрішньої політики: Конґрес вважає, що в теперішній переходовий момент більше, ніж коли, потрібна міцна орґанізованість робітництва для переведення таких великих завдань, які стоять перед пролетаріятом України, в напрямі підготовки соціялістичних реформ. В цілях наближення й найскоріщого підготування ґрунту для перебудування Української Народньої Республики в соціялістичну, завданням партії пролетаріяту являється: 1. Знищення всіх остатків поміщицько-самодержавного ладу у всіх його виявах і в першу чергу негайне рішуче чищення урядового апарату, як в центрі, так і на місцях, у всіх галузях порядкування, від контрреволюційних і антидержавних елементів; 2. негайне здійснення всіх реформ робітництва і селянства в напрямі програми партії, і в першу чергу негайне переведення земельної реформи в напрямі програми партії прийнятої IV. Конґресом УСДРП; 3. Негайна націоналізація найбільш дозрілих і підготовлених до цього паростей промисловости, як залізниць, цукроварен і инше; 4. Негайне переведення широких фінансових реформ в напрямі перенесення тягару на маючі кляси і в першу

чергу утворення власної валюти; 5. Негайна організація сильної народньої армії на основах твердої дисципліни для оборони обєднаної Української Народньої Республики від нападу ворогів зовні.

В. В справі програми міжнародньої політики: Стоючи на основі признання суверенности української нації, VI. Конґрес УСДРП обстоює повну незалежність Української Народньої Республики. Виходячи з цього, Конґрес ухвалює піддержувати стремління українського народу до повного самоозначення і боротись з усякими замахами на незалежність України, як з боку Совітської Російської Республики, так і з боку якоїсь иншої держави. VI. Конґрес УСДРП визнає, що держави Антанти переслідують на Україні тільки імперіялістичні цілі і що окупація України Антантою була б початком відновлення монархії й реакції на Україні.

У відношенню до Совітської Російської Республики й її політики на Україні, VI. Конґрес УСДРП мусить сказати своє слово осуду проти ганебних для партії пролетаріяту і соціялістичної влади захватних плянів, які має виконувати Совітське Правительство проти Української Народньої Республики. Совітська влада, не маючи змоги засипати вириту нею прірву між селянством і робітництвом Росії, аби продовжити час свого панування, хоче явним грабуванням українського селянства задовольнити потреби безробітного російського робітництва, чим і поясняється наступ совітської армії на Україну. Протестуючи проти нападу совітської армії, Конґрес допускає миролюбні відносини і торговий обмін із Совітською Республикою тільки в тім разі, коли наступ російської армії на Україну буде припинено і коли чужоземне совітське військо буде виведено за межі України. Бажаною ціллю для всіх держав, які стали на шлях революції, VI. Конґрес УСДРП визнає найтісніше економичне обєднання в боротьбі з імперіялізмом держав Антанти, а через те політика правительства Російської Совітської Республики, намірена до завоювання України, розриває всяку згоду, нищить взаємне порозуміння і підриває надію на успіх міжнароднього пролетаріяту в боротьбі з імперіялізмом і капіталізмом. Українське робітництво вже раз пережило найлютішу монархичну реакцію через завойовницьку політику совітської власти (гетьманщина) і тепер в годину грізної небезпеки для істнування витвору українського пролетаріяту і революційної демократії — Української Народньої Республики, — VI. Конґрес УСДРП заявляє, що українське орґанізоване робітництво буде всіма силами боротись з ворожими реакційними нападами, як з боку держав Антанти, так і з боку Російської Совітської Республики. Українське робітництво всі сили свої покладає, щоб урятувати основу свого нормального розвитку — Українську Народню Республику — від усяких імперіялістів, якими б гарними словами вони не прикривали свої зажерливі замахи на самостійність українського народу і українського пролетаріяту".

Так офіціяльна партія УСДРП заявилася рішуче проти соціялістичної революції, проти влади робітників і селян, навіть в формі трудових рад, за „справжній" демократизм, тоб-то за демократичні орґани самоврядування на місцях і за Установчі Збори, обрані на основі демократичної формули, за обережну і повільну „підготовку підвалин для соціялістичних реформ" в буржуазному суспільстві, за „поширення робітничих орґанізацій" в буржуазно-демократичній Українській Республиці. А ставши на цей ґрунт, офіціяльні с.-д. цим самим „поширили базу" під Директорією, під її опортуністичною, міщансько-буржуазною політикою, що до того мала опертя тільки в українській дрібній буржуазії та отаманії. Після наведених резолюцій с.-д. правиці Директорія мала тінь права говорити, що вона спірається і провадить політику . . . . „українського пролетаріяту". Правиця УСДРП підготовила ґрунт під тріснувший вже було єдиний національний реакційний фронт. За правицею стояв голова Директорії „большевик" В. Винниченко, а за Винниченком корпус Січових Стрільців, а за цим останнім Головний

digitized by ukrbiblioteka.org

Отаман С. Петлюра з отаманією всієї „свободної України", а за отаманами — українське міщанство, „хліборобн-демократн", соц.-федералісти самостійники. Так творився нерозривний ланцюжок „державників", по-за яким лишалось вже „мало що": українське малоземельне та безземельне селянство і мійський індустріяльний пролетаріят. Але на цих „перманентних уравнителів" (як в свій час висловилась „Робітнича Газета" про революційний сільський пролетаріят) та на „металістів і кухарок" (як висловився по адресу пролетаріяту України В. Винниченко) можна було і не зважати „державним мужам", що поставили своєю ціллю творити не якусь там „анархію", а буржуазно-демократичну республику по західно-европейських, удосконалених буржуазією зразках.

Доповненням до наведенх ліквідаторських постанов VI. Конґресу офіціяльної УСДРП являється відозва Центрального Комітету Партії „до населення Української Народньої Республики", оголошена після Партійного Конґресу. В цій відозві правиця соціяль-демократичної партії, залишивши на боці декоративну фразеольоґію про соціялістичну революцію, вже просто доводила робітникам і селянам шкідливість радянської форми влади, аґітувала за „горожанський мир", за „загальне, пряме, рівне і тайяе виборче право", намовляла робітників і селян відмовитись на майбутньому Трудовому Конґресі від проголошеної Директорією трудової системи влади, лякала анархією, голодом й иншими „большевицькими" страхіттями в разі дальшого продовження боротьби працюючих проти помішників і капіталістів. Побіжно правиця „нищила" в відозві фракцію незалежних, виставляючи її, як невеликий гурток збольшевиченнх „спасителів революції". (1.)

Але поруч з неґативним, мав VI. Конґрес УСДРП і позитивне значіння. Намічений ще за часів Центральної Ради роскол в українській с.-д. партії стався на цьому Конґресі довершеним фактом. Коротка історія росколу в цім моменті представляється так.

Ще в грудні 1918 р. утворився в Харькові Орґанізаційний Комітет фракції незалежних. В своєму харьківському орґані — „Українська Народня Соціялістична Республика" — Комітет цей різко зазначив свої „самостійницькі" тенденції і неґатпвне відношення до політики російських большевиків на Україні і зокрема до областної орґанізації Російської Комуністичної Партії на Україні — до так званої Комуністичної Партії (большевиків) України. В своїй резолюції про відношення фракції незалежних до Російської Комуністичної Партії й до Комуністичної Партії (большевиків) України Тимчасовий Орґанізаційний Комітет писав:

„З цією партією фракція рішуче бореться з таких причин:

1. Є то партія антиукраїнська. Ідучи супроти національно-політичних прав українського народу, є то партія ворожа українській державі. Є то партія на послугах російського імперіялістичного большевипького уряду. Через те вона глибоко реакційна і цій партії немає місця на Україні.

2. Є то партія, що йде не до диктатури пролетаріяту та революційного селянства, а до диктатури частини пролетаріяту і своєї партії і через те глибоко насильнича і, заиісць пролетарсько-диктатурного насильства над буржуазним ладом, вводить насильство невеликої купки.

3. Ця партія своїм незадуманим, безладним способом заведення соціялістичних реформ псує й руйнує господарство Росії і наміряється зробити те і з господарством України.

4. Є то партія двулична, яка весь час ламає свої ж принціпи. Признавши принціп самовизначення народів, втягнула одначе Україну у війну з Росією на підбиття України. Признавши на катеринославськім зїзді незалежність „нею ж вигаданої" Української Робоче-Крестьянської Республіки — нікчемного підголоска петроградських большевиків, — вона знову потім і нині стоїть за реакційне домагання федерації, обєднання бувшої Росії.

З огляду на це партії не можна довіряти, навіть коли б вона знову перекинулась і визнала самостійність та незалежність України і право українського народу на самовизначення, аж поки вона орґанично не перетвориться і не зіллється з інтересами українського трудового люду. Тому недопустимі спільні з нею виступи, погодження, кандидатури і т. д." („Роб. Газета" No. 430 7. січня 1919 р.).

Це критичне відношення незалежників до централістичної політики російських большевиків і до їхніх методів соціяльно-економичного будівництва, а разом з тим виразне і катеґоричне обстоювання самостійности і незалежности Української Республики і вязало незалежників довший час з „Директорією, примушувало їх (а разом з ними і широкі робітничі українські маси, що формально хоч і не належали до фракції незалежних, але подібно до них відчували події) шукати коли не порозуміння з „Директорією, то хоч використання утворених нею державних апаратів і майбутнього Трудового Конґресу для орґанізації справжньої робітниче-селянської влади в незалежній Українській Республиці. І коли б „Директорія дійсно хотіла будувати робітниче-селянську державність і вести рішучу боротьбу з буржуазією (як вона про це заявляла), вона напевно поставилась би з увагою до лівої, незалежницької течії УСДРП. А оскільки цього в дійсности не було, „Директорія зовсім не зважала на незалежників, так само які на с.-р. та селянську спілку, і натомість охоче прислухувалась до голосу правиці української соціяль-демократії, до голосу соц.-федералістів, самостійників, стрільців та отаманів.

„Директорія мала повну можливість вибірати між правицею і лівицею українських соціялістичних партій. І вона вибрала опортуністичну правицю з буржуазією. Лівиця ж відходила від неї все далі, опозиційні настрої її зростали все дужче, аж поки не закінчились збройною боротьбою з директоріянцями. Про останню спробу лівиці мирно договоритись до чогось з директоріянцями, зроблену на Трудовім Конґресі, скажемо далі.

Що до не-української демократії на Україні, особливо єврейської, то вона переживала, подібно до української, складний процес клясово-революційної діференціяції. В залежности від цього процесу не однаковим було по суті, хоч і однаково ворожим по формі, і відношення ріжних ґруп не-української демократії до директоріянського курсу політики. З російських партій на Україні в гострій опозиції до „Директорії, з мотивів соціяльного характеру, стояли большевики, соц.-дем. інтернаціоналісти і ліві соц.-революціонери. Інші російські партії — народні соціялісти, соц.-дем. меншевики і праві соц.-рев. мало чим ріжнились від українських соц.-дем. (правих) і соц.-федер., отже, здавалось би, являлись природними союзниками „Директорії: одначе вони також були в опозиції і не підтримували „Директорії з мотивів національного характеру: вони не поділяли самостійницького курсу політики „Директорії і стояли на платформі відновлення єдиної Росії. Із єврейських партій

digitized by ukrbiblioteka.org

підтримувала Директорію тільки Євр. Соц.-Дем. Роб. Партія „Поалє-Ціон“ (власне, її правиця), яка дала свого кандидата до кабінету міністрів, не зважаючи на протести инших єврейських партій, які передумовою співробітництва з Директорією ставили зміну курсу її політики що до робітництва і припинення погромів. Головний Комітет Єврейської Соц.-Дем. Партії „Бунд“ прийняв радянську форму влади (в першій половині січня), що викликало вихід з партії правих елементів. Конференція Обєднаної Єврейської Соціял. Партії (що відбулась в січні) більшістю також стала на платформу влади рад і визнання соціялістичної революції. Всі не-українські радянські партії, звичайно, стояли, як і українські радянські партії в опозиції до Директорії. Як на спробу навязати якесь порозуміння між українськими й не-українськими соціялістами, вкажемо тут на спільну нараду делеґатів партії: УСДРП незалежних, „Бунда“, Обєднаної Євр. Соц. Партії і рос. соц.-дем. інтернаціоналістів, що відбулась в середніх числах січня 1919 р. в Київі. Нарада ухвалила підтримувати контакт між названими партіями з метою оборони робітниче-селянської революції на Україні, зглажування національної боротьби і виправлення політичної лінії і тактичних помилок рос. большевиків на Україні. Одначе реальних наслідків ця нарада не дала. Фактична реакційна політика директоріянських властей не залишала місця для порозуміння між Директорією й лівими соціялістами без національних ріжниць.

9. Трудовий Конґрес — похорон трудового принціпу. З Трудового Конґресу доля просто насміялася. Інституція, що покликана була утвердити на Україні диктатуру працюючих, орґанізувати тверду революційну робітниче-селянську владу і тим підвести міцний ґрунт під революцію, виповнила протилежні завдання: поховала ідею трудової диктатури, санкціонувала директоріянсько-отаманський режим, висловилась за горожанський міжклясовий мир — демократичний парляментаризм. Головною причиною такого „жарту“ був реакційний курс директоріянської політики, що геть здіскредитував Трудовий Конґрес ще до його скликання. З цієї причини не тільки робітництво (українське і не-українське), але навіть селянство поставилось пасивно до виборів на Конґрес, особливо на Лівобережжу, де „отаманами“ розганялись всі без розбору робітничі і селянські Зїзди. Революційні соціялістичні партії були позбавлені можливости повести відповідну аґітацію, а часто навіть і відбути встановлені законом повітові і ґуберніяльні виборчі зібрання. В часі виборів до Конґресу частина Лівобережжа вже була захоплена совітським військом, на частині ж селянство та робітництво вело війну з директоріянським військом: отже було не до виборів. На Правобережжу йшла брудна погромна хвиля. На півдні Французи і добровольці без перешкод займали повіт за повітом. При таких умовах, коли все базувалось на „осадних“, „обложних“ і „військових“ станах, що здушували цілком всякі прояви вільного громадського життя, коли утиски революційного робітництва і селянства не знали меж, коли розливалась хвиля погромів, звичайно, не можна було і думати про правдиве виявлення волі пролєтаріяту і безземельного та малоземельного селянства України. В додаток до цього всього, не зважаючи на одно-

душні постанови селянських зіздів про те, щоб конґрес складався з представників селянста, робітництва і вояцтва, виборчих прав була позбавлена (на домагання Петлюри, Коновальця й инших отаманів) вся революційна республиканська селянська армія, найбільш свідомий і революційний елемент в селянстві. Натомість було утворено спеціяльну курію так званої трудової інтеліґенції. Одночасно було закликано до участи на Конґресі з рішаючим правом голосу депутатів з Галичини від Національної Ради. Галичина переживала саме початкову стадію національно-буржуазної революції; перед вела там дрібна буржуазія яка зовсім не розуміла і не хотіла розуміти наддніпрянського „большевицького" селянства*). Сповняючи бажання Директорії, Національна Рада виправила до Київа спеціяльно „вишколену" антпреволюційну, націоналістично настроєну делеґацію. Так спільними силами соборної української дрібної буржуазії утворювався бажаний для Директорії і „отаманів" склад Трудового Конґресу.

Вибори депутатів мали бути куріяльні і переводитись: від трудового селянства на повітових селянських зїздах (з представників „безземельних і тих трудових селян, котрі до Великої Української Революції обробляли свою або заорендовану землю власними силами, не користуючись постійно чужою працею", — обраних на сільських сходах); від робітництва — на ґуберніяльних робітничих зїздах (з представників „від робочих, вибраних на заводах, фабриках, майстернях, конторах та инших галузях праці, а також від ремесників, які не визискують чужої праці"); від трудової інтеліґенції на ґуберніяльних зїздах трудової інтеліґенції (з представників „від робітників на ниві народньої освіти і служащих в народніх кооперативах, земських та мійських самоврядуваннях, та инших установах державних, громадських і приватних", при чому у виборах уповноважених на Ґуберніяльні Зїзди мали право брати

*) Ми вже згадували про те, що при роспаді Австро-Угорської монархії в осени 1918 р., Українці Східної Галичини утворити окрему державу, так звану Західну Ухраїнську Народню Республику, на чолі якої стала Національна Рада і утворене цією останньою правительство — Державний Секретаріят. Утворення окремої української держави на території Східної Галичини викликало війну між Польщею і Західною Українською Народньою Республикою; польські імперіялісти не хотіли примиритись з утратою Галичини. Ця війна з Поляками, для успішного ведення якої ЗУНР не мала сил, а також і стремління широких народніх українських мас до обєднання в одне державне тіло примусили Державний Секретаріят шукати зближення з Великою Україною і допомоги від неї. Зближення це почалося ще за часів гетьманщини, коли в допомогу Галичанам з Наддніпрянщини було одправлено деякі військові частини між иншим на передодні повстання дав згоду на виїзд до Галичини полк січових стрільців, але полк, як ми вже згадували, не виїхав. Підчас повстання Державний Секретаріят ввійшов в зносини з Директорією і заключив 1. грудня 1918 р. в Хвастові „предвступний договір між Українською Народньою Республикою й Західною Українською Народньою Республикою про маючу наступити злуку обох українських держав в одну державну одиницю". По злуці ЗУНР мала перестати істнувати, як окрема держава, одначе діставала територіяльну автономію. На Трудовім Конґресі справа злуки мала бути вирішена остаточно.

3. січня 1919 р. Українська Національна Рада на засіданню в Станиславові затвердила передвступний договір від 1. грудня і доручила правительству вжити заходів до реалізації злуки. В цій цілі до Київа було послано 16. січня особливу делеґацію.

digitized by ukrbiblioteka.org

участь „лише ті робітники інтелектуальної праці, котрі не визискують самі і не допомогають другим визискувати чужу працю і не володіють майном, яке приносить нетрудові доходи“). Виборчі права — активні і пасивні — давалися лише громадянам Української Народньої Республики, обох полів, не молодше 21 року (не позбавленим прав по суду за карні злочинства).

Згідно „Інструкції для виборів на Конґрес Трудового Народу України“ (затвердженій Директорією 5. січня 1919 р.), Конґрес мав складатися з 593 депутатів від трудового селянства. робітництва і трудової інтеліґенції, після слідуючого розпису депутатів по ґуберніях:

Ґуберніі:	Число депутатів від			
	селянства	робіт-ництва	трудов. інтеліґ.	Разом
1. Київщина .	50	12	5	67
2. Поділля	47	8	4	59
3. Харьківщина	50	11	4	65
4. Херсонщина	37	11	4	52
5. Волинь	46	10	4	60
6. Чернігівщина . . .	42	9	3	54
7. Полтавщина	46	8	4	58
8. Катеринославщина . . .	31	12	3	46
9. Таврія	14	3	1	18
10. Холмщина, Підляша і Поліська Округа	14	4	1	19
11. Всеукраїнського залізничого зїзду*)	—	20*)	—	20
12. Всеукраїнського почтово-телеґр. зїзду	—	10*)	—	10
Разом . . .	377	118	33	528
13. Від Західної Укр. Нар. Республики (Ґаличина, Буковина та Угорщина)	—	—	—	65
			Разом . . .	593

*) Окреме представництво від залізничників і почтовиків пояснювалось в Інструкції особливими революційними заслугами робітників залізниць і почт підчас боротьби з гетьманщиною.

23. січня Конґрес (при участи приблизно 300 депутатів) відкрито святом обєднання Західної і Східної Українських Республик в одну Соборну Українську Народню Республику. Було відчитано відповідні Декларації Національної Ради ЗУНР і Директорії й урочисто закріплено злуку. Та свято злуки затемнювалось загальним тяжким станом Республики. Треба було не святкувати, а шукати порятунку від катастрофи, що наближалась. Конґрес хвилювався. Військова атмосфера, що панувала тоді в Київі, чутки про те, що січовики можуть розігнати Конґрес, коли він піде вліво, не сприяли продуктивній і спокійній роботі. Тимчасово сформовано колективну президію: обрано Д. Одрину (у. с.-р. — від селянської спілки), С. Вітика (від у. с.-д. — Галичанин), Т. Старуха (від блока галицьких партій); одне місце було визначене для блока лівих партій, одначе ці партії одмовились взяти участь в президії; голову мала намітити найбільша фракція — селянська (у. с.-р.), але до цього, так і не прийшло; у фракції йшов тяжкий внутрішній процес, який так і не закінчився через припинення Конґресу. Секретарями Конґресу були: С. Бачинський (тоді у. с.-р. — від селянської спілки), В. Злочанський (від у. с.-д.), І. Біск (рос. с.-д.), Л. Гаврилюк (від рос. с.-р.), Воронай (від соц.-сам.).

Засідання 25—28 січня були рішаючими. В ці дні під иресією військових подій і Директорії було рішуче і остаточно порвано з українською робітниче-селянською революцією, ліквідовано нещадно мрії директоріянської весни, поставлено дальшу боротьбу на старий, двічі за часів української революції переживший себе, ґрунт — „демократичного ладу і парляментаризму“.

Промова Голови Директорії, виголошена на засіданню Трудового Конґресу 25. січня, в великій мірі передрішала рішення Конґресу. Коротко її зміст був слідуючий (передаємо за „Червоним Прапором“ No. 2, 1918 р. 30. січня):

„Коди українська демократія переконалась, що влада гетьманська все більше поширюється і вживається на насильства над трудовим народом і коли стало ясно, що відбувається зрада нашій державі, збудованій з такими труднощами, — говорив В. Винниченко, — тоді вирішено було вжити всіх заходів, аби скинути ненависне ярмо. Довго обмірковувалось це питання ріжними партіями. Одні гадали, що ще час не настав, а друга частина демократії — соціялістична — гадала, що треба повстати і здобути волю народові. До цієї останньої думки вело ще й те, шо через насильства гетьманських прибічників і ґерманських ґенералів український нарід загубив віру в свої партії, в своїх провідників. Отже для відновлення цієї віри, для обєднання партій з народом необхідно було росночати боротьбу, бо, хоч би й побили нас в цій боротьбі, ця ціль — обєднання з народом — була би досягнута.

Представники партій, які рішили робити повстання, вели переговори і з Німцями і з представниками совітської влади, Мануїльським та Раковським. Німці пропонували залишити думку про повстання зовсім, а з Мануїльським та Раковським умовились в слідуючому: 1. Совітська Російська Республика признає самостійну Українську Народню Республику; 2. Признає демократичний лад на Україні; 3. В Українській Народній Республиці забезпечується вільне істнування і праця партії комуністів, з тим одначе, що цій партії не вільно захоплювати владу збройною силою; 4. Встановлюється товарообмін України з Росією і 5. Совітська Росія годиться на повний нейтралітет України. Що ж торкається реальної допомоги нам в боротьбі проти гетьмана, то представники совітської влади заявили, що вони не можуть зробити більше того, як тільки робити демонстрації на фронті з метою відтягнення частини гетьманського війська.

digitized by ukrbiblioteka.org

Після цього В. Винниченко переказує історію організації Директорії та перших часів повстання, при чому зазначає, що на перших же часах большевики порушили вироблені умови і почали свій наступ на Україну. Зайнявши Гомель, Катеринослав та йдучи на Харьківщину, вони цим самим стромляли ніж в спину української революції. Далі почались звичайні для большевиків провакаційні виступи, а саме: коли було охоплено Правобережже повстанням, то Пятаков. Ауссем та інші випустили маніфест, в якому всі успіхи повстання, всю роботу, переведену нами, приписували собі. Та от і тепер ми маємо один з чергових документів провакаційної діяльности большевиків, документ, в якому говориться. що ніби то Директорія склала договір з Антантою, в якому є точки про федерацію з Росією, про вільну організацію добровольческих дружин на території України, про передачу організованого українського війська до роспорядження обединаного штабу з представників французької, добропольческої, польської та української армії, про активну боротьбу з большевиками та инше.

Далі В. Винниченко довго спиняється на замірах большевиків та тих перешкодах, які роблять вони в роботі Директорії, направленій на переведення широких соціяльних реформ. Ті соціяльні реформи, каже Винниченко, які большевики вважають можливим перевести в життя тільки їхніми методами, тільки таким чином, як це вони роблять в Росії, тепер переводяться на заході і зовсім иншими способами. Закінчив він свою промову певністю в тому, що український нарід сам впорядкує своє життя, що він не дозволить нікому сісти собі на шию."

За В. Винничевком пішли инші „ура-натріотичні" промови. І знову. як і, приблизно, рік тому (в грудні 1917 р. на Всеукраїнському робітниче-селянському та салдатському зїзді соціяльно-економичний, клясовий момент в українській революції було затушковано моментом національно-політичним. Питання про радянську форму влади знов було цілком ідентифіковано з питанням національного поневолення України Московщиною. Національний момент робив такий вплив, що не то що промови представників радянських соціялістичних партій, а навіть промовці фракції української партії соціялістів-революціонерів центральної течії. що пропонували передати владу конґресові і орґанізувати владу в Українській Республиці в центрі і на місцях на трудовому принціпі, не знаходили співчуття більшости конґресу. Підчас фракційних промов, що почались 26. січня, конґрес робив надзвичайно сумне враження. Фракція української партії соц.-революціонерів (центральна течія), що могла, при умові внутрішньої спаяности, ясности своїх позицій і рішучого переведення їх в життя, відограти рішаючу ролю в цім важнім моменті української революції, — розбавлена елементами з селянської фракції. розбилась, покололась на праве і ліве крила, які не могли знайти спільної платформи, і в результаті виступала і голосувала (відновідно до свого поділу) за ріжні резолюції. Фракція українських соціяль-демократів (офіціяльна партія) прикладала всіх сил, щоб утворити па Конґресі дрібнобуржуазну, націоналістично-войовничу більшість, залучуючи до себе так звану галицьку фракцію (що зовсім не орієнтувалась в обставинах і складалась з представників дрібної, переважно селянської, галицької буржуазії) та правицю фракції селянської спілки. Пропозиції і промови представників радянських соціялістичних партій (промова лівого укр. с.-р. Тараненка, укр. незалежника Зіновєва, пізніще буидовця Рафеса) зустрічались криком та свистом. Найменший натяк на необхідність миру з Совітською Росією, на передачу влади в Українській

Республиці робітниче-селянським радам, викликав обурення з боку, розпаленої відповідними промовами й аґітацією галицької та соц.-демократичної фракції. Отамани — Петлюра та Коновалець — закликали до рішучої боротьби з російськими большевиками, вимагали від конґресу одобрення своєї контрреволюційної політики, погрожували репресіями лівим партіям і запевняли, що переможуть всіх і все.

Члени Директорії вели двуличну політику. Вони тільки для „годиться" заявили, що готові уступити свою владу Конґресові, на ділі ж не тільки не виявляли бажання уступитись, а навпаки — все ясніще давали відчути (промови Петлюри на Конґресі, переговори с.-р. з Швецем з пропозиціями виходу з Директорії і т. д.), що вони й не думають уступати з своїх місць.

Таке загальне вражіння справляв Конґрес. Розумні, холодні слова губились в атмосфері підвищених націоналістичних, дрібнобуржуазних настроїв.

Докладніще представлення про позиції окремих фракцій Конґресу дають промови їх членів та фракційні декларації, деякі з котрих ми тут і наводимо. Чи не найбільш докладно зазначили свою позицію укр. соц.-дем. незалежні; їхня декларація зачитана Зіновєвим на Конґресі 26. січня, більш-менш відбивала загальний настрій лівиці Конґресу. Ось її зміст:

„Могутнім повстанням українського трудового селянства і робітництва зметено на Україні гетьмансько-поміщицьку реакцію, посажену тут силою німецького імперіялізму. Народні працюючі маси з нечуваною силою стали збройно на боротьбу з гнітом, визиском і неволею. Ця велика українська революція, відбуваючися в формах і межах національно українських, в той же час тісно звязана з ходом світових подій і з західно-европейською революцією. Повалений у Німеччині революцією німецький імперіялізм, ослаблений в своїй силі на Україні, дав відповідні умови для успіху української революції. В умовах европейської соціялістичної революції, що захопила вже велику частину світу, булучи тісно звязана з нею, українська революція набірає ознак соціялістичної революції і висовує завдання основного перетворення, як економичних, так і політичних відносин по принципу соціялістичному.

Соціялістична революція в першому своєму стані приводить до роспаду старих імперіялістичних держав і до утворення визволеними народами нових національно-державних орґанізмів, в формах і межах яких і відбувається дальший процес перетворення національної революції в соціяльну і перебудова економичного життя, і тому й українська соціялістична революція для свого успішного, пляномірного й орґаничного розвитку вимагає забезпечення для неї національно-державних українських форм. Таким чином, в сучасний період соціялістичної революції Українська Республика, не виключаючи угод і союзів для спільних цілей з иншими соціялістичними республиками, повинна в інтересах революції зберігти свою незалежність, як певний національний і економичний орґанізм.

Директорія У. Н. Республики зуміла правильно вибрати момент для кинення гасла повстання в українські народні маси; вона дала орґанізаційні зародки тої ячейки, круг якої виросла могутня народня збройна сила. Директорія відіграла в українській революції свою велику орґанізуючу ролю. Але вона не змогла удержатись на тому шляху, яким повинна розвиватися українська соціялістична революція, вона не змогла оцінити тих завдань і цілей, які висунуто світовою революцією, вона не стала на твердий соціяльний ґрунт і тим розхитала той соціяльний фундамент, на якому лише й мала укріпитися революція. Причинами цього є, як сама структура влади Директорії, так і та обстановка, в якій їй довелося провадити свою діяльність. Характер складу Директорії, як коаліції національних революційних українських партій, і відсутність ясно вираженого клясового характеру її (а соціялістичну революцію тільки й може переводити клясова влада) определили хисткий

digitized by ukrbiblioteka.org

і неріщучий характер її політики, як внутрішньої, так і зовнішньої. Викинувши гасло диктатури трудового народу, Директорія ..... (кілька уступів, що характеризували політику Директорії, конфісковано цензурою. Автор.)

В великій мірі до цього ходу подій спричинилося міжнародне становище України. Опинившися між двома сторонніми силами — з одного боку, Совітська Росія, а з другого, імперіялістична Антанта — Директорія, з страху перед Антантою, не зайняла відносно неї рішучої позиції. В той же час наступ російського совітського війська і авантюра Правительства Пятакова спричинилися до того, що урядовий курс політики на Україні пішов вправо, а не вліво, як того можна було сподіватися. І в результаті ми маємо війну з соціялістичною Росією і можливість союзу з імперіялістичною Антантою. Ми не можемо цього допустити. Одинокий вихід з цього становища, який зможе удержати революцію і не дасть її роздушити, який дасть орґанізуючі гасла революційним масам і поведе їх до боротьби, — це є як найшвидча передача влади робітниче-селянським радам.

Трудовий Конґрес — це є плід хисткої й двохсторонньої політики Директорії. Скликаючи Трудовий Конґрес, Директорія мала намір задовольнити, як соціяльні сили, так і імперіялістичні, і не задовольнила ні тих, ні других. Ми не можемо вважати Трудовий Конґрес правдивим представництвом революційних мас України, як по його конструкції, так і по умовам, в яких переходили вибори до нього. Невідповідне значіннюв в народньо-господарчому житті представництво робітництва; позбавлення прав участи в Трудовому Конґресі революційного війська; одночасне скликання Трудового Конґресу і руйнування орґанів трудового народу чи недопущення їх істнування на місцях: переведення виборів при умовах урядового нажиму, без свободи аґітації; скомканість і спішність виборів в несприятливих умовах військового часу, — все це позбавляє Трудовий Конґрес правдивого в ньому представництва революційних мас і не дає йому ніякої сили в його роботі, бо немає тих орґанів, на які б він міг опертися. Через те, коли Директорією буде передана йому вся повнота влади, Трудовий Конґрес не має права задержувати її в своїх руках, а повинен передати цю владу справжньому, единоздатному до переведення в життя величезних завдань української соціяльної революції представництва революційних мас — робітниче-селянським радам.

З огляду на все вищесказане, фракція незалежних української соціяль-демокр. роб. партії на Трудовому Конґресі вимагає од його слідуючого:

1. Одержавши од Директорії всю повноту влади в Українській Республиці, Трудовий Конґрес не задержує її в своїх руках, а передає едино правдивому представництву сили й волі революційного селянства і робітництва — радам робітничих і селянських депутатів.

2. Трудовий Конґрес оголошує Україну незалежною Соціялістичною Республикою.

3. Трудовий Конґрес пропонує російському совітському урядові приступити до мировпх переговорів і згоди між двома соціялістичними республиками.

4. Трудовий Конґрес вимагає виводу з України чужостороиього імперіялістичного війська і невтручання імперіялістичних держав в українські справи.

5. Трудовий Конґрес складає тимчасове робітниче-селянське правительство з представників партій і ґруп, які стоять на ґрунті влади рад. якому доручає перевести по певній, виробленій Конґресом інструкції, передачу влади робітниче-селянським радам і скликання Конґресу робітниче-селянських рад України, який вже і має утворити нормальний лад Української Соціялістичної Республики Рад і орґанізувати постійний уряд.

6. Після цього Трудовий Конґрес повинен розпуститися."

Як бачимо, позиція незалежних тотожня з тою позиціею, яку зайняв ще перед Конґресом Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів.

Подібну позицію займали і українські соціялісти-революціонери ліві, бундовці й деякі инші не-українські радянські партії.

Що торкається українських соціялістів-революціонерів центральної течії, то, як ми вже згадали, вони, під натиском селянських депутатів, що всі записались до фракції соц.-революціонерів, роскололись на дві ґрупи: одну що йшла за директивами орґанізаційного ядра партії (центр. течії). і другу — зовсім праву, що наближалась до правих українських соціяль-демократів. Роскол стався саме на питанню про відношення до Директорії і радянської влади. Бурхливі засідання фракції, в яких особливо активну участь брав, як член Конґресу М. С. Грушевський, енерґійно обороняючи трудовий принціп й інтереси соціялістичної революції проти натиску Директорії, ясно показали, що в партії йде далі процес диференціяції: поруч з цевтром намічається цілком праве, угодовське крило партії, подібне до офіціяльної с.-д. партії. З великим трудом, після довгих дебатів більшістю голосів було ухвалено слідуючу декларацію фракції УПСР на Трудовому Конґресі (зачитану на Конґресі М. Любинським):

„Заслухавши справоздавця голови Директорії про причини піднятого під її приводом повстання проти гетьманщини, про ті обставини, в яких воно розвивалось, про напрямок роботи окремих партій, ґруп і верств населення Української Народньої Республики, а також доклади народніх міністрів про міжнародне положення України і роботу уряду, як підчас повстання, так і після його завершення, фракція українських соціялістів-революціонерів центральної течії — виразниця волі трудового селянства і робітництва — обміркувала ці відомости на своїх засіданнях і, на підставі інформацій і наказів, одержаних депутатами на селянських зіздах, прийшла в своїх нарадах до таких думок:

1. Відновляючи свою діяльність у верховнім орґані Української Народньої Республики, перервану в Центральній Раді насильним актом ґерманського війська, фракція соц.-революціонерів перед усім пропонує Конґресові висловити протест перед усіма державами світу проти цього нечуваного ганебного насильства і порушення суверенности УНР, заподіяного ґерманським військом.

2. Продовжучи соціяльне і політичне будівництво Української Народньої Республики, розпочате Центральною Радою, виразницею волі трудового селянства і робітництва, і продовжене його новою революційною владою, Директорією, — фракція українських соціялістів-революціонерів ц. т. Трудового Конґресу підтримує гасла, під котрими йшла діяльність цієї фракції в Центральній Раді, обстоює відновлення законів Центральної Ради, стверджує закони, видані Директорією, як основу, і, стоючи на ґрунті охорони інтересів українського трудового народу та політичної незалежности, яко ґарантії переведення їх в життя, вважає завданням Конґресу — внести внутрішнє заспокоєння і привернути зовнішній мир, шляхом повного вадоволення соціяльних потреб і національних ідеалів трудового люду України.

3. Але, беручи на увагу важні події, які зайшли в життю українського народу за останній рік: руйнуючу роботу буржуазних верств і тяжки кривди, заподіяні українському трудовому народові, і оцінюючи великий подвиг українського трудового народу, котрий виключно своїми силами визволив свою країну з-під гетьмансько-поміщницького ярма, фракція УПСР вважає, що цим повстанням трудового люду почалась нова ера соціяльного будівництва і національної творчости, і через це кладе в їх основу трудовий принціп, як єдину ґарантію успіху в будуванню нового життя.

4. В сфері соціяльного будівництва фракція стоїть на принціпі соціялізації землі, конкретизуючи його, згідно з умовами окремих місцевостей; в робітничому питанню фракція підтримує і провадить в життя принціпи, покладені в основу робітничого закону Центральної Ради.

5. Виходячи далі з покладеного в основу трудового принціпу і маючи на увазі інтереси робітництва, а також інтереси загально-державні, фракція вважає

digitized by ukrbiblioteka.org

за необхідне націоналізацію приватних залізниць, цукроварень, фабрично-заводських, фінансових та инших підприємств широкого суспільного значіння.

6. Для переведення в життя і закріплення соціяльних здобутків революції мусить бути відповідно сконструований державний апарат.

Беручи в основу принціп децентралізації влади і широкої областної автономії, зазначений в Конституції Центральної Ради від 29. квітня 1918 р., і розвиваючи його, згідно прийнятому трудовому принціпу, фракція визнає, що державні орґани влади — як в центрі так і на місцях — мусять належати колективам, складеним із представників трудового люду — селян і робітників, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосования*).

Такими колективами мусять бути сільські, волосні, повітові і ґуберніяльні трудові ради селян і робітників, котрі, маючи в межах своєї території певні права і підлягаючи одна другій по інстанціях, будуть підпорою і допомогою в переведенні зазначеного соціяльного будівництва і забезпеченням від адміністративної розрухи та анархії.

7. Орґаном верховної влади має бути Всеукраїнський Конґрес Трудового Народу із депутатів, обраних по вище зазначеному способу, а виконавчим орґаном — відповідальна перед ним Рада Народніх Міністрів.

Верховна влада зараз належить нинішньому Конґресу Трудового Народу України.

8. Стоючи на ґрунті суверенности та незалежности УНР, спіраючись на право самовизначення народів і маючи перед собою факт вільного прилучення західних частин УНР, фракція сподівається в скорім часі повного обєднання всіх українських земель в єдину Українську Трудову Республику.

9. Фракція зазначає, що український трудовий народ не має жадних ворожих аґресивних намірів і кладе в основу взаємовідносин з сусідніми народами нейтралітет і мирне співжиття, але всяке порушення такого нейтралітету буде обороняти збройною силою.

10. Для можливости переведення в життя намічених ідеалів, на думку фракції, являється необхідним утворення аполітичної та дисціплінованої народньої армії.

Зазначивши свою позицію в питаннях соціяльного будівництва і національних ідеалів, фракція УПСР центральної течії з цієї трибуни закликає трудовий народ України до оборони збройною рукою незалежности і нейтральности УНР, а Трудовий Конґрес до енерґійної та напруженої роботи в напрямку як найскоршого переведення в життя висловлених в цій декларації ідеалів."

Позиція, як бачимо, компромісова. Боеве на той час питання про відношення до Совітської Росії, якій Директорія оповістила війну, зовсім замовчано в декларації. Пояснюється така компромісовість ріжноманітним, в значній мірі випадковим складом фракції, який не давав можливости, без розбиття фракції, формулувати позицію партії ясніше. Та й цей компроміс не врятував фракції від росколу. При голосуванню конкретних резолюцій про сучасний мент і зокрема про відношення до Директорії, частина фракція пішла за офіціяльними українськими соціяльдемократами, голосуючи за довірря Директорії, ухвалюючи взятий нею реакційний курс і домагаючись парляментарно-буржуазного устрою, друга частина зовсім утрималась від голосування, нарешті, третя запропонувала слідуючу, зачитану на Конґресі Арк. Степаненком резолюцію:

*) Таким способом через рівне виборче право фракція хотіла забезпечити в орґанах робітниче-селянської влади відповідне представництво малоземельному і безземельному селянству України і тим споріднити їх з селянством.

„1. Конґрес Трудового Народу України, заслухавши справоздання Директорії і Ради Народніх Міністрів, приймав їх до відома і висловлює Директорії подяку за орґанізацію і переведення повстання.

2. Доручає теперішній Раді Народніх Міністрів вести далі справи, доки буде сформований новий кабінет.

3. Для продовження діяльности Трудового Конґресу утворюється Малий Конґрес по пропорції 1 на 15 повного Конґресу, то значить з 41 члена; Малому Конґресу доручається скликати повне Зібрання Конґресу при найближчій можливости, а до того часу Трудовий Конґрес передає всі права верховної власти цьому Малому Конґресові.

4. Порядкування місцевими справами в межах Галичини, Буковини та Угорської України Трудовий Конґрес полишав місцевим орґанам демократично сконструованої влади.

5. До українських орґанізацій, які підняли боротьбу проти Директорії, Трудовий Конґрес звертається з закликом до порозуміння з ним, до залишення цієї боротьби і до спільної оборони Української Народньої Республики від зовнішніх імперіялістичних і внутрішніх контрреволюційних замахів.

6. Приймаючи власть від Директорії, Трудовий Конґрес негайно приступає до формування орґанів колєктивної влади на трудовім принціпі, згідно з деклярацією фракції УПСР ц. т., виголошеною на Конґресі."

Точки цієї резолюції про уступлення Директорії, про орґанізацію трудових рад на місцях, як орґанів влади, і про необхідність порозуміння з лівицею української демократії виявилися для лівиці Конґресу за дуже компромісовими і невиразними, а для правиці — „большевицькими", і тому резолюція не зібрала більшости голосів.

Деклярація фракції УСДРП (офіціяльної) розвивала точку погляду, зазначену в наведеній вище резолюції VI. Конґресу Партії по сучасному менту; конкретно: а) фракція висловлювалась проти радянської влади та трудового принціпу і за демократичний парляментаризм, б) за переведення в межах буржуазного суспільства „головніщих соціяльних реформ", в) за залишення верховної влади в руках Директорії а на місцях, до перевиборів орґанів місцевого самоврядування, за владу комісарів, г) за оборону Республики „од ворогів з права і з ліва".

Стероризований отаманщиною, позбавлений можливости спокійної праці наближаючимся до Київа фронтом, Трудовий Конґрес підписав собі 28. січня смертний вирок слідуючою резолюцією, запропонованою (С. Бачинським) від українських соціяль-демократів (офіціяльних) і частини фракції українських соціялістів-революціонерів центральної течії (правої):

„Конґрес Трудового Народу України, вислухавши справоздання Директорії та її міністерства і беручи па увагу заяву Директорії про її готовність скласти свої уповноваження, постановив:

1. Висловити своє повне довірря і подяку Директорії за її велику роботу для визволення українського народу від пансько-гетьманської влади.

2. Зважаючи на загрожуюче внутрішнє і зовнішнє положення нашої Республики, засідання свої припинити, виділивши зі свого складу комісії з законопідготовчими і контрольними функціями, які мають розробити законопроєкти для слідуючої сесії Трудового Конґресу, а також допомогати правительству в оздоровленню адміністративного апарату всієї Республики від контрреволюційних і антидержавних елєментів. Повинні бути утворені комісії: 1. по обороні держави; 2. земельна, 3. бюджетова, 4. закордонних справ, 5. харчових справ

digitized by ukrbiblioteka.org

і 6. культурно-освітна. Загальний склад комісій укладається шляхом виборів після пропорціонального представництва від всіх фракцій Конґресу, по рахунку: 1 представник на 15 членів Конґресу. Поділ по окремим комісіям і вироблення порядку робіт встановляється на спільних зборах всіх обраних до комісій депутатів.

3. З огляду на небезпечний військовий час доручити власть і оборону краю Директорії УНР, яка, доповнена представником од Наддністрянської України, до слідуючої сесії Трудового Конґресу має бути верховною властю і видавати закони, необхідні для оборони Республики, при чім ці закони передаються на затвердження найближчій сесії Трудового Конґресу.

Виконавча влада УНР належить Раді Міністрів, котра складається Директорією і в часі первої сесії Конґресу відповідає перед Директорією.

4. Доручити президії Трудового Конґресу в порозумінню з Директорією в найближчий час, коли явиться змога нормальної роботи, скликати слідуючу сесію Трудового Конгресу України.

5. Конґрес Трудового Народу України стоїть проти орґанізації робітничої диктатури і висловлюється за демократичний лад на Україні. В цілях закріплення демократичного ладу, правительство УНР разом з комісіями має підготовити закон для виборів всенародного парламенту Великої Соборної Української Республики.

6. На основі всенароднього голосования, мають бути скликані нові орґани влади на місцях, а до того місцева власть, в інтересах національної оборони, повинна належати довіреним правительства УНР — комісарам, які повинні працювати в контакті і під контролем місцевих трудових рад, обраних пропорціонально від селян і робітників.

7. У відношенню до захватів української території військом держав Антанти, арміями совітськими, польськими, донськими, добровольческими та румунськими, Конґрес Трудового Народу України заявляє свій рішучий протест проти замахів на цілість, самостійність і незалежність Української Народньої Республики. Український народ хоче бути нейтральним і в дружніх відносинах з усіма иншими народами, але він не потерпить, щоб яка б не було держава накидала збройною силою свою волю українському народові.

8. З приводу своїх постанов Конґрес Трудового Народу України видає свій Універсал до українського народу і ноту до народів всього світу."

Бльок фракцій Конґресу, які стояли на ґрунті влади рад (укр. с.-д. незалежні, укр. соц.-рев. ліві, соц.-рев. інтернаціоналісти і „Бунд"), в голосованню цієї резолюції зовсім не брав ніякої участи. Побачивши, що Конґрес цілком підпорядкувався отаманщині, бльок подав до президії Конґресу слідуючу заяву:

„Не визнаючи з самого початку правомочности Конґресу, що було зазначено нами в деклярациях, ми бачили своє завдання лише в тому, аби з трибуни Конґресу оголосити вимоги трудового селянства та пролетаріяту, що борються за соціялізм, за владу рад. Це завдання за два дні праці Конґресу виконано. З другого боку, з декларацій фракцій, які складають більшість Конґресу, видно, що 1. Конґрес цілком ухвалює політику Директорії, котра веде боротьбу проти революційних мас, 2. Конґрес ухвалює війну з Совітською Росією і згоду з імперіялістичними урядами Антанти, прикриваючись машкарою нейтралітету. Уряд, що скликав цей Конґрес на непевних підставах при умовах репресій проти революційно-соціялістичних партій, досяг своєї цілі, здобувши покірну більшість. Ми ще раз заявляємо, що цей Конґрес не має права говорити від імени трудових мас України. Виконуючи наказ своїх виборців, зазначені вище фракції залишають Конґрес і складають з себе всяку відповідальність за постанови Конґресу та за їх наслідки."

Таким чином, взятий Директорією з отаманами курс ліквідації революції й ідеї диктатури працюючих було стверджено правицею Конґресу. Українску Республику мала возглавляти й далі скомпромітована в краї Директорія, а після — Установчі Збори, обрані „всенароднім

голосованням". Влада на місцях мала належати і далі не менш скомпромітованим отаманам і комісарам, а після — демократичним орґанам самоврядування. Утворені в процесі революції трудові ради на місцях мали залишитись тільки в силу необхідности, як тимчасові революційні орґани з неясними контрольними функціями; ради робітничих депутатів, очевидно, повинні були бути просто розігнані, як символи засудженої Конґресом „робітничої диктатури". В зовнішній політиці ухвалювалась і на далі політика директоріянського нейтралітету. А що то був за „нейтралітет", не було вже ніякого сумніву. „Червоний Прапор" (N 4. 2. II. 1919.) мав рацію говорити, що нейтралітет Директорії фактично виявлявся, головним чином, в боротьбі з „червоним імперіялізмом" і в співробітництві в тій чи иншій формі з своєю, російською і антантською буржуазією. Та й сама Директорія вже не ховалась з цим, а українські соціяль-демократи, ті самі, що в резолюції Конґресу так „задиракувато" виступами проти імперіялістичної Антанти, спокійно приймали до уваги доклад Військового Міністра, от. Грекова, Конґресові про зроблені вже з Антантою умови, після яких між иншим відступалося Антанті все Чорноморське Побережжа *) „в стратеґичних цілях союзників".

Вдоволена „признанням" своїх заслуг „вдячним Українським Народом", Директорія, охоче погодилась нести далі на своїх натружених плечах тяжкий тягар верховної влади. Від імени Директорії В Винниченко склав сердечну подяку Конґресові „за висловлене довірря" і пробіцяв „свято виконувати доручену справу", зазначивши задоволення з тої критики діяльности Директорії на Конґресі, яка „не могла скритикувати сути тієї діяльности, а зазначила тільки окремі помилки".

Наближення совітського війська до Київа не дало змоги продовжити далі цю ідилію єднання „народу з верховною владою". Конґрес припинив свою роботу, не вспівши перейти до инших точок порядку денного. Роспочато евакуацію Київа.

Так насміялася доля над Трудовим Конґресом. Конґрес відбувся, але того Конґресу, про який шла мова в дні революційного піднесення робітниче-селянських мас проти гетьманщини, Конґресу пролетаріяту і революційного селянства не було.

*) На засіданню Трудового Конґресу 25. січня отам. Греков говорив: „Після переговорів моїх з командуванням антантського війська в Одесі представники Антанти запропонували нам такі умови: 1. Зняти блькаду з Одеси, бо одеська людність голодує. 2. Відновити залізничу комунікацію по лінії Київ-Одеса. 3. Дати змогу встановити звязок між ріжними ґрупами війська Антанти на півдні України, для чого потрібно передати Антанті для експльоатації залізниці Акерман — Одеса — Миколаїв ... Директорія затвердила ці пункти переговорів". Спиняючись окремо на передачі Антанті залізниць, Військ. Міністр от. Греков поясиив, що то „е передача Антанті не залізниць, а лише права користування ними у військових цілях".

digitized by ukrbiblioteka.org

Розділ III.

Розвиток внутрішньої (української) горожанської війни.

10. Орґанізація Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії Незалежних. Поволі, але невпинно відбувався і розвивався в ході революції процес класово-революційної діференціяції в рядах українського суспільства. Поділ на ліву і праву фракцію, який Українська Партія Соціялістів-Революціонерів пережила ще за часів Центральної Ради і в дні гетьманського перевороту захопив і Українську Соціяль-Демократичну Партію. Формально відбувся він щойно після повалення гетьманщини, а саме в часі перебування Директорії Укр. Нар. Республики в Київі. Як ми вже зазначали, на VI. Конґресі УСДРП, що відбувся в першій половині січня 1919 р. в Київі, ліве крило партії, так звані незалежники, рішуче розійшлися з правим крилом партії, як в розумінню характеру української революції, так і в тактичних питаннях. Фракція незалежних запропонувала була Конґресові Партії слідуючу резолюцію по сучасному моменту:

„1. VI. Конґрес УСДРП визнає, що нині вся Европа переживає епоху соціялістичної революції, підготовленої всім попереднім розвитком капіталістичного господарства і світовою імперіялістичною війною.

2. Сучасна українська революція є одною з фаз соціялістичної революції в національних українських формах і, як така, ставить перед пролетаріятом України слідуючі завдання: а) перетворення суверенної, самостійної і незалежної Української Народньої Республики в суверенну, самостійну і незалежну Українську Соціялістичну Республику; б) орґанізацію влади на принципі диктатури міського і сільського пролетаріяту та незаможнього трудового селянства, орґанізованого в робітниче-селянські ради, з цілковитим усуненням від економичної і політичної влади буржуазії, поміщиків і заможнього селянства, при чому орґанізація влади ряд має відбутись пляномірно з центру, конституційним шляхом, без дезорґанізаційних та анархичних самочинних захватів влади окремими радами на місцях; с) орґанізацію всього народнього господарства України на соціялістичній основі, для чого необхідна пляномірна націоналізація землі, кредиту всіх засобів продукції і транспорту з підпорядкуванням їх загальному плянові державного господарства.

3. Виходячи з того, що, згідно ходу світової революції і внутрішньому своєму розвиткові, Україна має бути соціялістичною республикою, де влада має належати пролетаріяті і революційному селянству, Конґрес УСДРП постановляє, що сучасний уряд повинен реорґанізуватися, на основі представництва революційних українських партій, які стоять на ґрунті: а) самостійности національної Української Соціялістичної Республики і б) влади робітниче-селянських рад. Цей уряд є тимчасовим до орґанізації влади Всеукраїнським Конґресом робітниче-селянських рад.

4. Стоючи на ґрунті незалежности Української Соціялістичної Республики і виходячи з моменту почавшоїся світової соціялістичної революції, УСДРП, боронячи всіма засобами незалежність Української Республики, вимагає від українского уряду: а) порозуміння з Російською Совітською Республикою, на підставі обопільного признання суверенности обох соціялістичних республик, повного взаемного невтручання у внутрішні справи сусідньої республики, негайного виводу російського війська з території Української Соціялістичної Республики і налагодження економичних відносин; б) вимоги від держав Антанти виводу війська з території України (включаючи й Крим), невтручання їх у внутрішні справи України і, в разі відмови, активної оборони Української Соціялістичної Республики супроти імперіялістичного нападу.“

Після преліміпарного голосування резолюції, фракція незалежних, маючи за свою резолюцію меншість голосів, ухвалила вийти зі складу Конґресу партії і залишила Конґрес.

12. січня відбулося окреме засідання меншости Конґресу, на якому було постановлено орґанізувати в партії фракцію незалежних, з власною політичною тактикою й окремим орґанізаційним центром. На цьому ж засіданню було обрано Орґанізаційний Комітет з пятьох чоловіків. 13. січня відбулося перше засідання Орґанізаційного Комітету фракції незалежних, на якому ирийнято текст декларації фракції й ухвалено видавати власний орґан під назвою „Червоний Прапор", з гаслами — „Пролетарі всіх країн єднайтеся" і „Визволення робітників є справа самих робітників". — (Перше число Орґану вийшло 22. січня 1919 р.)

В своїй декларації фракція незалежних писала:

„Більше року тому назад IV. Конґресу УСДРП зазначив, що світова війна, викликавши повну руїну капіталістичного господарства, привела до повного упадку орґанізаційних здібностей і змагань капіталізму і що в результаті капіталізм та імперіялізм збанкротували — і світова імперіялістична війна переходить у світову соціялістичну революцію.

Але в часи IV. Конґресу ще не визначився момент ліквідації війни, неясним було назрівання революції у високорозвинених капіталістичних країнах і через це й УСДРП на IV. Конґресі не стала виразно на шлях соціялістичної революції, а заняла вичікуюче становище, ставлячи собі в той же час завдання утворення внутрішньої орґанізації Української Республики, як необхідної умови для успішного ходу соціялістичної революції на Україні.

Дальший внутрішній розвиток України і цілий ряд міжнародніх обставин все більше й більше втягував Україну у вир міжнародньої боротьби і ставив її долю в тісний звязок з ходом різко визначеного переходу світової війни в процес соціяльної революції, з роспадом старих держав на національні орґанізми. Цей роспад старих, збудованих насильством ріжнонаціональних держав, і утворення нових національних республик є необхідною початковою стадією соціялістичної революції, яка може відбуватися тільки в інтернаціональному масштабі і однині тільки в формах і межах національних державно-економичних орґанізмів.

Момент початку соціялістичної революції в Німеччині і всі ознаки можливости її в инших країнах определили і дальший хід української революції, як революції соціяльної. Тим більше, що буржуазія за часи панування гетьманщини виявила повне своє банкротство і нездатність налагодити економичне життя країни: тепер ясно, що й Україна, не зважаючи на свій аґрарний характер і економичну відсталість, може вийти зі стану економичної руїни лише шляхом орґанізації народнього господарства на нових соціялістичних основах.

В епоху поділу всього світу на два ворожи табори — пролетаріят і буржуазію, яка вже кінчає своє панування; в часи, коли по всьому світові ростуть і котяться нові хвилі, не можливо зіставатися при старих формах економичного і політичного життя. Від нині кожна спроба їх реформування без знищення основ цього господарства — приватної власности на засоби продукції — неминуче потягне за собою економичну гибель України і підбиття її сильнішим державам. Отже саме життя поставило перед українським пролетаріятом і УСДРП завдання вийти з пасивного вичікуючого стану і перейти до активної й творчої боротьби за перебудову всього соціяльно-політичного й економичного ладу України по певному пляну, виходячи з цілей, завдань і розуміння того процесу, який захоплює всю Европу.

Найбільш гостро відчула ці нові завдання партії ґрупа незалежних УСДРП. Під впливом її і VI. Конґрес партії, що відбувся цими днями, мусів стати на ґрунт соціялістичної революції. Але, на жаль, він став на півдорозі, не роблячи з цього конечних висновків, не зважуючись рішуче стати на шлях нової творчости, постепенного, але на новім, правдивім соціялістичнім принципі будування господарства. Більшість VI. Конґресу залишилася при безнадійних спробах, заховуючи

digitized by ukrbiblioteka.org

старий буржуазний лад, щось змінити в ньому латками, не керуючися розумінням єдности всього господарства держави, одночасно стараючися не розхитати старого ладу, а швидче скріпити його. Така робота оставляє життя на мертвій точці і не дає ні старому ладу укріпити себе, а ні новому рішуче двинутися в своїм, призначеним долею напрямі. Це вносить і вноситиме в господарче життя безладдя, анархію і занепад і оставляє нові реформаторські латки висіти в повітрі без реального і дійсного переведення їх в життя, без орґаничного защеплення їх в самому житті. Перед партією з усією гостротою поставлено питання: або старе, або нове, — і офіціяльна партія стала посередині між тим і тим. Тим самим спиняється і буде спинятись творча діяльність її — під нею підрізується твердий вплив на робітництво і селянство, які не можуть задовольнитись тим топтанням на місці, яке підносить офіціяльна УСДРП.

Ми Франція Незалежних Української Соц.-Дем. Роб. Партії, різко й виразно стали на новий шлях, і в цьому перше тактичне росходження наше з рештою партії. Ми мусимо стати на новий шлях, коли хочемо рятувати економичне й соціяльне життя України, а, значить, і національно-державне, бо одне з другим тісно звязано. Принціпіяльно наче б то і фракція незалежних і офіціяльна частина партії стоять на ґрунті соціалістичної революції, обидві частини партії визнають, що соціялістична революція на Україні може відбуватися лише в формі самостійної і незалежної Української Республики. Але той стан мертвої точки, на якому став VI. Конґрес, є тяжким ударом перш за все по самостійности і незалежности Української Республики, бо не дає Україні твердо стати в середині, а, значить, і на вні в цей момент, коли світова війна розбивається ва цілий ряд частинних війн, на основі необхідности для соціялістичної революції переведення її в національно-державних формах.

Виходячи з спільного розуміння самостійности і незалежности України, як необхідної і конечної форми переведення соціялістичної революції, фракція незалежних, одначе, різко розходиться з офіціяльною партією в формах влади, здатних для переведення соціялістичної революції. Тоді як фракція незалежних едино можливою формою влади в момент соціялістичної революції, принаймні в сучасну її стадію, визнає диктатуру пролетаріяту й селянства в формі робітничих і селянських рад, офіціяльна партія допускає цілу плутанину: Трудовий Конґрес і парлямент з чотирьох-хвосткою, а на місцях — і орґани самоврядування, і комісари, і трудові ради. Своєю тактикою офіціяльна партія руйнує ті орґани, на які вона лише і могла би опіратись, цеб то робітничі й селянські ради...*)

Ми, фракція незалежних, не можемо брати на себе відповідальність за це. Ми вважаємо, що коли вже УСДРП не може різко змінити напрямок урядового курсу, то вона повинна одкликати із уряду своїх представників і стати на шлях боротьби за справжню народню владу, за владу робітниче-селянських рад...*)

Офіціяльна партія гадає врятувати революцію, хапаючись за старі демократичні формули, боючись ясно й виразно стати на той шлях, який неминучим є в сучасний момент для партії пролетаріяту. Демократизм не дає і не дасть сильної централізованої влади, яка лише й може переводити революцію. Демократизм на Україні неминуче перетвориться в диктатуру середніх клясів громадянства, які, звичайно, не можуть бути чинниками соціялістичної революції. Народні маси при парляментарнім ладі також будуть відкинуті від творчости. Соціялістична революція вимагає централізованої влади, як в центрі, так і на місцях, але влади, на основі активної в ній участи основної маси працюючих; формою такої влади є влада рад. Тому, хто сказав ‚соціялістична революція', мусить сказати і ‚влада рад'. В цьому в нас основна ріжниця з офіціяльною партією.

Не малу ролю в занятій VI. Конґресом неясної і двозначної позиції відограла боязнь перемоги на Україні городського не-українського елементу. Але влада рад зовсім не означає диктатуру пролетаріяту в її чистому вигляді, та й пролетаріят на Україні не весь чужонаціональний. Орґанізація влади рад можлива без віддання робітництву чисельної переваги в цих орґанах, а тим більше

*) „Червоний Прапор" No 1, 22. січня 1920 р. Київ.

на Україні, де основну ролю грає трудове селянство. Пролетаріятові лише, як класі, якій єдино призначено перевести соціялізм у повнім обсязі, має бути забезпечений сильний вилив, відповідно його значінню в майбутній соціялістичній творчости. Зараз же, поки тягнеться переходова епоха, поки по всьому світі йде боротьба між соціялізмом і капіталізмом, пролетаріят на Україні може і мусить стати до влади тільки разом із революційним селянством. Правда, велика частина пролетаріяту на Україні засліплена ще шовінізмом та імперіялізмом російського большевизму, але обективно це робітництво з ходом розвитку української революції повинно все більше й більше втягуватись у всі форми внутрішнього життя на Україні. І ми певні, що все не-українське робітництво скоро позбавиться пережитків старої Росії і піде рядом з українським народом і пролетаріятом. Але для цього потрібна спільна позиція. Таку ясну і тверду пролетарську позицію даємо ми, українські соціяль-демократи незалежні.

За час революції на Україні большевики виявили всю недоречність і нікчемність своєї антиукраїнської тактики, яка вела робітництво на розгром. Не-українське робітництво самим розвитком подій мусить втягтися в роботу соціяльно-державного будування незалежної Української Республики. Повторення большевицьких антиукраїнських експериментів самим ходом національного руху були б дуже скоро розбиті; робітництво ж не повинно йти на новий розгром. Ми думаємо, що момент можливости втягнення не-українського робітництва в роботу соціяльно-державного будівництва незалежної Української Соціялістичної Республики вже наступив і найшвидче та найкраще може відбутися лише через владу рад, де робітництву має бути забезпечено не менше третьої частини впливу у відповідних орґанах рад

Такі ріжниці у фракції незалежних з рештою партії. Ріжне розуміння соціялістичної революції і способів її переведення в життя примушують нас до утворення в межах УСДРП фракції незалежних з самостійною політичною лінією і тактикою. Ми не беремо на себе відповідальности за той курс політики, який узяв VI. Конґрес УСДРП, і вважаємо його шкідливим для української революції. Фракція незалежних УСДРП буде працювати серед мас на ґрунті своєї резолюції під гаслом боротьби за робітниче-селянську владу рад в незалежній самостійній Українській Соціялістичній Республиці. Але наша фракція остаточно не рве з партією, бо вважає, що і вся партія, ходом революції примушена буде стати на нашу позицію. Ми переконані також в тому, що українські робітничі маси будуть з нами, а не з тими офіціяльними керовниками партії, які думають врятувати Україну соціялістичними латками на буржуазній основі.

Наше відношення до українського уряду определяється загальною нашою позицією. Сучасний уряд України — ‚Директорію‘ — ми не піддержуємо. Своєю ясною критикою ми штовхаємо його на шлях увільнення від буржуазних пут, в той же час роскриваємо перед масами кожну його помилку, кожну зраду народнім інтересам*) . . . . . .

Розуміння наше соціялістичної революції різко ріжнить нас від партії большевиків-комуністів, робота якої є шкідлива для робітництва України, бо тягне вона до Росії і на вні, а не в середині України шукає собі опору. Через те робота цієї партії на Україні є імперіялістичною і тягне вона до підбиття України під Росію, чого ми — незалежні укр. соц.-дем. — допустити не можемо, бо ми є перш за все тією політичною ґрупою, яка тільки в масах українського робітництва і селянства бачить залог успіху революції і тільки на них спирається. Ріжвить нас од большевиків також і те, що ми не визнаємо зараз можливою чисту диктатуру пролетаріяту, а ставимо, як необхідність сучасного моменту, диктатуру пролетаріяту разом з революційним селянством — в формі влади робітниче-селянських рад.

*) Точки означають місця, поконфісковані цензурою (січових стрільців). Конфісковано ті місця деклярації, в яких критикувалась політика Директорії.

digitized by ukrbiblioteka.org

Ми, незалежні у. с.-д., ідучи до робітничих і селянських нас, використовуємо кожну нагоду для впливу на маси. Через те не відкидаємо ми й участи в Трудовому Конґресі, хоч і не покладаємо на нього великих надій. Використати цей сурогат ми мусимо, бо все одно дні його короткі: він мусить уступити владу або вправо, або вліво. Ми, незалежні, не визнаємо тверджень про неполітичність армії. Армія — це ті ж робітники і селяне і борються вони за свої робітниче-селянські інтереси. Через це ми домагаємося представництва від армії в політичних орґанах, в тому числі і в Трудовому Конґресі і в радах. Але ми відокремлюємо політичну ролю армії од стратеґічної техничної й оперативної. Тут повинна бути строга дисципліна і повне підляганння військовим властям, поставленим робітниче-селянським урядом.

Отже, зазначивши свою політичну лінію, фракція незалежних закликає всіх товаришів робітників, революційних селян і вояків України до орґанізації і боротьби під вашим червоним прапором соціалізму і інтернаціоналу. Хай живе Українська самостійна і незалежна соціялістична Республика! Хай живе влада робітничих і селянських рад! Хай живе згода між соціалістичними республиками! Всі до боротьби проти реакції й імперіалізму!

Орґанізаційні Комітет Фракції Незалежних УСДРП.“ *)

Доповненням до цієї декларації служить наведена вище декларація фракції незалежних на Трудовому Конґресі.

Після того як вияснилося, що ніякою критикою не можна досягти „увільнення Директорії від буржуазних пут“, незалежники, вкупі з українськими соціялістами-революціонерами (лівими), повели серед робітництва, селянства і війська роботу, направлену на насильне повалення Директорії. Докладніще на цій роботі незалежників спинимось пізніще.

II. Українська Партія Соціялістів-Революціонерів (центральної течії) стає на ґрунт соціялістичної революції і приймає радянську форму влади. Трудовий Конґрес дав УПСР (ц. т.) техничну нагоду посунути наперед орґанізаційну й ідеольоґічну роботу по будові партії. Першу спробу намітити і зафіксувати нову ідеольоґічну позицію партії, яка диктувалась розвитком революції, було зроблено на самому Трудовому Конґресі, підчас вироблення декларації с.-р. фракції. Спроба ця ще раз показала, наскільки необхідним являлось скликання партійного зїзду і встановлення на ньому певних основних ідеольоґічних постулятів і тактики Партії. Партія й готовилась в цей час до зїзду (зїзд було призначено на 24. січня), але відбути його в нормальних умовах не вдалось. На зїзд прибуло всього до 58 делеґатів (переважно з Правобережжа) і з цієї причини зїзд, відкрившись 28. січня 1919 року в Київі, ухвалив назвати себе лише Конференціею УПСР Центральної Течії.

Конференція мала зовсім инший вигляд, ніж фракція. Тої розбіжности думок, як на Фракції Трудового Конґресу, не було. Докладчик (від Орґанізаційного Комітету Партії) по питанню партійної орґанізації і по сучасному моменту зазначив між иншим, що Партія повинна змінити свою тактику, визнати, що в світовому розмірі назріла соціялістична революція й що ознаки соціялістичної революції має й українська революція і, відповідно до цього, твердо стати на ґрунт радянської влади, як єдиної форми влади працюючих, покликаної для повалення сучасного капіталістичного суспільства й росчищення ґрунту для будови нового,

*) „Червоний Прапор“ No 1, 22. січня 1920 р. Київ.

соціялістичного суспільства. Конференція погодилась з докладом Орґанізаційного Комітету й ухвалила слідуючі резолюції: *)

„1. Конференція УПСР — 28. січня 1919 р. — заслухавши звіт Орґанізаційного Комітету, приймає його до відома; визнає, що творити окрему партійну орґанізацію на чолі з Орґанізаційним Комітетом було необхідністю; апробує ту роботу, котра була переведена Орґанізаційним Комітетом для зєднання українського революційного фронту в боротьбі з гетьмансько-німецькою реакцією і на дальше вважає потрібним стояти на ґрунті суверенности УНР, збудованої на тих соціяльних принціпах, які покладені в основу програму Української Партії Соц.-Революціонерів.

2. В справі обєднання Центральної Течії УПСР з Лівою Течією Партії Конференція визнає, що в даний момент немає змоги перевести повного злиття обох частин партії, але переобраний Центральний Комітет УПСР ц. т. повинен намагатись працювати в як найближчому контакті з Центральним Комітетом Лівих і прямувати до зєднання партії.

3. Обговоривши питання про проблему влади на Україні, Конференція УПСР констатує, що велика українська революція з національно-політичної розвинулась в революцію соціяльну, що зберегти і закріпити здобутки соціяльної революції зможуть лише клясові орґани, тому Конференція УПСР визнає за необхідне, аби влада перейшла до рук клясових орґанів, себ-то Рад Селянських та Робітничих Депутатів.

Маючи ж на увазі, що декларацією фракції УПСР ц. т. на Українському Трудовому Конґресі про створення клясових орґанів державної влади в формі Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів, обраних на основі рівного, безпосереднього виборчого права, способом таємного і пропорціонального голосування, було визнано конче необхідним, утворення Трудових Рад з тим, щоб такі ради, маючи адміністративно-політичні і господарські функції в межах своєї території і підлягаючи одна другій по інстанціях, були підпорою і допомогою в переведенні соціяльного будівництва і забезпечили від адміністративної розрухи та анархії, — Конференція УПСР закликає всі партійні комітети до утворення таких рад в формі, як то зазначено в декларації УПСР ц. т., приймаючи зазначену в декларації назву ‚Трудових Рад Селянських і Робітничих Депутатів', не допускаючи сепаратних виступів до захвату влади.

4. З огляду на те, що пункти тої декларації не лягли в основу постанов Трудового Конґресу, Конференція констатує, що прийнята Трудовим Конґресом резолюція ставить УПСР в таке становище, коли вона, як партія, не може брати на себе відповідальности за урядову політику. Але, зважаючи на скрутний стан УНР і потребу інтелектуальних техничних сил для неї, УПСР дозволяє своїм членам входити у всі урядові орґани для орґаничної роботи, коли ця робота не стоїть на перешкоді орґанізації вищезазначених клясових орґанів.

5. Конференція УПСР закликає всіх партійних товаришів до відновлення старих партійних орґанізацій і закладання нових. Обовязком партійних товаришів є закладати орґанізації на селах, орґанізувати волосні, повітові і ґуберніяльні зїзди, вибірати на них комітети і звязуватись з Центральним Комітетом УПСР Центральної Течії.

Обовязком Центр. Комітету є як найскорше виробити статут партійних орґанізацій і розіслати його."

Таким чином, Центральна Течія стала окремою радянською партією, на чолі з Центральним Комітетом, обраним на Конференції**). Поведені

*) Докладчиком від Орґаніз. Комітету виступав І. Лизанівський. В працях Конференції приймав діяльну участ М. С. Грушевський.

**) До Центр. Комітету було обрано: Н. Петренка, І. Лизанівського, Миколайчука, М. Любинського, Арк. Степаненка, Д. Одрину, І. Часника і О. Щадиліва (кандидатом до Ц. К. В. Голубовича).

digitized by ukrbiblioteka.org

новим Центральним Комітетом переговори з лівою течією партії не дали успішних результатів, і дві партії почали існувати паралельно.

Визнавши за необхідне підтримувати радянську форму влади, Партія в той же час настоювала на тім, аби в радах селянських і робітничих депутатів українське трудове селянство мало представництво, відповідне його соціяльно-економичному значінню в життю краю. В цім своїм домаганню Партія виходила з міркувань двоякого роду: соціяльно-економичних і національно-політичних. Зважаючи на аґрарний характер України і випливаючу звідси малу чисельність міського пролетаріяту, Партія вважала диктатуру пролетаріята на Україні не здійсними без підтримки численної многомільйонової верстви безземельного та малоземельного селянства; тільки в тійсній злуці міського пролетаріяту з трудовим селянством і спільній їх революційній праці в радах робітничих і селянських депутатів Партія бачила запоруку перемоги революції на Україні. З другого боку й момент національно-політичний штовхав Партію на шлях обстоювання відповідної участи трудового селянства в державно-господарчім і культурнім будівництві на Україні. Віддати всю складну справу будування нового суспільно-державного життя на Україні виключно в руки пролетаріяту, в частині не-українського національно, в частині зрусифікованого та зденаціоналізованого, українські соц.-революціонери вважали небезпечним для культурного, економичного й політичного розвою українських працюючих мас. Таке обезправнення селянства підкопувало ґрунт під державною незалежністю України, яку обстоювала УПСР, добачаючи в незалежности між иншим, реальну ознаку національного визволення українських працюючих мас і необхідну передумову завершення національно-визвольної боротьби українського народу й перетворення української революції в горожанську, клясову війну — в соціялістичну революцію.

Це останнє і явилось одною з причин пізнішої боротьби Партії з російськими большевиками на Україні.

12. Оружна боротьба українського робітництва й безземельного та малоземельного селянства проти Директорії. Розриваючи з українськими революційно-соціялістичними партіями, Директорія тим самим штовхала їх на шлях оружної боротьби з собою. Довший час одначе партії уникали такої боротьби в ширших розмірах і тільки тоді, коли робітниче-селянські маси, обурені реакційною політикою директоріянських властей на місцях, почали стихійно повставати і коли більш-менш остаточно вияснилось, що дійти до порозуміння з Директорією неможливо, українські с.-р. (ліві) і незалежники почали надавати орґанізованих політичних форм стихійному незадоволенню мас. Ще підчас гетьманщини Партією УСР (лівих) було утворено Головний Революційний Комітет в складі М. Шикаря, Г. Михайличенка, В. Еланського, О. Шумського, М. Литвиненка і В. Лашкевича. Комітет цей брав діяльну участь в орґанізації повстання проти гетьманщини, хоч і вів свою роботу незалежно від Директорії. З часу, коли Директорія одмовила українським лівим с.-р. в леґальному існуванню і взагалі повела ясно контрреволюційну роботу, Головний Революційний

Комітет вступив в контакт з російськими большевиками і орґанізував на всьому Лівобережжу повстання проти Директорії.

На Правобережжу центром протидиректоріянського руху стала Київщина, і чи не ті самі місцевости, які перші відгукнулись на заклик Директорії вставати на боротьбу з гетьманською реакцією. Відбулися спроби повстань і на Волині — в Житомирі і в Овручському повіті, де вони між иншим кінчились страшними єврейськими погромами, вчиненими директоріянсько-петлюрівсько-добровольчесько-гетьманським військом.

Коли стала вияснюватись фізіономія Директорії по діяльности її аґентів на місцях, Селянський Зїзд Київського повіту в Трипіллі, нагадав Директорії, що її будуть підтримувати доти, доки вона йтиме з революційним селянством та пролетаріятом. Незадоволення бідніщого селянства і місцевого пролетаріяту в цім повіті викликала діяльність комісарів Директорії Моргуліса (Губ. Коміс.) і Говоруна, що не були прихильниками радянської влади і, навіть, трудових рад, та вели свою роботу в напрямі реставрації так званих демократичних порядків: відновлення старих комісаріятів і орґанів земського і міського самоврядування. Помічалось незадоволення і в инших місцевостях. Діяльність військових властей — комендантів та отаманів — ще більше ніж цівільних властей, дратувала населення, викликаючи примару старих, ледве не гетьманських, реакційних порядків, образ повного свавільства. Робилося це якраз тоді, коли Директорія, здавалось, досягла вершин своєї слави і революційности, колп, здавалось, вона от-от стане рішучо на бік радянської, робітниче-селянської влади. Працюючі маси швидко переконались, що та „революційність“ Директорії, про яку писали деякі київські ґазети, коли й мала місце, то тільки на шпальтах ґазет, що вона була гарним словом без реального змісту — і що в дійсности — на місцях — йшло придушення революції й будування демократично-буржуазної державности, з усппм властивими їй політичними й соціяльно-економичними порядками, з відпиханням робітництва і селянства від безпосередньої активної участи в державнім будівництві.

Як деморалізуюче, неґативно впливала ця фактично-реакційна політика директоріянської влади на революційне селянство, а разом з ним і на революційне республиканське директоріянське військо (робітниче-селянське, звичайно, а не на гетьманські-добровольчі отряди, що перейшли на бік Директорії), показувало так зване „збольшевичення“ багатьох військових частин, а в числі їх і Дніпровської дивізії, одної з найбільш революційних і активних військових частин. Виведева через революційний характер за межі Київа, ца дивізія, придивившись до тих порядків, які заводились на місцях директоріянською цівільною і військовою владою, остаточно „збольшевичилась“, покинула ряди директоріянського війська і зі зброєю в руках пішла додому. Після цього незадоволення селянства Київщини директоріянською політикою почало набірати зовсім виразних, широких і грізних форм. В селі Григорівці відбувся знов чималий селянський зїзд, який постановив домагатись, аби Директорія передала владу на місцях радам і приступила до націоналізації великих підприємств і взагалі до повного знищення основ буржуазно-капіталістичного ладу й будови нових, робітниче-селянських форм

digitized by ukrbiblioteka.org

суспільного життя. В кінці, зїзд цей (що відбувався, до речи, при співучасти козаків Дніпровської дивізії) ухвалив довести до відома Директорії, що в разі, коли вона не схаменеться і не стане за робітниче-селянську владу „озброєний нарід силою зброї буде домагатись своїх прав". Тут же на цьому зїзді було обрано Революційний Комітет, Раду дивізії й „отамана" дивізії — Зеленого.

Постанови Григорівського Зїзду наробили переполоху в Київі. В військових штабах (Петлюра і Коновалець) заворушились. Пішли „переговори" з „бунтовщиками" — обіцянки звільнити небажаних населенню комісарів і поробити інші дрібязкові уступки. Про зміну самої політики, основного курсу її, само собою розуміється, не було мови. Натомісць, поруч з „переговорами" й обіцянками, йшло підготовлення справи обеззброєння Дніпровської дивізії і місцевого „збольшевиченого" революційного селянства, — велась аґентами Директорії завзята аґітація між селянством і козаками, направлена проти членів обраного в Григорівці Ревкому, як „большевицьких запроданців".

Через кілька днів було двинуто на Трипілля, де осівся Ревком. директоріянське військо з Київа і Білої Церкви. Трипілля попробувало було вступити в „оборонче-наступательний" союз з сусіднім Переяславом (на Полтавщині), де також назрівало повстання проти Директорії. Але спроба, з технічних причин, не вдалася. Під Обуховом стався перший бій між директоріянським і — ще вчора бувшим директоріянським — а тепер народнім революційним військом. Директоріянське військо перемогло і забрало Обухів. Потім очистили від „повстанців" Трипілля.

Революційний (Григорівський) Комітет перейшов після цього на лівий беріг Дніпра, до Переяслава. А тут — на Лівобережжу — директоріянська влада, давно обурившн проти себе селянство і робітництво, тратила ґрунт під ногами, вже не мала сили боротися з „збольшевиченим населенням". Повставше селянство та робітництво мало вже тут перевагу на своїм боці. В Золотоноші обеззброєно Чорноморські директоріянські полки (що частково також „большевичились"). Було орґанізовано революційний штаб (цілком український), який почав швидко й з успіхом орґанізовувати народню революційну армію по класовому принципу (між иншим, домагання орґанізації класової, робітниче-селянської армії, було одним з основних домагань „Трипільців": населення взагалі було дуже незадоволене влиттям в народню революційну армію бувших гетьмансько-добровольческих елементів).

Золотоноша стала центром „червоного Лівобережжа". Почались справжні бої українських повстанських загонів з директоріянським військом. Повстанці проти Директорії захопили Гребінку і зліквідували Лубеський директоріянський фронт. В той же час частина Дніпровської дивізії держала фронт в Ржищеві (на Київшині). Черкаси приєдналнсь до повстанців.

В місцевостях, зайнятих повстанцями, творилися з місцевих людей — під проводом у. с.-р. лівих і незалежників — орґани робітниче-селянської влади, переводалась націоналізація підприємств, орґанізувались революційні трибунали.

Те саме робилось, ще раніш почавшись, на Харьківщині, Чернігівщині і Катеринославщині. Отаман Балбачан тікав з Харьківщини саме від селянсько-робітничих повстанських загонів, а не від російського совітського війська. Пізніще, в кінці січня, з наказу Боєвого Відділу УПСР (лівих), оголосив війну Директорії „отаман" Григоріїв, що оперував зі своїми загонами в районі Шпола—Бобринська—Знаменка—Перекоп — Алешки — Херсон — Миколаїв — Одеса — Овідіополь — Маяки — Роздільна. Загони Григоріїва складались з бідніщого селянства Таврії і Херсонщини і спочатку виступали в повному контакті з Директорією (на чолі цих загонів стояв штаб, в склад якого входили, крім от. Григоріїва, Ю. Тютюнник і С. Савицький). Залицяння Директорії до Антанти, що сунула саме в тім районі на Україну з „золотопогонниками" і поміщиками, вооружило проти Директорії все селянство Херсонщини, а в тому числі і в першу чергу партизанські загони от. Григоріїва. Не слухаючись Директорії, Григоріїв вступив у бій з Французами і добровольцями, а разом з тим і з директоріянським військом.

Директорія гинула. Совітське російське військо, що надвигалось на Київ з Харькова, тільки приспішувало день її загибелі.

Таке було значіння внутрішнього, цілком українського робітниче-селянського фронту в поваленню Директорії й підготовленню ґрунту для Радянської України. Хоч подані нами досі відомости і не дають вичерпуючого образу протидиректоріянського робітниче-селянського руху, проте і вони ясно і переконуюче свідчать, що загибель Директорії є ділом рук не тільки регулярного війська Совітської Росії, що ґрунт для нової робітниче-селянської влади на Україні було підготовлено внутрішніми силами українських національних мас. І то вже инша справа, що на тому ґрунті зійшло не сіяне зілля — окупація України Совітською Росією.

13. Військові успіхи Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду України. Директорія зробила все від неї залежне, аби підготовити ґрунт для мілітарних успіхів російського війська й Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду, що йшов слідом за тим військом*). Коли в кінці

*) Що двигалась на Україну імепно російська армія, цього не ховали пізніще і самі большевики. Хоч в нотах Чичеріна до Директорії Совітське Правительство заявляло про свою незаінтересованність в українських справах (аби лише, мовляв, Директорія не противилась встановленню робітниче-селянської влади), на ділі справа стояла инакше.

В звязку з успіхами російського війська на Україні совітське правительство Росії розвинуло широкі економично-продовольчі пляни що до України. Все московське суспільство виявило надзвичайну радість з приводу „возсоединенія" двох насильно розірваних частей „единого цілого". Для характеристики московських настроїв того часу наводимо тут деякі документи. Так Московська Рада Робітничих та Червоноармійських депутатів писала в своїй відозві 6. лютого 1919 р.:

„Товариші! Перемога повстання робітників і селян на Україні, встановлення в Харьківській, Катеринославській, Полтавській губерніях і частині Донецького Басейна влади рад, відкриває шлях порятунку робітників і трудових мас Росії від голоду і господарської розрухи. Українська червона армія робітників і бідніщих селян відвоювала у німецьких імперіялістів і місцевих поміщиків, кулаків і буржуазії дуже великі запаси хліба, мяса, жирів, цукру, соли, кормів, вугілля, взагалі всього того, без чого голодує, хворіє та вимірає людність

грудня 1918 р. на самім початку 1919 року військо Совітської Росії з великим трудом подвигалось на територію України, зустрічаючи опір українських військ, то вже в середині січня війська ці продвигались по Україні побідним маршем при допомозі самого населення.

Тимчасовий Робітниче-Селянський Уряд України з тріумфом продвигався все глибше на територію України, розголошуючи по всьому світі про „свої" перемоги над „контрреволюційною Директорією".

Саме в той день, коли Трудовий Конґрес помирав безславною смертю, Тимчасовий Р.-С. Уряд оповіщав з Харькова — „всі народи та уряди і всіх, всіх, всіх" про свої побіди слідуючою радіотелеґрамою:

„Боротьба за совітську владу на Україні скоро буде скінчена. Працюючі маси України, не зупиняючи ні на хвилину цієї боротьби, яка вилилась в формі стачок робітників і масових виступів селян в час гетьманської влади, охоплені в останній час по всій Україні пожежою загального повстання. З стихійного руху ця боротьба перетворилась в організований, рішучий штурм проти панування буржуазії.

наших місць. Запаси продуктів перевищують десятки мільонів пудів. В цих запасах наш порятунок, наших родин, наших дітей, всієї нашої справи пролетарської революції.

Запаси ці треба взяти під рахунок, треба підвести їх, для чого треба допомогти залізничникам у їх трудній справі. Кожний завод, фабрично-заводський комітет, професійна спілка, районна рада і партійна ячейка повинні виділити дійсних робітників і послати їх на цю роботу. Нехай кожен завод, майстерня, робітничий гурток знають, що кожний робітник, обраний для цієї праці, є зайвим шмаком хліба, цукру, мяса для голодних."

Московська Рада, на підставі відомостей Народніх Комісаріятів, запевняє:

„Коли ми незабаром пошлемо з Москви і губерній, з Петрограду, з Іваново-Вознесенська кілька сотень діяльних робітників, ми врятуємо себе від голодовки. За діло ж, товариші! Збірайте негайно зібрання, обірайте товаришів для праці по поставці. Передавайте відомости про цих товаришів до районних рад, до військово-харчового бюра професійних спілок.

Порятунок від голоду, від розрухи в наших руках! Він близько. Пильною працею, дисципліною, орґанізацією ми переможемо голод. За діло ж, товариші!"

Про цей самий порятунок Московщини від голоду говорила в своїх ногах і Директорія, запевняючи Совітське Правительство в своїм бажанню приступити негайно до товарообміну з Росією. Та як бачимо, вся Московщина з тремтінням чекала не „товарообміну", а зовсім иншого — прибрання до своїх власних рук економичних ресурсів України.

В той же час, як Московська Рада оголошувала наведену відозву, „Правда" (орґан Центр. Комітету Російської Комуністичної Партії) писала:

„В тяжкій і кривавій боротьбі вона (червона армія) проложила шлях до хліба, бо вона здобула Україну. Вона проклала шлях до вугілля, бо вона повернула робітничій клясі три чверті Донецького басейну. Вона проламала стіну, котра відділяла нас від хлопка (бавовни), розчистивши шлях на Туркестан . . ."

А ще трохи пізніше, коли вже почалося систематичне викачування московськими властями з України ріжних багатств, та ж сама „Правда" (з 26. лютого 1919 р.) писала:

„Не буде помилковою гадка, що на Україні мається в сучасний мент хлібних лишків біля 250—300 мил. пудів . . . Але хліб не єдиний засіб України, котрим вона може допомогти голодаючим північним і центральним губерніям . . . По останнім даним, далеко не перебільшеним, Україна може дати голодаючій півночи і голодаючому центрові ще до весни певну кількість хліба, біля 200 тисяч пудів мороженого мяса, до 200 тисяч пудів сала, до 300 тисяч пудів сухих

Більшу частину Української території вже звільнено. Над Черниговом, Харьковом, Полтавою, Катеринославом, в Донецькім басейні вже має червоний стяг совітської влади робітників і селян. Зі сходу, півночи і заходу йдуть червоні українські совітські війська, які збільшуються приєднанням до них глав повставших робітників та селян, а також салдат, мобілізованих так званою „Директорією", і знаходяться всього в декілька десятках верст від Київа, де остання буржуазно-капіталістична влада на Україні — Директорія, охоплена панікою і готується вже тікати.

Орґанізований в початку революції Тимчасовий Уряд, в звязку з поширенням території і ускладненням своїх завдань, визнав нині необхідним для успішности праці на користь українській революції, реорґанізуватись і усталитись в слідуючім складі: Голова Тимчасового Робочого і Селянського Уряду України і Народній Комісар Закордонних справ — тов. Раковський; Рада Народнього Господарства України — Пятаков, Квірінґ, Рухімовіч; Народній Комісаріят по військовим справам — Підвойський і Межлоук; Народній Комісар Совітської пропаґанди — Артем; Народній Комісаріят внутрішніх справ — Авдієнко і Ворошилів; Народній Комісар Народньої освіти — Затонський; Народній Комісар Земельних справ — Калеґаєв; Народній Комісар Судових справ — Хмельницький; Народній Комісаріят Продовольчих справ — Шліхтер і Бубнов; Народній Комісар

овочів, значну кількість картоплі, біля 7 мил. пудів цукру, цукерні вироби і небагато пшона.

Частину продуктів із запасів, котрі можна було швидко реалізувати, вже вивезено з України в Совітську Росію. Україна вже дала нам до 175 вагонів хліба і біля 2 мил. пудів цукру. Крім того на українських залізницях грузяться для півночі сіль, мясо, сало, дичина, картопля, сухі овочі, мило, молочні продукти, ріжні солодощі, сода і консерви. Соли грузиться 392 вагони, решта продуктів до 275 вагонів. Зрозуміло, що те, що вже дала нам Україна і що вона може дати в найблизчий час, є невелика частка тої кількости харчових продуктів, на котру має право рахувати Совітська Росія. Головне продовольче завдання, яке стоїть перед Совітською Росією на Україні, далеко ще не вирішено. Треба як найшвидче і як в найбільшій кількости одержати з України хліб і мясо. До розвязання цього завдання ми тільки ще приступаємо . . ."

Що Совітська Росія дивилась „на вільну і незалежну Українську Радянську Республику" всього лише як на „тимчасово »отторгнутую« від Росії німецькою окупацією південну частину Східної Области", вказує, між иншим, слідуючий документ, вміщений в „Правде", No. 11, за 17. января 1919 р.:

„Охорона військового майна в реокупованих областях. До всіх правительственних установ і урядових осіб вільної, незалежної Української Радянської Республики. — Правительство Російської Соціялістичної Федеративної Совітської Республики оголосило не дійсним Берестейський договір, в наслідок якого Україна була зайнята ґерманським військом. Нині Ґерманія, не маючи змоги силою зброї примусити до виконання Берестейського договору, звільняє територію братньої Радянської Республики України. Російське Совітське Правительство, шляхом дипльоматичних зносин і натиску Червової Армії, вживає заходів з одного боку до того, щоб землі братнього народу були швидче звільнені, а з другої — до того, щоб майно не було вивезено. Після одержаних відомостей, в звільнених місцевостях залишається маса, військового майна, що належить Російській Республиці і являється необхідним для збільшення міці Армії, котра нині бореться за волю працюючих і за звільнення з-під гніту імперіялізму. Російське Совітське Правительство направляє в звільнені области особливі комісії для учота і охорони, видачи частинам Червоної Армії і відправки для ремонта того майна, яке залишається і являється необхідним для військових пілей. Правительство Російської С. Ф. С. Республики, підкреслюючи, що вищевказане майно необхідне йому для виконання великого завдання освободження трудових мас від ярма імперіялізму, сподівається, що всі правительственні установи й урядові особи братської Радянської Республики України щиро допоможуть вказаним вище комісіям."

digitized by ukrbiblioteka.org

Фінансів — Земит; Народній Комісар Шляхів — Жарко; Голова Верховної Соціялістичної Інспекції і Народній Комісар Контролю Республики — Скрипник; Командуючий військом Української Соціялістичної Совітської Республики — Антонов-Овсієнко; Революційний Військовий Совіт, Голова Антонов-Овсієнко; Члени уряду — Ю. Коцюбинський і Щаденко.

Тимчасовий Робітниче-Селянський Уряд від імени всього працюючого люду України оголошує, що робітники і селяне України, звязані міцним ланцюгом з робітниками і селянами всіх країв, твердо гадають жити в згоді з усіма народами. Уряд взиває через те народи і уряди всіх країн налагодити постійні дипльоматичні зносини з Українською Соц. Сов. Республикою і звертається окремо до совітських соціялістичних урядів Росії, Латвії, Білоруси, Естляндії і Литви з пропозицією утворити тісний оборончий союз проти всіх спроб скинути так тяжко здобуту владу робітників і селян.

Хай живе солідарність працюючих мас! Голова Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду України і Народній Комісар Закордонних Справ Раковський.

У Харькові, 28. січня 1919 р."

4. лютого впав Київ. В місто ввійшли російські совітська і так звана Таращанська дивізії (українська частина). 6. лютого 1919 року в київських ґазетах було вже надруковано повідомлення Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих Депутатів (за підписом Голови Комітету Бубнова і членів: П. Сидоренка, П. Дегтяренка, М. Майора, В. Чернявського, Г. Волкова, С. Касіора, А. Хейфіца, В. Шмана, М. Розмана, І. Хурґіна, М. Меркеля, Г. Михайличенка, П. Любченка, І. Качури, А. Чесхіса, І. Френкеля і М. Авдієнка) про те, що „Директорія вигнана з Київа" і що в місто „вступають під проводом р.-с. Уряду України червоні радянські баталіони".

До переїзду уряду з Харькова до Київа, Виконавчий Комітет Київської Ради Робітничих Депутатів призначив для догляду за міністерствами (залишеними після Директорії) особливих комісарів, в слідуючому складі:

1. По військовому міністерству — П. Любченка, Бубнова і Дехтяренка, 2. закордонних справ — Г. Михайличенка і Ю. Мазуренка, 3. по міністерству фінансів — Ю. Новаковського, 4. освіти — Драгомирецького і Хейфіца, 5. торгу і промисловости — Ковтуна, 6. міністерству харчових справ — Таращенка, Бреслера і Горбенка, 7. шляхів — Завального, 8. праці — Кагана, 9. почт і телеґрафів — Сидоренка, 10. по міністерству хліборобства — Клунного, 11. ісповідань — Мазуркевича, 12. внутрішніх справ — М. Авдієнка і Чернявського, 13. державному контролю — Чесхіса і Френкеля, 14. по міністерству здоровля — Собченка, 15. державним секретарем — Ткаля, 16. по інтендантських справах — Зуба, 17. по комісаріяту еврейських справ — Хурґіна і Страшуна.

Ставши одною ногою в Харькові, а другою в Київі, Робітниче-Селянський Уряд швидко розвинув далі свої мілітарні успіхи, особливо в напрямку на південь. 4. квітня 1919 р. радянське військо взяло Одесу, а 25. квітня Севастополь. В цей же час радянське військо підійшло до кордонів Галичини, перемагаючи військо Директорії. Перед Радянським Урядом розгорталися широкі перспективи інтензивного внутрішнього будівництва й щасливого маршу радянського війська з Одеси

на Буковину та на Бесарабію на зєднання з угорським червоним військом, яке саме в ті дні вело тяжку боротьбу з контрреволюційним румунським та чехословацьким військом.

Одначе тим надіям не судилось збутись. Невдала внутрішня політика Тимчасового Робітниче-селянського Уряду (на якій докладно ми спинимось в слідуючій книжці своєї праці) не дала йому змоги не-то що допомогти Угорській Радянській Республиці, але навіть самому закріпитись на Україні. Та про це пізніше. Тим часом, як здавалось, Тимчасовий Уряд мав всі дані для зміцнення свого становища й для успішного радянського будівництва на Україні. Робітники та селяне України, вливова, діяльна лівиця українських соціялістичних партій збірались щиро підперти Тимчасовий Уряд, не зважаючи на його „московське“ походження.

На жаль, захопившись мілітарними успіхами, Робітниче-Селянський Уряд легковажно поставився до задачі консолідації під його проводом всіх робітниче-селянських соціялістичних революційних сил України. Наслідком цієї легковажности було те, що спроби українських лівих соціялістів досягти порозуміння й стати до співробітництва з Тимчасовим Урядом не дали бажаних наслідків. Спинимось тут на деяких моментах цих спроб.

14. Спроби українських лівих соціялістів стати до співробітництва з Робітниче-Селянським Урядом. Ґрунт для Робітниче-Селянського Правительства було підготовлено розвитком української революції, але повстало це правительство, як ми вже вказували, по-за цим ґрунтом — на Московщині. І то не тільки формально: ідеольоґично воно керувалось в своїй діяльности виключно вказівками Російської Комуністичної Партії, в практичній діяльности спіралось, головним чином, на російську армію й російських „опытных советских роботников“, що сунули за ним з Московщини на Україну.

Ця „чужеродність“ радянського правительства була головною причиною той опозиційности, з якою ставились до нього всі ліві соціялістичні українські партії. Так орґан у. с.-д. незалежних „Червоний Прапор“ (N 5, 6. лютого 1919 р.) писав в дні вступу совітського війська в Київ: „Тепер іде до Київа нова сила, йде, як завойовник, як окупант, джерело якої Росія . . . Коли Директоріа безглуздо повторила торішню, засуджену вже історією політику, то й російські большевики пішли тим же шляхом, що й торік . . . До нас — під гаслами боротьби за владу рад — іде уряд, який називає себе українським і якого ми таким не вважаємо і вважати не можемо“.

Та не зважаючи на таку гостру опозицію до уряду Раковського, незалежники зовсім не відкидали можливости спільної праці з ним і навіть входження в уряд. В тому самому числі „Червоного Прапору“, в якому було надруковано вище наведені рядки, читаємо постанову Орґанізаційного Комітету Фракції Незалежних УСДРП, в якій, між иншим, сказано: „Входити в правительство і нести повну відповідальність за нього тільки в тім разі, коли:

1. Буде всіма офіціяльними орґанами вищої влади — не тільки української, але й російської — визнано незалежність і самостійність

digitized by ukrbiblioteka.org

Української Соціялістичної Республики; 2. коли на Україні буде вестися твердий національний курс, як і соціяльний, і офіціяльною мовою буде тільки українська."

Наведені умови незалежників були, звичайно, нездійснимою мрією: чого-чого, а незалежности Української Республики Російський Совітський Уряд (а, значить, і уряд Раковського) визнати не міг, так само як не міг піти і на таку „контрреволюційну річ", як декретування української мови державною в Українській Республиці. Урядові кола головною перешкодою до співробітництва з незалежниками виставляли як раз момент національно-політичний. Так член Виконавчого Комітету Київської Ради Робітничих Депутатів, російський большевик Ческіс, торкнувшись питання про можливість досягнення згоди між російськими большевиками і українськими радянськими партіями і зокрема з незалежниками, між иншим сказав (висловлюючи думку офіціяльних російських кругів):

„Більше трудношів в цьому питанню з незалежними українськими соціяль-демократами, котрі досі не відмовляються від національних завдань і самостійницького погляду на державний устрій України. Звичайно, коли незалежні відмовляться від останнього пункту своєї програми і ближче підійдуть до правдивої радянської плятформи, то їх участь в правительстві, безумовно, буде можлива" *).

Так само і Х. Раковський, голова уряду, лавав пізнати, що його уряд не має наміру йти на зустріч задоволенню національних домагань українських робітників та селян. **(2)**

Отже поскільки незалежні не могли робити російським большевикам „невеличкої уступочки", — одмовитись від національно-політичних домагань — не могло бути мови про співробітництво між ними й урядом Раковського, хоч би незалежні й двічі були комуністами. На незалежних посипались з усіх боків обвипувачення в національному шовіпізмі, в контрреволюційности, в дрібнобуржуазности. Російська большевицька преса на Україні почала вказувати „властям предержащим" на чрезвичайку: мовляв, чого вона й досі не викорінила такого небезпечного і контрреволюційного зілля, яким являються українські соціяль-демократи незалежні. „Українські незалежники не визнають уряду: українські незалежні підбурюють робітництво і селянство проти уряду: українські незалежні аґітують проти допомоги голодаючій Совітській Росії хлібом з України; українські незалежні роспалюють національну ворожнечу: українські незалежні, обстоюючи постулят втягнення в революційне будівництво сільського пролєтаріяту, виступають проти пролєтаріяту", — день у день ґвалтували московські большевики, вказуючи на чрезвичайку **).

---

*) „Черв. Прап." N 9, 9. лютого 1919 р.

**) Російським націоналістам підпомагали (і то дуже старанно) і деякі „землячки", що перетворились в московських патріотів. З них особливо відзначався недавній укр. с.-д. Ларик, який настільки в той час вже „приспособився" до московської націоналістичної політики на Україні, що в утворенню партії українських с.-д. незалежних бачив тільки „приспособленіе" української буржуазії до радянських форм з метою підкопування їх, і закликав московську „чрезвичайку" „не ловити ґав".

Ще гірші відносини установились одразу ж між урядом Раковського і Всеукраїнською Радою Селянських Депутатів та Українською Партією Соціялістів-Революціонерів центральної течії. Обидві ці орґанізації не тільки обстоювали незалежність Української Радянської Республики, але ще в більшій мірі і більш категорично, як незалежники, обстоювали постулят притягнення до активної участи в орґанах влади Республики українського безземельного і малоземельного селянства. Здійснення ж цього останнього домагання мало того, що забезпечувало „твердий національний курс“ урядової політики на Україні, з необхідністю в той же час обмежило б в диктаторських правах Російську Комуністичну Партію на Україні [а в тому числі й її українську філію—Комуністичну Партію (большевиків) України]. Але про це останнє, про обмеження своєї партійної диктатури, російські большевики і думати не хотіли. Тут вже заходила мова про так зване „поширення бази“ під революцією. на необхідність чого вказувала не тільки українська, але й не-українська революційна демократія, і — треба сказати — так само безуспішно, як і українська*). Коли такого „поширення бази“ російські большевики боялись у себе на Московщині, то що вже могли вони сказати відносно цього на Україні! Наслідком його, мабуть, було б поголовне „безробіття“ російських большевиків на Україні, а хто ж пішов би добровільно на таке самогубство!

Та ні Всеукраїнська Рада Селянських Депутатів, ні соціялістичні-революціонери центральної течії довго не хотіли вірити в новну неможливість їхнього співробітництва з радянським урядом, хоч би й московського походження. Ставши твердо на ґрунт соціялістичної революції й радянської форми влади, вони сподівались, що почуття соціялістичного обовязку в російських большевиків таки переможе їхню націоналістичну московську стихію і вони підуть хоч де в чім на уступки українським радянським партіям. Через це орґан Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів невтомно пропаґував серед селянства ідею радянської влади, а член Виконавчого Комітету Ради О. Ц а д и л і в закликав в своїх статтях селянство до активної участи в радах робітничих, червоноармійських і селянських депутатів на місцях. З цієї ж причини Центральний Комітет УПСР ц. т. (в кількости половини членів Ц. К., поповнений кандидатами), також закликав партійні орґанізації „до самої енергійної і широкої діяльности на місцях“. На засіданою 12. березня Центр. Комітет Партії ухвалив видавати партійний неперіодичний альманах „З е м л я“, а також тижневу часопись „Н а р о д н я П р а в д а“. Гадаючи розвинути широку діяльність, Ц. К. поділився на відділи: преси, зовнішніх зносин, внутрішніх зносин, аґітаційний, секретарський і фінансовий. 28. лютого 1919 р. Центр. Комітет оголосив, в розвиток постанов Конференції, свою д е к л я р а ц і ю, в якій з'ясував докладно

*) „Б о р ь б а“ — орґан так званих Укр. Соц.-Рев. Левих (лівих російських с.-р. на Україні) — підтримуючи національні домагання українських радянських партій, між иншим, підкреслювала необхідність того, щоб було забезпечено на Україні дійсну можливість „виявлення волі працюючих мас на України в напрямку державного самовизначення“ і щоб взагалі було поведено справу радянського будівництва на Україні так, щоб „не їх (працюючих мас) імям, а вони самі творили свое економічне і політичне життя“.

digitized by ukrbiblioteka.org

позицію партії, давав партійним орґанізаціям вказівки що до практичної роботи на радянській Україні, а також формулував вимоги партії до радянського уряду. Зміст цієї декларації слідуючий:

„Шлях соціяльної революції, ва який ступила Україна, ставить її в ряди радянських держав і вимагає повної солідарности і спільної акції з ними в ім'я світової революції.

Революційна активність України на інтернаціональному фронті може виявитись з найбільшою силою лише при її суверенному існуванні. Державної незалежности вимагає вся сучасна конюнктура: особливости національні, економичні й соціяльні, необхідність найскоршого залучення Галичини у вир соціяльної революції.

Порушення суверенности України неодмінно викличе нове загострення національно-політичної боротьби, що загрожує соціяльній революції на Вкраїні і відбивається шкідливо на всьому світовому соціяльному рухові.

Союз суверенних радянських держав для спільної боротьби проти світової контрреволюції — найліпша форма обеднання в сучасний мепт, яка ґарантує максімум усніху.

Та ж сама вищезазначена конюнктура вимагає відмовлення від переведення соціяльної революції на Україні шляхом диктатури пролєтаріяту в чистому виді. Лише поширення соціяльної бази і встановления диктатури трудового селянства і робітництва забезпечить твердий хід соціяльної революції і не допустить небажаних ускладнень, які може використати буржуазія та контрреволюція.

Вся система радянської влади на Україні, на підставі досвіду з практичного переведення її в Російській Соціялістичній Радянській Республиці, а також з огляду на необхідність пристосования її до місцевих умов, мусить прийнити відмінні форми, які забезпечили б для неї найміцніщий ґрунт. Ці форми перш над усе повинні будуватися з метою надання всій системі радянської влади характеру майбутнього устрою суспільства. Нівелювання людности до одного стану працюючих невідривно мусить сполучатися з відновленням сили демократичних принціпів.

Нещадна зовнішня й внутрішня боротьба з буржуазією і контрреволюцією в цей час — головне завдання радянської влади, яке потрібує величезної енергії і кількости борців, тому ця влада мусить мобілізувати й притягти до активної праці як найширші маси трудових кляс, а також створити умови, які б сприяли співділанню всіх радянських партій.

Стоючи на цьому ґрунті, УПСР ц. т. буде боротися:

1. За Суверенну Українську Республику і союз її з иншими радянськими державами.

2. За диктатуру трудового селянства і робітництва в формі обєднаних рад селянських, робітничих і військових депутатів з відповідною пропорціональністю представництва.

3. За внутрішнє удосконалення рад шляхом демократизації їх, як то: забезпечення прав партійних меншостей в радах, прямі й тайні вибори, фактична залежність виконавчих комітетів рад від плєнумів і т. д.

4. За незалежне істнування клясових професійних орґанізацій.

5. За соціялізацію всієї землі з запровадженням вільного переходу до колєктивної обробки землі.

6. За вжиття найрішучіщих державних заходів до інтенсифікації сільського господарства, піднесення кустарної промисловости і кооперативно-артільних підприємств ріжних родів.

7. За соціялізацію фабрик, заводів, будинків та инших підприємств широкого суспільного значіння.

8. За націоналізацію залізниць, копалень, фінансових установ та инших підприємств, які мають загально-державне значіння.

9. За введення трудової повинности для всіх громадян України

і 10. За утворення єдиної клясової української армії по принціпу загального призиву працюючих.“

В цей же час київська мійська орґанізація УПСР ц. т. виставила домагання негайного замирення радянського уряду з Директорією, на основі визнання обома урядами незалежности Української Соціялістичної Республики з такою орґанізацією радянської влади в ній, при якій була б забезпечена участь у владі української революційної демократії, а в тому числі і головним чином українського трудового селянства*).

18. березня Центральний Комітет Партії виніс постанову, якою пропонував всім ґуберніяльним і повітовим партійним орґанізаціям „взятись до негайної, найбільш енерґійної, широкої діяльности на місцях і до міцної самоорґанізації". — „Партія УСР центр. течії, — зазначав Центральний Комітет, — як партія, що стоїть на радянській платформі, згідно з Деклярацією Робітниче-Селянського Уряду має право леґального істнування і, таким чином, місцеві орґанізації мають переводити свою діяльність леґально."

За Українською Партією Соціялістів-Революціонерів і за Селянською Спілкою йшли, безумовно, дуже широкі маси українського безземельного і малоземельного селянства; навіть більше, — частина робітництва українського також солідарізувалась з тою позицією, яку займали українські соціялісти-революціонери центральної течії, про що яскраво свідчать хоч би постанови київського повітового Зїзду Ради Робітничих і Селянських Депутатів, що відбувся 24.—25. березня 1919 р. в Київі, в яких зазначено домагання незалежности і суверенности Української Соціялістичної Радянської Республики, а також встановлення відповідного представництва в радах і уряді від трудового українського селянства**).

Як бачимо, в гаслі незалежности Української Радянської Республики збірались, як в фокусі, всі ті численні домагання українського робітництва і селянства, які випливали з їх власного розуміння всіх особливостей української революції і необхідности пристосування методів її здійснення до тих особливостей. Це не було голе гасло абстрактної державности. Ні. Самостійність державна висувалась на перше місце

*) „Могутній рух селянства і робітництва, — говориться в резолюції київської орґанізації УПСР ц. т., — робить Україну форпостом всесвітньої революції в її боротьбі проти всесвітнього капіталу. Рішучі кроки в справі переведення соціяльної революції шляхом диктатури трудового селянства і робітництва в формі рад селянських, робітничих і військових депутатів, з переважною більшістю селянства, як головного соціяльно-економичного чинника на Україні, нехтування яким може тільки пошкодити справі революції — мусять як найскорше зміцнити позиції інтернаціонального червоного фронту. — Разом з тим київська орґанізація УПСР ц. т. визнає, що національний рух і особливости соціяльно-економичного життя українського народу владно вимагають суверенности його і утворення незалежної Української Соціялістичної Республики, яка в тісному звязку з иншими радянськими державами боротиметься з всесвітнім імперіялізмом. — Замирення поміж воюючими нині Директорією і Робітниче-Селянським Урядом на зазначених вище принціпових підставах є чергова справа, до якої треба прикласти всі соціялістичні сили на Україні, бо лише тоді можна буде спокійно приступити, як до внутрішньої будови, так і до зовнішньої боротьби."

**) Резолюція цього зїзду по сучасному моменту звучить так: „Обмірковавши сучасне політичне становище, Київський Повітовий Зїзд Рад Селянських і Робітничих Депутатів вітає форму радянської влади на Україні і постановляє добиватись слідуючого: 1. Трудове селянство, яке на ділі доказало свою революційну здібність, яке весь час боролося з контрреволюцією і яке йде невпинно

digitized by ukrbiblioteka.org

тільки через те, що через здійснення її мислилось здійснення самостійности робітниче-селянської революційної творчости на Україні на всіх ділянках суспільного життя. Українська революційна демократія бачила, що доки провід революції на Україні буде перебувати в руках Москви (та її аґентів на Україні), доти не можна буде уникнути багатьох помилок, що гальмують революцію, доти не можна буде уникнути національної боротьби, налагодити нормальне економічне будівництво, засипати прірву між селом (українським і продукуючим) та містом (переважно не-українським, зголоднілим і давно не продукуючим). І зокрема, коли українські радянські партії (соц.-рев. ліві, с.-д. незалежні, соц.-рев. центр. течії, а також і Селянська Спілка) домагалися такої, на перший погляд здавалось би „несоціялістичної" речи, як допущення до впливової участи в орґанах радянської влади не тільки сільського пролетаріяту, але й малоземельного селянина, так званого середняка, чи трудового селянина, то було помилкою бачити в цих домаганнях всього тільки націоналістичну та дрібнобуржуазну природу названих партій, як це робили російські большевики на Україні. В цім своїм домаганню українські радянські партії виходили не тільки з інтересів забезпечення таким способом українського характеру української радянської державности, але й з глибокого переконання в тім, що диктатура нечисленного промислового пролетаріяту на Україні являється просто нездійснимою річчю, як з погляду політичного, так і з економічного. Розуміючи добре, що втягнення так званого трудового селянства в активне радянське державне будівництво, а тим більше забезпечення йому поважного впливу в цім будівництві, може трохи зменшити розмах і, так би мовити, чистоту соціялістично-пролетарської революційної творчости, українські радянські партії бачили в цім втягненню і великі позитивні сторони, які полягали перш за все в поглибленню звязків між робітництвом і трудовим селянством, в утворенню єдиної трудової революційної семї з цих двох працюючих кляс, в зглажуванню ворожнечі між містом і селом, а разом з цим, поскільки революційне місто являлось не-українським, і в зглажуванню національної боротьби.

Російські большевики на Україні всього цього не хотіли розуміти. Вони свідомо йшли до встановлення на Україні не то що диктатури пролета-

---

до соціялізму, буде на ділі стояти на ґрунті радянської влади і захищати її, але, приймаючи на увагу велику численність селянської кляси на Україні, заявляє, що всі орґани влади, а особливо Ради Депутатів, як в центрі, так і на місцях, повинні складатись в переважній більшости з селянських представників. Зїзд закликає трудове селянство та фабрично-заводське робітництво до спільної революційної творчости і до непохитного прямування до соціялізму. — 2. Радянська влада не повинна підмінятись чиновничо-бюрократичним апаратом, тоб-то ні комісари, ні коменданти не повинні мати більше права в повітах, ніж Ради Депутатів. Радянська влада мусить бути децентралізованою. — 3. Зїзд постановляє прикласти всі зусилля до орґанізації радянської влади на місцях; повітові зїзди для виборів орґанів влади мають скликатися і відбуватися при повній волі виборів, без всяких нажимів з боку адміністрації. Кулаки у виборах не можуть приймати участи. — 4. Українська Соціялістична Радянська Республика мусить бути суверенною і не від кого незалежною, але в міцному союзі з иншими соціялістичними республиками." („З е м л я"—Альманах. Видання Центр. Ком. УПСР ц. т., Київ, квітень 1919 р.).

ріяту, а просто до диктатури своєї партії *). Така політика мала означати збереження чистоти комуністичних принципів в переведенню соціялістичної революції на Україні, одначе в дійсности розбивала революційно-соціялістичні радянські сили на Україні і досягала тільки одного — бюрократизації радянських орґанів влади на Україні, потоптання національних прав українських працюючих мас, розпалення національної ворожнечи, жорстокої війни між містом і селом, яке (село), одсунуте від всякої участи в орґанах влади, від всякого впливу на напрям економичної політики радянського уряду, яке не було навіть поінформоване добре про ті плани (комуністичним фаховцям з Москви це було не під силу), у відповідь на насильні, збройні реквізиції російським військом хліба, почало нарешті, і собі відповідати збройно, копати кругом сел окопи, відгорожуватись від міста, від „насильників російських комуністів", а разом з тим і від всього пролетаріяту України і від соціялістичної революції. Тоді як, по-за всяким сумнівом, розумно поведена загальна і взагалі економична політика ніколи б не довела до таких сумних наслідків і зокрема до селянських повстань. Дійсний робітниче-селянський уряд ніколи не поповнив би тих великих помилок, які робив уряд Раковського. **(3.)**

Прибіцяне в Декларації радянського уряду заведення на місцях робітниче-селянських рад, а також леґальне існування соціялістичних орґанізацій, які „чесно стали на ґрунт радянської влади", не здійснювалось через московське походження радянського уряду, який, з одного боку, боявся розвитку „націоналістичних самостійницьких" тенденцій, а з другого — боявся похитнути всесильну диктатуру російської комуністичної партії на Україні через здійснення правдивої робітниче-селянської влади на Україні. Всеукраїнську Селянську Спілку було через якийсь час роспущено, роботу для Української Партії Соціялістів-Революціонерів центр. течії унеможливлено, партію с.-д. незалежних постійними вказівками на чрезвичайку було просто тероризовано. Навіть

*) Як боялись рос. большевики селянства і як часом до смішного доходило бажання їх в той же час довести, що за ними йде „весь народ" (тоді як в дійсности вони навіть серед не-українського пролетаріяту великих міст мали не дуже великий вплив), показує представництво і сценка підрахунку кількости „комуністів" на Київському Губерніяльному Зїзди Рад Робітничих і Селянських Депутатів, що відбувся в Київі 25. лютого 1919 р. Подаємо її за „Червоним Прапором": „На Зїзд прибуло 162 члени, з них — 62 з провінції, а 100 депут. від Київської Ради Роб. Депутатів. Поміж тими 62 депутами, що прибули з провінції, селян майже не видно... Представник мандатної комісії повідомляє про партійний склад Зїзду:

— Незалежних українських соціяль-демократів — 12 чол., українських лівих соціялістів-революціонерів — 20, російських соц.-рев. — 13, непартійних — 9, бундовців — 8.

— А комуністів скільки? — питають з місць.

— А комуністів... комуністи всі инші... — відповідає представник мандатної комісії.

— Та скільки ж їх? — питають знов з місць.

— Коли всіх 162, то комуністів, значить, 99.

Зібрання відповідає на це сміхом, бо ясно ж, що з тої решти в 99 чоловік добра половина коли й була „комуністами" то по обовязку, а не після своїх комуністичних переконань".

digitized by ukrbiblioteka.org

Українська Партія Соціялістів-Революціонерів лівих, що з усіх сил стреміла до найтіснішого співробітництва з Комуністичною Партією (большевиків) України, не допускалася до влади, і даремно доводила вона день-у-день російським большевикам в своїм орґані „Боротьба“. що в інтересах революції російські большевики повинні порвати з політикою диктатури своєї партії і притягти до роботи й инші радянські партії і в першу чергу лівих українських с.-р., які „ідеольоґично наблизились цілком до Комуністичної Партії (большевиків) України“ *). Російські большевики були тверді й уперті в своїй політиці, як колишні московські старовіри, і не хотіли ділитись владою з українськими „самостійниками“, хоч би вони були і справжніми комуністами.

Таким чином, українські революційні соціялістичні партії відпихались від участи в політично державнім радянськім будівництві, українське робітництво і вбоге селянство позбавлялось можливости впливати на соціяльно-економичну політику російських большевиків на Україні. Поруч з цим зоставались незадоволеними і національно-культурні домагання українського працюючого люду. В супроводі гарних заяв представників уряду Раковського про рівноправність всіх мов і навіть про те, що радянський уряд буде з особливою увагою плекати українську культуру, йшла повним ходом русифікація українського населення.

*) Ліва течія УПСР дійсно найбільш з усіх инших українських радянських партій наближалась ідеольоґично до Російської Комуністичної Партії. Наводимо тут постанови двох загальних зборів київської орґанізації УПСР лівих, що відбулись в місяці лютому. Перші збори, що відбулись в першій половині лютого. між иншим ухвалили: „Через те, що з ідеольоґичного і тактичного боку, особливо за останні часи, Комуністична Партія (больш.) України наблизились до Української Партії Соц.-Революціонерів (це треба розуміти, звичайно, навпаки. Автор). — звернутись до Центрального Комітету УПСР з пропозицією, аби він, в інтересах всесвітньої соціалістичної революції і зокрема революції па Україні. вжив заходів до скликання Партійного З'їзду для розвязання питання про можливі форми обєднання діяльности обох партій — УПСР і КП(б)У.“ Другі збори київської орґанізації, що відбулись в другій половині лютого і на яких, між иншим, було обрано делеґатів на V. Партійний З'їзд, ухвалив таку резолюцію: „І. Не бачучи великих ріжниць між УПСР та КП(б)У в питаннях програмової тактики: 2. рахуючись з бажанням широких кол партії додати до назви ‚УПСР‘ назву ‚Комуністів‘ або відповідним чином переіменувати УПСР і зовсім; 3. застерігаючи партію, що при окремім її існуванню, в опозиції до провідників КП(б)У, події, а також і підтримка її з боку ‚надійних‘ елементів. неминуче приведуть її в табор контрреволюції, а також 4. беручи на увагу, що вже існує ядро справжньої комуністичної партії, орґанізаційно звязаної з комуністичними партіями инших країн та їх правильними позиціями; 5. уважаючи своїм обовязком по змозі краще і повніще ці позиції підтримувати; 6. вважаючи своїм обовязком усунення дезорґанізації в УПСР, яка може виникнути через несвоєчасний вступ до КП(б)У окремих товаришів або ґруп УПСР, — збори, на підставі всього вищесказаного, маючи на оці інтереси успішного розвитку соціалістичної революції, ухвалили: — Вимагити від Центр. Комітету Партії, щоб він вступив в переговори з Центр. Комітетом КП(б)У з метою обєднання УПСР з КП(б)У і успішного переведення цього злиття на V. З'їзді УПСР.“ В цьому потягові до злиття відограваали велику ролю поруч з мотивами ідеольоґичного характеру також і міркування практичного характеру, зазначені в п. 3. резолюції. Не досягши згоди з КП(б)У, хоч би й ціною великих уступок, УПСР дійсно льоґично повинна була, як і инші укр. рад. партії, стати до боротьби з КП(б)У і перейти па нелеґ. становище. Партія хилиася в перший бік — в бік згоди за всяку ціну.

українська мова фактично викидалась з ужитку державних радянських установ. Високі урядові особи дозволяли собі демонстративно нехтувати українську мову, до чого кілька прикладів ми навели вже раніш. Як і при гетьманщині, українські культурно-освітні установи не знаходили собі притулку. Помешкання, яке займав український народній університет (в будинку Володимирського університету), було реквізовано (на початку березня) для 24. Авіаційної роти II. Гарматної школи, при чому на протести представників університету в Реквізиційній Комісії було заявлено (звичайно по-московськи), що „вони" „не знають ніякого українського університета" і можуть вільно роспоряджатись помешканням, як хочуть. Комісаріят Народньої Освіти, не задовольняючись „урівноправненням" мов на Україні, переведеним в Декларації уряду в додаток до цього окремим обіжником (з Харькова, на початку березня) оповіщав про те, що права українського язика, яко державного, касуються. 20. березня в Київі було реквізовано помешкання вищої української школи — Економічно-адміністративного Ірститута — для потреб „Воєнно-продовольчого Бюра Всеросійського Професійного Союзу", при чому в оправдання цього акту було заявлено, що „місцеві орґанізації повинні відступати назад перед всеросійськими". Того ж дня було реквізовано помешкання Українського Робітничого Клюбу в Київі (на Лукянівці) для ... московської театральної трупи під орудою артиста бувшого Імператорського Театру п. Царева, а вечером зроблено збройний наскок одної московської військової частини на клюб. У „Всеукраїнському Літературному Комітеті" українську секцію було віддано під догляд Голови Комітету, відомого україножера рос. с.-д. меншевика Рожіцпна, який всіма способами гальмував роботу секції, не купуючи українських книжок для неї і одмовляючись запросити техничний персонал*).

Про цю боротьбу аґентів радянського уряду з українською культурою, про буйну хвилю розвинутої ними русифікації України, „Червоний Прапор" писав:

„Коли б за наш хліб та цукор нам давали можливість вільно істнувату і розвивати творчі сили народніх мас, то хай іде цей хліб і цукор на здоровля голодному ‚брату'. Але гірше всього те, що ці ‚братські' відносини занадто безцеремонні і посягають вони не лише на хліб і цукор, але й на душу народу. Такої шаленої і ганебної русифікації, яка йде тепер хвилею по всій Україні, ми не знали навіть за часів гетьманського панування в його останній ‚федеративній' фазі. Ні одної листівки на українській мові для українського таки селянина, ні одної брошурки, ні одної ґазети радянської влади на українській мові! Українська мова виганяється звідусюди, де б тільки вона не була. Ціла низка наказів про вживання ‚общепонятного' — це ознака часу. І на скромні вимоги українського громадянина забезпечити і йому такі ж, принаймні, національні й культурні права, які мають представники ‚братнього' народу тут на Україні, є лише одна відповідь: ‚шовінізм, буржуазність і контрреволюційність'." („Черв. Прапор" No 28, 9. березня 1919 р.).

*) „Боротьба" No 59 (116) за 27. квітня 1919 р

digitized by ukrbiblioteka.org

Окупаційний режим з конечною необхідністю вироджувався в бюрократизм, в анархію в управлінню, яка утворювалась між иншим і в наслідок того, що Україною одночасно „правили“ і „Тимчасовий Р.-С. Уряд України“ і безпосередньо Московське Совітське Правительство, — в волокиту, хабарництво, в національний, культурний і політичний гніт. в економичний визиск (неупорядковані військові реквізиції), в так зване комісародержавіе; він вів до розпалення в страшних розмірах війни між українським селом і не-українським містом.

Заходи, яких вживало Тимчасове Робітниче-Селянське Правительство для знищення влади буржуазії, для орґанізації на соціялістичних основах господарства, не досягали своєї цілі, бо перше всього нікому було переводити тих заходів в життя. Комуністичні декрети залишалися на папері, а коли й здійснювалися московськими бюрократами і контрреволюціонерами, що засмітили Комуністичну Партію (больш.) України і запрудили всі радянські установи*), то тільки з тим результатом, що економичне життя руйнувалося ще глибше, а політичний терор захоплював не тільки — чи краще сказати — не стільки буржуазію, скільки робітництво, селянство, соціялістичні партії і то в першу чергу українські. Бувші царські жандарми, поліцаї, шпиґуни, „охранники“, засівши в чрезвичайних комісіях (чека) зводили свої націоналістичні рахунки з українською інтеліґенцією. Утворювалась тяжка атмосфера загального запідозрювання, недовірря, шпиґунства, — так характерна для всякого окупаційного режиму і для всякої оліґархії, — в якій українському, національно свідомому робітникові і селянинові просто нічим було дихати . . .

Спроби співробітництва залишались безплідними. —

Розділ IV.

На революційних манівцях.

15. Кріза „верховної влади“ і кабінету міністрів. — УНР в антантських обіймах. Залишивши Київ, Директорія на початку лютого переїхала до Винниці, бувшої першої тимчасової столиці Директорії. Всього півтора місяці минуло з того часу, як в цій самій Винниці ця ж сама Директорія переживала свою революційну весну, коли навкруги все клекотіло, буяло свіжими силами, було переповнено надіями, було захоплено революційним ентузіязмом, коли голова Директорії — „на страх ворогам“ — складав поетичну „большевицьку“ Декларацію. І тепер . . . Так швидко минула революційна молодість, так швидко цвітуча весна перейшла прямо в розбиту, безнадійну і безсилу старість. Було вже навіть не до дзвонів і парадів. Евакуація, хаос, біганина, руїна, безсилля. Холодні, голодні і невдоволені люде — специфічна громада, витворена евакуацією . . .

Позаду — руїна. Попереду — майже ніяких надій: від мирової делеґації, посланої до Москви, нічого не чути; одеська антанта фамі-

*) В російських большевицьких ґазетах цього часу можна знайти скарги самих большевиків на те, що ряди Комуністичної Партії (больш.) України засмітила „контрреволюціонная сволочь“.

лярно бере під руку і пропонує не соромитись її товариства, обіцяє „допомогти“, але . . .

Члени трудового Конґресу — І. Мазепа (у. с.-д.) і С. Бачинський (тоді правий у. с.-р.) і міністри: військових справ — ґенер. Грековъ і народнього господарства — С. Остапенко привезли до Винниці з Бірзули дуже непотішаючі відомости. 6. лютого 1919 р. відбулася в Бірзулі, з ініціятиви французького командування, нарада названих директоріянських дипльоматів з французьким полковн. Фрейденберґом. Французьке командування поставило в ультимативній формі ряд вимог, більш-менш тих самих, як ставило їх і раніш в Одесі. В числі тих умов стояло: 1. Реорґанізація Директорії і правительства з виходом зі складу Директорії В. Винниченка, як „большевика“, С. Петлюри, як „бандита“, П. Андрієвського, як „самостійника“ і доповнення її новими членами після вказівок Французів (при чому нові члени Директорії мали б бути кандидатами тих гетмансько-буржуазних кол, які купчились в цей час в Одесі біля „союзників“); демісія голови уряду, „большевика“ Чеховського і взагалі реорґанізація уряду на таких самих основах, як і Директорії. 2. Скасування земельного закону і взагалі відмовлення від „большевицького“ курсу соціяльно-економичної політики Директорії в бік такої політики „яка не порушувала б економичних і соціяльних інтересів окремих ґруп суспільства“ і не вимагала б суспільних заворушень. 3. Підлягання армії Директорії „союзному командуванню“ нарівні з добровольчою армією і спільна з останньою боротьба з большевиками за відновлення великої Росії. 4. Встановлення на звільненій від російського совітського війська території України, що мала б бути під управою реорґанізованої Директорії, повного контролю французької буржуазії і правительства над всім фінансово-економичним життям краю. За все це обіцялась „техвична“ і навіть військова допомога, а також ирпобіцювалось колись якось полагодити українську справу в майбутній великій Росії, відновлення якої, як виразно і раз-у-раз підкреслювали Французи, являється їх ціллю і причиною висадки десанта в Одесі. Директоріянські дипльомати просили вже від „союзників“ (як колись українська демократія від буржуазного російського Временного Правительства) тільки одного: „оголошення принціпу“, що, мовляв, велика і могутня Антанта визнає за Україною право на самоозначення і не ставиться вороже до Української Народньої Республики, як форми реалізації того права. Та, як колись російська буржуазія, так тепер „союзники“ цього самого „принціпу“ і не хотіли признати, а тим більше декларувати.

І немов би у відповідь на домагання Директорії визначити відношення „союзників“ до української державности, французьке командування оголосило 7. лютого свою знамениту „декларацію“ слідуючого змісту:

„Перша ґрупа дивізії. Ґенеральний Штаб. 3. бюро. No 6867/3. Ставка, 7. лютого 1919 р.

Загальний Наказ No 28.

Ґенерал д'Ансельм прийняв, починаючи від 15. січня 1919 р., командування арміями Полудневої Росії, а також військовими одиницями чужоземних націй.

digitized by ukrbiblioteka.org

Франція і союзники не забули змагань, які Росія зробила на початку війни, і нині вони прийшли в Росію, щоб дати всім благонадійним елементам і патріотам можливість відновити в краю порядок, який давно вже знищено страхіттями громадянської війни.

Для підтвердження: Ґенерал д'Ансельм, командуючий силами союзників Полудневої Росії; полковник Фрейденберґ, начальник Ґенер. Штабу. Печатка: Східна Армія. Перша ґрупа дивізій. Ґенерал Командуючий."

Отже становище було настільки ясне, як і безнадійне. Треба було або рішуче порвати з цими переговорами, або здатись цілком — з душею і тілом — на ласку французької і російської буржуазії. Момент був відповідальний. Українські революційно-соціялістичні елементи, що були ще в Директорії й уряді та біля Директорії — ці недобитки мусіли в останне, здавалось, скласти іспит на свою революційність і соціялістичність. І склали. Підрізані безуспішністю переговорів з Совітською Росією, придавлені зростаючою українською реакцією, одірвані отаманською політикою від народніх мас, вони цілком дезорієнтувались, збились з соціялістично-революційного шляху і зробили „мудру" спробу „обійти історію" соціялістичними манівцями. Одкидаючи з обуренням реакційні умови французького командування, підносячи голос за повне невтручання Антанти у внутрішні справи України, вимагаючи, як передумови переговорів, визнання з боку Антанти Української Республики, підкреслюючи, що мова може йти тільки про техничну допомогу Антанти Україні, вимагаючи, нарешті, від Директорії, щоб вона перервала переговори „з невідповідальними представниками військового командування" і завязала зносини зі „справжніми" антантськими дипльоматами, недобитки української демократії, кінець-кінцем . . . були за продовження переговорів з Антантою.

Втративши віру в можливість досягнення порозуміння між „соціялістичним" нравительством і буржуазною Антантою, директоріянські соціялістичні партії рішили відкликати своїх представників з уряду й передати міністерські портфелі на плечі більш підходящих до ситуації кандидатів української дрібної буржуазії й отаманії. Центральний Комітет УСДРП разом з членами Комісій Трудового Конґресу у. с.-д., обговоривши і одкинувши пункти погодження з Директорією, виставлені французьким командуванням, зазначив в своїй резолюції, що, на гадку Партії, „військовий і політичний союз УНР з иншими державами" можливий тількі при умові: 1. Визнання тими державами самостійности України. 2. Невтручання у внутрішні державні справи Української Народньої Республики. Таку саму резолюцію винесли і українські соц.-рев. центральної течії (7. лютого), власне частина членів Центр. Комітета Партії, які виїхали з Київа разом з Директорією. „Визнаючи неможливим втручання чужоземних сил у внутрішні справи України, і всяки союзи українського уряду з чужоземними імперіялістами, — читаємо в резолюції у. с.-р., визнаючи неможливим покликання чужоземного війська на Україну, яке поведе за собою окупацію України і неминучу реакцію та загрожує знищенням всіх національних і соціяльно-політичних здобутків української революції. — Центральний Комітет УПСР постановив: 1. Правительство УНР може вести переговори і вступати в згоду тільки з тими представниками держав, які мають на те відповідні уповноваження

від своїх урядів. 2. В основу згоди повинно бути покладено: а) визнання суверенности Української Республики, б) повне невтручання у внутрішні справи Республики, в) вивід чужоземного війська з території України, г) вирішення міжнародніх справ не військовою силою, а на основі демократичних принціпів."

Про постанови инших „соціялістичних" і „демократичних" українських партій (соц.-самост., соц.-федер., народн. республ.) не доводиться вже й говорити. Вони ставили в справі переговорів тільки одну умову — признання з боку Антанти політичної незалежности України й формального невтручання у внутрішні справи Республики; всі ж инші умови Французів (особливо ж такі, як зміна складу Директорії й Уряду, скасування земельного закону, встановлення „твердої" влади) були для них не тільки приємлемі але і бажані. Деякі з них, як от самостійники, саме носились в той час з проектами ліквідації Директорії взагалі і встановлення військової диктатури.

З усіх бувших в той час при Директорії соціялістичних партій тільки Єврейська Соц.-Дем. Роб. Партія „Поале-Ціон" поставилась до справи переговорів з Антантою і взагалі до тої ситуації, в якій в той час опинилась українська революція, так, як належало поставитись дійсно соціялістичній і революційній робітничій партії. Головний Комітет партії в своїй резолюції зазначав: „Позаяк Директорія не може уникнути згоди з однією з насовуючихся на Україну сил, а також приймаючи на увагу ще, що Антанта веде явно реакційну політику, Головний Комітет Євр. СДРПартії ‚П.-Ц.' пропонує Директорії вступити в переговори з большевиками, прийнявши посередництво Совіту Народніх Комісарів, зазначаючи, що в межах совітського устрою можна обстояти самостійність України." Кінчалась ця резолюція заявою, що в разі, коли Директорія вступить до союзу з Антантою, Партія відмовить Директорії в дальшій піддержці. Та „Поале-Ціон", звичайно, був не в силі змінити напрямок директоріянської політики.

Єдиним консеквентним висновком з тої імпотенціональної позиції, яку зайняли українські соціялістичні партії (головним чином у. с.-д., а почасти і ґрупа с.-р.), було відкликання своїх представників зі складу Директорії і правительства і розвязання рук українській дрібній буржуазії яка мала перебрати від соціялістів державну керму й справу переговорів з Антантою: инакшими словами — признання своєї повної поразки, безсилля і нездатности оборонити інтереси революційного селянства і робітництва *). Соціялістичні партії так і зробили. 9. лютого

*) Винниченкова „Робітнича Газета" (No 450, 12. лютого 1919 р., Камянець) так виправдувала позицію уступлення с.-д. з кабінету і передачі влади українській дрібній буржуазії:

„Мусимо пристосувати свою тактику до надзвичайно тяжкого часу (який переживаємо), щоб не вийти з нього остаточно роздавленими, знищеними.

Присутність на півдні України французького війська, війська буржуазної республики, робить з неї форпост антантського імперіялізму на сході. Це надзвичайно збільшує сили наших буржуазних кол і тим самим (релятивно) зменшує наші сили, сили революційної демократії і без того розбиті, понівечені большевицьким наступом, большевицькою політикою на Україні. Серед таких умов со-

digitized by ukrbiblioteka.org

Центр. Комітет УСДРП постановив відкликати своїх представників з уряду. В резолюції з цього приводу Комітет констатував, що зовнішні сили „Німецький імперіялізм, зрадницький удар з боку Совітської Росії і, нарешті, Антантський імперіялізм, вкупі з Польщею, Румунією і Доном, розбили сили української революції і поставили українську демократію на роздоріжжу. Ще раніш відкликали своїх представників з уряду і українські соціялісти-революціонери. Після цього Кабінет Чеховського остаточно подався в одставку. Члени Директорії й уряду, що не схотіли скоритись постановам своїх партій (С. Петлюра, Ф. Швець, С. Остапенко) заявили про свій вихід з партій. В. Винниченко,

---

ціялістична влада на Україні вдержатись не може. Це починають вже розуміти большевики. Тепер з безсумнівністю виясняється, що цілий їх похід на Україну мав на меті не визволення українських ‚рабочих і крестян', а завоювання України для того, щоби можна було нею відкупитися від французьких імперіялістів. Через наші голови хотять большевики порозумітись з Антантою за наш кошт. Отже не тільки ми, українські соціялісти, є безсилі проводити у себе свою соціялістичну політику, але й большевики, що мають піддержку в Московщині, бачуть себе змушеними пожертвувати Україною для збереження своєї влади в Московщині. Отже так само, як здатися на ласку та неласку Франції, так само і капітуляція перед большевиками, згода з ними є зрадою українського народу, українського робітництва передовсім.

Перед нами стоїть ділема: або зуміти відкупитися від Антанти (передовсім Франції) і тим зберегти саме своє існування, зберегти нашу самостійність, як базу нашого національного і соціяльного відродження, або дати змогу большевикам продавати нас гуртом і вроздріб, торгувати нами по своїй уподобі.

Що до Франції, відкупитися від неї буде тим лекше, що инші країни Антанти (Сполучені Держави, Анґлія, Італія) далеко не є безоглядними прихильниками плянів Франції що до України. Ідея самостійної України не зустрічає серед них, як зазначалося, опору вже нині. Одначе, так сказати б. зреалізувати їхнє непротивлення самостійній Україні і таки змусити Францію зійти з обраного нею шляху (що веде до єдиної неділимої) можливо при даних умовах лише тоді, коли заговорити до них їхньою мовою, мовою принайменше буржуазної демократії.

З попереднього ясно, що ми, соціялісти не тільки не в силі цьому противитись, але й не повинні противитись, бо инакше до них (Антанти) заговорить не буржуазна демократія, а ‚Протофіс' або спритні большевики, що і в тому і в другому разі означатиме віддання України на поталу французьких капіталістів, а під їх опікою і наших поміщиків та капіталістів.

Отже утворення у нас власти з елементів соціяльно-споріднених з нинішніми правлячами колами держав Антанти, це є, при даних умовах торжества імперіялізму і обезсилення революційної демократії у нас на Україні, одиноким шляхом спонукати держави Антанти до признання нашої самостійности, оскільки набере вона форми буржуазної республики. Те, що не можемо, безсилі, зробити ми — соціяльно-ворожі Антанті — може зробити лише українська буржуазна демократія.

А зберегти Українську Республику мусимо, бо лише в ній і через неї зможе українська революційна демократія, українське робітництво зберегти і розвинути свої сили, щоб при зміні світової обстановки, вернутись до влади знов, але не розбитими і обезсиленими, не скованими в своїй акції, а як справжні творці нового життя, як один із отрядів єдиної пролетарської армії, розгонова сила соціяльної революції."

Після цієї статті каб. Остапенка не потрібув складати своєї „декларації" — в основних рисах вона була вже намічена тут.

голова Директорії, не бажаючи виходити зі складу партії, скористувався нагодою, щоб вискочити в тієї каші, яку заварив своєю безладною політикою й розхльобувати яку не мав найменшої охоти: 11. лютого він вийшов зі складу Директорії, передавши свої повноваження на руки отамана С. Петлюри*).

Ця криза „верховної влади“ і кабінету міністрів означала перш за все рішучу й остаточну ліквідацію всяких переговорів з Совітською Росією. Ця ліквідація наступила ще при В. Винниченкові і саме тоді, коли мировій делеґації під головування С. Мазуренка, після досягнення порозуміння з Радою Народніх Комісарів, нарешті вдалося після великого труду, довести до відома Правительства й Директорії про досягнення згоди. Після кількох невдалих спроб передати своє рішення безпосередне Директорії, Рада Народніх Комісарів передала його нарешті, через Робітниче-Селянський Уряд України**). Голова Радянського Уряду Х. Раковський, передав, на початку лютого 1919 р., через командуючого українським фронтом Антонова, Директорії у Винницю (по телеґрафу) слідуючу депешу:

„Директорії, в місце побуту. Українське Робітниче-Селянське Правительство прийняло братне посередництво Російського Совітського Правительства в справі згоди з Директорією при признанні слідуючих умов: 1. Признання з боку Директорії радянської влади на Україні. 2. Сувора нейтральність України з активною боротьбою проти війська Антанти, Денікіна, Краснова і Поляків. 3. Активна боротьба з контрреволюцією. Ці підстави були прийняті вашою надзвичайною місією на чолі з тов. Мазуренком і були передані по радіо Совітським Російським Правительством, як нам, так і Директорії. Ми вже заявили згоду на прийняття цієї платформи і на перенесення переговорів в Харьків, з проханням передати вашій надзвичайній місії в Москві, що вона на території Української Совітської Республики буде користуватися всіма ґарантіями дипльоматичної недоторканости і можливістю зноситись з Директорією.

До цього від імени Робітниче-Селянського Правительства маю честь додати слідуюче:

Взяття Київа українським реґулярним радянським військом, приєднання до радянського війська отрядів отамана Григорєва й инших військових республиканських сил, загальне повстання у всій ще не визволеній Україні під ґаслом совітської влади, наочно свідчать, що робітники і селяне України рішуче

*) Характерний для Винниченка, як політика, вчинок. Приблизно рік тому, в січні 1918 р., В. Винниченко так само, довівши, як голова уряду, своєю опортуністичною політикою край до повної анархії, роспаливши, як і тепер, війну з Совітською Росією, уступився з провідного місця в самий останній мент, коли большевицькі гармати ревли під Київом і УНР гинула.

За В. Винниченком чкурнули за кордон, мов ті миші з розбитого корабля, й инші „державні політики“ — в складі ріжних дипльоматичних, військових, торговельних, санітарних, закупочних і так далі місій, а то і без офіціяльних урядових доручень, але з державними коштами і обовязково в „сальонках“.

**) Є відомости, що ще підчас перебування Директорії в Київі Рада Народніх Комісарів і голова делеґації Мазуренко повідомляли Директорію про успішний хід переговорів, але Директорія з якоїсь причини (немов би з вини українських військових властей) не могла одержати ні телеґрафних, ні писаних повідомлень з Москви. Розповідають, що Мирова Делеґація посилала в січні до Київа навіть спеціяльних курерів для докладу, але немов би й їх українські „отамани“, в руках яких був телеґраф і справа перепусток через фронт, не пустили до Київа. Коли цьому правда, то слід було б вияснити для історії імена цих великих злочинців, що таким способом роздмухували війну.

digitized by ukrbiblioteka.org

стоять на боці совітської влади. Ми рахуємо, що ви перед цим, безумовно, переконуючим фактом признаєте дальше пролиття крови безцільним і некористним. Дальший опір з боку вашого війська затягує тільки горожанську війну і полекшує завдання імперіялістів, котрі захопили частину Української території не тільки на побережжах Чорного моря, але і в Бесарабії та в Буковині, — побільшує економичну розруху, розстроює транспорт, задержує справу відновлення економичних сил, соціялістичного будівництва на Україні.

Через те з нашого боку пропонуємо продовжити у Харькові початі в Москві переговори на основі признання совітської влади, конкретна орґанізація котрої повинна бути завданням Третього Українського Зїзду Совітів. З нашого боку підтверджуємо ґарантію недоторканости вашої делеґації при умові признання з боку Директорії Тимчасового Роб.-Сел. Уряду України і в той же час зобовязуємося ґарантувати особисту безпечність членам правительства Директорії, а також вільну діяльність партій, котрі входять до неї.

Голова Тимчасового Р.-С. Правительства України, Комісар Закордонних Справ Раковський."

Винниченко, одержавши цю депешу „вламався в амбіцію", надзвичайно обурившись проти кінцевого додатку її „від імени Робітниче-Селянського Правительства", в якому уряд Х. Раковського, як переможець, обіцяв В. Винниченкові „помилування" і леґалізацію. До Москви — С. Мазуренкові — дано було радіотелеґраму — наказ перервати всякі переговори. Немає сумніву, що кінець депеші був творчістю Пятакова (котрий взагалі являвся противником якого б то не було порозуміння з Директорією і, як ми вже згадували, нахвалявся швидко і жорстоко „розправитись" з республиканським військом) і свідомо був направлений на те, щоб зірвати переговори. Він тільки обурив членів Директорії, що й без того вже не мали великого бажання дійти до якогось порозуміння з комуністами, й укріпив їх в антантській орієнтації. До того ж і сама постановка питання правительством Совітської Росії, яке, замість того щоб говорити про порозуміння між Росією й Україною, чого домагалась Директорія, перенесло питання виключно в площину взаємовідносин між Урядом Раковського і Директорією, погоджуючись лише на посередництво між ними, була „крутійською". Само собою розуміється, для такої постановки питання Російський Совітський Уряд мав багацько підстав, одначе він свідомо продовжував далі затушковувати таким чином одну з важних причин конфлікту — питання національно-державного буття України. А це останнє давало зброю в руки української дрібної буржуазії для поборення „русофильських і большевицьких" тенденцій українських революційних соціялістів.

Після цієї ноти В. Винниченко вже зовсім спокійно їхав за кордон, поблагословивши на „бранний подвиг" С. Петлюру. Правда, в останню хвилю — 9. лютого, після телеґрами з Москви, в якій Совітське Російське Правительство з свого боку сповіщало про досягнення згоди, було запитано С. Мазуренка про докладний зміст згоди, але відповіді на цю телеґраму ні Чеховський, ні Винниченко не захотіли дочекатись і подались до демісії. А оспротіла Директорія і зовсім нею вже не цікавилась*). Французький старшина Ляжерон, що

*) Та чого вже можна було вимагати від решти членів Директорії і буржуазного Уряду, коли с.-д. „Робітнича Газета" — орґан В. Винниченка

приїхав з Одеси до Винниці саме в день прибуття згаданої ноти Совітського Російського і Українського Урядів, відібрав всю увагу Директорії. До того ж був клопіт і з утворенням нового правительства.

13. лютого 1919 р. (Наказом Директорії за No 116) було призначено новий Кабінет Міністрів у такім складі: 1. Голова Ради Народніх Міністрів — С. Остапенко, 2. Міністр Військових Справ — О. Шаповал (у. самост.), 3. Міністр Внутрішніх Справ — Г. Чижевський, 4. Міністр Фінансів — др. С. Федак (галицький нац.-дем.), 5. Міністр Нар. Господарства — І. Фещенко-Чопівський (у. с.-ф.), 6. Міністр Земельних Справ — Є. Архипенко (у. нар. республ.), 7. Міністр Закордонних Справ — К. Мацієвич (у. с.-ф.), 8. Керуючий Мін. Юстиції — Д. Маркович (у. с.-ф.), 9. Керуючий Мін. Шляхів — П. Пилипчук (укр. нар. республ.), 10. Керуючий Мін. Освіти — І. Огієнко (у. с.-ф.), 11. Керуючий Мін. Культів — І. Липа (у. с.-сам.), 12. Керуючий Мін. Народнього Здоровля — О. Корчак-Чепурківський (у. с.-ф.), 13. Керуючий Мін. Морських Справ — М. Білінський (у. с.-сам.), 14. Керуючий Мін. Єврейських Справ — А. Ревуцький (євр. с.-д. р. п. „Поалє-Ціон"), 15. Керуючий Управл. преси й інформації — др. О. Назарук (гал. радикал), 16. Державний Контрольор — Д. Симонів (у. с.-сам.), 17. Державний Секретарь — М. Корчинський (у. с.-ф.). Через те, що др. Федак був захоплений Поляками у Львові і попав у полон, міністерством фінансів керував Б. Мартос, а після М. Кривецький (у. с.-ф.).

Почалася горячкова „робота" на зовнішньому і внутрішньому фронті. Всі члени Директорії раптом „заотаманували". С. Петлюра по традиції, П. Андрієвський взявся за орґанізацію добровільних „ударних" баталіонів, А. Макаренко конкурував з Петлюрою й Андрієвським своїми „залізно-дорожними курінями". Один тільки Ф. Швець, приставлений для „верховного догляду" за фінансами Республики, совісно продовжував далі доглядати за домашнім господарством Директорії. „Отаман" Ковенко почав наганяти страху винницькому населенню своїми наново-зорґанізованими пяними довгошличниками і кривошабельниками.

Щоб догодити французам і відкинути всякі підстави для запідозрення в „большевизмі", Директорія зовсім не відповіла на телеґрами мирової делеґації з Москви, яка вибивалась з сил, стараючись звязатись з Директорією, поінформувати правительство про хід переговорів і одержати дальші інструкції. Голова делеґації С. Мазуренко даремно просив вказати йому маршрут для особистого прибуття до Директорії, даремно закликав правительство продовжити переговори, запевняючи в щасливому закінченню їх. На всі телеґрами з Москви було дано врешті тільки одну відповідь: Директорія призначила Мазуренка послом до Фінляндії

— в день одержання зазначеної ноти Сов. Уряду доводила в передовій статті, що „капитуляція перед большевиками, з г о д а з н и м и є з р а д о ю у к р а ї н с ь к о г о н а р о д у, українського робітництва передовсім" („Роб. Газ." No 450, 12. лютого 1919 р.)

digitized by ukrbiblioteka.org

і пропонувала виїхати туди прямо з Москви*). Коли ж з риском для життя радник Мирової делеґації Ярослав (у. с.-р.) прибув (в другій половині лютого) з Москви через Київ до Винниці, як курєр делеґації для докладу, з кіпою важних документів (протоколи засідань російської й української мирових делеґацій, текст умови погодження, підписаний обома делеґаціями і т. д.), „висока“ Директорія і антантсько-отаманське правительство навіть не захотіли заслухати докладу Ярослава. а привезені документи і текст досягнутого попереднього порозуміння. без докладного ознайомлення, положили „під сукно“. Це мало остаточно запевнити Антанту в щирости антантської орієнтації Директорії**).

Не одержавши жадної відповіді на свою пропозицію, довідавшись натомісць про відставку Чеховського та про „дружні“ переговори Директорії з Антантою, Радянський Уряд України і з свого боку радо припинив всякі заходи що до порозуміння з Директорією й звернувся „до війська Директорії і січових стрільців“ з особливою відозвою, в якій обвинувачував Директорію в контрреволюційній діяльности, в репресіях і утисках проти українського робітництва і селянства і, нарешті, в заключенню згоди з французькими імперіялістами в цілях придушення української революції.

---

*) 15. лютого Директорія одержала таку телеґраму від мирової делеґації (за підписом С. Мазуренка): „Строчно. Житомир-Винниця. Голові Директорії В. Винниченкові. Надзвичайна дипльоматична місія в Москві закінчила свою працю. Протоколи нарад, а також умова з Правительством Російської Совітської Республики про посередництво для скоріщого припинення горожанської війни на Україні, давно послано вам спеціяльним гонцем. Ваше радіо No 209, підписане Стрібчинським, затримує нас у Москві. Чекаємо строчно вказівок. Мазуренко“.

22. лютого своєю другою радіо-телеґрамою С. Мазуренко повідомляв Директорію ще раз про виїзд з Москви через Київ до Винниці старшого радника мирової делеґації Ярослава для докладу Директорії про перебіг переговорів і писав: „Народній Комісар Чичерін очікує вашої згоди на посередництво Ради Народніх Комісарів в замиренню Радянського Правительства України з Директорією. Місія запевняє, що зараз є дуже сприятлива ситуація для здійснення влади українських робітниче-селянських рад і дуже радить прийняти посередництво Ради Народніх Комісарів.“

**) Треба підкреслити, що після виходу зі складу Директорії В. Винниченка, все керування закордонною (як впрочім і внутрішньою) політикою Директорії перейшло до С. Петлюри, який спірався на військові круги. (Для підпертя своєї політики С. Петлюра пробував ввести в склад Директорії Коновальця, але той не вважав для себе можливим заступати в Директорії Галичан). Для ілюстрації того, яку цілком декоративну ролю в Директорії відогравали инші члени її — Макаренко, Швець і Андрієвський — може свідчити такий факт. Коли пізніще французьке командування подало свої вимоги до Директорії на письмі (про ці вимоги мова буде пізніще) і Директорія могла з папписаного чорним по білому ще раз переконатись про архи-реакційну політику і гостро-вороже відношення Антанти, до УНР, три члени Директорії — Швець, Макаренко і Андрієвський (без Петлюри, який тоді був на фронті) — розглянувши умови Антанти, постановили: переговори з Антантою розірвати і звернутись до народів світу з нотою протестом проти імперіялістичної політики Франції і взагалі антантських держав відносно України. Голові кабінету С. Остапенкові було доручено скласти таку ноту. С. Остапенко спочатку остовпів, прочитавши цю постанову Директорії, а потім, опамятавшись, ударив на ґвалт; викликав з фронту Петлюру, почав погрожувати політичним переворотом. Приїхавши з фронту, С. Петлюра нагримав на „необачних політиків“ і справа моментально була перерішена в протилежному напрямку.

Так з тої й другої сторони було спалено всі мости, одрізано всі шляхи для порозуміння. Директорія й особливо її правительство остаточно і безповоротно взяли курс на антантський десант в Одесі *).

Щоб розвіяти всякі запідозріння з боку антантських кругів в „большевизмі", кабінет Остапенка, взяв виразний реакційний курс внутрішньої політики. Перш всього правительство одмовилось опублікувати вироблений ще старим правительством і затверджений Директорією напередодні орґанізації нового правительства закон про Трудові Ради, що мали бути, після постанови Трудового Конґресу, орґанізовані на місцях, як Тимчасові контрольні орґани, для боротьби з контрреволюцією і допомоги правительству в переведенню ріжних його заходів на місцях. Хоч в останній точці цього закову і говорилось, що він вводиться в життя по телеґрафу, українська дрібна буржуазія не мала ніякої охоти здійснювати цього, і кабінет Остапенка „на одріз" одмовився виконати волю „високої" Директорії. Делеґації від Селянської Спілки і від українських с.-р. пробували були вплинути на Директорію (Швеця, Макаренка і Андрієвського), намовляли їх до більш енерґійного відстоювання своїх „верховних" прав, але з того нічого не вийшло. Директорія не почувала себе особливо ображеною чи пониженою в своїх правах „неслухняністю" правительства, і закона так таки й не було опубліковано (надрукували його соц.-рев. приватно, діставши копію закону з канцелярії якогось міністерства).

Одмовившись оголосити закон про Трудові Ради, правительство Остапенка одночасно приступило до ліквідації утворених вже в процесі революції трудових рад і рад робітничих депутатів на місцях, як самочинних і незаконно-істнуючих інституцій. Селянські і робітничі зїзди було зовсім викреслено з обіхідку. На місцях брався „твердий" реакційний курс соціяльної й економичної політики, розвинутись якому в повній мірі не давали тільки військові події: швидка втрата території, якою без великого труду опанувало совітське військо. Міністр земельних справ Архипенко, вдоволений з того, що його попередник М. Шаповал нічого не зробив для фактичного здійснення земельного закону, намітив свій власний проґрам земельної реформи, що рішуче рвав з „есерівськими експериментами" і був направлений на утворення міцних куркулівських селянських господарств. Міністр внутрішніх справ Чижевський, разом з „особливим комендантом" м. Винниці от. Ковенком додушували ту нещасну пресу, яка виходила в той час в „столиці" — Винниці. Не тільки російська, але навіть і українська соціялістична преса не мала змоги виходити через цензурні утиски. „Робітнича Газета" кілька раз була розгромлена спеціяльними „цензорами" — ватагами ковенковських кривошабельників. „Трудова

*) В цей час пробував знову відродитись (у Винниці) сумної памяти Український Національний Союз і вступити „в свої верховні права" (на які, до речи, зазіхали і контрреволюційні комісії Трудового Конґресу). Ініціатором цієї спроби виступив Микита Шаповал, який, вийшовши з кабінету міністрів разом зо всіма иншими міністрами (підчас кризи кабінету Чеховського), хотів знову відновити свій титул і становище Голови Національного Союзу. Одпаче після протесту і заборони Центрального Комітету, М. Шаповал мусів припинити свою акцію, і Національний Союз так вже і „не відродився".

digitized by ukrbiblioteka.org

Республика" — орґан УПСР (ц. т.) — почасти через технічні, а головно через ці „цензурні" умови мусів після виходу одного числа зовсім припинитись.

Так українська дрібна буржуазія складала іспит на свою „спорідненість" з „правлячими колами держав Антанти", намагалась заговорити до імперіялістичних антантських держав „їхньою мовою" і таким чином прихилити їх до ідеї незалежної української держави. Віра в силу цих нових методів „дипльоматичних переговорів" з Антантою зовсім заслiпила українську дрібну буржуазію. Директоріянські дипльомати немов би не помічали, що французькі військові старшини просто глузували з них. Головні дипльомати К. Манціевич (с.-ф.) і ґен. Греков тішились з успіхів цієї своєї роботи в Одесі, манили „високу" Директорію надією, що Антанта вже швидко „розведеться" з російською доброволіею і стане до співробітництва з Директорією. Голова кабінету С. Остапенко і в день і в ночі невтомно виглядав з Винниці французьких танків; французький старшина Лянжерон, вдоволений з тої уваги, якою його обдаровував уряд, весело бавився собі у Винниці, обіцяючи голові Ради Міністрів Остапенкові свою високу підтримку перед Франціею і всім світом.

В дійсности переговори Директорії з французькими старшинами в Одесі були цілком безплодні, коли не рахувати їх руйнуючого впливу на українське республиканське військо та на директоріянське запілля. „Командування союзними силами в Полудневій Росії" твердо стояло на своїх позиціях і обіцяло Директорії підтримку тільки при умові повного підпорядкування Директорії й політики українського правительства французькому правительству. Після виходу з Директорії В. Винниченка, „союзники" почали категорично вимагати виходу С. Петлюри й Андріевського та заміни їх гетьманцями. Ця остання умова — особливо що до виходу отамана Петлюри — була для правительства Остапенка одною з найбільших перешкод в досягненню згоди з Французами. С. Петлюра зовсім не думав відмовлятись від своїх „прав". З другого боку — залишитись без Петлюри було якось боязко й самій українській дрібній буржуазії, яка жила під ґіпнозом його отаманської слави. С. Остапенко обережненько пробував робити натяки на те, щоб С. Петлюра „прислужився" Українській Республиці й подався до демісії, але С. Петлюра удавав, що він цих натяків не розуміє.

Ведучи суперечку що до змін в складі Директорії, французьке командування вимагало в той же час від Директорії оголошення спеціяльної деклярації (маніфесту), в якій Директорія мала покаятись „в своїх помилках" і просити протекції Антанти. — Ось текст вимоги французького командування що до цього (доповнений ріжними „семейними" ділами: клопотами за гетьманських міністрів, арештованих Директорією, епископів, пань і панночок):

„Командування союзними силами в Полудневій Росії. Ґенеральний Штаб. 14. лютого 1919.

Пан капітан Лянжерон — Премер Міністрові Остапенкові.

Маю честь повідомити Вас, що я передав французькому командуванню передані через мене документи для маніфесту. Текст маніфесту продиктовано ґенералом Бертельо особисто. Він має бути вредаґований по-українському

й по-французькому, підписаний Директорією і приставлений до Одеси Комісією, що має прибути яко мога скорше для уреґулювання деталів умов згоди. Ось текст маніфесту:

„Познайомившись з Загальним Наказом No 28 Ґенерала-Командуючого першою ґрупою дивізіонів, Директорія, признаючи помилки, зроблені нею, просить у держав Антанти протекції своїй країні.

Вона настоює, щоб французьке командування безпосередньо провадило справи дипльоматичні, військові, політичні, економичні, фінансові, адміністративні й юридичні до кінця боротьби з большевизмом.

Директорія покладається на великодушність Франції й держав Антанти в тім, що вони при закінченню боротьби з большевизмом поможуть уреґулювати питання національні і справу границь.“

Крім того, треба буде додати, що призначення членів Директорії буде піддане під апробату французького командування.

Що до бувших гетьманських міністрів, вирішено, що для форми вони яко мога скорше перейдуть через суд і потім яко мога скорше будуть увільнені й привезені ціло і непорушно до Одеси. Інші арештовані, крім тих, які підходять під право російське або польське, мусять бути негайно визволені.

Крім того, ґенер. д'Ансельм просить Вас, як тільки обставини дозволять, привезти до Одеси пані й пану Григоренко, що тепер у Київі — Інститутська 10, 2.

Курєр, котрому доручено віддати вам цей текст, має наказ вернутись яко мога скорше до Одеси з Українською Комісією, що має уреґулювати деталі згоди між французьким командуванням і Директорією Української Народньої Республики.

Разом з митрополитом Антоніем, що мав бути відісланий до Праги, як було рішено, арештовано й приставлено до Бучача в Галичині також і Євлогія — архиепископа Волинського. Я прошу Вас зволити добитись винущення його на волю*). Ляпжерон, капітан.“

17. лютого Декларація Директорії була готова (Ухвалу її Директорія перевела таємно, так що ні політичні партії, принаймні деякі, ні громадянство про неї не знали).

Починалась вона так (до речи досить безграмотно):

„Правительство Української Республики в особі Директорії, одержавши відозву від Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в особі Верховного Військового Командування на Україні, щасливе тим, що може увійти в порозуміння з представниками Антанти та Сполучених Штатів Північної Америки в справі допомоги Україні усунути навалу російського большевизму і припинити большевизм на українській території, який виник під впливом російського большевизму, та спільної боротьби разом з другими державами проти большевизму до перемоги.“

Щоб переконати французьке командування в своїх давніх антантофільських симпатіях, Директорія розповіла далі історію відродження українського народу в такій „обробці“, що ніби дійсно всі українські правительства тільки те й робили, що підтримували Антанту і боролись з Німцями**). Намічаючи проґрам своєї внутрішньої політики після

*) Частину заарештованих гетьманських міністрів нравительстно Остапенка дійсно відправило з Винниці до Одеси, навіть не проробивши тої формальної судової процедури, на яку згожувались французькі капітани та ґенерали.

**) Так, приміром, в декларації заявлялось, що правительство Центр. Ради дбало з сіх сил пруо„те, щоб зберегти від роскладу російську державу, що воно взяло на себе „оборону бувшого Румунського та Південно-Західнього Фронту, а також готове було відкласти вирішення своєї долі до скінчення війни“, що російські большевики не дали можливости правительству сповнити свої обовязки перед Антантою, пішли війною на Україну, взяли Київ, обезсилили українське правительство, чим „скористувались віроломні Німці“, захопили Україну і завели гетьманський режим і що, нарешті, не можучи стерпіти такого віроломства Німців і глузування з своїх антантофільських симпатій, український народ під проводом Директорії скинув німецького гетьмана і знов готовий служити Антанті.

digitized by ukrbiblioteka.org

вказівок французьких ґенералів, Директорія писала, що одним з найбільших її завдань являється „скликання Парляменту України на підставі загального виборчого права“, який і має „забезпечити соціяльно-економічні реформи“. Закінчувалась декларація красномовними уступами з тексту маніфесту, складеного ґенер. Бертельо:

„Ми вручаємо державам Антанти та Сполученим Штатам оборону нашого законного права на всю фльоту Чорного моря ... Ми певні, що наші Високі Союзники допоможуть нам, як з боку технічного, так і в справі зміцнення нашої валюти на всесвітньому ринкові.

Українське правительство нині задоволене тим, що шляхетна Франція, одушевляючись ідеалами свободи, культури і права, вкупі з другими державами Антанти та Сполученим Штатами Північної Америки готова підтримати нас і спільно вступити в рішучу боротьбу з большевизмом ... Користуючись з нагоди, звертаємось до французького народу та инших народів держав Антанти з закликом допомогти нам в справі остаточного визволення нашої української нації й відбудування української державности та її економічно-фінансових і політичних основ. Свій заклик ми опіраємо на традиційну повагу Французького Народу до права й справедливости і непохитного дотримання ним культурно-правних норм.“

Здавалось, Французи задовольняться цим і дадуть, врешті, давно сподівану допомогу, потреба в якій ставала вже неодкладною, з огляду на розклад республіканської армії і крайне обурення робітництва і селянства проти Директорії, викликані реакційною антантофільською політикою Петлюри-Остапенка-Мацієвича. Винниця мала от-от упасти перед натиском радянського війська і робітниче-селянських повстань в околиці. Та „великодушна і вільнолюбна“ Франція не поспішала з допомогою. У відповідь на Декларацію ґенер. д'Ансельм прислав правительству Остапенка слідуючого листа:

„Ґенеральний Штаб. III. Бюро. No 7070/3. 1. березня 1919 року. Ґенерал д'Ансельм, Командуючий Союзними силами Південної Росії.

Голові Ради Міністрів Української Народньої Республики!

Маю честь потвердити Вам отримання Декларації Директорії під No 854 з 17. лютого 1919 р., в котрій зазначено прохання про допомогу від держав Антанти і зокрема Франції для боротьби проти большевизму. Я одержав також додаткові умови, які були прикладені до неї. Обидва зазначені документи надіслані мною до п. Ґенерала Бертельо, Головного Командуючого військом в Румунії та в Південній Росії, який має сповістити мене про своє рішення.

По-за тим, взявши на увагу виявлення добрих намірів, які має правительство Української Зони, я надсилаю Вам кілька старшин, аби швидко ознайомитись з головними потребами і на місці знайти спосіб їх вирішення. Я навіть зовсім готовий раніш відповіді з Букарешту подати певну реальну поміч, як тільки п.п. Петлюра та Андрієвський перестануть брати участь в Директорії.

Прошу прийняти, пане Президенте, мої найвиразніщі почуття.

д'Ансельм“.

Отже ще тільки „трошки“, ще тільки „Петлюра та Андрієвський“ і справа була б залагоджена: на підмогу Шевцеві-Макаренкові й Остапенкові двинулись би з Румунії і з півдня французько-грецько-польсько-

добровольческе військо з тими гетьманськими міністрами, яких Остапенко „ціло й непорушно“ доставив до Одеси. Та саме цього „трошки“ і не можна було досягти. П. Андрієвський хитався, погожувався навіть вийти зі складу Директорії, але С. Петлюра не хотів і слухати про свій вихід.

Разом з листом ґен. д'Ансельм прислав текст проєкта договору, який мав бути заключений на підставі Декларації Директорії, між антантським військовим командуванням в Одесі і Директорією в справі допомоги Антанти Директорії для боротьби проти большевизму. Подаємо тут зміст цього інтересного документу:

„1. березня 1919 р.

1. Одержавши Декларацію Директорії України від 17. лютого 1919 р. за N 854, Головний Командуючий Союзними Силами в Південній Росії заключає згоду з Директорією по ріжним питанням, зазначеним в цій Декларації, а власне для боротьби проти большевизму.

2. У випадку змін в особистім складі Директорії на протязі часу боротьби з большевизмом вступ нових членів робиться після згоди Головного Командування Союзними Силами на Півдні Росії.

3. Всі війська Української Зони підлягають единому загальному командуванню, цеб-то наказам і контролю Командування Союзними Військами. Союзне Командування має контролювати та направляти залізниці. Воно відкомандировує, коли це знайде потрібним, комісарів станцій та офіцерів на двірцях та установах, котрі, маючи більше значіння, повинні бути під близшою управою.

4. Союзне Командування прикладе сили для впорядкування фінансів. Для цієї мети будуть призначені представники Франції з повними уповноваженнями.

5. Союзне командування допоможе Директорії надіслати Українську Місію на Мировий Конґрес.

6. Українська Армія що до своєї внутрішньої орґанізації творить окрему незалежну одиницю.

7. Мішана Комісія буде уповноважена розслідувати та списати всякого роду втрати, понесені за час війни і за час боротьби проти большевиків.

8. Союзне командування не буде противитись тимчасовим реформам економичним та соціяльним, які по своїй природі не будуть заколочувати порядку.

9. Місце перебування Директорії буде встановлено по згоді з Союзним Командуванням, беручи на увагу особливо потреби звязку.

10. Всякого роду матеряли, котрим загрожує небезпека впасти в руки ворога, будуть евакуовані, згідно необхідному плянові, встановленому французьким командуванням, котрим передбачається в потребі транспорт через Румунію.

11. Союзне Командування приложить всі зусилля, щоб припинити стан війни між Польщею та військами Директорії, і зажадає, щоб Комісія встановила умови перемирря, окупаційні межі, вирішила питання про Львів і т. д. Так само воно подбає про те, щоб привести до добросусідських відносин з Румунією.

12. Політичні вязні будуть обмінені.“

Становище утворювалось катастрофально безвихідне. Ні вихід Петлюри й Андрієвського зі складу Директорії, ні запропоновані умови договору, після яких Директорія, правительство і вся Україна (яка називалась то „Півднем Росії“ то „Українською Зоною“, але ніколи Українською Республикою) попадали в безконтрольне роспорядження французьких ґенералів та французької буржуазії, не могли бути прийняті Директорією не зважаючи на саме гаряче бажання п. Остапенка. А цим самим ницилась і надія на „реальну“ допомогу з боку Антанти. В той же час внутрішнє становище Директорії й правительства стало загрожуючим. Одіпхнувши від себе і обуривши своєю реакційною політикою українське робітництво і революційне селянство, довівши його до одвертих збройних повстань проти себе, Директорія в той же час не

digitized by ukrbiblioteka.org

знайшла міцної піддержки і в дрібнобуржуазних та міщанських колах. Останні не уявляли з себе настільки орґанізованої політичної сили, щоб могли опертись революційному робітниче-селянському рухові. Обіцяна соц.-федералістами, самостійниками і народніми республиканцями „могутня“ підтримка з боку „всіх творчих, державно-думаючих“ елементів українського суспільства, виявилася фактично в тій „підтримці“, яку могли дати Директорії Центральні Комітети цих партій, що разом з усіма своїми „масами“ вміщались в одному вагоні третьої кляси. Республиканське військо (власне його недобитки) розлазилось. Січові Стрільці, колишня гордість Директорії, втративши безславно Київ, самочинно, не слухаючись наказів Головної Команди Війська, мандрували в напрямку до галицьких кордонів, одбиваючись по дорозі від селянства та робітництва, яке на Січовиках мстилось за реакційно-погромщицьку політику Директорії*). Нові мобілізації не вдавалися: на них ніхто не хотів являтись. В Жмеринці, Проскурові, Могилеві й иншіх містах, що ще залишались під владою Директорії, піднімались робітниче-селянські повстання проти Директорії з гаслами радянської влади. До цих повстань часто приєднувались директоріянські військові відділи. Орґанізовані членом Директорії Андрієвським і от. Ковенком „ударники“, вийшовши ж „на фронт“ тоб-то за Винницю — зараз же розбігались зі зброєю, амуніціею й авансами хто куда попало, а через якийсь час знову вертались до Винниці, записувалися до инших отаманів, одержували мілионні аванси, піячили, шили довгі шлики, здобували десь криві шаблюки і знов повторювали урочистий вихід, зі співами і музикою, за околиці Винниці „на фронт“, щоб розтаяти там від невидимого ворога „яко віск від лиця огня“.

На місцях творилась жахлива орґія військового свавілля. Отамани й команданти тероризували населення, особливо єврейське. Ось один з отаманських наказів, який яскраво свідчить про те, що робилось на місцях під час Винниченківсько-Петлюрівського правування:

„Наказ по Запоріжській Козацькій Бриґаді Українського Республиканського Війська імени Головного Отамана Петлюри.

6. лютого 1919 р. м. Проскурів. Відділ залоговий.

§ 1. Місто Проскурів і повіт оголошую в стані облоги. Всякий рух після 7. г. вечора рішуче забороняю. Рух дозволяється тільки лікарям, акушеркам і служащим тих інституцій, в котрих у ночі провадиться праця; вони повинні отримати обовязково дозвіл від мого штабу.

§ 2. Всім інституціям, як військовим так і цивільним, наказую негайно приступити до праці. Страйки, як на залізницях, так і в майстернях, рішуче забороняються; такі будуть подавлятися озброєною силою.

§ 3. Зібрання і мітінґи мною рішуче забороняються і як такі розганятимуться скорострільним вогнем. Всякі труси й арешти без ордера повітового коменданта рішуче забороняю. Забороняю вести

*) Відступаючи з Київа на Волинь — в лютім місяці — Корпус Січових Стрільців примушений був вступати з селянами в справжні бої. Один з таких боїв відбувся між иншим в селі Коровинцях, Житомирського повіту (під Чудновом). Село озброїлось, орґанізувало полк і вдарило на Січовиків, які понесли при цім великі втрати. Варто зазначити тут те, що це саме село одне з перших орґанізувало підчас повстання проти Гетьманщини правильний полк в 16 рот, з старшинами і обозами й стало під провід Директорії.

аґітації, якого б роду вони не були. Всі аґітатори без суду будуть розстрілюватись. Грабіжникам і злодіям смерть.

§ 4. Наказую до 4-х годин знести всю зброю до мого штабу. Хто не знесе зброї і у нього після трусу буде знайдена така, той буде на місці розстріляний.

§ 5. Всяки труси і арешти вночі рішуче забороняю. Труси і арешти вночі можуть робитися тільки в негайних випадках. На такі труси й арешти мною буде видаватися особливий дозвіл.

§ 6. Пропоную населенню припинити свої анархічні вибухи, бо з вами у мене досить сил боротися; це більше всього зауважаю жидам. Знайте, що ви народ всіма націями не любимий. а ви робите такий бешкет між хрещеним людом. Хіба ви не бажаєте жить? Хіба вам не жалко своєї нації? Вас коли не чіпають, то й сидіть мовчки, а то така нещасна нація каламутить бідний люд.

§ 7. Всі склади, крамниці і базари повинні негайно працювати. Наказую в трьохденний термін переписати вивіски по-українському, і щоб я ні жадної московської надписі не бачив. Написати обовязково літературно, а заклеювати букви патрами я рішуче заборонаю, бо де побачу на вивісці заклеєну букву, то я певен, що це зрадник і такий мною буде преданий військовому суду.

§ 8. Наказую не військовим обовязково зняти з себе одяг військового зразку і такову за одні сутки знести до Штабу Бриґади, бо багацько не військових ходе у військовій зодязі і під маркою військових роблять бешкети і аґітують. У кого після трусу буде знайдено військове майно: шинель, штани, більше двох пар білизни на кождого військового у семї, сукно військового зразку, то така людина буде предана військовому суду.

Оріґінал підписав Командір Запоріжської Бриґади Отаман Семесенко. З оріґіналом згідно: Осаум Бриґади Значковий Яценко."

Цей „літературний" наказ зявився після жорстокого подавлення большевицького повстання в Проскурові і єврейського погрому.

Що робилось в цей час в директоріянському запіллі взагалі, може найкраще видно, зі становища в м. Камянці на Поділлю. — Після офіціяльних документів подаємо тут деякі відомости про життя Камянця. З другої половини лютого в Камянці запанував трівожний настрій. Збігці (переважно військові) з ріжних закутків України (в тому числі і втікачі з Бесарабії) утворювали нездорову атмосферу. Ріжні „отамани" (Шиленко, Євтухів і инші) формували „партизанські полки", котрі нічим не одріжнялись від винницьких ковенковських кривошабельників: піячили, чинили заколоти, відбували „реквізиції" нікого не слухались, погрожували єврейськими погромами. Населення Камянця стогнало від цих „партизанів"; ґуберніяльний комісар і начальник залоги хрістом-богом молили військове міністерство і Головного Отамана С. Петлюру видалити їх з Камянця. Після довгого хлопоту, нарешті, 3. березня „отаман" Шиленко з своїм отрядом, сформованим переважно з бесарабців-втікачів, вирушив з Камянця, маючи наказ перейти в призначений йому район формування за Заслав-Острог (на Волині). Але, одійшовши на кілька верстов від Камянця, до м. Дунаєвець, шиленковські партизани спинились, заявили, що далі нікуди йти не хочуть і почали бешкетувати і грабувати в околишніх селах*).

*) Формуванням бесарабських частин відала спеціяльна невелика але тепла кумпанія, що звалась „Бесарабською Директорією", в склад якої входили, в числі инших Лисяк і Маєвський (колишній с.-р., виключений з партії ще

digitized by ukrbiblioteka.org

Подільский Ґубернільний Комісар, прохаючи порятунку від „отаманів", писав між иншим, в офіціяльному папері (від 5. березня 1919 р. за No 2751) до Начальника Залоги м. Камянця таке: „Отамани і штаби військових частин, котрі формуються, зовсім не рахуються з жадними законами і кожний отаман та вербовщик вважають себе за великих начальників. Робляться незаконні грабіжні реквізиції борошна, крупи, тютюну, цигарок. Робиться це таким чином: начальство видає козакам квитки на право реквізиції. Козаки тоді збираються бандами, в кількости 15—20 чоловік, з крісами зявляються до крамниці і забірають все, що їм подобається. На протести торговців, а також міліції, ці банди погрожують розстрілом на місці і, між иншим, вже були спроби невідомих козаків, обезброїти міліцію . . . В місті багато є ріжних старшин і козаків, котрі мешкають по готелях, нічого не роблять, але мають гроші і пявствують та роблять усякі орґії . . . Цівільна влада без допомоги вищої військової влади не в силах дати хоч би маленький відпочинок населенню, котре жиє під страхом погрому, або якого небудь вибуху. Злочинні большевицько-чорносотенного напрямку елементи, котрих є не мало в Камянці, ведуть страшенну аґітацію, обіцяючи змученому населенню від большевицької влади порядок та спокій . . ."

На цього інтересного листа начальник залоги відповідав не менш інтересним, в якому доповнював картину військово-отаманської сваволі вказівками на реакційний курс політики цивільних властей, на їх повну відірваність від працюючого населення.

„Населення — відповідав Начальник Залоги (Папер до Подільського Ґуб. Комісара від 10. березня 1919 р. за N 164, м. Камянець), — по відомостям, які маються у мене, прагне спокою й порядку, і коли большевики знаходять ґрунт для аґітації, то це через те, що населення одірване від адміністрації. не має з нею звязку і не знає, що, властиво, адміністрація збирається робити. Це дуже добре використовують большевики і, в результаті, — виступи селянства проти влади. Особливо добрий ґрунт для таких виступів утворено тепер, коли громадянство через винницькі ґазети та з докладів членів ‚Комісії Трудового Конґресу по Охороні Краю' широко повідомлено про утворення трудових повітових та ґуберніяльних рад, тоді як камянецькі ґазети досі мовчали про них через цензурні умови, та й досі немає ніяких роспоряджень про утворення рад*). Це дає большевикам надзвичайної ваги засіб для аґітації, сіє серед населення недовірря до влади, дискредитує її . . . Коли відсутність тісного звязку влади з населенням продовжиться і далі, ручиться за спокій неможливо. А як буде здійснено ще намір обезброїти населення від збруча до Камянця (про це мені говорив д. Сіцинський), то я певен, що буде активний виступ . . . Населення зараз добровільно зброї не здасть, бо, не довіряючи адміністрації, боятиметься повторення минулого року, боятиметься загубити цілком навіть натяки на здобуту волю . . ."

В такій атмосфері було здано большевикам на початку березня Винницю. Урядові потяги потяглись на зустріч Антанті — по лінії Винниця, Жмеринка. Звідти звернули на Проскурів. Жмеринка повстала. Повстання було задушено кріваво. В Проскурові „вирізали жидів".

в 1917 році). Ця „Директорія" одержувала гроші на свою роботу від Директорії УНР і мала своїм завданням підняти повстання в Бесарабії.

*) Орґанізація трудових рад була заборонена спеціяльним таємним циркуляром остапенківського міністра внутрішніх справ Чижевського і старано гальмувалась тодішнім Подільским Ґуберніяльним Комісаром. Автор.

Підходив край. Курери вже не могли вільно їздити до Антанти в Одесу. Греков і Мацієвич з великим трудом пробрались з Одеси через Жмеринку до Проскурова. Потішили тим, що в майбутньому можна сподіватись великих користей для України від їхньої теперішньої дипльоматичної роботи в Одесі: Антанта напевно визнає колись самостійність України. Що ж до сучасного, то, як сказав Греков, незалежно від дипльоматичних успіхів чи не-успіхів в переговорах, Антанта, коли б і хотіла, все одно не може дати ніякої реальної допомоги Директорії: десант в Одесі настільки незначний, що не може тримати самої Одеси; зброї й одежі, привезеної на Україну, Французи також не мають; військові частини в Румунії — більше балачки. До таких сумних висновків він, Греков, прийшов після власних двохмісячних переговорів і дослідів над становищем Французів в Одесі.

Доклади „дипльоматів" були дійсно вбийчі. Надії на допомогу з Одеси розвіялись. Премєр Остапенко переживав траґедію. Він ще не хотів здатись. Він не хотів навіть вірити ґенер. Грекову. Він з жадобою вдивлявся в напрямку на Одесу і Румунію. Але звідти ніхто не показувався. „Великодушна" Франція спокійно дивилася, як гине Директорія й антантофільський кабінет її.

Через кілька днів повстанцями було остаточно перерізано шлях на Одесу. Телеґрафічне сполучення між Проскуровом і Одесою ввірвалось. Кабінет Остапенка задубів в обіймах Антанти.

16. Спроби порвати з реакційним директоріянським курсом політики і зліквідувати саму Директорію. Опинившись без війська, втративши звязок з Одесою, оставлена революційним селянством та робітництвом, остапенківщина розбіглась з Проскурова хто куди: Голова Директорії і Головний Отаман С. Петлюра на Волинь, де ще було трохи республіканського війська під командою „отамана" Оскілка; члени Директорії — П. Андрієвський до Галичини, Швець і Макаренко — застряли на лінії Ярмолинці—Гусятин; два міністри попали до Камянця, кілька опинилось в Галичині, решта зникла була десь без вісти. Так сама себе зліквідувала остапенківщина, а разом ледве не зовсім зліквідувала й українську державність, возглавляєму Директорією.

Хоч біля директоріянського центру купчилась головним чином дрібна буржуазія та отаманщина, одначе з нею не порвали звязків і деякі революційні соціялістичні елементи українського робітництва та селянства, одштовхнуті від Радянської України головним чином окупаційною московсько-великодержавницькою націоналістичною політикою Совітської Росії що до України*). Ці елементи були в постійній опо-

*) На директоріянській території весь час були в числі инших з укр. соц.-дем. незалежних М. С. Ткаченко і В. М. Чеховський; з укр. соц.-рев. (центр. течії) І. Лизанівський, Арк. Степаненко, В. Голубович, Н. Григоріїв, П. Христюк, О. Жуковський — перші два, як емісари Центр. Комітету Партії, частина якого, як ми вже вказували раніш, залишилась з самого початку в Київі, частина ж, що була у Винниці, залишилась також на території Рад. України після евакуації Винниці Директорією. З названих укр. соц.-революціонерів, що перебували весь час на території Директорії, урядові посади (техничні) займали за згодою Ц. К. Партії Григоріїв, Христюк і Жуков-

digitized by ukrbiblioteka.org

зиції до директоріянської реакційної політики і тільки через свою безсилість терпіти її. Скандальний розпад остапенківщини сам собою штовхав ці елементи (навіть найбільш поміркувані й опортуністичні з них, як, наприклад, українських соціяль-демократів) на повний розрив з дрібнобуржуазно—отаманською політикою, на духову і фактичну емансіпацію від дрібної буржуазії. Соціялістичні партії, що купчились біля директоріянського центру, і зробили таку спробу.

Ще в Жмеринці-Проскурові (10.—12. березня) українські соціялістичні революціонери через емісарів Центрального Комітету Партії — І. Лизанівського і Арк. Степаненка — (Центр. Комітет залишився на радянській території) поставили Директорії рішуче домагання негайно перервати переговори з Французами в Одесі і розпочати (власне відновити) переговори з Совітською Росією, на основі визнання радянського устрою Української Республики сторонництвом Директорії і незалежности та суверенности цієї Республики Совітською Росією. Українські соціяль-демократи, переконавшись, що з переговорів „української буржуазної демократії“ з Антантою нічого путнього не вийде, що спроба заговорити до французької буржуазії „зрозумілою їй мовою“ через кабінет Остапенком веде УНР, навіть в її буржуазній формі, до загибелі, після деяких вагань приєднались і собі (головним чином, під впливом незалежних с.-д. і зокрема тоді ще с.-д. Вікула) до домагання укр. соціялістів-революціонерів *). Центральний Комітет УСДРП (що майже в повному складі їздив за Директорією) в окремій, довгій, досить добре обґрунтованій постанові (надрукованій в Камянецькій соціялістичній ґазеті „Життя Поділля“) висловився рішучо за зірвання переговорів з Антантою і мир з Совітською Росією (підкресливши, одначе, що він погоджується на радянську форму влади в Українській Республиці тільки тактично, числячись з нею, як з фактом, і що українські соц.-дем. у випадку, коли згоди з Сов. Росією буде досягнуто, в радянських установах УСРР провідних місць не будуть займати). Постанови обох партій було доведено в формі докладної записки, до відома Директорії і правительства з ультимативним зазначенням строку для відповіді (не пізніще 17. березня).

Та Директорія (під впливом, головним чином, С. Петлюри), не звернула серйозної уваги на поставлені їй пропозиції (Проти домагань укр. соц.-рев. та соц.-демокр. висловився також і Е. Петрушевич, президент Національної Ради З. О. Української Нар. Республики, що саме тоді приїздив з Галичини на побачення з Директорією)**). Україн-

ський. П. Христюк керував короткий час (з 18. лютого по 16. березня 1919 р.) справами Директорії, Григоріїв завідував Інформаційним Бюро, а О. Жуковський був начальником залоги в м. Камянці.

*) 12.—15. березня 1919 р. на ст. Проскурів відбувались спільні наради Ц. К. укр. соц.-дем. з представниками у. с.-д. незалежних (в імени останніх виступав головним чином М. Ткаченко).

**) Між Директорією й урядом Галичини почалися саме в цей час тісніщі зносини. Е. Петрушевич приїхав до Проскурова (12. березня 1919 р.) на чолі спеціяльної делеґації, в склад якої входили, крім нього, секретарь заграничних справ М. Лозинський і секретарь судівництва А. Бурачинський. Директорії взагалі імпонував дрібнобуржуазний уряд Галичини, скрутне ж стано-

ська дрібна буржуазія і слухати не хотіла про мир з Совітською Росією та про Радянську Україну. Спритний премер Остапенко ще успішно дурив „високі сфери“ і „народ“ (що їздив в директоріянському потязі) швидкою допомогою з Одеси, розповідав про „полки“, що „вже виступили“ з Румунії на Україну, відчитував „одержані“ з Одеси телеґрами. Міністр військових справ О. Шаповал погрожував у. с.-д. і особливо у. соц.-революц. арештами, називаючи їх зрадниками, внутрішніми ворогами, большевиками (тоді підготовлявся, між иншим, арешт у. соц.-рев. в Камянці — М. С. Грушевського, В. Голубовича й инших). Соц.-рев. Григоріїва обвинувачували в тому, що він, замість поборювати большевизм, своєю роботою в Інформаційному Бюрі підбиває населення і військо до большевизму. Міністр внутрішніх справ Чижевський все ще пильнував, щоб часом не було де закладено Трудової Ради, і надсилав про це таємні роспорядження комісарам, доводячи на урядово-партійних засіданнях (у вагонах), що „народ“ ніяких рад не хоче і жде тільки одного — „твердої влади“. Довідавшись про ультиматум соціялістичних партій, кабінет Остапенка „образився“ і навіть заявив (14. березня) на знак протесту про свою демісію. Переговори з Антантою не сміють бути перервані — заявив Остапенко. „Пульс української державности бється в Одесі“ — красномовно заявив, підпираючи Остапенка, представник нар.-реси. партії на державній нараді в Проскурові 14. березня. Так Директорія і не дала формальної відповіді на „ультиматум“ двох соціялістичних партій, розбігшись хто куди.

Стоючи перед фактом роспаду „верховної влади“ і остапенківщини, соціялістичні партії, спираючись на Камянецький Трудовий Конґрес, що саме тоді зібрався в Камянці і відбувався під проводом українських соціялістів революціонерів, членів місцевої орґанізації і приїзжих (М. Грушевського, Арк. Степаненка, І. Лизанівського), зробили спробу спочатку вплинути на Директорію в бажаним напрямку, а потім, коли Директорія з Урядом зникли і впливати вже було ні на кого, — спробу взяти політично-державний провід в УНР в свої руки.

Конґрес відбувся в днях 21.—22. березня 1919 р. На Конґресі було присутніх біля 100 делеґатів від селянства, 9 делеґатів від камянецької залоги (якою командував у. с.-р. О. Жуковський) і кілька делеґатів від робітництва (з цукроварень). Крім того, в склад Конґресу входили члени Всеукраїнського Трудового Конґресу від Поділля й инших ґуберній, які в той час перебували в Камянці. М. С. Грушевського було обрано почесним головою Конґресу. Таким чином Камянецький Конґрес виявляв в той час досить авторітетно волю і настрої робітниче-селянських українських мас, особливо коли взяти на увагу солідарні виступи на ньому у. с.-р. і у. с.-д., що перед тим спільними силами вели орґанізаційну роботу між робітництвом і селянством і видавали (при близькій участи — фактично в ролі редактора — М. С. Грушевського) соціялістичну ґазету в Камянці — „Життя По-

вище на фронті, яке могло примусити Директорію відступити до Ґаличини, примушувало числитись з поглядами галицьких секретарів ще дужче. До речи, в кінці березня Е. Петрушевич увійшов в склад Директорії, як представник Ґаличини (згідно з рішеннями Всеукр. Труд. Конґресу).

digitized by ukrbiblioteka.org

ділля". 21. березня соціялістичні фракції Конґресу внесли на ухвалу Конґресу резолюцію „про внутрішнє та міжнародне становище Української Народньої Республики". Обговоривши цю резолюцію, Конґрес, за малими змінами, ухвалив її переважаючою більшістю голосів. Ось її зміст:

1. „Директорія повинна негайно зірвати переговори з французьким військовим командуванням в Одесі.

2. Директорія повинна негайно приступити до переговорів з большевицьким правительством Росії й України на таких умовах:

а) Україна есть самостійною й незалежною Республикою, в якій вся влада належить обєднаним Радам Робітничих і Селянських Депутатів;

б) Українська Республика може федерувати з соціялістичними державами;

в) Українська державність має український характер;

г) Леґальне існування українських соціялістичних партій;

д) Виведення російських військ з України;

е) Директорія повинна скласти новий Український Радянський Уряд, який тимчасово утворюється по згоді з українськими соціялістичними партіями. Постійний Уряд сформується другим Всеукраїнським Зїздом Робітничих, Селянських і Військових Депутатів.

3. Директорія повинна негайно скласти Уряд з двох соціялістичних партій — УПСР і УСДРП — для ведення загальних переговорів.

4. Рішуче домагатися, аби негайно було припинено вивід війська Камянецької залоги на злочинну бойню і негайно припинено боєві дії на всім фронті." *)

Наведені постанови мали бути реалізовані бльоком українських соціялістичних партій — УПСР ц. т. УСДРП і УСДРП незалежних**). Та саме в день їх винесення, 21. березня Директорія і правительство налякані втратою Жмеринки і наступом большевиків на Проскурів, а також чутками про „бунтівниче-большевицькі" настрої та наміри Конґресу, розбіглись хто куди, залишивши всі урядові інституції, евакуовані до Камянця, на ласку божу, без жадних вказівок. Стоючи перед фактом роспаду „верховної" влади і правительства, названі три соціялістичні партії, разом з Трудовим Конґресом і Козацькою Радою місцевої залоги, утворили, спільними силами, „Комітет Охорони Республики"

*) Перед ухвалою наведених резолюцій, Конґрес розглядав земельну справу (між иншим, з поясненнями виступав на Зїзді Міністр Земельних Справ Архипенко) і виніс резолюцію, в якій вимагав переведення земельного закону Директорії в життя, висловився проти встановленої законом трудової норми в 15 дес., як високої, й постановив домагатись зміни її; так само Конґрес постановив домагатись скасування окремого додаткового закону про наділ землею Козаків. В біжучих справах Конґрес знову займався земельно-господарчою справою (22. III.) і між иншим постановив „щоб всі млини поміщицькі й аренді перейшли до рук народа, а користь з них витрачалась на громадські справи."

**) Представники всіх цих партій брали діяльну участь в роботі Конґресу. Між иншим, в склад Трудової Ради Конґресом було обрано від УПСР І. Лизанівського й Арк. Степаненка, а від с.-д. незалежних М. С. Ткаченка.

Для характеристики тодішніх настроїв селянства додамо, що Конґрес, обравши Трудову Раду, доручив їй взяти владу в повіті в свої руки. Як директиву для Трудової Ради, було ухвалено низку постанов (про перегляд особистого складу міліції, про контроль в залізнодорожних інституціях, про учот запасу хліба, про повернення селянам здертих гетьманом контрибуцій, про забезпечення цукроварень буряками, про охорону лісів, то що). Інтересно, що деякі селянські депутати явились на Конґрес з мандатами обстоювати радянську владу в формі обєднанних селянсько-робітничих Рад.

в такому складі: Голова — В. Чеховський (у. с.-д. незалежник, хоч орґанізаційно належать до офіціяльних с.-д.), Заступник — Арк Степаненко (у. с.-р.), Члени: Волошин (від Труд. Ради), Грищенко (у. с.-р. від залоги), Кавимірів (від залоги), І. Лизанівський (у. с.-р.), Свистун, І. Мазепа (у. с.-д.), І. Романченко (у. с.-д.), М. Ткаченко (у. с.-д. незалежник), Секретарь — Є. Малик (безпарт. соціял.).

22. березня Комітет Охорони оголосив слідуюче своє повідомлення:

„Від Комітету Охорони Республики.

З огляду на деорґанізацію державного апарату і можливі через це завору шення і порушення спокою — представники Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії і Української Партії Соціялістів-Революціонерів, купно з представниками Селянського Повітового З'їзду Камянецького Повіту на Поділлю, а також представниками Камянецької Залоги, утворили для тимчасового представництва центральної влади Республики Комітет Охорони Республики в складі — по два представники: 1. від Центрального Комітету УПСР, 2. від Центрального Комітету УСДРП, 3. від Камянецької Трудової Ради, обраної на Камянецькому Селянському З'їзді, 4. від Козацької Ради місцевої залоги.

Завдання Комітету: 1. охорона порядку і спокою; 2. роспорядження ріжним установам; переговори з Директоріею про негайне припинення переговорів з французьким командуванням в Одесі і роспочаття переговорів з Радянським Правительством України на основі:

а) визнання Радянським Правительством України а також Російським (Правительством) самостійности й незалежности Української Соціялістичної Радянської Республики;

б) українського характеру державности України;

в) леґального істнування українських соціялістичних партій;

г) виведення російських військ з України:

д) складення нового Правительства України до остаточного сформування його на Другому Всеукраїнському З'їзді Рад Робітничих і Селянських Депутатів.

В цілях найкращого переведення того, Комітет Охорони Республики постановляє, що: 1. Фронт дієвий має бути захований твердо і міцно до закінчення переговорів з радянською владою України; 2. Всі військові частини в тилу так само повинні стояти твердо і непорушно; 3. Всі цівільні і військові установи мусять правильно функціонувати; евакуація тимчасово припиняється; державне майно має бути охоронено; 4. Всі місцеві залоги мають підтримувати спокій і лад, на основі розпорядку властей.

Оголошуючи про це до загального відома, Комітет Охорони Республики кличе всіх громадян заховувати спокій і дружно переводити в життя всі постанови Комітету.

Голова Комітету Охорони Володимир Чеховський. Товариш Голови Аркадій Степаненко. Члени Комітету: Лизанівський, Романченко, Свистун, Грищенко, Волошин, Казимірів, І. Мазепа, М. Ткаченко. Секретарь Комітету Є. Малик.

Камянець-Подільський, 22. березня 1919 року."

Щоб зберегти від остаточного розвалу міністерські апарати, що перебували без міністрів в Камянці, і щоб бути в стані, на випадок потреби, взяти цілком державний провід в свої руки, Комітет призначив до міністерств своїх Комісарів *). Навязувалися також тісніщі звязки з військовими частинами, що стояли в Камянці, з робітництвом і селянством. Симпатії останніх видимо були на боці Комітета. Робітники зустрінули появлення Комітету з особливим задоволенням: в день засну-

*) В числі инших Комісарів було призначено Комісаром і П. Христюка (укр. с.-р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

вання його можна було бачити на вулицях Камянця робітників з червоними стрічками на грудях. Місцева орґанізація большевиків виявила бажання увійти в контакт з Комітетом. Тверде бажання Комітета замирити з радянським урядом України і недвозначне визнання Української Соціялістичної Радянської Республики, що мала, після миру, заступити Українську Народню Республику, прихиляли до нього симпатії революційного козацтва, селянства і робітництва. Всі мали те переконання, що або Директорія виконає те, що намітив Комітет Охорони, або, коли вона остаточно розвалилась чи спробує зробити опір, Комітет самостійно переведе в життя проґраму миру і створення в порозумінню з большевиками єдиного тимчасового уряду єдиної Української Радянської Республики (аліквідувавши Директорію).

Та одначе ситуація була не цілком ясна і сприятлива для незломного і рішучого переведення наміченої лінії в життя. Перш за все ґарнізон, який стояв на боці Комітету, був нечисленний. Поруч з ним по Камянцю в той же час вешталось чимало ріжної отаманської наволочі, яка легко могла зібрати сотню — дві бандитів і вчинити в місті провокаційну різню — погром Жидів, про що вже одверто говорилося на вулицях міста. Доводилося брати на увагу також і деяку ворожість до Комітету з боку старших урядовців міністерств, які всі сили напружували до відновлення звязку з „своїми“ міністрами, не ждучи для себе добра від миру з Радянським Урядом і можливого переформування урядових апаратів. З вищими урядовцями йшли всі дрібнобуржуазні партії, готуючись, спільно з „отаманами“, до насильної ліквідації „незаконного узурпаторського гуртка“, як висловилась про Комітет Комісія Закордонних Справ Всеукраїнського Трудового Конґресу *). Нарешті, не відомо було остаточно, де саме перебувають члени Директорії, які наміри вони мають і, саме головне, які військові сили могли б кинути на Камянець „для усмирення бунтівників.“

*) Комісія Закордонних Справ Всеукраїнського Трудового Конґресу (що перебувала в Камянці) подала, в справі Комітету „до Високої Директорії УНР“ (Копія Кабінету Міністрів УНР і Президії Трудового Конґресу УНР) слідуючу заяву: „Закордонна Комісія Трудового Конґресу в складі всіх присутніх членів Комісії на засіданні 24. березня 1919 р., заслухавши інформації про захоплення в Камянці-Подільському влади так званим ‚Комітетом Охорони Республики‘, а також зачитавши відозву зазначеного Комітету, постановила: 1. Зауважити всьому трудовону люду України, що Комісія, стоючи на ґрунті постанов Трудового Конґресу, продовжує свою працю при Директорії УНР й її законнім уряді; 2. Одночасно Комісія зауважує, що так званий ‚Комітет Охорови Республики‘, який орґанізувався в Камянці-Подільському, є незаконним узурпаторським гуртком; 3. Зазначену постанову довести до відома Високої Директорії УНР, Кабінету Міністрів УНР і Президії Трудового Конґресу УНР. Голова Комісії (підпис), Секретарь (підпис).“

Взагалі треба підкреслити, що Комісії Трудового Конґресу явились найміцнішою підпорою реакційної отамансько-директоріянської політики. Вони активно підпирали одесько-антантську політику Директорії, вони підпирали Кабінет Остапенка в його боротьбі з трудовими радами, вони були, нарешті, найбільшими ворогами української робітниче-селянської державности і миру з Сов. Росією і радянським урядом України. Пояснювалась така позиція Комісій їх реакційним міщансько-буржуазним складом (між иншим, члени Комісій укр. соц.-рев. вийшли зі складу Комісій ще у Винниці — Одрина й инші — ті ж, що не вийшли, покинули Партію — Бачинський, Шиманович і т. д.).

З поїздки особливої делеґації Комітету (під головуванням Арк. Степаненка) для розшукання членів Директорії і переговорів з ними (делеґації вдалося відшукати Ф. Швеця в районі Гусятина), вияснилось що рештки останенківщини (і в першу чергу член Директорії П. Андрієвський, що вже цілком „зспівався" з галицьким Державним Секретаріятом) збірають останні сили для боротьби з Комітетом і що, що найбільше, коли б вдалося ліквідувати конфлікт мирно, можна сподіватись утворення нового, більш лівого, ніж був, кабінету *). Потвердилось також, що Петлюра перебуває на Волині, де має в своєму роспорядженню певну військову силу (4).

Таким чином, на рішучу акцію, на цілковиту ліквідацію дрібнобуржуазного курсу політики (а разом з цим і Директорії) зважитись було трудно. Комітет це добре розумів і, щоб уникнути провокаційного і непотрібного пролиття крови, на засіданні своїм 26. березня вирішив розвязатись. 27. березня Комітет оголосив про це своє повідомлення, в якому, не сходячи з заявленої ним в першому повідомленню позиції, заявив, що переведення намічених ним заходів в життя він передає політичним партіям, які брали участь в Комітеті. Ось зміст цього останнього повідомлення Комітету:

„Від Комітету Охорони Республики.

Перед кількома днями, через відрізання Камянця і загрозу йому з боку большевиків, в державних справах утворилося безладдя й Центральні Державні Установи загубили звязок з Директорією; ніяких роспоряджень від неї й Уряду не було, місце пробування вищої влади Республики перестало бути відомим навіть Центральним Установам; в звязку з пораженням на фронті Жмеринки, заворушенням в Барі і Могилеві — значніщі відділи війська безладно насунули до Камянця. Все те утворило стан повної дезорґанізації державного апарату і представники, як від Центральних Установ, так і від місцевих військових частин та установ, стали являтися до Центральних Установ партій з запитаннями, що роботи і як запобігти можливим порушенням ладу і порядку, з огляду на відсутність Центральної Влади і невідомість навіть місця її перебування.

Комітет Охорони Республики в час цієї загальної паніки, коли весь державний апарат і майно Української Республики були під загрозою нападу всяких темних сил, постановив своєю ціллю припинити безладдя й моральним впливом партійних та громадських орґанізацій встановити спокій, як основу всякого громадського життя.

В переконанні, що встановлення трівалого, дійсного спокою та ладу можливе лише шляхом зміпи дотеперішньої урядової політики, Комітет Охорони Республики вважав необхідним звернутись до Директорії з пропозицією розірвати переговори з французьким командуванням та розпочати переговори з совітським правительством па Україні. В цій цілі були послані делеґати Комітету до Директорії.

Оскільки трівожний настрій, який опанував був громадянством, зник в наслідок того, що на фронті республиканське військо одержало значні успіхи, оскільки звязок між центром та периферією налагодився і безпорадність перших днів евакуації з бігом часу була зовсім усунута, остільки безпосередня потреба в істнуванні Комітета Охорони Республики минула. Комітет виконав своє головне завдання збереження спокою та порядку в момент загального безладдя.

Стоючи твердо па своїй основній позиції що до зміни дотеперішньої політики в напрямку розриву з французьким командуванням і розпочаття в найбільш вигідний для Української Республики момент

*) Делеґація виїхала з Камянця в неділю, 23. березня, про що Комітет повідомив населення особливим оповіщенням. В дорозі делеґація була заарештована аґентами П. Андрієвського, через що ледве не дійшло до бійки.

digitized by ukrbiblioteka.org

переговорів з большевицьким правительством, Комітет вважає, що при даних умовах унормованого державного життя переведення відповідного впливу на правительство мусить перейти знову безпосередньо до рук політичних партій, що стоять на платформі Комітету.

Дальше існування Комітету в його нинішній формі в дану хвилю не тільки не сприятиме осягненню зазначеної мети, але лише може цьому перешкодити, оскільки встановлятиме двоевластя, що, дезорґанізуючи громадянство та армію, може тільки до решти підірвати сили армії Української Народньої Республики і цим пошкодити визволенню Українського народу з-під чужоземного панування.

З огляду на все зазначене, Комітет Охорони Республики оповіщає населення, що з дня 28. місяця березня 1919 р. діяльність Комітету припиняється.

Комітет Охорони Республики закликає всіх громадян Української Народньої Республики заховувати спокій та порядок, здійснюючи свої політичні стремління орґанізованим шляхом через політичні партії. Разом з тим Комітет Охорони Республики звертається до товаришів Козаків Української Народньої Армії, щоби вони не на ступінь не відходили від виконання своїх обовязків в цей час, коли від того, чи буде фронт чи не буде, залежить доля Українського Народу в сучасному і в будучности.

Кожний громадянин хай непохитно виконує свої громадські обовязки.

Комітет Охорони Республики.

М. Камянець-Подільський, Року 1919, березоля 27."

В той же самий день, коли було оголошено наведене оповіщення Комітету, наспів (вже вдруге) до Камянця посланий членом Директорії П. Андріевським „отаман" Хомадовський з наказом в корні задушити „бунт". Цей „отаман" заарештував 28. березня В. Голубовича, О. Жуковського, І. Мазепу і Арк. Степаненка і шукав за иншими „комітетчиками", щоб розстріляти їх, як „зрадників" та „большевиків" *). В той же день по постанові остапенківських недобитків

*) В перший раз „отаман" Хомадовський прибув до Камянця 23. березня. На другий день він оголосив себе („з призначення Суверенної Української влади Директорії з дня 22. березня", як було написано в наказі Хомадовського і що, до речи, зовсім не відповідало дійсности, бо „призначив" Хомадовського особисто і на словах П. Андріенський без відома і згоди инших членів Директорії) „особливим комендантом м. Камянця і його околиць" і оповістив місто й околиці на стані облоги. Одначе Начальник Камянецької залоги Олекс. Жуковський своїм контр-наказом від 25. березня (за No 46) оголосив наказ Хомадовського недійсним, посилаючись на те, що Хомадовський не подав ніяких документів від правительства і Директорії про своє призначення і, таким чином, являється самозванцем. Після цього „отаман" Хомадовський поїхав до „Суверенної Української Влади" і привіз „наказ" про своє призначення. Начальник залоги О. Жуковський не задовольнився тим „наказом" і знов намагався не допустити Хомадовського до виконання обовязків коменданта. В рапорті своєму (від 27. березня 1919 р.) до Військового Міністра начальник залоги, між иншим, писав про виданий „Суверенною Українською Владою" „Наказ" про призначення Хомадовського:

„Придивившись до документу, поданого Хомадовським, нахожу, що цей документ неправдивий і ось по яким мотивам: 1. Посвідчення підписане не Державним Секретарем (підпись якого мені відома), а якимось заступником; 2. Приложена печатка Міністерства торгу й промисловости, а не Канцелярії Директорії або Ради Народніх Міністрів; 3. Призначення затверджено тільки одним підписом п. Директора Андріевського, почерк якого мені невідомий; другої підписи п. Директора Швеця немає, тоді як в Ходорові чи Гусятині, куди їздив Хомадовський, п. Швець був. Всі ці обставини, а головним чином те, що ніякої

(міністрів) в Гусятині було арештовано, як „комітетчиків“, І. Романченка (у. с.-д.) і П. Феденка (у. с.-д.), які їхали, як делеґати Центр. Комітету УСДРП в Станиславів на конференцію галицької соц.-дем. партії. Тільки надзвичайні заходи членів партій врятували життя „комітетчикам“, заарештованих Хомадовським. С. Петлюра, довідавшись про арешт, дав до Камянця наказ звільнити заарештованих і доставити в м. Рівне, куди почали спішно евакуватись з Камянця всі державні інституції. Головний отаман, попікшись на остапенківщині, збірався вже формувати в Рівному нове, „ліве“ правительство. Без „комітетчиків“ же — без укр. с.-р. і с-д. — такого правительства не можна було утворити. Арештованих було звільнено і відправлено до Рівного.

Так майже нічим скінчилась ця камянецька спроба революційно-соціялістичних партій емансіпуватись від української дрібної буржуазії.

Дуже інтересно, що майже в один і той же день такі самі спроби відбулись і в инших закутках директоріянського запілля. Після захоплення Жмеринки большевиками український фронт було розрізано на дві частини: північну і південну. Остання втратила після цього всякий звязок з Директорією та правительством. Шукаючи виходу з утвореної директоріянською політикою і поразками на фронті ситуації, весь південно-західний республиканський фронт став на ґрунт радянської влади, утворив Революційний Комітет, який звернувся до большевиків з пропозицією миру (в склад Комітету входили в числі инших — Волох, Донич-Дончeнко, Загородський, Колодій і Осмяловський; Комітет оголосив на ст. Вапнярка, 21. березня 1919 р., Універсал, в якому заявляв, що українське військо стає на ґрунт радянської влади і стремить до миру з радянським правительством). Одначе, з ріжних причин, і Революційний Комітет не перетворився в серйозний політичний осередок. Зі спроб його договоритись до чогось з російським совітським військом нічого не вийшло. У відповідь на пропозицію миру російське військо повело ще більш енерґійний наступ; окремі українські військові відділи, що перейшли на бік большевиків, було обезброєно, багацько козаків з них перебито. Військо мусіло після цього шукати порятунку в Румунії*).

Згадаємо ще тут про „збольшевичення“ Січових Стрільців, що мало місце в ці ж дні. Мандруючи безладно від Київа (після віддання

телеґрами про призначення особливого коменданта в м. Камянсць п./П. ні я, ні Губерніяльний Комісар не одержали від висших урядових інституцій — змушують мене віднестись з недовірром до отамана Хомадовського“. У відповідь па „недовірря“ з боку Жуковського Хомадовський заарештував його.

*) Південна ґрупа українського республиканського війська оперувала на фронті — Балта-Ольгопіль-Вапнярка-Ямпіль. Через те, що кордони Румунії були зачинені для Українців, а Одеса та її околиці були зайняті Французами та добровольцями, ґрупа опинилась, після захоплення большевиками Жмеринки, в дуже тяжкому станови щі. При цій ґрупі було дуже багацько всякого майна, евакуованого з Південної України військовими і цівільними установами. Головною складовою частиною південної ґрупи був Запоріжський Корпус. В боях з большевиками запорожці були притиснуті до Дністра в околицях Тирасполя. Румунське правительство згодилось перепустити це військо через Бесарабщину до Галичини, але без зброї. При переході Румуни розібрали його до ниточки і загальмували переїзд запорожців до Галичини.

digitized by ukrbiblioteka.org

його большевикам), Січовики, після безпосереднього болючого ознайомлення з настроями селянства, переконались, що війна, яку вони вели з „большевиками“ за самостійність Української Держави від зазіхань на неї Московщини, була в значній мірі — через реакційну політику Директорії — війною внутрішньою, українсько-горожанською, війною з українським робітництвом та революційним селянством; вони переконались, що робітництво та революційне селянство ставляться, безумовно, прихильно до радянської форми влади, як форми дійсно революційної, пристосованої до спеціяльних вимог боротьби працюючих з визискувачами. І от, щоб прихилити до себе населення, щоб одкинути всякі запідозрення в контрреволюційности, а тим паче в стремлінні до збройного подавлення соціяльно-економічних революційних стремлінь українського трудового люду, Січові Стрільці оголосили слідуючу свою декларацію:*)

„Декларація Січових Стрільців.

Супроти всяких поголосок, які кривдять й оскорбляють честь Січового Війська, особливо ж супроти закиду, немов би Січові Стрільці хотіли служити реакціонерам, заявляємо отсим прилюдно:

1. Січові Стрільці, які разом з масами українського народу скинули гетьмана, зломали його реакційний режим, виступивши проти гетьмана по проголошенню його маніфесту з 14. листопада 1918 року, яким він хотів прилучити Україну до Москви — боролись, борються і будуть боротись за суверенність Українського Народу і за його самостійну Республику.

2. Стоючи принціпово на платформі самостійної Української Народньої Республики і тим самим визнаючи суверенність Українського Народу в вирішуванню всіх справ політичних і господарських, уважають Січові Стрільці, що тільки Український Народ має право вирішувати по своїй волі і без усякого вмішування чужих сил, які б вони не були, також найважніщу з економичних справ, а саме справу земельну. Український народ має свої політичні й культурні сили, які без чужинців вирішать його життєві справи. Вся земля на Україні належить Українському Народові, і тільки Український Народ має право роспоряжатись землею. Во імя цих справедливих засад проливали Січові Стрільці свою кров, і від них ніколи і ні перед ким не відступали і не відступлять.

3. Стоючи на цих засадах, заявляють Січові Стрільці, що все будуть карним і слухняним військом кождого українського народоправного правительства, яке стоятиме на платформі самостійности Української Народньої Республики й признання Українському Народові всієї землі в його розпорядимство. Що до форми влади, то Січові Стрільці були тими, які охороняли Трудовий Конґрес Українського Народа в часи, коли він не виявив був свого обличча, а тепер коли представники українського трудового народа знов підтвердили, що стоять на платформі самостійности Української Народньої Республики, Січові Стрільці з тим більшим запалом підпиратимуть радянську владу на місцях, яка заводить лад і порядок.

Стомлені тяжкими боями, змучені недовіррям народу, який несправедливо думав, що Січові Стрільці схочуть піддержати ті сили, які стремлять до поневолення українського трудового люду, Січові Стрільці відійшли, щоб переорґанізуватись і з новими силами рішуче і твердо, як все, ударити на всіх, хто б посмів посягнути на здобутки революції Українського Народу.

З народом йшло, іде й буде йти Січове Стрілецтво.

---

*) В кінці своєї мандрівки Січовики прибились до Кремянця (на Волині), де й спинились для відпочинку.

В березні 1919 р. За Січову Раду: Отаман Евген Коновалець, Отаман Андрій Мельник, Д-р Осип Назарук." („Республика", щоденна газета, Станиславів, второк 25. марта 1919.).*)

Так в ріжних місцевостях одночасно зявилися симптоми, які вказували в сути річи на одне й теж — на повне банкротство реакційної політики Директорії, на необхідність рішучих змін в тій політиці, на бажання широких верств української демократії звільнитись з-під впливу Остапенківщини. На жаль, та частина соціялістичної української революційної демократії, яка була на терені Директорії, не виявила (і не могла виявити через свою дезорґанізацію) стільки революційної сміливости, сили і духовної міці, щоб, прийнявши на увагу ті симптоми, одним рішучим ударом зліквідувати гнилий, скомпромітований, бездарний директоріянський центр і утворити на місце його новий — повний сил, енерґійний, справді революційний, нерозривно звязаний з робітниче-селянськими масами центр української революції.

17. Утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів, повстання проти нього української буржуазії і втрата українською республиканською владою території. Привезені до Рівного „комітетчики" (с.-р. і с.-д.) повели переговори з С. Петлюрою й А. Макаренком про утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів (члени Директорії П. Андріевскнй і Е. Петрушевич перебували в той час в Галичині і зовсім не хотіли їхати до Рівного; Швець же курсував між Рівним і Галичиною, утворюючи „кворум" Директорії то в Рівному, то в Галичині). Перед тим, як дати згоду на вступ до кабінету, українські соціялісти-революціонери (емісари ЦК Партії) й українські соціяль-демократи (ЦК Партії) склали 5. квітня 1919 р. спеціяльні умови, що до прав майбутнього кабінету, взаємовідносин його з Директорією та реорґанізації складу самої Директорії. Зміст тих умов, поданих, як ультимативна вимога, Петлюрі, був слідуючий:

„І. Директорія. 1. Директорія складається з слідуючих членів: Голови, Отамана С. Петлюри, і по одному представнику — від Галичини, УПСР і УСДРП; 2. Директорія затверджує закони тільки після ухвали їх Радою Міністрів; 3. Директорія репрезентує суверенність УНР на вні, при чому всі відповідні акти контрасіґнуються Міністром Закордонних Справ; 4. Для Директорії встановляється цівільний лист, який проходить по згоді з Радою Міністрів; 5. В сфері управління члени Директорії видають свої роспорядження тільки через відповідні міністерства; 6. Всі члени Директорії рівноправні; 7. Повноправний кворум Директорії складається з трьох членів**).

*) Січове Стрілецтво було дійсно відданним Українській Державности військом: відважним, хоробрим, сміливим, свідомим своєї цілн, повним самопожертви. Одного тільки йому бракувало: клясової робітниче-селянської свідомости та соціялістичного виховання. Це останне та безладність директоріянського правління і штовхало Січовиків на ріжні помилкові та шкодливі для української революції кроки; воно було також і причиною того, що Січове Стрілецтво не перетворилось з національного у велике національно-революційне робітниче-селянське військо.

**) Цей (І) розділ умов інтересний між иншим тим, що він свідчить про брак конституції УНР, про відсутність правил, реґулюючих управління Республикою й определяючих взаємовідносини між Радою Міністрів та Директорією. Голова Директорії В. Винниченко, а потім С. Петлюра уникали обмеження певною конституцією прав Директорії, хоч кабінети Міністрів починаючи ще

digitized by ukrbiblioteka.org

II. Рада Міністрів. 1. Премєр-міністр призначається по згоді з партіями українських соц.-рев. і укр. соц.-демократів і формує кабінет в порозумінні і за згодою цих партій; 2. Політична Рада Міністрів складається з таких міністрів: міністр внутрішніх справ, закордонних, військових, земельних, народнього господарства, фінансів, юстиції, праці й освіти; 3. Рада Міністрів сама визначає місце своєї резиденції; 4. Права і обовязки військового міністра определюються ‚положенням про польове управління війська у військовий час'; 5. Всі кредітн на військову справу проводяться тільки через Раду Народніх Міністрів.

III. Програма внутрішньої і зовнішньої політики. 1. Кабінет кладе своїм завданням: а) припинення внутрішньої горожанської війни, б) можливо скорше замирення з Совітською Росією, в) неприняття наступательних союзів проти Совітської Росії; 2. Забезпечування легального істнування всіх політичних партій, коли вони не йдуть проти суверенности УНР; 3. Негайна орґанізація місцевих конґресів і Рад Трудового Народу; 4. Перегляд закону про Трудові Ради; 5. Переговори з державами Антанти й иншими державами кабінет міністрів вестиме на умовах: а) визнання самостійности Української Народньої Республики; б) невтручання у внутрішні справи Республики; в) виведення війська з території УНР; г) коли умови з французьким командуванням в Одесі вже підписані уповноваженими УНР, то вони санкціонуються Директорією після затвердження повою Радою Міністрів."

Як бачимо, ці „умови" були вже зовсім не тим, чого вимагав час; в порівнянню з позицією Комітету Охорони Республики вони були надзвичайно компромісові. Директорія залишилась (хоч і в зміненому складі) під головуванням того ж самого С. Петлюри; про радянську владу вже не було й спомину (замість неї, знов виринули трудові ради з контрольними функціями); про мир з радянським урядом України також не було вже мови, натомість говорилось тільки про бажання миру з Совітською Роією; нарешті, про розрив переговорів з Антантою також не було згадки, навпаки — переговори ті леґалізувались і на далі (згадка про те, як має бути у випадку, коли згоду з Антантою вже підписано, являється фарисейством, бо в той час всі добре знали, що ніякої згоди в дійсности не підписано).

С. Петлюра на всі точки „умови" згожувався. На доказ своєї щирости посилався на оголошення закону про Трудові Ради, переведене ним військовим порядком (саме в час камянецькпх подій), а також видав особливий „маніфест", в якому підкреслював великі заслуги перед Українською Революцією двох соціялістичних партій — укр. соц.-рев. і укр. соц.-дем. — і мотивував цим необхідність передачі влади в державі цим двом партіям.

9. квітня С. Петлюра з А. Макаренком затвердили неповний склад нового Кабінету*). Голова Ради Народніх Міністрів і міністр фінансів Б. Мартос (у. с.-д.), Заступник Голови і народній міністр юстиції Ан. Лівицький (у. с.-д.), нар. міністр внутр. справ

з Київа раз-у-раз вказували на цю аномалію й домагались невтручання Директорії в справи управління та встановлення певної конституції. На ґрунті такого „отаманування" Директорії і розцвіла пишним цвітом „отаманія" у всіх галузах державного життя, а в першу чергу у війську.

*) Ф. Швець приїхав з Галичини до Рівного пізніще і собі підписав наказ про призначення нового кабінету, вирішивши таким чином (хоч формально) спір між двома урядами — Андрієвським, Петрушевичем і остапепківським кабінетом, котрий не хотів подаватись до демисії, з одної сторони, і Петлюрою, Макаренком та новим кабінетом Мартоса — з другої.

І. Мазепа (у. с.-д.), нар. міністр земельних справ М. Ковалевський (у. с.-р.), В. о. нар. міністра військ. справ Гр. Сиротенко (у. с.-д.). Вже при затвердженню цього складу Кабінету було порушено вироблені партіями „умови": замість соціялістичного есеро-есдеківського кабінету, утворено було есдеківсько-петлюрівський кабінет; в його складі був тільки один соц.-рев., та й то кандидат не партії, а А. Макаренка. Пізніще від укр. соц. рев. війшло до складу правительства ще три міністри, але головним чином на техничні посади, без права голосу в „політичному кабінеті" (І. Лизанівський — керуюч. міністр. преси, І. Паливода — керуюч. міністр. почт та телеґрафів і Л. Шрамченко — міністр. народнього господарства), так що це входження не змінило петлюрівсько-есдеківського характеру нового Кабінету*).

12. квітня 1919 р. новий кабінет оголосив свою декларацію (затверджену Петлюрою й Макаренком) слідуючого змісту:

„Іменем Української Народньої Республики затверджуємо: Голова Директорії УНР, Головний Отаман Петлюра, член-секретарь Макаренко. 12. квітня 1919 р.

Декларація Правительства Української Народньої Республики.

Оборона Української Народньої Республики та потреба кращого упорядкування державного життя зробили необхідним для українських соціялістичних партій стати до орґанізації нового Народнього Правительства, яке мало б в собі представників найвизначнійших партій України. Попередня Рада Народніх Міністрів не мала в своєму складі представників (цих) політичних партій, що не давало їй (змоги) вести свою роботу так успішно, як того вимагає відповідальне положення нашої Республики зовні й величезні завдання внутрішньої державної роботи.

Волею Директорії Української Народньої Республики в порозумінню з українськими соціялістичними партіями нове Народнє Правительство приступило до многотрудної державної роботи в цей тяжкий для нашої Республики час. Кабінет Народніх Міністрів, який обеднує соціялістичні партії України, оповіщає громадян Української Народньої Республики про ті завдання, які він буде виконувати по мірі своїх сил на добро і щастя загроженої зо всіх боків нашої Вітчизни.

Не хотів Український Нарід забирати собі чужі землі, не бажав він грабувати чуже добро: тільки за забезпечення свого права жити самостійним і незалежним життям боряться найкращі сини Українського Народа з усіма ворогами нашої волі. З одного боку, польське папство, котре не хоче помиритися з тим, що український люд — селяне і робітники Галичини, Холмщини і Волині не бажають бути в лядській неволі, оружною силою напало на споконвічні українські землі й забрало столицю Галичини місто Львів і другі міста й повіти нашої землі, политі потом і кровю Українського Народу. З другого боку, російське комуністичне большевицьке військо, не вдовольняючись грабуванням селян у Росії, напало на визволену з-під гетьманського ярма Україну. До цього часу тягнеться тяжка війна на два фронти, руйнуючи наш край, і без того збіднілий од панування чужинців. Комуністичне Правительство Росії, котре стало ненависним для російського народу настільки, що цілі армії коиуністів-большевиків передаються зі зброєю та амуніцією хоробрим українським козакам**), рішило піддержати свою власть у Росії грабуванням трудящого україи-

*) Крім названих осіб, укр. с.-р. дали свого кандидата — Н. Христюка — на посаду товариша міністра внутрішніх справ.

**) Дійсно, в ці дні в районі Гомеля-Мозиря кілька військових російських частин зі зброєю передались па український бік. Салдати цих частин Великороси були дуже вороже настроєні проти Євреїв і все рвалися на Бердичів (з Рівного), щоб погромити там Євреїв. Автор.

digitized by ukrbiblioteka.org

ського селянина. В тих місцях, де пройшло російське совітське військо, у селян, навіть у найбідніщих, забрано хліб і скот, на заводах та фабриках большевики забирають станки, не дають робити і не платять робітникам грошей. Зростає страшенна дорожнеча, як на харч, так і на всякі инші річи першої потреби Не може стерпіти Український Нарід, що сам себе визволив від гетьманщини, нової большевицької неволі і піднімається зі зброєю в руках проти гнобителів чужинців — російських большевиків-комуністів.

Нове Народне Правительство Української Республики бачить єдиний порятунок для Українського Народу, щоб спасти його волю і майно від нападів і грабунків хижих сусідів — в будуванню єдиної самостійної і незалежної Української Народньої Республики. На оборону своєї національної чести і порушених чужинцями економичних і соціяльних прав, повинно піднятись все трудове селянство і робітництво, щоб не дати чужинцям в кінець знищити наш Рідний Край. З цих причин нове Народне Правительство Української Республики простягає руку всім українським соціялістам та селянам і робітникам, повставшим по той бік фронту, які, не стерпівши чужинецької неволі російських комучістів, піднялися на боротьбу за вільну і незалежну Україну. Нове Народне Правительство України бажає мира, як з Поляками, так і з російськими комуністами-большевиками, але першою умовою згоди ставить, щоб ніхто з цих чужинців не втручався у внутрішні українські справи і не стояв на перешкоді вільному і самостійному життю українського парода.

Не бажаючи повторення чужого панування на Україні, нове Народне Правительство торжественно заявляє, що не буде кликати собі на допомогу чужої військової сили з якої б то не було держави. Всякі договори з чужими державами Народне Правительство заключатиме тільки на основі визнання ними самостійної України і невтручання в наші внутрішні справи.

Народні Міністри звертаються до нашої славної армії, до козаків, з подякою за їхню тяжку і кріваву працю для визволення України з-під рабства чужинців і кличуть всіх вірних синів України стояти твердо проти ворогів, які на нас напали. З свого боку Народне Правительство зробить все для того, щоби кожний козак був забезпечений одежою, харчами і жалованням на службі Рідному Краєві, а також подбає, щоби семї призваних козаків мали средства на прожиток від казни; на случай недуги, каліцтва або смерти козака не тільки він сам, але й родина його буде мати державну допомогу від Правительства УНР. Цю допомогу воякам Української Республики Народне Правительство поширює і на територію Галичини, фактичне зєднання з якою, після проголошення злуки обох Україн Трудовим Конгресом та Національною Радою, Правительство ставить своїм найближчим завданням.

З гарячим покликом звертаємось ми, представники українських соціялістичних партій, до всього трудящого люду України: ставайте до зброї проти насильників-гнобителів вашої свободи. І коли вас Народне Правительство покличе на мобілізацію, всі, кому укаже закон, нехай ідуть, бо пізно буде, коли вороги-сусіди поділять нашу землю поміж собою. Запаліться святим вогнем любови до знесиленого Рідного Краю і єдиним революційним фронтом женіть геть чужинців-гнобителів, рятуючи Україну від повної руїни.

Беручи в свої руки керування державними справами, нове Народне Правительство України оповіщає всіх громадян, що у внутрішній політиці воно буде стреміти до зміцнення демократичного ладу і в першу чергу ним буде вжито найенергійніщих заходів, аби всюди орґанізувалися робітниче-селянські трудові ради для контролю над діяльністю місцевих властей. На цю справу Народне Правительство призначає спеціяльні кошти по удержанню трудових рад, як державних інституцій. Народне Правительство дбає про те, щоб всі пограбовані болшевицькими зайдами бідні селяне одержали державну допомогу для піддержки свого зруйнованого господарства. Обстоюючи порядок, спокій і законність, як необхідну умову вільного життя всіх громадян УНР, Народне Правительство всіма силами буде боротися зі всяким порушенням спокою і ладу і винних у цьому розбійників, хуліганів, погромщиків і инших злочинців безпощадно каратиме судом народньої совісти. Зокрема Правительство не допустить погромів над єврейським населенням України і рішуче буде боротись з цим ганебним і протидержавним явищем, яке принижує

Український Нарід в очах культурних націй всього світа. Правительства УНР певно в тім, що Український Нарід, який сам пережив довгі роки національного поневолення і, оцінивши національну волю, перший оголосив національно-персональну автономію для оборони прав національних меншостей України, допоможе Урядові знищити погромні вчинки темних елементів.

Пограбована за царського уряду, знищена економично німецькими імперіялістами, Україна нині переживає третю грізну хвилю руйнування народнього господарства хижими чужинцями-Поляками та російськими комуністами-большевиками. Розуміючи, що основою добробуту народа й держави є упорядковане народнє господарство, нове Правительство УНР доложить усіх сил, щоби відновити продуктивну діяльність народнього труда. Для цього Народнє Правительство постарається при першій змозі допомогти фабрикам і заводам роспочати роботу, а з другого боку — торговими договорами з державами Европи й Америки здобути по дешевій ціні всякі товари, недостачу в яких так гостро відчуває пограбоване українське населення.

Нове Народнє Правительство України хоче демократичною земельною реформою справедливо задовольнити землею українське трудове селянство. Народні міністри наказують трудовому селянству продовжувати засів своєї й бувшої панської землі, яка законом Директорії УНР остаточно закріплена без викупу за трудящим селянством.

Безробіття і голод поширились серед робітництва України, після того як найважніщі центри нашої землі захоплені російськими завойовниками. В цій справі нове Народнє Правительство, поряд з відновленням промисловости, в якій би робітник знайшов собі заробіток, постарається забезпечити пролетаріят від безробіття державною допомогою та орґанізацією державних робіт. Народнє Правительство сподівається щирої допомоги від професійних робітничих союзів, роботу яких воно високо цінить і в контакті з якими гадає вести свою політику, направлену на добробут робітництва України. З свого боку, Народнє Правительство все зробить для того, щоб професійні союзи нормально провадили свою роботу і забезпечує повну волю професійного руху на Україні.

В наслідок війни ще й досі людність Волині, Поділля, Галичини і Холмщини не змогла відновити свого господарства. Народнє Правительство України, щоби полекшити долю пострадавших від війни, вживатиме всіх заходів для того, щоб допомогти збудуванню хат, дати живий і мертвий інвентарь зруйнованим війною жителям прифронтових місцевостей.

Означаючи напрям своєї роботи в найблизчій будучности, Народнє Правительство заявляє, що успішна його діяльність залежить в найбільшій мірі від того, чи зможе українська народня армія видержати напад чужих нам російських та польських армій. Забезпечення самостійности України є необхідною умовою спасення здобутків революції на Україні. Тільки самостійна Україна зможе зоставатись демократичною Республикою. Покорення нашої землі Поляками віддає нас під власть польського панства, а завоювання комуністами з Росії, де большевизм падає, неминуче доводить Україну до єдиної Росії з царем, під гнітом якого 300 років мучився Український народ. Взявши на себе важкий тягар власти в таку лиху годину життя нашої Республики, нове Народнє Правительство вірить, що ніколи не умре в нашім народі бажання і стремління до свободи. Твердо бється українська армія з ворогами нашого народа, здобуваючи собі і своїм нащадкам землю і волю. В цій силі народнього переконання і свідомости Народні Міністри черпають для себе віру в успішність справи визволення Українського народа з-під панування чужинців і надіються, що, не зважаючи на всі перешкоди і нещастя, які впали на Україну, дружними зусиллями Український Народ власною самодіяльністю вийде на широкий шлях самостійного і незалежного життя на основі справжнього народоправства, яке він заслужив кровію і муками своїх найкращих дітей.

Народнє Правительство Української Республики: Голова Ради Народніх Міністрів і Міністр Фінансів Б. Мартос, Заступник Голови і Народній Міністр юстиції А. Лівицький, Народній Міністр внутрішніх справ І. Мазепа, Народній Міністр земельних справ М. Ковалевський, В. о. Нар. Міністра Військових Справ Гр. Сиротенко. 12. квітня 1919 року."

digitized by ukrbiblioteka.org

Таким чином, замість переговорів з радянським урядом України, нове „Народне Правительство“ посилало привіт селянам повстанцям проти окупаційної політики уряду Раковського й само готувалось до запеклої боротьби з большевиками. Вся декларація нового правительства пройнята орієнтацією на селянські повстання, проти большевиків, що, дійсно, в той час вже відбувались по всій Україні. Цю орієнтацію поділяли в однаковій мірі як соц.-дем., так і соціялісти-революціонери, хоч і росходились в своїх поглядах на той лад, який мав прийти на місце окупаційної большевицької політики у випадку успіху повстання й перемоги української республиканської армії. Чого хотіли соціяль-демократи, ми знаємо вже з їхнього поводження на Всеукраїнському Трудовому Конґресі, з декларації їхнього Центрального Комітету, оголошеної ще в Київі; про їхні ідеали говорить і наведена вище декларація „нового правительства“, складена і ухвалена соціяль-демократами. Праві українські соц.-демократи свідомо простували до збудования української буржуазної Республики, з „справжнім народоправством“ (тоб-то парляментаризмом), з переведенням „демократичної земельної реформи“ з допомогою „фабрикам і заводам“ (тоб-то капіталістам), з леґалізацією професійного робітничого руху. Про Трудові Ради українські соціяль-демократи згадували тільки з тактичних мотивів (з одного боку, на домагання с.-р., а з другого — щоб показати свою близькість до народніх трудових мас).

Инакше дивились на справу українські соц.-революціонери. Повстаючи проти окупаційної політики російських большевиків, приєднуючись до гасла навязання контакту з повстанцями, с.-р., згідно з ухвалами січневої партійної конференції, стреміли до орґанізації справжньої радянської робітниче-селянської влади на Україні (погоджуючись на Трудові Ради, як на компроміс), ціллю якої мало бути переведення тих глибоких соціяльно-економичних реформ, які намічені були Партією на київській січневій конференції Партії. Таким чином по своїй позиції с.-р. стояли далеко ближче до українських соц.-дем. незалежних, ніж до офіціяльних соц.-демократів. Вступаючи до співробітництва з останніми, с.-р. намагались ґарантувати себе від ес-деківських впливів ріжними „умовами“, що, до речи сказати, зовсім не досягало своєї цілі (с.-д. порушували їх раз-у-раз з надзвичайною легкістю). Одночасно с.-р. намагались вплинути на ес-деківську політику, в бажаним напрямі. Так, як ми вже вказували, тільки завдяки домаганням с.-р. було вміщено в Декларації нового Правительства заяву про те, що Правительство вживе заходів до орґанізації Трудових Рад і відпустить на них кошти з державного скарбу. Пізніще, майже виключно силами у. с.-р. провадилась і орґанізація Трудових Рад в тих новітах Волині, які перебували в той час під владою Української Народньої Республики*).

Треба підкреслити, що впливи укр. соц.-рев. на Кабінет Мартоса загалом були невеликі. Українські соціяль-демократи, підсилені приїздом до Рівного з Галичини галицьких с.-д. В. Темницького, О. Безпалка і радикала А. Крушельницького (всі ці особи ввійшли

*) Над орґанізацією Трудових Рад в той час багацько працювали с.-р. Ф. Сумневич (ґуб. комісар Волині) і Арк. Степаненко.

в склад нового Правительства), а також спіраючись на С. Петлюру, з яким працювали в повній згоді, не дуже зважали на укр. соц.-рев. і одверто повернули вправо *). Правда, про відновлення переговорів з Французами в Одесі вже не було мови (хоч і те треба взяти на увагу, що з Одесою не було ніякого звязку, а до того ж Французи вже тікали з України під натиском війська от. Ґриґоріїва), але так само і про мирові переговори з радянським урядом не було чути. Бажання с.-р. поширити (при виробленню закону) компетенцію Трудових Рад до перетворення їх в повноправні орґани державної влади на місцях, наткнулось на опір у. с.-д. (на чолі з міністр. внутрішніх справ І. Мазепою), які мріяли про відновлення влади демократичних земських і мійських самоврядувань і через це погожувались що найбільше на надання Трудовим Радам, як тимчасовим орґанам, лише контрольних функцій. Точка „умови", яка торкалась змін в складі Директорії не здійснювалась, так само як нічого не робилось і для припинення, „внутрішньої горожанської війни", тоб-то для порозуміння в першу чергу з українськими с.-д. незалежними і українськими соц.-рев. (комуністами).

Одначе, не вважаючи на такий архи-поміркований, явно буржуазно-демократичний напрям політики нового правительства, українська дрібна буржуазія повела з ним рішучу боротьбу. Член Директорії П. Андрієвський просто не визнавав цього правительства, гуртуючи коло себе в Галичині бувших остапенківських міністрів і взагалі всіх незадоволених отаманів, бувших вищих урядовців і безробітних тепер буржуазних політичних діячів. Командуючий волинською ґрупою республиканського війська „отаман" Оскілко (бувший народній вчитель, соц.-самостійник, хлопчина літ 25) окружений старими царськими ґенералами так само не визнавав правительства, заявляючи, що в Рівному, як на фронті, він сам собі господарь і ніякого правительства не потрібує. „Соціялісти"-самостійники (Мацюк, Макаренко й инші) та народні республиканці (Ол. Ковалевський, Архипенко), спіраючись на Оскілка і віддавшись під його опіку, повели між військом, устним словом і через свій орґан, шалену аґітацію як проти правительства, так і проти С. Петлюри**). Коли правительство захотіло взяти дрібно-буржуазну

*) Малий вплив у. с.-р. ва політику правительства пояснявся кількома причинами, з яких тут вкажемо на дві: 1. Перебування Ц. К. Партії на території Радянської України і 2. внутрішні партійні тертя. Що до цієї остаиньої причини, то вона дуже шкідливо впливала на діяльність Партії. Праве крило партії (те, що на Всеукр. Трудовому Конґресі висловилось за довірря Директорії і голосувало разом з правими с.-д.; і предотавники якого їздили за Директорією, як члени Комісій Конґресу) зовсім не рахувалось ні з ухвалами Парт. Конференції, ні з директивами Ц. К. Партії і з усіх сил вислужувалось перед українськими дрібнобуржуазними партіями, аж поки не утворило пізніще окремої так званої селянської соціалістичної партії.

**) Між иншим, було вміщено кілька статей проти С. Петлюри (в яких його обвинувачували в узурпації влади і... в большевизмі) проти М. Ковалевського (якому закидалось, між иншим, неморальне поводження з державно-народніми ґрішми), проти Г. Сиротенка (якого виставляли як цілковитого військового і політичного неука і як вчорашнього ворога українців: наводились чиїсь спогади про діяльність Г. Сиротенка в таборах полоненых), проти І. Мазепи і т. д. Всім же міністрам взагалі закидався большевизм і нездатність до політично-державної роботи, при чому Кабінет Остапенка виставлявся, як зразок політично-державної мудрости і працездатности.

digitized by ukrbiblioteka.org

пресу під цензуру, Оскілко заявив, що то його штабні фронтові орґани і він не допустить ніякої цензури їх з боку правительства. Дрібна буржуазія (і ті ґенерали, що оточували Оскілка) заплескала в долоні, вихваляючи „геройство“ отамана.

Так назрівав конфлікт. Дрібна буржуазія (вкусивши плода від дерева безконтрольної власти за часів остапенківщини) боялась і намагалась недопустити закріплення позиції за соціялістичними (хоч би й поміркованими) партіями; боялась Трудових Рад, що вже почали в кількох повітах функціонувати і боялась перспективи бути надовго відсунутою від політично-державної влади.

При тім обставини складались, здавалось, немов навмисне в користь буржуазії. З одного боку — найбільша військова (волинська) ґрупа, можна сказати, едина опора Республики, перебувала в руках „свого чоловіка“ — самостійника Оскілка й реакційного ґенер. Аґапієва (Начальник Штаба Оскілка). З другого — намацувалась нова сила, на яку, здавалось, можна було опертись в боротьбі за владу. Сила та була недалека і рідна, українська — галицька дрібна буржуазія, Галицький Державний Секретаріят, що так само воював у себе з революційним робітництвом та селянством (арешт і заборона провадити політичну діяльність Євшанові, що працював в контакті з УПСР), що так охоче і гостинно приймав у себе всяких гетьманців, Андрієвських, Балбачанів, Симонівих, Тимофієвих і так далі. Самостійники протягли (через П. Андрієвського, головним чином) нитки між Станиславовом (де тоді перебувало правительство Галичини) і Рівним і рішили виступити. В перспективі малювалась приваблива картина — орґанізація „твердої“ власти, хутірської України, найтіснішого союзу з „великою Антантою“*), в що, до речи, сліпо вірив і Галицький Уряд.

Ближчою причиною до повстання послужив наказ С. Петлюри про звільнення Оскілка з посади командуючого ґрупою. Дрібна буржуазія побачила, що з звільненням Оскілка усунеться з-під її ніг головна опора — „отаманське“ військо, і поспішила з виступом. Заявивши, що здає посаду, Оскілко, стягнувши перед цим до Рівного рештки війська з фронту, вчинив 29. квітня 1918 р. — в спільці з самостійниками (на чолі з представниками Центр. Комітету Партії Макаренком та Мацюком), ґенералом Аґапієвим, полковником Ґемпелем й иншими „отаманами“ та „полковниками“, при „моральній“ співучасти инших українських буржуазних партій (народніх республиканців в першу чергу, а потім і соц.-федер.), — державний переворот. Всіх міністрів і деяких політичних діячів (що належали до укр. соц. партій — с.-д. і с.-р.) було арештовано. „Отаман“ Оскілко оголосив себе „головним отаманом“ війська Української Республики і призначив при собі комісаром для справ цівільних (щось подібне до премер-міністра)

*) Інтересно, що навіть в Рівному українська буржуазія не тільки була палко „закохана“ в Антанту, але все ще була переконана і в прихильности Антанти до УНР. — Представник Народньо-Республиканської Партії повторював 6. квітня в Рівному на міжпартійно-державній нараді точка в точку те саме, що він говорив в Київі, Винниці, Проскурові, а сане що „пульс Української державности бється в Одесі“ (це останне, очевидно, в Рівному треба було розуміти „іносказательно“, бо Антанта тоді вже тікала з Одеси).

народнього республиканця Евг. Архипенка. Окремою грамотою оголосив членів арештованого правительства зрадниками, що „продавали Україну большевикам і Полякам (невідомо, чому „і Полякам": очевидно, в той час Оскілко ще не думав тікати до Поляків і пропонувати їм свої послуги), а також виключив зі складу Директорії С. Петлюру і А. Макаренка, як спільників заарештованого правительства (С. Петлюра, А. Макаренко і Ф. Швець були в той час в Здолбунові — на сусідній з Рівним залізничій станції в напрямку на Галичину). Про вчинений переворот Оскілко зараз же послав кілька телеґрам до Галичини — Петрушевичеві та Андрієвському, сповіщаючи, що все „хвала Богові, йде успішно". В одній з цих своїх телеґрам Оскілко висловлював бажання, щоб Петрушевич швидче обняв пост президента зединеної України.

В день перевороту вийшло в Рівному число ґазети нового „уряду України" — Оскілка-Архипенка, з кількома грамотами Оскілка, які дають можливість судити цілком певно про ті наміри, які звязувала дрібна українська буржуазія з оскілківським переворотом. А наміри ті були досить поважні (хоч і безґрунтовні), ті самі, що виявили їх ще шеметівці (разом з соц.-самостійниками і соц.-федералістами) за часів Центральної Ради і які використав був ґенер. Скоропадський з Німцями. Оскілко мав відограти тимчасово ролю маленького гетьмана на шляху до створення сталої Української буржуазної держави. Через це навіть тоном своїм грамоти Оскілка нагадували грамоти ґенер. Скоропадського (виникає навіть питання: чи не навмисне Оскілко відбув своє повстання якраз в роковини гетьманщини — 29. квітня?): Мовляв, Рідний Край перебуває в анархії, люде хочуть спокою, ладу, твердої влади, певности за своє життя і маєток, а соціялістичне правительство не тільки не здатне дати порядку, а ще й продає Україну: на цій підставі, я, Оскілко, беру на себе тягар головного отаманства і державного будівництва. Наказую всім слухати мене, за що державно-думаючи творчі елементи будуть мати відплату: поперед всього селяне-господарі — землю у власність, далі — всі — тверду владу й инше, необхідне для спокійного життя буржуазії — великої й малої. Такий був проґрам „державного" будівництва „маленької гетьманщини". В основі його лежали властиві дрібній буржуазії й міщанству бажання та ідеали — непорушність й охорона права приватної власности (порушувати його позволялось лише постільки, поскільки сільські куркулі виявляли бажання збільшити свої „хутірці" на рахунок „панської" земельки) мирне економичне співділання з великою буржуазією, повне збереження старих суспільно-економичних клясових відносин, бажання мати як найбільший (коли не виключний) вплив на державну політику в своїй „рідній Україні".

Пізніще, коли оскілківщина не тільки провалилась, а ще й скомпромітувала себе пропозицією „союзу" Польщі (яка вела війну з Україною), деякі дрібнобуржуазні партії, як соц.-фед., нар.-республ. і навіть соц.-самостійники, намагались одмежуватись від неї, виставити її, як сепаратний вчинок Оскілка з ґрупою отаманів, незадоволених, мовляв, не стільки правительством, скільки С. Петлюрою, як нездатним воєноначальником

digitized by ukrbiblioteka.org

і головою держави. Та таке одмежування штучне*). Незадоволення проти Петлюри дійсно було велике. Нелюбов до нього з боку дрібної буржуазії за його невірну службу їй та за залицяння до соціялістичних партій була весь час, а особливо після розриву Петлюри з остапенківським кабінетом, дійсно велика. Але Петлюра в оскілківському повстанню був тільки дрібницею. Головною ж ціллю повстання, як про це свідчать і грамоти Оскілка, і звязок оскілківщини з галицькою дрібною буржуазією, і вся попередня політична діяльність та виступи дрібної буржуазії (за часів Центральної Ради, при Директорії в Київі, за часів остапенківщини) і саме єство дрібнобуржуазної верстви, — було розірвати з революційно-соціялістичними партіями й „соборними“ силами української дрібної буржуазії утворити соборну українську буржуазну державу, в якій би влада, по можливости, спочивала в руках не великої, а дрібної буржуазії.

„Робітнича Газета“ так писала (після ліквідації оскілківщини) про виступ Оскілка:

„29. квітня 1919 р. є безперечно день народин нашої ,рідної української буржуазії. Це — день, з якого перестав існувати навіть формально єдиний національний фронт. День, з якого клясові суперечности в середині самого українського громадянства, в середині так званої свідомої його частини, виявились з цілою своєю силою, у всій своїй непримиримости ... Вся суть справи в тому, що нове правительство було соціялістичним правительством. Ось що змусіло обєднатися українські буржуазні кола, ось що пхнуло їх на повстання. Страх за свої маєтки й маєточки, за свої хутори, за свою земельку, за своє безтурботне життя доброго буржуа, за свій спокій, страх, що вже не вернуться золоті дні їхнього панування, — ось що обєднало наших панів і підпанків в їх спільній ненависти до соціялістів ... Отже в день 29. квітня ми дійсно були свідками народин свідомої, орґанізованої в клясу української буржуазії, і в цьому полягає його історичне значіння“.

Звичайно, українська буржуазія народилась не в Рівному і не 29. квітня 1919 р.; вона народжувалась весь час революції — вона розганяла з Німцями Центральну Раду в 1918 р., вона погрожувала розігнати Трудовий Конґрес в Київі в 1919 р., вона створила остапенківщину і реакційну отаманщину при Директорії, вона дала ще силу й инших значніщих і дрібніщих доказів свого „народження“, свого політично-клясового усвідомлення й орґанізації. Але „Робітнича Газета“ мала слушність, коли кваліфікувала оскілківщину, як один з проявів народження української буржуазії і як одну з помітніщих ознак загострення в середині українського суспільства клясової боротьби (отже і народження внутрішньої горожанської війни, якої так боялись у. с.-д. і якої хотіли уникнути через свій „демократизм“). І українські соціялисти-революціонери цілком послідовно бачили в оскілківщині потвердження

*) Інтересно, що, коли самостійники почали відхрещуватись від оскілківщини, головні „оскілківці“ — члени ЦК партії Мацюк і Макаренко, разом з Оскілком, надрукували заяву, в якій протестували проти закидів в сепаратности виступу і запевняли, що виступ відбувся після рішення ЦК партії самостійників-соц.

своїх позицій — необхідности рішучого розриву з дрібною буржуазією, з „єдиним національним фронтом“ і утворення єдиного революційно-соціялістичного робітниче-селянського фронту, що мав знайти своє завершення в орґанізації влади в Українській Республиці на принціпі диктатури працюючих мас. (Дивись статті в „Трудовій Громаді“ — орґані укр. соц.-рев. — Рівне, квітень-травень 1919 р.).

Зліквідувалась оскілківщина дуже швидко. Військо, якому було наказано новим „Головним Отаманом“ взяти Здолбунів і „визволити з большевицького полону Петлюру з Директорією“ (так брехав Оскілко козакам, боячись одверто сказати їм про переворот і свої наміри арештувати Петлюру з Макаренком), довідавшись, що його дурять, повернуло назад (з броневиком) до Рівного і счинило там заворушення. Більшість війська рівенської залоги оголосила нейтралітет (на чолі цієї частини війська стояла військова старшинська орґанізація, так званий Український Військовий Клюб), меншість активно виступила проти оскілківців. Роскидані з аероплянів проклямації С. Петлюри, в яких останній обвинувачував Оскілка в державній зраді і бажанню повернути гетьманські порядки, остаточно здеморалізували оскілківське запілля. Ґрунт з-під ніг (і той малий, що, здавалось, був спочатку) успувся. Побачивши, що справу програно, Оскілко з купкою своїх прихильників (ґепер. Аґапієвим й иншими „отаманами“ та „полковниками“) втік до Польщі, проатаманувавши всього неповний день. В Польщі цих героїв було інтерновано, гроші (державні), які вони не забули захопити з собою, втікаючи, одібрано, в „союзі“ відмовлено, врешті... закинуто — кого до тюрми, а кого в концентраційні ляґери для військових полонених. Инші головніщі оскілківці з самостійників і пар.-реснубл. так само повтікали, хто в Польщу, а хто в Галичину (Макаренко, Мацюк)*).

Оскілківщина остаточно зліквідувала український фронт і довела до цілковитої втрати українським правительством території. В звязку з нею, чи без звязку, але зараз же за нею (днів через 5—6) було зрадницькі здано Полякам Луцьк з цілою холмською військовою ґрупою, складами амуніції, одежі, харчів. Совітське військо, скористувавшись одслоненням фронту, яке вчинив Оскілко, стягши військо до Рівного для переведення перевороту, на третій день після перевороту було вже під самим Рівним.

Правительство Мартоса з нечисленним військом одступило (під натиском Поляків і большевиків) до кордонів Галичини. По дорозі (в Радивилові) було виключено зі складу Директорії Андрієвського (після листа до Директорії, в якому він одмовлявся дати які будь пояснення про свою участь в оскілківщині).

Після деяких труднощів правительство здобуло від Державного Секретаріяту дозвіл на евакуацію урядовців, майна і війська до Галичини і 17. травня 1919 р. перейшло на терен „союзної“ держави (з Радивилова до Бродів, Золочева, Тарнополя). Поляки й большевики йшли слідом з усіх боків, займаючи останні новіти Великої України...

*) Для переведення слідства над справою оскілківського повстання було утворено спеціяльну „Державну Слідчу Комісію“ під головуванням П. Христюка (у. с.-р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

Розділ V.

Останнє зусилля орґанізувати й оборонити Українську Народню Республику.

18. Робітниче-Селянський Уряд втрачає ґрунт під ногами. Розбивши народне республиканське військо й аліквідувавши владу Директорії на Великій Україні, Робітниче-Селянський Уряд, здавалось, мав всі підстави для того, щоб цілком опанувати становище на Україні й зміцнити радянський лад переведенням в життя тих далекойдучих соціялістичних реформ, які були заповіджені Декларацією Тимчасового Робітниче-Селянського Уряду від 26. січня 1919 року, численними його декретами, законами та постановами Третього Всеукраїнського Зїзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (що відбувся 6.—15. березня 1919 року в Харькові) і, нарешті, Конституцією Української Радянської Республики, затвердженою тим же III. Зїздом Рад*). Але в дійсности в час найбільших успіхів на фронтах військової боротьби Робітниче-Селянський Уряд терпів вже повну поразку на фронті внутрішнього державного радянського будівництва. Першим і чи не найбільшим дефектом політики Робітниче-Селянського Уряду була нездатність його орґанізувати апарат правдивої робітниче-селянської влади в центрі і на місцях. Не зважаючи на те, що селянське-робітниче населення України виявляло велику прихильність до радянської форми влади й активно виявляло своє бажання взяти найближчу участь в орґанізації рад та в радянсько-державній праці (що підкреслював, між иншим, і сам Голова Уряду Х. Раковський в своїм інтервю з співробітниками київських ґазет) робітниче-селянських рад так і не було орґанізовано на Україні. З одного боку, військові події, які вимагали „упрощення“ апаратів влади на місцях, з другого — нахил правительства управляти краєм через своїх „вірних людей“ — комендантів та комісарів (здебільшого запозичених з Московщини), з третього — стремління Комуністичної Партії (большевиків) України зосередити всю політичну владу в Республиці виключно в своїх партійних руках; страх цієї Партії перед „націоналізмом“ та „сепаратизмом“ селянства й робітництва України (який диктував політику усунення їх від дійсної влади), — все це привело до того, що ради істнували тільки в більших містах України (в Харькові, Київі, Житомирі, Катеринославі, Полтаві, Чернигові) і то не стільки, як орґани робітничої влади, скільки, як радянські „говорильні“ з „дорадчим голосом“ чи при комісарах, чи при місцевих партійних орґанізаціях КП(б)У.

Третій Зїзд Рад, на який покладалось багацько надій, не вніс корінних змін в політику уряду Раковського. Утиски проти українських лівих соціялістів не припинились. Страхи перед українським „націоналізмом“ не зменшились. Навіть українські соціялісти-революціонери (ліві), що на V. Зїзді Партії в Харькові 6.—8. березня прийняли комуністичний проґрам і переіменувались в Українську Партію Со-

*) Головніщі декрети та закони Радянського Уряду, а також конституцію УСРР подано в одному з слідуючих томів „Заміток і матеріялів“ при докладніщім огляді політики Роб.-Ссл. Уряду.

ціялістів-Революціонерів (комуністів)*), не мали довірря і були допущені до влади тільки для людського ока, „лише для того, щоб хоч трохи прикраситись українським кольором", як писав „Червоний Прапор". „Комісародержавіе", як було раніш, так залишилось і після III. Зїзду Рад. Ухвалена Зїздом Конституція Республики в життя не переводилась. В результаті прихильні до радянського уряду настрої робітництва й селянства почали спочатку спадати, а потім переходити в активне невдоволення.

Другим великим дефектом була загальна економична політика, а ще більше практика уряду Раковського, яка вела до повної руїни економичного промислового життя в містах і до селянських повстань по-за містами. Зокрема земельна реформа большевиків також викликала невдоволення серед селянства**). До цього всього з ріжних причин Робітниче-Селянський Уряд невтомно вивозив з України на Московщину все, що попадалось під руку : хліб, цукор, мясо, фабрично-заводські станки та струмент, сільсько-господарче знаряддя, меблі з будинків і навіть музичні струменти, — все це забіраючи та реквізуючи без жадної компензації. „Вивласнені" робітники, ремісники, міщанство, а особливо селянство натурально почало „наїжачуватись."

Так було підготовлено ґрунт для повстання проти Радянського Уряду під гаслом „геть чужинців, окупантів!"

Почалося повстання з сел та з тих радянських військових частин, які були укомплектовані з українського селянства й робітництва. Село повстало все поголовно. Розвиваючи гарні теорії про „разслоеніе украпнскаго села", про внесення внутрішньої горожанської війни в селянську масу, складаючи інструкції для „комбедів" (комітетів селянської бідноти), що мали ту внутрішню війну провадити і гартувати в ній український сільський пролетаріят, уряд Х. Раковського (а власне московське совітське військо на Україні) своєю нещадною реквізиційною політикою на селі, політикою, що не розріжняла вбогого селянства від заможнішого й куркулів, що не рахувалась з „комбідами" і впрощенім способом — військовою сплою, після „розкладки", переведеної першим ліпшим червоноармійцем забірала в українських селян все, що попадало під руки —

*) З N 59 (116) — від 27. квітня 1919 р. — орґан УПСР „Боротьба" став виходити, як орган Центрального Комітету УПСР (комуністів).

**) В земельній справі утворилось таке становище: На весні і влітку (1919 р.) ріжні місцеві ради (переважно робітничих депутатів) заявили, що вони беруть на радянські господарства до 1 міліона десятин землі; далі — біля 800 тисяч десятин бувших цукрових господарств націоналізовано Радою Народнього Господарства; коли додати до цих земель ще й ті землі, які одержали сільсько-господарські комуни, а також бувші державні землі й ліси (що так і залишились за державою), то 2.800.000 або й цілих 3.000.000 десятин нетрудових земель, тоб-то 25% нетрудового земельного фонду було удержавлено. Решту — 75% — радянський уряд був не в стані роспреділити між безземельним та малоземельним селянством, і земля ця була почасти в селянській оренді, почасти засіяна по праву захвату. Таким чином, така важна для селянства справа була розвязана незадовольняюче чи, можна сказати, навіть і зовсім не розвязана. В додаток до цього і стремління радянського уряду перетворити поміщицькі маєтки в „хлібні фабрики" (будучи не пристосованим до конкретних умов української економичної дійсности), також кидало селянство в стан контрреволюції (В своїм „Універсалі" от. Григорєв так і писав: „замісць землі — нам дали комуни").

digitized by ukrbiblioteka.org

хліб, худобу, птицю, шлуги, навіть жіночу одіж, — досягав протилежної цілі: не тільки ослаблення внутрішньої клясової боротьби в українському селі, але й обеднання ріжних ґруп селянства в одну міцну, майже військову громаду, перед якою стояла одна ціль: до останнього боронити своє майно від немилосердних реквізицій, котрі нищили селянський добробут. А що ті реквізиції робили не „свої", а „кацапи", обеднання села відбувалось тим лекше і селянські повстання, раз розпочавшись, розвивались тим успішніше.

В марті місяці вже повстало проти уряду Раковського селянство Київщини, Поділля, Волині почасти Полтавщини і Катеринославщини. Місцеві орґанізації, й окремі члени партій соц.-дем. незалежних і укр. соц.-рев. центр. течії, не ждучи нових директив від своїх ЦК (і всупереч даним раніще) брали діяльну участь в тих повстаннях.

В українських радянських частинах також почались заворушення, на ґрунті небажання розформуватись і вливатись в кадри російської совітської армії. Почалось з конфлікту з військовим відділом отамана Зеленого (укр. соц.-дем. незалежник). Як розвився цей конфлікт, видно з тогочасної київської радянської преси. Так „Київський Комуніст" задоволено писав 8. березня, що „отаман Зелений зі своїм військом, розташованим в районі Обухова, Германівки й Трипілля, підтримує радянську владу і контакт з радянським військом . . .". А 15. березня та сама ґазета повідомляла вже про „розгром банд Зеленого біля Кагарлика", про те, що „Зелений втік з рештками банд на лівий беріг Дніпра" і що, нарешті, „йде остаточна ліквідація зеленовщини". „Червоний Прапор" (орґан укр. соц.-дем. незалежн.), вказуючи на таку різку зміну відношення до от. Зеленого з боку урядової ґазети писав: Зелений стояв і стоїть на радянській платформі. Причина непорозуміння — небажання Зеленого влитись в один з полків Червоної Армії, а чому ні — це відомо Антонову". За „зеленівцям" пішли „непорозуміння" в инших українських радянських частинах і все на тому самому ґрунті небажання розформуватись і вливатись в Російську Червону Армію, на ґрунті домагання утворення окремої Української Червоної Армії (що обіцяв уряд Раковського в своїй декларації, але чого зовсім і не гадав виконувати) та — загалом на ґрунті домагання незалежности Української Радянської Республики.

В кінці березня (чи в перших числах квітня 1919 р.) три українських соціялістичних партії — соц.-дем. незалежні*), укр. соц.-рев. центр. течії**) і укр. соц.-дем. офіціяльні заключили в Київі проект договора „в справі спільної боротьби з окупаційним урядом Раковського". В тому проекті було написано:

„Зазначені три партії (УСДРП, УПСР і УСДРП Незалежних), стоячи на ґрунті оборони інтересів працюючих мас України, борючись за незалежну і самостійну Українську Республику і виходячи з необхідности як найрішучішої й найактивнішої боротьби з окупаційною російсько-комуністичною владою,

*) В марті місяці 1919 р. Фракція Незалежних УСДРП переіменувалась в Укр. Соц.-Дем. Роб. Партію Незалежних.

**) Після того, як УПСР лівих на Установчому Зїзді в Харькові в березні переіменувалась в УПСР (комуністів), УПСР центр. течії одкинула, з квітня місяця 1919 р., додаток „центр. течія" і називалась далі просто УПСР.

ухвалили для успішности переведення в життя зазначених завдань, особливо для найкращої організації повстання працюючих вас України проти окупантів, — об'єднатись на слідуючих умовах:

I. Замість існуючої зараз Директорії утворюється єдина для всієї України верховна влада під назвою — Рада Республики (або коли по міжнародним обставинам міняти зараз назву неможливо, то лишається стара назва — Директорія).

II. Складається верховна влада — Рада Республики (або Директорія) із девяти осіб, по три відповідальних представника від кожної партії, які укладають цей договір.

III. Раді Республика (Директорії) тимчасово до утворення Верховного Законодавчого Органу належить верховна і законодавча влада в незалежній національній Українській Республиці.

IV. Виконавча влада належить Раді Народніх Уповноважених (або Раді Народніх Міністрів), яка складається Радою Республики (Директорією) і перед нею є відповідальна до утворення нормального Верховного Законодавчого Органу.

V. Для керування всіма військовими силами Української Республики Радою Республики утворюється Головна Військова Рада з правами Головного Командування.

VI. Завданням Ради Республики (Директорії) є очищення всієї України від окупаційних російсько-комуністичних військ, повалення існуючої зараз на Україні російсько-комуністичної влади, оборона суверенности і незалежности національної Української Республики, боротьба з контрреволюцією і організація народньої влади працюючих кляс України на слідуючих основах:

1. Рада Республики (Директорія) повинна перевести поділ всієї України на нові адміністративні округи (землі) по економичних і національно-побутових ознаках, скасувавши поділ на повіти й губернії, залишивши поділ на волості;

2. В селі влада здійснюється самим селянством через сільський сход, виконавцем постанов котрого і роспоряджень вищої влади є сільська Рада, в складі трьох чоловік — Голови, Секретаря і Скарбника;

3. У волості влада належить Волосній Раді Робітниче-Селянських Депутатів (та її виконавчому комітетові), вибраній прямими виборами від сел, містечок і заводів селянами і робітниками фізичної та інтелектуальної праці;

4. В землі (або, в разі неможливости негайного поділу на землі, в повітах і губерніях) влада належить Раді Робітниче-Селянських Депутатів (та її Виконавчому Комітетові), обраній на зїзді землі (повіту чи губернії) представниками селян і робітників від сел, містечок, міст;

5. Пасивним і активним виборчим правом користуються лише ті громадяне, які не живуть з чужої праці. При виборах додержується принціп пропорціональности.

VII. По переведенню вищезазначених завдань Рада Республики (Директорія) повинна скликати Конґрес Робітниче-Селянських Рад всієї України. Цьому Конґресові Рада Республики передає всю владу, а сама перестає істнувати.

VIII. Конґресом Рад має бути ухвалено конституцію Української Республики, встановлено нормальний лад і організовано центральну владу Республики.

IX. Для успішного переведення повстання на території Української Республики, окупованій російсько-комуністичною владою, утворюються повстанські органи: Центральний Революційний Комітет та Губерніяльні й Повітові Ревкоми із представників партій, підписавших цей договір, по два від кожної, при чому Губерніяльні і Повітові Ревкоми мають бути тимчасовими революційними органами влади на місцях (до організації ними влади рад) і провідниками роспоряджень і законів центральної влади — Ради Республики (Директорії і Кабінету Міністрів).

X. У волостях і селах конструкція влади може тимчасово залишитись та сама, що істнує і при комуністичній владі, за винятком деяких персональних змін (усунення призначених комісарів-комуністів і т. д.), переведення яких належить до компетенції повітових Ревкомів.

digitized by ukrbiblioteka.org

XI. Політика підписавших цей договір партій, як в Раді Республики, так і в инших орґанах державної влади, повинна будуватись на слідуючих принціпах:

1. Укріплення й оборона незалежности і самостійности національної Української Республики;

2. Встановлення влади Трудового Народу (з виключенням елементів, які визискують чужу працю);

3. Орґанізація народнього господарства в інтересах працюючих мас і пляномірний перехід від капіталістичного ладу до соціялістичного, з негайною експропріяцією нетрудової земельної власности.

XII. На Центральний Революційний Комітет накладається обовязок по орґанізації й керуванню повстанням та по звязанню й підпорядуванню Раді Республики всіх повстанських мас."

Згідно пляну, виложеному в наведеному проекті договора (підписаного в Київі представниками партій — по 2 від кожної — тільки умовно, з огляду на те, що Центр. Комітета правих укр. соц.-дем. не було в Київі), боротьба проти большевиків повинна була роспочатись одночасно по всій Україні; на території, окупованій російським військом боротьбою мав керувати Центральний Революційний Комітет, на території Директорії — Рада Республики, що мала бути утворена замість Директорії (хоч би й під назвою Директорії). Ліквідація Директорії здавалась справою не трудною, після того, як це мали зробити три головніщі українські соціялістичні партії. Одначе на ділі справа показалась далеко трудніщою. Центральний Комітет УСДРП, звязавшись з С. Петлюрою й прибравши владу майже виключно до своїх рук, не захотив визнати виробленого в Київі договору, тим більше що договір виразно говорив про встановлення радянської влади в Українській Республиці і про „перехід від капіталістичного ладу до соціялістичного" (що офіціяльні соц.-дем вважали нездійснимою утопією). Про переговори з правими соц.-дем, в справі наведеного договору докладніще скажемо пізніще, тим більше що й стали вони на реальний ґрунт далеко пізніще, вже по повороті кабінета Мартоса з Галичини знову на Велику Україну. Тепер же підемо далі за подіями, які розвивались на території Радянської України.

На початку квітня укр. соц.-рев. і соц.-дем. незалежні, не ждучи остаточного вирішення справи про угоду з правими соц.-дем., кинулись в повстання, з твердою вірою в те, що їм вдасться опанувати повстанням, взяти провід над робітниче-селянськими масами в свої руки і повести їх по шляху не тільки повалення „окупаційної російської совітської влади", але й будови незалежної, суверенної Української Радянської Республики. Спочатку було утворено Всеукраїнський Революційний Комітет і Головну Військову Раду при ньому, а трохи пізніще — Головний Повстанський Штаб. В своїх відозвах і наказах названі повстанські орґанізації закликали селян і робітників до повалення уряду Раковського і творення незалежної Української Соціялістичної Республики. В Наказі No 48, оголошеному Всеукр. Рев. Комітетом в першій половині квітня 1919 р., знаходимо заклик до боротьби не тільки „з окупаційним урядом Раковського", але й з реакціонерами, при чому в точці 5. цього наказу го-

вориться про боротьбу з аґентами „зрадницької Директорії, яка веде переговори з французькими й иншими імперіялістами".

Повстання розгорнулось надзвичайно швидко по всій Україні. Через три-чотирі тижні Революційний Комітет опанував більш менш стало кількома повітами на Правобережжу (на Київщині). М. Сквира стала пунктом перебування Головного Штабу повстанського війська. На Півдні України на початку мая повстав проти большевиків от. Григорев, той самий, що повстав раніш проти Директорії й потім „скинув Антанту в море" — захопивши Одесу і Миколаїв*).

25. червня 1919 р. Головний Штаб повстанського війська, на чолі з соц.-дем. незалежником Ю. Мазуренком, послав Х. Раковському в Київ ультиматум, в якому обвинувачував „так званий, Український Робітниче-Селянський Уряд" Раковського в несоціялістичній і некомуністичній окупаційній політиці і пропонував протягом 24 годин зректись влади, передати її Повстанським Революційним Комітетам і вивести московське совітське військо з України**).

Так банкротував, розкладався з середини окупаційний режим російських большевиків на Україні й зникав ґрунт під ногами уряду Раковського. А тим часом зростали нові ворожі сили: з Півдня сунула російська реакція під проводом ґенерала Денікіна (в червні місяці Денікін захопив вже Харьків) з Заходу — з Камянця — побідно марширувало українське республиканське військо.

Обезсилений робітниче-селянськими повстаннями, уряд Х. Раковського не міг боронитись і під кінець літа втратив всю територію України (евакувавшись до Москви).

Українські радянські партії не досягли своєї цілі. Незалежники, побачивши, що на місце уряду Раковського йде царський ґен. Денікін з капіталістами й поміщиками, ухвалили (18.—19. липня 1919 р.) вийти з повстання. Трохи пізніще Орґанізаційний Комітет УСДРП незалежних цілком осудив повстанську тактику в своїй відозві (6).

19. „Згода" Директоріянського Правительства з повстанцями. Втрачаючи останні повіти своєї території, правительство Мартоса одначе не тратило надії на свій швидкий поворот на Наддніпрянську Україну. Підставою для такої надії служили згадані вище повстання

*) 10. мая 1919 р. От. Григорев заняв своїм військом Елисаветград, Знаменку, Користовку, Патихатку і намірався йти на Київ і Харьків. В своїх „Універсалах" (до речи, юдофобських) Григорев, обвинувачуючи уряд Раковського за його окупаційну політику, писав, між иншим, що „замість волі і землі, трудовий нарід получив комуну і чрезвичайку". У відповідь на універсал, Грвгорева було оголошено Рад. Урядом (11. травня) по-за законом.

**) Ультиматум Юр. Мазуревка починався так:

„Ультиматум Голові так званого Українського Робітниче-Селянського Уряду — Раковському. 1919 р. Червня 25. дня, м. Сквира.

Від імени повставшого українського працюючого народу заявляю вам, що робітники й селяне України повстали проти вас, як влади російських завойовників, котра, прикрившись святими для нас гаслами: 1) влади рад робітників і селян, 2) самовизначення народів, аж до відокремлення і 3) боротьби проти імперіялістів завойовників і грабителів працюючих мас, псує не тільки ці святі гасла й руйнує дійсну владу робітників і незалежних селян сусідньої держави, а ще й використовує їх в цілях, далеких від усякого соціялістичного устрою."

digitized by ukrbiblioteka.org

по всій Україні, про які правительство Директорії не тільки знало, але й навязало деякі звязки з повстанськими ґрупами. Переходячи на терен Галичини і в той же час роблячи спроби відкинути совітське військо від кордонів Галичини, правительство писало в своїй відозві „До Народу Українського“ (від 13.—18. травня 1919 р.):

„Без співчуття народнього не могло боротись республиканське військо і разом з правительством народнім одступило далеко на чужину, щоб повернутись тоді, коли його покличе зневірений Український Народ... Та вже спала полуда з очей народніх, проснувся великий Український Народ і повстав од краю до краю за волю святу проти чужинців-грабіжників московських большевиків-комуністів. Запалала огнем народнього гніву вся Україна і кинулась в бій проти злодіїв комісарів, проти чужинецької неволі. Ваше Народне Правительство і славне республиканське військо спішать зеднатись з повставшими по всій Україні селянами і робітниками для останньої рішучої боротьби за щастя Рідного Краю, за долю працюючого люду... Напружуючи всі сили народні для останнього бою, соціялістичне правительство УНР вірить, що Україна не зможе загинути і не загине. Великий Український Народ, свідомий своїх прав, вийде могутнім побідником і переможцем в тяжкій боротьбі. І не буде на Україні деспота чужинця, не буде пана і не буде раба, буде едина вільна самостійна Україна, і вільний Український Народ буде правити собою так, як сам того захоче. Вперед же до бою, за волю і землю! за соборну самостійну Україну! за народоправство! за соціялізм!“ *)

Селянські повстання, що захопили швидко й Поділля, дали правительству Директорії можливість в скорім часі розвинути ширшу військову акцію. Ще коли правительство перебувало в Золочеві, з Камявця й инших місцевостей Поділля приходили селянські й партійні (с.-р. та с.-д.) делеґації й радили та вимагали наступу на Поділля хоч би й невеликого числом, але реґулярного республиканського війська, запевняючи в своїй підтримці. В роспорядженвю правительства були дуже невеликі сили: Січові Стрільці, деякі наново збиті з переїхавших з Румунії „запорожців“ військові частини, рештки инших військових частин, між якими, зрештою, було втрачено реґулярний звязок. З цими „недобитками“ правительство і почало свої операції в напрямку на Чорний Острів — Проскурів і на Камянець-Подільський.

Про попередню згоду трьох партій (с.-р., с.-д. і с.-д. н.), що сталась в Київі, а також про утворення Всеукраїнського Революційного Комітету, с.-д. і с.-р., що були при правительстві Мартоса, ще не знали і через це робили власну оцінку повстань і намічали власні пляни далъшої боротьби. Та оцінка й пляни в головних рисах зазначені були ще в рівенській квітневій Декларації правительства, але тепер до них було внесено деякі зміни, які виразно свідчили про здвиг урядового курсу ще далі вправо. Емісари Ц. К. соціялістів-революціонерів, здавалось, майже цілком здали свої позиції соціяль-демократам. В спільному листі Центр. Комітету УСДРП й емісарів ЦК УПСР до повстанських ґруп (написаному 20. травня 1919 р. в Галичині) знаходимо таку оцінку становища, утвореного на Україні повстаннями:

„Большевицька спроба орґанізувати власть в Росії та на Україні, спираючись на пролетарські елементи (диктатура пролетаріату) терпить удари, як від

*) Відозва підписана Головою Р. Н. М. — Б. Мартосом і т. в. о. Державного Секретаря І. Лизанівським.

контрреволюції зовні, так і від внутрішнього ядвигу в настроях нас. Диктатура пролетаріату в країні з величезною більшістю селянських і дрібнобуржуазних елементів виявила свою найбільшу фіктивність у нас за Вкраїві, де поруч з соціяльною боротьбою загострилась боротьба національна. Диктатура пролетаріяту на Україні, при значнім числі пролетаріяту не-українського, віддає українську національну селянську та робітничу демократію під власть чужих національним інтересам Українського Народа елементів — російських і жидівських. Грабування селянства російськими комуністами, нездатність їх налагодити промисловість, нищення української індустрії через вивіз машин, металю і станків у Росію, загострило економичну суперечність між Росією й Україною і поставило для всіх на чергу дня свідоме і систематичне будування самостійної Української Республики. Особливу потребу самостійности відчули селяне, які бачуть, що всі чужинці грабують Україну, вивозять з неї все. Селянство, коли зустрічало большевиків і навіть пасивно допомогало їм, мало на увазі інтерес економичний. Всі сподівалися, що Росія дасть Україні мануфактуру і всякі инші товари. Не форма совітської влади притягала селян і робітників до російських большевиків, а надія на те, що большевики принесуть економичне поліпшення для України. Тепер надії ці не справдились. Селянство і робітництво йде проти большевиків-комувістів і проти їх диктатури. Ми рішуче зазначаємо, що думки деяких партій завести якийсь український комунізм, (ліві с.-р. і незалежні с.-д.) є цілковита фантазія: селянство не помириться ні з якими комунами, чи будуть вони ‚українські', чи ‚російські'. Коли большевицька практика потерпіла тяжкі удари у себе дома — в Росії, тотим більше являється недопустимим для далекозорого політика запроваджувати її на Україні... Своєю боротьбою з дрібним селянством Комуністична Партія штовхнула селянство в обійми реакції і контрреволюції. Всякій партії, яка стане у нас на Вкраїні на ґрунті совітської влади, загрожує судьба партії большевиків. Большевизм в Росії падає, головним чином, через внутрішнє безладдя, через невдоволення селян проти совітської влади. Повторення після російської совітської власти української радянської влади є абсурдом, бо принціпово той і инший большевизм між собою не відріжнюються."

Переходячи далі до оцінки міжнародніх факторів, шо могли вливати на хід революції на Україні, с.-д. і с.-р. писали повстанцям:

„Міжнародне положення України також заставляє нас подумати і бути дуже обережними в рішенню питання про форму власти на Україні. Як відомо, большевизм в Мадярщині задавлений: Чехи і Румуни взяли Будапешт; в Германії німецька соціяль-демократія розбила комуністів-спартаківців. Маємо певні відомости, що коли б радянську владу було оголошено в Галичині, то її зараз поділять між собою Польща і Румунія. Яка ж доля жде Україну, коли б у нас було проголошено українську радянську власть? Ось факти: Колчак іде на російських большевиків в контакті з Поляками, які наступають на большевиків з заходу. Польща має сорок-тисячну армію Галлера, прекрасно озброєну найновішою воєнною технікою. Україні загрожує небезпека бути розділеною між Польщею та Росією Колчака. Большевицьке російське правительство переселяється до Київа. Совітська власть ва Україні — це найкращий предлог для наших сусідів вмішатись у наші внутрішні справи."

Справившись так з „закордонною політикою", с.-д. і с.-р. наприкінці виложили таку платформу для обєднання всіх протибольшевицькпх повстанських сил:

„Від імени двох партій пропонуємо всім повстанцям проти большевиків не розєдпувати сил, а обєднати їх кругодної ідеї — демократії і Української Народньої Республики. Лише на такій платформі можна обєднати широкі народні маси і зберегти здобутки революції. Ми не передрішаємо питання про форми власти: нехай український трудовий народ виявить у своєму парляменті (трудовий конгрес) свою волю. Ми згодні реформувати Директорію й прийняти нових членів у соціялістичне правительство. Але

digitized by ukrbiblioteka.org

ще соціалістичне правительство має бути призване всіма повстанцями на Україні. В иншому разі вам, українській Республиці — реакція і розділ поміж імперіялістичними сусідами. Ми вважаємо необхідним, з огляду на заграничну політику, заставити Директорію тимчасово, до скликання Трудового Конґресу. Всяка инша орґанізація власти в цей мент була би для Европи новиною і їй довелося б там ще себе популярізувати. Для всіх в цей мент повинно бути ясно, що найважнішою справою для щирої демократії є оборонити від реакції найважніші завойовання революції. Реакція насовує, грозить нам, і горе буде, коли вона в останню тяжку хвилю застане нас розбитих, роздиханих і роспорошених. Отже ми, партії революційного робітництва і селянства України, звертаємось до вас з предложенням увійти з нами в дружний контакт і всі сили і ваше уміння віддати для спільної для всіх нас справи — будування разом з нами єдиної, вільної, самостійної й незалежної України без холопа і папа."

Можна уявити собі після цього, якою несподіванкою для соц.-демократів був проект договора, укладений с.-д., с.-р. і с.-д. нез. в Київі і привезений до Тарнополя, через тиждень після одсилки до повстанців наведеного вище листа, самими „повстанцями" — с.-р. Д. Одриною, Т. Черкаським, І. Часником й иншими. Центральний Комітет УСДРП, розглянувши проект договора, вніс до нього „поправку ... а саме: запропонував скасувати Директорію і встановити замість неї не Раду Республики, як то було в договорі, а диктатуру (чи як то було названо с.-д. — „президентуру") С. Петлюри. В компензацію за це с.-д. згожувались, щоб „через відповідні вибори, на основі трудового принціпу, було орґанізовано сільські, волосні, повітові й ґуберніяльні Народні Радп, котрі обеднували б функції управління та господарства", а в центрі щоби було скликано „Всеукраїнську Народню Раду з представників, обраних на спеціяльних повітових селянських зїздах та на зїздах робітників фізичної та інтелєктуальної праці". Що ж до загальної політики партій, які мали би вступити до співробітництва, то с.-д., приймаючи відповідний пункт проєкту договору в цілому, знову вносили й до нього „маленьку поправку", а саме — там, де говорилось, що партії будуть стреміти „до встановлення влади трудового народу, з виключенням елементів, які визискують чужу працю", с.-д. запропонували поширити розуміння „трудового народу" викинувши останні слова — „з виключенням елементів, які визискують чужу працю".

Порозуміння з „повстанцями" загальмувалось. Соціялісти-революціонери домагались приєднання до умов договору. Соціяль-демократи не відступали від „президентури" і не виявляли ніякої охоти захоплюватись „українськими" комуністичними та радянськими „фантазіями". Навіть уступку про орґанізацію орґанів влади на місцях (Народніх Рад) на трудовому принціпі робили дуже неохоче, виключно з міркувань тактичного, біжучого характеру, щоб уникнути конфлікту з повстанцями.

Тимчасом наступ республиканського війська розвивався успішно. Зламавши опір совітського війська біля Волочиську, українське військо зайняло на початку червня Чорний Острів, а потім і Проскурів; з другого боку (від Борщева) було взято українським військом (3.—4. червня) Камянець-Подільський. Треба було спішити зі „згодою", щоб вступити на терен України під прапором співробітництва і порозуміння уряду з повстанськими орґанізаціями. Найкращим доказом досягнення згоди було, звичайно, введення в склад

правительства представників повстанців, принаймні хоч би соц.-революціонерів. В цім напрямі й було поведено роботу.

9. червня 1919 р., в м. Чорному Острові, було укладено „додаткову умову між Центр. Комітетом УПСР і Центр. Ком. УСДРП, яку, з огляду на її інтерес для історії дальших стосунків між цими двома партіями, подаємо тут в цілому:

„З огляду на те — читаємо в „додатковій умові", — що договір, заключений між партіями УСДРП, УПСР і УСДРПН в Київі, не підписаний ЦК УСДРП, а контр-пропозиція не може бути з формального боку ні одкинута, ні — тим більш — прийнята без порозуміння з Всеукраїнським Революційним Комітетом і Орґанізаційним Комітетом УСДРП незалежних, Центр. Комітет УПСР, не переривакчи переговорів з ЦК УСДРП, одсилає контр-пропозицію на обговорення Всеукраїнського Рев. Комітету.

Приймаючи ж на увагу те, що попередня умова, заключена між емісарами ЦК УПСР і ЦК УСДРП при вступі партії в уряд в Рівному, до цього часу не здійснена, а також те, що ЦК УПСР фактично звязаний в справі переведення повстання проти російських комуністів з УСДРП незалежних, яка (партія) не приймала участи в укладенню тієї (рівенської) умови, ЦК УПСР вважає, що ниші наступив момент одкликання представників УПСР з кабінету.

Одначе безсумнівно, що таке відкликання катастрофично відбилось би на фронті, а тим самим і на всій справі боротьби за визволення України від окупантів.

Тому ЦК УПСР і ЦК УСДРП погодились на участи УПСР в уряді і надалі, при умові негайного здійснення згаданої умови (рівенської) з такими додатками: 1. Орґани місцевої влади мусять бути зорганізовані на трудовому принципі; 2. мусять бути леґалізовані всі партії (зокрема УСДРП нез.), які стоять па позиції захисту самостійности України, при умові, що вони збройно не виступатимуть проти уряду; 3. Ця додаткова умова мусить бути передана урядом Директорії."

На підставі цієї „додаткової умови", підписаної Центральними Комітетами обох партій, соціялісти-революціонери не тільки не відкликали своїх товаришів з кабінету міністрів, але дали ще двох нових: Д. Одрину (Голову ЦК партії) на пост Міністра Здоровля і Т. Черкаського (Секретаря ЦК партії) на пост Міністра Народнього Господарства. Поповнений таким чином кабінет міністрів ухвалив в Чорному Острові постанову про утворення на місцям колєктивних орґанів влади — Народніх Рад, обраних на трудовім принципі, з політичними й господарчими функціями, які охоплювали б всі галузі місцевого життя. Партійна комісія в складі с.-д. С. Вікула, с.-р. Т. Черкаського і с.-д. нез. М. Ткаченка приступила до негайного вироблення проєкту відповідного закону.

Так справа згоди з „повстанцями", що, здавалось, повинна була утворити нову еру в роботі українських соціялістичних партій, була зведена на манівці. Частковою угодою між с.-р. і с.-д. одкидались вбік с.-д. незалежні: їм приобіцювалось тільки леґальне істнування, при умові льояльного відношення до есеро-есдеківського уряду. З другого боку — українські соціялісти-революціонери покладаючись на паперові „умови" і стаючи до реальної відповідальної державно-політичної роботи, не маючи підпертя зліва, ставали на слизький шлях безконечних компромісів.

Як показалося пізніще, ні одна з умов, ні одно з домагань УПСР не було переведено в життя.

digitized by ukrbiblioteka.org

Одначе с.-р. вірили в те, що їм вдасться настояти на переведенню в життя наміченого в „умовах“ програму і, таким чином, закласти міцні підвалини під українську робітниче-селянську державність. В Кам'янці (куди все правительство переїхало 12.—15. червня), Центральний Комітет УПСР оголосив (на початку липня) заклик до селян і робітників України, в якому так пояснив участь партії в складі правительства Директорії:

... „Коли ви, селяне і робітники, йшли проти Директорії, ни соціялісти-революціонери, не могли йти проти вас і вийшли з правительства.

Але що ж вам дали большевики?

Ви побачили, що вони є такі сані російські хижаки-імперіялісти, як і російська буржуазія — поміщики та капіталісти. Не свободи не совіти несли вони вам: їм потрібний був ваш хліб, ваше добро... Проти грабіжа повстав народ. Селяне Полтавщини (Пирятинський і Переяславський повіти). Київщини (Київський, Васильківський, Канівський, Таращанський, Звенигородський та инші повіти), деяких місцевостей Поділля і Волині повстали й погнали від себе большевиків. І Українська Партія Соціялістів-Революціонерів пішла з народом.

Було закладено по згоді ніж українськими соціялістичними партіями Всеукраїнський Революційний Комітет, і в той Комітет Українська Партія Соціялістів-Революціонерів послала представниками своїх товаришів — членів Центрального Комітету Партії. Заразом з тим, Партія, визнаючи конче необхідним зеднання всіх сил України в боротьбі з московськими комуністами, по згоді з Директорією і партією соціяль-демократів, прийняла участь в складанні Всеукраїнського Правительства і послала в уряд пять товаришів міністрами. Після зложення цього соціялістичного уряду Партія, таким чином, обеднала повставший нарід з українським військом правительства, яке на деякий час примушене було одійти до Галичини.

Зараз це українське військо невпинно йде вперед, жене большевицьких розбійників з України. Те військо — то селяне й робітники України... Українська Партія Соціялістів-Революціонерів звертається до вас, селяне й робітники України, з закликом словами батька Шевченка:

‚Вставайте, кайдани порвіте!‘

... Партія заявляє вам, що вона маючи своїх членів в уряді — міністрів — не допустить до того, щоб було однято у вас ваші права на вільну працю, на землю. Ви маєте управлятись Народніми Радами, де будуть лише ті, що працюють. Ви маєте зараз вибірати Волосні, Повітові і Губерніяльні Ради. І коли буде вигнано московського ворога, на Всеукраїнській Раді вами буде закріплено законами право трудящого люду на владу в своїй землі — в вашій Україні.“

Сил партії виявилось замало для того, щоб виконати заміри й обіцянки робітництву та селянству України. Соціяль-демократи, з одного боку, українська чорна сотня, що їздила слідом за Директорією і купчилась коло неї, з другого — не давали можливости зробити навіть ступня в напрямку здійснення постанов січневої партійної конференції й инших намічених пізніще заходів.

Політика уряду пішла фактично в напрямі використування повстань, а не згоди з повстанцями, поскільки останні мали свій орґанізований центр в особі Всеукраїнського Революційного Комітета (головна роля в якому належала укр. с.-д. незалежним). Натомість почали шукати згоди з ближчим „сусідою“ — з українською буржуазією.

20. Робота української „соборної“ буржуазії. Українська наддніпрянська дрібна буржуазія придбала собі доброго „побратима“ в особі галицької буржуазії. Єднання цих двох „галузів“ одного народу набрало таких зворушливих форм, що коли кабінетові Мартоса і членам Дирек-

торії С. Петлюрі та А. Макаренкові довелося відступати на терен Галичини, то цих „большевиків“ Державний Секретаріят З. О. УНР спочатку просто не хотів пускати в „свою хату“, а коли потім і пустив, то давав на кожному місці відчути свою неприхильність до соціялістичного уряду, ледве терплячи його перебування на галицькій території (що, до речи сказати, з кожним днем все дужче зменшувалась під натиском польського війська). Оскілківці, що сховались під крило Державного Секретаріяту, користаючи зі своєї „духовної“ єдности з галицьким урядом, намовляли його просто арештувати правительство Мартоса і Петлюри з Макаренком і таким способом докінчити справу, яка не вдавалася в Рівному. Що правда, галицький уряд не зробив послуги „братам наддніпрянцям“; одначе, той же уряд зробив все від нього залежне, щоб дати змогу контрреволюційній наддніпрянській буржуазії зорґанізуватись в Галичині для ліквідації правительства Мартоса на території Наддніпрянщини. Характеристичним прикладом такої діяльности Державного Секретаріяту являється, між иншим, відношення Державного Секретаріяту до Контрольної Комісії під головуванням с.-л. Нянчура, висланої правительством УНР до Галичини ще з Рівного, метою якої було — проконтролювати діяльність аґентів правительства Директорії в Галичині, зібрати відомости про ріжних дезертирів-отаманів, які накрали державні гроші і повтікали до Галичини, ведучи там пяне, гуляще життя, і вжити заходів до повернення цієї „братії“ на Наддніпрянщину. Державний Секретаріят не захотів визнати уповноважень Комісії і всіма способами перешкоджав їй в роботі, ввійшовши в спілку з „отаманами“. Другим прикладом відношення Державного Секретаріяту до правительства Мартоса може служити забезпечення наддніпрянській буржуазній пресі в Галичині повної волі слова і матеріяльних можливостей для істнування, пресі, яка брудними помиями обливала не тільки соціялістичне правительство, але й все українське (наддніпрянське) робітництво та селянство, всю українську революцію. Так, наприклад, орґан народніх республіканців „Українські Вісти“ (що виходили в Тернополі) ганьблючи (в числі 30. з 26. червня) правительство Мартоса між иншим писали, що в цьому правительстві „військове міністерство доручено прапорщикові військового часу; міністром внутрішніх справ став вчитель малювання, а один з товаришів міністра навіть бувший шофер“. Все це була явна брехня, якою малось дискредитувати наддніпрянське правительство в очах галицьких „докторів“ і розважити галицький Секретаріят в його невдачах у війні з Поляками. Далі, в No 31. ті ж самі „Українські Вісти“ лаяли членів Директорії С. Петлюру і Макаренка за поєднання ... „З українськими большевиками, політичними шантажистами, що ховаються під маскою українських соціялістів-революціонерів та українських соц.-демократів“ і так далі, все в тім же високо-патріотичнім стилі.

Під захистом галицької дрібної буржуазії виросла, нарешті, так звана Балбачанівщина — новий (правда, ще менш вдалий, ніж оскілківщина) контрреволюційний бунт неспокійної отаманщини. Ми вже згадували в свій час про „подвиги“ Балбачана на Правобережній Україні за часів перебування Директорії в Київі, які полягали в тому,

digitized by ukrbiblioteka.org

що Балбачан, злигавшись з російськими добровольцями, воював не стільки з російським совітським військом, скільки з українським селянством та робітництвом. Кінець тим подвигам було покладено арештом Балбачана (після донесення військових про те, що він готується до зради Директорії й переходу з державними грішми на бік добровольців) і висилкою його до Галичини, де він і знайшов прихильників свого „талану". Галицькі „державні мужі" на кожному кроці підкреслювали свої симпатії до цього „безневинно-постраждавшого" наддніпрянського „героя", „патріота" і „великого стратега".

Користуючись прихильністю Державного Секретаріяту, Балбачан (разом з иншими самостійниками й „співчуваючими") повів широку аґітацію серед старшин Запоріжського Корпусу, що саме вертав тоді з Румунії через Галичину на Наддніпрянщину, підготовляючи ґрунт для державного перевороту. Аґітація ця мала деякий успіх серед старшин. Змову було орґанізовано.

І от, ледве наддніпрянське республіканське військо зайняло Чорний Острів—Проскурів, як Балбачанові було наказано його однодумцями махнути булавою. 9. червня Балбачан явився в штаб Запоріжського Корпусу (що перебував тоді в Проскурові) і заявив, що Петлюра призначив його комендантом корпусу (ніякого призначення Петлюра в дійсности йому не давав, і це був тільки звичайний хід „отамана", направлений на те, щоб обдурити козаків). Спираючись на Запоріжський Корпус, як на найбільшу тоді військову частину, Балбачан думав перевести його силами арешт Петлюри і правительства. Старшини виявили готовність „визнати" нового „коменданта", але козаки, підозріваючи щось недобре, захвилювались, особливо, коли довідались, що Балбачан збірається арештувати правительство.

Плян не вдався. Самі козаки Запоріжського Корпусу арештували Балбачана і віддали до рук військових властей. Після присуду военно-полевого суду Балбачана було 24. червня розстріляно. В звязку з повстанням Балбачана було переведено деякі арешти і труси в Камянці, між иншим і в Університеті, що з „храму науки" став на деякий час штабом балбачанівців*). Пізніще слідство над співучастниками Балбачана (яких, до речи, без суду було помилувано С. Петлюрою) і заява самого Балбачана на слідстві свідчили, що Балбачан був тільки техничним (нещасливим) виконавцем не ним розробленого пляну державного перевороту.

Попікшись на оскілківщині й балбачанівщині, українська буржуазія перейшла на деякий час на леґальну „парляментарну" боротьбу з правительством „большевиків і шантажистів". „Професорська" (ес-ефівсько-самостійницько-народньо-республиканська) ґазета „Новий шлях" — пізніще „Трудовий Шлях" повела проти правительства енерґійну аґітацію, висловлюючи жалі за Балбачаном. „Професорів" підтримували „люде землі" — „громадські діячі Поділля", переважно земці. В червні місяці ці „діячі" подали до Директорії меморандум, в якому обвинувачу-

*) При трусі в Університеті було знайдено папери, які свідчили про звязки самостійників і взагалі балбачанівців та оскілківців з Державним Секретаріятом Галичини.

вали Директорію в „орієнтації на большевизм“ і радили поправитись, стати нарешті на правдивий шлях, на шлях „державно-творчої“ роботи, а саме: а) „скласти кабінет по персональному принципу, з людей здібних, з необхідним виходом з партій, коли вони партійні“, б) скасувати Трудові Ради, в) передати селянам землю у власність і за викуп, г) встановити дружні відносини з галицьким урядом і так далі*). Замісць „орієнтації на большевизм“, українська чорна сотня в один голос вимагала орієнтації на Антанту. В тилу і на фронті велась завзята аґітація проти „партійного“ правительства і „партійної“ політики. Щоб не роспорошувати своїх сил, українська дрібна буржуазія обєдналась (в кінці червня) в так званий Український Національно-Державний Союз з метою „орґанізації української політично-громадської волі“, „обєднання всіх розпорошених українських сил і будування міцної демократичної української держави“ і за допомогою цього Союза почала надавлювати на Директорію і мостити собі стежку до влади. (7)

Головна робота української буржуазії була направлена на дискредитацію і повалення соціялістичного уряду і полягала у відповідній аґітації та поголовному саботажі. В той час, як роботи всюди було непочатий край, вчені „професори“ не хотіли вдарити пальцем об палець для допомоги урядові, а на запрошення на технічні посади в міністерствах й инших центральних урядових установах відповідали „патріотично“, що вони не на стільки „дурні“, щоб підпирати своїми знаннями „недосвідченних соціялістів.“

Про роботу української буржуазії в цей час с.-д. ґазета „Визволення“ між иншим писала:

„В той час, коли наше козацтво босе бється з ворогом, в тилу ті, що так не люблять політики і хвалять безпартійність, ведуть політику чисто партійну. Воскресають надії оскілківців та балбачанівців. Вони на кожному ступні шепочуться між собою про „переворот“. В армії роспускають найпровокаційніщі чутки ... На які сили спираються ті, хто так веде тепер роскладову роботу серед суспільства та війська? Де ті маси, що підуть за ними? Чи може знову Антанта ввижається цим панам?“....

Перехід галицького уряду на терен Наддніпрянщини піддав ще більшого завзяття українській буржуазії в її контрреволюційній роботі. Про характер і наслідки цієї роботи скажемо докладніще далі.

21. Фінал „згоди“ з повстанцями (Арешт повстанського штабу, незалежників та есерів і вбивство с.-р. Я. Діяченка). Ми вже бачили, що петлюрівсько-есдеківські політики розуміли згоду з повстанцями проти большевиків виключно як підпорядкування повстанських загонів своїм стратеґічним і політичним плянам та як „асіміляцію“ повстанських провідників. Ні про які серйозні політичні та соціяльно-економичні уступки революційним робітниче-селянським масам соц.-демократи з головним отаманом С. Петлюрою не думали. „Асімілювавши“ перших повстанських посланців (Д. Одрину, Т. Черкаського, І. Часника),

*) Цей меморандум надруковано в „Трудовім Шляху“ за 23. червня 1919 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

соціяль-демократи поставили своєю ціллю за їх допомогою підпорядкувати собі весь повстанський рух через Всеукраїнський Революційний Комітет, безпосередними шляхами.

Соц.-революціонери мали інші наміри, як то ми бачили з проекту договору між с.-р., с.-д. нез. і с.-д., виробленому в Київі. Згідно з тим договором, вони взяли участь в повстанні і дали своїх представників до сформованого спочатку самими незалежниками Всеукраїнського Революційного Комітету і Головного Штабу повстанського війська; з другого боку, члени Центрального Комітету Партії прибули до правительства УНР, щоб підготовити тут ґрунт для обєднання сил Всеукраїнського Революційного Комітету і правительственного центру. Як ми бачили, соц.-революціонерам не вдалось досягти цього. Але надії на порозуміння між повстанським центром і поповненим с.-р. правительством вони не тратили й інформували Всеукраїнський Революційний Комітет у відповіднім напрямі. Брак певніших інформацій і факт входження с.-р. в правительство УНР на певних умовах (орґанізації робітниче-селянських народніх Рад), утворював в повстанських кругах ілюзію досягнення якоїсь попередньої згоди*). Через це Всеукраїнський Революційний Комітет, переформований (після поповнення його представниками УПСР і Селянської Спілки) в Центральний Повстанський Комітет (і Головний Штаб повстанського війська), повели свою боєву акцію (з кінця червня місяця) в двох напрямках: на Київ і па Камянець (для звязку з правительством УНР).

Участь соціялістів-революціонерів в уряді УНР надалась як найбільше до того, щоб „розкласти" повстанців політично, щоб дезоріентувати їх. Вислані з Камянця С. Петлюрою і соц.-демократами в повстанські райони аґітатори повели свою роботу в напрямку розбиття Всеукраїнського Революційного Комітету, як політичного центру, підпорядкування повстанських загонів безпосередньо Головному Отаманові С. Петлюрі. При ріжиородности повстанської масп (від робітництва до селянських куркулів) і при участи частини повстанських провідників — ес-ерів — в правительстві УНР, така аґітація мала певний успіх. „Петлюрівщина" почала з середини дезорґанізувати повстанський рух, збивати його з шляху боротьби за незалежну Українську Радянську Республику на шлях боротьби за „петлюрівську" Україну.

Під натиском несприятливих обставин (неуспіхів на фронті і тяги повстанських загонів до найшвидчого сполучення з військом правительства УНР) Головний Штаб повстанського війська мусів відмовитись від операцій в напрямку на Київ і всі сили направив на те, щоб зєднатись з військом Директорії. В половині липня повстанці прорвали (біля Жмеринки) большевицький фронт і 18. липня Головний Штаб повстанського війська

*) 16. липня 1919 р. Українське Телеґр. Аґентство, повідомляючи про те, що здвигу вправо в курсі урядової політики не може бути, між иншим писало: „Всякий здвиг що до загального напрямку політики внесе непорозуміння як серед тутешнього війська і населення, так і особливо серед повстанців по той бік фронту, які прийняли сучасну політику уряду, як мінімум бажаного ними, біля якого гуртуються найширші активні кола" („Вістник Укр. Нар. Республики", No 17, 16. липня 1919 р.).

(Отаман повст. війська Юр. Мазуренко — с.-д. пез., Начальник Штабу Малолітко у. с.-р., Начальник повстанської дивізії Я. Діяченко, у. с.-р., член Центрального Повстанського Комітету О. Щадилів), з військом прибув до Камянця.

В Камянці повстанців зустріли з великою помпою. В театрі орґанізували їм урочисту зустріч. Але за зовнішнім виявленням радости в ріжних політичних ґруп ховалось ріжне відношення до повстанців, як певної орґанізованої політичної сили, що могла вплинути на політику уряду в той чи инший бік. За праві кола не доводиться говорити: вони не виявляли ніякого задоволення з приводу прибуття повстанців; адже повстанці були ще „гірші" „большевики", ніж зненавиджений ними есдеківсько-есерівський уряд. Нас інтересує тут відношення до повстанців с.-р. і соц.-демократів, котрі спільно зустрічали їх.

Есерівська „Трудова Громада" писала в передовій статті:

„Вчора прибули до Камянця представники (?) від повстанческого штабу. Вони прибули не тільки для вияснення чисто військових завдань і координації спільної акції, а також і для встановлення певної єдности в дальшій політичній праці... Завдання соціялістичних партій в цей мент — остаточно і на місці зафіксувати згоду, щоб далі, вже фактично зєднавши фронт, продовжувати спільну працю. Обєднання революційних сил українського фронту есть єдиний вихід, єдиний засіб зараз для оборони і зміцнення Української Народньої Республики."

Есери сподівались зміцнення своїх позицій і реалізації прийнятих правительством постулятів внутрішньої політики і передовсім — орґанізації трудових рад па місцях і реорґанізації Директорії.

Инакше задивлялись на справу соц.-демократи. Найкраще своє відношення до повстанців схарактеризували вони самі, в статті „Повстанці" („Визволення", No 26. 25. липня 1919 р.). Ось цікавіщі вприпки з цієї статті:

„Сталося так, як ми думали. Нам росписували раніше повстанців, як ‚українських большевиків', ніби ‚українські большевики' не погодилися з російськими большевиками — Раковським та Ко і підняли повстання проти них. Нам писали звідти ті, кому це було вигодно, що ‚мої не підуть на повстання, коли не буде радянських льозунґів'. Ми сумнівались, ми не вірили, як той Хома Невірний: ‚не повірю поки не побачу власними очима і не торкнуся пальцями'. Ми не вірили, бо нам здавалось безглуздим, щоб селяне схотіли сильних російських большевиків проміняти па кволий ‚український большевизм' тих, хто ad hoc став звати ся чи лівим есером, чи незалежником... Ми заявляли ‚Головному Штабові' і ‚Всеукраїнському Революційному Комітетові', що вони стали жертвою самообмана. Селяне встали не за якусь там українську радянську власть, а за свої інтереси, як соціяльні, так і національні.

... Але ‚всеукраїнські' дічі ніяк не могли зрозуміти, що селянин встав проти большевика не за українську ‚комунію' а тільки через те, що російська ‚комунія' забирає у його корову. Вони мали (нагоду) перекопатися, що помилялися, тоді, коли повстанці рішучо повернули на зєдинення з нашою республиканською армією. Тоді вони почали аґітувати, що треба вернутися назад, бо, мовляв, ‚Зелений вже бере Київ і козаки Зеленого їздять на Деміївку пиво пити.' Але повстанці вперто йшли на захід. Тоді „всеукраїнські' почали казати, що ‚наберемо набоїв, вернемось назад і візьмем Київ вперед за Петлюру'. Для цього складалося навіть правительство, котре мало взяти Київ. Повстанці все йшли на захід і загрожували розстріляти тих, хто буде аґітувати проти народнього правительства та отамана Петлюри...

Що ж за настрій привезли з собою козаки з Наддніпрянщини? Настрій віри й боротьби. Їм казали, що немає республиканського війська, їх лякали,

digitized by ukrbiblioteka.org

з них сміялися, що вони шукають неможливого. Але вони йшли своєю дорогою. Три місяці вони шукали і найшли таки своїх братів. Прийшла нова демократична сила, котра каже нашому правительству: ‚Стій твердо на своєму місці!' Ні вправо, ні вліво. Вправо підеш, загубиш самостійність, попадеш до Денікіна; ліворуч — підеш манівцями за тими фантастами, яким кортить зробити ‚справу' — посадовити український большевизм на згарищі російського большевизму."

Так було складено акт обвинувачення проти провідників повстанців, обвинувачення за аґітацію проти Петлюри, за намір взяти Київ попереду Петлюри, за намір „здвинути Народнє Правительство з місця", за „фантастичні' заміри „зробити справу". На підставі цього акту, петлюрівська контррозвідка окружила вночі повстанські відділи що прийшли до Камянця, обезброїла їх, арештувала проводирів (а разом і співчуваючих повстанцям „камінчан") — Юр. Мазуренка, М. Ткаченка, А. Пісоцького (українські незалежники), Сердюка (у. с.-р.) й инших. А начальника повстанської дивізії с.-р. Я. Діяченка контррозвідчики потайки, без суду розстріляли кинувши труп на полі.

Арештованих теж мали розстріляти. Але соц.-революціонери загрозили виступом з кабінету, розривом з урядом і поставили категорічне вимагання звільнити арештованих. Отаманія здержалась. Заарештованих соціялістів-революціонерів було через кілька днів випущено. В справі вбивства Діяченка кабінет поставив (пізніще) Головному Отаманові (С. Петлюрі) вимогу розслідувати вбивство і покарати винних (звичайно, ніякого слідства не переводилось) *). Але с.-д. незалежних довший час не випускали з-під арешту і тільки через 38 днів, після нових домагань соц.-рев., соціяль-демократи рішили звільнити арештованих в надії, що вони „обективно" можуть принести Петлюрі користь своєю боротьбою проти Денікіна, що за той час вже одібрав Київ „від Петлюри" **).

*) Справа вбивства Діяченка обговорювалась, як ми вже згадували, на Винницькій Конференції УПСР 7.—9. вересня. Правительство розглянуло її 22. жовтня 1919 р. В протоколі засідання Ради Нар. Міністрів читаємо: „Заслухано доклад — листа Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів в справі розстрілу Члена Центр. Ком. Селянської спілки Діяченка в київській ґрупі війська. Постановлено: просити голову Ради Народніх Міністрів звернутись до п. Головного Отамана з проханням про негайне призначення розсліду в справі розстрілу Діяченка".

**) До питання про звязки директоріянського центру з повстанцями додамо ще тут про приїзд (14. вересня 1919 р.) до Камянця відомого ватажка повстанців Зеленого. В Труд. Громаді (No 62, 15. вересня 1919 р.) читаємо такий привіт Зеленому від Ц. Ком. Сел. Спілки й Ц. Ком. УПСР: „Привіт Зеленому. Вчора до Камянця прибув відомий керовник повстанських ґруп під Київом Зелений. Центральний Комітет УПСР і Ц. К. Селянської Спілки уже мали нагоду телеґрафно вітати шановного товариша — народнього героя, коли він був далеко і могутньо боровся з большевиками та чорною зграєю Денікіна. Тепер ми безпосередньо вітаємо товариша Зеленого, як народнього відважного борця за кращу долю рідного краю, за краще майбутнє народу. Коли народ має таких героїв, йому не страшні заходи ні чорної, ні червоної контрреволюції". В тодішніх камянецьких ґазетах надруковано розмову співробітника УТА з Зеленим. В тій розмові Зелений заявив, що він приїхав до уряду в техничних справах, а саме в справі отримання для свого війська грошей і одежі. Про цілі своєї боротьби Зелений заявив: „Ми не складемо зброї доти, поки сам народ вільне не зможе утворити ту владу, яку сам схоче . . . Не дивлячись на те, що

Такий був фінал „згоди“ з повстанцями, з тими самими, що йшли на обєднання з Урядом УНР в надії спільної будови незалежної Української Радянської Республики *).

22. Суперечки соціялістів про „форму влади“ й реакційна дійсність. Саботаж і контрреволюційна робота української буржуазії знаходила добрий ґрунт в теорії горожанського миру, „щирої“ та „правдивої“ демократії, яку проповідували праві українські соціяль-демократи. і в безконечних суперечках та змаганнях між двома урядовими партіями — соц.-дем. і соц.-рев. про „форму“ влади, тоб-то в дійсности про основний напрямок соціяльно-економичної політики уряду — в суперечках, що геть параліжували діяльність правительства, вносячи постійну неясність в його політику.

Всякими „умовами“, як ми бачили (а особливо згодою в Чорному Острові і відповідною постановою Кабінету Міністрів там же), соціяль-демократи „зобовязувались стати на трудовий принціп“ — в дійсности ставали на нього так, що від нього залишалось тільки одне мокре місце. Соц.-демократи були твердо переконані, що українська революція являється буржуазною (головним чином аґрарно-селянською) і, як така, не потрібує ні „совдепії“, ні трудового принціпу, і що єдиною формулою,

---

військо Директорії утримується від сутичок з Денікіпом, ми повстанці, цілком свідомо бемось з ним“. Повернувшись з Камянця до повстанців, Зелений розвинув в районі Уманя (в другій половині жовтня) велику повстанську акцію проти Денікіна.

*) Подаємо тут розмову співробітника УТА з членом Центрального Повстанського Комітету Ол. Щ а д и л о в и м (що прибув до Камянця разом з повстанцями), яка кидає світло на сподіванки повстанців від обєднавня повстанців з правительством УНР:

„Центральний Повстанський Революційний Комітет орґанізувався два з половиною місяці тому і поставив собі завданням орґанізацію на окупованій большевиками комуністами території військ, якими можна було б звільнити Україну в і д о к у п а н т і в.

З маленьких неорґанізованих партизанських загонів Повстанському Ревкому пощастило утворити кілька могутніх ударних дивізій з скількох десятків тисяч (люду), які цілком підлягають і керуються вказівками Центрревкому. Селянські дивізії, які нині перейшли на директоріянську територію, були орґанізовані почасти в Канівському повіті (на Київщині) Д і я ч е н к о м (с.-р.), почасти старим однопартійним Всеукраїнським Революційним Комітетом (складеним тільки з одних с.-д. незалежних) з селян Київського повіту та з червоноармійців Григорева та Тютюнника . . .

Настрій у селянства і повстанців яскраво проти-комуністичний, але одночасно і цілком виразно проти-реакційний. І керовники і військо твердо стоять на тому, аби на Україні був такий устрій, при котрому владу тримали б в своїх руках лише трудові кляси: р о б і т н и к и й с е л я н е. На всіх зїздах, а їх відбулось багато, без всякого впливу згори виносилися постанови, що ‚м и п о в с т а є м о п р о т и б о л ь ш е в и к і в, а л е с т о ї м о з а р а д я н с ь к у в л а д у‘.

Сам Центральний Повстанський Комітет ясно і виразно стоїть на ґрунті орґанізації влади на т р у д о в о м у п р и ц і п і . . . Денікіпу, який здобув Катеринослав та Харьків і який несе нам реакцію і нове національне поневолення, Центральний Повстанський Комітет о г о л о с и в в і й н у. Зараз бється з Денікіном наших два повстанських отряди — Миргородський і на Катеринославщині Нікопольський . . .

Прибув я сюди для обєднання фронту по цей і той бік при спільній політичній плятформі“ („В і с т н и к У к р. Р е с п.“ No 24, 24. липня 1919 р.).

digitized by ukrbiblioteka.org

здатною повести за собою „широкі народні маси“ і тим забезпечити здійснення поставлених в розвитку революції завдань, являється формула „щирого, справжнього демократизму“, формула парляментаризма. Звідси послідовно випливали пляни відновлення діяльности демократичних орґанів самоврядування на місцях (земств і городських самоуправлінь) і взагалі старих апаратів влади і тільки міркування національного характеру та доцільности техніки адміністративно-господарчого управління на місцях примушували соц.-дем. йти на деякі „реформи“ в цім напрямі. А саме: соц.-дем. не були проти того, щоб утворити в ґуберніях і повітах (чи землях) замість старих орґанів самоврядування нові, що обєднували б в собі територіяльно як компетенцію міст, так і повітів, складаючись з представників населення тих і других: цим способом в українській (селянській) більшости мало „роспуститись“ не-українське (переважно) населення міст. По-за цим соц.-дем. не мали нічого також проти того, щоб компетенцію таких нових демократично обраних орґанів самоврядування було поширено як в глибину, так і в ширину; а саме. щоб вони обеднали в собі функції всіх дореволюційних дуже численних орґанів влади на місцях (продовольчих та земельних комісій, воїнських присутствій і т. д.), утворивши відповідні відділи в своему виконавчому апараті, і, врешті, як найповніще охоплювали справи місцевого управління і господарства. От і все, що ніби зближало соц.-дем. з соц.-рев.. прихильниками „колективної форми влади“ на місцях. Одначе в рядах правої соціяль-демократії хоч і як добре вона „почистилась“ від „анархічних елементів“ на VI. Конґресі Партії (коли відокремились незалежники), залишались ще окремі революційні одиниці, і вони йшли на зустріч соц.-рев. більш щиро і більш далеко, намагаючись примирити свій „справжній“ демократизм з робітниче-селянською владою в формі трудових рад. Ці одиниці, у відповідні моменти впливали на „ортодоксальну“ більшість і підштовхували останню на всяки „умови“ та „згоди“ з соц.-революціонерами, ламали, коли можна так сказати, пряму і ясну політичну лінію соціяль-демократичної партії.

До наведених вище „умов“ між названими партіями згадаємо тут ще про постанови спільного засідання Центральних Комітетів обох партій. представників галицьких соц.-дем. (Вітик, Сіяк) і міністрів, яке відбулось в Камянці 2. липня 1919 р. Тими постановами знову потверджувалось а) необхідність негайного вироблення, затвердження і переведення в життя закону (конституції) про унормування компетенції й взаємовідносин між Директорією і Радою Міністрів (згідно рівенській умові), б) необхідність реорґанізації складу Дпректорії (замість виключених з Директорії Петрушевича і Андрієвського мали ввійти: від галичан соц.-дем. Вітик, один представник від укр. соц.-рев.; рішення про вихід зі складу Директорії Швеця і Макаренка залишалось в силі, але „практичне переведення“ одкладалось „вважаючи на внутрішні і зовнішні обставини“*), в) необхідність утворення Військової Ради, що мала припинити безконтрольну „стратеґію“ і хозяйнування більших і менших отаманів на фронті і, нарешті, г) „доручалось товаришам вжити всіх

*) Вважалось, що Е. Петрушевич вийшов зі складу Директорії фактом проголошення себе Диктатором ЗО УНР.

заходів до скоріщого внесення в кабінет закону про Ради — місцеві орґани побудовані на трудовому принціпі"*).

Соціяль-демократи, здавалось, щиро рішили зробити соц.-рев. „уступку" і взятись до „реформ", і в першу чергу в области питання про „форму влади". Соц.-демократичне „Визволення" навіть почало обґрунтовувати і доводити необхідність орґанізації влади на місцях на основі трудового принціпу. Так, в передовій статті — „проект закона про місцеве самоврядування" (в No 11 ґазети, за 5. липня 1919 р.) „Визволення" писало:

„В своїй внутрішній політиці наше правительство в цей момент зустрічає великі перешкоди. Ці перешкоди полягають у тому, що ні на кого спертись. На місцях немає тих авторитетних і здатних до роботи орґанів, які могли б охопити господарське й адміністративне життя повітів і ґуберній... Земські зібрання і городські думи, вибрані ще за Керенського, тепер, навіть з огляду формального, утратили своє право, бо їхні уповноваження перестали бути дійсними вже на 1. січня 1919 року. Вони не виявляють волі населення... Скрізь чується, що управи й земства прожили свій вік. Часто цілі волості не посилають своїх гласних, бойкотують земство, як орґан, який не виявляє їх волі, бажань і настроїв.

По новому законопроекту, всі місцеві орґани адміністрації й господарства обєднуються в один. Переплутані функції земських, земельних управ, продовольчих комітетів, обєднуються в одній управі, яка ділиться на секції. Окрім того, комісаріят входить, як складова частина Управи...

Питання, як вибірати Народню Раду? По правильному, для мирного часу пристосованому виборчому закону виборів бути не може... Революція творить свої вимоги, і все, що стане їм на перекір, вона безжалісно стирає на своїм шляху. Техничні трудноші проведення виборів по загальному, рівному і т. д. принціпу дуже значні. Але є ще деякі міркування, котрі примушують соціяль-демократію, яка стоїть в принціпі за загальне виборче право, стати на допущення виборів по так звапому трудовому принціпу."

Далі в статті викладались ті „деякі міркування", якими доводилось необхідність — в момент загостреної клясової боротьби, в момент постійних повстань української буржуазії проти соціялістичного народнього правительства, в момент одвертого саботажу буржуазією заходів правительства на місцях — орґанізації клясових, робітниче-селянських орґанів влади.

Та „трудовий туман" швидко вивітрився з соц.-дем. голів, і вони через якийсь тиждень знову міцно утвердились на „шпрому" демократизмі і поставили ціллю не допустити до орґанізації Трудових Рад на місцях.

В такій атмосфері було утворено, нарешті, в середніх числах липня місяця спеціяльну урядову комісію для остаточного вироблення „в найкоротший термін" закону про нові орґани влади па місцях — Народні Ради, — що мали бути обрані на основі трудового принціпу**).

*) Між иншим на цій нараді було ухвалено вжити заходів до „самороспущення" решток комісій Трудового Конґресу, а також утворити, в цілях підтримання постійного контакту з повстанцями, Повстанський Комітет під проводом Ц. Комітетів с.-д. і с.-р. (пізніще комітет складався з представників Селян. Спілки, ЦК УПСР і ЦК УСДРП).

**) В склад Комісії входили: Голова Комісії, тов. міністра внутр. справ — П. Христюк. Члени: тов. міністра внутр. справ — Д-р Макух (Державний Секретарь внутр. справ ЗО УНР), директори департаментів — М. В. С. Котляренко і Матвіевський, від міністерства праці — Д-р Вітошинський

digitized by ukrbiblioteka.org

В комісію було передано вже вироблений міжпартійною комісією (М. Ткаченком, С. Вікулом, Арк. Степаненком і П. Хрпстюком) проєкт закону. Про комісії взагалі склалось на Україні (по російській традиції) негарна слава: „здати справу в комісію“ — се значить поховати її по першому розряду. Так вийшло і на цей раз, хоч і не з злої волі членів комісії. Поперед всього всі міністерства, ознайомившись з проєктом закону, не торкаючись основ виборів до майбутніх Народніх Рад, заявили своє бажання внести до нього свої поправки і уваги, що до компетенції тих відділів майбутніх управ, які безпосередньо торкались того чи иншого міністерства. На задоволення цього цілком законного бажання пішло більше місяця: деякі міністерства утворили свої окремі комісії для вироблення тих поправок, инші „не мали“ для цього часу і таким чином свідомо чи несвідомо гальмували роботу. Сама комісія розбилась на кілька підкомісій. Справа встановлення і розмежування функцій волосних, повітових і ґуберніяльних рад, справа визначення взаємовідносин між ними і центральними орґанами влади, нарешті питання компетенції і взаємних відносин Народніх Рад (зборами чи конґресами працюючих) і виконавчих їх орґанів — все це були питання, які годі було розвязати в один два тижні, тим більше, що більшість членів комісії (представники ріжних міністерств) не брали на увагу революційної необхідности як найшвидчого виготовлення закону і більше дбали про його юридично-зовнішню досконалість, чим дуже гальмували роботу. Так проходили тижні, місяці, а проєкт закону все був далекий до його закінчення*).

А тим часом на місцях залишались старі мертвяки (земства, городські думи які не могли ніяк зібрати своїх кворумів), ріжні комісії, ще за гетьманщини призначені воєнські начальники, ново-призначені комендантп та комісарп, які здебільшого не рахувались не то що „з трудовим принціпом“, але взагалі ні з якими „принціпами“, саботували заходи уряду, сперечались, сварились і навіть бились один з одним, своїм „помпадурством“ дратуючи населення.

„Робітнича Газета“, поборюючи принціп орґанізації влади на трудовому принціпі (бо, мовляв, Трудові Ради доведуть „до панування на Україні економічно реакційного селянства“), в той же час впадала в розпуку від безладдя на місцях і „рішуче“ писала:

(Галич.), від мін. зем. справ — Вощенко, від мін. нар. освіти Чеховський, (с.-д., бувший премер-міністр), від мін. юстиції — Кириченко, від міністр. здоровля й опікування Морейніс (рос. соц.-рев.), від мін. фінансів — Кулічснко, від Камянецької Ґуб. Народньої Управи — Павличенко і Сіроштанько, Члени Київ. Ґуб. Нар. Управи — Кириченко і Тенянко, Голова Камянецької Мійської Управи Килимник (с.-д.) і непостійні представники від инших міністерств. Спочатку була думка включити в склад комісії й представників Центр. Комітетів с.-д. і с.-р. (від ЦК УПСР було визначено на члена комісії М. Любинського), але потім ця думка перепала.

*) Тов. Мін. Внутр. Справ Д-р. Макух, людина загалом розумна і досвідчена в адміністративних справах, особливо „мучив“ комісію своїми поправками та увагами (зрештою цілком з технично-ділового боку слушними). Щоб не вдарити „лицем в грязь“, д-р Макух підняв був навіть справу про висланпя особливої делеґації в Західну Европу, яка мала привезти для комісії ріжні „матеріяли“ (і таку делеґацію було нарешті сформовано). Можна уявити собі після цього, яким „дореволюційним“ темпом йшла робота комісії взагалі.

„Одно з двох: або далі терпіти саботаж і провокацію місцевих сатрапів і гусарів, і тоді відійти від власти соціялістам — нехай гусари та улани будують державу, — або без дальших розмов припинити салдатство і сатрапство".

Але як? Не „президентурою" ж С. Петлюри? На це відповіді соц.-дем. не давали, коли не рахувати балачок про . . . перевибори старих орґанів самоврядування — земств і мійських дум — на демократичних основах та далеких від життя проєктів „соціялістичних союзів" на місцях (для контролю влади) і призначення орґанів самоврядування з центру — міністерствами. Погроз же соціяль-демократів уступитись від влади „сатрапи й гусари" зовсім не боялись: „будування держави" їм здавалось не такою вже трудною річчю.

Соціялісти-революціонери і Селянська Спілка, втративши надію на швидке вироблення і переведення в життя закону про нові орґани влади на місцях, висунули були, як тимчасовий засіб до „віджившлення" старих орґанів самоуправління, проєкт революційного поповнення їх представниками селянства і робітництва, обраними на відповідних зїздах. Але соціяль-демократична більшість правительства рішуче повстала проти такої „анархії". „Трудова Громада" (в статті „Пекуча потреба") даремно писала:

„Коли по звільненню території від большевиків в повіти України зявились представники української центральної влади і відновляли мійські та земські самоврядування без жадних корективів, що до їх складу, то це дивувало всякого щирого демократа, а тим більше Українця. Не приходиться говорити про те, що вони свій вік законний оджили, не треба нагадувати й про те, що вони вимагали багато кращого що до свого складу персонального, особливо з боку української державности... Ці установи цілком зруйновані тими реформами, які над ними провадились — спочатку гетьманом, а потім большевиками; після цих ‚реформ' в них залишилось часто два—три члени управи, та й то або цілковиті вороги української ідеї, або мягкотілі ‚теж Українці'. Це треба добре знати представникам центральної влади, коли вони викликають до життя цих мертвяків без яких би то не було корективів... Щоб ожили ці громадсько-політичні мерці, необхідно освіжити їх ‚цілющою водою' — представниками активного елєменту — селянства...

Давно представники цього елєменту звертались до Центрального Уряду з вимогою, аби було оновлено місцеві самоврядування виборцями повставшого селянства, але наше міністерство внутр. справ зробилось на стільки послідовним та переконаним в принціпах парляментаризму, що перевершило навіть свого петроградського попередника за перших днів великої російської революції. Тоді революційним шляхом зразу було оновлено ‚столипінські' самоврядування, а наше міністерство цього зробити боїться чи не хоче...

В ґазетах давно вже промайнула звістка, що при міністерстві внутр. справ виробляється новий закон про вибори до місцевих самоврядувань, але все це робиться таким ‚ускоренним' темпом, який викликає в цей час по меншій мірі здивування. Законопроєкт твориться місяцями, а пошесть летаргії з центру посовується на місця, і життя скрізь кволіє, нігде не чути живого гомону нового життя, а скрізь ‚благословенная' старина пишається. А населення жде... заведення сталих правових взаємовідносин. Його бажання не здійснюються, і місцями починається чекання ‚иншого', може навіть гіршого. А папове в ‚центрі' пишуть місяцями законопроєкти! А чи не буде пізно проводити ці нові удосконалені закони в життя?" *)

*) „Тр. Громада", No 6 (91), 26. жовтня 1919 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

На домагання УПСР і Всеукраїнської Ради Селянських Депутатів „оновити“ народні самоврядування революційним шляхом, соц.-дем. „Робітнича Газета“, спокійно відповідала:

„Вносити в існуючий зараз виборчий закон якісь ‚поправки‘ з метою ‚демократизації‘ чи ‚революціонізації‘ земських зборів — немає жадної рації, з огляду на вироблюваний новий виборчий закон, що має прийти з часом. На наш погляд, справі можна зарадити єдиним тільки способом, а саме: утворенням на місцях ділових, тимчасових органів самоврядувань, з місцевих діячів, яких сама державна влада призначає...“

Отже краще „призначити“ „ділових“ людей, замість всяких там „демократизацій“ та „революціонізацій“, тим більше що система ділових призначень показалась на практиці „місцевих сатрапів та гусарів“ дуже підходящою для повної руїни якого б то не було ладу на місцях.

В результаті такої відданости ідеї „демократії“, на місцях утворилось таке становище, що та ж сама „Робітнича Газета“ примушена була, врешті, признати, що фактично „демократія“ переходить безпосередньо в саму чистісіньку реакцію.

... „Чи у пас устрій демократичний, чи реакція? — таке питання повстає у нас під цю хвилю на місцях. І, на превеликий жаль, не лише повстало, а вже й вирішається ясно: реакція, — писала „Роб. Газета“ 5. жовтня 1919. року. — ... І тому ми бачимо з одного боку в колах робітництва і соціялістичних партій поширення у великих розмірах аґітації большевизму й зріст недовірря до нашого правительства. а з другого боку, в колах ‚обивательських‘ росте певність, що немає ріжниці між нашим урядом, нашою системою управління і між денікінською ...

Звернімося до фактів. Візьмем таке центральне місто, як Винниця, нашу бувшу, а може скоро й будучу тимчасову столицю. Одного дня раптом арештовують цілий фах кравців (ігольний цех), усіх членів професійного союзу. Їх потім звільняють, але на призначене пізніще зібрання професіонального союзу друкарів уже ніхто не являється: не хочуть бути заарештованими. Наслідки ясні: професійні спілки починають працювати нелеґально, в підпіллі й, зрозуміло, повинні знову підпасти під вплив большевиків, які вже почали відповідну аґітацію.

На зборах жидівських соціяль-демократів ‚Поале-Ціон‘, партії, яка має свого представника в складі правительства, від імени ‚політичного відділу‘ забороняється промовляти по-жидівськи, при чому представник цього славного ‚відділу‘ заявляє, що він не знає нічого про існування закону про національно-персональну автономію, а ні про міністерство єврейських справ і жидівських громад і що він певен, що таких явищ і нема, бо ‚ми живемо на Україні, а не в Палестині‘. Збори, звичайно, не відбулися, а другі соціялістичні партії вже й не мріють про леґальні збори при сучасних порядках.

6. вересня мали наші міністри у винницькій міській думі нараду з діячами самоврядування про спільну працю з правительством, про порозуміння з демократією ‚меншостів‘ — і досягла ця нарада бажаних наслідків. А 25. вересня робить ґен сотник Юрченко, начальник винницької філії ‚Аґітаційно-Просвітнього Вюра‘ при комендантурі тилу штаба діевої армії трус у тому самому самоврядуванні — в Голови, членів Управи (лише не-Українців), Секретарів і т. д. А коли Дума виносить протест проти цього обшукування помешкання Управи, столів, кишень і приватвих помешкань, тоді пан Юрченко пише ‚листа до редакції‘, в котрому він заявляє, що ‚Дума, висловлюючи протест в печаті, зовсім забуває про те, що тим самим дискредитує престіж військової влади й розриває живий звязок армії з народом‘ ...

Що робить представник влади, міністерства внутрішніх справ? — запитав читач. Що йому робити, коли в нього самого, в повітового Комісара, в його відсутности робиться трус! В той же час без кінця, а головне без жадного порядку, йде реквізиція помешкань. ліжок й иншого ...

А боротьба з ‚большевизмом', яку переводять кілька інституцій одночасно, при чому арешти відбуваються по доносу першого ліпшого провокатора. А на чолі Слідчої Комісії, при обуренні всіх демократичних кол, продовжує свою працю реакціонер, замішаний в процесі Бейліса, прокурор Харбовський ... А певність кожного агента численних контррозвідок у повній безкарности за найбезосновніші роспорядження? Що можна числити більш безглуздим, як арешт товариша міністра праці в потязі по підозрінню в денікінській агітації агентом, який уважає можливим вести під вартою товариша міністра до коменданта?

І та демократія, яка лише співчуває українському національному рухові, але по своєму національному походженню чи поглядам до його не належить — запитує: чи за демократію ми боремось, чи за ту реакцію, яка панує зараз?"

А „Трудова Громада" (вже як орґан ЦК УПСР). ще раз вертаючись до питання про причини реакції на місцях і способи боротьби з нею, писала 4. листопада:

„Повідомлення з місць, зо всіх боків доносять крик: дайте владу на місце!... На місцях повна розєднаність державних апаратів. Земство тягне в один бік, земельні управи — в другий, комісар — в третій і так далі. Цей хаос сприяє військовій сваволі... Населення все це бачить, зневіряється, до всього ставиться недовірчиво, а потім і просто страждає від хаосу, сваволі, відсутности влади. Так здеморалізовано всі заходи нашого уряду до встановлення влади на місцях.

УПСР передбачала такий кінець цим заходам, коли вони підуть шляхом реставрації старих форм влади, старих установ і ставила урядові вимогу негайно орґанізувати владу по иншому — скоріш, доцільніш і більш авторітетно для селян і робітників, притягнувши їх до цієї влади.

... Зрадницьке поводження буржуазії, страх пролетаріяту і селянства перед ІІ панованням, що давалось вже в знаки (наприклад, при гетьманщині), вимагали виключення впливів всіх нетрудових елементів на боротьбу селянства і пролетаріяту (робітництва) за своє соціяльне і національне визволення ... От через що ми ставили тактикою моменту, доки буржуазію не буде остаточно зломлено, доки вона буде уявляти з себе деяку силу — трудовий принціп, як виборчу формулу і як метод боротьби під сучасну переходову добу, до конечної перемоги*).

... Але чад перемог (Жмеринка, Винниця, Козятин, Бірзула, Фастів, Умань і ... Київ) впевнив кола українських соціяль-демократів, що на Україні зараз не можлива боротьба без угодовства, а що навпаки — можлива тільки з притягненням буржуазних кол, в коаліцією з ними. Тоді почалась шалена кампанія, підперта ‚правими' та військовою диктатурою, проти УПСР ... Фактична ініціятива в державному будівництві перейшла до УСДРП ... Орґани влади на місцях від того часу перебувають у тім самім стані" ...

Ще раз показалося, що справа правдивого порозуміння між УПСР і УСДРП й намічення спільної лінії внутрішньої й зовнішньої політики була безнадійною.

Військові успіхи зміцнили позицію українських соц.-демократів. В спільці зі „своїм" Головним Отаманом Петлюрою вони почули себе певніше і через те повели „атаку" на соц.-революціонерів більш рішуче, ніж до того часу (про соц.-дем. незалежних нічого вже і говорити — вони просто викидались з обрахунку — про відношення до них скажемо пізніше). Замість порозуміння з „повстанцями" по той бік фронту, с.-д. поставили своєю ціллю досягти порозуміння з „повстанцями" „по цей бік фронту" — з українською буржуазією — соц.-федералістами, народ-

*) Спеціяльно на цю статтю і на це місце її „Робітн. Газета" відповідала, що УПСР хоче йти до соціялізму утопічним і шкідливим шляхом диктатури реакційного селянства над пролетаріятом.

digitized by ukrbiblioteka.org

німи республиканцями і так далі, а також ... з Антантою, старою „приятелькою".

2. серпня, підчас успішного наступу республиканського війська на Київ соц.-демократи запропонували ЦК УПСР нові „умови, що до дальшого співробітництва в Кабінеті Міністрів УНР Української Партії Соціялістів-Революціонерів і УСДРП", в яких, між иншим, стояли такі точки:

... „2. В правительство запрошуються персонально особи не с.-р. і не с.-д. (неурядових українських партій і ґруп), за порукою с.-р. і с.-д. Ці особи мусять визнати нинішню політику правительства обовязковою для себе і ні аґітувати, ні виступати проти неї не можуть. Число ціх осіб може бути від 2 до 3 в Раді Міністрів і Кабінеті.

3. Знищення військової сваволі шляхом встановлення певних правних взаємовідносин між Урядом і Командуванням. Сувора кара за порушення військовими особами урядових плянів і законів правительства. Зміцнення інститута Державних Інспекторів, як в правнім розумінню, так і практично.

4. Негайне і рішуче розмежування компетенції Кабінету і Директорії, на підставі рівенської умови (між с.-д. і с.-р.), з додатком, виробленим в Чорнім Острові. Директорія в першу чергу негайно поповнюється представниками с.-р. і с.-д."

Соціялісти-революціонери погодились на ці умови, але перед підписанням їх с.-д. відступили назад. Хоч своєю згодою на наведені умови с.-р. і йшли вже фактично на великі уступки — на коаліційний буржуазно-демократичний кабінет (замість коаліції с.-д., с.-р. і с.-д. нез.), проте вони не здавали ще своєї головної позиції — трудового принціпу не годились на урядове проклямування парляментаризму, як основи будівництва УНР, чого настійно домагались с.-д., заявляючи, що без цього не може бути досягнено ні коаліції з українською буржуазією, ні тим більше ласки від антантських держав*). Щоб наочно переконати с.-д. в прихильности робітниче-селянських мас до радянської, трудової форми влади і тим збити твердження с.-д, що немов робітництво і селянство „не хочуть ніяких рад", с.-р. запропонували с.-д. скликати

*) Радіючи з перемоги українського війська над большевиками, „Роб. Газета" писала 25. серпня 1919 р.: „Перемога на нашім боці. VI. Конґрес нашої Партії, що відбувся в Київі в січні цього року, став перед дилемою: диктатура або демократія. Ми зважили всі ‚pro і contra'. Постанова зїзду робітничої партії була за демократію, проти диктатури пролетаріяту. ‚Робітнича партія проти робітничої диктатури — це ж абсурд, це буржуазність', — говорили нам наші ‚ліві' товариші. Многочисленні тоді ‚течії' партії с.-р. посоромились, не встояли перед докорами з боку ‚лівих' за буржуазність і прийняли були ‚трудовий принціп'. Але соц.-демократія показала свою політичну зрілість. Вона глянула в ‚корінь', аналізувала економичне положення України, спосіб продукції і сказала: диктатури пролетаріята на Вкраїні не може бути. Пролетаріят не зможе вдержати власть в своїх руках, коли він ліліпут у порівнянні з великим селянством. Наші ‚ліві' теж бачили цю небезпеку і тому видумали якусь кумедну форму пролетарської диктатури: селянсько-робітничі ради, де дві третини (місць) належить селянам, а одна третина робітникам. Це значить ... творити соціялістичні форми життя без творця, при помочи селянства, яке йде проти цих форм ... Хвилі анархії з Росії залили були Україну, але історія, як ми передбачали, пішла по Марксу, а не по Леніну" ...

негайно (не пізніще 15. серпня) на території, звільненій від большевиків, Трудовий Робітниче-Селянський Зїзд, заявляючи наперед свою готовність на проголошення урядом парляментаризму у випадку, коли Зїзд заявиться проти трудових рад і за парляментарізм. Соціяль-демократи поміркували і категорично одмовились перевірити свою демократичну правовірність таким способом. Натомісць прислали соціялістам-революціонерам (6. серпня) нові „умови", на цей раз вже в формі ультиматума (сказано „отаманська" партія), в якому писали:

„ЦК УСДРП ставить слідуючі умови дальшого співробітництва двох соціялістичних партій у правительстві:

Першою умовою ЦК УСДРП ультимативно ставить визнання правительством, складеним з с.-р. і с.-д. принціпа широкої демократії (загальне, рівне, пряме і тайне виборче право), який надалі стає в основу державної роботи кабінета.

Друге: По загальному виборчому праву мають бути проведені вибори в Народні Радп на місцях і в Центральний орґан Народнього Представництва" *).

Далі йшло повторення пунктів, зазначених в попередній умові (від серпня).

Постановою ЦК УПСР від 7. серпня 1918 р. есери заявили про „цілковиту неприємлемість пакту про чотирьохвостку", про „остаточний перерив переговорів з у. с.-д." і про свій вихід з кабінету „в звязку з кабінетською крізою і демісією Голови Кабінету т. Мартоса". Але потім ... „здались", під спільним натиском с.-д., отаманів на чолі з С. Петлюрою й дрібнобуржуазних партій, які знову зміцнили свої позиції (8).

Одержавши з закордону від своїх партійних товаришів (що відбули саме конференцію в Чехії) і від дипльоматичних місій та посольств інформації і вказівки що до необхідпости негайної зміни курсу внутрішньої політики Уряду УНР, в напрямку проголошення парляментарного ладу і створення коаліційного буржуазно-демократичного правительства (за що закордонні дипльомати обіцяли „безумовно" прихилити Антанту до визнання УНР і підтримки її), соціяль-демократи постановили „не проґавити" слушного часу й пішли, як то кажуть, на пролом. 11. серпня 1919 р. Центральний Комітет УСДРП писав до Центрального Комітету УПСР:

„З огляду на відповідальний момент, коли сучасне загальне положення — як внутрішнє так і зовнішнє рішуче вимагає, щоби Правительство стало на шлях виразної демократичної політики, Центр. Комітет Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії вимагає від Центрального Комітету УПСР обовязати соц.-революціонерів, членів Кабінету, взяти позитивну участь в ухвалі кабінетом не пізніще 12. серпня відозви про загальне виборче право, проект якої сьогодня посилається до ЦК УПСР додатково.

Центральний Комітет УСДРП цим зазначає, що коли б міністри, члени партії соц.-рев., відмовилися прийняти комунікат про загальне виборче право, то Центр. Комітет УСДРП в такім разі доручає міністрам

*) Цей „ультиматум" було підписано членами Центр. Комітета УСДРП — І. Мазепою, Шадлуном, Ф. Романченком і П. Феденком.

digitized by ukrbiblioteka.org

членам партії соц.-демократів самим прийняти ту відозву, беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту" *).

На перший погляд могло би здатись, що на заяву соціяль-демократів повести самостійно намічену політичну лінію, на свою „власну відповідальність", соціялісти-революціонери могли відповісти контр-заявою в тім же дусі, що, мовляв, в разі незгоди с.-д. на виразне декларування правительством принципа соціялістичної революції і радянської форми влади, соц.-рев. доручають своїм товаришам, членам кабінету, „самим прийняти таку відозву" в імени правительства УНР, „беручи таким чином на себе відповідальність за наслідки цього акту". Але відповісти так соц.-рев. не могли і з багатьох причин. Відповідь така значила б збройне повстання проти петлюрівсько-есдеківського уряду, це була в той час річ неможлива. Ще так недавно соц.-револ. закликали селянство і робітництво до підтримки цього самого уряду і одразу повстання — в момент військових успіхів — це було б необачним кроком, авантурою. За соц.-дем., поскільки вони боролись з лівіщими від себе партіями, стояла вся українська буржуазія, стояв сам „головний отаман" з меншими отаманами.

Отже зоставалось тільки два шляхи: або вийти зі складу правительства, розвязати с.-д. руки і самим перетворитись у „відповідальну" чи „не відповідальну" опозицію, або залишитись в уряді, „коректувати" його роботу, в надії на ліпші обставини, які дали б змогу диктувати свою волю.

Соціялісти-революціонери вибрали останнє.

12. серпня було підписано „Погодження" представників Центральних Комітетів українських соціяль-демократів і українських соціялістів-революціонерів. Соціялісти-революціонери згодились на декларування принципу парляментарізму (демократичні вибори до парляменту і орґанів самоврядування) і на коаліційний кабінет (в кабінет мало бути

---

*) В цьому ж листі соц.-демократи вказували на практичні висновки проголошення парляментаризму і давали пояснення що до політики майбутнього „демократичного" коаліційного правительства: . . . „2. Практичні висновки з того оголошення слідуючі: а) вибори в реформовані місцеві орґани самоврядування по загальному виборчому праву негайно після прийняття нового закону про місцеве самоврядування. Суть реформи що до поширення компетенції й обєднання орґанів місцевого самоврядування залишається в силі; б) правительство негайно приступає до розроблення законопроекту про вибори до парляменту на підставі загального, прямого, рівного, тайного і пропорціонального виборчого права.

3. Соціяльні й економичні реформи ЦК УСДРП передбачає в тім же напрямі, що і в декларації правительства, оголошеній в Рівному.

4. Закликання правих (до кабінету) мається зробити по принципу персонального, в числі не більше 2—3 осіб, так що de jure і de facto правительство зістається соціялістичним і веде ту ж політику, що і раніш.

5. В питанні про взаємовідносини правительства та Директорії ЦК УСДРП вважає необхідним: а) складення конституції (про права та відносини правительства і Директорії), б) проведення закону про цівільний лист (для Директорії), в) до видання конституції вважати актуальним правило, що Директорія видає свої роспорядження тільки через відповідні міністерства".

В кінці йшов пункт відносно „розмежування властей військових і цівільних" і боротьби з військовою сваволею.

введено одного або двох правих, решта портфелів ділилась пополам між с.-р. і с.-д.) *).

Цього ж таки дня (12. серпня 1919 р.) було ухвалено Кабінетом Міністрів і оголошено декларацію Правительства УНР, якою правительство заявляло, шо воно кладе в основу державного будівництва УНР принципи широкого демократизму та парляментаризму і пробіцювало негайно перевести вибори, на основі пятичленної виборчої формули, до нових, реорґанізованих орґанів самоврядування, а потім, при щасливіщих обставинах, і вибори до парляменту. 14. серпня Голова Директорії С. Петлюра в листі до Міністра-Президента Б. Мартоса „скріпив" і „затвердив" новий курс політики уряду УНР.

27. серпня сталась „криза" кабінету: президентське місце соц.-дем. Б. Мартоса (який залишався міністром фінансів) зайняв соц.-дем. Мазепа (зостаючись мін. ввутр. справ). В „рескрипті" на ім'я нового премєра, „висока Директорія" вказувала на необхідність реалізації наміченого 12. серпня курсу політики і зокрема на необхідність „закликання до державної праці широких українських демократичних кол", тоб-то утворення коаліційного кабінету.

В акті 12. серпня і в заходах над утворенням коаліційного буржуазно-демократичного кабінету І. Мазепи**) знайшла своє повне завершення перемога соціяль-демократичної політики горожанського миру, „справжнього та щирого демократизму" й пеґації української революції, як соціялістичної, над політикою робітниче-селянської революції і трудового принципу соціялістів-революціонерів. Після такої „перемоги", соц.-дем. заспокоїлись, маючи тверду певність, що українська революція, раз

*) Згадане засідання відбулось в складі с.-р. — Одрини і Арк. Степаненка, с.-д. — Мазепи і Шадлуна, в присутности премєр міністра Мартоса (що до певної міри відограв в ці дні ролю „третейського" судді між с.-р. і с.-д., хоч сам і був с.-д.). В „погодженню" було зазначено і ще кілька точок, шо безперервно фіґурують у всіх попередніх „умовах", „згодах", „постановах" і так далі.

**) Коаліція Мазепи не вдавалась. Відступ українського війська від Київа, перспективи нової втрати території не були заохочуючими чинниками для української буржуазії. Після настійних домагань коаліційного кабінету в час — успіху війська, буржуазія раптом втратила охоту до власти і на всі заходи Мазепи втягти її до правительства, відповідала ухильчивістю. Через це кабінет Мазепи мало чим ріжнився від кабінету Мартоса; склад його був слідуючий: Голова Ради Нар. Міністрів і Мін. внутр. справ — І. Мазепа (у. с.-д.). Мін. зем. справ — М. Ковалевський (у. с.-р.), Мін. фінансів — Б. Мартос (у. с-д.), Міністр праці — О. Безпалко (у. с.-д. Галичанин), в. о. Військ. Міністра полк. Петров, Міністр юстиції і Кер. Мін. зак. справ — А. Лівицький (у. с-д.), Мін. шляхів — С. Тимошенко (у. с.-д.), Мін. нар. госп. — М. Шадлун (у. с.-д.), Мін. здор. і опік. — Д. Одрина (у. с.-р.). Кер. Мін. почт і телеґр. — Паливодa (у. с.-р.), Мін. преси й пропаганди — М. Черкаський (у. с.-р.), Мін. культів — І. Огієнко (у. с.-ф.), Мін. євр. справ — П. Красний (Jüdische Volkspartei), в. о. Мін. освіти Н. Григоріїв (у. с.-р.), Держ. Секр. — Л. Шрамченко (у. с.-р.). Через деякий час в цьому кабінеті стались такі зміни: місце полк. Петрова зайняв, як військ. Мін. полк. Сальський; М. Ковалевський подався в одставку і обовязки Мін. зем. справ якийсь часть виконував, як радник міністерства, Арк. Степаненко (у. с.-р.) на посадах тов. міністрів працювали у. с.-р. І. Часник (мін. преси) і П. Христюк (мін. внутр. справ).

digitized by ukrbiblioteka.org

ставши вже вільно „на шлях, вказаний Марксом, а не Леніном", швдко дійде до своєї остаточної перемоги.

Натомісць зовсім але почували себе соціялісти-революціонери. Ні одно з давніх домагань партії не здійснювалось. Директорія не переформовувалась; персональна політика Петлюри (якого соц.-дем. день-у-день на всі способи вихваляли в своїм орґані, запевняючи, що С. Петлюра є покликаний визволити і сотворити Україну) не знаходила ніякого обмеження. В кабінеті всім керували соціяль-демократи, маючи всі головніщі портфелі в своїх руках й не допускаючи до впливу на політику соц.-рев. (так С. Петлюра ні за що не хотів затвердити на посаді міністра військових справ соц.-рев. О. Жуковського, кандидатуру якого видвигав ЦК соц.-революціонерів). Ніякої конституції не вироблялось. Домагання соц.-рев. про скликання Ради Республики — тимчасового представницького орґану — не задовольнялось. Соціялісти-революціонери бачили, що гублять всякий вплив на нетлюрівсько-есдеківську політику.

7.—9. вересня (1919.) відбулась у Винниці районна конференція УПСР*). Питання сучасного менту викликало бурхливі дебати. На жаль, конференція „не вдалася": між членами її не було не то що єдности, але навіть сталої більшости: правиця, центр і лівиця були майже рівними по числу голосів.

Правиця конференції обстоювала позицію більшости Центрального Комітету — необхідність визнання принціпу парляментарної демократії (вказуючи па те, що при аґрарному характері країни, при малій чисельности пролетаріяту, при малорозвиненій промисловій індустріяльній продукції являється утопічним стремління до переведення соціялістичної революції, — отже зайвим являється пролетарська диктатура і вистарчаючим — парляментарна демократія); лівиця обстоювала постанови січневої партійної конференції (вказуючи на те, що диктатура працюючих потрібна і необхідна з чисто практично-адміністративних міркувань, незалежно від характеру української революції й соціяльно-економічної структури України, — і одмежовуючись від комунізму); центр (Селянська Спілка) став на роздоріжжі: в „принціпі" він був за „трудовий принціп" — селянську диктатуру, в „практиці" — за парляментаризм (сподіваючись, що і при парляментаризмі селянство матиме потрібний вплив на державну владу і політику).

Відповідно до зазначеного поділу конференції на „течії", було внесено і три резолюції по біжучому політичному моменту.

Першу резолюцію (лівиці) вніс Н. Петренко (про орґанізацію влади). Ось її зміст:

„1. Радянська комуністична політика підчас свого панування на Україні цілком зруйнувала старі форми (влади) на місцях і знищила бувші до того часу апарати народнього (земського) і міського самоврядування, а також і всі старі місцеві орґани центральної влади. Натомісць за сім місяців свого панування комуністи розпочали будівництво місцевих орґанів влади в нових формах, на радянському принціпі, поклавши також своєю метою обєднання в одному апараті керування як технично-господарськими, так і адміністративно-політичними місцевими справами.

*) В склад Президії Конференції в числі инших входили: Д. Одрина, Л. Христюк, Л. Шрамченко.

2. Необхідність обеднання місцевої влади в одному орґані, при певному, звичайно, розмежуванню сфер компетенцій влад — загально-державного і місцевого значіння, — диктувалась не лише теоретичними міркуваннями чи особливістю комуністичної політики, а в значній мірі практичними вимогами орґанізаційної роботи, а саме: бажанням усунути відірваність центра від периферії, уникнути безсилля влади на місцях, усунути паралелізм в роботі і всю плутанину, яка утворилась наслідком історичного ріжноманітного напластування старих орґанів влади на місцях. Потреба ‚единства' влади на місцях вияснювалась ще до захоплення влади комуністами на селянських зїздах, на зїздах діячів народнього самоврядування і на зборах партійних товаришів, особливо тих, що безпосередньо стояли на місцях у влади, біля практичної роботи. Ці спостереження, а також розуміння нового характеру II. Української Республики, що перенесла центр боротьби з площі національно-політичної в бік соціяльно-економичний, примусило Конференцію 28. I. 19 року, а також і Центр. Комітет Партії, визнати колективізм в орґанізації місцевої влади і стати на ґрунт Трудових Рад, з функціями не лише господарчого, але й адміністративно-політичного характеру.

Події оставніх шости місяців показали, що боротьба трудового селянства проти комуністично-окупаційного уряду, як проти диктатури одної комуністичної партії, національно-чужої і ворожої, йшла у всякім разі не по лінії боротьби з радянською владою, як певною формою влади, а навпаки — льозунґ: ‚хай живуть дійсні ради селян і робітників!' — був одним із льозунґів повставшого селянства.

3. Така радянська платформа трудового селянства не виявляє будь якого комуністичного змісту, чи взагалі анархо-большевицьких настроїв, а навпаки — в розумінні трудового селянства уявляється, як притягнення місцевої людности до праці, як реалізація всіх тих урядових льозунґів, що проголошували орієнтацію на власні сили і перенесення соціяльної бази в бік трудового селянства, а все це свідчить про здорову тенденцію селянських мас роспочати, нарешті, спільними колективними силами, в формі проклямованих раніш трудових рад, налагодження пляномірного відбудування місцевого господарського, економичного і громадсько-політичного життя.

Виходячи з вищезазначеного і беручи також на увагу, що соціяльно-революційна боротьба не скінчилась, а ріжні реакційні елементи в середині УНР підіймали й підіймають голову, конференція УПСР визнає, що:

I. Необхідність утворення колективних клясових орґанів влади — Трудових Рад — диктується як міркуваннями практичного, так і програмово-принціпового характеру. Практична робота по налагодженню місцевого життя вимагає ‚единства влади', усунення колізії між представниками військової і цівільної влади на місцях і забезпечення від тої військової диктатури, котра вже раз себе здіскредитувала. Реставрація зруйнованих в кінець апаратів земського і мійського самоврядування з практичного боку является коли не цілком неможливою, то у всякім разі затяжною і, крім того, недоцільною, особливо, коли мати на увазі майбутню перебудову нинішнього адміністративного поділу України з ‚губерній і повітів' на ‚землі і волости'. Крім того, реставрація земських і мійських самоврядувань, вибраних що в 1917 році з уповноваженнями лише до 1. січня 1918 року, означала б покликання до життя формально безправних і фактично відірваних від політичного життя останнього часу орґанів влади.

Все це говорить за необхідність, чисто в практичних цілях, негайного утворення апарату единої місцевої влади, в формі Трудових Рад, а також за те, що не минула ще потреба в клясових колективних орґанах (влади), котрі забезпечували б нормальний хід соціяльно-економичного будівництва Трудової Української Республики, були б на місцях міцною базою для центрального соціялістичного уряду і ґарантували б конечну перемогу як в боротьбі з комуністичною диктатурою, так і з денікінсько-добровольчою й иншою контрреволюцією, котра загрожує і національним і соціяльним здобуткам працюючих мас України."

Друга резолюція, внесена І. Лизанівським, мала такий зміст:

„Беручи на увагу внутрішне відношення, як також заграничне Української Народньої Республики, Конференція УПСР, зібрана у Винниці 7.—9. вересня,

digitized by ukrbiblioteka.org

визнає, як необхідність в боротьбі за Українську Республику і за закріплення всіх її соціяльно-економичних і політичних основ на користь трудових мас, при сучасних обставинах станути на парляментаризм з пятихвосткою, що має в сучасний мент лягти в основу державного будівництва. Орґанізацію влади на трудовім принціпі мав бути положено в основу максімальних домагань, тому що клясова влада трудящих має закріпити соціялістичний устрій і знищити капіталістичний."

Нарешті, третій проєкт резолюції, внесений О. Щадиловим (Головою ЦК Всеукр. Радп Сел. Депутатів) був такий:

„Районна Конференція УПСР, розглянувши і обговоривши справу про основу будування УНР, твердо стоїть на постановах попередньої Конференції від 27. І. 1919 р. і надалі залишається на трудовому принціпі будови УНР.

Але з огляду на обєктивні умови сучасного менту і (зовнішні) умови, в яких перебував УНР, а також зважаючи на те, що програм партії не змінений. Конференція признає пятичленну формулу виборів до парляменту і в реформовані органи місцевого самоврядування."

Після голосования цих резолюцій, ні одна з них не одержала більшости. Врешті погодились на тому, що прийняли (більшістю 33 голосів, проти 3, при 1 утрамавш.) резолюцію О. Щ а д и л о в а з додатком П е т р е н к а й Ч е р к а с ь к о г о, який (додаток), повторюючи в скороченій формі мотиви, виложені в другій частині проєкту наведеної вище резолюції Н. Петренка, кінчався словами, що конференція визнає „необхідність утворення на місцях клясових орґанів влади — Трудових Рад", „складених по принціпу соціяльному, з представництвом від працюючих шарів людности України". Додаток цей ясно суперечив тій частині ухваленої резолюції О. Щадилова, яка говорила про демократичні вибори до реформованих орґанів самоврядування. Таким чином, конференція немов би висловилась за демократичні вибори до центрального представницького орґану Республики (парляменту) і за орґанізацію влади на місцях на основі трудового нриниіну. Переголосувати резолюції ще раз, в остаточній їх редакції, не було можливости. Лівиця протестувала проти „неправильного" голосования, але більшість не хотіла вже переголосовувати прийнятих резолюцій*).

Так конференція і не розвязала поставленого перед нею питання, не намітила виразної політичної лінії для партії. Центральний Комітет (поповнений на конференції) немов би дістав санкцію па вчинені ним акти (і зокрема на „парляментарний" курс політики), одначе партія почувала себе „не в своїх". Місцеві орґанізації (зокрема і головним чином камянецька) виявляли незадоволення „щиро-демократичним" курсом політики Центрального Комітету і вимагали „возстановлення" в правах

*) Крім цієї резолюції, конференція винесла ще кілька постанов по питаннях біжучого характеру: 1) про скликання Демократичної Ради з функціями парлямента (в цілях „припинення особистої політики і контроля в справі державного будівництва"), 2) про необхідність утворення єдиного соціялістичного революційного фронту і леґалізації усіх тих українських і не-українських соц. партій, які стоять на ґрунті самостійности України. 3) про боротьбу з військовою диктатурою і отаманством, 4) протест проти еврейських погромів, 5) домагания слідства над вбивцями коменданта повстанського загону с.-р. Я. Діяченка, 6) про недопустимість яких би то не було територіяльних уступок Польщі, особливо на рахунок Галичини, 7) про необхідність енерґійного переведення земельного закону Директорії в життя і відповідної реорґанізації апарату Міністерства Земельних Справ.

„трудового принципу“ *). Частина членів Центрального Комітету Партії (Н. Петренко, Т. Черкаський, І. Часник) також вимагала перегляду рішень конференції, що до трудового принципу. Партія переживала тяжкий час внутрішньої кризи. Виразної політичної лінії не було і соц.-дем. мали підставу обвинувачувати соц.-революціонерів в „шатости“, „непостоянстві“ (в чому соц.-рев. перед тим з великим успіхом обвинувачували соц.-дем.).

„На засіданні представників соціялістичних комітетів, — писала „Роб. Газета“ 16. жовтня, — представники українських есерів заявили, що вони ‚проти демократії‘.

Ми знаємо, що є в партії соціялістів-революціонерів (і в Центр. Комітеті) поважні особи, яким буде незручно чути і читати про ці витівки. Але що ж поробиш? Факт.

Вони іменем ЦК УПСР заявили, що демократії прийняти не можуть. Вони, бачите, за диктатуру, хоч би тимчасову . . . за ‚диктатуру трудових мас . . .‘. Де-хто ‚не додумався до краю‘ і мріє про ‚диктатуру селянства‘.

З другого боку соц.-рев, підписують акти про загальне виборче право. Де ж виступає справжній ЦК? чи проти демократії, чи за демократію? Це ж панове, не політика соціялістів . . .“.

Та поволі партія знову почала навертатись на свій справжній шлях — шлях робітниче-селянської революції.

Соціяль-демократи ж послідовно йшли все більш і більш в бік „чистого“ демократизму. 9.—13. вересня відбулася у Відні конференція членів УСДРП (В. Винниченко, Б. Матюшенко, П. Дідушок, М. Порш, В. Левинський, В. Мазуренко, Крутій, І. Калинович і С. Вікул), яка ухвалила резолюцію про вихід соц.-демократів з уряду **). Центральний Комітет Партії, обговоривши резолюцію, одкинув її, зазначивши, що вихід с.-д. із кабінету був би шкідливим кроком „в сучасний момент важної боротьби з Денікіном“. Загальні збори камянецької орґанізації УСДРП (з участю евакуованих с.-д. і членів ЦК Партії та уряду), які відбулись 12. жовтня (під головуванням В. Чеховського), своєю більшістю приєдналися до позиції ЦК Партії.

Вертаючись ще раз до питання про радянську форму влади на Україні, „Роб. Газета“ 25. жовтня писала:

„За українськими ‚совдепами‘ пролетаріят і селянство не піде так само, як і за російськими. Тут, як вже вказано, діло не в назві, а в системі. Коли ми,

*) В той же час (вересень—жовтень) Партія мобілізувала всіх своїх членів для роботи на фронті і в провінції — в селах і повела широку організаційну роботу. В справі питання про форму влади ЦК Партії звернувся до місцевих організацій з спеціальним обіжником (No 2, від 31. жовтня 1919 р.), в якому прохав місцеві орґанізації повідомити Комітет про їхні та місцевого робітниче-селянського населення погляди на справу орґанізації влади.

**) Між иншим, члени конференції В. Винниченко і В. Левинський разом з иншими виступили рішучими противниками радянської влади (пропозицію про визнання радянської форми влади було внесено В. Мазуренком). В. Левинський обстоював парляментаризм, Винниченко — трудовий принціп. Більшість зібрав Левинський з М. Поршом (останній особливо гаряче обстоював „демократизм“).

digitized by ukrbiblioteka.org

замість цієї ідейної каші, яку підносять нам наші ліві групи, звернемось на фронт, то бачимо слідуюче: босе козацтво, народ бється з Денікіном. Той же босий козак бився з большевиками ... Невже ж то він бється за новий терор, за нові совдепи? Ні, він бється за демократію, а не за большевизм великий і маленький ...

Ті самі, що носяться з ‚трудовим принципом', ті, що ‚поділяють соціяльну платформу комуністів', — всі вони силою обективних обставин мусять орієнтуватись на демократію" ...

А ще через днів кілька та ж сама „Роб. Газета" (No 532, 5. листопада 1919 р.) повчала с.-р.:

„Трудовий принціп, як метод і средство соціялізації народнього господарства, є карикатура, шкодлива й непотрібна, на справжній правильний перехід до соціялізму. Трудовий принціп на Вкраїні є ніщо инше, як панування економичнореакційного селянства, з яким до соціялізму не так уже легко йти, як думає ‚Трудова Громада' ... Коли лишень селянство візьме в свої руки землю і закріпиться на ній, то весь революціонізм з селянства спаде, як спадає в Дніпрі вода після весняного розливу."

Такими „ультра-революційними" міркуваннями праві українські соц.-демократи обґрунтовували свій нестримний потяг до коаліції з буржуазією. А тим часом всюди панувала реакція, для якої навіть коаліційне правительство було заліве.

23. Загострення відносин з галицькою диктатурою. Відносини між урядом Наддніпрянщини і галицьким Секретаріятом зіпсувались, як ми вже зауважували, ще з часу перебування уряду Директорії в Рівному — формування Кабінету Б. Мартоса й повстання Оскілка. Пізніше, в часі перебування уряду в Галичині, вони ще погіршились. Таки напружені відносини між двома урядами виростали на ґрунті неоднакової їх соціяльної структури. Галицький уряд був типовим міщанським, дрібнобуржуазним і через те навіть політику соц.-демократів і Петлюри вважав большевицькою. У себе дома, в Галичині він вороже ставився до руху робітництва та селянства і поборював галицьких соц.-демократів. До чого доходила буржуазна заскоруалість галицького уряду, видно між иншим, з заборони Державним Секретаріятом галицькому робітництву сформувати залізничий робітничий полк, зробленої в той час (24. травня, 1919 р. в Станиславові). коли польська армія вже оточувала Станиславів і загрожувала зайняти рештки галицької території, що ще залишалась під владою Секретаріяту. Показчиком неприхильного відношення його до правительства наддніпрянського може служити ще такий факт: коли Поляки захопили майже всю територію Галичини і притиснули галицьких Секретарів, на чолі з диктатором Петрушевичем (на цю посаду Петрушевича посадили Секретарі в червні місяці) відійти до Заліщиків, галицький уряд, не маючи великого бажання відступити з військом на територію Наддніпрянщини, просився до Румунів (Румуни, що були в спільці з Поляками не задовольнили цього прохання Диктатури).

Перейшовши на територію Наддніпрянщини (в першій половині місяця липня), галицький уряд поставив своєю ціллю зберегти свою юридичну й фактичну (поскільки це можна було досягти на території Наддніпрянщини) самостійність і незалежність (від уряду УНР). Диктатор Петрушевич не вірив в справу державного відродження Великої України і через те хотів мати вільну руку перед „великими

державами“ в одстоюванню державної самостійности свого „галицького князівства“, як говорили галицькі соціяль-демократи. Тому він не хотів випустити з своїх рук і проводу над галицьким військом, що перейшло на територію Великої України. Отже про якесь зближення, щиру співпрацю Петрушевича з урядом УНР не можна було й думати.

Правительство УНР, разом з галицькими соц.-демократами, зовсім не поділяло „самостійницьких“ тенденцій Петрушевича. Соціялісти-революціонери й соціяль-демократи поставили домагання „фактичної злуки“ обох республик, тоб-то, в першу чергу — обєднання під одним проводом армії обох республик і спільної закордонної політики. Диктатура мала бути знищена (Петрушевичеві при певних умовах могли дати змогу вернутись в склад Директорії), а для керування галицькими справами (поскільки вони мали місце підчас перебування Галичан на території Наддніпрянщини) мало бути утворене міністерство по справах західної области УНР. В галицькому війську малось ввести інститут державної (політичної) інспектури, що вже істнувала в наддніпрянській армії.

В цім напрямі й було поведено роботу, на перекір диктаторові Петрушевичеві. галицьким „отаманам“ і наддніпрянським буржуазним колам. Що до цих останніх, то вони перевернулись у великих галицьких „самостійників“. Ще в червні місяці камянецькі соціялісти-федералісти ухвалили резолюцію в справі взаємовідносин між Галичиною і Наддніпрянщиною. В цій резолюції, всупереч своєму „федералізмові“, вони заявляли про своє небажання „федеруватись“ ... з Галичиною. З огляду на те, що Галичина „підготована до самостійного державного життя“, говорилось в резолюції, федералісти домагаються „незалежности Зах. Обл. УНР в її внутрішній та зовнішній політиці“. Федерація з Галичиною відкладалась до того часу, коли Наддніпрянщина також „підготовиться“ Оскілками, Балбачанами, Скоропадськими до „самостійного державного життя“.

Не зважаючи на протести й обурення „соборної“ буржуазії, 9. липня було встановлено Міністерство по справах З. О. УНР. С. Вітика (члена президії Трудового Конґреса, с.-д.) було призначено міністром. Диктатор Петрушевич порахував це за особисту для себе образу. Відносини ще дужче загострились. С. Петлюра, Головний Отаман, домагався підпорядкування Галицької Армії собі; соціялістичні партії домагались поширення державної інспектури на неї. Міністерство фінансів (в звязку з цим, чи без цього) затримувало безпосередню видачу Галицькій Начальній Команді коштів на утримання армії. У відповідь на ці заходи Начальна Команда Галицької Армії повела свою оперативну і постачанську політику. Без згоди міністерства земельних справ і народнього господарства тилові комендантури галицької армії забірали в бувших поміщицьких маетках хліб: цілі повіти в тилу брала комендантура в своє „посідання“, ігноруючи місцеву владу українського наддніпрянського правительства.

С. Вітик, Б. Мартос і Сіяк (комендант галицького залізничого робітничого полку, що влився в склад наддніпрянської армії ще до переходу галицького уряду до Камянця) стали центрами безпосередньої боротьби з боку галицької Диктатури. (Боротьба „літературна“

digitized by ukrbiblioteka.org

лежала на обовязку гал. радикала д-ра О. Назарука). Усунення цих осіб з їх провідних місць, арешт Сіяка було виставлено передумовою для поліпшення відносин. Через якийсь час галицькій Диктатурі було зроблено цю уступку: Н. Мартоса попросили податись „на відпочинок“ (на його місце поставили більш підходящого для галицької буржуазії І. Мазепу), вітиківське міністерство скасували вітиківську „Боротьбу“, — припинили; Сіяк не був розстріляний Петрушевичем тільки через те, що зумів (хоч і з великими труднощами) втікти.

Але всі ці „реформи“ та „кабінетські кріси“ не поліпшили відносин і не могли поліпшити. Галицькі політики, що купчились коло Диктатора, почували себе весь час незадоволеними: скаржились, що їх „обдурено“, що, замість зміни цілого курсу політики уряду й складення нового, буржуазного, поставлено на місце одної неприємної особи (Мартоса) другу, так само неприємну (Мазепу). В своїй пресі вони безперестанно лаяли наддніпрянське правительство за його „безладну політику“ і за „нездатність налагодити управління краєм“, підхвалюючи в той самий час ріжних денікінців (під прапором преклонення перед їхнім „фаховим“ досвідом).

Ці постійні непорозуміння шкідливо одбивались на фронті, нервували суспільство, гальмували Мазепі справу утворення коаліційного кабінету (праві кола задовольнялись коаліцією з Петрушевичем). Соціялістичні-революціонери попробували були ввійти в порозуміння з галицькими радикалами (Макухом, Когутом й иншими) в справі ліквідації диктатури, але радикали були зовсім иншої поглядів, віж галицькі соц.-демократи і, погоджуючись „в засаді“ з необхідністю скасовання диктатури, практично підтримували її (покликаючись на те, що не можна зібрати кворума Виділу Національної Ради З. О. УНР, який тільки, на думку радикалів, і мав право скасувати диктатуру).

Питання не можна було ніяк розвязати; його можна було тільки розрубати. Але розрубувати ніхто не одважувався (крім С. Вітика). Кабінет І. Мазепи, під впливом неудач на фронті, зробився більш уступчивим: диктатура, з ріжних причин, — більш непримиримою*).

24. Відносини з еврейською демократією (боротьба з погромами). У відношенню еврейської демократії до національно-державних змагань українського народу не можна добачити специфічної ворожости, як то прийнято вважати в деяких українських правих колах. Навпаки, треба підкреслити, що загалом вся еврейська демократія — від правіщих аж

*) Загалом же, по-за офіційними стосунками, відносини між Галичанами й Наддніпрянцями були цілком добрі. Багацько галицької інтеліґенції стало до праці в міністерствах та в комісаріятах на провінції. Відносини між галицькими й наддніпрянськими козаками були якнайкращі. Відносини між галицьким військом і населенням (селянством) були також гарні; спочатку населення поставилось до галицьких жовнірів з де-яким недовіррям, але потім швидко (в великій мірі через відповідну аґітацію українських соціялістичних партій, а також дякуючи посередництву між козаками і населенням спеціяльних представників міністерства внутрішніх справ, прикомандірованих до галицьких частин на початку їх перебування на Наддніпрянщині) звикло до них і відносилось з прихильністю; селянам імпонувала дісціплінованість галицького війська, і вони шанували його за „порядок“. З наддніпрянської преси багацько прихильних до галицької демократії статтей містила „Трудова Громада“ (орґан с.-р.).

до комуністичних партій — ставилась до національно-визвольної української боротьби співчуваюче. В цім вона дуже сильно і вигідно відріжнялась від засліпленої московським шовінізмом російської інтеліґенції та перебуваючих під її впливами буржуазних і робітничих російських кол на Україні. Конкретні прояви цього загального співчутливого відношення були, звичайно, ріжними з боку ріжних ґруп, в залежности від клясово-політичного характеру тих ґруп. Комуністичні, радянські еврейські партії боролись проти Директорії і натомість підтримували українських комуністів в їх національних домаганнях, поставлених до радянського уряду. Праві еврейські партії й помірковані соціялістичні (меншевицького толку) підтримували Директорію і боролись з радянським урядом України. Коротко кажучи, відношення еврейської демократії до того чи иншого українського уряду в основі в значній мірі определялось тими самими причинами, що і відношення ріжних українських політичних партій та перебуваючих під їх впливами робітниче-селянських мас.

Коли з боку еврейської демократії і виявлялась часом немов би загальна неприхильність до Уряду УНР, то завше тільки в наслідок погромів, від яких правительство УНР не в силі було ґарантувати еврейське населення. Давня ворожість деяких ґруп українського населення до „жида", — ворожість (що виростала на ґрунті соціяльно-економичних відносин і підтримувалась політикою старого царського режиму), під впливом злочинної аґітації реакційних елементів (від яких не могла увільнитись українська республиканська армія), вибухала, в обставинах горожанської війни, в формі погромів еврейського населення. Та обставина, що склад Армії УНР постійно мінявся, що армія раз-у-раз переходила з місця на місце, що вона була дуже часто голодна і завше в своїй більшости обірвана та боса, що в армії служило багацько старих реакційних старшин, — все це не давало правительству УНР можливости виховати армію чи хоч ввести в ній потрібну карність, яка ґарантувала населенню непричастність армії до погромних ексцесів. Зрештою, все це добре розуміла й еврейська демократія, і через це та її частина, яка, по своїм клясово-економичним інтересам чи соціяльно-політичним переконанням, була споріднена з тими українськими ґрупами, які творили УНР, ніколи не одмовляла в прихильности і підмозі українському республиканському правительству, вгамовуючи в собі гірке почуття заподіяної погромами кривди, обурення, гніву.

Поворот (в червні місяці) на Наддніпрянщину українського республиканського війська ознаменувався кількома погромами еврейського населення, вчиненими почасти військовими частинами, почасти ріжними бандитами. В Камянці, Городку, Смотричі і в инших містечках було пограбовано еврейське населення, було забито десятки Євреїв *).

Правительство ще в Рівному (в квітні місяці) звернуло увагу на те, що якісь невідомі особи ширять між населенням і військом погромні проклямації і то ті ж, разом з міністром еврейських справ, повело рішучу боротьбу з погромною аґітацією. Війську Дієвої Армії було видано 10. квітня наказ — „всіх, хто тільки провадитиме погромну аґітацію

*) За вчинення погрому в Городку і Смотричі було розстріляно українським військом 24 злочинці, спійманих на гарячім вчинку.

digitized by ukrbiblioteka.org

проміж козаками, затримувати і негайно віддавати до надзвичайного суду". В наказі (підписаному т. в. о. Наказного Отамана Мильникон і за Нач. Штабу Дієвої Армії Сінклером) пояснювалося, що погромну агітацію ведуть ріжні провокатори з метою знищення Української Народньої Республики. В Камянці знов було помічено, що між військом ширяться погромні проклямації того самого змісту, що й в Рівному. Ясно було, що хтось погромну агітацію має за свій фах. Хто ж саме?

„Робітнича Газета" відповідала на це питання такою здогадкою:

„Чи не криється вся ця справа в тій уставові при Дієвій Армії, де тепер знову служить знаменитий прислужник Оскілка, Шапула, відомий садист, у якого в Рівному був електричний стілець для допитів. Тільки Шапули та їм подібні, усунуті тоді з посад, а тепер знов прийняті якимсь невидимим родом на службу, можуть піти на таку гнусну і ганебну провокацію, випускаючи погромні відозви. Провокаторська рука мусить бути відрубана. Або народне демократичне й соціялістичне правительство, або погровщики Шапули."

Вказівка „Роб. Газети" ва контр-розвідку при Штабі Дієвої Армії мала рацію. Не тільки в контр-розвідці, але і взагалі серед військових „отаманів" було чимало відомих погромщиків: Паліенко, Симоненко, Біденко, Козирь-Зірка і так далі. Прямим обовязком вищих військових властей було, що найменше, садовити отаманів-погромщиків до вязниці. Одначе військові власти не виявляли особливого завзяття в боротьбі з погромщиками-отаманами. Так, на домагання правительства названі вище перші три отамани були заарештовані і посажені до камянецької вязниці, але через деякий час їх випущено без предявлення обвинувачення. Старшинський склад української республиканської армії мав в собі багацько старих царських та гетьманських реакціонерів, і з їхнім отруйним впливом трудно було правительству боротись, тим більше, що ще з перших днів істнування Директорії військо було відлалене від правительства і весь час, не зважаючи на введення Інституту Державної Інспектури, творило „автономну" „отаманську" орґавізацію*). Соціялістам-революціонерам коштувало багацько труду добитись введення політичної інспектури в армії і таким чином взяти хоч під частковий контроль правительства армію. Введення державної інспектури ріжні „отамани" зустріли надзвичайно вороже: деякі з них просто не пустили інспекторів до своїх частин. Мотивували своє обурення тим що, мовляв, інспектура ображає їх, як ознака недовірря з боку правительства і що вона підриває авторітет старшин у війську, отже і карність війська, і так дал. Але немає сумніву, що головною причиною ворожости було небажання коритись політичному контролю, який вязав „отаманам" руки, як у випадку ріжних „переворотів", так і . . . в погромній їхній діяльности. Все ж інспектура, як ми вже сказали вище, була введена і дуже прислужилась до спинення погромної діяльности ріжних „отаманів"**).

*) Так в ґазеті Штаба Дієвої Армії „Україні" було вміщено (в No 34, за 21. вересня 1919 р.) передову статтю „единий вихід" цілком погромного характеру. Ґазету було потягнуто за вміщення цієї статті до карної відповідальности.

**) На чолі Державної Інспектури стояв Кедровський (с.-р. за часів Центральної Ради, безпартійний, знов с.-р. і знов безпартійний, за часів Дврек-

Правительство Мартоса і Мазепи (і соціялістичні партії — с.-р. і с.-д.) безупинно боролись проти погромів. Газети були переповнені статтями, направленими проти погромщиків. 18. серпня Рада Народніх Міністрів ухвалила, по докладові Міністра еврейських справ К р а с н о г о, 1. видати до населення відозву від правительства в справі погромів; 2. запропонувати Головному Отаманові Війська видати наказ Дієвій Армії, щоби „командірів окремих військових частин, починаючи з молодших і до вищих, винуватих в бездіяльности або допущенні погромних ексцесів, негайно заарештовувати, як зрадників Батьківщини, і віддавати під надзвичайний військовий суд з самою суворою відповідальністю, включно до кари на смерть, і щоб розправлятись з погромними аґітаторами і ріжними погромними бандами залізною рукою“; 3. „скласти негайно особливу урядову комісію з найширшими уповноваженнями для розслідування і боротьби з погромами“, яка „повинна виїхати на фронт“ для розслідування погромних ексцесів на місці; 4. запропонувати управлінню преси й інформації найширше розвинути діяльність проти погромної аґітації.

Зазначені Радою Міністрів заходи було переведено в життя. Правительство звернулось з спеціяльною відозвою до населення, в якій повідомляло про свої заходи, направлені на боротьбу з погромами, і закликало українське населення остаточно побороти погромні події, котрі руйнують країну і ставлять існування Республики у велику небезпеку, а еврейське — до мирного співжиття з українським і спільної оборони Республики*). Головний Отаман Республиканського Війська (С. Петлюра)

торії); він орґанізував всі апарати Інспектури, закликавши до праці переважно соціялістів — с.-д. і с.-р.

*) Наводимо уривок з цієї відозви: „Соціялістичне правительство, котре стоїть на чолі Республики, веде разом з Головним Отаманом Петлюрою рішучу боротьбу з погромами. Для розслідування всіх погромних подій, погромної аґітації та передачі винних до надзвичайного військового суду, утворена Особлива Слідча Комісія з широкими правами. У комісію входять також представники еврейської демократії. В армії заведено важливий Інститут Державних Інспекторів, котрий енерґійно бореться з погромами і погромними елементами в армії. Останній з ї з д і н с п е к т о р і в приєднався до пропозиції еврейського міністерства, щоб міністерство це мало своїх представників при Інспектурі. Головний Отаман видав низку наказів, у котрих він вимагає знищення в пні всякої спроби до погромів ... Надзвичайний військовий суд виніс ряд смертних вироків — багато погромщиків вже розстріляно ... Правительство готове активно допомогти Всеукр. Центр. Комітетові при євр. міністерстві в справі допомоги постраждавшим від погромів ... Як тимчасову допомогу, асіґновано з державних коштів більш двадцяти міліонів гривень. — Уряд твердо стоїть на ґрунті закону про національно-персональну автономію і готовий допомогти повному здійсненню її в житті. Єврейське населення активно підтримує УНР. В цілому ряді деклярацій всі еврейські політичні партії висловились за цілковиту самостійність України. Єврейська демократія на чолі з Бундом, Обединанцями, Поале-Ціон і Фолькс-Партай підтримує народне правительство; представники названих партій входять в Раду Єврейського Міністерства; еврейська демократія має своїх визначних діячів на відповідальних посадах у міністерствах“ ... Вказавши далі на поширення погромних настроїв в большевицькому війську і на зменшення їх в українській армії, а також на те, що в рядах галицької армії бється багацько жовнірів Євреїв, правительство закінчувало закликом до еврейських громадян: „Памятайте, що єдина для вас путь — це путь мирного співжиття з українським народом, котрий мусить бути і буде самостійним і ні від кого незалежним. Памятайте, що путі українського і еврейського народів тісно звязані і мають за собою триста років

digitized by ukrbiblioteka.org

звернувся до війська в спеціяльною відозвою, в котрій складав вину за погроми на ворогів УНР, зокрема на большевиків (які немов би навмисне, підкупали злочинні елементи, орґанізовували єврейські погроми в тилу української армії), повідомляв про те, що єврейські політичні партії стоять на ґрунті української державности, що єврейське населення допомогає українській армії, піклуючись про ранених козаків, і закликав до рішучої боротьби з погромщиками і до братерського співжиття двох народів. „Кара на смерть мусить упасти на голову погромщиків і провокаторів, — писав Петлюра. — Більше карности й дисціплінарности я вимагаю від вас (старшин і козаків) в цьому відношенню, щоб ні один волос не впав з голови невинного. З Богом на велике і святе діло визволення народів з ярма большевицького!“ *) Головна Команда Війська УНР також видала наказ про сувору боротьбу з погромщиками**)

знущання і гніту над ними російського царизму. Як рівні громаляне республики, захищайте разом з українським народом вашу спільну батьківщину. Хай живе Самостійна УНР! Хай живе братерське і рівне співжиття українського і єврейського народів на Україні! Хай живе нац.-перс. автономія! Хай живе зєднання робітництва всіх націй на Україні! Хай живе соціялізм! Голова Р. Н. М, Б. Мартос. Нар. Міністр Євр. Справ П. Красний. Камянець-Подільський-Серпень, 1919 р.“

*) Відозва Головного Отамана від 27. серпня 1919 р.

**) Наводимо тут цілком цей документ: „Наказ Головної Команди Війська. УНР 26. серпня 1919 року, ч. 131. — Українське хоробре військо, скуте національною свідомістю свого великого визвольного завдання, освячене кращими заповітами своїх прадідів, непереможно й швидкою ходою посунуло вперед, до кращої долі, здобуваючи її своєю і вражою кровю. Самою історією судилося нашому славетному козацтву принести на своїх байнетах волю й щастя своїй рідній землі і всім тим, хто на ній з давніх давен мирно оселився. А бандити всього світу, спіймані на гарячому вчинку, — большевики, наче б ті полохливі злодії, нестримано тікають на північ, в свій темний закуток. Проте на вільній, але занапащеній нашій землі ще залишився сморід конаючого звіря-ворога. Йому було мало чесної крови воїнства, — йому захотілося ще крови невинної, ні в чому неповинного населення. Темні люде — чорносотенці і червоносотенці — (одна зграя), ріжні провокатори, кинувши зброю, повилазили зі своїх закутків і роспочали ганебну працю на иншому ґрунті. Вони завзято снують своє ганебне павутиння провокації, викликаючи погроми єврейської нації і часом підбурюючи на це страшне діло і деякі несталі елементи нашого війська. В такий спосіб вони хочуть оплямити перед усим чесним миром нашу боротьбу за волю і загубити нашу національну справу. Старшина й козацтво! Час нам знати, що єврейство, так само як і більшість нашого українського населення, зазнало лиха від большевицько-комуністичного навалу і зрозуміло вже, де правда. Найкращі єврейські партії, як ось: ‚Бунд‘, ‚Об'єднанці‘, ‚Поале-Ціон‘, ‚Фолкс-Партей‘, рішуче стали на бік Української Самостійної Державности і руч-об-руч з нами працюють на користь їй. Час вже зрозуміти, що мирне єврейське населення — їхні діти, їхні жінки, так само як і ми, — були зневолені і позбавлені своєї національної волі. Йому нікуди йти від нас, воно залишається з нами з давніх давен, поділяючи з нами долю й недолю нашу. Лицарське військо, що несе всім націям України братерство, рівність і волю, не повинно спокійно слухати всяких пройдисвітів і провокаторів, жадаючих людського ниса. Так само воно не може спричинитися до тяжкої недолі Євреїв. Хто ж допускається такого тяжкого злочину, той є зрадником і ворогом нашого краю і мусить бути усунений від людського співжиття. Старшина й козацтво! Весь світ дивиться і не надивується на ваші визвольні подвиги. Не плямуйте ж їх, хоча б і випадково, ганебним ділом і не завдавайте нашій Державі пекучого сорому на весь світ. Наші численні зовнішні і внутрішні вороги вже використовують погромні події; вони вже тичуть

Особлива Слідча Комісія по справах погромів приступила до розслідування погромних ексцесів. В парі з цими заходами йшла матеріяльна допомога постраждавшому від погромів єврейському населенню. 30. липня 1919 р. асіґновано з коштів державної скарбниці на допомогу єврейському населенню міст і містечок 11.460.000 гривень; 24. жовтня на ту саму потребу — 20 міліонів гривень.

Всіми цими заходами, викликаними, безумовно, щирим бажанням правительства і українських соціялістичних партій покласти край ганебним погромам, було досягнуто багато. Погроми, як такі, як масове грабіжництво і вбивство єврейського населення, припинились. Відбувались ще тільки окремі погромні ексцеси, які чинились почасти окремими невеликими військовими бандами, почасти невідомими темними елементами. В більших містах, як в Камянці, Винниці, про погроми вже не могло бути й мови. Напружені відносини між ріжними „отаманами" і „контрозвідчиками" і єврейським населенням продовжувались (деякі „отамани" були твердо переконані, що „Україна — не Палестина", і на цій підставі, коли не можна було чинити єврейських погромів, старались иншим способом „допекти" єврейському населенню: заборонами зборів єврейських соціялістичних партій, безпідставними трусами і арештами єврейських громадських діячів), але й з цим велась боротьба.

Почуття образи і гніву викликане погромами серед широких мас єврейського населення вгамовувалось, і натомісць виразно виявлялось стремління певних (споріднених урядові УНР) кол єврейського громадянства до активної підтримки правительства, активної участи в державнім будівництві та в обороні Республики. Ще 17. липня єврейська делеґація (Равін Ґутман, представник Камянецької Єврейської Громади — Клейдерман, представник сіоністів — Ольтман, трудового єврейського населення — Крайз, Робітничої Партії Поалє-Ціон — Драхлер, представник Бунда і Зеднаних Соціялістів — Боград) однодушно заявила, що всі представлені делеґацією ґрупи єврейського населення стоять на грунті самостійности Української Народньої Республики і стремлять до мирного співжиття і спільної творчої праці

в нас пальцями і цькуються на нас, ніби ми не гідні на незалежне державне існування і мусимо знов запрягтись в ярмо неволі. Я, ваш Головний Отаман, кажу вам, що якраз тепер на міжнародньому суді розвязується справа — бути чи не бути нашому державному незалежному життю. Старшини й козацтво! У ваших руках ця справа. Виступайте зі зброєю проти справжнього ворога. і памятайте, що наше чисте діло вимагає і чистих рук. Будьте певні, що всіх ворогів краю застане сувора законна кара народнього суду, а помста, часто-густо не обміркована, це не козацьке діло. Всіх же, що підбурюватимуть вас на погроми, рішуче наказую викидати геть з вашого війська і віддавати під суд, як зрадників Вітчизни. Суд же нехай судить їх по їхніх вчинках, не жаліючи для злочинців найсуворіших кар закону. Уряд УНР, розуміючи всю шкоду для Держави від погромів, видав до всього населення краю відозву, в якій закликає виступити проти всіх заходів ворогів, що підіймають погроми єврейського населення. Наказую всьому воякцтву пильно прислухатися до цієї відозви і найшвидше роспровеюдити її серед населення та серед товариства. Наказ цей прочитати у всіх дивізіях, бриґадах, полках, куренях та сотнях, як наддніпрянської й наддністрянської армії, так і серед повстанських частин.

Головний Отаман Петлюра.
Начальник штабу Головного Отамана, Отаман Юнаків."

digitized by ukrbiblioteka.org

з українським народом, і прохали правительство вжити рішучих заходів до припинення єврейських погромів і тим дати єврейському населенню змогу вільно і спокійно віддатись праці, якої вимагає час — праці будови демократичної української республики і відновлення господарчого життя в ній, а також взяти участь в активній обороні Республики*). Після цього відбулось кілька конференцій єврейських політичних партій, зборів єврейських громад то що, які також заявилися за підтримкою УНР і соціялістичного уряду її.

С. Золотаренко (єврейський соціяліст, псевдонім), писав 20. липня у „Вістнику Української Народньої Республики" (No 21, 1919 р.):

„Зараз, коли почався знову наступ української армії і коли жидівські кола побачили, що нове соціялістичне правительство твердо і рішучо бореться з погромами, а армія так само розуміє вже, як шкідливі погроми для української народньої справи, почався серед жидівських трудових кол і робітництва прихильний до УНР рух. Всі жидівські соціялістичні партії, а також трудова частина жидівської громади Камянця заявили, що активно підтримують наш соціялістичний уряд і обстоюють незалежну Українську Республику.

Цей новий рух в жидівських колах прийме досить великі розміри і, треба сподіватись, скоро знову ми побачимо українських і жидівських робітників і взагалі трудовий нарід на спільній праці по будуванню нашої держави."

Наводимо кілька фактів про політично-громадську діяльність єврейської демократії в час перебування уряду УНР в Камянці. 15. липня трудова ґрупа камянець-подільської єврейської громадської ради оголосила свою Декларацію (підписану Я. Крайзом — головою трудової ґрупи) в якій закликала єврейські трудові маси порвати з політикою „байдужого невтралітету" і стати поруч з українським трудовим народом за самостійну, незалежну демократичну українську республику. 21. серпня відбулось, в Проскурові зібрання Єврейської Громади, яке заслухало й обміркувало доклад про діяльність Міністерства Єврейських Справ і висловило подяку Міністерству за його роботу, направлену на досягнення мирного співжиття єврейського і українського народів. Там же — в Проскурові відбулися 23. серпня загальні збори місцевих орґанізацій Бунда і Обединанних Єврейських соціялістів, які ухвалили підтримувати соціялістичний уряд УНР, приймати участь в державній роботі, допомогати найшвидчій реалізації закона про національно-персональву автономію (поза цим збори висловились за обеднання в одну орґанізацію обох партій). В двадцятих числах вересня відбулась в Камянці Ґуберніяльна Конференція Партії „Цейре-Ціон" (сіоністів), яка займалась переважно орґанізаційно-партійними справами. 17. жовтня відбулась в Камянці конференція Євр. Соц.-Дем. Роб. Партії „Поале-Ціон", яку вітали представники укр. соц. партій і уряду (від УПСР — Н. Петренко, від УСДРП — П. Феденко, від уряду Міністр Праці О. Безпалко і Міністр Євр. Справ Красний). 1. вересня відбулась партійна конференція „обединаного Бунда",

*) При цьому представники соціялістичних партій вказували на необхідність додержання правительством справді демократичного і соціялістичного курсу політики. Равін Ґутман, в своїй промові (виголошеній на древній єврейській мові) лаяв большевиків (за те, що вони „опоганили Божество") і поклявся, що „в віруючій частині єврейства немає большевиків".

яка в резолюції по політичному моменту зазначила, що єврейська демократія повинна брати участь в українськім державнім будівництві при умові, що уряд поведе дійсно соціялістичну і демократичну політику *). Вже з цих неповних відомостей бачимо, що між українськими соціялістичними партіями і співзвучними їм єврейськими було осягнуте повне порозуміння, що єврейське демократичне життя входило в свою нормальну колію.

В урядових установах УНР, особливо в ріжних законодавчих комісіях і в самих міністерствах (праці, народнього здоровля і опікування, народнього господарства, внутрішніх справ, не кажучи вже про міністерство єврейських справ), працювало багацько соціялістичної єврейської інтеліґенції.

Підчас війни з Денікіном єврейське населення (в Бердичеві й инших містах) охоче йшло в ряди української республиканської армії; єврейські ремісники багацько працювали для постачання армії одежі і чобіт. Єврейське жіноцтво доглядало ранених по шпиталях.

Так поліпшувались відносини між українським і не-українськпм громадянством на директоріянському боці. З часом безумовно дійшло б до тісного зближення та до спільної праці обох ґруп, коли б російська реакція (під проводом Денікіна) не зліквідувала другої УНР**).

*) З огляду на інтерес цієї резолюції, подаємо її тут цілою: „Зрадницька політика російської буржуазії в перший період російської революції з одного боку, та гетьманська реакція, котра спіралась на німецькі реакційні баґнети з другого боку — підготовили психольоґично ґрунт для большевизма на Україні.

Обективні умови українського життя та короткозора політика комуністичних лідерів привели до повного розгрому в рядах робітничої демократії, загострили взаємовідносини між містом і селом та підготували ґрунт для чорної реакції.

В ліквідації большевизма на Україні беруть участь чорні сили, котрі, спіраючись на західно-европейську реакцію Антанти, ґрупуються коло Денікіна і Поляків і ведуть боротьбу з демократією на Вкраїні.

Приймаючи все це на увагу, нарада вважає, що для жидівської робітничої демократії, можливо і необхідно йти поруч зо всіма соціялістично-демократичними силами всієї Вкраїни, щоб будувати самостійну, правдиво-демократичну Україну і рятувати останні здобутки революції, при слідуючих умовах:

1. Українська соціялістична демократія повинна категорично відмежуватися від тих реакційних та шовіністично-дрібнобуржуазних елементів, котрі в процесі українського руху присмоктались до української демократії і в деякі моменти зводили її з революційного шляху.

2. Повинні бути відбудовані всі політичні, професійні та культурні робітничі орґанізації, арештовані робітники — звільнені, винні в належности до комуністичних орґанізацій — амністовані.

3. Орґанізуються робітничі ради для контролю за продукцією та за здійсненням робітничого законодавства. Конституція робітничих рад вироблюється в найближчім часі при участи представників професійних та політичних орґанізацій.

4. Як можна скоріще видається закон про Українські Установчі Збори і призначається термін їх скликання.

5. В питаннях, які мають відношення спеціяльно до жидівського життя, рішаюче олово належить жидівській демократії" („Роб. Газ." No 492, 9. вересня 1919 р.).

**) Згадаємо ще тут про затверджений Директорією в травні місяці 1919 р. закон про єврейське громадське самоврядування, який являється доповненням і розвитком закону про національно-персональну автономію. По цьому закону було дуже поширено компетенцію єврейських громадських рад і прирівняно їх — в сфері їх компетенції — в правах і обовязках до мійських громадських самоврядувань.

digitized by ukrbiblioteka.org

Додатки до тексту.

1. Ось вирівки з цієї відозви:

„Перед Трудовим Конґресом УНР стоїть питання про орґанізацію — як в центрі так і на місцях — такої власти, як б могла довести до визволення робітництво і селянство нашої землі. Пролетаріят і селянство України, піднявши повстання проти гетьмана і панів, добилися знищення власти цих гнобителів народа, але своєї твердої революційної власти демократія України ще не орґанізувала. Якої ж власти треба добиватися робітникам і селянам?

Революційна демократія України повинна установити т а к у в л а с т ь, к о т р а м а л а б с и л у з н и щ и т и г о р о ж а н с ь к у в і й н у, бо вже дуже багато розлилося селянської та робітницької крови в цій межиусобній боротьбі в середині революційного народу. Правительство гетьмана було урядом горожанської війни, бо там сиділа невелика купка найбагатших панів, яка панувала над всім трудовим народом України. Не помирилися ми з цією властю і скинули її. Але в той час, коли ми цю власть скидали, ми бачили другий спосіб орґанізації власти, який нам пропонують большевики і ті люде, що до їх пристали. Це рада робітничих і селянських депутатів. Цілий рік ці ради є в Росії і ми бачимо, що власть рад є безконечна гражданська війна.

Справді, як орґанізовані ради депутатів у Росії? До останнього часу там не було рад селянських депутатів, бо їх большевики розганяли, як ‚буржуйські'. Цілий селянський кляс, якого найбільше в Росії, було відкинуто від голосування в ради депутатів. Большевики кажуть, що там є ради робітничих депутатів. Але й робітничі ради, коли не послухають в чім большевиків, зараз ж розганяються найнятими китайцями та латишами. Совітська власть в Росії являється пануванням большевицької партії над робітництвом і селянством. Через те в Росії вічна війна. Встають не ‚буржуї', а селяне, заявляючи, що власть большевицьких рад є насильство купки людей над всім народом.

Тепер менша частина Української Соціяль-Демократичної Партії, думаючи ‚спасти революцію', відділилась на VI. Конґресі нашої партії, який відбувся 9.—12. цього січня, в окрему фракцію ‚незалежних' (всього 10 делеґатів) і стоїть за заведення на Вкраїні власти рад робітничих і селянських депутатів.

Нічим иншим ця ‚власть рад' не може бути на Вкраїні, як перенесенням большевицького панування на Вкраїну з усіма наслідками його: г о л о д о м, з р о с т а ю ч и м б е з р о б і т т я м і н е в п и н н о ю г о р о ж а н с ь к о ю в і й н о ю в середині саме тих кляс, які зробили українську революцію. А що так станеться, коли б у нас було заведено режим рад, видно з того, що сила військова находиться в руках большевиків, які прийдуть зі своєю ‚червоною армією' із Москви і встановлять не таку власть, якої хочуть деякі наші товариші, а якої забажається московським большевикам. Почнуться реквізиції хліба і всього, чого треба большевикам, бо всі стремляться на Україну для того, щоб на дурницю поживиться її багатствами.

В с я к а с п р о б а з а в е с т и н а В к р а ї н і в л а с т ь р а д о з н а ч а є г р а ж д а н с ь к у в і й н у і панування російських большевиків, які встановлять тут ‚диктатуру пролетаріяту' — власть города над селом. І це на Вкраїні, де селянства більше, як 80 процентів. Те селянство, яке, може, ще не розуміючи, йде за льозунґами ‚совєтов', саме одвернеться від них і стане ту ‚власть рад' проклинати, як це є в Росії. З н о в у н а В к р а ї н і з а п а н у є в н у т р і ш н я г о р о ж а н с ь к а війна, яка буде найкращим приводом для імперіялістів усіх країн вмішатись у внутрішні справи України. Знесилена кровавою внутрішньою боротьбою українська демократія — селянство та робітництво — знову попаде в неволю до чужоземних і своїх капіталістів, які ждуть собі допомоги з Одеси, де висадилося французьке військо. Знову через незгоду загине з таким трудом здобута н е з а л е ж н і с т ь і є д н і с т ь українського народа. Ш л я х, н а я к и й в е д у т ь н а с п а р т і ї г о р о ж а н с ь к о ї в і й н и, що стоять за диктатуру

рад депутатів, буде загибіллю для Української Революції і джерелом великого лиха для нашого робітництва і селянства, яке, ослаблене і дезорґанізоване, може легко попасти в ярмо імперіялістів і загубить всі свої соціяльні й національні здобутки... Нам потрібен єдиний соціялістичний фронт, потрібна демократія, а не диктатура, власть всенародня, а не терор купки авантюристів. Революційна демократія України повинна встановити на Вкраїні власть усього народу, орґанізувати народоправство. Тільки при повній рівности громадян Української Республики в справах можливо припинити горожанську війну. Проти рівноправности стоїть буржуазія, проти рівноправности стоять большевики, бо й буржуазні партії й ті партії що йдуть з большевиками, являються партіями гражданської війни. Єдиний порятунок в переживаємий час Українська С.-Д. Робітнича Партія бачить не в диктатурі одної класи над другою, а в повній демократії, в народоправстві.

Пролетаріат сільський і городський, во ім'я успіху нашої революції не повинен обявляти своєї клясової диктатури. Ми — бідний і темний український народ — не бачили справжньої демократії, бо жили весь час то під царським, то під гетьманським панованням, і ми мусимо всі сили покласти на те, щоб у найскоршому часі був скликаний всім народом вибраний парламент України. Так само на місцях власть має належати орґанам всенароднього демократичного представництва (народнім управам котрі негайно перевибираються), а не радам депутатів... Ми маємо перед собою добрий приклад — Їерманію, де революційна демократія стоїть не за власть рад, а за владу демократично вибраних усього народа. В Їерманії скликається Установче Зібрання і ради депутатів там провадять тільки контрольну роботу. Хоч капіталістичний світ і стає на шлях соціяльної революції, але ніде — окрім Росії, не має диктатури рад депутатів і по всьому світі в цей початковий момент соціялістичної перебудови селянство і робітництво бореться не за диктатуру окремих кляс, а за власть всенародню, за демократію. Тільки цей шлях демократії може нас урятувати від анархії, зберегти незалежність УНР і положити початок орґанізації народнього хазяйства на основах, які б довели нас до повного торжества соціялізму. Хай живе загальне, рівне, пряме, тайне виборче право! Нехай живе демократія. Хай живе соціялізм!

Центральний Комітет Української Соціяль-Демократичної Робітничої Партії" („Роб. Газ." No 441 — 25. січня 1919 р.).

2. Свої погляди на українську національну справу Х. Раковський висловив між иншим на засіданню Київської Ради Роб. Депутатів (13. лютого), на якому були присутні, крім Раковського, й инші члени уряду — Пятаков, Коцюбинський, Скрипник, Затонський, Бубнов і Щаденко. На початку засідання голова уряду Раковський виголосив довгу декларацийну промову, в якій зовсім не зачепив національної справи. У відповідь на промову виступили представники фракцій, які, зазначаючи відношення фракцій, до наміченої Раковським політики радянського уряду, вказували на замовчування національної справи. Представник Єврейської с.-д. Партії „Поале-Ціон" вказав на торішні помилки радянської власти на Україні, яка пішла проти національних здобутків української революції. Тепер проклямовано Українську Радянську Республику, — сказав він наприкінці своєї промови, — але цього мало. Треба припинити політику ізолювання певних партій від участи в роботі; треба всіх притягти до спільної праці. Представник російських соц.-дем. інтернаціоналістів підкреслив, що на Україні творчою владою може бути „тільки спілка пролетаріяту й селянства, а не диктатура пролетаріяту над селянством". Лівий укр. соц.-рев. Качинський гостро критикуючи промову Раковського і декларацію, сказав: „Багато там говорено, та мало сказано. Про взаємовідносини України й Росії не сказано нічого, не сказано того, що треба було сказати ясно, а саме що тільки вільний соціалістичний союз цих двох держав повинен лягти в основу їх взаємовідносин. Так само про мову на Україні по суті нічого не сказано". Лівий „Бундовець" Рафес, закликаючи комуністів не одпихати від роботи инших радянських партій, не кидати їм докорів „в приспособляемости", закінчив свою промову словами: „Горе тій партії, тій владі,

digitized by ukrbiblioteka.org

яка не візьме на увагу всіх особливостей країни! Ми визнаємо, що тільки на цій основі, на узгодненню всіх місцевих умов і особливостей, при співробітництві всіх радянських сил — зможемо закріпити радянську владу на Україні". У. с-д. незалежник Авдієнко зауважив, що в декларації Уряду і в промові Раковського цілком поминуто „важливе на Україні національне питання і питання про ролю пролетаріята в розв'язанню національної справи". „Боротьба з буржуазією в кожній країні є справа пролетаріяту тих країн. Для успіху тої боротьби треба організувати пролетаріат кожної країни. Між тим т. Раковський нічого не сказав, що має зробити тимчасовий уряд, щоб зорганізувати і притягти до революційної боротьби український пролетаріят", — закінчив Авдієнко. Представник Обєди. Євр. Соц. Роб. Партії Литваков сказав: „Проти декларації Раковського чи з приводу неї нічого не можна сказати, бо в ній нема нічого певного". В оборону „Тимчасового Уряду" виступив один тільки промовець — комуніст Хейфец, який між иншим заявив, що комуністи рішуче не допустять, аби було підкреслювано українське походження українського пролетаріяту і селянства".

Невдоволений такою критикою, Голова Тимчасового Р. С. Уряду України Х. Раковський виголосив другу промову, в якій, виснів національні домагання українських соціялістів, назвав питання про нову в школі і в урядах Української Республики „лінгвістичною нузикою" і заявив, що „декретування української мови, яко мови державної, є реакційним, нікому непотрібним заходом". — „Кому потрібне це? — запитав Раковський. — Тій імпровізованій інтеліґенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною? ... Я особисто, пробувши в Київі всього 5 місяців, вільно розумію кожного Українця ... Тут посилаються на селянство, але ж селянство вважає себе руським" ...*) Далі Раковський навів низку давно відомих заялозених і цілком безпідставних аргументів, направлених проти українського народу як нації й проти української культури. Промова ця справила дуже прикре враження на присутніх.

Гарний принціп про рівноправність всіх мов на Україні, мав фактично негативне значіння, поскільки ним прикривалось ігнорування культурних потреб українських робітників і селян. „Червоний Прапор" слушно писав з приводу цього:

„В заявах Уряду про недопущення ніяких привілеїв для мов та про рівноправність всіх мов на Україні, криється найгірша привілея для вихованої царською русифікацією, як тутешньої, так і перевезеної гетьманом з Петрограду і Москви інтеліґенції, — привілея — не знати і не хотіти звати тієї мови, на якій говорять десятки мільонів народу ...

Нам говорять про привілеї; але коли ця привілея є в інтересах культурного розвитку десятків мільонів селян, тисячів робітників, то ми не боїмося її. Коли не боїмося зробити соціяльне насильство над буржуазією, то так само не

---

*) Подібні погляди розвивав Х. Раковський і в пресі. В „Известиях В. Ц. И. К. С." No 2 (554), 3. січня 1919 року вміщено статю Х. Раковського — „Безнадежное дело". В цій статті він (аргументами представників старої царської імперіялістично-гнобительської Росії) пробує довести, що українського народу власне неиав. „Поперед цього, — пише в цій статті Х. Раковський, — етнографічні відміни Українців від Руських являються самі по собі незначними ... Що ще більш важно, це те, що ніж українським селянством бракує того, що зветься звичайно ‚національною свідоністю' ... Український пролетаріят являється, по своєму походженню, чисто руським. Відомо також, що міське населення в Київі на три четверти не-українське, а в Одесі українців всього 10%. Відомо теж врешті, що в межах України, тієї України, котру собі рисували автори третього Універсалу, тоб-то в межах 8 губ. і 9. таврическої без Крима, після статистики 1897 р., мешкало поверх двох мільонів Великоросів ... Врешті лавіть поверхово знаючим Україну відомо, що промислова буржуазія і більша частина поміщицької кляси — руського, польського або жидівського походження" ... Після наведених аргументів Раковський робить висновок, що українська справа разом з Україною являється не стільки реальним фактом, скільки вигадкою української інтеліґенції.

боїмося зробити і невелике насильство над тою ж буржуазією та інтеліґенцією, примусивши її знати мову того народу, на кошт якого вона живе.

І комуністи, розуміється, не насильства тут бояться. З-за їхнього космополітизму виглядає ні що инше, як не дуже прикрита русифікація". („Чер. Пр." No 12, — 15 — II — 1919 р.)

Практика радянської влади цілком виправдала побоювання українських соціялістів. Ось приклади: Перший. — На листі Комісара Головної Військової Санітарної Управи під числ. 3453, з 10. лютого 1919 р. до Комісара Головного Інтендантського Управління, адютантом Начальника Гарнізона м. Київа було покладено таку (до речи безграмотну) резолюцію: „Комісару. В Советской Россіи пишут только русским языком, расходывать народныя деньги не разрѣшается для пайма переводчиков. Прошу писать по русски. Адютант (підпис)". („Черв, Пр." No 10 — 13 — II — 1919 р.) Другий приклад: „Із Харькова No 1077, 30, 18, 17, 24. Циркулярно. Завгубпочтель Харьків, Київ, Катеринослав, Полтава, Чернигів і Іспот Харьків, Київ. Пропоную розпорядитись підлеглим установам, щоб все діловодство та службові зносини велись в и к л ю ч н о н а р о с і й с ь к і й м о в і. No 1362. Завпотель України Кролевецький". Додати до цього документу не можна нічого, хіба тільки те, що написаний він був, паном завідуючим почтами па України, звичайно, на „русском языкѣ" і поданий нам в перекладі. Т р е т і й — „До всіх відділів бухгалтерії та статистики. В наслідок розпорядження керуючого ділами Надзвичайної Комісії по харчуванню Київського військового району, прошу керуючих відділами усі виходячі папери — листування від Надзвичайної Комісії до військових установ та частин військ, перебуваючих у Київі, п р о в а д и т и в и к л ю ч н о н а р о с і й с ь к і й м о в і. Завідуючий ділами Колеґії Добровольський, Діловод Соболев". („Ч. П." No 19, 25. — II — 1919 р.). В оправдання і пояснення цього документу можна вказати хіба тільки на те, що по скільки в Київі і на Україні взагалі перебували в той час московські, а не українські війська, являлось природним писати до військових установ на Україні на їхній рідній мові — московській. Інтересна деталь. Всякі „фаховці", що запрудили державні установи на Україні з часів гетьмана і були примушені німцями „ізображать Українців" тоб-то вести діловодство хоч і покаліченою, а всеж українською мовою, з приходом „українського" радянського уряду Раковського рішили, що минув час українського „насильства" над ними і одразу перевели все діловодство на „общепопятний" язик. Це так кидалось у вічі всім, шо навіть колеґи Раковського мусілп инколи спиняти таку спритність добровольческо-гетьманської „братії". Ось наказ-циркуляр по комісаріяту контролю: „До всіх товаришів Комісарів і завідуючих контрольними відділами. Лютого 28. дня 1919 р. No 677. Виявлено, що деякі контрольні установи почали знов вести своє діловодство на російській мові, не зважаючи па те, що до цього часу діловодство велось на українській мові. Б а ж а н о б у л о б, щоб мова в діловодстві залишалась та, яка була до переходу влади в руки Роб.-Сел. Рад, але кожна установа повинна давати відповідь на тій мові, па якій було відношення. Уповноважений Нар. Комісаріяту Контролю Ландер. Завідуючий канцелярією А. Кондратенко". Звичайно, з того „бажано було б" нічого не виходило: русифікація державних установ йшла повним темпом.

3. Вказуючи на початок селянських повстань на Україні проти окупаційио-реквізиційної політики „Робітниче-Селянського Уряду" і звязуючи ці повстання з загальною. націопалістично-московською політикою цього уряду, що йшла в розріз з основним домаганням українського робітництва і селянства — незалежности Української Соціялістичної Радянської Республики, „Ч е р в о н и й П р а п о р" (орґан у. с.-д незал.) писав про ти мотиви, які спонукували незалежних обстоювати постулят незалежности УСРР слідуюче:

„Перше заперечення, яке нам виставляють зараз проти суверенности Української Соціялістичної Республики, так це те, що Радянська Росія зараз голодає, а ви тут, мовляв, ‚незалежність' свою лаштуєте та всякі кордони муруєте. Це є зовсім зайве і контрреволюційне.

Ні, ніяких кордонів не треба, а значить і ніяких рахунків і товарообмінів нема чого розводить. А все робиться просто. Є хліб на Вкраїні, значить треба його дати і російському голодаючому робітнику, і дати стільки, скільки йому

digitized by ukrbiblioteka.org

треба. А позаяк ця справа невідкладна, то і товарообміни розводити нема коли, а просто бери у кого можна, особливо у селянських буржуїв і вивозь.

І от в усіх інформацій, які надходять до нас з місць, видко, що на селах в деяких місцях зараз робиться щось неймовірне. Приходять купки озброєних людей і беруть не тільки хліб, а все, що тільки можна взяти, і вивозять. Селяне, не розуміючи в чім річ, обурюються так цими одвідувачами, що в деяких селах, як передають самі ж селяне, вже і окопи приготовані самими селянами проти таких претендентів. Річ в тім, що береться хліб без всякого пляну, самочинно і без грошей в більшости. Береться хліб і мішочниками, береться і урядовими агентами, але береться все захватом, неорганізовано і так впливає на селян, що навряд чи довго такі хлібні операції будуть можливі. Та і взагалі треба сказати, що насильством, примусовими мірами з нашого селянина багато не візьмеш.

Отже хліб то хліб, але як його взяти краще і більше, це вже залежить од тих способів, од тієї системи, по яким переводиться ця хлібна операція. І от звичайно, всіми засобами дбаючи про негайну допомогу Російській Соціялістичній Республиці хлібом і иншими продовольчими предметами, ми все ж таки в першу чергу мусимо звернути увагу на хибність тих методів, які для цього вживаються. Бо хоч Робітниче-Селянський Тимчасовий Уряд України і є наче б то, по заявам Затонського і Скрипника, суверенним, але в роботі біжучій цього і не видко. Бо в першу чергу уряд мусів і мусить зараз звернути увагу на налагодження правильного товарообміну з Росією і, в першу чергу, наділення Росії хлібом. Але для цього необхідно закласти умови, ці умови розяснити українському робочому селянському люду, щоб видно було, що це не грабіжництво, як деякі вороги рядянської влади на Україні зясовують, а що це необхідна і неминуча добровільна допомога одної незлежної і суверенної соціялістичної радянської республики другій — такій же. Треба, щоб хліб і инші продукти, які необхідні в дану хвилю для Радянської Росії, були дані добровільно українським революційним робітництвом міста і села, а це можливо тільки в тому разі, коли наше, особливо селянське, робітництво бачитиме ясно, куди цей хліб іде, кому його дадуть, скільки його треба і що за цей хліб, чи за инший продукт вони, робітники селяне Української Республики матимуть від робітників і селян Російської Республики. А це можливе тільки тоді, коли Україна не на словах, а на ділі буде суверенною, коли сами робітники України будуть господарями в своїй соціялістичній республиці, а не сторонні претенденти.

Отже питання суверенности, а в звязку з ним і ясність умов товарообміну між соціялістичними республиками є головною передумовою в справі наділення Росії хлібом і иншими продуктами. Нам зараз же закинуть, — а, так ви за таможні; кордони хочете будувати між республиками в той час, коли це треба зробити негайно, бо инакше там вимре людність, вимруть найкращі революціонери і соціялісти. На це ми мусимо відповісти, що від того, що буде учот і реґістрація вивозу, ще не значить, що будуть таможні, яким немає місця в соціялістичній республиці, а що до кордонів, то звичайно, коли ми маємо діло з суверенним правительством, то зрозуміло, що і держава, значить, суверенна, а коли це є, то, звичайно, мусять бути і кордони в державі. Далі нам скажуть, що ви, значить, стоїте за те, щоб вам за хліб та зараз і матерія була з Росії, чи инші товари, і взагалі ви за кожну зернину чи паляниню хочете зараз же в такій кількости і одержати товар з Москви, а це вже не тільки буржуазна формальність, а навіть і контрреволюція, бо цим ви проволікаєте час і морете голодом людей Росії і губите всю пролетарську справу.

На це наша відповідь така, що мати правильний товарообмін і учот вивозу, це не значить, що треба зараз же і одержувати за кожну паляницю чи зернину. Ні, це значить, що можна негайно вивезти 50 миліонів пудів хліба і знати, що його вивезено і зпано робітникам Росії, а за це не тепер, так згодом, а робітники Української Республики одержуть і ліс, і мануфактуру і все, що тільки зможе дати робітник Росії. Коли ж він ні тепер, ні згодом не зможе повернути продуктами за все те, що взяв, то значить немає і не може бути правильного соціялістичного товарообміну. Тоді може йти питання про одноразову чи постійну допомогу робітників одної соціялістичної держави другій. Так це теж треба ставити ясно і одверто. Допомога, так допомога і коли вона необхідна, то селянський

український робітник мусить її дати, але знов таки тільки організованим порядком і учотом, а не самочинними реквізиціями і мішочними операціями.

Отже, чим швидче і чим ясніше буде поставлена політика Уряду України, як незалежної соціялістичної республики, чим швидче буде проведено політику правильного товарообміну, тим швидче й успішніше піде справа з наділенням хлібом і всім необхідним робітників Російської Соціялістичної Республики." („Червоний Прапор", за 28. лютого 1919 р.).

4. Для характеристики зазначеного моменту подаємо тут текст телєграфної розмови між Начальником Камянецької Залоги О. Жуковським (Каиянець) і членом Директорії А. Макаренком — від 25. березня 1919 р. — Турбуючись справою ліквідації Комітету і утворення нового кабінету, А. Макаренко говорив О. Жуковському (соц.-рев. — начальникові камянецької залоги):

„Я сам — Макаренко. Доброго здоровля, Олександр Тимофієвич! Я хотів перебалакати з Аркадієм Степановичем (Степанеяком) в справі орґанізації кабінету міністрів. Я умовився, що буду в Камянці 23. березня. Тепер виявилось досить скрутне становище через те, що Остапенко і Мацієвич своєчасно не поїхали до Одеси і таким чином тепер не ясно: що ж воно — чи є згода з Антантою, чи нема. А від цього залежить в значній мірі позиція нового кабінету.

Одначе, час не жде і зараз необхідно провадити (далі) діяльність міністерств, особливо військового та земельного, бо вже намітився перелом в настрою народу до большевиків; необхідно заводить дійсний лад життя в звільнених від большевиків місцевостях.

Зараз в деяких напрямках провадиться блискуче наступ нашого війська; населення веде активну боротьбу разом з нами. Але необхідно допомогти йому (населенню) культурно-освітною працею і особливо матеріяльними засобами. І от цю роботу можна буде найуспішніше провадити, коли міністерством будуть керувати щирі демократи. Мені здається, що новий кабінет, по сумі даних, які ми маємо, не піде на розрив з Антантою, а може лише змінити тактику в переговорах . . . Що ж до внутрішньої політики, то ми вже вмовилися з представниками соц.-рев. центр. течії й есдеків. Очевидно наше положення на фронті полекшить нам справу обєднання партій в державній роботі.

Ті партії, що працювали раніш в контакті з большевиками, тепер вони (Шинкарь та однодумці його) зрозуміли вже заміри московських большевиків окупувати Україну виключно в своїх матеріяльних інтересах. Це, а так само і зміна настроїв селянства, особливо тепер, коли воно вбачає можливість здійснення земельної реформи, мусить переконати наших лівих в антибольшевицьких настроях широких мас. От тільки задача — скоріше налагодити наш державний апарат і одночасно повести роботу по обєднанню нашого єдиного національного державного фронту.

Я дуже прохаю Вас, Олександр Тимофієвич, взятись активно до великої роботи і допомогти як найскоріше зорґанізувати правительство. Я балакав з М. Ковалевським і Б. Мартосом і вони згодились охоче увійти в кабінет.

Я гадаю, що той кабінет, про який одержані відомости і який викинув аншлаг, задається, ‚кабінет спасенія революції' (мова йде про Комітет Охорони Республики — Автор), — склався в бажаному складі і свою фірму та якісь спеціяльні завдання поставив тільки через те, що вбачав кілька день тому повну катастрофу нашого фронту. Тепер же, коли велика (військова) операція буде виграна і виявиться дійсно антибольшевицький рух селянства, члени кабінету певно погодяться на тому, щоб провадити внутрішню і зовнішню політику так, як то намічалось на спільній нашій нараді, себ-то: ми не переривaемо з Антантою, а може переносимо тільки переговори до Парижу, а коли згода в Одесі відбулась на умовах невтручання в наші внутрішні справи і забезпечення, само собою розуміється, оповіщених Директорією соціяльних реформ, ми годимось з тим; що до внутрішньої політики, то йдемо на порозуміння з нашими лівими партіями, і коли б московські большевики хотіли замиритися з нами, ми пішли б на зустріч, не переривaючи добрих відносин з другими державами.

По відомостях, які я одержав у Станиславові (в Галичині), большевизма, в його московській формі, не можна сподіватись ні в одній европейській державі

digitized by ukrbiblioteka.org

навпаки, всі провідники соціялістичних партій сподіваються незабаром реакції. Антантські держави, в згоді між собою, вирішують долю всіх народів, які брали участь у війні. Окремі члени (урядів цих держав) мають добрий погляд на нашу державність, але не допускають можливости иншої форми влади, як парляментаризм. Ви знаєте вже, що з пропозиції Антанти відбулось порозуміння на польсько-галицькім фронті і що представники Галичан їдуть до Парижу; отже значить роспочнеться на Мировій Конференції наша українська справа. З огляду на це Галичане жахаються від думки, що наш уряд може поставитись вороже до Антанти. І, справді, від Антанти очевидно багато залежить наша державність. При її участи в найблизчім часі буде встановлено межі від Польщі, Чехії, Угорщини і Румунії, а там далі, як можна сподіватись і від Росії.

Новий Уряд Угорщини, який називають большевицьким, зразу ж пішов на поклон до Антанти; есть також відомости, що й російські большевики зробили нову пропозицію Антанті, якою уступають Антанті дуже багато територій, особливо нашої — на Півдні, в формі окупації; крім того уступають територію Румунії й Польщі. От яка ситуація, як обережно треба намічати внутрішню й особливо зовнішню політику.

Я багато дав би Вам матеріялу, який пояснює неминучу загибіль большевизму, але певен, що Ви й самі то добре знаєте. Скажіть, що порішили соціялістичні партії і який мають погляд на продовження роботи. Мушу зазначити Вам. що на місцях партійної роботи зовсім не помітно. Село живе своїм життям; ніяких інформацій од наших партій немає, і було б великою помилкою центральних (партійних) комітетів вирішати серйозні питання що до форми влади і настоювати на заведенню чогось подібного до московських совдепів, не перевіривши, чи дійсно потрібна селянству московська форма влади і чи можливо зараз рискувать одкинути симпатії деяких держав до нас одкинувши парляментаризм. Я кінчив."

Подібні міркування викладав і член Директорії Швець делегації Комітету. А ще більше віри до Антанти та ворожости до „совдепів" було в С. Петлюри та І. Андрієвського. Останній зачисляв до „совдепщиків" не тільки укр. соц.-рев., але навіть і укр. соц.-дем., вимагаючи рішучої боротьби з ними.

5. Питання про місце й значіння терору в практиці російських большевиків заслуговує на серйозну увагу як з практичного так і з теоретичного боку. Як відомо, катування жертв було введено „чрезвичайками" майже в принціп. В „Еженедельнику Всероссійской Чрезвичайной Комиссіи" серйозно дебатувалось питання про „введение в систему диктатуры пролетарпата пыток" (Б. Камков: „Органическій недугъ". — Збірник лівих російських соц.-рев. — „Республика Совѣтовъ", берлинське видання). Немає сумніву, що тут маємо до діла з психопатальогією. На Україні терор „чрезвичайок" набрав загалом далеко більш жахливих форм, ніж на Московщині, що треба пояснити коли не цілком то в великій мірі національною ворожнечою й окупаційними моментами радянського режиму. Про жорстокости „чрезвичайок" на Україні в цей час оповідались жахливі речі. Наводимо тут уривок з оповідання укр. с.-д. К. Кошевського про „роботу" Київської Чрезвичайної Комісії (в момент перед залишенням Київа Радянським Урядом):

„Праця чрезвичайок була розвинена в загально-державному масштабі: у всіх орґанізаціях, установах, урядових і приватних інституціях, домових комітетах, військових частин — були уворені ‚комячейки' і завзято працювали ‚секретні співробітники' чрезвичайок. Це була вакханалія яка тяглась сім місяців і наслідком якої є більш як тридцять тисяч замордованих, забитих жертв тільки в одному Київі. Чрезвичайка міцно оплела весь Київ, майже на кожній вулиці була філія Київської Губерніяльної Чрезвичайної Комісії, які завжди були переповнені увязненими.

Людині, що пише ці рядки, прийшлося цілих три місяці пробути в лабетах чрезвичайки і все, що тут говориться, є щира правда, яку пережив сам автор.

Арешти робилися переважно вночі. Людину хапали з ліжка і зробивши трус, забравши все, що можна було взяти автомобілем, одвозили в чрезвичайку. Але це були звичайні арешти, так би мовити ‚біжуча праця'. Арешти чинилися

скрізь, де тільки збиралося більше однієї людини. Ловили на вулицях, в театрах, кінематографах, садах, кав'ярнях, в трамваях, словом всюди, де було повітря. За сім місяців свого царювання чрезвичайка розкрила кілька сот ‚контрреволюційних' змов, які всі мали ціллю ‚свергнуть советскую власть'. Були заговори і українські, і польські, і чорносотенно-монархичні, і, навіть, в останній час було розкрито ‚бразильську' змову, наслідком чого був розстріл всього бразильського консульства.

Головна резиденція чрезвичайок містилася в кращій частині Київа — Липках. Тут містилась Всеукраїнська Чрезвичайна Комісія, а також і знаменитий ‚особий відділ', котрий не випустив ні одного з заарештованих живим. Тут також катували і вбивали в пяти місцях — на Левашовській вул., Садовій, Катерниовській і Лізаветинській.

Арештованих тримали у темних льохах без вікон, в яких завжди горіла електрика. Першим запитанням вязнів до новоприбувшого було: — ‚Що зараз, день чи ніч?' Умови пробування в ‚камерах' чрезвичайки були абсолютно неможливі; набивали людей так повно, що не можна було не тільки лежати, але навіть сидіти. Вентиляції не було ніякої. Крім того, старанно морили голодом. Їжа була така, що її свіжа людина не могла їсти кілька день, поки пекельний голод не примушував їсти...

Допити ‚народніми слідчими', які (слідчі) були переважно з відомих київських злодіїв, нагадували святу інквізицію. Слідчим допомогали допитувати присяжні кати, знаменита пятьорка: ‚товариші' Терехов, Михайлов і Равер і ‚товаришки' Роза і Соня. Ця пятьорка кокаїністів морфіністів, садистів, словом дегенератів і божевільних в найширшому розумінні, була великим фаховцем свого діла, про що свідчать трупи з одрізаними половими органами, поздираною шкурою, попеченим та обвареним тілом і таке инше. На допитах ці звірюки попадали в екстаз. Виродкам мало було тільки вбивати. Їм вже потрібні були муки жертв, котрих вони катували з насолодою. За кожну жертву кат одержував тисячу карбованців.

На вбивання вязнів брали в спеціяльний час, у вечері — від 10. до 12. г. Що робилося у ці дві години в камерах, розказати неможливо; люде сивіли, божевоміли, вмірали до розстрілу від розриву серця; це був червоний жах. Для того, що присуди не обявлялись, то кожний вязень що дня у вечері чекав своєї смерти. І все це робилося іменем робітників і селян, а в більшости жертвами чрезвичайок були робітники й особливо багато було селян... З початку вбивали тільки в чрезвичайках, а потім почали і в концентраційному лаґері і в міліцейських районах.

За два тижні перед кінцем, як уже в повним розвою була евакуація Київа*), утворилася Верховна Слідча Комісія, яка мала розгрузити всі місця увязнення. В склад комісії увійшли: Мануїльский, Фелікс, Коп і Йоффе. Комісія поділила всіх вязнів на три категорії: 1) розстріляти. 2) вивезти ‚заложниками' до Москви, 3) звільнити. І тільки тут виявилося, що у більшости увязненних нема навіть так званих ‚діл'. Почалась переписка, реґістрація і т. и. Врешті Комісія, не встигши нічого зробити, передала всю справу слідчому чрезвичайки Варнадицькому, котрий за хабарі повипускав всю чорну сотню, яка була арештована, євреїв спекулянтів, а також, мабуть по симпатії, всіх уголовних злодіїв і бандитів. Крім того було звільнено всіх прокравшихся комісарів і комуністів.

В останні дні всіх, що рахувалися за чрезвичайкою і сиділи в Лукянівській вязниці, перевели до концентраційного лаґерю (з якого вивезли всіх закладників) і там — ‚Комісія' з трьох матросів, поділивши вязнів на три категорії, ‚розгрузила': буржуазну частину арештованих випустили, а останніх поділили — молодших на фронт, а старших — розстріляли. В останню ніч було розстріляно більше пятьсот душ. Зістались живими тільки ті, що сиділи у Лукянівці і рахувались за Революційним Трибуналом: цих не дала розстріляти сторожа, яка складалася в більшости з робітників...

---

*) При наступі на Київ українського республиканського війська — в другій половині серпня 1919 р.

digitized by ukrbiblioteka.org

Нарешті 31. серпня все скінчилося, і хто зостався живий, вийшов на волю. Після втечі комуністів, весь Київ кинувся до чрезвичайок, які були відчинені нашим військом для огляду широкій публиці. І тільки тепер Кияне побачили на власні очі все те, про що могли балакати тільки пошепки.

Хто всього не бачив власними очима, то не зможе уявити всієї картини чрезвичайки. В помешканнях, де вбивали, були зроблені спеціяльні цементові підлоги з рівчаками для крови. Стіни і підлога були залянані шматками мозку і залиті кровю. В саду лежали напівзакопані трупи з слідами знущання. Кияне створили паломництво до місць загибелі тридцяти тисяч жертв. Кілька днів народ ходив і шукав серед трупів своїх близьких... В анатомичному театрі було повно трупів, від яких за кілька кварталів чути було сморід. Сюди замикали на ніч, між трупами, арештованих.

Чрезвичайка на довго лишиться в памяти людей; довго будуть згадувать „авангард пролєтарської революції", як бучно Лацис і Петерс величали чрезвичайку, котра в дійспости на користь контрреволюції зробила більше, ніж всі контрреволюціонери взяті разом. („Робітнича Газета" — Орг. Центр. Ком. УСДРП, No 497, 16. вересня 1919 р.).

В числі инших, жертвою чрезвичайки (і провокації) впав в Київі К. Корж (у. с.-р.), якого товариші в жарт називали „святий Кузьма", за його криштальночисту, високоморальну вдачу.

6. Подаємо тут уривки з документів пізнішого часу, які кидають світло на справу участи УСДРП незалежних в повстанню проти правительства Х. Раковського. В листі до Х. Раковського та Мануїльского Головний Отаман Повстанських Військ, незалежник Юр. Мазуренко між иншим писав (з Серпухова, 27. грудня 1919 р. про участь партії в повстанню:

„... В начале апреля сего (1919) года партия ‚У. С. Д. Р. П. независимых', учитывая создавшееся положение и видя начавшееся возстание, самонадеянно бросается в закипающую стихию, надеясь предотвратить от захвата ее контрреволюционными силами и занять руководящую роль в возстании, опершись на сельский пролетариат и беднейшее крестьянство; Партия ‚независимых' идет в трудовую крестьянскую массу с пролетарскими лозунгами: ‚диктатура пролетариата и беднейшаго крестьянства' и ‚Украинская Соцпалистическая Советская Республика', стараясь направить возстание не против советской власти, как таковой, не против власти коммунистической, а против власти данного правительства, как власти окупационной. Организовавшийся ‚Всеукраинский Революционный Комитет' и при нем ‚Главный Военный Совет' а позже ‚Главный Повстанческий Штаб', выпускают пелый ряд воззваний и издают прикази в духе программы ‚независимых'. И это не слова, которые говорятся в данный момент, — имеются документы, подтверждающие, что партия ‚независимых' искренне шла под этим лозунгом: знаменитый Приказ No 48 Всеукревкома, изданный в первой половине апреля сего (1919) года призывает как к борьбе с данной окупационной властью, так и к борьбе с изменниками трудящихся масс, при чем пункт 5-ый этого приказа говорил об арештах агентов ‚измепнической Директории, ведущей переговоры с фраицузкими и инпыми империалистами'.

... Все это я привожу в опровержение распространяемых слухов, что партия ‚независимых' вела борьбу против советской власти, как таковой.

В начале казалось, действительно, партия ‚независимых' в большинстве районов захватила стихию в свои руки, но дальнейшия события показали обратное: сначала есеро-есдековская агитация, а позже и петлюровско-деникинская внесли развал в повстанческое движение и контрреволюционный дух и направление... Партия не расчитала своих сил, не учла достаточно обактивных условий и последствий, могущих произойти от ея ошибочнаго шага, принуждена была признать себя побежденной и разбитой и отступать с остатком сил.

На совещаниях 18.—19. июля с. г. некоторых членов Организационнаго Комитета (партии ‚независимых') и ответственных работников было принято решение выйти из возстания (признать свою ошибку) и опубликовать об этом; но привести это в исполнение тогда же не было возможности по невисящим об-

стоятельствам. Петлюра испугался присутствия ‚независимых' на его ‚территории', обезоружил небольшой отряд, а членов партии арестовал.

В повстанческих лагерях уже господствовала контрреволюция и деморализацвя; по этому господа положения там были довольны нашим арестом. Только возможность столкновения с Деникиным заставила агентов Петлюры через 38 суток освободить нас из под ареста, надеясь ва нашу поддержку в этой борьбе. После освобожденія большая часть товарищей выехала в Киев для работы под Деникиным.

В Киеве был созван Организационный Комитет Партии, который постановил принять представленый двумя товарищами проект программы У. К. П. Одновременно наши товарищи должны были начать переговоры с представителями ‚боротьбистов' и К. П. У. о совместных действиях против контрреволюционных сил. Последующие события оторвали меня и тов. Ткаченко*) от нашего центра на два месяца и мы не знали, что ими сделано в этом отношении.

И так партия ‚независимых', пройдя тяжелую школу и получив хороший урок, в конечном итоге своей еволюции пришла до логического конца." („Черв. Прапор" No 9, 11. березня 1920 року).

В грудні ж місяці 1919 року „Червоний Прапор" (орган УСДРП незал.) писав про участь партії в повстанню:

„Незадоволення потреб широких шарів дрібно-буржуазного селянства, що хиталось від Петлюри до большевиків, і по своєму економичному становищу неминуче мусить перейти до единого фронту пролетаріату, стихійно привело його до повстання, яке аґенти контрреволюційної буржуазії використовували, щоб нанести удар в спину радянській владі, що всі сили напружувала, аби одбити денікінські банди від наступу на Слобожанщину.

Деякі незалежницькі орґанізації взяли на себе задачу надати повстанческому рухові змісту ідейної боротьби проти окупаційної політики радянської влади на Україні. Вони хотіли примусити цим радянську владу до зміни своєї тактики, але, не маючи сили опанувати стихією, були самі вибиті з неї петлюрівською контрреволюцією, яку, в свою чергу, вибила денікінська контрреволюційна армія... Орґанізаційний Комітет УСДРП нез. після приходу денікінців осудив повстанческу тактику в своїй відозві." („Черв. Прапор" No 63, 25. XII. 1919 р.).

7. Своєю удаваною непартійністю українська дрібна буржуазія хотіла, звичайно, досягти лише одного: замаскувати стремління до захоплення державної влади в свої руки. Камянецька „Трудова Громада" (орґан укр. соц.-рев.), вказуючи на це маскування дрібної буржуазії, писала:

...„Нам кажуть, що треба залишити всі ‚сварки', всі партійні рахунки і зєднатись під одним прапором, під гаслом самостійности Української Республики... Політично-партійні суперечки наші пояснюють нам тим, що, мовляв, ми не жили ще політичним життям, що немає у нас політично-громадського виховання... В дійсности ж причина боротьби двох ґрупіровок українських партій — та сама, що панує й у всьому світі — клясова суть і клясова протилежність змагаючихся сторон українського суспільства. І цим тільки й можна засувати впертість цієї боротьби... І партійна боротьба мусить продовжуватись, мусить загострюватись і кристалізуватись і було б злочинством і зрадою соціялістичних партій, або дійсно політичною недозрілістю піддатись па цю досить нехитру і наївну політику наших політичних ворогів. З цієї точки погляду — з точки погляду клясової боротьби і може розглядатись гасло Української самостійної Республики... Для одних це гасло — ідея чистого націоналізму, гасло вільного розвитку української буржуазії... для других — для пролетарських мас — це засіб розвитку мас, піднесення їхньої свідомости... Буржуазні кола української суспільности більш всього, розуміється, протестують і обурюються проти того, коли хто нескромною рукою торкнеться, хоч трохи підійме покривало, яке так старанно і щільно прикриває облича молодої, ще неоформившоїся ‚красуні' — української буржуазії... Для неї самостійність Української Республики — з а с і б з а б е з п е ч е н н я с в о ї х к л я с о в и х і н т е р е с і в, засіб замкнути круг використовуючих дану територію, в и г н а т и к о н к у р е н т і в-чужинців; д л я н а с — с п о с і б к л я с о в о ї б о р о т ь б и і з н и щ е н н я б у р ж у а з і ї

*) М. Т к а ч е п к о так і помер в Серпухові, в вагоні, від тифу. Автор.

digitized by ukrbiblioteka.org

[„Тр. Гром." No 13, 9. липня 1919 р. — стаття „Чим зясувати?" В. Нестароro (В. Голубовича)].

А кількома днями пізніше, та ж „Трудова Громада" писала (в звязку з орґанізацією „Українського Національно-Державного Союзу"):

„Перед нами лежить ‚Статут Українського Національно-Державного Союзу'. Ще одна спроба української дрібної буржуазії та здеклясованої інтеліґенції затушкувати класові суперечности і притишити соціяльну боротьбу, що відбувається ось вже два з лишнім роки на Україні... Та революційна українська демократія, яка поставила собі цілею оборону прав працюючих і звязану з цим перебудову дореволюційних соціяльно-економичних відносин на нових, забезпечуючих інтереси праці, основах, не може дати обдурити себе гарною балаканиною про сумнівний демократизм, парляментаризм та ‚орґанізовану українську політичну громадську волю', як сказано в Статуті Нац.-Держ. Союза. Демократія знає (знає це й буржуазія, та тільки замовчує в своїх власних інтересах), що всюди у всіх народів і державах і завше істиувала й істпує тільки одна воля — воля клясів. Є воля тих, хто обливається потом в полі, хто до перевтоми працює на фабриках, заводах, копальнях — є воля робітника і селянина, воля працюючих верств суспільства, і є ще друга воля, ворожа цій першій — воля капіталіста, фабриканта, поміщика, воля немилосердного визискувача і гнобителя. І ніколи не можна поєднати цих ворожих, цілком протилежних одна одній воль... Боротьба між визискувачами і визискуваними мусить бути закінчена перемогою працюючих... Боротьба ця ведеться не на життя, а на смерть, на смерть гнобителям, визискувачам, всім тим, хто звик жити з чужої праці — цілком чи частково. Не дивно отже, що її так лякається не тільки велика буржуазія, капіталісти, але й дрібна буржуазія, міщанство, здеклясована інтеліґенція... Отже робітникові і селянинові не по дорозі з тими, хто нині збірається фабрикувати мнфічну єдину українську волю". („Тр. Гром." No 23, 22. липня 1919 р., стаття „Дрібнобуржуазна туга" — П. Костенка [П. Христюка]).

Натиск української буржуазії взагалі не залишався без сліду, зокрема впливав він і на закордонну політику правительства. Не без впливу правих українських кол кабінет Б. Мартоса вислав до Президента Мирової Конференції в Парижу (через голову Української Делеґації на Мирову Конференцію Г. Сидоренка) — 27. червня 1919 р. — слідуючу ноту, в якій підносив значіння УНР в боротьбі з большевизмом і скаржився на недружнє відношення до УНР Антанти та її васалів — Польщі й Румунії:

„Голові Української Делеґації на Мировій Конференції в Парижі пану Сидоренкові.

Прохаємо Вас передати Пану Президенту Мирової Конференції слідуюче:

‚На території бувшої Росії в жовтні місяці 1917 р. большевики захопили владу в свої руки і торжественно проголосили, що визнають за народами Росії право на суверенність при умові переведення ними в життя диктатури большевицької партії. Центральній Українській Раді, якій тоді належала вся повнота влади на території України, досить було поступитись своїми демокрктачними гаслами, аби врятувати Український Нарід од кривавої війни, від довголітньої руїни. Але вільний Український Нарід молодим чуттям своїм визнав російських большевиків за гнобителів народньої волі і всесвітніх авантюрників, не стерпів свавільного втручання правительства Леніна в свої внутрішні справи і роспочав завзяту боротьбу в той час, коли инші народи ставились до російського большевизму цілком байдуже.

Майже два роки тягнеться ця боротьба перед очима всієї Европи. Майже два роки Український Нарід одиноко, власними силами, не маючи необхідної зброї й набоїв, голими грудьми боронить свій Рідний Край від чужинської неволі. Як в минулі історичні часи лицарське козацтво України рятувало всю Европу від татарської неволі, так тепер молоде Українське Республиканське Військо напружує всі сили для оборони Батьківщини і всієї Західної Европи від московських варварів і од російської анархії.

Здавалося, що весь культурний світ, а особливо держави Антанти, які побідно закінчили всесвітню війну і оголосили рішучу війну большевизму і право всіх народів на самовизначення, підтримають морально і матеріяльно Директорію УНР. Але, на превеликий жаль і на диво демократії всього світу,

Антанта, вважаючи на наклепи ворогів України, російських та польських імперіалістів, затягує справу визнання суверенних прав Українського Народу і тим чинить йому великі перешкоди в боротьбі з російськими большевиками.

Представники великоросійської реакції і виразники ідеї механичного обєднания всіх народів бувшої Російської Імперії, проводять жорстоку боротьбу проти переведення в життя великих принципів самовизначення народів, проголошених президентом Вільзоном. Російські централісти напружують всі сили, аби довести всьому світові, що сорокамиліонний Український Нарід не має права на суверенне самостійне державне життя. Вони не можуть примиритись з думкою, що багата. плодюча Українська Земля буде самостійною Республикою, а не великою кольонією Московської Держави. Не насмілюючись боротись з большевиками власними силами російського народу, московські імперіалісти покладають надії лише на допомогу чужоземної військової сили. Коли ж Український Нарід вперто продовжує боротьбу з арміями Совітської Росії, вони своїми інтриґами цсують всю справу боротьби проти російських большевиків і неправдивими інформаціями досягли того, що Українська Народня Республика до цього часу не визнана самостійною державою.

Користуючись з такого стану України, держава протежируєма Антантою, — Румунія затримала вивезене з Київа майно і зброю Українського Корпусу, який, відходячи перед переможними большевицькими силами, переходив з Південного Фронту через Румунію до Головної Ставки Української Армії за згодою французького командування і дозволом Румунського Правительства. Не дивлячись на заходи і настоювання представників Українського Правительства. Румунія до цього часу не повернула майна і зброї й залишила безоружною двадцяти-тисячну армію, яка рветься до бою з російськими хижацькими окупантами і може бути рішучим чинником на україно-большевицькому фронті.

Друга держава, протежируєма Антантою, — Польща, не оголошуючи війни, двічі вже посилала своє військо в спину Української Армії в мент, коли Український Нарід напружував усі сили, аби остаточно розбити й знищити московських большевиків. Проводячи невпинну війну проти України, Польща примушує Українське Головне Командування вести боротьбу на два фронти, залишаючи Українську армію, що оперує проти большевиків, без необхідної бази, без незагроженого тилу.

Тільки свідомі союзники російських большевиків-комуністів могли допустити такі ворожі виступи проти українського республиканського війська під час його рішучої схватки з запеклим ворогом. Завдяки такій щирій допомозі (з боку) Румунії та Польщі, большевики захопили більшу частину Української землі, все близче насовуються до Західної Европи, загрожують Польській та Румунській територіям і вже мріють запалити всеевропейську большевицьку пожежу.

Але українське військо в цей трагичний момент історії України повело новий успішний наступ проти ворога, а Український Нарід, зазнавши на собі весь тягар московської окупації, повстав по всій Україні проти окупантів. Великі загони новстанців під проводом отаманів Григорева, Соколовського, Зеленого, Трепета, Ангела та инших, прогнали большевиків зі значної частини Херсонщини, Київщини, Чернигівщини і Полтавщини. Військо Директорії захопило вже значну частину Поділля і Волині і своїми передовими загонами наближається до Бердичіва і Винниці. Куди побідно підходить республиканське військо, селяне, з своєї доброї волі, збіраються з усіх околиць до армії, горять помстою до гнобителів, невпинно рвуться до бою.

Але, щоби поставити до війська всих бажаючих, необхідні зброя, набої, амуніція. Український Нарід пролитою в боротьбі з большевками кровю всіх своїх найкращих синів заслужив право на те, щоб народи світу в цей мент останньої боротьби допомогли (йому) як морально, так і матеріяльно. Тому народне правительство УНР звертається до держав світу і до Антанти зокрема з законним домаганням негайно визнати суверенність Українського Народу і тим полекшити міжнародні зносини УНР і дати можливість відшукати засоби для дальшої рішучої боротьби з московськими большевиками.

Правительство УНР сподівається також, що Парижська Мирова Конференція вплине на Румунію, в цілях повернення Українській Армії військового

digitized by ukrbiblioteka.org

війна, і на Польщу **в цілях припинення незрозумілої війни і примирення** на підставі принципів, проголошених президентом Вільзоном. **Разом з** визнанням державами світу суверенних прав УНР, Український Нарід **одержить** велику моральну допомогу і знайде в собі сили, аби одкинути московських окупантів і, таким чином, **урятувати народи Европи** від російської анархії, як в давньому минулому Україна мала своїм історичним завданням рятувати Европу від татарської навали.

Голова Ради Народніх Міністрів Б. **Мартос**. В. о. Мін. Закорд. Справ **А. Лівицький**. — М. Камянець-Подільський. Червня 27. дня 1919 р." („Труд. Шлях' No 6, 9. липня 1919 р.)

8. На скільки виросла за час революції і кількісно „поспіла" українська дрібна буржуазія, видно між иншим із „**Відозви до громадянства**" Подільської Губерніяльної Управи Української Народньої Партії (Програм Партії було ухвалено організаційними зборами 15. травня 1919 р. па еміграції — в Галичині — в Станиславові; свою родословну УНП веде від Всеукраїнського Союза Хліборобів-власників, який повстав в жовтні 1918 р. в наслідок розколу поміщицького „Київського Областного Союза Хліборобів-власників"; УНП являється рідною сестрою Української Партії Хліборобів-демократів і ріжниться від останньої тільки тим, що до спілки селян кулаків хотіла-б притягти й мійську дрібну буржуазію, навіть не-українську). — Ось текст цієї відозви:

„Завданням **Української Народньої Партії** є захист національно-політичних та суспільно-економичних інтересів **дрібної буржуазії** власними силами її самої. Ці сили роспорошені.

Дрібна буржуазія на Україні розпадається на мійську й сільську, яка економично й національно ріжниться між собою, навіть ворогує. Проби запровадити комуну на селі або соціялізацію в містах показали, що це загрожує голодом місту. Знищивши панські маєтки та сільських дрібних і середніх власників, місто само повинно перетворитися в самостійну комуну, значить зникнути. Позаяк те й друге є згубне для культури й противно інтересам мійського населення, то всі соціялістичні спроби мусять упасти. Але й панських маєтків, які давали найдешевший хліб, вже не повернеш. Для віддалення голоду і комуни міщанин повинен підтримувати сільського власника, головно середнього. Таким чином виникає **спільність економичних інтересів мійської та сільської буржуазії**, якої раніш бракувало. Лишається ріжниця національна.

Сільська буржуазія є національно мало свідомою, українською, а мійська або національно свідомою не-українською, або зденаціоналізованою українською, навіть ворожою українству. Большевицькі навали та реакційні політичні напрями Колчака-Деникіна замінили ворожість до України й прихильність до Росії на недовірчивість до обох, навіть зневірря у їх сили. **Мійська буржуазія** почула, що національний рух український та російський переживають **хоробливий** стан, виникають один з другого й мусять перейти в нові форми державного будування. Потяг до твердої державної влади все зростав, але належного опертя в народніх масах **дрібна мійська буржуазія** не думала шукати, все таки покладаючи надії на сторонню силу російську та західно-европейську. Між тим ці дві сили взаїмно нейтралізувалися, бо перша ніяк не сходила з позиції азіатського деспотизму, централізму й насильства в державнім житті, а друга, проводячи европейські принципи державного й суспільного ладу, потрібувала парляментаризму, лібералізму та федералізму. Україна, яко національна одиниця, була по середині між ними.

Українська **дрібна буржуазія** мійська була полишена власними силами рішати національно-державну справу. Єдине розумно рішення цієї справи **для мійської буржуазії** є стати **на чолі сільської дрібної буржуазії** в національно-державній роботі. Всякі сподіванки, всякі мрії мусять бути негайно забуті й змінені на реальну роботу — організацію своїх сил.

Головна мета такого організування в сучасний момент є оздоровлення нашого державного життя. **Народ** мусить бути **нами** покликаний **до влади**, а не до поділу чужої власности, як це робилося до цього часу. **Влада** народу **на Україні, заснована надрібнобуржуазних верствах**, повинна бути щиро демократичною. — Зразки її вже вироблені в Західній Европі. Основні

принципи її: парляментаризм, політичні права громадян, вільна класова боротьба в політичних формах. Значить перша наша вимога — установлення основних законів всенародніми зборами — Установчими Зборами, а не Трудовим Конгресом. Програма Партії заздалегідь визначає переведення земельної реформи, як розпродажу землі панської по дешевим цінам, дрібними участками. Це зміцнить українські дрібнобуржуазні верстви і разом зробить ці верстви зацікавленими в підтримці української державної влади. Партія визнає, що парляментаризм є засіб, а не мета, — він корисний тоді, коли зміцнює державну владу. В перші часи парлямент, яко законодавча влада на Україні, буде лише підготовляти форми нового політичного життя. Керувати життям громадським і суспільним, розбурханим, виведоним з колії, повинна міцна, зверхня політична влада. Це нам показав досвід французької революції. Партія в своїй програмі не визначила остаточно устрою зверхньої політичної влади. Зорганізована сільська дрібна буржуазія всієї України рішить це питання, як і багато инших, остаточне вирішення яких належиться Всенародним Установчим Зборам.

Наше головне завдання — орґанізація народніх дрібнобуржуазних мас на українській національній основі. Зорганізувавши їх під національним лозунґом, ми станемо на европейськім ґрунті, здобудемо належну допомогу звідти. Ми вийдемо тоді з того стану несвідомого большевизму, заснованого на політичній пасивности народу, в якім перебуваємо і який економічно й душевно тяжко гнітить нас. 1919 р., 16. серпня."

Не зважаючи на політичну безграмотність цієї відозви, класові апетити української дрібної буржуазії, виложені в ній, як бачимо, з вартою похвали одвертістю.

7. вересня 1919 р. Головна Управа УНП винесла довгу резолюцію про „внутрішне й зовнішне положення України та завдання нашої політики", в якій засуджувала зовнішню й внутрішню політику кабінета Мартоса і Мазепи і домагалась „від урядових кол":

„1. Радикальної зміни курсу внутрішньої політики в напрямі дійсного забезпечення демократизму, парляментаризму, правности й порядку.

2. Припинення соціялістичних експериментів у внутрішній економичній, фінансовій та земельній політиці й забезпечення приватної ініціативи й коштів в справах розвитку українського народнього господарства.

3. Проголошення того, що потрібні для розвитку Української нації соціяльні реформи будуть вирішені й остаточно закріплені Українськими Установчими Зборами.

4. Прийняття мір до того, аби широкі кола населення відчували не лише свої права, ало й обовязки перед Українською Державою.

5. Не опиратися в національно-державній роботі на диктатуру поодиноких кляс, партій і політичних ґруп."

Далі УНП домагалась зміни курсу політики відносно Галицького Уряду, а також „належних змін дипльоматичних і торговельно-фінансових місій."

Документом, який характеризує домагання дрібної буржуазії в серпні, являється „Записка", подана в половині серпня 1919 року С. Петлюрі Головною Радою Національно-Державного Союза. Ось зміст цієї записки:

„Обміркувавши сучасне траґичне, а в недалекому майбутньому може і катастрофичне становище Української Держави, Головна Рада Національного Союза зазначає, що воно є наслідком:

1. Цілковитої відірваности Головного Отамана не тільки від широкого громадянства, а й від цілого народу.

2. А це приводить до претенсії на диктатуру Центральних Комітетів Партій соціялістів-революціонерів та соціяль-демократів, а в дійсности є одна лиш ениевага до політично-здорового та реально-мислячого громадянства.

3. Повного розвалу місцевої цивільної влади і спроби большевицьких експериментів (трудові ради) над місцевим самоврядуванням, яке відіграло велику ролю в відродженню української державности та набрало широкої популярности серед населення.

digitized by ukrbiblioteka.org

4. Тенденційної політики що до повстанчого протибольшевицького руху по той бік фронту і яскрава тенденція виставити його в світлі українського большевизму, що перед державами всього світу цей протибольшевицький рух лиш компромітує і тим самим обезцінює ідею Української Держави.

5. Відсутности всякого контролю що до марнотратства народніх грошей та відповідальности урядових осіб.

6. Відсутности якої б то не було системи в орґанізації апарату по народньому господарству та самої орґанізації справи постачання армії й запілля.

7. Ділетантської фінансової політики, яка веде лиш до обезцінения української валюти.

8. Руйнуючої земельної політики, яка виявилась в скасуванню права власности на землю, цієї головної підвалини всього економичного добробуту Української Держави і народу.

9. Елементарної і далекої від свого безпосереднього завдання справи інформації населення, яка є лиш аґентом большевицької політики, а не політики, що справді будує Українську Державу, чим поглибшує недовірря народу до найвищої української влади та війська і своїми непослідовними та провокаційними інформаціями компромітує останню.

10. Елементарної, нетактовної та некоректної політики відносно Галичини, галицького народу та його війська й правительства, яка, недооцінюючи його, як реальну військову силу, лиш ображає його героїчне національно-державне почуття.

11. Делітанського і короткозорого відношення до справи міжнародніх стосунків, яке дійсно дає повне право представникам инших держав дивитись на політику теперішнього Українського Уряду як на большевицьку на підставі:

а) ясного й недвозначного окреслення цілком большевицької тактики, як в офіціозній, так і в офіціяльній пресі, та через аґенство УТА;

б) повної несталости і легковаження в міжнародних зносинах, яке не дає ніяких ґарантій що до здійснення наших обіцянок, що можуть даватися иншим державам світа у всіх галузях державного життя;

в) ясного зазначення стремління не до громадянсько-парляментарного життя, а до так званої диктатури Центральних Комітетів С. Р. та С. Д. по шляху орієнтації на міжнародню світову революцію;

г) трактування українського руху переважно як руху соціяльного, а не національного, яко ґарантії що до національно-державного самовизначення Українського Народу.

Всі ці вищезазначені факти свідчать, що сучасна політика теперішнього Українського Уряду є не тільки помилкова з боку відсутности в ній державного розуму, але й шкідлива, бо вона не сприяє відбудованню Української Держави, лиш губить саму ідею української державности. Для того, щоб уникнути такої катастрофи, необхідна не персональна зміна тих або инших осіб уряду, але кардинальна зміна самої політики, як внутрішньої так і зовнішньої, а саме:

1. Зазначення ясного і недвозначного принціпу демократичности і парляментаризму (Установчі Збори), який в ідеї своїй та на підставі пятичленної формули реального переведення в життя носить і трудовий принціп.

2. Повна консолідація від верху до низу всіх творчих, зеднаних до праці сил.

3. Реально вирішення земельного питання в формі ясного зазначення принціпу трудової дрібної власности.

4. Упорядкування фінансів за допомогою земельної реформи та через відновлення монополії на цукор, горілку, тютюн та инші продукти, а також і через податки.

5. Упорядкування внутрішнього ладу й спокою через заведення працездатної, чесної і цим самим авторітетної централізованої влади на місцях та твердої дисципліни.

6. Упорядкування народнього господарства через повну підтримку місцевих самоврядувань.

7. Упорядкування справи продовольчого постачання через консолідацію всіх органів, їх повної персональної реорганізації по принципу їх працездатности, чесности та місцевого за ними контролю.

8. Упорядкування державного контролю в широкому розумінню цього слова для знищення державного марнотратства і переведення ревизії всіх державних видатків, особливо по-за бюджетових і таємних.

9. Реальне переведення тісного зєднання з Галичиною на підставі повного контакту та згоди що до діяльности в справі боротьби з большевиками та утворення Української Держави.

10. Удосконалення міжнародньої політики, на підставі якої инші держави світу бачили б не тільки рішучу боротьбу з большевиками, але справжній державний розум та повні гарантії в тому, що Правительство УНР стоїть на сталій і непохитній протибольшевицькій платформі, широко демократичного парляментарного устрою та справжнього реального будування Української Держави.

Коли дальша політика теперішнього українського правительства буде провадитися у вищезазначеному напрямку, то Головна Рада Національно-Державного Союза передбачає остаточний крах самої ідеї Української Держави, бо т е п е р і ш н я а н т и д е р ж а в н а п о л і т и к а цю ідею компромітує не тільки перед иншими державами світа, але навіть і перед всім Українським Народом, і це все веде до певної ізоляції всіх творчих сил України, до повної анархії та руїни, за наслідки чого вся відповідальність перед історією й народом паде на Найвищий Уряд УНР, який не спинив своєчасно цю руїну, а допустив па її поталу весь Український Народ."

Так „безробітні" оскілківці, балбачанівці та шеметівці — фаховці від державних переворотів — прикриваючись інтересами Української Держави та Українського Народу і прискаючи ядом ненависти до соціялістів („большевиків", „провокаторів", „антидержавників", „руїнників" і т. д.), вимагали щоб було передано їм — українській буржуазії та міщанству — монополію на „державний розум" і „державну" політику з „оріентацію" замість „міжнародньої світової революції", на внутрішню і міжнародню світову контрреволюцію та реакцію. Дебют кабінета Остапенка не давав цим „державникам" спати. Національно-Державний Союз хотів збутись за всяку ціну соціялістичного уряду і С. Петлюри; місце останнього (власне місце президента УНР) мав зайняти Е. Петрушевич, диктатор Галичини.

9. До § 6 подаємо слідуючі додатки, які характеризують відношення до справи державної самостійности України московських (А) і українських (Б) соціялістів.

А. Як тяжко було російському інтелєгентові, в тім числі й комуністові, призвичаїтись до думки про самостійність України й про необхідність організувати господарство Московщини на нових основах (без України), показують дебати на цю тему на Першому Всеросійському Зїзді Сонітів Народнього Господарства, що відбувався в Москві від 26. травня до 4. червня 1918 року.

На цьому Зїзді видатний московський екопомист П. М и л ю т і н зробив спробу обґрунтувати (в своєму докладі про „Екопомичне становище й економичну політику Совітської Росії") тезу, що Московщина може існувати екопомично незалежно від своїх бувших окраїн і в першу чергу незалежно від України. Наводимо тут дещо з цього інтересного докладу (за „Трудами І. Всерос. Сезда Советов Народн. Хозяйства"):

„Для того, щоб уявити собі наше сучасне екопомичне становище, — говорив Милютін, — конче потрібно підвести підрахунок всього того, що ми нині маємо...

Я п о ч и н а ю з х л і б а. По обчисленням Лосицького потреба для Росії в хлібі виносить в круглих числах 3.400 миліонів пудів хліба. Для прохарчування населення потрібно 1.734.920 тисяч, а для засіву і проживання 1687 миліонів пудів. Отже для цілої Росії потрібно 3421 миліонів пудів хліба (Голос: ‚Це статистичні відомости для 1913 року'). Милютін: — Ні, це цифри запотребовання для 1916 року. Вони обіймають населення Росії без Польщі, без місцевостей, захоплених ворогом. В 1917 році збір хліба виносив 3503 миліони пудів. Звичайно, це тільки круглі цифри. У к р а ї н а с а м а д а є н а м приблизно до 516 миліонів пудів хліба. На Вкраїні завше були лишки хліба, якими вона годувала Росію. Правда, цих лишків хліба ми тепер в ніякому випадку дістати не можемо, але

digitized by ukrbiblioteka.org

правда й це, що окрім України, мають лишки хліба й инші місцевости Совітської Росії. І так в 1917—1918 роках збір хліба у Совітській Росії був досить значний: на північному Кавказі було 261 миліонів пудів хліба, а в центральній хліборобській Росії — 52 миліони пудів збору хліба, а також на Сибіру були більші запаси хліба. Понадто остався старий запас хліба з попередніх літ — в Самарі, Уфі, на Томщині: тут доходили ці запаси до 132 миліонів пудів хліба. З цього видно, що ми маємо досить хліба. Коли візьмемо наші запаси хліба до нових жнив, і коли візьмемо всі наші хлібні ресурси і навіть припустимо, що половину хліба ми вже зїли, так чи инакше спожили, то все ж таки, беручи на увагу всі ті обставини, ми повинні сказати, що запасів хліба у нас хватить до нового збору. І коли в теперішньому часі ми бачимо цілу низку городів і губерній, які голодують в буквальному значінню цього слова, так: голодує Петроград, не вистарчає хліба для Москви і т. д., то це діється не з причини браку запасів збіжжа, але в наслідок неудоскопаленої орґанізації, через те, що наша орґанізація не зовсім приладжена до того, щоб одержувати хліб з села для населення голодуючих губерній. Таким чином, підраховуючи всі ті обставини, ми можемо сказати, що Совітська Росія має хліб і його хватить до нового збору, але для цього потрібним є поліпшення продовольчої орґанізації.

Тепер перейду я до палива. З топливом на перший погляд справа стоїть зовсім зле. Але більше докладний аналіз приводить нас до зовсім инших висновків. На першому пленарному засіданні Ломов, роблячи висновки на підставі доклада Радека, сказав, що з відокремленням Півдня і Донецького басейну ми тратимо 90% нашого топлива і що для цілої Совітської Росії остається тільки 10%*). Я повинен сказати, що всі ті, що так говорять, роблять глибоку, громадську помилку, вони забувають зовсім про ту обставину, що Південь потрібує сам більшої скількости палива. Я наведу вам цілий ряд цифр. За 1917 рік Донецький басейн дав 1426 миліонів пудів вугілля (коксу й антрациту), центр дав нам 45 миліонів пудів вугілля, Урал — 98 миліонів пудів, но за цим: Кавказ дає нам по 4 миліони, Західний Сибір — 82 миліони, Східний Сибір — 116 миліонів пудів вугілля. Таким чином, за 1916 рік здобуток вугілля виносив: для Совітської Росії 348 миліонів пудів, а для Донецького басейну — 1643 миліони; в 1917 році — тільки 1426 миліонів пудів вугілля. Але разом з тим ми бачимо, що хоч Донецький басейн і Україна давали нам більшу скількість вугілля, але рівночасно вони самі запотребували значну скількість цього вугілля. Коли ми візьмемо цифрові данні, то побачимо, що Південь сам потрібував слідуючої скількости вугілля: заводи — 173 мил. пудів, залізничі шляхи — 420 мил. пудів, решта запотребування вугілля виносить 79 миліонів пудів. Таким чином для себе Південь потрібує 700 миліонів пудів, тоб-то приблизно половину з того, що добуває. Я повторяю, що всі ті, що говорили про втрату 90% нашого топлива, робили велику помилку. До відокремлення від нас Півдня ми, в кращому випадку,

*) Радек в своєму докладі — „Економічні наслідки берестейського договору“ — говорив: „Не буду вам нагадувати, скільки втратила Росія, втративши Польщу, Литву, Прибалтийський Край, Україну і загубивши, поки що фактично, Донецький басейн. Це означає втрату в 40% промислового пролетаріяту і промислової продукції. Це означає втрату важних джерел сирівця як Донецький басейн, котрий доставляв нам чавун і вугілля. Ви розуміете добре, що значить, коли Росія втратила 90% цукрової промисловости. Ви розуміете добре, що значить втрата цих областей, з котрих Росія одержувала лишок хліба, який служив засобом для торговельного балянсу. Територіяльні втрати Росії дуже великі і кольосальні втрати продукційних сил Росії. В першу чергу Росія втратила 40% кваліфікованих робітників. Сирівця і спеціяльно чавуна та сталі ми втратили коло 70%... Між відірваними частинами Росії істнує глибока економична звязь, вони складали навіть в цьому громадянстві протиріч, яким являється капіталізм, один економичний орґанізм“.

Ломов же говорив: „Україна являлася тим резервуаром, з якого Великоросія черпала свої хлібні запаси... Взаїмне тяготіння України з Великоросією на стільки велике, що ці два райони будуть з необхідністю змагати до з'єдинення...“

діставали 60—70 миліонів пудів вугілля на місяць з Донецького басейну, себ-то 50% з його здобичі; і хоч ми давали залізним шляхам прикази і припоручення що до вивозу цих 60—70 миліонів, але залізниці не завше виконували ті накази. З цього прихожу я до висновку, що втрата, яку ми несемо через відділення України, виявляється що до опалу приблизно в 300—350 мил. пудів вугілля для потреб всієї країни. Совітська Росія в кращому випадку буде мати власний московський вугіль, з Уралу і з Західного Сибіру, а тим самим ми будемо мати від 300—350 миліонів пудів вугілля. При переговорах з Україною ми повинні жадати мінімальну скількість вугілля, яку ми бажаємо одержати від неї — до висоти 300 миліонів пудів вугілля. Вияснити питання про потрібну для нас кількість палива можна таким чином. Залізні шляхи Совітської Росії потрібують по докладному підрахунку, коли мати на увазі всю потребу, — 250 миліонів пудів вугілля. Промисловість потрібує 400 миліонів пудів вугілля. В дійсности, як бачимо, цифри сходяться і недостачу вугілля в 300 миліонів пудів доведеться нам покрити або через установлення товарообміну з Україною, або деревляним опалом. В области нафти наша продукція доходить до 600 миліонів пудів. В теперішньому часі наше становище таке, що нам необхідно для залізних шляхів до 150 мил. пудів нафти, далі 400—500 мил. пудів ми мусимо вивезти, решта 150 мил. пудів нафти виносить запотребування самого Кавказу. Нині на Кавказі маємо до 120 мил. пудів запасу нафти. Вивезли ми за перший період в Астрахану 14 мил. пудів. За останній час нам доведеться вивезти ще приблизно 400 миліонів пудів нафти. Нарешті, відносно дров я мушу сказати, що залізничі шляхи Совітської Росії потрібують до одного миліона кубичних метрів на рік. Зважаючи на недостачу вугілля необхідно довести заготовку дров до 2 миліонів кубічних метрів, а коли прийняти на увагу потребу цілої промисловости, необхідним буде заготовити коло 5 миліонів кубічних метрів дров. В области опалу, значить, наше положення зовсім не безнадійне. Недостача буде відчуватися найбільш гостро в каміно-вугляній справі, але коли ми обрахуємо потребу України в мануфактурі та в инших виробах, які давала їй промисловість Росії — Центральної Росії, то маємо підставу сподіватись, що тих 300 миліонів пудів вугілля ми одержимо з України.

Як стоїть справа з металюм? Тут нам також малюють безнадійну картину, коли говорять, що 70 процентів металю ми тратимо з відокремленням Півдня і твердять далі, що в области металю наше становище безнадійне. Тут роблять вже другу грубу помилку. Не тільки забувають про потреби самої України, як в справі палива, але забувають також про зміну характеру продукції під сучасну хвилю. До жовтневого перевороту більш ніж 50 процентів металю йшло на непродуктивні витрати, йшло на потреби військового часу, на виріб набоїв, на воєнну фльоту, для артилерійського відомства то що. Більше 50 відсотків металю йшло на цю потребу, і коли говорять, що загальна продукція сталі й заліза виносить 265 миліонів пудів на рік, з чого Південь давав 160 миліонів пудів річно, а Совітська Росія виробляє коло 100 миліонів на рік, що, таким чином, з відірванням Півдня залишається біля 35 відсотків, — то при тому зовсім забувають про те, що Південь сам потрібував до 35 процентів заліза і сталі і далі, що з тої кількости, котра залишалася для центра — воєнне відомство забірало більш чим 50—60 процентів цілої продукції. Тільки 30—38 відсотків йшло на потреби продукції в краю. Мені довелося підвести підрахунок сучасного запасу заліза, сталі й чавуна в Совітській Росії і цілої металічної продукції по самим песимістичним обчисленням. В 1915 році Південь випродукував 161 миліонів пудів заліза і сталі, а Совітська Росія, Урал і Центр — виробили 98 миліонів пудів заліза і сталі. В 1917 році продукція впала пересічно на 24 відсотки, після на чверть і виріб звівся прибизно до 210—217 миліонів пудів заліза і сталі. Запас наш зостався без зміни. На 1918 рік продукція заліза і сталі принесе Совітській Росії до 70 мил. пудів, Урал дасть більш 40 миліонів пудів (в 1916 році Урал випродукував 50 миліонів.) Я зменшив цю цифру, я рахую, що він дасть в цьому році тільки 40 - 42 миліони пудів. Центр давав до 41 миліонів. Я зменшив і цю цифру; отже загально виходить, що ми одержимо до 70 миліонів пудів заліза і сталі, а разом з запасами ми будемо мати коло 82 – 83 мил. пудів заліза і сталі. Підраховуючи все це, я прихожу до висновку, що ми будемо

digitized by ukrbiblioteka.org

мати можність задовольнити вашу потребу в залізі й сталі. Таким само висновки доводиться зробити і відносно чавуна. Продукція чавуна виносить пересічно 200 мільонів пудів річно. Південь давав 150.000 мільонів пудів, Урал до 40 мільонів пудів і Центр до 10 мільонів пудів. Запаси виносять до 15 мільонів пудів. Отже після моїх підрахунків ми будемо мати чавуна в Совітській Росії 60—70 мільонів пудів. З цих чисел ми бачимо, що коли полишимо на боці Південь, котрий нам нічого не дає, припускаючи навіть найгірше лихо, а саме, що ми будемо абсолютно відрізані від Півдня, цим зовсім не зміняються наші ресурси, котрі, після докладного вияснення зачепленого питання, дають нам можливість дальшого економичного розвитку нашої країни

І зовсім не утопія думати, що промислові центри, через те, що ми відрізані від Півдня, в більшій чи меншій степені будуть ізольовані від центра і повинні бути перенесені дальше на схід, бо саме життя примусить нас зробити нашою базою Урал і Західний Сибір. І тому, не помиляючись можна напевно сказати, що наша практична діяльність мусить числитися з тою обставиною і головну увагу свою повинна звернути на дальший розвій продукційних сил ва сході і туди направити всі робучі сили. Ми повинні перенести їх на Урал і зробити цей район базою нашої продукції, бо де добувається топливо і руда там — в тому районі повинні ми створити і умови для широкого розвою промислового життя".

Висновки з свого докладу П. В. Милютін зформував коротко в формі резолюції, запропонованої на ухвалу Зїздові. Ось головна точка цієї резолюції:

„Із більших наслідків берестейського договору доводиться рахувати відділення України і Польщі, котре радикальним способом міняє розвиток промисловости в инших районах Росії. Через це відділення московська промисловість губить значну частину свого топлива (до 70 відсотків загальної добичі вугілля). Наслідком цього являється конче необхідним переміщення головних центрів нашої промисловости в районі добування вугілля і руди — на Урал і в Сибір — та усильний розвиток продукційних сил в цих областях".

Проти такого нецеремонного поводження П. Милютіна з „продукційними силами" гаряче запротестували всі московські націонал-большевики. Як? Допустити, що Московщина, ergo й Україна можуть істнувати окремо і незалежно одна від одної. Та це ж суперечить всій психиці пануючої нації, це ж іде в супереч найглибшим переконанням московських патріотів, що до єдности і неподільности великої Росії! „Продукційні сили Московщини" — та це ж якесь непорозуміння, це ж якась економична каліч, коли одірвати їх від продукційних сил України; це ж половина одної неподільної економичної душі, а хіба одна половина живого орґанізму може істнувати без другої? Це ж чоловік з одною ногою! Треба не на Урал та Сибір пертись, а на Україну; треба думати і дбати про одне — про возстановлення попраної вищої справедливости — про „возсоединение Московщины і України".

Речник цих націонал-большевиків, співдокладчик П. Милютіна Оболенський, збиваючи твердження Милютіна, говорив:

„На відірвання України т. Милютін дивиться як на певну історичну конечність, з якою тільки приходиться рахуватись і котра тільки пересуває центр ваги хазяйства. Коли ви візьмете тези його реферату, то ясно побачите: раз Україна від нас одійшла, так воно так і треба; катастрофи тут ніякої немає, хазяйство неодмінно буде розвиватись в другому напрямкові. Він дивиться на справу під знаком вічности. Розуміється, можна сказати, що раз у людини відрізали одну ногу, то стало конечним, щоб вона ходила на одній нозі. Але я думаю. що ходити на одній нозі не можна, і мені здається, що на одній нозі можна тільки скакати і то досить лихо скакати. І тому я цілком не поділяю точки погляду Милютіна ... Україна уявляє собою саме область з одного боку надвишки хліба, а з другого — область, що виробляє сировину. У відношенню до Півночі, що переробляє сировину, до промислової Півночі, Україна являється джерелом постачання обробляючої промисловости... Через розрив з Україною ми прийшли до ще більшої економичної руїни. І для мене з цього випливає, що не можна вмовляти в наших селян і робітників ту думку, що немов би ми все те направимо ‚власними засобами'. Навіть щоб хоч трохи ди-

хати, щоб жити, для цього є конечним привернення звязків між Україною і Великоросією, привернення, розуміється, не шляхом імперіялістичної воєнної політики і ‚національного підйому'. Иншим шляхом повинно бути переведене привернення цього громадянського звязку, шляхом революційної боротьби робітників і селян всієї Росії. Замість того, щоби повторювати робітникам: ‚як ви зберете 25.000 людей і заснуєте продовольчий отряд, то здобудете хліб', замість цього всю енергію треба ужити для того, щоб сказати: ‚ви повинні революційним шляхом, відповідаючим революційній діяльности робітників і селян України, стремити до привернення нарушеного звязку і тільки тоді будуть у вас і хліб і праця'. Як ми це скажемо просто, це буде корисніще, ніж будувати рожеві утопії відносно того, що ми зуміємо обійтися своїми силами".

Як вислід зі свого докладу Оболенський запропонував на ухвалу Зїздові таки „едино-неділимческу" резолюцію:

„Розчленення Великоросії й України довело до найбільшої гостроти розстроєність суспільного обміну і зробило майже безвихідним економичне становище Півночі (Московщини) — райопа обробляючої промисловости. Тільки привернення суспільного звязку між цими двома частинами економичного орґанізму, що склався історично, дасть можність нормально жити і функціонувати".

Ця резолюція перепала на Зїзді, бо була на той час цілком безпредметовою, не давала ніяких вказівок відносно порятунку на сьогодня, залишаючись при елеґійному зітханні за „добрими старими часами", коли Україна не була одірвана від Московщини „коварними Німцями". Правда, льоґичним висновком з співдоклада Оболенського і численних його прихильників була одна цілком практична порада: йти збройно на Україну і кровю та залізом привернути „суспільний звязок" між двома частинами „единого економичного орґанізму", але ця порада па ті часи була нездійснимою: на кордонах гетьманської України стояли німці. Отже для більшости Зїзду не лишалось нічого, як тимчасово, з великим жалем в душі, визнати гірку правду, що Московщина, наперекір „продукційним силам" може істнувати без України, а остання без Московщини.

Так в світогляді, в психиці московських большевиків в їх відношенню до української проблеми немов би сталась зміна. Та варто було знищити німецьку мілітарну силу на Україні, варто було російським большевикам переконатись, що Директорія не оборонить кордонів України від Московщини, як старі переконання, старі звички, стара єдинонеділимческа психика взяли гору над тимчасовими „заблудженіями" і фатально попхали Совітську Росію на шлях окупації України.

Б. Обстоювання незалежности УНР було одною з самих головніщих причин, які вели українську революційну демократію (навіть найлівіщу її частину) до боротьби з російськими большевиками і Совітською Росією. Російські комуністи пояснювали ці „самостійницькі домагання" української демократії виключно дрібнобуржуазною психольоґією та націоналізмом чи навіть шовінізмом української демократії. Доля правди в цих закидах московських комуністів есть, але тільки одна незначна доля. В дійсности до обстоювання постуляту незалежности України українську демократію спонукували не тільки вплив загостреного національного почуття чи може несвідоме бажання відстояти через незалежність України інтереси дрібної української буржуазії, але й мотиви глибшого, соціялістичного характеру. Наведемо тут уривок зі статті одного укр. с.-д. (в той час коли було написано цю статтю УСДРП була ще єдиною), віміщеній в „Роб. Газеті" на початку січня 1919 р. (тоб-то в момент загострення відносин з Сов. Росією). Можна без помилки сказати, що виложені в цій статті мотиви обстоювання незалежности України поділяли в той час всі українські соціялісти:

„Серед деяких соціялістичних кол, — писала „Роб. Газета" в зазначеній статті, — до цього часу дуже поширеною була думка, що розвиток світового господарства, втягуючи всі країни в загальний коловорот економичних відносин, сприяє обєднанню малих держав в більші й дужчі і врешті повинен привести до знищення кордонів і обєднання всіх держав в єдиний орґанізм, реґулюючий хід світового господарства. Це останнє має настати після соціяльної революції

digitized by ukrbiblioteka.org

і заведення соціялістичного ладу. Але вважалося, що й до соціяльної революції всякі змагання нації до утворення власних національних держав суперечать а нівелюючою, централізуючою і обєднуючою тенденцією економичного розвитку і тому є реакційні . . .

Життя не виправдало цих поглядів і як в теорії так і в практиці соціялістичного руху довелося признати в національних рухах і змаганнях поневолених націй до утворення власних держав, і революційність, і поступовість і відсутність перешкод до економичного розвитку. Що до останнього, то кожна сказати, що економичний централізм зовсім не обовязково повинен іти поруч з централізмом політичним, і всі твердження про розрив ,єдиного цілого' економичного орґанізму через сепарацію політичну — ніяких економичних підстав не мають, а прикривають лише певні політичні змагання. Бо і справді: відокремлення політичне, скажемо, України від Росії, зовсім не означає поривання економичних звязків, коли такі єсть, бо економичні інтереси не рахуються з політичним кордоном. Але правдивим є той факт, що відокремлення політичне України і самостійна економична політика її дозволяють їй увільнитись з під економичного визиску її московськими центрами, який міг істнувать завдяки певній політиці насильства. І революція в Росії і Австрії показала, що як тільки прес централістичного панування над окраїнами стає слабшим, так зразу виявляються розбіжні сили, і великі держави кольоси розпадаються, а визволені народи спішать до створення власних держав і до увільнення їх од економичного впливу бувших центрів. Треба признати, що для бувших центрів, які істнували паразітарно на кошт увільнених країн, такий розпад і сепарація дуже тяжкі, але для тих країн, які виділяються, він несе лише увільнення. Так, скажемо, Україна нічого не втратила від відокремлення від Росії, але Росія втратила від цього багато, бо вона втеряла те, що можна було визискувати, а економичне зруйнування Петрограду наочно свідчить про те, що бувша його економична міць підтримувалась штучно коштом визиску бувших окраїн.

Переходячи тепер до періоду соціяльної революції, в полосу якої ми зараз вступаємо, треба сказати, що повалення буржуазії, яко кляси визискувачів, ще не означає знищення визиску взагалі. В даному разі пролетаріят, який стає до влади на місце буржуазії, не може, одмовитись від тієї економичної спадщини, яку лишила йому буржуазія і по інерції продовжує її політитику визиску. Правда, визиск в даному разі має характер не клясовий, а територіяльний.

Що до України, то боротьба Совітської Московщини проти її самостійности — і самостійности перш за все в економичному змислі, а не в політичному — виявляє увесь імперіялістичний характер її з боку Московщини. Тоді як Україна не зазіхає ні на які цінности Московщини і всіма силами старається встановити з нею добрі відносини, не поступаючись одначе своєю незалежністю, Московщина в той час йде на Україну за хлібом, вугіллям і цукром, за які не бажає нічого платити. Отже навіть соціялістична революція в Росії і на Україні не знищує економичного визиску однієї країни другою, коли та країна, яка визискується, не забезпечить собі повної політичної незалежности, а разом з тим і самостійности економичної політики. Не говорячи про національні інтереси українського народу, але й його економичні інтереси вимагають незалежности України. А поскільки соціялістична революція повинна знищити всякого роду гніт і визиск, то здійснення цього можливе лише при повній незалежности Української Республики. Лише договорним шляхом між двома республиками, без навязування однією своєї волі другій, можна вийти на шлях мирного їх співжиття і уникнути визиску

Без сумніву, що соціялістичний лад, коли врешті буде встановлений в Европі, знищить кордони між окремими державами, знищить і сами держави, як апарати для визиску і на їх місце поставить орґани, які будуть реґулювати народньо-господарче життя. Але до встановлення справжнього соціялістичного ладу навіть при успіхові сучасної соціяльної революції пройдуть може цілі десятиліття на протязі яких мають бути розвязані всі ті ,прокляті' питання, які залишив нам буржуазно-капіталістичний лад і має перебудуватись на новий лад все суспільне життя. І до того часу Україна без усякого сумніву повинна бути самостійною й незалежною народньою і соціялістичною Республикою. Лише повна

незалежність Української Республики допоможе їй розвязати всі свої проблеми соціяльного і національного життя і розірвати ті пута економичного визиску, які закладені на неї з Півночи, яка до того ж і зараз не може одмовитись од використання цих пут. Отже вступаючи в епоху соціальної революції, високо підносимо своє гасло: Хай живе незалежна Українська Соціялістична Республика!" („Робітнича Газета", орган Центр. Комітету УСДРП, № 430, 7. січня 1919 р., стаття: „Самостійна Україна в епоху соціальної революції").

ЗМІСТ:

Розділ I.

Стор.

Диктатура працюючих чи буржуазна демократія?

1. Революція переступає межі, визначені їй Українським Національним Союзом. — 2. Невдала спроба Директорії не відстати від розвитку революції (Декларація Директорії). — 3. Революційна Декларація і контрреволюційна дійсність („Піддекларація" Директорії й сформування Кабінета Міністрів). — 4. Контрреволюційна діяльність аґентів директоріянської влади (боротьба з пролетаріятом; єврейські погроми). — 5. Директорія, Антанта й Совітська Росія . . . . . 3—31

Розділ II.

Курс на парляментарний демократизм і світову буржуазію.
(Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом).

6. Війна з Совітською Росією. — 7. Випрохування „технічної" допомоги в Антанти. — 8. Розрив Директорії з революційним селянством і робітництвом. 9. Трудовий Конґрес — похорон трудового принціпа . . . . 31—68

Розділ III.

Розвиток внутрішньої (української) горожанської війни.

10. Орґанізація Української Соц.-Демократичної Робітничої Партії незалежних. — 11. Українська Партія Соц.-Революц. (центральної течії) стає на ґрунт соціялістичної революції й приймає раданську форму влади. — 12. Оружна боротьба українського революційного селянства та робітництва проти Директорії. — 13. Військові успіхи Тимчасового Робітниче-Селанського Уряду. — 14. Спроби українських лівих соціялістів стати до співробітництва з Тимчасовим Р.-С. Урядом . . . . . 69—90

Розділ IV.

На революційних манівцях.

15. Кріза „верховної влади" й кабінету Міністрів. — УНР в антантських обіймах. — 16. Спроби порвати з реакційним курсом політики Директорії й зліквідувати Директорію. — 17. Утворення нового соціялістичного Кабінету Міністрів. Повстання проти нього Української буржуазії. Втрата директоріянською владою території . . . . . 91—128

Розділ V.

Останнє зусилля орґанізувати й оборонити УНР.

18. Робітниче-селанський уряд України губить ґрунт під ногами. — 19. „Згода" правительства Директорії з повстанцями. — 20. Робота української „соборної" буржуазії. — 21. Фінал згоди з повстанцями (Арешт повстанського штабу, незалежників та есерів і вбивство с.-р. Я. Діаченка). — 22. Суперечки між УПСР і УСДРП про „форму влади" й реакційна дійсність. — 23. Загострення відносин з галицькою Диктатурою. — 24. Відносини з єврейським суспільством (боротьба з погромами) . . . . . 129—170

Додатки до тексту . . . . . 171—192

digitized by ukrbiblioteka.org

digitized by ukrbiblioteka.org